МАКЕДОНИЯ

Сборник от документи и материали

Сканирано от ВМРО - МО
Велико Търново

РЕДАКТОРСКИ И СЪСТАВИТЕЛСКИ КОЛЕКТИВ

ОТГОВОРНИ РЕДАКТОРИ:

акад. ДИМИТЪР КОСЕВ, акад. ХРИСТО ХРИСТОВ,
чл.-кор. НИКОЛАЙ ТОДОРОВ, ст. н. с. ВАЛЕНТИН СТАНКОВ

РЕДАКТОРИ

проф. ВОИН БОЖИНОВ, проф. ЛЮБОМИР ПАНАЙОТОВ

СЪСТАВИТЕЛИ

проф. В. БОЖИНОВ, проф. Л. ПАНАЙОТОВ, проф. Д. МИЧЕВ,
проф. Д. МИРЧЕВА, ст. н. с. К. ПАНДЕВ (секретар на редакцията),
ст. н. с. Д. ДОЙНОВ, ст. н. с. Л. ЙОНЧЕВ, к. и. н. АНА РАЙКОВА,
к. и. н. К. ПАЛЕШУТСКИ, к. е. н. СТ. ЖЕРЕВ, н. с. М. МИХАЙЛОВА,
н. с. Р. СТОЙКОВ

Технически помощник к. и. н. Т. КОСАТЕВ

© Институт за история, Институт за български език,
1978
c/o Jusautor, Sofia

941 Б

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор: Редакционна колегия 25

I. СРЕДНОВЕКОВИЕ

1. Сведение на Прокопий Кесарийски за славянското нападение на Балканския полуостров — в района на Ниш и Солун — VI в. 37
2. Сведение на Йоан Ефески за заселването на славяни на Балканския полуостров — VI в. 38
3. Сведение от „Чудесата на свети Димитър Солунски“ за заселването на прабългарите Мавър и Кубер в Битолското поле — VII в. 38
4. Сведение на византийския писател Йоан Камениат за някои селища в Солунското поле, които плащали данък на българския народ — IX—X в. . . 39
5. Сведение от второто житие на Наум за пристигането на учениците на Кирил и Методий в българските предели и за голям манастир и храм, построени от Наум в Охрид по заповед на българския цар Борис — X в. 40
6. В грамота на Роман II се казва, че славяните се наричали вече българи — 960 г. 41
7. Надпис на цар Самуил в памет на неговото семейство — 993 г. 41
8. Византийският историк Лъв Граматик съобщава, че през Средновековието с името „Македония“ била означавана част от Тракия — X—XI в. . . . 43
9. Западният писател Титмар съобщава за пратеници на българите при императора Отон I — 973 г. 43
10. Надпис на цар Иван Владислав за построена от него крепост в Битоля — XI в. 44
11. Сведения на византийския писател Кекавмен за българите в Македония и за българските царе Самуил и Иван Владислав — XI в. 44
12. Грамоти на византийския император Василий II за българската църква след покоряването на България — 1019, 1020 — 1025 г. 46
13. Западният летописец Фулхер, участник в I кръстоносен поход, описва преминаването си през Македония — 1096 г. 49
14. Византийският писател Михаил Псел съобщава за въстанието на българите под водачеството на Петър Делян — XI в. 49
15. Сведения на византийския историк Скилица за бунтове в България при цар Петър и за българския произход на цар Самуил — края на XI или началото на XII в. 53
16. Византийският историк Скилица пише, че Самуил, син на знатен български велможа, станал господар на цяла България — XI—XII в. 54
17. Византийският историк Скилица описва военни действия между България при цар Самуил и Византия — XI—XII в. 54
18. Византийският историк Скилица пише за ослепяването от Василий II на 15 000 български войници, за смъртта на Самуил и за покоряването на цяла България — XI—XII в. 56
19. Византийският историк Скилица съобщава за въстанието на българите под водачеството на Петър Делян — XI—XII в. 63
20. Византийският историк Скилица съобщава за въстанието на българите под водачеството на Георги Войтех през 1072 г. — XI—XII в. 66
21. В житие на Лазар от монаха Григорий се говори за въстанието на българите под водачеството на Петър Делян — XI в. 68

22. Византийският историк Никифор Вриений разкрива българския произход на императрица Екатерина — XI—XII в. 69
23. Теофилакт Охридски, архиепископ на България, свидетелствува, че в Брегалнишката епископия богослужението се води на български език — XI—XII в. 70
24. Теофилакт Охридски съобщава как българите се настанили като жители в древна Македония — XI—XII в. 70
25. Теофилакт Охридски пише за жителите на Охрид, че са българи и говорят български език — XI—XII в. 71
26. Из „Пространното житие на Климент Охридски“ от Теофилакт Охридски за езика и етническата принадлежност на славянското население в Македония — XI—XII в. 72
27. Западният писател Зигеберт пише в своята хроника за българския архиепископ Лъв Охридски — XI—XII в. 74
28. Из Дуклянския летопис, за българските царе Самуил, Радомир, Владислав и за завладяването на България от Василий II—XII в 74
29. Западният писател Вилхелм Тирски в своята история на кръстоносните походи съобщава, че българите пленили в Битолското поле епископа на Пюи — XII в. 77
30. В краткото житие на Кирил, известно под името „Успение Кирилово“, се казва, че той е българин — XII в. 77
31. В така наречената „Солунска легенда“ за някой си Кирил от Кападокия, погрешно смесван с Кирил-Константин Философ, се казва, че на Солунското тържище се говорело и на български език — XII в. 77
32. Списък на Охридския архиепископ Йоан Комнин (Дюканжов списък) на архиепископите в България — XII в. 80
33. В житието на Никон Метаноите се говори, че българите на Самуил нападали Елада — XII в. 81
34. Византийският историк Йоан Зонара съобщава, че българите въстанали в 976 г. и възложили властта на комитопулите — XII в. 82
35. Йоан Зонара подробно описва войните между цар Самуил и византийците — XII в. 86
36. Йоан Зонара разказва как Василий II ослепил пленените войници на Самуил и покорил цяла България — XII в. 87
37. Йоан Зонара разказва за въстанието на българите под водачеството на Петър Делян — XII в. 88
38. Димитър Хоматиан, охридски архиепископ, в писмо до сръбския крал Стефан Радослав свидетелствува, че населението в неговата епархия говори български — XII—XIII в. 90
39. Димитър Хоматиан в съставеното от него Кратко житие на Климент Охридски пише, че Климент е българин и че населението в Македония е българско — XII—XIII в. 90
40. Цар Калоян в писмо до папа Инокентий III съобщава, че българските царе Петър, Самуил и други са получили корона от Рим — 1202 г. 92
41. Папа Инокентий отговаря на писмото на цар Калоян — 1202 г. 92
42. В писмо до папа Инокентий III цар Калоян нарича свои прародители българските царе Симеон, Петър и Самуил — 1203 г. 92
43. Българските епископи на Кюстендил, Скопие, Призрен и Ниш молят папа Инокентий III да им изпрати палиум — 1203 г. 93
44. Папа Инокентий III в писмо до унгарския крал Емерих потвърждава, че българските царе Петър, Самуил и други са получили корона от Рим—1204 г. 93
45. Византийският писател Теодор Скутариот нарича Охрид архиепископия на България — XIII в. 94
46. Византийският историк Георги Акрополит съобщава в своята история, че повечето западни области на империята били населени с българи — XIII в. 95
47. Византийският историк Георги Акрополит нарича Димитър Хоматиан архиепископ на българите — XIII в. 96
48. Византийският император Андроник II Палеолог подарил на Охридския архиепископ плащаница с надпис, в който се казва, че архиепископът е духовен глава на българското население — XIII—XIV в. 96

49. Византийският историк Никифор Григора съобщава за българи в Струмица, които той нарича мизи — XIV в. 96
50. В синодика на цар Борил (Палаузовия препис) се казва, че охридските архиепископи са подчинени на Търновската патриаршия — XIV в. 99
51. Сръбският крал Стефан Душан в писмо до венецианския дожд Андрей Дандуло се титулува владетел и на немалка част от българското царство — 1345 г. 99
52. Документи от нотариуса Маноли Брашиано за продажба и освобождавания на роби от Македония по народност българи — 1381—1383 г. 99
53. Сръбският книжовник Михаил от Островица в своята хроника съобщава, че наследникът на Душан — Урош Луди, наредил двамата братя Вълкашин и Углеш да владеят българските земи — XV в. 101
54. Дубровнишко сведение за българския манастир „Св. Яким Осоговски“ или Сарандопорски, до Крива паланка (Северна Македония) — 1474 г. 101
55. Подпис на Охридския архиепископ Григорий на пергаментен акт — XVI в. 101
56. В Синодика на цар Борил (Дриновия препис) Самуил, Радомир, Владимир са поставени в списъка на древните български царе. За Кирил Философ се казва, че е превел светите книги от гръцки на български език — XVI в. 102
57. Дубровничани в Скопие съобщават, че чумата в Македония мори наред българи и турци — 30. VI. 1502 г. 102
58. Из Третия Зографски поменик, съдържащ имена на дарители на Зографския манастир в Света гора от селища и области, посочени като български земи — 1527—1728 г. 103
59. Представители на Осоговския манастир при Крива паланка, на Благовещенския манастир при Кюстендил и на Билинския манастир при Трън се явили в Москва да искат помощ от цар Феодор Иванович — 1586 г. 116
60. Сведения на венецианския посланик Лоренцо Бернардо за българския характер на селищата в Македония — 1591 г. 116
61. Сведение за населението на Скопие и околността му от русин, който е бил турски пленник — XVII в. 117
62. Сведение на турския пътешественик Хаджи Калфа за българското население на някои градове в Македония — XVII в. 117
63. Сведение за българското население в селища на Македония, съдържащи се в пътеписа на Евлия Челеби — XVII в. 117
64. Сведение на турския историк Ходжа Садедин в хрониката му „Корона на историите“ за българския характер на Северна Македония по времето на Константин Деян — XVII в. 118
65. Сведение от „Обща и турска история“, писана от Рамазан-Заде относно завоеванието на Северна Македония и Кратовските рудници от турците — 1638 г. 119
66. Сведение на католишия архиепископ Петър Богдан за границите на българската земя — 1640 г. 119
67. Сведение за гр. Скопие в един католически документ — 1653 г. 119
68. Сведение на католишкия архиепископ Петър Богдан за българския характер на Охрид и Скопие — 1655, 1667 г. 120
69. Сведение на сръбския книжовник Йеротей Рачанин за гр. Велес — 1704 г. 120
70. Сведение на руския пътешественик В. Г. Барский за българи в Солун — 1725 г. 120
71. В опис на девическия манастир Язак (Фрушка гора) се отбелязва, че гр. Кратово е в България — 1753 г. 121

II. ВЪЗРАЖДАНЕ. НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

1. Откъс от предисловието на „История славяноболгарская“ на Паисий Хилендарски, в който се изтъква необходимостта от познаването на родната история — 1762 г. 125
2. Откъс от „История славяноболгарская“ на Паисий Хилендарски за цар Самуил и неговите приемници и за падането на Първата българска държава — 1762 г. 127
3. Заглавна страница на книгата „Первое учение“ или „Буквар“ за децата, които ще учат книгите на църковнославянски език, отпечатан

със средствата на богатия търговец от Разлог Марко Теодорович във Виена — 1792 г. 132
4. Списък на помохамеданчени българи от Южна Македония — 1797 г. . . 132
5. Заглавна страница на книгата „Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова", преведена на „простейший язик болгарский" от Йоаким Кърчовски и отпечатана в Будапеща — 1814 г. 134
6. Заглавна страница на книгата „Огледало" от Кирил Пейчинович, съставена на „препростейший и не книжний язик болгарски от Долна Мизия" и печатана в Будапеща — 1816 г. 134
7. Вук Караджич за българския език и за българските народни песни — 1822 г. 137
8. Извадка от книгата на Юрий Венелин „Древные и нынешные болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношеныи к Россияном" за българите на Балканския полуостров, техните заселници, брой и териториално разпределение" — 1829 г. 139
9. В „Географско описание на Албания" се посочват градовете и местата в околията Биглище и Западна Македония, където живеят българи — 1833 г. 141
10. В „Српске народне новине" за революционните брожения в Западна България и Македония — 6. IV. 1844 г. 142
11. В. „Српске новине" за числеността на българското население и къде живее — 8. I. 1846 г. 143
12. Писмо от Димитър Миладинов, Охрид, до Виктор Григорович (Виена) относно издирването на български народни песни и старини от Македония — 25. II. 1846 г. 144
13. Из статията „Български народни песни" от Станко Враз във връзка с песенното богатство на българите и първите му изследвачи — 1847 г. . . . 145
14. Писмо от първенците на Башино село (Велешко) до Александър Екзарх (Цариград), с което искат помощ за училището и църквата — 10. V. 1848 г. 146
15. Писмо от игумена на манастира „Св. Арахангел" (Велешко) до Александър Екзарх (Цариград), в което го моли да подпомогне манастира — 9. I. 1849 г. 147
16. Писмо от първенците на Башино село (Велешко) до Александър Екзарх (Цариград) относно получената сума за девическото училище — 8. VII. 1850 г. 148
17. В дописка от Велес се съобщава за състоянието на учебното дело в града — 28. X. 1850 г. 149
18. Писмо на граждани от град Скопие до един български родолюбец, с което молят за помощ за построяване на ново училище — 20. VI. 1851 г. . . . 150
19. Писмо от Йордан Хаджиконстантинов Джинот до редакцията на „Цариградски вестник", в което прави характеристика на българина изобщо — 21. VII. 1851 г. 151
20. Из писмото на Димитър Миладинов, изпратено от Битоля до Александър Екзарх в Цариград, относно обучението на българските деца на майчиния им език — 20.[VIII.]1852 г. 151
21. Писмо от игумен Герасим, игумен на манастира „Св. Димитър" (Скопско), до Александър Екзарх (Цариград) с искане на помощ за манастира — 3. XII. 1852 г. 153
22. Писмо от жители на Горна Джумая (Благоевград) до самоковския митрополит Матей (Цариград), в което го молят да пожертвува известна сума за училището им — 1. X. 1857 г. 153
23. В дописка от Кукуш се съобщава, че в училищата и в черквата на града е въведен българският език — май 1858 г. 154
24. В. „Српски дневник" за просветното дело във Велес — 8. VI. 1858 г. . . 156
25. Писмо от руско служебно лице до Алексей Н. Бехметев (Москва) за обучението на млади българи в Московския университет — 22. VIII. 1858 г. 157
26. Писмо от Райко Жинзифов, Москва, до Г. С. Раковски, Одеса, в което му съобщава за своето решение да замени гръцкото си име с българско — 9. I. 1859 г. 158
27. Писмо от Димитър Миладинов (Кукуш) до архимандрит Антим (манастира Зограф) за радостта му от въвеждането на български език при богослужение — 27. V. 1859 г. 159

28. Молба на българите от Кукуш до папа Пий IX, в която изразяват недоволството си от асимилаторската политика на Цариградската патриаршия и желанието си да приемат католицизма — 12. VII. 1859 г. 160
29. Писмо от жители на град Струга до Иларион Макариополски (Цариград) за изпратените им от Русия черковни одежди и успеха на българското културно-просветно дело — 25. XI. 1859 г. 161
30. Писмо от Александър Рачински (Киев) до Алексей Н. Бехметев (Москва) с молба да бъде осигурена държавна издръжка на Константин Везенков — 1. XII. 1859 г. 162
31. Писмо от Егор П. Ковалевский (Москва) до Алексей Н. Бехметев (Москва) относно изпращане помощ на българското училище в Кукуш — 12. XII. 1859 г. 163
32. Писмо от настоятелите на манастира „Св. Наум" (Охрид), писано от Димитър Миладинов до Иван Денкоглу (Лайпциг) за въвеждането на български език в училището — 25. XII. 1859 г. 163
33. Дописка от Охрид до в. „Српски дневник" относно искането за българский владика — 4. II. 1860 г. 164
34. Редакционна бележка за основаването на българско читалище в Битоля — 12. V. 1860 г. 165
35. Дописка до в. „Српски дневник" за празнуването на деня на българската и славянската просвета в Габрово, Ямбол, Панагюрище, Сопот, Велес и други места — 1. VI. 1860 г. 165
36. В. „Српски дневник" за фанариотските злоупотреби и за решимостта на българите да извоюват църковната си независимост — 7. VI. 1860 г. . . 166
37. В. „Српски дневник" съобщава, че българите в Охрид ликуват по повод скъсването с Цариградската патриаршия — 9. VII. 1860 г. 166
38. Из писмото на Иван Ч. Вукадинович за отправените му нападки и клевети от гръцкия протосингел и искането на българите да се отделят от Цариградската патриаршия — 28. VIII. 1860 г. 167
39. Молба до султана от представители на разни селища, събрани на панаира в Узунджово, с която заявяват, че са се отрекли от патриаршията, че желаят български владици и че признават за свой гърковен глава Иларион Макариополски — 5. IX. 1860 г. 169
40. Дописка от Охрид съобщава, че в града са отворени две български училища и че охридчани искат за владика Иларион Макариополски — 12. X. 1860 г. 170
41. Писмо от Киряк Държилович, Солун, до Г. С. Раковски, Белград, относно печатницата му — 25. X. 1860 г. 171
42. Писмо от Константин Петкович, Дубровник, до Стефан Веркович, Сяр, с което му благодари за сборника „Народне песме македонске бугара" — 28. XI/10. XII. 1860 г. 172
43. Писмо от Кузман Шапкарев, Охрид, до Г. С. Раковски, Белград, за училищата и черквите в Охрид и Струга — 10. XII. 1860 г. 174
44. Списък на млади българи, които се учат в Московския университет — 1861 г. 176
45. Райко Жинзифов за съдбата на българите — 1861 г. 176
46. Из речта на Райко Жинзифов по повод смъртта на Иван Н. Денкоглу — 1861 г. 178
47. Писмо от Константин Миладинов, Загреб, до Георги Ст. Раковски, Белград, за събраните от него български народни песни — 31. I. 1861 г. . . 180
48. Обява от братя Миладинови във връзка с набиране на абонати за сборника „Български народни песни" — 7. II. 1861 г. 181
49. Писмо от Константин Миладинов, Загреб, до епископ Щросмайер относно заслугите на епископа по отпечатването на българските народни песни — пролетта 1861 г. 183
50. Писмо от Кузман Шапкарев, Охрид, до Г. С. Раковски, Белград, по културно-просветни въпроси — 29. III. 1861 г. 184
51. Писмо от Йоаким Маленков, Охрид, до Г. С. Раковски, Беград, в което му благодари за изпратените книги и картини за училището в Охрид — 3. IV. 1861 г. 185
52. Разписка на Райко Жинзифов и Константин Станишев, Москва, за получена сума от Московския славянски комитет — 15. V. 1861 г. 186

53. Писмо от Георги Гогов, Воден, до Г. С. Раковски, Белград, относно злоупотребите на гръцкия владика Никодим и преследване на български родолюбци — 15. IX. 1861 г. 186
54. Писмо от епископ Щросмайер до граф Херберт Ротенльовен, министър на външните работи, Виена, за арестуването на Константин Миладинов — 29. X. 1861 г. 189
55. Из писмото на Райко Жинзифов до П. И. Бартенев, в което дава биографичен очерк на братя Миладинови и разказва за възраждането на българщината в Македония — 1862 г. 190
56. Из донесението на руския консул в Битоля М. А. Хитрово до граф Н. П. Игнатиев, в което се дават сведения за българите, населяващи Велес и околностите му — 1. III. 1862 г. 194
57. Писмо на Димитър П. Карамфилович, Велес, до Георги С. Раковски, Белград, в което моли за една брошура и изтъква заслугите му за тяхното отърсване от елинизма — 17. VI. 1862 г. 195
58. Из предговора към превода на „Слово за полка Игорев“, в който Райко Жинзифов определя областите, в които се говори български език. — 1863 г. 196
59. Писмо от Тодор Ненов, Неврокоп, до Христо Димитров Тодоров, Дупница, с което препоръчва Георги Динков като добър българин — 22. I. 1863 г. 197
60. Писмо от Георги Динков, Солун, до Стефан Веркович за арестуването му и за героичното държане на неговата майка — 18. II. 1863 г. 198
61. Писмо от Михаил Хитрово, Москва, до Михаил Погодин, Москва, относно отпущане на парична помощ на българина Васил Кузманов от Охрид — 29. IV. 1863 г. 199
62. Писмо от Георги Костов Иcерлакли, Неврокоп, до Стефан Захариев, Пазарджик, за отпразнуването в града на празника на българската писменост — 11. V. 1863 г. 200
63. В дописка от Битолско се иска въвеждането на български език в училищата и черквите — 1. VII. 1863 г. 200
64. Писмо на Димитър Димов, Солун, до Стефан Веркович, Сяр, в което го моли да му осигури изпращане и издръжка в чужбина, за да продължи образованието си — 30. IX. 1863 г. 202
65. Редакционна бележка, в която се съобщава, че Йордан Константинов Джинот се завърнал от заточение и че Георги Динков бил отново арестуван — 4. XI. 1863 г. 203
66. Извлечение от списъци на помохамеданчени българи — 1864 г. 204
67. Из „Автобиографията“ на Кузман Шапкарев относно учебното дело в Македония — 1864 г. 205
68. Из донесението на руския консул в Битоля М. А. Хитрово до руския посланик в Цариград Е. П. Новиков за нуждата от българска просвета — 16. I. 1864 г. 207
69. В дописка от Неврокоп се съобщава, че учителите пеели в църква на български и че по искане на фанариотите били задържани някои българи — 18. VI. 1864 г. 208
70. Из донесението на руския консул в Битоля М. А. Хитрово до цариградския посланик Е. П. Новиков за откриването на българското училище в Охрид от българина Мустрев — Юли 1864 г. 209
71. Из донесението на руския консул в Битоля М. А. Хитрово до Н. П. Игнатиев за националното пробуждане на българите в Струга и Охрид и за заслугите на братя Миладинови — 6. VIII, 1864 г. 209
72. Писмо от българската община в Неврокоп до Стефан Веркович, Сяр, в което му се благодари за изпратените български буквари — 31, XII. 1864 г. . . . 211
73. Запазена част от „Книга главна за новата църква-храм „Възкресение Христово“, Неврокоп (Гоце Делчев) — 6. I. 1865 г. 212
74. В дописка от Велес се съобщава за успеха на училищното дело в града — 27. III. 1865 г. 212
75. Писмо от Кузман Шапкарев, Прилеп, до Георги Икономов, Дупница (Станке Димитров), с което той го уговаря да приеме предложението за български учител в града им — 8. VI. 1865 г. 213
76. Писмо на училищни настоятели от Прилеп до Георги Икономов, Дупница (Станке Димитров), във връзка с учителствуването на последния — 8. VI. 1865 г. 214

77. В дописка от Неврокоп до в. „Турция“ училищните настоятели изказват благодарност за дарени книги и пари — 20. VI. 1865 г. 215
78. Писмо на българи от Кукуш до Стефан Веркович относно необходимостта от учебни пособия за българското училище — 28. X. 1865 г. 216
79. В дописка от Битоля до в. „Турция“ се съобщава за напредъка на българското училищно дело в града и за подкрепата, която му оказват организациите на занаятчиите — 7. XII. 1865 г. 217
80. Откъс от статията „Из бележките на един пътешественик по Македония“, в който Райко Жинзифов разкрива живота на българите в Македония — 1866 г. 218
81. Писмо от Васил Т. Мишайков, Москва, до Московския славянски комитет във връзка с постъпването му в тамошния университет — 16. III. 1866 г. 221
82. Писмо от Вениамин Мачуковски (Одеса) до Стефан Веркович, Сяр, относно издирването на български старини във Воден — 2. IV. 1866 г. . . 221
83. В дописка от Прилеп до в. „Турция“ се разказва как в града са провели годишния изпит в едно българско училище — 12. VII. 1866 г. 222
84. Писмо от жители на Горна Джумая, Благоевград, до руския посланик граф Николай Павлович Игнатиев, Цариград, за отпускане на парична и друга помощ за училището и църквата им — 14. VII. 1866 г. 224
85. Писмо от жители на Солун до султан Абдул Азис, Цариград, в което молят да ги включи в числото на ония българи, които не признават гръцкото духовенство — декември 1866 г. 224
86. Писмо от Григор С. Пърличев и Йоаким К. Сапунджиев, Охрид, до Никола Ан. Робев, Битоля, във връзка с църковната борба и възхищение от родолюбието на Н. М. Тошков — 1. IV. 1867 г. 225
87. Дописка от Кукуш до в. „Македония“ за отпразнуването в града Деня на Кирил и Методий — 12. V. 1867 г. 226
88. Писмо от Григор Пърличев, Охрид, до Никола Ан. Робев, Битоля, относно изложението за възстановяване на Охридската архиепископия — 3. VI. 1867 г. 228
89. Писмо от настоятелите на българското девическо училище Григор С. Пърличев и Йоаким К. Сапунджиев, Охрид, до Братя и синове Робеви, Битоля, относно създаването на българско девическо училище в града им — 23. IX. 1867 г. 229
90. Писмо от жители на Струмица до българските представители по църковния въпрос в Цариград, с което молят да представят пред Високата порта тяхната молба-оплакване от гръцкия владика Йеротей — 31. X. 1867 г. 230
91. Реч на Райко Жинзифов пред славянския конгрес в Москва за значението на славянската писменост и за съдбата на българския народ — 1867 г. 230
92. „Вера и народност“, четиво из „Българский буквар“ на Кузман Шапкарев — 1868 г. 232
93. Из статия на Д. Т. Туминскн относно етнографските граници на българския народ — 13. II. 1868 г. 239
94. Писмо от българската община в Неврокоп до Стефан Веркович, Сяр, в което се благодари за оказаната от него помощ — 19. III. 1868 г. . . 239
95. Пълномощно от Неврокопската община, издадено на Стефан Веркович, за да подпомага общинската им дейност — 19. III. 1868 г. 240
96. В редакционна бележка на в. „Македония“ се съобщава за насилията и интригите на охридския владика и за арестуването на Григор Пърличев — 14. XII. 1868 г. 240
97. Дописка от Битоля до в. „Македония“ за напредъка на училищното дело и за възраждането на българщината в града — 27. I. 1869 г. 241
98. Писмо от Георги Динков, Солун, до Стефан Веркович, Сяр, по църковния въпрос и за решението си да се ожени за една погърчена българка при условие, че тя научи писмено и говоримо български език — 5. II. 1869 г. 242
99. Писмо от Райко Жинзифов, Москва, до Марин Дринов, Прага, относно разпространяването в Македония на книгите „Поглед връх произхождението на Блъгарский народ и началото на Блъгарската история“ и „Исторически преглед на Българската църква от самото ѝ начало и до днес“ — 1. IV. 1869 г. 243

100. Дописка от Белград до в. „Македония“ за опитите на сръбската пропаганда да организира посърбяването на македонските българи — 15. IV. 1869 г. 244
101. Писмо от Райко Жинзифов, Москва, до Марин Дринов, Прага, в което отново пише за книгите и съобщава, че е превел на български творби на Тарас Шевченко и написал биографично изследване за братя Миладинови — 16. IV. 1869 г. 245
102. Писмо от жители на Неврокоп до Стефан Захариев във връзка с преминаването им под духовната власт на българския владика в Неврокоп — 11. VI. 1869 г. 246
103. Съобщение на в. „Застава“ за стълкновение между българи и гърци в Битоля — 14. XI. 1869 г. 247
104. В дописка от Солун се съобщава арестуването на учителя Агапий Войнов, който отворил българско училище във Воден — 22. XI. 1869 г. . . 247
105. В дописка от Охрид до в. „Македония“ се съобщава, че в Ресен и други епархии в черквите вместо името на гръцкия владика се споменава името на българския Синод — 9. XII. 1869 г. 248
106. Писмо от българската община в Кратово до председателя на общината в Кюстендил за присъединяването ѝ към движението срещу Патриаршията — 15. XII. 1869 г. 248
107. Писмо от руския консул Николай Якубовски, Битоля, до Славянския комитет, Москва, във връзка със западната религиозна пропаганда и за учебното дело на тамошните българи — 23. I. 1870 г. 249
108. Писмо от Новоселската община, Щип, до архимандрит Павел, Лесновски манастир, относно развитието на народната църковна борба срещу фанариотите — 25. I. 1870 г. 250
109. Писмо от членовете на Българската община в Неврокоп (Гоце Делчев) до руския посланик в Цариград относно усилията, които полагат за духовното издигане на съгражданите си, и молят за материална подкрепа от Русия — 3. II. 1870 г. 251
110. Ферман за създаване на Българска екзархия — 28. II. 1870 г. 252
111. Писмо от Стефан Веркович, Сяр, до сръбското правителство за появата на бунтовници в Неврокопско — 3. III. 1870 г. 254
112. Дописка от Сяр до в. „Македония“ за желанието на много села да си отворят български училища — 17. III. 1870 г. 256
113. Протокол за учредяване на българска община във Воден, в който се заявява, че жителите на града се отказват от Патриаршията и искат български владици — 7. V. 1870 г. 258
114. Писмо от членовете на Воденската община до архимандрит Павел в Лесновския манастир във връзка с националноцърковната борба — 11. V. 1870 г. 259
115. Писмо от общините на Кавадарци и Ваташа до Църковния събор в Цариград, с което се иска Тиквешкото окръжие да се постави под духовното управление на Българската екзархия — 16. V. 1870 г. 260
116. Писмо от българската община в Струмица до Кюстендилската община, с което се моли за парична помощ във връзка с построяването на училище — 14. VII. 1870 г. 262
117. Дописка от Крива паланка до в. „Право“ за прогонването на патриаршистките свещеници от града — 26. IX. 1870 г. 262
118. Писмо от Николай Попфилипов, с. Долен, Неврокопско, до Стефан Захариев, Пазарджик, във връзка с решението на жителите от Неврокоп и Неврокопско да не плащат владичината — 6. XII. 1870 г. 263
119. Дописка от Воден до в. „Македония“ за борбите на местните българи срещу привържениците на Патриаршията — 1. II. 1871 г. 264
120. Дописка на Васил Левски до в. „Свобода“ относно необходимостта от освобождението на българските земи: България (Мизия), Македония и Тракия — 13. II. 1871 г. 265
121. Писмо на българската община в Струмица до Стефан Веркович, Сяр, в което се моли да бъдат отпуснати средства за училището — 22. II. 1871г. 266
122. Органът на революционната организация в. „Свобода“ подканя българите да отслужат панихида за братя Миладинови — 13. III. 1871 г. . . 267
123. Дописка за църковния сбор в Цариград, поместена във в. „Јединство“ — 7. V. 1871 г. 268

124. Молба от първенците на с. Берово за преминаване към Екзархията и присъединяване към Кюстендилската епархия — 1. VI. 1871 г. 269
125. Сведения за броя на околиите и селата в онези епархии на Македония, които имали право след плебисцит да се присъединят към Българската екзархия — 30. X. 1871 г. 269
126. Българската община в Крушево до Стефан Веркович, Сяр, относно събирането на помощи за църквата, пострадала от пожар — 21. II. 1872 г. . 270
127. Писмо от Стефан Веркович, Сяр, до сръбското правителство относно намерението на БРЦК да създаде революционни комитети в Македония — 21. III. 1872 г. 271
128. В дописка до в. „Македония“ жителите на с. Бобища, Костурско, изказват своята радост пред екзарха за избора му и заявяват, че признават Българската екзархия — 24. V. 1872 г. 272
129. Писмо от серския гръцки митрополит Неофит до Деркоския Неофит, с което му се съобщава за многобройността на българите в Серската епархия и за опасността от тях в самия град Сяр — 13. X. 1872 г. 273
130. Писмо от Стефан Веркович, Сяр, до сръбското правителство относно подготовката за въстание в района между Пирин и Доспат планина и желанието на българите от Неврокопско и Мелнишко да се присъединят към Българската екзархия — 12. XI. 1872 г. 275
131. Писмо от черковното настоятелство на с. Плевня, Драмско, до игумена на манастира „Св. Петър и Павел“ Йеремия, с което моляг да бъдат извинени за задържането на отец Партений Разложки — 10. XII. 1872 г. 277
132. Реферат на Стоян Новакович и Милан Куюмджич в Сръбското книжовно дружество срещу фалшификациите на Милош Милоевич — 1. II. 1873 г. 277
133. Из словото на З. Петрова, учителка във Велес, произнесено при посрещане на българския владика Дамаскин — 1. IV. 1873 г. 278
134. Дружество „Възраждение“ в Солун се обръща с позив към българските общини и народни читалища да подпомогнат солунчани да си построят българско училище и черква — 1. V. 1873 г. 280
135. Дописка от училищното настоятелство в Скопие за тържественото посрещане на Кюстендилския български владика Иларион, който минал през града на път за епархията си — 25. V. 1873 г. 281
136. По искане на Славянския комитет в Одеса се препращат по дипломатическа линия до директора на Азиатския департамент в Петербург (Ленинград) събраните от руския консул в Солун данни за състоянието на просветното дело в Македония — 8. VI. 1873 г. 283
137. Дописка до в. „Раденик“ във връзка с българо-гръцката разпра в Охрид и Сяр — 5. VII. 1873 г. 286
138. В дописка от Сяр до в. „Право“ се съобщава, че фанариоти нападнали българския учител и жена му — 17. VII. 1873 г. 286
139. Донесение на руския консул в Битоля В. Максимов до руския посланик в Цариград Н. П. Игнатиев относно църковния въпрос в Пелагонийска епархия — 14. X. 1873 г. 287
140. Допитване в Скопска и Охридска епархия за назначаване на български митрополити — 1874 г. 290
141. Статия на Любен Каравелов относно националноцърковната борба на българския народ срещу фанариотите и за положението на Македония — 22. II. 1874 г. 290
142. Статия на Любен Каравелов относно шовинистичната пропаганда на Милош Милоевич в Македония и за отношението на прогресивната сръбска общественост към нея — 8. III. 1874 г. 293
143. В дописка от Скопие до в. „The Levant Times“ се съобщава за тържественото посрещане на българския владика — 10. IV. 1874 г. 296
144. Дописка от Прилеп за тържественото посрещане в Битоля на Охридския български владика Натанаил — 13. IV. 1874 г. 297
145. Дописка от Битоля за тържественото посещение на Охридския български владика Натанаил — 13. IV. 1874 г. 299
146. Дописка от Воден за тържественото посрещане на Охридския български владика Натанаил — 26. IV. 1874 г. 300
147. Доклад на австроунгарския консул в Солун фон Кнапич до граф Андраши за българската националност в Солунския, Битолския и другите санджаци — 12. V. 1874 г. 302

148. Писмо от българската община в Якоруда до самоковския митрополит Доситей, в което се изразява благодарност за неговите грижи — 18. VIII. 1874 г. 305
149. В дописка от Малешево до в. „The Levant Times" се съобщава, че фанариотският владика станал причина да бъдат арестувани някои българи — 5. IX. 1874 г. 305
150. Писмо на българската община в Петрич до Стефан Веркович, Сяр, с молба да им изпраща български вестник — 10. XI. 1874 г. 306
151. Некролог за Нако Станишев от Кукуш, един от дейците на Българското възрожденско движение в Македония — март 1875 г. 307
152. Битолчани искат от руския консул помощ за българските църкви и училища — 28. III. 1875 г. 307
153. Битолският руски консул В. Максимов изпраща молбата на битолските български епитропи — 26. IV. 1875 г. 308
154. В дописка от Скопие до в. „Век" се съобщава, че в града било образувано Българско училищно дружество — юни 1875 г. 308
155. Статия на Христо Ботев до редакцията на в. „Изток", Белград, относно сръбската шовинистическа пропаганда в Македония — 20. VI. 1875 г. 310
156. Извадки от книгата на Феликс Каниц „Дунайская Болгарія и Балканскій полуостровъ" за българите на Балканския полуостров, техните граници и сведения за броя им. — 1876 г. 312
157. Възвание към българския народ за въстание, съставено от избраната на Оборище комисия — 15—17. IV. 1876 г. 315
158. Съобщение на в. „Изток" за революционното движение в Македония — 9. VI. 1876 г. 315
159. По искане на султанската канцелария битолският валия дава обяснение относно бунтовната дейност на някои българи — 24. IX. 1876 г. 319
160. Политическа програма, приета на Първия Български народен събор в Букурещ — 19. XI. 1876 г. 320
161. Из проекта за Органически правилник, изработен на Цариградската конференция на посланиците за създаване на две автономни български области — XII. 1876 г. — I. 1877 г. 322
162. Писмо от Николай поп Филипов, Банско, до архимандрит Иларион Ловчански, Кюстендил, в което моли да бъде ръкоположен за свещеник Костадин Иванов — 10. V. 1877 г. 322
163. Писмо от Стефан К. Салгънджиев, Сяр, до Стефан Веркович, Москва, в което му съобщава за положението в Македония и желанието на тамошните българи за по-скорошно посрещане на руските освободители — 21. V. 1877 г. 323
164. Извадка от книгата на проф. д-р Константин Иречек „История на българите", в която се показват етнографските граници на българите на Балканския полуостров, областите, които населяват в него и извън него, и техният брой — 1878 г. 325
165. Писмо от архимандрит Методи Кусев, Одрин, до Н. П. Игнатиев относно необходимостта от обединението на българския народ — 12. II. 1878 г. . 330
166. Прошение на населението от Разложко до Николай Николаевич, в което молят за освобождаването им от властта на султана — 2. III. 1878 г. . . 331
167. Стефан Веркович в писмо до Владимир Иванович Ламанский определя границата между сърби и българи и изобличава сръбските претенции към чисто български земи — 17. III. 1878 г. 332
168. Гръцкият битолски консул Петър Логотет в доклада си до солунския гръцки генерален консул Теодор Делияни съобщава за желанието на македонските българи да се присъединят към България — 31. III. 1878 г. 334
169. Молба на представители на българската църква, изпратена от Цариград до Николай Николаевич, за незабавно навлизане на руските освободителни войски в Македония — 7. IV. 1878 г. 335
170. Обръщение на македонските българи до Великите сили с искане да не ги откъсват от общото отечество България — 20. V. 1878 г. 336

III. НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНИ БОРБИ (1878—1918)

1. Прошение на жителите на Пиянечко окръжие до М. С. Дринов за въвеждане на гражданско управление в окръга — 18. III. 1868 г. 341

2. Дописка от Велес, описваща впечатлението сред македонските българи от вестта за решенията на Берлинския конгрес — 20. VII. 1878 г. 342
3. Писмо от Охридския митрополит Натанаил до И. С. Аксаков за необходимостта от запазване на националната цялост на българския народ — 24. VII. 1878 г. 343
4. Учредителен протокол за създаване на Търновския благотворителен комитет „Единство" и за неговите задачи — 29. VIII. 1878 г. 346
5. Дописка във в. „Марица" за тежкото положение на българите в Битолско след Берлинския конгрес и първите четнически прояви — 1. IX. 1878 г. . 347
6. Писмо на Търновския комитет „Единство" до група обществени дейци в Русе, в което ги подканят да образуват комитет в Русе и губернията — 1. IX. 1878 г. 348
7. Писмо на митрополит Натанаил до Петко Войвода за организиране борбата на българите, останали под турска власт — 25. IX. 1878 г. 349
8. Писмо на горноджумайци до Самоковския митрополит Доситей, в което съобщават за основаването на благотворителен комитет "Единство" — 3. X. 1878 г. 349
9. Писмо на Димитър п. Георгиев до комитета „Единство" в гр. Горна Джумая, с което известява за първия бой на въстаниците срещу турската стража при Кресненските ханове — 5. X. 1878 г. 350
10. Писмо на Адам Калмиков и Димитър Попгеоргиев до комитета „Единство" в Горна Джумая, с което съобщават за задачите на създадените въстанически полицейски органи в освободените селища и за разширението на въстанието — 17. X. 1878 г. 350
11. Протокол за сформирането и правата на въстаническия команден състав на Кресненско-Разложкото въстание в село Влахи — 20. X. 1878 г. . . 351
12. Писмо на Братан Маринов до комитета „Единство" в Горна Джумая, с което съобщава за освобождението на Банско и моли за медицинска помощ, за пушки и патрони — 8. XI. 1878 г. 352
13. Апел на Привременното българско управление, издаден на Пирин планина, до българите и славяните да подпомогнат въстанието — 10. XI. 1878 г. . 352
14. Чернова на писмо на Димитър Попгеоргиев до комитета „Единство", в Горна Джумая, с което съобщава, че доброволците са пристигнали и искат пушки — 19. XI. 1878 г. 354
15. Свидетелство от полевия щаб на действуващата руска армия за награждаване на българския войвода Илия Марков (дядо Ильо) с руски орден — 4. XII. 1878 г. 354
16. Петиция на българи — бежанци от Македония след Кресненско-Разложкото въстание до генералния консул на Великобритания в София W. G. Palgrave с молба да бъдат освободени от турското иго — 23. XI/5. XII. 1878 г. 355
17. Писмо-отговор на побунените села от Мелнишко до петричкия каймаканин — 11. XII. 1878 г. 356
18. Пълномощно на българи от Македония за участие в Учредителното събрание на Княжеството — 13. II. 1879 г. 358
19. Писмо на Стефан Стамболов до митрополит Натанаил, с което дава идея да се основе общ комитет за Тракия, Македония и България под название „Българско единство" — 20. II. 1879 г. 359
20. Из Дневник XI на Учредителното събрание, в който се съдържа писмо-апел на митрополит Натанаил за запазване на народното единство — 14. III. 1879 г. 360
21. Из Окръжното писмо на Централния българо-македонски комитет в Кюстендил относно решението да се вдигне въстание в Македония — 6. V. 1879 г. 361
22. Писмо до Централния Тракийски комитет в Пловдив за подкрепа на въстание в Македония — 7. V. 1879 г. 363
23. Прошение от цариградските македонски българи до посланиците на Великите сили в Цариград за положението в Македония и за приложението на чл. 23 на Берлинския договор — 9. I. 1880 г. 364
24. Прошение на българите от Битолския вилает до Европейската комисия в Цариград с искания за реформи — 5. IV. 1880 г. 365
25. Статия на в. „Зорница" — „Реформите в Македония", в която се подчертава важността на реформите и се посочват задачите на българите в църковно отношение — 6. V. 1880 г. 367

26. Протест на македонските българи в Цариград, поднесен на английския представител в Европейската комисия за преобразования, по повод неправилното съставяне на вилаетските комисии за реформи — 27. V. 1880г. 368
27. Писмо на Никола Спространов, Солун, до Михаил Александрович Хитрово, Цариград, относно положението на македонските българи — 11. VI. 1880 г. 369
28. Молба от жители на градовете Воден, Костур, Велес, Солун и Кукуш до председателя на международната комисия по преразглеждане на чл. 23 от Берлинския договор, в която протестират срещу фалшификации на гръцката пропаганда и настояват за изпълнение решенията на този договор — 15—24. VII. 1880 г. 370
29. Запитване от Великото везирство до Министерството на изповеданията относно назначаването на български митрополити в Скопие и Охрид — 17. X. 1884 г. 373
30. Министерството на изповеданията донася във Великото везирство, че е желателно да се назначат български митрополити в Скопие и Охрид — 14. XI. 1884 г. 374
31. Из „Автобиографията“ на Григор Пърличев — за въвеждането на български език в училищата и за родолюбивите му чувства — 1885 г. 374
32. Донесение на руския вицеконсул в Битоля Скрябин до руския посланик в Цариград за положението на българските общини в Македония след съединението на Княжество България с Източна Румелия — 27. XI. 1885 г. 378
33. Протокол от разпита на студента Спиро Гулабчев, обвинен в пренасяне на нелегална литература — 17. II. 1886 г. 379
34. Из доклада на Ст. Новакович до министъра на просветата в Белград за македонизма като преходен план в посърбяването на македонските българи — 1887 г. 380
35. Доклад на австроунгарския консул в Битоля Погачер до министъра на външните работи за положението на българското население във вилаета в църковно отношение — 29. VIII. 1890 г. 380
36. Султанската дворцова канцелария съобщава на Великото везирство, че българите от Битолската епархия молят да им се назначи български митрополит — 13. XI. 1890 г. 384
37. Доклад на австроунгарския консул в Битоля Погачер до министъра на външните работи относно искането на българското население в Битолска, Дебърска и Велешка епархия за назначаване на български владици — 13. XII. 1890 г. 385
38. Иван Хаджиниколов за сръбската пропаганда в Македония като повод да се създаде революционната организация — 1892 г. 386
39. Уводна статия „Нашата програма“ на в. „Югозападна България“ относно легалното разрешение на македонския въпрос — 11. XI. 1893 г. 388
40. Сведения от книга на Гьорче Петров за народностния състав на населението в Македония — 1896 г. 389
41. Устав на Българските македоно-одрински революционни комитети — 1896 г. 390
42. Из правилника на Българските македоно-одрински комитети — 1896 г. 393
43. Писмо от Централния комитет в Солун до Върховния македонски комитет в София, в което се изразява съжаление за станалото разцепление на II конгрес на Върховния комитет — 20. I. 1896 г. 393
44. Писмо на ВМК до В. Кънчев в Цариград, с което се изпраща проект за реформи и се изразява отношението на комитета към въпроса за вдигането на схизмата — 22. III. 1896 г. 394
45. Писмо на ВМК в София до ЦК на ВМОРО в Солун, с което се изпраща проект за реформи в Македония — 23. III. 1896 г. 395
46. Окръжно № 141 на ВМК до македонските дружества в България, в което се излага историята на проекта за реформи — 18. V. 1896 г. 396
47. Сведение на Константин поп Стоянов, деен участник в Разловското въстание — 1876 г. за удовлетворяване на негова молба от българското правителство — 21. VIII. 1896 г. 400
48. Дописка във в. „Мир“ със сведения за борбата на кукушките граждани против домогванията на сръбската пропаганда в града — 23. IV. 1898 г. . . 401
49. Дворцовата канцелария съобщава на Великото везирство, че според донесението на Софийското комисарство е нужно да се следи Дамян Груев — 1. V. 1898 г. 403

50. Писмо от близки на заточеници в Подрум кале до българския дипломатически агент в Цариград с молба да се направят постъпки за освобождаване на затворените — 3. XI. 1898 г. 403
51. Из статия на в. „Бунтовник“ за нуждата от въоръжаване на българското население в Македония — XII. 1898 г. 405
52. Писмо на Гоце Делчев до Никола Малешевски, в което изтъква някои слабости на българите — 5. I. 1899 г. 406
53. Писмо на султанската канцелария до Великото везирство за отстраняване от Скопие на българския митрополит и дипломатическия агент Ризов, които насърчавали революционерите — 22. II. 1899 г. 407
54. Рапорт на българския търговски агент в Скопие Т. Пеев до министъра на външните работи в София, с който изпраща препис от прошение от майката на Петър Попарсов и молба от заточениците в „Подрум кале“ с искане да се направят постъпки за освобождаване или за облекчаване на положението им — 10. VIII. 1899 г. 408
55. Сведения за Македония и нейното население за градовете Охрид, Битоля, Прилеп, Скопие, Ресен, Велес, Преспа и Прищина според универсалния историко-географски речник на Сами бей Фрашери — Края на XIX в. 410
56. Секретни протоколи на Върховния македонски комитет, избран от VI извънреден македонски конгрес, за сътрудничеството между легалната организация в България и революционната организация в Македония и Одринско — 14. III—19. V. 1900 г. 412
57. Секретни протоколи на Върховния македоно-одрински комитет, избран от VII редовен македоно-одрински конгрес, за сътрудничеството между легалната организация в България и революционната организация в Македония и Одринско — 20. IX—3. X. 1900 г. 414
58. Из окръжното на Гьорче Петров, Гоце Делчев и други до окръжните, околийските и селските ръководители и началниците на четите на Вътрешната организация, в което се изтъкват целите на турската власт с преследването на българите — 1901 г. 416
59. Из обвинителния акт срещу 39 души от Струмишката каза (околия) за участието им в революционна дейност — 27. X. 1901 г. 417
60. Писмо на българския учител от Велес и политически затворник В. Пасхов до българския търговски агент Д. Юруков с молба да се застъпи за подобряване несносното положение на затворниците българи — 24. XI. 1901 г. 417
61. Френският вицеконсул в Битоля Макс Шублие в донесение до министъра на външните работи Делкасе описва тежкото положение на българското население в Македония — 4. III. 1902 г. 419
62. Високата порта съобщава на Императорската канцелария, че специалната комисия одобрява всички препоръки на полицейския комисар в Скопие за борба против революционните комитети и за прибиране оръжието от българското население — 12. V. 1902 г. 422
63. Статия на в. „Право“ — „Политически сепаратизъм“, в която се разкрива същността на искането за автономия на Македония — 7. VI. 1902 г. . . . 423
64. Поверителен рапорт от управляващия българското дипломатическо агентство в Цариград до министъра на външните работи в София, с който се изпраща разписка за получени средства от заточените в „Подрум кале“ ръководители на ЦК на ВМОРО — 11. VI. 1902 г. 426
65. Френският генерален консул в София Бонарде съобщава на министъра на външните работи за искането на Върховния комитет да се даде автономия на Македония — 13. VIII. 1902 г. 427
66. Гръцкият митрополит в Драма донася на вселенския патриарх, че езикът на жителите в района бил български, че големи общини се откъснали и се присъединили към Екзархията — 25. VIII. 1902 г. 428
67. Гръцкият митрополит в Драма донася на вселенския патриарх, че в Зъхненско имало пет българогласни общини и че беговете помагали на владиката против „българеещите се“ — Без дата — между 25. VIII и 6. IX. 1902 г. 429
68. Из статията на в. „Реформи“ — „Необходими елементи за автономията на Македония“, в която се изтъква, че един от тези елементи е наличието на компактно българско население в Македония — 14. IX. 1902 г. 430

69. Писмо на дворцовата канцелария до Великото везирство за донесението на битолския валия, че мнозинството от българското население споделя революционните идеи — 14. X. 1902 г. 433
70. Френският консул в Солун Стег съобщава на министъра на външните работи Делкасе за тежкото положение на населението в Македония и за подкрепата, която то дава на българските чети — 28. X. 1902 г. 434
71. Доклад на С. Чапрашиков до министър-председателя д-р С. Данев за тежкото положение на българите, бежанци от Македония след въстанието от септември-октомври 1902 г. — 16. XI. 1902 г. 437
72. Окръжно № 111 на Върховния Македоно-Одрински комитет начело с Хр. Станишев с изложение на исканията за реформи в Македония и Одринско — 20. XII. 1902 г. 440
73. Донесение на руския генерален консул в Солун Гирс до руския посланик в Цариград относно революционното движение в Македония — 12. II. 1903 г. 443
74. Съобщение на в. „Новое время“ за недоверието на македонските българи към реформите — 27. III. 1903 г. 445
75. Дворцовата канцелария препоръчва на Великото везирство да се съсредоточат войскови части в селищата с българско мнозинство — 17. IV. 1903 г. 445
76. Дворцовата канцелария съобщава на Великото везирство, че по донесение на английския консул в гр. Сяр българските революционери имали намерение да извършат атентати и в Цариград — 5. V. 1903 г. 446
77. Доклад на френския генерален консул в Солун Стег до министъра на външните работи в Париж за солунските атентати и наказателните мерки на османската власт спрямо българското население по време и след атентатите — 7. V. 1903 г. 447
78. Доклад до Великото везирство от главния инспектор на румелийските вилаети относно преброяването на населението — 14. V. 1903 г. 454
79. Управляващият руското консулство в Скопие Менделщам с телеграма съобщава на Външното министерство в Петербург за насилията по отношение на българите в Македония — 25. VI. 1903 г. 455
80. Управляващият руското консулство в Скопие Менделщам препраща на Министерството на външните работи копие от доклада си до руския посланик в Цариград за насилия над българското население във вилаета Скопие — 5. VII.1903 г. 456
81. Австрийският посланик в Цариград барон Гизл съобщава на барон Калице за исканията на Вътрешната организация, изложени му от Тома Карайовов — 7. VII. 1903 г. 458
82. Възвание на главния щаб в Битолския революционен окръг, с което се провъзгласява Илинденското въстание — 15. VII. 1903 г. 461
83. Съветникът при австроунгарската дипломатическа мисия в София Йохан Форгач съобщава в доклада си за различните схващания сред освободителното движение в Македония по въпроса за автономията — 15. VII. 1903 г. 463
84. Главният инспектор на румелийските вилаети съобщава с телеграма до Великото везирство, че българските селяни от Битолско масово се присъединявали към четите — 22. VII. 1903 г. 463
85. Писмо на управляващия Българското агентство в Битоля до министър-председателя на България за завземането на гр. Крушево от въстаниците и за началото на въстанието в Битолско — 23. VII (ст. ст.) 1903 г. 464
86. Дописки до „Новое время“ за Илинденското въстание — 27. VII. 1903 г. 465
87. Задграничното представителство на ВМОРО опровергава клеветите на турското правителство за жестокости, вършени от въстаниците — 29. VII. 1903 г. 465
88. Австроунгарският консул в Битоля Август Крал съобщава на министъра на външните работи за началото на Илинденското въстание — 4. VIII. 1903 г. 466
89. Писмо на Екзарх Йосиф до българското правителство за натиска на султанското правителство за изпращане на окръжно от негова страна до въстаниците да сложат оръжие и неговото нежелание да стори това — 25. VIII. 1903 г. 469

90. Битолският австроунгарски консул Август Крал в доклада си до Министерството на външните работи съобщава за събитията в Битолския вилает и за симпатиите на местните българи към революцията — 27. VIII. 1903 г. 471
91. Сведение на ръководителите на Илинденското въстание в Костурския край, изпратено до всички чуждестранни консулства в Битоля, съдържащо данни за въстаническите действия, за изгорени 23 български села, за убити и пленени старци, жени и деца от турската власт и башибозук — 3. VIII. 1903 г. 477
92. Писмо № 534 на главния щаб на Втори македоно-одрински революционен окръг до българското правителство във връзка с положението на въстаналото население и искане на помощ от страна на България — 9. IX. 1903 г. 489
93. Из „Обявление“ на турското правителство към българите в Битоля и Битолско с нареждане да сложат оръжието по време на Илинденското въстание и със закана за жестока разправа в противен случай — 10. IX. 1319 (1903) г. 495
94. Из „Обявление“ на турските власти към българите в Солунския вилает с нареждане да сложат оръжието по време на Илинденското въстание и да не следват агитациите на четите на организацията — 14. IX. 1319 (1903) г. 496
95. Декларация на бежанците от Разложко до околийския управител в Самоков по повод поканата да се върнат в родните си места — 28. IX. 1903 г. 496
96. Писмо на англичанина Артър Ж. Ивънс до в. „Таймс“ под наслов „Кои са македонците?“, в което излага своето становище за Македония и нейното население — 30. IX. 1903 г. 497
97. Писмо на управляващия българското агентство в Сяр до княжеския дипломатически агент в Цариград за положението на възвърналите се българи-бежанци в с. Белица, Разложко, и за селата Балдево и Обидим, Неврокопско — 17. VI. 1904 г. 499
98. Доклад на главния инспектор на румелийските вилаети Хилми паша до Високата порта с препоръки, как да се попречи на българите патриаршисти да минават към Екзархията — 6. VII. 1904 г. 501
99. Молба на жителите от с. Вардаровци, Кукушко, до генералния инспектор на румелийските вилаети в Битоля да се намеси, за да бъде отворена църквата, та да могат да се молят на майчиния си български език — 24. VIII. 1904 г. 502
100. Доклад на Битолския австроунгарски вицеконсул О. Прохаска до Министерството на външните работи за положението в Македония след Илинденското въстание — 26. XI. 1904 г. 504
101. Дамян Груев за повода да се създаде революционната организация в Македония — 18. I. 1905 г. 505
102. Писмо от ЦК на ВМОРО до българските търговски агенти в Македония и Одринско, с което се отхвърлят обвиненията, отправени срещу революционната организация и се посочва нуждата от нея за българското население в подтиснатите области — V. 1906 г. 506
103. Писмо от ЦК на ВМОРО до българския екзарх Йосиф I, в което се отхвърлят обвиненията срещу революционната организация и се потвърждава нейният български характер — V. 1906 г. 508
104. Из спомените на Гьорче Петров за движението против централистичната политика на Екзархията — 29. V. 1908 г. 510
105. Из спомените на Гьорче Петров за положителното отношение на българското население спрямо Екзархията — 2. VI. 1908 г. 510
106. Из спомените на Гьорче Петров за сътрудничеството с Върховния комитет начело с Борис Сарафов — 10. VI. 1908 г. 511
107. Резолюция на първия митинг на щипските граждани, проведен на 13 септември 1908 г., с която се протестира срещу злоупотребленията при провеждане на изборите за отомански парламент — 13. IX. 1908 г. . . 514
108. Резолюция на митинга на велешките българи, с която се протестира против политиката на младотурските власти, подкрепяща сръбската пропаганда — 19. IX. 1908 г. 518
109. Статия на в. „Конституционна заря“ под наслов „Особените отношения на властта спрямо българската националност“ — 26. XI. 1908 г. . . . 519

110. Статия на в. „Конституционна заря“ под наслов „По особените отношения на властта спрямо българската националност“ — 29. XI. 1908 г. . . . 521
111. Телеграми, изпратени от български общини в Македония до председателя на Отоманския парламент по въпроса за затворените черкви и училища — 15. I. 1909 г. 524
112. В уводна статия „Нашите позиции“ на в. „Народна воля“ се излагат исканията на Българската народна федеративна партия — 17. I. 1909 г. . . . 539
113. В статия „Две тактики“ в. „Народна воля“ застъпва становището, че „отоманските българи“ не трябва да разчитат на външна намеса — 17. I. 1909 г. 541
114. Из речта на Хабиб бей, държана в XI заседание на Отоманския парламент. Ораторът дава вярна картина на трагедията на българското население — 19. I. 1909 г. 543
115. Из речта на Панчо Дорев, държана в XI заседание на Отоманския парламент. Ораторът изнася причините за създаване на революционната организация в Македония — 19. I. 1909. 544
116. Рапорт на гръцкия консул в Сяр до Министерството на външните работи за опасното разширяване на българизма в Серския край — 31. I. 1909 г. . 547
117. Рапорт от гръцкия консул в Сяр до Министерството на външните работи в Атина за преминаването на селото Просеник към Екзархията и за влиянието на социалистическите идеи върху народната маса — 1. II. 1909 г. 549
118. В уводна статия „Партиите и работниците“ на в. „Работническа искра“ между другото се дава характеристика на „Народната федеративна партия“ и „Съюза на българските конституционни клубове“ като български партии в Македония и Одринско — 15. II. 1909 г. 550
119. Рапорт на гръцкия консул в Одрин до Министерството на външните работи в Атина за отслабването на гръцката пропаганда в борбата против българите — 28. II. 1909 г. 551
120. Рапорт на гръцкия консул в Сяр до Министерството на външните работи в Атина за повдигането на аграрния въпрос от българите — 6. III. 1909 г.
121. Статия на в. „Народна воля“ за Гоце Делчев — 25. IV. 1909 г. 557
122. Статия на в. „Отечество“, посветена на годишнината от Илинденското въстание — 18. VII. 1909 г. 558
123. Кореспонденция от специалния пратеник на в. „Дневник“ в Солун за отношението на Яне Сандански към Екзархията — 8. VIII. 1909 г. 560
124. Информация за учредителния конгрес на Народната федеративна партия — 22. VIII. 1909 г. 561
125. Позив на Централния македонски комитет, София, в който се разкрива положението в Турската империя след младотурската революция и се призовават българите да подемат отново борбата за автономия — 1. III. 1910 г. 564
126. Мемоар на македонските братства в България до Славянския събор в София за дейността на сръбската пропаганда в Македония като пречка за сближение между българския и сръбския народ — 25. VI. 1910 г. . . 566
127. Формиране на Македоно-одринското опълчение в помощ на българската армия през Балканската война — 25. IX. 1912 г. 569
128. В статията на В. И. Ленин „Социалното значение на сръбско-българските победи“ се означава, че Македония е населена с български, сръбски и турски селяни — 7. XI. 1912 г. 571
129. Меморандум на ЦК на ВМОРО до цар Фердинанд, в който се посочва истинската цел на революционната борба в Македония и се настоява да се запази нейната цялост като автономна област — XII. 1912 г. 573
130. Сведение за участието на македонските българи в Балканските войни — 1913 г. 574
131. Заявление от българското население в Битоля до председателя на Министерския съвет в София за положението на българите след идването на гръцките и сръбските войски и с молба да бъдат избавени от новото, чуждо владичество — 22. I. 1913 г. 576
132. Заявление от Централния комитет на ВМОРО в Солун до председателя на Министерския съвет в София, с което се моли правителството да не оставя българското население в Македония отново под чужда власт — I. 1913 г. 579
133. Заявление от ръководството на Скопския революционен окръг на ВМОРО до председателя на Министерския съвет в София Ив. Ев. Гешов, в което

се говори за българския характер на населението в Скопско и се настоява то да не се оставя под чужда власт — I. 1913 г. 582
134. Изложение от църковно-училищните общини в Лерин и околията до министър-председателя на България Ив. Ев. Гешов за положението на българското население под гръцката окупационна власт — 20. I. 1913 г. . . 584
135. Меморандум от сдружената македонска емиграция в София до чуждите дипломатически мисии — 15. V. 1913 г. 586
136. Ротният командир в с. Тарлис, Серско, докладва, че в с. Ловча се свещенодействува на български език — 29. X. 1913 г. 590
137. Донесение до гръцкия митрополит в Сяр, че свещеникът в с. Ляхово продължава да служи на български — 26. XI. 1913 г. 591
138. Из дописка до в. „Радничке новине“ за бунта на младежите-новобранци от Македония, които отказали да положат войнишка клетва в Крагуевац, Сърбия — 10. IV. 1914 г. 591
139. Искане от полицията на Горни Порой до полицейското подуправление в Демир Хисар да се забрани на българите-свещеници в Горни Порой да свещенодействуват — 18. XII. 1914 г. 596
140. Откъс от книгата „Карнегиевата анкета“, в която се изтъква, че населението на Македония участвува активно в освободителните борби на българския народ, че в периода след Берлинския конгрес сред македонските българи се развива широко революционно движение — 1915 г. 596
141. Поп Петър пише до Мелнишкия гръцки митрополит, че капитанът в с. Кушево бил немилостиво поп Теодор, защото чел по български — 16. VI. 1915 г. 597
142. Из спомените на д-р Христо Татарчев за създаването и за целите на Вътрешната македоно-одринска революционна организация — 1917 г. . . 598
143. Протест на македонските българи против мнението на Холандско-скандинавския комитет, организирал международната социалистическа конференция в Стокхолм по балканските въпроси — 27. XII. 1917 г. 600

IV. МАКЕДОНИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ (1918—1940)

1. Статия „Да сме на чисто“ относно българското съзнание на серчани — 1919 г. 611
2. Димо Хаджидимов за автономията на Македония като чисто българска идея — 1919 г. 612
3. Димо Хаджидимов в статия „Нашият въпрос“ разглежда трагедията на македонските българи — 1919 г. 618
4. Из меморандума на Националния изпълнителен комитет на Лейбъристката партия във Великобритания за българския мирен договор и по въпроса за Македония и нейното население — 1919 г. 620
5. Заключителната част от мемоара до председателя на Парижката конференция и до правителствата на САЩ, Великобритания, Италия, Франция и Япония от Изпълнителния комитет на македонските братства в България — февруари 1919 г. 624
6. Мемоар на ВМРО, подписан от задграничните представители на организацията Ал. Протогеров, и Т. Александров до Парижката конференция за допускане представители на македонските българи да участвуват в конференцията и изложат исканията — 1. III. 1919 г. 626
7. Изложение на Временното правителство на Обединената бивша вътрешна революционна организация до членовете на българското правителство относно съдбата на Македония при сключване на мирния договор — 30. V. 1919 г. 632
8. Писмо на м-р председателя на България Ал. Стамболийски до Н. Пашич, председател на сръбската делегация на Мирната конференция в Париж— 22. IX. 1919 г. 639
9. Из речта на Ал. Стамболийски пред земеделската парламентарна група след завръщането на българската делегация от Мирната конференция в Париж — 30. IX. 1919 г. 640
10. Протест на културните дружества в Казанлък против денационализирането на българското население в Македония под гръцка и сръбска власт — 30. IX. 1919 г. 642

11. Декларация на Българската комунистическа партия (т. с.), прочетена от Димитър Благоев в Народното събрание против Ньойския мирен договор — 9. XI. 1919 г. 643
12. Из Манифеста на Балканската комунистическа федерация към трудещите се класи в балкано-дунавските страни — 1920 г. 647
13. Брошура на ИК на Съюза на македонските братства в България „Македонската емиграция и гръцко-българската ковенция за изселването" — 1920 г. 647
14. Катехизис на македонските българи. (Началото на 20-те години на XX в.) 653
15. Из обръщението на ИККИ до балканския пролетариат относно необходимостта от укрепване и масовизиране на комунистическите партии — Май 1920 г. 656
16. Статията на в. „Освобождение" за терора и насилията върху българското население в Македония под сръбска и гръцка власт — 15. V. 1920 г. . . 657
17. Протокол на ЦК на ВМРО относно възстановяване дейността на организацията след Първата световна война — 11. VI. 1920 г. 658
18. Писмо от Т. Александров до банкера Ив. Ковачев в София за отпускане на суми в името на освободителното движение на българите от Македония — XI. 1920 г. 660
19. Статия „Денационализиране на Македония", в която се разкрива безправният режим, в който се намира българското население в ония части на Македония, останали под властта на Сърбия и Гърция — 10. V. 1921 г. . . 661
20. Статия „Четничеството", в която В. Ковачев, един от ръководителите на федеративната организация, заявява, че безправният режим в окупираните от Югославия и Гърция части на Македония предизвиква четническите борби — 13. VI. 1921 г. 663
21. Статия на в. „Автономна Македония" — „Сръбски фалш", разобличаваща опитите на сръбските официални власти чрез тържественото празнуване на Деня на Кирил и Методий да провеждат денационализаторска политика по отношение на българското население в Македония — 13. VI. 1921 г. 666
22. Сведения за организационното състояние на емигрантските комунистически групи в България, изнесени на учредителната им конференция — 22. VI. 1921 г. 666
23. Из спомените на Лойд Джордж, в които мнозинството от населението в Македония под югославска власт се определя като българско — 1922 г. . 668
24. Статия на Стар Чинар — „Нашата кауза", поместена във в. „Илинден", за политическото положение на българите в Македония с обосновката на тезата за нейната автономия — 5. II. 1922 г. 669
25. Възникване на тайна младежка организация в гимназията в гр. Прилеп, насочена срещу политиката на сърбизиране на македонското население — Юли 1922 г. 673
26. Откъс от книгата на Уинстън Чърчил „Световната криза — 1915 г.", от който се вижда, че Съглашението не можа да спечели България във войната, защото не ѝ осигури отстъпването на „безспорната зона" в Македония, признавана за българска — 1923 г. 674
27. Сведения на Димитър Благоев за родното му село и за училището в книгата му „Кратки бележки из моя живот" — 13. IV. 1923 г. 675
28. Проект за споразумение между ВМРО и съветското правителство, подписан от члена на ЦК на ВМРО Т. Александров — Дек. 1923 г. 676
29. Декларация на Д. Влахов и П. Чаулев по повод преговорите във Виена за обединение на македонското движение — 9. IV. 1924 г. 677
30. Статия на Арсени Йовков „Българи в Македония" — 14. IV. 1924 г. . . . 679
31. Декларация на ЦК на ВМРО относно обединението на македонското освободително движение — Виена, 29. IV. 1924 г. 684
32. Статия на Кръстьо Мисирков „Народността на македонците" — 11. V. 1924 г. 685
33. Съобщение от Петрич за избиване на българи и турци в Македония под гръцка власт — 26. VII. 1924 г. 687
34. Апел на македонските студентски дружества във Виена, Берлин, Грац и Лайпциг до общественото мнение в Европа — Август 1924 г. 689
35. Препис от писмо на К. Янков до Т. Александров относно необходимостта от единодействие между БКП и ВМРО в борбата срещу реакцията — 7. VIII. 1924 г. 690

36. Изказване на Д. Влахов относно основаването на Македонската революционна организация първоначално като организация на македонските българи-екзархисти — 1925 г. 691
37. Устав на Тайната културно-просветна организация на македонските българки — Средата на 20-те години на XX в. 692
38. Резолюция на редовния годишен конгрес на обединените македонски емигрантски организации в България относно положението на българското население в Македония под гръцка и сръбска власт — 17. II. 1925 г. 695
39. Из писмото на македонския емигрант в Торонто Ламбро Тенекиев до гл. редактор на в. „Самоуправа", в което твърди, че македонските българи не могат да бъдат посърбени — 17. XI. 1925 г. 701
40. Кореспонденция на в. „Македонско дело" от Македония „Истинският образ на сръбската просвета в Македония" — 10. I. 1926 г. 702
41. Из бюлетина на ЦК на ВМРО за положението и духа на населението във Вардарска и Егейска Македония — 1926—1927 г. 704
42. Открито писмо на Македонското студентско дружество в Скопие до сръбски общественици с молба да протестират срещу арестуването на студенти и политиката на сърбизиране на македонските българи — 1927 г. 714
43. Статия на Зигфрид Якоби, секретар на А. Айнщайн — „Македония, каквато я видях", в която пише за нейния български характер — 1927 г. 716
44. В. „Македонско дело" в статия „Една страшна и срамна статистика" съобщава за броя на затворените от сърбите български училища и църкви — 1927 г. 717
45. Из една статия, поместена в германски вестници за положението на българите в Македония под сръбска власт — Януари 1927 г. 718
46. Писма до задграничното представителство на ВМРО относно положението на българското население в Македония под сръбска власт и др. — Май 1927 г. — 3. IX. 1932 г. 719
47. Из мемоара за положението на потиснатите народи на Балканите, представен на III конгрес на националните малцинства в Женева от името на ВМРО (обединена) — 1. IX. 1927 г. 722
48. Статия на в. „Македонско дело" за ужасите в сръбския затвор в Скопие — 25. IX. 1927 г. 727
49. Сведения на в. „Македонско дело" за студентския процес в Скопие — 25. XII. 1927 г. 728
50. Дописка на в. „Македонско дело" — „И при Шар терор и насилие!" за гоненията на българите в Македония под сръбска власт — 25. I. 1928 г. . . 729
51. Резолюция на VI редовен конгрес на македонските емигрантски организации в България относно тежкото положение на българското население в Македония под сръбска и гръцка власт — 8. II. 1928 г. 730
52. Сведение до НК на македонските братства в България за развитието на просветното дело в Кумановско — 19. IV. 1928 г. 736
53. Изложение на Македонския национален комитет до ОН във връзка с подновяването на процеса в Битоля против 15 българи — 24. IV. 1928 г. . . 740
54. Петиция от Македонския национален комитет до ОН относно неспазването на договора за покровителствуване на малцинствата от СХС кралство — 23. V. 1928 г. 743
55. Резолюции на VII редовен конгрес на македонските емигрантски организации в България относно тежкото положение на българското население в Македония под сръбска и гръцка власт — С., 23. I. 1929 г. 745
56. Изложение от Македонския национален комитет до ОН във връзка с изключителното положение на българското население в Македония под сръбска и гръцка власт — 8. IV. 1929 г. 748
57. Дописка до виенския в. „Арбайтер цайтунг" за преследването от страна на югославските власти на македонския българин Панко Брашнаров — 2. VII. 1929 г. 751
58. Резолюции на VIII редовен конгрес на Съюза на македонските емигрантски организации в България за положението на българското население в Македония под сръбска и гръцка власт — С., 27. XI. 1929 г. 752
59. Петиция на българското население във Вардарска Македония до ОН относно непоносимия националнополитически гнет — Декември 1929 г. . . 758
60. Статия от Димитър Влахов за преследванията, на които е изложено българското население в Македония — 20. VIII. 1930 г. 760

61. Съобщение от Щаба на IX гръцка дивизия в Южна Македония за броя и настроението на българското население в провинцията Воиос (Кожани) и околията на гр. Лерин — Ноември 1931 г. 763
62. Доклад на вардарския бан до югославския мин.-председател, че соколите от Македония се проявили на юнашкия събор в София като българи — 24. VII. 1935 г. 764
63. Поверително писмо на жандармерията в Лерин до подпрефектурата в областта и секцията в града за вземане мерки срещу разпространението на грамофонни плочи с български песни — 14. VII. 1936 г. 766
64. Декларация на ЦК на македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия, изпратена до Коминтерна относно тежкото положение на македонското население под гръцка и сръбска власт — Индианополис, 23. IX. 1937 г. 766
65. Строго поверително писмо на жандармерията в Аминдион до участниците в областта за следене на проявите на българското население — 17. IV. 1939 г. 769
66. Декларация на македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия до американското, канадското и австралийското правителство относно македонския въпрос — 24. VII. 1939 г. 769
67. Поверително писмо от префекта на жандармерийското управление в гр. Лерин до участъците в областта за зорко следене на българското население — 8. IV. 1940 г. 772
68. Из писмо на югославския посланик в София В. Миланович до бившия министър-председател Милан Стоядинович, с което препраща едно получено в България изложение от Македония за положението в тази област — 8. VIII. 1940 г. 772

Съкращения 774

Показалец на личните имена и имена на вестници, списания и др. 775

ПРЕДГОВОР

Целта на настоящия сборник е да разкрие на научна основа — с документи, материали и паметници от български и чуждестранен произход, със сведения от книги и хроники, от печата и литературата, историческата съдба и развитие на българското население в Македония — от заселването на славяните и прабългарите на Балканския полуостров и образуването на славянобългарската държава (681), а с нея към края на IX в. и на българската народност (славянска в своята същност и българска по своето име) — до 1940 г., т. е. до началото на Втората световна война на Балканите.

През този дълъг период българският народ, създал се и укрепнал през Средновековието в етническата си територия — Дунавска България с Добруджа (Мизия), Тракия, Софийската област и Македония, премина през две обществено-икономически формации — феодализма и капитализма, и преживя две чуждестранни робства — византийското (XI—XII в.) и османо-турското (XV—XIX в.). Въпреки всички бури на историята, въпреки изтреблението, постоянните насилия и гнет на поробителя българският народ устоява и се запазва като народ, защото има своя история, език и книжнина и най-важното — чувство за народностната си принадлежност. Характерното е това, че на територията, където се образува българската народност през първата държава, споена духовно и с културното дело на българските и славянски просветители Кирил и Методий и на техните ученици, на книжовната и просветната дейност на Преславската и Охридската школа начело с Климент Охридски — пръв учител и епископ на българския народ, там именно се формира и утвърждава през епохата на Възраждането (XVIII и XIX в.) новата българска нация. Научната документация на сборника потвърждава напълно тази историческа приемственост.

Научната документация в сборника разкрива не само неразривната връзка на населението в Македония с останалата територия на България, но и прякото му участие в общобългарския исторически процес, в общата политическа и културна история на българския народ. Затова и периодизацията в сборника съвпада с тази на българската история. Поради това и от научни съображения документалният труд е разделен на четири дяла.

Първият дял обхваща Средновековието и османо-турския период до началото на Българското Възраждане. Той съдържа документи главно от български, византийски, западноевропейски и турски извори и автори.

Българските документи произхождат от българските владетели и книги, а що се отнася до откъсите от житиетата на Кирил и Методий и техните ученици — от византийски агиографи, живели в Македония и добре познаващи

нейното българско население и език. Тук е включен надписът от Битоля на последния цар на Първата българска държава Иван Владислав (1015—1018), открит преди около 20 години и за първи път обнародван в България. В надписа, издялан върху каменна плоча, Иван Владислав изтъква, че е „родом българин" и „самодържец български".

Наред със запазените крепости, прекрасни манастири и църкви, с художественото им изографисване и книжовната традиция българското културно творчество се е развивало и никога не е секвало в Македония, защото то е дело на местното население в лицето на македонските българи.

Документите от византийски произход са главно откъси от книги на известните хронисти Скилица, Кекавмен, Йоан Зонара, Михаил Псел и др., които са главните извори за историята на Самуилова България, за героичната ѝ съпротива, продължила повече от 40 години, и нейното покоряване от Византия, за народните въстания начело с Петър Делян (1040) и Георги Войтех (1072) срещу византийското иго, избухнали в западните български земи и главно в Македония, наричана тогава от византийците с името България, а Скопие — „главния град на България". Византийските автори обикновено наричат цар Самуил „предводител на българите", „самовластен господар на цяла България" и именно те са, които са ни оставили описание за най-грозното престъпление във военната история — дело на злия гений на императора Василий II, който след битката при Беласица (1014) „ослепил пленените българи — около 15 000, и като заповядал на всеки сто ослепени да бъдат водени от един едноок, изпратил ги при Самуил".

Западните извори са представени с откъси от хрониките на Фулхер, историк на отряда на Първия кръстоносен поход, преминал през Македония, на Вилхелм Тирски и др., както и някои сведения на дубровничани и италианци за българския характер на градове и селища в тази област.

И при османското завоевание българското население в Македония си остава въпреки всички превратности на историята главният народностен елемент в нея. Това се констатира и от турските географи и пътешественици от XVII в. Хаджи Калфа, Евлия Челеби и пр.

Чувството за принадлежност към българския народ и земя се вижда от Третия Зографски поменик (1527—1728), в който са записани в колоните „българска земя" дарителите на манастира от редица градове и селища в Загоре (Северна България), Средецката (Софийската) област, Пловдивското поле, Пиринския край и Битолската област, обхващаща почти цялата Вардарска Македония. В един от докладите пък на будния български патриот от XVII в. Петър Богдан до папата се дава описание на България с нейните етнически граници, в които се включва и Македония.

Вторият дял е посветен на националното Възраждане, очертано хронологически от „История славяноболгарская" на Паисий Хилендарски, роден в гр. Банско — в китната Разложка котловина, до края на Освободителната руско-турска война през 1878 г. Поради важността на този период, когато въпреки задържащите пречки на чуждия национален и феодален гнет се формира и утвърждава българската буржоазна нация и тя се изявява културно и политически пред Европа, за него са поместени повече документи. Към две трети от тях произхождат от самото местно население, организирано в църковните български общини, или от видните негови представители — пламенните български патриоти Димитър и Константин Миладинови, Райко Жинзифов, Григор Пърличев, Йордан х. Константинов — Джинот, Кузман Шапкарев, Георги Динков и др., отдали всичките си сили, дори и живота си за пробуждането на българското население в Македония и за неговото участие в общонационалната борба за българска църква, училище и политическа свобода. Възраждането е епохата, когато се рушат основите на турския феодализъм и се създават капиталистически обществено-икономически отношения. Тогава се разраства и българското националноосвободително движение, което обхваща Мизия, Тракия и Македония.

В този дял са включени документи от руски архиви и публикации; това са главно доклади и донесения на руските консули в Битоля през 60-те и 70-те години на XIX в. — М. Д. Хитрово, защитник и покровител на българите, на Николай Якубовски и В. Максимов, които са особено ценни с данните за броя на българското население, за неговите борби за църква и училище, за еманципиране от Цариградската гръцка патриаршия и елинизма. Поместени са и документи от сърбохърватски източници — откъс от труд на Вук Караджич за българския език в Разложко, писма от видния сръбски книжовник Стефан Веркович, автор на книгата „Народни песни на македонските българи (1860)", отдал целия си живот на българското възраждане в Македония, дописки, поместени в сръбски вестници, за успеха на българското училищно и църковно дело в Македония.

Тук са поместени факсимилета и откъси от книги на българските писатели от Македония Йоаким Кърчовски и Кирил Пейчинович, писани на „простейши язик болгарский" и отпечатани в Будапеща (1814—1816), от книгата на Юрий Венелин „Древните и сегашни българи" (1833) с данни за земите и броя на българската народност, писма от български първенци и народни будители от Велес и Велешко, от Скопие и пр. за откриване и издръжка на български училища, от Димитър Миладинов за издирване на български народни песни и старини от Македония и относно нуждата за обучението на българските деца на майчиния им език и др.

С нарастване на производителните сили и въвеждането на новобългарската просвета през 30-те години на XIX в. българският възрожденски процес отбелязва значителен подем. Националноосвободителното движение придобива особено развитие и сила след Кримската война (1853—1856), когато се създават необходимите обществено-икономически условия за нея, когато българската нация укрепва и буржоазията започва да играе ръководна роля в нея. Тогава, както изтъква Димитър Благоев, основателят на партията на българските марксисти, роден в с. Загоричане, Костурско, където се учил на българско писмо и четмо от възрожденеца-учител Георги Динков, се разгръща „буржоазната мирна революция" в българските земи. Тя започва с отваряне на училища и народни читалища, с увеличаване на книжнината и периодичния печат. Борбата срещу фанариотите, обхванала всички български земи, включително и Македония, прераства в общонародна борба за самостоятелна българска църква, а с нея и за признаване на българите като отделна нация в османската държава.[1]

Това разгръщане на възрожденския процес в периода след Кримската война (1856—1878) във всичките му форми е показано твърде богато. Някои от документалните материали разкриват много добре връзките на дейците на Българското Възраждане в Македония с един от най-изтъкнатите ръко-

---

[1] Д. Благоев. Принос към историята на социализма в България. С., 1949, с. 47—51.

водители на националната революция Г. С. Раковски (1821—1867). За тях той е всепризнат вожд на българския народ, въплъщение на неговите национални добродетели.

Българските национални революционери Г. С. Раковски, В. Левски, Л. Каравелов и Хр. Ботев са велики патриоти и интернационалисти. Те страстно защищават своето поробено отечество от всякакви нападки и користни цели на шовинистични и реакционни кръгове в някои съседни и други страни. Едновременно с това като революционни демократи те търсят съюза и сътрудничеството на съседните народи за съвместна борба срещу общия враг. Това се вижда от писмото на В. Левски до в.„Свобода" от 13 февруари 1871 г., в което апостолът говори за освобождението на българския народ, включително социалното, а също така за земята на българите, за единното отечество. „И ние сме хора — пише той — и искаме да живеем човешки; да бъдем напълно свободни в земята си, там, гдето живее българинът в България (Дунавска — б. р.), Тракия и Македония." Л. Каравелов разглежда църковно-националната борба на българския народ срещу фанариотите и по-специално тази борба в Македония и се обявява решително против шовинистичната пропаганда на Милош Милоевич в Македония, като заявява, че тази пропаганда се осъжда и от прогресивната сръбска общественост. Хр. Ботев също разобличава сръбските националисти, групирани около в.„Изток".

В редица писма, дописки и пр. до цариградските български вестници и до българската община в Цариград е показана борбата на македонските българи в общонационалната борба за извоюване на независима българска църква. Тази борба се увенчава с успех и ферманът за Българската екзархия включва в нейния диоцез и една от епархиите в Македония — Велешката, и някои други райони от тази област. По-късно, в края на 1873 г., въз основа на чл. 10 от фермана се провеждат допитвания (истилями) до християнското население в Скопската и Охридската епархия, при които почти цялото население обявява, че се присъединява към Българската екзархия. В редица дописки е показано тържественото посрещане от населението на българските владици. Този факт има важно значение, тъй като чрез доброволно допитване се признават областите и се очертават западните граници на българската нация в Македония, и то при една чужда държавна власт.

Още при започването на Руско-турската война от 1877—1878 г. македонските българи изразяват в писма горещото си желание за по-скорошното посрещане на руските освободители. Писма и молби са отправяни до граф. Н. П. Игнатиев, в които се изтъква необходимостта от обединението на българския народ след завършване на военните действия. И главнокомандуващият на Дунавската руска армия княз Николай Николаевич е молен да организира незабавно навлизането на руските войски в Македония.

Този дял завършва с обръщение на македонските българи до Великите сили с настоятелно искане да не ги откъсват при уреждането на мира от общото им отечество България. Това обръщение е изготвено на френски език в Солун на 20. V. 1878 г. и подпечатано с печати на българските общини и подписи от различни градове в Македония.

Третият дял обхваща периода от Берлинския конгрес до края на Първата световна война (1878—1918). Този период е особено наситен със събития в освободителната борба, мирна и революционна, на българите в Македония, останали отново по силата на Берлинския договор под турско на-

ционално и феодално иго. Затова и за него материалите са значителни по брой. И тук повече от две трети от тях произхождат от българското население в Македония, т. е. от неговите общини, културно-просветни организации и от революционната организация и нейните дейци.

Тематичният спектър на поместените материали е твърде широк. Дълбоката покруса, възмущение и борба на македонските българи против несправедливите решения в Берлин са отразени в много документи, повечето от които са посветени на Кресненско-Разложкото въстание през есента на 1878 г., първия въоръжен протест на българските селяни в Пиринския край срещу берлинската неправда.

Включени са документи с искания от българите за въвеждане на предвидените реформи по чл. 23 от Берлинския договор и с протести, че във вилаетските комисии за тези реформи се изключват произволно представителите на българската народност.

Засилването на сръбската националистическа пропаганда в Македония след Сръбско-българската война през 1885 г. с издигнатата от нея идея за ***македонизма*** като преходен етап за посърбяване на населението принуждава македонските българи да стегнат своите редици в църковните си общини, да разширят училищното си дело, да настояват за назначаване на български владици в Битоля, Дебър и Велес и най-сетне да организират отпор срещу този нов враг, като създават своя революционна организация.

Поместени са важни документи и материали, произхождащи от основателите и ръководителите на революционната организация, от нейни дейци, попаднали в турските затвори, заточени в Мала Азия. Някои документи имат програмно-директивен характер за революционната борба, тъй като произхождат от централните органи на Вътрешната революционна организация или на Върховния комитет на легалната организация на бежанците от Македония и Одринско в България: Уставът на българските македоно-одрински революционни комитети (1896); Правилникът на българските македоно-одрински комитети; Писмото на Върховния македонски комитет в София до ЦК на ВМОРО в Солун с проект за реформи в Македония и Одринска Тракия; окръжното писмо на Гьорче Петров и Гоце Делчев до окръжните и селските ръководители и до началниците на четите на революционната организация (1901), в което се разкриват ударите на турските власти върху революционното движение и се дават препоръки, как да се отблъснат пристъпите на неприятеля.

Националният гнет, засилената експлоатация и изтребването на найбудната част от българската интелигенция след Горноджумайското въстание през есента на 1902 г. и през 1903 г. до избухването на Илинденското въстание през 1903 г. са отразени много вярно в докладите на руските консули Гирс (Солун) и Менделцам (Скопие), на френския консул Л. Стег в Солун и др. „Няма да позволим на турците да ни изколят като арменците — разсъждават тукашните водачи на революционното движение, пише в доклада си руският генерален консул Гирс, — а като отлагаме въстанието за неопределен срок, ние можем да допуснем да заглъхне македонският въпрос, да загубим твърдата почва, на която обстоятелствата ни позволиха да стигнем, и да изпуснем благоприятния момент за пълното освобождаване на македонските българи от турско владичество." Подробното описание на солунските атентати (28, 29 и 30 април 1903 г. — н. с.) ни е оставил генералният консул на Франция Л. Стег.

Героичното Илинденско въстание е масово въстание на българското население, ръководено от единствената в Македония и Одринска Тракия българска революционна организация. Така е показано в документите на въстаниците, на неприятеля — в лицето на турската власт, и на европейците — консули, дипломати и други лица. Някои от документите са особено важни и се обнародват за първи път. Такова е сведението от 30. VIII. 1903 г. на ръководителите на въстанието в Костурския район — Лазар п. Трайков, Васил Чекаларов, Пандо Каяшов, Манол Розов и Михаил Николов, изпратено до чуждестранните консулства в Битоля, съдържащо данни за въстаническите действия, за изгорени 23 български села, за убити и пленени старци, жени и деца от турската войска и башибозук. Особено е ценна изработената от тях и приложена към документа карта за селищата в Костурската каза (околия), от която се вижда, че почти всички села в този край са български. Изключително важно е писмото на Главния щаб на Втори Македоно-Одрински революционен окръг в състав Дамян Груев, Борис Сарафов и Ан. Лозанчев от началото на септември 1903 г. до българското правителство с настоятелното искане България да изпълни дълга си спрямо своите еднородни братя в Македония „по един внушителен и активен начин, какъвто се налага от силата на обстоятелствата". Щабът разкрива опасността, която грози българското население в Македония, и очаквайки намеса на България, заявява, че държи на разположение въоръжените си сили, които е щадил дотогава.

Периодът след Илинден до Младотурската революция (1903—1908), един от най-тежките в живота на българското население, е отразен също в няколко документа. Въпросът, по кой път да се върви, предизвиква остри спорове между дейците на просветното движение и тези на революционното движение. Революционната организация застава отново на своя боеви, патриотичен пост. Годините на Хуриета, конституционният период на османска Турция (1908—1911) предизвикват много надежди, а също много разочарования и нови страдания за българите в Македония. Свикват се първите свободни митинги на българите в Щип и Велес, на които се гласуват резолюции против злоупотребите на властта и срещу сръбската пропаганда. Започват да излизат в Солун българските вестници „Конституционна заря", „Народна воля" (органи на Народната федеративна партия), „Отечество" (орган на партията Съюз на българските конституционни клубове), „Работническа искра", орган на революционните марксисти в Македония и пр. Всички тези вестници се издават на литературен български език.

В уводна статия „Партиите и работниците" на в. „Работническа искра", издаван от В. Главинов, сратник на Д. Благоев, се дава вярна класова характеристика на двете партии на българското население в Македония: Партията на Българските конституционни клубове като буржоазна партия и Българската федеративна партия като дребнобуржоазна. Но и двете партии се оценяват като националистически: „Разликата е само тази — казва се в статията, — че първата иска съединението на българите към България при всички условия, когато втората иска само при условието да няма в България монархизъм, и пр."

По време на Балканските войни и Първата световна война, завършили по вина на буржоазията и монархията в България с катастрофи за българския народ, българите в Македония застават физически и морално изцяло на страната на България. Не другаде, а само към българската армия през

Балканската война се формира от доброволци Македоно-одринското опълчение като първокласна бойна единица в състав от над 14 500 бойци, която взема участие в бойните действия. Попаднала по време на войните под чужда военна окупация и власт, Македония се оказва разделена в резултат на насилнически договори и оставена отново под иго, като само българите от Пиринския край се сдобиват с национална свобода.

Четвъртият дял включва документални материали за Македония за периода между двете световни войни. Това е времето на следвоенния мир в Европа, наложен от победителите в Париж, но също така на могъщото влияние на идеите на Великата октомврийска социалистическа революция, на прокламираните от нея принципи за уреждане на мира в света, мир без анексии и контрибуции, за самоопределение на народите, против всякакъв национален и социален гнет върху тях или части от тях, поставени под чужда окупация. Но надмощие тогава в международните отношения имат държавите от Съглашението. Парижките договори потвърждават разделата на Македония с границите, определени от Букурещкия мир от 1913 г., като дори от свободната ѝ част в България (Пиринска Македония) е откъсната Струмишката околия, за да се даде на Сърбия.

В новосъздадената държава — Кралството на сърби, хървати и словенци, при пълното господство на сръбската буржоазия името Македония, свързано с близкото и далечно минало на българите, на тяхната революционна организация и борба, е забранено и Вардарска Македония под сръбска власт е преименувана в Южна Сърбия. На българите във Вардарска и Егейска Македония, под сръбска и гръцка буржоазна власт, не се признават никакви национални, политически и културни права, всичките им църкви и училища, спечелени в резултат на дългогодишни борби при турското владичество, са закрити, всичко българско се преследва.

Тежкият национален гнет и дискриминация на македонските българи са отразени вярно в поместените документални материали в този дял. Голямото количество от тях произлиза от самото население, от неговите национални, политически и културни организации, от „Братствата" на масовата македонска емиграция в България и техния печат, а също от САЩ, Канада и пр. Останалите документи са от западноевропейски произход, а някои от тях са сръбски и гръцки.

Тези документи отразяват различните идейно-политически разбирания на организациите и теченията, от които изхождат, но по основния въпрос, по въпроса за несправедливите клаузи на Ньойския договор и за новото национално робство на българите във Вардарска и Егейска Македония, документите очертават общонародната борба против насилието, за национално освобождение и за защита на правата на българите, останали под чужда буржоазна власт.

Така в Мемоара на македонските братства, изпратен до председателя на Мирната конференция в Париж, се настоява въпросът за Македония да се решава въз основа на националния принцип. Вътрешната македонска революционна организация моли на Мирната конференция „да бъде допусната и нейна делегация, за да изложи пред нея аспирациите на македонското българско население".

В Народното събрание е прочетена декларация от основателя и ръководителя на БКП (т. с.) Димитър Благоев, в която се казва: „От името на трудещите се класи в България Българската комунистическа партия

протестира против парижкия насилнически мир, който разпокъсва българския народ и немалки части от него подхвърля на национално робство, подлага богатствата и земята му на систематично разграбване, убива стопанското му и културно развитие, посяга на държавната му независимост и подготвя условията на окончателното му икономическо и политическо заробване . . ."

В Манифеста на Балканската комунистическа федерация във връзка със следвоенните мирни договори се казва също: „Българският народ е безмилостно разпокъсан. Компактни негови части в Македония, Тракия и Добруджа са под чуждо иго . . ."

От поместения Меморандум на Националния изпълнителен комитет на Лейбъристката партия във Великобритания се вижда, че и тази голяма социалистическа партия отрича Ньойския договор като насилнически и в противоречие с принципа за самоопределението на народите.

От няколко документа от централните ръководства на организациите в Македонското освободително движение, включително и от Вътрешната революционна организация, ратуваща винаги за българското дело в Македония, може да се види могъщото влияние на идеите на Октомврийската революция за обединяване на всички революционни сили в Македония и на Балканите с цел федериране на балканските държави в техните етнически граници. Т. Александров пише проект за споразумение между ВМРО и съветското правителство (30 дек. 1923 г.), като разчита на материалната, дипломатическата и моралната подкрепа на Руската социалистическа република за освобождението на поробена Македония. Въпреки че с декларацията от 1 август 1924 г. Т. Александров и Ал. Протогеров се отказват от Майския манифест (1924), с който също се търси преориентиране на ВМРО към Съветския съюз, този факт и това ново развитие на борбата имат изключително важно значение. Само след един месец (края на август 1924 г.) Т. Александров загива от наемни убийци на двореца и фашисткото правителство.

В този дял са включени статии, писма, сведения на изтъкнати дейци, писатели, общественици-българи, родени от Македония. Това са: сведенията на Димитър Благоев за родното му село Загоричане и българското училище в него; прекрасната статия на Арсени Йовков „Българи в Македония" и отзивът за нея на Кръстьо Мисирков, считан за един от най-видните „македонисти", който в заключение пише: „Наричаме ли се ний българи или македонци, ний винаги се съзнаваме като отделна, единна, съвършено отлична от сърбите и с българско съзнание народност." Определен интерес представлява и писмото на революционера-комунист К. Янков до Т. Александров за необходимостта от единодействие между БКП и ВМРО в борбата срещу реакцията.

В много доклади, съобщения, резолюции, бюлетини и пр. се рисуват терора, убийствата, ужасният национален гнет и дискриминация над българите в Македония под сръбска и гръцка власт (особено през 20-те години). Поместени са няколко мемоара, петиции, изложения (до III конгрес на националните малцинства в Женева — 1927 г. до Обществото на народите за неспазване на договора за защита на малцинствата в СХС кралство), от Македонския национален комитет до ОН за тежкото положение на българското население в Македония под сръбска и гръцка власт, петициията до ОН, подписана от името на македонските българи от бившия кмет на Скопие Димитър Шалев и от Д. Илиев, в която се иска „да се разреши отварянето на българските черкви и училища, постигнати с толкова жертви от самото население преди сръбското владичество в Македония", и др. Всички тези документи показват, че македонските българи и в Сърбия, и в Гърция се борят и търсят защита на своите потъпкани национални права и от Обществото на народите.

Документите за периода от 30-те години говорят убедително, че българите в Македония под сръбска и гръцка власт си остават тук основното коренно население и до Втората световна война, с непроменено българско чувство и стремежи, които те винаги изявяват въпреки усилията и терора при всякакъв удобен случай. И това не е плод на някаква пропаганда или влияние отвън, но закономерен резултат от вековно историческо развитие.

* * *

От прегледа на някои от ключовите въпроси, залегнали в научно-документалния сборник за Македония, се вижда убедително, че славянското население в тази област е българско, че българите в Македония съставят неразделна част от българската народност през Средновековието и на българската нация в новото и най-ново време, че те сами се изявяват, чувствуват и борят за свобода и независимост като българи, че говорят и считат езика си за български.

Такава е историческата истина, отразена в огромна научна документация, част от която е поместена в настоящия труд. Документите и материалите произлизат от различни страни, от различни организации и лица и поради това отразяват най-различни гледища по македонския въпрос и най-различни схващания. Независимо обаче от различията в идейно отношение и от подхода към решаване на македонския въпрос във всички документи и материали се подчертава, че до Втората световна война мнозинството от славянското население е българско.

Съставителите и редакцията на сборника, отделяйки много сили за неговата подготовка, са уверени, че той ще бъде посрещнат с интерес от всеки български гражданин, обичащ своя народ и история, както и от научната общественост в България и в чужбина.

София, юни 1978 г.

I. СРЕДНОВЕКОВИЕ

1

Сведение на Прокопий Кесарийски[1] за славянското нападение на Балканския полуостров — в района на Ниш и Солун

VI в.

Докато в илирийския град Сердика [София] Герман събирал и устройвал войската и най-усърдно подготвял всичко за войната,[2] в ромейската земя нахлули славяни в такова множество, каквото никога по-рано не било виждано.[3] Те преминали реката Истър [Дунав] и дошли до Ниш. Когато неколцина от тях се отдалечили от стана и скитайки, обикаляли поотделно тамошните земи, те били заловени и вързани от някои ромеи, които ги разпитвали защо и с какво намерение тази славянска войска е преминала реката Истър. Те твърдели, че били дошли, за да завземат чрез обсада самия Солун и градовете около него. Императорът, щом чул това, много се разтревожил и писал на Герман да отложи незабавно похода за Италия , но да защити Солун и другите градове, като с всички сили отблъсне нападението на славяните. И Герман се заел с това. А славяните се изплашили, като се уверили от пленниците, че Герман се намира в Сердика, защото той се бил прочул между тези варвари поради следната причина. Когато Германовият чичо Юстиниан[4] поел властта, антите, които живеели съвсем близо до славяните, преминали река Истър с голяма войска и нахлули в ромейската земя. Не много време преди това императорът бил назначил Герман за стратег на цяла Тракия. Той именно влязъл в сражение с неприятелската войска, разбил я напълно, като избил почти всички. С тоя си успех Герман спечелил слава между всички люде и особено между тези варвари. Затова славяните, както казах, като се страхували от него и смятали също, че води със себе си много голяма вайска, понеже бил изпратен от императора против Тотила и готите, веднага се отказали от похода срещу Солун и вече не се решавали да слязат в равнината, но пребродили всички илирийски планини и стигнали в Далмация.

Procopii Caesariensis Opera omnia, rec. J. Haury, I—III, Lipsiae 1905—1913, с. 475_{19}—477_{11}; срв. Гръцки извори за българската история (ГИБИ), III, с. 134—135. Оригиналът е на гръцки език.

[1] Византийски хронист от VI в., автор на трудове за Юстиниановата епоха.

[2] Войната, която се подготвя срещу готите под началството на техния вожд Тотила.

[3] Става дума за славянското нападение през 550 г.

[4] Юстиниан I, византийски император (527—565).

2

Сведение на Йоан Ефески[1] за заселването на славяни на Балканския полуостров

VI в.

На третата година след смъртта на Юстиниан и от стъпването на Тиверий Победоносни[2] на престола яви се проклетият славянски народ и завзе цяла Елада, околностите на Солун и цяла Тракия. Те завладяха много градове и крепости, с огън и меч опустошаваха и грабеха страната и господстваха там напълно свободно като в своя родна страна. Това се продължаваше четири години, докато императорът воюваше с персите. Поради това те се разпореждаха в страната, докато бог не ги изгони оттам. Техните грабежи се разпростряха чак до външната стена.[3] Всички императорски стада станаха тяхна плячка. И досега живеят те безгрижно и безстрашно в ромейските провинции, като грабят, убиват, палят. Те разбогатяха, имат злато и сребро, цели табуни коне и множество оръжия. Научиха се да водят война по-добре от ромеите.

Iohannes von Ephesus. Kirchengeschichte. Aus dem Syrischen von Schönfelder. München, 1862; вж. К. Иречек. История на българите, с. 58—59.

[1] Йоан Ефески, византийски хронист, живял от 558 до 575 г. в Цариград.
[2] Тиверий, византийски император (578—582).
[3] Това е стената, построена от император Анастасий I в началото на VI в., за да защити Цариград от нападението на славяни, прабългари и др. Простира се от Деркос на Черно море до Силиврия на Мраморно море.

3

Сведение от „Чудесата на свети Димитър Солунски" за заселването на прабългарите Мавър и Кубер[1] в Битолското поле

VII в.

За междуособната война, замислена тайно срещу нашия град от българите Мавър и Кубер.

Както знаете, христолюбци, в предишните глави ние разказахме отчасти за славяните, т. е. за така наречения Хацон, и за аварите.[2] Разказахме и за това, че те опустошиха почти целия Илирик, именно провинциите му: двете Панонии, също и двете Дакии, Дардания, Мизия, Превалитана, Родопа и всички други провинции, а още и Тракия, и земите при Дългата стена край Константинопол, както и останалите градове и селища. Те[3] завлякоха цялото това население в отвъдната земя към Панония, до река Дунав.[4] Главен град на тази провинция някога беше така нареченият Сирмиум.[5] И тъй там, както се каза, споменатият хаган настани целия пленен народ,[6] вече като подвластен нему. Именно оттогава те се смесиха с българи, авари и с останалите племена, родиха им се деца от това смешение и станаха огромен и много голям народ. Всяко дете наследи от баща си вродените качества и влечението на народа към ромейските предели . . .

. . . И тъй Кубер премина победоносно казаната река Дунав с целия споменат народ, който беше с него, дойде в нашите земи и завладя Керамисийското поле.[7] Те, като се настаниха там, поискаха да се върнат в родните си градове, главно защото бяха запазили православната си вяра: едни — в нашия, пазен от мъченика град Солун, други пък — в пресщастливия град и царица на градовете,[8] а трети — в останалите градове на Тракия.

Miracula Sancti Demetrii, ed. Byeus: AASS, Octobris IV, c. 179 C — 180 DE; Гръцки извори за българската история (ГИБИ), III, с. 158—159; оригиналът е на гръцки.

[1] Кубер, прабългарски вожд, поставен от аварския хаган начело на племенната славянска маса, която се била смесила с българите, аварите и другите племена.
[2] Припомня се третото аваро-славянско нападение на Солун. Хацон е славянски вожд.
[3] Сиреч аварите.
[4] Вероятно в началото на VII в.
[5] Ст. б. Срѣмъ, дн. Сремска Митровица.
[6] В мнозинството си славяни.
[7] Дн. Битолско поле.
[8] Т. е. Цариград.

4

Сведение на византийския писател Йоан Камениат[1] за някои селища в Солунското поле, които плащали данък на българския народ

IX—X в.

В средата на това поле има някои размесени селища; едни от тях плащат данък на града (Солун) — това са така наречените драговити и сагудати,[2] други селища плащат данък на съседния скитски народ,[3] който се намира наблизо. Освен това селищата са разположени в съседство помежду си. Те общуват чрез търговски връзки със скитите. Това покрай другите обстоятелства е от голяма полза за солунчани, особено когато са в добри отношения помежду си и не грабват оръжие за жестока война. Дълго време в миналото това било и за двете страни предмет на грижи. Те си разменят взаимно необходимите неща при съвместния начин на живот, като запазват помежду си чуден и дълбок мир. Големи реки излизат от страната на скитите и като разделят помежду си споменатото поле, донасят голямо изобилие за града с приходите от риболова, с изкачването на корабите от морето нагоре по реките. С тези кораби се урежда един разнообразен приток на стоки, които се стичат по тези води.

Ioannis Cameniatae. De excidio Thessalonicensi ed. Bonn. p. 495—496; ГИБИ, V, с. 22; оригиналът е на гръцки.

[1] Йоан Камениат, жител на Солун, очевидец на превземането на града от арабите в 904 г. Автор е на книгата „За превземането на Солун".
[2] Славянски племена.
[3] Т. е. на българите.

5

Сведение от второто житие на Наум за пристигането на учениците на Кирил и Методий в българските предели и за голям манастир и храм, построени от Наум в Охрид по заповед на българския цар Борис

X в.

Тоя преподобен и велик отец Наум израсна в Мизия[1] и според възпитанието [което получи] от благородните свои родители сметна благородството и богатството — всичко това като плевели и се присъедини към равноапостолите Константина Философа и брата му Методия, които обхождаха и учеха мизийския и далматинския народ, последва ги навсякъде и чак до стария Рим . . .

След смъртта на Методия прие архиерейството някой си латинец, на име Виглиско[2]. Изпълнен с ереста на Македония и Аполинария,[3] той разврати цялото учение Методиево и като измъчи много неговите ученици, изпрати ги в тъмници и вериги. Светиите, като се помолиха богу, стана голямо земетресение и втори път, и трети път, та всички избягаха от домовете, разтвориха се тъмничните двери и се разкъсаха веригите от нозете и ръцете. И всички се удивиха на това чудо и нарекоха светиите велики. Но духоборците отдадоха това на Велзевула, както юдеите при моя Христос, а тях с големи мъчения изгониха далече от тая земя.

Тези пък отърсиха праха от нозете си според Писанието и дойдоха към земите при Дунава. И там, като възкресиха с молитви умрелия единороден син на някакъв велможа и просветиха неговия дом заедно с много други [люде] от това село, заради което бидоха удостоени с голяма чест от всички, веднага се устремиха към голямата река Дунав. Там с молитви и чудо божие свързаха три дървета с павит, призоваха името на светата Троица и преминаха през реката и достигнаха Белград.[4] И там бяха удостоени с голяма чест от княз Радислава[5], а те дадоха благословение и радост. Така едни се разсеяха по Мизия, а други по Далмация и Дакия и умножиха навсякъде стократно словото божие.

Наум и Климент дойдоха в илирийските и лихнидски страни. В Деволския Ливан, при края на езерото на Охридския град, в междуречието Наум създаде голяма обител и храм на името на чиноначалника архангела Михаила и на всички сили небесни със средствата и повелението на благочестивия български цар Михаила Бориса и сина му цар Симеона, бидейки тогава година 6413 [=905]. И като устрои всичко благоугодно богу, почина там блаженият Наум[6] в дълбока старост и душата си в ръце божии предаде през месец декември 23-и, и биде стъкмено честното негово тело от божествените ръце на Христовия архиерей Климента Охридски и с почит бе положено в гроб в десното крило на храма. Бог го прослави с големи чудеса и той изцелява всякакви болести и язви и бесове изгонва.

Йорд. Иванов. Български старини из Македония. С., Наука и изкуство, 1970, с. 313; Ив. Дуйчев. Стара българска книжнина. С., 1943, с. 62—65. Оригиналът е на старобългарски.

[1] Сиреч България.
[2] Става дума за епископ Вихинг, германец по народност, който застанал начело на Моравската църква след смъртта на Методий.
[3] Македоний и Аполинарий били привърженици на арианството, според което бог отец и бог син не били единосъщни.
[4] Става дума за пристигането в Белград на Кирило-Методиевите ученици Климент, Наум, Горазд и Ангеларий.
[5] Има се пред вид българският управител в Белград.
[6] Наум починал на 23. XII. 910 г.

6

В грамота на Роман II[1] се казва, че славяните се наричали вече българи

960 г.

На манастира Йоан Колову бяха подарени 40 освободени от данък парици в замяна на ония малки дялове земя, които отдавна са принадлежали на манастира в околността на Йерисо[2]. Тия парици са от заселените там славяни-българи.

Известия Императ. Археолог. общества, V, кол. 17; Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 123; оригиналът е на гръцки.

[1] Византийски император (959—963).
[2] Йерисо е град в Халкидическия полуостров.

7

Надпис на цар Самуил в памет на неговото семейство

993 г.

В името на отца и сина и светия дух. Аз, Самуил, раб божий, полагам помен на баща [си] и майка [си] и брата [си] на този кръст. Това са имената на покойните: раб божий Никола, [Рипсимия и] Давид. Написа се в годината от сътворението на света 6501[=993], индикт VI.

Йорд. Иванов. Български старини из Македония. С., Наука и изкуство, 1970, с. 25; оригиналът е на старобългарски.

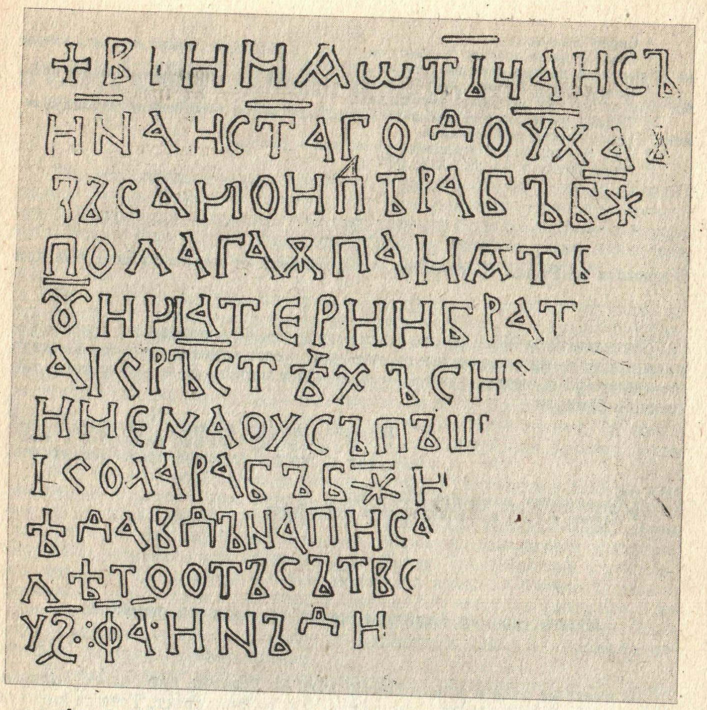

Фиг. 1. Надпис на цар Самуил от 993 г. Към док. № 7 от дял I.

8

Византийският историк Лъв Граматик съобщава, че през Средновековието с името „Македония“ била означавана част от Тракия

X—XI в.

След като Крум превзел Одрин,[1] той прекарал отвъд Дунав и поселил при реката много благородни македонци и твърде много народ . . . Като се насочил към Одрин, той го превзел и преместил оттам 12 000 мъже, без да се броят жените и децата, и ги заселил край Дунав . . . Народът заедно с жените и децата взел решение да премине в Романия . . .[2] И тъй македонците се отчаяли, направили свои вождове Цанц и Кордил и като завързали сражение, убили мнозина, а някои взели в плен. Българите, които не могли да преминат, прибягнали до угрите[3], като им съобщили всичко за македонците . . . На следващия ден, когато те искали да тръгнат, хуните[4] отново се явили, за да се бият с тях. Тогава се вдигнал друг македонец на име Лъв от рода на Гимостите, който след това станал етериарх, а и други видни македонци. Те ги обърнали в бягство и ги прогонили. А като се върнали, качили се на корабите и избягали при императора. Те били облагодетелствувани от него и се върнали в Македония[5], в своята страна.

Leonis Grammatici. Chronographia ed. Bonn., 1842, с. 208, 231—233; ГИБИ, V, с. 155—156; оригиналът е на гръцки.

[1] Одрин бил превзет през 813 г.
[2] Под Романия тук се означават европейските земи на Византия — Тракия.
[3] Т. е. унгарците.
[4] Т. е. унгарците.
[5] Т. е. Тракия с център Одрин.

9

Западният писател Титмар съобщава за пратеници на българите при императора Отон I

973 г.

След това той[1] отишъл в Кведлинбург, гдето останал да прекара предстоящия Великден сред църковни тържества и светски удоволствия. Там по нареждане на императора се събрали князете Мешко и Болеслав и пратениците на гърците, беневентците, унгарците, българите, датчаните и славяните[2] заедно с всички първенци от цялото кралство. След като всичко било уредено по миролюбив начин, те се върнали в страните си доволни и отрупани с големи подаръци.

Thietmari Chronicon. MGH, SS, III, с. 753; срв. Латински извори за българската история (ЛИБИ) II, с. 349—350; оригиналът е на латински.

[1] Касае се за Отон I, германски император (936—973). Пристигането на български пратеници при него показва, че по това време България не е била покорена. Българските пратеници са дошли по поръка на братята Комитопули — Давид, Мойсей, Арон и Самуил.
[2] Това са западните славяни.

10

Надпис на цар Иван Владислав[1] за построена от него крепост в Битоля

XI в.

. . .(В годината 6523 (1015) от сътворението на света въздигна се тази крепост), зидана и правена от Иван, самодържец български, с помощта и молитвите на пресветата владичица наша Богородица и застъпничеството на дванадесетте и на (двамата) върховни *апостоли*. Тази крепост беше правена (за) уб(ежище), за спасение и за живота на българите. Беше започната крепостта Битоля през месец октомври в 20 (ден), а се завърши в месеца . . . . . .в края . . .беше родом българин у . . .

А л. Б у р м о в. Новонамерен старобългарски надпис в НР Македония, сп. Пламък, год. III, 1959, бр. 10, с. 84; Й о р д а н З а и м о в. Битолски надпис на Иван Владислав самодържец български, старобългарски паметник от 1015—1016 година, С., БАН, 1970, с. 33—34; срв. В л. М о ш и н. Битољска плоча из 1017 година, сп. Македонски јазик, год. XVII, 1966, с. 51—61; оригиналът е на старобългарски.

[1] Иван Владислав, български цар (1015—1018).

11

Сведения на византийския писател Кекавмен[1] за българите в Македония и за българските царе Самуил и Иван Владислав

XI в.

. . .Във всичко се застъпвай за нуждаещия се. И наистина богатият е бог на бедния, понеже го облагодетелствува. Затова и българите наричат имотния *богат*, което значи *богоподобен* . . .

Димитриада е крайморски град в Елада, защитен от морето и от околните блата. Делян (той бил български топарх) го завладял. След като завзел града, той изпратил в него стария и опитен във военното дело войн Литовой от Девол (на езика на българите стратегът се казва *челник*) и го снабдил с войска за охрана на крепостта . . .

Ако врагът стои вътре в крепостта, без да излиза, и не ти е известно каква е войската му, знай от мен, че е твърде малоброен и че няма сила. И все пак въпреки това не бива да го пренебрегваш, но ако *имаш* войска, не му позволявай да заседне, а изпрати хусари да намерят път, през който да нахлуе войска срещу него . . . И когато намериш път, ти не излизай на открито, но остани насреща му и изпрати войска да навлезе през открития от тебе път. Нека имат за водач способен мъж. След като влязат, нека да накладат огън, ако са влезли през нощта, а ако са влезли през деня, да направят дим. И внимавай! Когато ги видиш, че са смутени и объркани, настъпи и ти срещу тях. По този начин прочее багренородният император господин

Фиг. 2. Битолски надпис на цар Иван Владислав. Към док. № 10 от дял I.

Василий[2] пленил в теснината Загора четиринадесет хиляди българи, предводени от отличния войн Самуил.

Ако тръгнеш да се сражаваш срещу някой народ или някоя крепост, най-напред, след като се настаниш и построиш лагер, разположи войската в стана — всеки в своята част. Но не построявай стана си много близко, за да не бъдеш наблюдаван от тях. След като настаниш войската си и си починеш, ако искаш, започни сражението било срещу населението, било срещу крепостта. Чуй в същност какво изтеглиха тези, които не спазваха това правило. Солун е град . . . многолюден . . . (Алусиан[3], като потеглил) с голямо множество българи, за да го покори, не разпънал най-напред шатрата си, настанявайки войската си на подходящо място, но, както се движел с обоза, приближил се към градските стени и започнал нападението. Войската му била изтощена от умора и от трудностите, защото при умората от пътуването могат да се отпуснат и да станат бездейни и онези, които се отличават със сила и телесна здравина. И тъй като не ги бил разположил на стан, както споменах, те се пръснали насам-натам, като един искал да пие вода, друг — да даде почивка на коня си, а трети — сам да се съвземе от умората. Когато ония, които били вътре в крепостта, ги съгледали, че скитат така безредно, изскочили внезапно, нападнали българите и им нанесли голямо поражение.

Докато моят покоен дядо Кекавмен бил в Лариса като управител на Елада, българският владетел Самуил често опитвал ту с война, ту с хитрост да превземе Лариса и не успявал, но бил отблъскван и изиграван от него. Плирис е река, от двете страни на която се простира голямо поле. Тя протича между земята на власите, като ги разделя на две. Николица построил там стана си, събрал власите и българите, които живеели наблизо, и така при него се събрала много войска.

Strategion et Incerti scriptoris de officiis regiis Libellus, ed. B. Wassiliewsky — V. Jernstedt, Petropoli, 1896. Записки Историко-филолог. факультета Императ. С.-Петербургского университета, часть XXXVIII, с. 3, 28, 17—18, 22, 64—74; ГИБИ, VII, с. 12, 16, 13, 14, 23, 27; оригиналът е на гръцки.

[1] Византийски писател. Дядо му по майка бил виден болярин при Самуил. Кекавмен прекарал дълго време в югозападните български земи и знаел добре български.

[2] Василий II, наричан още Българоубиец, византийски император (976—1025), който в 1018 г. завладял цяла България.

[3] Син на Иван Владислав.

12

Грамоти на византийския император Василий II за българската църква след покоряването на България

1019, 1020—1025 г.

Първа грамота

Много и големи са добрините, с които човеколюбивият бог е дарявал през различни времена нашето царство и които надминават всякакъв брой;

най-голямата от всички е, че ромейската държава се разшири и че държавата на българите мина под един ярем (с нея).

Прочее вследствие на това ние утвърждаваме преблагочестивия монах Йоан[1] да бъде архиепископ на България и да управлява делата, отнасящи се до архиепископията.

И понеже той поиска писмено да му се определят клириците и парищите, задължени да работят за църквите на неговата епархия, както и на подчинените му епископи, дадохме му настоящия сигилий на нашето царство, с който заповядваме:

Самият архиепископ да има в градовете на своята епархия, т. е. в Охрид, в Преспа, в Мокро и в Кичево, 40 клирици и 30 парици.[2]

. . . . .

Втора грамота

Тъй като след издаването на тоя сигилий за обсега на всяка българска епископия пресветият архиепископ на България поиска царство ни да издаде и друг сигилий относно останалите негови епископства, неизброени в първия сигилий, и относно другите подвластни нему епископства, защото съседните митрополити ги били заграбили от българската област и си ги били присвоили, и понеже царство ни не благоволява да допусне никого от тях или от техните люде да пристъпи и крачка навътре в пределите на българската област, затова постановяваме, щото и сегашният пресвети архиепископ да притежава и управлява всичките български епископства, както и всички други градове, които бяха под властта на цар Петър и Самуил и се държаха и от тогавашните архиепископи. Защото не без кръв, не без труд и пот, а с многогодишна упоритост и с божия помощ тая страна ни се подари в подчинение от бога, чиято благост явно ни помагаше, съединявайки в едно разделените части и туряйки под един ярем границите, без в нищо да се нарушат наредбите, добре установени от царствуващите преди нас. Защото ако и да станахме обладател на страната, все пак запазихме непокътнати нейните права, като ги потвърдихме с наши хрисовули и сигилии. Постановяваме също сегашният пресвети архиепископ на България да има толкова голяма епархия, каквато и колкото голяма е била при цар Петър, и да владее и управлява всички епископства на България, т. е. не само ония, които бяха споменати в първия сигилий, но и тия, които са били пропуснати и непосочени заедно с другите и които чрез настоящите сигилии се обявяват и дават поименно. И на тях, както и на останалите, подаряваме клирици и парици.

Прочее заповядваме епископът на Дръстър[3] да има в градовете на своята епархия и в другите градове около нея 40 клирици и 40 парици. Защото при царуването на Петър в България тая (епархия) е блестяла с архиепископско достойнство, а след това архиепископите (ѝ) са се премествали от едно място на друго, единият в Триадица[4], другият във Воден и Мъглен, и след това ние намерихме сегашния архиепископ в Охрид. Затова (заповядваме) самият Охрид да има архиепископ, а за Дръстър да бъде ръкополаган епископ.

. . . . .

Постановяваме пресветият архиепископ на България да владее не само изложените поименно епископии, но ако има и други някои, които се намират

в български предели и поради забравяне е пропуснато да бъдат споменати, заповядваме той да владее и управлява и тях. И каквито други градове са пропуснати да бъдат споменати в грамотите на царство ми, да ги владее всички същият пресвети архиепископ и да събира от всички тях каноникон, както и от власите по цяла България и от турците около Вардар, доколкото се намират в българските предели.

И всички стратези в България и останалите служители и архонти да го почитат много и да слушат думата и наставленията му, да не се намесват в делата нито на български манастир, нито на църква, нито в каквато и да е църковна работа и да не се бъркат нито нему, нито на подчинените му преболюбиви епископи и да не им пречат, за да не си навлекат подобни хора големия и безмилостен гняв на царство ми.

Поради това и за сведение на царете след нас ние съставихме тоя сигилий и го дадохме на пресветия архиепископ, като го подпечатахме с моливдовула на царството ми в месец май, индикт 3, година 6528 (1020 г.)."

Трета грамота

Настоящият сигилий на царство ни[5] се даде на пресветата архиепископия на България, за да обладава тя безпрепятствено следните епископии, именно на Сервия, на Стаг[6] и на Верея, защото и те лежат в българските предели. С настоящия наш сигилий ние причислихме и тях към останалите епископства и ги поставихме подвластни на архиепископията на България и решихме да надарим и тях с клирици и парици:

на епископа на Стаг 12 парици и 12 клирици;

на епископа на Верея 30 клирици и 30 парици.

А на Сервийската епископия бяха дадени с първия сигилий и да не се пречи.

Йордан Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 547—562; ГИБИ, VI, с. 40—41, 44—47; оригиналът е на гръцки.

[1] Български патриарх, утвърден от Василий II за „архиепископ на България". Той вероятно е бил българин от Дебър; с. 50.
[2] Клирици и парици са зависимо население.
[3] Дн. Силистра.
[4] Дн. София.
[5] Според Новаковиħ, пос. съч., с. 62, тази грамота също е от 1020 г.; Йорд. Иванов (Епархиите на Охридската архиепископия, с. 95) определя издаването ѝ след тази дата.
[6] Стаг или Стайни, дн. Калабака, с. и. от Трикала в Тесалия. Йордан Иванов. Български старини из Македония. С., 1970, с. 561—562; ГИБИ, VI, с. 40—41, 44—47; оригиналът е на гръцки.

13

Западният летописец Фулхер, участник в I кръстоносен поход, описва преминаването си през Македония

1096 г.

Като бяхме задържани в продължение на три дни сред високи вълни при стихващ вече вятър, на четвъртия ден пристигнахме по суша близо до град Дирахиум[1], както преценявам, на около десет мили от него. При това нашата флота се приюти в две пристанища. Тогава, изпълнени от радост, продължихме пътя по суша и минахме през споменатия град. И тъй ние продължихме през българските области, през планински стръмнини и пусти места. Тогава всички стигнахме до бързата река Девол, която с право се назовава така от местните жители. Защото ние видяхме как мнозина от народа, докато се надяваха да я прегазят крачка по крачка, внезапно се удавиха в течението на буйната вода, като никой от гледащите отстрани не беше в състояние да им помогне . . . Рано сутринта при пукване на зората и при звуците на тръбите поехме своя път, като започнахме да се изкачваме по планината, която назовават Багулат[2]. След това, като преминахме планините и градовете Лукреция, Ботела[3], Бофинат, Стела, стигнахме до една река, която се нарича Вардар . . . На другия ден, след като я преминахме, опънахме палатките си пред град Солун, който изобилстваше с всякакви блага.

Recueil des historiens des Croisades. Historiens orientaux. III, с. 331; ЛИБИ, III, с. 74—75; оригиналът е на латински.

[1] Дн. Драч.
[2] Т. е. планината Баба гора.
[3] Дн. Битоля.

14

Византийският писател Михаил Псел съобщава за въстанието на българите под водачеството на Петър Делян

XI в.

И тъй аз добре зная, че мнозина, като разправят в историческите повествования за живота на императора, ще разкажат може би неща, различни от нашето писание. Защото по негово време господстваше повече мнение, неотговарящо на истината. Но аз, тъй като участвувах в самите събития и зная от най-близките му люде неща, които са по-тайни, съм справедлив съдия, само да не ме упрекне някой, че изказвам нещата, които съм видял и чул. Може би наистина повече от нещата, които казах, ще отворят за злите една врата за злословене, но, от друга страна, не зная дали някой би се усъмнил в истинността на това, което ще кажа. Това обаче, което императорът стори и разпореди относно междуособните бунтове и войните с другите народи, би било твърде дълго да се разкаже изцяло. Затова от всички събития

ще избера именно борбата срещу варварите и ще я засегна накратко в най-главните ѝ части.

И тъй (българското) племе след многобройни подвизи и сражения станало част от Ромейската империя, тъй като известният Василий, който се отличил между всички императори, направил, както се разправя, страната им своя плячка и унищожил мощта им. Така те, отслабени във всяко отношение, се облегнали на ромейската сила. Но след като кратко време понасяли едно такова поражение, взели да се връщат към предишната си надменност. Известно време те не се проявявали в явно бунтовничество. Но когато се яви един човек от тези, които бяха готови да събудят дързостта им, те всички заеха неприятелско поведение.

Това, което ги подтиква към едно такова безумие, според тях идва чудо произхожда от тяхното племе. Той беше човек, чийто род не беше достоен дори за споменаване, двуличен по нрав и твърде опитен да измами съплеменниците си. Името му беше Делян[1] и не знам дали по бащина линия беше получил този прякор или сам се беше нарекъл така. След като разбрал, че целият народ искал да се отцепи от ромеите, но по липса на инициатор и водач в това дело си оставал само с намеренията, той най-напред започнал да се показва за най-достоен и най-вещ, за да даде съвет, а и твърде опитен във военното дело. След като после спечелил тяхното благоразположение, липсвало му само блестящо потекло, за да бъде издигнат до върховната власт (защото българите имат обичай да поставят начело на народа люде от царски род). Като знаел, че това е така и по традиция, и по закон, той сам се свързал с известния Самуил и с брат му Арон, които неотдавна били владели и царували над целия народ. Той не твърдял за себе си, че е законна издънка от царското коляно, а лъжел и разправял, че е някаква странична издънка на този корен. Така той лесно ги убедил и те му поверили властта, като го издигнали на щит. И след това, като обявили намеренията си, отцепват се, отхвърлят от врата си ромейското иго и самоволно обявяват свободата си. Оттогава те започват да нахлуват в ромейските земи и да ги ограбват.

Прочее, ако варварите бяха дръзнали да извършат едно такова безумие веднага след като самодържецът се възкачи на императорския престол, те веднага биха разбрали с какъв император са се сблъскали. Защото тогава тялото му беше в разцвета си и пълно със сила срещу опасностите и за него не беше трудно незабавно да грабне оръжието, да навлезе в земите им с избраните си стратези и да ги научи да не се отцепват така бързо от ромеите. Но бунтът им избухна,[2] когато той вече чезнеше и тялото му се намираше в отчаяно положение, когато се измъчваше от най-малкото движение и трудно понасяше дрехите. Тогава именно те решиха да си поиграят като на сцена на царска власт и да се порадват на илюзията за кратко време, докато душевната сила на императора и стремежът му към хубави дела не бяха му дали неочаквана сила и като му повдигнаха духа, не го бяха понесли срещу тях.

Щом чу за това нещо, преди дори известието да беше изречено докрай, той реши веднага да тръгне на война срещу тях и сам да застане начело на цялата войска. Но тялото му го възпираше и болестта пречеше на намерението му. Освен това членовете на сената в всяко отношение се противопоставяха на намеренията му, а и близките му настойчиво го молеха изобщо да не излиза от столицата. А той беше отчаян и гореше от нетърпение само

за война срещу българите, защото положението ставаше страшно и, както сам той имаше навик да казва, в случай, че не прибави нищо към империята на ромеите или бъде откъсната някоя част от нея, боеше се, че ще носи отговорност и пред хората, и пред бога, ако се отнесе лекомислено със станалото и по този начин като че ли със свое съгласие остави българите да се отцепят от ромеите.

Това измъчваше императора много повече от телесните мъки и злото идеше от тези две противоположни болки, защото, от една страна, болестта подуваше тялото му, а, от друга — той се измъчваше и слабееше поради събитията. Така той беше разкъсан от тези две противоположни страдания. И тъй, преди да надвие варварите, той надви близките си и извоюва победа и над роднини, и над приятели, и над самия себе си, защото душевното му усърдие даваше сила на болното му тяло; той се предаде в ръцете на бога и започна да се готви за война. Той установи план, определи целта си и направи всичко, за да я постигне: не се впусна веднага безредно, а — за да не изброявам всичко поред — подготви предварително достатъчно добре войската. Така не придвижи цялата войска, нито се уповаваше на множеството, а като събра избрани войски и най-опитните във военното дело стратези, отправи се с тях срещу скитите, като напредваше в боен ред и подреждаше войската си според изискванията на стратегическите правила.

Когато стигна към пределите на българите, той установи лагера си на удобно място и първо направи съвещание, а след това реши и да воюва срещу тях — нещо твърде невероятно, за което дори и самите там присъстващи се колебаеха. Защото през нощта се лекуваше и едва дишаше, а щом се съмнеше, ставаше внезапно, като че ли някой му даваше сили. Той се качваше на коня, стоеше твърдо на седлото и здраво държеше юздите на коня. А после вървеше, като сам командуваше редиците за чудо на всички, които го гледаха.

Когато войната не беше още почнала, стана нещо твърде чудно и почти подобно на онези чудноватости, които ставаха с императора. И тъй найприятният от синовете на Арон[3] (той бил цар на този народ), на име Алусиан, човек с благ нрав, блестящ ум и забележително положение, стана най-важна причина за победата на императора не по свое желание, а, напротив, като се стремеше към противното. Но бог, който го подтикваше, обърна лошото положение в победа за императора.

Прочее този Алусиан не беше много добре гледан от императора. Той не участвуваше в сената, не беше получил никакъв висок сан, а му беше заповядано да си седи в къщи и да не идва във Византион, освен ако сам императорът не му поръча да дойде. Той беше отчаян и сърдит от това положение, но дотогава не можеше нищо да предприеме. Когато разбрал какво става сред (българския) народ и че нямайки лице от царски род, те си били избрали за цар незаконородения самозванец, той се решил на една твърде младежка дързост. Изоставя децата си, пренебрегва любовта към жена си, като не посмява да довери намерението си на никого от тях освен на неколцина свои хора, които знаел, че са способни на безумни дела и дързости, и се осмелява да тръгне към Запад почти от края на Изтока. За да не се узнае нищо и да не бъде познат от хората в столицата, той напълно се предрешва не като сваля само една част от старото си облекло и оставя другата на тялото, а се облича като наемник и така се скрива от очите на всички.

Прочее той, както по-късно сам ми разказа, е идвал около два или три пъти в столицата при автора на този разказ. Той ми беше близък и ме посещаваше охотно, но пак не го познах, както не го позна и никой от тези, до които се беше доближил. И тъй той избягна и от многооката бдителност на орфанотрофа[4]: дори и той не го залови. Все пак внезапното изчезване възбуди духовете на властниците (и те решиха) да го намерят и хванат, ако е възможно. И като се скри (така да кажа) от очите на всички, той пристигнал в земята на българите. Тук той не се разкрива изведнъж пред множинството, а се доближава поотделно до неколцина и им заговорва за баща си като за чужд човек. Той възвеличава рода му и се опитва да узнае дали ако там се яви някой от синовете му, въстаниците биха предпочели този законен син пред незаконния или пък понеже този е вече застанал начело на всичко, те няма да му обърнат никакво внимание.

А след като видял, че всички предпочитат истинския син пред съмнителния, (Алусиан) се осмелил някак съвсем тайно да се разкрие пред едного от тях, за когото със сигурност знаел, че е много горещ привърженик на рода му. Този пък веднага впил поглед в него, защото го познавал добре, и като разпознал лицето му, паднал в краката му и ги зацелувал. След това поискал да види някакъв таен белег, за да се освободи от всякакво съмнение; това било едно черно петно, отбелязано на десния му лакът и обрасло с гъсти косми. Щом видял и това, той още по-силно го прегърнал и зацелувал шията и гърдите му. След това и двамата умело се залавят за работа, като се приближавали поотделно до всеки и така постепенно засилвали мълвата. По този начин повечето българи прехвърлили разположението си върху законния син. И тъй единовластието станало нещо като многовластие, понеже едните предпочитали единия, а другите — другия. След това се сближават, помиряват вождовете помежду им и оттогава двамата започват да работят заедно и да се съвещават помежду си, въпреки че единият подозирал другия.

Но Алусиан изпреварва коварния план на Делян и като го залавя внезапно, отрязва му носа и изважда очите, като извършва това с готварски нож. Така скитският народ отново се сплотява под една власт. Но Алусиан не минава веднага на страната на императора, а тръгва срещу него с войските. Като влиза в сражение с него, той бива победен и се спасява чрез бягство. След това, като разбрал, че не би могъл лесно да се опълчи срещу ромейския император, и като си спомнил за своите близки, тайно съобщил на императора, че ако получи благоразположението му и останалите почести, ще му се предаде с всичко свое. Императорът приема предложението и отново още по-тайно, както той искал, започва да преговаря с него. Така Алусиан тръгва за втори път като готов за бой, но внезапно изоставя своята войска и минава на страната на императора. Самодържецът, като го удостои с най-голямо достойнство, го изпрати във Византион. Той обърна в бягство и победи (българския) народ, който беше вече разкъсан от различни сражения и без вожд, направи го отново подвластен на същата империя, против която се беше разбунтувал, и тържествено се върна в престолния град, като водеше много пленници и, разбира се, най-видните между тях, както и самия им вожд, незаконородения, с отрязан нос и извадени очи.

И тъй (императорът) влезе тържествено в столицата, като целият град се стече да го посрещне. Аз го видях тогава как се клатеше на коня си като на погребение. Пръстите му, които държеха юздите, приличаха на пръсти

на великан, понеже всеки един от тях имаше дебелината и големината на ръка (толкова зле бяха вътрешностите му), а лицето му не беше запазило нито следа от предишния си вид. Така воден, той влезе в двореца с тържествен триумф, след като преведе през театъра пленниците и показа на ромеите, че силният дух възкресява мъртъвци и стремежът към подвизи побеждава телесното безсилие.

Michel Psellos. Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976—1077), texte etablie et traduit par E. Renauid, I, II, Paris, 1926—1928; I, c. 75—83; ГИБИ, VI, c. 94—99; оригиналът е на гръцки.

[1] Делян се представял за син на Гаврил-Радомир.
[2] Бунтът на Делян избухнал в 1040 г.
[3] Алусиан не е син, а внук на Арон.
[4] Орфанотроф се наричал главният попечител на цариградското сиропиталище. В случая орфанотроф бил Йоан, братът на византийския император Михаил IV (1034—1041).

15

Сведения на византийския историк Скилица[1] за бунтове в България при цар Петър и за българския произход на цар Самуил

Края на XI или началото на XII в.

Срещу княза на българите Петър[2] се противопоставил брат му Иван заедно с други български велможи. Но Иван бил заловен, бичуван и хвърлен в тъмница, а всички останали били подложени на най-тежки наказания. . .

Също и Михаил, другият Петров брат, мечтаел да завземе властта в България. Той завладял една силна крепост и внасял смут в българската държава и мнозина българи се присъединили към него. Но той умрял скоро и привържениците, понеже се страхували от гнева на Петър, навлезли в ромейските земи през Македония, Стримон и Елада. . .

Петър, цар на българите, възобновил мира веднага след смъртта на жена си и сключил договор с императорите, като дал за заложници и собствените си синове Борис и Роман. Не след дълго той починал. След това синовете му били пратени в България, за да заемат бащиното си царство и да възпрат напредването на комитопулите. Защото Давид, Мойсей, Арон и Самуил, синове на един от велемощните комити на България, замисляли въстание и внасяли смут в българската държава . .

Georgii Cedreni Compendium historiarum, ed. Bonn, II, c. 312, 313, 346; ГИБИ, VI c. 257; оригиналът е на гръцки.

[1] Византийски историк, чиято история е най-подробният извор за Самуиловото управление.
[2] Български цар (927—969), син на Симеон.

16

Византийският историк Скилица пише, че Самуил, син на знатен български велможа, станал господар на цяла България

XI—XII в.

Веднага след смъртта на император Йоан[1] българите въстанали и били определени да ги управляват четирима братя: Давид, Мойсей, Арон и Самуил, синове на един от велемощните комити у българите и затова били наричани комитопули . . . От четиримата братя Давид бил веднага убит между Кастория, Преспа и така наречените „Красиви дъбове" от някакви си скитници власи. Мойсей пък, като обсаждал Сяр, бил ударен от един камък от стената и умрял. А Арон бил убит от брат си Самуил на 14 юли[2] в местността Разметаница заедно с целия си род, защото бил привърженик, както казват, на ромеите или защото се стремял да завземе за себе си властта. Само синът му Владислав Иван бил спасен от Самуиловия син Радомир Роман. Така Самуил станал самовластен господар на цяла България . . .

Georgii Cedreni Compendium, op. cit., с. 434—435; ГИБИ, VI, с. 275; оригиналът е на гръцки.

[1] Йоан Цимисхий, византийски император, починал в 976 г.
[2] 986 г.

17

Византийският историк Скилица описва военни действия между България при цар Самуил и Византия

XI—XII в.

Самуил потеглил срещу Солун и разпределил главната част от войската си по засади и клопки, а само една малка част пратил да направи набег до самия Солун . . .Самуил пък лагерувал на отсрещния бряг. Но понеже паднали поройни дъждове, реката придошла и се разляла, та не се очаквало никакво сражение в този момент. Обаче магистърът, като огледал горния и долния край на реката, намерил едно място, през което смятал, че може да се премине. През нощта, като вдигнал войската си, той преминал реката и нападнал спящите безгрижно Самуилови войници. Много голям брой от тях били избити, без никой да помисли за защита. Ранен бил и самият Самуил и синът му Роман, като получили тежки рани, и щели да бъдат пленени, ако не се били смесили с умрелите и не лежали като мъртви. А когато настъпила нощ, тайно избягали към Етолийските планини и оттам през върховете на тия планини преминали Пинд и се спасили в България. А магистърът, като освободил пленените ромеи и съблякал падналите българи, ограбил неприятелския лагер и с много богата плячка се завърнал в Солун с войската си . . .

В 6508 г., 13 индикт (999), императорът изпратил силна войска срещу българските крепости оттатък Хемус . . . Ромейската войска превзела Големия и Малкия Преслав, както и Плиска, и се върнала невредима и победоносна.

На следващата година императорът пак потеглил срещу българите през Солун. Към него се присъединили управителят на Верея[1] Добромир, който предал на императора града и получил титлата антипат. Но защитникът на Сервия[2] Никола, когото поради ниския му ръст наричали с умалителното име Николица, му оказал смела съпротива и безгрижно издържал наложената му обсада. Обаче императорът се заел упорито да превземе крепостта и успял, а пленил дори и самия Николица. Той изселил оттам българите и оставил ромеи и гарнизон. Като свършил всичко това, той се върнал в столицата и отвел със себе си и Николица, когото почел със званието патриций. Но непостоянният Николица избягал оттам и като се върнал тайно при Самуил, започнал да обсажда заедно с него Сервия. Обаче императорът бързо дошъл и освободил града от обсадата, а Николица избягал със Самуил . . . Императорът отишъл в Тесалия и възстановил разрушените вече от Самуил крепости, а тези, които били в ръцете на българите, превзел чрез обсада и преселил българите в така наречения Волерон[3]. Като поставил силна стража във всички крепости, той се върнал в така наречения Воден. Воден е малка крепост, разположена на стръмна скала, през където се спуща водата на Островското езеро, която тече скрито под земята и на това място излиза отново. Понеже жителите на този град не се предали доброволно, императорът го превзел с обсада. И тях той изселил във Волерон, после поставил силна стража в града и се върнал в Солун.

. . . . .

На следната година, 15 индикт (1003), императорът се отправил на поход срещу Видин и го превзел със сила след цели осем месеца обсада. Докато той бил зает с обсадата, Самуил с бърз ход нападнал ненадейно Одрин на самия празник Успение на пресветата Богородица. Той завладял с внезапно нападение и панаира, който ставал ежегодно при стечение на много народ, и като събрал много плячка, върнал се в страната си. А императорът, като укрепил много добре Видин, върнал се в столицата без загуби, след като опустошил и разрушил всички български крепости по пътя си. Но когато наближил град Скопие, намерил отвъд реката Аксиос, която сега се нарича Вардар, Самуил да станува безгрижно. Тъй като се уповавал на пълноводието на реката, която по това време не можела да се преброди, той бил разположил небрежно лагера си. Но един войник намерил брод и превел през него императора. Поразен от внезапното му появяване, Самуил ударил на безредно бягство, а шатрата му и целият лагер били взети. И град Скопие бил предаден на императора от Роман, сина на царя на българите Петър и брат на Борис, наричан и Симеон по името на дядо си и поставен там от Самуил за управител. Императорът го приел и като го почел заради решението му с титлата патрикий и препозит, изпратил го за стратег в Абидос.

Като преминал оттам, императорът потеглил към Перник, чийто защитник бил Кракра, мъж отличен във военното дело. Той престоял там доста време и в обсадата изгубил немалък брой войска. Но като разбрал, че крепостта не се поддавала на обсада и че Кракра не отстъпвал нито на

ласкателствата, нито на друго обещание и предложения, върнал се във Филипопол. Оттам тръгнал обратно за Цариград.

Georgii Cedreni Compendium, op. cit., c. 449—456; ГИБИ, VI, с. 278, 280, 282—283; оригиналът е на гръцки.

[1] Дн. Бер.
[2] Дн. Селфидже.
[3] Област на изток от долното течение на р. Места.

18

Византийският историк Скилица пише за ослепяването от Василий II на 15 000 пленени български войници, за смъртта на Самуил и за покоряването на цяла България

XI—XII в.

Императорът не преставал всяка година да навлиза в България и да опустошава и разорява всичко по пътя си. Самуил не можел да се противопостави на открито поле, нито да излезе на явно сражение срещу императора, а търпял отвсякъде поражения и започвал да губи силата си. Затова той решил да прегради с ровове и огради пътя на императора към България . . . Императорът бил вече изгубил надежда за преминаване, когато Никифор Ксифия, назначен от него по това време за стратег на Филипопол, го склонил да остане там и непрекъснато да продължава пристъпите срещу преградата, а самият той казал, че ще отиде да потърси дали някъде не може да направи нещо изгодно и спасително. И тъй той, като взел своите войници . . ., внезапно с викове и шум се показал от височината в гърба на българите. Уплашени от внезапното му появяване, те ударили на бяг. А императорът разрушил изоставената стена и започнал да ги преследва. Мнозина паднали убити, а още по-голям брой пленени. Самуил едва можал да се спаси от гибел с помощта на сина си, който смело отблъсвал нападащите. Той го качил на кон и го отвел в крепостта, наречена Прилеп. А императорът ослепил пленените българи — около 15 000, както казват — и като заповядал всеки сто ослепени да бъдат водени от един едноок, изпратил ги при Самуил. А той, като ги видял да идват в редици с еднакъв брой хора, не можал да издържи това страдание храбро и спокойно, а му призляло, причерняло и той паднал на земята. Присъствуващите, които се мъчели да възвърнат дишането му с вода и благовония, успели малко да го свестят. А той, като дошъл на себе си, поискал да пие студена вода, но когато взел и пил, получил сърдечен удар и след два дни умрял. Властта над българите поел синът му Гаврил, наричан и Роман, който надминавал баща си по мощ и сила, но далеч му отстъпвал по мъдрост и разум. Той бил син на Самуил от една лариска пленница. Започнал да управлява на 15 септември, 13-и индикт (1014). Но не изпълнил и една година и бил убит, като отивал на лов, от Ароновия син Иван Владислав, когото самият той бил спасил от смърт, когато щял да загине.

Преди да се случат тези неща, по времето, когато Теофилакт Вотаниат бил изпратен за управител на Солун след Арианит, Давид Несторица, един

от българските велможи, бил изпратен от Самуил с голяма войска срещу Солун. Теофилакт ги посрещнал заедно със сина си Михаил, влязъл в бой с тях и ги разбил напълно. Той взел голяма плячка и много пленници и ги закарал на императора, който обсаждал преградата при Ключката клисура[1]. Като преминал през преградата, както вече казахме, императорът стигнал Струмица и завладял крепостта, наречена Мацукион, която се намирала близо до Струмица. Той изпратил с войски и солунския дук Теофилакт Вотаниат, като му заповядал да премине височината при Струмица, за да опожари преградите по пътищата към тях и да му отвори удобен път към Солун. Този тръгнал и българите, които пазели тези места, го пропуснали да преминава навсякъде безпрепятствено по пътя. Но когато се канел да се върне отново при императора, след като изпълнил заповедите му, той попаднал на поставените за тази цел засади, чакащи в една дълга теснина. Като навлязъл в нея, заобиколен отвред и обсипан отгоре с камъни и стрели, той паднал убит, без някой да може да му помогне и без да може да си служи с ръцете си поради тясното и непроходимо място. Заедно с него паднала и голяма част от войската. Когато това било известено на императора, той се изпълнил с голяма скръб. Затова и не се решил да продължава напред, а се върнал и пристигнал в Загория, където се издигала извънредно здравата крепост Мелник, изградена на една скала и опасана отвред със стръмни и много дълбоки пропасти. Българите от цялата околност се били стекли в нея и съвсем не се интересували от ромеите. Императорът изпратил при тях един от своите стайни служители, някакъв евнух на име Сергий, човек умен и красноречив, за да опита разположението на духовете им. Като отишъл там, той успял с много предумвания да убеди тия хора в потребното, именно да сложат оръжието и да се предадат на императора заедно с крепостта. Императорът ги приел и почел достойно и като оставил в крепостта достатъчно гарнизон, върнал се в Мосинопол[2]. Докато бил там, съобщили му и за смъртта на Самуил на 24 октомври. Императорът се вдигнал веднага от Мосинопол и се спуснал към Солун, а оттам дошъл в Пелагония, като не опустошавал земите по пътя си, изгорил само дворците на Гаврил в Бутели[3]. И като изпратил войска, завладял крепостите на Прилеп и Щип. Оттам стигнал до реката, наречена Черна, която преминал със салове и с надути мехове, и се върнал във Воден, откъдето на 9 януари (1015) отишъл в Солун.

С настъпването на пролетта императорът се върнал отново в България и се насочил към Воденската крепост, защото жителите ѝ, като изменили на верността си към императора, вдигнали оръжие срещу ромеите. Прочее той здраво обсадил града и ги принудил да се предадат, след като получили гаранции. И тях изселил пак във Волерон, а в средата на теснината издигнал две други крепости, едната от които нарекъл Кардия, а другата — Свети Илия, и се върнал в Солун. Там Роман-Гаврил му пратил чрез един безрък ромей обещание за покорство и подчинение. Но императорът се отнесъл подозрително към писмото и изпратил в областта на Мъглен войска начело с Никифор Ксифия и Константин Диоген, който станал стратег на Солун след Вотаниат. След като опустошили цялата тази земя и обсадили града, пристигнал и императорът.

Той отбил реката, която течала покрай града, и като подкопал основите на стените, хвърлил в изкопите дървета и други лесно запалителни вещества и ги подпалил. Когато горивното вещество изгоряло, стената

рухнала. Като видели това, обсадените обърнали на плач и молба и се предали заедно с крепостта. И тъй заловени били Дометиан Кавкан[4], велможа и съветник на Гаврил, управителят на Мъглен Илица и много други велможи, както и доста голям брой войници. И тъй императорът изпратил в Аспракания годните да носят оръжие, а останалият нестроеви народ наредил да бъде разграбен и да се изгори крепостта. Паднала и една друга крепост на име Енотия, съседна на Мъглен.

На петия ден пристигнал безръкият ромей заедно със служители на Иван Владислав,Ароновия син. Той носел писмо, с което Иван Владислав съобщавал, че е убил Гаврил в Петриск[5] и че е взел цялата власт в свои ръце. (С писмото) обещавал също да изяви на императора подобаващата му покорност и подчинение. Като прочел писмото и като потвърдил решението си с хрисовул, императорът проводил пратеници при Иван. След няколко дни ромеецът с отрязаната ръка отново се върнал с писмо от Иван и от българските първенци, които заявявали, че са готови да станат поданици и роби на императора. Към императора се е присъединил и Кавкан, братът на Дометиан, който бил пленен в Мъглен. Императорът го приел и го имал на почит. А след като разбрал, че Иван е написал писмото с хитрост и коварство и че мисли обратното на това, което обещава, той се върнал пак в България и като опустошил местността около Острово, Соск, както и Пелагонийското поле, ослепил всичките заловени българи. И тъй той стигнал до град Охрид, където се издигали дворците на царете на България. Като завзел града и наредил всичко добре, той решил да продължи напред и да стигне до Дирахиум, защото тамошните работи се нуждаели от присъствието му. И наистина, докато Владимир[6], който бил женен за Самуилова дъщеря, справедлив, миролюбив и добродетелен човек, владеел Трималия и земите в самата околност на Сервия, в Дирахиум царувало спокойствие. Но след като Гаврил бил убит от Иван, Владимир се доверил на клетвите, които Иван му предал посредством Давид, архиепископа на България, предал се и наскоро бил убит. Тогава там настанал голям смут и безредие, защото Иван често пъти чрез военачалници или пък сам всячески се стремял отново да завземе града. Затова императорът искал да отиде на помощ, но го възпряла основателна причина. Защото, когато отивал към Охрид, той оставил в тил стратега Георги Гонициат и пленения протоспатарий Орест с множество войници, като им заповядал да опустошават полетата на Пелагония[7]. Но българите, предвождани от военачалника Ивац, твърде виден и изпитан мъж, ги хванали в засада и избили всички. Обзет от скръб по тях, императорът се върнал в Пелагония и преследвайки по петите Ивац, стигнал в Солун и оттам минал в Мосинопол. Срещу Струмица пратил войска под предводителството на патриций Давид Арианит, който се появил внезапно и завзел крепостта, наречена Термица[8]. Друга пък войска под предводителството на Ксифия пратил срещу крепостите при Триадица. Като завладял всички крепости, разположени на открито, той превзел в обсада крепостта, наречена Бойон (Бояна).

. . . . .

През същата 6524 г., 14-и индикт (1016), императорът, като се вдигнал от столицата, отправил се към Триадица. Той обкръжил крепостта Перник и я обсадил, но защитниците ѝ се сражавали юначно и смело и много ромеи паднали убити. Императорът държал обсадата цели 88 дни, но като разбрал, че се е заловил с нещо невъзможно, оттеглил се, без да извърши нещо,

и се върнал в Мосинопол. Там оставил войската си да почине, а при настъпването на пролетта, като се вдигнал от Мосинопол, навлязъл в България, обсадил крепостта, наречена Лонгон, и я превзел с обсада. Като изпратил в полетата на Пелагония Давид Арианит и Константин Диоген, той завладял много добитък и пленници. Императорът, като опожарил превзетата крепост, разделил пленниците на три: едната част дал на съюзниците си руси, другата — на ромеите, а третата оставил за себе си. След това той продължил напред и като стигнал до Кастория, опитал се да завладее крепостта, но разбрал, че е непревземаема, и се върнал. Защото той получил и писмо от доростолския стратег Цицикий, син на патрикий Тевдат Ивериеца, (който му съобщавал), че Кракра бил събрал твърде многобройна войска и се съединил с Иван: те били привлекли и печенези и възнамерявали да нападнат ромеите. Разтревожен от това писмо, императорът веднага се завърнал. Пътьом той превзел крепостта Восоград и я изгорил, възстановил Верея, а всичко около Острово и Молиск опустошил и унищожил. Той спрял по-нататъшното си настъпление, защото му съобщили, че замисленият от Кракра и Иван поход срещу ромеите е бил осуетен, тъй като печенезите не им дали военна помощ. Затова той се върнал и обсадил друга крепост — Сетина, където Самуил имал дворци и където било събрано много жито. Императорът заповядал на войската да го разграби, а всичко останало изгорил. И срещу Иван, който не бил много далеч, той изпратил отряда на западните схоли[9] и солунския отред, начело на който стоял Константин Диоген. Но когато те отишли, Иван им устроил засада. Когато научил това, императорът се уплашил да не ги постигне нещо лошо и като излязъл на кон пред войската, казал само това: „Който е войник, да ме последва!" и бързо потеглил. Когато узнали това, разузнавачите на Иван се втурнали уплашени към Ивановия лагер и го изпълнили със смут и безредие, като викали само : „Бягайте, царят!" И понеже всички се разбягали в безредие заедно с Иван, Диогеновите хора се окуражили и започнали да ги преследват. Те избили мнозина, а заловили и 200 тежко въоръжени войници и конете им и обоза на Иван и племенника му. Като извършил това, императорът се върнал във Воден, наредил всичко там и потеглил за Цариград на 9 януари, 15-и индикт, 6526 (1018) г.

Иван се възползувал от оставения му отдих и тръгнал да обсажда Дирахиум с варварска надменност и високомерие. Когато през време на обсадата се завързало сражение, той паднал убит, без да се разбере кой го е ударил. Той управлявал българите 2 години и 5 месеца. Щом чрез стратега на Дирахиум, патриция Никита Пигонит, известили на императора за смъртта му, той тръгнал веднага. Като стигнал при Адрианопол, посрещнали го братът и синът на прочутия Кракра, които му съобщили добрата новина, че му предават известната крепост Перник и други 35 крепости. Императорът ги почел достойно и като издигнал Кракра в достойнство патрикий, отишъл в Мосинопол. Там дошли и пратеници от Пелагония, Моровизд[10] и Липений[11], които предали градовете на императора. Като се дигнал оттам, императорът отишъл в Серес, където пристигнал Кракра заедно с началниците на 35-те предали се крепости; той бил добре приет. На страната на императора минал и Драгомъж, който предал Струмица, и бил почетен с титлата патрикий. Той водел със себе си и патрикий Йоан Халдия, който тогава бил освободен от дългогодишно затворничество (защото той бил заловен от Самуил и прекарал 22 години в тъмница). Веднага

след това императорът се приближил до Струмица и при него дошъл архиепископът на България Давид с писмо от Мария — жената на Иван, която му обещавала да се откаже от България, ако се изпълнят желанията ѝ. При него се явил и Богдан, войводата на крепостите от вътрешността, и бил почетен също със сан патрикий, защото отдавна държел за императора и бил убил тъста си. Оттам (императорът) се отправил за Скопие. Като оставил в града за пълновластен стратег патриция Давид Ариант, завърнал се през крепостите Щип и Просек, приветствуван и почитан с литии и химни. Но веднага пак извил пътя си надясно и отишъл в Охрид, където се разположил на стан. Целият народ го посрещнал с бойни песни, с приветствия и възхвали. А град Охрид е разположен на един висок хълм, близо до много голямо езеро, от което извира река Дрин, която тече на север, после извива на запад и се влива в Йонийско море при крепостта Илисос. Охрид бил главен град на цяла България, там се издигали и дворците на царете на България и се съхранявали богатствата им. Като отворил (съкровищниците), императорът намерил много пари, корони с бисери, златотъкани дрехи и 100 кентинария сечени пари от злато; всичко това той изразходвал за заплата на войската. И тъй, като поставил за управител на града патрикий Евстатия Дафномил и му дал сигурна стража, той се върнал в лагера си. (Там) приел доведената при него жена на Иван Владислав с тримата ѝ синове и шест дъщери. Тя водела със себе си и един незаконен син на Самуил и две дъщери и пет синове на Самуиловия син Радомир, единият от които бил осакатен от Иван, като му били извадени очите, когато той убил Самуиловия син Радомир с жена му и зет му Владимир. Мария имала още трима синове от Иван; но те били успели да избягат в планината Тмор, която е най-високата от Керавнийските планини. Императорът я приел ласкаво и наредил да бъде пазена благосклонно заедно с другите. При императора дошли и други български велможи, всеки с отредите си: Несторица, Зарица и младият Драгомир. Те били приети благосклонно и били почетени царски. Тогава и Владиславовите синове — Прусиан и двамата му братя, — които били избягали в Тмор, както разказахме по-рано, измъчени от продължителната обсада (защото поставените от императора войници пазели изходите на планината), съобщили на императора, че искат гаранция, и обещавали да се предадат. Императорът им отговорил човеколюбиво и като тръгнал от Охрид, отишъл при езерото, наречено Преспа, и преминавайки междинната планина, той издигнал на върха ѝ една крепост, която нарекъл Василида, а друга на казаното езеро. От Преспа той отишъл в така наречения Девол, където на една издигната трибуна приел идващите Прусианови братя. Той ги успокоил с благосклонни и човечни думи и почел Прусиан с титла магистър, а другите — с титла патрикии. Доведен бил и Ивац, който бил лишен от зрение. Но трябва да разкажа и начина, по който бил ослепен, защото този разказ съдържа нещо приятно и чудно.

След смъртта на Иван Владислав, когато жена му Мария и синовете ѝ се предали и другите велможи на цяла България се покорили, този Ивац избягал в една непроходима планина на име Върхот, където имал много хубави дворци, наречени Проница, градини и подобаващи места за удоволствие. Той не искал да се подчини на божията воля и като събрал постепенно войска, започнал да бунтува околностите, замислял да вдигне въстание и мечтаел да завземе властта в България. Това обстоятел-

ство тревожело много императора. Затова той изоставил прекия път, завил на юг и стигнал в казания Девол, та или да принуди бунтовника безусловно да сложи оръжието, или с война да го унищожи. Императорът се установил с удоволствие на поменатото място и пратил писмо до Ивац, за да го вразуми да не му се противопоставя сам, когато цяла България е покосена, нито да си въобразява невъзможни неща, а да разбере, че това, което е започнал, няма да донесе полза. Ивац получил писмото и му отговорил с друго, протакал и извъртал, като привеждал всякакви доводи, така че императорът бил принуден да остане петдесет и пет дни на това място, залъгван от обещанията. Управителят на Охрид Евстатий Дафномил научил, че императорът замисля да премахне Ивац. И така той избрал удобния момент и като се сговорил с двама от най-верните си служители, на които разкрил намерението си, захванал се за работа. Ивац празнувал всенародно празника Успение на пресветата Богомайка и в този ден обичал да кани на угощение не само близкоживущите си съседи, а и мнозина от твърде далеч. И тъй Евстатий отишъл самопоканен на празника и като срещнал на входа пазачите, заповядал им да съобщят кой е и че е дошъл да се повесели с първенеца. Когато известили това, Ивац се зачудил, че един враждебно настроен човек е дошъл доброволно и се предава в неприятелски ръце. Все пак заповядал да влезе и когато той дошъл, приел го много радостно и го прегърнал. Щом утринната молитва свършила и всички събрани се разотишли по местата си, Евстатий отишъл при Ивац и поискал да се отстранят за малко, защото желаел да поговорят насаме за нещо много важно и полезно за него. Ивац, който не подозирал хитростта и измамата, а предположил, че Евстатий иска наистина да се присъедини към неговите съмишленици във въстанието, заповядал на служителите си да се отстранят за малко. Хванал го за ръка и го завел в една градина, обрасла с дървета, където имало една глъбина, та и глас не можел да се чува поради гъстите дървета. Като влязъл там, Евстатий хванал останалия сам Ивац, съборил го бързо на земята и като опрял коляното си о гърдите му — защото бил силен в ръцете, — взел да го души и извикал двамата си служители да дойдат веднага на помощ. А те, както било условено, стоели и наблюдавали какво ще стане. Щом чули гласа на господаря си, завтекли се веднага, хванали здраво Ивац и му запушили устата с ризата му, за да не би с виковете си да възбуди множеството срещу тях и делото им да остане незавършено. После го ослепили и така го изхвърлили от градината в двора. А самите те са завтекли на горния етаж на една висока къща и като извадили мечовете си, зачакали онези, които щели да нападнат. Като се разчуло за станалото, грамадно множество се събрало. Едни държели мечове в ръка, други — копия, трети — стрели, четвърти — камъни, други — тояги, други пък — запалени главни, някои — горивни вещества и всички тичали на помощ и викали: „Колете, горете, сечете на парчета, затрупайте с камъни убийците и измамниците! Никой от проклетниците да не бъде пощаден!“ Като видял събраното множество и изгубил надежда за спасение, Евстатий призовал все пак хората си да бъдат смели, да не падат духом, да не се оставят да попаднат във властта на тези, които искат гибелта им (защото от тях не могат) да чакат спасение, а само жалка и мъчителна смърт. После се показал на множеството от един прозорец, дал знак с ръка на тълпата да мълчи и почнал така: „Събрани мъже, никаква вражда няма у мене към вашия велможа и вие сами ще го кажете, защото

добре знаете, че той е българин, а аз — ромей, и то не от тези, които живеят в Тракия и Македония,[12] а от — Мала Азия, която е толкова далеч от нас — както знаят осведомените. По-съобразителните ще разберете, че и аз самият не се реших необмислено и безразсъдно на такова дело, а някаква необходимост ме принуди. Защото аз не бих се втурнал така безумно към явна опасност и не бих презрял живота си, ако някоя друга причина не ме беше принудила да постъпя така. И тъй знайте, че това дело стана по заповед на императора, комуто аз послушно послужих като оръдие. А сега, ако искате да ме убиете, ето аз съм в ръцете ви. Само че аз няма да умра покорно и лесно, нито ще сложа оръжието си и ще ви се предам, както вие искате да стане, а ще се боря за живота си и заедно с моите хора докрай ще отблъсвам нападателите. Ако умрем — защото трябва да пострадат тези, които са заобиколени от по-многобройни, — то ще смятаме смъртта за щастлива и блажена, тъй като има кой да потърси сметка и отплата за нашата кръв; срещу него именно вие искахте да се съпротивявате колкото се може подълго." Като чули тези думи и били обзети от страх пред императора, събралите се започнали малко по малко да се измъкват и да се разпръсват на разни страни. По-старите, пък и по-благоразумните се подчинили, прославяйки императора. А Евстатий при пълна безопасност взел Ивац и го завел при императора. Този приел (Евстатий) и за храбростта му веднага го назначил стратег на Дирахиум и му подарил всички движими имущества на Ивац. А тогова хвърлил в тъмница.

Тогава и Николица, който често бил залавян и толкова пъти освобождаван, се бил укрил в някакви планини. Когато била пратена срещу него войска и едни от хората му се предали доброволно, а други били заловени, той слязъл една нощ като беглец в лагера (на императора) и като почукал с ръка на вратата, съобщил кой е и че се предава доброволно на императора. Но императорът не искал и да го види, а го изпратил в Солун и заповядал да го затворят. А самият той, след като уредил работите в Дирахиум, Колония и Дринопол, както смятал за най-добре, и като оставил гарнизони и стратези по темите, разрешил на желаещите пленници ромеи да останат в страната. А на други той заповядал да вървят след него. Така отишъл в Кастория. Там били доведени при него двете дъщери на Самуил, които, щом видели Мария, жената на Иван, застанала до императора, нахвърлили се срещу нея, едва ли не за да я убият. Но императорът успокоил гнева им, като обещал и на тях да даде почести и големи богатства, а Мария почел с титла зости и я изпратил в Цариград със синовете ѝ. Посредством Ксифия императорът разрушил и изравнил със земята всички крепости в Сервия и в Сосќ. А той отишъл в крепостта Стаг, където приел управителя на Белград Елемаг в робско облекло, както и съуправителите му. Като се вдигнал оттам, той се отправил за Атина. Минавайки край Зейтун, с удивление видял костите на падналите там българи, когато магистър Никифор Уран победил Самуил. Учудил се и на построената от Рупен стена в Термопилите за отбиване на българите, наричана още и сега Скелос. Когато стигнал в Атина, той отслужил благодарствен молебен на Богородица за победата и украсил храма с множество богати дарове. След това се върнал в Цариград. Той влязъл триумфално през голямата врата на Златните порти, увенчан със златна корона, която имала гребен на върха. Предшествували го Мария, жената на Владислав, Самуиловите дъщери и другите българи. Това станало на 2-и индикт, 6527 г. (1018). Така с победни трофеи той влязъл

във Великата църква, където отдал благодарствени химни на бога, а после се върнал в двореца. Патриарх Сергий го молил много да премахне алленгиона[13], щом се връща победител, защото той бил обещал да направи това, ако надвие българите, но не можал да го склони. Сергий, който цели двадесет години стоял начело на божието царство, се представил на господа през месеца юли, 2-и индикт, 6527 г. Избран бил за патриарх Евстатий, пръв от презвитерите в дворцовия храм.

Georgii Cedreni Compendium, op. cit., с. 457—464; 464—476; ГИБИ, VI, с. 283—296; оригиналът е на гръцки.

1 Между Беласица и Огражден.
2 Дн. Гюмюрджина.
3 Дн. Битоля.
4 Кавкан не е име, а старобългарската титла кавхан.
5 Дн. с. Петърско (Леринско).
6 Владетел на сръбското княжество Зета, убит в 1016 г.
7 Дн. Битоля.
8 Крепост може би в местността Калеери над Банско.
9 Схолите са били императорски гвардейски отреди.
10 Дн. с. Моредвис, Кочанско.
11 Дн. Липлян, гр. в Косово.
12 Тук Тракия и Македония са административна област (тема)=дн. Тракия.
13 Алеленгион е данък, който трябвало да плащат солидарно съседите на неплатежоспособния.

19

Византийският историк Скилица съобщава за въстанието на българите под водачеството на Петър Делян

XI—XII в.

През същата година (1040) избухнало и въстанието в България по следния начин. Един българин, Петър, по прякор Делян и служител на един цариградчанин, избягал от столицата и започнал да скита из България. Той стигнал до Морава и до Белград, които са крепости в Панония, намиращи се по брега на Истър, в съседство със земите на краля на Туркия[1]. Той разгласявал, че е син на Роман, сина на Самуил, и бунтувал народа на българите, които отскоро подложили врат под ярема и силно се стремели към свобода. И тъй хората повярвали на думите му и го провъзгласили за цар на България. Като тръгнали оттам през Ниш и Скопие, главния град на България, те известявали за него по пътя си, безмилостно и безчовечно го убивали. Като научил всеки ромей по пътя си, безмилостно и безчовечно го убивали. Като научил това, Василий Синадин, тогава стратег на Дирахиум, вдигнал местните войски и побързал да пресрещне Делян, преди злото да се е увеличило и да пламне пожар. Но когато стигнал при така наречения Дебър, той се скарал за нещо с един от подстратезите, Михаил Дермокаит, и бил наклеветен пред императора, че замислял узурпация. Той бил веднага уволнен от службата си, доведен в Солун и хвърлен в затвор. А на негово място за стратег бил назначен Дермокаит, който управлявал неопитно и лошо и за кратко време всичко обърнал наопаки. И наистина подчинените му, онеправдани и

лишени от конете и колите си и от всичко друго, което имало ценно, се разбунтували срещу стратега. А той, като разбрал, че заговорничат против него, избягал тайно една нощ. Тогава те от страх пред императора вдигнали въстание и провъзгласили за цар на България един войник измежду своите хора на име Тихомир, изпитан по храброст и разум. И тъй, образували се два въстанически лагера от българи, единият от които признавал Делян, а другият Тихомир. Но Делян писал на Тихомир приятелско писмо, с което го канел за задружни действия и го склонил да дойде. Когато двете български войски се съединили, Делян събрал всички и ги призовал да отстранят Тихомир, ако наистина са уверени, че самият той води потеклото си от Самуил, и искат да царува над тях. Ако ли пък това за тях е нежелателно — да премахнат него и да бъдат управлявани от Тихомир. „Защото, казал той, един храсталак не храни две червеношийки, нито пък една страна процъфтява, ако е управлявана от двама вождове." Като изрекъл тези думи, настанал голям смут и всички казали, че искат само него за самовластен началник. Щом взели това решение, те веднага грабнали камъни и убили нещастния Тихомир, който само като на сън бил поел властта и я загубил заедно с живота си, и цялата власт минала в ръцете на Делян. Той вдигнал всички войски и тръгнал към Солун срещу императора. Като научил това, императорът потеглил безредно към Цариград, изоставяйки целия си обоз, шатрата си и колкото имал злато, сребро и тъкани. Мануил Ивац, който бил от свитата на императора, получил заповед да вземе тези неща и да го последва. А той, като ги взел, присъединил се към Делян заедно с някакъв Китонит, един от евнусите — спални прислужници.

По същото време настанала такава суша, че почти всички непресъхващи извори и постоянно течащи реки пресъхнали, а на 6 август станал и пожар в Екзартиз и всички триери, които се намирали там, изгорели с товара си.

А Делян, след като премахнал Тихомир, както разказахме, и станал господар на всичко, започнал храбро да ръководи действията. Най-напред той изпратил под предводителството на тъй наречения Кавкан войска, която завзела Дирахиум. А друга войска начело с Антим била изпратена в Елада. Срещу нея излязъл Алакасевс, който, като влязъл в сражение при Тива, бил разбит и голям брой тиванци били избити. Тогава и Никополската тема с изключение на Навпакт се присъединила към българите по причина, която ще изложим. Един цариградчанин на име Йоан, а по прякор Куцомит, бил изпратен като бирник за тамошните държавни данъци. Понеже той притеснявал местното население, навлякъл гибел за себе си и станал причина за въстанието на никополчаните. Тъй като те не могли да понасят повече алчността му, разбунтували се и го насекли на парчета, а самите те, като хулели императора на ромеите, се присъединили към българите. Те вдигнали въстание и отхвърлили ромейското иго не толкова от благоразположение към Делян, колкото поради ненаситността на орфанотрофа[2] и поради прекомерното събиране на данъци. Защото император Василий, когато покорил българите, нищо не искал да измени, нито да прави изобщо нововъведение, а оставил нещата в предишното им състояние така, както ги бил наредил Самуил, а именно: всеки българин, който имал чифт волове, да дава на държавата по една крина жито и толкова просо и по една стомна вино. А в замяна на тези храни орфанотрофът наредил да се дават номизми. И тъй местното население, като не могло да понася леко това и

като намерило благоприятен случай в появата на Делян, отхвърлило ромейското владичество и се върнало към стария си начин на управление.

. . . . .

През месец септември, 9-и индикт, 6549 г. (1041), вторият син на Арон Алусиан[3], който бил патрикий и стратег на Теодосиопол[4], избягал ненадейно от столицата и се присъединил към Делян по следната причина. Като стратег на Теодосиопол той бил обвинен в несправедливост и преди да бъдат разгледани изказаните срещу него обвинения, Йоан[5] му наложил да заплати 50 литри злато и отнел великолепния имот на жена му в Харсиан. (Алусиан) се оплакал много пред императора от това, но не получил подкрепа, отчаял се от всичко и като се облякъл в арменско облекло, уж като слуга на Василий Теодорокан, който отивал при императора в Солун, измъкнал се тайно от всички и избягал в Острово, където тогава станувал Делян с цялата си войска. Делян го приел много радостно, защото се страхувал да не би българите да предпочетат да се присъединят към него като произхождащ от царска кръв. Изглежда, че той разделил с него царската си власт и като му дал 40-хилядна войска, изпратил го да обсажда Солун. Управител на този град тогава бил племенникът на императора патрикий Константин. Като отишъл, (Алусиан) оградил града с ровове и старателно започнал обсадата. Шест дни той се опитвал да превземе града със стенобойни и други машини. Той бил отблъснат отвсякъде и като се отказал от всичко, решил да постигне целта си чрез дълготрайна обсада. В един от тези дни жителите на града отишли на гроба на великомъченика Димитрий, отслужили всенощно бдение и си послужили с мирото, което бликало от божествения гроб. После изведнъж разтворили вратите и излезли срещу българите. Със солунчаните бил и отредът на храбреците. Като излезли внезапно, те изплашили и обърнали в бягство българите, които изобщо не искали да пристъпят към отбрана или съпротива, понеже мъченикът предвождал ромейската войска и й разчиствал пътя, както под клетва твърдели пленените българи. Те казвали, че видели да предвожда ромейската войска един млад конник, от когото излизал огън, който горел противниците. И тъй паднали повече от 15 хиляди българи и били взети не по-малко пленници. А останалите заедно с Алусиан избягали позорно при Делян.

През същата година, 9-и индикт, на 10 юни към двадесетия час през деня станало земетресение.

Когато след поражението Делян и Алусиан се събрали, те започнали да се съмняват един в друг: последният, понеже се срамувал от поражението, а първият, понеже подозирал измяна. Те почнали да злоумишляват помежду си и да дебнат удобния случай. И тъй Алусиан подготвил обяд с няколко свои хора и поканил Делян на угощението. Когато главата на Делян се размътила от пиене, той го хванал и го ослепил, без изобщо българите да разберат нещо от случилото се. После избягал при императора в Мосинопол. Императорът го пратил в Цариград при орфанотрофа, след като го повишил в звание магистър, а самият той, като се вдигнал от Мосинопол, отишъл в Солун. Оттам преминал и навлязъл в България, заловил Делян и го изпратил в Солун, а сам отишъл във вътрешността на страната. Защото Мануил Ивац бил издигнал дървена преграда при Прилеп, като смятал да възпре императорската войска да напредва и да завземе вътрешността. Но императорът дошъл там светкавично бързо, разрушил дървената стена, разпръснал отреда и на българите и заловил Ивац. И като уредил всичко

в България и поставил стратези на темите, той се върнал в столицата, водейки със себе си Делян и Ивац. Измъчван обаче от болестта си, той съвсем изгубил надежда за спасение и бил подстриган за монах от монаха Козма Цинцулук, който постоянно бил с него и му давал необходимите съвети На 10 декември 6550 г. (1041), 1-ви индикт, той умрял, след като се разкаял, изповядал и оплакал греха си спрямо император Роман. Той царувал около седем години и осем месеца и иначе бил разбран, добър и живял благочестиво, като изключим греха му спрямо император Роман. Но мнозина приписват и това на орфанотрофа.

Georgii Cedreni Compendium, op. cit., с. 527—530, 531—534; ГИБИ, VI, с. 302—306; оригиналът е на гръцки.

[1] Туркия тук означава Унгария.
[2] Вж. тук бел. 4 на с. 51.
[3] Алусиан е вторият син на Иван Владислав, а не на Арон.
[4] Дн. Ерзерум.
[5] Това е орфанотрофът, вж. тук бел. 4 на с. 51.

20

Византийският историк Скилица съобщава за въстанието на българите под водачеството на Георги Войтех през 1072 г.

XI—XII в.

В първите години от царуването на (Михаил)[1], 11-и индикт, сръбският народ, който се нарича и хърватски, тръгнал да пороби България. Аз ще разкажа по какъв начин (станало това), като почна от по-рано. Понеже императорът Василий, когато покорил България, не поискал да се измени там нищо от обичаите, а наредил да се управлява в своите работи при собствени началници и обичаи, както е било при Самуил, който бил техен владетел, народът, тъй като не понасял алчността на орфанотрофа, се бил бунтувал вече по-рано, когато провъзгласил Делян за свой цар (за което беше разказано по-горе подробно), а и сега започнал да мисли за въстание. Той не можел да понася алчността на Никифор[2] и това, което той бил направил против всички, тъй като императорът не се грижел за нищо и се занимавал само с несериозни и детински работи. Първенците на България смятали, че Михаил[3], който бил владетел, щял да им помогне и да им съдействува и щял да им даде сина си, за да го провъзгласят за цар на България, та да бъдат освободени от властта и гнета на ромеите. Той ги послушал с удоволствие и като избрал 300 души от своите хора, поверил ги на сина си Константин, наричан и Бодин, и го изпратил в България. И тъй той отишъл в Призидиана, където били събрани скопските първенци, чийто предводител бил Георги Войтех, от рода на Комханите[4]. Те провъзгласили Бодин за цар на България, като го прекръстили от Константин на Петър. Като чул това, Никифор Карантин, който заемал тогава длъжността дук на Скопие, отишъл в Призидиана заедно с подчинените си стратези и с българските войски. Докато той се готвел за бой, пристигнал заместникът му Дамян Даласин. Като се съединил с Карантин, той много го обиждал и немалко се подигравал с всекиго от стратезите му, осмивайки ги като страхливци. И като построил войската, той веднага влязъл в бой със сърбите. Завързало се страшно сражение и ромеите претърпели още по-страшно поражение. И наистина паднали много ромеи и българи и били взети още по-голям брой пленници, между които бил и самият дук Дамян Даласин, така наричаният Прoват, както и Лонгибардопул и много други с тях. Бил взет и целият лагер и всичко в него било ограбено. След това българите открито провъзгласили Бодин за цар, като го прекръстили, както казахме, на Петър. Те се разделили на две и хората на Бодин тръгнали към Ниш, а другите с някой си Петрила, който бил пръв подир Бодин, потеглил срещу ромеите в Кастория. Там привържениците на ромеите, охридският стратег Мариан, деволският стратег, патрикий и антипат Теогност Вурца, а с него и стратегът на Кастория, укрепили града, както разказахме. С тях били и Борис и Давид и много други, които, страхувайки се от заплахата на местните българи, потърсили прибежище в Кастория. А Петрила, като превзел Кастория с безчетна войска от българи, започнал да приготвя, каквото било нужно за бой. Когато и ромеите се наредили и излезли срещу българите, те ги атакували с голяма сила и обърнали в бягство Петрила, като го принудили да бяга през непроходими планини, за да стигне при господаря си Михаил. Те избили и много българи, а заловили и човека, който у хърватите заемал първо място след Петрила, и го завели окован при императора. Бодин пък, щом стигнал в Ниш, започнал да се разпорежда с българските работи вече като цар. Плячкосвал всичко по пътя си и избивал и измъчвал тези, които не го признавали и не му се подчинявали. Когато императорът чул за тези неща, именно за поражението на дука и за провъзгласяването на Бодин, той изпратил срещу него Сароинт, за да побърза да потуши злото, преди то да пламне и да се разрази в голям пожар. Той пратил с него и силна войска, съставена от македонци[5], ромеи и франки. Но (Сароинт) се насочил срещу град Скопие и не обръщал никакво внимание на Ниш. И тъй, като пристигнал (там) и като обещал на Георги Войтех, комуто бил поверен градът, да не му стори никакво зло, той превзел град Скопие, разположил се на лагер в него и започнал да обмисля и да преценява какво да прави с тези в Ниш. Но Войтех, който се разкаял, загдето бил толкова благосклонен и държал страната на ромеите, съобщил тайно на хората в Ниш да отидат бързо при него и да избият безмилостно и жестоко всички хора на Сароинт, които били безгрижни и нехайни. Като получили съобщението, те тръгнали от Ниш и се насочили към Скопие. Земята била покрита със сняг, защото било зима, месец декември. Но понеже хората на Сароинт разбрали това, той излязъл с цялата си войска срещу (бунтовниците) и като ги пресрещнал по пътя на едно място, наречено Таоний, избил ги почти всичките. Паднал в плен и Бодин. А Лонгибардопул, който, както казахме, бил минал на страната на Михаил, разменил с него обещания за вярност и се оженил за дъщеря му. Той получил много голяма войска, съставена от лангобарди и сърби, с която бил пратен на помощ на Бодин, и отново минал на страната на ромеите. А Сароинт изпратил Бодин окован при императора. Той бил затворен в манастира Св. Сергий, а малко по-късно бил предаден на Исак Комнин, който вече бил назначен за дук на Антиохия и който го отвел там. Като научил това, баща му Михаил срещу пълна кесия наел венети[6], чиято работа била да плават по море, отвлякъл го оттам и го завел в собствените си владения. Последният след смъртта на баща си царува и в наши дни. А Войтех, който бил силно измъчван, умрял, като отивал при импера-

тора, понеже не можал да издържи болките от ударите. Алеманите, пък и франките (те са западни народи), пуснати из страната, унищожили останалите в Преспа български дворци и ограбили местния храм, издигнат на името на св. Ахил, като не пощадили никоя от светините му. Някои от тях били отново спасени, но останалите войската си разделила и ги приспособила за собствено употребление. И тъй един войник от македонската войска[7], който бил каран да върне, каквито свещени предмети бил взел, понеже не се подчинил, умрял от синя пъпка на раменете си. Наистина, както става обикновено, възмездието не се забавило, но го сполетяло за пример на поколенията. В градовете по крайбрежието на Истър войниците били нехайни, защото не получавали никакво възнаграждение, и затова бил изпратен вестархът Нестор, който бил служител на императоровия баща и бил назначен за дук на крайистърските градове. Той влязъл в съюз с Татуш като със свой съмишленик и заедно с него тръгнал към столицата заедно с много печенези. Когато му заповядали да сложи оръжието, той казал, че ще направи това само ако премахнат логотет Никифор като общ враг и световен неприятел, тъй като той го бил обидил много и му бил отчуждил имотите. Но императорът не се съгласил, понеже един път се бил хващал на лъжите и измамите му. А тъй като собствените му хора направили заговор против него, Нестор напуснал тези места, ограбил Македония и Тракия[8] и земите в съседство с България и се прехвърлил в страната на печенезите. И тъй една част от ограбените македонски войници отишли при императора и се оплакали за грабежа. По заповед на императора не им се оказало никакво внимание и били изгонени, след като били бичувани и малтретирани. Но те, като се върнали в страната си, изпълнени с голяма мъка, не искали да запазят вече същото разположение, а почнали да се стремят всячески да отвръщат на неприятелите.

Georgii Cedreni Compendium, op. cit., c. 714—720; ГИБИ, VI, с. 334—338; оригиналът е на гръцки.

[1] Михаил VII, византийски император. Първата година от царуването му отговаря на 1071/1072.
[2] Византийски управител на България.
[3] Княз на Зета.
[4] Вероятно погрешно вместо „кавханите".
[5] Т. е. войници от административната област (тема) Македония с главен град Одрин.
[6] Т. е. венецианци.
[7] Т. е. войниците от тема Македония, вж. тук бел. 5.
[8] За Македония и Тракия вж. тук бел. 5.

21

В житие на Лазар[1] от монаха Григорий се говори за въстанието на българите под водачеството на Петър Делян

XI в.

Прочее той, като пътувал по този начин, достигнал до пределите на България. По това време в нея бушувало въстанието на Делян[2]. И тъй, щом

пристигнал там и влязъл в един град, стратегът на този град, узнавайки за монаха, изпратил да го доведат при него. Когато пристигнал, той го запитал, понеже възнамерявал да води война с българите, кога е добре да се залови за тази работа. А (монахът) му казал: „Пусни ме тази нощ и утре ще ти отговоря на това." На сутринта отишел и казал на стратега: „Ако искаш да спечелиш победа, нападни ги в неделя." Тогава било сряда. Стратегът, като повярвал на думите на лъжепророка, съобщил това и на целия град. И можело да се види как всички се събирали около скитника, приветствували го като светия и пророк и му се покланяли. А щом настъпила неделя, стратегът заедно с цялата си войска отишъл при монаха. Като му се поклонили и получили благословия от него, (всички) излезли от града, предвождани от стратега. Завързало се сражение и стратегът пръв паднал. Като го видели, останалите незабавно се обърнали в бягство. Българите започнали да ги преследват и избили почти всички.

Acta Sanctorum, Novembris III, Bruxellis, col. 508—588; ГИБИ, VI, с. 90—91; оригиналът е на гръцки език.

[1] Става дума за един монах, който обичал да си служи с измама.
[2] Въстанието на Петър Делян продължило от 1040 до 1041 г. За това въстание вж. З л а т а р с к и. История. II, с. 41—81; П. М у т а ф ч и е в. История на българския народ. I, С., 1944, с. 11—16; W. Z l a t a r s k i. Wer war Peter Deljan. Annales Acad. Scient. Fennicae, XXVII (1932), p. 354.

22

Византийският историк Никифор Врианий[1] разкрива българския произход на императрица Екатерина

XI—XII в.

Когато двамата възмъжали,[2] веднага били причислени към императорските придружници, понеже у ромейските императори имало обичай децата на велможите и благородните хора да ги причисляват към своята придворна свита. След това минало немного време, когато те вече достигнали най-големи почести, достигнали до чинове управители на област, началници на отреди и стратези. Понеже на тези толкова знаменити по произход юноши трябвало да приготвят блестящи бракове, те и това достигнали. Исак се оженил за по-старата дъщеря на българския цар Самуил, на име Екатерина, а Йоан — за дъщерята на Алексий Харон, комуто императорът поверил управлението на Италия, човек разсъдителен, умен, храбър и смел, който получил прозвището [Харон] заради храбростта си.

Nicephori Bryennii Commentarii, rec. A. Meineke, 1836, с. 19; ГИБИ, VII, с. 113; оригиналът е на гръцки.

[1] Никифор Врианий, съпруг на Ана Комнина, дъщерята на византийския император Алексий I Комнин (1081—1118), е автор на една история, в която описва делата на Алексий I за времето, преди да стане император.
[2] Византийският император Исак I Комнин (1057—1059) и неговият брат Йоан Комнин.

23

Теофилакт Охридски, архиепископ на България, свидетелствува, че в Брегалнишката епископия богослужението се води на български език

XI--XII в.

. . .[1] И така, като прославяха бога и благославяха, пристигнаха в Брегалница . . . и в тамошния божествен храм бе отреден клир, обучен на български език, за да предстоява там и да изпълнява постоянно свещените песнопения.

Theophilacti Bulgariae archiepiskopi Historia martyrii XV martyrum Pgr, CXXVII кол. 208; Й о р д а н И в а н о в. Българите в Македония, С., 1917, с. 120; оригиналът е на гръцки.

[1] В пропуснатия текст от съчинението на Теофилакт Охридски „Страданията на тивериуполските мъченици“ се разказва как по заповед на българския княз Борис I в IX в. бил съграден в Брегалница нов храм, където били пренесени мощи на светци от Струмица. Именно за пренасянето на тези мощи Теофилакт пише между другото дадените от нас няколко реда.

24

Теофилакт Охридски съобщава как българите се настанили като жители в древна Македония

XI—XII в.

. . . Когато тоя народ (аварите) се изтегли, дойде друг, още по-беззаконен и свиреп, така наречените българи, от скитските предели; той, като премина през реката, наричана Истър (Дунав), дойде като тежък бич, изпратен от бога върху западните краища. Те не познаваха името на Христа и със скитското си невежество служеха на слънцето, месечината и други звезди. Имаше и такива, които принасяха жертва на кучета. Дотолкова се беше помрачило тяхното безумно сърце, че почитаха тварите вместо техния творец. И понеже покориха цялата илирска страна, старата Македония дори до града Солун и част от стара Тракия, именно около Боруй[1], казвам и Филипопол, както и планинските до тях местности, те се настаниха като същински жители на тая страна. Те разместиха жителите на всяка част: жителите от ниските градове преселваха в по-високите, а тия от последните — в по-ниските градове.

Theophilacti Bulgariae archiepiscopi Historia, op. cit., кол. 189; Й о р д а н И в а н о в, пос. съч., с. 121; оригиналът е на гръцки.

[1] Дн. Стара Загора.

25

Теофилакт Охридски пише за жителите на Охрид, че са българи и говорят български език

XI—XII в.

а. В писмо до Анем[1]:

„Като казваш, че си се поварварил напълно посред българите, ти, предраги ми, казваш това, което аз (и насън) сънувам. Защото разсъди колко съм пил аз от чашата на простащината, като се намирам толкова далеч от страните на мъдростта, и колко съм пил от некултурността. И тъй, понеже ние живеем от дълго време в земята на българите, простащината ни стана близка другарка и съжителка.“

PGr. CXXVI, Theophilacti epistola XXI ed. Meursio; срв. Писмата на Теофилакт Охридски, превел от гръцки митрополит Симеон, СбБАН, кн. XXVII, клон ист.-филол. и филос.-обществен, 15, С., 1931, с. 71—72; оригиналът е на гръцки.

б. В писмо до императрица Мария[2]:

„Откак ходих от Охрид в царицата на градовете[3], света моя господарке, на много скърби съм се натъкнал заради многото си грехове. . . . И тъй слизам при българите, аз истинският цариградчанин, по чудо българин.

Пак там, ep. I, ed. Lamio; срв. Писмата, пос. съч., с. 180—181; оригиналът е на гръцки.

в. В писмо до видинския владика:

„И тъй не унивай, не бъди малодушен, като че ли само ти страдаш . . . Кумани ли имаш, които нахълтват отвън? Но какво са те в сравиение с охридчани, които слизат от града и ни нападат?. . . Лукави граждани ли имаш? Но те са деца при нашите граждани българи . . .“

Пак там, ep. XVI, ed. Finetti; срв. Писмата, пос. съч., с. 181; оригиналът е на гръцки.

г. В писмо до царския зет Вриений[4]:

„Защото клириците са платили и за мелниците два пъти повече, отколкото миряните, и за наречените по български струги, а елинът би казал вади, които улесняват риболовството, и за тях клириците са били подложени на много по-големи щети, отколкото другите . . .

За да не посрами уж високия ми сан, той[5] и от мене самия дори е събрал толкова много, че за отколе сринати мелници е поискал всичко, а за здравите двойно, отколкото от българите.“

Пак там, ep. XLI, ed. Finetti; срв. Писмата, пос. съч., с. 128; оригиналът е на гръцки.

[1] Приятел на Теофилакт Охридски.
[2] Това е бившата царица Мария, съпруга на Никифор Вотаниат (1078—1081).
[3] Т. е. Цариград.
[4] Вриений е бил съпруг на Ана Комнина.
[5] Това е държавният бирник, който тормозел Теофилакт.

26

Из „Пространното житие на Климент Охридски“ от Теофилакт Охридски за езика и етническата принадлежност на славянското население в Македония

XI—XII в.

4. Навярно вие искате да узнаете кои са тези светци? — Методия, който украсил Панонската епархия, като станал архиепископ на Моравия, и Кирил,[1] който бил велик в езическата философия, а още по-велик в християнската . . .

5. Понеже славянският или българският народ не разбирал писанията, изложени на гръцки език, светците смятали това за най-голяма загуба и намирали основание за своята безутешна скръб в това, че светилникът на писанията не се пали в тъмната страна на българите. Те тъгували, страдали и се отказвали от живота.

6. И така какво правят? Обърнали се към утешителя, чийто пръв дар са езиците и помощта на словото, и измолили от него благодатта да изнамерят азбуката, която съответствува на грубостта на българския език, и да могат да преведат божествените писания на езика на народа. И наистина, като се предали на строг пост и продължителна молитва, на омаломощаване на тялото си и на съкрушаване и смиряване на душата си, те постигнали желаното . . .

7. . . . След като получили този желан дар, те изнамерили славянската азбука, превели боговдъхновените писания от гръцки на български език и се погрижили да предадат божествените знания на по-способните от учениците си. . . .

62. След това, като се посъветвал с по-разумните от своите приближени, които всички били разположени към Климент като към свой баща. . ., той (цар Симеон) го назначил за епископ на Дрембица, или Велика, и така Климент станал пръв епископ на български език.

66. . . . Той (Климент) съставил прости и ясни слова на всички празници, които не съдържат нищо дълбоко и мъдро, но които са понятни дори за най-простия българин. С тях хранил душите на по-простите българи . . .

67. . . . По всякакъв начин той се стараел да премахне равнодушието на българите към божествените неща, да ги събира, привлечени от красотите на постройките (на храмовете) и особено да смекчава жестокостта, суровостта и грубостта на техните сърца в богопознанието. . .

Ал. Милев. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 79, 81, 129, 133, 135; оригиналът е на гръцки.

[1] Теофилакт говори за солунските братя Кирил и Методий.

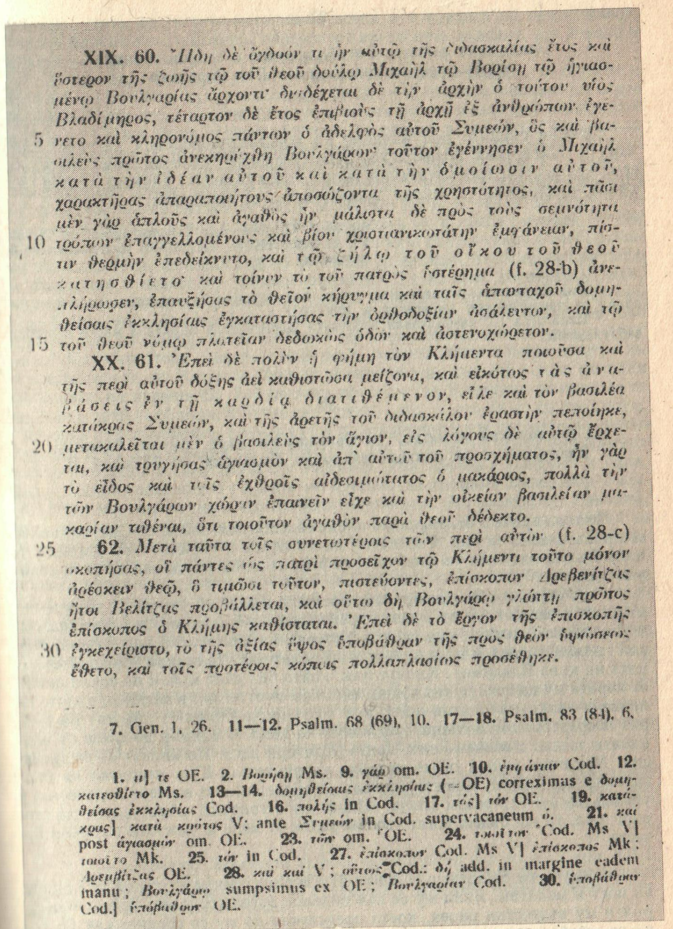
XIX. 60. Ἤδη δὲ ὄγδοόν τι ἦν αὐτῷ τῆς διδασκαλίας ἔτος καὶ
ὕστερον τῆς ζωῆς τῷ τοῦ θεοῦ δούλῳ Μιχαὴλ τῷ Βορίσῃ τῷ ἠγιασ-
μένῳ Βουλγαρίας ἄρχοντι· διαδέχεται δὲ τὴν ἀρχὴν ὁ τούτου υἱὸς
Βλαδίμηρος, τέταρτον δὲ ἔτος ἐπιβιοὺς τῇ ἀρχῇ ἐξ ἀνθρώπων ἐγέ-
νετο καὶ κληρονόμος πάντων ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Συμεών, ὃς καὶ βα-
σιλεὺς πρῶτος ἀνεκηρύχθη Βουλγάρων· τοῦτον ἐγέννησεν ὁ Μιχαὴλ
κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν αὐτοῦ,
χαρακτῆρας ἀπαραποιήτους ἀποσώζοντα τῆς χρηστότητος, καὶ πᾶσι
μὲν γὰρ ἁπλοῦς καὶ ἀγαθὸς ἦν, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς σεμνότητα
τρόπων ἐπαγγελλομένους καὶ βίον χριστιανικωτάτην ἐμφάνειαν, πίσ-
τιν θερμὴν ἐπεδείκνυτο, καὶ τῷ ζήλῳ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ
κατησθίετο· καὶ τοίνυν τὸ τοῦ πατρὸς ὑστέρημα (f. 28-b) ἀνε-
πλήρωσεν, ἐπαυξήσας τὸ θεῖον κήρυγμα καὶ ταῖς ἁπανταχοῦ δομη-
θείσαις ἐκκλησίαις ἐγκαταστήσας τὴν ὀρθοδοξίαν ἀσάλευτον, καὶ τῷ
τοῦ θεοῦ νόμῳ πλατεῖαν δεδωκὼς ὁδὸν καὶ ἀστενοχώρετον.
XX. 61. Ἐπεὶ δὲ πολὺν ἡ φήμη τὸν Κλήμεντα ποιοῦσα καὶ
τῆς περὶ αὐτοῦ δόξης ἀεὶ καθιστῶσα μείζονα, καὶ εἰκότως τὰς ἀνα-
βάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέμενον, εἶλε καὶ τὸν βασιλέα
κατάκρας Συμεών, καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ διδασκάλου ἐραστὴν πεποίηκε,
μετακαλεῖται μὲν ὁ βασιλεὺς τὸν ἅγιον, εἰς λόγους δὲ αὐτῷ ἔρχε-
ται, καὶ τρυγήσας ἁγιασμὸν καὶ ἀπ᾿ αὐτοῦ τοῦ προσχήματος, ἦν γὰρ
τὸ εἶδος καὶ τοῖς ἐχθροῖς αἰδεσιμώτατος ὁ μακάριος, πολλὰ τὴν
τῶν Βουλγάρων χώραν ἐπαινεῖν εἶχε καὶ τὴν οἰκείαν βασιλείαν μα-
καρίαν τιθέναι, ὅτι τοιοῦτον ἀγαθὸν παρὰ θεοῦ δέδεκτο.
62. Μετὰ ταῦτα τοῖς συνετωτέροις τῶν περὶ αὐτὸν (f. 28-c)
σκοπήσας, οἳ πάντες ὡς πατρὶ προσεῖχον τῷ Κλήμεντι τοῦτο μόνον
ἀρέσκειν θεῷ, ὃ τιμῶσι τοῦτον, πιστεύοντες, ἐπίσκοπον Δρεβενίτζας
ἤτοι Βελίτζας προβάλλεται, καὶ οὕτω δὴ Βουλγάρῳ γλώττῃ πρῶτος
ἐπίσκοπος ὁ Κλήμης καθίσταται. Ἐπεὶ δὲ τὸ ἔργον τῆς ἐπισκοπῆς
ἐγκεχείριστο, τὸ τῆς ἀξίας ὕψος ὑποβάθραν τῆς πρὸς θεὸν ὑψώσεως
ἔθετο, καὶ τοῖς προτέροις κόποις πολλαπλασίως προσέθηκε.

7. Gen. 1, 26. **11—12.** Psalm. 68 (69), 10. **17—18.** Psalm. 83 (84), 6.

1. τι] τε OE. **2.** Βορίσῃ Ms. **9.** γάρ om. OE. **10.** ἐμφάνειαν Cod. **12.** κατεσθίετο Ms. **13—14.** δομηθείσαις ἐκκλησίαις (=OE) correximus e δομηθείσας ἐκκλησίας Cod. **16.** πολύς in Cod. **17.** τάς] τόν OE. **19.** κατάκρας] κατὰ κράτος V; ante Συμεών in Cod. supervacaneum ὁ. **21.** καί post ἁγιασμόν om. OE. **23.** τῶν om. OE. **24.** τοιοῦτον Cod. Ms V] τοιοῦτο Mk. **25.** τόν in Cod. **27.** ἐπίσκοπον Cod. Ms V] ἐπίσκοπος Mk; Δρεμβίτζας OE. **28.** καὶ καί V; οὕτως Cod.; δή add. in margine eadem manu; Βουλγάρῳ sumpsimus ex OE; Βουλγαρίαν Cod. **30.** ὑποβάθραν Cod.] ὑπόβαθρον OE.

Фиг. 3. Из пространното житие на Климент Охридски, към док. 26 от дял I

27

Западният писател Зигеберт пише в своята хроника за българския архиепископ Лъв Охридски

XI—XII в.

Понеже гърците под влияние на константинополския патриарх Михаил и българския архиепископ Лъв Охридски[1] клонели към многолика ерес,[2] папа Лъв, изобличавайки техните заблуждения, написал против тях книга, подкрепена със силни доказателства от писанията.

Sigeberti Gemblacensis Chronographia, MGH, SS VI, с. 369; ЛИБИ, III, с. 46; оригиналът е на латински.

[1] Лъв Охридски, по народност грък, бил първият архиепископ, назначен направо от византийския император в 1036/1037 г.

[2] Папа Лъв IX изобличавал източната Цариградска църква в много еретични заблуждения.

28

Из Дуклянския летопис,[1] за българските царе Самуил, Радомир, Владислав и за завладяването на България от Василий II

XII в.

По това време в българското племе се издигнал някой си Самуил, който се провъзгласил за цар. Той водил дълги войни с гърците и ги изгонил от цяла България, така че през негово време гърците не смеели да се приближат там.

. . . Младежът Владимир[2] заел престола и растял, украсен с всестранна мъдрост и святост. А по същото време, докато Владимир бил още младеж и управлявал вместо баща си, гореспоменатият български цар Самуил събрал голяма войска и пристигнал в пределите на Далмация, нападайки земята на княз Владимир. Князът пък, който бил свят мъж и не искал никой от хората му да загине във война, скромно се оттеглил и заедно с цялото си племе се възкачил на планината, която се нарича Облик . . . Между това царят посредством пратеници предложил на княз Владимир да слезе от планината заедно с всички ония, които били при него. Но князът не се съгласил. Местният жупан обаче подобно на предателя Юда изпратил на българския цар писмо, в което казвал: „Господарю, ако на твое величество е угодно, аз ще ти предам княза." Царят му отговорил: „Ако успееш да сториш това, ти ще бъдеш богато възнаграден от мене и удостоен с големи почести."

. . . . .

Между това Владимир, окован във вериги, денем и нощем се отдавал на пост и молитви. Явил му се във видение ангел господен, който го ободрил и му възвестил онова, което предстояло да му се сбъдне: как Господ ще го освободи от затвора и как той чрез мъченичество ще отиде в царството

небесно, гдето ще получи неувяхващ венец и наградата на вечен живот. Тогава блаженият Владимир, ободрен от ангелското видение, все повече и повече се отдавал на пост и молитва.

И тъй един ден дъщерята на цар Самуил, на име Косара, подбудена и вдъхновена от Свети дух, отишла при баща си и изявила желание да слезе със своите слугини и да умие главите и нозете на окованите във вериги затворници. Когато баща ѝ позволил това, тя слязла в затвора и извършила добродетелната си постъпка. Между това тя съгледала Владимир и като видяла, че е хубав, скромен, кротък, умерен и преизпълнен с мъдрост и благоразумие божие, спряла се и поговорила с него. И наистина словата му ѝ се сторили по-сладки от мед и от медена пита. И тъй не от страст, но понеже се съжалила над младостта и красотата му и понеже чувала, че той бил княз и е от княжески род, обикнала го и като се сбогувала с него, отишла си. След това, желаейки да го освободи от затвора, тя отишла при царя и простряна в нозете му, казала следното: „Татко мой, господарю, зная, че имаш намерение да ме омъжиш според обичая. И сега, ако е угодно на твое величество, или ми дай за мъж княз Владимир, когото държиш във вериги, или да знаеш, че аз по-скоро ще умра, отколкото да приема друг мъж." Като чул това, царят се зарадвал, понеже много обичал дъщеря си и понеже знаел, че Владимир бил от княжески род, съгласил се да изпълни желанието на дъщеря си. Той веднага проводил до Владимир заповед да се изкъпе и да бъде облечен в княжески дрехи, след което да му се представи. Царят го приел любезно, целунал го в присъствието на велможите на своето царство и му дал дъщеря си за съпруга. Не след дълго обаче цар Самуил умрял и престола заел синът му Радомир. Той проявил храброст и сила, водил много сражения с гърците по времето на гръцкия император Василий и завзел всички земи чак до Константинопол. Но император Василий, като се боял да не би да изгуби властта си, проводил тайно пратеници до Владислав, братовчеда на Радомир, чрез които му казал: „Защо не отмъстиш за кръвта на твоя баща? Приеми от мен злато и сребро, колкото искаш, сключи мир с нас и вземи царството на Самуила, който погуби твоя баща и своя брат. И ако си по-силен, убий неговия син Радомир, който сега седи на престола." Като чул това, Владислав се съгласил и един ден, когато Радомир отивал на лов, сам той, като яздел до него, го ударил и го убил. Така загинал Радомир и на негово място се възцарил Владислав, който го убил.

. . . . .

И тъй след смъртта на българския цар Владислав император Василий, като събрал голяма войска и множество кораби, започнал да завоюва страната и завладял цяла България, Рашка и Босна, цяла Далмация и всички крайбрежни области чак до пределите на Долна Далмация.

Фердо Шишић. Летопис Попа Дукљанина. Белград — Загреб, 1928, с. 330, 331, 334, 342, 344; ЛИБИ, III, с. 173—175, 179; оригиналът е на латински.

[1] Така нареченият Дуклянски летопис първоначално бил съставен през XII в. на славянски, а в 1510 г. бил преведен на латински. Тази хроника съдържа между другото и сведения за историята на Самуиловата държава. Нейният автор е свещеник от сръбската област Дукла.

[2] Сръбски княз.

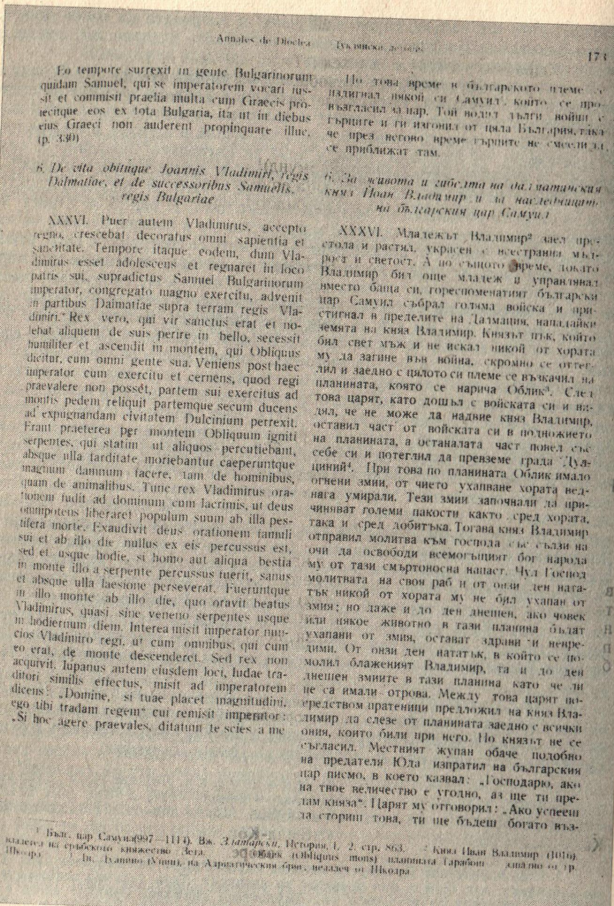

Annales de Dioclea — Дукљански летопис — 17[illegible]

Eo tempore surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel, qui se imperatorem vocari iussit et commisit praelia multa cum Graecis proiecitque eos ex tota Bulgaria, ita ut in diebus eius Graeci non auderent propinquare illuc. (p. 330)

6. De vita obituque Joannis Vladimiri, regis Dalmatiae, et de successoribus Samuelis, regis Bulgariae

XXXVI. Puer autem Vladimirus, accepto regno, crescebat decoratus omni sapientia et sanctitate. Tempore itaque eodem, dum Vladimirus esset adolescens et regnaret in loco patris sui, supradictus Samuel Bulgarinorum imperator, congregato magno exercitu, advenit in partibus Dalmatiae supra terram regis Vladimiri.* Rex vero, qui vir sanctus erat et nolebat aliquem de suis perire in bello, secessit humiliter et ascendit in montem, qui Obliquus dicitur, cum omni gente sua. Veniens post haec imperator cum exercitu et cernens, quod regi praevalere non posset, partem sui exercitus ad montis pedem reliquit partemque secum ducens ad expugnandam civitatem Dulcinium perrexit. Erant praeterea per montem Obliquum igniti serpentes, qui statim ut aliquos percutiebant, absque ulla tarditate moriebantur caeperuntque magnum damnum facere, tam de hominibus, quam de animalibus. Tunc rex Vladimirus orationem fudit ad dominum cum lacrimis, ut deus omnipotens liberaret populum suum ab illa pestifera morte. Exaudivit deus orationem famuli sui et ab illo die nullus ex eis percussus est, sed et usque hodie, si homo aut aliqua bestia in monte illo a serpente percussus fuerit, sanus et absque ulla laesione perseverat. Fueruntque in illo monte ab illo die, quo oravit beatus Vladimirus, quasi sine veneno serpentes usque in hodiernum diem. Interea misit imperator nuncios Vladimiro regi, ut cum omnibus, qui cum eo erat, de monte descenderet. Sed rex non acquivit. Iupanus autem eiusdem loci, Iudae traditori similis effectus, misit ad imperatorem dicens: „Domine, si tuae placet magnitudini, ego tibi tradam regem" cui remisit imperator: „Si hoc agere praevales, ditatum te scies a me

По това време в българското племе се издигнал някой си Самуил[1], който се провъзгласил за цар. Той водил дълги войни с гърците и ги изгонил от цяла България, така че през негово време гърците не смеели да се приближат там.

6. За живота и гибелта на далматинския княз Йоан Владимир и за наследниците на българския цар Самуил

XXXVI. Младежът Владимир[2] заел престола и растял, украсен с всестранна мъдрост и светост. А по същото време, докато Владимир бил още младеж и управлявал вместо баща си, гореспоменатият български цар Самуил събрал голяма войска и пристигнал в пределите на Далмация, нападайки земята на княз Владимир. Князът пък, който бил свет мъж и не искал никой от хората му да загине във война, скромно се оттеглил и заедно с цялото си племе се възкачил на планината, която се нарича Облик[3]. След това царят, като дошъл с войската си и видял, че не може да надвие княз Владимир, оставил част от войската си в подножието на планината, а останалата част повел със себе си и потеглил да превземе града Дулциний[4]. При това по планината Облик имало огнени змии, от чието ухапване хората веднага умирали. Тези змии започнали да причиняват големи пакости както сред хората, така и сред добитъка. Тогава княз Владимир отправил молитва към господа със сълзи на очи да освободи всемогъщият бог народа му от тази смъртоносна напаст. Чул Господ молитвата на своя раб и от онзи ден нататък никой от хората му не бил ухапан от змия; но даже и до ден днешен, ако човек или някое животно в тази планина бъдат ухапани от змия, остават здрави и невредими. От онзи ден нататък, в който се помолил блаженият Владимир, та и до ден днешен змиите в тази планина като че ли не са имали отрова. Между това царят посредством пратеници предложил на княз Владимир да слезе от планината заедно с всички онния, които били при него. Но князът не се съгласил. Местният жупан обаче подобно на предателя Юда изпратил на българския цар писмо, в което казвал: „Господарю, ако на твое величество е угодно, аз ще ти предам княза". Царят му отговорил: „Ако успееш да сториш това, ти ще бъдеш богато въз-

[1] Бълг. цар Самуил (997—1014). Вж. *Златарски*, История, I, 2, стр. 863. [2] Княз Иван Владимир (1016), владетел на сръбското княжество Зета. [3] Облик (Obliquus mons) планината Тарабош [illegible] западно от гр. Шкодра. [4] Дн. Улцињ (Улцин), на Адриатическия бряг, недалеч от Шкодра.

Фиг. 4. Из Дуклянския летопис. Към док. 28 от дял I

29

Западният писател Вилхелм Тирски в своята история на кръстоносните походи съобщава, че българите пленили в Битолското поле епископа на Пюи

XII в.

Като поел пътя отново, той (Раймунд)[1] с многодневни усилия прекосил гори и планини и цялата област на епирците и най-после се установил на лагер, като слязъл в областта, изобилстваща с всякакъв вид запаси, чието име е Пелагония. Когато господин епископът на Пюи, мъж с достоен за уважение живот, си поставил там палатката малко по-далеч от лагера с оглед на удобство при лагеруването, той бил пленен от нападащи българи.

Recueil des histoirens des croisades. Historiens Occidentaux, I, Paris, 1844, p. 99; ЛИБИ, III, с. 194; оригиналът е на латински.

[1] Тулузкият граф Раймунд с кръстоносна войнa се отправил в 1096 г. към Цариград.

30

В краткото житие на Кирил, известно под името „Успение Кирилово", се казва, че той е българин

XII в.

Родното място на преподобния наш отец Кирил беше многославният и велик град Солун. Той се роди в него. Родом той е българин. . . После той отиде в Брегалница и намери (там) няколко покръстени славяни, а които не бяха покръстени, той ги покръсти и ги направи православни. И им написа книги на славянски език. И тези, които обърна в християнската вяра, бяха 54 хиляди.

Й о р д а н И в а н о в. Български старини в Македония, фототипно издание, С., 1970, с. 284—285; оригиналът е на старобългарски.

31

В така наречената „Солунска легенда" за някой си Кирил от Кападокия, погрешно смесван с Кирил-Константин Философ, се казва, че на Солунското тържище се говорело и на български език

XII в.

Роден съм в Кападокия и се учех в Дамаск. И един ден бях в църквата на великата патриаршия на Александрия и от олтара се чу глас към мен,

284

динга въ 1858 г. по единъ преписъ, намѣренъ въ Призрѣнъ (Извѣстія Имп. Ак. Наукъ по отд. р. яз. и слов., VI, 383—386). Тоя преписъ е отъ XV—XVI в., сръбски изводъ, съ следи отъ носовки, което сочи на българска подложка. Билбасовъ препечата въ 1871 г. Гилфердинговия текстъ, съ посочване на варианти отъ единъ молдавски преписъ, който се намиралъ у Григоровича (В. А. Бильбасовъ, Кириллъ и Меѳодій, часть II, Спб. 1871, стр. 238—246). Въ 1910 г. бѣ изданенъ другъ преписъ на житието, по ржкописъ отъ XVI—XVII в., сръбски изводъ, въ Петербургската Публ. библиотека, отъ Н. В. Шляковъ (Извѣстія отд. р. яз. и слов. Имп. А. Н., XV, кн. 2-я, стр. 173—178). Азъ имамъ още два преписа на паметника, единъ по ржкописъ срѣднобългарски изводъ, въ Лъвовската университетска библиотека, № 1, B. 1, стр. 471—477, и другъ по ржкописъ въ Сръбската Академия на наукитѣ, № 11, сръбски изводъ отъ XVI—XVII в. Всички изредени текстове сж една версия; различаватъ се помежду си само въ нѣкои дребни отклонения и правописни особености.

Тукъ издавамъ житието по Лъвовския преписъ,[1]) съ посочване на по-сжществени отклонения, които се намиратъ въ другитѣ преписи: *П.* = Призрѣнски, *Б.* = Бѣлградски, *М.* = Молдавски, *ПБ.* = Петербургски.

Житїе и҆ жи́знь прпⷣбнаго ѡ҆ц҃а на́шⷭ҇ Кѵ́рїла фїлосѡ́фа.

Бл҃гослови ѡ҆́ч҃е —[2])

Сего прпⷣбнаго ѡ҆ц҃а на́шего Кѵ́рїла ѿчьство и҆мѣ́ше трьсла́вныи и҆ вели́кыи[3]) граⷣ Сѡлоу́нь, въ неиже и҆ роди сѧ. роⷣдомъ сыⷩ҇ Блъгаринь. ѿ бл҃говѣ́рныихъ и҆ бл҃гочьстивыхъ родителей роди сѧ. и҆мѧ же ѡ҆ц҃оу его Лꙋ́вь. и҆ мт҃ри его. Марїа. и҆мѧще въ себѣ. ѡ҆трѣ́бажще сѧ ѿ въсѣ́кого зла́го нахожде́нїа. и҆ роⷣиста сн҃а е҆моу́же и҆мѧ ѿ ст҃го кр҃ще́нїа, Констан-

[1]) Съ него ми услужи колегата проф. Романски, който го преписа, по моя молба. Непреписаната часть, къмъ края, добавямъ по Бѣлградския текстъ.

[2]) Надсловътъ въ *П.* е съвсѣмъ другъ: мц҃а фєврꙋарїа. дї днь. ѹспениє ст҃го Кѵрїла фїлософа. — Въ *ПБ.*: мц҃а того. дї ст҃ого Кѵрїла. иже въ ст҃ѣмъ крщении Константина философа. прозваному агг҃лскимь Кѵрїла архїєпⷭ҇па. въ дї. моудраго философа. — Въ *Б.* надсловътъ е съ стихъ: Въ тъ днь. иже въ ст҃ѣмъ ѡ҆ц҃а нашего Кѵрила философа архїєпⷭ҇па римскаго. Сⷯ҇. Дрꙋгаго же Кѵрила цр҃кви стежавши слове́сними сѣ́кками ѹчнїємь. и҆ не мнѣ Павла шьствїемь проповѣданїа.

[3]) Епитетитѣ трьсла́вныи и҆ вели́кыи липсватъ въ другитѣ преписи.

Фиг. 5. Из краткото житие за св. Кирил. Към док. 30 от дял I

дїнъ. И҆ въда́шѧ и҆ доилници да и҆ въспитаетъ. ѻ҆н же не хотѣ́аше сѧ дойти ѿ тоуждего съсца. тъкмо ѿ своеѧ мт҃ре. мт҃и же его въспита́вши и҆ нака́завши въ бл҃гочьстїи, и въ бл҃говѣрїꙋ. и дошⷣшоу до възра́ста сжщꙋ въда́шѧ и҆ на оучѣнїе книгаⷨ. Тъ҆и же млане́цъ, видѣ въ сънѣ нѣкотораго мжжа стоѧща, и҆ показа́ѧща е҆моу двцѧ. и҆ гл҃а къ нѣмоу. Констандїне, ѭже хоще́ше, и҆збери себѣ. ѻ҆нже видѣвь е҆диня двцѧ кра́снж. с ка́менїемъ и҆ бисероⷨ оукра́шенж, е҆иже и҆мѧ Сѡфїа. и҆ пожть ж себѣ. Тъ҆и же Кѡнстандїнъ. и҆(з)мла́да[1]) чистотож ꙗ҆ко а҆гг҃лъ оукланѣ сѧ, и҆ бѣгаѧ житеи́скыхъ сластеи. и҆ прѣбываѧ прно въ ѱалмѣхъ и҆ пѣнихъ, и҆ послоуша́нїи дх҃овныхъ. въсегда е҆динь пж гонѧ.

Слышав же логѡѳеть црвь ѻ҆ добродѣтели его посла́ зань. тъ҆и же приде въ Кѡнстантїнь граⷣ. и҆ тꙋ оучивъ сѧ съ сестричищемъ Михаила цр҃ѣ. и҆ въ третїи мцⷭ҇ь навыкь граматикїж. и҆ геометрїж. Ѻмирꙋ оу Лꙋва, и҆ Фѡтѣ. и҆ въсе философское оучѣнїе навыкь. и҆ ритѡрикїж. и҆ а҆риѳмикї, и҆ а҆строномїи же, и҆ моусїи.

Бѣше же тогда І҆ѡаннъ патрїархъ цр҃ограⷣскыи. е҆ресь възвигнжль. и҆ хоулѧ на ст҃ыѧ и҆кѡны. и҆ ѿ ст҃го събѡра ѿ ст҃ла съвръженъ бы. прише же Кѡнстандїнъ философъ къ нѣмоу и҆ посрами же, и҆ попра́въ злочьстивжѧ е҆ресь его.

По том же ш҃е въ Брѣга́лницж, и҆ ѻ҆брѣтъ ѿ словѣнскаго ꙗ҆зыка нѣколико кр҃щенѣ. и҆ е҆лицѣхъ же не ѻ҆брѣтъ. кр҃щенѣхъ, ѻ҆нже кр҃тивь иⷯ[2]) и҆ приведе на православнжѧ вѣрж. и҆ написавь и҆мь книгы слѡвѣнскыⷨ ꙗ҆зыкоⷨ. и҆ сиⷯ и҆же ѻ҆брати на вѣрж хр҃тїанскжѧ, и҆д тысжщ.[3])

Бы же въ Срацинѡⷯ съпрѣнїе[4]) ѻ҆ ст҃ѣи троици. и҆ посла́шѧ Срацинѣне къ Михаилоу цр҃ю. ѻ҆ ст҃ѣи троици, и҆ ѻ҆ православнѣи вѣрѣ. ѻ҆н же посла въскорѣ философа та́мѡ и҆ти. Ѻн же иⷯ ѻ҆бличи въ Махметовж нечьстивжѧ е҆ресь. и҆ бышѧ посрамлени ѿ философа. и҆ напоишѧ его ѡ҆бане́мъ съ ꙗ҆домъ. ѻ҆н же бжїеж бл҃гтїеж невръжень бы ѿ ѻ҆ба́нїа и҆.

[1]) + поживь *ПБ.* + поживѣ *Б.*

[2]) Тукъ преписитѣ се различаватъ. Въ *П.* четемъ: и ѡбрѣть ѿ словѣнскаго ꙗзыка нѣколико крщенѣ. кр҃тивь иⷯ. — Въ *Б.*: и҆ ѡбрѣте ѿ словѣнскаго ꙗзыка николико не крщенихъ. и кр҃тивь. — Въ *ПБ*: и ѡбрѣте ѿ словѣнскаго ꙗзыка николико некр҃щениⷯ кр҃тивь. Найниятъ Лъвовски преписъ е най-пъленъ.

[3]) Въ Лъвовския преписъ покръстенитѣ сж 54,000 души. — Въ *П.* сж 4050 души: четыри тысѫщи н й. — Въ *Б.* сжщо: четири ти (sic) тисоуще н, и. — Въ *ПБ.* сжщо 4050: г д. н. — Въ *М.* 51,000: на тысѫща.

[4]) — *П.*

Фиг. 5 (продължение)

който ми каза: „Кириле, иди в земята и всред славянските народи, назовавани българи, защото, рече , тебе бог е определил да ги обърнеш във вярата и да им дадеш закон.

Аз много се нажалих, защото не знаех где е българската земя, та исках да се завърна. Но се убоях да не стана като пророк Йона, отидох още и в Крит и там ми казаха: Слез в града Солун.

Отидох и се явих пред митрополита Йона и когато му разказах, той много ми се присмя и рече: „О, безумни старче, българите са човекоядци и ще те изядат." Аз излязох на тържището, чух българи да говорят, сърцето ми се уплаши в мене и бях като в ада и в тъма. . .

Чуха българите за мене. Великият княз Десимир Моравски, Радивой княз Преславски и всички български князе се събраха около Солун и воюваха против Солун три години, като проливаха много кръв и казваха: „Дайте ни човека, когото бог ни е изпратил." Така и ме дадоха.

Българите ме взеха с голяма радост и ме заведоха в града Равен на река Брегалница. Аз им написах 32 слова (букви). Аз малко ги учех, а те сами много придобиваха. . .

И в. Д у й ч е в. Из старата българска книжнина. I, с. 142—143; оригиналът е на старобългарски.

32

Списък на охридския архиепископ Йоан Комнин[1] (Дюканжов списък) на архиепископите на България

XII в.

Архиепископи на България

1. Протоген[2], архиепископ на Сердика, чрез когото светите отци въздразявали на философа, който хулел Светия дух, както може да се види в дневниците на самия първи събор.

2. Методий[3], рожден брат на свети Кирил Философ, ръкоположен за архиепископ на Моравия Панонска от папа Николай, който бил след Адриан в Рим.

3. Горазд[4], ръкоположен от Методий, а после изгонен от духоборите[5].

4. Климент, като станал епископ на Тивериопол, или Велика, сетне бил натоварен от българския цар Борис да надзирава и третия дял на българското царство, т. е. от Солун до Йерихо и Канина, или Тасипиат.

5. Дамян в Доростол, сега Дръстър. При него и България била почетена като автокефална. Той по заповед на император Роман Лакапин[6] бил провъзгласен за патриарх от императорския съвет, а после бил свален от Йоан Цимисхий[7].

6. Герман, наричан Гаврил, във Воден и Преспа.

7. Филип в Лихнида, в древността наричана Сасарипа, а сега Ахрида[8].

8. Йоан[9] и той в Ахрида. Той бил от Дебър, от село Агноандники, игумен на тамошния манастир Света Богородица.

9. Лъв[10], пръв от ромеите, хартофилакс на Великата църква. Той съградил долната църква (в Охрид) на името на светата божия мъдрост (т. е. Св. София) . . .

Й о р д а н И в а н о в. Български старини в Македония, с. 565—566; ГИБИ, VII, с. 109—110; оригиналът е на гръцки.

[1] Йоан Комнин бил син на севастократора Исак Комнин.
[2] Протоген бил епископ в Сердика (София) през IV в.
[3] Методий бил поставен за архиепископ на Панония от папа Адриан II в 870 г.
[4] Един от учениците на Кирил и Методий.
[5] Духобори тук са наречени последователите на немския епископ Вихинг.
[6] Византийски император (920—944).
[7] Византийски император (969—976).
[8] Дн. Охрид.
[9] Архиепископ на град Охрид непосредствено след падането на България под византийска власт през 1018 г.
[10] Вж. тук бел. 1, с. 72.

33

В житието на Никон Метаноите[1] се говори, че българите на Самуил нападали Елада

XII в.

Не след много и Василий, по прякор Апокавк, който неотдавна бил назначен на длъжността претор и се намирал в Коринт, отбранявал тамошния провлак поради българското нашествие. Него силно го измъчвала и като някаква ериния разяждала сърцето му не само налегналата го страшна и мъчноизлечима болест, но много повече страхът от нападението на българския народ.[2] Защото се пръснал слух, че българският народ настъпвал по цялата страна и се отправил в поход против самата Елада и срещу Пелопонес.[3] Заради това Апокавк пратил в Лакедемон хора и призовавал умолително светеца[4]. . .

А божият мъж в голямото си любвеобилие, като приел молбата на Апокавк, понеже нямал никаква работа така сериозна, че да не я спре или отложи за известно време, като пренебрегнал всичко, с някаква крилата бързина пристигнал в Коринт, като не обръщал внимание на умората от пътя и на изтощителното вървене. С неговото пристигане в Коринт болният не само се показал здрав поради молитвата на праведника и милостта, с която великият бил надарен от бога, станала вече ясна за незнаещите, но Апокавк бил освободен и от грижата за българите, тъй като блаженият му предсказал тяхното поражение. . .

Той бил обвинен[5] пред тогавашния скиптродържец на ромейската държава. Той бил Василий[6], син на младия Роман и най-щастлив от всички императори, на когото животът бил блестящ и времето на властвуване твърде дълго и с многобройни победи срещу неприятелите. От него бе разгромен и онзи Самуил, който управлявал българското племе, непобедимият по

сила и ненадминат по храброст, и заедно с това било унищожено и покорено цялото племе на българското безчислено множество, както историята пошироко говори за него.

Sp. Lampros. Ὁ βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, Νέος Ἑλληνομνήμων, 3 (1906), с. 174, 177; ГИБИ, VII, с. 147, 148; оригиналът е на гръцки.

[1] Никон Метаноите живял през X в. Житието му е било съставено от неизвестен автор през XII.
[2] Касае се за нападенията на българите в Тесалия и Пелопонес в края на X в начело със Самуил.
[3] Става дума за събития от 996 г. и по-специално се има пред вид битката при р. Сперхей.
[4] Става дума за св. Никон Метаноите.
[5] Има се пред вид Йоан Малакин, протовестиарий. Той бил наклеветен в благорасположение към българите и изпратен на заточение в Цариград. Срв. В. Н. Златарски, История, I, 2, с. 714.
[6] Византийският император Василий II (976—1025).

34

Византийският историк Йоан Зонара[1] съобщава, че българите въстанали в 976 г. и възложили властта на комитопулите

XII в.

А в България пак започнало брожение. Защото, щом станало известно за смъртта на Цимисхий, българите възложили властта на четиримата братя — Давид, Мойсей, Арон и Самуил, — които се наричали комитопули, понеже били синове на един от техните знатни комити. Защото царският им род се прекратил, понеже от синовете на Петър останал само един, именно Роман, който бил скопец. А от тези четирима синове комитопули Давид завършил живота си най-рано, Мойсей бил ударен с камък при обсадата на Сяр и умрял веднага, Арон бил погубен заедно с целия си род от брат си Самуил било защото той сам искал да обсеби властта, било защото съчувствувал на ромеите (разказва се и едното, и другото). От синовете му оцелял само един, който носел две имена Светослав и Иван. И властта на България останала само на Самуил. Докато ромейските войски били заети в междуособни войни, той без страх обхождал всички западни области на ромейската държава и не само ги оплячкосвал, но си и присвоявал и областите заедно с градовете. . .

Th. Büttner-Wobst. Joannis Zonarae Epitome historiarum libri XIII—XVIII, Corp. Bonn, 1897, с. 547—548; ГИБИ, VII, с. 185; оригиналът е на гръцки.

[1] Йоан Зонара живял през първата половина на XII в. От хрониката му има и славянски превод.

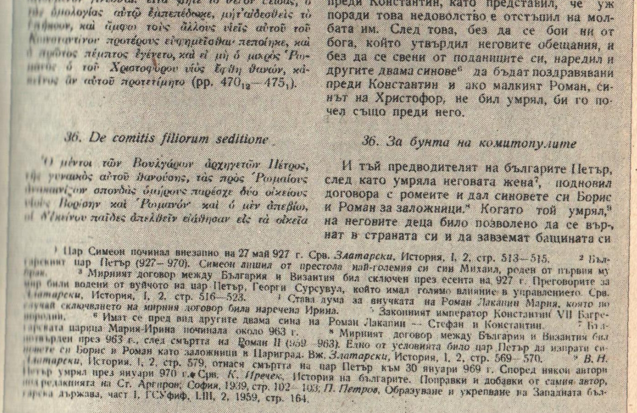
[illegible] ἀνάριν ἤθελεν οἰκονομῶν τι παρεχώρησε τὸ [illegible] γίνεσθαι. εἶτα μήτε τὸ θεῖον δείσας, ὃ [illegible] ὁμολογίας αὐτῷ ἐμπεπέδωκε, μήτ᾽ αἰδεσθεὶς τὸ [illegible], καὶ ἄμφω τοὺς ἄλλους υἱεῖς αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου προτέρους εὐφημεῖσθαι πεποίηκε, καὶ [illegible] πέμπτος ἐγένετο, καὶ εἰ μὴ ὁ μικρὸς Ῥωμανὸς ὁ τοῦ Χριστοφόρου υἱὸς ἔφθη θανών, κἀκεῖνος ἂν αὐτοῦ προτετίμητο (pp. 470_{12}—475_1).

поискат да бъде приветствуван Христофор преди Константин, като представил, че уж поради това недоволство е отстъпил на молбата им. След това, без да се бои ни от бога, който утвърдил неговите обещания, и без да се свени от поданиците си, наредил и другите двама синове[6] да бъдат поздравявани преди Константин и ако малкият Роман, синът на Христофор, не бил умрял, би го почел също преди него.

36. De comitis filiorum seditione

Ὁ μέντοι τῶν Βουλγάρων ἀρχηγετῶν Πέτρος, τῆς γυναικὸς αὐτοῦ θανούσης, τὰς πρὸς Ῥωμαίους ἀνανεώσας σπονδὰς ὁμήρους παρέσχε δύο οἰκείους υἱοὺς Βορίσην καὶ Ῥωμανόν· καὶ ὁ μὲν ἀπεβίω, οἱ δ᾽ ἐκείνου παῖδες ἀπελθεῖν εἰάθησαν εἰς τὰ οἰκεῖα

36. За бунта на комитопулите

И тъй предводителят на българите Петър, след като умряла неговата жена[7], подновил договора с ромеите и дал синовете си Борис и Роман за заложници.[8] Когато той умрял,[9] на неговите деца било позволено да се върнат в страната си и да завземат бащината си

[1] Цар Симеон починал внезапно на 27 май 927 г. Срв. *Златарски*, История, I, 2, стр. 513—515. [2] Българският цар Петър (927—970). Симеон лишил от престола най-големия си син Михаил, роден от първия му брак. [3] Мирният договор между България и Византия бил сключен през есента на 927 г. Преговорите за мир били водени от вуйчото на цар Петър, Георги Сурсувул, който имал голямо влияние в управлението. Срв. *Златарски*, История, I, 2, стр. 516—523. [4] Става дума за внучката на Роман Лакапин Мария, която по случай сключването на мирния договор била наречена Ирина. [5] Законният император Константин VII Багренородни. [6] Имат се пред вид другите двама сина на Роман Лакапин — Стефан и Константин. [7] Българската царица Мария-Ирина починала около 963 г. [8] Мирният договор между България и Византия бил потвърден през 963 г., след смъртта на Роман II (959—963). Едно от условията било цар Петър да изпрати синовете си Борис и Роман като заложници в Цариград. Вж. *Златарски*, История, I, 2, стр. 569—570. [9] *В. Н. Златарски*, История, I, 2, стр. 579, отнася смъртта на цар Петър към 30 януари 969 г. Според някои автори Петър умрял през януари 970 г. Срв. *К. Иречек*, История на българите. Поправки и добавки от самия автор, под редакцията на Ст. Аргиров, София, 1939, стр. 102—103; *П. Петров*, Образуване и укрепване на Западната българска държава, част I, ГСУфиф, LIII, 2, 1959, стр. 164.

Фиг. 6. Из хрониката на византийския историк Йоан Зонара. Към док. 34 от дял I

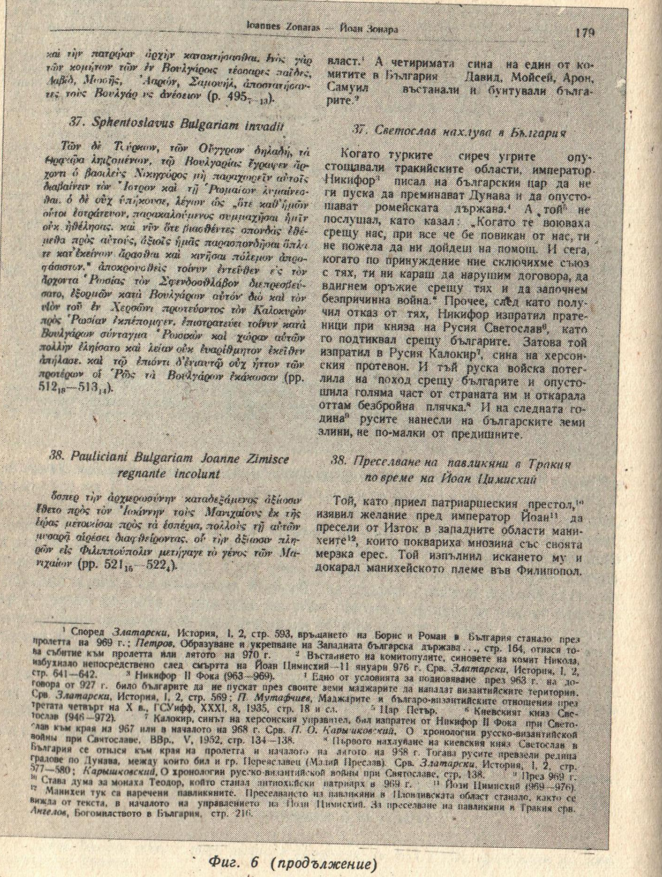

καὶ τὴν πατρῴαν ἀρχὴν κατακτήσασθαι. ἑνὸς γὰρ τῶν κομήτων τῶν ἐν Βουλγάροις τέσσαρες παῖδες, Δαβίδ, Μωσῆς, Ἀαρών, Σαμουήλ, ἀποστατήσαντες τοὺς Βουλγάρους ἀνέσειον (p. 495_{7-13}).

власт.[1] А четиримата сина на един от комитите в България — Давид, Мойсей, Арон, Самуил — въстанали и бунтували българите.[2]

37. Sphentoslavus Bulgariam invadit

Τῶν δὲ Τούρκων, τῶν Οὔγγρων δηλαδή, τὰ Θρᾴκῷα ληιζομένων, τῷ Βουλγαρίας ἔγραψεν ἄρχοντι ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος μὴ παραχωρεῖν αὐτοῖς διαβαίνειν τὸν Ἴστρον καὶ τῇ Ῥωμαίων λυμαίνεσθαι. ὁ δὲ οὐχ ὑπήκουσε, λέγων ὡς „ὅτε καθ' ἡμῶν οὗτοι ἐστράτευον, παρακαλούμενος συμμαχῆσαι ἡμῖν οὐκ ἠθέλησας. καὶ νῦν ὅτε βιασθέντες σπονδὰς ἐθέμεθα πρὸς αὐτούς, ἀξιοῖς ἡμᾶς παρασπονδῆσαι ὅπλα τε κατ' ἐκείνων ἄρασθαι καὶ κινῆσαι πόλεμον ἀπροφάσιστον." ἀποκρουσθεὶς τοίνυν ἐντεῦθεν εἰς τὸν ἄρχοντα Ῥωσίας τὸν Σφενδοσθλάβον διεπρεσβεύσατο, ἐξορμῶν κατὰ Βουλγάρων αὐτόν· διὸ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἐν Χερσῶνι πρωτεύοντος τὸν Καλοκυρὸν πρὸς Ῥωσίαν ἐκπέπομφεν. ἐπιστρατεύει τοίνυν κατὰ Βουλγάρων σύνταγμα Ῥωσικὸν καὶ χώραν αὐτῶν πολλὴν ἐληίσατο καὶ λείαν οὐκ εὐαρίθμητον ἐκεῖθεν ἀπήλασε. καὶ τῷ ἐπιόντι δ' ἐνιαυτῷ οὐχ ἧττον τῶν προτέρων οἱ Ῥῶς τὰ Βουλγάρων ἐκάκωσαν (pp. 512_{18}—513_{14}).

37. Светослав нахлува в България

Когато турките — сиреч угрите — опустошавали тракийските области, император Никифор[3] писал на българския цар да не ги пуска да преминават Дунава и да опустошават ромейската държава.[4] А той[5] не послушал, като казал: „Когато те воюваха срещу нас, при все че бе повикан от нас, ти не пожела да ни дойдеш на помощ. И сега, когато по принуждение ние сключихме съюз с тях, ти ни караш да нарушим договора, да вдигнем оръжие срещу тях и да започнем безпричинна война." Прочее, след като получил отказ от тях, Никифор изпратил пратеници при княза на Русия Светослав[6], като го подтиквал срещу българите. Затова той изпратил в Русия Калокир[7], сина на херсонския протевон. И тъй руска войска потеглила на поход срещу българите и опустошила голяма част от страната им и откарала оттам безбройна плячка.[8] И на следната година[9] русите нанесли на българските земи злини, не по-малки от предишните.

38. Pauliciani Bulgariam Joanne Zimisce regnante incolunt

ὅσπερ τὴν ἀρχιερωσύνην καταδεξάμενος ἀξίωσιν ἔθετο πρὸς τὸν Ἰωάννην τοὺς Μανιχαίους ἐκ τῆς ἑῴας μετοικίσαι πρὸς τὰ ἑσπέρια, πολλοὺς τῇ αὐτῶν μιαρᾷ αἱρέσει διαφθείροντας. οὗ τὴν ἀξίωσιν πληρῶν εἰς Φιλιππούπολιν μετήγαγε τὸ γένος τῶν Μανιχαίων (pp. 521_{15}—522_{4}).

38. Преселване на павликяни в Тракия по време на Йоан Цимисхий

Той, като приел патриаршеския престол,[10] изявил желание пред император Йоан[11] да пресели от Изток в западните области манихеите[12], които поквариха мнозина със своята мерзка ерес. Той изпълнил искането му и докарал манихейското племе във Филипопол.

[1] Според *Златарски*, История, I, 2, стр. 593, връщането на Борис и Роман в България станало през пролетта на 969 г.; *Петров*, Образуване и укрепване на Западната българска държава . . ., стр. 164, отнася това събитие към пролетта или лятото на 970 г. [2] Въстанието на комитопулите, синовете на комит Никола, избухнало непосредствено след смъртта на Йоан Цимисхий — 11 януари 976 г. Срв. *Златарски*, История, I, 2, стр. 641—642. [3] Никифор II Фока (963—969). [4] Едно от условията за подновяване през 963 г. на договора от 927 г. било българите да не пускат през своите земи маджарите да нападат византийските територии. Срв. *Златарски*, История, I, 2, стр. 569; *П. Мутафчиев*, Маджарите и българо-византийските отношения през третата четвърт на X в., ГСУифф, XXXI, 8, 1935, стр. 18 и сл. [5] Цар Петър. [6] Киевският княз Светослав (946—972). [7] Калокир, синът на херсонския управител, бил изпратен от Никифор II Фока при Светослав към края на 967 или в началото на 968 г. Срв. *П. О. Карышковский*, О хронологии русско-византийской войны при Святославе, ВВр., V, 1952, стр. 134—138. [8] Първото нахлуване на киевския княз Светослав в България се отнася към края на пролетта и началото на лятото на 958 г. Тогава русите превзели редица градове по Дунава, между които бил и гр. Переяславец (Малий Преслав). Срв. *Златарски*, История, I, 2, стр. 577—580; *Карышковский*, О хронологии русско-византийской войны при Святославе, стр. 138. [9] През 969 г. [10] Става дума за монаха Теодор, който станал антиохийски патриарх в 969 г. [11] Йоан Цимисхий (969—976). [12] Манихеи тук са наречени павликяните. Преселването на павликяни в Пловдивската област станало, както се вижда от текста, в началото на управлението на Йоан Цимисхий. За преселване на павликяни в Тракия срв. *Ангелов*, Богомилството в България, стр. 216.

Фиг. 6 (продължение)

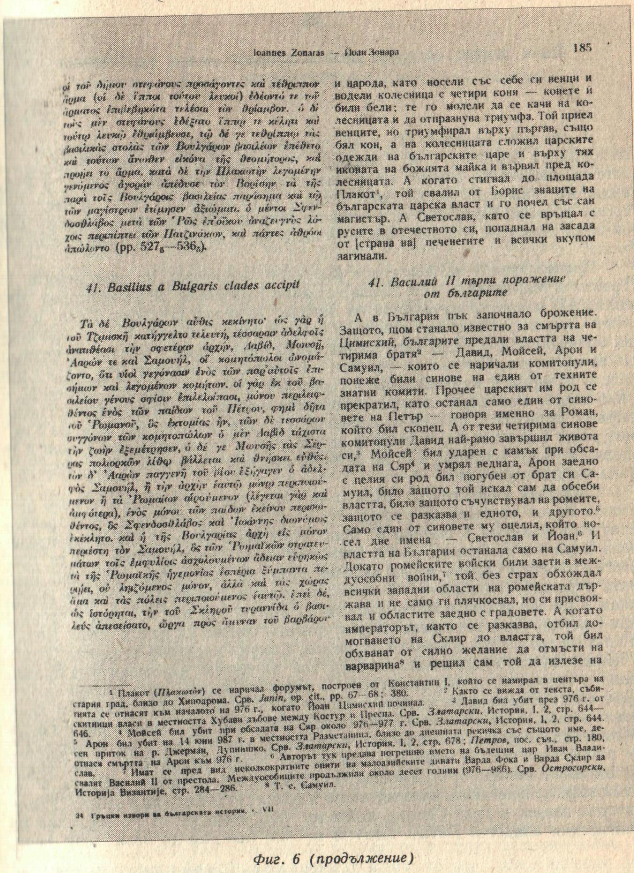

οἱ τοῦ δήμου στεφάνους προσάγοντες καὶ τέθριππον ἅρμα (οἱ δὲ ἵπποι τούτου λευκοί) ἐδέοντό τε τοῦ ἅρματος ἐπιβεβηκότα τελέσαι τὸν θρίαμβον. ὁ δὲ τοὺς μὲν στεφάνους ἐδέξατο ἵππῳ τε κέλητι καὶ τούτῳ λευκῷ ἐθριάμβευσε, τῷ δέ γε τεθρίππῳ τὰς βασιλικὰς στολὰς τῶν Βουλγάρων βασιλέων ἐπέθετο καὶ τούτων ἄνωθεν εἰκόνα τῆς θεομήτορος, καὶ προῄει τὸ ἅρμα. κατὰ δὲ τὴν Πλακωτὴν λεγομένην γενόμενος ἀγορὰν ἀπέδυσε τὸν Βορίσην τὰ τῆς παρὰ τοῖς Βουλγάροις βασιλείας παράσημα καὶ τῷ τῶν μαγίστρων ἐτίμησεν ἀξιώματι. ὁ μέντοι Σφενδοσθλάβος μετὰ τῶν Ῥῶς ἐπ' οἴκου ἀναζευγνὺς λόχοις περιπίπτει τῶν Πατζινάκων, καὶ πάντες ἀθρόοι ἀπώλοντο (pp. 527_{6}—536_{5}).

и народа, като носели със себе си венци и водели колесница с четири коня — конете били бели; те го молели да се качи на колесницата и да отпразнува триумфа. Той приел венците, но триумфирал върху пъргав, също бял кон, а на колесницата сложил царските одежди на българските царе и върху тях иконата на божията майка и вървял пред колесницата. А когато стигнал до площада Плакот[1], той свалил от Борис знаците на българската царска власт и го почел със сан магистър. А Светослав, като се връщал с русите в отечеството си, попаднал на засада от [страна на] печенегите и всички вкупом загинали.

41. Basilius a Bulgaris clades accipit

Τὰ δὲ Βουλγάρων αὖθις κεκίνητο· ὡς γὰρ ἡ τοῦ Τζιμισκῆ κατήγγελτο τελευτή, τέσσαρσιν ἀδελφοῖς ἀνατιθέασι τὴν σφετέραν ἀρχήν, Δαβίδ, Μωσῇ, Ἀαρών τε καὶ Σαμουήλ, οἳ κομητόπουλοι ὠνομάζοντο, ὅτι υἱοὶ γεγόνασιν ἑνὸς τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπισήμων καὶ λεγομένων κομήτων. οἱ γὰρ ἐκ τοῦ βασιλείου γένους σφίσιν ἐπιλελοίπασι, μόνου περιλειφθέντος ἑνὸς τῶν παίδων τοῦ Πέτρου, φημὶ δῆτα τοῦ Ῥωμανοῦ, ὃς ἐκτομίας ἦν. τῶν δὲ τεσσάρων συγγόνων τῶν κομητοπώλων ὁ μὲν Δαβὶδ τάχιστα τὴν ζωὴν ἐξεμέτρησεν, ὁ δέ γε Μωσῆς τὰς Σέρρας πολιορκῶν λίθῳ βάλλεται καὶ θνήσκει εὐθέως. τὸν δ' Ἀαρὼν πανγενῇ τοῦ βίου ἐξήγαγεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουήλ, ἢ τὴν ἀρχὴν ἑαυτῷ μόνῳ περιποιούμενον ἢ τὰ Ῥωμαίων αἱρούμενον (λέγεται γὰρ καὶ ἀμφότερα), ἑνὸς μόνου τῶν παίδων ἐκείνου περισωθέντος, ὃς Σφενδοσθλάβος καὶ Ἰωάννης διωνόμαστο. καὶ ἡ τῆς Βουλγαρίας ἀρχὴ εἰς μόνον περιέστη τὸν Σαμουήλ, ὃς τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων τοῖς ἐμφυλίοις ἀσχολουμένων ἄδειαν εὑρηκὼς τὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἡγεμονίας ἑσπέρια ξύμπαντα περιῄει, οὐ ληιζόμενος μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χώρας ἅμα καὶ τὰς πόλεις περιποιούμενος ἑαυτῷ. ἐπεὶ δέ, ὡς ἱστόρηται, τὴν τοῦ Σκληροῦ τυραννίδα ὁ βασιλεὺς ἀπεσείσατο, ὤργα πρὸς ἄμυναν τοῦ βαρβάρου

41. Василий II търпи поражение от българите

А в България пък започнало брожение. Защото, щом станало известно за смъртта на Цимисхий, българите предали властта на четирима братя[2] — Давид, Мойсей, Арон и Самуил, — които се наричали комитопули, понеже били синове на един от техните знатни комити. Прочее царският им род се прекратил, като останал само един от синовете на Петър — говоря именно за Роман, който бил скопец. А от тези четирима синове комитопули Давид най-рано завършил живота си,[3] Мойсей бил ударен с камък при обсадата на Сяр[4] и умрял веднага, Арон заедно с целия си род бил погубен от брат си Самуил, било защото той искал сам да обсеби властта, било защото съчувствувал на ромеите, защото се разказва и едното, и другото.[5] Само един от синовете му оцелял, който носел две имена — Светослав и Йоан.[6] И властта на България останала само на Самуил. Докато ромейските войски били заети в междуособни войни,[7] той без страх обхождал всички западни области на ромейската държава и не само ги плячкосвал, но си присвоявал и областите заедно с градовете. А когато императорът, както се разказва, отбил домогването на Склир до властта, той бил обхванат от силно желание да отмъсти на варварина[8] и решил сам той да излезе на

[1] Плакот (*Πλακωτὸν*) се наричал форумът, построен от Константин I, който се намирал в центъра на стария град, близо до Хиподрома. Срв. *Janin*, op. cit., pp. 67—68; 380. [2] Както се вижда от текста, събитията се отнасят към началото на 976 г., когато Йоан Цимисхий починал. [3] Давид бил убит през 976 г. от скитници власи в местността Хубави дъбове между Костур и Преспа. Срв. *Златарски*, История, I, 2, стр. 644—646. [4] Мойсей бил убит при обсадата на Сяр около 976—977 г. Срв. *Златарски*, История, I, 2, стр. 644. [5] Арон бил убит на 14 юни 987 г. в местността Разметаница, близо до днешната рекичка със същото име, десен приток на р. Джерман, Дупнишко. Срв. *Златарски*, История, I, 2, стр. 678; *Петров*, пос. съч., стр. 180, отнася смъртта на Арон към 976 г. [6] Авторът тук предава погрешно името на бъдещия цар Иван Владислав. [7] Имат се пред вид неколкократните опити на малоазийските динати Варда Фока и Варда Склир да свалят Василий II от престола. Междуособиците продължили около десет години (976—986). Срв. *Острогорски*, Историја Византије, стр. 284—286. [8] Т. е. Самуил.

Фиг. 6 (продължение)

35

Йоан Зонара подробно описва войните между цар Самуил и византийците

XII в.

А сам той (Василий II), като пристигнал, започнал да се приготвя за обсадата на Сердика, т. е. Триадица. . . А Самуил се настанил по върховете на планините, защото не се осмелявал да се сражава отблизо, и като видял неочакваното отстъпление, решил, че го правят от страх, и настъпил срещу ромеите. След като ги изплашил всички, обърнал ги в бягство. Той овладял и лагера, и императорската палатка, и знаците на императорската власт. . .

Предводителят на българите (Самуил) плячкосвал не само земите на Тракия и Македония, но и Елада, и самия Пелопонес. А императорът (Василий II) изпратил началника на Запада, магистър Никифор Уран, и понеже Самуил разположил стана си покрай река Сперхей, той се настанил на отсрещния бряг. Тъй като тогава валял силен дъжд и реката не можела да се преплува, Самуил не очаквал нападение на ромеите. Но Уран през нощта подирил и като намерил на едно място брод на реката, преминал я тихо заедно с войската, нападнал войската на Самуил, която нищо не подозирала. Варварите, смаяни от неочаквания удар, падали, без дори да вдигнат ръце. Били нанесени удари и на Самуил, и на неговия син Роман и те щели да бъдат пленени, ако не се били смесили с труповете на убитите и така тайно избягали.

След това императорът тръгнал на поход срещу българите и като разрушил някои укрепления в Сердика, се върнал в Мосинопол. Той превзел чрез военачалници и Велики и Мали Преслав и Плиска. Била му предадена Верия от Добромир, който минал на страната на ромеите. Била превзета с обсада и Сервия и бил заловен онзи, на когото била поверена нейната стража — Никола — и когото поради късия ръст наричали Николица. При все че бил почетен със сан патриций, той пак избягал и отишъл при Самуил. След това императорът тръгнал отново на поход срещу Видин и превзел града. Но докато го обсаждал, Самуил внезапно нападнал Одрин и понеже вън от града имало панаир, той плячкосал изложените за продан неща и като взел много пленници, се върнал. Императорът подчинил под своя власт Видин и на връщане настигнал Самуил, който станувал край река Аксиос. Тази река се нарича от древните Вардар. Понеже реката била пълноводна, варварите безгрижно станували, защото никак не се надявали, че ромейската войска може да мине реката. Но бил открит брод, през който преминали и императорът, и войската. От българите загинали мнозина, а Самуил избягал и неговата палатка, както и целият стан били разграбени. Императорът завзел и град Скопие, който му бил предаден от Роман, сина на българския владетел Петър. Самуил му бил поверил да пази този град.

Th. Büttner-Wobst. Op. cit., с. 548—549, 558—560; ГИБИ, VII, с. 186, 187—188; оригиналът е на гръцки език.

36

Йоан Зонара разказва как Василий II ослепил пленените войници на Самуил и покорил цяла България

XII в.

Императорът често нападал България, нанасял ѝ щети и я опустошавал. А Самуил, като не могъл да се противопостави на ромейската войска, опитал се с ровове да му препречи пътищата, а теснините преграждал с укрепления и в тях поставял стража. И тъй императорът отново дошъл и се опитал да навлезе със сила, но бил отблъснат от стражите, които храбро се съпротивявали. Обаче той не се отказал от опита си и останал там, за да овладее укреплението, а изпратил в друга посока един от военачалниците с подчинения му отряд, ако може да заобиколи и намери някакъв начин за нахлуване. А той, преминавайки през много планини и стръмнини, нападнал откъм гърба стражата на укреплението незабелязано от българите, които, уплашени от изненадата, вече не се погрижили за охраната на укреплението, но мислили само как да се спасят от гибел. Тогава ромейската войска без страх разкъсала оградата, преминала и започнала да преследва. Мнозина били избити, а още повече били заловени, а Самуил едва успял да избяга. Императорът избол очите на всички пленници — на брой около 15 000 души, — като на всеки сто души оставил по един с едно око, за да ги предвожда, и им заповядал така да отидат при своя вожд. Той, като ги видял и като не могъл да понесе мъката, загубил съзнание и паднал безчувствен на земята. И като се съвзел малко, заболял от сърце и умрял. Върховната власт на българите преминала върху сина му Гаврил Роман, който, без да е управлявал и една година, бил убит от сина на чичо си Арон, Иван Владислав, който също имал две имена. И тъй императорът, като преминал, както казах, укреплението в теснините, превзел и много други укрепени селища заедно с българите, които били в тях, и отишъл в Мосинопол, където му било известено за смъртта на Самуил. След това веднага се вдигнал, нападнал България и превзел градове и крепости. А синът на Самуил Гаврил Роман, който още не бил убит, изпратил пратеници при императора и обещал да му се покори. А след известно време пристигнал служител на Иван Владислав, убиеца на Гаврил, който съобщил за убийството на Самуиловия син, и носел писмо, обещаващо подчинение на императора. На негова страна минали и мнозина от знатните българи. Но императорът, като разбрал, че Владислав няма намерение да изпълнява обещанието си, отново потеглил срещу България, плячкосал много от нейните земи, превзел с обсада град Охрид, в който се издигали дворците на българските царе, превзел с обсада и други крепости чрез свои военачалници и се върнал в Цариград.

И отново императорът потеглил на поход срещу българите, разрушил пак крепости и погубил мнозина от варварите, а други заловил живи. А царят на българите Иван Владислав се отправил срещу Драч и загинал при обсадата на този град, след като управлявал две години и пет месеца. Щом научил това, императорът потеглил и когато стигнал до Одрин, при него дошли някои видни хора от българите и му предали Перник и други тридесет и пет крепости и мнозина от тези варвари преминали на негова страна.

А съпругата на Иван Владислав Мария изпратила при императора българския архиепископ Давид с писмо, в което обещавала да се откаже от България, ако получи онова, което желаела. И след късо време жената пристигнала при императора, като водела трамата си сина и шестте си дъщери. Другите ѝ трима сина забягнали в планините, но след като планините били завзети от войници, и те били принудени да отидат при императора. А те бяха Прусиан и неговите братя; от тях той почел Прусиан с чин магистър, а останалите — с чин патрикий. След като подчинил цяла България и едни от крепостите разрушил, а другите подсилил и им оставил достатъчно охрана, самият той пристигнал в Атина, за да отслужи благодарствен молебен на божията майка. И след като оставил в храма много и твърде ценни дарове, завърнал се в столицата и отпразнувал триумф, увенчан с тиара. . . Така той пристигнал в божия храм София и там въздал благодарност на господа. Патриархът успял да го убеди да премахне алиленгиона и той обещал да направи това, ако победи българите . . .

Th. Büttner-Wobst. Op. cit., с. 563—567; ГИБИ, VII, с. 188—190; оригиналът е на гръцки език.

37

Йоан Зонара разказва за въстанието на българите под водачеството на Петър Делян

XII в.

След като българите, както вече казах, били покорени от император Василий и след като държавата им била подчинена, известно време варварите понасяли игото на робството. След това те намислили да го отхвърлят и се надигнали, но липсата на вожд осуетила замисъла им. Някой си мъж който се наричал син на Арон, Делян, брата на Самуил, изпълнен с хитрост и изобретателност, род, избягал, както разказват, от Цариград и като убедил народа, че е син на Арон от неговата незаконна жена, а не от законната му съпруга, бил избран за цар на варварите. Тогава народът вдигнал открито въстание, насочил се към грабежи и опустошавал ромейските земи. Прочее изпратен бил един стратег с войска, за да прекрати техните нападения и грабежи. Но понеже той се отнасял зле с подчинените си, възбудил ги срещу себе си и щял да загине, ако не бил избягал през нощта. И тъй подчинените му войници, като се изплашили, въстанали и избрали за свой вожд един от другарите си на име Тихомир, по род българин и го провъзгласили за цар на България. И така българите се разделили, като едни се присъединили към Делян, а други към Тихомир. Но Делян си послужил с хитрост спрямо противника. Той го повикал да споделят властта и борбата против ромеите. И Тихомир повярвал. И тъй, когато двамата вождове се срещнали и войската на българите се събрала, Делян казал пред събраните, че българският народ никога няма да се спаси, докато го предвождат двама началници, и добавил: „Ако милеете за вашето спасение, премахнете един от нас. Понеже знаете, че аз съм от рода на Самуил, отстранете Тихомир; ако ли не, подчинете се нему, а мене отстранете.“ Тогава се вдигнал шум и всички го приветствували за цар, а Тихомир бил убит с камъни. А Делян, като станал самодържец, завзел Драч, отправил се срещу Елада, присъединил и областта на Никопол, чието население преминавало доброволно на негова страна, понеже не могло да понася алчността и ненаситността на орфанотрофа. И тъй той според поговорката направил ромейските земи плячка на мизите. Императорът, след като му било донесено съобщението, веднага потеглил, за да залови бунтовника. Той казвал, че смята за позорно, ако остави държавата да бъде лишена от някоя своя част, след като самият той не е бил прибавил нищо към нея. Но понеже не бил добре със здравето си — той бил вече болен от водянка и тялото му се било подуло, — роднините му го съветвали да се откаже от похода, а първенците от сената не одобрявали решението му. Но той, черпейки сила от усърдието си и като противопоставил на болестта силата на своя дух, отправил се срещу скитите. И станало нещо удивително. През нощта той бил измъчван от болестта и смятали, че нямало да се вдигне на сутринта. Но щом се зазорило, той се появил на кон и повел войската. Щом пристигнал в планините на тия скити, той се приготвил за бой. Преди да се срещнат двете войски, се случило нещо, което дало на императора бърза и лека победа. Синът на Арон, патрикият Алусиан, който се намирал още при ромеите и бил засегнал с нещо императора, бил осъден да стои в къщи и нито да влиза в двореца, нито въобще да отива в Цариград, ако не му бъде разрешен достъп. Поради това той бил в униние. А когато узнал за въстанието сред народа и за избирането на Делян за водач, избягал от своя дом, сменил дрехите си и като се преоблякъл в арменска носия, престорил се, че е прислужник на Теодоракан и че отива в латера. Така незабелязано от всички той пристигнал в България. Той не се разкрил веднага кой е, но разговаряйки с някои, споменал за Арон и казал: „Ако присъствуваше тук някое от неговите деца, дали би бил предпочетен от вас за предводител на народа законният син пред незаконния?“ Щом всички изразили желание да бъдат управлявани от законния син на Арон, а също и царската власт да бъде поверена на човек с неоспорими права и който произхожда без всяко съмнение от стар царски род, Алусиан издал тайната си на някой от ония, които добре познавали рода на Арон. А той се вгледал по-внимателно в лицето му, после го запитал дали има някакъв неоспорим белег и поискал да го види. А то било някаква черна бенка на левия лакът, обрасла с гъсти косми. След като видял и това, той вече нямал никакво съмнение, коленичил пред тоя мъж и обгърнал краката му. Съобщил и на другите, че им е дошъл един потомък от царски род. И мнозина се отвърнали от съмнителния и се присъединили към законния царски син и властта била поделена. И понеже държавата не би могла да съществува, ако водачите ѝ биха били в разногласие, те се обединили и помирили, но се подозирали и се дебнели един друг. Обаче Алусиан бил по-сръчен в злоумишлението си и изпреварил хитростта на Делян. Той приготвил угощение и като поканил своя съуправител на трапезата си, нападнал го по време на пиршеството и извадил очите на нещастника. И след това скитите минали под една власт. После тайно съобщил на императора, че иска да мине на негова страна, ако бъде посрещнат благосклонно и ако не бъде лишен от съответна награда. Императорът приел молбата му и му известил, че ще го възнагради достойно. Той веднага пристигнал и бил почетен като магистър. След това императорът веднага потеглил срещу народа и понеже

той бил без водач и разединен, без труд бил победен и пак превил врат под ромейското господство. Императорът се върнал в Цариград и направил триумфално шествие, в което водел много пленници и самия Делян с извадени очи.

Th. Büttner-Wobst. Op. cit., с. 598—603; ГИБИ, VII, с. 192—194; оригиналът е на гръцки език.

38

Димитър Хоматиан, охридски архиепископ, в писмо до сръбския крал Стефан Радослав свидетелствува, че населението в неговата епархия говори български

XII—XIII в.

Ние. . ., като получихме твоите въпроси, ще отговорим на всеки един от тях в съгласие с учението на светите наши отци и с писаните и неписани обичаи на църквата; но не според нашия художествен език, а на обикновената проста и прозаична реч, та по този начин да се разбере добре писаното, защото с недостатъчното знание особено на български език не може да се тълкува или говори, като се изхожда от логиката.

Йордан Иванов. Българите в Македония. Пос. съч., с. 148; оригиналът е на гръцки.

39

Димитър Хоматиан в съставеното от него Кратко житие на Климент Охридски пише, че Климент е българин и че населението в Македония е българско

XII—XIII в.

Този велик наш отец и светилник на България (Климент) бил по род от европейските мизи, които народът обикновено знае и като българи. . . Пръв заедно с божествения Наум, Ангеларий и Горазд усърдно изучил Свещеното писание, преведено с божествено съдействие на тукашния български говор от Кирил, истински богомъдър и равноапостолен отец, и още отначало бил с Методий, известния учител на мизийския народ на благочестие и православна вяра.

. . . . .

Когато божественият Кирил се преселил в по-добрия живот, след като предварително бил направил известно апостолското си служене и увеличението на повериения му талант на Адриан, тогавашен папа на древния Рим, и Методий бил поставен за архиепископ на Моравия и България от същия този папа, тогава и Климент бил издигнат на епископски престол, като бил поставен от Методий за епископ на целия Илирик и на българския народ, който владеел страната.

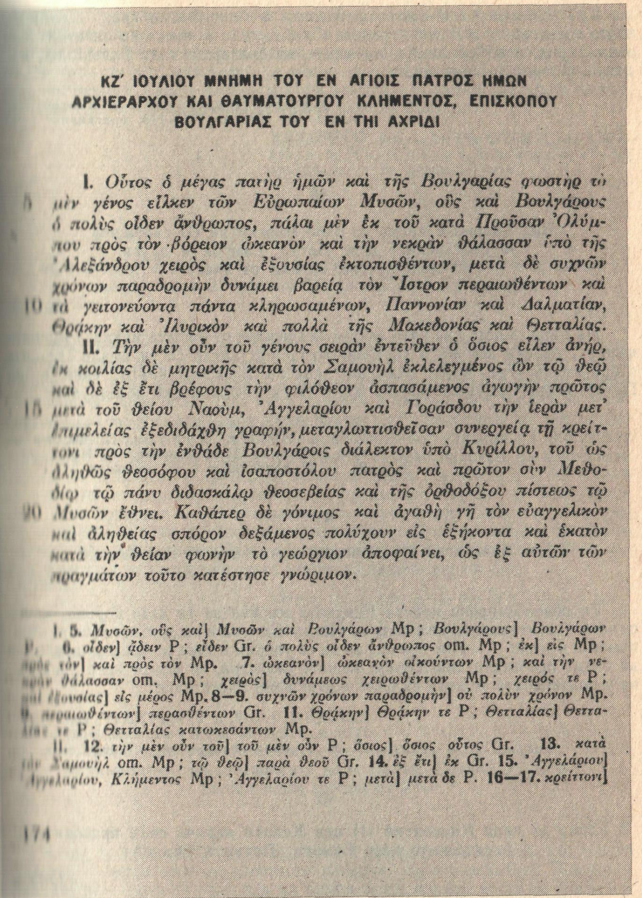

ΚΖ΄ ΙΟΥΛΙΟΥ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΡΧΟΥ ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ, ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝ ΤΗΙ ΑΧΡΙΔΙ

I. *Οὗτος ὁ μέγας πατὴρ ἡμῶν καὶ τῆς Βουλγαρίας φωστὴρ τὸ μὲν γένος εἷλκεν τῶν Εὐρωπαίων Μυσῶν, οὓς καὶ Βουλγάρους ὁ πολὺς οἶδεν ἄνθρωπος, πάλαι μὲν ἐκ τοῦ κατὰ Προῦσαν Ὀλύμπου πρὸς τὸν βόρειον ὠκεανὸν καὶ τὴν νεκρὰν θάλασσαν ὑπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου χειρὸς καὶ ἐξουσίας ἐκτοπισθέντων, μετὰ δὲ συχνῶν χρόνων παραδρομὴν δυνάμει βαρείᾳ τὸν Ἴστρον περαιωθέντων καὶ τὰ γειτονεύοντα πάντα κληρωσαμένων, Παννονίαν καὶ Δαλματίαν, Θρᾴκην καὶ Ἰλυρικὸν καὶ πολλὰ τῆς Μακεδονίας καὶ Θετταλίας.*

II. *Τὴν μὲν οὖν τοῦ γένους σειρὰν ἐντεῦθεν ὁ ὅσιος εἷλεν ἀνήρ, ἐκ κοιλίας δὲ μητρικῆς κατὰ τὸν Σαμουὴλ ἐκλελεγμένος ὢν τῷ θεῷ καὶ δὲ ἐξ ἔτι βρέφους τὴν φιλόθεον ἀσπασάμενος ἀγωγὴν πρῶτος μετὰ τοῦ θείου Ναοὺμ, Ἀγγελαρίου καὶ Γοράσδου τὴν ἱερὰν μετ᾽ ἐπιμελείας ἐξεδιδάχθη γραφήν, μεταγλωττισθεῖσαν συνεργείᾳ τῇ κρείττονι πρὸς τὴν ἐνθάδε Βουλγάροις διάλεκτον ὑπὸ Κυρίλλου, τοῦ ὡς ἀληθῶς θεοσόφου καὶ ἰσαποστόλου πατρὸς καὶ πρῶτον σὺν Μεθοδίῳ τῷ πάνυ διδασκάλῳ θεοσεβείας καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῷ Μυσῶν ἔθνει. Καθάπερ δὲ γόνιμος καὶ ἀγαθὴ γῆ τὸν εὐαγγελικὸν καὶ ἀληθείας σπόρον δεξάμενος πολύχουν εἰς ἑξήκοντα καὶ ἑκατὸν κατὰ τὴν θείαν φωνὴν τὸ γεώργιον ἀποφαίνει, ὡς ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων τοῦτο κατέστησε γνώριμον.*

I. 5. *Μυσῶν, οὓς καὶ*] *Μυσῶν καὶ Βουλγάρων* Mp; *Βουλγάρους*] *Βουλγάρων* P. 6. *οἶδεν*] *ᾄδειν* P; *εἶδεν* Gr. *ὁ πολὺς οἶδεν ἄνθρωπος* om. Mp; *ἐκ*] *εἰς* Mp; *πρὸς τὸν*] *καὶ πρὸς τὸν* Mp. 7. *ὠκεανὸν*] *ὠκεανὸν οἰκούντων* Mp; *καὶ τὴν νεκρὰν θάλασσαν* om. Mp; *χειρὸς*] *δυνάμεως χειρωθέντων* Mp; *χειρός τε* P; *καὶ ἐξουσίας*] *εἰς μέρος* Mp. 8—9. *συχνῶν χρόνων παραδρομὴν*] *οὐ πολὺν χρόνον* Mp. 9. *περαιωθέντων*] *περασθέντων* Gr. 11. *Θρᾴκην*] *Θρᾴκην τε* P; *Θετταλίας*] *Θετταλίας τε* P; *Θετταλίας κατοικησάντων* Mp.

II. 12. *τὴν μὲν οὖν τοῦ*] *τοῦ μὲν οὖν* P; *ὅσιος*] *ὅσιος οὗτος* Gr. 13. *κατὰ τὸν Σαμουὴλ* om. Mp; *τῷ θεῷ*] *παρὰ θεοῦ* Gr. 14. *ἐξ ἔτι*] *ἐκ* Gr. 15. *Ἀγγελάριον*] *Ἀγγελαρίου, Κλήμεντος* Mp; *Ἀγγελαρίου τε* P; *μετὰ*] *μετὰ δε* P. 16—17. *κρείττονι*]

174

Фиг. 7. Из краткото житие на Климент Охридски от византийския хронист Димитър Хоматиан. Към док. 39 от дял I

Той (Климент) най-често пребивавал в илирийския град Лихнида, който е център на околните градове и който сега на езика на мизите се нарича Охрид, и в Кефалиния, преведено на български език Главиница, където е оставил и паметници.

Ал. Милев. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 175—176; оригиналът е на гръцки.

40

Цар Калоян в писмо до папа Инокентий III съобщава, че българските царе Петър, Самуил и други са получили корона от Рим

1202 г.

На първо място ние като любим син искаме от нашата майка, Римската църква, царска корона и достойнство според както са ги имали нашите стари императори. Както намираме записано в нашите книги, един е бил Петър, втори Самуил и други, които са ги предхождали по царуване.

ЛИБИ, III, с. 310, п. 2; Pgr CCXIV, кол. 1112—1113, п. 115; Ив. Дуйчев. Преписката на папа Инокентий III с българите, ГСУ Ифф, с. 22—23, п. 2; оригиналът е на латински.

41

Папа Инокентий III отговаря на писмото на цар Калоян

1202 г.

Ти обаче смирено поиска Римската църква да ти даде корона, както се чете в твоите книги, че е дала на Петър, Самуил и на другите твои знатнопаметни предци . . . Ние прочее, за да се уверим в това по-добре, наредихме да бъдат прочетени внимателно нашите регистри, от които ясно узнахме, че в подчинената ти земя са били короновани много царе.

ЛИБИ, III, с. 312, п. 3; Pgr CCXIV, кол. 1113—1115, п. 116; Ив. Дуйчев. Пос. съч., с. 22—25, п. 3; оригиналът е на латински език.

42

В писмо до папа Инокентий III цар Калоян нарича свои прародители българските царе Симеон, Петър и Самуил

1203 г.

След това през миналия месец юни царство ми изпроводи своя архиепископ и (глава) на цялата българска земя и на всеобщата света и велика

църква на Търново и велик човек на моето царство, сега въздигнат в примат и архиепископ на цяла България и Влахия, на име Василий, който, като пристигнал в Драч, не бил допуснат да премине при твоя светост, за да изпълни твоя светост желанието на моето царство съгласно обичая на моите предшественици, царете на българите и власите — Симеон, Петър и Самуил, прародители мои и на всички останали царе на българите.

ЛИБИ, III, с. 338, п. 19; Pgr CCXXV, кол. 290—291, п. 6; Ив. Дуйчев. Пос. съч., с. 47—48; оригиналът е на латински език.

43

Българските епископи на Кюстендил, Скопие, Призрен и Ниш молят папа Инокентий III да им изпрати палиум

1203 г.

Прекланяйки своите вратове под десницата на негово господство като пред най-свети отец и господин папа, с наведена глава и подвити колене поклон. На първо място грешник и смирен митрополит на пресветата църква на Велбъжд[1] Анастасий; след него грешник и смирен митрополит на великата църква на Преслав Сава; и епископът, ако и недостоен, на пресветата църква на Богородица в Скопие Марин; смиреният епископ на пресветата епископия на Призрен Аврам; грешник и смирен епископ на пресветата църква на блажения и преславен великомъченик Прокопий в Ниш Кирик и недостойният епископ и грешник на пресветата църква на Богородица във Видин Климент — ние те молим най-смирено като единствен наш пастир и вселенски отец и господар да благоволите да ни изпратите палиум за пълнота на свещенослужителския сан, та и ние през всичките дни на нашия живот да не престанем да се молим за вашето велелепие.

ЛИБИ, III, с. 337, п. 18; Pgr CCXXV, кол. 289—290, п. 5; Ив. Дуйчев. Пос. съч., с. 46, п. 17; оригиналът е на латински език.

[1] Дн. Кюстендил.

44

Папа Инокентий III в писмо до унгарския крал Емерих потвърждава, че българските царе Петър, Самуил и други са получили корона от Рим

1204 г.

Макар да ни пишеш, че ако да е завзел и държи сега една част от твоето кралство и друга част от царството на друг, гореспоменатият Йоаниций (Калоян) не е законен господар на никоя земя, поради което се учудваш, че сме предложили да коронясаме, без да се допитаме до тебе; така внезапно за цар толкова откриния ти враг, това, за да говорим, без да спорим, доня-

къде все пак не е така, тъй като ти знаеш напълно истината по това. Наистина от старо време в България последователно мнозина царе са били короновани чрез апостолическата власт, като Петър и Самуил и някои други след тях. Наистина и поради проповедта на свещенопаметния наш предшественик папа Николай царят на българите, на чиито допитвания той твърде често отговарял, заслужи да бъде покръстен с цялото поверено нему царство. Но най-после, понеже гърците излязоха по-силни, българите загубиха царското достойнство, дори бяха заставени да робуват под тежко константинополско иго, докато напоследък двама братя, сиреч Петър и Йоаниций, произхождащи от рода на предишните царе, започнаха не толкова да завземат, колкото да възвръщат земята на своите бащи, така че в един ден спечелиха чудна победа над големи владетели и безбройни народи. Ние не отричаме прочее, че те може да са нахлули насилствено в някоя част на страната, но ние положително твърдим, че те са възвърнали най-голямата част от страната по бащино право.

ЛИБИ, III, с. 353, п. 29; Pgr CCXXV, кол. 413—417; п. 127; Ив. Дуйчев. Пос. съч., с. 59, п. 28; оригиналът е на латински.

45

Византийският писател Теодор Скутариот нарича Охрид архиепископия на България

XIII в.

И тъй императорът[1] изпратил срещу отцепника[2] брат си севастократор Йоан. Поверил му войските и военачалниците и му заповядал да върви направо, докато се натъкне на войската на отцепника. Той действувал според заповедта. А отцепникът заедно с жена си и с домашните бил на лагер около Кастория.[3] Внезапно до него достигнал вик, че ромейските войски преминали Воденската клисура и напредвали срещу тях. Поради това, обзети от немалък страх, те се насочили към бягство. Но тъй като било нощ и никой не виждал къде отивал, мнозина загинали в урвестите места. Например Теодор Петралифа, брат на жената на отцепника, който се бил качил на по-буен кон, паднал в урва заедно с коня и загинал. И тъй те избягали пак до своите земи или до планините Пиренеи, които разделят Стария и Новия Епир от гръцката и нашата земя. А севастократорът използувал момента и като намерил земята без защитник, започнал да извършва нападения срещу крепостите на страната. И най-напред отишъл при Охрид, архиепископията на България, водейки със себе си и архиепископа Кавасила, когото император Теодор държал на Изток, защото бил подозиран, че не е лоялен спрямо императорската власт, тъй като и братята му Йоан и Теодор били с отцепника Михаил . . .

Ἀνωνύμου Σύνοψις, Χρονική. Bibliotheca Graeca medii aevi, ed. Constant. Sathas, vol. VII, Parisiis 1894, p. 542—546$_{10}$; ГИБИ, VIII, с. 299—300.

[1] Никейският император Йоан Ватаци (1222—1254).
[2] Епирският деспот Михаил II Ангел (1237—1271).
[3] Дн. град Костур в Югозападна Македония.

46

Византийският историк Георги Акрополит[1] съобщава в своята история, че повечето западни области на империята били населени с българи

XIII в.

Причината да ускори заминаването си от Никея беше тази.[2] Българският владетел Михаил[3], който беше брат на жената на император Теодор и син на тъста му Иван Асен от дъщерята на Теодор Ангел, като се научи за смъртта на император Йоан, понеже знаеше, че западните земи са оголени от ромейски войски, пожела отново да възвърне към българската държава земята, която бе отнета на българите от император Йоан, и градовете в нея. Това измъчваше отдавна българите. Като намери, както смяташе, момента за удобен, той се впусна от Хемус[4] и като прекоси Еврос[5], за кратко време си подчини обширна земя и си присъедини много градове без никакъв труд. Жителите, които бяха българи, преминаваха на страната на съплеменниците си и се отърсваха от ярема на чуждоезичните. А крепостите, оставени само с ромейска охрана, която не беше достатъчна да окаже съпротива при тия обстоятелства, бяха лесно достъпни за българите. Едни бяха изпаднали в паника поради страх и предаваха крепостите, като получаваха свободата да си отидат по домовете, други бягаха и ги оставяха без защитници поради внезапното нападение, понеже не можеха да измислят веднага нещо полезно, трети естествено бяха уморени от дългата служба, тъй като им беше възложен прекомерен срок за пазене. А повечето от крепостите бяха недооправени и без нужното оръжие. Веднага бяха завзети Станимака, Перущица, Кричим, Цепена и всичко в Ахридско освен Мниак, който единствен беше запазен от ромеите. Подчиниха се на българите и Устра, Перперакий, Кривус и разположеният край Адрианопол, наречен Ефраим. След като тези събития се развиха така и на Запад ромейската държава се намираше в затруднено положение, слухът [за това] достигна до ушите на императора, като го известяваше, че се очакват и по-големи от настоящите злини. Тогава хората в двореца се смутиха твърде много, защото се знаеше, че по-голямата част от западните области се обитават от българи, които се били отделили отдавна от ромеите и наскоро бяха подчинени от император Йоан, но покоряването не беше заздравено и те винаги таяха омраза срещу ромеите.

Georgii Acropolitae Opera, rec. A. Heisenberg, I—II, Lipsiae 1903, p. 107—109; ГИБИ, VIII, с. 183—184; оригиналът е на гръцки.

[1] Георги Акрополит е заемал високи чинове при императорския двор. Като военачалник и участник в събитията той познавал добре населението в западните области на империята.
[2] Става дума за никейския император Теодор II Ласкарис (1254—1258), който пристигнал от Мала Азия на Балканския полуостров, за да спре напредването на българския цар Михаил II Асен в южна и югоизточна посока.
[3] Българският владетел Михаил II Асен (1246—1257).
[4] Стара планина.
[5] Река Марица.

47

Византийският историк Георги Акрополит нарича Димитър Хоматиан архиепископ на българите

XIII в.

21. А Тодор Комнин[1], за когото споменахме преди малко, като не желаел да се задоволи със своето положение, присвоил си царско достойнство. След като станал господар на Солун и си подчинил много ромейска земя от тази, която били завладели италийците[2], а също и от тази, която били покорили българите, той облякъл пурпур и обул червени обувки. На това най-непреклонно му се противопоставил солунският митрополит Константин Месопотамит, който, понеже се придържал към каноническите правила, се изложил поради това на много бедствия и заточения. Българският архиепископ Димитър[3] обаче му възложил царската диадема, като казвал, че е независим и не е длъжен да дава никому отчет и затова имал право да помазва за царе когото си поиска, където си поиска и когато си поиска.

Georgii Acropolitae Opera, rec. A. Heisenberg, I—II, Lipsiae, 1903; ГИБИ, VIII, с. 158; оригиналът е на гръцки език.

[1] Теодор Ангел Дука Комнин, епирски деспот (1215—1224) и солунски император (1224—1230).
[2] Т. е. кръстоносците от Четвъртия поход.
[3] Димитър Хоматиан, охридски архиепископ в началото на XIII в. (1216—1235).

48

Византийският император Андроник II Палеолог[1] подарил на охридския архиепископ плащаница с надпис, в който се казва, че архиепископът е духовен глава на българското население

XIII—XIV в.

Пастирю на българите, спомни си при жертвоприношение за владетеля Андроник Палеолог!

Й о р д а н И в а н о в. Българите в Македония. Пос. съч., с. 149—150; оригиналът е на гръцки.

[1] Византийски император (1282—1328).

49

Византийският историк Никифор Григора[1] съобщава за българи в Струмица, които той нарича мизи

XIV в.

. . . Аз пропускам всичко, което ни се случи до Стримон. Там обаче ние претърпяхме нещо такова, което заслужава да бъде чуто повече от

всички неща, които възбуждат в душата на хората чувство на сълзи и смях. Ние извършихме такова неразумно дело, което би било достойно за смеха на Демокрит;[2] то ни изложи на такава опасност, която би била достойна за сълзите на Хераклит[3]. Всички знаят, че Стримон е непребродима река и за пешаци, и за конници, защото тя е най-голямата река от тия, които прорязват Тракия и Македония и се вливат в Хелеспонт и Егейско море. Тя извира от твърде високите планини, които се простират без прекъсване до Йонийско море, като започват от Евксинския Понт[4], граничат на юг с Тракия и Македония, а на север със земите на мизите[5] и река Истър[6]. Тя е най-голяма от всички реки, които напояват скитската земя и се влива в Евскинския Понт с пет устия. Ние се опитахме да преминем с една твърде малка лодка река Стримон, която води началото си от такива извори и е с водовъртежи. Ние прекарахме цял ден в преминаването на тази река понякога по един, понякога по трима заедно с товарните животни. Броят на товарните животни и на нас самите беше 20 към 140. Когато вече преминахме, слънцето беше минало пладне и клонеше към запад и залез. Би трябвало да се установим на стан и там някъде да разпрегнем добитъка. Но ние се измамихме и продължихме пътя си, надявайки се, че твърде скоро ще намерим за себе си удобни прибежища, преди още да сме извървели 15 стадия[7]. Но тая ни надежда беше твърде измамна. Някакви непрекъснати разбойнически нападения съвсем неотдавна бяха разграбили и превърнали това място в пустиня. Затова ние като някакви скитници блуждаехме по това място, доверили се само на бога и на нашите несигурни надежди. След това настъпи нощ, защото слънцето залезе и всички пътища се покриха с мрак. Нямаше луна. Тя беше извършила само половината от своя път около земята и ни беше малко полезна със своите лъчи, понеже беше в своята първа четвърт. По този път ние вървяхме в непрогледен мрак подобни на ония, за които се говори, че слизат през Тенар в ада[8] или на слизащите в пророческата пещера на Трофоний[9]. Към оная безлунна нощ се прибави тогава и сянката от околните хълмове. Техните високи върхове дотолкова скриваха от погледа ни небето, че ние не можехме да насочваме ясно нашия труден път дори по звездите. Сърцето ми замря, понеже ми предстоеше дълъг и труден път. Ние попаднахме на съвсем гъст и кичест храсталак, изпълнен с много дупки и пропасти. В него ние не обръщахме никакво внимание, че нашите обувки и дрехи се раздират от трънките, защото се грижехме само за очите си, тъй като постоянно многобройни снопчета клонки вражески ни удряха по лицата. Не се грижехме вече и за поводите и юздите, с които управлявахме конете, а пазехме очите си с ръце. Някои пък от придружаващата ни прислуга, които съвсем нехаеха за обхваналия ни страх, надаваха силни викове и пееха трагически песни. Те възпяваха славата на мъже, за които ние само бяхме слушали, но не бяхме ги виждали. Заобикалящите ни пропасти и дълбоки долове в намиращите се наоколо планини поемаха виковете им и като живи същества ги повтаряха точно и неизменно, запазвайки напълно ритъма, на свой ред отекваха и отпяваха, така както при хоровете, същите стихове се изпяват в ответ на вече изпетите. При тия обстоятелства аз се стараех по всякакъв начин да държа бодър духа си, за да не падне сломен от толкова много ужаси. Той обаче не се подчиняваше и не преставаше да упреква предприетия ненавреме път. Насочвайки се непрестанно сам към себе си, духът ми виждаше отново и отново връщащи се образи на засади и кръвожадни мъже, които от скрито

място щели да ни нападнат и щели да ни избият с меч. Докато още ние бяхме в такова тежко положение, изведнъж се появиха от тамошните скали и пропасти някакви мъже, облечени в черни дрехи, които бяха от вълна и овчи кожи, които сами си приготвяли от овцете, когато имали нужда. Тия мъже бяха същински демонски привидения. Наистина те не бяха целите в желязо като тежко въоръжените войници, но и не бяха съвсем без оръжие. Повечето имаха в ръцете си някакво оръжие за сражение отблизо, каквито са например копията и брадвите. Някои пък имаха и стрели. В първия момент ужас и страх обзеха нашите. И можеше ли да бъде иначе? Нали ние се намирахме в чужди места при непрогледен нощен мрак и при това сред хора, които не знаеха нашия език? Повечето от тамошните жители са стари преселници от Мизия и имат начин на живот като нашите сънародници. После се ободрихме и отново дойдохме на себе си, защото те ни приветствуваха ласкаво и добродушно на своя език. Те не проявиха никакви разбойнически намерения било поради това, че в сравнение с нас те бяха твърде малко и се смятаха за неравностойни да се сражават с нас, било пък понеже бог ги беше възпрял. Аз допускам повече второто, а по-малко първото, защото като местни жители и опитни да поставят в тамошните места засади срещу нас чужденците, в такава непрогледна тъмнина и като имаха за непобедим съюзник гъстата гора, те, ако биха желали сражение, то биха го свършили така, както хора, които виждат, срещу слепци. След като и те получиха подобно приветствие от наша страна (някои от нашите разбираха нещо от техния език), те накратко ни съобщиха причината за тяхното пребиваване там. Те били пазачи на пътищата и трябвало да прогонват всекиго, който, като нападне тайно, пожелае да плячкосва близките места. Вече беше изминала третата част от нощта[10], както ние разбрахме по някои звезди над главите ни. Наскоро достигна до нас и кучешки лай, който не само ни призоваваше, но и говореше за многолюдно село, което може да приеме хора, изморени от голям труд, и да им предостави ако не всички удобства, то поне само някои. След като набързо се прибрахме там, ние се пръснахме поотделно по къщите като спасени от буря и корабокрушение на някакво пристанище. Казват, че на гладния е вкусен всякакъв хляб, но и на нас тогава ни се видя сладък и приятен уваляният в пепел хляб. Целия следващ ден ние пътувахме и стигнахме едно градче, така да се каже, разположено над облаците, на местен език наричано Струмица. Изградено е на високата планина, та хората, които седят по неговите крепости, наподобяват някакви птици, ако човек ги гледа от полето . . .

Nicephori Gregorae Byzantina historia, I, Bonnae, 1829—1830, p. 374—379.

[1] Никифор Григора заедно с други лица бил изпратен от византийския император Андроник II при сръбския крал Стефан Дечански за уреждане на отношенията между Сърбия и Византия през 30-те години на XIV в.

[2] Демокрит е древногръцки философ, който смятал, че атомите са основата на света. Гледал на света и на всичко откъм веселата страна.

[3] Древногръцки философ, който смятал, че огънят е основата на всичко съществуващо. Бил мрачен и тъгувал за света, който подлежал на унищожение.

[4] Сиреч Черно море.

[5] Византийските писатели назовавали българите „мизи".

[6] Река Дунав.

[7] Един стадий се равнявал на 180 метра.

[8] Тенар е планина, при която според гръцката митология се намирал входът за подземното царство.

[9] Прорицателят Трофомий живеел в Беотия. Според легендата всеки, който влизал в неговата пещера, не се усмихвал след това в продължение на една година.

[10] Нощта се деляла на четири части: от 18 до 21, от 21 до 24, от 24 до 3 и от 3 до 6 часа. Следователно тук става дума за времето от 24 до 3 часа.

50

В синодика на цар Борил (Палаузовия препис) се казва, че охридските архиепископи са подчинени на Търновската патриаршия

XIV в.

А онези митрополити, които ще споменем сега, те бяха при благочестивия цар Асен под властта на Търновската патриаршия и тогава починаха.

. . . . .

158. Йоанникий и Сергий, архиепископи охридски, вечна им памет.

М. Г. Попруженко. Синодик царя Борила, Български старини, кн. VIII, С., 1928, с. 93; оригиналът е на старобългарски.

51

Сръбският крал Стефан Душан в писмо до венецианския дож Андрей Дандуло се титулува владетел и на немалка част от българското царство

1345 г.

По божия милост Стефан, крал на Сърбия, Диоклея, Захълмия, Зета, Албания и Приморието и владетел на немалка част от царство България[1] и господар почти на цяла Романия.

Monumenta Slavorum meridionalium II, Zagrabiae, 1870, с. 278; Йордан Иванов. Българите в Македония. Пос. съч., с. 154; оригиналът е на латински.

[1] Става дума главно за Македония, която Стефан Душан присъединил към Сърбия.

52

Документи от нотариуса Маноли Брашиано за продажба и освобождавания на роби от Македония, по народност българи[1]

1381—1383 г.

На 12 септември 1381 г. се продава „робиня. . . Мария от рода на българите от селището Прилеп" (№ 19).

На 4 ноември 1381 г. се продава „. . . Теодора от рода на българите от селището Костур . . .“ (№ 31).

На 5 юли 1382 г. се продава „. . . роб по име Алексо от рода на българите от селището Серес . . .“ (№ 99).

На 8 юли 1382 г. се продава „. . . робинята по име Ирина от рода на българите от селището Костур . . .“ (№ 100).

На 12 юли 1382 г. се продава „. . . робинята по име Ирина от рода на българите от селището Девол . . .“ (№ 105).

На 18 септември 1382 г. се продава „. . . роб по име Димитър, българин от селището Воден . . .“ (№ 125).

На 21 септември 1382 г. се продава „. . . роб от рода на българите от селището Велес . . .“ (№ 126).

На 23 септември 1382 г. се продава „. . . робиня по име Теодора от рода на българите от селището Прилеп . . .“ (№ 12).

На 28 септември 1382 г. се продава „. . . робиня от рода на българите от селището Прилеп на български по име Мила, а сега прекръстена на Маргарита . . .“ (№ 136).

На 5 декември 1382 г. се продава роб „. . . Михаил от рода на българите от селището Филокарана, Солунско . . . (№ 155).

На 9 февруари 1383 г. се продава робиня „. . . Ирина от рода на българите от селището Костур . . .“ (№ 174).

На 4 март 1383 г. се продава роб „. . . Михаил от рода на българите от селището Скопие . . .“ (№ 184).

На 7 март 1383 г. се продава „робиня по име Мария, българка от Преспа . . .“ (№ 189).

На 8 март 1383 г. се освобождава роб „. . . Димитър от рода на българите от селището Скопие . . .“ (№ 190).

На 10 май 1383 г. се продава „робиня по име Кали от рода на българите от селището Девол . . .“ (№ 205).

Ив. Сакъзов. Новооткрити документи от края на XIV в. за българи от Македония, продавани като роби, Мак. преглед, 1932, кн. 2—3, с. 1—62; оригиналът е на италиански.

[1] През XIV в., по-точно в 1381 и 1383 г., в гр. Кандия на остров Крит се извършвали и оформяли нотариално продажби и освобождения на роби. Нотариусът Маноли Брашиано питал роба и според отговора му записвал името му, народността му и родния му град. Продадени са били българи, гърци, власи, турци, руси, татари, унгарци и сърби, но всички роби от Скопие, Велес, Битоля, Костур, Воден, Преспа, Дебър и др., т. е. от цяла Македония, с изключение на известен брой гърци и власи са посочени като българи.

53

Сръбският книжовник Михаил от Островица в своята хроника съобщава, че наследникът на Душан—Урош Луди, наредил двамата братя Вълкашин и Углеш да владеят българските земи

XV в.

Той дал на двамата братя[1] да управляват българското царство . . . Когато бил само на четири мили от Дренополе[2], двамата братя, които били завзели българската земя, въстанали против своя господар.

Йордан Иванов. Българите в Македония. Пос. съч., с. 157; оригиналът е на сръбски.

[1] Вълкашин владеел Западна Македония, а Углеш — Югоизточна Македония, поради което в източника се казва, че са владеели български земи.
[2] Одрин.

54

Дубровнишко сведение за българския манастир „Св. Яким Осоговски“, или Сарандопорски, до Крива паланка (Северна Македония)

1474 г.

Дубровнишкият съвет решил да се дадат 20 перпера (жълтици) „милостиня на българския манастир „Св. Яким“.

Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 165; оригиналът е на латински.

55

Подпис на охридския архиепископ Григорий на пергаментен акт

XVI в.

С божията милост на цяла България и на Първа Юстинияна Охрид архиепископ Григорий.[1]

Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 130—131; оригиналът е на гръцки.

[1] Подписът е на гръцки пергаментен акт, пазен в Румянцевския музей в Москва, в сбирката Григорович под номер 820.

56

В Синодика на цар Борил (Дриновия препис) Самуил, Радомир, Владимир са поставени в списъка на древните български царе. За Кирил Философ се казва, че е превел светите книги от гръцки на български език

XVI в.

87. Начало на българските царе: на Борис, първия български цар, наречен в светото кръщение Михаил, който приведе българския род към благоразумие чрез светото кръщение, вечна памет.

На неговия син Симеон и неговия внук цар Петър, на Пленимир, Борис, Роман, Самуил, Радомир Гаврил, Владимир, Владислав, древни български царе, които със земното царство наследиха и небесното, вечна памет.

На древната българска царица Мария вечна памет.

88. На Кирил Философ, който преведе божественото писание от гръцки език на български и просвети българския род, новия втори апостол, през царуването на Михаил и на православната царица Теодора, неговата майка, които украсиха божествената църква със свети икони и утвърдиха православието, вечна памет.

М. Г. Попруженко. Синодик царя Борила, Български старини, кн. VIII, С., 1928, с. 77; оригиналът е на старобългарски.

57

Дубровничани в Скопие съобщават, че чумата в Македония мори наред българи и турци

30. VI. 1502 г.

Ние, Владислав де Сорго и Лука де Бона, съобщаваме по съвест това, което знаем. Да знаят Ваши светлости, чу чумната болест беше разпространена из Скопската област през януари, после изчезна за няколко дни през февруари из тази земя. След това от средата на март започна да се явява по много места из Скопие, прониквайки главно в малки места и засегна добри хора в къщите на българи и в къщите на турци. Има я и днес в много места из града.

Що се отнася до околните места, болестта беше открита през октомври в Кратово, Полог, Велес, Овче поле. Из тези места и сега я има болестта. Наистина в Кратово вече се среща малко, но в другите три места се намират доста болни. Освен това, господа, из селата на Скопската равнина, които отстоят на две-три мили от град Скопие, като Джаково (?) и много други, в които още от декември и до днес болестта не беше в силна форма, се намират и днес доста болни из тия села.

Diversa notarie, vol. 81, f. 138—139; оригиналът е на италиански.

58

Из Третия Зографски поменик, съдържащ имена на дарители на Зографския манастир в Света гора от селища и области, посочени като български земи

1527—1728 г.[1]

Загорие: град Търнов, Българска земя — г. Габрово, град Свищов, с. Трявна, с. Присой, с. Елена, монастир Дряновски, Костенец мадан, Ямбол, град Ловеч, място Етрополе, с. Тетевен (Тетовян), мон. Св. Троица, град Бдин (Видин), град Силистра, Русчук, с. Митрополия, с. Бряст, град Враца, монастир Чирепиеш, монастир Касинец, място Кипоровци, Червена вода, Оряховица.

Средец: град София, с. Връбница, с. Драгалевци, с. Локорско, с. Желен, монастир Кремиковци, монастир Дивотински, монастир Св. Архангел, „на реце Ерме“, с. Перник, с. Мещица, мон. Железнички, с. Корубляне, с. Челопечани, с. Кривина, с. Желява, с. Понор, монастир Рила, с. Дрян, град Самоков, Паликария (Покраина), мадан Рила, с. Дрян, с. Рила.

Знеполе[2]

град Пирот: място Висок[3]

Пелагония[4]*: град Битоля* — Маливица, Гръляни, Монастир Кованец, мон. Орле, Долна Преспа, Монастир Свети Илия, монастир Бигор, град Щип, Село Новолод Щип, монастир Полошки, монастир Продром, Монастир Дихово, с. Ресен, монастир Трескавец, монастир Зързей, монастир Бошава, мон. Градище, мон. Стрежево, град Кичава (Кючево — б. р.), град Енидже-Пазар, Серменин, Хума, с. Въдрища, с. Гвоздово, Хайватово, с. Кракопеци, Тиквеш, град Прилеп, Велес, Струмица, Радовищ, с. Дедино, с. Чичево, Оризаре, с. Росоман, с. Грънчища, Криволок, Златаре, мон. Янко (вецки), Скопие, Гоменджe, Струга, Връбани, Дебре (Дебър — б. р.), Мон. Лесново, Костур, Бер, Криварека, с. Магарево, Пожарско, Полянин (Дойран — б. р.), Кукуш.

Разлог: с. Банско, монастир Св. Теодор на Търлиз, с. Ощава, град Неврокоп, Косоврасти долно, с. Белица.

Пловдивско поле: град Пловдив, място Пещера, град Пазарджик, с. Перущица, Кричим, монастир Св. Врачи, Кара дере, Райково, Чокманово, Станимака (Асеновград — б. р.) . . .

Йордан Иванов. Български старини из Македония, фототипно издание. С., 1970, с. 495—500; 507, 508, 511, 512.

[1] Това са началната и крайната година на документа. В Поменика са записани имената на християните, които били дали по 10 сребърника. Понеже между имената се срещат и женски имена и такива на монахини, явно е, че записването на паричния дар не е ставало само в манастира Зограф от поклонници, които са бивали само мъже, но и из областите, където са обикаляли манастирските таксидиоти, които добре са познавали народностния състав на населението. В поместения текст се дават само имената на областите и селищата, означени под наслов „Българска земя“, а във факсимилетата се виждат и имената на дарителите.

[2] Област — Брезнишко и Трънско.

[3] Така се нарича и сега източната пиротска покрайнина до Стара планина.

[4] В оригинала: „Пефлагония“. Под тази област са поставени селищата в Македония.

Ѕагоріє
Градъ Трънов
Блъгарска земли

Сѐ Габрово	Стано ієрей	Петра ієрѐа	
	Неделко	Пахомія ѐрмонаⷯ	
	Стано ієрей	Іакова монаⷯ	
	Гвца	Алеѯа	Граⷣ Свищоⷡ
	Стойка ієрей	Сѣва Тодоранъ	
	Никола	Желеска	
	Стана	Петра	
	Славуа	Пейка Сакω	
	Пейка	Іωанна	
	Нейа	Ангелина	
Сѐ Тревна	Герги	Петра	Граⷣ Трънов
	Ѕлата	Драгна	
	Никола	Петка	
	Богдана	Радослава хаџи	Котенець
	Стойка	Секула хаџи	маⷣ
	Пом	Петра ωртака	
	Герги	Цвета Бойω	
Сѐ Присой	Костантиⷩ ерей	Михаила	Янболь
Сѐ Елена	Василія	Θеωⷣра Стоно ѐрей	
Моⷩ Дре-новски	Іωсифа ѐрмонаⷯ	Душка	
	Харітона	Жейка	
	Серапіωⷩ	Θеωⷣра	
	Станіω ерей	Ѕлатка ієрѐа	
	Сакуо Покала [?]	Янка	

Фиг. 8. Из Третия Зографски поменик. Към док. 58 на дял I

Ѕагоріє
Блъгарска земли

		Кръсте хаџи	Мѣсто Строполис [?]
Градъ (Лове)цъ	Геωргія ієрѐа	Васілія ѐрмонаⷯ	
	Бръна	Пелагія монахі	
	Сѣка	Витана ієрей	Сѐ Тетовⷪ
	Стамата	Владъ	
	Петра	Даніла ѐрмонаⷯ	Сѐ Митрова [?]
Монаⷭ Стⷶ Тоца [?]	Стефанъ ермоⷯ	Дейа	
	Пансія	Дѣкица	
	Плака [?]		
	Стана	Дима	Сѐ Брестъ
	Рада	Хоралщи [?]	
	Момчила хаџі	Кіраца	
	Петронія ѐромонаⷯ	Петка	
	Никодима моⷯ	Пейа	
Граⷣ Бдинъ	Магдалина монахі	Яны хаџи	Солⷪ граⷣ
	Анастасія монахія	Пансія монаⷯ	Дохіаръ
Граⷣ Силистра	Ісаіє ѐромоⷯ	Евфимія монаⷯ	Ѕографъ
	Василь ермонаⷯ	Мелентія монаⷯ	
Хиландаⷬ	Виктора ѐрмонаⷯ	Неделька	Сѐ Урвна река [?]
Серес граⷣ	Вилче ієрей [?]	Илия презвитера	
	Спаса	Єрофеи архієреі	
	Марида [?]	Димитрашко хаџи	
Єурипо [?]	Калиника архієрѐа	Арсенія ієро(мо)наⷯ	
Бдинъ	Петко дреⷰ [?]	Димітра Димітри	
Рахувъ	Тошко хаџи		
Гюргево	Георгія		

Фиг. 8 (продължение)

Загоріе

Градъ Краца

	Монастирь Унрепишь	Монастирь Каснецъ	
	Сава Данила мо	Інатіа	
	Сімеώна ермо	Неофіта	
	Сава	Григоріа	
	Михаила	Кура	
	Петка	Кръсте	
Мона Шарей	Герасима	Михаила	
	Сімеώна	Никанора ермо	место Кипоровци
	Стоина	Стоію іерен	
	Дейка	Іώва	
	Іωвана	Сава ермона	
	Драгана	Мінω	
Геракарци при Солунъ	Неда	Никифора	
	Кала	Софроніа	
	Неделко	Дамаскіна	
	Стойка	Степана	
	Михаила	Стефана	
Гра Краца	Неда Стоила ерен	Іωанъ	
	Костадинъ	Іωанна ерен	
	Іωвана Неда	Панагіωти	Върба
	Тодора Іωвана	Zмарагда	
	Петка Іωана	Іωана	Црнгра

Български старини изъ Македония 32

Фиг. 8 (продължение)

Срѣдецъ

Градъ Софѣа

Гра Софѣа	Марграона	Кръстію іерен	Се Кръвница
	Іωанна	Цвѣтка	
	Степана	Стойко	
	Герга	Павелъ	
	Младена	Герго	
Се Драгалевци	Никола	Калуда	
Се Локорско	Илія	Цона	
Се Желень	Пешина	Никола	
Мо Кремико	Григоріа	Герга	
Мо Диовтин	Герасима	Хараласа	
	Бойкюла	Іωанна	
	Димитра	Братоя	
	Дана	Өеωдоръ	
	Апостола	Петко	
Мон С Архагг на ръце Ерме	Милоша	Спаса	
	Макаріа	Вела	
	Іωила	Продана	
	Никола	Вела	
	Стефана	Стоина іерей	
	Геро	Неделка	
Zнеполе	Кошко	Анна монахіа	
		Костантинъ	

Фиг. 8 (продължение)

Ѕнепόлѥ

	Мѡѷсй іерей	Паѵсіа ерѡмона	
	Іѡна монах	Митрофан монах	
	Ми́лка	Стоина	
	Ѳеѡдосіе монах	Михаила	
	Стоина	Власіа іерей	
	Стоѧ	Цѵрꙋ	
	Пелагїа монахїа	Кръсте	
	Елисавета монахїа	Меле́нтїа ерѡмон	
	Ѻла	Ве́лка	
	Ѵръна	Іѡа́нна	
	Неде́лка	Стоѧ́на	
	Ꙗна	Стоѧнка	
	Негра	Цѡла	
	Стаико	Хрїстофора ерѡмон	
	Ста́нко	Милоша	
	Сто́йка	Цвѣтка	
	Вышнѧ	Магдалина	
	Ꙗка́на	Стеѧ	
	Никола	Ꙗнкꙋла	
	Кѵрїака монах	Миленка	
	Дамаскина	Кръстѧ	
	Іѡа́нна іерей	Ꙗкꙋла Ѳеѡдора	
		Гавріло ерѡмонах	

Фиг. 8 (продължение)

Блъгарска земліа

Градъ Пирот

Град Пирот	Дойча	Младена	Мѣсто Висо́къ
	Нико́ла	Іѡакима	
	Ѻка́на	Радиво́ѧ	
	Стоина	Цо́ла	
	Станкла	Цвѣжа	
	Рꙋжа	Стоина	
	Никїфора ерѡмон	Радиво́ѧ	
	Бо́йка	Стоина	
	Ꙗнка	Дамаскїна ерѡмон	
	Ми́ка	Мартѵ́рїа ерѡмон	
	Илїѧ	Никїфора	
	Вита́на	Ни́фона	
	Влахи́нѧ	Вла́да	
	Младе́нь	Не́цо іерей	
	Ѳеѡдра	Неде́лка іерей	
	Не́ца	Лепо́ѧ	
	Пе́тра	Ма́рта Младе́на	
	Илїа ерей	Ра́дила Не́йо	
	Цвѣтко	Ѳеѡдра	
	Богосло́въ	Цо́ра Меле́тїе	Сты Архангель
	Ми́лчо	Не́ца Меле́тїе	
	Не́ца	Пе́на	
		*Тимофей: ерѡмон	

Фиг. 8 (продължение)

Пефлагонїа

Блъгар'ска земля

Село Гвоздово	Ар'гира	Нинча	Гра Прилѣ
	Шерьм	Гюде	и Велесъ
	Аргїра	Бисерика	и Струмиц
Хлибатово	Анасто	Петко	и Радовиш
	Андѡна	Мано	
	Шерьм	Блика	
Пазарь	Манча	Кера	
	Керана	Стамата	
Село Кляко-пеци	Карафилъ ерей	Стоя	
	*Якова ерей	Кирила ермона	
	*Ангеле	Симеѡ ермона	
Тикве	Іакова	Никола	
	*Маро	Нестора	
Коншаници	Станка	Кръсте	
	Никола	Цвѣтка	
	Гюрги	Петка	
	Божикъ	Стойн	
	Алеѯа	Іѡанъ Агафи	
	Макрѵдїа	Іѡна Гюргяна	
	Богдана	Ѳеѡра Мара	
	Гальбъ	Петка Дѣм	
	Зѵна	Никола	
	Цвѣта		

Фиг. 8 (продължение)

Пефлагонїа

Блъгар'ска земля

Градъ Келе

Село Дедино	Іоанна	Пенѡ	Гра Гкеле
	Анастїа	Велислава	К
	Степана	Стояна	С
	Петра	Марка	М
	Ника	Андона	
	Неѡфит' ермо	Мѵр'ца	
	Дороѳеа ермон	Сава	
Се Уничево	Петко	Петана	
	Анникїа монахїа	Янка	
	Неделка	Гълъба	
Ориз̑аре	Неделко	Петра	
Село	Кръсте ерей	Ника	
Росомли'	Митань ерей	Никола	
	Дамче	Нанка	
	Іѡв'ко	Коста	
	Гаврїль	Стоян'а	Село
Дедино	Макарїа еромон	Сергїа еромона	Гръничи
	Мар'ко	Гюра	
	Кирязїа	Василь	Криволѣ
	Стоина	Димитре	Златаре
	Хрїста	Никанора	Мона Яко
	Димитра	*Гирасимо монахо	

Фиг. 8 (продължение)

Блъгарска земля

Град Бытола

Бытола	Ѳома	Влъкашин ереи	Долна Ирѫспа
	Стойна	Митрофан ермон	Мона Ст Илїа
	Влъча	Агапїа	Мона Бїгор
	Стойна	Богдана	Град Щип
Маловища	Нано	Ананїа архїерей	
	Миле	Грꙋйо	
	Секꙋла	Трена	
	Стале	Іовица	
	Рале	Ангель	
	Богош	Петко	Село Ново
	Рꙋса	Никола	по Щип
Гръмин	Стойна	Павла Вела	
	Петра	Фрꙋга	
	Кенедикта	Аѳанаса	
	Захарїа	Ела	
	Вида	Мина	
	Плꙋна	Станислава	
Мон Кокине	Петронїа ермонах	Милослав	
Мон Орла	Арсенїа	Стамена	
	Герасима ермон	Милоша	
	Елеѵѳерїа ермон	Радикон	
	Лазо ерей	Богослав	

Фиг. 8 (продължение)

Пефлагонїа

Блъгарска земля

Монастир	Захарїа	Антонїа	Монастир
Полошко	Андонїа	Іосифа	Трескавец
	Дамаскина	Никита	
	Іосифа	*Гаврїил ерома . . .	
	Сергїа	*Захарїа ером . . .	
	Іосифа	Іосифа ермонах	
	Самоила	Сергїа	
	Никодима	Стефана	
	Ефрем	Іосифа архїерей	Монастир
	Вениамин	Никифора	Зръзей
	Агапїа	Митрофан	Монастир
	Влъчка	Макарїа	Бошака
Мон	Ѻрдана	Костантїа	Мон Градище
Продром	Хрїстофор	Антонїа ермонах	Мон Крьмин
	Кѵпрїана	Нестора ермонах	Монастир
	Кена	Дамаскина	Бꙋковец
Мона	Ера	Стефан	Мон Орла
Дꙋхово	Макарїа архиерей	Мелетїа	Мон Стрежек
	Ананїа	Никола	Град Кичава
Мона Лако-	Іосифа ермонах	Петка	
черец	Іоила монах	Мꙋтсо	
Село Ресен	Георгїа	Ѿанча	
	Дамаскин ермон	Никола	
		Десина	
		*Хрсто	*село
			Пл . . в'а

Фиг. 8 (продължение)

Разлогъ
Бльгарска земля

	Ѕмарагда	Стоѧна	Крива Река
Се Магаре	Койна	Георга	Гра Неврокоп
	Петка	Корнилiа	Мон Коснин
	Петка	Феωфана	
Се Бан'ско	Ѕлатанъ ерей	Стефана ермон	
	Стойка	Георгiа ермона	Село
Мона ст Феω на Трълиз'	Феωръ ерей	Стойω	Негрила'ни
	Данила еромон	Геро Iωванъ	гра Неврокоп
Се Ошане	Ман'уо	Стоѧнъ	Се Косоврат' долно
Гра Самоков	Калка	Проданъ	
Гра' Дупница	Кисарiω архиерей	Петръ	
Мона Рила	'Долнисiе ером	Богдана	
	Палладiе	Радула	Паллакарiа
	Радослава	Цветана	
	Симω	Милослава	
Струги	Пронуо ерей	Маринко	
	Спиридона мона	Стоѧна	
	Станко	Кωнна	Рила мад
Кръвени	Димо 'Ѧно	Века хаџ	
'Декрс	Георго 'Секвал	Милослава	
	Манойла	Рудикон	
Се Ошане	Грозiω ерей		

Фиг. 8 (продължение)

Пловдин'ско поле
Бльгарска земля

мѣсто	Манойла	Iωсифа	мост с Феωръ
Пещера	Калуа	Герасима	
	Стоина	Илiа	
Се Перущи	Кали	Стоѧ	
	Коста	Iωсифъ ермона	гра Пловди
	Богдана	Василiе ермона	
	Калуда	Никанора ермон	
	Феωра	Филуо	
	Паскаль	Дамаскинъ ерм	
Кричим'	Василiа	Iωсифа ермона	
	Георгiа	Мавруди ерей	
	Петра	Неделка ерей	
Се Пещера	Станиша	Фωдана ерей	
	Коста	Iωаны iерей	
	'Апостола	Параскева	
Гра Пазарџи	Никола хаџи	Стоѧна	
	Стоинъ	Косинъ	
	Стоiнъ	Софiю	
Мона с Врати	Феωфан еромона	Димитра	
	Гер'васiе мон	Петра	Пазарџи
*Кара дере	Петронiе мон	Коста	
*Раиково	*Георгω	*Максимъ ерм	
*Чокмано	*Димо	*хаџи Димитръ	*Разлогъ *Белица

Фиг. 8 (продължение)

59

Представители на Осоговския манастир при Крива паланка, на Благовещенския манастир при Кюстендил и на Билинския манастир при Трън се явили в Москва да искат помощ от цар Феодор Иванович

1586 г.

[На руския цар било съобщено]:

За пристигането при него от Българската земя от манастира Благовещение на митрополита Висариона Колосейски и от манастира в голямата планина Осоговица на пустинника Йоаким и игумена Гервасий и на свещеника Стефан от Архангелския манастир при Билина.

Сношения России с Востоков по делам церковным, СПб., 1858, т. I, с. 182; Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 168, 169.

60

Сведение на венецианския посланик Лоренцо Бернардо за българския характер на селищата в Македония

1591 г.

Струга, казват, че е град, а в същност е повече село; тя е първо поред селище в България. През Струга минава река, която изтича из Охридското езеро; тук, казват, извира и реката на гр. Леш [р. Дрим]. Току-речи цялото Стружко поле е питомо, обработено и твърде плодородно; малко по-нататък, при началото на стружкото поле, се минава по един мост, който е на границата между Албания и България. Българите говорят славянски и следват гръцки [източноправославен] обред. . .

На 23 май, като вървяха по-нататък по добър път, стигнаха в 19 часа в Битоля. Битоля е български град, твърде населен, както казват, 1500 къщи, между които и 200 еврейски.

На 27 май, като слязоха по хълма, изобилен с вода и кладенци, тръгнаха по полите на планината, що се намираше отсреща на хълма, па слязоха в едно широко поле, което турците наричат Вардарова, а българите — Сланица.

Те минаха по дървен мост, дълъг 300 крачки, що води през р. Вардар, която по-горе протича през Скопие . . . Този мост е граница между България и Тесалия. Близо до моста има къща, от която дойде една българска девойка с погачи, печени под пепел.

Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 169—170; оригиналът е на италиански.

61

Сведение за населението на Скопие и околността му от русин, който бил турски пленник

XVII в.

. . . А жителите на Скопие са турци, а също така има много жители християни . . ., а около това селище Скопие от трите страни в околията жителите са всички българи.

Описание турецкой империи, составленное русским, бывшим в плену у турок в XVII веке, под редакцией П. А. Сырку, С.-Петербург, 1890, с. 38. Срв. Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 182.; оригиналът е на руски.

62

Сведения на турския пътешественик Хаджи Калфа[1] за българското население на някои градове в Македония

XVII в.

Битоля, между Лерин, Прилеп, Преспа и Охрид. От Цариград през Солун, Вардар и Воден се дохожда за 15 дни тук. Жителите са българи. Султан Мурад победителят изпратил в 784 (1382—1383) г. Тимурташ паша, който превзел града с меч в ръката. . .

Хрупища, на брега на Костурското езеро, 2 часа далече от Костур. Наблизо се намират Костур, Биглища, Населица. Жителите са българи.

Охрид, югозападно от Скопие, 16 дни път от Цариград, на източната страна на едно езеро. Границите са: Преспа, Старово, Кичево. Жителите са българи: тук има златни и сребърни рудници.

Румелия и Босна географски описал Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа. От немското издание на Йозеф фон Хамер превел и снабдил с обяснителни бележки Стоян Аргиров. Архив за поселищни проучвания, I год., С., 1938, кн. 3, с. 60, 61, 84; оригиналът е на турски.

[1] Автор на редица съчинения, между които и на една всеобща география.

63

Сведения за българското население в селища на Македония, съдържащи се в пътеписа на Евлия Челеби[1]

XVII в.

В Скопие има арменска, българска и сръбска черква и еврейска хавра. Френците, маджарите и немците нямат нищо. Латинците са доста и се черкуват в сръбската черква.

Оттук [Кратово], като тръгнахме към изток, минахме през българското село Нагоричани и взехме коне от селото Мурад, което има шестстотин къщи, изкарва желязна руда и е българско село.

. . .Като тръгнахме оттук [град Дупница] към изток и като вървяхме един ден, стигнахме в селото Дурган. Това село е българско и се състои от двеста къщи.

Откак вървяхме час и половина към север, стигнахме в селото Извор, което е край река и в полите на една планина. Това българско село има сто и петдесет къщи и е спахийско. Оттук вървяхме към юг по един бряг шест часа и стигнахме в крепостта Прилеп, който е в гориста местност.

Изобщо тук [Прилеп] се говори български език, защото всички християни са сърби и българи.

Всичката градска [за Пирот] рая е българска.

А. Шопов. Евлия Челеби, Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София, XII, С., 1902, с. 175, 179, 182, 184, 185, 192; оригиналът е на турски.

[1] Турски пътешественик и географ (1611—1682), известен с голямото си съчинение „Книга за пътуванията (Seyahatnâme)", в което подробно описва страните и областите, които е пропътувал, и главно земите на Балканския полуостров.

64

Сведение на турския историк Ходжа Садедин[1] в хрониката му „Корона на историите" за българския характер на Северна Македония по времето на Константин Деян[2]

XVII в.

Наистина кюстендилският владетел, познат с името Константин и прочут с владението на обширни земи и с многобройните спахии (войници — б. р.), беше върховен властник в българската област и притежаваше земите, в които се намират рудниците Тала и Накра . . .

Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 162; оригиналът е на турски.

[1] Автор на пътепис.

[2] Константин Деян, владетел на Велбъждското княжество в Югозападна България, който станал турски васал и загинал в 1394 г. във войната против влашкия войвода Мирчо.

65

Сведение от „Обща и турска история", писана от Рамазан-Заде относно завоеванието на Северна Македония и Кратовските рудници от турците

1638 г.

След като били завладени и останалите градове и места, кюстендилският господар [Константин Деян—б. р.], който владял българската земя със златните и сребърни рудници . . . [бил подчинен — б. р.]

Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 162; оригиналът е на турски.

66

Сведение на католишкия архиепископ Петър Богдан за границите на българската земя

1640 г.

България и нейните граници. България се нарича днес цялата оная земя, която се зовяла някога Първа Горна Мизия, част от Долна Мизия, цяла Тракия с изключение на приморието Галиполско, гдето се говори гръцки език, по-голямата част от Македония, цяла Морава, та до Охрид, до пределите на Албания и Гърция и от Сърбия на изток до Черно море; Дунавът я дели на север от Влашко и Молдавия, в старо време наричана Древна Дакия, отвъд Дунава и пр.

E. Fermendzin. Acta Bulgariae ecclesiastica ab A. 1565 usque ad 1799. Zagrabiae 1887, p. 69; Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 173—174; оригиналът е на италиански.

67

Сведение за гр. Скопие в един католически документ

1653 г.

В град Скопие, град български, архиепископ е монсиньор Андрея.

Н. И. Милев. Католишката пропаганда в България през XVII в. С., 1914, с. 152; оригиналът е на латински.

68

Сведения на католишкия архиепископ Петър Богдан за българския характер на Охрид и Скопие

1655, 1667 г.

[1655 год.] Охрид, български град, описан от Петра, ссфийски архиепископ. Градът Ахрида се нарича по славянски Охрида или Охрид, разположен при езерото, наричано Лихнидско или на славянски Блато Охридско. Той е бил съграден от император Юстинияна, който го и назовал Юстинияна Първа и свое отечество. . . Но в наше време той припада на царство България и е неин главен град: и днес всички, които живеят вътре в града [крепостта], са българи.

[1667 год.] Някои автори поставят скопското архиепископство между българите, защото под ведомството на това архиепископство между българите се намират може би някои католици; други обаче католици, на които също началствува архиепископията, се намират в Сърбия.

Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 174—175; оригиналът е на италиански.

69

Сведение на сръбския книжовник Йеротей Рачанин[1] за гр. Велес

1704 г.

И пак дойдохме на 14 ден във Велес, град български, а турците го наричат Кюпрюлия . . .

Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 182; оригиналът е на сръбски.

[1] Калугер, преписвач на сръбски православни църковни книги и автор на пътепис.

70

Сведение на руския пътешественик В. Г. Барский за българи в Солун

1725 г.

Останах в Солун точно един ден и не можах нищо да разгледам. Престояването ми там беше благополучно, понеже си намерих познати хора, при това българи, и те ме угощаваха и приготвиха за път.

В. Григорович Барский. Странствования по святым местам Востока с 1723 по 1747 г.

Издание Правосл. Палестинским Обществом., СПб., 1885—1887, часть I, с. 218; Йордан Иванов. Българите в Македония. С., 1917, с. 185; оригиналът е на руски.

71

В опис на девическия манастир Язак (Фрушка гора) се отбелязва, че гр. Кратово е в България

1753 г.

Ана монахиня, родена в Кратово, България, има от рождение 81 години . . . Дошла е тук в манастира в 1744 г.

Д. Руварац. Опис српских фрушко-горских манастира од 1753 г. Ср. Карловци, 1905, с. 88, 89; Йордан Иванов. Български старини из Македония, второ допълнено издание. С., 1931, с. 156; оригиналът е на сръбски.

II.

ВЪЗРАЖДАНЕ. НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

1

Откъс от предисловието на „История славяноболгарская" на Паисий Хилендарски,[1] в който се изтъква необходимостта от познаването на родната история

1762 г.

Внимавайте, вие читатели и слушатели, роде български, които обичате и имате присърце своя род и своето българско отечество и желаете да разберете и знаете известното за своя български род и за вашите бащи, прадеди и царе, патриарси и светии, как изпърво са живели и прекарвали. За вас е потребно и полезно да знаете известното за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи своя род и език, имат история и всеки грамотен от тях знае, разказва и се гордее със своя род и език.

Така и аз ви написах подред това, което е известно за вашия род и език. Четете и знайте, за да не бивате подигравани и укорявани от други племена и народи. Твърде много обикнах българския род и отечество и много труд употребих да събирам от различни книги и истории, докато събрах и обедини историята на българския род в тая книжица за ваша полза и похвала. Написах я за вас, които обичате своя род и българското отечество и обичате да знаете за своя род и език. Преписвайте тая историйца и платете, нека ви я препишат, които умеят да пишат, и пазете я да не изчезне!

Но някои не обичат да знаят за своя български род, а се обръщат към чужда култура и чужд език и не се грижат за своя български език, но се учат да четат и говорят по гръцки и се срамуват да се нарекат българи. О, неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш и не говориш на своя език? Или българите не са имали царство и държава? Толкова години са царували и са били славни и прочути по цялата земя и много пъти са взимали данък от силни римляни и от мъдри гърци. И царе, и крале са им давали своите царски дъщери за съпруги, за да имат мир и любов с българските царе. От целия славянски род най-славни са били българите, първо те са се нарекли царе, първо те са имали патриарх, първо те са се кръстили, най-много земя те завладели. Така от целия славянски род били най-силни и най-почитани и първите славянски светци просияли от българския род и език, както и за това подред написах в тая история. И за това българите имат свидетелство от много истории, защото всичко е истина за българите, както и споменах.

Но поради що ти, глупави човече, се срамуваш от своя род и се влачиш по чужд език? Но, рече, гърците са по-мъдри и по-културни, а българите

са прости и глупави и нямат изтънчени думи. Затова, казва, по-добре да се присъединим към гърците. Но виж, неразумни, от гърците има много народи по-мъдри и по-славни. Оставя ли някой грък своя език и учение и род, както ти, безумни, оставяш и нямаш никаква придобивка от гръцката мъдрост и изтънченост? Ти, българино, не се мами, знай своя род и език и се учи на своя език! По-добра е българската простота и незлобивост. Простите българи в своя дом приемат и гощават всекиго и даряват милостиня на ония, които просят от тях. А мъдрите и културни [гърци] никак не правят това, но и отнемат от простите и грабят несправедливо и повече грях, а не полза ще получат от своята мъдрост и култура. Или се срамуваш от своя род и език пред учените и търговците и славните на земята, защото българите са прости и няма от тях много търговци и грамотни и вещи и знаменити на земята в днешно време, но повечето от тях са прости орачи, копачи, овчари и прости занаятчии? Аз ще ти отговоря накратко на това. От Адама до Давида и праведния Йоаким, Йосиф годеник (на света Богородица), колкото праведни и свети пророци и патриарси имаше и се нарекоха велики на земята и пред бога, никой от тях не беше търговец или прехитър и горделив човек, както сегашните хитреци, които ти имаш на почит и им се чудиш и се влачиш по техния език и обичай. Но всички тия праведни праотци са били земеделци и овчари и били богати с добитък и земни плодове, и били прости и незлобливи на земята. И самият Христос слезе и заживя в дома на простия и бедния Йосиф. Виж как бог обича повече простите и незлобливи орачи и овчари и най-първо тях е възлюбил и прославил на земята, а ти се срамуваш, защото българите са прости и неизкусни овчари и орачи, оставяш своя род и език, хвалиш чуждия език и се влачиш по техния обичай.

Аз видях, че много българи постъпват така и отиват по чужди език и обичай, а своя хулят. Затова тук написах за ония отцеругатели, които не обичат своя род и език; а за вас, които обичате да знаете и слушате своя род и език, написах да знаете, че нашите български царе, патриарси и архиереи не са били без летописни книги и кондики. Толкова години са царували и господствували на земята и са имали царски истории и архиерейски кондики, знания за всичко и за много български светци жития и служби. Но в онова време не е имало славянски печатници, а хората от небрежност не преписвали. На малко места се намирали такива книги. А когато турците заели българската земя ненадейно, те погазили и изгорили черквите, манастирите, царските и архиерейските дворци. В това време хората бягали от турския страх и ужас само да запазят своя живот и в това люто време загинали ония царски истории и кондики за българите патриарси и архиереи и на много светци житията и службите. И днес няма тия летописни книги, които са били пространно написани за нашия народ и за българските царе.

Аз прочетох много и премного книги и много време търсих прилежно, но никак не можах да намеря. В много ръкописни и печатни истории по малко, рядко и накратко се намира. Някой си Маврубир[2], латинец, превел от гръцки една кратка история за българските царе, но съвсем кратко — едва се намериха техните имена и кой след кого е царувал. Самият този Маврубир е написал: „Така казват гърците поради завистта и ненавистта, която имали към българите. Не са описали храбрите постъпки и славните дела на българския народ и царе, но накратко и противното писали, както

им е било удобно, за да не се срамуват, че българите много пъти са ги побеждавали и са взимали от тях данък." От този Маврубир и от много други истории събрах за много време същественото, поразпространих и съставих тая историйка. При все че се намира в много книги по малко и накратко писано за българите, но не може всеки човек да има тия книги, да ги чете и да ги помни, затова разсъдих и събрах всичко в едно.

История славяноболгарская, под ред. на П. Динеков, С., 1963, с. 29—30; оригиналът е на български.

[1] Паисий Хилендарски, роден в Банско през 1722 г., пръв идеолог на българското национално възраждане. През 1762 г. завършва „История славяноболгарская", която поставя началото на новобългарската литература. Преписвана и разпространявана по села и градове, тя пробужда и укрепва българското национално съзнание.

[2] Мавро Орбини, автор на книгата „Царството на славяните" (1601), от което съчинение се е ползувал Паисий Хилендарски.

2

Откъс от „История славяноболгарская" на Паисий Хилендарски за цар Самуил и неговите приемници и за падането на Първата българска държава

1762 г.

След Давида на престола дошъл *Самоил*. Той нападнал, разорил западните провинции и ги покорил под своя власт. И нападнал Далмация, опожарил рагузкото предградие и град Катара. Много пъти разбивал гърците, посякъл на части тяхната войска, отнел от гърците Солун, Енишехер, Караферия, сиреч Ларса, и Бер, цяла Теталия, изпратил куцовласите, арнаутите и гърците от ония места и ги заселил край Варна и Търново. И от тях имал много войници срещу гърците. В Енишехер поставил голяма българска войска и оттук пренесъл в България много мощи на светци. Обичал и почитал с голямо благоговение светите мощи, затова и отначало му помагали и побеждавал, покорил много земя. Докато бил в началото почитателен към бога и светците, и бог му помагал. После се развратил и бог го изоставил. Повдигнал се със завист срещу своя род и царското семейство и избил цялото семейство. Оставил само Йоан-Владислав, син на неговия брат. Гръцкият цар Никифор Урания се повдигнал с войска срещу цар Самоил, надвил и го ранил в сражението. Той се върнал в своя дом и пуснал гръцките господари, които били заробени от началото във войните. Дал на гръцкия генерал Азот своята същеря за жена и го накарал да отиде в Дураца или Добруджа. Онзи се качил на един кораб и побягнал в Цариград. И назначили го магистър. Отново Никифор Урания тръгнал с войска срещу България и отнел няколко града от Самоил. Гърците отишли срещу Скопие и Сърбия, Самоил тръгнал срещу Едреке и го разорил и запустил. После се запътил с войската си срещу Скопие, но гърците някак го обсадили и сразили войската му. Поробили много българи и поради голямата злоба, която отначало имал към Самоила и към българите, цар Никифор извършил нечувано от века мъчителство — извадил очите

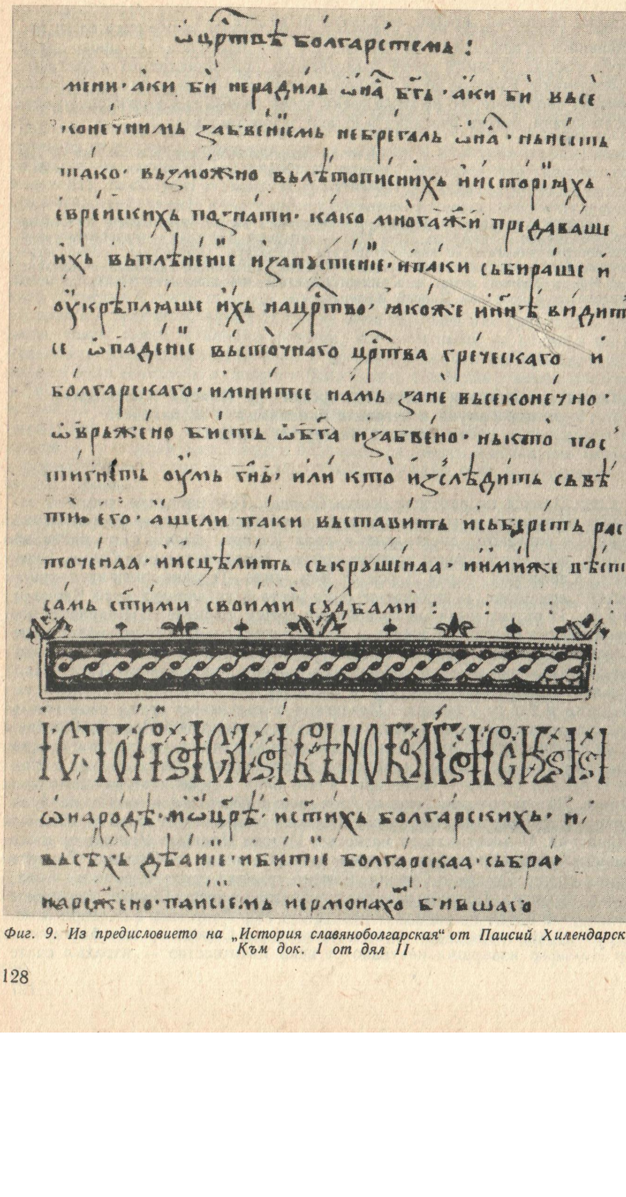

ѡ цр҃твѣ болгарстѣмъ :

мени. аки би нерадилъ ѿца бг҃а. аки би все
конечнимъ забвенїемъ небрегалъ ѿца. и неисть
тако. вьзможно вълѣтописнихъ иисторїахъ
еврейскихъ познати. како многажи предаваше
ихъ въплѣнение изапустение. ипаки сьбираше и
оукрѣпляше ихъ нацр҃тво. якоже иин҃ѣ видит
се ѿпаденїе высточнаго цр҃тва греческаго и
болгарскаго. имините намъ зане всеконечно
ѿвржено бисть ѿбга изабвено. никто нес
пигнеть оумъ гн҃ь. или кто изслѣдить свѣ
тнь его. ащели паки виставить исьберетъ рас
точенаа. иисцѣлить ськрушенаа. иминиже п бѣ
самь свтими своими судбами : :

ИСТОРІА СЛАВЕНОБОЛГАРСКАЯ

ѡнароде и ѡцр҃е истихъ болгарскихъ. и
вастѣхъ дѣанїе ибитїи болгарскаа. сьбра
нарежено паисїемъ иермонахо бившаго

Фиг. 9. Из предисловието на „История славяноболгарская“ от Паисий Хилендарски. Към док. 1 от дял II

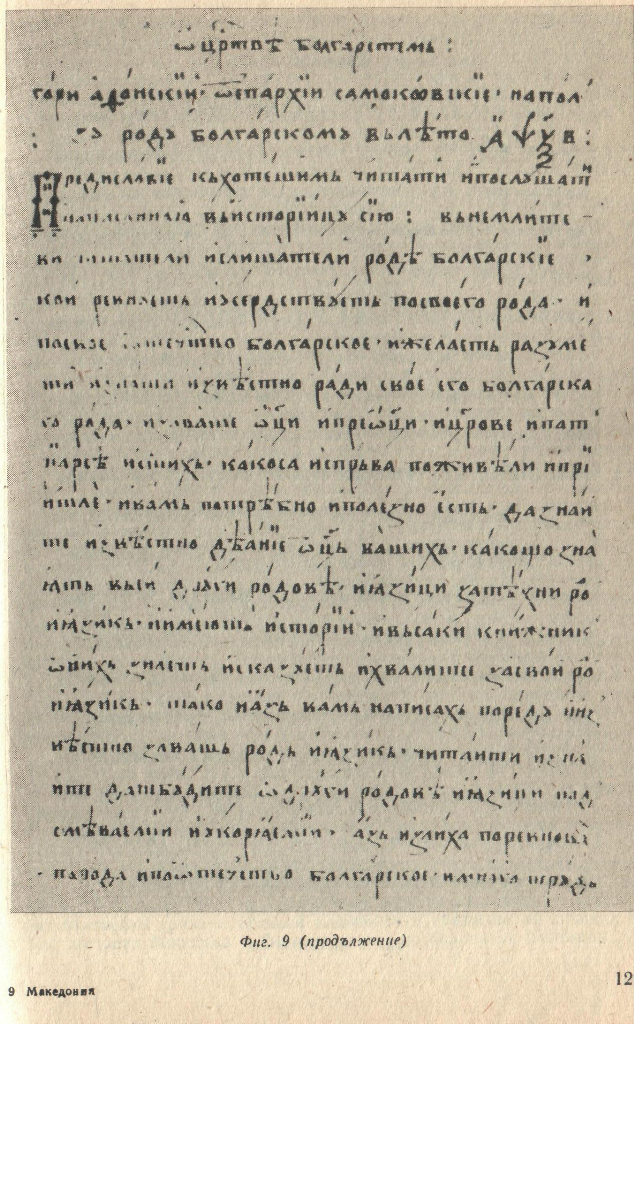

ѡ цр҃твѣ болгарстемъ :

гари адонскїи. ѿепархїи самоковскїе. напол
: въ родѣ болгарскомъ вълѣто ҂аѱѯв :
Предисловие къхотещимъ читати ипослушати
написанная вьисторїицу сию : вънемлите
ви читатели ислишатели родѣ болгарскїе
кои ревнуете иусердствуете посвоего рода. и
посвое отечество болгарское. ижелаете разуме
ти изнати изъвѣстно ради свое его болгарска
го рода. ...

Фиг. 9 (продължение)

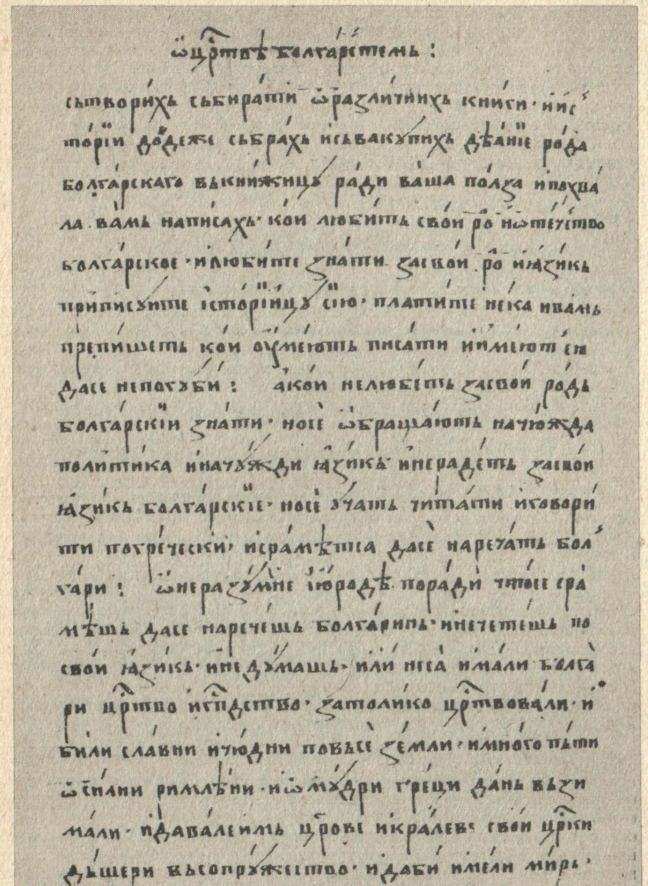
ѿцр̃твѣ болгарстемь :

сътворихъ събирати ѿ различнихъ книги и ис-
тории доде же събрахъ и съвокупихъ дѣание рода
болгарскаго в книжицу ради ваша полза и похва-
ла. вамъ написахъ, кои любите свой род и отечество
болгарское и любите знати за свой род и язикъ
приписуйте историйцу сию, плаштите нека и вамъ
препишеть кои умеют писати и имеют си
да се не погуби : а кои не любет за свой родъ
болгарскии знати, но се обращают на чужда
политика и на чужди язикъ и не радет за свой
язикъ болгарскии, но се учат читати и говори-
ти по греческии и срамѣат се да се наречат бол-
гари : ѿ неразумне и юроде! поради что се сра-
мѣш да се наречеш болгарин и не четеш по
свой язикъ и не думаш, или не са имали болга-
ри царство и господство, за толико царствовали и
били славни и чудни по всее земли, и много пати
ѿ спали римлѣни и ѿ мудри греци дань взи-
мали, и давали им царове и кралеве свои царски
дъщери въ супружество, и да би имели мир,

Фиг. 9 (продължение)

на 15 хиляди българи и на сто човека оставил един с едно око да ги водят, и така ослепени, ги изпратил на Самоил. Когато толкова народ дошъл при цар Самоил и той видял българските мъки и поругание, веднага се разболял от сърдечна болест и след късо време умрял. Така Самоил заради проливането на невинна кръв, когато избил своя царски род, прогневил много бога и бог изпратил гнева си върху него и върху цяла България и ги предал в гръцки ръце за много време, както ще се каже.

След Самоила на престола се качил неговият [син] *Радомир*, но царувал една година и бил убит на лов по подстрекателство на гръцкия цар Никифор. Той тайно изпратил едного и го убил на лов.

След Радомир се възцарил *Йоан-Владимир*. Българите изгонили Гаврила, Самоиловия син, във Влахия и поставили Йоан, Ароновия син. Арон бил Самоилов и Давидов брат. Свети Йоан-Владимир царувал три години и водил отначало чист, свят и богоугоден живот. Гръцкият цар отново се вдигнал срещу този Йоан с голяма сила, но той с молитва към бога и силно упование излязъл с малко войска и победил гърците. И се върнали тогава посрамени назад. Но имал жена гъркиня и също шурей при себе си с чин магистър. Те със своята сестра били еретици, новатиани, не обичали светия цар Владимир заради православието и чистия му живот и се нагласили да го убият. Тоя негов шурей го убил на път в една гора, отсякъл му главата върху коня, както вървял напред. Той по божие повеление не паднал от коня, но взел в ръце своята глава и подкарал коня си. Преминал много места и пристигнал в манастира, който в началото сам си съградил: там слязъл от коня и предал богу дух. И досега в този манастир, в Елбасанската страна, неговите мощи почиват нетленни и цели и дават много изцеление. На 22 май целият този край го чествува. Той има житие и служба, хубаво съставена,с бдение и славословие и с голямо тържество и похвала. Тук накратко написахме за тоя свети цар Йоан-Владимир. На гръцки са преведени житието и службата му, но много погрешно: или житието е писано по-късно, след много време, или някой сърбин или грък го е променил и са искали да скрият неговия род, че е от рода на българските царе. Написали, че бил от сръбски род, син на Немана Симеона, но са сбъркали много, не знаели през кои години е живял Симеон сръбски. В това време в Сърбия съвсем не е имало крале, а камо ли техни царе. Симеон Неман и неговите синове били крале много години след това и за всички свети сръбски крале е известно и е написано кой где е умрял и где са техните мощи и гробове. Чети сръбския родослов, ще намериш в кое време са живели Самоил и Симеон и свети Йоан-Владимир и ще узнаеш как писателите са погрешили в това или са скривали рода и отечеството на свети Йоан-Владимир.

След убийството на Йоан гръцкият цар без съпротива влязъл в Охрид. Там в Охрид свети Йоан бил прекарал три години от своето царуване. И ония убийци му предали цяла България. Без съпротива пристигнал, отворил хазната и царското съкровище, изнесъл много злато и сребро безброй и раздал на своите войници. Взел много царски венци и корони и скъпоценни камъни. Показал голяма милост към царица Мария, жена на цар Йоан, и към петте им дъщери; знаел, че тя му е предала българското царство и убила своя мъж. И дошъл от Търново патриарх Давид и двама български барони, Богдан и Миробизо, донесли ключовете от тридесет и пет български града и предали ключовете и градовете на гръцкия цар. Той поставил Мироболза и Богдана отново за барони на България. Така

българското царство паднало окончателно под гръцка власт заради греха на Самоил, българския цар, и заради новатианската и арменската ерес, които се били умножавали в Хоридската страна между българите.

Паисий Хилендарски. Славянобългарска история, под редакцията на П. Динеков. С., 1963, с. 46, 47, 48: оригиналът е на български език.

3

Заглавна страница на книгата „Первое учение" или „Буквар" за децата, които ще учат книгите на церковнославянски език, отпечатан със средствата на богатия търговец от Разлог Марко Теодорович[1] във Виена

1792 г.

ПЕРВОЕ ОУЧЕНИЕ

Хотящым оучитися книг писмены Славенскими, называем ое.

БУКВАР

С многими полезными и потребными Наставлениями, по которыма возможно в кратком времени отрока, не токмо Церковныя, но и Гражданския.

СЛАВЕНСКОГО ЯЗЫКА ПИСАНИЯ

Совершенно читати обучити; к прямому Бгопознанию и Бгопочитанию наставити; и к понятию разных в Гражданском житии нуждных вещей привести: Иждивением Г. Марка Феодоровича Булгара родом из Разлога.

[1] Марко Теодорович Везьов, роден в Банско, голям български търговец и радетел за създаването на национална просвета в родния си град и в Разлога изобщо; подпомага отпечатването на български книги и взаимоучителни таблици. Бил на дипломатическа служба при сръбския княз Карагеорги.

4

Списък на помохамеданчени българи от Южна Македония

1797 г.

. . . . .

Българинът Яно Митре от (с.) Карипци, Лангадас (дн. с. Хлорономи, Солунско), като прие исляма, бе наречен Хасан.

29 шабан 1211 (28.I.1797) г.

Българинът Стоян Митре от казата Енидже Вардар (дн. гр. Яница), като прие исляма, бе наречен Мехмед.

25 рамазан 1211 (24.III.1797) г.

ПЕРВОЕ ОУЧЕНІЕ
Хотѧщымъ оучитисѧ книгъ писмены Славенскими, называемое.
БУКВАРЪ.
Съ многими полезными и потребными
Наставленіями,
по которыма возможно въ краткомъ времени отрока, не токмо Церковныя, но и Гражданскіѧ
Славенскагѡ ѧзыка Писаніѧ
совершеннѡ читати обучити, къ прямому Бгопознанію и Бгопочитанію наставити; и къ понятію разныхъ въ Гражданскомъ житіи нуждныхъ вещій привести:
ИЖДИВЕНІЕМЪ
Г. МАРКА ѲЕОДОРОВИЧА
Булгара родомъ изъ Разлога.
ВЪ ВІЕННѢ,
при Г. Стефанѹ ѿ Новаковичъ,
въ Славенно Сербской, Валахійской и Восточныхъ Ѧзыковъ Привилег. Типографіи
1792.

Фиг. 10. Заглавен лист от буквара на Марко Теодорович. Към док. 3 от дял II

Българинът Ицко Петко от казата Енидже Вардар, като прие исляма, бе наречен Исмаил.

3 шевал 1211 (1.II.1797) г.

Българинът Васил Столи от (с.) Света Параскева, Келимерия (дн. с. Каламария), като прие исляма, бе наречен Хюсеин.

11 шевал 1211 (9.IV.1797) г.

Гъркът Георги Стамат от (с.) Зарова (дн. с. Никополис, Лангадас), като прие исляма, бе наречен Али.

25 ребиюлевел 1212 (17.IX.1797) г.

Йорданка Калудова. Документи за положението на населението в Югозападните български земи под турска власт, ВИС, 4, 1970, с. 73; оригиналът е на турски език.

5

Заглавна страница на книгата „Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова", проведена на „простейший язик болгарский" от Йоаким Кърчовски[1] и отпечатана в Будапеща

1814 г.

Повест ради страшнаго и второго пришествия Христова, собранная от различных святих писаниах и преведення на простейший язик болгарский, ползования ради простейших человеков и некнижних. Списанняя от Хаджи Йаким Даскала и преведеся на тип потщаним господаря Кир Хаджи Станко от Кратово и Кир Димитрий Филипович от Егри дере Паланка за душевное их спасение. Настоятел бист Димитрий Йоанович, дзузура от Сечища. В Будине граде, писмени кралев Всеучилища Унгарского.

[1] Йоаким Кърчовски (ок. 1750 — ок. 1820), роден в с. Осломеви, Кичевско (Кърчовско), български книжовник, учител и духовник, автор на нравоучителни книги, като „Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова", „Сия книга, глаголемаа митарства. . ." и др.

6

Заглавна страница на книгата „Огледало" от Кирил Пейчинович[1], съставена на „препростейший и не книжний язик болгарски от Долна Мизия" и печатана в Будапеща

1816 г.

Книга сия зовомая О Г Л Е Д А Л О Описася ради потреби и ползования препростейшим и некнижним языком болгарским Долния Миссия, многогрешним во иеромонасех и недостойнейшим игуменом Крал Марковаго Монастиря; иже во Скопие у Маркоя река храма святого велико-

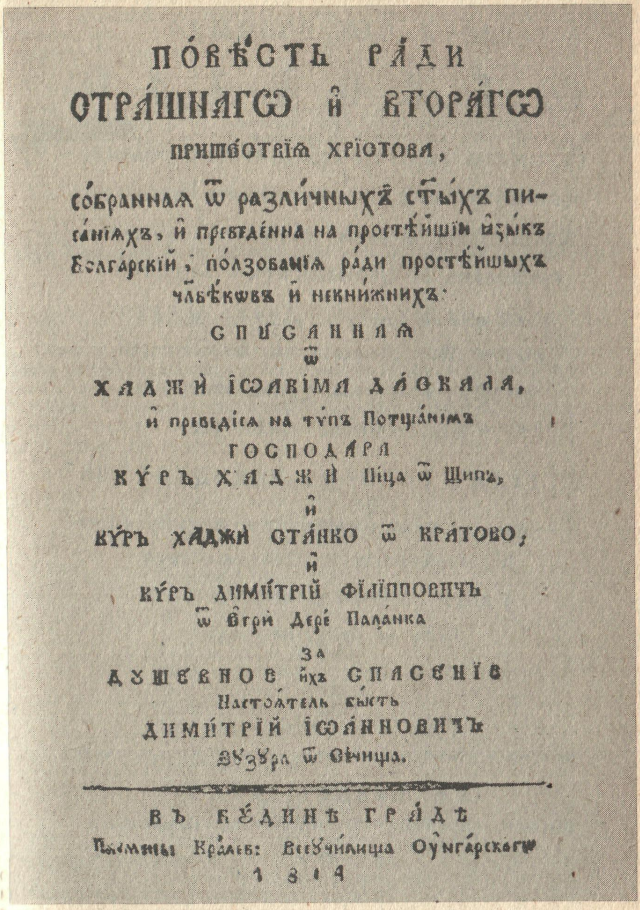
ПОВѢСТЬ РАДИ
СТРАШНАГѠ И ВТОРАГѠ
ПРИШЕСТВІЯ ХРІСТОВА,
СОБРАННАЯ Ѿ РАЗЛИЧНЫХЪ СТЫХЪ ПИСАНІЯХЪ, И ПРЕВЕДЕННА НА ПРОСТѢЙШІЙ ЯЗЫКЪ БОЛГАРСКІЙ, ПОЛЗОВАНІЯ РАДИ ПРОСТѢЙШЫХЪ ЧЛВѢКОВЪ И НЕКНИЖНИХЪ:
СПИСАННЯЯ
Ѿ
ХАДЖИ ІѠАКІМА ДАСКАЛА,
И ПРЕВЕДІСЯ НА ТУПЪ ПОТЩАНІМЪ
ГОСПОДАРЯ
КУРЪ ХАДЖИ Піца Ѿ Щипъ,
И
КУРЪ ХАДЖИ СТАНКО Ѿ КРАТОВО;
И
КУРЪ ДИМИТРІЙ ФІЛІППОВИЧЪ
Ѿ Єгри Дерє Паланка
ЗА
ДУШЕВНОЕ ИХЪ СПАСЕНІЕ
Настоятель быстъ
ДИМИТРІЙ ІѠАННОВИЧЪ
Ѕузура Ѿ Сечища.
ВЪ БУДИНѢ ГРАДѢ
Писмены Кралев: Всеучилища Оунгарскагѡ
1814

Фиг. 11. Заглавна страница от книга на Йоаким Кърчовски. Към док. 5 от дял II

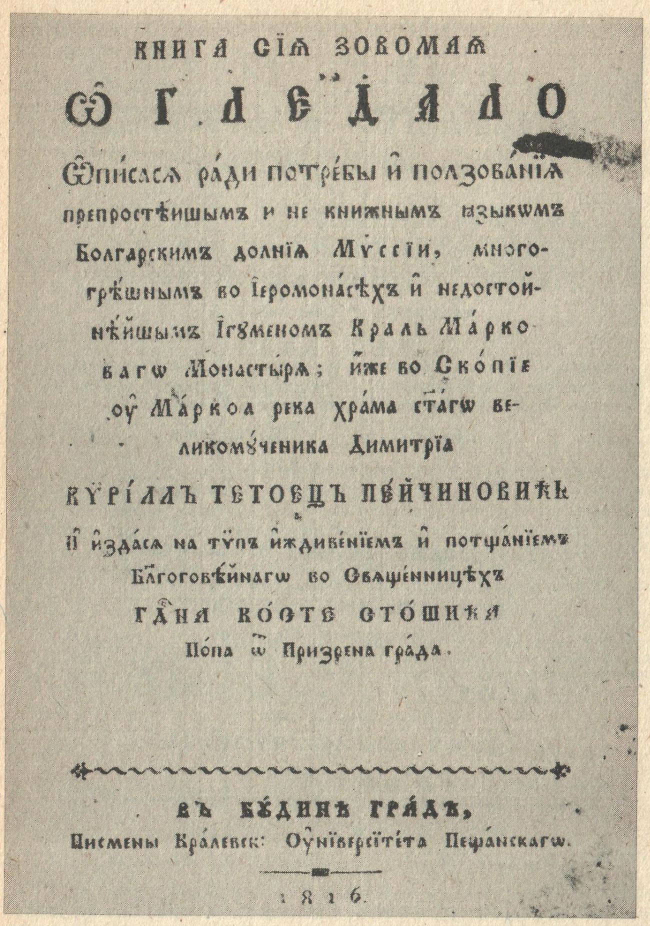
КНИГА СІѦ ЗОВОМАѦ
ѾГЛЕДАЛО
Ѿписасѧ ради потребы и ползованіѧ препростѣйшымъ и не книжнымъ ѩзыкомъ Болгарскимъ долніѧ Мусіи, многогрѣшнымъ во Іеромонасѣхъ и недостойнѣйшымъ Ігуменомъ Краль Маркоагѡ Монастырѧ; иже во Скопіе оу Маркоа река храма стагѡ великомученика Димитріа
КУРІЛЛЪ ТЕТОВЦЪ ПЕЙЧИНОВИЌЪ
И издаса на тѵпъ иждивеніемъ и потщаніемъ Благоговѣйнагѡ во Свѧщенницѣхъ
Гдна Коств Стошиќа
Попа ѿ Призрена града.
ВЪ БУДИНѢ ГРАДѢ,
Писмены Кралевск: Оуніверсітета Пещанскагѡ.
1816.

Фиг. 12. Заглавна страница от книга на Кирил Пейчинович. Към док. 6 от дял II

мученика Димитрия Кирил Тетовец Пейчинович и издася на тип иждивением и потщанием Благоговейнаго во священицех господина Коста Стошича попа от Призрена града. В Будине граде, писмени кралевск университета Пещанскаго

[1] Кирил Пейчинович (1771—1845), роден в с. Теарце, Тетовско, български книжовник, игумен на манастирите „Св. Димитър" южно от Скопие (1801—1818) и „Св. Атанас" до с. Лешок (1816). Отпечатва „Книга сия зовемая огледало", „Книга глаголемая утешения грешним" и др., написани на народен език, в които се засягат и въпроси от българския народен бит.

7

Вук Караджич[1] за българския език и за българските народни песни

1822 г.

Особени образци от българския език

Понеже българският език до днеска много малко е познат на учените людйе, затова тука аз притурям: първо, из евангелието притчите за Самарянина и за Блудния син и Отче наш; и, второ, няколко народни песни български. За превода из евангелието имам да благодаря на същия българин, който ми показа и думите в речника, а за песните благодаря на друг българин тоже из Разлог.

. . . . .
Девойче младо юбаво!
Немой ми мина прес двори,
Не задавай ми ядове,
Малко ле ми са мойте;
Та што да чине с твойте!
Девойчице младо хубаво!
Ти ф мене гледай, я ф тебе,
Да ти испишем лицето
На турцка бела хартия,
Да носи майци да види,
Какво сам любъв залюбил,
Като фиданче ф градина
Пролетно време ф майя
Кога цвекето цафте.
. . . . .
Ойле горо зелена,
Що си, горо, повехнала?
Повехнала, посахнала?
Да ли те йе, горо, слана узнобила,
Йели те йе, горо, паржар опаржило? —
Нито ме йе слана ознобила,
Нито ме йе паржар опаржило;
Току ми йе срце изгорело:
Фчера пройдоха три синджира робе:

Први синджир се млади девойки гркиньки,
Кату идеха и плачеха:
Де йе наше богатство?
Фтори синджир се црнооки влахинки.
Идеха и плачеха: Милите влашки жътици!
Трекия се млади невести булгарски
Идеха и плачеха: милото наше отечество!
Милите наши машки дечица!

Послеговор (поговор)

1. Може би, че някоя от изложените песни не е цяла, а пък в много от тях и стиховете не са еднакви (но има слогове — по-малки или по-големи); но ние се надяваме, че читателите ще ни опростят за тия опущения, а особено когато помислят, че тия български песни са писани във Вена и че тука повече се гледа граматика, отколкото поезията. А когато рече Господ, та някога почнат да се събират и в България български песни и земе да се записват из устата на самичките певци и певачки (песнопойки), тогава и тия опущения ще бъдат дотъкмени и всичко ще си бъде в реда. Из тия няколко песнички се вижда, че и българските песни са като сръбските и на всеки начин ще ги има толко много, колкото са и сръбските (според числеността на народа). Каквито сръбските кралици пеят на Св. Троица, така и българските девойки пеят на Ивановден (7 януари) и от тия песни са и двете последните песнички. Българите имат и юнашки песни, които се пеят въз гусла, както и сръбските, и при това може би ще има най-много сръбски песни, които са побългарени, защото и самичките българи това признават за някои от изложените тука песни (напр. 15, 25). И в българските песни, каквото и в сръбските, има думи, които днеска се чуят само в песните, напр. хартия (в говора се казва книга), жълтица (в говора жътица), коня (в говора коне) и т. н.

2. Из тия малки образци всеки филолог ще може веднага да познае най-голямата разница, по която се разпознава българският език от другите славянски наречия, а тя е: а) членът (Artikel), който се нанадва накрая, напр. кръчмарницата, утрето, хлебо и т. н. т., и б) дето съществителните имена почти нямат никакви склонения, напр. за тоя човек, от Йерусалим, край море, на кон, от кон, нямам вода и т. н.

Досега аз зная само три български книги: а) Малка книжица (на осмина) о митарствима; тая книжка миналата година видях в Сърбия, но сега я нямам при себе си и затова не мога да кажа нищо заради нея (струва ми се, че е печатана в Будим). б) Различна поучителна наставления, сочинения йеромонахом Іоакимом Хаджи, у Будим 1819. Тая книга божем е писана на български език, но в същност не е нито български, нито русски, нито славянски, а едно безправилно смешение из всичките тия три езика. в) На учителя и свещеника Москополски Данила: напечатан пръв път в Москопол преди 60 години, а в 1802 г. препечатан в Дубровник. В тази гръцка книжка има няколко говора: гръцки, влашки, български и арнаутски, които са написани с такава цел, за да би можали тия народи да оставят своите „варварски езици и да би станали гръци". Може би в тоя разговорник български език да е най-чист, отколкото в другите дотогавашни книги, но думите, написани с гръцки букви, така лошо са написани

(па и другояче освен лошо не могат да се пишат славянските думи с гръцки букви), щото и с тая книга не може човек лесно да се ползува, както трябва.

Из „Додатак к Санктпетербургским сравнительним рјечницима свију језика и наречија с особитим огледима бугарског језика", Беч, 1822 (в сп. Религиозни разкази, кн. 11—12, ноември, декември 1897, с. 740, 751, 752, 757—759); оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Вук Караджич (1777—1864), виден сръбски филолог, етнограф и фолклорист, реформатор на сръбския книжовен език. През 1822 г. излиза от печат трудът му „Додатак к Санктпетербургским сравнительним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарског језика", в който са поместени за първи път 27 български народни песни от Разложко.

8

Извадка от книгата на Юрий Ив. Венелин „Древные и нынешные болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношеныи к Россияном" за българите на Балканския полуостров, техните заселища, брой и териториално разпределение

1829 г.

Въведение

Първо, преди да пристъпим към разглеждане на историческата тъжба на българите, необходимо е да се запознаем със сегашното им състояние, а след това да ги проследяваме в древността.

1. Българите

Българите (днешните) са славянско племе, от един род с всички останали: руси, поляци, чехи, хървати, словенци, сърби и др.

2. Техните поселища

Поселищата на българите, като изключим техните колонии в Южна Русия, се намират в Турската империя. Трудността и нехайството са причината затова, че до днес ние нямаме пълни и точни сведения за тази държава...

Днес според точни известия, ако разпределим народонаселението на всяка турска област поотделно, ще излезе следующото положително сведение:

Населението на България образуват:
а) главно българи,
б) отчасти турци, власи, гърци.
Населението на Румелия образуват:
а) главно българи,
б) отчасти турци, гърци и др.
Населението на Македония образуват:
а) основно българите,
б) отчасти турци, гърци.

Населението на Албания образуват:
а) главно шкипетари (албанци, арнаути),
б) отчасти българи.
Населението на Тесалия образуват: власи, българи, турци, гърци.
До този момент не мога да кажа до коя линия се простира българският народ на юг (в Ливадия); поне ми е известно, че в предишни времена те (българите) са се простирали, в смесица с гърците, до най-южния край на Морея, гдето са се слели под името езерити и миленики (Const. de adm. imp., с. 50). Техните следи може да се видят освен от исторически източници и от славянските названия на различни места както в Ливадия, така и в Морея.

Изобщо българите живеят повече в селата, отколкото в градовете, които предимно са заселени с имперски привилегировани лица, па които е предоставено да живеят за сметка на чужд труд, турци по народност или даже и гърци. В България има градове, населени и единствено само от българи; впрочем те не са съвсем чужди и на румелийските и македонски градове, така например в Инджик, близо до Константинопол, живеят (както твърди един грък в своето Résumé Géogr. de la Turquie, Paris, 1826, с. 504) само българи и се занимават с приготвяне на дебели сукна; също така и в Белград, не много далеч от споменатата столица. Същият грък казва (с. 529), че три градчета — Буюк-Бечик, Базар-Джедид и Сидеро-Капши, разположени в близост до халкидикските и солунски брегове на Архипелага, са населени само от българи и пр. Много неща още могат да се обяснят при по-подробното описание на тези страни.

Още да отбележим, че през VIII в. е било извършено от имп. Юстиниян II толкова значително преселение на българи от европейските области на империята в Анатолия, че била заселена от тях цяла област, която впоследствие доставяла на империята до 30 000 елитни войници. Не зная дали е оцеляло потомството на това обширно поселение; поне до днес, струва ми се, не е хрумнало на никого, макар и частично, за него да се поосведоми; впрочем това не е удивително, ако си припомним, че не се грижеше никой да узнае нещо и за румелийските и македонски българи.

(Обаче от разказа на един българин аз открих, че румелийците имат за анатолийските си едноплеменници някакво сведение: един литератор ми показа няколко листове от църковна книга, писани с установен и полуустановен почерк и донесени по негово уверение от Анатолия. Впрочем това подлежи още на изследване.)

Освен това е известно, че значителна част от българите се засели в различни окръзи на Новорусия и Бесарабия. Значителна част от населението на многолюдния град Кишинев се състои от тези задунавски пришелци и (последните) заемат част от града, наречен Болгария.

Много български семейства са се разпръснали из Молдавия, Влахия и Трансилвания.

3. Тяхната маса или количествено отношение

От това се вижда, че българите в Европа по число превъзхождат турците, а още повече и гърците, така че поради превъзходството им могат да бъдат признати за господстващ народ в Европейска Турция.

(с. 5). Тук ще отбележим причината, защо при такъв многоброен български народ името България е ограничено само в пределите на страната и сега известна под това име? Защото в тази страна предимно българите

са били самостоятелни: Румелия или Тракия и Македония, почти винаги принадлежащи на империята, макар и да са били населени от българи, но не са могли да бъдат преименувани с такова име, което е принадлежало на тази държава. Въобще и имперските българи и сами гърците се наричали римляни (ромеа).

Не са по-малко значителна маса българите и по отношение на останалите славянски племена; те са още днес по-многочислени от сърбите, хърватите, поляците и самите чехи; в това отношение правят изключение само русите. Ако този народ не бе понесъл значителни загуби от продължителното жестоко робство и убийствената политика на Портата, от чумата; ако този народ във всички обитаеми от него страни досега би останал господстващ; то наистина би могло да се предположи, че днес би могъл да бъде толкова масивен, толкова колосален, колкото русите. Такова едно схващане трябва да ни предпазва от лоши предположения относно съществуването на този народ в отдавна минали времена.

Ю. Венелин. Древные и нынешные Болгаре въ политическомъ, народописномъ и религиозномъ ихъ отношеныи къ Россиямъ. Историко-критическія изысканія. . . М., Универ, тип., 1829—1841. 2 Т. VIII, 254 с.; II, 241, 7 с.; изд. 2е 1856, L, 230 с., 1 л., т. I, с. 1—5.

9

В „Географско описание на Албания"[1] се посочват градовете и местата в околията Биглище и Западна Македония, където живеят българи

1833 г.

Окръгът Корча обхваща около 50 села. От тях едната трета са християни, а останалото мохамедани. По-значителни са Воскопол или Москопол, Виткуки, Каменица, Флиоки, Бобощица, Дреново, Бория, Боскопи и други. Общо къщите наброяват почти 2400 и 22 000 души според извършеното там царско преброяване. По народност и турците (мюсюлманите, бел. н.), и християните са абланци — едноезични, с общи нрави, неграмотни и неизкусни, лоши земеделци и овчари освен жителите на Корча и Москопол, които се занимават с търговия. Воскополците са власи; в околността има и малко българи.

Околията Биглище е малка и обхваща към 30 села заедно с чифлиците. Цялата е обкръжена от планини. Има здравословен климат и хубава вода и поле, напоявано от реката Девол...

Повечето села са българи християни и останалите — албанци мюсюлмани. Общо наброяват почти към 1200 къщи и почти 7200 души мъже и жени.

Гора и Мокра граничат на север с Охрид, на юг с река Девол, която ги отделя от Опар, на изток с Корча, на запад с областта на Елбасан. Мястото е планинско и стръмно. Затова *гора* на славянски (български) значи *планина*.

На северозапад от Биглище и Преспа лежи областта Охрид, на която са подчинени три малки околии, както казахме — на североизток Ресен, на запад Струга, на юг Гора. Охрид с околностите си и околностите на Ресен и Струга наброяват близо към 6000 къщи и общо 50 000 души. От това число половината са българи християни и половината турци албано-българи. Наброяват се към 140 села, турски и християнски. Езикът е славянски и в Охрид, и в Струга, и в Ресен, и в цялата околност.

. . . . .

Охрид в сравнение със старата му слава сега е нищо. Има към 2000 къщи — турски и християнски общо — и пазар с близо 100 работилници. Къщите са изградени с тухли и кал и са покрити с керемиди. Водата идва отвън, но пият и от езерото. Има силна крепост на вдаващ се в езерото хълм. Хълмът е полуостров и стръмен откъм езерото. Всред крепостта се помещава и управителят. Охрид е разделен на три махали — крепостта, източна и северозападна извън крепостта. 1200 къщи са турци, албано-българи и 800 българи християни...

На 4 часа североизточно от Охрид, зад планината, лежи околийският център Ресен, подчинен на охридския управител. Има към 200 турски къщи и толкова други християнски с доста голяма околност. Жителите са по народност българи и говорят български...

...Струга, както се каза, е подчинена заедно с околността си на охридския управител. И нейните жители са българи и говорят славянското наречие...

Охридският митрополит се нарича и Преспански, тъй като и християните на Преспа, както тия на Ресен, Струга и Охрид и Крушево в църковно отношение са подчинени нему. Наброяват над 5000 къщи албанци и българи. Седалището му е в Охрид.

Дебър е една паланка с около 1400 къщи с малък пазар.

Повечето села говорят български — и турците, и християните...

Паланката Елбасан лежи на равно място, има хубав пазар и много вода...

Тя е почти в центъра на Албания... Изобщо цяла Албания хвали наречието на гегите. За това имат и пословица: албански се говори в Елбасан, гръцки в Янина, турски в Стамбул, български в Тиквеш...

Κοσμᾶς Θεσπρωτός, Γεωγραφία Ἀλβανίας καί Ἠπείρου, Ἰωάννινα, 1964, с. 14, 17, 25—29; оригиналът е на гръцки.

[1] Косма Теспорт, йеродякон, по народност грък, съставил труда „Географско описание на Албания" (1833).

10

В „Српске народне новине" за революционните брожения в Западна България и Македония

6. IV. 1844 г.

Борбите на Сърбия от началото на настоящето столетие и борбата на хайдутите срещу спахиите е намерила слаб отглас в България... Едва през 1821 г. след гръцката революция отведнъж се появи огромна маса

български хайдути в Македония и проникна чак до Пелопонес. От това време числото на хайдутите се увеличавало и след последната руско-турска война между тях се разпространява някакво тайно споразумение, което било издадено от един новоприет член и удавено в кръв...

Смъртта на султан Махмуд и пророчествата, които са се разнасяли по Турско през 1840-те години,[1] са предизвикали голямо движение в България, Румелия и Македония — с една дума, навсякъде, където живеят българи. Въстанията в Кандия и Тесалия, дали първия повод българите и турците по градовете едни след други да започнат да се въоръжават, започнаха да възстановяват през 1838 г. разтурената по-рано завера; надигнаха се огромни маси и отведнъж Портата се вижда отделена от Дунава и от отцепилите се на север градове. Един хайдутин на име Милое[2], който воювал още при Кара Георги, и Гавра, за когото се говори, че бил свещеник, са били начело на движението. Михаил свикал съвета и против очевидната воля на народа било решено да се съблюдава строг неутралитет. На всички сърби е било строго забранено да се вмесват в българското въстание; на границата била поставена войска и всякакво съобщение с българите било прекъснато. Това спасило турците, които изгорили 150 села между Ниш и София и след няколко сражения разпръснали главните сили на зле въоръжените въстаници. Смъртно ранен, Милое се самоубива, а хайдутите, останали без предводител, започнали да се разпръсват, като най-самоотвержените отиват в Македония, където се съединяват с клефтите.

В. Сербске народне новине, Пеща, бр. 27, 6. IV. 1844 г.; оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Има се пред вид Нишкото въстание (1841).
[2] Милое Йованович, един от ръководителите на въстаналите селяни в Нишко.

11

В. „Српске новине" за числеността на българското население и къде живее

8.I.1846 г.

...Според Сиприан Роберт[1] българите заемат голяма част от Европейска Турция и наброяват четири и половина милиона. Те се разпростират в Тракия, Румелия и Македония до Морея, така че в тези земи по-голямата част от селата обитават българите, а градовете — гърците; докато последните повече обичат търговията, то първите — земеделието. Не по-различно е и в Солун, главния македонски град, където се говори еднакво български и гръцки.

В. Српске новине, Белград, бр. 2, 8. I. 1846 г., оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Сиприан Роберт (1807 — след 1857), френски славист, автор на изследвания за южните славяни.

12

Писмо от Димитър Миладинов[1], Охрид, до Виктор Григорович[2], Виена, относно издирването на български народни песни и старини от Македония

25. 11. 1846 г.

След заминаването Ви не съм получил нито ред. Между това моите старания за нашия български език и българските [народни] песни според Вашата поръка са ненадминати. Не преставам да продължавам изпълнението на моите обещания към Ваша милост, защото българите спонтанно се стремят към истината. Но нека ми бъде простено досегашното отлагане, защото се затруднявах при подбора на най-добрите песни, а също и при работата ми върху граматиката. Надявам се при втори удобен случай, след като събера повече песни и завърша граматиката, според Вашето горещо желание да Ви ги изпратя, като ми пишете къде и чрез кого сигурно могат да Ви бъдат предадени.

Ние сме убедени напълно според уверенията на селяните от Главиница, че ще се намерят и търсените каменни надписи, които ще изследвам идващата пролет. Прекрасно и желателно ще бъде, ако чрез твоето съдействие се поискат от правителството светите мощи на свети Климент Охридски, засвидетелствувани от великата Христова църква, както ти се увери със собствените си очи и по свой почин ги поиска. А постъпките пред тукашните власти за поменатите свети мощи допринасят и на Вас да се отдаде похвала, и новооткритото наше училище да види полза.

Пиша Ви така по нареждане на първенците в Охрид. Очаквайки незабавен отговор на гръцки език по същия приносител, Ви поздравявам с най-дълбока почит и уважение.

Братя Миладинови. Преписка, издирил, ком. и ред. Н. Трайков, С., 1964, с. 15; оригиналът е на гръцки.

[1] Димитър Миладинов (1810—1862), роден в Струга, виден деец на Българското възраждане — воюва активно за националната просвета на българите и тяхното духовно и политическо пробуждане; учителствувал в Струга, Охрид, Кукуш, Прилеп, където въвел български език. Наклеветен от фанариотите, той бил хвърлен в цариградския затвор, където умрял.

[2] Виктор Иванович Григорович (1815—1876), руски славист. През 1844—1847 г. пътувал из българските земи, включително и Македония, и събирал етнографски и фолклорни материали.

Из статията „Български народни песни" от Станко Враз[1] във връзка с песенното богатство на българите и първите му изследвачи

1847 г.

На изток има едно племе от нашето коляно, един народ, разпръснат по полетата и планините на стара Мизия, Тракия, Македония до Епир, за когото ние тук на запад не знаеме почти нищо друго, освен че бедният и клет народ служи на турския цар и че говори някакво славянско наречие, от което между другото ние сме останали толкова назад, колкото от арабските езици или санскритския. Днешна България е за нас книга, затворена и неразрязана. Ние знаеме колко е належащо днес да познаем себе си, брата и братовчеда си, затова настояваме да разрежем поне един лист от тази книга, обнадеждвайки, доколкото ни позволяват силите, тук няколко народни песни на българския народ от разни краища на неговата родина. Но наред с това, преди да ги поместим в тази книга, трябва да кажем нещо и по това, какво досега се е направило в тази насока.

Доколкото ми е известно, най-първата следа от български народни песни се намира в един ръкопис от XIV в., от който Шафарик[2] е преписал две песни за своя „Народопис словански" (...Прага, 1842, с. 160). По-късно, чак през нашия век, намираме отново две-три песни във Вуковата „Пјесмарица српска" (Виена, 1814—1815). Осем години по-късно след това отново се яви Вук, и то с обемистата сбирка от български народни песни, като отпечата книга „Додатак к Санктпетербургским сравнительним рјечницима свију језика и наречија с особитим огледима бугарског језика" (Виена, 1822, 4°; с. 54). В тази книга наред с кратък сравнителен речник и два откъса от светото евангелие на говоримо българско наречие са публикувани и 27 по-малки и по-големи откъса на народни песни на същия език, а заедно с това и кратко изследване за българския език, наистина най-хубавият и най-безпогрешен труд, какъвто според мен съществува досега в тази област. А сега отново двадесет години след Вуковия „Додатак" излиза от един българин в Пеща една книжка („Български народни песни и пословици, събра Иван А. Богоров[3]. Книжка I"). Тази книжка съдържа 12 по-големи песни и повече от 200 пословици. Голяма е загубата, че не се знае от кои краища на страната са тези песни (съдейки по езиковите им особености, срува ми се, че те са събрани от областите между Дунава и Стара планина). И това е всичко, което досега се е отпечатало, което аз зная. В книги и списания съм чел, че подобна сбирка има и от архимандрита Неофита[4] (първия български родолюбец), от господин Априлова[5] (познатия издател на Денница болгарская в Одеса) и някой си Стоянович от българско произхождение. Освен тях в наше време български народни песни и пословици са събирали и двама руски професори — господин Измаил Срезневски[6] (Харковски) и господин Виктор Григорович (Казански). Господин Григорович е обходил надлъж и шир българската земя — от Цариград до арбанашките гранични камъни, от град Солун чак до белия Дунав — и събирайки материал за речник и граматика, с божия милост попаднал и на народни песни. Те са на брой около 200 и щастие е,

че тази сбирка е най-хубавата и най-известната от всички, които имаме досега. Като дойде миналата есен господин Григорович в Загреб, за да си отпочине няколко дни от трудния свой път, малко се разболя и по време на боледуването си ми предложи няколко ръкописа от своята българска сбирка с цел да си препиша нещо, което ми е необходимо. И ето че аз набързо преписах и съставих около 60 големи и по-малки откъса от народни песни. И тъкмо това представлява истинският повод за откриването на тези български народни песни.

Kolo, Zagreb, IV, 1847, с. 37—38; оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Станко Враз (1810—1851), словенец, един от видните представители на илиризма; в сп. Коло обнародвал 33 български народни песни и кратък очерк за българите; Калофер, Ново село, Мелник, Струга, Битоля, Галичник, Панагюрище и др.

[2] Павел Шафарик (1795—1861), чешки и словашки филолог и етнограф, автор на щенни изследвания върху славянските езици и литератури.

[3] Иван Андреев Богоров (ок. 1820—1892), роден в Карлово, български книжовник, педагог, журналист и езиковед. Издал една от първите сбирки от български народни песни.

[4] Неофит Рилски (1793—1881), роден в Банско, български книжовник, просветен деец и пръв новобългарски учител. Издава „Болгарска граматика", взаимоучителни таблици и др.

[5] Васил Евстатиевич Априлов (1689—1847), роден в Габрово, виден деец на новобългарската просвета и култура, автор на „Деница новобългарского образования" и др., създател на първото новобългарско училище в Габрово.

[6] Исмаил Иванович Срезневски (1812—1880), руски славист, отпечатал трудове върху старобългарския език.

14

Писмо от първенците на Башино село (Велешко) до Александър Екзарх[1] (Цариград), с което искат помощ за училището и църквата

10. V. 1848 г.

Като чухме за ваша милост и желанието дето имате ради просвещението на народа болгарскаго от господина Теодора Мискиновича. Премного сме се зарадовали и не сме пропущиле време чрез горнаго господара да вам обяви за нашето желание и состоянието на училището, тоже и за церковъти, но совсем това и ми долу подпис [ующи]мся жители башиноселский, из велешка каза, доходим вам обявити состоянието наше...

Селото имаме 150 кащи све болгаре и училище имаме добро, ради учител от истото село само на болгарский язик, а деца се збираят до 80, на който им е уроко буквар, часослов, псалтир и месецослов, история вехтаго и новаго завета, катихизис кратки. Ова предавание им е на юношите, а причината е, дето книги немаме состояние да получиме, а учител достоен е да и болшой урока предавати.

На учитело плаща му се на година гроша 1200 от опщо сиреч: има малко ниве и малко лозе школский, дакле от нихнио приход плаща се на учитело.

На церквата храмо назива се свети Николае, която е направена от десет години насамо. И още не можемо от борч да се освободимо, за да можемо да си купимо потребни книги. И ради церковни книги немамо миней 12 месеци що работи и едно евангелие болшой также и апостол, и некое житие, покрайней мери и н[екоя] дреха за попови служене литургия — попови имамо два [и они] ни служат и терают церковнио ред. Ради учението нихно е каквото и другите попови на овия страни.

Ми дакле ово си покажуваме на ваше високо благородие нашето состояние и нужда, затова покорно се молиме да ни помогнете що год ваше добро сердце произволява на нашата бедност. Остаем во ожидание каждий ден. Ваши покорнейший братя.

НБКМ, БИА, IIА 5342; оригиналът е на български език.

[1] Александър Стоилов Екзарх (ок. 1810—1891), роден в Ст. Загора, български журналист и общественик, активен участник в националноосвободителното движение, развива голяма дейност за организиране подпомагането на училищата в България.

15

Писмо от игумена на манастира „Св. Архангел" (Велешко) до Александър Екзарх (Цариград), в което го моли да подпомогне манастира

9. I. 1849 г.

Ми долуподписати препокорнейше припадаме и смирено просим; недостатките наши са огромни: а при това може бит что и Вашему високородию. са явни; който во круг целой Болгарии и Македонии до днеска беди разорения са свирепствовали. Слава буди всемилостивому подателю сичкия благ, които видохме нека свобода днеска, а патехме у името преблагаго бога. Со дозволение царского да ся отворат училищета, храмовете, така и монастирите!

Така и ми трудиме ся днеска и настояваме на монастирот „Св. Архангел Михаила", който од многото време разорен бил воставити го, обаче големи расходи иждивихме, и борч голем улезохме.

Сега обаче на довваждане од ново на тае епархиа наш високопресвящений господин Авксентия като любител своего рода особенно Славяноболгарии, преминал и сврна у наш монастир за одпочинка. Кои са на среща излегли били каквото священиций, така и чорбаджие, които видели наша скудост и попечения о сичките работи и потребности, които имаме голема нужда. Того ради дали совет священиций да припаднеме Вашему високородию у милостта.

Будучи да се обещали какво на церкви и училища нуждни каквото книги и одеяния благодетелствоват со разни потребности церковни. За това и ми припадаме благоутробной и щедрой Вашой милости като недостойних не исключит, но у числото прочих со чтите.

Того ради, повторително припадаме и молиме каквото е возможно от презелния и благоусердия Вашея щедрия руки прострит и святому Архангелу монастиру. Какво од потребни книги тако и от части одеяния церковнаго, което бадет святому Архангелу на украшения и слави, а Вашему високородию вечной похвали и возспоминания.

В прочем у голема надежда пребиваме, что на наш изложени предмет ще ся умилостивите и со благоусердием то Вашим щедрия благоудобния милости ожидаем. Което желаем благонаклонни и всеусердни на нашето више речено прошение ответ и есми пребиваеми у св [ети[те молитви и непреста [нно] будем бога молит и Св. Архангела, что би желанието Ваше исполнит. На което остаем Вашего високородия со високим почитанием на всегда.

НБКМ, БИА, IIА 5358; оригиналът е на български език.

16

Писмо от първенците на Башино село (Велешко) до Александър Екзарх (Цариград) относно получената сума за девическото училище

8. VII. 1850 г.

Чрез настоящето ни преблагодарственное и рабское наше писмо извествуваме вашему любородию, как сос голема припознаност приякме осъмте стотин гроша от почитаемейшаго свято-велесскаго господина Авксентия, който ги прия чрез господина Сотиракиа К. Дамянова и немедленно превручия нам по завещанию вашему да ги употребиме на девическото ни училище. Благодарства безчислини ви исповедуваме и ако да ни не беше строено девическото училище досега, занапред с вашата рукопомощ ще го наредиме похарно, в което да се просвещават и напояват младите ни девици от пресладкиат на учението нектар. Достойна да биде мъздата ваша тисящекратно! Благонадеяни сме занапред да получаваме вашата богата помощ, с която улесняющеся да следуваме по горящему богодухновенному желанию вашему с просвещении простейшаго рода нашего и ту в Западной Булгарии, в която ще остане вечно неизгладимо благодетелното ваше име, както и в нас нижайшии. Приимете прочее засвидетелното това наше писмо и уверение, как още и косно послани от г. С. К. Дамянова, но ми скоре приякме речените 800 гроша от високопочитаемое его преосвещенство и уверяюще к утишию вашему остаемо за живота нашего и преемствено вашего многопочитаемаго ни любородия.[1]

НБКМ, БИА, IIА, 5345; оригиналът е на български език.

[1] Писмото е подписано от 22 първенци на селото. Разчитат се подписите на поп Димитър Стефанов, поп Мице Радула, учителя Давид Теодоров, Мапуш Коджабашина, х. Трайков, Никола Радула и пр.

17

В дописка от Велес се съобщава за състоянието на учебното дело в града

28. X. 1850 г.

Нека воздвигниме к Всевишнему руце да му возблагодариме, защото сме ся удостоили от както владее негово величество всемилостивейший наш нинейший цар Султан Абдул Меджид хан да видиме училища в много страни на държава му учредени по нашиЙ народний болгарский язик. Воистину, ако ми бихме можили да ся сообразиме с доброто негово царско желание, сторили би щото никой град, никое село да не остане без едно таково благотворно заведение, нито пак без един Божий храм: ми би пожертвовали и помоществовали всякий по силам и по возможността си, за да получиме достойни учители и да им заплащаме сoразмерно според нихните сили. При все това не треба да ся отчаеме, че това разположение не существува между повечето наши единородни, но и с похваление можеме да казуваме достопочтенните имена на мнозина единородци, които с всичкото гонение на естественните стихии не наредят да затичат и учреждават училища толко за мужеский, колкото и за женский пол на своето общество. Кой по-ране познава онова, що пострадаха жителите на Велешката (т. е. Кйопрюлийската) епархия? Тии достойните за сожаление наши единородци става до нине три години, що едно след друго претрепаха убитоци на своите имоти; сиреч лозията им, нивите им загубиха плодовете си от зрелий град, и най-паче на 5 и 6 последняго иулия: но при все това, вместо да ухладеят умалят, тии украшават и умножават народните свои учебни заведения. Нека ся опрости убо нам да изложиме с похвала как тии досторевностни жители, предводителствувеми отечески от душеспасителните и святите советуванияя на негово високопреосвященство нихнаго досточестнаго и ученолюбиваго архипастиря господина Авксентия[1], родом болгарина, сохраняват днес с немалки успехи до пят училища в нихний град Велес:

Едно славяноболгарско по старо предание управляемо от учителя г-на Елисея и сина его; с ученици 300

Друго елино-болгарско, което последува на месте взаимоучителния метод; с ученици 80

Друго славяно-българско, което последува взаимоучителний метод, управляемо от учителя Николая Христовича и Георгия подучителя; с ученици 200

Друго елинско, управляемо от учителя Стефана; с ученици 60

Друго девическо управляемо от единого старого учителя г-на Митра с девойки, които ся учат с голема ревност на чтение и церковно пение 60,

700

Речените единородни велешене мислят, както ся научаваме, че са остали по-назад от другите в просвещението полагат всякакви трудове да введат между другите науки и учител за турецкий язик и да учредят в много села на епархията си первоначални училища, воистина това е чадолюбиво и благородно чувство, което ако жителите на другите епархии биха питали

съставило ся би едно благородно и нежно надпреварване. Кой воистина забравя нас, за да пригарниме просвещението, негли треба да мислиме безрасудно, както некогда некои мислили и казували: окумушлардан каямет копаджак[2]; но тгова це каже, че тогда наистина каямет копаджак когда окумушите от светта изинат. То время еднородния болгаре заиде вече вие несомнено вечее познахте и ся уверихте, че всите злополучия толко вещественни, колкото и нравственни происхождат от невежество и варварство. За това и самий наш цар, напоен от такови спасителни истини, заповедува ежедневно да ся вводи просвещението в державата му. Негово величество казуваме определява ежедневно по-достойните свои министри да учредяват училища, в които да ся просвещават поданниците му без разнесвие[3] народ или племя, той за тая цел е пратил и н. превосх. Кемал ефенди, за да изследува и опитта у Европа, кои са най-лесните методи, за да ги въведе в державата си. Вие познахте, казувам, любезнии болгаре, че просвещението спомага человеку не само за доброто му живение, но йоще го содейлува добродетелен, содейува го таков, каковъто Бог е пожелал да бъде: то ест да изполнява свойте должности, чрез изполнението на които се различава от безсловесните скотове.

В. Цариградски вестник[4], Цариград, бр. 7, 28. X. 1850 г.; оригиналът е на български.

[1] Авксентий Велешки (1798—1865), роден в Самоков, един от видните участници в църковно-националната борба.
[2] Т. е. „от учените ще се обърка светът" (тур.).
[3] Т. е. „разлика".
[4] Български информационен вестник.

18

Писмо на граждани от град Скопие до един български родолюбец, с което молят за помощ за построяване на ново училище

20. VI. 1851 г.

Посилаюки ми доле подписани това наше обще писмо, от честта на убогите наши болгари, просиме: 1. Приидуваме синовно пред отца и како мали деца просиме каамен, и то от детински умове. Но Ваше щедро детелное срдце како отец, който знеш что е приемно на чадата ваши, дай довлетвореност. Защо ученийат всегда е отец на неученийт и защо просиме како собственни синови храна от своега отца. 2. Училището наше е разделено на три сечения, перво гимназиалное. 2. Детовоспитное. 3. Церковное. В первото существуват 24 ученика, в другото 120, в третото 35, и странни деца, както от Призрен, Тетово, Куманово, Дебр, Река имаме 30 и без платенно учат — а имали да биде по-добро училището ни? Мислиме да го усугубиме и ми сме усугубленни всички единодушно се трудиме да го возобновиме вечито да существува. 3. Ради тоя убо общо граждански молиме Ваша доброта, да нас прикрепите со Ваша воля и народолюбие... и пр.

Цариградски вестник, А, 44, 21 юли 1851, с. 174; оригиналът е на български език.

19

Писмо от Йордан Хаджиконстантинов — Джинот[1] до редакцията на „Цариградски вестник", в което прави характеристика на българина изобщо

21. VII. 1851 г.

Аз, оживуейки, и живим, като се услаждавам, гледая народат наш пресладкий, и ради това не мя остава неговата доброта да бъдам лукав. И ако ме пита некой, школский человек ли си или си болгарин! Аз полноответам: болгарин сам. Че не е честно на моето славяно-болгарство да творам зло и лукавство, прави болгарин не лажи, не завидуе, не денгубуе, не лицемерствуе, не блудуе, за печена кокошка верата не разменуе. Болгарин е производан от бог болг-аря река-богата, Река или Ри, а прилагателно неправилно степенно: болий, болший, виший, величайший. Поистине нема по величество от болгарин. Болгарин чрезмерно ради, оре, сее, торгуе, воинствуе, верност има, гостолюбие, страх божий, почитание своего царя и всичко колкото що е указано богу и царю. Ради това аз сам болгарин и моето благородно болгарство не ма допуща да не бидам добр, за това имам вера и надежда и любов, и человечество, и учителство, сос което тува делим роду моему, и кой иска безлицеприятие и безпристрастие учител, ето който сам по пламени рачеше, распален сам подобно Етна и Хекли и вулкан диамантов венец ми кова. Нек служам роду моему, ако е и за крива бога! Не е честно мене болгарину да отчаявам и да враждам зло за зло. Болгарин прави и верни и благородни човек. Болгарин е любител сякое добро. Болгарин е срамота да се отрицава от свойат род и язик. Той болгарин, който родо свои си хули, имято му е ни ден, ни нощ. Аз сам болгарин, плачем за нашите изгубени болгари, които ся во долния Мужия (Мисия)[2], за това должни сме да ся жертвуваме за бракята наши пресладки болгари.

Цариградски вестник, А, 44, 21 юли 1851, с. 174—175; оригиналът е на български език

[1] Йордан Хаджиконстантинов — Джинот (около 1818—1882), роден във Велес, български учител и книжовник, активен участник в националноосвободителното движение.
[2] Долна Мисия (Мизия), Долна България, Югозападна България и пр. Била наричана Македония за разлика от Горна Мизия и Горна България, т. е. Северна България, областта между Дунав и Стара планина.

20

Из писмото на Димитър Миладинов, изпратено от Битоля до Александър Екзарх в Цариград относно обучението на българските деца на майчиния им език

20. VIII. 1852 г.

...Нека ми бъде простено да кажа някои наблюдения още от детство. В почти шест осми от Македония, населени от едноезични българи, всички се учат на гръцки и от гърците се наричат гърци с изключение на по-северните славяни, които напредват в славянския език.

Един руски пътешественик, по име Виктор Григорович, професор в Казан, много се изненада, като видя славянски книги в Охрид, в моето родно място Струга, в Преспа и пр., като че ли тукашните българи не са били познати на европейските народи, а са били смятани от тях като някакъв друг народ. Когато преподавах Тукидид в Охрид, Григорович възкликна възторжено: „О, ели наши братя сте?“, и като че ли бълнуваше и не вярваше, че славянският език ни е майчин и прадедовски език. Като стигнахме двамата в родното ми място Струга, вечерта пожела старата ми майка да изпее (богарска песма), която си и записа. И след това ме помоли да напиша граматика на говоримия днес български език, която очакваше във Виена, гдето някои гърчоля и албанци от околните места на родината ни, подбудени от някои, му приписваха несправедливи обвинения, че задигнал книги, а в същност нашите сънотечественици му дадоха на драго сърце някои книги...

Родолюбивейки! Пороят на гръцкия език ще стане за тукашните места неудържим, ако не се вземат силни мерки. Мнозина славянобългари са се учили и се учат в Атина и с течение на времето с езика се оформяват и нравите и следователно народността се слива с чувствата.

Моят брат, връщайки се това лято от Атина, гдето учи в университета гръцка филология само три години, мина през Атонския манастир Зограф, за да се срещне с йеромонах Партений, който някога бе мой ученик и който напоследък се учи в Русия. Брат ми имал намерение да склони Партения да му помогне да продължи образованието си в Русия по славянска филология. Но засега изкарал само славяно-руска граматика и синтаксис в манастира и се завърна в родното си място. А Партений му дал такова обещание (ако е вярно и това): „Чрез учителската си професия изплати в срок от три години своите лихвоносни дългове (тъй като ние се учихме с пари, взети под лихва), а подир това аз ще имам средства да те изпратя след три години в някой от университетите в Русия.“ Оттам брат ми донесе две книги: по черковно пеене на български и едно българско евангелие, които подари на родното ми място Струга, където, както ми пише брат ми, всяка неделя се чете българско евангелие от един свещеник, който знае славянски, за голямо задоволство на слушателите.

По моя подбуда гръцкият учител в Струга, бивш мой ученик, както и поп Йоан се убедиха да обучават учениците първо на български. Ако имаха на този език книги за подготовка като буквари, граматики, синтаксиси, аритметики и географии, уверявам ви, че щеше да стане добро начало от най-западна Македония.

„От крепка ръка всички са нуждаем.“ Търгуващите там г-н Петър А. Димисовик и Димитър К. Пагонидис могат да те осведомят за моите скромни чувства на родолюбие и за госпожа Немотията.

Ако някога бъда удостоен с ваш отговор, изпращането на писмата се осигурява чрез господин Д. Пагонидис и Петър Димисовик, като се адресират до кантората в Битоля на братя Робеви и синове.

Съм завинаги ваш почитател,

Всецяло ваш:
Димитър Миладинис

Братя Миладинови. Преписка, С., 1964, с. 17—21; оригиналът е на гръцки.

21

Писмо от игумен Герасим, игумен на манастира „Св. Димитър“ (Скопско), до Александър Екзарх (Цариград) с искане на помощ за манастира

3. [XII]. 1852 г.

Ми убоги иеромонаси из Скопие Марковаго монастира святога великомученика Димитрие мироточиваго чуем Вашата щедроподатливая рука, чи подава утешение и защита на убогите болгаре; и ми смиреннстрахопочитателно припадаме, и от Ваша добротворнае сенка сен...

Ми како най-простих из человеков, примечающе в кратце ради нашего монастира.

1. На 1844 изгорен биде от свирепих арнаутов и здание нових обращени в пепел.

2. Нападнаха ноще, отца игумена уловиша и до крайцара и скршена аспра, що имаше, му отмаха.

3. Вещите церковни, както потир и с его нуждное обраха; ризите священнически украдоха и наконец нуждата наша не учи како от Ваше родолюбие да просим. И маката да разумееш, оти сми нещастни, от що сме просяци...

Ми далече изгублени молими, просими, зовеми, глас испущами дури до небето: Подаи на... м! ...Одежди за в церквата да имами, и какво то у ... чи! Го... спод! ...Ми да се молим на святаго великомученика Димитриа, Ви знаете, че не ни слуша молитвата. Обаче, богу виками, от Вас просим! Что просим? Що Ви можете! Ето нас многопокорни, смиренни, уплакани, ускорбени, угнетени и от всеки вид мучения претоварени и како христене най-понизений ваши раби.

НБКМ, БИА, IIА 5361; оригиналът е на български език.

22

Писмо от жители на Горна Джумая (Благоевград) до самоковския митрополит Матей (Цариград), в което го молят да пожертвува известна сума за училището им

1. X. 1857 г.

С молитвата ви днес понастоящему прихождами ние смирений духовний твои чада, да ви посетиме доброто здравие и состояние, до настоящаго часа, и второ ви известяваме как пред 4 недели замина през нашата касаба, нареченная Джумая, идин родолюбив человек русиянин, именем г-н Михаил Жоржевеч[1], и така, като преседе некои ден, подбудини да си направиме идна каса за училището да са учат учение всички сиромашки деца, градски и селски. По настоящему и ние са всички поведохме на това богоугодно заведение. И общество, и секий от нас според силата си спомоществова. На обществото (казата) и собраса едно от части количество, и от ден на

дена на добре преоспева. И самси русиянен спомага от колкото бе возможен и са обеща какво ще и от друго место да ни воспомогне. И това количество като се умножи, от фаидата ще да са восплаща на даскалите и в благодеяние щат са учат неколко сиромашки деца и прочие...

Понеже ние твои смирений чада всички мало и големо припадаме — представляваме това наше общество, пред святое ваше архипастирское лице, молиме ваше преосвещенство и ви задолжаваме с богодарная ваша святата десница да воспомогнете и ви на това богоугодное заведение и общество според каквото обичате, или от пари, или от некои други заведенията... Сега, като дохожда ваший приде поставлений архидиакон Андроник за мерията да собира, представихме му това заведение, за да ни воспомогне, и он са отговори, да пишеме на ваше преосвещенство. Да му ся отговорите за спомоществованието според каквото намерите благословно да воспомогне на това наше общество. И така като пастир добрий щеме най-напред да ви пишеме на обществото и сме всички вероятни на това, чи ще да совершите. Наконец смирено ви целуеме десницата и остаеми в благонадеждие твои смиренний духовни чада. И като испороводите отговор — едно на нас особено писмо и башка на архидиакона да е.[2]

НБКМ, БИА, IIА, 6892; оригиналът е на български език.

[1] Някои автори предполагат, че това е А. Ф. Гилфердинг, което едва ли е правдоподобно.

[2] Следват 12 подписа, от които се четат ясно имената на иконом папа Мито, Стоимен Цветков, Ташо Георги, Стоица Кюрчи, Милош Спас, Марко Кюрчи, Папа Андреа, Папа Ангела, Стоимен Стоян и др.

23

В дописка от Кукуш се съобщава, че в училищата и черквата на града е въведен българският език

Май 1858 г.

...Со особена радост и удоволствие гледаме да се собудва народното чувство и в тие страни, где оно досега спиеше глъбок сон и совсем беше подавенно и заглушенно от инородно. Така пред неколко месаци введе се болгарскийот язик во училището и в църквите кукушки. И това многорадостно явление що друго е как не явний белег що кукушаните се осветиха и пробудиха и така познаха първото свое заблуждение и ложнийот път, по който они дотогава вървеха?

Кукушаните доскоро време не толко не беха чуле никой път словото Божие на природнийот им язик, но не знаиха, бедните существа, ни оню на той язик; сега они с неутолима жажда мало и големо слушат словото Божие на майкин си язик; и всите, що се в состояние, се запрегнале да се учат да читат и пишат по български; и не толко младите прават това, но и человеци на прекръшенна ветье[1] возраст. Свещенниците кукушки до това време знаеха толко по гърцки да читат, на язик совершено чужд и неизвестен на них, сега познаха и видоха великата бездна и пропаст,

в която они досега беха се находили; сега тие познаха колко они удаленно били от високата си длъжност и звание: ибо називающися учители и наставници народни, они не толко народот, според обязаността им, не можеха и не знаеха да учат и наставляват на великите спасителни истини християнски, но и они сами гладуваха и жедуваха за тия истини. Нихното назначение беше да просвещават другите, но како можеха они да просвещават другите, кога сами они в глубока тма се находеха? О, прегорко, вистина, и достоплачевно положение! В такво исто безотрадно положение се находат и до днеска всите следующи македонски епархии, именно: Охридска, Битолска, Костурска, Магленска, Воденска, Струмичка, Поленинска, Мелнизка, Сереска, Драмска и некои други, где жителите се измешани со гърци. Дай Господи, кукушаните, които се всред среде поменутите епархии, да се учинат за них пример со своето пробудванье и добро стремление! И непременно това скоро ще се сбие,[2] ако толко кукушаните не охладнеят во своята ревност, от която они сега силно се разпалени; и тогда Кукуш ще се учини средоточна точка, от где любовта к народното образование как мълня ще се раздае из край в край по всите направления. И тогда за неква чест и слава ще е достоен Кукуш не толко от современниците, но и от най-отдаленното потомство! Народната история тья (ще) бележит тоа негово добро дело с неизгладими черти. Напротив това вечна укоризна, срам и стид тьа (ще) легнет на Охрид, Битоля и други по-главни градища за нихното крайно закоснение в слепотата и заблуждението.

Особенно между кукушаните со своята ревност се отличава господин Нако Станишов.[3] Не по-мало безсмъртно име тьа (ще) остават за своето усердие и ревност и достопочтенниот им учител Димитрия Миладинов с помощникот Ксенофонта;[4] они вечно тьа (ще) се споминат како първоначални насадители и распространители на народното учение и просвещение в тая страна. На кукушаните почвали вече, как то се научихме, да подражават нихните соседи (комшии) полянниците.[5] Там действува достопочтеннийот им духовник йеромонах Климент. Бог да му е на помощ! Делото му е истинно духовно и душеспасително! Дай Господи поветье такви духовници, които да не гледат все за в торба! Мие пълно сме уверени, що и полянинците тьа (ще) покажат тая иста ревност и единодушно согласие за народното просвещение, како и кукушените.

Владиката Полянинский, така се вика владиката на тая епархия, на желанието да введат кукушаните природнийот язик в училищата и църквите се воспротиви и им каза, чи ако не се остават от „тоа нововведение", ще ги яфориса, но они, далеко от да се боят от такива афоризма, така кратко и много умно му се отговориха:

„Владико светий, ако вводиме мие в нашите училища и църкви блъгарскийот язик, мие со това, ни се чини, не толко не правиме некое боготворно и лошо дело, но, напротив, много богоугодно и душеполезно; ибо блъгарскийот язик е наш майкин язик, който един толко мие чисто и совершенно знаеме, кога напротив от гърчкий — от едно и едно слово не отбираме, а словото Божие, как несомнено известно е всекиму здравомислящему, требе да се проповедува на язик, известен за слушателите, инак проповеданьето не може да се нарече проповеданье. Мие гледаме, що и Божественните апостоли проповедаха евангелието на всите народи не на един язик всем, а на всекой народ по язикът му; на евреите по еврейски, на гърците, по гърчки, на римляните по римски и прочее, инак не може и да бъде.

И защо друго се преведе священното писание на всите язици; как не за тоа, що всекой народ да может да слушат на известен нему язик закон Божий и най-нужните и необходими за него истини, от знанието или незнанието на които зависи неговото вечно спасение или осуждение и мучение? И пак защо друго еще пред 1000 години, сиреч щом толко се кръстиха българите, се преведе священното писание на болгарский язик от Кирила и Методия со согласие и побуждение на цариградската церков, как не затова, що блъгарскийот народ, на който и мие сме членове да слушат законот Божий и високите божественни и спосителни истини и да хвалят и славит Бога на майкин си язик? Нашата простота и заблуждение беше причина, що мие досега постъпвахме противу законно и не естествено що совършенно да не употреблявами в училищата си, ни в църквите природнийот язик. Но ваше преосвещенство, как духовний отец и пастир наш, комуто са поручени душите ни, за които ти некога искаш да даваш ответ Пастиреначалнику Христу, одамна требаше да исправиш тая наша погрешка и заблуждение, сиреч да не вразумиш как мие должни сме да се молиме Богу на свой язик, който и ти сам требаше да изучиш чисто и совършено, за да можеш според длъжността ти да учиш и наставляваш духовните стада. А сега ни мие разумеваеме тебе, нито ти нас, а после това можеш ли ти достоинно да се наречеш пастир? За те, молим те, владико светий, ако ти не земеш труд и попечение да не просвещаваш и управляваш според званието ни на истинний път, по крайней мере не препятствовай ни според силата ни и разумението да се просвещавами и образувами духовно и умственно." С тие слова кукушаните му затнаха устата на владиката и он волею и неволею се замолча, но видимо сърдцето му кипеше от гнев и ярост. Бог да го научи на добро! Амин!

Сп. Български книжици[6], Цариград, № 10, кн II, май 1858, с. 19; оригиналът е на български

[1] Т. е. „вече".
[2] Т. е. „сбъдне".
[3] Нако Стоянов Станишев (1810—1857), роден в Кукуш, един от първите радетели на българщината в Македония.
[4] Т. е. Райко Жинзифов.
[5] Т. е. жителите на Полянинска (Дойранска) епархия.
[6] Има историко-филологически характер. Излизало е през 1858—1862 г.

24

В. „Српски дневник" за просветното дело във Велес

8. VI. 1858 г.

От Велес (Македония) през май. Искам нещо да ви кажа за сегашния напредък на българската просвета, особено в този град. От 1846 г. Велес започна да се събужда от дълбок сън и сега вече в този смисъл придоби известност в съседните селища. Няколко родолюбиви, благородни мъже посяха в своите съграждани онова прекрасно чувство за просвета и наука, което не се забелязваше от толкова векове в България по причина гръцкото свещеничество, което искаше и за в бъдеще да държи българския народ

в оковите на невежество. Обаче някои родолюбци започнаха да изпращат децата си на учение в главните европейски центрове, помагаха в същото и на някои сиромашки деца; с просветата у тях се събуди народностното чувство. Това въодушевление за народна просвета растеше с исполински крачки. Ала както навсякъде, така и във Велес се намериха противници на това дело. Господин Антим, велешки архиепископ, се опитваше заедно със свои съмишленици да попречи на делото, говорейки, че всички народи са получили просвещение от гърците и затова е необходимо в училищата да се учат на гръцки, а не на български език, още повече, че българските деца още от къщи знаят своя език. Наистина, че г. Антим казва това, изхождайки от своята материална корист, защото иначе и той не може да не знае, че в Гърция не учат в училищата различните предмети на чужди езици освен на матерния гръцки, макар децата още от люлката си да знаят гръцки. Всеки народ трябва да изучава науките на своя майчин език, а след това, ако ще да учи всички езици в света. Това е най-естественият и най-добрият начин на учение. Нека г. Антим не мисли, че велешаните са съвсем прости. И те са синове на онзи народ, който дълги години е лежал окован във фенерските тъмници...

В. Српски дневник, Нови Сад, бр. 44, 8. VI. 1858 г., оригиналът е на сърбохърватски.

25

Писмо от руско служебно лице до Алексей Н. Бехметов (Москва) за обучението на млади българи в Московския университет

22. VIII. 1858 г.

Вие благоволихте да отправите своето милостиво внимание към съдбата на българите и много от тях вече се ползуват от Вашето наистина християнско участие в просветната ни дейност. Негово сиятелство граф Уваров е изразил благодетелно желание да възпита за своя сметка *десет млади българи* в Московския императорски университет; на основание на това от Македония са извикани двама, родени в тази провинция: Константин Наков, родом от Кукуш, възпитаник на атинската гимназия, и Ксенофонт от град Костур,[1] бивш учител в Кукуш. Но както в Одеската семинария бяха извикани двадесет българи, от които осем македонци, така и гореспоменатите млади хора сега са в това число. Имайки вече известна учебна подготовка, те желаят да се възползуват от милостта на руския монарх и да усъвършенствуват знанията си в Университета под Вашето милостиво покровителство. Ако е угодно на Ваше превъзходителство да извика още няколко македонци да продължат образованието си в Московския университет, тогава по Ваша заповед ще бъде съобщено в Константинопол на българския архимандрит Партений, комуто е възложен изборът на млади българи за усъвършенствуване на образованието им в Русия.

ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 67, л. 71—72; АИИ, БАН, кол. IX, оп. 15, а. е. 67, л. 239—240; оригиналът е на руски език.

[1] Отнася се за Райко Жинзифов, за чието родно място погрешно е посочен град Костур вместо Велес.

26

Писмо от Райко Жинзифов, Москва, до Г. С. Раковски[1], Одеса, в което му съобщава за своето решение да замени гръцкото си име с българско

9. I. 1859 г.

„Благодат человека, яко зеницу ока сохрани“, велит мудрий Сирах. Имеюћи в сърцето ми нарезанни реченните думи, многажди уловиһ перото с намерение да изражам вам най-дълбокото почитание и признательност, които ми внушихте, с благодеянията, които показахте на мене. Но коя причина ме принуди да молчам досега? Не, господине мой, не! Веруйте ми, защо нито неблагодарност, нито пак небрежение: причината ет известна вам, т. е. никако не можех да се уверам защо ке можам да вас престигнам с писмо в Одесса. Но сега, като найдох благовременние, идам с настоящето ми писмо (се все това, що пак се сумнявам) и с превелика радост, благодарение и почитание, дерзнувам да изражам вам моите чувствования със следующийте думи:

Ге(орги) Раковский,
Мудрий юнак Болгарский.
Радуй се ти, душе мудра,
Весели се, душо блага.
Чест и слава си добила,
Вечно име оставила!...

Опростите! Толко знаит слабото мое сърдце да кажит.

Помните ли защо, когато дойдох в Одесса, току-що чухте гърцкото ми име, первий ваш отговор беше: „Да си мениш името, ако си българин!“ Истинно, господине мой, колку неприлично ми се видеше името ми, не можам да ви докажам, щото веруйте ми, дури страм ми беше да го кажам другему... Проклети!... Прочее вместо Ксенофон, зедох име, с което преди две години ме викаше добрий и великодушен и най-голем родолюбец в Македония, Д. Хр. Миладинов. Тове име ке го държам до последното ми издихание. О! Да знайте колку се радвам, даже и се гордам.

Опростите защо не можам да ви дадам никакви известия за овдешните българи, но с най-дълбоко почитание останувам нижайший.

НБКМ, БИА, IБ 1294/52; Архив Г. С. Раковски, т. 2, обясн. бел. и ред. Никола Трайков, С., 1957, с. 407—410; оригиналът е на български език.

[1] Георги Стойков Раковски (1821—1867), роден в Котел, първи български революционер-демократ, основател на българското национално революционно движение, поет и публицист, поддържа тесни връзки с дейците на Българското възраждане в Македония.

27

Писмо от Димитър Миладинов (Кукуш) до архимандрит Антим (манастира Зограф) за радостта му от въвеждането на български език при богослужение

27. V. 1859 г.

Високопреподобни ми и уважаеми игумене на светата Зографска общежителна обител г. Антим и досточтимите Ви пребиваващи с Вас отци,

С радост получих почитаемото Ви писмо от 2 февруари заедно с изпратените до тукашната църква богослужебни книги. С вълнение го прочетох и си спомних за достойните приемници на покойните ни предци, изтръгнали от лабиринта и запазили от гръцката слана тези славни прадедови останки на българската древност в цветущо състояние, при което родолюбието, стремежът към доброто и гигантското преустройство за подобрение на този манастир Св. Георги са живи и достойни за почит и уважение, а дълг е на нашите сънародници историци да опишат [всичко това] с перото на истината. От такива отци сънародници, които въздигат духа към Всевишния, почитан в дух и истина, използувайки разумността, този велик Божи дар за човека, за всяко благодеяние, което спомага за благото на възраждащите се сънародници; от такива духовни отци, казвам, нашият народ очаква възвръщането си към майчиното мляко и моралното си възраждане от досегашния летаргичен сън на невежество, потопен в него от гръцките интриги и лукавства. И кой е очаквал някога, че близо до Солунския залив (след унищожението поради гръцки интриги на Българската патриаршия и славянската писменост, предадена плячка на Хефеста)[1], кой се е надявал, че в разстояние на година и половина македонските българи ще слушат цялата църковна служба и божествената литургия на майчиния си език? Можеше ли да си представи човек някога, че българските деца от Македония и Мизия ще се учат в гимназиите и университетите в Петроград, Москва, Киев и Одеса? Благодарение на могъщата закрилница и покровителка на цялото православие на земното кълбо!

Тукашните ни сънародници, чувствувайки сладостта на майчиното мляко, като цветя в ранна пролет, намиращи се в покритите с малко сняг планини, се съживяват от спонтанното чувство, макар и да са обкръжени от гръцките отровни змии като аспиди и кобри, изливащи отровата си през тази епоха най-много срещу невинните и прави българи, верни поданици на Негово величество султана.

О, колко съжалявам за безчувствието, невежеството и гъркоманията в Струмица. Колко желателно би било, ако със средствата на някой родолюбец там се поддържаше един славянски учител, който да преподава на младежта майчиното мляко.

Хитроглупавият монах, молдовлашки селяк Н[еофит], учител по взаимноучителен метод в тукашното взаимноучително училище, се оказа с явни доказателства ехидна, която дебне под цветовете невинното общество и скверни нравствения напредък. О, как теглиха толкова години почитаемите отци на едноименния Зографски манастир от такава подла и хитра влахщина!

В противовес пък на него духовникът Климент Зографски и досега се радва на общо уважение и почит, за назначаването на когото тук дължат благодарност всички на Вашата висока личност и пребиваващите с Вас, както ще се види от прикрепеното тук изложение на първенците на Кукуш, с което молят той да бъде възведен в архимандритски чин.

Братя Миладинови. Преписка, С., 1964, с. 86—88; оригиналът е на гръцки.

[1] Бог на огъня.

28

Молба на българите от Кукуш до папа Пий IX, в която изразяват недоволството си от асимилаторската политика на Цариградската патриаршия и желанието си да приемат католицизма

12. VII. 1859 г.

Ний долоподписани, жители на епархията Полянино (Дойран), с наше голямо неудоволствие, с дълбоко и неизразимо сърдечно стеснение сме принуждени да исповедаме пред цел свят, как нашата всточна православна църква достигнала е днес до такова едно достоплачевно положение, което не може да ся опише. И толко по-глубока е нашата горест и душевно потрясение, щото ние доказваме, че злото надви нашето търпение. Уви! ония, които беха длъжни да са светлината и източникът на секия християнска добродетел, сиреч нашите първи пастири и църковни началници, другояче наречени наши архиепископи, тъпчат с крака законите и таинствата на Църквата.

...От них народът не само не получава никаква духовна полза, но още и голямо количество вреда, веществена и нравствена, и една голема соблазън от нихното распустно и немонашеско житие. С едно слово, такива епископи са една тежина и една скърбна рана на стадото Христово. Прочее особено търпи от това развратно гръцко духовенство нашият български народ... Един от най-прочутите в своето распустно и развратно житие е и нашият досегашний епископ Мелетий... Три пъти ний ся жаловахме на църквата против тоя вълк в овчя кожа, но она не щеше никак да ни слуша...

Тогава ний, за да можем да съхраним верата си цела и неповредима, както сме я приели от предците си, и да пазим себе си от разсипното и развратеното това гръцко духовенство, ний твърдо решихме да го оставим и да ся обърнем и да припознаим Негово светейшество папата Пий IX и неговите наследници на Апостолското седалище за духовен началник над нами със следующият начин:

. . . . .

2. Ний желаим и следователно молим Пия IX никакво изменение да не ся направи в наредбите (обичаи, тържества, богослужение) церковни и в раздаванието на таинствата и в състоянието на нашите свещеници и в язикът, по когото ще се правят церковните молитви между нас, който язик е старият български или славянският.

3. . . .

4. Архиепископът и духовенството, които ще управляват епархията и /е/нурията, трябва да са сички българи...

5. ...Българският език с народните си букви и характери ще бъде секога главният език и основата на учението на младежите...

С тоя начин ние молим Негово светейшество Пий IX да ни приеме в стадото си и под крилата си... Дано Бог да може тъй да ся прослави от нас и от сичките други българи!...

Йордан Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 201—204; оригиналът е на български.

29

Писмо от жители[1] на град Струга до Иларион Макариополски[1] (Цариград) за изпратените им от Русия черковни одежди и успеха на българското културно-просветно дело

25. XI. 1859 г.

Мие, покорно долоподписанни болгари, жители от Струга, окружия Охридскога, со големо благодарение прияхме изпратените ни от милата наша майка дарови следующиве:

А) Пред неколку месеци се донесоха чрез Гиоргета Мустреф церковни книги, еден круг малечок от четернадесет парчина и в часот не задени, заради беше разболен его преосвященство владика наш святий преспон Йоанакия. (А сега со радост и зедохме и во църквата наша ги донесохме и со големо чувство се читает евангелието, апостолот, пеейньето и сфетата служба и малу по малу всето читайние и пеейнье кья га премениме на славянски. Но молиме со дързост славянска да ни изпратите еден круг голем от 28 парчина. Защо и овде е едно градче, где всякий ден се читат и се пейт во църквата, а той малий круг що го зедохме мие, кья го дадиме во село Вишни, где имат священик от овде, що се научи да служит по славянски, и той тамо и благословят. Смеиме уще да се помолиме, ако имат подпор (рчомесмеич) да ни крепит и еден звонар за църквата наша да ни се изпратит за вечни памят.)

В) Сега пред една седмица прияхме изпратените ни одежди за свяшеници чрез благороднаго господина Григория Паунчеф охридянина, следующиве:

1. Едно рало одежди за църквата наша храм великомученика святаго Георгия, еден фелон, еден епитрахил, еден колан, едно рало ръкъвчина и три святи покрови.

2. За дякон еден стихар, едно орарион и едно рало ръкъвчина.

Хвала и слава богу вишнему, що ни достой да се приближиме и мие покорни чеда, отдавна заборавени до нашата майка и да обретеме нашийзагублен матерни язик и бог всемогущий да ни достоит да цицаме благото матерно млеко... Дай Боже! Молитвами от светаго Климента торжествувам денеска во 25 дена месеца листопада, който заедно со преподобнаго Наума следува Кирила и Методия славянски общи добродетели! И на ова денешно

торжество свято-Климентово славно со славянска свята служба облечен свещеникот со изпратените одежди, торжествувахме и евангелието благоговно целивувахме за слава от епаритми вечна и тайно во святий тайност се споменаха славните имена от сродниците наши добродетели болгарски. Буди имя господне благословено от нине и до века амин.[2]

Архив внешней политики России, ф. Славянский стол, 1860, дело 3915, л. 3 и об.; оригиналът на български.

[1] Иларион Макариополски (1812—1875), роден в Елена, един от най-изтъкнатите водачи в църковно-националната борба. На 3. IV. 1860 г. на тържествена великденска служба в българската църква в Цариград не споменал името на гръцкия патриарх и с това обявява независимостта на българската църква.

[2] Писмото е подписано от 12 души и подпечатано с два печата — Йоан свещеник Христо, свещеник Йован Протопапа, свещеник Георгия, Георгия С. Чакъров, Георгия Белев, Наум Матов, Д. Х. Миладинов, Наум Мара — старшина църковна, старшина училище Йован Г. Доребанов и др.

30

Писмо от Александър Рачински (Киев) до Алексей Н. Бехметев, (Москва) с молба да бъде осигурена държавна издръжка на Константин Везенков

1. XII. 1859 г.

Понеже зная, че от 12-те места за български ученици в Москва има 3 свободни, осмелявам се да насоча към Вашето покровителство Константин Иванов Везенков, роден в с. Крушово, Македония; охотно се заемам да го препоръчам на Ваше превъзходителство, защото го познавам още от Цариградското българско училище. В Русия той е изпратен от новия български владика Партений, унищожил неотдавна унията в Кукуш, и ще окажете милост на Везенков, като за сметка на московските суми го настаните в гимназия, в клас, който съответствува на неговите познания. Това за владиката Партений ще бъде най-голямото поощрение към полезна дейност на новото поприще в Полянинска епархия.

Днес през нощта заминавам за Одеса, тъй като желая да заваря съботния параход за Константинопол.

Умолявайки Ви за полезните напътствия и като се препоръчвам на вниманието на Ваше превъзходителство, оставам със съвършено почтение и преданост и имам чест да бъда покорен слуга.

ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 67, л. 68; ААИ, БАН, кол. IX, оп. 15, а. е. 64, л. 233—234; оригиналът е на руски език.

31

Писмо от Егор П. Ковалевский (Москва) до Алексей Н. Бехметев (Москва) относно изпращане помощ на българското училище в Кукуш

12. XII. 1859 г.

Като благодаря на Ваше превъзходителство за доверието, което Ви беше угодно да ми окажете с предоставяне на окончателното решение, къде трябва да предам паричната сума, първоначално предназначена за българското училище в Кукуш, считам за свой дълг да изложа следните съображения: до този момент не ни е известно какво е числото на кукушките жители, преминали към унията, още повече, че ние с право можем да очакваме благоприятна по този въпрос реакция във връзка с назначаването по наше настояване за дойрански (полянински) епископ архимандрит Партений, роден българин и заслужил най-хубави отзиви от всички наши агенти, които го познават.

Като се основавам на това, аз бих предложил да преустановим за известно време предаването на 2750 сребърни рубли на кукушкото училище и да дочакаме по-точни сведения за това, заслужава ли споменатото училище толкова голяма помощ; ако по-нататъшните известия биха били неблагоприятни, то ние ще се постараем да дадем тези пари на по-полезно и подходящо място, като за това предварително ще изпросим Вашето разрешение.[1]

ЦГАОР, ф. 175А, оп. 1, ед. хр. 67, л. 69; АИИ, БАН, кол. IX, оп. 15, а. е. 65, л. 235—236; оригиналът е на руски език.

[1] Действително в края на декември вече има решение за изпращане на споменатата сума в Кукуш (вж. ЦГАОР, ф. 1750, ед. хр. 67, л. 70).

32

Писмо от настоятелите на манастира „Св. Наум" (Охрид), писано от Димитър Миладинов до Иван Денкоглу[1] (Лайпциг) за въвеждането на български език в училището

25. XII. 1859 г.

С дълбоко вълнение приехме чрез почитаемия господин Христо Манчев златотъканата плащеница, изпратена за светата обител на преподобния Наум. Положихме я всеблагоговейно на свещеното място, където беше много потребна, и се изпя словословие на всевишния. Спомена се присно-паметното Ваше име и се вписа в светата манастирска кондика за вечен спомен на дарителя.

Този дар от благороден наш еднородец славянин към славянската обител на преподобния Наум, този дар, казвам, буди най-приятни спомени за деди и прадеди. За нас той е необикновен дар, защото ни напомня пропадналите драгоценни съкровища от славното някога, а сега обедняло отечество. Този свещен дар напомня на всеки сънародник древния сла-

вянски блясък и насърчава всеки чувствителен да се върне към своята истинска майка и да бозае сладкото майчино мляко.

След Вашето дарение и от други наши сънародници дарители, които вършат благодеяния за цялото славянско племе, получихме през Цариград одежди, свещенически и черковни, и славянски книги, с които на 25 миналия ноември, когато се празнува свещената памет на свети Климент, се извърши бляскаво тържествена служба в митрополийската черква и при преноса на пречистите тайни се споменаваха славните имена на славянските благодетели, а един от свещениците произнесе на тази служба подходящо словце на български език.

За да се постигнат по-добре благите надежди чрез застъпничеството на славянските светии Климент, Наум, Кирил и Методий, поставихме и учител на възродения наш майчин език да преподава българско четмо и краснописание и нашите родни деца тичат в училището като агънцета да бозаят майчиното мляко.

Братя Миладинови. Преписка, С., 1964, с. 104—106; оригиналът е на гръцки.

[1] Иван Николаевич Денкоглу (1781—1861), роден в с. Балша, Софийско, радетел за българска просвета, подкрепял материално училищното дело.

33

Дописка от Охрид до в. „Србски дневник" относно искането за български владика[1]

4. II. 1860 г.

България. На 4 февруари ни пишат от град Охрид, че и там вече им е дотегнало на българите от управлението на фанариотите в църквата. Охридските българи се събрали и се споразумели да искат български епископ; ако ли пък Патриаршията би им изпратила гръцки фанариот, да не го пуснат да влезе в Охрид, а с камъни да го пребият. По този повод се уговорили да изпратят делегация в Рим, че оттам да искат архиепископ. Били са определени вече и членовете на делегацията, но впоследствие решили по-напред да съобщят за това на Цариградската патриаршия. Тяхното писмо пристигнало в Цариград на 19 февруари. Ще видим какво ще каже Патриаршията. Такива са последиците от фанариотското поведение.

В. Србски дневник, Нови Сад, бр. 21, 13. III. 1860 г.; оригиналът е на сърбохърватски.

[1] По същия въпрос пак в дописка охридчани заявили пред Цариградската патриаршия, че ще признаят за свой църковен глава папа Пий IX, ако не им се назначи български владика. Те искали Иларион Макариополски (в. Србски дневник, бр. 40, 22. V. 1860 г.).

34

Редакционна бележка за основаването на българско читалище в Битоля

12. V. 1860 г.

Новинити ни от Битоля, 12 майя, не можят да бъдат по-приятни. Тамошнити ни българи предприели да основат едно българско читалище. Съставянето му ся решило, съгласило и подписало. Ето съгласието:

„Долоподписанити се обричяме чрез нашята помощ да обдържяме едно общо читалище българско, в което да има български вестници и от други още разни язици, така и една книгохранителница от български книги и от други списания на разни европейски язици.

Бележка 1. Който помогни испърво повече от 500 гр., ще бъде член основател и ще има право да дава глас за читалищни работи, доде е жив.

2. Който плати 60 гр. на година, ще да е член спомагателен и ще има право да дава глас за читалищни работи за една година само. Щом като си събере нужната помощ, ще ся нареди една наредба, по която ще ся води общото българско читалище."

Това съгласие са подписало от градоначялниците и след малко ще ся нареди предметът му. В това предприятие най-големи старания полага Г. П. Димков Радевич[1], който са учил в Атина и Виена. Наистина любопитно е и похвално, че тоя момък не си е изгубил народнити чювства в един град, дето имаме да оплакваме толкото погърчени съотечественици.

Колкото за читалището, ний даваме отсега удобрението си и бихми съветвали нашити съотечественници в Битола да постоянствуват в това полезно дело.

В. България, Цариград, бр. 64, 9. VI. 1860 г.; оригиналът е на български.

[1] Петър Димков Радев, роден в Битоля, вземал дейно участие в църковно-националното и просветно движение.

35

Дописка до в. „Србски дневник" за празнуването на деня на българската и славянската просвета в Габрово, Ямбол, Панагюрище, Сопот, Велес и други места

1. VI. 1860 г.

За чествуването празника на св. Кирил и Методий в България отвсякъде достигат сведения. В Габрово, Ямбол, Панагюрище, Сопот, Велес и в много други големи градове е имало празненства за прослава и чест на всички български просветители и книжовници. Тези празненства показват дълбокото чувство, което българите имат спрямо своята народност и стремеж към просвета; тези празненства ще отворят пътя към народното щастие и тазгодишният празник на св. Кирил и Методий — 11 май — ще

остане завинаги записан със златни букви в българската история, защото на този ден по-голямата част от българските градове се сепнаха и отхвърлиха от себе си фанариотското господство. Положително в бъдеще този празник ще се чествува с още по-голяма тържественост.

Иначе бих могъл отново да ви съобщя за злоупотребите на фанариотските владици, които грабят, докато още могат. Така се оплакват срещу своите гръцки владици от Битоля, Самоков, Охрид и други места. Особено в Охрид владиката е просто нетърпим. Но ако даде бог, и това ще премине.

В. Србски дневник, Нови Сад, бр. 46, 12. VI. 1860 г.; оригиналът е на сърбохърватски.

36

В. „Србски дневник" за фанариотските злоупотреби и за решимостта на българите да извоюват църковната си независимост

7. VI. 1860 г.

От България. 7 юни... В Аджар българите също така са чествували св. Кирил и Методий. В Пирот на 29 май — неделя — са изхвърлили името на фанариотския владика и вместо него са споменали името на султана и епископ Иларион[1]. Учудващо е за всички българи, че за подобно нещо няма съобщения от Скопие, Враня, Видин и от още някои големи български краища.

От България. 10 юни... В Карнобат са изхвърлили от църквата името на фанариотския владика, а котленци са писали на „любимия" си Вениамин повече да не идва при тях. От Битоля (Толи Манастир) ми съобщават, че тамошните българи решили да основат читалище. За това мероприятие най-много сили полага П. Димков Радев, който се е учил в Атина и Виена. Наистина е прекрасно и похвално, че не се е отродил от своята народност, тъй като се е учил в град, където толкова наши българи са се погърчили...

В. Србски дневник, Нови Сад, бр. 50, 26. VI. 1860 г.; оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Това е Иларион Макариополски. По същия въпрос пак в дописка от България с дата 17 юни се съобщава за изхвърляне името на гръцкия владика в Севлиево на 5 юни и че „българите от Щип изпратили до Портата молба с много подписи срещу фанариотски владика, който върши големи безобразия" (в. Србски дневник, бр. 52, 3. VII. 1860 г.).

37

В. „Србски дневник" съобщава, че българите в Охрид ликуват по повод скъсването с Цариградската патриаршия

9. VII. 1860 г.

От България. 9 юли. Великденските събития в българската църква в Цариград навсякъде са предизвикали повече или по-малко впечатление.

Няма български родолюбец, комуто сърцето да не е затрептяло от радост, като е видял, че българите са се пробудили от дългия и дълбок сън и че искат своя йерархия. В Охрид, старата столица на българските патриарси, българите са били възхитени, като чули за постъпката на цариградските си сънародници. Обаче тамошният фанариот Милетий удари на камък и тъкмо поради това принуди народа още повече да обича българската йерархия и не помагат никакви оплаквания пред битолския валия.

В. Србски дневник, Нови Сад, бр. 59, 28. VII. 1860 г.; оригиналът е на сърбохърватски.

38

Из писмото на Иван Ч. Вукадинович[1] за отправените му нападки и клевети от гръцкия протосингел и искането на българите да се отделят от Цариградската патриаршия

28. VIII. 1860 г.

Умоляват ни да поместим следующето изложение.

Един священник, българин, който припознава папата, а не гръцкият патрик за началник на черковата, отговаря на попражнити, които архидяконът на битолският владика изрекал в гръцката черкова пред народът против тоя священик. Като православен унит, т. е. такъвзи, който припознава папата и държи восточните обряди, той от неколко месица служи в Битолската французка черкува по български язик и по български обряд, не остава да са мине неделя или празник, без да каже поучително слово към народат. Българити от Битоля не ходили веки на друга черква освен на тая, дето слушят божията служба и поучение на матерният си язик.

За да не си изгуби интересат, гръцкия владика помислил, че като избълва в черкува пред народа неколко попражни и глупости върху тоя священик, народът веки ще го послуша. Нь не знай горкият грък, казуват особнити ни писма, че народът си отвори очити и фана да различава истината от лъжята и колкото гръцкият владика ся мъчи да отдалечи народът от той священник, толкозит ози същият народ ся прилепва до тоя народен священник.

Че целта на тоя священник е добра, и ние от се сърце желаем да я достигне, отговорът му до гръцкият архидякон свидетелствува. Нека четат читателити ни и ще видат, че право казувами.

Г-не Управителю на в. България!

В неделя на 28 августа гръцкия протосингел Стефан чрез повелението на своя си владика Венедикта смеял е пред народа явно да мя хули и различни укорения против мене, правилян священник, да хвърля, казувал е и анатема налагал на ония, които би че са дръзнали да дойдат на моята литургия или да слушат моето слово. Той е най-напред казал, че аз не сам священник — казал още, че съм протестантин и че намерението ми да е било да преобращам християнски от старата вера, която ся светити отци държали. Казал е, че съм бил искал воля от гръчкия владика да ми допусти да служя в гръцката църква и че не са ми допустили—гледа ме за

виновен, защото не съм имал брада—и най-подир казува, че съм ся бил мазал с помада.

На тези несмисленни и безобразни речи длъжен съм да отговоря; братя българи! знайте и да сте уверени, че афоресанити и анатемосаните гръци и сега ви мамят и лъжат, както са ви 400 години мамили и лъгали. Не знаете ли, че българския народ са брой 5 милиона, а гръцкити са само 2 1/2 милиона? Дето ще се каже, че българити са два пъти по-много от гърцити. Цял свят са чуди как един таквъзи народ е можал да попадне под нозете на един много по-малоброен и по-слаб народ? От светската история знайме, че българити много пъти са надвивали гръцити и да са гърците доста време плащали дан на българити. Сега са пита как малкия този гръчки народ е можал да покори и потъпчи под нозети си един толкози славний и великий народ като българският? На това е твърде лесно да отговоря: Българскиа народ е бил всякога трудолюбив и имал е страх от Бога, но гръцити са лукави и са били съгласни помежду си. Гръцити със своити лукавства и със своити спънки и примки не само българити, но русити, сърбити и власити са сполучили да турят в мрежата си, както ще ся види за това на широко в печатаната в Беч (Виена) от мене книга. Гръцити са отцепили от благословенното църковно единство християнити с лъжовни доказателства, за да привлечат за себе си властта над църквата. И като са прикарали христиенити под властта си, тогис почели с името на верата и светската власт да присвояват, така са хвърлили българити под своят си ярем. За това са гонили българското богослужение, за това са горили българскити книги и други писмени драгоценни споменници, за това са гонили българските училища и са ги разорявали, за това и стъпкали българската патриаршия, българскити владици, священници и сичкото българско духовенство са унижили и в грубост повалили, тъй са българити изгубили своята си литургия, своите си владици, па и най-после можеше да изгуби и язикът си, ако народът не са беше разбудил и опознал своята народност. Ненаситнити, сребролюбивити и грабливи гръчки патриарси мислеха да сторят така и с други народи, нь тия народи са отделили от тех.

Ненаситното гръчко сребролюбие сякога ся е грижило да си пълни кесиата и окаяните българи, ейго и до ден денес търпят глобата, безчестието, неправдата и безбройнити люти гонения на гръцкити владици — гръцити са потъпкали и опоганили християнския закон, те са преступили и разорили светити канони на светити отци, всяки час правят безбройни беззакония, за то са според св. канони не само отхвърлени от църквата, но са и още предадени на анатема и афоресани, както ще видите по-долу.

. . . . .

Братя българи! сичкити народи милеят за народността си, трудят са и гледат да са просветят и да са обогатят с училища и с науки, зато мисля, че после 400 години и ви ще запознаете вашата чиста вера и вашата народност и че нещете да бъдити най-долни в света. Моята намера клони на това, сиреч да пробудим във вас дух на народността ваша, и като ся разбудите и прогледните, тогас да ся трудите да изчистити и обработити язикат си. Догде ви не ся отървете от проклетия гръцки ярем; догде несъживите народният язик, съединете ся и съгласно отделете ся от фенерскити гръци, които ви пият кръвта. Сяка птица пее по гласът си и слави Бога, така и ви славете Бога по матерния ваши язик, славете Бога в ли-

тургия на български язик и слушайте сяка неделя и секи празник слово Божие, което у гръцити не можете да го чуете. Христос нашия спасител за това е пратил Духа светаго на апостолите си, за да ги научи да говорят на всичкити езици, за да можат да дадат на всичкити народи наука и да славят Бога по техния си язик. Българският народ, догде си е имал литургията на язикът си и патриархията си, бил е народ прочут и славен, но откак гърцити ви туриха в яремат си, дошле сте до такова унижение, щото сте си изгубили първата слава и цела Еропа ви е забравила. Зато търсете от вас тази ръжда, прогледнете чрез духовнити очи, послушайте гласът ми, послушайте мене, който съм дошел при вас, за да ви изведа по щастливий път на спасението. Но само съгласно братиа соединете са и отъргнете ся от вашия враг и добриа, милостивиа и правдолюбивия ваш цар Абдул Меджид ще ви стори и ще ви испълни всяка ваша молба, защото той знае, че вие сте му били нему сякоги верни — додейте, чеда и братя българи, послушайте мя, защото желая да ви науча православие.

В. България, Цариград, бр. 80, 28/10. IX. 1860 г.; оригиналът е на български.

[1] Лазаритски учител в католическото училище в Битоля.

39

Молба до султана от представители на разни селища, събрани на панаира в Узунджово, с която заявяват, че са се отрекли от патриаршията, че желаят български владици и че признават за свой църковен глава Иларион Макариополски

5. IX. 1860 г.

Подписаннити българе, вернейши поданици вашему императорскому величеству, припадающи при подножието държавнейшего вашего престола, смиренно просим настоящето ни покорно прошение.

По причина на дълговременнити притеснетия върху ни от гръцкото духовенство, което безправедно е усвоило нашата йерархия, от много места българете вашите раби дали са на високопочитаемото правителство прошение за въздиганието на потъпканата наша йерархия, нъ нашити неприятели, за да препятствуват на праведното това наше желание, непрестануват да интригуват и да казуват, че това движение е ставало частно само от някои други българе. Нашити интереси от разни места, като ни са довели сега тука на едно место, и уверени напълно за неусипнити старания в. и. в. (Ваше императорско величество) за благосъстоянието и благоденствието на всичкити ви поданици, живеющи в богохранителната ваша държава, и за ежедневната ваша висока милост към нас верноподаннити, дързаем с настоящето наше смирено прошение да изявим вашето императоркаго величество, че въздиганието на падналата нашя йерархия е желание общо, на сичкити българи, вернейши поданици в. и. в., и покорно просиме от в. и. в. въздиганието и припознаванието от високопочитаемото ни правителство нашята йерархия под священоначалството на черковний ни начялник Илариона при българската наша церква в Ца-

риград, още и явиме в. и. в., че ний, вашити раби, сме са отрекли от гръцката патрикана и не припознаваме веки гръцкити владици, които ни ся испращат силом на епархиити, гдето живеят българи, нъ желаеми черковний ни началник да е българин, тъй и владицити да ни са изпращат българи по нашити епархии, избрани от народа според църковнити ни правила, които да са наши род и познават язик, а гръцкити владици не ни са приятни.

Това е било и е общо желание на всичкити ни нашите раби българети и не ще да престанем от да просим нашята висока милост, до гдето не бъде испълнено нашето желание, и надеющи са на великодушието вашего императорскаго величества, че ще бъде послушано общото това наше прошение, с вдигнати ръце молим Всевишняго за здравието и долгоденствиението на когото готови сме да пролеем кръвта си до капка, оставами преданени за всегда на отеческити ваши високи милости и сме честити да ся наричаме

Вашего и. величества вернейшии раби
Пловдив 41 Аджяр 7
Търново 46 Рушчук 11
Сливен 74 Шумен 10
Железник 86 Котел 8
(Стара Загора)
Казанлък 38 Джеравна 3
Карлово 38 Самоков 17
Сопот 46 Калофер 71
Свищов 9 Чирпан 13
Враца 17 Кърклисия 1
(Лозенград)
Плевен 14 Ловеч 20
Хаскию 48 Пазарджик 14
Пирдоп 6 Кукуш 4
Трявна 38 Панагюрище 5
Мирково 3 Скопия 6
Охрид 17 Враня 6
Велес 8 Неврокоп 1

В. България, Цариград, бр. 81, 5. IX. 1860 г.
оригиналът е на български.

40

Дописка от Охрид съобщава, че в града са отворени две български училища и че охридчани искат за владика Иларион Макариополски

12. X. 1860 г.

Овде во Охрид одамна е изгаснато сколето славенско, ама ето имат 2 години, като фатифме да учиме и булгарски; ама сполай му на господа мошне харно и напред ходат учениците во све и во учение и во пишение, ама за пишение уште по-арно, и зедофме голем чес со краснописанието булгарско и пак ке се печалиме за уште по-арно одсега вамо; и големъ радост имаме свите со сколето булгарско, а пък ни даде господ един свештеник Попа Апостол Сокол от Кошишта стана со своите сиромаси: и той овде отвори уште едно сколе булгарско; сега имаме две сколя булгарски и во тия сколя мошне харно ходат учениците, ама саде от книги сме мосие сиромаси, немаме ич—со един часловац 10 ученици учат, така и за другие книги овде до Охрид. Свите братиа печалат за сколе булгарско, зашто видоа, оти децата фатия напрет да ходат; за овие две години, што се показаа, на язикот майчин колко за 10 години да учат гарчки. Како што се печалиме сега, со името божео отсега уште повише, саде во месокастро Попа Стефан Гюрче викат на булгарите, ама ако викат, ке легнит по троя[1], зашто и той е сам булгарин и даскал толку години, та за тоа той викат, ама ние уште малу време ке имаме даскали сами от децата наши, та Попа Стефан се останит без той леп тики немуе мило; а ние пък сега и ф царков[2] фатиме да пейме све булгарски тики да му е мило чоеко да слушат язикот свой. Напрет, ако не речефме кирие елейсон[3] мака голема, а сега велиме Господи помилуй тики и децата мали со нас заедно пеят; ние владика во Охрид немаме сега засега, имаме, ама седит во Крушево овай владика напред беше при нас протосингел каде Дионисия 10 год, и Дионисиа го за владичи во Крушево за епископ и после ойде во Босна, а г. Дионисиа во Кюстендил стана, и нас ни дойде други митрополит от Елбасан г. Йоаникия, ами баргу[4] ни умре и сега нас ни дойде от Босна г. Милентиа, ама той, кога беше протосингел, не знаеше што да чинат от сиромашната; та за тоа, кога дойде на великден сега ова лето, никой не го подокса[5] и за то седит сега во Крушоо, а ние му велиме, оти да си глат патот[6], оти нас ни требат митрополит булгарин отсега, а не гарк, а той ни велит оту и яс знам славенски и ф церков ке служам булгарски, а ние му велим, оти го чекаме Иларионa, а не тебе; нас доста гарци карфта ни ги пили од сега вамо некиме владика гарк и ден денеска во Крушоо седит и неке ви да дойт више во Охрид.

В. Дунавски лебед[7], Белград, бр. 5, 12. X. 1860 г.;
оригиналът е на български.

[1] Т. е „след малко".
[2] Т. е. „в черква".
[3] Т. е. „Господи помилуй".
[4] Т. е. „скоро".
[5] Т. е. „не го почете".
[6] Т. е. „да си върви по пътя".
[7] Обществено-политически вестник, изразяващ националноосвободителните тежнения на българите, редактиран от Г. Ст. Раковски (1860—1861).

41

Писмо от Киряк Държилович, Солун, до Г. С. Раковски, Белград, относно печатницата му

25. X. 1860 г.

Преди няколко седмици получих два екземпляра от първия брой на вашия вестник, а преди пет дена получих други екземпляри до брой пети.

Поради заетост не ви писах навреме. Сега с удоволствие ви отговарям. Съжалявам немалко, задето не мога да ви зарадвам със записване на абонати, но се надявам да запиша св. полениския (епископ) като абонат. Днес изпращам броевете в Кукуш. Може би по-нататък да запиша и някой друг.

Много голяма скръб изпитвам, че макар и да съм българин, не знам (да пиша на) български език. От около десет години аз съм настанен в този град (Солун) и имам печатница, в която печатам всички въведени в училищата гръцки книги, но понеже, както и беше право, съдействувах на кукушките българи да искат епископ българин — Партений, гърците, особено първенците, заедно със солунския и воденския митрополит, направиха постъпки пред пашата (окръжния управител) и преди шест месеца ми закриха печатницата. Сега оставам само с книжарницата си. Въпросът бе отнесен в министерството в Цариград. Там имам приятели, но има и такива, които действуват против мене. Резултатът не ми е известен. Гърците, разбира се, подпомогнати от духовенството и властите, силно се нахвърлят срещу българите, макар последните да действуват в рамките на своите права, като искат да се развиват и напредват на майчиния си език. Ако и да не владея (писмено) този език, аз винаги съм говорил в полза на неговото разпространение между българите. Преподаването му улеснява до голяма степен и изучаването на гръцкия език. И истински грък да бях, пак същото щях да поддържам. Изглежда обаче малцина са тия, които преценяват безстрастно и поради това се смята, че сме виновни ние.

Георги Динков, връщайки се през месец август от Москва, мина през вашия град. Може би се е запознал с вас. Той е мой племенник, сиреч син на моя брат К(онстантин) Динката. С мое съдействие преди две години той беше изпратен в Русия. Постъпи ученик в училището (семинарията) в Смоленск, където следва на държавни разноски като стипендиант.

Оттук нищо по-ново не мога да ви съобща освен преследвания и истезания над християните. Гражданските и черковни управници с изключение на неколцина всички се занимават само с грабежи и плячка. Никакви грижи за подобрение положението на християните. Напразно европейците викат, напразно пишат министри, напразно вестниците обнародват новини за грабежи и убийства — турците остават безчувствени. Време нямам да ви пиша обстойно.

НБКМ, БИА, IБ 1166/52; Архив Г. С. Раковски, т. 2, обясн. бел. и ред. Ник. Трайков, С., 1957, с. 622—625; оригиналът е на гръцки език.

42

Писмо от Константин Петкович, Дубровник, до Стефан Веркович, Сяр, с което му благодари за сборника „Народне песме македонски бугара“

28. XI./10. XII. 1860 г.

Изпитвам особено приятно задължение да Ви изразя моята искрена и сърдечна благодарност за скъпоценния и близкия на моето сърце подарък, който Вие сте имали добрината да ми пратите — книгата с на-

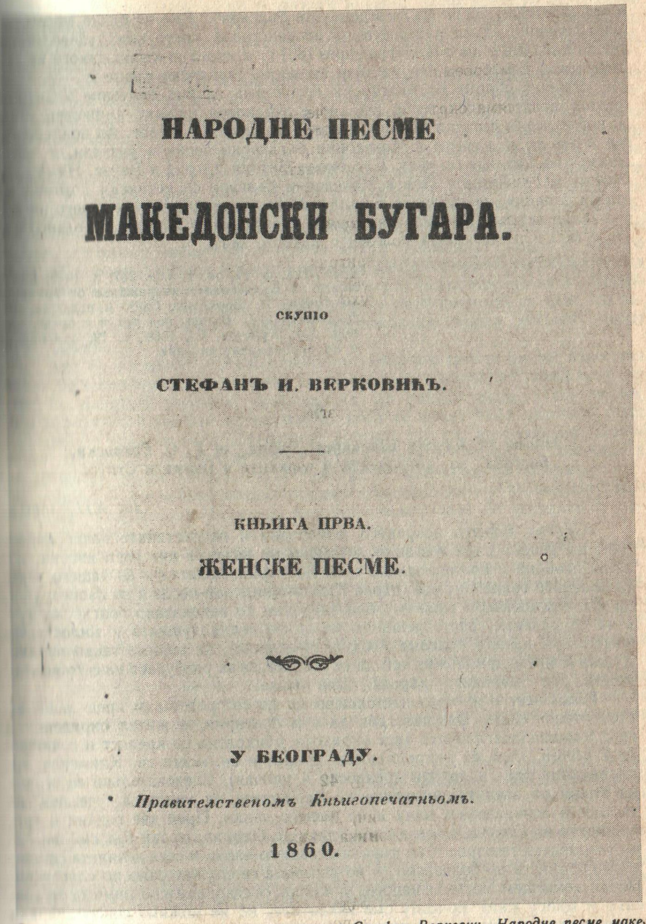
НАРОДНЕ ПЕСМЕ

МАКЕДОНСКИ БУГАРА.

скупио

СТЕФАНЪ И. ВЕРКОВИЋЪ.

КЊИГА ПРВА.

ЖЕНСКЕ ПЕСМЕ.

У БЕОГРАДУ.

Правителственомъ Књигопечатнњомъ.

1860.

Фиг. 13. Заглавна страница от книгата на Стефан Веркович „Народне песме македонски бугара“. Към док. 42 от дял II

слов „Народни песни на македонските българи“. Вие не бихте могли позадължаващо да ми напомните за познанството, което имах удоволствието да направя с вас в Цариград през 1851 г. и което по-късно никога не съм забравил. Благодаря Ви за това от чисто славянско сърце.

Вашата сбирка от български песни има голямо значение в днешно време, когато окончателно още не е установен нашият книжовен език, и който всеки писател обръща и поправя, както си желае. Аз поддържам, че може да се намери в Македония български песни и разкази, в които езикът би бил още по-чист, и то около Битоля, Охрид и Велес. Няма съмнение, че живеещите сега в Македония българи са истински потомци на онези славяни, за които Св. Кирил и Методий са превели свещеното писмо.

Още веднъж Ви поднасям моята благодарност и моля да разполагате с мен и ще Ви бъда полезен с каквото мога.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 247, л. 1—2; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст. и подг. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов, С., 1969, с. 19; оригиналът е на сърбохърватски език.

43

Писмо от Кузман Шапкарев[1], Охрид, до Г. С. Раковски, Белград, за училищата и черквите в Охрид и Струга

10. XII. 1860 г.

Слухът Вашего искренаго любородия и непрестаните ваши народнаго ни успеха ради старания, летаещем по воздуха низ гори високи, долища глобоки и полина зелени своя Болгария, долетал и во нашего некога славнаго града Охрида (първа Юстинияни), най-после и во нашите уши, за кое воздаваещем вишнему благодарения со недоказано болгарско чувство се радвиме, достовяещи ся на дните великодушнаго и милостивейшаго царя нашего султана А/бдул/ М/еджида/, да видиме такви великодушни и премудри мъжи, кой да се старает, за да разбудает нашего во глобокий сон заспанаго народа. Дай боже!

Имам чест и яз чрез настоящево ми да се представам пред ваше достопочтено лице. Бих щастлив да сум болгарин, а жител охридский в сред Вароша (позглавната част охридска, обиколена со крепост и сочинена от 7 улици, къде йе митрополията, храмът и св. мощи св. Клименда архиепископа охр. и друдзи древности и прочая). Следователно се сгодих да бидам на заслуга учителска во Варошките ни училища, учеещем по гърцки и познаваещем малу и по нашего язика. Пред две години и три, бидеещем во Струга, мала касаба близу до Охрида, първи път сме внесле во училището тамошно и во църквата нашего язика и сега дечината се учат и по гърцки, и по болгарски, и во церквата се служит само по славенски. Потом, земаещем место во нашите училища, се стараиме и во ними да го внесиме и многу пъти по-малу сме захватиле, но не можиме совсем заради фанариотите и неколку нихни приятели, имающи най-големо влияние

чрез секакви плеткай /н/ ци и клевети и проч., койм содеятел йе и некой свещеник пап(а) Стефан Бюрчев, другож учител гърцки во училището Месокастранско и елинист жесток, за кое и изгонен би од учительството, цел фанариотин.

Од две години сум се загрижил да соберам малу народни песми, от кой досега имам собрани до стотина и повике. Сакам да ги издадам на свет, но немаещем средства, ги държам затворени в темница. Во ними имат некакви песми, а пойке женски. Първо свите, що се пеяет во наш град, изключително во Вярошът, на бракойте, со забележевания на свите обичай редовно, како що се чинает и како песмите на свякой обичай се пеет и прочая. Лани на 25 мар(т) в Атина на *ποιητικὸς σσαγωνισμὸς* се венча едно *ποίημα* „*Ὁ Ἁρματωλός*“. Неговиот сочинител би некой наш съотечественик именем Григор Кръстович Пърличев, а той се подпишвит *Γ. Σταυρίδης*[2]. Неговото *ποίημα* би сочинено върху юнащината едного нашего съотечественика именем Кузман Капидана. Овому се пеит и песма българска историческа на юнащината му, а не како що писал г/оспод/ин *Γ. Σταυρίδης* Пърличе. Тая песма убо я имам писана исто како що се пеит, со неколку потребни нашему народу забележвания върху неговото *ποίμα* „*Ὁ Ἁρματωλός*“.

Ако йе возможно и благословно со некаков способ да ми известите дали йе возможно да се издадат со нечие тамо иждивение, само мене да ми се испратат шесдесет *ἀντίτυπα*, за да раздам вамо. Ако, велим, йе возможно, известите ни во марта, кога ке идает тамо нашенци, чрез Иннета А. Чапаков, или чрез некого другего, да ги испратам вам. Потем ние се надевам да соберам уще и друдзи такви и юначки, от кой овде в град немат, но по селата, та от тамо ке се загрижам да соберам.

Бехте му поръчале некому нашему съотечественику г(оспод)ину Йоанничету Георшевикю Белев за народни песми. Овой йе усердний и искрен, но работа негова не йе тая.

Пишите ми за кой да би предмет, що да се докъсат до нашиве стърни, и яз сум усердний за свякоя дописка, колку ке можам да ви испратим.

Ако йе возможно, ке ве молям и едно друго. Ние желаещем за народнийот ни успех, немаме ото още да се научиме за неговите работи. Ако имаме дар пред ваше почтенароду лице, да ни се испратит еден лист „Дунавскаго лебеда“ (ние го велиме „лабед“) на име следующно: „У Охриду на Варошкото училище, учителю Козману Анастасовићу Пасхалов.“

Истиклери ви пишам по наше наречие, за да научите како говориме овде, и исто така и от песмите ке се научите. Просеещем ви простение за додевайньето ми, имам чест да останам со изрядна кон ваше любородие в почет.

НБКМ, БИА, IБ 1294/52; Архив Г. С. Раковски, т. 2, обясн. бел. и ред. Никола Трайков, С. 1957, с. 794—797; оригиналът е на бълг. език.

[1] Кузман Шапкарев (1824—1909), роден в Охрид, един от видните дейци на българското национално възраждане в Македония.

[2] Григор Пърличев (1830—1893), роден в Охрид, виден български възрожденски деец и поет. През 1860 г. участвува в анонимен конкурс в Атина и спечелва наградата с поемата си *Ὁ Ἁρματωλός* („Сердарят“, „Войводата“).

44

Списък на млади българи, които се учат в Московския университет

1861 г.

I. В математическия факултет
1. Камбуров от Търново
2. Станишев от Пловдив (Филипопол)[1]
3. Диамандиев от Охрид.

II. Във филологическия факултет
1. Геров от Копривщица
2. Тодоров от Лясковец
3. Каравелов от Копривщица
4. Панов от Браила
5. Жинзифов от Велес
6. Фангов от Калофер

III. В юридическия факултет
1. Теохаров от Хаскьой
2. Стоянов от Воден

IV. В медицинския факултет
1. Бонев от Търново
2. Караконов от Ловеч

Младежи, които се подготвят за постъпване в университета
1. Младен Желязков от Кирклисий (племенник на архимандрит Антим).
2. Везенков от Крушово (Македония)
3. Христов от Габрово
4. Каравелов от Копривщица

ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 341, л. 3; АИИ, БАН, кол. IX, оп. 15, а. е. 145, л. 548; оригиналът е на руски.

[1] Родното място на Константин Станишев не е Пловдив, а Кукуш.

45

Райко Жинзифов за съдбата на българите

1861 г.

Като хвърлим къс поглед върху днешната ново-българска писменост, то ми ще мидим, че българский от шест милиона народ има само три повременни издания: „Цариградский вестник“, „Български книжици“ и „Дунавский лебед“. Как и да е жал, как и да е тежко, че един народ, който ся простира покрай Дунава и околу бреговете на Черно море до устите ва Вардара, край бреговете на Белото море от Тесалия около до Ниш и около до Видин и пр. — при днешните му потребности има три газети, но слава Богу и на това! Нашите бащи и това не имали.

Българе! Каква е тая клета съдба на мила наша България! Какви
а тия тежки български мъки, как напрежни, така и сегашни! Кини ся
ърдцето на човека, душата му не ще да ся държи в телото, кога човек си по-
мисли каква гъста и мрачна мъгла покривала и още покрива небото на
сирота ни мила България и какви препятствия треба да ся надвият, за
да блъсни сълнце по замръзнатата българска земля, да озеленеят широки
ничести полета, да дадат плод заборавените исушени ниви, да разцветът
плодовити дървета. . . да замлъкнат вещици кукавици, които кукуваха
и досега кукуват над България.

Българие! Ядна Българие! Дали вишна Божия сила те доварди от
явната ти смърт? Или твоите народни начала, твоите народни сили са тол-
ку твърди, щото не можеха да те надвият толку и толку вражки противни
сили?. . . Турци анадолци от четири стотини години насам те мъчат и те
глобат, пият ти жадно кръвта като морски пиявици. Турчин казва на твоят
сни българин: „Ти си гяурин, премени си вярата или легни под мойт нож.“
Турчин гази честта на твоята тънка, висока, черноока, белолика българка
Турчин влегва в къщата на мирният българин, изважда от ножницата си
дългият страшен нож, закачва го на земля, а мила ми, млада ми Стойна
стои му проста на нозе и черпи го с руйно вино, с люта ракия. О, да би
змия лютица го изела! Майка жална, майка люля си своя клета рожба
и жежки дребни като бисер рони сълзи над нея! Младо момче българче
тръгва на път с надежда да спечели някоя парица, за да прехрани стара си
майчица, слеп си баща и клета си сестрица, а като погледнеш, на други
ден застанал на сухо дърво черен гарван и гракайки, казва й: „Клета ба
бичко, убиха сина ти“. . . И не стигало само това, но ево ти и други кръ
вопийци, сухи мечки мършоедки, зли гърци, клети фанариоти! Они т
прокълнуват да не говориш по български, горят ти училище, горят ти ста
роставни български книги, гонят ти учители, предават те во турски ръце
и ти, ти негрешен българине, киснеш в мрачната темница, гиниш си мла
дост, тлеиш си, тлеиш като вощена свещ и кости оставаш в темницата
А защо? Защото искаш да донесеш невинна полза на народът ти, защо
искаш да оживиш своя си потъпкан майчин язик, защото искаш да пишеш
по български, а не гръцки, защото искаш да славиш името божйо на сво
язик, защото искаш да не ся смеет на верата ти, в която си ся родил и с
пораснал с безбройни мъки и която ти оставили дедо ти и прадедо ти.
Погледнете, братя, погледнете и вижте, що прави гордият фанариот: я
нал си бърза врана коня като кърджалийски делибаша, а по него тръгн
цели табор войска, за да покори непокорните българе! Чуйте, що каз
народната песня: „Дека ся чуло видело владика турчин да бъде“. . . Вижт
що се прави в стаята му — стоят пред него младо момче и млада мом
се кланят до земля, целиват му пола да им дозволи да ся венчат. А то
Той държи в ръцете си дълг и предълг чибук, с лице намуртено, нась
дено казва: „Българине, дебела главо, или пет хиляди, или лежи в ж
лезата дори да изгниеш. . .“

Люди зли! Люди добри! Земете нашите народни песни и узнаете ка
ви врели сълзи проливала и още пролива България, какви люти и яд
болки претърпела и още търпи сиромашка България. . .

Райко Жинзифов. Избрани съчинени
С., 1943, с. 121—124; „Две думи към читатели
из предговора към IV кн. на сп. Братски тр
оригиналът е на български.

46

Из речта на Райко Жинзифов по повод смъртта на Иван Н. Денкоглу

1861 г.

(Братя българе!

Дозволете ми, братя, без да са приготвим, да кажам две-три слова за памят на общият, нам българите, благодетел покойни Иван Николаевич Денкоглу. Дозволете ми, велям, да кажам две-три слова, ако и слаби, но които изхождат от чисто сърце и които, мислям, ще покажат не само моята благодарност и признателност, но вообще на всичките млади българи, които се нахождаме и са воспитуваме в православната Москва за просвещение на общата наша майка сиромашка България; благодарност и признателност, кои сме должни да сохраняваме кон нашият благодетел и кон други наши благодетели, които не така одавно загубихме един после другиго в една полгодина.

Не наистина ли, братя българе, тая полгодина на 1860 и 1861 г. беше за нас българете нещастна? Не наистина ли (да речем с простонародни слова) тая полгодина беше за нас клета и тежка? Да. В една полгодина ми загубихме троица наши благодетели, на които имената твърде добре есть известни нам; в една полгодина ми са лишихме от три добродетелни души прехарни.

. . . . .

Иван Николаевич са роди в град Средец, в славната некога българска столица Асена, която била тесно свързана със Солунската област, населена от славяни, в която в древните времена изродиха първите славянски просветители Кирил и Методи; страна, която първа из другите славянски земли чу из устата нихни божественного евангелско учение и зема из ръцете им свещените книги; страна, в която са родиха и други нихни последователи и ученици, как напр. свят Климент и дружината му, синове Охридски, Търновски и проч.

Но тая страна в сегашното време, а най-повече по времято на рождението Ивана Николаевича бяше потъпкана от друговерци и совсем очукана. Двегодишно малечко детенце беше Иван Николаевич, когато он са лиши баща си, а клетата му майка ронеше над него дребни жежки сльзи, не има да прехранит и порастит своята рожба, която божието провидение назначило и определило да бидит благодетел на своето нещастно отечество.

Тринайсетгодишно младо момче бяше он, когато вече не можеше да търпи притеснениата и угнетениата турски, не можеше вече да гледят да са проливат пред неговите очи невинна кърв от турският меч и уплашен от честите злодейства, он в един из чърните дни на България заедно с други българи гол, бос, немайки нищо съ себе си, са прехвърли в православната Русия да найде покровителства и защита и наистина я найде. Овде в православната Русия он, са разумява, не без трудности, прожив всичкият си живот, но с търпения и трудолюбие он достигна да предобиет имот и добро име до тая степен, както ми го знаеме.

Не гледайки на това, що он бяше човек прост и почти беше заборавил свой майчин език, но си остана верен син на България и всякога с пламенна любов споменуваше за нея. На това го подбуждавало онова родство по крови и по вере, което крепко соединяват българите с тяхните братя на север: он живял, порастил и възмъжавал в тая благословенна страна славянска, среди народ, който ет сроден с нас не толко по верата, но и по езикът, по нравите и обичаите и проч. Ево защо он си доварди народността и пламенно любяше своето отечество. Ево защо не можеше да има никакво влияние люди от друг народ, с които он от детинство и до старост имаше работа и който народ не искам да назоват.

Горящата си любов кон отечеството си он показа с добрите си дела, с разни благодеяния, които аз не са зимам да изброим, но само ви са молим да представите себе си София един от славните български градове; да си представите софийските училища, в които повече от шест стотини деца са воспитуваят и подаваят добри надежди за свой род. Тези училища устроил и обеспечил Иван Николаевич!

Братя! Ми днес желиме, ми скърбим. Защо? За това ли, че загубихме наш благодетел? Не. Защото он умер, имайки више осемдесет години от рождението си. Но ми жаламе само за това, за какво жалат всяк човек, кога изгубват навсегда един мил образ, едно лице кое от все сърдце искренно почиташ и любиш за добри му дела. Но, любезни братя българе, нека са утешиме, че он умирает тогава, кога свършил славно свое земно поприще. Неговото имя ще споменуват из рода в род у цела България. Усердно нека са помолиме на нашите славянски просветители Кирила и Методия да ходатайствоват пред бога за неговото душевно спасение, д ходатайствоват за Ивана Николаевича, който по техен пример са показал ревностен деятел за разпространението на славянската наука, основана и така тясно свързана с православната наша вера.

Дозволете ми, братя, да споменам при той случай и любимото име на незабравеният наш битописател Юрий Иванович Венелин. Уверен сум, че всички и без мене возносят тепла молитва к богу за това лице, кое със своите даровити списания пробуди цел шестмилионний наш народ от дълбок сон на невежества и самозабвение! Със своите съчинения он пробуди и извикна наш народ на духовен живот, деятелност и самосознание! Четири стотини години, братя, поминаха от как бедната България са нахождаше в темница. В тия четири стотин години България претърпе такви мъчения, такви гонения, какви не претърпе ни една друга славянска земя. Ми, българите, си загубихме древната книжнина, начнахме да си заборовиме нашият матерни език и да говориме с език чужд нам; начнахме да криеме народността си и да усвояваме чужда и вредна за нас народност. И ако в наше време ми гледаме възрождение на цел наш народ, ако веч загърмело българското слово от Солун до Охрид, от Средец до Видин, от Търново до Варна, то за всичко това сме должни на такива люди как Юрий Венелин и на всички други учени руси, кои с участия погледнаха на нас, и още на такива патриоти от нашите българе, каков бяше Иван Николаевич, комуто памятта ще сохрани благодарното потомство.

Свършувам на късо речта си, братя, и из глубини души казвам: вечная твоя памят, Иван Николаевич! Вечная твоя памят! Вечная твоя памят!

Райко Жинзифов. Публицистика. Т. II, С., 1964, с. 284—286; оригиналът е на български.

47

Писмо от Константин Миладинов[1], Загреб, до Георги Ст. Раковски[2], Белград, за събраните от него български народни песни

31. I. 1861 г.

Почтени мой приятелю!

Радостно приях писмото ви от 19 януаря и со него две Ваши газети. Гледам, мой приятелю, достохвалните ваши стремления за нашата бъднина. Радите! Колку повеке радите, толку повике честите народността ни, толку по-високи услуги правите на жертвеникот од отечеството ни и толко повике привлеквите народната любов, коя денеска йе най-блага-та награда на благородните души.

Религиозниот наш вопрос имат денеска голема тежина и неизвестно, али ке се заприт до къде остана. Ние знаиме историческата гърска хитрост, со коя толко пъти леляха нас и со увереност можим да речим, че еднакво и сега ке се случит: но како болгарите не први път се лъжат, за това неке останат до къде останаха. Стърната, на коя ке се завъртиме, не се предвидят, но всетаки можеха умни люгие да ръководат това стремление и да го довадат до един тих(ъ)к спасителен път.

Колку за тая книга, що пишите за папизма, тая тука не йе известна; много люгие опитах и никой нищо не знайт.

Песните, овде ке напечатам, защо еден се обязада ги свършит до конецот от априля. Но молям Вас, огласите, кои изпратих да ги раздадите со честниот ваш лист, споминеещем нещо за песните, и особено за западните во Македония болгари. Во огласот ми Македония назвах Западна България (как и требит да се викат), защо во Беч (Виена) гърците се разпоряжават сос нас како со овци. Тие Македония сакат гърцка земя и не может даже да разберат како может да не йе гърцка. А тамошните повике од два милиона болгари що ке ги сториме? Неужели уще болгарите ке бидет овци, а неколку гърци да ни бидет овчари? Поминаха тие времина, а гърците ке си останат само со сладкиот им сон. Песните мислям да се раздадат многу мегю Българско и затова и цената определих неголема.

Газетити ваши со радост прочитах, ке ги покажам на негова светлост г. Кукулевича, тукашни жупан. И од тука можите да добиете некога спомоществователя. А мене, молям ве, изпращайте ми я за три месеца, а парите ке ги получите кога ке се обогата, т. е. кога од предбройници ке собера пари. Имината од предбройниците нека ви се изпратят тамо и вие ми ги изпращате овде.

Една от последните ви издани книги (со ликови, кои представят гърцкиот цар роб пред болгарскиот) видох во Беч последните тамо дни от моето пребивание, но немах време доста да ги прочитам. Кога ке слезам за дома, се надевам лично со вас да се познакома, поминвещем през Белград, и да прибава драгоценните ваши книги на моята сиромашка книжица.

Ви изпращам две мои песни, кои молям да вместите во почтениот ваш лист, ако йе по направлението му. Во противен случай, т. е. ако не йе возможно, имайте го како спомен од мене. Песните нека сет безимени.

Оставам секогашен Ваш искрен приятел
К. Миладинов.

[1] Константин Миладинов (1830—1862), роден в гр. Струга. Заедно с брат си Димитър развива просветна и книжовна дейност. Подпомогнат морално и материално от хърватския епископ Щросмайер, издал през 1861 г. сборника „Български народни песни". Загива в цариградски затвор.

48

Обява от братя Миладинови във връзка с набиране на абонати за сборника „Български народни песни"

7. II. 1861 г.

Почтени читатели!

Тридесет години од како се показала нашата зора од умственото развивание и во самото начало од новородственйето ни беха се печатали народни песни во секакви времина и места. Но никойе до сега полно издание не можеше да удовлетворит желанията, ни да докажит скупно сите драгоцености, под кои блъстит нашата народна поезия. И тие, кои до сега се напечатаха, що на много од истите болгари йе неизвестно съществованйето им; а нашите соседни собратия хорвати и сърби, така и другите единоплеменници наши мало знаят, или совсем не знаят. Мие счастливи се слагаме, че издеваещем /издавайки/ полно собрание од песните, можиме да допълниме таков недостаток и да опознавиме народот ни со нашите единоплеменни собракя.

Песните пред шест години зафатихме да собираме од секакви стърни от западната Болгария, т. е. од Македония, напр. од Охрид, Струга, Прилеп, Велес, Костур, Кукуш, Струмица и други места; още и од восточна Болгария. На тие ке се прикладат сватовечки и годинешни обичаи од Струга и Кукуш, пословици, гатанки, народни предания, и около две хиляди слова, од кои употребенйето не йе често, или кои имает по наречия некаква разница.

Песните сет под тискарница и скоро ке излезат на свет. Молиме почтените подпищици по-скоро да испратят честните им имена, за да можат да се напечатат.

Кой ке помогнит десет ексембляра, ке земит еден безплатно. Цената се определьвит два флоринта, а за во Турско грошеи двадесет, или една рубла.

Песните сет около 700 и ке се печатат на два стълба, а на табака 25 — 30. Песните сет самовилски, църковни, юначки, жаловни, смешни, овчарски, любовни, сватовечки, лазарски и жетварски. Още ке се напечатат единадесет хороводни песни со ноти.

Собирачи братя Миладиновци
Димитрий и Константин
Издават ги
К. Миладинов.

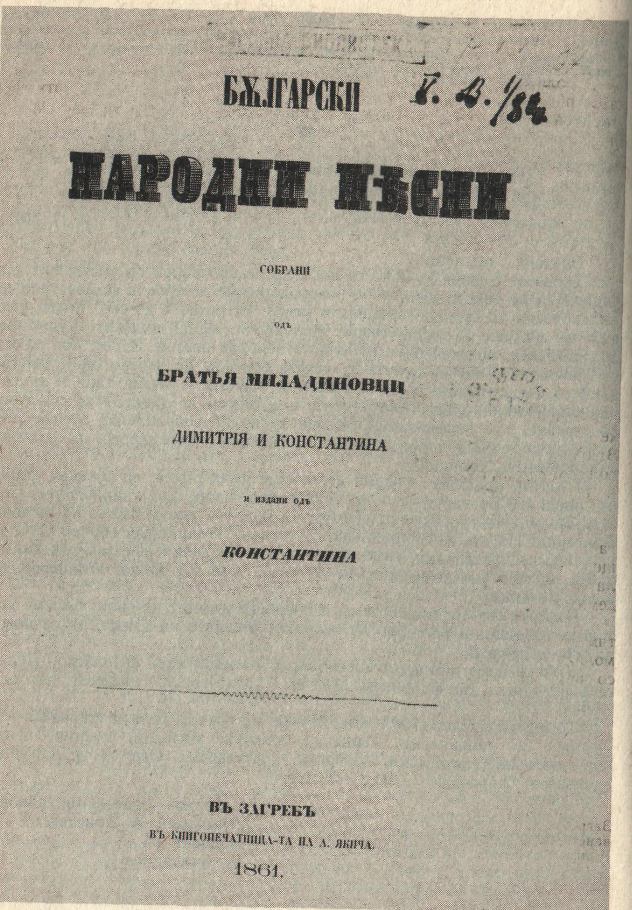

БЪЛГАРСКИ

НАРОДНИ ПѢСНИ

СОБРАНИ

ОДЪ

БРАТЬЯ МИЛАДИНОВЦИ

ДИМИТРІЯ И КОНСТАНТИНА

И ИЗДАНИ ОДЪ

КОНСТАНТИНА

ВЪ ЗАГРЕБЪ

ВЪ КНИГОПЕЧАТНИЦА-ТА НА А. ЯКИЧА.

1861.

Фиг. 14. Заглавна страница на сборника „Български народни песни" от братя Димитър и Константин Миладинови. Към док. 48 от дял II

(Редакцията е придружила този оглас със следната)

Забележка

Умоляват ся господа спомощесвователи, кои ще имат благоволение да си подпишат на тая многополезна за народа ни книга, да изпратят почтени си имена до учредничьство Дунавскаго Лебеда, кое ще има грижа да ги отправи господину издателю.

Учрѣд. Дунавск. Лебеда.

В. Дунавски Лебед, Белград, бр. 20, 7. II. 1861 г.; оригиналът е на български.

49

Писмо от Константин Миладинов, Загреб, до епископ Щросмайер[1] относно заслугите на епископа по отпечатването на българските народни песни

Пролетта 1861 г.

Пред неколку години Българските песни собрани, още много време не стойеха закопани в неизвестност, ако не беше високото Ваше участие. Ваша пресветлост глобоко почуствува, че народното образование йе най-големото ръчителство за благоденствието от народот; и нищо пред него не щадеещем, щедро секога и секяде помогна в полезни издавания и училищни потребности. При сите тие благородни стремления Ваша превозвишеност благоизволи да обърни внимание и на най-южните славяни българи и да покажит великодушното си участие в издаванието на това общеполезно сокровище; и на конец, окрилатена от народното доброжелателство, захвати най-плодородната идея, и основа Югославянската Академия, той драгоценен венец на толку големи Ваши благодеяния.

При такива сияйни Ваши услуги на книжнината се осмелих да го посветим на името от Ваша пресветлост това собрание от народните песни, кое, молим, благосклоно да приимит заедно со глобоката ми признателност, со коя имам чест да оставам на Ваша превозвишеност и пресветлост

Най-покорния слуга
К. Миладинов.

Братя Миладинови. Преписка, С., 1964, с. 139—140; оригиналът е на български.

[1] Епископ Йосип Щросмайер (1815—1905), роден в Осиек, Хърватско, създател на Загребската академия и университет, покровителствува морално и материално издаването на сборника „Български народни песни" на братя Миладинови, приятел на България.

50

Писмо от Кузман Шапкарев, Охрид, до Г. С. Раковски, Белград, по културно-просветни въпроси

29. III. 1861 г.

Пет писма едно по друго, а именно во декемврия едно, во коложега две, во сечка чрез г-ин Михаиля Карафейзиски друго, и най-послежно на 6 марта ви сум писал, а никако незамеещем некакоф отговор или некое известие, останаф на чудо и думайнье, како би ова толку писма испратени да се не вручат, кога пред неколку дни со недоказана радост чрез нашего съотечественика г-ина Наума Котушовича получих почтено ми писмо ваше от 2-го коложега по два месеца и пол близу, от како се писало, три съчинения и 15 брой „Дунавскою лебеда". Разумех съдържанието на писмото ви и возблагодариф вишнего бога, що ме достои да се опознаям писменно, ако не лично, со почтенно лице просветителя и добродетеля болгарскаго нашего народа.

Заради тоа со настоящёво ми представявам ся да си воздадам сърдечното ми благодарение и признателност и да посакам покорно прощавайнье защо времето и обстоятелствата не ми прощавает да се простирам пойке во писмово и за сега да свършам тоа, що ми пишите во вашето писмо и да ви известам оту за све, що ми пишите во него и све друго според „Показалеца" ви, ке се опечалям и се надевам да свършам туку що ке ми паднит лет (туку що ке найдам благовремие), защо за сега не ми йе лет заради причини. . .

Сега ви известявам на кратко, оту от наши стърни другош имало мнодзина младежи болгаро-македонци пойдени во Атина, за да се учат, от кои, колку ни йе нам познато, четворица, и тие свите охридяни, кои и по малу нещо писали на еленски, а именно министрът во свободна Гърция г-ин Михаил Бодле, също охридски българин (кому родниньето му се живи во града ни), кой писал доволни съчинения. А втор Иоан А. Сапунджийов, и той охридски болгарин останат тамо съчинител на вестникът „Αθина" и на некои другий гърцкий вестник (и нему татко му йе жив, Анастас Сапунджийов). Третий и той охридски болгарин, ама погърчен со ума си, г-ин Маргарит Г. Вимзовик, списал едно съчинение *„Τὰ περί τῆς Αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας"*, но мощне погрешно, како що ке видите и очевидно, от кое приимите, ве молям, чрез г-ина Янета Т. Чапакова едно, знак признателности. Овой Маргарит, кой сега йе во Берлин да се учит немско любословие, тамо преводи сега и една македонска история до Филипово време от немски на гърцки, от некого немеца Отона, от коя, ако ви йе потребна и ако любите, да ви испратам едно (*ἀντίτυπον*). Со нея сакат да покажит оту македонци биле *„ἑλληνικῆς καταγωγῆς"*. Четвортийот и той йе охр. болгарин, г-ин Григорие Кърстович Пърличе, или како що се подпишвит той *„Γρηγόριος Σταυρίδης"*, кой йе уще и сега в Αθина, списал едно малечково *ποιήμα* *„Ὁ Ἁρματωλός"*, що ви писаф и во първото ми писмо, за кое се венча лани; и от него едно *ἀντίτυπον* ви пращам. Той сега готвит и друго *ποιήμα*; кое можит овие дни, на 25 марта, да го издал и него. Разве горечениве четворица, и тие свите охридяни, никой другий, колко ни йе нам познато, от днешниве македонски болгари, не йе списал нещо на еленски или за елинци, ако и да имат мнодзина от них учени во Атина, а от тамо после пойдени и во Европа.

За сега ви преключвам во писмово единаесет песми, написани на два табака, от кои можите да познаите нашето наречие, говораемо исто и непременното како песмите, кои уще и денеска се пеят во града ни.

Разве първите 15 бройой „Дунавскаго лебеда", кой много полза донесе на народът, успеваещем деятелно во народнийот ни дух, како и съчиненията, кой ги немам само за мене, туку и раздавам да се читает по всите, що имает поне малка искрица народности, за да се запалит пламен духовен и да изгорат тресните гърцки, понапред, валям, и давам на друдзи да се читает, та после яз читам. Разве тие 15 бройой, до сега сум зел уще 5 послежни — 16-аго, 18-аго, 19-го, 20-го и 23-го, а 17-го, 21-го, 22-го, 24-го и 25-го не сум и зел, ми недошле, не знам що се сториле.

Во послежното ми писмо от 6-го март ви писах да ми го не пращате за малу време „Дунавскаго лебеда", заради . . . , а сега ве молам, ако йе возможно, благоизволите чрез некого съотечественика нашего, охридянина или стружанина, или чрез почтените Робевци, или чрез г-ина Костадина Хр. Миладинова, ако се вратит тука, кога ке идит за вамо, да ми испратите осталите листови заедно со некое сочинение, като „краткото разсуждение и прочее" за болгарс/кото/ священство; втора и третя част „Показалеца" и „Горскаго пътника", за болгарското старо богослужение и некакви болгаро-царски и боговски изображения и некоя писменница старо-българскаго и новоболгарскаго языка или що ке благоизволите за благословно да ми подарите.

Надеваещем се оту мойе желание не ке останит напраздно, имам чест да останам со изрядна кон вас почет и да се подпишам.

НБКМ, БИА, IБ 1295/52; Архив Г. С. Раковски, т. 3, под редакцията на Никола Трайков, С., 1966, с. 336—339; оригиналът е на бълг. език.

51

Писмо от Йоаким Маленков, Охрид, до Г. С. Раковски (Белград), в което му благодари за изпратените книги и картини за училището в Охрид

3. IV. 1861 г.

Голяма радост изпитахме, почтений господин учителю, като получихме честните славянски исторически книги и една картина с образите на честните и почтени духовни отци чрез братята Йоан и Ставро (Белеви). Безкрайно се благодарихме, като узнахме за пламъка, който носите в душата си за нашия народ и за нашия бащин език. Ние, брате, не сме достойни да те възнаградим за радостта, с която ни почетохте. Нека всевишният да те възнагради в царството на небесата. А ние, недостойните

твои раби, записахме името ти в черковната кондика, за да се споменава на вечни времена. Умоляваме Ви пак да не ни забравяте. Искахме да ви пишем на славянски, но сме начинающи по славянски език.

НБКМ, БИА, IБ 1701/52; Архив Г. С. Раковски, т. 3, обясн. бел. и ред. Никола Трайков, С., 1966, с. 364; оригиналът е на гръцки език.

52

Разписка на Райко Жинзифов и Константин Станишев, Москва, за получена сума от Московския славянски комитет

15. V. 1861 г.

На 15 май 1861 г. ние, долуподписаните, получихме от Иван Сергеевич Аксаков пари от сумата на българския комитет, която се намира у Димитър Алексеевич Хомяков, т. е. от месечната издръжка на студентите Ксенофонт Жинзифов, Константин Станишев, Георги Теохаров, Андрей Стоянов и подготвящите се да постъпят в университета българи Младен Желязков, Константин Везенков и Иван Христов — за всеки по седемнадесет рубли, а общо — сто и деветнадесет сребърни рубли за нас и за другарите ни, от чието име се подписваме.

ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 341; АИИ, БАН, кол. 9, оп. 15, а. е. 147, л. 550; оригиналът е на руски език.

53

Писмо от Георги Гогов, Воден, до Г. С. Раковски, Белград, относно злоупотребите на гръцкия владика Никодим и преследване на български родолюбци

15. IX. 1861 г.

В брой многопочтеннаго Вашего вестника имал съм счастието да прочетам една Ви преписка от Солун по 15/27-и августа, в която, като ся говоре за много неща, происшествия в Солун, благоволил родолюбивейшийт Ви переписник да спомене и за нашйй град, некогаш многозначителен, сега же утаен под клетото покривало на незнанието, с което го покриха современните му владици, в пълна смисла на тая реч.

Като прочетох сос внимание касающата ни тая преписка, не можех да се задържам от радост, чи се йе намерил таков родолюбив сотатковник, кому благодарност, по писанията на когото да се удостое и наш град местичко в столповите на един таков вестник като Вашът, и да се прочете от цела Европа жалко состояние на той град и мучителски му днешни страдания от притесненията и злоупотребления на него владичество кюр Некадиме (Никодим), називаем нашйй пастир. От друга страна, не малце пак

се почудих за снизхождението на переписникът Ви: не ли йе българин!? Он за секогаш йе добр, у нас, българите ни викат добри християни и воистинно са таквия българите, в то никой не се сомнева. Но има и една пословица, която позволейте ми да я изложам за оправдата ни. Когато Иисус Христос спас наш е бил на земята, питал го един човек: „Господи, ако ме плесне некой една плесница, що да правам?“ Господ му отговорил „Върни се и от другата страна да те плесна“. — „Ако ли ме плесне и от тая страна?“ — Върни се пак от първата и тако прости му до седъмдесет пъти грехът му.“ По това човекът ошел си по работата му. Ето ти един книжник или фарисей хванал да се кара сос того човека за некоя си сгода и той си мълчеше. Книжнико-фарисеят, като виде хладнокръвието на човекът, до толкова се налюти, щото от яд му плеснал една плесница. Човекът, имеещем в паметта си реченото Господиново, върнал се и от другата страна. Книжнико-фарисеят не само що го йе плеснал и от тамо, но още захванал го с клоци да го рита. Тогава и човекът, като му каза: „Е, братец, Иисус Христос ми йе заповедал само плесници да притърпам и до седемдесет пъти да те простам, но не и клоци.“ Захванал го и он сос една сопа и тако му измерил плещите на противникът си и се откина от него. Нека обясням мислата ми.

Ние, воденците, като сичките българи, чуващем горечената заповед божия, претърпехме от негово владичество кюр Никадиме много плесници и не само до седемдесет пъти му простихме, но седемдесет по седемдесет. Он приемащем нашето търпение за слабост, захванал ни и сос клоци да ни рита като дива мъска (муле). Но едното, чи Исус Христос йе казал само плесници да търпиме, другото, чи на дивата мъска железни костеци й тургват, за да не рита. Докараха ни да му отплатиме, как прилега. Понеже казва евангелието: „Иже мерою возмерите, возмерится Вам“ и ние, разбира се, сос клоци ке му мериме.

Така убо, ако неговото родолюбие многопочтенниийт Ви переписник от неограниченото си снизхождение се йе доволил да каже, чи до 600,000 гроша йе глобил до денеска, неговото владичество от простиот народ воденски. Не, господине редакторе, не, не бога ми не! Може би триж по 600 хиляди и пак мало. Като продал секому едному, що си имал живо или овца, или коза, или вол, или магаре, което му носеше дърва и вода, за данокът, сетне ги оголил, пак най-сетне ги е драл да как сос кремен, братец! Аз, за да верува секой, ето една забележка колко йе зел 1-а година.

Водинска епархия има 115 села сос три главни градища: Воден, Пазар и Гуменджа. Къщи сичките 12, 000. Они се разделяват за даванината владичка в 4 касти: 1-и граждани, 2-и държаноселска, 3-и чорбаджийскоселска и 4-и селяшка. От 600 къщи граждански във В(оден) и Г(юмендже) и П(азар) заплатили ся даванина по 20 гр., а двойно за нов владика. . . гр. 24,000

2-та каста 2,000 къща заплатили са по 15, а двойно за нов владика. . . „ 60,000
3-та каста къщи 3400 по 12, а двойно. . . „ 81,000
4-та „ „ 6000 по 10, а двойно. . . „ 120,000

гр. 285,000

Он бакшиш йе подарил: тутун кесе по 1 минц, църни шамии по 40 гр. и инфия (-енфие) кути по две рубли, 2 каста йе получила тутун кесе, 3-а шамиите и 4-а кутиите. Така убо

2000 къщи заплатили по 1 минц гр.	$51\frac{1}{2}$=гр.	103,000
3400 „ „ „ 40 гр.	= „	136,000
6000 „ „ “ 2 рубли гр. 35	= „	210,000
		449,000

От гражданите четворица, г. г. Л. Б., Х. Г., Д. П. и Г. Ч., заплатиле са големи тутун кесе и шамия по 800 и по 600 гр. сичкити

		2,800
40 къщи по 1 лира турска	гр.	4,200
16 къщи по 75 гроша	“	1,200
540 „ „ 50 гроша	„	27,000
		35,200
и того 12,000 къщи заплатиха за бакшиш	гр.	484,200
истите заплатиха даванина двойна	гр.	282,600
	итога гр.	659,800

От свещениците е зел филотимон по три редове		
1-ий 33 священика градски по 8000 гр.		26,400
2-ий 40 държаноселски „ 700 гр.		28,000
3-ий 62 селяшки „ 500 гр.		31,000
	гр.	85,400
За 135 енории по 220 гр.		29,500
		114,900

За да приведе вода в градът Воден от разстояние два часа и до сега я не привел, йе зел		240,000
За да устрое училище мъжко женско и не стана		80,000
За едно венчание во село Владово на сила йе дел		300
За да прости едного самоубийца в Гоменджа и да го закопа сос поп 15 лири турски		1,575
Ето колко гроша йе добил негово владичество в първата година, що дойде у нас гр.		1,186,575
От той капитал		
2000 тутун кесе по	$1\frac{1}{4}$ гр.=гр.	2,250
3400 шамии „	$1\frac{1}{2}$ гр.= „	8,100
6000 кутии енфие „	1,2 гр.= „	3,000
1800 кесета, шамии и тутии	$\frac{1}{2}$ = „	6,300
		19,650
чиста печела (=печалба) му остана		1,176,925

Ето, господине редакторе, тая сметка йе от неговите тефтери йе снимена. Още йе зел от църквите слаговите (хесапите). От тамо още не ми йе известно в точности, колко йе добил. А от афористика, що йе добил, не ги знам, понеже не си ги забележува в тевтерът си, както и от фамилятика, защото тия си ги разделят между себе си дяконите му, като изваде он в си десятокът.

Нека виде сега преосветената Европа и госпожа Россия, която безъвестно защищава злоупотреблияната (=злоупотребленията) на кразадни (?) безумни, кои те заборавили послати им от гърцкото духовенство. Нека се увери сега и честното ни правителство, ако имат право или не българите да мразат гърцкото духовенство и да искат нихното поправление сос основанието на една особена, чиста българска йерархия, от която да извират прилични пастири ни народни, както от мраморен извор чиста вода.

Негово владичество воденский митрополит, като йе зел толко пари, не му стигна, туко захванал после да сиктердисува от митрополията човеците, и кого? гражданите. Кожабашията г-н Гацо Теховалия, който с неописана ревност 34 сега години служе непорочно отечеству и ч (естному) правителству! Като захванал да се клата на престолът си, йе подкупил г-на х. Димчо от Пазар да му направи магзар от селата за 160 лири турски. Г-н х. Димчо, ревнител българин, знае да подиграва таквия владици, като негови глуповоумие и парите му йе зел, и народу йе служил, защо му йе дал един магзар сос еднообразни подписи и вместо печати, пристостипналия, сос който мазгар смеял него глуповоумие да се управдаваше в патриканата против справедливите и постоянни требования от патрика на епархиотите и против юначките забележки родолюбиваго нашего сотатковника гъркоядец и многострадалец Георгий Динчов, що он йе направил в священийт синод за лошото поведение и лошите качества на негово глуповоумие воденский митрополит. Много се йе старал и више на силата му, но глас в пустине били ся неговите речи. Сега ми се семне, чи доволно явно йе станало ч(естному) п(равителству) и защитникам гръков, защо йе праведно българското искание.

Тия днес Ви пишам, господине редакторе, а по време що още ке ся научам точно сос доказателства яки, не ще заборавам да ви го забележвам, мислещем, чи сякогаш можам да ся подпишувам

Вас искрен приятел, гъркоядец

българин воденский жител,
един от спомагачите Ви

НБКМ, БИА, I Б 945/52, Архив Г. С. Раковски, т. 3, обясн. бел. и ред. Никола Трайков, С., 1966, с. 748—752; оригиналът е на български език.

54

Писмо от епископ Щросмайер до граф Херберт Ротеньловен, министър на външните работи (Виена) за арестуването на Константин Миладинов

29. X. 1861 г.

Преди няколко месеца един млад български писател на име Константин Миладинов отпечата в Загреб български народни песни, които той и неговият брат Димитър бяха събрали. Тия песни, както обикновено биват народните песни на славяните, са почерпани от историята и обичаите на народа и представляват стихове от най-невинно естество; при

всеки културно изостанал народ народните песни са първото начало за един по-издигнат културен живот. Отпечатването е извършено в Загреб на мои разноски.

След отпечатването на тия песни гореспоменатият млад човек се завърна в родината си, за да предаде на сънародниците си плода на многогодишното си неуморно прилежание. Всяко управление, ако не възнагради една такава заслуга, то би поне я похвалило; но турското правителство, както обикновено, има съвсем други възгледи и, както съобщават вестниците, конфискувало труда и е наредило да се арестува и да бъде отведен невинният Миладинов в Цариград, където той се намира затворен вероятно и сега.

Понеже познавам основно тоя млад човек, който беше за известно време тук, в Дяково, и съм убеден, че той не е способен за никакво нарушение на закона, то осланяйки се на милостта и благоволението на Ваше Превъзходителство, позволявам си свободата да се обърна към Вас с молба Ваше Превъзходителство да благоволи да се погрижи най-благосклонно както за освобождението на този невинно страдащ, така и за освобождението на неговото произведение.

Приемете впрочем израза на моето високо уважение и висока почит, с които оставам на Ваше Превъзходителство

най-покорен слуга
(подп.) епископ Щросмайер.

Братя Миладинови. Преписка, С., 1964, с. 240—245; оригиналът е на немски.

55

Из писмото на Райко Жинзифов до П. И. Бартенев[1], в което дава биографичен очерк на Братя Миладинови и разказва за възраждането на българщината в Македония

1862 г.

Ако преди тридесет години вие бихте се обърнали към българите със следния въпрос: „Посочете ми поне един българин, който да е поне малко забележителен в каквото и да е отношение“, то бедният българин едва ли би могъл да ви отговори на въпроса утвърдително и без да се черви. И наистина едва от тридесетте години между българите започват да се появяват лица, повече или по-малко забележителни, които вземат участие в делото за моралното възраждане на своя народ. След Юрий Венелин, който откри на света българите, между българите се появяват хора като Априлов, Кипиловски, Пашаков, Сапунов, Неофит, Йордан Константинов, Мутев, Раковский, двамата Миладинови и други, всеки един от които според силите си е съдействувал за разпространението на грамотността и образованието между народа. Но това още не значи, че до тридесетте години българите не са имали своите образовани челни хора, бих казал нещо повече, дори свои герои. И няма съмнение, че не един и не двама измежду българите славяни са имали щастието или нещастието да участвуват в делото на образованието на сегашните свободни гърци, да четат лекции от катедрите на учебните заведения в Гърция за Омир или за Демостен; не един и не двама герои измежду българите са командували гръцки отреди по време на гръцкото въстание; не една и не две хиляди души измежду българския народ са пролели славянската си кръв за независимостта на Гърция...

Миладинови са се родили в малкия град Струга, едната половина от който е населена от българи, а другата от турци. Струга, през която тече реката Дрим, се намира не много далеч от главния град Охрид, чието голямо езеро и трите хълма, на които е построен, придават на град Охрид очарователен вид. Пред Охрид се простира езерото, чиято обиколка се извършва за 19 часа. Водата му при тихо време е толкова прозрачна, че на дъното му се вижда пясъкът. Просторните градини, изпълнени с различни плодоносни растения, лозята, нивите и пр. представят за погледа на човека пленителна природна гледка. И сега още в една от църквите на Охрид се намира дървеното изображение на св. Климент, покрито с покривало от злато и бисер. Професорът от Казанския университет[2], когато е бил в Охрид, е получил, както пише Д. Миладинов в един (ръкопис), кутрето от тази дървена статуя на св. Климент, както и част от покривката на главата. Охрид и Струга имат по две добре уредени училища, от които неотдавна (1857) след смъртта на Д. Миладинов са отново изгонени виновниците за тяхното откриване.

. . . . .

Беше празничен ден, разправя един очевидец, когато Д. Миладинов влезе в прилепската църква. След обеднята някои от по-знатните граждани според общоприетия български обичай взели със себе си Д. Миладинов като външно лице, за да го запознаят с някои къщи, където достъпът е свободен, защото у славяните българи изобщо запознанството не се обуславя от никакви външни отношения. Отивайки от къща в къща, между другите разговори станало дума за училищата. В този момент могло да се види според думите на очевидеца, какъв дар на словото обладавал Д. Миладинов и как могъл да се разбира с хора, които искат доброто, но на които въпросът не е ясен. Разказите му из областта на българската история, разсъжденията му за българския език, за сърбите и за техните успехи в моралното им развитие до такава степен завладели умовете на слушателите, че в същия ден те се споразумели помежду си да вземат Миладинов като учител в гръцкото училище...

Така Д. Миладинов, като се запознал и с по-младия учител, заедно с него отначало уредил славянско училище, като убедил родителите на учениците, че освен църковнославянски книги трябва да се въведат и други книги. Той не без усилия въвел „Българските таблици“. А сам той преподавал на учениците си без книги, изкусно, български език, като им разказвал из българската история и из народните предания, докато книжарят в Битоля, родом албанец, не се съгласил от желание да спечели да достави от Цариград няколко български книги, а един от търговците, българин, написал от Белград малък брой разни сръбски книги, като например „Сръбска читанка“, „Кратка граматика на сръбски език“, „Песнопойка“ и пр. Така че преподаването ставало ту на български, ту на сръбски, ту на църковнославянски език. Но за Миладинов било важно, че гръцкото училище се заразило със славянство и че е бил въведен ред в преподаването в бъл-

всеки културно изостанал народ народните песни са първото начало за един по-издигнат културен живот. Отпечатването е извършено в Загреб на мои разноски.

След отпечатването на тия песни гореспоменатият млад човек се завърна в родината си, за да предаде на сънародниците си плода на многогодишното си неуморно прилежание. Всяко управление, ако не възнагради една такава заслуга, то би поне я похвалило; но турското правителство, както обикновено, има съвсем други възгледи и, както съобщават вестниците, конфискувало труда и е наредило да се арестува и да бъде отведен невинният Миладинов в Цариград, където той се намира затворен вероятно и сега.

Понеже познавам основно тоя млад човек, който беше за известно време тук, в Дяково, и съм убеден, че той не е способен за никакво нарушение на закона, то осланяйки се на милостта и благоволението на Ваше Превъзходителство, позволявам си свободата да се обърна към Вас с молба Ваше Превъзходителство да благоволи да се погрижи най-благосклонно както за освобождението на този невинно страдащ, така и за освобождението на неговото произведение.

Приемете впрочем израза на моето високо уважение и висока почит, с които оставам на Ваше Превъзходителство

най-покорен слуга
(подп.) епископ Щросмайер.

Братя Миладинови. Преписка, С., 1964, с. 240—245; оригиналът е на немски.

55

Из писмото на Райко Жинзифов до П. И. Бартенев[1], в което дава биографичен очерк на Братя Миладинови и разказва за възраждането на българщината в Македония

1862 г.

Ако преди тридесет години вие бихте се обърнали към българите със следния въпрос: „Посочете ми поне един българин, който да е поне малко забележителен в каквото и да е отношение“, то бедният българин едва ли би могъл да ви отговори на въпроса утвърдително и без да се черви. И наистина едва от тридесетте години между българите започват да се появяват лица, повече или по-малко забележителни, които вземат участие в делото за моралното възраждане на своя народ. След Юрий Венелин, който откри на света българите, между българите се появяват хора като Априлов, Кипиловски, Пашаков, Сапунов, Неофит, Йордан Константинов, Мутев, Раковский, двамата Миладинови и други, всеки един от които според силите си е съдействувал за разпространението на грамотността и образованието между народа. Но това още не значи, че до тридесетте години българите не са имали своите образовани челни хора, бих казал нещо повече, дори свои герои. И няма съмнение, че не един и не двама измежду българите славяни са имали щастието или нещастието да участвуват в делото

на образованието на сегашните свободни гърци, да четат лекции от катедрите на учебните заведения в Гърция за Омир или за Демостен; не един и не двама герои измежду българите са командували гръцки отреди по време на гръцкото въстание; не една и не две хиляди души измежду българския народ са пролели славянската си кръв за независимостта на Гърция...

Миладинови са се родили в малкия град Струга, едната половина от който е населена от българи, а другата от турци. Струга, през която тече реката Дрим, се намира не много далеч от главния град Охрид, чието голямо езеро и трите хълма, на които е построен, придават на град Охрид очарователен вид. Пред Охрид се простира езерото, чиято обиколка се извършва за 19 часа. Водата му при тихо време е толкова прозрачна, че на дъното му се вижда пясъкът. Просторните градини, изпълнени с различни плодоносни растения, лозята, нивите и пр. представят за погледа на човека пленителна природна гледка. И сега още в една от църквите на Охрид се намира дървеното изображение на св. Климент, покрито с покривало от злато и бисер. Професорът от Казанския университет[2], когато е бил в Охрид, е получил, както пише Д. Миладинов в един (ръкопис), кутрето от тази дървена статуя на св. Климент, както и част от покривката на главата. Охрид и Струга имат по две добре уредени училища, от които неотдавна (1857) след смъртта на Д. Миладинов са отново изгонени виновниците за тяхното откриване.

. . . . .

Беше празничен ден, разправя един очевидец, когато Д. Миладинов влезе в прилепската църква. След обедната някои от по-знатните граждани според общоприетия български обичай взели със себе си Д. Миладинов като външно лице, за да го запознаят с някои къщи, където достъпът е свободен, защото у славяните българи изобщо запознанството не се обуславя от никакви външни отношения. Отивайки от къща в къща, между другите разговори станало дума за училищата. В този момент могло да се види според думите на очевидеца, какъв дар на словото обладавал Д. Миладинов и как могъл да се разбира с хора, които искат доброто, но на които въпросът не е ясен. Разказите му из областта на българската история, разсъжденията му за българския език, за сърбите и за техните успехи в моралното им развитие до такава степен завладели умовете на слушателите, че в същия ден те се споразумели помежду си да вземат Миладинов като учител в гръцкото училище...

Така Д. Миладинов, като се запознал и с по-младия учител, заедно с него отначало уредил славянско училище, като убедил родителите на учениците, че освен църковнославянски книги трябва да се въведат и други книги. Той не без усилия въвел „Българските таблици“. А сам той преподавал на учениците си без книги, изкусно, български език, като им разказвал из българската история и из народните предания, докато книжарят в Битоля, родом албанец, не се съгласил от желание да спечели да достави от Цариград няколко български книги, а един от търговците, българин, написал от Белград малък брой разни сръбски книги, като например „Сръбска читанка“, „Кратка граматика на сръбски език“, „Песнопойка“ и пр. Така че преподаването ставало ту на български, ту на сръбски, ту на църковнославянски език. Но за Миладинов било важно, че гръцкото училище се заразило със славянство и че е бил въведен ред в преподаването в бъл-

гарското училище, в което по-рано не се допускали други книги освен църковни.

. . . . .

През лятото на 1857 г. в Прилеп дошъл един кукушанин, с когото Миладинов се споразумял да отвори българско училище в Кукуш, недалеч от Солун, където преди хиляда години се били родили славянските просветители Кирил и Методий. За тази цел бил повикан по-млад учител, другар на Миладинов, а самият той възнамерявал да отиде в Охрид, където го викали за учител; през есента на същата година той изпратил другаря си в Кукуш. Но за Кукуш не стигал един учител, а освен това за младия било мъчно да се справи с всички противодействия на тамошния фанариот. В продължение на два или три месеца кукушкото училище кретало как да е, без нито една българска книга, дори без буквар, а устното преподаване било съпроводено с много затруднения. А между това кукушани, които добре схванали важността на делото, писали няколко пъти на Миладинов и го молили да дойде от Струга при тях...

Любовта към родния език се развила до такава степен, че след свършването на определените часове хора, женени, по на 20—25 години, всеки ден посещавали училището и се учили на църковнославянски и български език; дори хора на преклонни години през свободното си време се учили един други да четат в своите дюкяни. И свещениците последвали примера на младите хора. Но до въвеждането на славянски език било още далеч поради липса на църковни книги и само учителите в църква чели наизуст символа на вярата и някои известни молитви: „Святий боже...“,... и слушащите жадно поглъщали от устата им славянските думи! Така Д. Миладинов учил през деня децата, след обед женените хора, младежите занаятчии, свещениците, а вечер се занимавал с изучаването на българската история по Царственика[3] или по Гласника на обществото на сръбската словесност или пък с преписването на народни песни, пословици, приказки и пр.

. . . . .

Между това желанието на гражданите да чуят светата служба на славянски език се усилвало с всеки ден. Много селяни от околните села, узнавайки, че в Кукуш е въведена българска писменост, довеждали децата си да се учат при Миладинов. Дори селските свещеници идвали при Миладинов, за да узнаят каква е българската писменост, какви са българските букви. Какво да се прави, книги няма, а трябва да се въведе славянският език в църква. Ето и Миладинов мисли как да достави църковни книги. В Цариград ги няма, в Сърбия няма кому да пише; пари няма, а даром никой не праща. Най-после той се решава да пише в Атон на светогорците. Но докато отговорят, ще измине много време, а тук трябва да се работи. Училищата от ден на ден преуспяват, учениците се увеличават и българската грамота с всеки ден расте и се готви да почука на вратите на Солун. А какво прави Миладинов? Един ден преди празника и неделята той превежда Евангелието и Апостола на български език, а свещениците в навечерието на празника се занимават заедно с него и на другия ден Евангелието се чете на роден език. Подобни неделни четения от Евангелието са преведени на българомакедонско наречие от българския йеромонах Павел[4] от един манастир — Волошовския манастир. Тези неделни четения от Евангелието са напечатани с гръцки букви в Солун в печатницата на българина К. Даржилович. Така вървяло до Великите пости, когато от светогорците

на Атон дошла монашеската „бела книга — черно писмо“ и заедно с това две свещенически одежди и две евангелия—едно на църковнославянски, а друго на български език — и нищо повече... „Благодаря им и за това, — казал Д. Миладинов, — нямам сили да превеждам и да пиша.“

. . . . .

Мисълта, че множество българи имат нещастието по известни причини да познават само гръцки език и да не знаят да четат и пишат по български и поради това, като не знаят историята на своя народ, те пренебрегват своята народност в полза на чужда народност — тази мисъл накарва Д. Миладинов да се заеме да отстрани по възможност този важен недостатък. И той по цели нощи седи да превежда българската история на гръцки език, като възнамерява да я напечата и разпространи безплатно по цяла Македония. Дали този гръцки превод на „Царственика“ е издаден или не, ние не знаем.

. . . . .

Но ето Д. Миладинов успява да осъществи мисълта си за въвеждане на славянския език в църквата. Той беше здраво убеден, че най-сигурното средство да се запознае народът с него отблизо е светата служба. Със стараннита на Миладинов, не без малки затруднения от Солун бил извикан свещеник светогорец, родом българин, който бил добре запознат със славянския език и с другите му наречия и който бил получил духовно образование в Киев. В някакво събрание, където имало доста гости, Миладинов обявил, че сега има възможност светата служба да се извършва на славянски език, и се обърнал с въпрос към светогореца, дали той е съгласен с това. „Готов съм да изпълня вашето желание, но нямам разрешение от архиерея“ — бил неговият отговор. „Никой не ще ви закачи, ние поемаме върху себе си цялата отговорност“ — отговарят българите заедно с Миладинов. Светогорецът се съгласил и било решено това да стане на деня Св. Троица. Аз считам, че не е излишно да ви предам накратко според думи на очевидеца, как е станало това.

В деня на Св. Троица от рано сутринта простодушните българи, мъже и жени, се събрали в църквата. Необикновена тишина царувала в църквата и всички, втренчили внимателен поглед в олтара, с нетърпение очаквали отдавна желания глас на светогореца. Започнала св. служба... Никой не поглеждал надясно или наляво, а всички слушали внимателно думите на Евангелието, което чел светогорецът тихо, произнасяйки всяка дума отделно, без да бърза и да поглъща думите. След Евангелието според обичая ни той произнесъл твърде умно слово, в което се доказвало, че православната вяра не забранява на никой народ да извършва светата служба на роден език. Но изпълнените с вяра сърца на събралите се в църквата се трогнали най-много, когато свещеникът ги поканил да коленичат и с трогателен глас им предал думите на известните молитви, които се четат през този ден. Няма какво да говорим за силното въздействие, което произвел славянският език върху сърцата и ума на българите... И всичко това е плод на непрестанния труд на Миладинов, чиято постоянна и сърдечна мисъл е била да съдейства за моралното развитие на народа.

Р а й к о Ж и н з и ф о в. Публицистика. Т. I, С., 1964, с. 41—58; оригиналът е на руски.

¹ Петр Иванович Бартенев (1829—1911), руски археограф и библиограф, поддържал връзки с българите в Москва.
² Става дума за Виктор Григорович.
³ Царственикът на Христаки Павлович е първото печатно издание на Паисиевата история (1844 г.).
⁴ Павел Божигробски, роден в с. Кониково, Ениджевардарско.

56

Из донесението на руския консул в Битоля М. А. Хитрово до граф Н. П. Игнатиев[1], в което се дават сведения за българите, населяващи Велес и околностите му

1. III. 1862 г.

Нито в един от градовете на тукашната област аз не съм срещал толкова развито в гражданско отношение българско население, колкото във Велес. При това велешаните съчувствуват най-вече на Русия, на която гледат като на единствена покровителка на източните християни и православието. Сега всичките си надежди Велес възлага на Сърбия, която обаче по мнението на велешани не ще може да облекчи участта на турските християни освен със съдействието и поддръжката на Русия; Сърбия и Черна гора се ползуват с пълно съчувствие във Велес и сега са там предмет на всички разговори. В миналото и Гърция се е ползувала с известно съчувствие, но това съчувствие напоследък е доста охладняло, за което са съдействували доста българските списания.

Положението на Велес, който се намира недалеч от границата, където се срещат двете народности — славянската и гръцка, и е населен изключително със славяни, които никак не са се подчинили на гръцкото влияние, придава на този град особена важност. Неговите жители се ползуват с особеното съчувствие на цялото околно славянско народонаселение, което смята за своя естествена столица Велес, а не Битоля. Това значение Велес е придобил както поради националното съчувствие, така и поради търговското си значение, което постоянно расте,

Велес е разположен до р. Вардар. Населението на Велес достига до 20 000 души, от които две трети са християни българи с изключение на 30 семейства куцовласи. Велешките мюсюлмани са също от славянски произход, но са приели исляма в първите години на турското завоюване. Турското население от година на година намалява. Така преди 40 години мнозинството от градското население са били турци, а сега броят им се е намалил повече от половина. Тези мюсюлмани, макар и да са фанатични, но тяхната бедност, която от ден на ден се увеличава, убива тяхната вродена ненавист към християните, от които те в по-голямата си част зависят напълно в материално отношение...

Всеобщо употребявани езици във Велес са само българският и турският, но и всички тамошни турци говорят български. От най-старо време във Велес е имало само българско училище...

Главните занимания на християните са лозарството и бубарството. Велешкото вино се изнася в доста значително количество в София и изобщо в стара Сърбия. Бубарството се е развило особено много през последните

5—6 години и сега Велес изнася всяка година в Италия бубено семе на стойност до милион и половина пиастра.

От времето на Кримската война за Велес се откри нов източник на доход с извоза на жито по река Вардар до Солун. Всичкото жито от Велешката каза, Куманово и Щип се докарва във Велес. Износът на жито от Велес в течение на двете години Кримска война се пресмята на сума до 25 000 000 пиастра. Един от най-значителните предмети на износа е също така изработваният във Велес сафян, който всяка година вече от 60 или 70 години се изнася в Унгария на сума до 2 000 000 пиастра. Занаятите са разделени между турци и християни с изключение на изработването на сафян и други предмети от кожа, което е монопол на турското население и е забранено за християните. Цялата търговия, както външната, така и вътрешната, се намира изключително в ръцете на християните.

Главното и почти изключително занимание на селското население е земеделието и велешките българи се отличават с трудолюбие и с известна заможност.

Във Велешката каза се наброяват 72 000 жители, от които 50 000 са християни и 22 000 мюсюлмани. В цялата каза има 107 села с 49 църкви и 6263 християнски къщи и 2842 турски...

Славянский архив, Сборник статей и материалов, М., 1963, с. 241—242; оригиналът е на руски.[2]

¹ Николай Павлович Игнатиев (1832—1908), руски посланик в Цариград от 1864 до 1877 г.; следи и активно подпомага борбата на българите за църковна независимост и е един от инициаторите за свикването на Цариградската конференция на посланиците в 1876—1877 г.
² В друга дописка, пак до граф Н. П. Игнатиев, от 25. VII. 1862 г. консулът М. А. Хитрово донася за нови сгради на българското училище във Велес: в едната за начинаещите се учили до 120 момчета, в другата са класовете на по-големите на брой 40 ученика и жилищата на преподавателите. Обучението се извършвало на български и църковнославянски език (Славянский архив, М., 1963, с. 243).

57

Писмо на Димитър П. Карамфилович, Велес, до Георги Ст. Раковски, Белград, в което моли за една брошура и изтъква заслугите му за тяхното отърсване от елинизма

17. VI. 1862 г.

У Белград.

Мудрословестнейший господине!

Ето вече шест м/е/с/е/ца минаха, като не можах да се удостоя с един ответ Ваш од два или реда три на моето неискусно писъмце.

Сведневно пълнонадежден, очекувам един позив на оная книшка, коя навождате на крайят в одговорат Ви на богословская гръцка брошура, коя уш до сега мисла да е вече папечатана. Не мога ли аз, един измежду българските ревнители, тая чест да имам, щото да придобиям тая книшка, като Ви положи тамошний г. Нума тяхната вредност у готово?

Ако би Ви се повече или артък една история (повестница), простран-но описующа славянските старини, вообще находила, щете превосходно задлжите, ако би тая доброта имели, да помянутому госп/одину/, като Ви я заплатите, дадете, за да ми я проводи, и нека е или на славянски, или /на/ немецкий, или на грцкиа язик, защо француския тврде мало го разби-рам, само и само да мога исторически да докажа на тукашните ни шарла-тани Якима и проч., защо по злощастию не само овде, но и в Пеще и Вин-не като бех, повече грьцките духове вкусих, но Вие, господине, и Вашите списания отвориха ми очите, както и на млого друзи мои събратия! Само двамата со господ/ин/ Антония Драндаровича[1], който ми казва да Ваше лично познанство приел, що се ежедневно бориме с тукашните ни сogра-ждане българе, в които духат фенерско-грьцкиат вкоренил им се е и се не можи тъй лесно отрве и преправи, но хвала Богу, постепенно оста-вуват се и мога ся реча, почти са заборавили вече що е това гр/ък/! Но се още нахождат неколцина, кои са се воспитали в Атина, с опрощение „газ да дават само!“. . .

Между искрените Ви приетеле причислете, мола, и мене, и нека се удостоя да приемим Вашиат ми сладкий почти одвет и полнонадежден на-значувам се

Ваший от чисто блгар/ско/ срдце искр(ен) приятел

Д. П. Карамфилович

П. п. Приимете искрени поздрави од г-н Ант/он/ Драндара и от ос-таналите ревнители блгарски.

Истина ли е това, що казват грците, чи невин/н/ост/т/а се тяхна у това състоева, що сичката Европа и учений свет с техните речи са помогнуват, най-вече и лекарите, щото се грцкий речи употребляват, та за това Бос и Святий дух и техен язик избрал да просветат народието человеческо?. . .

НБКМ, БИА, I Б 477/52; Архив Г. С. Раковски, т. 4, подг. за печат Веселин Н. Трайков, С., 1969, с. 78.

[1] Антон Драндарович е обществен деец от Велес.

58

Из предговора към превода на „Слово за полка Игорев“[1], в който Райко Жинзифов определя областите, в които се говори българский език

1863 г.

Не еднаж и не два пъти е преведено Словото на сегашен русский язик. Русите (откога Словото стана ним и свету познато и до сега) имаят шест-найсет преводи и заедно с преводът/на/ Максимовича на украйнското рус-ско наречие стават седумнайсет преводи, над кой са се трудили седумнай-сет учени и писатели. Освен това Слово о полку Игореве са го превели на неколко си пъти из славянете: чесите, сърбите и поляците, а из несла-вянските народи са го превели немците и френците. А на наш сегашен язик, ако не ся мамиме, до сега не беше преведено. Що нас натера да преведиме

Словото на българския язик, овде не му е местото да кажеме; а харно ли, лошо ли бе преведено Словото, нека разсъдат читателите, нека отберат на тънко как преводът, така и първообразното, и изстават в нашите повре-менни издания сите наши погрешки, за кое ми ще им бидеме благодарни от се сърце; за нас ще бидит голема радост, ако нашийт превод, или да речеме по-право, първообразното Слово осърчи некого си из българете, по-вещ как в знанието на народен язик, така и в знанието на старий славянский язик, да преведе Словото по-пълно, по-верно и по-ранно. А заради нашийт превод мие слагаме за потребно да речиме следното:

Мие за българский язик бройме той язик, кой ся говорит по цела Ма-кедония, Тракия и България, между говорите на кой има малу много раз-лика, но мие, както и секой българин не късоглед, не можиме да речиме, що словото рѐка или вѐда е македонско или тракийско, а ръкá или водà е българско, защото нема македонци, нема тракийци като отделни народи, а има славяне-българе, които живеят по реченните места, имената на кои, може би, имаят си право в землеописанието, а не в народността; накъсо да речиме, има един целен народ българский и един язик българский, кой-то, как и секой кой му драго другий язик, ся делит на наречия. . .И така, ние мислиме, що не е *наша погрешка*, ако на читателите ще им се паднат да четат ръкá, водá, планинá, а в друго место рѐка и вѐда, плàнина и пр. Исто така мие писахме път и пат, мъчно и мачно, ръка и рака; харно ли ние сторихме или лошо — това е друго питание, само сакаме да кажиме, що тие разлики на язикът ни беха нам по малку или повече познати и не сет погрешки от незнание; но со се това мие не щеме ни да помислиме, а камо ли да кажиме, що изучихме язикът си колку що треба. Нека при то-ва забележиме, що може би на читателите ще са покажит, що некои си слова е преводът ни сет земени из русскийт язик; мие не казваме да не е влегло с него некакво си русско слово, но пак казваме, що премногу слова, ако и еднакви с русските, не сет земени из русскийт язик, но има ги в на-шийт язик; кой искат да се у уверит, що това е така, нека прочитат нашите народни песни. Още е далеко това време, кога сите българе ще пишат ед-накво без най-малка разлика. Що ще дойдит такво време верваме и твър-до верваме, но кога — не ся знаит; али сега за сега стига и това, що сосем разбираме един другего, кога пишиме. . .“

Р а й к о Ж и н з и ф о в. Избрани съчинения. С., 1943, с. 137—138; оригиналът е на български.

[1] Световноизвестно произведение на древната руска литература.

59

Писмо от Тодор Ненов, Неврокоп, до Христо Димитров Тодоров, Дупница, с което препоръчва Георги Динков като добър българин

22. I. 1863 г.

Подателът на приятелското Ви писмо е господин Георгий Динков из Солон, който ходе по своя сопствена работа. Затова Ви моля да го имате за приятел, който е истинен блъгарин. И като желае да добие приятели в

околнити Ви места, земам чест да Ви го препоръча нарочно Вам. И щете ся въсползовате от високити познания, от тоя младия и юнния македонец и ако би да иде до Самоков, щете и Ви го препоръчи, както сторих аз.

НБКМ, БИА, IIA, 3955; оригиналът е на български език.

60

Писмо от Георги Динков[1], Солун, до Стефан Веркович за арестуването му и за героичното държание на неговата майка

18. II. 1863 г.

Драги ми приятелю!

Сос растресена от радост ръка земам перото, за да Ви опишам за последствието на моите страдания.

Аз достигнах овде, както и татко ми по далеписът ви извести, в 13-й ден на т. м. До вечерта 2 часа пред мене беше стигнал и новият ни управител Акиф паша. Разумева се, чи не можеше до той час да излезам от затворът, понеже едвам снощи почна пашата да гледа работи.

Вразите ни сега найдоха згода и време да ме погубат, но не можиха, защото пашата, като се известил за мене, заповедал е тержуману му да не нещо преводи на криво мои писма, понеже аз поисках сам да ги преводам сос писмено поръчение, ако би хи бех преводил на криво да се наказувам по законите. Снощи убо се преводиха сичките ми писма и се представиха на пашата. Вечер се надевам да излезам пред него, за да се оправдавам сам, понеже като е Рамазан, сега нощем се гледат работи. Как да биде, аз ке се откинам и от овая клевета званичне, за да можам сетне да ловам на клеветниците ми.

Не можите, драге ми приятелю, да разумейте моята радост за тая згода, сиреч чи се затворих. Вразите ме уловиха и ме докараха от Стредец до тука сос страшна стража, за да ме обесчестат, а, напротив, от подобните ми страдания аз сега придобих двойна чест, от колкава съм имал. Они сакали са да ми сечет силите ми, а не знаят, че ми хи умножиха. Наместо да ми отсечат ръци, ми дадоха криля. Наместо да ми запрат языкът, ми подадоха смелост и дерзост. Наместо да огаснат народното чувство в сърцата на българите, напротив, разпалили са родолюбието им. Вместо да хи сплашат, они хи оживуват. Дай Бог се по тоя път да върват и вместо да остават водата да тече по браздата, да я наливат за бреговете сос разсипанието браздино. Аз им казах: „Най-сладка ми смерт ке ми бъде, кога ке умрам на въже или в темница и заточение за народът." Чудно нещо е, господине, и яко сърдцето майчино ми. Вразите, като ме видоха затворен, хванаха секой как му допадаше да раздава. Един ходите при майка ми и почнал да я утешава за моят край и „Бог, рече, да го откине син ти от смертта, но не верувам Бог лъжлив да ме извади." Майка ми му се отговорила: „За това съм го родила"; сиреч за да умре за народът. Можам ли, господине, бидещем син на подобна майка да не се радувам за моите страдания?! Ах, Боже мой! Дай подобни майки многи по България! Тако, драге мой приятелю, тако разкажейте за мене и за моите страдания. Се надевам обаче наскоро да се видиме личне и устне да ви опишам за мене.

Земйописаниеви описания са готови. Само от Костор, Меглен и Охрид не достигнаха още, но и они ке стигнат в тая неделя. Бидите убо спокойни за нея.

Передайти Ви се молям моите почтения до кумата ми, както и до сичките Ви домашни, до приятели и врази.

Сос желание да ви видам един час по-бърго.

Оставам вес Ваш
Г. К. Динков

Документи за Българското възраждане от архива на Стефан И. Веркович. Съставили и подготвили за печат Дарина Велева и н. с. Трифон Вълов под редакцията и с предговор от чл.-кор. Христо А. Христов, С., 1969, с. 39—40; оригиналът е на български.

[1] Георги Динков, получил образование в Солун, Атина, Москва, учителствувал в Прилеп, Битоля и с. Загоричане, където негов ученик е бил и Д. Благоев. Помага за отварянето на първото българско училище в Солун.

61

Писмо от Михаил Хитрово, Москва, до Михаил Погодин, Москва, относно отпущане на парична помощ на българина Васил Кузманов от Охрид

29. IV. 1863 г.

Подателят на тази записка е българинът Васил Кузманов, родом от град Охрид, за когото Ви говорих вчера. Васил Кузманов желае да се завърне в родината си, но няма нужните за това средства. Останалите тук българи го представят в най-хубава светлина. Моля да ме извините, милостиви господарю, че се осмелявам да Ви затрудня с настоящото писмо с надежда, че чрез Вашето покровителство, ако това е възможно, Васил Кузманов да получи, макар неголямо вспомоществование от Славянския комитет.

Приемете, милостиви господарю, уверението ми за най-дълбоко почитание и съвършена преданост.

ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 75, л. 11; АИИ, БАН, кол. IX, оп. 15, а. е. 107, л. 407—408; оригиналът е на руски език.

62

Писмо от Георги Костов Иserлакли[1], Неврокоп, до Стефан Захариев[2], Пазарджик, за отпразнуването в града на празника на българската писменост

11. V. 1863 г.

Здравствуй за многое лета. Като достигнахме днес майя благополучно 11-ый ден, сговорихме са Българската община да си направиме празника днес на светаго Кирила и Методия и да служиме служба по български, а гъркоманите не дадоха, ами ни се смееха каков е този праздник, то е праздник свети Бук и свети Дъб и заповедаха на свещеникът да не иде вечерта на вечернина, за да не влеземе със сила у церквата, и в утрината така направиха, а ние отидохме на нащо си Българско училище и си светихме водуусвищение чрез духовника Христофора и си четихме канонът на светаго Кирила и Методия. . .

Йордан Иванов. Български старини на Македония. С., 1931, с. 214; оригиналът е на български.

[1] Настоятел на българската община в Неврокоп, деец в църковно-националната борба.

[2] Български етнограф и краевед, участник в църковно-националната борба.

63

В дописка от Битолско се иска въвеждането на български език в училищата и черквите

1. VII. 1863 г.

Господине Гайдарьо![1]

Мошне ми дойде харно, като видех некне, как сте почнали и вие да свирите со Гайдата от Цариград, за да поразбудите длабокозаспалиот наш окаяний народ. Овдеа има люге, що се мошне радуват, като чуха свирнята на твоята Гайда. Сполайти Господи! Дано сполучите со нея, да завршите нещо добро за миличкиот наш народ!. . .

Знам, как ке се найдат люге, които ке ти пуща нещо песни, за да ги свирите со Гайдата си, но аз още от млади годйни, като си милвам гайда, пак и, от друга страна, като ми ет мило и за нашиот бугарски народ, кладох се да понапиша нещо, за да го свирите. Но не се надайте, как моята песен ке развесели твоите читатели, не тя ет жялна, защото ако да бехме на харно, кой ке ти пишеше жално; на харното кой можи да вели как ет лошо? Сполай ти Господи! Това можи ли вака да биде? но като се навогями на така, за що да не се поплачиме? Сполайти Господи! нека чуят и другите наши бракя бугари, пак можи да му се найде крайот да испаднеме на харен пат. Сполайти Господи! „едното ет едно, а двете сет по-многo", друго ет умот на един човек, а друго ет на по-много люге.

Сега мака, що търгаме овде, ет от проклети гърци, поганни фанариотски владици и от разскапаната влашищина, сполайти Господи! Овиа проклети гръци, незнам що ке им се предате, та тако ни газат немилостиво татковината и народността, ке се испокинат, трудейки се, со що можат и както им прилегни да ни сгърчаат, дума и свет им е да ни превъртает на гръчкото. Ой сполайти Господи! Стопанот ни миловал, та ни оставил на векот славен бугарски народ от. 5 милиони, со хубав и сладок язик бугаски, со хубава книга, от която толко други славянски племена църпаат наука, та сега да си оставим милата наша татковина, нашата нарадност, сладкиот наш язик и хубавата наша златна бугарска книга, пак да се погърчем? Недай Боже? чувай Боже!. . . Ово не го сториха нашити татковци, деди и прадеди, та ние ли да го сторим? Сполайти господи! На още време доживяхме да си привъртуеме народността и язикот. Нещо що нито ет споминувало на умот на нашите предеди, то ово да го сториме ние??!! Немойте, братя бугари, немойте да се сгръчете, ке станем за присмех и за порогание на векот. Кършете главата на овой пусти гръчки язик. Протерайте из помежду вас проклетити свия поганни гръци, фанаристи и кучи власеве, учете си язикот, пазете си народността, защото ет грех от Бога и срамота от люгето по векот. . .

Море синче, отвише ми ет мака и мошне се лютам, като ке пойда на църква да се прекръста, като ристяне люге що сме: ке фати църква, ке почнем да се кръстим, та сполайти Господи! ке почнаат попоити да ти пеят, кьор-оласин! кьор-оласин, кьор-оласин! после ке го свъртаат да хитаат, да вясаат![2] кажуеки кьор-ослун! кьор-олсун! кьор-олсун!. . . ке ми рипни сърцето (да ме прости Господ, пригрешам), ке се налюта, па, на место да се мола, ке постапа ово, да ти карам гръци-фанариоти и влашищина; та не им оставам ни влакно неразкарано. Сполайти Господи! за още овия гръци да ни караат вака во нашата черква? Анатема им коската, ако сакаат да се караат, нека се караат во църквите си, ако саакат да си извадат и очити. Но що бараат во църквити ни? Ние немаме ли язик? ние немаме ли си книги, во които можиме да си пейме язикот ни? нека кършат врат овиа проклети гръци от помежду нас, терайте язикот им от църквити ни и училищата ни, нека иди повраги и безтрага, имаме си ние язик и книга, некеме гръчкото, некеме да се гръчиме. Море синче Гайдарино, надуй харно Гайдата, отвори големото ручило, та дано чуят и разберат харно нашити бракя бугари и да изринат скапаната ова гръчищина. Сполайти Господи! Не се търпаат веки пусти овия гръци, терайте ги море синче, терайте ги.

Мошне сет за жалене овдеа кутрити селяни, наши бракя, що сет по другити селата; фати овде селата во Битолска каза, во Прилепско, во Охридско, на много села из Кучовско, това по Тиквешкото, по Воденско, по Струмишкото и по други още каази на тамо, както и на вамо из Леринско, по сичките църкви що сет по селата се пеит по гръчко; а во гореказанити каази и во други още мнооооoго градове и села из Македонията се навогяат се бугари, нема баре половина грек. Сполайти Господи! за още вака? за още да търпиме един язик, от когото не отбираме ни буки? за още да се оставяме да ни караат в кукитини и во църквити ни? за още да учим гръчкиот язик, а нашиот да оставаме настрана? за още да газеме народността си, татковината си и майчиниот си язик ние само со нозете си така немилостиво? Гръцити, имали негде во некой град или во некое село или во некое

от църквити им или во некоя кукя, да прозборват по язикот ни? а ние, когато сме на татковината си, за ощо да се учаат децата ни пак и ние на гръчки? защо да им пеиме язикот во църкови си??? Сполайти Господи! на ощо лошо и безчесно стане сме дошли ния кутрити бугари овде от Македония! не сме вредни да носиме славното име на нашити прядеди, сиреч да ся нарицяме бугари!. . .сме станали за срам на сичкиот бугарски народ и присмех на векот. . .

Пули вамо, синче Гайдарино, много имам да ти пиша и отсега на вамо ке ти пиша често, често да ти изкажа сичко, що се чинит вамо, за да знает векот на що се навогяме.

В. Гайда, Цариград, бр. 5, 10. VIII. 1863 г.; оригиналът е на български.

[1] Отнася се до Петко Рачов Славейков (1827—1895), роден във Велико Търново, български поет и общественик, редактор на в. Гайда и Македония.
[2] Иронизира се гръцкият израз „кирие елейсон".

64

Писмо от Димитър Димов, Солун, до Стефан Веркович, Сяр, в което го моли да му осигури изпращане и издръжка в чужбина, за да продължи образованието си

30. IX. 1863 г.

Писмо Ви от 27 текущаго получих заедно с писмото от нашите съотечественици и разумех добре днешнийт ход на делата ни в Неврокоп.

От одавна време желаиа да Ви разкажа за едно нещо, което са отнася за мене си, нъ като вервам, че разсажденията ми върхо това ще да Ви са преставят почти като просташки и глупави, не съм смеиал до сега да Ви пиша за такъв предмет, а, от друга страна, като мисла, че е длъжност, на един юношя да са попитва, без да са срамува за такъво нещо до лица достойний, които са в състояние да пристоиат за такъво благородно дело, осмелявам са да Ви го явя днес.

Вам е познато, че нашийт български народ (отколе лежащ в невежество) е осетил вече от неколко време насам нуждата от учението и зато, както що са види днес, почти от сичките страни на отечеството ни България начнаяха да са сремиат с велика жяркост към това поприще. Това, като размисли човек, причинява радостта на своите чувства, нъ ако да разсади по-надлъго върху това, непременно би са и понаскърбил, като размисли, че окаяните българе така ревнителни за просвящението си, немат още нито на едно место в България едно учебно заведение, както що го изисква нуждата днес, кадето да могат с един начин по-лесен да са развиат умственно и бедните младежи остановат незадоволени чрез сичкийт си живот с малкото си знание, като не могат да стоят насрещо огромните разноски, за да отидат в Европа на прилични училища, та да постигнат там желаемата си цел. Между това слушам, че мнозина от нашите млади българчета са сполучили да постапиат в европейски училища с иждивение, едни от некои си общества, друзи от некои само лица и трети с иждивение

на правителството, в което са учят. Следователно смеиа да Ви попитам дали можете ми показа некой способ за учение на мен, който като безмерно желаиа да са понаучиа, щото да бих възползовал от чясти народу си, не съм никак разположен добре и задоволен в днешното си полужение. Аз с драго сърдце бих бил са задлъжил за некоя служба от после на това общество или лице, което би ми пристоило, нъ не надевам са окаяний!!

Господине, с сегашното си писмо са отправям към Вас като с прошение. Ако Ви е възможно за това, не отхвърляйте, моля ва, прозбата ми да са погрижите за това свято дело!

Като са надевам, че до сабота с идущата поща ще ми дадете поучителни съвети, оставам за секога Ваш признателен.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 198, л. 4—5; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст. и подг. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов, С., 1969, с. 79; оригиналът е на български език.

65

Редакционна бележка, в която се съобщава, че Йордан Хаджи Константинов — Джинот се завърнал от заточение и че Георги Динков бил отново арестуван

4. XI. 1863 г.

Г. Йордан Хаджи Константинов, който беше навлекъл върху себе си гневът на гръцките владици в Македония с патриотическата си ревност и с усердието си на распространението на българскийт язик, на българското образование в тая погърчена досега страна, гдето в много градове е посеел добри плодове с учителствованието си, и за това, наклеветен пред великийт везир, Кьбрьзли паша при обикалянето му в 1859 година, беше проводен на заточение в Аидин, ся освободи от ходотайството на нашите представители и пристигна тази неделя в Цариград. Много ни е радостно да забележим, чи тригодишното му заточение далеч от да отслаби колко годе силни му патриотически чувства, му придало нова ревност и нова живост да продължи трудовете си за полза на злощастните си съотечественници.

Другий един македонски страдалец за българщината ся доведе тия дни в Цариград по клеветите на гърците. Той е г. Георги Динков, млад момък родом от Солун. Като свърши образованието си вън от империята, той навлече пръв път яростта на гърците с една проповед, която казал на воденските българе в Македония, за да раскрие пред очите им замислите на елинизмът и да им представи кой път трябва да уловят, за да ся развият и да намерят благосъстоянието си. После, пътуването му по некои и други македонски градове, които бе той обиколил, за да събере географически и етнографически сведения за Македония, и по които бе говорил в истийт дух, за да събуди тамошните българе от дълбокийт им сън, подаде повод на гърците да го представят като человек с опасни намерения и

понеже г-н Динков имаше нещастие да наследува от баща си еллинско подданство, гръцкийт консул в Солун му стана пръв давуджия[1], и нещастнийт момък ся докара вързан в столицата миналата пролет. Тука той без малко щеше да умре в тъмницата от тифус, ако н. вис. Аали паша по молбата на представителите не беше зел живо участие в съдбата му и да го освободи. След това страдание г. Динков незабавно отхвърли елинското подданство и измоли да ся приеме в числото на подданиците на н. в. султанът с намерение да избегне от надзорът и от властта на елинските консули по патриотическото си дело. Като ся завърна пак в отечеството си, той положи деятелни старания да ся открие в Солун българско училище и да ся състави българска община. Но с една друга клевета гърците сполучват да го предадат пак на властта и сега невиннийт момък ся намерва тук пак запрен. Не ся съмневами, чи правдата му пак ще излезе на мегдан, нито пък мислим, чи тези нещастия, които испитва г. Динков от интригите на еллинете, ще обезкоражат неговийт пълен с бодрост и сила дух.

В. Съветник, Цариград, бр. 33, 4. XI. 1863 г.; оригиналът е на български.

[1] Т. е. „тъжител".

66

Извлечение от списъци на помохамеданчени българи

1864 г.

Панайот Тодор от Сяр бе наречен Демир Али.
Петра Никола от (с.) Смолер бе наречена Хатидже.
Стойна Димо от (с.) Камене бе наречена Найле.
Девойката Гергина Бодин Коста от (с.) Пунарас, Кукушко, бе наречена Лейла.
Българката Неда Георги от (с.) Миравча, Дойранско, бе наречена Фатма.
Българката Фекия Стойче от (с.) Миравча, Дойранско, бе наречена Емине.
Българката Бона от (с.) Балдица, Струмишко, 15-годишна, дъщеря на земеделеца Пано, бе наречена Емине.
Българката Лека от (с.) Сохо, 21-годишна, дъщеря на шивача Янко, бе наречена Мелике.
21 мухарем 1280 (8. VII. 1863) година

Българката София Митро от (с.) Лелова, Кукушко (дн. с. Агиос Антониос, Кукушко), 18-годишна, бе наречена Фатма.
Йово Димо от (с.) Сосисти, Струмишко, 17-годишен, бе наречен Шахин.
Мара Доне от същото село бе наречена Шакирие.
Деса Митра от (с.) Бортица, Струмишко, 18-годишна, бе наречена Айше.

Българката Мария Стойко от (с.) Топсин, девойка, бе наречена Фатма.
Българката Петра Митро от (с.) Курсева (?), Кукушко, девойка, бе наречена Айше.
Българката Султана Аргиро от (с.) Маврово, Струмишко, 20-годишна девойка, бе наречена Хатидже.
Българката Велико Пико от (с.) Рудина, Кичевско, 19-годишна девойка, бе наречена Айше.
Българинът Ильо Георги от (с.) Ангелица (дн. с. Ангелци, Струмишко), 20-годишен, бе наречен Ахмед.
Българката София Карлъ Нако от (с.) Хайдарли, Кукушко (дн. с. Ваптистис, Кукушко), бе наречена Мелике.
Ребиюлахър 1281 (3. IX. — 1. X. 1864) година

(Прибавено) Българката Божана Траян от (с.) Ала Клисе, 18-годишна девойка, бе наречена Хатидже.

Йорданка Калудова. Документи за положението на населението в югозападните български земи под турска власт. ВИС, 4, 1970, с. 85; оригиналът е на турски език.

67

Из „Автобиографията" на Кузман Шапкарев относно учебното дело в Македония

1864 г.

Родословие и житие Кузмана, сина Тасева (Атанасова), сина Песхалова, сина Михаила Шапкарова от Охрид. Михаил Шапкаров, родом българин от село Лесковец, един час въсточно от Охрид на западното ребро на планината Петрино, роди синови (число . . .), именуеми х. Петър и Пасхал. По тогдашний обикновений обичай Михаил хошол на чуждина в Цариград и по що седел многу време, без да си дойдат при челядта, супругата му с свите малечки деца, товарени на койня в кошои, пошла при мъжа си в Цариград и по време пак си дошла и от това се наименовала Стамболка.

. . . . .

Откак приблиза времето да свършам пребиванието ми во Битоля, сиреч откак се научих взаемноучителнийт ред, требеше да се загрижам да найдам и място, за да учителствувам. За това учителят ми Атанасий се потруди да ми найдит. Се поопита да ме постави в Търново (битолско село), но не сполучи. После чрез Георгия Цолев, най-верен приятел и таен съветник Атанасов, после чрез Атанасия и Янакиев, следователно и мой, в Невеска или другаде. Между това, кога еднош се зготи да дойдат на конакът ни некои кукушани, един от кой беше Стамено Пецев, ме посакаха за в Кукуш (където не беше още възродена искрата за любовта към матернийт български язик).

. . . . .

Горе речените два подучители мои ми заслужиха мене: единият Миле Скопачев, бъдещем добър певач църковен (псалт), ме поучи малу да пея, устна музика, или како велят по-просто „псалтика“, а другият Констандин Хр. Узунов, пръв той ми даде повод да се заучам на майчиният ми език. Той ми даде един сръбски буквар (защо тога български немаше в нашиве страни, нито мислеше некой за български, но сега, хвала Богу), ми ги научи буквите и ми вдъхна най-първата искрица на любовта към майчиният си език. Бог да го прости и упокои в Царство небесно. Тая година слушах заедно с първият елински чин Андон Митанов и Вас. Дямандиев землеоп/исание/, математика и свещен/на/ истор/ия/.

. . . . .

В тригодишното почти време, що учителствувах в Струга, две доста забележителни неща зедоха място (се сторих). Първо. Що за пръв път, яз въведох в училището да се учат и майчиния ни език — болгарският, койт от един век почти напред (70 години) беше изчезнал. Следователно се въведе и в църквата. На това въвеждание причина бе приснопамятний Димитър Миладинов, за кого ке се речит по-пространно на друго място. Той приснопамятний мъж, бидеещем от многу години елински учител, можит и гръцки спомагател, а български гонител, на последните си години (по подражение на Св. Павла) позна заблуждението, в кое се нахождаще не само народът български, що населяват цяла Македония, но и същий той се отхвърли от заблуждението си и с пламенна ревност се грижи дори до мъченическата си смърт за нравственното разбудвейне на народът и за въвежданието на българският език по българските училиша и църкви, в кои беше влегал гръцкият език. Това поприще следуваещем приснопамятният мъж ми даде таков повод и мене да въведа в училището ми българският език, кого бях се научил малу да читам уще на 1856 в Охрид от Костадина Хр. Узунов. Само потребните книги немах. Но на това ми спомогна пак същият. Защо, откак си хойде назад на мястото си в Прилеп (дотога една година беше била в Прилеп, дойде дома да си се видит и оттука откак се врати пак в Прилеп, та тамо пак дойде в Кукуш), ми прати 15 буквари сръбски с църковни писма. После, от како хойде в Кукуш, ми прати доволни български буквари и св. истории, издадени от архимандрита Партения Зографского, сегашний Полиянински (Кукушки) владика. Ова би първото. А второто е, чи в свършването на втората година (30 8 вр, октомври, 1858) се обрачих (посвърших) за Елисъвета Д. Миладинова, за коя се ожених дури по пет години (на 27 7 вр. /септември/1863).

Ив. Снегаров. Принос към историята на просветното дело в Македония. Македонски преглед, С., кн. 1, 1927, с. 57—58; кн. 2, с. 40, 45—46, 57—58; оригиналът е на български.

68

Из донесението на руския консул в Битоля М. А. Хитрово до руския посланик в Цариград Е. П. Новиков за нуждата от българска просвета

16. I. 1864 г.

Македония, откъсната от останалия южнославянски свят, отдавна напълно се е подчинила на гърцизма. . . Отдавна богослужението почти повсеместно се извършва на гръцки, в училищата почти никъде не се е преподавал български език. Малцината забогатяващи българи не смееха да се наричат със своето национално име, срамуваха се от своя произход...

Кирилицата се беше запазила само в северните части на Македония и в най-старите ръкописи, които се срещаха в някои манастири. Тукашните българи бяха принудени да изнамерят нова писменост, като употребяваха гръцките букви, за да изразят славянските звуци. В цяла Македония и Средна Албания това влияние на гърцизма са могли да избягнат само Велес, Прилеп и Дебърският окръг, където гърцизмът никога не е могъл да се установи здраво. Но въпреки този морален гнет селското население повсеместно е запазило славянските предания, език и обичаи. Сред селското население повсеместно се срещат почти в тяхната първобитна чистота и лежащият в основата на цялото славянско социално-икономически принцип, който се изразява в общославянската община и общославянските предания и славянското гостоприемство и славянското облекло и славянския хоровод.

Но същото селско народонаселение, вярно на преданията на древността, на езика и обичаите, под влияние на висшите слоеве на обществото малко по малко беше загубило почти напълно съзнанието за останалия единоплеменен свят и беше отдавна привикнало да възлага всичките си надежди и упование за подобрение на участта си единствено на Гърция. Но последната война на Черна гора, бомбардирането на Белград, внезапно събудените по цяла България надежди и стремежи, които се проявиха с нещастните събития в Търново и Габрово, и тук не останаха без отзвук. . . Но с нещастния изход на черногорската война, със затишието в сръбските работи естественото и гръмко проявено събуждане в тукашната област на славянската народност трябваше да снижи гласа си и да се подчини до известна степен на силата на обстоятелствата.

В сегашното време на политическо затишие този неотдавна пробудил се стремеж, подтискан от фанатизма на висшето духовенство и обкръжен от подозрението на турската администрация, се открива в едва забележимите прояви на обществен живот. Към тия прояви се отнася нуждата от национално образование, която се забелязва навсякъде, и исканията на български учители и славянски църковни книги, които се чуват отвсякъде.

Славянский архив. Сборник статей и материалов. М., 1963, с. 244—245; оригиналът е на руски.

69

В дописка от Неврокоп се съобщава, че учителите пеели в църква на български и че по искане на фанариотите били задържани някои българи

18. VI. 1864 г.

Както знаете, нам пак беше ся запретило от фанариотинът да слушяме българско пеяние в църквата. Но на 28 май, ден на вознесението Христово, българските учители ся решиха да почнат да пеят. В този ден божествената служба ся извършваше от протосингелът Агатангела, който, като виде, чи българските учители беха ся приготвили да пеят и чи тутакси почнаха, захваща като бесен да им вика от олтарът, за да млъкнат; нъ учителите пак си следваха пеянието. Протосингелът не може да търпи; той излезе да ги пита от кого са заели дозволение да пеят по български. Когато некои от гражданите го попитаха по коя причина не бива да ся пее български в църквата, той им ся отговори, чи не щел да слуша еретический язик, и за да си докаже думата, той ся съблече тутакси, взе другийт поп и гръцкийт певец, излезе от църквата и отиде при един моралийски дякон, пияница човек. Народът, който беше ся събрал, напразно чакаше да ся доврьши захванатата божественна служба. Протосингелът предпочете по-добре да не стане литургия и да пие ракия, нежели да ся намери на богомиление, когато ще ся пее по български.

От тогази и досега молитвите на българете следват да стават в училището без поп.

Състоянието на неврокопските българе е далеч още да ся улучши пред интригите на ревнителите на еллинизмът.

По една жалба, подадена от стръна на гърците и куцовласите на серский каймакамин, завчера на 1-ий того, в неделя, бидоха отведени в Сер трима от по първите ни българе: Г. г. Илия Дуков, Стоян Шеин и Георги Костов. Не зная наздраво, какво е содържанието на тая жалба и защо именно ся отведоха тия наши сътечественници; но зная, чи в часът на тръгването им, дойде един пратеник от стръна на куцовласите и им каза: „Вие отивате на заточение, но избавлението ви е в наши ръце: стига само да испъдите учителят си, да ся отречете от българщината, да оттеглите децата си да не учят по български и да въспримете пак гръцкийт язик; ми ще пратим наш человек с мазбата[1] до каймакамът и така ще ся избавите от заточението." Но те му ся отговориха, чи от матернийт си язик ся не отричат.

Гърците открито говорят, чи тия тримата биле причина да ся въведе болгарскийт ни язик в Неврокоп, а то било настъпане на правдините на гръцкийт народ, защото тука било Македония и било еллинска земля, та затова и серските гръци са доваджии. Но ми знаем, напротив, чи нашето место ся намира под благодетелнийт скиптр на августейшийт ни султан и е населено от българе.

Съвсем чи гърците са силни с лукавството и с интригите си, ний имами твърде надежда на правосъдното управителство на н. и. величество да ся опознае правдата на братията ни и да ся избавят от страдания.

В. Съветник, Цариград, бр. 14, 4. VII. 1864 г.; оригиналът е на български.

[1] Т. е. „молбата".

70

Из донесението на руския консул в Битоля М. А. Хитрово до цариградския посланик Е. П. Новиков за откриването на българското училище в Охрид от българина Мустрев

Юли 1864 г.

По професия Мустрев е самарджия. Той се занимава с изработването на самари — дървени товарни седла, от което получава твърде скромни средства за съществуване. Синът на Мустрев има в Охрид малък дюкян с всякаква стока и между другото с книги. Човек от просто произхождение, без особено образование, Мустрев е съумял да си спечели честно име между сътечествениците си, които са се посветили отдавна да служат неуморно на своята народност. . .

Без никакви средства във време, когато никой още не е мислил за пробуждането на славянската народност в Турция, Мустрев е създал първото българско училище в Охрид, където той безвъзмездно преподавал славянското четмо на няколко момчета, и то вечер, както за да избегне преследванията на митрополита и на охридските гъркомани, така и поради своите занаятчийски занимания, които не му оставяли време през деня...

Сега българският език получава вече повсеместно право на гражданственост, но първите дейци за пробуждане на славянската народност в Охрид, които имат в своите редици покойните братя Миладинови, са получили първите познания за правата на отечествения си език в бедното училище на Мустрев под негово ръководство и самарджията Мустрев с право може да бъде признат за един от първите дейци на това народно пробуждане.

Славянский архив. Сборник статей и материалов, М., 1963, с. 250—252; оригиналът е на руски.

71

Из донесението на руския консул в Битоля М. А. Хитрово до Н. П. Игнатиев за националното пробуждане на българите в Струга и Охрид и за заслугите на братя Миладинови

6. VIII. 1864 г.

Кичевският окръг образува особена каза под управлението на мудир[1], зависещ непосредствено от битолския генерал-губернатор. Градът Кичево е седалище на мудира и на дебърско-кичевския митрополит...

Мюсюлманското население е многоинство в града, а в селата християнският елемент е доста многочислен. В Кичевския окръг има 104 християнски и смесени села, в които се наброяват 2096 християнски къщи. В политическо, административно и битово отношение Кичевският окръг напълно се отличава от намиращия се наблизо Дебър. Кичевският окръг отдавна се е подчинил на Танзимата[2], управлява се на общо основание, плаща данъци и отбива военна повинност. Кичевските мюсюлмани, както и горнодебърските имат славянски произход, говорят само български и също са

отстъпници от православието; но те са приели исляма много по-рано от дебърчани и той се е вкоренил в тях по-здраво...

Селата на Кичевския окръг са разположени в по-голямата си част в плодородните места по течението на реките Черна, Сатеска и Велика. Земеделието е главното занятие на кичевското народонаселение. Физическият тип на тукашните жители е жалка противоположност на могъщия тип на дебърските планинци. Тук върху всичко лежи поразителният отпечатък на турското владичество. Тукашните християни са наплашени, обременени от данъци и разни налози от властите и предоставени напълно на своеволието на местното мюсюлманско народонаселение...

На връщане аз се спрях за известно време в градовете Охрид и Струга и добих най-благоприятно впечатление от близкото запознанство с тамошните християни. Аз няма да се спирам да описвам тези градове, които са твърде известни, но тук трябва да посоча онези признаци за пробуждане чувството на народност, които така силно се проявяват сред славянското народонаселение. Не са заглъхнали семената, хвърлени в тази богата почва от братя Миладинови, които нямаха щастието да видят тяхното поникване и които бяха първите изкупителни жертви на възраждащата се към живот народност. Въпреки фанатизма на охридския митрополит, който непрестанно прибягва към клеветата и предателството, за да подтиска славянския елемент в епархията си, този елемент с всеки изминат ден все по-гръмко и по-гръмко предявява своите искания...

Начело на българското движение в Струга стоят хора, научени от горчивия опит, които със забележителен такт успешно ръководят започнатото не от тях, но завещано им от братя Миладинови народно дело. Те се поддържат здраво помежду си, никой не излиза напред и не се компрометира в очите на митрополита и властите; а делото с всеки изминат ден печели значителни успехи. Въпреки забраната на митрополита богослужението тайно от него се извършва на славянски; учителите открито се проявяват за отявлени гръкофили, а тайно преподават в училищата славянската писменост. Народът е трябвало да изстрада много, трябвало е да се възпита под страшния гнет, за да дойде до това многозначително явление, щото в неговата среда цяло едно поколение от деца да може да се учи тайно на грамота...

В Охрид пробудилото се чувство за народност се проявява още по-силно и настойчиво, отколкото в Струга. Тук се чуват по-гръмко общите оплаквания против митрополита, който преследва славянската народност, стремежът към която е станала обща потребност на цялото християнско народонаселение на Охрид...

В охридските училища, без едно, за което ще говоря по-нататък, учението става изключително на гръцки. Митрополитът досега в никой случай не се съгласява да допусне в тях преподаването на славянска грамота. Охридчани не могат повече да понасят подобно ограничаване на родния език. Учителите първи въстават против подобен ред на нещата и очакват само случай открито да предявят своите искания. Неотдавна в главното охридско училище бил произведен публичен годишен акт. Един от охридските жители, някой си Сапунджи, млад човек, завършил в Атина, се възползувал от този случай и произнесъл в събранието на общината реч против преследванията, на които толкова дълго се подлага славянската народност в Охрид. В тази реч се посочва на славянското историческо значение на Охрид, на унищожението на независимата Охридска българска

патриаршия поради интригите на гръцкото духовенство, порицават се постъпките на гръцкото духовенство, заявява се гръмко за общото желание на охридчани да се възстанови тяхната подтисната народност и правата на родния език и в заключение, за да се придаде на цялата реч цензурна благовидност, се въздават похвали на султанското правителство, което признало народните права на българите. Тази реч била написана от един от учителите — Григорий Ставриди, който не могъл да я прочете лично, защото се намирал в пълна зависимост от митрополита, и затова като неин автор я произнесъл Сапунджи, който бил независимо лице. Тази реч била посрещната с възторг от цялата християнска охридска община...

В едно от моите последни донесения аз споменах за съществуването отдавна в Охрид на частното българско училище на Мустрев. Сега това частно училище е станало обществено и е наречено училище на Св. славянски просветители Кирил и Методий. Училището се намира в частта на града, известна с името Кашишка, и се издържа със средствата на трите най-бедни градски махали, които образуват предградието Кашишка, понеже са отдалечени от центъра на града. Кашишките християни са построили за училището удобно и просторно здание, но техните оскъдни средства едва стигат за издръжката му, а, от друга страна, то се преследва от митрополита. Владиката е изгонил под различни предлози първия български учител и сега кашишката община е била принудена да нарече училището официално елинско, за да има възможност да продължава в него курсовете и макар тайно, учението да става, както по-рано, на български език.

Славянский архив. Сборник статей и материалов, М., 1963, с. 248—250; оригиналът е на руски.

[1] Т. е. управител на нахия.
[2] Т. е. „реформи".

72

Писмо от българската община в Неврокоп до Стефан Веркович, Сяр, в което му се благодари за изпратените български буквари

3.XII.1864 г.

Не знаем с что да Ви засвидетелствуваме неизказаната велика радост, която е завладела нашите български срдца, гледайки 200-тех бъл/гарски/ букварчета, които така милостиво са принасиат чрез Вашя милост от непознайни нам приятели.

Раздадохме от тех вече половината по българските селски училища и много са благодариат за тая милост.

От Димир-исярската, Мелнишката и Драмцката кази ни замоляват да им проводим от истите та ако би и с пари, нъ като немаше, жялбата им остава неодовлетворена.

Приймете прочее сердечните благодарност на целата наша Българска община.

БАН, НА, ф. 14, а. е. 288, л. 3; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст и подг. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов. С., 1969, с. 140—141; оригиналът е на български език.

73

Запазена част от „Книга главна за новата църква-храм „Въскресение Христово“, Неврокоп (Гоце Делчев)

6. I. 1865 г.

Събра ся в Неврокоп български народ за сграждение църква Въскресение Христово и тука ся пише подарението на всякой благочестив християнин българин.

Димитр Петров	астарчи	гр.	
Илия Дуков		„	1,200
Стоян Димитров	шеин	„	1,500
Георгий Ангелов	абачи	„	1,060
Стою Атанасов	абачи	„	
Иван Георгиев	абачиов	„	

НБКМ, БИА, 11 А, 7237; оригиналът е на български.

74

В дописка от Велес се съобщава за успеха на училищното дело в града

27. III. 1865 г.

Родолюбивата община откъм источната страна на градът ни, имат осем години време откак е обарнала по-големо внимание и усърдие, отколи по-напред, за просвещението и умното развитие на младити на славянобългарският им матерни язик.

За сполучението на това полезно намерение тя е въздигнала из ново две великолепни училища: едно взаимно и друго главно: тя постави в них потребнити учители. Това всичко, разумева са, че е ставало с трудове и големи трошкове: нъ не било известно на всуе и за лудо; защото успехът и умното развитие на младити в учението от година на година по-добре и по-значително. Това е явно всем нам от катадневните преподавания на уроцити в училището и от общити испитания, които ката година стават обикновенни през пролетното равноденствие; когато повечето търговци, заради светлото Воскресение Христово, са намират дома, а други път са растуруват за търговията си по разни страни.

Испитанието на текущата година стана на ден Благовещение, както следува: по окончанието на божествената служба народът са събра в училището Свети Кирилла и Методия, което беше украсено със зеленика, с цвекя, с генерални карти и пр. Като са испея обикновенната молитва при присъствието на священницити, на първенцити и на всити родолюбиви граждане, са испитаха учениците на главното училище в следующити уроци: славянска грамматика, бугарско съчинение, бугарска история, исчислително землеописание, числителница, новий завет, превод от славянски, священний катахизис и гражданско землеописание. Отговорити

на учениците беха добри и испитът са заключи с едно слово, което изрече г. Алексий поп Стефанов.

В това слово, след като напомня добре неизбежнити длъжности, които са налагат от Бога на родителите за въспитанието и образованието на чедата им, той доказува ясно способът и средствата, чрез които тии могат да ги образоват и изучат децата, ако редовно в училището ги испращат и ги остават да учят свободно, колкото години са изискуват от училищният устав. Най-после, като са испея от учениците песната „България аз бедна, бедна окаяна...“, Народното събрание се разиде с голема радост и благодарност.

В. Турция[1], Цариград, бр. 41, 1. V. 1865 г.; оригиналът е на български.

[1] Български вестник с туркофилска ориентация.

75

Писмо от Кузман Шапкарев, Прилеп, до Георги Икономов, Дупница (Станке Димитров), с което той го уговаря да приеме предложението за български учител в града им

8. VI. 1865 г.

Почитаемийт отговор на писмото ми от 27 марта приех, ако и късно, на 24 майя, но многу радостно за радостното известие, кое ми известявате в него, че сте биле благоразположени да дойдете овде, за да поживеиме малу заедно.

Това известие щом видех в писмото Ви, съобщих го на градските първенци и училищни настоятели, кои като го приеха усърдно, събраха се незабавно и едните, и друзите, и като разискаха работата и чуха от приятелът Ви потребните речи, решиха вси съгласно да изпратат нарочито человек с настоящево и в него преключеното нарочито призователно писмо, по следствие на кое според жаркото Ви родолюбие, не съм на съмнение чи ще приемете призованието усърдно, без да гледате на веществената част на заплатата, но на нравствената и ще тръгнете за вамо, ако е възможно и заедно с писмоносецът. Дозволете ми, моля Ве, да се изразa по-чисто и по-пространно. Овде, како и по всичка почти Македония, учението, а пойке народното чувство е уще в пелени. Следователно нуждает ся за добър и способен писател, за да отхранет прилично отрочето. Но таквите способни писатели са и скъдни и скъпи, а нашите съотечественици освен що не знаят където да ги търсат таквите, но по-лошото е, що не са навикнале уще да дават огромни, како що велят заплати, но знаят само учител да е, та не разсудват за 2 или за 5 или за 10 хил. грошей достоен бил учительт, но само учител да е. Защо най-големата заплата коя досега на учител дале е 5500 гр. или най-многу до 6000. При това обаче не са и неучинолюбиви и неразбрани, но само това, що са неучени и чудно им се гледат от първо да дадат многу заплата. А откак една година видат успехът на училището, с всичкото си непознавайние, всекоя година непременно повдигват

заплатата. На това имаме многу пресни примери. [Например покойнийт българс[ки]учител Вас. със свещо немаше никаква способност и първата година заплатата му беше 2000 гроша, кога на испитът видоха и чуха малу нещо, това, що дотога не беха виделе, усърдно му повдигаха за другата година заплатата от 2 х. на 4500 гр[оша], а третята година пак го зборваха за три години по 5500, можит уще да му се умножеше, ако да не умреше.

Сега като Ви пишат по мое уверение, за да дойдете, никак не мислят, чи Вашите способности са стократно и тисячикратно по-големи и по-дрягоценни, но се благодарат само на толку способност, колку от покойнийт, и по това със све сърце Ви предложат 6000 гр.[оша] за първа година. Колку засега, със свите средства и трудови, що употребих, не би возможно да се склонат да дадат пойке. Бидете же уверени чи за второ и трето ще се повдигнет заплата значително и удовлетворително. А пак от друга ще бидите съвършено благодарни, според мое мнение, како и ние ево четири години овде пребиваваме задоволени. При горерečената заплата ще имате безплатно седалището и потребните неща за горейне. Освен всичко помислете малу и за заслепената ни народност, помилуйте ова заслепено и потемнато место, кое най-многу имат нужда за такъв учител. При това и време згодно сега е. Защо ако овдешната община поревнат друг[ий] таков добър учител, общите ни пречници ще да припятствуват и никак не ще да пущат. Но сега свободни биде[ем] от таквите пречници, най-згодно време е да се тур[ат] добри основи на училищата овдешни.

Моля Ви ся прочее от моя стърна в имято народно приемете усърдно призованието. Презрете малка част от веществената заплата, за да приносите голема нравствена полза на народа ни. Бидите уверени точно за свещо Ви предписвам искрено и за писаните в преключеното писмо, и добро ще сторете ако да ги приемете.

Най-после бидите известни и това, чи приключеново писмо како що е най-първо от стърна на общината, така да е и най-последно. Защо време доволно помина от как училището е затворено и не остана веке време пойке за чекайние. За това ако се благодарете на назначената заплата, незабавно решите да дойдите, колку е возможно по-скоро или известите кога можите да дойдите или напротив отсечете им еднош за всегда.

При това останвам на Ваше по-скорошно видение или отговор

Понеже на училищата имат доволни със стаи /одаи/, седалището Ви ще бидит в една от тях.

НБКМ, БИА, II А, 2195; оригиналът е на български.

76

Писмо на училищни настоятели от Прилеп до Георги Икономов, Дупница (Станке Димитров), във връзка с учителствуването на последния

8. VI. 1865 г.

Понеже пред три-четири месеца българскийт ни учител В. умря, потърсихме друг да наместиме на овдоелото място. Измежду това гърцкийт ни учител К. Пасхалиев ни предложи за Ваше словесие, и пред три-четири дни ни

известяват, чи сте имале благодарение да дойдете, за да заемете овдоелото учителско седалище в града ни.

За уверение на способностите Ви реченийт учител освен устните му доказателства ни предложи да се отправиме до велешаните, както за заслугите Ви, така и за заплатата. Но ние, уверени на речите от горереченийт учител, като считаме излишно да изпитваме велешаните и други, намерихме благословно да Ве повикаме чрез настоящево, като Ви предложихме само-волно годишна заплата гроша 6000 или шес хиляди. Освен речената годишна заплата ще да имате седалището от нас у митрополия или до училището ни, защо училището и митрополията ни ест на едно място.

Затова, ако се благодарите на значената заплата, незабавно дойдите ако е възможно заедно с писмоносецът, а пък ако не, отсечите ни да знайме, за да си бараме друг, защо време не ни остана (време) за поике забава. При това треба да знаете, защо немаме време, да повториме ова писмо, както що е най-първо, така е и най-последно, със силата на което можете да търгнете за вамо, ако приемате призованието ни, или да го отбласните, ако не ся благодарите на значената заплата. Следователно — като желаем от все сърце дохождението Ви, подписуваме са, ние училищните настоятели или епитропи.

НБКМ, БИА, II А, 2196; оригиналът е на български.

77

В дописка от Неврокоп до в. „Турция“ училищните настоятели изказват благодарност за дарени книги и пари

20. VI. 1865 г.

Долоподписанити заедно с всички българие от града ни отдаваме благодарение на родолюбити български общини, които своеволно подариха училещето ни с разни училищни книжки и с добро количество пари. Тези родолюбиви общини са следующити: Пловдивската, Пазарджиската, Калоферската, Карловската, Копривщенската, Панагюрската и Софийската. Родолюбието на тези народни доброжелетелие ще остане вечно в спомен за всякого ученика, учащ ся в това спомогнато от тех училище. Наший град днес е най в съжаление, който още не е испълнил третята година, откак ся е сдобил с българско училище, което биде по царска милост, а претърпе в това мало време доволно гонения от стръна на народнити ни неприятелие, които ся трудят всячески да не допуснат да има българско учение в Македония, в която ся нахожда наший град.

В. Турция, Цариград, бр. 1, 10. VII. 1 865 г; оригиналът е на български.

78

Писмо на българи от Кукуш до Стефан Веркович[1] относно необходимостта от учебни пособия за българското училище

28. X. 1865 г.

Основавайки се на голямото Ви родолюбие и ревност към народното ни просвещение, имаме дързостта да се обърнем към Вас, като Ви молим да ни окажете следната услуга.

Знаете, Господине, че ние по-миналата пролет издигнахме от основи народно българско училище. А сега скоро доведохме и учител, съобразен с училището ни, който и почна преди няколко дни. Но понеже нямаме необходимите учебни книги, а и средство, чрез което да донесем, не знаем, молим Ви се да възприемете тоя труд, да напишете в Пловдив до тамошните книгопродавци, Г-ина Хр. Г. Данов[2] и Съдружие и до Г-ина Д. В. Манчев да Ви изпратят долуизложените книги, стойността на които платете Вие и като ни ги изпратите, ще ви проводим незабавно. При това заедно с книгите да ни се изпрати и фактура за цената на всяка книга. Ето кои книги са потребни.

а) 1 тяло взаимно-учителни таблици за четене, писане, аритметика, издание Хр. Г. Данов.

б) 100 екземпляра буквари заедно с таблиците.

в) 1 тяло географски карти или най-новия географски Атлас от Данов.

г) 30 читанки малки.

д) 40 екземпляра примери за краснопис от Данов.

Дотук ще ги поръчате на книгопродавницата на Данов и съдружие, а следващите на книжарницата на Д. В. Манчев.

а) 20 Граматики с упражнения от Д. П. Войников.[3]

б) 20 Географии от Д. В. Манчев.

в) 40 Аритметики от С. Костов.

г) 40 Краснописания кратки.

Умолявате се прочее да се потрудите за изложените книги да ни дойдат един час по-скоро, за да не си губят учениците времето. А щом получите настоящото, съобщете ни, за да бъдем спокойни.

(Следват подписи, между които и на Нако Станишев)

Сп. Македонски преглед, С., 1926, кн. 3, с. 137—138; оригиналът е на български.

[1] Стефан И. Веркович (1821—1893), роден в с. Угляра, Босна; през 1850 г. се установява в Източна Македония. Той се привързва към българите и активно участвува в тяхното националноосвободително движение. Автор е на „Народне песме македонски бугара“ (1860), „Описание быта болгар, населющих Македонию“ (1868) и др.

[2] Христо Г. Данов (1828—1911), роден в Клисура, има големи заслуги за възрожденското книгоиздаване и развитието на учебното дело.

[3] Добри П. Войников (1838—1878), роден в Шумен, български писател, съставител на учебници.

79

В дописка от Битоля до в. „Турция“ се съобщава за напредъка на българското училищно дело в града и за подкрепата, която му оказват организациите на занаятчиите

7. XII. 1865 г.

Овдека работити изглядует на харно. Народът сака и поступува да си има училище на языкът си. Еснафите и най-много устабашиите еснафски, както и първенците бугарски са стапиле на нога да наредат и исполнат това народно желание. Имаме надежди, как за скоро ке фатат бугарчинята да си ходят на своето да учат по матерний си язик. Има Господ! при царската живот и това ке бидит. Стига ние да имаме добра воля и да некиме да седиме во темница, да не спиеме во свой смъртоносен сон, во когото сме спали досега. Но да си посакаме правото; защото „Господ дава, но в кошара не вкарува“ и „ако не бара детето да цица, майка му не му дава“.

Не от лошо да кажиме два сбора и да пофалиме свия, които най-много поступуват и желаят от сърце да се клади наред ова богоугодна и достопохвална работа. Тие сет: г. Димко Радев, г. Х. Коста Кушов, г. Тодорче, г. Иванчо Алтипармак, устабашията на чеходжиите, г. Никола, устабашията на берберите, г. Аце, устабашията на казанджиите, г. Наум стрфгаджията, един от печатохранителите на пончарлийскийт[1] еснаф г. Х. Петко, г. Димче Бучукот, устабашията на хлебарите и други много още устабашии и търговци.

За жалене нещо е, що има и некои още родолюбци, които не знам за още си поседует, се бават, та не дохождат да дадат рака помежду си братски, за да се наредит работата по-скоро. Овие сет: г-да братия Робевци[2], г. Унка, г. Димко Ацев, г. Ноне, г. братия Коканчевци и други още некои. Но имам полна надежда, как ке ги просвети Господ и ке ги подкрепи, та да дойдат и ония да поступеват согласно на свая работа.

Много големо добро ке сторат нашите родолюбци, откам вашите страни, г. редакторе, ако благоизволят да ни подарят нещо от книжки, като: букварите от Данова, таблици от същиит или от Доброполоднаго;[3] така и други книжки, потребни за първоначалните деца, защото с Божиа повела за скоро се надаме при царската живот да се отворат и в околните села и по другите вази, що нема още бугарски училища. Но со още ке се отворят тия училища? Но що ке пеят децата, кога немат книги, чистописания и числителници?

Ние овде имаме голема надежда на родолюбивите имотни бугари, как ке дойдат да ни помогнат да се исполни ова народополезно за цел бугарски народ желание. Молиме горещо г. г. Бероновци, Бенлиевци, Тошковци да не ни забрават, но да си припомнят и за нас. Нека им се прочуе и да им се слави името по сета Македония. Верваме как Бугария радя и ке родит Априловци и Сакелариевци...

Най-моного ке са молам на г. г. книгопродавци, като на Дружеството на г. Данова и Трувчева, г. Ангелиди и на сити други книгопродавци, да благоизволат да пущат по овия страни свои люге да продават книги, защото сме мощне в нужда за вакква храна; а пък за нихна милост ке им биде вигодно и полезно, защото ке им се продае по-скоро стоката.

Не знам що стана г. Андреа Ресненецът книгопродавец; на овой господин се надаме мошне да ни улесни с потребните книги. Нека похита негова милост да донесе потребни книги, защото ке имаме отсега на тамо голема нужда.

По тамо ке ти явим, г-не редакторе, за сите народополезни работи, що ке стават овде, а особенно ония,що се отнасят за народното овдеашно образование и за секо нещо що се тича за народните ни интереси.

В. Турция, Цариград, бр. 27, 8. I. 1866; оригиналът е на български.

[1] Вероятно „грънчарски".
[2] Братя Робеви, известна родолюбива българска фамилия в Битоля, активно участвувала в националните борби на българите в Македония.
[3] Сава Доброплодни (1820—1894), роден в Сливен, български възрожденски учител и книжовник.

80

Откъс от статията „Из бележките на един пътешественик по Македония", в който Райко Жинзифов разкрива живота на българите в Македония

1866 г.

Някои от руските писатели в близкото минало смятаха и твърдяха, че Македония, която съставя част от съвременната ни турска империя, е чисто гръцка страна в етнографско отношение, че нейното коренно население е гръцко и говори езика на потомците на древните елини. Но подобно мнение за народонаселението на Македония, ако изобщо съществува още в руското общество, е крайно погрешно, за да не кажа напълно лъжливо. Ние смело твърдим, че областта, която носи името Македония, е една от славянските области, подвластни на турското правителство, в които славянската народност по численост значително надвишава всяка друга неславянска народност — турска, гръцка или влашка. И ние бихме се отнесли крайно несправедливо към коренното население на Македония, ако я наричахме в етнографско отношение гръцка страна. Етнографските и статистическите данни, които имаме на ръка, но които още не са издадени, доказват несъмнено, че едната половина от населението са българи, а другата — разни дребни племена, пръснати сред българите най-вече в градовете, а именно турци, албанци и власи или романи. Славяните от целия Балкански полуостров наричат последните цинцари и куцовласи, т. е. куци власи, но за тях ще говорим по-нататък.

Като пътувахме през юни и юли тази година в Турция и обиколихме голяма част от Македония, ние имахме възможност да се запознаем поотблизо със сегашното положение на българите и въобще на християните на изток, с отношението на турското правителство спрямо подвластните му славяни, т. е. спрямо сърбите и българите, най-после да бъдем свидетели на борбата, която се води още от 1857 г. между българите и тяхното висше, гръцко духовенство. Но преди да изложим няколко факта, които най-

добре рисуват отношенията на българите спрямо гръцката патриаршия и въобще спрямо гърците, ние ще си позволим да кажем няколко думи за турците.

. . . .

И тъй, както казахме, у българите по целия Балкански полуостров съществува страшна омраза към гръцкото висше духовенство и към гърците, които обитават въобще в турските предели, и тази омраза расте с всеки ден все повече и повече съобразно с упорството на цариградските гърци, а с тях и на гръцкия синод да не желаят да решат българския църковен въпрос. Много грешат тези руски публицисти, които казват, че ние, русите, трябва да проповядваме помирение на българите с гърците. Помирението на тези две враждуващи племена е твърде желателно, кой би спорил по това, но сега е съвсем безполезно да го препоръчваме, защото помирението е невъзможно. Само едно нещо може да промени враждебното отношение на българите спрямо гръцката патриаршия и гърците въобще — едно задоволително за българите решение на повдигнатия от тях църковен въпрос, а дотогава и не бива да се мисли за възможността да се прекрати гръко-българската разпра. Преди да заминем за Турция, ние бяхме готови да приемем, че всичко, което се печати в българските вестници за действията на фанариотите в България, Тракия и Македония, е преувеличено, но в действителност ние се убедихме, че са напълно верни всички факти, обнародвани в българските вестници, за лошото поведение и отношение на гръцките архиереи към тяхното българско паство. Отворете страниците на българските списания Български книжици и на вестниците Цариградски вестник, Съветник, Дунавски лебед, Българска пчела, Гайда, Време и др. и вие ще видите, че всички те са препълнени с такива възмутителни факти на враждебни действия на фанариотите спрямо българите, че когато човек чете, сърцето му се облива в кръв. И поне гръцката цариградска журналистика да беше действувала благоразумно по отношение на гръцко-българската разпра! Напротив, сравнявайки гръцката журналистика с българската, ние ще се убедим, че българските вестници в сравнение с гръцките са били винаги по-умерени и по-въздържани спрямо гърците, докато вестниците на последните винаги са си служили спрямо българиге с раздразнителен и високомерен език. Колко статии с най-възмутително съдържание са пръснати по всички гръцки списания и вестници против българите, които и нищо не са се провинили против властвуващото над тях гръцко духовенство, по повод искането на последните да имат архиереи от своя народ и да участвуват наравно с гърците в управлението на църковните работи! Колко гръцки брошури против българите са издадени в продължение на пет години по същия повод! Колкото и да се оскърбява чувството на православния човек в широкия смисъл на тази дума, при гледката на взаимната омраза и взаимни враждебни отношения на двата православни народа не може да се скрие, че тази вражда и ненавист между българи и гърци е взела такива огромни размери, че българите понякога напълно забравят тегнещото над тях турско иго и всички, от най-малкия до най-големия, мислят само за едно, а именно как да се освободят от фанариотското иго. От друга страна, гърците начело със своето висше духовенство със своето, позволяваме си да се изразим така, безумно упорство още повече настройват българите против себе си. Да става каквото ще, казват гърците, само и само да няма развитие и независимост на славянските народи на

Балканския полуостров, защото това разрушава напълно нашата велика идея. Има данни, на основание на които може положително да се каже, че ако тази разпра между българи и гърци продължи още две-три години, то нейните последици ще бъдат пагубни за двете народности и ние решително недоумяваме как гръцкото висше духовенство в Цариград не ги разбира и не ги предвижда. Нима изпълването на България, Тракия и Македония с католически и протестантски пропагандисти ,техните успехи в печелене на привърженици, колкото и да изглеждат на пръв поглед маловажни, не се дължат преди всичко на късогледството и безразсъдното упорство на гърците относно църковния въпрос? А между това ние на самото място се убедихме, че българите решително не съчувстват на никакво гръцко движение, също така както и гърците от своя страна още по-открито и с гордост се обявяват за врагове на българите. Всичко това ние казваме със свито сърце, но всичко казано от нас е такава истина, която едва ли някой ще оспори. Ние смело казваме, че гръцкото висше духовенство, известно под името фанариоти, поради самовластните си действия е загубило всяко право на уважение от страна на българите и наистина те никак не го уважават, то е загубило онова нравствено влияние над тях, с което се е ползувало до преди десет години. Някои от българските епархии напълно се отказват да признават архиереите, назначавани от Фенер, не им дават никаква парична, доброволна помощ и владичнината архиереите събират с помощта на турската власт. От време на време прошения след прошения се изпращат до турското правителство в Цариград и тъкмо през това лято бяха подадени немалко прошения до турските губернатори, за да бъдат избавени българите от гръцките архиереи и да се ускори решението на църковния въпрос. Почти постоянно в българските вестници се печатат заявления от разни български градове, че жителите са се твърдо решили да не признават нито един архиерей, назначаван от Цариградската патриаршия, било грък или българин родом, докато църковният въпрос не получи удовлетворително за българите решение. И, наистина, ето вече няколко години наред пловдивският митрополит Панарет и преславският Антим, двамата родом българи, двамата ползуващи се с подобаващо им се уважение от страна на българите (последният е възпитаник на Московската духовна академия), живеят в Цариград и имат само титлата на митрополити на Пловдивската и Преславската епархия, защото от споменатите епархии са им писали, че ако не им се харесва името фанариоти, те не трябва да идват в епархиите си, докато не се тури край на църковния въпрос. Между другото трябва да забележим, че българите въстават против архиереите не само когато са гърци, но и когато са българи, ако видят, че българските архиереи се отнасят с тях като гърците фанариоти. Жив пример на това са софийският архиерей Доротей и врачанският Иларион; и двамата са българи, но и двамата народът е нарекъл фанариоти.

Сега можем да кажем с положителност, че областите, носещи имената България и Тракия, в морално отношение са се отървали от това, което българите наричат фанариотско иго: там вече не се боят повече от преследването на славянския език в църквите от страна на архиереите гърци; българите от споменатите области могат навсякъде без страх от фанариотите да откриват български училища, в които преподаването на предметите става на български език, и гърците завинаги са загубили всяка надежда да видят тази страна погърчена. С една дума, положението на българския

народът в България и Тракия в това отношение се е напълно изменило: народното чувство се е пробудило; образованието и развитието на народа в национален и славянски смисъл прави явни успехи и няма съмнение, че с течение на времето то все повече и повече ще закрепва, стига само, както казахме и в предишната си статия, турското правителство и религиозната пропаганда да не успеят да му дадат напълно противоположно направление — латинофилско или туркофилско. Но същото не може да се каже за Македония, из която пътешествувахме: там преследването на църковнославянския език все още продължава и фанариотите все още работят против него с най-енергични и груби мерки — закриването на новоучредените български училища си върви по своя ред, а учителите по български език или се изгонват напълно от градовете, или се предават в ръцете на турските власти като подозрителни и опасни хора за турското правителство...

Райко Жинзифов. Публицистика, т. I. С., 1964, с. 241, 257—259 ; оригиналът е на руски.

81

Писмо от Васил Т. Мишайков, Москва, до Московския славянски комитет във връзка с постъпването му в тамошния университет

16. III. 1866 г.

Аз съм родом българин от град Битоля в Македония. Като учих няколко години в тамошното училище, по желание на моя чичо заминах за Атина и постъпих там в гимназията, в която се учих в продължение на три години; така че преди напущането ми на Атина оставаше ми още една година до завършване на гимназиалния курс. Това беше в края на миналата учебна година. В същата година, т. е. 1864, в началото на месец ноември, пристигнах в Русия на възраст двадесетгодишен и по препоръка на руския цариградски посланик Игнатиев бях приет в числото на възпитаниците на славянския комитет.

Възнамерявам през идващия месец май да положа изпит за постъпване в Университета. От друга страна — обещах на славянския комитет, че след завършването на образованието си ще се завърна в България.

ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 227, л. 12; АИИ, БАН, кол. IX, оп. 15, а. е. 13, л. 518; оригиналът е на руски.

82

Писмо от Вениамин Мачуковски, Одеса, до Стефан Веркович, Сяр, относно издирването на български старини във Воден

2. IV. 1866 г.

Се готвях да Ви пишам от Солун подробно за посещението ми на град Воден, нъ понеже тръгнувайнето ми за в Цариград биде внезапно, не можех.

На великий четвъртък стигнах в Одеса. Ваа неделя архиереата тукашни и ректорът от семинарията ке ми определят в тукашната или в Киевската семинария ке следувам уроците си.

Във Воден са наогят ного древности както камейне писани, монеди, старобългарски книги и др. Не можех да найдам некой бугарски надпис на камен, толко латински и гърски. Митрополитската црква казват да е правена още от времето Управдово (Justinianus) в натре найдех един бугарски осмогласник на книта нъписан и в прахта ке скапе. Друзите книги са наогяле по кащите в епитропите црковни, за които ми речеа: „Пити владиката, да така, защо са боиме да не загинат", т. е. да не ги земал сьм ги, защо, казът „Ного книги така ни са земале".

Един стар поп иконом ми казваше, кога дошел първнийт гърски владика във Воден, собрал сит и бугарски книги от църквите и не знаят що им чинил. Той поп знаеше подробно преданията и поменувал сичко, що са случило за Охридското патриаршество и повеке за Воденскиот владика. Това им расказжа бидеки в църкви. Го попитах: „Да дойдам дома Ви или на некоя друга кукя да ми раскажите подробно?" ми рече: „Ми е страх да не ма разбере тоа изедникът (владиката) да после да ма накаже." Забравих на Дингов да му кажум, кога бех в Солун, когато оде във Воден, да найде време да санайде с реченнийт иконом да испише тия предания, защо са много полезни за църковната ни история. Молим, пишите му да са чине мукает.

Ако одите във Воден, да са познайте с Наум Сида (албанец), със Стоян Чалаков и Трьпче сиромах Георгьов. Последнийт има син Трьпче, той имал една монеда писана Воден, нъ не знаеше на кого а дал, а бъркаше. Може да я нашал досега.

В седмий клас са определи да следвам. Поздравите домашните Ви, такожде и отца Теодосия и Христораба. Молите ся на бога да съм здрав да ся завърнам, та да можам да Ва ползувам с по-големи и по-много ваши занимания. Можите да ми пращате писма чрез руский консул в Солун.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 229, л. 31—32; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст. и под. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов. С., 1969, с. 216—217; оригиналът е на български език.

83

В дописка от Прилеп до в. „Турция" се разказва как в града са провели годишния изпит в едно българско училище

12. VII. 1866 г.

На 12-й първопоминавшаго месеца направи се испитание на учениците от мъжкото ни главно училище. Требаше (се надевахме биле и уверени бехме) сега и ние, како и друзите по България (горня) градове, да се похвалим с едно испитание, на от по-високи науки, на българский язик, като ся виждаше от първото дохождайне на главнийт ни учител в градът ни,

че и нашето българско окаянно училище ке напраднит малко нещо, снабдено би бидейки с по-силни ученици, каквито що другаш не беше било счястливо да имат; но клетите за нас наречници лошо ни прокобиле, та надежда наша остана осуетена; работата излезе съвсем инаква, според как що ние мисляхме. По причина на това умълкнахме и закютихме хвърлени (да не речям в отчаяние) в неутешима скръб.

Речено е от старите, че подир жялост идит и радост. Ние според како що бехме излъгани в намерението си, народът как що беше се обезсърчил и истинал, от испитанието на главното ни училище, а нашите неприятели како що беха зеле, в таков един случяй, мегдан да погазват (потъпкат), представлявайки на народът ни, за пример на грубостта (?) на языкът, с кого не можел човек да се въспитат и образоват испитанието на многопрославенният ни учител, секое мило и драго народно, с кое секой човек се гордее и храни надежда, ке бехме съвсем отхвърленни в отчаяние, ако да не беше дала учителката ни г-джа Неделя[1] харно испитание с добреприготвенните си девици.

Испитанието на девическото училище се стори по две недели (забележете, че испитанието на взаимното училище се стори по една неделя от главното; в много случаи превъсхождаше второто от първото) от мъжкото.

Жива душа, що беше в Прилеп, не остана да не пойдит да присъствуват и да станит зрител на това пречудно (чунки първоначално) поприще за секой прилепчанин. Не се забавиха жените да поддържаят мъжите, с една реч малко и големо се сътече след божествената служба в определенното место — взаимното училище.

Подир молитвата, коя ся испе от протопопът на Х. п. Конст. за дългоденствието на августейшийт ни цар султан Абдул Азиз и за успехът на учениците и пр., се изрече от една от девиците едно кратко словце, съчинено от учителката, кое толку урани сърцата на присъствующите, щото много мина не можеха да се въздържат що да не пролеят сълзи. Испитанието се започна и се свърше с най-голем възторг, като се испеха неколко песни за царят ни. Счястливи бехме, що присъствуваха и г. Димку Радев. Аз немам намерение да хвалим и да кажвам како и на какий уроци се отговориха учениците, това го оставям на другите да кажят. Аз само това се радувам да кажам, що овехналите лица, наскърбени и истихнати сърца на народът от испитанието на мъжкото училище се усмихнаха и развеселиха и зедоха един кураж, като гледаха да се отговарят чудесно оние младите македонки. Народът с градоначялниците заедно и единодушно насърчен от испитанието, не ся забавиха що да не съгласят, ако и да се показаха противници, и за втората година учителката. Уще по-радостно за нас е що се започна да се купуваят пригоди за зданието. Дано ке да дадит Господ да се уредят и мъжките училища, та тогай да останиме спогодни.

В. Турция, Цариград, бр. 7, 6. VIII. 1866; оригиналът е на български.

[1] Неделя Петкова (1826—1894), родена в Сопот, открива първите български девически училища в Прилеп, Битоля, Велес, Солун.

84

Писмо от жители на Горна Джумая (Благоевград) до руския посланик граф Николай Павлович Игнатиев, Цариград, за отпускане на паричн[а] и друга помощ за училището и църквата им

14. VII. 1866 г.

Долеписаните покорни и единоверни джюмайски жители прибегнувами под Вашето крило, за да изявим нуждата на бедното ни отечество.

За жялост ми ся случили в едно крайне и далечне място, отсранено от сяйността на милостивити братия, които са отворили своята си десница, че помагат и милват загубенити си братия в турската империя. Досеги, както бяхми в един мрак от незнаяние, пробудихми ся и опознахми по божията милост от едного проповедника на св. Христово евангелие отца Мартириа. Ето сеги нарочно провождами един съотечественик г-н Константин Георгиев, за което припадами всички коленопоклонно мали и голями пред Ваше благодетелно лице, да предадете нашето бедно прошение, гдето му е място, за да изходатайствуе за нашата бедна черква, която е в голям дълг, понеже малко е населението от източно-православното вероизповедание, та няма с что да ся одръжява, следователно е оскъдна от всичките чърковни потреби, подобно и училището ни няма никаква каса, за да подръжява нуждните за града ни учители, освен това пак и много деца сиромашни ся в зло състояние, понеже немат сила, за да зимат нуждните книги, преподаваеми в училището. Зато Ви молими покорно, приемнете това наше бедно прошение под милостивата Ви царска сянка.[1]

Пушкинский дом, ф. 325, оп. 1, № 103; оригиналът е на български.

[1] Писмото е подписано от 22 жители на града и подпечатано със 17 печата; разчитат се следните имена: Хаджи Никола, Георги Митов, Мита Здравко, Алексо Христо, Цвятко Богдан, Христо Димитриев, Раде Георгиев и Димитър Спасо.

85

Писмо от жители на Солун до султан Абдул Азис, Цариград, с което молят да ги включи в числото на ония българи, които не признават гръцкото духовенство

Декември 1866 г.

Долеподписаните родом българи, верни поданици на Н. ц. в. всемилостивийт и всеблагодетелнийт ни цар и господар султан Абдул Азис, кому всевийшний Бог да подарува долгоденствие за доброто на всите му поданници, коих Божие промишление положило ие под сенката на доброжелателнийт негов скиптр, като сме естественно отделени от гърцкото у държавата духовенство, со настоящата ни всепокорна жалба молиме Ч/естното/ П/равителство/, за да слага и нас в бройт на ония българи, коите по мъдрото си решение има да ся отделят званично от гръцкото духовенство за свободното и самостоятелно общественонравствено развитие; понеже ние като чисти българи и верни поданици на царството не можиме да търпим, за да бидиме под духовното управление на едно духовенство, което отдавно веке си ие изгубило секакво нравствено и вероисповедно почитание по мегю ни.

Благонадейни смеиме да ся подпишиме чисти българи, жители на Солунската област (санджак), верни подданици на Н. ц. в. и всепослушни слуги и раби.

НБКМ, БИА, IIА, 5980; оригиналът е на български език.

86

Писмо от Григор С. Пърличев и Йоаким К. Сапунджиев[1], Охрид, до Никола Ан. Робев, Битоля, във връзка с църковната борба и възхищение от родолюбието на Н. М. Тошков

1. IV. 1867 г.

Най-напред със синовна почит целувам десницата на уважаемия ми Ваш и общ баща[2] на охридчаните, защото под неговата закрила се казаха и писаха толкова неща против Преспанския Мелетий[3], че хорицата се пробудиха и със затворени очи подписваха всякакъв документ, като виждаха неговия подпис на първо място, и така унищожиха имота и честта на Преспанския владика.

Признаваме, че В/еликата/ християнска църква често пъти с всевъзможни извинения отлагаше и отлага удовлетворяването ни и че още не е сигурно падането на Мел/етий/ и че поради изминаването на толкова дълго време народът тук изгуби много от първия си ентузиазъм, но това охладяване, уверявам Ви, не произтича толкова от несправедливостта на фанариотите, колкото от отсъствието на уважаемия Ваш старец. Целият народ го поздравлява чрез мен синовно. Търпение и настойчивост! Слушам от страна на приятелите на Мел/етий/ за втори или по-скоро за десети път предложения за помиряване, което подсказва, че негово високопреосвещенство не е с всичкия си разум. Господ бог има очи за възмездие!

Приложеното съдържание ода за г-н Н. М. Тошков, българин, крупен търговец в Одеса, който дарява по 3000 гроша на 9 български градове ежегодно (включително и на Охрид) за отваряне на девически училища. Напълно е ясно, че чрез това голямо дарение в срок от 5 години България ще просвети. И впрочем не бих могъл да не възхваля дарителя. Одата написах с доста голям труд, съдържа 60 стиха и се изпраща по г. Д. Манчев, за да я връчи на редактора на „Македония“ за отпечатване, ако той разполага с време и място. Моля Ви горещо да изпратите приложеното по сигурен път и да ми пишете нали няколко реда, защото ме обхваща една страшна ревност и бяс, когато виждам, че често пишете на г. Йоаким[4], а на мен — никога. Имайте пред вид, че в писмото Ви трябва да отбележите, че „писмото Ви, г. Пърличев, бе изпратено по сигурен път“.

. . . . .
П. п. Тъй като е първи април, забравих да Ви кажа някоя /априлска/ лъжа.[5]

В. Тилева и Ан. Коджаев. Непубликувани писма на Григор С. Пърличев. (Принос към биографията му.). — Известия на НБКМ, т. XIV, (XX), С., 1978, с. 377—430; оригиналът е на гръцки език.

[1] Или Яким Кочов Сапунджиев (1836—1910), учител и секретар на Църковната община в Охрид.
[2] Анастас Стефанов Робев (р. ? —1869); един от най-дейните членове на крупната търговска фирма Бр. Робеви; член на Охридската община.
[3] Мелетий Велички, митрополит Преспански и Охридски.
[4] Йоаким (Яким) К. Сапунджиев.
[5] Пропуснат е текстът, писан от Й. К. Сапунджиев.

87

Дописка от Кукуш до в. „Македония" за отпразнуването в града деня на Кирил и Методий

12. V. 1867 г.

Това беше един звук, който излезе из устата на един почтен грък и силно удари в ушите ми днес, като заминах низ кукушката чаршия. Това е, отговориха някои от първенците кукушки, кои заедно с реченаго грька седнаха на един дюкян, тържество за праздникът на българските просветители Св. Кирила и Методия, кои пре 10 векове посветили българите и всите славяни чрез Евангелската истина и като съставили българската азбука, основали българославянската писменост и пр. За това днес и ние, како българе, по священна длъжност празднуваме святата им память, това е днешнето, според вас г-не, необикновенно тържество, кое днес гледате в градецът ни. След тия речи същите кукушане разказаха подробно колко беше възможно там, житието на българските апостоли, и он, като чю, че били солуняне, ся възблагодари и от радост, види ся, почерсти всичките, що се намираха около него, с по едно кахве и от това ся подразумява и че от треба да е бил солунянин.

И наистина, ако той грък бидеещи усетил в себе си такова благодарение, колку повике оние, що како овци по сол беха стърчяли в църквата, за да чуят св. служба за праздникът на своите праотци просветители и како яганца по майките си търчяха дури на училище, къде що биде уще по-големо тържество от онова, що беше видел в пазарът реченият грък? Степента на восхищението нихно ся означава от следующето.

Още от два дни напред всичките еснафи се съгласили, що той ден, колку и да е нужно заради пазарът да ся отворит чаршията, но дори не ся свършит св. служба в църква и при совокупенето[1] ней тържество в училище никой да не отвори ни вратата на дукянът си; така и биде.

Излишно е да опишвит некой подробно тържество, кое втори път оваа година се възвърши в Кукуш. Ке забележа само, че на вечерната учениците

от двете училища мъжки главно и взаимно до 250 на брой под предводителството на тройцата учители с двата св. образи на светителите и с пение отидоха в църква. Подобно и утрината след св. служба с всичката на тайни тържества обикновена церемония отидоха от църква в училище, тамо след обикновените св. пения един от учителите изрече едно словце, с кое, откак доказа накратко житието на просветителите, подкани народът да се грижe отсега с повеке усърдие за учението и възпитанието на младежите, защо инак, рече, ке останет, като и досега останал, по-назад от всите други народи.

По отпуса на училищното тържество се отвори чаршията за малко време, а около пладнина и до вечер допълниха кукушаните недостаточното чрез веселби. Толку за праздника.

А колку за училищата с радост смея да реча и да ги похваля, че днес за днес в Кукуш, как що ми се гледа, има колко годе добре уредени мъжки училища главно и взаимно и за напред има надежда и за по-добре да се уредят; жялно е само това що, девическото не ходит добре, и то не от немарение на гражданите, но от невъзможност; поне, колку и да се достохвални за родолюбието и ученолюбието кукушянете, но девическото училище не можат да го закрепят, а и това, що сторили досега за мъжките училища, надминува силите им, но от жалост, за да не го затворят съвсем, поставили нареченото девическо училище един от свещениците да ги учи, како ке може! От това се разумева каков е напредокът му.

Колку е нужно едно добре уредено девическо училище в Кукуш, всякой может да разбере, ако размислит само най-ближнето съседство, що имает Кукуш със солунски гръци, в солунските девически училища кукушки девици се приемат безплатно, още и с подкрепление, разумева ся защо, колку за в мъжките, понеже ся, како що рекохме, малу многу уредени, от всичките околни села се стърчяли и ученици в кукушките „прочути" за тех училища.

В Кукуш видех и един лист от „Македония", подарен от българското цариградско читалище, се научих още, че след земанието на 1-ий и 2-ий брой учениците отправили чрез същият вестник благодарително писмо кон читалището; но понеже до сега никак го не видели в М/акедония/ поместено, скърбеха многу и ми се молеха мнозина от тия, с кои се познах, да ви обява скърбта им и да ви моля да направите поне сега, ако и късно, от техна страна това, що они направиле с време, но за зла чест не е излезло на мейдан.

Имайте добрината, г-не редакторе на Народний лист, да поместите в почтените стълпове на „Македония" нашите и техните редове.

В. Македония, Цариград, бр. 26, 27. V. 1867; оригиналът е на български.

[1] Т. е. „свързаното с".

88

Писмо от Григор Пърличев, Охрид, до Никола Ан. Робев, Битоля, относно изложението за възстановяване на Охридската архиепископия

3. VI. 1867 г.

Веднага след като получихме писмото Ви, направихме общо събрание във взаимоучителното училище „Св. Климент", в което произнесохме кратка, но драстична реч, а едновременно разяснихме и писмата Ви — и това до старейшините, и дори това до нас, което бе по-дълго и по-окуражително, и направи и голямо впечатление.

В това събрание бе подписана молба, и то ентусиазирано от всички присъствуващи, та дори и от свещеници, и оживлението се пренесе по целия град и радостта беше обща поради единодушието и прекратяването на разногласията, защото не само власи, но и всички, които се противопоставиха, се подписаха с готовност. Херкулес не се е радвал може би толкова заради своите 12 подвига, колкото Вие бихте се зарадвали, като видите резултата от Вашето родолюбие. На другия ден (на 318-те отци) произнесох по-дълга реч, окуражавайки малодушните, подбуждайки инертните духом, посвещавайки народа в църковните му права, описвайки нагледно коварната клевета, въз основа на която патриарх Самуил закри архиепископията на I Юстиниана.[1] Представете си какво впечатление направи речта /ми/, дори и на моноеклисията, която стана нарочно след едно просто предложение, което бях направил предишния ден, като настоявах събранието да стане по възможност моноеклисия. А най-любопитното е, че по случай тези благоприятни обстоятелства веднага изпъкна моята духовитост. Защото внезапно и непринудено от учител станах проповедник и моите патетични слова трогнаха твърде много народа и дори толкова много, че през времето, докато се четеше евангелието от младия поп Георги, всички като че ли по даден знак се покашлюваха (както при лошо време); по време на моята реч обаче всички я изслушаха с удоволствие и не само спряха кашлянията, но човек би помислил, че многолюдният народ бе спрял дори да диша!

Драги мой! Вярвам, че раят е нещо приятно, но смятам, че благосклонността на народа е не по-малко желана и че не се мами този, който се жертвува за нея. Ето впрочем докладът е направен.

Бъдете здрави — вие, които сте благосклонни към родината и закриляни от нея.

П. п. Молбата до патриаршията бе написана чисто и просто за да удовлетворим противниците, които, след като казаха „извинете", си помислиха, че и те имат право да изкажат мнение. Вярваме обаче, че не ще одобрите да се изпрати тази молба, но само до султана. Също така и молбата за „възстановяване на архиепископията ни" стана по молба на противниците, с които се съгласихме и ние, за да сме единодушни.

В този случай голямо старание показаха г. Г. Бодлев[12], И. Сапунджиев, поп Таско (който защити речта ми, като говори и той импровизирано на народа) и затова има право може би да му бъде оказана подкрепа в енорията му като необходим дори и за нас при образуването на съвета от старейшини. Горещо моля да разбудите заспалите първенци, за да съставят Съвета на първенците /старейшините/.

В. Тилева и Ан. Коджаев. Непубликувани писма на Григор С. Пърличев. (Принос към биографията му. — Изв. на НБКМ, т. XIV (XX), С., 1978, с. 377—430; оригиналът е на гръцки.

[1] Наименование на самостоятелната българска православна църква и на нейното върховно управление с център гр. Охрид, пряко продължение на Българската патриаршия след падането на България под византийска власт (1018). През 1767 г. цариградският патриарх Самуил закрива Охридската архиепископия и подчинява епархиите ѝ на Цариградската патриаршия.

[2] Георги Бодлев, виден деец от нашето Възраждане.

89

Писмо от настоятелите на българското девическо училище Григор С. Пърличев и Йоаким К. Сапунджиев, Охрид, до Братя и синове Робеви, Битоля, относно създаването на българско девическо училище в града им

23. IX. 1867 г.

Благодарение на уважаемото правителство, което ревностно се грижи за създаването на учебни заведения, решихме най-сетне да основем българско девическо училище и да назначим преподавателка, като не се уплашихме никак от противопоставянето на някои наши съграждани, и то найвече на аристократите, нито от пълната липса на средства, поради която ще рискуваме може би от нашата пробита кесия да задоволим много нужди, каквито естествено през първата година особено изисква издръжката на училището.

И затова със синовна смелост се обръщаме към Вас с молба да ни изпратите колко се може по-скоро не само подарената сума от най-родолюбивия господин Н. М. Тошков, но и по възможност да се погрижите бащински и за по-нататъшните нужди на училището с радост на душата, че видяхте най-после многострадалният Охрид да се пробужда от летаргията, че намерихте най-после изгубената овца.

Колкото се отнася до нас, не се плашиме от някаква малка лична жертва, тъй като се отнася за просветата, но смятаме, че това никак не е достатъчно за укрепването на училището, и ще увехне в сърцата на народа националният дух, който едва след много борби отново се разцъфтява и затова има известна нужда от грижи, поне докато сладостта на плодовете успее да изтръгне лични пожертвувания и от най-бедните граждани.

В. Тилева и Ан. Коджаев. Непубликувани писма на Григор С. Пърличев (Принос към биографията му). — Известия на НБКМ, т. XIV, (XX), С., 1978, с. 377—430; оригиналът е на български език.

90

Писмо от жители на Струмица до българските представители по църковния въпрос в Цариград, с което молят да представят пред Високата порта тяхната молба-оплакване от гръцкия владика Йеротей

31. X. 1867 г.

Ми, долуподписаните жители от Струмница, родом българе, от много време насамо като имаме желание да начнеме учение на матернийт ни язик, колко пати поискахме да ставиме нашето желание в дело, толкова пати бидохме возбранени затова от нашийт духовнийт начялник Йеротея с разни интриги, в които му потпомагат неколко привърженици, които ся научени да ся прехраняват с народна пот. При сичко това, что високославното царско правителство чрез своето високо решение дало отдавна дозволение всякои народ от верните му поданници, да ся изобража на матернийт си язик; нашийт духовни начялник и привержениците му сос всякакво лукаво средство ни возбраняват. Като и сега от три месеца насам ни испадиха сос силата на влиянието им двамина учителие, които ми донесохме сос иждивение на наша собствена заплата; при сичко това, что то имами пълно право да ся заплаща и на народнийт учител от общата каса, от която се заплащаха и ся заплащат и днес гърцките ни учителие. И понеже владиката /ни Йеротея/ испади преди 15 дена учителя и челядта (дечица) ни ся скитат сега по сокаците, а ми, като нема къде на друго место да се оплачеме, ся принудували да ся отнесем до високославното царско правителство в Цариград с едно синовно прошение и да го умолиме, чтото с неговата голема милост да благоизволи да не помилува с едно нарочно ираде, чтото да можеме слободно без всякое препятствие да воведеме в общото ни народно училище изучение на матернийт ни язик. На основу того умоляваме Вас господа представителие и ве оползомощаваме с нашите потписи, за да подадете в нашето имя приключеното прошение на високославното царско правителство и да му докажете и усменно нашите нужди и страдания од нашийт владика Йеротея, който против царското дозволение ни гони народността и языка.

НБКМ, БИА, II А 4590; оригиналът е на български език.

91

Реч на Райко Жинзифов[1] пред Славянския конгрес в Москва за значението на славянската писменост и за съдбата на българския народ

1867 г.

Братя славяни! Като българин аз ви моля да ми позволите да кажа няколко скромни думи от името на това славянско племе или народ, известен под името българи, който населява значителна част от Балканския полуостров. Признавам, че моето слово е слабо и бледо, но то, мога да ви

уверя, излиза от дълбочината на моята душа и е насочено с искрена любов и дълбока признателност към великия руски народ, който е създал единствената в света могъща и здрава славянска държава! (Одобрение).

Тук на това място над главите на всички ни се издига и развява света хоругва! Това е свещено знаме, което след дълга разлъка е осенило за първи път всички нас — славянски братя, знаме, на което са изобразени ликовете на светите равноапостолни просветители на всички без изключение славяни Кирил и Методий. Никой не ще вземе да спори, че това свещено знаме е общославянско достояние. Това е така! Все пак обаче да не забравяме, че нашите славянски просветители и изобретатели на славянската писменост св. Кирил и Методий са се родили в българска или, което е все едно, в славянска Македония, че те са живели и израснали сред този народ, предците на който са говорили същия език, който славянските просветители са изучили основно и на който те са превели евангелието.

От техните ръце всички славянски племена, в това число и русите, са получили св. евангелие на език, сравнително общодостъпен за всяко от родствените помежду си славянски племена. Чрез тях и верните им последователи е посято във великата руска земя семето на славянската наука и на светата истинска православна вяра, която е крайъгълният камък на цялото минало, сегашно и бъдещо историческо развитие и просвещение на руския народ.

Братя! Тук не е място, пък и аз нямам достатъчно време, за да разкрия крижалите, в които са написани историческите съдбини и дела на българския народ. Също така аз сега не мога да изложа пред вас какво място е заемал и заема българският народ в хода на историческото развитие на славянските народи и какви основи е поставил той за развитието на славяно-руската словесност в руската земя със своите произведения на славянски или древнобългарски език. Но аз смятам за свой свещен дълг да кажа на руския народ, че сега целият български народ пъшка под тежкото непоносимо иго на азиатските варвари! Братя руси! Нима вие, могъщи и силни духом и телом, ще забравите този многострадален български народ, който повече от пет столетия се намира под ненавистното иго на свирепите и кръвожадни турци? (Не, не ще забравим!) Нима вие, които бог е наградил с всички блага, в широкия смисъл на думата, не ще протегнете ръка за помощ на страдащия български народ? (Да, да, ще му протегнем!) Братя! Българският народ напълно вярва, че когато настъпи часът, а този час не е далеч, целият руски народ ще побърза да му се притече на помощ, за да го избави от многовековното тежко иго!. . .

Тук звучеха звуците на могъщия руски език, тук звучеха звуците на чешко-словашкия език, а също и звуците на сръбско-хърватски. Позволете и на мен да кажа няколко думи на български. За това аз предлагам българската наздравица. Колко е жалко, че няма вино!"

Бе поднесена чаша с вино. Държейки я в ръка, г. Жинзифов с голямо въодушевление и с висок глас прочете стихотворението „Наздравица", написано от самия него:

„С руйно вино доморочно
Нек напълним до три чаши,
Братя редом, братя сложно
Нек ги вземем в руце наши.
Сме славяне как московци,

Сърби, чехи и словаци,
Черногорци, ерцеговци,
и хървати, и бошняци.
. . . . .
Нек ся ширит, са раздава
В България горня, долня,
От Вардара до Дунава,
Дума свободна, народна (ръкопляскания).
. . . . ."

Райко Жинзифов. Публицистика. Т. II, С., 1964, с. 201—202; оригиналът е на руски.

[1] Райко Жинзифов (1839—1877), роден във Велес, един от най-изтъкнатите дейци на Възраждането, сратник на братя Миладинови. В Москва редактира сп. Братски труд и сътрудничи на руски вестници и списания.

92

„Вера и народност", четиво из „Българский буквар" на Кузман Шапкарев

1868 г.

Питание: Що е най-свето человеку?
Отговор: Верата и народността.
Питание: Спроти верата какъв си?
Отговор: Християнин.
Питание: А по народност що си?
Отговор: По народност съм българин.
Питание: Защо?
Отговор: Защо съм роден от татко и майка българе и говорам (сборувам) български.
Питание: Не бидвит ли да си изменит човек верата и народността?
Отговор: Има такви людйе, що си изменват верата и народността, туку тийе чинят най-тежък грех; таквите людйе ся имает от светът за предатели. Тийе никому не са мили, ами секой ги мразит и ненавиждат, затова яз никога не ке проста да ми поминит такво нещо в умът ми и всекога ке ся мъчйа да свестявам такви изумени людйе.

Кузман Шапкарев. Българский буквар, Чяст А или взаимноучителни таблици на наречие по вразумително за македонските българи, Цариград, 1868, с. 45.

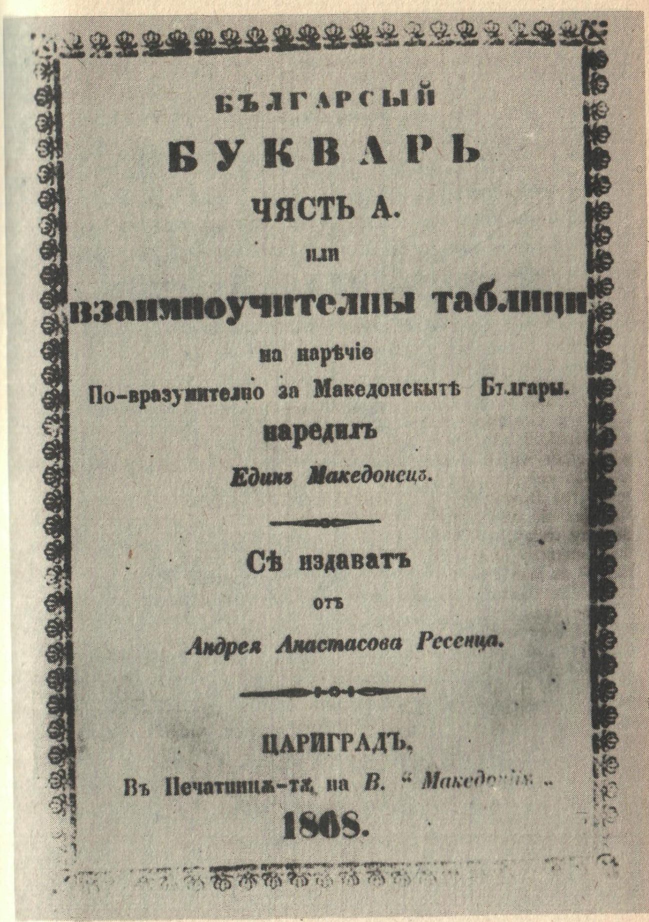
БЪЛГАРСЫЙ
БУКВАРЬ
ЧЯСТЬ А.
или
взаимноучителны таблици
на нарѣчіе
По-вразумително за Македонскытѣ Бѫлгары.
наредилъ
Единъ Македонецъ.
Сѣ издаватъ
отъ
Андрея Анастасова Ресенца.
ЦАРИГРАДЪ,
Въ Печатницѫ-тѫ на В. "Македонія".
1868.

Фиг. 15. Заглавни страници от част I и II и текстове от буквара на Кузман Шапкарев. Към док. 92 от дял II

— 45 —

Вежкому трѣбитъ да му е милъ и своитъ языкъ, на кого то си е родилъ и да учишъ книгж черо на него, а послѣ, ако иматъ врѣме, нека учитъ и на другы языцы.

Дѣтца! Вые сте длъжны да си любите вашето отечество и вашійтъ языкъ, защо само съ нимы можитѣ да живите честно и господарскы въ овия животъ и да сѫ приготвите за бѫджщіжтъ.

Вѣра и Народность.

Пытаніе. Що е най-свѣто человѣку?

Отговоръ. Вѣрата и народностьта.

П. Спроти вѣржтж какъвъ си?

О. Христіянинъ; защо слѣдувамъ по наукжтж Іисусъ Христовж.

П. А по народность, що си?

О. По народность сьмь Бѫлгаринъ.

П. Защо?

О. Защо сьмь роденъ отъ татко и майкж Бѫлгаре и говорамъ (зборувамъ) Бѫлгарскы.

П. Не бидвитъ ли да си измѣнитъ човѣкъ вѣржтж и народностьтж?

Отгов. Има таквы людіе, що си измѣниватъ вѣржтж и народностьтж; туку тіе чинятъ найтѣжькъ грѣхъ: таквы тѣ людіе сѫ иматъ отъ свититѣ за прѣдатели. Тіе никому не сж мили, ами секой ги мразитъ и ненавиждатъ, за това ми никога не ке простж да ми поминитъ такво нѣщо въ умътъ ми и всѣкога ке сѫ мжчж да сѫ отстранямъ таквы изумены людіе.

Фиг. 15 (продължение)

Нар. Библиотека
Инв. №
19

Инв. № 345

ГОЛѢМА

БЪЛГАРСКА ЧИТАНКА

или

ВТОРА-ТА ЧЯСТЬ

на

БЪЛГАРСКЫЙТЪ БУКВАРЬ.

на нарѣчіе

По-вразумително за Македонскытѣ Българы.

нарѣдилъ

Единъ Македонецъ.

Андрей Тодоровъ
ГНУРОВЪ

—<>—

сѣ издаватъ

отъ

Андрея Анастасова Рѣсенеца.

ЦАРИГРАДЪ.

Въ Печатницж-тж на В. "Македонія",

1868.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА - СОФИЯ

Фиг. 15 (продължение)

— 45 —

Всякому трѣбитъ да му е милъ и своитъ языкъ, на кого то сѫ е родилъ и да учитъ книгѫ черзо на него, и послѣ, ако иматъ врѣме, нека учитъ и на друзы языцы.

Дѣтца! Вые сте должны да си любите вашето отечество и вашійтъ языкъ, защо само съ нимi можитъ да живите честно и господарскы въ овия животъ и да сѧ приготвите за бѫдѫщіѧтъ.

Вѣра и Народность.

Пытаніе. Що е най-свѣто человѣку?

Отговоръ. Вѣрата и народностьта.

П. Спроти вѣрѫтѫ какъвъ си?

О. Христіянинъ; защо слѣдувамъ по наукѫтѫ Іисусъ Христовѫ.

П. А по народность, що си?

О. По народность сьмь Българинъ.

П. Защо?

О. Защо сьмь роденъ отъ татко и майкѫ Българе и говорамъ (зборувамъ) Българскы.

П. Не бидвитъ ли да си измѣнитъ човѣкъ вѣрѫтѫ и народностьтѫ?

Отгов. Има таквы людіе, що си измѣнватъ вѣрѫтѫ и народностьтѫ; туку тіе чинятъ найтѣжькъ грѣхъ: таквы тѣ людіе сѧ иматъ отсвитѣтъ за прѣдатели. Тіе никому не сѫ мили, ами секой ги мразитъ и ненавиждатъ. за това [illegible] никога не ке простѫ да ми поминитъ такво нѣщо от умътъ ми и всякога ке сѧ мѫчѫ да сѧ [illegible] таквы изумены людіе.

Фиг. 15 (продължение)

Нар. Библиотека Инв. № 19
№ 3.45

ГОЛѢМА

БЪЛГАРСКА ЧИТАНКА

ИЛИ

ВТОРА-ТА ЧЯСТЬ

на

БЪЛГАРСКЫЙТЪ БУКВАРЬ.

на нарѣчіе

По-вразумително за Македонскытѣ Българы.

нарѣдилъ

Единъ Македонецъ.

—<>—

сѣ издаватъ

отъ

Андрея Анастасова Рѣсенеца.

ЦАРИГРАДЪ.

Въ Печатницѫ-тѫ на В. „Македоніѧ“

1868.

Андрей Тодоровъ ГЛУРОВЪ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА - СОФИЯ

Фиг. 15 (продължение)

— 4 —

Въ съставеніето на рѣчены-вѣ книгы сѣ помогнжхъ кждѣ отъ досегашнытѣ Въсточно-Българско нарѣчіе издадены, кждѣ и отъ грьцкы отъ такъвъ видъ учебницы, хемъ едны отъ първытѣ приберъ и цѣлы, како що си бѣхж пріяхъ, само н.рѣчето имъ малу прѣменихъ, съ нѣкои уще прѣиначенія или прибавленія и отиманія, имасщемъ на все водитель многоврѣменныйтъ си опытъ.

Въ нарѣчіето, кое нарѣкохъ "ПО-ВРАЗУМИТЕЛНО ЗА МАКЕДОНСКЫТІЕ БЪЛГАРИ,„ сѣ трудихъ да быдж, колко ми бы възможно, по-вразумителенъ на съотечественичнията ми; но нѣмаещи намѣреніе да сѣ отдалечіж съвсѣмъ отъ Въсточно-Българското и да мысліж за особенно Македонско нарѣчіе, (какцо нѣкои отъ нашитѣ Въсточны братія съвсѣмъ напраздно сѣ боіжть), защо таково нѣщо бы было гыбелно за нашійтъ языкъ, желаехъ още и до Старо-Българското, колку ке ми іе допущено, да сѣ приближіж, коещо трѣбитъ всѣкога да го имаме за стежерь и срѣдоточіе, и кънъ него да сѣ отправяме за да си обработаме полека-лека денешныйтъ ни языкъ.

За сжщжтж причинж и не го нарѣкохъ "Македонско.„ а при това още и за това що, и не іе на цѣло такво, ами отъ части, или по-добрѣ, Западно-Македонско, смѣшено съ денешното писменно Българско нарѣчіе, но нито можитъ да быдитъ такво по причины, за кои другошь сѣ надѣваме да говориме по-пространно.

Фиг. 15 (продължение)

— 91 —

5. Господари на Край-Дунавското Българско Господарство.

Отъ Господаритіе въ край дунавското Българско Господарство по забѣлѣжителни сж слѣдующивіе.

1) Аспарухъ, основатель на това Господарство и пръвъ краль Българскый, 667 до 679 год.

2) Батай, Аспаруховъ наслѣдникъ, кралювалъ славно отъ 679 до 703 год.

3) Тербель първый Б-скый царь, побѣдитель Аварскый

4) Крумъ или Каранъ единъ отъ най-врѣднытіе Б-скы Господари, царувалъ отъ 802 до 815 год.

5) Мортагонъ, Крумозъ братъ, силенъ и славенъ, по голѣмъ гонитель на христіянството ; 11-ый Б-скый царь.

6) Пресіанъ или Владимиръ Борисовъ татко, кротъкъ и добродушенъ Б-скы царь.

7) Борисъ Михаилъ, или Звеничь, 1-ый Христіанинъ царь Българскый·

8) Симеонъ Борисовъ сынъ 14-ый Българскый царь и самодьржецъ, най-славныйтъ Българскы Господарь и Славянскы списатель.

9) Самуилъ, кой що пренесжлъ столицжтж на Бъл-ското царство въ Охридъ,

10) Св. Иванъ Владимиръ или Владиславъ, кому мощитѣ починиватъ и до денеска въ Ельбасанскыйтъ обытель.

11) Асѣновцытіе ; Асѣнъ Великый, братата му Петъръ и Иваница, кой хвати живъ французскыйтъ

Фиг. 15 (продължение)

— 95 —

8. Св. Кириллъ и Меѳодій

Славянскы просвѣтители.

Още отъ Апостолскытѣ врѣмена Славянытѣ що живѣли въ Македоніѭ, были пріяли христіянството отъ пьрвытѣ му проповѣдницы, за кое много доказателства свидѣтелствуваѫтъ.

А въ прихождаiето на Волжскытѣ Българы въ Балканскый полуостровъ, отъ какъ овіе сѣ смѣшали съ ними, и, тукурѣчи, сѣ слѣяли въ единъ народъ, и Христіянската вѣра полекалека почнала да си отворятъ пѫтьтъ и съ разны срѣдства да сѣ въведвитъ мегю Грѫмопоклонскыйтъ Българскый народъ, но всѣкога тайно и покрыено, какъ що и у Римскытѣ подданницы прѣдъ Констандина Великаго.

Македонскытѣ Славяни всѣкога сѣ старaѣли да гы просвѣтѫть съ Евангелскѫтѫ истинѫ дойденытѣ си единокървны братя; а на това имъ помoжвѣли и Цариградскытѣ Императори, защо съ това тіе сѣ надѣвали да укротѫть свирѣпытѣ за нихъ Българы, та така да откинѫть отъ нападенiята имъ.

Най-послѣ желаніето и на еднытѣ и на друзытѣ сѣ испълнило чрѣзъ двойца учены Македонскы Славяно-Българы. Св. Констандина Философа и брата му Св. Меѳодія.

Овые два брата, сынове на единъ Византійскый висшій чиновникъ родомъ Славяно-Българинъ отъ Солунъ или Солунскѫтѫ околіѭ на име "Львъ Страхота," како чеда на царскый чиновникъ отъ высо-

Фиг. 15 (продължение)

93

Из статия на Д. Т. Тумински[1] относно етнографските граници на българския народ

13. II. 1868 г.

България заема най-голямия дял от стара Мизия, Тракия и Македония. Българското наречие е разпространено от устието на Дунава до Солун и Костурското езеро, от Железград до Охрид. Линията от римския път Via Egnatia[2], и то там, където тя се простира между Солун и Охрид, може да се вземе като някаква етнографска граница, макар че оставя някои български земи на юг и няколко гръцки селища на север. . . ; в Тракия като първи пограничен град по отношение на Гърция би могъл да се вземе Одрин. . .

В.Видовдан, Белград, бр.33, 13.II. 1868 г.; оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Д. Т. Тумински, хърватин, публицист и журналист, гарибалдиец; с българското революционно-освободително движение е свързан чрез Л. Каравелов.
[2] Старият римски път от Драч до Солун.

94

Писмо от българската община в Неврокоп до Стефан Веркович, Сяр, в което се благодари за оказаната от него помощ

19. III. 1868 г.

Имаме чест, за да ся отговорим на Ваше писмо съвремянно, превъсходно Ви благодарим за заслугите, които полагате върху македонскийт българский народ, за то бадете уверени, че никак не мислим отказването ни от Вас. За по-доброто Ви уверение учительт ни расказа на обширно онова, което сте хортували, баде/те/ спокойни, тая седмица щяхме да го навръшим и испратим за утехата Ви и уверението Ви, нъ понеже учительт не можя да престигне писмата за в Цар/и/град, зато оставихме за до седмица. И така с чиста совест Ви казваме бадете уверени.

Аманета от Царийград чрез Вас ще баде, зато молим постарайте ся и Ви заради нас, както и ми.

Приймете средечнити ни поздравления и остаяме в отговор.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 288, л. 17; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст. и подг. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов. С., 1969, с. 328; оригиналът е на български език.

95

Пълномощно от Неврокопската община, издадено от Стефан Веркович, за да подпомага общинската им дейност

19. III. 1868 г.

Доле подписанни, като не сми всякак в състояние, от занимание на чястните ни дела, и дръзостни за отдавание на отговор, относително до българските ни работи, за спокойствието ни, за утехата ни и за уварджвание в целост народностьта ни, и за по-добрийт напредък и врьска, поставяме надзи/ра/тел и представител господина Стефана И. Веркова, комуто даваме и пльномощност от страната ни, зато и той като человек обдарен с най-добри качества, принадлежящи едному благоразумному и благоразсъдителному человеку, ще явява писменно или лично споряд времято изврьшванията си относително за българизмът, за споразумение народу ни в знак на искреност.

За свободното му изврьшвяние и отговор давание в всякакъв случяй касателно за българските ни дела и за уверение, че ми ще припознаваме всичките негови изврьшвания народни и полезни, даваме му това наше свидетелство, подтврьдено с саморачните ни подписи за публично доверие.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 288, л. 18; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст и подг. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов. С., 1969, с. 330; оригиналът е на български език.

96

В редакционна бележка на в. „Македония“ се съобщава за насилията и интригите на охридския владика и за арестуването на Григор Пърличев

14. XII. 1868г.

Писма, както и пътници, които пристигнаха от Македония, потвърдяват грозните и безсъвестните дела на охридскийт гръцки владика.[1] Освен дето със заптиета ходил по селата и насилственно берял мнимите си права от бедната сиротия, той достигнал с черните си интриги, за да направи да ся затвори тамошното българско училище. И връх това още с адското си искуство изработил, щото и учителят Г. Г. Григор Пърличев бил върбан и закаран в Дебър. Бедната Македония! Изложена най-вече на яростта и на злобата на еллинский фанатизм, тя са е борила и ся бори за най-светите права на българскийт народ, с най-голимо постоянство, но за това, колко беди е претеглило и колко мъченици е дало отечеството на Кирилла и Климента! И нема ли още да престанат тези върлувания на фанариотизмът в тез страни? С тези ли хубави милости към българский народ иска да утврьди своята власт над него великата черква? Какво ще ли кажат на това нейните защитници гръцките вестници? Напразно ли виками? Нека идат да видят какво разорение причинява в тез страни наследникът на святителите Василия, Златоуста и Марка, както ся хвалят те.

В. Македония, Цариград, бр. 3, 14. XII. 1868 г.; оригиналът е на български.

[1] Мелетий.

97

Дописка от Битоля до в. „Македония“ за напредъка на училищното дело и за възраждането на българщината в града

27. I. 1869 г.

Битоля днес за днес приближи да е в пълно значение на новобългарский град. Ако обаче хвърлехме само един прост поглед върху външното й обозрение, отдавна бихми я намерили български град; защото от народонаселението: евреи, турци, власи, неколкомина гърци и арнаути немат чловек, що да не знайт български. В тържищата между всичките народонаселения за общеупотребителен язик е българскийт; но ако погледнихме вътрешно откъм гражданско отношение, то бихме я намерили да гниет българизма в полза на развивание на панеллинизма.

Днес, като се удостой да бройт едно българско девическо училище, напоследне время сми имали честта да я видим облагородена в българизмът и с един главен учител. Българизмът постепенно напредват. Църквата Св. Неделя е вече в пълно значение българска. Местното правителство припознават также за отделно българский народ. Най-благородните, най-влиятелните лица в градът съ народните предводители и неуморими деятели за просвещение на еднородците си; те представляват народните желания пред правителството.

Многумина са казали, че ключ на Македония е Битоля. Това е наистина. Как би му потупало сърцето от радост на всякого българина, ако би чул, че той е ключ българский? Уверявам ви прочее, че като ся полагат големи грижи от страна на овдешните благородци българи не само за улучшение вътрешното състояние на работите, но с големо старание то хвърли погледите си на околните страни, където с наставленията си, с подкрепляванията си можа да ся ококори българизма, то действително ще е Битоля ключ за отваряние на заключенийт от великата идея българизм по всичката Македония.

Въодушевен от превъсходната радост, като гледам туй състояние на работите, не можам да ся стърпам да не похвалам тези благородни лица, що са предприели това достопохвално, многоуценяемо и съответствующе с благородството им дело, с което ще останат имената им забележени с едри букви в страниците на народната ни история, както имената на ГГ. Братия Робеви, Димка Радева, Тедорчета, Док. К. Мешайкова и пр.

В. Македония, Цариград, бр. 12, 15. II. 1869 г. оригиналът е на български.

98

Писмо от Георги Динков, Солун, до Стефан Веркович, Сяр, по църковния въпрос и за решението си да се ожени за една погърчена българка при условие, че тя научи писмено и говоримо български език

5. II. 1869 г.

Ваше драгоценно писмо от 5 т. м. едвам вчера приех сос австрийска поща, по причина ща, биващем написано „Posta restante", и имащем сестра ми Славка болна при смърт до преди чътири дни, от кога слава Богу ие понахаена, не можил съм да ходам, за да го тражам, нито пак ми го донесли.

Содържанието на то ваше писмо на радо сърдце съм прочел и разумех, па денеска имащем благовремие ви ся отговорувам приятну.

Благодарим ви со най-дълбока народна признателност за радостните, кои ми давате известия заради положената ви грижа да ся подпише и от тамошните ни единородци благодарително писмо до н/егово/ ц/арско/ в/еличество/ правдолюбивийт и народомилнийт ни цар и господар султан Абдул Азиса, за произнесените от Ч/естното П/равителство/ проекта относителну на решението народнаго ни Църковнаго въпроса. Дано да ме зарадвате и с досвършението на то предприятие. За което обаче можам да ви уверам, че не саму че нема да биде, според както велите, килаво, но преплодно. Па що хвала човеческа и вознаграждение небесно предстое за таквия богоугодни предприятия, уверен съм, че не ся сумневате.

Радо ми йе, като ми известувате, че земйописание ваше готово и що саму Солунско и Берийско окружия ви нема. Ас готов съм да ви проводам за първото, защото за второто окружие не можил съм да го намерам и още описанието. По причина на разнопатно приместувание и поместувание на разни мои записки не можам и още да спомнам дека съм ги турил. Но в овие дни ке да истресам нарочно всите ми книги, дано го намерам, подобну и Пазарското, за което обаче ся сумневам, че ие пропаднало в раци на ония, кои в 1863 г. стапнали били писалището ми. Но в противен случай не ие мачно да си доставиме ново описание и за двете окружия. За това бидейте спокойнни.

Погрешну сте чули, че съм ся главил за една добродетелна мома овде. Ако би ми останал до край животта ми овой ум, що днес държам, бидейте уверени, че никогда и ни за нищо нема да ся главам нито за мома, нито за жена, понеже като знам, че сам дяволът не можил да служи на женското, как ке да можам ас да направам това! Истината ие, че ас ся токмих со една, Господ знае вике каква ке излезе — мома, родом от майка чиста българка от ваша Воловица, а от татко й полубългарка, но погърчена. Имам писменно званично согласие, ако ся научи писмену и говориму българскийт язик, тога ке ми биде свършеница, а когато ке докаже практически, че действителне ся ие отрекла от гърчищината и ся ие сочитала со българщината, тога саму ке биде венчена со мене за до живот супруга българка, подходима под правилата и изисканията на интересите на българската народност, без да има она никое право връс чедата, нито нейни роднини връс нея или връс стоката й. По настоящему ся гледа со големо за българщината желание; научила вике да пише и да чете по български,

достигнала у писменицата до местоименията и сега начнала да преводува по наше от български на гърцски. Чудно нещо! Галителните прилагателни и глаголи ги ие научила ягкопаметну. И така вашите и на домашните ви радувания ке да ги передадем ней, саму кога ке да биде за них като българка. В ова поминала седмица станала и друга една токмачка на един ревнист българин со една совършену погърчена досега българка, со истите условия.

Не можам денеска да ви проводам онова, кое ми искате предне мое писмо, понеже ви пишам от кащата на моята токменица Евка, коя ви поздравува домородне. Според как съм известен Гилфердин[1] отишел в Европа. Отец ся токме за владика българский.

Примейте обратну и передайте вашему целу домороднию по име, поздравленията и молитствувания честити за Нова година, от мене и цело ми домородие.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 200, л. 37—38; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст. и подг. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов. С., 1969, с. 371—372; оригиналът е на български език.

[1] Т. е. Гилфердинг.

99

Писмо от Райко Жинзифов, Москва, до Марин Дринов, Прага, относно разпространяването в Македония на книгите „Поглед връх происхождението на Блъгарский народ и началото на Блъгарската история" и „Исторически преглед на Българската църква от самото й начало и до днес"

1. IV. 1869 г.

Драгий мой Дринов! Отколе требаше, брате мой, да ти напиша неколко думи, но клета славянска леност не ми дозволяваше да испълнам тази обязаност; впрочем треба да знаеш и това, че аз каждий божий ден работам без отдиха от 7 ч. утра до 5 вечерта. Из писмото ти до Бончева, а още по-рано из обявлението ти в Македония,[1] аз узнах, че ти /си/ приготвил за печат две български книги. Честь и хвала тебе! Желая и силно желая да имам по един экз./емпляр/ и чекам с нетърпение да ги получам. Аз желая, драгий Дринов, още да подаря неколко экз/емпляра/ от книгата ти, която ще излезе сега скоро в Македония; и тъй потруди ся да испратиш от мое имя (ще ли печаташ имената на всипомоществ/ователите/?) 15 экз/емпляра/ именно: 4 книги на българск/ото/ училище във Велес; 4 книги за българск/ото/ училище в Прилеп; 4 книги за българск/ото/ училище в Битоля, где учителствува мой старий баща, и 4 книги за българск/ото/ училище в Крушево (недалеко от Битоля). Аз съм уверен, че това ти ще изпълниш в писмото си (което аз непременно чекам) стоимостта на тези 15 экз/емпляра/, то ми напиши по каков пат да ти испроводи парите: Щеш ли да ти ги испратя по пощата, само не злато, а креди-

тни билети, или же ще пожелаеш да ги предам Бончеву, а той пак, като премине чрез Прага, ще ти ги вручи сам си лично. Моите же экземпл/яри/ равно и друзите, които имаш намерение да испроводиш в Москва, аз ти съветувам да адресуваш следующим образом: В Правление Императорскаго Московскаго Университета, Профессору Нилу Александровичу Попову. По той адрес вопервих книгите ще пристигнат по-скоро, а вовторих нема да ги задържи цензурата, нито пък таможната.

Ако би искал новости, то у мене ги има цел товар, но аз ги оставам за дореда, защото сум се уморил като магаре, когато ся върща от кория натоварено с дърва. След две недели ще настъпат училищни праздници и тогава аз ще имам свободно време да ти напиша много и подробно, като получам без сомнения твойт отговор. Бъди ми здрав и жив.

П. Динеков. Македония в преписката на проф. М. Дринов. Македонски преглед, С., XIII, 1942, кн. 2, с. 70—71; оригиналът е на български език.

[1] **Става дума за в. Македония.**

100

Дописка от Белград до в. „Македония" за опитите на сръбската пропаганда да организира посърбяването на македонските българи

15. IV. 1869 г.

В предишна една дописка от този град явих ви нещо за сръбската пропаганда, която има за цел посърбянието на българите в Западна България — Македония — и българите покрай граничните сръбски земи; казах ви още на едно място, какво тази зараза не е утвърдена в главите на всичките сърби и че повечето от младите са чисти от тойзи грех, понеже познават положението на своето отечество и неговото отношение към съседните му народи, а за потвърдение на това навождам следующите верни сведения, които ми достави един млад сърбин, юноша с изрядни качества и характер челичен.

„Тези дни мя повика Милош Милоевич,[1] казва той, и ме заведе в една къща да ми препоръчи две деца да ги уча (тези деца са от Крушево, из Зап. България). Аз, като отидох там, заварих и една жена, която, види ся, е българка, защото говореше български. Като ся поздравихми, жената, като простодушна и без да знае намерението на Милоевича, хвана да ми ся хвали: как в Крушево доскоро имали една черква с цинцарите, но сега ся разделили и си направили особне българска черква, при това още имали и българский поп. Това като изговори жената, Милоевич сбута едното дете и то хвана да говори: „Мие не сме бугари, мие сме сърби", между това самийт му говор го показваше що е. Но що знае невинното дете, то е млада фиданка, която може да ся привие накъдето искаш.

След това Милоевич зе да ся споразумева с мене колко ще му зема да ги уча, но с това условие, щото за кратко време ни една дума българска да не знаят и да им вливам мързост против българите; защото те щели да бъдат деятелни оръдия на нашата цел — за посърбянието на Македония.

Аз тогаз, като видех какво иска от мене Милоевич, нещо, което ся несъгласива с човещината и характерът ми и което клони на раздор между сърбите и българите, отказах му да ся завзема за таквъзи езуитска работа и отидох си."

Нека сега заповедат онези, които искат да кажат, че онова, което ви сте чули от един наш приятел за Велес и за Сима, не е истина, нека, казвам, кажат и за реченийт случай, че не е истинен, ний не ще загубим време да им покажем с пръст и къщата, и човека.

Засега толкова, а като ся известя за друго, пак ще ви явя.

В. Македония, Цариград, бр. 22, 26. IV. 1869 г.; оригиналът е на български.

[1] **Милош Милоевич (1840—1907), най-крайният изразител на сръбския шовинизъм.**

101

Писмо от Райко Жинзифов, Москва, до Марин Дринов, Прага, в което отново пише за книгите,[1] и съобщава, че е превел на български творби на Тарас Шевченко и написал биографично изследване за Братя Миладинови

16. VI. 1869 г.

Драгий Дринов! Бързам да ти напиша неколку думи в отговор на последното ти писмо, с което ме извещаваш, че и двете твои съчинения вече са напечатанни. Разумевася, че треба да испроводиш в училищата, които аз поименовах в предъидущето ми писмо от 16 экз/емпляра/ и от друг/ото/ съчинение. Словом аз съм подписчик на обете книги. Ами много ли подписчици собрал си досега? Не щеш ли и други? Ето ги: От името К. Понева прати в Търново и Елена по десят экз/емпляра/ от двете книги. Също пак испроводи и от името К. Станишева по десет экз/емпляра/ в Солун и Кукуш. Отовде повече помощ не чакай! Ами Петр Теодоров? Е! Да той, ако желае, можи и сам да ся откликне. Стоимостта на'сичките тези наши 72 экз/емпляра/ аз сам ще ся потрудя да ти ги испроводам, ако Бончев ся реши да премине през Прага (то ся колебае; бои ся Балкана), то с него, ако ли не, то с пощата. Относително имената на спомощ/ествователите/ то прави как знаеш.

Аз с нетърпение чакам „Църковната ти история"; тя мене повече интересува. Испратените листове още не са дошли до Попова. Треба да ти кажам, че един из профессорите на Москов/ската/ Духовна академия тоже одавна ся занимава и пише „Истор/ия/ Болгарской церкви", но не зная кога ще я печата. А колкото за твоята църк/овна/ история, то аз ще напечатам рецензия в Правосл/авное/ Обозрение и Соврем/енная/ Летопис, а также за обете книги аз ще приготвам отзив за в българските газети. Бог да ти даде здравие и живот, че са трудиш в пользу народа нашего. Аз и това лето нема да ти дойдам в Прага, защото имам твърдо решение, ако дотогава не умра, да направам едно обширно путешествие в 1870 год.

тни билети, или же ще пожелаеш да ги предам Бончеву, а той пак, като премине чрез Прага, ще ти ги вручи сам си лично. Моите же экземпл/яри/ равно и друзите, които имаш намерение да испроводиш в Москва, аз ти съветувам да адресуваш следующим образом: В Правление Императорскаго Московскаго Университета, Професору Нилу Александровичу Попову. По той адрес вопервих книгите ще пристигнат по-скоро, а вовторих нема да ги задържи цензурата, нито пък таможната.

Ако би искал новости, то у мене ги има цел товар, но аз ги оставам за дореда, защото сум се уморил като магаре, когато ся връща от кория натоварено с дърва. След две недели ще настъпат училищни праздници и тогава аз ще имам свободно време да ти напиша много и подробно, като получам без сомнения твойт отговор. Бъди ми здрав и жив.

П. Динеков. Македония в преписката на проф. М. Дринов. Македонски преглед, С., XIII, 1942, кн. 2, с. 70—71; оригиналът е на български език.

[1] Става дума за в. Македония.

100

Дописка от Белград до в. „Македония“ за опитите на сръбската пропаганда да организира посърбяването на македонските българи

15. IV. 1869 г.

В предишна една дописка от този град явих ви нещо за сръбската пропаганда, която има за цел посърбянието на българите в Западна България— Македония — и българите покрай граничните сръбски земи; казах ви още на едно място, какво тази зараза не е утвърдена в главите на всичките сърби и че повечето от младите са чисти от тойзи грех, понеже познават положението на своето отечество и неговото отношение към съседните му народи, а за потвърдение на това навождам следующите верни сведения, които ми достави един млад сърбин, юноша с изрядни качества и характер челичен.

„Тези дни мя повика Милош Милоевич,[1] казва той, и ме заведе в една къща да ми препоръчи две деца да ги уча (тези деца са от Крушево, из Зап. България). Аз, като отидох там, заварих и една жена, която, види ся, е българка, защото говореше български. Като ся поздравихми, жената, като простодушна и без да знае намерението на Милоевича, хвана да ми ся хвали: как в Крушево доскоро имали една черква с цинцарите, но сега ся разделили и си направили особне българска черква, при това още имали и българский поп. Това като изговори жената, Милоевич сбута едното дете и то хвана да говори: „Мие не сме бугари, мие сме сърби“, между това самийт му говор го показваше що е. Но що знае невинното дете, то е млада фиданка, която може да ся привие накъдето искаш.

След това Милоевич зе да ся споразумева с мене колко ще му зема да ги уча, но с това условие, щото за кратко време ни една дума българска да не знаят и да им вливам мързост против българите; защото те щели да бъдат деятелни оръдия на нашата цел — за посърбянието на Македония.

Аз тогаз, като видех какво иска от мене Милоевич, нещо, което ся несъгласива с човещината и характерът ми и което клони на раздор между сърбите и българите, отказах му да ся завзема за таквъзи езуитска работа и отидох си.“

Нека сега заповедат онези, които искат да кажат, че онова, което ви сте чули от един наш приятел за Велес и за Сима, не е истина, нека, казвам, кажат и за реченийт случай, че не е истинен, ний не ще загубим време да им покажем с пръст и къщата, и човека.

Засега толкова, а като ся известя за друго, пак ще ви явя.

В. Македония, Цариград, бр. 22, 26. IV. 1869 г.; оригиналът е на български.

[1] Милош Милоевич (1840—1907), най-крайният изразител на сръбския шовинизъм.

101

Писмо от Райко Жинзифов, Москва, до Марин Дринов, Прага, в което отново пише за книгите,[1] и съобщава, че е превел на български творби на Тарас Шевченко и написал биографично изследване за Братя Миладинови

16. VI. 1869 г.

Драгий Дринов! Бързам да ти напиша неколку думи в отговор на последното ти писмо, с което ме извещаваш, че и двете твои съчинения вече са напечатанни. Разумевася, че треба да испроводиш в училищата, които аз поименовах в предъидущето ми писмо от 16 экз/емпляра/ и от друг /то/ съчинение. Словом аз съм подписчик на обете книги. Ами много ли подписчици собрал си досега? Не щеш ли и други? Ето ги: От името К. Попева прати в Търново и Елена по десят экз/емпляра/ от двете книги. Също пак испроводи и от името К. Станишева по десет экз/емпляра/ в Солун и Кукуш. Отовде повече помощ не чакай! Ами Петр Теодоров? Е! Да той, ако желае, можи и сам да ся откликне. Стоимостта на'сичките тези наши 72 экз/емпляра/ аз сам ще ся потрудя да ти ги испроводам, ако Бончев ся реши да премине през Прага (то ся колебае; бои ся Балкана), то с него, ако ли не, то с пощата. Относително имената на спомощ/ествователите/ то прави как знаеш.

Аз с нетърпение чакам „Църковната ти история“; тя мене повече интересува. Испратените листове още не са дошли до Попова. Треба да ти кажам, че един из профессорите на Москов/ската/ Духовна академия тоже одавна ся занимава и пише „Истор/ия/ Болгарской церкви“, но не знам кога ще я печата. А колкото за твоята църк/овна/ история, то аз ще напечатам рецензия в Правосл/авное/ Обозрение и Соврем/енная/ Летопис, а также за обете книги аз ще приготвам отзив за в българските газети. Бог да ти даде здравие и живот, че са трудиш в пользу народа нашего. Аз и това лето нема да ти дойдам в Прага, защото имам твърдо решение, ако дотогава не умра, да направам едно обширно путешествие в 1870 год.

летом и да видам Прага, Виена, Белград, Букурещ, Браила, Атина и Цариград; а за него треба доста многу злато. Това аз ще направам с цел да си разреша сам следующую задачу: може ли се намери и има ли за мене твърдо место във Россия, или же ще ся окаже пак необходимо да си карам учителствуванието в моск/овската/ гимназ/ия/? Желал бих да зная твоиот далиейший план.

Аз преведох на българский по-голематa част от съчиненията Шевченко и това лето мисля да преведа почти что сичкийт за исключен/ие/ прозаических его статей. Приготвено имам подробное жизнеописание Брат/ия/ Миладинових и разни други дребулии. Не зная какво да ги правам, защото да ги печатам не ми ся ще, че „като ся попарих в млекото, сега аз дувам и в матеницата" спроти пословицата. Ще бъде най-прискърбно явление (не дай боже!), ако твоите книги не си искарат иждивението си. Впрочем има надежда, защото твоите книги носят съвсем другий характер, чем моите.

Бъди ми здрав и жив!

П. Динеков. Македония в преписката на проф. М. Дринов. Македонски преглед. С., XIII, 1942, кн. 2, с. 71—72; оригиналът е на български език.

[1] Вж. док. № 99 от 1 април 1869 г.

102

Писмо от жители на Неврокоп до Стефан Захариев във връзка с преминаването им под духовна власт на българския владика в Неврокоп

11. VI. 1869 г.

Като нямаме пред вид наскоро честно Ви писмо, зимаме причина, за да ви явим следующето.

Отвън ся научаваме какво с неколко листа вестници от „Право", придружено с писмо, сте били изпратиле преди няколко време, нъ ето че и до днес не сми ги прияли, зато Ви умоляваме с всякакъв человек да не изпращате писма, зачто пропаднуват. Ми наистина не Ви сми писали скоро, за да Ви известим изпращането на девицата за в Одеса с учителът ни г-на Н. Г. Мандушева, това наше забавяние не произлезе от друго, нъ от отсъствието на учителът ни, наистина имаме негов помощник, но уверение на всякиго не даваме, зачто според пословицата (който ся е упарил от копривата, страхува ся и от щирът). Сега проче, като си дойдоха, всичко на място ни дойде.

Похваляваме ся, че и им станахме членове на Блъгарскийт народ, понеже ся определи от комисията, която стана в Цариград през председателството на Негово величество Али паша, заедно с северските, менлички села, за да ги покровителствува блъгарски владика, като что сми блъгари, а пребиванието му ще бъде в Неврокоп. Слава богу, придобихме онова, что желаяхми, сега еще очакваме свършванието на въпроса с ферман от тимяйшийт ни цар и баща султан Абдул Азиса.

Поздравляваме Ва преискренно и сми Ваши прелюбими събратя—община Българска Неврокопска.

Илия Дуков
Георги Ангелаке
Стоице Димитре
Стойо Атанасов
Иле И. Георгиев

НБКМ — БИА, II, А 1206; оригиналът е на български.

103

Съобщение на в. „Застава" за стълкновение между българи и гърци в Битоля

14. XI. 1869 г.

. . . Според една телеграма на „Преса"[1] в Битоля се стигнало до кървава разпра между българите и гърците, защото българите направили опит да въведат българския език в църквата, а гърците се противопоставили на това.

В. Застава[2], Нови Сад, бр. 135, 14. II. 1869 г., оргиналът е на сърбохърватски.

[1] „Die Presse", австроунгарски вестник, излизал във Виена.
[2] Напредничав вестник, в който сътрудничи Л. Каравелов.

104

В дописка от Солун се съобщава за арестуването на учителя Агапий Войнов, който отворил българско училище във Воден

22. XI. 1869 г.

Сведенията ни от този град приказват за отеца Агапия, който неотколе беше отворил във Воден едно българско училище. Злобата на фанариотите обаче не даде, щото хубавото това заведение да си остане в мир, но подействувала и наклевети на часът още учителя при воденската власт, която в незнанието си пратила отца Агапия вързан в Солун, дето н. п. Сабри паша заръчал да го пуснат като невинен. Уверяват ни, че воденскийт учител ще получи от властта нуждните гаранции, за да последва мирно и безопасно делото на образованието в забравенийт тоз досега чисто български град, жителите на който при суетните старания да го защитят и оправдаят пред местните власти, испратили го със сълзи до извън градът и после до 30 души отишли в Солун.

Научаваме се, че някои злобни люде, за да компреметируват отца Агапия пред народа, позволили си да пръскат лъжовни некои слухове, колкото за н. преп. водинскийт учител е добре познат в наший град и неговото име е незапетненно останало между нас, поради което подсещаме нашите сьотечественници да се привардват от подобни слухове, които се пръскат с цел.

В. Македония, Цариград, бр. 3, 22. XI. 1869 г.; оригиналът е на български.

105

В дописка от Охрид до в. „Македония" се съобщава, че в Ресен и други епархии в черквите вместо името на гръцкия владика се споменава името на Българския синод

9. XII. 1869 г.

На 9-ий текущаго в денят на света Анна съгласно сичките свещеници от казата Ресна с тридесет и две села престали от да споменават името на гъркът владика Мелетия; и тъй вместо Мелетия споменали в църквите си и внесли за всегда каноническото име на Българскийт синод в Цариград. И тъй днес се споменава името на нашийт святий събор в следующите македонски български епархии: Охридска, Битолска (Пелагонийска), Скопска, Велеска, Струмишка, Кюстендилска, Самоковска, Полянска и Могленска и тъй остават още три епархии, които тържествено не споменават името на нашийт Синод, от Македония, т. е. Солунската, Водинската и Костурската, и некои кази в съседните епархии, но и те са на нога, за да престанат имената на техните гърци и да введат името на Синодът ни. Ето гръцката Македония днес сама публично се изражава, че она е и била българска, а не гръцка, както що я мислели некои си фанатици гърци. Ний сме желали винаги и сега желаеми да ся яви само истината чиста от същите македонци, за да се покаже, че негрешимата велика църква греши, като лъже пред сичкийт свят, че Македония и Тракия се заселявали от гърци и от коленото на Периклеа и да се докаже, че мнимите (според тии) български представители не са работили от само себе си, нъ от целийт българский народ, който ги и познава за свои, и светийт Синод като Синод на техната каноническа църква, на когото и името споменува.

В. Македония, Цариград, бр. 13, 31. XII. 1869 г.; оригиналът е на български.

106

Писмо от българската община в Кратово до председателя на общината в Кюстендил за присъединяването ѝ към движението срещу Патриаршията

15. XII. 1869 г.

Приемахме настоящето ви от 13 текущаго и приключени у едно плико и разумехме що ни изразуете. Благодариме ви на единородството ви, което неступимо потарсихме с братията ни. Потом и свещениците ни, но понекои те ся намериха тука и това биде причина на молчанието ни на пространио ви одговор. Но ожидаваите след 5 или 10 дена ще ви ся одговориме по-пространно как ще следуеме и за двете ви настоящиети. И тако оставеми уединероднови сърдечнии любов. Ми Ваши единородци. Българска община Кратовска.

НБКМ, БИА, II А, 5926; оригиналът е на български.

107

Писмо от руския консул Николай Якубовски, Битоля, до Славянския комитет, Москва, във връзка със западната религиозна пропаганда и за учебното дело на тамошните българи

23. I. 1870 г.

На писмото Ви от 26 септември миналата 1869 г., № 4; 464 за доставяне на комитета сведения относно дейността на западните пропаганди, за всякакви благотворителни заведения, организирани в окръга на битолското консулство, а така също за народното просвещение имам чест да съобщя, че в района на повереното ми консулство има само едно лазаристко училище — в гр. Битоля, което преди 15 години беше открито под ръководството на абат Ле Павек.

При все това за всичкото време католическата пропаганда не отбеляза особени успехи, макар че с помощта на различни средства Ле Павек успя да склони към уния няколко бедни български семейства от велешкия и тиквешкия район, но и те всичките през миналата година отново се върнаха към православието, а децата им, които се учеха в училището на лазаристите в Битоля, напуснаха същото училище и се върнаха при родителите си. В резултат на това Ле Павек беше отзован в Париж, а назначеният на негово място абат Касани ограничи своите действия в настоящия момент в това, че изрази готовност да преподава уроци на френски език само на онези деца, чиито родители са съгласни да заплащат по 30 [талера] на месец. При това условие пет деца на битолчани посещават лазаристкото училище.

Протестантската пропаганда се помъчи на два пъти да се утвърди в Битоля, но и двата опита останаха съвършено безуспешни и затова тя вече от три години изостави този окръг. Що се отнася за други благотворителни заведения на западната пропаганда, то такива в битолския окръг няма.

Относно народното просвещение считам за свой дълг да съобщя, че поради липса на средства за неговото развитие то върви бавно. Доскоро малко се обръщаше внимание на родния език. С изключение на прилепския, велешкия, тиквешкия и кърчовския район службата в църквите и преподаването в училищата навсякъде се извършваха на гръцки език и голяма част от българите пишеха на родния си език с гръцки букви. Неотдавна в Битоля, Охрид, Ресен и Крушево започнали да извършват църковната

служба на славянски език. В настоящия момент във всички споменати градове вече са открити чисто български училища, но тъй като те се издържат от църковните доходи, които с изключение на Велес и Прилеп са бедни, тези училища много често се нуждаят от материални средства и затова техните резултати не могат да бъдат удовлетворителни.

Девически училища има само в Битоля, Охрид и Велес.

В селата никъде няма училища[1] и само селските свещеници, които в голямата си част знаят да четат и пишат, запознават селските деца с писмеността.

Въобще и двата вида училища — както мъжките, така и девическите, може да се каже, че се нуждаят от подготвени преподаватели и преподавателки.

ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 72, л. 83—84 об. АИИ, БАН, кол. IX, оп. 15, а. е. 93, л. 365—368; оригиналът е на руски език.

[1] Това твърдение на руския консул не е точно, но навярно той съзнателно намалява броя на модерните български училища, за да предизвика по-активната намеса на Московския славянски комитет в помощ на българското учебно дело.

108

Писмо от Новоселската община, Щип, до архимандрит Павел, Лесновски манастир, относно развитието на народната църковна борба срещу фанариотите

25. I. 1870 г.

След чадското поздравление идем да Ви явим течението на работите, в който жилаете. Заради народното течение в нас днеска е в превосходен степен во всичкото си желание. Ако и да е в града ни наемникат на пастирството. Нъ все си е като един пришлец чуждестранни в една къща попска. Иска и да ся опита чрез свойте фенерски коварства в народа и в местното ни правителство. Нъ пак във всичко излагана биде совестта му. Обаче ние имаме два телеграфа до представителите в Цариград и махзар до валията в Призрен за лукавствата му против кого щем примаме отговора ще Ви явим. Но при всичко едно сме за жалост щипяните, че в града ни оскудеха кощаните от чаршията, понеже ги любе преку мера любезното чадо каразанико и това е, че само има верху кощаните влияние и голема сила. А в друго във всичко е неутрален (Оке, неке). Сингилсите ся дадоха на свещениците общенародно. Има само два попа не ся земале, но тия си оставени народно без хлеб. Церквата ни е многу груба, оти е исфърлен дедо владика от нея (като вълк от стадо). Следователно града ни цъвте с народното течение и со вулите и все. Что ни писувате заради книгата от икономо заповедахме му да я даде на Вашия човек. Семката е в Солун, за Сеизът оставихме за после.

За Струмица, дедо Иеротея го испъдиха от Тиквеш и имат в Цариград представители за сметката му от монастирите. Заради Битоля, Кастор, Скопия, следват добре, както и в нашия град също крачат в народността

и тия градове и ся в добръ степен. Във Велес и в Самоков приеха окръжни писма от патрика гръцки, в който кани да си проводат представители, за на 1ий маия да присутствуват на собора фенерски, който мисли да издействува Фенер за вопроса български. Но тия господиновци върнале му епистолията с оречение и с протесто върху епистолията му, че си имат представители в Цариград и народни пастири. А колку за патриархия, казват, одамна сме я забравиле и совсем отфърлиле и не знаеме какво име има (Опропастено!!! За чудо чудовно!!!). А за свещениците в града ни и во селата ни, народни са в масата народна добре следуват. За отец техни познават Народното духовно правление и стоят непреборими от фенереца и от неговити удари. Правим ти в прах лукавствата му. Освен два подлизурци фенерски от свещениците, а пак от народа вси са в масата ни народна церковна, освен 5—6 „мина гюбреджии" и катранджии! ! ! Ходат да го посещават[1] и да ся благословляват. Но пак какво ново нещо да разумеем непременно ще да явим. И тако зимаме смелост да ся наречеми Ваши духовни чада.[2]

НБКМ, БИА, IIА, 189; оригиналът е на български език.

[1] Става дума за гръцкия владика.
[2] Писмото е подписано от девет души представители на общината, между които Д. Живков, Х. Апостолов, Х. Мирков, Темелко Карафил и др. и подпечатано с общинския печат; изпуснат е послеписът за приключено писмо за Кратово.

109

Писмо от членовете на българската община в Неврокоп (Гоце Делчев) до руския посланик в Цариград относно усилията, които полагат за духовното издигане на съгражданите си, и молят за материална подкрепа от Русия

3. II. 1870 г.

За пръв път ся представяме чрез настоящето ни робско пред Ваше високопревъзходителство, смеим и с рабско почитание, като чеда пред отца да ся отнесем, за да поздравим и посетим драгоценното Ви здраве, което бог за всегда да Ви го подари, с искренно почитание да целуем крепката Ви десница и да изложим нуждите си в кратце, като сми безсъмненно напълно уверени какво съвременно ще ги введете в изряден ред и дадете добър конец.

Прочее, подбудени от съотечественикът ни господина Спаса Илиева, който е член на обществото ни, за да ся отнесем с прошение за подпомогване и подкрепление на народността ни по цяла Македония до Ваше високопревъзходителство, сръдечно Ви отдаваме искренните си благодарения за милостта, която храните върху нас, милите Ви еднокръвни събратя, и заради отеческите Ви мъдрейши съвети, о премилий ни превъзходителю и покровителю! За то и ми коленопреклонно припадаме, за да попросим крепката Ви защита и помощ, за да бъдете причина на избавлението на

един такъв многочислен български народ македонски от гръцките коварства и нападения.

Покровителю! Ми ся трудим, но средства нямаме; ми желаим, но оръдия нямами, защо умоляваме Ваше височайство да станете причина, за да ни снабдите с нечтата, от които ся премного лишяваме днес. Прочее, в градът ни имаме две черкви под имя „Успение пресвятии Богородици" и „Святаго Архангела Михаила", а само едно коло черковни книги имаме. Оставаме във Ваше разсъждение, с каква мъка извършваме богослужението си. Черковни одежди никакви нямаме, желаем звънец (камбана) да окачим, понеже в околните места навсъде ся окачени, но средство нямаме. Училище имаме, а и то е недостатъчно откъм училищний курс. За всички тия нечта умоляваме Ваше високопревъзходителство да ся постарайте, за да издействувате и подарите милите Ви еднородци за похвала, чест и вечно възпоминание на достохвалното Ви имя.

С надежда сми и покланяваме ся на повелението Ви.

Покорнейши слуги община българска неврокопска.[1]

Архив внешней политики России, ф. Славянский стол, 1862—1874 г., д. 3988, л. 147; оригиналът е на български.

[1] Молбата е подписана от поп Константин, Илия Дуков, Стоян Димитри, Спас Илия, Илия Георгиев, Георги Костов, Никола Г. Мандушев, Иван Анастасов, Неделчо Христов, Стоил Иванов, Йован Георгиев и още от четирма, чиито имена не могат да се разчетат.

110

Ферман за създаване на Българска екзархия

28. II. 1870 г.

Всички верни поданици и жители на нашата империя, радвайки се по отношение на вярата, както и във всяко друго отношение на пълна и постоянна сигурност, живеят помежду си сговорно и приятелски, както това подобава на сънародници и на просветени хора. Нашето най-съкровено желание е било те да могат по тоя начин да подпомогнат, доколкото зависи от тях, усилията, които аз безспорно правя, за да осигуря благоденствието на страната и напредъка на културата.

Но въпреки това ние видяхме със съжаление споровете и разногласията, които против това ни доброжелание от известно време са изникнали помежду българите от православното вероизповедание и Гръцката патриаршия, т. е. относно връзките на българските митрополити, епископи, свещеници и на българските църкви към Патриаршията.

Следните членове, които са резултат на разисквания и размишления за най-доброто разрешение на мъчните въпроси, бяха уговорени, както следва:

1. Ще се образува една особена духовна юрисдикция под името Българска екзархия, която ще обема по-долуизброените митрополитски и епископски епархии и други места; Екзархията ще бъде натоварена с управлението на всички църковни дела от това вероизповедание.

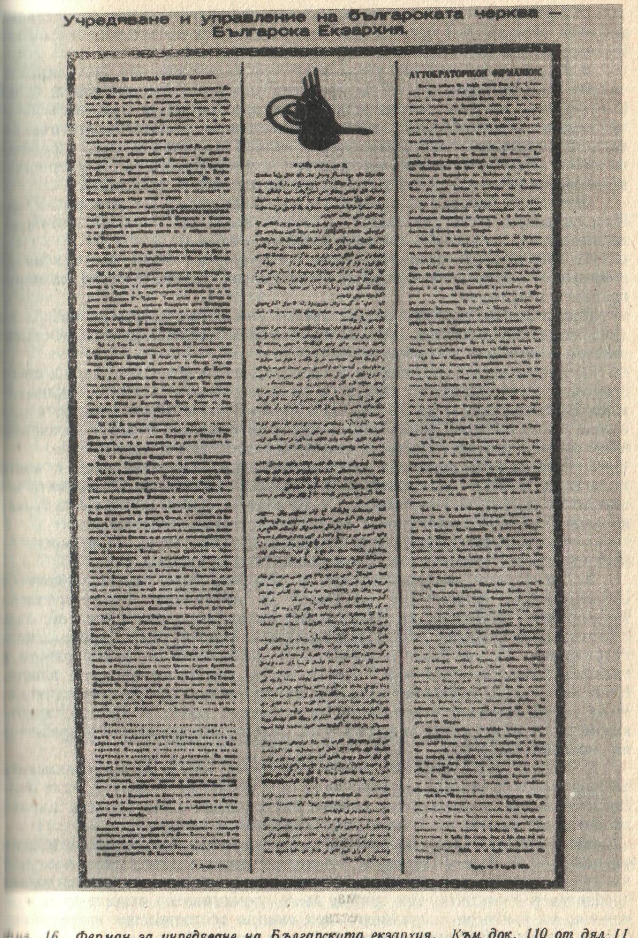

Фиг. 16. Ферман за учредяване на Българската екзархия. Към док. 110 от дял II

2. Най-издигнатият по степен от митрополитите от тая юрисдикция ще носи титлата екзарх и той ще има каноническото председателство на Българския синод, който ще бъде при него постоянно.

3. Вътрешното духовно управление на тази Екзархия ще бъде подчинено и на санкцията, и на одобрението на нашата Висока порта; то ще бъде уредено от един особен устав, който ще трябва да бъде в съгласие при всички обстоятелства с основните канони на православната църква, както и с принципите на православната вяра. Този устав ще бъде изработен по начин, че да не позволява пряката или непряка намеса на Патриаршията в духовните дела и особено в избора на епископите и на екзарха.

Щом стане изборът на екзарх, Българският синод ще уведоми за това Патриаршията, която ще издаде колкото е възможно по-скоро потвърдителни писма, изисквани от православния рит(уал).

4. Този екзарх, назначен с наш императорски берат, ще трябва да поменува в литургията съобразно каноните на църквата името на цариградския патриарх.

Преди да се пристъпи според предписанията на вярата до избора на лице, което ще се намери достойно за екзархийския сан, ще се поиска мнението и съгласието на моето правителство.

5. Позволява се на екзарха по дела, чието разрешение (според съществуващите закони) зависи от него и които се отнасят до места, включени в неговото ведомство, да се обръща направо към местните власти, а при нужда и към нашата Висока порта; бератите, които ще се дават на зависещите от него духовни лица, ще се издават по негово представление.

6. Във всички въпроси, които засягат православната вяра и които налагат едно общо обсъждане и съдействие, синодът на Екзархията ще се обръща до вселенския патриарх и до неговия синод, които ще побързат да дадат нужното съдействие и да изпратят исканите отговори.

7. Синодът на Българската екзархия ще иска свето миро, което се употребява в църквата, от Цариградската патриаршия.

8. Епископите, архиепископите и митрополитите, които зависят от Цариградската патриаршия, ще могат да преминават безпрепятствено територията, подчинена на Българската екзархия; същото това ще бъде с българските архиепископи и митрополити за епархиите на Цариградската патриаршия. Те ще бъдат освободени да пребивават по своите работи в главния вилаетски град или в други места, където са местните власти. Но те не ще могат да свикват синода си вън от тяхната духовна юрисдикция; те не ще се намесват в делата на християните, които не са под тяхното ведомство, и не ще могат да служат там, където пребивават, без разрешение на местния епископ.

9. Както Ерусалимският метох във Фенер зависи от Ерусалимската патриаршия и се намира под властта на ерусалимския патриарх, така Българският метох, намиращ се в същото място заедно с българската църква до него, ще зависи от Българската екзархия.

Екзархът има право да пребивава в този метох, когато неговите дела му наложат да бъде в Цариград; както при дохождането си тук в случай на нужда, така и при извършването на една религиозна служба, докато пребивава в столицата, той трябва да се подчинява на същите църковни канони, на които се подчиняват при същите обстоятелства и ерусалимският, александрийският и антиохийският патриарх.

10. Духовната юрисдикция на Българската екзархия обема: Русенската, Силистренската, Шуменската, Търновската, Софийската, Врачанската, Ловчанската, Видинската, Нишката, Пиротската, Кюстендилската, Самоковската, Велешката, Варненската епархия (без града Варна и без близо двадесетте села по крайбрежието на Черно море до Кюстенджа, чиито жители не са българи); Сливенския санджак без градовете Анхиало и Месемврия; Созополската каза без селата по крайбрежието; Пловдивската епархия без самия град Пловдив, без града Станимика, както и без селата Куклен, Воден, Арнауткьой, Панагия, Ново село, Лясково, Алхан, Бачково, Белащица и без манастирите Банковски, Св. Безсребреници, Св. Параскева и Св Георги.

Махалата Св. Богородица в град Пловдив ще влезе в Българската екзархия, но които от нейните жители не ще желаят да се подчинят на Българската църква и Екзархията, ще бъдат напълно свободни, в това ще бъдат уредени между Патриаршията и Екзархията според църковните обичаи, принципи и правила.

Ако всичките или поне две трети от православните жители на други места вън от тези, изброени и посочени по-горе, желаят да се подчинят на Българската екзархия за своите духовни работи и ако това е установено, то ще им бъде разрешено; но това ще може да стане по искането и по съгласието на всичките или поне на две трети от жителите. Тези, които чрез това средство биха поискали да създават смут или раздор между населението, ще бъдат преследвани и наказани според закона.

11. Правилата, които според каноните уреждат положението на манастирите, зависещи от Патриаршията, а се намират в областта на Българската екзархия, ще бъдат изпълнени и спазвани, както в миналото.

Понеже гореказаните постановления се намериха достатъчни да задоволят законните нужди на страните и да премахнат настъпилите печални разпри, нашето правителство ги одобри; те ще бъдат зачитани като закон за в бъдеще и настоящият ферман биде издаден, за да знае, че нашата ясна воля е те да се не нарушават и да не се отстъпва от тях.

Христо Христов, Николай Генчев. Българско възраждане. С., 1969, с. 212—214; оригиналът е на турски.

111

Писмо от Стефан Веркович, Сяр, до сръбското правителство за появата на бунтовници в Неврокопско

3. III. 1870 г.

Получих благополучно 45 дуката.

От сигурен източник узнах, че от Димитровден до днес не са забелязани никакви военни придвижвания от линията между Солун, Скопие и Битоля.

Според уверението на търговците цялата войска, която в този момент е натрупана на Вашата и черногорската граница, дошла е по море през Суторина и Антивар. До този момент в нашия и Драмския санджак царува

пълно спокойствие и не съществуват ни най-малки признаци, от които би се разбрало, че в този край наскоро ще има някакво раздвижване на войската. Обаче ако забележа нещо, веднага ще ви уведомя за това.

Днес научих от сигурен човек, че от Димитровден насам в Неврокопския район пребивават 10 души подозрителни чужденци с руски, италиански, немски паспорти. Моят приятел ми каза, че тези чужденци са от българска, италианска и влашка народност. И само на един от тях е успял да научи името — казва се „Бандиера". Всички те се представят за търговци, но нищо не купуват, а само се скитат от едно село до друго. Противоречивите отговори, които те досега са дали за своята дейност, са ги направили подозрителни за местната власт и неврокопският мудир получи от тукашния паша тайна инструкция да следи зорко всяка тяхна крачка. Един от тези — с руски паспорт, родом от Неврокопската околия — миналата сряда дошъл тук в Сяр, но турците го заловили и в неделя го разпитвали от сутринта до вечерта и искали да узнаят по какъв повод е дошъл. Онзи приятел, от когото научих за тях, ме увери, че тамошните хора ги смятат за тайни емисари на Българския комитет във Влашко и се страхуват, че те възнамеряват, когато се разлеле гората, да разбунтуват този край, както това ще направят гърците в Епир. Този българин, който е заловен тук, вече 25 години, откакто е заминал в чужбина, а в последно време е бил в руската войска. Каквото по-нататък узная за дейността на тези емисари, ще ви съобщя веднага.

Завчера тук е пристигнала телеграма от Цариград с радостна вест, че султанът е потвърдил с ферман българската независима църква. Това много зарадва тукашните българи, а у гъркоманите предизвика изумление. Това се вижда от факта, че ходят от един до друг турски големец и ги заплашват, че българите възнамеряват да се обединят със Сърбия и затова искат независима църква. Това ми съобщи днес тукашният бинбашия, който ми е приятел.

Архив Историјског института, САНУ, Збирка Јована Ристића, инв. бр. 12/238, сигн. XII/5; срв. Ана Райкова. Документи за националноосвободителното движение в Македония през 70-те години на XIX в. Исторически преглед, кн. 1, С., 1968, с. 128—129; оригиналът е на сърбохърватски.

112

Дописка от Сяр до в. „Македония" за желанието на много села да си отворят български училища

17. III. 1870 г.

Серес. Истинно е заразен от гърцизмът град. Тука ни слово смее некой да произнесе за народност. Уви! Породо българска в град Серес, напразно ся напъвате вий, гъркомани от чисто българско племе, да покажете себе си за гърци, което ни воловете правят. Покайте ся, братия, тойзи път е чикмаз сокак, свестете ся, дойдете в себе си, турете десната си ръка на сърцето

и ся попитайте: Ний какви сми, кои беха татковците ни и какво млеко сме цицали, какви песни пееше майка ни, когато ни приспиваше в люлката, и с какви златни думи ни залъгваше? Как смеете, г-да, да погазувате татковото си име и да презирате майчиното си млеко, не ще ли ви бъде то ченгел на шиите, да ви сте го погазили и призрели?

Не е подолен от света некой, освен който лъже себе си. Не дейте лъга себе си и не дейте става спънка на братята си селяните, които с голямо желание и дълбоко усещане искат да слушат словото божие по черковите на познат свой майчин язик. Ето те веке захванаха училища да си отварят, повечето по български да си учат.

Тука в серското окръжие вече около 20 села става, които исчистиха училищата си и църквите си от заразителний за тех греческий язик. Броде (Врундия), главно село на тази област от 630 къщи, 6 часа на север, исхвърли името на гръц. владика и споменуват Български арх. събор. Чорбаджията от това село Г. х. Димо[1] е днес в Серес и го съдят за некакви си маазари против владиката. Тук лукавийт гр. владика с привержениците си селяни, като ги лъжят да не ся присъединяват с другите си братя българи и да не въвождат българскийт язик в училищата и черквите си, защото щели после да ги осъдят да платят 30 милиона гроша, които иждивели българските представители за 12 години по вън. на Бъл. Некои от тех сиромаси ся маят щурави и не знаят, що да правят, искат и желаят, със сълзи исповедуват, но ся боят не би било истина, което им казват г. влад. агенти.

Но що е за Мелник? Село Лъвово от тази област ся разбудило с други още 9 села и искат татковийт си язик. Почнали да събират подписки помежду си, за да определят чорбаджията Теодора от село Лъвово за векил, за да отиде в Серес или Солун да иска позволението на правителството и да обади, че желаят на царски живот да си отворят бълг. училища. Владиката мелнички, известен за таз работа, отива на каймакамо и ги наклеветва за бунтовници. Каймакамът като забитин за длъжност счел да повика Теодора и испита за всичко, проводил юзбашийт с четири заптиета да доведат Теодора, но докато те да докарат наклеветений, владиката приготвил, както требува, и щом докарали клетника, без да го испитват подробно и без сентенция, хвърлят го в каталкага тъмница, подир 24 часа го изваждат оттам и го провождат със заптиета в Серес, дето е сега. Но забележете, че пешки е докаран в Сер, не го са оставили ни дреха да си земе и още когато го докарали пръв път в Мелник, каймакаминът му казал, ако бех узнал, когато събирахте подписи, сам щех да дойда там и на куршум щех тя нанижа. В Неврокоп каймакамът принуждавал българите да си определят представител за Патр. Синод таз сутрин пристигна оттам представител да ся оплаква на мутесерифа.

Тукашният мутесериф серски отпусна Теодора от Лъвово да си отиде, но никаква забележка не направил, както ся научавами, на каймакамът и владиката за постъпката им.

В. Македония, Цариград, бр. 34, 17. III. 1870 г.; оригиналът е на български.

[1] Баща на видния комунистически деец Димо Хаджидимов.

113

Протокол за учредяване на българска община във Воден, в който се заявява, че жителите на града се отказват от Патриаршията и искат български владици

7. V. 1870 г.

Съобщават ни от Воден за обнародване следующий документ върху устроението на Българската община в този град:

Опълномощително и за оцеление потвърдително на общината и епитропията ни в народното ни съединение и единомислие.

Ние, долуподписаните воденски съграждани, първославни жители, бидеещемца родом българи и покорни поданици на н. и. в. с. Абд[ул] Аз[ис], премилостивий наш цар татко и господар, от когото, като ся удостоихми напоследък и велико-душната многогодишно-ожидаема царска милост, за която сми неописано признателни и молим бога за благоденствието и увековечението на царството му, единодушно и съгласно, като ся основавами на дадений ни царский ферман и правителствените ни закони, законно избрахми си народна община и епитропия, които с общински печати опълномощявами и задължавами да ся трудят и работят, кога е нужда и пред честн. правителство да ся представляват за нас и наше лице и уста да биват. Задължителната им работа е в три неща, 1-во: като чисти българе непознавами гръцка патрикана и нейни владици, за това саками да ни донесат от народната ни Бълг. черква бълг. владика. 2-ро: в училищата ни саками да е пръв майчиний език и на него първо да ся въспитава челядта ни, после на тур. и напокон, ако имат време, и на други. 3-то: в църквите си саками да слушями молитвите, словото божие по язика си, както другите си братя българе по царщината. Затова и опълномощаваме нашата църковнообществена община, коя колко за управлението си има да си составе устав и правилник, кое ке биде основа на действията ѝ, съобразно со приличните за то правителствени закони и да представлява народът пред всекое званично место, като ке държи редовни преписи на действията си по наша за това нарочно запечатана трупна книга (кондика), а решенията ѝ ке бидат приети от нас като общи. Още:

Ние ся обвързвами самоволно да ги поддържами и подкрепями със слово, дело и помощна ръка, където то е потребно, за това и всичко гореченото потвърждавами, като ся подписвами със своята ръка.

В. Македония, Цариград, бр. 54, 30. V. 1870; оригиналът е на български.

114

Писмо от членовете на Воденската община до архимандрит Павел в Лесновския манастир във връзка с националноцърковната борба

11. V. 1870 г.

Дълбокоуважаемото нам Ваше отеческо писмо с число 3-тий маия, любезне, причекахми чрез г-н Георгия Тошев и внимателно прочетшеи разумевше съдержянието му неописанно ся утешихми. На неотговарението ни на понапредните Ви писма причината е била, че не сми имали още помежду ни споразумение, от кое веке исцелехми.

Колкото за работата на г. Г. Тошев, той сам ще Ви яви и че ний него като истийт Вас да сми имали тука; а за г. Георгия Чянгов, он е в Портсаид в Египетско и майка му отиде да го зева, нъ кога ке дойдат, положително не знаеми. От поминалата година методичний Ви с нас разговор никой пат не сми забравили, нъ даже и усърдно сеели, и е до толко уякнал и пространен корен хватил, что то е по цела епархиа в силното си цветуще състояние и той самийт винител е за народното ни чувство и съзнание; тисяща тисящи благодарения отдавами всевишнему, за дето ни е удостоил с таков, каков що сте Вий достоен сътечествен отец, който самоотвержено ся подвизавал и подвизава и е станал самоволна жертва за развитието на дълбокозаспаното свое отечество, кое обаче сега е в съвършено състояние да познава и оценява благодетеля свой; жяли само, дето го гляда отдалеко! Отче святий, дойде чясът! Вдигнаха ся всичките пречки! Никодима некоренихми и новийт владика сподействовахми да не му дойде берат и да чяка чясът, в който ке му дюхними. . . Нема нищо боязненно! Стига да тя угнетява чуждината! Прийди и успокой ся от големите си трудове в широкоотворените ни сърца; да, отче, широкоотворени сърца, от кои пламенното ни желание за Вас що изхожда нема способно перо да опише. Испълните това наше желание!

Ний като доведохми способен учител на славянобългарски, гръцки, турски и францускн, почти целий град с изключение на неколко още заблудено жялят и оплакуват зле издихающий еленизм, притърчя и пригърна природний свой книжевен майчин язик; и след като си написахми къщите в кондиката, избрахми и отредихми община и надзирателство, кои с обществени печяти опълномощихми на всяко место да ся представят в имято народно.

Преди 15 дни, когато да испъдими Никодима, научихми ся, че гръцката патриаршия испровожда, без да пита нас, друг на Никодимовото место, за то телеграфисахми до Великий везир, че епархията ни, като е населена чисто от българи, според царский ферман не познавами гръцка патриаршия, нито тоя владика, що испровожда, без да пита, а сакими вл/адика/ българин и от Българската църква. Царский везир ни отговори, че требувало да ся явим епархиално с маазар и тогава да станело желанието ни, зато ся пущихми явно по епархиата за мюхюри и близу е да свършим, после ке идем да ся явим, за да ся причислими на народната ни б/ългарска/ църква и си земиме пастир, който ке е Ваше високопреподобие. Нъ, цьрковните ни работи за да земат един добър ред и още разслабеното, за да ся оцели, решихми да Ви призовем сега и двамина опре-

делихми да дойдат да Ви доведат, за да ся намирате под вид на священник, догде ся извърши присъединението ни с Б/ългарската/ църква, обаче помислихми да ги задържими, догде земими отговор на просбата ни от Ваше високопреподобие.

Прочее синовски Ви молим покорно, отче святий, с никакво извинение да ни не отречете и лишите желанието, нъ явете ни един чяс напред съизволението Ви с телиграфът от Велес или отдругаде до Ичо Димитриев Занеш и Георги Гогув, и ний на чясът ке пущим да Ви земат. . .

Прочее като Ви умолявам да ни съгласите и испратите едната или двете от велешките учителки, останувами с прилично чядско почитание, целующе мисленно отеческата нам Ваша свята десница. . .

Покорни ваши духовни чяда. Членове на воденската б/ългарска/ община.

НБКМ, БИА, IIА 157; оригиналът е на български език.

115

Писмо от общините на Кавадарци и Ваташа до Църковния събор в Цариград, с което се иска Тиквешкото окръжие да се постави под духовното управление на Българската екзархия

16. V. 1870 г.

Към Святейшия Български Священноначалнически Събор на Ортакюй Високопреосвященнейши Пастиренчалници и Отци!

След приличните наши поколения и изисквания на Вашите богоугодни молитви и благословения приходим днес чрез настоящето наше смирено писмо да явим на Ваше Високопреосвященство великата наша радост и душевно удоволствие, с което сърцата ни ся испълниха, щом неверно ся научихме от телеграфическите известия на съседните нам градове и от народните вестници, че негово императорско величество милостивийт наш цар султан Абдул Азис Хан, подбуден от крайна справедливост и отеческа грижа към българский народ, благозволил да издаде висок ферман за конечното решение на многожелаемийт ни църковен въпрос и за припознанието на самостоятелна българска църква и народна йерархия под официално наименование Българска екзархия.

За всичко това, като отдадохме благодарение на всеблага бога, че е устроил така да се избави народът ни и църквата ни от инородното и чуждо за нас духовенство, незабавно след черковен отпуск на Благовещение въздадохме вси единодушно топлите си молитствования и усердни благодарения на всевишняго твореца за здравието и дълголенствието на н. и. в. държавнейшит наш цар с. А. А.[1] ефендимис, който благоволи да направи едно толкос големо благодеяние на своите верни поданници българе.

Следователно, ако и отдавна време, како чисти българи искренно сми желаяли решението на българскийо въпрос и припознанието на народно независимо священноначалство, но никак не сми имали лесннната от народний ни неприятел. . . фанариотин Йеротия[2] и от неговийт тука господин п/оп/ Петра досега свободно и писменно да изразим това наше горещо желание пред високославното правителство на любезнийт господар султан Азиса, както що направиха другите български епархии.

За това сега при конечното решение на въпроса, като изчезнаха векие страховете от сърцата ни, вкоренени в нас от гръческите интриги и заплашвания, ся събрахме в училището Кавадарско и Ваташко и направихме със знанието на местното началство едно благодарително и молително прошение до н. ц. в. чадолюбивий ни баща, за да благоизволи да тури под духовното управление на припознатата вече Българска екзархия и нашето Тиквешко окружие, което за наше доброщастие е населено само от чисти българи — православни и мусюлмани. Това прошение ви приключвам тука и Ви умоляваме незабавно да го предадете на честното ц. правителство.

Также молим и ваше Високопреосвещенство да преимете в обятията на българската самостоятелна църква и Екзархия и нащето Тиквешко православно жителство и съвременно да благоволите писменно да ни поучите на вера и на закон и священниците ни да наставите на пълно и правилно извършуване на священодействията им.

По това умолявате ся, ако е потребно, да ни изпроводите засега до 150 свидетелства за венчание на законни бракосъчетания през Прилеп.

Прочее като ся препоръчвами на благоприятните ваши молитви и благословия, коленопроеклонно целивами вашите святи десници и останувам за всегда с подобающето почитание да сми покорнейши ваши духовни чада общини: Кавадарска, Ваташка и сичките жители от Тиквешът.

(Следуват подписите)

П. П. Родолюбивий Г. редакторе на Македония. Искренно ви умолявами да подсетите тамо сичките родолюбиви братя: българското читалище Благодетел. Братско дружество и родолюбивата и благодетелна ваша община да ни подарят (както що са направили и на много други такива места) и нам овде бедните и потъпкани в невежество от грыцката злоба со некое годишно течение от вашия вестник и от другите, понеже, както що знаете, никакъв вестник не пристига тука во нашата кааза и за това ке ви бидем признателни за веки.

В. Македония, Цариград, бр. 50, 16. V. 1870 г. оригиналът е на български.

[1] Султан Абдул Азис.
[2] Струмишки гръцки владика.

116

Писмо от българската община в Струмица до Кюстендилската община, с което се моли за парична помощ във връзка с построяването на училище

14. VII. 1870 г.

С настоящето и като приносими почитанията си към отличната по родолюбие кюстендилска община, после спешим да й попросим снисходителност, ако би слухът, на когото сми ся основали, да не е положителен.

Чюли сми защо после умесното приключение на пожарът в Струмница кюстендилската община по своето си родолюбие благоволила да воспомогне бедното ни огорело отечество Струмница с неизвестно нам количество помощ.

Следователно, ако би да е положителен този слух, молими покорно родолюбивата община да предаде благоворната си помощ на нарочно за туй испроводен от наша страна человек г-н Таше Раненикова, когото и да препоручи с свое препорачително до дупнишката община.

Ние досега, като немахми нужда, щото да просими посветените псмощи от родолюбивите общини, чювахми время, в което да ни послужкат за съграждание на едно българско училище и църква, сега, като пристигна отколе ожидаемото от нас время, решихме да захванем да градим училището, но като оскудни от пари, просим народната помощ и милост. Основани на родолюбивите Ваши чювства, оставами на почитаемата ни кюстендилска община преданни единородци, членове на стр/умичката/ българска община.

НБКМ, БИА, IIА, 3054; оригиналът е на български език.

117

Дописка от Крива паланка до в. „Право" за прогонването на патриаршеските свещеници от града

26. IX. 1870 г.

Владишките тука мекерета, четирима свещеници, откак по никой начин не можеха да сполучат желаемата си цел и да ся вълвлекат пак в селата и черквите ни, от кои беха и са изверженни, най-после се поопитваха да употребят и сила, т. е. с насилие да четат и пеят в черквите ни, както що искаше да направи истото и майсторът им Паисия. Колко обаче бидоха посрамени, като не сполучиха, а още повече с това те си направиха не само да/не/ четат и пеят, нъ нито да пристъпят веке в тех!

Тая техна сила или тоя опит те ся помъчиха да го употребят на празникът Въздвижение, 14 септ., а особено при водосвятний обряд, кого имат обичай тука всека година на тоя ден да извършват. Следователно не описано е вълнението, кое в тоя случай стана между народа ни в черквата, когато и те покрай другите народи свещеници ся явиха да четат. Тука ся испълни пословицата: „те го не щат в село, а той търси поповата къща". На часът отидоха некои, та им забележиха да ся тръгнат, че не им е приятно тяхното четение: нъ когато народът виде, че те не земат от забележвания, а следуват пак делото си, с такава респаленост и с такъв гнев ги заобиколи, что ако не беха зели и от бутанията, кои им ся направиха, та да ся отрягнат, истина ви казувам, че на минутата и в сред черквата щяха да станат на късове, без да ся пожеляха.

След отпускът на божественната служба всичкий народ, както си беше събран в черква, потръгна право към конака на местното ни правителство, гдето, като принесе обще оплакване за стореното им покушение, почитаемий ни каймакамин Сафет бей повика тези закляти Паисеви привърженици и даде им такива строги заповеди, чтото още веднаж не само да не четат в църква против народното желание, нъ и да не престъпят даже пред прага й.

Хвала прочее и чест на н/егово/ пр/евъзходителство/ Сафет бей, кой със своето благоразумие и мъдрост съвършено е разумел козните и лукавствата на тези владишки мекерета, та освободи народът ни от тех! Хвала и чест на почетаемата ни община, коя с твърдото постоянство и добросъвестното си поведение напълно увенча трудовете си със сполука! Хвала и чест на благоразумните ни селяни, кои и в тоя случай помогнаха доста много в изринването на тези владишки пачаври и священници: хаджи п. Алекса, п. Иван бивший епитроп, п. Иван Кратовский и п. Стойчя, кое без съмнение може да препоръчи народното им чювство! Хвала и чест на всички радолюбиви наши сътечественици българи, кои са ся ревностно трудили за освобождението ни от гръцко-фенерската патриаршия, нейнит агентин Паисия и неговите последователи. Да живеят такива българе!

В. Право, Цариград, бр. 34, 19. X. 1870 г.; оригиналът е на български.

118

Писмо от Николай Попфилипов, с. Долен, Неврокопско, до Стефан Захариев, Пазарджик, във връзка с решението на жителите от Неврокоп и Неврокопско да не плащат владичината

6. XII. 1870 г.

Получих честното Ви писмо от 30 прешедшего; и благодаря превъсходно за полезните Ви съвети. Много ся оскърбих за неприятното положение на любезните ми приятели псалта г. Жека и Г. Христа, Вашия син, които и поздравлявам сърдечно. За Ваш хатър ще ся потрудя дано му испитам некое место за учителство. Пратените един в Цариград и двамина в Солун си дойдоха преди некодко дни и донесоха ираде оттам; нъ каймакама го искара праздно и изново принуди неврокопчаните и първенците от всичките села на казата да платят владичината; за което и затвори неколцина от них и ги държа 2-3 чяса в тъмницата, нъ като ся събраха в конака всичките неврокопчани, та му казаха: „Или пустни тия

човеци, или затвори и нас, защото ни един от нас не ще плати владичината" — той ги испустна. Пак тии оттам казаха на юзбашията още тогава в конака, че ще убият владиката и ще платят кръвнината. Затова каймакама ся принуди да го испрати до дома му со заптиета и оттам сетне владиката неколко дни не е смеял да излезе нито на расходка, нито по пътя, нъ е седел като хапус в къщата си, защото българете били нагласили жените си да го утрепат с камене, гдето и да го видят.

Сега мислат да пратят казалийски пак човеци в Серез да телеграфират до представителите в Цариград за тая работа; и ако са не свърши работата с телеграф, ще изпратат пак представители дори там.

Доленците казват, ако дадат всичките села от казата владичината, и ние ще дадем; ако ли не, и ние не даваме.

Аз сега дори след въведение Богородично си отидох на село и там намерих отца Макария — архимандрита на Самоковската епархия, да кани избиратели от нашата каза за в Самоков, за да изберат представители там за в Цариград, които да прегледат и да потвърдят устава. Троица отидоха от нашата каза за избиратели в Самоков. Тая архимандрит беше снабден с едно препоръчително от Самоков, с друго от Цариград от смесения съвет и с една печатна брошюра за наставление, как да ся избират представителите.

Поздравлявам и всичкото Ви домочадие.

Тува в Неврокопската каза ся чюдят защо ли ся не тръсят и от них представители и са в сумнение да не би да ги мислят за гърци още, ако и да ся са отрекли преди толкова време от Патриаршията.

Ваш искрен приятел.

НБКМ, БИА, II А, 5784; оригиналът е на български.

119

Дописка от Воден до в. „Македония" за борбите на местните българи срещу привържениците на Патриаршията

1. II. 1871 г.

Следующето извлечение правим от едно приятелско писмо, което говоряше за некои събития, станали на последно време във Водена между народните българе и гъркоманите българе в този град, когато първите искали да въведат българския язик в една от черквите.

„Що става във Водена, има кой да ви пише, аз ще ви забележа само едно по-интересно, на което бех очевидца: Завчера подир многото усилия народ/ните/ българе пожелаха да ся помолят богу по язикът си в една от черквите, гъркоманите ги нападат и стана едно силно сблъскване. В това смущение гъркоманите уловиха една жена на име Илинца Бакалката, която викаше с висок глас „Българка ся родих, българка ке умрам." Гъркоманите българи я влачеха и я гнечаха, та я баняха в коритото на кладенецът, който е в придворието черковно, за да я омият уж от богохулните ѝ според тех думи! ! ! , а тя постоянствуваше да вика по-силно: „Българка ся родих, българка ке умрам", докато пристигнаха некои от братята и я отърваха."

От друго едно писмо из истий град извличаме следующето:

„Любезний брате; що можем да сторим ний сега, когато местната власт не знаем как не е можла да разбере праведните наши желания и е строга против нас? Може да каже некой, че местните власти почитат заповедите на гръците владици повече, отколкото на имп. правителство. За да ся молим богу по язикът си, е строго запретено, църквата е секогаш заобиколена със заптии, които вардят, за да не ся рече нещо по българский язик. Но както и да е, ние не ся отчайвами и нещем никогаш да престанем от законните си желания, защото знаем, че един ден ще ся осветли и местното началство в праведните ни искания и ще ся смили за нас, както и високославното правителство, което изле своята милост връз наший народ чрез високославнийт си ферман, който е ненарушим и е по-твърд от Стара планина, а не както ся е изразявал Солунскийт мутесарифин пред некои от нашите чорбаджии, като ги принуждавал да ся подчинят под гръцкийт владика.

В. Македония, Цариград, бр. 5,1.II. 1871 г.; оригиналът е на български.

120

Дописка на Васил Левски[1] до в. „Свобода"[2] относно необходимостта от освобождението на българските земи: България (Мизия), Македония и Тракия

13. II. 1871 г.

Вие като честен и свободен български вестникар, такъв Ви показва и листът „Свобода", който издавате, /се борите/ без разлика за всеки народ, който би показал, /че иска/ да живее /свободно/.

Ние, българите, бяхме честити чак сега да се сдобием с напълно свободен вестник; /който/ дава право на всекиго да представи народното ни мнение пред света. И ние сме хора и искаме да живеем човешки: да бъдем напълно свободни в земята си, там, гдето живее българинът — в България, Тракия /и/ Македония. От каквато и народност да живеят в този наш край, /те/ ще бъдат равноправни с българина във всичко. Ще имаме едно знаме, на което ще пише: „Свята и чиста република". Същото желаем и на братята сърби, черногорци, румънци и пр. да не остават след нас /и/ в едно и също време да дадат гласа си. Време е с един труд да спечелим онова, което са търсили и търсят братята французи, т. е. млада Франция, млада Русия и пр. Колко скъпо и с какви загуби? Брат брата, син баща, бащата сина си да убива? Сега е време да преварим това зло. /Защо да водим/ втора борба? Сега е лесно и можем с малко материал да се спасим от това гнусно и невярно тиранство, сто пъти по-назад от нас във всичко. Неговите топове, негвите игленки пушки са в нашите ръце. Само ни трябва още мъничко време да поработим /няколко/ години. Но /само/ тогава /след като поработим/, бай Каравелов[3], както ви пиша в писмата с братя Марина

/п. Луканов/ и Иван /Драсов/, с божя воля ще съсипем гнилата страхлива държава, та да съзидаме друга многотрайна по новото здание. Да съсипем, казвам, гнилата и беззаконна държава, но не хората, жените и децата им. /Стига/ само да се покорят на горните свети закони, /те ще са на/ равно с българина.

Бай редакторе, чрез вестника Ви, или както намерите за добре, питаме братята сърби: ще ли ни подадат ръка против общия ни враг едно време или не? Нека ни кажат искрено, та да знаем какво да рачим и ние, и те, щото да не проливаме много кръв. Срамно е ние да сравняваме силата си с такива гламавци, каквито са турците. . . Когато неприятелят ми е по-гламав от мене, той е в ръцете ми с всичкия си материал.

Питаме: сега, когато искаме да вървим кам правия живот и свобода, кой може да застане на пътя ни, ако не иска барим гласа си да дада доброто? Мисля никой /няма/ да смее.

/Трябва/ да се даде правото на всеки народ, па и на всеки човек, който иска да живее почтено и свободно. И ние, българите, отдавна снапъваме с всичката си сила да викаме към човечеството и свободата. Секидневните ни убийства, потурчванията на грабнатите ни невръстни деца, обезчестяването на девойките и жените ни от турчина са били всекидневно оплаквани с кървави сълзи пред европейските консули. На нашия прегракнал глас — никакъв отзив, отникъде помощ, стават учители против нас. Тогава где остава тяхното образование и човещината? И тъй ли ще се оплакваме и ще се надяваме на техните лъжи? Не, наместо сълзи сега леем куршуми, а надеждата ни е на Правосъдния и на наши мишци. Ето че идем, господин редакторе, чрез вестника Ви да предавим народното мнение пред света.

Д. Т. Страшимиров. Васил Левски. Т. I, С., 1929, с. 209—211; Ив. Унджиев, Н. Кондарев. Васил Левски. С., 1956, с. 15— оригиналът е на български.

[1] Васил Левски (1837—1873), идеолог и организатор на българската национална революция. Заедно с Л. Каравелов създава Българския революционен централен комитет (БРЦК).

[2] Орган на БРЦК, издаван от Л. Каравелов.

[3] Любен Каравелов (ок. 1834—1879 г.) — роден в Копривщица, революционер-демократ, един от идеолозите на българското революционно движение, председател на БРЦК.

121

Писмо на българската община в Струмица до Стефан Веркович, с което се моли да бъдат отпуснати средства за училището

22. II. 1871 г.

С настоящето ни идем да оплачем пред Ваше благородие бедното положение на българското ни училище в градът ни, което зле страда опасно е и да не издъхне. Тъз болест не му е причинена от некое наше безгрижие към него, нъ от ужасний пожяр, който изнури силите ни и ни направи невредни в подражянието на училището си, при това еще и разноските са ни големи, а то немами извор да черпим поткрепителни сили. Следователно, като немами и не знаем що друго да правим, припадами на милите наши единородци, от които просим да излеиат милостта си над училището ни; техната милост ще исцели нашето зле страждуще училище. Молим покорно Ваше благородие да благоволите и пожертвувате малко труд за ползата на страждущето ни училище. Ние нема вечно да забравим Вашето добро, което ще сторите на отечеството ни.

Понеже сега са ся стекли от разни места единородни наши братия търговци в Серес за панаира, помежду които несаменно има мнозина с человеколюбиви срьдца и отлични патриоти, благоволете и претставете им нашиата скудост, в коиато ни потхвърли пожяра, а тя потхврьли училището ни в жялно положение, и попросете в името на училището ни помощта им, за коиато ще им бадем вечно признателни ние и нашята челяд. За сащата цел пишем и на г-да братия П. Шулеви, които чрез Вас и поздравлявами. Основани на родолюбивите Ваши чювства остаем.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 290, л. 1; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст. и подг. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов. С., 1969, с. 471—473; оригиналът е на български език.

122

Органът на революционната организация в. „Свобода" подканя българите да отслужат панихида за братя Миладинови

13. III. 1871 г.

Напоминание

Един от най-първите български мъченици, които умряха за българският народ и за неговата свобода, беха братя Димитрий и Константин Миладинови. Тия два братя беха затворени, защото проповядале на народът си народолюбие и съветовале го да изгони гръцкото духовенство и да иска от султанът отделна епархия. Братия Миладинови са родом из Струга, в Македония, и проповедале са, както и първите славянски апостоли Кирил и Методи на нашите братия македонски българе любов и уважение към своият народ, кам своята народност и към своята вяра. Миладинови станаха жертва на фанариотите. На 25 марта тие бяха отровени в една из цариградските темници. Съветоваме нашите родолюбиви българе да отслужат панахида за тия наши свети мъченици на Благовещение.

В. Свобода, Букурещ, бр. 11, 13. III. 1871 г.; оригиналът е на български.

123

Дописка за църковния събор в Цариград, поместена във в. „Јединство"

7. V. 1871 г.

Цариград, 7 май. Смятаме, че ще бъде интересно да съобщим на вашите читатели имената на онези български представители, които след 450 години се събраха на 15 март 1871 г. в столицата на някогашната византийска слава и величие, за да се посъветват братски как да уредят своята църква, която допреди десетина години беше заплашена да изпадне в плен на фанариотите; тя и днес страда от тях навсякъде в нещастна Македония.

Представителите, чиито имена ще ви посоча по-долу, навярно на вашите читатели ще се сторят, че са твърде малко, като се има пред вид статистиката за българския народ. Това е така, но не трябва да се учудвате, защото нашите братя българи се събраха и измежду многото, които бяха дошли, избраха 32 от най-добрите и за да не излагат на големи разходи общините, решиха всеки един от тях да представлява от 3 до 5 общини. Всичките тези лица са предани на делото, някои между тях вече са се отличили на книжовното поле, други на учителското, а има и такива, които наймного са работили за изгонването на фанариотите. Аз ще ви съобщя имената им с изключение на царските комисари и владиците: представител на Охридската епархия — Манойло Кюркчи; Битолска епархия — Тодор Кусев; Велешка епархия — Константин Шулев; Скопска епархия — иконом поп Георги и Стоян Костов; Струмишка епархия — поп Тодор и Константин поп Гутов; Воденска епархия — Георги Гогов; Неврокопска епархия — Коста Сарафов; Кюстендилска епархия — Димитър Ангелов и иконом поп Апостол; Самоковска епархия — Христо; Софийска епархия — Хаджи Мано и Христо Стоянов; Нишка епархия — архимандрит Виктор; Пиротско-нишавска епархия — Коста Даскалов; Видинска епархия — Никола Първанов; Врачанска епархия — Никола Занкинов; Ловчанска епархия — Миро Павлов; Търновска епархия — Петър Ангелов, Кънчо Кесаров, Н. Михайловски и Х. Савов; Рушчушка епархия — поп Петър Арнаудов; Силистренска епархия — Димитър Тодоров и Сава Доброплодни; Варненска епархия — Х. Иванов; Преславска епархия — Величко Х. Савов; Сливенска епархия — Чинтулов и Стеван Стеванов из Бургас; Охридска епархия — Яков Геров; Пловдивска епархия — Георги Груев и М. Д. Балабанов. . .

В. Јединство, Белград, бр. 102, 19. V. 1871 г.; оригиналът е на сърбохърватски

124

Молба от първенците на с. Берово за преминаване към Екзархията и присъединяване към Кюстендилската епархия

1. VI. 1871 г.

Господа родолюбиви членове на Кюст/ендилската/ община.

Почитаемият ни Ваш представител г-н Димитър Ангелов в писмата си на нашата община, като доказва, че Народния събор[1] се занимавал да въведе занапред в по-добър ред епархиите, като соедини частните по-ближни общини с по-главните, за да бъдат улеснени в духовното си управление, нам ся показа удобно време в това случай да можем да постигнем одавна желаемото ни присоединение с Вашата Кюст/ендилска/ епархия. Но това да стане, като е необходимо нуждно да ся отнесем до Народния събор с прошение, предпоче/то/хми предварително да обявим телеграфически. Ради това умолявам и Вас, господа, бъдете тъй добри, поимете тя грижа, вместо нас сообщете чрез телиграфо на честити от Народен събор в Цариград, че нашето желание е да ся присоединим с Кюст/ендилска/ епархия и след някой ден ще стигне и прошението. С това убо ще не задължите да ви бъдем немалко признателни. Прочее, като Ви принасями от страна ни поздравките си с прилично почитание, остаеми завсегда Ваши собратия.

1 юния 1871 г. Берово

П. Атанас П. х.	Димитри Ри/сто/
Па/па/ Михаил П. Георгий	Константин Двояковици
Д. П. Георгиев	Димитри Костов
Петре Никола	Алексия Попов
	Никола Тренев

НБКМ-БИА, II А, 570; оригиналът е на български.

[1] Църковен събор, свикан след учредяването на Екзархията на 23. II. 1871 г. за да изработи екзархийски устав.

125

Сведения за броя на околиите и селата в онези епархии на Македония, които имали право след плебисцит да се присъединят към Българската екзархия

30. X. 1871 г.

Куррие д'Ориан[1] прави общо обозрение на тези български епархии, които Патриаршията зема за гръцки и които не са поименовани в фермана, нъ имат право да влезат в Екзархията, когато жителите поискат това. Ний заемаме от този вестник това, що следва;

Скопия. Тая епархия състои от 4 кази с 462 села, сички български.

Дебър. Две кази, 178 села, от които 16 са арнаутски, а сички други български. Българский язик са употребява по черквите на сичките села, български и арнаутски.

Охрида. Четири кази, 206 села, сички български, освен шест, които са влашки, и друго едно със смесено население.

Пелагония. Битолската епархия има 2 кази с 206 села, сички български, освен три, които са влашки. Главний град е смесен.

Гърците беха пръснали, че битолските българи са се помирили с владиката си; известно е лъжовно и основано на интриги.

Моглен. Три кази и неколко нахии с 130 български села.

Струмица. 3 кази и 2 нахии с 178 села, до едно български.

Кастория. Български села 304, влашки 16.

Поляна. Три кази с 105 села, сичките български.

Драма. Три кази. Жителите в Неврокопско са сичките българе; жителите в Драмско и на две нахии са размесени с превишение на българете.

Мелник. Три кази; сичките села са български, само града е размесен.

Воден. Две кази с 80 села, сичките български.

Едирне. За него ний говорихме в предишните си броюве.

В. Турция, Цариград, бр. 37, 30. X. 1871 г.; оригиналът е на български.

[1] Le Courrier d'Orient, вестник; излизащ в Цариград на френски език.

126

Българската община в Крушево до Стефан Веркович, Сяр, относно събирането на помощи за църквата, пострадала от пожар

21. II. 1872 г.

С настоящето си, като поднесеме на Ваше родолюбие длибочайшата наше признателност за препоръчванието от Ваше страна до Велеската община на двамата наши селяни, испратени от селото ни за събирание на милостиво за изгорелата наше църква, на която и Вие несъмнено ще бидете особено ктитор, смееме и пак да Ви са помолиме, за да благоволите да препоръчате с особено Ваше писмо гос. хаджи Тасю х. Христова и Атанаса Захариева до Пловдивската община и до други тамошни Ваши приятели за просиа за църквата ни, като хми изложите лошото несчастие, що налетело селото ни, и че и ние са държиме яко за Българисма, за което и Вие знаете, че са сме и подписали в арзухалът за соединението и на нашета каза с народната ни Ексархииа и че ако стане нужда, пак сме готови да действуваме за освобождението си от фанариотите.

Прочее, като са надяваме, че пак ще да ни уважите молбата за променуто предложение, остаеме с най-велика признателност и искреност.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 289, л. 2; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст. и подг. за печ. Д. Велев и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов. С., 1969, с. 491; оригиналът е на български език.

127

Писмо от Стефан Веркович, Сяр, до сръбското правителство относно намерението на БРЦК да създаде революционни комитети в Македония

21. III. 1872 г.

Отдава ми се възможност да вляза във връзка с Българския таен комитет. Надявам се да постигна това чрез някой си Димитър Петров, превъзходен софийски търговец. Той е родом от Неврокоп, но от дванадесет години се е установил трайно в София. Дошъл е тук специално, за да се срещне и запознае с мен. Той ме увери, че споменатият комитет има широк контакт отсам и оттатък Балкана; но що се отнася до Македония, не е имал възможност до този момент да намери лице, на което би могъл да повери своята работа. Тъй като имал належаща нужда от такова лице и след като дълго мислил към кого да се обърне, разбрал, че освен мене засега по-доверен човек не ще могат да намерят, комуто биха могли да се доверят. Аз с готовност приех предложението, като заявих, че ще се старая да задоволя комитета с работата си.

Същият ми показа два революционни документа — една брошура и едно писмо, накрая на което се намира печат с лъв, а около него пише: „България, привременно революционно правителство." То е предназначено да се изпраща на различни лица за събиране на парични средства. В него се заплашват онези, които не биха постъпили съгласно искането или пък биха се осмелили да предадат споменатото писмо на турската власт; брошурата пък съветва как да постъпват, за да се достигне желаната цел. Тя е написана изцяло във Вашия дух. Молим го да ми отстъпи споменатите документи, но той ми даде само брошурата, а другото задържа, като ми каза, че му трябва.

На моя въпрос, кога ще се захване работата, той отговори, че се надява това скоро да стане, но без предварително съгласие на Русия нищо няма да се предприема, а така също и без споразумение със Сърбия и Черна Гора. Той каза, че за център на военните операции е определен планинският район между планините Рила и Родопите. Понеже споменатото място е непристъпно и те ще го укрепят, за да стане непревзимаемо. За тази цел сега вече трябва да се започне пренасянето на различни зърнени храни в скритите клисури на споменатия район, като жито, боеприпаси и прочее, за да могат да издържат една по-продължителна обсада, ако се случи турците да ги обкръжат отвсякъде и пресекат съобщителната линия с централните сили на въстанието. Той отбеляза още и това, че след Великден тук ще дойде едно лице от комитета[1] да извърши инспекция на планинския район и по-специално на планината Пирин и други. Така той ме помоли да му помагам със съвети, за да може без опасност и пречки да стигне до целта. Аз му заявих, че ще се старая и ще му бъда в помощ, за да продължи успешно своята мисия, която се отнася до всички нас. Въпросното лице продължително време е воювало под ръководството на Гарибалди, а това предизвиква у мене съмнение да не би да е натоварен да ме постави на изкушение.

Архив Историјског института, САНУ, Збирка Јована Ристића, инв. бр. 12/174, сигн. XII/4; срв.

гръцко взаимно училище. И понеже не можеха да се черкуват в манастирската черква в Горна Каменица, защото е малка, а при това отстои доста надалеч от тоя квартал, то поискаха чрез мене да им се издаде Височайши императорски ферман за издигане нова черква в квартала си. Този ферман, след като се издаде, когато трябваше да се изпрати от Патриаршията направо до мене, както бях поискал и бях пратил и пари, той бе изпратен до игумена на тукашната св. обител „Св. Предчета". Като се научиха за това жителите на Долна Каменица, ядосаха се много против мене, че уж съм ги подигравал. С много ласкателства аз едвам можах да ги убедя, че посредством Негово всесветейшество ферманът ще ми се даде от игумена и ще го връча тям. Макар че преди 15 дни и да съм писал официално до Черквата, като казвах, че е нужно да се заповяда на игумена да даде фермана; освен това и жителите на споменатия квартал телеграфираха, обаче не само аз не получих отговор на писмото си, но нито жителите — на телеграмата. Възползувани от това обстоятелство, членовете от панславистическата пропаганда са им обещали не само ферман да им издействуват вътре в 15 дни, но и с разноски от пропагандата да им съградят черква. Днес пак дойдоха жителите от поменатия квартал и официално ми заявиха, че занапред нито ферман искат вече, нито митрополията признават. Освен това те поискаха официално да им повърна паричната сума, която бяха дали за издаването на фермана; и аз, след като ги молих със сълзи почти три часа, едвам ги убедих да потърпят още няколко дни, но не зная дали ще удържат обещанието си. И тъй не стигат скърбите и притесненията, които търпя от българогласните села, щосега тукашните членове на пропагандата издъно вече разбъркаха след прогласяването на схизмата, но ето че възникна и тоя скандал в самия град, който е център не само на тукашната епархия, но и на околните седем кази.

Колкото пък се отнася до тукашната св. обител на „Св. Предтеча", и друг път съм писал до Черквата, че е огнище на панславизма, но не бях послушан. И сега за последен път съобщавам, че ако Черквата не вземе потребните мерки, за да ограничи отците в тая обител, не само народът ни ще изгуби един стар и твърде богат манастир, но и от него ще се разпространи заразата във всички тукашни места по причина на връзките, които отците имат с жителите. За това нещо поискайте сведения и от светия драмски митрополит, който миналата неделя без малко щеше да стане жертва на пламенната си ревност.

Моля прочее, Ваше преосвещенство, като прочетете настоящото ми, да предадете поверително съдържанието и на Негово всесветейшество и дето трябва другаде; защото досега аз успях да разстроя козните на тукашните панслависти, но за в бъдеще моля Черквата да вземе под сериозно внимание писаното от мен и ми окаже една малка подкрепа.

С надежда, че ще получа благоприятен отговор от Ваша страна и след като попитам за желаното ми Ваше здраве, съм на Ваше преосвещенство най-малък в Христа брат и готов на заповедите Ви.

Йорд. Попгеоргиев и Ст. Н. Шишков. Българите в Серското поле, II изд., Пловдив, 1958, с. 6—7; оригиналът е на гръцки.

130

Писмо от Стефан Веркович, Сяр, до сръбското правителство относно подготовката за въстание в района между Пирин и Доспат планина и желанието на българите от Неврокопско и Мелнишко да се присъединят към Българската екзархия

12. XI. 1872 г.

В началото на пролетта по време на последния тукашен керван Ви съобщих, че се запознах с един търговец от София, който е във връзка с Българския таен комитет. Същият ме осведоми, че не е успял досега да установи връзка с Македония. Неотдавна, когато се съветвали на кого да се доверят, той и още някой забелязали, че не могат в този край да намерят по-доверено лице от мен, комуто да се доверят без всякакво съмнение и опасност; защото са слушали от мнозина да хвалят моите принципи и примерна честност, които са в състояние да задоволят и най-скрупулния патриот, тъй като са изградени на здрава основа и строга правда. И така той получил нареждане да ме потърси, когато дойде тук, и да ми се довери. Аз казах на упоменатото лице, че ще се старая според възможностите си да оправдая доверието, което ми се оказва по такъв чудесен начин, и че вярата ми е по-твърда от камък. На това споменатият родолюбец ми съобщи следното: т. е. че едно лице,[1] воювало в Италия под ръководството на Гарибалди, е определено от комитета да дойде в този край, та да проучи местоположението и проходите на Пирин и близките ѝ планини. По-нататък ми съобщи, че за главен център и лагер на въстанието е определен планинският район межу Доспат и Рила, в който е разположена Разложката каза, оградена отвсякъде от планината, където по думите на същия отдавна е започнало да се пренася и натрупва онова, което е необходимо за споменатата цел, като боеприпасите, жито, сирене, масло и други храни; подобни неща и същото количество ще се натрупват по тайните клисури на този предел така, че ако случайно би се прекъснала съобщителната линия и не са в състояние да набавят необходимото, да издържат на продължителна планинска обсада. На моя въпрос, кога смята, че ще започнат действията, отбележи, че затова още нищо не му е говорено, но се надява, че не ще се чака още дълго мечтаният час и че цялата работа се извършва по внушение на Русия и без нейното изрично съгласие не ще се предприема нищо.

Но до този час споменатото лице не е идвало тук. Както узнах вече от същия търговец, който преди няколко дни беше тук във връзка със своята търговия, повод на неидването на горното лице е следният: същият търговец след завръщането си от панаира се срещнал с посочения човек и му казал това, което чул от мене, на което този му отговорил в никакъв случай да не ми се доверява, защото тези дни се е научил от сигурен източник, че съм страшен враг и демон на българската народност, който тук не пребивава за друго освен само за да ръководи и контролира сръбската пропаганда, чиято цел е да накара македонските българи да заменят своя сегашен говорим език със сръбския. Аз много се учудих, като чух споменатата пъклена интрига, и се заклех по най-тържествен начин, че никога ни насън не са ми идвали такива мръсни и подли мисли, от които душата ми се гнуси, както от ада, защото това би било от полза само на

заклетите врагове на славянския род, които денонощно молят господа: „не обединявай, боже, гяурите!“, а че съм въплъщение на славянската взаимност; времето ще покаже, че споменатата клевета е напълно неоснователна. Същият забеляза, че и той им е говорил именно в този смисъл относно моята лоялност, но не му се удало този път да ги убеди. По отношение на споменатото лице ми каза, че от време на време под формата на търговия предприема пътувания от Дунав до Кюстендил, че до 1 юни е било там и след това се отправило за Влашко, за да присъствува на общото събрание на комитета, което е трябвало да се проведе през юни.

Тукашният паша преди 20 дни отпътува за Цариград и още не се е върнал. Той е фанатичен привърженик на гъркоманските интереси, защото зверски мрази българите като сродници на славяните. Той прави всичко възможно, за да попречи на българите от този санджак да съставят махзар, с който да засвидетелствуват своето желание за съединение с Българската екзархия. Неврокопската каза е успяла за трети път да го състави и изпрати в Цариград; също така и Мелнишката каза; но към тази епархия принадлежат още Демирхисарска и Петричка каза, следователно за да се успее, трябва да изпратят в Цариград махзари още и от посочените две кази. Цялата Петричка каза е осигурила печати и така лицето, на което е бил предаден махзарът да го донесе тук и изпрати в Цариград по пощата, тръгнало за с. Черешница, Демирхисарска каза, където чуло, че се намира махзарът на Демирхисар, за да дойде тук и двата махзара заедно да отправи, където трябва. Но гъркоманските шпиони узнали за тях и подкупили мелнишкия каймакамин да ги залови и да им отнеме махзарите, за да ги даде на владиката, който му обещал за услугата 50 меджедии. И тъй дошли в Черешница две заптиета и като намерили петричлията, подкарали го за Мелник; за щастие махзарът не е бил у него, а у селския свещеник, който същата нощ избягал по околни пътища в Неврокоп и тайно дал на общината махзарите, за да ги изпрати в Цариград. Когато петричлията дошъл в Мелник, каймакаминът започнал да го псува и заплашва, че ще го хвърли в затвора, ако не пожелае да му предаде махзарите; същият му казал, че не са у него, а са изпратени чрез друго лице в Серес, откъдето с пощата ще заминат за Цариград. След като го държал един ден в тъмница, пуснал го и му заповядал да отиде при пашата, за да вземе от него удостоверение, че им е разрешено да правят махзар; ако не му донесе подобно писмо, тогава ще го държи цели три месеца в затвора, загдето се е осмелил да сее раздор и разпра между жителите. Вече от пет дена чака подобно писмо и още не го е получил и казва, че ще го чака, докато не го получи, защото, ако се върне без подобно писмо, непременно ще попадне в затвора и бог знае кога ще може да се освободи.

Преди 10 дни тукашната българска община получила писмо от Екзархията, с което ги осведомява, че на тяхното искане садразаминът изпратил телеграма до всички мютесарифи в този край и строго им забранил да не насилват онези българи, които не биха искали да признаят властта на гръцкия владика.

Архив Историјског института, САНУ, Збирка Јована Ристића, инв. бр. 26/491, сигн. XXVI/7; срв. А н а Р а й к о в а. Документи за националноосвободителното движение в Македония

през 70-те години на XIX в. Исторически преглед. С., 1968, кн. I, с. 133—135; оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Става дума за Димитър Общи.

131

Писмо от черковното настоятелство на с. Плевня, Драмско, до игумена на манастира „Св. Петър и Павел“ Йеремия, с което молят да бъдат извинени за задържането на отец Партений Разложки

10.XII.1872 г.

Ваше всепреподобие отче игумене г-не Йеремие! В обител св.-го П. и Павла.

Макар и да ся забавихме, обаче днес прихождаме с целуването на Вашата св. десница да попросим от Ваше всепреподобие извинението от страна на отца х. Партения Разложкий, понеже, както може да сте разбрали от писмата ни до Пазард/жишка/ община, запряхме светиня му тука по наша необходима нужда да ни бъде священник, понеже селото ни требваше без него да стои без св. литургиа.

Като верваме, че Ваше всепреподобие не ще земете за работа отсъствието му от мънастиря Ви, нъ още ще ся благодарите, че ни направи голема услуга, поздравяваме Ви прилично и сме от черковното настоятелство. (Печат): Българска община — Драмска църква; (на турски): милет-и булгар (българска народност, 1288 (1872) г....

НБКМ, БИА, IIА 3180; оригиналът е на български език.

132

Реферат на Стоян Новакович[1] и Милан Куюнджич в Сръбското книжовно дружество срещу фалшификациите на Милош Милоевич

1. II. 1873 г.

В предговора към тия песни на лист 9 стои, че сърбите в света са на брой всичко 11 650 000! О, хубави цифри, само ако бяха истински...

Но г. Милоевич въобще се отличава с това, че той знае всичко обратно на това, което знае целият останал свят...

...Отворете „Пътепис на истинската — Стара Сърбия“, I, и ще намерите (с. 31), че Самоков е сръбска покрайнина...

От етнографията на тези народни песни, за които говорихме по-рано, се вижда, че надали някъде на Балканския полуостров има българи.

...Като че ли Милоевич се задоволява с това, без да се задълбочава, а има места, където отрича на българите да са славяни и ги праща при монголците.

Това е напълно небратско и неполитично постъпване спрямо най-близкия ни на изток народ. Не ни стига, че подобни неща и завоевателната политика в средните векове ни хвърлиха под турско иго, но трябва с подобно държание към българите да подновим старото зло. Наш дълг е да отхвърлим от нашата литература всяка неблагородна постъпка.

...Иначе у Милоевич начинът на доказване в полза на сърбите и против българите е толкова плитък и несигурен, че с него българите могат да си послужат също така добре против сърбите. Както той доказва, че особеностите на българския език са сръбски, така също и българите с подобни доказателства могат да кажат, че няма сръбски език, дори че ние тук в Белград пишем по български...

Гласник српског ученог друштва, кн. XXXVIII, Белград, 1873, с. 331, 334, 342, 346, 347, 348; оригиналът е на сръбски.

[1] Ст. Новакович (1842—1915), виден сръбски учен, който впоследствие станал първият идеолог на „македонизма". Първоначално стои на правилни научни позиции и осмива шовинистичните претенции на Милош Милоевич по отношение на българския народ.

133

Из словото на З. Петрова, учителка във Велес, произнесено при посрещане на българския владика Дамаскин

1. IV. 1873 г.

Голема е радостта на всичките събрани при туй св. заведение — училището. Да! Голема е! В този светъл, тържествен и много очакван ден, в който присъствующите ся радват и радостта им е изобразена по лицата с най-живи чърти, тази радост прочее и мене мя окуражава да ся представя пред ваше пр-ство, за да ви поздравя с тази си кратка реч — добре дошле!...

Нъ днешната радост не е само нашя, нашето духовно угощение не се състои от няколко сътечественици, нъ от милиони българи. Българский народ, който живее от Бел Дунав до Бело море и от Черно море до неграничени предели в пространното Отоманско царство знае и въсхищава ся за днешното тържествено посрещане на народнийт ни архипастир — на Негово преосвещенство г. Дамаскина.

Въистинна, братья! най-честито от нашийт народ е днешното поколение, зачтото мнозина ся преставиха у вечността и не можеха да видят туй народнб прославление; а ние доживехми и видехми испълнено възлюбленото си желание — низависима Българска екзархия с пълно йерархическо управление. За това нека е вечно благодарение на Господа нашего Иисуса Христа; той на избави от омразното за нас иго на фенерците: той ни показа истиннийт път и на умъдри как можем да постигнем черковното си освобождение.

Днешнийт ден е много знаменит за нас, зачтото подир дълбоката нощ, която ни покриваше с тъмнина, сега едвам блеснаха зари от светлина и над нас; той ще бъде, думам, записан у народната ни история, защото подир много дълбокото време, в което бехме уничтожени, сега скоро хванахме да славиме тържество всенародно. За това е и най-прилично да похортуваме за нас самите — какво сме биле, какви сме днес и какви можем още да бъдем, ако са въсползуваме от науката, что ни учи миналото.

Историята ни учи и расказва, че сме биле некога си славен народ! Подир това различните обстоятелства, а най-много злобните фенерци причиниха ни дълбоки и най-много злобни рани. Фенерските владици употребили всичките възможни средства само и само да искоренят всякой наш напредък. А ние, вместо да са гордейме с милото си българско име, ние го носихме като срам, с една реч, потънали бехме в тъмнота и невежество.

Нъ днес можем да речем тъй, както е речено в Св. писание за пророка Данаила „в простоте своеи избавих ся от уст лювових". Нашето простосърдечие, правдолюбие и искренност ни помогнаха, та видехме себе си пак в пътя на напредъкът. Като са освободихме на всегда от нашите гонители — гърците, — ние вече са наслаждаваме със слушанието на матерния ни език в черковите. Распространиха се всякъде народните ни български учил., гдето изучава нашето юношество, как треба да почита своя народ и да жъртвува всичко за неговите интереси. Отвориха ся девически училища, гдето ся въспитават девиците, за да станат учени майки, които ще отхранят достойни синове на България, и други св. заведения. Най-сетне нашата майка Екзархията снабдева колкото е възможно по-скоро всека епархия с народен архипастир, който познава гласът на повереното си стадо, и народът наедно свободно да ся събира, като детца от една майка при свойт пастиреначалник да размислюва, как по-добре да утвърди бъдщността на Отечеството си и с каква сериозност да захване да работи за своето просвещение и образование.

От това следва, че достигна и до нас блескавата заря, която ни обещава великолепен ден, а още по-прекрасен вечер. Фенерците желаят и скърбят, а нас обладава неописана радост.

Всичките си прочее правдини придобихме само и само с народното постоянство и съгласие; то е наистина, что на уварди от най-развратното управление и злоупотребление на чуждото духовенство. Мнозина са помъчиха да на отвърнат от този спасителен път, но българети ся противиха с една дързост, която всичките народи зачуди; затова требва и занапред пак да следваме по истата линия и да гледаме за по-голем напредък. Следователно нека ся хвърлим всеусърдно в областта на науката и тогас никой не ще може да ни каже, че сме прости и неспособни за самостоятелна черкова, даже и неправославни, что и нарекоха и „схизматици" коварните фенерци. Учението прочее, учението ни каза и ще ни каже как треба да отбегваме внушенията на немирните наши неприятели, които искат да на отвлекат от правий път.

Сега, братья българе! Понеже Екзархията снабди и нашата епархия с единороден пастир и чрез него ще имаме, както казах по-горе, оздравено нашето бъдеще. Негово пр-ство като българин ще ни бъде всегда близу до сърцата и ще ся труди за доброто и успехът на единородците си...

В. Право, Цариград, бр. 9, 14. V. 1873 г. Притурка; оригиналът е на български.

134

Дружество „Възраждение“ в Солун се обръща с позив към българските общини и народни читалища да подпомогнат солунчани да си построят българско училище и черква

1. V. 1873 г.

Вие знаете, че три-четире години насам съществува в градът не едно народно училиште, в което са въспитават даром българските деца и от двата пола: нъ бидейки нема общината ни едно какво годи место, народно притегание, кое да послужи за тая цел, училиштето ни премештавано от махала в махала, в къщя с наем, претърпевало е затваряния; тая неправилност е принуждавала българчетата да побегнат в гръцки училища и в техна собственна штета и в штета на нашата народност. Излишно е да кажем, че туй състояние на работите ни е в същевреме извор на немощ за нашата народност и зла припоръка за нас самите. Ето зачто българското общество „Възраждение“ в Солун реши да се погрижи, за да въздигнат в градът си с една народна църква и едно свое училиште, въздвигане толкос необходимо за напредъкът на българштината в Солун частно и в Македония въобште.

Повече богати с чувства не ли със сребро, ние, малобройните членове на „Возрождение“, не са заемаме с нашите слаби средства да изведем на добър край едно дело от таквас важност; ние твърде учтиво молим нашите сънародници повън да благоволат да ни улеснят в нашето предприятие, на което, повтаряме, успехът виси само и само на техний патриотизъм и от техната штедрост. Ние вече бидохме честити да добием помощта на братията в Ц-град, именноже: Македонската дружина би доста добра да ни снабди в тези мъчни обстоятелства с един учител, който работи от една година насам и са задължава от същата дружина да учителствува и занапред; нуждите обаче на Солун по тая част днес взимат по-голем размер; Солун има велика потреба: от добре нарядено училище, в кое да работят най-мало трима учители, от девическо училище, все тъй нарядено, кое да може да дава народна отхрана на бъдещите солунски български майки, като работят и в него поне две учителки, които да разбират добре званието си; а сами ний в такъв случай да си помогнем, да отговорим на тия належящи нужди, от които зависи най-много добруванието на българщината в градът ни, немаме силата, немаме възможността, требват ни значителни средства за това, толкова повече при днешните условия в Солун: где заседава главний клон на еллинския силлогос, който разполага с огромни средства, достойни да препоръчат както великата идея за надменност и преобладаване у елинското племя, тъй и родолюбивите чувства на пожъртвователите гърци вкупе и погърчени братия.

Ний обичаме да верваме, че нашите подканвания в тос случай щат намери добър прием в сърдцето на всякой българин. Ний мислим, че 11 майя е един от онез дни, в който всяка българска душа е най-добре настроена да изрази своята признателност към великите си благодетели — патроне народной ни церкви.

И тъй — ако Солун, който е дал незиблемите първи стълповени на българска църква, отхранил основателите на днешната ни писменост, чрез която са възвести словото божие и на целий славянский мир, ако

родината техна, повтарям да речем, е достойна да са украси по време втораго воспостановления народной ни йерархии (благодарение на милостивото око, с което са е пригледал българскийт народ от августейшийт си цар султан и баща) с памятник — въздигнат от признателност за безценните техни подвизи, с благодарно-принесени днес лепти от вси български синове, то по-достойн за те памятник не може да бъде освен една великолепна българска църква, в която на языкът святих Кирилла и Методия да са чете словото божие, и едно народно училище (Алма матер) — в техна чест и имя, което да служи за разсадник народнаго ни просвещения на потомците единограждане техни. Тука, инициативата в това св. дело са пада на наший народ, ми же са крепим и с надежда, чу щат му подражаят скоро-скоро и вси сродни нам братия словяне, които умеющец да ценят прилично така святите подвизи на първите си апостоли, славно щат са притекат да пожертвуват най-благостиво в техно имя евангелските си лепти и с това най-достойно да почетат паматта им в Солун.

С пълна надежда, че почтените общини и читалищни настоятели възде низ отечеството ни щат угадаят желанията ни и щат присъединят старанията си (говориме за Солун) на тези от наша страна, тъй что добре-разбранно да са препоръчи съдържанието на настоящето ни где би требвало между нашите сънародници от всички классове по отечството ни и да са приберат доброволните пожъртвувания за пред олтарят на двамата св. братия в Солун, ний с искрена любов пружяме братска ръка към всички общински читалищни членове и труженици по народното просвещение и честитящем им народний праздник 11-й май, тържеството на тържествата за българский народ частно и за целий славянский мир въобще държаем да са подпишем техни сътрудници.

За настоятелството общества „Возрождения“ в Солун,
деловодителят М. К. Буботинов[1]

В. Право, Цариград, бр. 8, 7. V. 1873 г. Притурка; оригиналът е на български.

[1] Михаил К. Буботинов, роден в София, участвувал в революционното движение.

135

Дописка от училищното настоятелство в Скопие за тържественото посрещане на Кюстендилския български владика Иларион, който минал през града на път за епархията си

25. V. 1873 г.

С голема радост има да ви опиша как на 20-истий ся известихме, че пристига в града ни н. високопр., свято Кюстенд. г. Иларион; като не можахми да получим по преди известие, не бехми ся сбрали, за да го посрещнем, нъ на истий минут разнесе ся слух по целий град и отведнъж начна да ся стечва народът в училището и излезоха, за да го посрещнат, а н. високопр. беше присигнал вече до стенити на училището. Щом го виде народът, всички нароиха ся кой по-бързо да му целува свята десница

(а учениците не беха по причина, че немаха известие) и н. високопр., като слегна от каляската си, прекръсти ръката си, начна да го благославя и да поучава народът: да са верни към правителството, защото чрез него сми добили църковните правдини. Като чу народът такива поучения и наставления от народний си владика и милостивото му поведение към народът (а не както досегашните гр. фанаристи да казват: не ща такови гайдаре и прост да влиза при мене), всички от радост просълзуваха и виждаха да говорат: кога ще дойде и наший избранний владика г. Доротей, споряд 10 чл. от им/ператорския/ ферман, зачто, ако да умрем, с отворени очи ще останеме за желанието ни, а пък други отговаряха: скоро ще дойде и тук зачто милост, отец и г. — султан А. Азис, когото Бог дълго да го поживи, скоро ще испълни желанието народно. След това с големо тържество занесохми го в определената стая в училището. Всички, които чуха, дохождаха да му целуват десница, по това обедва, след обеда начна общината да го принудат да отслужи бож. служба на св. Константин и Елена, а н. високопр. не рачи, като доказа, че било противно на правилата. После ся качи на ата, придружен с двама гавази, четворица попове, и отиде да посети мютесарифина, гдето са прие с голема чест; на завръщанието направи неколко визити и ся прие в къщата на г. Йова Скарича Бошняк, гдето и пренущува. На сутринта на св. К. и Е., пак придружен от по-главнити лица, направи визити и в неколко гъркомански къщи и по това връна ся да обедва в горереченната къща. След обед поръча за каляската си, придружен от г. Йове К. Георгиев, отиде да посети н. високопр. Акиф-Мехмед паша, на чифликът му, един час растояние от градът ни, гдето ся приел с голема почет. А кога тръгнаха затам, понеже нема тук гръци, а гъркомани само неколко, начнаха да говорят „е! слава Богу"; ще са ослободим вече, ще си върви, а на завръщането направи пак неколко визити и всички, които срещнаха по пътя, гологлави целуваха св. десница и с отворени очи гледаха към н. високопр. А горереченние на после казваха: да ли за тук ще биде, что ся върна пак? на вечерта ся прия в къщата на г. Х. Д. Ко. П. Д. Икономова, гдето и пренощува, а народът непрестаяше от да иде да целува на народний ни владика св. десница. На сутринта на 22 тръгна за епархията си чрез Велес, гдето ся испроводи от всички ученици с песни и конници го придружаваха до 1 час от града ни, такво бе зрелището и радостта на тукашните жители тейзи дни, гдето с перо не мога да ви опиша.

Нъ жялно, г. р-ре, да стават дописки във вестниците противу такви добродушни и народни пастири, както н. в. Иларион, что е страдал толкози препятствия на въпросът ни, жално, че не може да им оцениме добрината.

В. Право, Цариград, бр. 20. 30. VII. 1873 г. Притурка; оригиналът е на български.

136

По искане на Славянския комитет в Одеса се препращат по дипломатическа линия до директора на Азиатския департамент в Петербург (Ленинград) събраните от руския консул в Солун данни за състоянието на просветното дело в Македония

8. VI. 1873 г.

Нашият консул в Солун ми представи списък на градовете и българските села в Македония, които се нуждаят от създаване на народни училища, както и бележки за нуждите на създадените преди училища. Тези сведения бяха издирени от нашия консул по молба на секретаря на Славянския комитет в Одеса г. Митрович и са необходими на споменатия комитет с оглед на неговото намерение да събира през настоящата година пожертвования за българските училища.

Считам за свой дълг да препратя на Ваше превъзходителство този списък за сведение.

Бележки за градовете и българските села в Македония, които се нуждаят от създаване на народни училища и за нуждите на съществуващите училища

Градове:

Солун — Има едно училище, в което се преподават начални предмети; учителят е един; учениците: момчета — 30, момичета — 15. Българската община се грижи както за усъвършенствуването на самия учител, така също и за построяване на църква на името на славянските просветители Кирил и Методий в Солун — родината на тези светци. Но само за училището ежегодни са необходими най-малко 3000 рубли. В района на град Солун има 40 селища, 8 от които са населени с гърци, а всички останали — с българи. От последните само в *Церово*, намиращо се на 8 часа разстояние от Солун — има народно училище, което е под ведомството на солунското; в него има един учител и 60 ученика. Преди една година в Церово започнаха свещенослужението на славянски език; преди шест месеца започнаха да изявяват желание да имат свое училище и богослужение на български език следните села:

Киречкьой — 600 къщи, на един час разстояние от Солун;
Негован — 350 къщи, на 9 часа разстояние от Солун;
Висока — 250 къщи, на 8 часа разстояние от Солун;
Айватово — 230 къщи, на 3 часа разстояние от Солун;
Гювезна — 200 къщи, на 4 $^{1}/_{2}$ часа разстояние от Солун;
Сухо — 500 къщи, на 7 часа разстояние от Солун.

В *Киречкьой и Сухо* поради тяхната многочисленост трябва да се назначат един учител и една учителка; да се осигури годишна издръжка от 30 до 40 турски лири, а така също селата да се снабдят с по един кръг църковни книги.

Сяр — 6000 къщи; в района на града има 150 български села, едно училище в града и едно в село Горно Броди.

Неврокоп — 1500 къщи; в неговия район са включени 100 български села; в самия град има две училища — мъжко и девическо.

Мелник — 1500 къщи; районът му обхваща 150 български селища; има едно училище.

Тези три града се нуждаят от църковни книги и от парични спомоществования за откриване на мъжки и девически училища в околните, помноголюдни села.

Български селища, разположени по посока на железопътната линия Солун — Велес (Кюпрюли):

Топчин — 50 къщи, на 4 часа разстояние от Солун;
Вардаровци — 100 къщи, на 6 часа разстояние от Солун;
Карасуле — 100 къщи, на 9 часа разстояние от Солун;
Гевгели — 200 къщи, на 12 часа разстояние от Солун;
Сехово — 60 къщи, на 13 часа разстояние от Солун;
Баялци — 60 къщи, на 14 часа разстояние от Солун;
Горичица — 50 къщи, на 16 часа разстояние от Солун;
Богданица — 200 къщи, на 16 часа разстояние от Солун;
Стояково — 65 къщи, на 17 часа разстояние от Солун;
Валандово — 100 къщи, на 15 часа разстояние от Солун.

Всички тези селища се нуждаят от учители и църковни книги, а Гевгели и Богданица — и от учителка.

Тиквеш — в района му има 50 села, от които поне в 6, по-многолюдните, би трябвало да има по един учител.

Гуменджe — 500 къщи, има две църкви — в едната богослужението се извършва на славянски. Имат едно училище под ръководството на солунското; имат учител и 80 ученика. Нуждаят се от учителка. Около Гуменджe са разположени 20 селища, от които поне в пет, по-многолюдните, е необходимо да се назначи по един учител и да се достави по един кръг църковни книги.

Поляна — град, 1200 къщи, на 8 часа разстояние от Солун, в района му има 20 села.

Струмица — 1300 къщи. В района на този град има 20 български селища. Преди три години в Струмица изгоря единствената българска църква.

Малешевски окръг — близо до Струмица, обхваща 15 български селища. Всички се нуждаят от учители, учителки и църковни книги.

Радовиш — 1000 къщи, на 35 часа разстояние от Солун. В околността му се намират повече от 35 села. В него има едно училище с учител и 80 ученика, нуждае се от учителка, а за селата от църковни книги.

Селища, които са разположени по пътя от Солун за Битоля (Манастир)

Горно и Долно Куфалово — 400 къщи, 6 часа от Солун;
Литовой — 60 къщи, 8 часа от Солун;
Ениджe Вардар — 600 къщи, 9 часа от Солун;
Воден — на 16 часа от Солун, 500 къщи; в района си има 60 села.

Всички тези градове и села се нуждаят от учители и учителки.

Костур (Кастория) — 2000 къщи; в района му има 150 български села, от които само в 3 — народни училища. Самият Костур също няма нито учители, нито църковни книги.

Налични учители в българските училища в Македония и къдeто са получили образованието си:

В *Охрид* — Г. Пърличев, възпитавал се е в Атина, но е ревностен българин.

В *Прилеп* — Н. Ганчов, ученик на Найден Геров.

Във *Велес* — В. Попович, учил се е в Русия.

В *Щип* — Г. Ковачев, също.

В *Солун* — М. Буботинов, ученик на Филаретов.

В *Кукуш* — В. Мачуковский, учил се в Русия.

Всички тези учители в преподаването си се ръководят от учебници, издадени като библиотека на Данов в Пловдив (Филипопол); ползуват също и преводи от руски език.

В Охрид, Прилеп, Велес, Щип, Солун, Кукуш-Сяр се чувствува недостатък от книги с духовно, историческо и филологическо съдържание.

Забележка

Училищата в Солун, Царево, Костур и Сяр получават поддръжка от Македоското дружество в Цариград. Изобщо българските училища далеч не са в цветущо състояние. Българският народ се намира в бедност и невежество. Тези от българите, които са получили образование, при всичката си ревност да бъдат полезни на своите еднoплеменници, са лишени от материални средства. Гърците се възползуват от тази немощ на българите — създават силогоси (дружества) за разпространяване на гръцката писменост в Македония — подготовка на млади гърци да заемат учителски места; откриват нови училища, правят паринни и книжовни спомоществования на съществуваните гръцки училища. Силогосът в Сяр например има за свое задължение да изпраща книги и пари в Кавала, Ениджe, Мелник, Неврокоп и околността. Силогосът, който се намира в Солун, се грижи за Воден, Гуменджe, Ениджe Вардар, Негош, Струмица (където от Атина са изпратени учител и учителка и преподават безплатно), Поляна (Дойран), Велес (Кюпрюли), Прилеп, Костур (Кастория), Крушево и Охрид.

Серският силогос се намира под тайното председателство на тамошния митрополит, а солунският — под тайното председателство на гръцкия консул; двамата се намират във връзка с атинския силогос, откъдето получават пари и книги; освен това имат меценати в Цариград, Виена и Одеса между тамошните гърци.

Государственный исторический архив Ленинградской области, ф. 400, оп. 1, ад. хр. 8, л. 41—45; оригиналът е на руски език.

137

Дописка до в. „Раденик“ във връзка с българо-гръцката разпра в Охрид и Сяр

5. VII. 1873 г.

Съобщават ни от Охрид, че между българи и гърци се е завързала жестока борба. От всичко, което се случи досега, се вижда, че българите ще излязат победители. В Сяр е станал истински бунт. Народът в никакъв случай не желае да приеме гръцки владици и ги проклина. Говори се, че жителите от няколко доспатски села са изгонили дяконите на владиката, които били изпратени от Сяр да събират от народа владишкия данък. Серският владика, като се е научил за това, отишъл самият той заедно с няколко заптии да „просвети“ непросветения народ. Обаче непокорните славяни се надигнали и замеряли владиката с камъни.

В. Раденик[206][1], Белград, бр. 80, 5. VIII. 1873 г.; оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Вестник, издаван от сръбския революционер-демократ и социалист-утопист Светозар Маркович.

138

В дописка от Сяр до в. „Право“ се съобщава, че фанариоти нападнали българския учител и жена му

17. VII. 1873 г.

Испитанията на българското училище, които станаха на 29 юния, са случиха по един скандальозен начин. Като се испитваха учениците, гърци са вмъкнаха в множеството на присъствующите и извикаха: „Всичките българе да пукнат!“ И откато изговориха тези думи, побегнаха. Българете имаха великодушието да са не докачят от тази безсрамливост и испитанията следуваха, когато са зададе една чета от гръцки ученици, които навъзлезоха по стълбата на българското училище и хванаха да тропат с краката си и да подсвирккват на присъствующите. Мнозина от тези последните поискаха да накажат безсрамността им; но при умоляванието на българския учител те са отказаха и са задоволиха с това само, дето да турят един пазач пред вратата на училището. Благодарение на тази мерка испитанията можеха да са продължат без ново смущение.

От него ден после българският учител не може да дерзне да излезе сам на улицата, без да са изложи да бъде грубо поруган или нападнат с камъни от гърците. Преди три дни, като се връщаше от разходка с фамилията си, той са приближи до десетина млади гърци и го напсуваха исто, тъй както и жената му. Гърците им направиха тази хубава подигравка: казаха им „несолени българе“ и пръснаха отгоре им песък, като казваха, че искали да ги посолят. На другия ден жената на учителя се връщаше от черква: като заминуваше през мястото, което се казва Св. Георгий, тя са удари в главата от един камък, който я свали премрела.

На 3 на този месец истийт учител беше на расходка, съдружен от слугата си, когато тридесетина гърци ги сподириха и почнаха да хвърлят отгоре им камъни с придружение на псувни.

За всичките тези обиди г. Салганджиев (тъй се именува учителят) са оплака на мютесарифина и поиска, щото да доведат пред властта управителят на Конду-Кости, член на темизи-хукук меджиси[1], когото учителят обвинява, че е подстрекателят на всичките тези безчиния. Мютесарифинът изпрати едно забтие, за да го доведе. Забтието са върна след малко и каза, че лицето щело да се представи след един час. Но той не остоя на обещанието си. Деецът на гражданствениата власт отиде пак у тех и го взе под стража. Из пътя, тойзе человек побегна и са скри в елинското консулато.

Известен за туй побегвание, мютесарифинът са показал за разсърден, казват. След малко дойдоха да му казаха, че побегналий бил еллинский подданик и като такъв той са отказва да са представи на съд пред едно турско началство. Тогава управителят рекл да кажат на Атанасаки (тойзе е членът от меджлисът) да доведе сам управителят си. Атанасаки дойде сам на конакът и без да види мютесарифина, разговори са с бинбашийт и си отиде. Учителят чака до вечерта следствието на оплакванието си. Като са отправи изново до мютесарифина, той го изпрати с тези думи: „Хайде, даскале, сен ею адам сън, бак ишине, бен ону гетиртирирам.“[2]

Тойзи начин на отдаванието на правосъдието зачуди даваджията. Но той требваше да са покори.

Ако намесването на гръцките консули в работи, дето законно те немат нищо да видят, не са нрави на турските власти, това е дело на тези власти, но не е праведно, щото българете да теглят от това.

Търпението на българете е за чудо: но чудесата из ден в ден намалеват и гърците не требва да злоупотребяват благосклонността, на която от малко време насам са предмет от страна на турското правителство.

В. Право, Цариград, бр. 20, 30. VII. 1873 г. Притурка; оригиналът е на български.

[1] Т. е. окръжен съд — гражданско отделение.
[2] Т. е. „Хайде, даскале, добър човек си, гледай си работата, аз ще го докарам.“

139

Донесение на руския консул в Битоля В. Максимов до руския посланик в Цариград Н. П. Игнатиев относно църковния въпрос в Пелагонийска епархия

14. X. 1873 г.

Тукашният австроунгарски консул г. Окули смята Битоля заедно с нейните околности за „България“ и твърди, че след идването тук на българския митрополит гръцкият йерарх трябва да напусне страната поради липса на енориаши, поради липса на приходи за поддържане на своята митрополия.

Не споделяйки този така краен възглед на моя колега, аз обаче съм длъжен да кажа, че понеже вече стана необходимо съществуването в православната църква в Турция на две църковни администрации, българската йерархия има неоспоримото право да стои в Манастир (Битоля) поне редом с гръцкия митрополит. Защото от живеещите тук три хиляди християнски семейства 2200 са български, а останалите 800 се падат на погърчени власи, албанци и гърци.

Така, макар в количествено отношение страната да се пада безспорно на българите, не така стои въпросът в морално отношение.

Подтискани от турците, бедни и с малки изключения крайно изостаналите българи отстъпват досега в страната моралното първенство, ръководството и цялата инициатива в своята обществена дейност на малкото по брой, но заможни, повечето дребни търговци в малките турски градчета погърчени власи (куцовласи), които са забравили напълно своята първоначална народност. Тези куцовласи са придобили и все още отчасти запазват такова силно влияние над българското мнозинство, че последното и сега се намира под тяхното обаяние. Ето защо половината от битолските българи все още не се решава да се присъедини към своята родна църква. Оттук идва и бавенето, и крайната нерешителност в действията на българските патриоти по повод гласуването, което им дава параграф 10 от фермана.

Независимо от тези неблагоприятни обстоятелства те вършат своята работа. Те карат онези свои сънародници, които официално принадлежат към гръцката партия, а в същност са нейни активни противници, да участвуват в народните начинания с материални средства. Такова е например семейството на братя Ромби[1], един от най-заможните жители на Битоля. Благодарение на ревността на тези хора и особено на горещия патриотизъм и благочестиво старание на тукашния градски лекар Метейков (Патели), брат на пловдивския митрополит Панарет, в самия център на града е построена през последните месец и половина една малка църква в чест на Рождеството на пресветата Богородица. Тук наричат тази църква параклис (временна църква).

Посещавана усърдно от привържениците на българската йерархия, тя упражнява силно влияние върху начина на мислите на цялото народонаселение, особено на градското. Доказателство за това може да служи преминаването от страната на българите на един свещеник, известен тук под името поп Атанас, 90-годишен старец, по народност наистина албанец, но все пак от ранно детство служи под егидата на гръцкото духовенство. Това преминаване стана вече по време на моето пребиваване в Битоля, където то произведе голям шум.

Все пак българите все още не се решават да искат от турците гласуване, към което ги подбужда високопреосвещеният Евстатий, който засега живее в Цариград.

Поради гореспоменатите причини, не вярвайки на силите си, особено в едноплеменните села на битолската околия, където от 118 села засега само 45 се придържат към Екзархията, и опасявайки се от гръцкото влияние, което тук има застъпници, както аз вече имах чест да кажа, в лицето на куцовласите, те очакват изхода от плебисцита в Охрид и Скопие.

В първата от тези области, съдейки по частни сведения, плебисцитът се развива напълно благоприятно за българите—има надежда, че повече от

3/4 от жителите на Охридската епархия ще пожелаят да бъдат в лоното на Българската църква.

Приключването на това дело и идването в съответните епархии на охридската и скопския митрополит „ще въодушеви“ според думите на българските патриоти в Битоля „техните тукашни“ сънародници, ще им придаде енергия да си запазят правото да слушат словото Божие на своя роден език и ще им даде сила на волята да отстоят остатъците от изплъзналата им се „народна индивидуалност“.

Затова, искайки да гарантират по възможност благополучния изход от плебисцита в Битолската епархия (в Битоля и неговия санджак), те смятат да помолят високопреосвещения Евстатий да ходатайствува пред Високата порта да бъде изпратен временно тук, докато се произвежда плебисцитът. Ако това ходатайство не бъде прието, митрополит Евстатий трябвало да помоли турското правителство да отстрани от участие в плебисцита намиращия се тук гръцки митрополит.

Такива са предложенията на тукашните български деятели, в чието изпълнение те виждат гаранция за своя успех.

Те се обясняват от самата процедура на плебисцита, по която той е бил произвеждан досега от турската власт: в градския меджлис, където член е митрополитът, извикват свещеника, старейшината на квартала (ако плебисцитът става в град), на селото (ако искат да узнаят мнението на жителите му) и двама от най-почтените граждани.

Старейшината и свещеникът действуват заедно, тъй като имат общи интереси. Като не намират в меджлиса законните членове на новата църковна йерархия, те от страх да не загубят доходите си не се осмеляват да изкажат в присъствие на гръцкия митрополит против него. При това положение при най-благоприятни обстоятелства гласовете на питаните лица се разделят наравно. А след това меджлисът ще вземе своето решение, което без съмнение ще бъде взето под влияние на гръцкия йерарх.

Въз основа на всичко казано аз се осмелявам да изкажа надежда, че Ваше превъзходителство ще сподели моето мнение, че чувството на справедливост настоятелно изисква да се дадат на българите гаранции за безпристрастното приключване на това дело. Аз не защищавам безупречността на техните гореизложени предложения и съм напълно уверен, че Вие със своята просветна проницателност и добре известната на цяла Русия мъдра опитност в турските работи лесно ще намерите по-ефикасни мерки за запазването на задушевността и искреността на една толкова важна декларация, която предстои да бъде направена пред жителите на Битолската епархия.

Съзнавайки напълно важността на момента, изживяван от областта, наблюдението над която Императорското министерство е благоволило да ми повери, съзнавайки грамадното влияние, което може да окаже именно такъв изход на плебисцита върху бъдещото развитие и насока на народонаселението на тази страна, и уверен, че Ваше превъзходителство не ще ме остави без заповеди в случай, че българите се обърнат към мен за съвет по този въпрос, аз сметнах за свой дълг да представя всичко гореизложено на Вашето високо благоусмотрение.

Архив внешней политики России, Главный Архив, V—A_2 — 1873, д. 139, л. 9—14; оригиналът е на руски.

[1] Т. е. Робеви.

140

Допитване в Скопска и Охридска епархия за назначаване на български митрополити

1874 г.

Според направения плебисцит в Скопската и Охридската епархия за назначаване на български митрополити съгласно с чл. 10 от фермана за учредяване на Българска екзархия се установи, че от 8698 християнски къщи в Скопската епархия само 567 къщи желаят да останат под Гръцката патриаршия, а останалите 8131 къщи са изказали желание да минат под духовното ведомство на Българската екзархия.

А според сведенията, дадени от солунския вилает с дата 21 мухаррем 1291 г. (27 февруари 1874 г.), от извършения плебисцит се установява, че в гр. Охрид и околността му само 139 човека са поискали да останат под Патриаршията, а 9387 човека са изказали желание да минат под ведомството на Българската екзархия.

Документи за българската история, т. IV, Документи из турските държавни архиви (1863—1909 г.), ч. II, С., 1942, с. 22—23; оригиналът е на турски.

141

Статия на Любен Каравелов относно националноцърковната борба на българския народ срещу фанариотите и за положението на Македония

22. II. 1874 г.

Оние справедливи волнения и оние ожесточенни гонения и ненависти, които происхождаха преди неколко години в дунавските страни на България против гръцкото духовенство, са повтарят и в западните български крайове, които по желането на гръцките учени мъже са наричат Македония. Множество факти ни доказват, че борбата в тие крайове е и по-жестока, и по-енергическа, и по-силна. Разбира се, че големите притеснения и силните бури изискват големи и силни съпротивления. И наистина ние не знаеме друга българска или друга православна страна, която да е търпела от честитите фанариоти и от елинските клефти (пропагандисти) толкова, колкото е търпела Западна България. Тая нещастна страна са е намирала между неколко огньове. Гръцките пропагандисти одавна вече троват тамошният народ и убиват го нравствено; арнаутете отнимат имането на селските жители, палат къщята им и убиват ги материално; цънцарските ханджие и чорбаджие, които почти секога са биле гръцки орудия, са довеле тоя нещастен край до страшно положение; а агентите на Милоша Милоевича — които би трябало да бъдат апостоли на южнославянското единство и ангели-хранители на беззащитните и полуубиените, т. е. които би трябало да защищават българската народност и българското име от чуждите посегателства — проповедат некакви си ретроградни идеи, сеят раздори, създават вопроси и накарват своите братия и съюзници да изгубат и последният свой характер и да са хвърлат в обятията на южнославянските противници. „Посланията“ на архимандрита Пелагича и „Косовките“ на Милоша Милоевича произвождат отвращение не само на простият и на невинният народ (който говори, че сърбинът е българин, а българинът е сърбин и който нема никакво понятие за фантазиите на г. Милоевича), но и на оние преубежденни личности, които познават и архимандрита Пелагича, и Милоша Милоевича, и г. Визанкова, т. е. живият източник на Милоевичевите премъдрости. А произведенията на тие два идиота са распръснати по сичките български крайове, защото тие сѫ са раздавале без пари. Но да оставиме това. Ненавистта на българският народ против гръцките безумци е достигнала в западните български крайове до такава степен, щото цели села из Солунската област сѫ са решили да приемат уния и да се избавят от дълговечните страдания. Разбира се, че ако един невинен, религиозен и търпелив народ, какъвто е българският, са решава да остави своите стари обичаи и своите религиозни обряди и да припознае папата за глава на своето духовенство, то неговите страдания треба да сѫ твърде големи! Българското отделение на „Левант Таймс“ говори, че даже и турските чиновници в оние страни работят против българското съединение и „накарват народонаселението да действува и против интересите на турското правителство“. „Когато местните власти, говори тоя вестник, заповедаха на деда Нила да се върне в Цариград, то жителите беха оскърбени и посъветоваха българският епископ да приеме унията и да ги избави от гръцкият владика.“ Сичкото това е за нас твърде чудно. Ако българете из Солунската епархия принимават унията само за това, за да са избават от гръците, то за кой дявол беше провъзгласена схизмата? Или гръцките владици, които управляват смесенните епархии, сѫ станале и сами схизматици? Ние мислиме, че схизмата отдавна вече е свалила от българските вратове фанариотското иго и че е турила яка преграда между българският народ и между фанариотското духовенство. Разбира са, че когато патриарх Антим провъзгласи тая нечуванна глупост, то той никак не е мислил да прави различие между македонските, тракийските и дунавските българе. С една дума, той обяви за схизматици сичките непокорни свои подданници, които не признаваха вече неговата власт и които припознаха екзархията. Какво искаме повече? Ако гръците считат българското духовенство и българската черква за схизматически, то тие считат за схизматически и българският народ, който съставлява тая черкова и който припознава своето духовенство, следователно гръцките владици, попове и архимандрити немат вече никакво право да пасат онова стадо, което са тие отлъчиле от своята така наречена ортодоксална черкова и което са тие нарекле еретическо. И така, ако Нил принадлежи в числото на еретическото духовенство и ако народът го принимава за свой епископ, то за гръците не остава нищо друго освен да поедат оная попара, която сѫ тие надробиле сами. Из сичкото това читателите ни ще да видат, че българете немат нужда да са крият под папската тиара и да употребляват против противниците си вредители за самата българска народност средства. Секи българин е схизматик, следователно той е отделен вече от фанариотската ерархия и има право да добие свое собствено духовенство. Но множество факти ни доказват, че както гърците, така и турското правителство употребляват сичките си сили да забаталат схизмата и да умалат

нейното значение. Ние отдавна вече видиме, че за тая схизма не говори ни един цариградски вестник и че в последнйото време турското правителство й не дава никакво значение. А от какво произхожда сичкото това? Ето от какво. Когато патриархът произнесе схизмата, то Негово високопреосвещенство мислеше, че българският народ е до толкова религиозен, щото той ще да са уплаши от неговите канонически стрели и ще да преклони изново главата си пред дълговечните свои неприятели. Така мислеха и турците. Но работата доби съвсем друг характер. Схизмата беше приета с голема радост и българският народ припозна екзархията. Когато фанариотското духовенство и гръцките паликариета видеха, че техните дълговечни мъки и страдания паднаха от едно духновение, то прибързаха да изменат своята политика. Патриарх Антим беше свален от патриаршеският перестол от оние исти личности, които го накараха да провъзгласи схизмата. Разбира се, че и тая нова гръцка хитрост не принесе на гръцките дипломати желаемите резултати. Освен това против схизмата възстанаха почти сичките православни черковни ерархии, а особенно Россия, от която „ортодоксалните фанариоти" имат големи материални интереси. Турското правителство, което гледаше на българският черковен вопрос като на поповска кавга, така също беше принудено да са замисли после провъзглашението на схизмата и после нейните последствия. Тая схизма отдели гръците от българският народ и пред очите на правителството израстоха шест милиона живи существа, които дъхаха с един дух и които имаха едни цели, едни желания и едни помишления. Сичкото това накара гръците и турците да са съединат, да са целунат и да работат заедно. Турското правителство са отказа да припознае схизмата и пожела да измени своият ферман, който така също, както и схизмата, обезпечава българската народност; но когато то заповеда да са произведат истилямите, но в това също време повеле на своите окръжни началници да действоват против българските интереси. В това също време правителството под различни предложения (революционни комитети, русски пропаганди и пр.) са постара да испроводи в заточение около стотина души български учители и воспитатели, които по неговото и по гръцкото мнение раздражавали умовете на българският народ и които произвождат волнение в господарството. Хаджи Ставревата работа е пред очите ни. Сичките тие траго-комедии убедиха българският народ, че турското правителство и гръцкото духовенство съставляват едно цело и че българският черковен въпрос ще да бъде решен само тогава, когато българският народ са избави и от турците, и от гръците. Ето какви са оние причини, които са накарале българете из Солунската епархия да приемат унията. Кой е крив? Криво е правителството, което не знае ни какво мисли, ни какво работи. Нашето мнение за това дело е такова. Българският народ е длъжен да са държи за схизмата и да не излазя из нейната граница. Гръцкото духовенство нема власт над схизматиците. Колкото за правителството, то това правителство ще да бъде победено само от нашето постоянство и от нашето разумно съединение. „Съединявайте са, не разделяйте са, бъдете постоянни, работете юнашки и вие ще да имате пълен успех", казват благоразумните хора.

В. Независимост[1], Букурещ, бр. 19, 23. II. 1874 г.; оригиналът е на български.

[1] Орган на БРЦК, продължение на в. Свобода.

142

Статия на Любен Каравелов относно шовинистичната пропаганда на Милош Милоевич в Македония и за отношението на прогресивната сръбска общественост към нея

8. III. 1874 г.

„Когато едно куче не умее да лае, то само вкарва вълкът в кошарата", говори народната пословица. И така, ако разгледа човек с особено внимание действията на южнославянските апостоли, но треба да се увери, че тая пословица има философическо значение. Да се обясниме. Нашите читатели знаят вече, че цариградското дружество „Братство" и „Македонската Дружина" беха напечатале в в. „Право" отворено писмо до г-на Мариновича, в което тие осъждаха действията на по-напреднйото сръбско министерство и в което са оплакваха от сръбските пропаганди и пропагандисти, които сеят раздори между българският и сръбският народ и които приготовляват не братия и съюзници, а неприятели и противници. На това писмо отговориха почти сичките независими сърбски вестници и увериха ни, че честните и истинните сърбски патриоти не участвуват в тие комедии и че ни едно сърбско министерство не е подпомагало компанията на Милоша Милоевича. Тие дни ние добихме на Белград частно писмо, в което между друго са говорили следующето: „Аз никога не мога да похвала оная личност, която са е завзела да напада или да критикува оние хора, които тя не познава и от които никога не е искала обяснение. Аз говора за отвореното писмо до г-на Мариновича. Истина е, че г. Милоевич одавна вече съставлява некакви си сърбски общества, които по неговите думи са длъжни да распространат сърбизмът не само по Македония и по Тракия, но и по бреговете на Средиземно море, т. е. в Испания и в Африка (г. Милоевич мисли, че испанците и алжирците са сърбе); истина е, че неколко души Милоевичеви последователи съ отишле да проповедат ретроградни идеи по Македония, по Босна и по Херцеговина; истина е, че книгите на г. Милоевича и на архимандрита Пелагича са раздават на българете без пари; най-после истина е, че в богословската белградска школа са намират и такива професори, които говорат, че „българският език е груб и необработен" и че „българският народ е прост и добродушен"; но питане е какво происхожда от сичкото това. Проповедите на Милоша Милоевича и лудостите на архимандрита Пелагича би требало да ви накарат да са смеете, а не да са сърдите; учителите, които (по думите на г-н М., който е напечатал доста патриотически и твърде остроумен протест в в. „Јавност"), са расхождат по Македония и които сеят раздори между българският и сръбския народ, би требало да са изгонат из българските крайове, без никакви протести и без никакви отворени писма; най-после мненията на белградските професори не би требало да оскърбяват никого, защото тие не са нищо друго освен мнения, а секиму е позволено да говори и умни неща, и глупости. Аз съм твърдо уверен, че и между българете са намират такива личности, които мислат и говорят, че сръбският език е груб и необработен; а аз мога да увера почти секиго, че секи един език — ако само тоя език са говори от умен и честен народ — е достоен за уважение и че той е такав, каквито са и сичките други езици. Езикът са обогащава и украшава от хората. Колкото за „простотата" и „простодушието" на българ-

ският народ, аз не зная какво и да ви разсказвам, защото и сръбският народ в това отношение не е отишъл твърде далеч от българският. Кажете ми сега требало ли е да правиме от мухата слон и да повдигаме гюрюлтия за нищо и за никакво? Аз мисля, че почтенните цариградски дружества са направиле голема погрешка. Здравомислящите хора са длъжни да отстранняват секо неблагоприятно за народът явление, което може да произведе по-лошави последствия." Такова също убеждение срещаме ние и в сръбският вестник „Јавност". „Ние желаеме да увериме нашите братия българе, говори тоя вестник, че сърбското общественно мнение е съвсем противоположно с лудите и с донкишотствующите мнения на Милоша Милоевича и на неговата дружина. Ние не можеме и да са изразим до каква степен гледаме на това дело като на гнуснаво, нищожно и лудо дело. В нашата книжовност г. М. Милоевич одавна вече е оценен за шарлатанин или за такав един човек, който стои много по-близо до „слепца Еремия" и до неговата компания, нежели до ония хора, които се занимават с истинната наука. Нашето заключение са подтвърдява и от умеренната критика на г. Новаковича и Коюнджича, която тие изрекоха над неговото последнйо дело, което беше поднесено на сръбското учено дружество. Че г. Милоевич води война против българската народност в Македония, това е нам било познато одавна, но ние никога не сме мислиле, че в това дело е могло да участвова което и да е сръбско правителство." В друго едно писмо (това писмо е написано от българин) ни пишат така: „Множество праздноглавци, глупци и подлеци съ са завзеле да посеят раздори между южните славяни и да угодат на нашите общи неприятели; но техните старания ще да останат напразни, защото честните, умните и здравомислящите хора са смеят и над историческите шарлатанства на архимандрита Пелагича и над „еремиинът плач" на покойното присноблаженно „Право". Раждата на Милоша Милоевича нема да укаля честното име на сърбският народ; а действията на нашите цариградски чиновници нема да обезчестат честният българсқи народ, който презира техните съвети и който нема с тех нищо общо. Но време ли е сега, в тие критически за нас времена, да водиме празни препирни и да са караме за магарешката сенка, когато над главите ни висат остри топоре и когато Македония е пълна с некакви чужди зверове, които късат южнославянското тело и които са приготовляват да направат пирование над нашите трупове? Време ли е сега да търсиме сърбе в Индия, когато нашата собственна къща (в Босна, в Херцеговина, в Турция и в Австрия) са безчестни и от католици, и от мохамеданци, и от монголи, и от фанариоти и от . . .? Най-после време ли е сега да оплакваме мъртвеците и да тревожиме костите на Симеона и Душана, когато турският ярем тегне и на българската, и на сръбската шея? Да кажеме и ние своето убеждение. Преди две години ние казахме, че у българете са е появил един твърде чуден обичай да са оплакват и да молат некакви си свръхестественни сили да им помогнат от многочисленните техни врагове, които ги окружават от сека една страна; а сега ще да кажеме, че тия оплаквания съ захванале да стават и смешни, и безцелни, и вредителни. И наистина, от кого и от що са ние не оплакваме и против кого ние не викаме? „Россия гледа само за себе си и никак не мисли за нас и за нашето щастие; генерал Игнатиев употреблява сичките си сили да уварди значението на вселенската черкова и да разедини бедният български народ за нейното благосъстояние; Сърбия испроважда в българските крайове свои пропагандисти и старае съ да оскърби бедният и нещастният български народ; Ромъния е погълнала и поглъща около един милион бедни и нещастни българе: проклетите гръци пият бедната българска кръв и едат бедните български тела; проклетите турци угнетават бедната рая и безчестат жените и децата ни; нечестивите папищаше са старают да окатоличат бедният български народ и да го направат неспособен за нищо и за никакво; ерменците съ земале в ръцете си търговията и не дават на бедните българе да живеят; христо-продавните евреи продават своите чении по-евтино от нашите габровски гаванки и осировашават бедният български народ." А какво прават нашите невинни и добри българе? Страдаят, работат, печелат, потеят и оплакват са! Такава е нашата логика! Чегато българският народ нема мозък, глава, ръце и крака; чегато българинът е безсловесно животно, което нема ни свой ум, ни свой разум и което върви след секиго, който го помами, най-после чегато ние сме родени само да безпокоиме светът със своите оплаквания. Разбира са, че с тие оплаквания ние унижаваме само себе си и доказваме на нашите неприятели, че „наша милост" не сме за нищо и за никакво. Един народ, който не е в състояние да облегчи своето положение и който не може да отстрани вредителните за него обстоятелства, той не е за нищо и за никакво. Слушайте и това. Аго българете да би имале самосъзнание, твърда воля и зрел ум, то ни Россия, ни генерал Игнатиев, ни турското правителство не би могле да унощожат техните цели и стремления и екзархатът одавна вече би бил припознат даже и от фанариотите; ако българете да би биле по-деятелни, по-народолюбиви и по-твърдо характерни, то Милоевичевите учители одавна вече би обрулиле крушите си, а посланията на архимандрита Пелагича би са харизале на бакалете още при самото им рождение; най-после, ако българете да би биле по-благоразумни, по-далековидни и по-решителни, то не би робувале на един цигантствующи народ и не би са оплаквале така наивно секиму, от секиго, при секиго и на секиго. Но г. М., за когото споменахме по-горе, говори във в. „Јавност" така: „Тие (Милоевичевите) учители проповедат ненавист против сичко, щото е българско и щото е священно на българският народ (и българският народ ги не бие! р.), и распространяват не просвещение, а разврат. Разбира са, че тие в това отношение никога нема да успеят, както и до днес не са успеле, ако да не би биле някои наши продадени личности, които за пари би продале не само своето име, но и своите жени и майки." Г. М. мисли, че от сичките тие комедии ще да произлезат лошави последствия, които твърде лесно могат да опропостат и двата народа. Ние не мислиме така. Глупостта почти никога не оставя дири после себе си. Колкото за ония продадени личности, които жертвоват жените си и майките си за пари, за тех, както ни се чини, не е отговорен ни сам Милош Милоевич. Но както и да е, а нашата священна обязанност е да искорениме злото, т. е. да ослабиме Милоевичевото влияние и да отстраниме продажните личности, които са кланят на Милоевича и които продават децата си и майките си. А възможно ли е това? Ако нашите учени и ученици не залегнат за образованието на народът, ако тие и занапред останат равнодушни кам неговото благосъстояние и ако и занапред ходят по Россия, по Сърбия и по Ромъния да просвещават и да проповедат на чуждите народности, то българските общини даже и в Добруджа ще бъдат принудени да приемат Милоевичевите ученици с отворени обятия. Кой ни е крив? Ако едно село е без кучета, то хората ходат без тояга. Тая е нашата последна дума за Милоевичевите пропаганди в Македония."

В. Независимост, Букурещ, бр. 21, 9. III. 1874 г.; оригиналът е на български.

143

В дописка от Скопие до в. „The Levant Times" се съобщава за тържественото посрещане на българския владика

10. IV. 1874 г.

Известието за тръгването на св. Скопский от Солун за в града ни, което приехми на 2 того, възрадува сичкото българско народонаселение от епархията ни. Българете не намираха думи, за да изражят своите чувства на признателност към султана и към славний му везир Хюсеин Авни паша за тази милост, дето дадоха берат на владиката ни да доде помежду ни. Сичките християне са приготвяха, за да посрещнат, както требува, достойний ни пастироначалник. Вечерта са събра градската ни община, за да разиска върху начина на приеманието на деда Доротея. Една депутация са испрати от нейна страна, за да отиди до Солун да посрещне Н. високопреосвященство. На великий петък една депеша ни извести по два часа, че стареца ще излезе на Зелениковската станция, която е 4 часа далеч от Скопия. Тутакси до 250 души са качиха на конйе и излезоха в колесници, та отидоха да го посрещнат. От своя страна общината испрати една особна кола, за да заведе стареца в ближното село Драчево, дето требуваше да пренущува. Това село е най-голeмото в окръжието. И тъй по 12 1/2 часа дедо Доротей излезе на речената станция и са заведе с тържество в нарочно приготвената за него къща в това село. На великата събота сутринта дедо владика отслужи тука божественната служба всред едно безбройно множество верни. След обед стареца тръгна за Скопия, последуван от множеството. Той се качи в колата на Хаджи Мустафа бей, която Н. благородие беше испратил максус за владиката. И Мемуизина, и Имер бей беха испроводили също тъй своите каляски за истата цел. Най-напред вървяха конниците, които имаха на брой 2500 души; после вървяха две заптиета, подир последните следуваше Н. високопреосвященство, придружен от един добър грък на име Спиро, телеграфчия, а след тях вървяха до 120 каляски и повече. Като приближихми до града, видехми, че народа са беше събрал там на едно место, за да чака пристиганието на стареца: священниците беха наредени, тъй както и учителите с учениците. Като пристигна в това место, Св. Скопский слезе от каляската, облече са в архипастирските си одежди и благослови народа. По това време учениците испеха много пъти една песън, съгласна с обстоятелството. По-после верните цълуваха ръка на стареца и Н. високопреосвященство приказа едно кратко словце, в което изражи благодаренията си към народа, за дето си дал труд да излезе да го посрещне. Оттука тръгнахми пеши за в града. До 12 000 души придружаваха владиката. Дедо Доротея отиди право в черковата свята Богородица, дето след божественната служба той изрече едно словце, в което припоръчи на народа да бъде покорен на султана и на царските закони. И г-н В. Тодоров приказа едно друго словце, в което помоли владиката да работи секоги за доброто на народа и най-много за училищата. Като са свърши обряда, народъ цълуна пак ръка на владиката и владиката са заводе в училището, дето едно отделение беше приготвено за пребиванието му, понеже, както знайте, митрополитската церкова се намира още в ръцете на гръцкий владика. С този начин стана посрещанието на Св. Скопский в седалището на епархията ни.

В. The Levant Times (Източно време), Цариград, бр. 18, 11. V. 1874; оригиналът е на български.

144

Дописка от Прилеп за тържественото посещение в Битоля на Охридския български владика Натанаил[1]

10. IV. 1874 г.

Не може човек да си въобрази голямата радост, която почувствува българското народонаселение в Пелагонийската епархия, като получи известие за тръгнуванието на Св. Охридскаго Натанаила, Неколко дена пред това важно за българите в Македония известие слушаше се радостното известие за даванието на бератите на Скопский и Охридский пастироначалници и за тръгняванието им от Цариград, нъ повечетомина бяха в съмнение и казваха: „аще не вижу, не иму вери"[2]. Маението на владиците очуди от лековерните, а еллинствующите са куцовласи отвориха за последен път уста да кандардисват погърчените българи, че таквоз нещо е невъзможно, че това е лъжа, че те са биле протосингили; нъ, горките, колко останаха измамени и посрамени! шегите им паднаха въз главите им, защото не са мина много, пристигна прерадостното известие до общината в Битоля за идванието на деда Натанаила в Пелагония. Това известие порази като гръм еллините!

Градската ни община, щом са известни, на часа събра са на заседание и определи 5-мина от священниците си в нейно име да пречекат владиката. Читалищното настоятелство от своя страна, като не можеше да остане хладнокръвно към общата народна радост, реши да отиде заедно с неколкомина от членовете му, да поздрави Св. Охридскаго. И така двете депутации на 6 того тръгнаха за Битоля. През този ден времето беше хубаво и топло; сърдцата им тупкаха от радост, кога по-скоро да стигнат у Битола. Вечерта часа по 12 стигнахми и, уморени, слезохми у прилепский хан. На другий ден архимандрит Кирил отслужи тържественно божествената служба у новата българска черква, като имаха за съслужителе двама от битолските священници. После черковний отпуст излезохми да посетим по-първите граждани, посещението ни трая до обед. Следобед приближи определений час, в който щеше да пристигне стареца. Сичките македонски българи чакаха с нетърпение пристиганието му. Часа по 7 загърме клепалото с буйний си глас, та викаше секиго българина да излезе радостно да посрещне народния пастир. Множество народ стичаше са от четирите краища на града; и ний като българе отидохми да придружим братята си; щом влезохми у двора от черковата, намерихми учениците и ученичките с учителите и учителката, сички беха с китки в ръце и нетърпеливо чакаха да тръгнат на път. Не се мина много, тръгнахми сички радостни и весели; напред вървеха учениците от главното училище, след них момичетата, а после малките ученици, подир них священий клир, който бе пристигнал от околните села и градове, броя на когото въскачваше са до 50-мина, и най-после вървеше множеството. Братята селяни беха облечени във великолепните си дрехи и това веселеше гражданите. Тий казваха по път: „Ах, още от деда и предеда не сме видели народен владика, нито пак сми чули поученията му!" Това е истина. И дано правителството побърза да удовлетвори тази нужда, като позволи и на Св. Пелагонийскаго Евстатий да занимае службата си в епархията ни. Нъ да дойдем на думата си. Като излезохми от черковата, след малко ход пристиг-

нахми в широката улица, града виждаше са съживен извънмерно; сичкий град мало и големо беше в движение, депутации и представители от околните градове и села са стегли да посрещнат владиката. Никога Пелагония не е била честита да види подобно тържество, никога, думам, българското сърце на македонеца не са е развълнувало така силно. Като извървехми доста дълг път, стигнахми до Абдипашовото кафене, дето седнахми под гъстата сенка над зелената мурава с очи обърнати към местото, отдето щеше да са появи Св. Охридский. Зрелището беше от най-очарователните: тук гледаш една чета седнала издава весели гласове за дълголенствието на султана, за Н. блаженство Антима I-ий[3], там гледаш множество хора, предводими от гайди и кавали, отиват да посрещнат българский пастироначалник. Буйний прах, подиган от кониете и колесниците, затуляше по пътя светлите зракове на слънцето. Два табура царски аскер държеше тишината измежду множество; други един отваряше пътя, дето щеше да мине дедо Натанаил измежду народа, който на купове на купове стичаше са към определеното за слезвание место. Множеството са въскачваше от 15 до 20 000 души. В това множество са намираха и много евреи и мусюлмани заедно с други любопитни погърчени българи, кои, измамени от куцовлашките паликарета, за голем срам оставили си майчиний си язик, та тръгнали силом да се гърчеят. Часа по 8 и пол чу са отдалеч бързото туптение на кониете, силний ек от колелата на колесниците, кои известяваха приближаванието на стареца. И наистина не са мина много, за голема радост на присъствующите появи са деда Натанаил, предводим от 300 коние и множество колесници, много пъти през пътя затискан от множеството, бе принуден да са запира, веселите гласове на учениците расцепваха въздуха, като стигна до священниците, отпочина си малко и оттам тръгна за у дома на преждебивший Св. Велешкий Генадия, дето требуваше да пренущува. Като стигнахми там, след една почивка от неколко минути изговориха са две слова, едното от г-на Йоанна Чонов, другото от г-на Ганчева, който крайно задоволиха слушателите. След като цълувахми святата му десница, разидохми са. На другий ден Св. Охридский посети правителството и по-първите чиновници. Така свърши тържественното посрещание на Н. преосвященство в Пелагония. Нека са опинят сега клетите куцовласи да уверяват правителството, че в Македония немало българи!

В. The Levant Times (Източно време), Цариград. бр. 16, 27. IV. 1874 г.; оригиналът е на български.

[1] Натанаил Охридски (1820—1906), роден в с. Кучевица, Скопско. Борец в църковнонационалното движение, активен организатор на Кресненско-Разложкото въстание от 1878 г.

[2] Т. е. „Докато не видя, нямам вяра".

[3] Антим I (1816—1888), роден в Лозенград, първият български екзарх, изтъкнат църковен и обществен деец.

145

Дописка от Битоля за тържественото посрещане на Охридския български владика Натанаил

13. IV. 1874 г.

В събота 6 априлия тръгнахми от града с 6 кочии и с 50 конници охридчани, стружанци, ресенци и крушовчани и с 15 до 20 священници от същите градове, за да посрещнем св. охридскаго Натанаила, и стигнахми в село Вощарани (Охридско), отстояще 6 часа от града ни, дето заварихми Н. преосвященство. В това село намерихме от Лерин до 50 конници с един священник и безбройни селяни и свещенници от ближните села. Тази вечер селото представляваше жива панорама; във всите къщи са намираха гости, граждани и селяни; по всета нощ са слушаха големи веселби с песни; сички селяни занимаваха са в посретението на гостите си с голема готвност; по сичко село беше разлеяна боринена иллюминация. На другий ден в неделя дедо Натанаил отслужи божественната служба в селската черкова, която, ако и да беше доволно големичка, не може да побере сичкото множество. След черковния отпуст около 11 часа рано тръгнахми от Вощарани чрез охридските села Неохази, Поножани и Върбяни за село Негочани (Пелагонийско). В това село стигнахми на 9 часа; пътуването дотук биде по следующий начин: Предпътуваха 40 до 50 конници, после идяха 40 до 50 священници, градски и селски, после кочията на владиката, по нея нашите 6—7 кочии, после 100 до 150 други конници граждани и селяни. В Негочани намерихми добър обед, приготвен за сичките. Селяните на това село, които досега признаваха гръцката патриархия, сърдечно молитствуваха да са удостоят да посрещнат и тия свой народен пастир. До това село от Вощарани отстоянието е до 2 1/2 часа, нъ ний отпътувахми в 5 часа, понеже са бавяхми по половин и по един час в селата Неохази, Поножани и Върбяни, за да бакнят святата десница на владиката. Селяните търчаха гологлави с все жени и деца на това бакнувание. В село Негочани, дето обедвахми, пристигнаха и още до 60 конници други, охридчани, ресенци и крушовчани. От Негочани на 6 часа тръгнахми с горереченното множество и пристигнахми в селото Кравари (Пелагонийско), дето дедо Натанаил се качи в един великолепен пайтон и тръгнахми, нъ не веке сами, нъ един синджир от пеши и от конници беха напълнили пътя до града ни. Вън от града до половин час растояние има кулукхана[1] царска, близо до нея са кафеханата на Абди паша, помежду тех има доволно широко место за разходка; това место са испълни премного. Близо до това место беха наредени благочинно учителите и учителката с учениците си, приготвени да испеят прилични песни. Владиката са въскачи на едно високо место, отдето благославяше народа, който с голема готовност и ентусиазм търчаше да му бакнува святата десница. Множеството (което не са съмневаме, че броеше от 12 до 15 хиляди души) беше до толкос гъсто, щото учителите не можиха да изречат словчата си, ни учениците да испеят песните си. Цел бюлюк войници беха растурени за пазение на благочинието, което хвала Вишнему не са развали. От това место до града ни пътя е много широк; половин пътя до града са намират две кашли[2] царски, пред който има много место; това место беше толкос пълно с народ, щото пайтоните и кочиите не са познаваха, че пъту-

ват, нъ са гледаха, че плуват в человеческо море. Конйете и кочиите не са гледаха, а само лицата, що беха въскачени върху них. Пътуванието от Кефаханата Абди паша до къщата на преждевелешкаго г-но Генадия, която беше приготвена за приеманието на деда Натанаила, държа повече от един час. В приготвената къща влезе св. Охридский с множество, колкото къщата можеше да побере. Тука учителите — един от Прилеп и един от Битоля — изрекоха словца. Безбройното множество до 12 пълнеше пътя пред владиковата къща. Такво беше посретението. На утрото Н. преосвященство посети мутесарифина, мюшурина и други царски чиновници, последния ден посетиха владиката всите посетени от него. Дано Бог помогне да посрещнем тъй и св. Пелагонийскаго.

Вчера св. Охридский тръгна оттука за Цапари, Гявато, Ресен и Охрид, дето утре ще влезе според программата. Оттука тръгна придружен с 100 до 150 конници, предпътуваха до 50 конници охридчани, стружани, ресенци и селяни, след 50-тех пътуваха 8 священници, след тех 2 сувари[3], после следуваше Н. преосвященство, въскачен на добър сив кон, когото овде купи, след владиката вървяха 4 ясакчии[4] и други въоръжени християни. Днес са научихми от пътници из Охрид, че вчера дошли в Ресен от Охрид и други хора за посретение.

В. The Levant Times (Източно време). Цариград, бр. 18, 11. V. 1874 г.; оригиналът е на български.

[1] Т. е. „военен участък".
[2] Т. е. „казарми".
[3] Т. е. „конни стражари".
[4] Т. е. „пазачи, телохранители".

146

Дописка от Воден за тържественото посрещане на Охридския български владика Натанаил

26. IV. 1874 г.

Колкото се забелязваше радостта, която беше обзела тукашното българско народонаселение от известието още за пристиганието на двамина от отдавна ожиданните ни народни владици у Солун, толкова по-ясно са показваше техната нетърпимост да видат с живите си очи едного от тех, който знаяха, че непременно има да премине през градеца им в пътя за епархията си. На третий того едина телеграф из Солун, като известил тръгванието на Н. високопреосвященство св. Охридский митрополит, на утрешний ден четвъртак множество народ, мъже и жени, са стекоха на царский път вън от града, дето сичките имаха отправени погледите си надалеко по пътя, за да видят кога ще са зададе добрий гост, когото, така да кажа, народната чест и високата царска милост испроводили за утешение на многогодишните им страдания и жертви в придобиванието на народното право, за да го посрещнат. Часа около 4 1/2 един конник, испроводен напред от неколкоминната, които бяха излезли на растояние около 2 часа от града, за да го посрещнат и качат на определения нарочито за него кон, пристигна да зарадва нетърпеливите за наближението на стареца. Множеството конници са задодоха и отдалеко са съзре белобрадия старец, който начело пред сичките вървеше. Коня тъй горделиво виждаше са да престъпя, като че и сам той беше познал какъв гост е приял да носи на гърба си за в дома на своя господар. Учениците от българското училище и неколко осиротели девойки от бившето девическо училище, разделени на два реда по шосето, захванаха ту от едната, ту от другата страна да пеят разни благодарствени песни на султана, като на високо издигаха кичасти клонове от зеленинка (чемшир), който всичките ученици и девойки държеха в ръцете си. Току наближи стареца до местото, дето множеството беше са натрупало и на високо издигаше главите си, за да го по-скоро изгледа, учениците захванаха да пеят един стих, приготвен от учителя нарочито за поздравлението на скъпия гост. Младите гласове толкова силно ечаха, щото стигаха в облаците, и възрадеваха най-нечувствителните сърдца. Стареца, като застана пред народа и захвана да благославя и на двете страни, не видех никого, който да не пролее сълзи и да не са притърси по-скоро да целуне святата му десница и да земе благословията му. Дъжда, който от сутринта са изливаше като из ръкав, на тази минута престана, облаците са скриха и слънцето испусти поздравителни лучи и освети много заблудени сърдца. Чудни са божиите дела! Оттам учениците и девойките напред, по тех священниците, дедо владика, обиколен от конниците и множеството, потеглиха за в градеца. Песните не преставаха. Улиците на града и прозорците по къщята, отдето требваше да помине стареца, беха пълни от народ размесен. Като стигнаха до къщата, дето госта щеше да слезе, учениците застанаха отвън, разделени пак на две, и като издигнаха на високо зеленинките, що държаха, посрещаха любимий си гост с добре дошел, който, като замина между тех, не можи и сам той да въздържи сълзите на старческите си очи. Като слезе от коня, народа пак се надваряше да му целуне святата десница, кой по веднъж, кой по дваж, кой по триж. Сетне учениците, които продължаваха да пеят, дето стареца беше излезал в широката зала, испеха още по една песен и Христос Воскресе, тогава дедо владика сказа едно словце, с което се силяше да насърчи слабите и да ги отвърди в постоянство, търпение и надежда в Бога и царя. Словото са свърши с да живее султана, Антим I-й и цел българский народ, което са повтори и от учителя със заключение да живее и дедо Натанаил. Гласовете и ръкоплесканията от народа потресиха цялата махала. Всичко това трая до 10 часа, когато множеството весело са разотиди.

Вечерта късно Н. високопреосвященство направи посещението си на каймакамина, който го приел доста лъстно.

На другия ден, 5-й, стареца отиди в народната черкова, храма на св. Безсребренници, дето, като влезе, чудно и милно са изгледваше от народа, който тоя ден беше се стекъл и от околните села. В черквата влезе просто като един странен и застана до владишкия трон. Подир евангелието, откато учителя каза едно словце съобразно, разумева са, с обстоятелствата, Н. високопреосвященство разви словцето на учителя и сърадва народа за сполуката в придобиванието на народното право под скиптъра на Негово величество султан Абдул Азиса и увери в надеждите за скорошното придобивание и удостояване и на богохранимата техна епархия с народен пастир; поучи го в постоянство и търпение, да живее помежду си в съгласие и любов и да са надева на провидението и на царската милост. Най-сетне отправи

сърдечни молитви за дълголенствието на Н. в. султана, на великия везир и на неговите министри.

После черкова, откато посети няколко народни домове, тръгна на път, предводим пак от учениците и множество народ. Вън от града безбройно натрупано множество чакаше да го испроводи. Стареца, откато благодари на гражданите за честта, която му отдадоха, и отправи последните си отечески съвети и насърчения в постоянството и надеждата, благоволи да подари и на българския учител една лира турска златна в знак за неговата неуморимост и деятелност. Сетне благослови народа и са качи в колата си, испроводен от него до Владово, село един четвърт на часа далеко от града, което има около 50 къщи, население чисто българско. Селените от това селце посрещнаха и те своя гост весело. Стареца сказа и тук едно словце, което горките селени, като слушаха, дору и подскачаха от местото си. Той са почерпи с една чаша бистра студена водичка, седящиц на рогозината, послана на зелената тревица. Откато присядя и тука около един час, тръгна в пътя си и след малко са изгуби от очите им.

Дано милостивия наш цар и татко султана положи по-скоро в дествие испълнението на 10-й член от високия фирман, та да сърадва верните и покорните си подданници с народен пастир, комуто, като познават гласа, ще могат направи успех в развитието си, от което и зависи благосъстоянието на народа.

В. The Levant Times (Източно време), Цариград, бр. 19, 18. V. 1874 г.; оригиналът е на български.

147

Доклад на австроунгарския консул в Солун фон Кнапич до граф Андраши за българската националност в Солунския, Битолския и другите санджаци

12. V. 1874 г.

В продължение на моя преден доклад от 21 миналия месец, № 4, имам чест да съобщя на Ваше превъзходителство следните сведения за съотношението на гръцкото и българското население в тукашния вилает и за тяхното становище по владеещия тук църковен спор.

В Солунския санджак изключително гръцко население има само в казите на Касандрия и Айнерос — стария Халкидически полуостров — и податък на срещуположните западни брегове на залива, което естествено се държи с Патриаршията и не се засяга от владеещия църковен спор. Напротив, населението в казите Дойранска, Авретхисарска, Струмишка, Воденска, Ениджевардарска е почти изключително българско. По-смесено е в двете кази Караферия и Няуста, гдето гръцкият език, както изобщо в главните градове е повече в употребление.

Открито е застанало на страната на Екзархията населението на тези окръзи досега само в Дойран и Струмица и в главните селища, и то не без многобройни и разнообразни пречки, скроени от гръцкото духовенство. Общото обаче настроение както в провинциалните градове, така и по се-

лата остава при все това благосклонно към Екзархията. Така например от 40 села, принадлежащи към Солунската епархия, предани на българското дело са не по-малко от 30. Те обаче не могат да изтъкнат своето значение, защото гръцката партия на солунския митрополит работи против това и досега им е пречила да създадат собствена организация.

В главния град Солун надделява гръцката партия, обаче по-малкото привърженици, които Екзархията брои тук, скоро биха нараснали до една силна партия, ако българите биха успели да прокарат и за Солунската епархия назначаването на един народен владика. Естествено тогава веднага биха преминали на тяхна страна многобройните привърженици по селата.

В Битолския санджак — преседалището на славянското население на Македония — с население изключително българско са населени казите Лерин, Кичево, Велес, Охрид, Прилеп, Преспа, Ресен, Тиквеш, Рудник, Острово и Караджово и само в двете кази, Кожани и Селфидже, се намира гръцко незначително по брой малцинство, докато мнозинството — почти три четвърти — са мохамедани.

В някои от гореспоменатите окръзи, като в Лерин, Охрид, Битоля, се намира (покрай турското, което се среща навред) и влашко население, което по симпатии се дели между Екзархията и Патриаршията, но по-голямата част държи за Патриаршията, докато българското население на всички ония окръзи изключително съчувствува на новата национална църква, почти без изключение се обявява за нея и само в някои от главните места поради натиск на гръцкото духовенство бива възпирано да отпадне напълно от Патриаршията.

Внушителното демонстративно посрещане, което бе устроено на назначения напоследък за Охрид български митрополит Натанаил, е доказателство, колко силна се чувствува тая партия в целия Битолски санджак и колко сериозно тя мисли да разшири все повече и повече своето независимо положение и да застави турското правителство постепенно да разреши поставянето на български владици и в други още епархии.

Към Серския санджак принадлежат околиите Серес, Демирхисар, Мелник, Неврокоп, Разлог и Зъхна и само в главните градове Серес, Демирхисар и Мелник, както отчасти и в главния град Неврокоп и в местността Зъхна, гръцкото население е в мнозинство, докато във всички други околии то спада в сравнение с господствуващото българско население до едно губещо се незначително малцинство. С изключение на главните градове и на местността Зъхна, както отчасти и на Серския окръг, гдето броят на селата, населени от гърци, е почти равен на българските, всичките останали околии са се изказали за Екзархията и очакват, че ще им се разреши съответно устройство чрез създаване на епархии с българско духовенство и български училища.

Удивително изпъква упоритата привързаност към делото на Екзархията особено у българите в Серския санджак. Всички усилия на местните власти отново да ги спечелят за гръцката партия не само че не са имали никакъв успех, но са довели тъкмо до обратния резултат, тъй като чрез това и неопределените досега са застанали на страната на своите сънародници и всички са единомислени даже да понесат каквото да е преследване, отколкото пак да се оставят под господството на гръцката йерархия.

В Драмския санджак, дето християнското население в сравнение с мохамеданското е слабо представено, народностните съотношения са по-сложни,

отколкото в останалите вече споменати санджаци. В околиите Драма, Пра-
вище, Кавала, Саръшбан и Енидже гръцкото население преобладава , с
изключение на Ахъчелебийския окръг, гдето 9 села имат изключително бъл-
гарско население и държат с Екзархията. Също такъв е случаят отчасти и
в селата Плевна, Просечен, Волако и Кобалище, мнозинството на които,
именно 370 срещу 330 къщи, принадлежат към българската партия, докато
каймакамството на Енидже е изключително гръцко, село Габрово е напо-
ловина гръцко и наполовина българско и Еникьой, макар да е българско,
признава ксантийския гръцки владика.

За да се установи по-точно съотношението между българите, които са
за Патриаршията или за Екзархията, би трябвало да послужи комисията,
за която се говори в споменатия в началото мой рапорт. Тя обаче не е могла
да се образува, понеже, както тук се разгласява, от страна на Патриаршията
се е настояло при това повторно допитване българите да се питат дали те
искат да останат в гръцката религия или искат да бъдат схизматици, а спо-
ред схващането на Екзархията въпросът би трябвало да гласи: дали са ис-
кали да се обявят за Гръцката патриаршия или за Българската екзархия;
тъй като Портата не се намесила решително при това несъгласие между
двете върховни църковни власти, комисията изостанала, разбира се, в из-
года за Гръцката патриаршия, която при едно повторно и добросъвестно
допитване на българите би загубила.

Оттогава работите вървят тук по своя естествен път. Делото на бъл-
гарите, изглежда, че е изоставено от тяхното собствено управление, което
по-рано открито ги е подкрепяло, а гръцкото духовенство начело с неот-
давна новопристигналия влиятелен солунски митрополит Йоаким и стру-
мишкия митрополит удвоява своите усилия, за да накара отцепилите се
българи да се върнат. Митрополит Йоаким е предприел за тая цел една оби-
колка из епархията си, след като преди заминаването си публично е отлъ-
чил схизматичните българи; и последният, струмишкият митрополит, дей-
ствува с всички възможни средства за същата цел и при това бива подкре-
пян вярно от валията Омер паша, който за тази цел миналата седмица е за-
минал специално за Струмица.

На това положение на работите се дължи, че в последно време полу-
чих запитване от разни страни, дали императорското и кралско консулство
не би могло да даде на българите съвет как трябва да се държат в сегаш-
ното критическо положение и дали те в случай, че продължават да се дър-
жат на страната на Българската екзархия, биха могли да разчитат на под-
крепа от страна на императорското и кралско правителство.

По това докладвам едновременно и на императорския, и кралски по-
сланик в Цариград и моля императорското и кралско посолство да ми даде
нужните за случая директиви относно моето държане към казаното запит-
ване.

Христо Христов, Николай Генчев. Българско възраждане. С., 1969, с. 224—227; оригиналът е на немски.

148

Писмо от българската община в Якоруда до самоковския митрополит Доситей, в което се изразява благодарност за неговите грижи

18. VIII. 1874 г.

Не можем да намерим думи, с които да Ви изразим голямата си благодарност и признателност към Вас за благорасположените Ви, пълни с искреност отношения, които показвате към нас. Не можем да Ви изразим и опишем и искренната си любов и дълбокото си почитание, които имаме към Вас за достославните Ви трудове и старания, които полагате за нашето нравствено и умствено просвещение и духовно образование. Да, любимий ни архипастирю, Вие сте, който ни отварате вратите на истинното щастие и благополучие; Вие сте, който ни водите към улучшението на народнийт ни живот. Тая Ваша велика деятелност, която полагате за нашето добро, за нашето благосъстояние, прави ни да ся радваме и да благодарим бога, че ни е сподобил с един толкова добър народен архирей. Да живеете, любезний ни архипастирю, да живеете!

Прочее, като ся покланяме на Ваше високо преосвященство, целующи святата Ви десница, остаяме Ваши покорни чяда. Якорудска българска община.

НБКМ, БИА, IIA, 6919; оригиналът е на български език

149

В дописка от Малешево до в. „The Levant Times“ се съобщава, че фанариотският владика станал причина да бъдат арестувани някои българи

5. IX. 1874 г.

Пребиваването на гръцкия владика Йеротей в епархията е причина на много скандали. Жителите страдат много и императорското правителство ще направи голема милост на това место, ако благоволещя да земе във внимание законните жалби на населението и да го освободи от наложенийт му пастир.

Вие знаете, че българете в Македония, след като беха дълго време в дълбока летаргия, начнаха да излизат от това оцепение и като разумеха повече или по-малко спасителните следствия от църковното си възрождение, предприето от братията им в горна България, те ся мъчат да я съединят с братията си в това възрождение. Без съмнение това е благородно и законно стремление. Нъ то крайно не угодява на гръцките архиерей и особенно на Йеротея, който ся нахожда утешение да клевети невинни хора и да ги хвърга в тъмница. Това лице скубе от населението много пари под име владичина, когато то не може да си плати данъците на правителството.

Йеротей, зачтото последне биде изгонен от Берово, опита ся да компрометира пред очите на мюдюринът Омер-ага десетина души от първенците

на окръжието. Тези человеци стояха повече от шестдесет дена в затвор. Най-сетне ги пуснаха, нъ двама от тех бидоха заведени в Солун и досега още пъшкат в железа. Те ся наричат Костадин Георгиев и Иван Стоилов. Надееме ся, че императорското правителство, като ся убеди в невинността им, ще заповеда освобождението им.

Телеграми ся испроводиха на великий везир за тази работа и двама представители бидоха също пратени в Цариград, за да молят императорското правителство да запрети занапред вмешателството на владиката в работите на общината.

Според както се види, правителството ся е било известило и за това заповедало на Струмничкийт каймакамин да отиде на местото, за да испита работата. Нъ последнийт направи сичко, за да удуши гласът на населението. Нъ то настоява да ся дигне владиката и да ся освободят двете горепоменати лица.

В. The Levant Times (Източно време), Цариград, бр. 31, 14. IX. 1874 г.; оригиналът е на български.

150

Писмо на българската община в Петрич до Стефан Веркович, Сяр, с молба да им изпраща български вестник

10. XI. 1874 г.

Долеподписаните членове от Блъгарската община в Петръч, като же-
лаем да възбудим в срьцата на младежите ни блъгарчета, тай въобще и на
народа ни живеиащ в градът ни сърдечно желание за наука и образование
по народнийт ни блъгарский язик, помислихми за добре да ся уреди, чтото
редовно да дохожда и следва един от народните ни блъгарски вестници за
блъгарското ни училище в махалата Мартин. Нъ понеже засега общината
ни е оскудна от капитал, нуждае ся от помощ на материални подароци от
некои родолюбиви лица, затова решихми да ся отправим чрез настоящето
си до Ваше благородие, за да Ви помолим, ако е возможно, да ни издейст-
вувате за училището ни, отгдето веч Ваше благородие знаете един от блъгар-
ските вестници, и то, ако е возможно, вестник „Век". В случяй ако би не е
возможно да ся издествува в подарок един вестник за казаното ни училище,
покорно Ви молим един чяс напред ни отговорете и нии тогава можем как
да е да ся постараем да устроим, чтото сиромашката ни община да поддръжи
един вестник за училището ни.

Нека Ви баде известно, че Негово священнословесие, родолюбивийт
отец Агапий, след като учителствува 14 месяци в казаното ни училище с
отлично старание за просвещението и образованието на поверените му уче-
ници, тай саще за просвещение и на народа ни, на 1-й настоящаго ноемрия
си даде оставката и на 6-й того помина за в Солун, а на негово место си по-
ставихми за учител на казаното ни училище родолюбиваго г-на Ефтима П.
Траянова от Пейчево (Малешевско окражие).

Впрочем като остаями в пълна надежда за скорошний Ви отговор, поднасями Ви с длъбоко почитание искренните си поздравки и остаями.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 157, л. 1; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст. и подг. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов. С., 1969, с. 555—557; оригиналът е на български език.

151

Некролог за Нако Станишев от Кукуш, един от дейците на Българското възрожденско движение в Македония

Март 1875 г.

С горчивата жалост идем да изявим, че немилостивата смърт прекоси живота на един от първите ни съграждани. Този наш събрат е г-н Нако Ст. Станишев. Неговата милост е познат почти на всички наши народни труженици в Цариград, с които той твърде деятелно и искрено работеше по народно-черковното питане и са е отличавал по своята зрялост и опитност в делата си. Той е бил един от първите двигатели на българщината в Македония. Той много пъти поради народно-черковните ни работи е бивал осъждан на заточение, обаче с опитността си, разумността си той е умеел да докаже на правителството невинността си и да ся избави от премеждието. Прочее на негова милост отличния му характер и похвалните дела заслужават да привлекат вниманието на всякого, че е прахосал повече от половината си имот по народо-черковната ни борба с гърците. Вечна му памят! Бог да го прости!

Сп. Ден, Цариград, бр. 10, 16. IV. 1875 г.; оригиналът е на български.

152

Битолчани искат от руския консул помощ за българските църкви и училища

28. III. 1875 г.

Всеки познава с какви жертви Битолската българска община сполучи
от 1868 г. насам да основе и съхрани народни църкви и училища в един град,
населен в по-голямото си мнозинство от българи. Но понеже населението,
което съставя общината и поддържа с помощта си тия богоугодни заведе-
ния, принадлежи на по-бедната класа и не беше в състояние да отговори
на всичките нужди на училищата. Общината се принуди да отпусти глав-
ния учител и да затвори Централното училище, в което се учеха до 60 уче-
ници, от които една част се намери в нужда да прибегне в гръцките училища,
които се намират на една несравнено много по-висока степен на съвършен-

ство и които, поддържани от влашкото население и от по-богатите българи и най-главно от щедрите пособия на силогосите[1] в Атина и Цариград, привличат при себе си и българската младеж . . .

(Молбата е подписана от 5 души епитропи)

Архив внешней политики России, Главный Архив, V—A_2, 1875, д. 144, л. 7—8; оригиналът е на руски.

[1] Националистически дружества за разпространение на великогръцката пропаганда в Македония.

153

Битолският руски консул В. Максимов препраща молбата на битолските български епитропи

26. IV. 1875 г.

Чест имам при това да представя на благосклонното внимание на Ваше превъзходителство молбата на епитропите на българската община в Битоля.

С тази молба епитропите на поменатата община молят консулството да ходатайствува при Императорското министерство за отпускането на пособие в полза на българските училища на гр. Битоля по начина, по който е удостоено училището в град Охрид.

Тъй като град Битоля и неговите околности са населени изключително от българи, то и езикът им господствува всред цялото население, включително мохамеданите — турци и албанци. Влашките деца на най-разгоретщените гръкомани започват да говорят преди всичко на български, защото техните дойки са обикновено българки . . .

Архив внешней политики России, Главный Архив, V—A_2, 1875, д. 144, л. 3—6; оригиналът е на руски.

154

В дописка от Скопие до в. „Век" се съобщава, че в града било образувано Българско училищно дружество

Юни 1875 г.

Именно лани по това време овдешни (от всяк българ. еснаф) неколку младежи, глядайки низостта на местните си народ. училища, заспалостта на женскийт пол, гнилежът на селяните от казата ни в грубото невежество и простота, бедността на сиромашките ученици и ученички и др. т. подобни пречки относително до благоденствието и цивилизацията на милата ни родина, решиха да им бъде занапред подобряването на речените недостатъци в градът на едничката грижа и желание, като составиха за тая работа още на 1 септ. едно дружество под име Българско училищно дружество Развитие.

Програмата на предначъртанното друж. предприятие ся състои в това: 1) да ся старае за по-добрият порядък и вървеж на местните си народни училища (било мъжки, било девически), като ги снабдява у свое време с добри и достойни учители и учителки; 2) да ся грижe за отварянето на едно девическо училище в градът; 3) да набавя благовременно всичко, което е потребно за напредъкът на училищата; 4) да ся грижe за отварянето на едно празднично училище за безкнижните и недоучените си еднородци сограждани; 5) да набавя всякакви по науката книги и вестници, които да служат за по-нататъшното умствено развитие както на членовете си, тъй също и за посещаващите го в празничен ден лица; 6) да помага на бедните ученици и учинички с потребните им за развитието учебници и учебни неща, а на по някои (совсем бедни) — и с храна и облякло; 7) да ся труди где со свое иждивение, где со селско или со селско-дружествено, да отваря училища у по-големите из казата ни села и в същото време да гледа да тури под своят надзор както отворените до днес от самите селяни в 3—4 села училища, тъй също и ония, които има оно да отваря занапред и най-после; 8) да гледа да испроводи отпосле 1—2 ученици в по-голямо някое училище из България или в Европа. А средствата, с които оно може у свое време да осъществи реченните точки, са следующите извори: а) волна помощ от основателните членове; б) месечна помощ от основателни и неделна — от спомагателните членове; в) от изпратня на тукашни и външни търговци, които отиват по търговията си в Солун и другаде; г) от пръстенувания, сватби, кръщенки и кръстни имена; д) от банянието на мъжки и женски водици; и от пресвета; е) от благодетелни спомогвания на овдешни по-първи български лица, както и обща помощ от всяк българ. еснаф; и най-после ж) от общественните приходи, както що са църквите и притяжанията народни ханове, нивие и пр. (Последните два извора не са още осъществени, но имаме надежда да влезат подир 1—2 месеци и они во обятията на дружественната класса.)

И така почна да ся увеличава от ден в ден не само броят на друж. членове, но и в същото време взе да ся усилва все повече и повече и самата деятелност на дружеството; т. е., от една страна, гледаш едни ся записват като основателни членове, давайки си наред волната помощ, друзи — пак като спомагателни; от друга — виждаш от целия сбор на друж. членове според точките на друж. устав и нарядбата на друж. настоятелство едни отиват всяко утро на стационът, изпратня от овдешни външни търговци; едни отиват всяки месец и неделя да събират месечната помощ (1/4 б. медж.) и неделната (10—40 пар.) от спомагателните, а друзи пак разнасят у свое време поздравителните билети на ония из града ни българи, които имат или пръстен (тъкмеж), или сватба, или кръщенка, или кръстно име, както и до всяк българ. еснаф, когато си дига пресвета на празднуемият си святия.

На конец нека ви изявим нещо и за осъществуванието на друж. предприятие. От овоза в продължението на 9 месеци дружество успе да тури в действие само отварянието на едно девическо училище в градът, помаганието на бедните ученици и ученички с потребните им за развитието книги, доставянието на неколку учебници и всичките днес издаваеми бълг. новини и отварянието на едно училище в село Дивле, което е около 4 часа далеч на исток от градът ни; а другите цели остави за по-нататък, защото днес за днес касата му не позволява.

В. Век, Цариград, бр. 27, 5. VII. 1875 г.; оригиналът е на български.

155

Статия на Христо Ботев до редакцията на в. „Исток“, Белград, относно сръбската шовинистическа пропаганда в Македония

20. VI. 1875 г.

После отговорът ни на поместената във вашия лист статия под заглавие „Шпијунлуци и инквизиције бугарске“, ние така и мислехме, че ще да млъкнете или ще да измените тона на своите глупости. Това вие оправдавате с вашите няколко реда, поместени в 53 брой на листът ви и отправени собствено към нас. Но в своият отговор ние мислиме че не сме „лупали по ветру“, а сме „лупали“ вас и вашето правителство, затова доста тактично ще да бъде от наша страна, ако и тоя път отговориме на вашите няколко реда. Ние не бягаме от разяснения и полемика; ние сме демократи, затова можеме да нагазиме калта и да видиме какво правите вие там, затъпкани от общественото мнение на сръбската интелигенция. Слушайте. Вие казвате, че в статията „Шпијунлуци и инквизиције бугарске“ вие сте ни навождале факти, а ние сме ви псували и в също време сме нападале на Сърбия, на Росия и на сичко онова, което сам народът желае. (Кой народ? нашият ли?) Нам ни не позволява мястото да приведеме сичките ваши филологически и етнографически бълвоче, с които беше пълна вашата статия, и всичките гнусотии и клевети, които вие отправяхте не само към екзархията, но и към сичкия български народ, и да ви покажеме кой от нас е псувал — вие или ние. Но ние приемаме на минута това обвинение, за да ви докажеме, че за гореказаната статия вие заслужавате не само псувни, но даже и лудница. Вие ни навождате факти, в които обвинявате българете и тяхната екзархия в това, че употреблявале шпионства и инквизиции, за да побългаряват нещастните сърбе в Турция, и казвате, че ние ви не отговаряме на фактите, а ви псуваме. Добре, как искате вие да отговаряме на подобни факти, които вие сами основавате на филологическото безумие на Милоша Милоевича: че на Балканският полуостров от памтивека още са живяле сърби, а само 200 хиляди българо-татаре дошле и в късо едно време побългариле тие сърбе? Как искате вие да отговориме на тия факти, когато тяхното филологическо безумие е облечено във форма на политически тенденции, т. е. когато и вие, и вашето правителство се стремите, щото действително на Балканският полуостров да останат само 200 х. българе, или по вашему татаре, а останалото да се посърби, т. е. пославянчи? На филологическото безумие умните хора отговарят със смях и с презрение, а на политическият шарлатанизъм ние отговаряме с псувни и с негодование: българският народ няма още друго оръжие. Но и в това отношение ние се показахме много по-деликатни от вас. Ние не псувахме (както правите вие) нито сръбският народ, нито сръбската интелигенция, нито свестните сръбски патриоти, а нападнахме само на оная патриотическа сволоч, „на която в кратуните са ритат конете на Душана и на която целта е да разиграе тия коне насякъде, дето само се чуе сърбското (Драгашевичевото) „помози-бог“. Ние не сме криви, че в тая патриотическа сволоч влазяте и вие, и вашето правителство, и една доста голяма част от вашите „изображени мужеве“. А това ние направихме затова, за да ви покажиме, че нашата емиграция знае какви причини са ви карале да повдигнете такъв шум против екзархията и такива клевети против народът. Вам беше твърде приятно да ни пеете, от една страна, медоточивата песен на братството и на съединението и да ни лъжите с добрите намерения на „южнославянският Пиемонт“, а, от друга страна, да сеете прозилитизъм в западните краища на нашето отечество и да плетете своята етнографическа и политическа кошница. Но екзархията, която вие още от начало гледахте накриво, ви препречи път, емиграцията, която вие експлоатирахте още от 1862 г. и досега, чрез дълаг и горчив опит ви позна кои сте и какви сте; а българският народ, когото вие сте лъгале още от началото на своето освобождение, отвърна от вас очите си, както отвърна и своите надежди. Разбира са, че после сичкото това екзархията трябваше да стане за вас сборище от шпионе и от инквизаторе, емиграцията чета от бозаджии и вагабонти, а на народът (който по вашему не е повече от 200 хил.) татараско племе, което, за да са освободи от турците, тряба по-напред да се посърби. Докажете ни, че вие и вашето правителство не мислите така. Тогава защо говорите, че ние ви псуваме и че не отговаряме на вашите факти? За да отговориме и опровергаеме вашите факти, вие трябва да ни обясните догде именно се простират вашите етнографически граници на юг и кои места влазят в границите на вашата Стара Сърбия; защото по нашите географически и етнографически понятия ние виждаме, че фактите, които ни навождате, говорят повечето за наша полза, т. е. че не екзархията насилва сърбите да приемат българизмът, а вие и вашието правителство правите това с българския елемент в Македония. Ето например ние не можеме да си обясним това ваше оплакване: „През май месец тая година владиката Дамаскин заедно с мюдюринът е затворил училището (сърбското, разбира са, р.) във Велес и е изгонил учениците.“ Велес сръбски варош ли е? Велес влазя в границите на вашата Стара Сърбия? Ние имаме глупост да мислиме (тая глупост имат и Гилфердинг[1], и Каниц[2], и Григорович, и Липранди[3], и много други етнографи), че Велес е български град и че са намира в Македония; следователно не вие трябва да се оплаквате, че владиката Дамаскин е затворил училището ви, а ние, че вашата пропаганда си е тикнала носът не в свойят чорап. Не вие ли казвате, че „в интерес на сърбете и на българете е да са не прави насилие, а да са остави секи да мисли, да работи и да са учи така, както мисли да му е най-добре“? Какви свободомислящи хора! Тогава какво търси вашата пропаганда във Велес? И защо вашите учители възбуждат народът да не припознава екзархията? Или и това е псувня? А скандалът в Тетово заборавихте ли? Но дордето ни отговорите на това, ние ще да резюмираме и другите свои псувни в няколко въпроса. Кажете ни, молиме ви са, не съществува ли в Белград цяло едно дружество патриоте (това дружество ние нарекохме сволоч) под председателството на „филологическият осел“ Милоша Милоевича и не изпровожда ли това дружество пари, книги и учители в чисто български села и градове в Македония и в някои северозападни краища на България? Ако изпровожда, то каква е целта на тие грамадни жертви — да просвети своите братия ли, или да сее прозилитизъм между тях? Кажете ни не е ли основано това дружество от Блазнаваца и не поддържа ли се то както нравствено, така и материално от вашето „пиемонтско“ правителство? Ако е така, то неговата цел не е ли да докаже на дело, че наистина на Балканският полуостров живеят само сърбе? Отговорете ни на тие важни за нас вопроси и ние ще да ви докажеме в следующият брой на „Знаме“[4] защо ние нападаме „на Сърбия, на Росия и на сичкото онова, което сам народът желае“, и ще да ви докажеме, че народът не желае това, което му

правителство вие, и вашето правителство, и не слуша вече ония, които са го лъгали до вчера.

Христо Ботев. Съчинения, автентично издание. С., т. II, 1960, с. 219—222; оригиналът е на български.

[1] Ал. Гилфердинг (1831—1872), руски историк и славянофил. Автор на „Письма об истории Сербов и Болгар" и др.
[2] Феликс Каниц (1829—1904), унгарски етнограф, археолог и географ.
[3] Иван Петрович Липранди (ок. 1790—1880), руски генерал и писател.
[4] Вестник, редактиран от Хр. Ботев.

156

Извадки от книгата на Феликс Каниц „Дунайская Болгарія и Балканскій полуостров" за българите на Балканския полуостров, техните граници и сведения за броя им

1876 г.

Сравнявайки с посочената тук линия, вътре в която били разпръснати на изток и на юг от Илирийския полуостров поселенията на древните славянски племена, с територия, заемана от днешните български славяни, ние виждаме с учудване, че последните са загубили много малко земи въпреки всички неблагоприятни условия, заобикалящи ги, въпреки буйния турски поток, минавайки мътните си вълни през тях. Действително покрайнините на българските области били страшно оглозгани от сърби, гърци, албанци и турци; но може да се твърди, че българският народ е запазил в най-голяма цялост и пълнота всички населени от него територии във вътрешността на страната, която той владеел до завоюването на Балканския полуостров от турците.

На компактни маси, и то само спорадически смесвайки се с други националности, българският народ обитава цялото пространство от сръбската граница до Янтра, до българска Морава и средното течение на Марица и понататък до покрайнините на Западния Балкан. Като изключим тази област, българите живеят още и на запад от Марица до Охридското езеро, гдето те превишават по численост своите съседи—турци, гърци и албанци. Впрочем в последно време със засилването на националното чувство и отричането на всичко гръцко те почнали да се стремят от тази област към по-надеждно и трайно местопребиваване. Старовизантийските традиции ни известяват, че гърците, този търговски спекулативен народ, изместили българите, доколкото е било възможно, от морските брегове и днес последните достигат морето само при изтъкнатите търговско-политически пристанища Варна и Салоник. Но още повече територии са им били отнети на запад през сегашното столетие от спускащите се от своите стръмни планини войнствени албанци, които всякога са се загнездвали в плодородните долини на Топлица, на горния Вардар и на българска Морава. При все че там по-голяма част от местата носят български названия, то техните славянски народонаселения отстъпвали винаги пред по-силния във физическо отношение албански елемент. Ста[illegible]турското правителство не само че не ги защищавало, но наблюдавало при това още с удоволствие този натиск на единоверските си съюзници върху християнския народ, показващ всякога стремеж за освобождаване от неговата власт.

В течение на петнадесет години Портата се стараеше да раздели непрекъснатата маса от българско народонаселение чрез настаняване всред неговите селища на заселници от кримски татари и войнствени черкези, изтласкани от русите от техните планини, а също така и от северна страна тя залягала да вмъкне всред българския елемент други преселници и, както изглежда, е съдействувала дори за заселването покрай дунавския бряг на румънски колонисти. По такъв начин българският народ, изтласкан от всички страни от враждебни елементи, търсел изходни направления и намерил накрая не едно, а няколко в разни страни. По-голямата част от българите от римокатолическото вероизповедание поради притеснения от гръцкото духовенство е преминала вече в Унгария и Румъния, а след това в началото на днешното столетие тези преселвания са се възобновили в огромни размери. По-късно, когато Сърбия постигнала независимост, нейните дунавски окръзи станали убежище на всички раи (Rajah), недоволни от пашовско-фанариотското управление. Дори и в последно време стотици семейства са се преселили там. Обаче в Сърбия българите скоро загубили националността си всред родственото с тях по произход и език народонаселение. Само няколко селища, като Бугар-Корито и Вратарница в Княжевацко, Велики Извор в Зайчарско, Шарбановец и Милушинец в Алексинацки окръг, са запазили своя бащин език. Поради това младите българи се стараят с всички сили да попречат на преселването на съотечествениците си в Сърбия. През 1874 г. те открито протестираха против старанията на сърбите да поддържат на южната си граница от Черни Дрин до Тимок агитация с различни средства, за да увеличат числеността си за сметка на българите.

Преселването на българите на влашкия бряг също така е било твърде значително във всички времена. Влашките боляри и правителство с радост приемали трудолюбивите и опитни в земеделието българи. Но и там тях ги постигнала същата участ, както и в Сърбия. Те изчезнали всред масата от румънски народ, който винаги се е отличавал със способността да поглъща славянски племена, както това аз вече го доказах с подробни изводи през 1863 г.[1] и после през 1868 г. в съчинението си „Сърбия". Последното голямо преселване, състоящо се от 10 000 души, се отправило през 1861 г. в Крим.

Всички тия непрекъснати борби в течение на цели столетия и произлезлите вследствие на тях териториални изменения направили етнографската карта на Европейска Турция на консула Лежан и картата на южните славяни на проф. Брадарска най-неверни изображения на действителността. Те двете се появили в „Географически съобщения" на Петерман; съставянето им струвало много труд и достойнствата им не бива да се опровергават; но им са липсвали повече точни подробности. Доколко е трудно определянето на тия подробности, аз узнах от собствен опит. Моята нова етнографическа карта на Дунавска България и Балкана ще изясни за пръв път пропорцията на националностите на всяко селище от големите области на Турция и тъй като аз я съставих въз основа на сведения, събрани на място, надявам се, че тя ще се окаже колкото полезна за науката, така и в политическата практика.

В статистическите цифри на турската държава господствува тъкмо такава неопределеност, каквато и в етнографските му взаимоотношения. Тези цифри не могат да се намерят нито в многобройните бюра на Високата порта, нито в някое провинциално учреждение. Дори и в настояще време установяването на общата численост на цялото народонаселение, а също така и количественото съотношение на отделните националности се базира само на предположения и оценки. Съгласно своеобразието на турската данъчна система жените и децата не се преброяват и тази насока се държи от цялата официална статистика.

При такива неблагоприятни условия трудно е да се определят даже приблизително числените отношения на отделните националности в Турция. Поради интересите на една от тях броят на различните националности се повишава или понижава в най-значителни размери. В това отношение не правят изключение чиновниците и духовните лица, както обикновено се стремят да издирват правдата: те също дават лъжливи сведения в интереса на партията, към която принадлежат. Ако биха се събрали цифрите, с които определят отделно броя си патриотичните турци, сърби, българи, гърци, цинцари, албанци и арменци, то Турция би представлявала страна с най-гъсто народонаселение от всички европейски държави; все пак е достоверно и известно, е това далеч не е така. В полувасалните княжества (Влашко и Молдова), воито статистиката на броя на народонаселението се води твърде точно, която редна цифра се падат 1800 души на една квадратна миля, а в Сърбия — най-много 1400—1500 души; то за Европейска Турция никак не бихме могли да се осмелим да кажем, че тя е по-гъсто населена, отколкото тези княжества . . .

Общото число на българите, обитаващи Европейска Турция, достига приблизително 5 милиона, макар и те сами да ги натъкмяват докъм 6 и даже 7 милиона, не пак аз твърдя въз основа на многобройни статистически сведения, събрани от мен, че оценката им на техния (общ) брой е прекалено висока. В Западния Балкан, който от старо време е бил заселен изключително само от българи, гдето рядко се среща неславянско селище и гдето, разбира се, българското население е останало най-чистокръвно, то е запазило напълно своя естествен, неподправен тип . . .

Ф. Каниц, Дунайская Болгарія и Балканскій полуостровъ. Историческія, географическія и этнографическія путевые наблюденія, 1860—1875. Спб., тип. Путей сообщ. (А. Бёнке), 1876, с. 51—54; оригиналът е на руски език.

[1] Die Lisaren. Mitth. der Wiener Georg. Gesellschaft. 1863.

157

Възвание към българския народ за въстание, съставено от избраната на Оборище комисия[1]

15—17. IV. 1876 г.

Братя българи!

Дойде краят на зверската тирания, която от пет века насам търпим под османска насилническа власт. Всеки от нас очакваше това с нетърпение. На . . . настъпва денят на народното въстание на всички българи от България, Тракия и Македония. Всеки честен българин, в жилите на когото тече чиста българска кръв, тъй както тя е текла и в жилите на нашите царе от старо време — Крум, Симеон, Борис и Асен, трябва да въстане с оръжие в ръка, та с първия ни още удар да зашеметим врага.

Нашите юнаци българи не трябва ни най-малко да се боят от смъртта. Те не трябва да се страхуват от прогнилата от само себе си турска власт, която отдавна чака своята разруха. Напред , братя! Грабнете оръжие в ръце и с него всички дружно да се бием храбро против нея, за да защитим по такъв начин свободата си и родината си.

О, българино, докажи, че си жив, покажи, че знаеш да цениш свободата си! Въставайки днес, спечели свободата си с бой и със собствената си кръв! Нека се строши хомотът, що реже врата ти като трион!

Ти, който търсиш чест и правото на свобода, защити честта, правото и свободата на оня, който ще потърси закрила от теб! Бъди смел и храбър. Бий се безстрашно срещу врага, но не отказвай великодушието си към падналите в плен.

От днес от името на нашия народ ние обявихме пред целия цивилизован свят: пълна свобода или смърт.

Напред, братя, бог е с нас![2]

НБКМ, БИА, IIА, 9143, Априлско въстание 1876 г., т. III, С., 1956, с. 15—16; оригиналният препис е на турски език.

[1] Г. Бенковски, П. Волов, Г. Икономов, И. Мачев, Ив. Соколов, Г. Нейчев, Н. п. Стоянов, Н. Караджов, д-р В. Соколски, В. Петлешков, Хр. Търнев, поп Грую и Н. Гугов.

[2] Следва текст: „Подпис. Издадено от страна на българските апостоли в Тракия."

158

Съобщение на в. „Исток" за революционното брожение в Македония

9. VI. 1876 г.

Българското въстание се шири, както никога досега. Съобщават от Солун, че старият войвода, юнакът на юнаците Илия[1], се е вдигнал със силна чета добре въоръжени момчета в планината до Струма. Голям брой българи в Македония са се присъединили към него, а и от други места прииждат

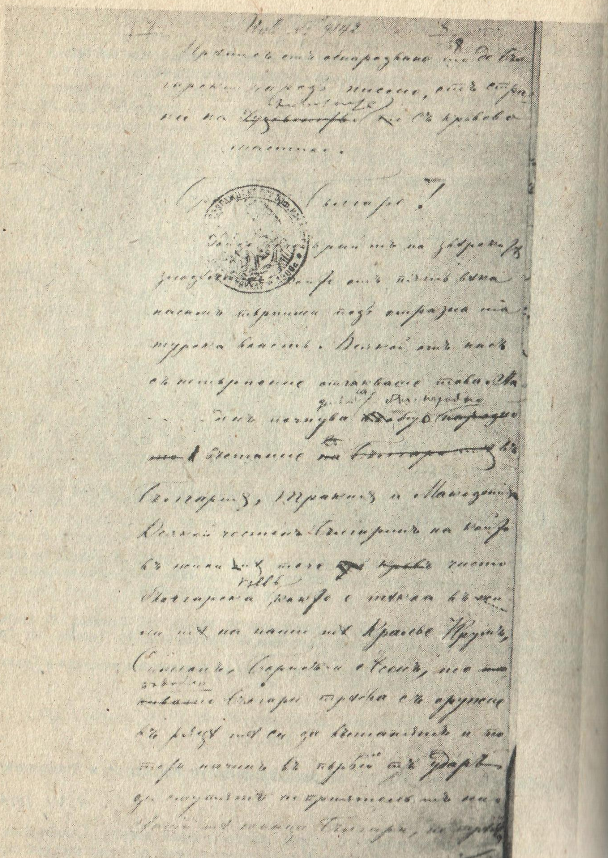

Фиг. 17. Писмо на апостолите от IV революционен окръг за обявяване на Априлското въстание. Към дск. 157 от дял II

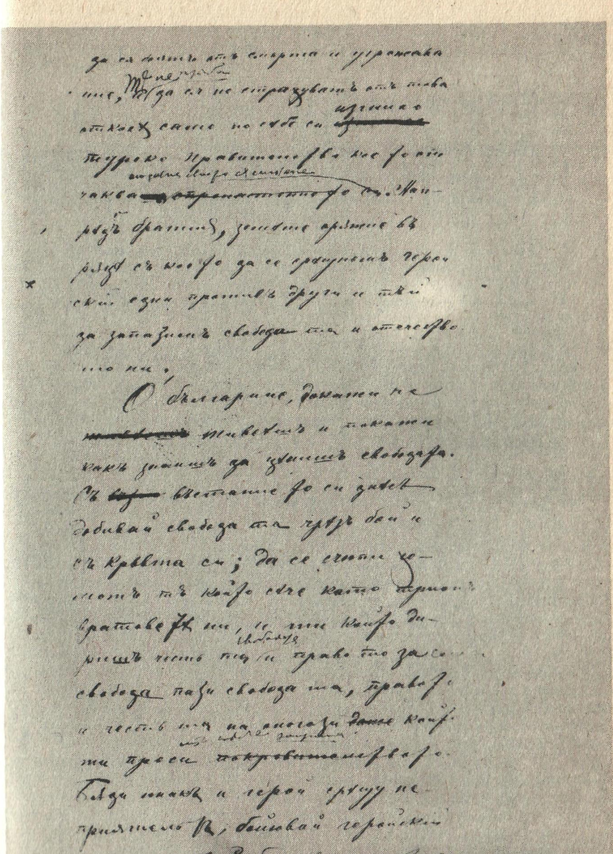

Фиг. 17 (продължение)

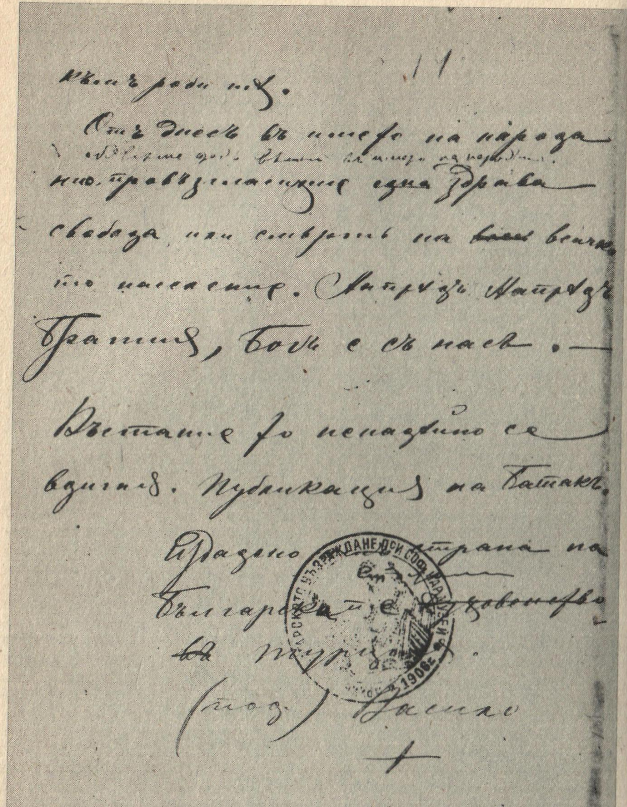
11

[illegible] роди[illegible].

Отъ днесь въ името на народа
ни провъзгласяваме една здрава
свобода, или смъртъ на всичко-
то население. Напредъ Напредъ
братия, Богъ е съ насъ. —

Въстанието до непознато се
вдигна. Публикация на Батакъ.

Издадено от страна на
Българско[illegible]
въ Турция.

(под.) Васил

Фиг. 17 (продължение)

млади хора, които са на възраст да носят оръжие. В околностите на Шумен вече са се събрали около 200 въстаници. При Овче поле черкезите запалили две български села, но младият юнак Стоян тръгнал след тях и ги изсякъл...

В. Исток, Белград, бр. 62, 9 юни 1876 г.; оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Става дума за Ильо Марков от с. Берово, български хайдутин, четнишки войвода, известен под името дядо Ильо.

159

По искане на султанската канцелария битолският валия дава обяснение относно бунтовната дейност на някои българи

24. IX. 1876 г.

Заедно с настоящето Ви се изпраща едно заявление, подадено до нас от страна на мюсюлманското население в Битоля против някои българи от същия град, упоменати в приложения списък, за вършени от тях постъпки, злодеяния и бунтове. Понеже не ни е ясно истинското положение, наредете да се извърши необходимото разследване, след което добитите положителни сведения заедно с Вашето мнение да ни се изпратят своевременно.

6 шевал 1292 г. (5 ноември 1875 г.)

Получи се от битолския валия, Негово превъзходителство Дервиш паша, доклад № 141 от 5 рамазан 1293 г. (24 септември 1876 г.), с който, като съобщава за получаване на това предписание, донася следното:

Интернираният по-рано в Солун градски лекар Константин (Мишайков) заедно с няколко други лица от няколко години насам са се мъчили да създадат омраза между християнското население, като му внушавали някаква си българска идея, която вече се е разпространила и в някои околии и нахии с цел да преминат българите под ведомството на Българската екзархия. Измежду тях е и Илия, родом от Велес, който, след като бил изгонен оттам, се настанил в Битоля още преди създаването на вилаета и бил назначен за ковчежник в гр. Лерин; понеже се е заел тук и там да провежда бунтовнически идеи, бил уволнен от длъжност. След създаване на вилаета българите били купили едно място в града, тъкмо срещу мюсюлманската махала, за да си построят нова българска църква. Тоя въпрос още не бил окончателно разрешен от Великото везирство, с което се водело преписка.

При станалите напоследък избори за членове в съвета били избрани българи, от които мюсюлманското население е било отвратено и се оплакало от тях. Поради това положение властта се била загрижила и наблюдавала докъде ще стигнат надеждите и бунтовническите замисли на тия хора. След като поменатият градски лекар Константин — най-отявлен бунтовник, и брат на пловдивския митрополит — бил интерниран в Солун, (а оттам) повикан в Цариград поради бунтовническите събития в Пловдивско, не би трябвало засега да се интернират и други българи, провинени в бунтарство, тъй като те обещали да живеят честно и почтено. При все че досега не била забелязана някоя друга тяхна бунтовническа постъпка, властта продължава

да бди върху тяхното и на другите подобни тям лица поведение и щом се забележи някое тяхно явно бунтовническо действие, което би причинило отвращение, ще се направи потребното и ще се донесе своевременно, за което се написа настоящата бележка.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 31—32; оригиналът е на турски.

160

Политическа програма,[1] приета на Първия Български народен събор в Букурещ

19. XI. 1876 г.

За да може да се въдвори мира на Въсток, да се искоренят постоянните свирепства на турците, които не уважават никое человеческо право, и да се изпълнят праведните желания на българския народ, Европа е длъжна да способствува за осъществението на следующата програма:

1. Да се възобнови от България, Тракия и Македония българската държава, гдето главният и навред преобладающият елемент е българският.

2. Българската държава ще се управлява самостоятелно и независимо по една конституция, изработена от едно законодателно тяло, избрано от народа.

3. За /в/сичките клонове на управлението ще се съставят особени закони по духът на уставът и съобразно с нуждите на народът.

4. /В/сичките иностранни народности, размесени между българският народ, ще се радват с него на същите политически и граждански правдини.

5. В българската държава ще владее пълна свобода на съвестта.

6. Военната служба и общото просвещение ще бъдат задължителни за всекиго гражданин на българската държава.

За да се гуди /тури/ в действие тая програма и да се предвари вторично кръвопролитие, нужна е външна военна окупация на Турция, при която ще се състави и първото българско привременно правителство.[2]

НБКМ, БИА, ф. 56, IID 1021; оригиналът е на български език.

[1] Известни са няколко различни редакции на тази програма. Настоящата редакция най-вероятно се явява окончателна и била преведена на френски и немски език и връчена на представителите на великите държави.

[2] Програмата е подписана от Владимир Йонин, С. Атанасов, Петър Енчев, Тодор Илиев, Иван Вазов, Стефан Стамболов, Димитър П. Иванов, Олимпи Панов, Иван Кавалджиев, Кириак Цанков, Антон Теохаров и др.

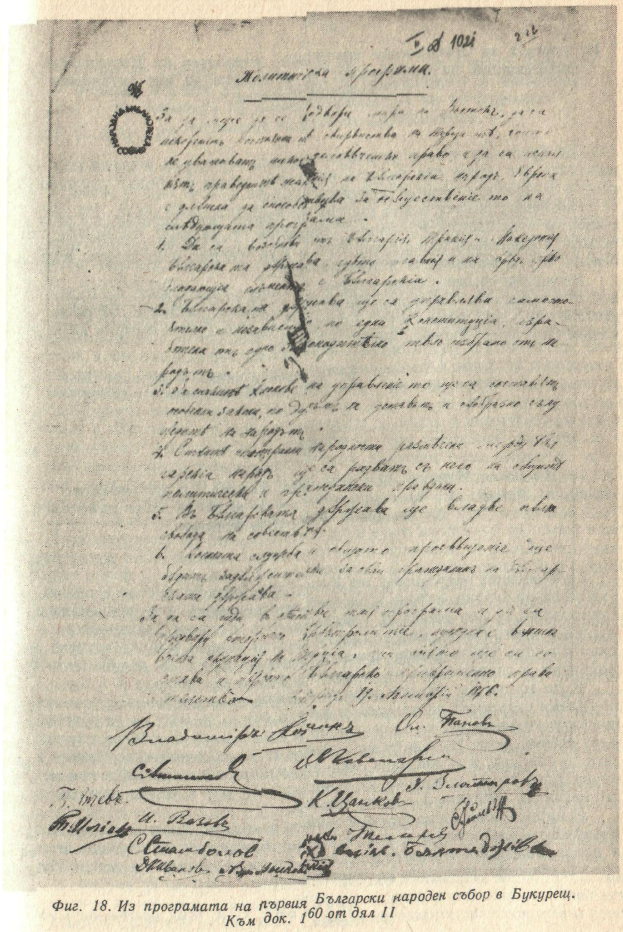

Фиг. 18. Из програмата на първия Български народен събор в Букурещ. Към док. 160 от дял II

161

Из проекта за Органически правилник, изработен на Цариградската конференция на посланиците за създаване на две автономни български области

XII. 1876—I. 1877 г.

Ще бъдат образувани от долупосочените територии и съгласно с приложената тук карта два вилаета (области), които ще бъдат управлявани според по-долуизложените подробни форми.

Източният вилает, който ще има за главен град Търново, ще бъде съставен от санджаците: Русенски, Търновски, Тулчански, Врачански, Сливенски, Пловдивски (без Султан Ери и Аха Челеби) и от казите: Кърклисенска, Мустафапашовска и Казълагачка.

Западният вилает, който ще има за главен град София, ще бъде съставен от санжаците: Софийски, Видински, Нишки, Скопски, Битолски (без двете южни кази), една част от Серския санджак (трите северни кази) и от казите Струмица, Тиквеш, Велес и Костур.

Международни актове и договори (1648—1918), С., 1958, с. 142; оригиналът е на френски.

162

Писмо от Николай поп Филипов, Банско, до архимандрит Иларион Ловчански, Кюстендил, в което моли да бъде ръкоположен за свещеник Костадин Иванов

10. V. 1877 г.

Приносящий настоящето ми Констадин Иванов от село Осиково, окръжие Неврокопско, избран и одобрен от соселяните си за священник да се рукоположи, които досега са поминували со странни священници, и им държало много скапо, защото селото им е от педесет кащи християне, бъркано с турци. Носи препоручителни писма от селото си, от общината Неврокопска, и свидетелство от духовника Филарета Рилца.

Като му казах, че сме познати с Ваше преосвещ[енство], умолиме за по-голема сигурност да направа и я едно писмо до Вас, за да препознаете препоручителните му, че са искренни: и ако и да не е снабден с необходимото учение, мола Ви и я от моя страна да го ръкоположите, защото нуждата го изисква; и се обещава след рукоположението да дойде при мене да научи поне сосем нуждното за священството му, и четиридесятодневните литургии да отслужи в нашата цръква.

И като се облегам на благоразумната Ви благосклонност, надам се да се послуша прошението ми, с което целувам благодатоточната Ваша десница, и проса молитвата и благословението Ви, и останувам за всегда Вашего преосвященства духовное во Х[рист]е чадо.

НБКМ, БИА, II А, 5923; оригиналът е на български.

163

Писмо от Стефан К. Салгънджиев, Сяр, до Стефан Веркович, Москва, в което му съобщава за положението в Македония и желанието на тамошните българи за по-скорошно посрещане на руските освободители

21. V. 1877 г.

Повече от три месяци ся изминаха, откак ся отдалечихте от нас и аз само едно писмо имах честьта да получа от Вас още когато бехте в Аграм. Аз всякога съм искал да Ви пиша, но като не спределявахте где можеха Ви намери писмата ми, не съм могъл да сторя това до днес и го струвам вече, като ся известих, че сте пристигнали в славната столица на нашия благодетел и избавител.

Драгий ми! Днешното ми и може би всегдашните ми в отсаствието Ви писма да ся въртят повече на точката от дневните въпроси, които ся на мода в местото ни. Вий знаете добре настроението на тукашното християнско население, което с четири очи чака да види от негде помощ за избавление. Онези, които хранят еще чувства от сащата си народност и които за добра чест са вишегласието, от денът на екваньето топът, на оживелийт във всеко българско сърдце, император на свята майка Россия, не могат от радост да ся поберат в кожите си и с нетърпение чакат да видят и посрещнат своите едноплемянници, благодетели и избавители, при всичко че властите му са турили намерение да го съвсем вече оголят. По-добре голи, казват те, та свободни; една душа само да ни остане, ще го имами много, само и само да ни истръгнат от железните раце на едно тиранско правителство. Известието за предаваньето на Ардахан в Азия произведе между тези неописана радост, а в турците отчаяние. Напредъкът и сполуките на нашите по племя и вера братия наистина отчайват турците, от една страна, а, от друга, пак произвождат злоба и ненавист в последователите на еллино-германската пропаганда в градът ни. Началниците на тъзи, като са зели в устата си думите „По-добре турци и егюпци, а не роси или друго некое словенско племя", строго преследуват нашите. Учительт и прозелетитът Марули почна изново проповедите си по църквите против Панславизмът, а Хандру, Янул докторът, който по съдействието на еллинскийт тука вицеконсул ся назначи за италиянски в градът ни вицеконсул, Теодориди и прч. насилуват владиката да заповедва да стават във всякоя церква и всеки 3 дни бдения за в полза на турското правителство. Само в нашето на затварянье вече от приходи лишено параклисче всяка неделя и праздник ся пее молебен по редът, както той е напечатан в черковно-русските книги, с които ся служим, като отвънстоящите с виковете „Господи, помилуй" и „Амин" заглушават Ектенията, пеяна от священника наред. Тази пропаганда днес за днес служи на тур/ското/ правителство като тайна полиция; тя страшно преследува българското движение и тук, и по селата. Марул изново сега събра по две-три момчета и момичета от българските села, за да ги въспитава на свои (комитетски) иждивения, а не му стигна това, но посегна и на нашето училище, от което сполучи да истъргне с големи обещания и подароци четири от по-възрастните и по-живички ученици. Имането е сила, а ний немами. Нема вече и у нашите комитети за училища. Минало-летошните приключения и днеш-

те правителствени налози да подкрепями една война не за живот, а за ърт на правителството, не оставиха в нас благодетелни и ученолюбиви ведения освен Ексархията, която тоже днес бедствува от неманье, тъй то от това ся разбира, че нашето в Серез дело занапред е растроено и аз се принудя да го напусна при всичката ми воля и сърдечно желанье бдя над неговите интереси, но . . . Нека прочее ликуват тогас Малевци!

Турското правителство свика мустафазите в средоточията на санджате и от два месяци насам тези стоят по ханищата, немайки облекло и оразя. Една правителственна заповед заповеда, щото населението да ги облече и ображи на свои разноски. Още не беше ся турила в действие тази завед, пристигна втора, която заповедваше на населението от Солунскийт лает да купи 2000 коня, да откупи всадниците им да ги облече и ображи свои разноски, както и първите. Всичките данаци от каквото естео и да са те, искат ся за две години. Дадоха ся на два пати и паричнимощи; при всички тези населението тук дава и спи. Злоупотреблеята са най-много; хайдути и обирници най-върли са хюкюматите. г да избавя.

При тези нека Ви кажа, че на Гергевден ми ся роди дъщерка, която с йка си е в пълно здравие по настоящем. В святое кръщение, което при чкото ми желание да стане от Вашийт дом не стана по некои погрешни ълкования в поканваньето, които поканвачът, когото бехми проводили во разбрал, тя ся наименова Ольга.

Както видите от описаньето ми, прибиваньето ми в Серез занапред е ероятно, понеже Ексархията не е в състояние да иждивява. Ако има знаве, които да ся явяват благоприятни за училището ни, както ни обнадежд с последнето си до фамилията Ви, което ми ся повери да прочета, явете с първо, за да зная как да ся расположа.

Най-после, като Ви поднасям сердечните мои и на фамилията ми поавления, оставам.

Опитайте ся, ако можете, ми извади едно руско подданничество или авийско посредством приятелите Ви. Чъртите на лицето ми, родното место, то и презимето ми мога Ви допрати. Нуждата от това ми е голема и део ми го изисква.

БАН, НА, ф. 14, оп. 1, а. е. 254, л. 27—28; Документи за Българското възраждане от архивата на Стефан И. Веркович. Съст. и подг. за печ. Д. Велева и Т. Вълов, под ред. и с предг. чл.-кор. Хр. Христов. С., 1969, с. 576—577; оригиналът е на български език.

164

Извадка от книгата на проф. д-р Константин Иречек „История на българите“, в която се показват етнографските граници на българите на Балканския полуостров, областите, които населяват в него и извън него, и техният брой

1878 г.

Притурка
Поселения и численост на българите

Българите населяват древните области Мизия, Тракия и Македония или според последната турска терминология вилаетите Дунавски, Одрински, Солунски и Битолски и освен това част от Бесарабия. Те заемат общо една територия приблизително от 4000 кв. мили.

Граничната линия на областта, населена с говорещи български език, съвпада на север с долния Дунав — от устията му до Видин; оттам минава по сухо към Тимок, върви по сръбската граница, която тук-таме пресича и завива на юг чак при Прокупле на Тополница. Вървейки по височините по левия край на Моравската долина, обхожда град Враня, достига Черна гора, простира се край Шар пл., обхваща Горен Дебър и свършва на източния бряг на Охридското езеро при селото Лин. Областта на юг от Охридското езеро — Корчанската долина и долината на река Девол — имат смесено население (албанци, българи и власи). По-нататък границата върви от Девол през Костурското езеро, градовете Влашка Клисура, Негуш, Солун, Серес, обхваща околностите на Драма, достига до южните родопски склонове,[1] а оттам отива към Димотика, Узун-Кюприя, Бунар-Хисар (при Къркклисе, който по български се нарича Лозен) и Малки Самоков до Черно море. Освен това българските поселища все повече се приближават в нашия век (XIX) до столицата (Цариград). Изолирани български села се намират вече и при Родосто, Сарай, Чорлу и особено при Деркос. В самия Цариград живеят много българи.

В Русия българите живеят в Херсонска, Бесарабска и Таврическа губерния. В Одеса трябва да се предполага, че са живеели много българи, защото там има улица, наречена „Българска“. Освен това българи били поселени в Одеска околия в бившите колонии: Кошково, Катаржина, Кубанка, Голям и Малък Буялък; в Паркани, Бендерска околия, в Терновка близо до Николаев и в Крим — в Стария Крим, в Кишлава и в Балта-Чокрак.

Бесарабските колонии, населени с българи, носят следните названия: Дезгиндже, Комрат, Чок-Мегдан, Кирсово, Бешалма, Томай, Терапонтевка, Авдарма, Башкалия, Джолтай, Бешгьоз, Гайдар, Баурчи, Кюрегне, Чадър-Лунга, Валеперже, Твърдица, Кириет-Лунг, Нвотроян, Ивановка, Девлет-Агач, Купаран, Чумелкьой, Дюлемен, Исерлия, Димитровка, Саталък-Хаджи, Чиишия, Тараклия, Кайраклия, Татар-Копчак, Казаяклия, Болгария, Кубей, Калчова, Голица, Падаклия, Хасан-Батър, Задунево, Код-Китай, Селиолу, Главан, Бургуджи, Делжелер, Камчик, Кюлевче. Тези бесарабски български колонии били управлявани особено грижливо от българина колежки съветник И. С. Иванов, сега (1878) сливенски губернатор.

Колониите в Таврическа губерния са: Преслав, Баново, Троян, Николаевка II, Андреево, Палаузово, Софиевка, Елисаветовка, Радоловка, Гюневка, Нелговка, Зелена, Романовка, Вячеславовка, Маринино, Мануилово, Дияново, Инзовка, Райновка, Строгоновка, Цареводаровка, Богдановка, Степановка, Анновка, Николаевка I, Теодоровка, Еленовка, Варваровка, Надеждина, Деневка, Хамовка, Царицина, Георгиевка, Дунаевка, Хирсовка, Вълканещи, Димитровка, Александровка, Болград, Търновка.

Всички български колонии, които били под управата на бившия попечителен комитет за чужденците-преселници в южния край на Русия, след премахването на този институт и след промяната на поземленото им положение минали под ведомството на Министерството на вътрешните работи и предишните „колонисти" сега се наричат поселници-собственици.

В Румъния, в румънска Бесарабия, след това в градовете Галац, Браила, Плоещ, Букурещ, Олтеница, Гюргево, Александрия и Крайова, в които, макар и да има тук-там български църкви и училища, българите лесно се порумънчват. В Сърбия първоначално цялата Тимошка област е била българска; сега обаче българският елемент е запазен чист само в няколко села.[2] В Маджарско има български колонии в Банат (с. 615) и някои остатъци в Седмоградската област (с. 612). И в Мала Азия има едно българско село — Къз дервент (от XVII в.), между Никомидия и Никея.

Българите, особено македонските, се разклоняват и досега на много племена, които се различават по наречие, по носии и които понякога са от много стар произход. Мияци живеят в долината на Радика (28 села, 3000 къщи, 1/3 мохамедани) и в Крушово; Поленци — в Горен Дебър; Бърсяци (с. 147) — в Преспа и около Битоля, Прилеп и Велес, Бабуни — при Бабуна; Копановци — в околностите на Скопие и Куманово; Пиянци (с. 138) — при изворите на Брегалница. Поливаковци се разклоняват на Горно Полянци в Мъглен и при Остров, Воден и Негуш и Долно Полянци — около Енидже Вардар. От Беласица до Мелник са пръснати селата на Сираковци; при Бутовско езеро живеят Аризановци. Шопи (с. 137) живеят в полите на Витоша и Рила и по цялата планинска област между Кратово, София и Пирот. В Родопите има Мърваци — между Серес, Валовище и Неврокоп, Аряни (мохамедани) — между Неврокоп и Татар Пазарджик и Рупци по целите Източни Родопи. За тези племена са писали Шафарик (III, 72), Григорович и Веркович (гл. I, заб. 45).

По цяла България са пръснати селищата на дванадесет други народности.

Гърци живеят в Мелник, Пловдив, Станимака, в трите съседни села Амбело, Воден, Куклен, в Одрин и в някои близки до него места. Край Черно море ги срещаме в Созопол, Бургас, Анхиало, Месемврия, Варна, макар тук да има и български общини; по-нататък приблизително в 20 крайбрежни села (във Варненския санджак 3421 души). Уединено е гръцкото село Алибейкьой около Тулча (в Тулчанския санджак има всичко 217 души от мъжки пол). От гръцки произход са вероятно гагаузите, които говорят, както и малоазийските караманлии и базаряни край Азовско море, на турски като на свой роден език, но пишат с гръцки букви. Те живеят при нос Емине, във Варна, по всички добруджански пристанища и пръснато в Бесарабия.

Южните румъни (власи, цинцари и пр., с. 140, 288) на брой до 200 000 души живеят главно в Пинд до Девол. Между българите техни селища има около Пелистер (Търново — 400 семейства, Магарево, Неджо поле, Гопище, Моловище, Драгово, Писодери, Невеска, Беликамен, в градовете Влашка

Клисура (1000 къщи) и Крушево (с. 590), в Мъглен, в който има пет румънски села, приели в XVIII в. мохамеданство, около Прилеп (едно село), на Пърнар (Пангай). По-малки влашки общини има в Костур, Солун, Серес, Охрид (110 къщи), Ресен (100 къщи), в Битоля, Прилеп (150 души), Велес (80 семейства), Кичево и т. н. Влашките овчари, т. нар. каракачани, прекарват зиме край Егейско море, а лете скитат по високите планини, като достигат понякога чак до Троянския балкан. Досега власите били в тесни връзки с гърците и много се погърчвали; сега обаче ги е обхванало едно национално румънско антигръцко движение, именно във Влашка Клисура, Крушево и при Пинд. В 1874 г. и на Пинд имало вече 7 румънски училища (във Влашка Клисура, Неджо поле, Гопище, Крушево, Охрид, в Стар Абел при Пинд и в Нов Абел между Бер и Вожана).[3] Северните румъни живеят в големи колонии по десния дунавски бряг край Видин (14 690 души от мъжки пол в 26 села; отчасти са униати) и в Добруджа (15 512 души от мъжки пол), а в по-малки край Оряхово и Никопол. В Дунавския вилает се наброяват изобщо до 30 702 души от мъжки пол. Означените на много карти гъсти поселения от румъни около Враца според Славейков и Каниц са на нищо неоснована измислица. Напротив, в Сърбия има 127 326 румъни (Rad., XI, 249). Те се делят на туземци-царани (цара-terra) — и на унгурени, преселници през време на австрийското господство (1728—1739) и по-късно от Банат, Трансилвания и Влашко в планинската област между Морава и Тимок.

Албанци (по български още арбанаси, а по турски — арнаути) граничат с българите от Прокупле до Девол. Отделни села има и по десния бряг на Морава (Мазурица), на Карадаг, на Шар, в Тетовската равнина, около Крушово, в Дебърца (с. 61) и т. н.; в Арнауткьой около Разград (с. 588). Малко и Голямо Арбанаси в Родопите сега са български. Броят на албанците в Турция достига до 1 300 000.

Турци (османлии) се срещат във всяка крепост и в големите градове. Главните им селища са в Южна Добруджа от Разград и Шумен до морето. Впрочем на досегашните етнографски карти количеството им е много преувеличено, тъй като около Шумен и Провадия, в Ески Джумая и по брега край Варна, Балчик, Мангалия и Кюстенджа живеят също тъй в немалък брой и българи. Много турски села има в Тузлука и Герлово (с. 620), в Източна Тракия, около Татар Пазарджик и по средното течение на Струма. Юруци живеят в Мъглен, край Солун и по крайбрежните равнини на юг от Родопите, а коняри — около Островското езеро. Броят на турците обикновено твърде много се преувеличава с присъединението към тях изобщо на мохамеданите, а именно мохамеданите-българи, бошнаци (сърби), албанци, татари и черкези; същински турци (в т. ч. и живеещите в Цариград) са не повече от 1 милион. Татари (над 50 000 са поселени в XIII в. в Северна Добруджа, през последните десетилетия в 20 села около Никопол и в 18 около Видин, гдето и днес често носят български носии и говорят български. Те са повечето земеделци и градинари. Черкези (до 150 000 души) живеят край Дунав, по Балкана, край сръбската граница и в Източна Тракия; в Дунавския вилает освен в санджаците Нишки, Търновски и Софийски се наброяват 30 573 души от мъжки пол.

Цигани (с. 492), отчасти чергари, отчасти заседнали, се срещат навсякъде. В Дунавския вилает има 7559 християни, 24 835 мохамедани (мъже), в Одринския вилает 4626 християни, 22709 мохамедани (мъже), от

тях само в Пловдивския санджак 10 564; по цяла Европейска Турция до 140 000 души.

В градовете често се срещат арменски и еврейски общини. Арменците, повечето от които говорят турски, а пишат с арменско писмо, живеят в Тулча, Русе, Варна, Бургас, Сливен, Пловдив, Татар Пазарджик и т. н. (В Дунавския вилает 4684 души мъже, в Пловдив — 571.) Евреи (повечето испански) имат свои поселища в Тулча, Русе, Лом, Видин, Враца, Пирот, Ниш, София, Самоков, Кюстендил, Т. Пазарджик, Пловдив, Ямбол и т. н., в Македония — само в Солун и Битоля. В Дунавския вилает 5735 души мъже (само в Софийския санджак 2374), в Одринския вилает 8216 (само в Пловдивския санджак 1415 мъже): всичко в Европейска Турция са 95 000 души.

Има и няколко незначителни сръбски селища (Братьевац — по долното течение на Тимок и в някои места около Ниш), руски (староверци) при устията на Дунав (1330 къщи, вж. Славян. сборн., Спб., 1875, 610) и немски край Тулча (600 души в 4 села; Peters Dest. Revue, 1866, XII, 234). Около Охрид и Битоля няма никакви сръбски колонии, макар и да са означени такива на много карти.

Броят на българите се изчислява различно от 2 до 7 милиона: Венелин (1838) ги счита 2 545 000, Boué — 4 500 000, Šafařik (1842) — 3 587 000, а турците (1844) — 4 000 000, Jagič] (1874) — едва до 2 000 000, Богоров (1851) — 5 500 000, Груев, Bradačka, Kanitz приемат да са повече от 5 000 000, Будилович — 5 123 952, според някои български известия 6 620 000 и дори до цели 7 000 000. В Турция чиновниците броят само възрастните мъже, епископите — само венчила (мъже и жени), а не семейни общини (с. 121). В 17-те епархии, подчинени на българския екзарх, в 1875 г. броят на такива венчила е бил до 410 хиляди (Будилович, Статистич. таблицы разпределен я Славян., Спб., 1875, 16). Впрочем както правителствените, така и църковните изчисления по много причини не са надеждни, а за Източна Тракия и Македония ни оставят съвсем безпомощни.

Официалните цифри за Дунавския вилает (1874) са дадени в Летоструй (календара) на Янко Ковачев за 1876 г., с. 198. Според него в Тулчанския санджак има 12 720, в Русенския 114 792, във Варненския 21 359, в Търновския 148 713, във Видинския 121 279, в Софийския 179 920, в Нишкия (според Geograf. Jahrbuch Behm, III, Gotha, 1870, с. 45) 100 652, или всичко, 699 408 българи (мъже, без жените и децата от двата пола).

По епархии (според българските вестници) българите се разпределят: в Русчушко-Силистренската 21 038 венчила (окръзите в 1874 г. Русе 6790, Разград 5315, Тутракан 571, Силистра 4682, Тулча 3680), в Шуменската 12 000, в Търновската 65 000, в Ловешката 22 163, във Врачанската 28 000 Видинската (1874) 24 357, Софийската 26 885, Самоковската 17 450, Кюстендилската 22 500, Пиротската 19 000, Нишката 27 500, или всичко в Дунавския вилает 285 893 венчила. Трябва да отбележим при това, че църковните и политическите граници не съвпадат. Тъй например в Търновската епархия влизат и двете Загори (Стара и Нова) в Тракия.

В Одринския вилает според турската официална статистика има 468 527 мъже православни християни (Светозор, 1876, 343), от които обаче трябва да се извадят гърците както във вътрешните области, тъй и в крайморските. Пловдивският санджак е описан от Груев в „Летоструй“ за 1870 и 1872 г. Според него в Казанлъшката каза има 11 278 мъже (5299 венчила), в Желязник или Стара Загора 16 111 (9 200), в Хасково 18 361 (6644), в Чирпан 14 232 (5397), в Пловдив 63 763 заедно с гърците (22 813 бълг. венчила) в Татар Пазарджик 41 531 (11 960), в Султан ери 102, в Ахър Челеби 4517 (1650), или всичко 62 963 венчила и 170 345 мъже, от които впрочем трябва да се извадят няколко хиляди гърци в Пловдив (в самия град има 1480 български венчила) и в Станимака. В Сливенската епархия 12 000 венчила, в Одринската 280 български села, в Галиполийския санджак (Behm und Wagner, Bevölkerung der Erde, Gotha, 1874, 32) 10 000 мъже българи и в Цариград повече от 40 000 българи.

Относно Македония разполагам със следните сведения: Прилепска каза 18 981 мъже българи (Шапкарев, Читалище, 1873), Неврокопска 5168 християнски къщи (Dozon), Велешка епархия 6415 венчила, Охридската каза 11 500 мъже без старците и децата (Hahn, Wardarreise, 135).

Извън Османската империя: в Русия 97 032 (Будилович), в Маджарско 26 000 (Ficker), в Румънска Бесарабия до 50 000, а в останала Румъния до 100 000. Колко българи има в Сърбия, това съвсем не знаем.

Ако ги разпределим по вероизповедания, то мохамедани-българи (помаци) живеят в околностите на Ловеч и Плевен (около 100 000 мъже), по целите Родопи (Султан ери 10 303 мъже, Ахър Челеби 5811 мъже, Неврокоп 6614 къщи), при Солун, по Вардар, в Мъглен, Преспа и Горни Дебър, всичко 500 000 души. От тях малцина само разбират турски. От католическо вероизповедание (34 000) са банатските българи и около 8000 „павликяни“ при Пловдив (4 села) и в 6 околни по-малки села. Според турски данни в Одринския вилает имало всичко 6072 мъже католици. Унияти живеят в Одрин и в околностите му, а от 1874 г. при Солун (Кукуш, Вардар, Енидже) и при Свищов (с. 665).

Всичко българи от всички вероизповедания и във всички области аз преброявам до 5 500 000 души. Наличният статистически материал не дава възможност за едно по-точно изчисление.

К. J. Иречек. Исторiя Болгаръ. Сочиненiе профессора Пражского университета д-ра Конст. Јос. Иречека. Перевод Заслуженного профессора Новороссiйского университета Ф. К. Бруна и магистранта того-же университета В. Н. Палаузова... Одесса, 1878. X, с. 743—750; оригиналът е на руски език.

[1] При Дедеагач — изходната точка на железопътната линия от Одрин до Егейско море — има няколко български села (например с. Дервент).

[2] Според Миличевич („Сърбия“, с. 923) българският език още се чува в самия Зайчар, в Гърляно и във Велики Извор (оттам са дадени и чисто български народни песни, ibid., 931—938). В околиите Алексинацка Княжевацка, Црноречка и Краинска сръбското наречие още е смесено с твърде много българизми; вж. народните песни оттам, дадени у Миличевич, Сърбия, с. 856—923 сл.

[3] Picot. Les Roumains de la Macédoine, Paris, 1875.

165

Писмо от архимандрит Методи Кусев[1], Одрин, до Н. П. Игнатиев относно необходимостта от обединението на българския народ

12. II. 1878 г.

Ако е истина, че при всичките положени от вас старания се видя вече за невъзможно по диктуването на други, види се, по-важни интереси да се освободи и другата почти половина част от народа ни, която имала злочестината да населява провинциите на Тракия и Македония, гдето се намира най-чисто българско население, и именно в първата и в болшинството от другите племена, тогава тези злощастници, които най-много са страдали от турското иго и от гнета на гръцкото духовенство, като претерпяха още и последните ужаси и разорения, последвани от настоящата война, вярваме, че в заключението мира не ще бъдат така изоставени, и нямаме никакво съмнение, че ще направите нещо и за тях, щото ако е възможно да се улучши засега състоянието им, поне да не се намерят, начаса още от провъзгласяването /на/ мира, в по-незавидно от първото си положение, което им приготовлява самото отцепване от техните братя не само в политическо, /но/ по-лошото и в църковно отношение.

Ваше сиятелство!

При всичките тези наши убеждения прося извинение, ако си позволя, от една страна, като упълномощен от македонските българи, които се намират понастоящем в Одрин, според даденото на ваше сиятелство пълномощно писмо, от друга, както пред църковното ни духовно началство, така и пред турското правителство за присъединението /на/ народа ни под едно църковно самоуправление, да представя пред ваше сиятелство, водим от дългогодишния си опит, че българите в Македония, при все гдето те са се намирали постоянно като в пъкъл под ужасните злодейства на турчина, които многократно бидоха представени и чрез мене пред всичките министри от 1869 лято насам, ще носят изново пак, с по-голяма обаче горест, тежкото иго на турчина, който, както Ваше сиятелство знаете най-добре от всекиго и както имахте добрината да убедите и членовете на конференцията в Цариград, никога турчинът няма да престане да е звяр-мъчител за българина, единоплеменника и едновереца според тях на московеца (и затова ни назовават москов-гяуру), докато той има в ръцете си властта, и че него не може да обуздае никакъв надзор и заплашване, докато не му се беше тези[2] власт от ръцете му и пак, казвам, македонските българи ще хранят надежди и за в бъдеще да си допазят и вярата, и народността е единственото обаче и неизбежно условие, че при отцепването на братята са в политическия си живот ще направяме така, щото да не им се наложи тежкото иго на гръцката църковна власт, иго, което най-враждебно на езика ни и на народността ни след дългогодишна борба, пълна с ужаси и жертви, можаха едвам да строшат; и още, ако не си позволи на турските преселници от освободените места на България да се поселят по техните места. В противен случай, ако българите от неосвободените места не се осигурят, в тези два случая, Ваше сиятелство, знаете, че освобождението /на/ първата половина от народа ни ще бъде причина за унищожението /на/ другата половина, от която едни, простите, ще бъдат изгубени за славянството, а други, по-събудените — за православието.

Ваше сиятелство!

Една от последните мои длъжности към отечеството ни като българин-македонец, който посвети живота си за присъединението /на/ народа ни, и към православната вяра като духовно лице считам да изпълня с настоящето си в тази последна минута, като представя и се помоля на Ваше сиятелство да се обърне особено внимание върху тези два случая (подчиняването) македонските българи под властта на гръцката патриаршия, и преселването /на/ турските преселници по тези места, които въпреки всякаквите предполагаеми мерки и надежди са в състояние да донесат последното опустошение на православните българи по неосвободените места.

С дълбоко почитание на Ваше сиятелство
покорний молитвенник архимандрит Методий Куссев

Освобождение Болгарии от турецкого ига, т. II, М., 1964, с. 515—516; оригиналът е на български.

[1] Методи Кусев (1837—1922), роден в Прилеп, пламенен родолюбец, борец за българската духовна и политическа независимост.
[2] Така е в текста.

166

Прошение на населението от Разложко до Николай Николаевич, в което молят за освобождаването им от властта на султана

2. III. 1878 г.

Високославната Русия, нашата любезна сестра, като гледаше страданията на народа ни низложений под грубото своеволие на деспотическото турско владичество, жарко желаеше за освобождението на тоя народ. Но сгодният случай още не беше настанал. Обаче в последно време, когато неприятелската злоба съвсем преодоля, когато кръвта на народа ни немилно се проливаше, когато трагическите сърцеразтрепервателни събития напълниха българската земя: тогава съчувствителната Русия се распали с безмерна пламенна съжалителност към своите единоплеменни братя, тогава тя бърже, бърже им /се/ притече на помощ. Тя обърса сълзите на хиляди, хиляди плачущи. От Дунава до Пирин и до бреговете на Мала Азия хиляди, хиляди наши братя славят името на Велика Русия. Цела България и Тракия видеха свободен живот, видеха лъскави дни. Като слушахме за това щастие на мизийските и тракийските наши братя, хълцахме от надежда и ожидания да видиме и ние блаженния и радостния оня час, часа на освобождението ни от агарянското тиранство. Но надеждите и ожиданията ни още остаят неизпълнени. Още животът ни вехне и съхне, още въздишките и стенанията мъчат сърцето ни, още сълзите изнуряват очите ни, още плачовете и виковете задавуват гласа ни, още вековните вериги дрънкат по телото ни. За нас още няма бял ден, ние още лежиме в робски пелени, в робски тъмници. Още злобният отоманин суши имота и живота ни. Обаче ослонени на милостта

и щедростта на прелюбезната ни сестра, преславна Русия, която е предприемала да извърши спасението на погибающият българский народ, храниме блага надежда, че тя не ще да презре и нашето бедно и страдающе отечество, но ще благоволи да го погледне с милостив поглед. Ние топло желаем да видим ръката, която е обърсала и обърсува сълзите на плачущите, да видим тая благодетелна ръка, която е направила и прави безценни благодеяния, да видим тая спасителна ръка, която подава живот на умирающите. Тая свята ръка, като обърше жалните и скръбни сълзи, да я целунем благопочтенно и да пролеем над нея не жални, но радостни сълзи! Затова прочее молим, Ваше височество, да приемете скромната и смирената ни молба, за да съдействувате, щото да се испратят няколко руски войници и в нашето място за наше освобождение, за наше съживление.

Като молитствуваме слава, величие и дълголенствие на Негово императорско величество държавнейшия господар Александър и слава и чест на неговите високи чиновници и на храбрите му войници, с пълна увереност, че покорното ни прошение не ще остане без отзив пред благородното и чувствително Ваше сърце, със секо почитание сме Ваши покорни.

Разложки села:

Чисто български: Банско, Годлево, Горна Драглища, Долна Драглища, Добрецко.

Разбъркани с турци: Мехомия, Баня, Якоруда, Белица, Бачево.

Освобождение Болгарии от турецкого ига, т. III, М., 1967, с. 33—34; оригиналът е на български.

167

Стефан Веркович в писмо до Владимир Иванович Ламанский[1] определя границата между сърби и българи и изобличава сръбските претенции към чисто български земи

17. III. 1878 г.

. . . Аз не зная кога ще бъда там, но тъй като сега се решава съдбата на Балканския полуостров, то смятам за уместно да Ви изпратя копие от писмото, което писах на 6/18 декември миналата година, само за да обърнете внимание на истинската граница между българи и сърби не само в етнографско, но и в географско отношение, като предварително казвам, че тук Русия за славяните е като майка за децата си.

Както добрите родители не предпочитат едното си дете пред другото, така, мисля, че ще постъпи нашата мила майка Русия при определяне българо-сръбската граница. Както личи от вестниците, сърбите предявяват съвсем безсъвестни претенции при разглеждане на своите граници, основавайки правата си на някакви фантастични и баснословни исторически предания, защото те не трябва да постъпват въз основа на миналото, а на сегашното, т. е. да поставят естествените граници на всяко племе там, където свършва езикът му. По това природно неприкосновено право не са сръбски не само Скопският, Нишкият и Видинският санджак, тъй като тук говорят така, както в Солун и Одрин, но дори в самото сръбско княжество

има около 200 000 души, които говорят като жителите на гореспоменатите три санджака, т. е. на чисто български език, следователно принадлежат на българския клон, а не на сръбския. Споменатите 200 000 души българи живеят в Крушевацкия, Неготинския и Алексинацкия окръг до град Кюприя на Морава. Според моето мнение, основавайки се на сръбската теория за народностите, всичко би принадлежало на България до Паракина и Кюприя на Морава в Сърбия, тъй като, обратно, сърбите си присвояват едва ли не 3 части от България, наричайки я Стара Сърбия. Нечуваните безобразия на сърбите отиват дотам, че те никак не се стесняват да лъжат пред целия свят, като говорят: „Сърбин от Ниш, сърбин от Пирот, сърбин от Лесковец, от Враня, Куманово, Воден, Скопие, Велес, Дебър, Кюстендил, Самоков, Видин и т. н. . . ." Ако гореспоменатите по език принадлежат към сърбите, то тогава може да се каже, че на света няма българи, и следователно трябва да им се даде целия Балкански полуостров. Тогава нека свободно посърбват, колкото си искат хора. Както ще видите от копието на писмото до Г. Юзефович, милостиви господине, истинската граница между сърби и българи е Шар планина. Но и [при] така начертаната от мен граница сърбите остават с по-голяма печалба по отношение на българите, защото Гилянската каза, която граничи с Прищинската каза, е цялата населена с българи с изключение само на 12 села с арнаутско-скиптарско население и език, но също и във всички села, които се намират на Шар планина, не само се говори български, но и акцентът, и самият тип е български. Би било правилно и в общославянски интерес, ако им се забрани да се докосват дори с нокът до чужда собственост. За най-голямо мое учудване, струва ми се, че скоро ще се потвърди това, което аз предсказвах за Сърбия в последното си писмо . . . За това може да се заключи въз основа на белградските кореспонденции, печатани в „Народен загребски вестник". И тези кореспонденции излъчват не по-малко себелюбиви егоистични желания, отколкото синовете на гордия Албион. В тях се клевети Русия, че тя уж не желаела доброто на сърбите, защото те били чули, че тя желаела да да присъедини към българското княжество някои чисто сръбски места, като Ниш, Видин, Скопие и Кюстендил. Ристич[2], който и без това е злобен и разгневен, като чул тази голяма неправда, която се готвела за сърбите, започнал да съчинява меморандум до цар Александър II, за да го отклони от това. Освен това той мисли да поднесе и на бъдещия конгрес[3] една pro memoria, в която с неопровержими факти да докаже, че пределите, в които се намират сега сръбските войски, са сръбски не само въз основа на историческото, но и на етническото право. На такива коварно съблазнителни жалби и превратни понятия човек, който поне отчасти е запознат с Балканския полуостров, не може да гледа иначе освен с пълно отвращение . . . Свети Апостол Павел е казал, че вярата без дела е мъртва. Същото може да се приложи и към политическата вяра. Както в духовно отношение човек има задължение да действува според поучението и съвета на апостол Павел, също така и по отношение на народа, чийто член е, и на световните отношения. Какъв съм в това отношение, личи от изпратените от мен доклади до Азиатския департамент, до г. Аксаков[4], до Вас и най-после до министъра на просветата и на църковните работи в Белград. Моята политическа вяра почива на следната теория — „по неволя всеки е приятел на близкия си" и „всяка животинка скърби за своята мъка". Този пример блясково се потвърждава от това, че Русия няма приятели между чуждоплемен-

ните, следователно тя може да има здрав съюз само с единоплеменните ѝ славяни; но те са още роби и не са свободни и затова от тях не може да се очаква полза преди тяхното освобождение и укрепване. Начало на това сега се поставя в Турция. Съдбата на Русия я е определила да бъде глава и майка на славянските племена и в общославянски интерес при определяне на границите трябва да се постъпи така, както обикновено постъпва с децата си добрата майка, т. е. да не се дава ухо на внушенията на егоистичните сърби, но границите трябва да се определят по справедливост, където се чува сръбски език, нека бъдат сръбски, а където български — български.

По този начин ще бъдат осуетени всички интриги, които в бъдеще могат да се изявят от страна на враговете на сегашните права на Русия на Балканския полуостров и ще останат без последствие, защото основаното върху истината е твърдо и непоколебимо като стена. Аз не само като член на великото славянско семейство, но и като човек, от младини преизпълнен с чувства към нашата света Русия и царуващия щастливо августейши дом на Романовци, който винаги се е отличавал с човеколюбие и великодушие между всички други царствуващи домове, искам чрез Вас, милостиви господине, да изкажа своето всепокорнейше мнение как да се установят отношенията на Балканския полуостров, за да не се случи така, че сърбите чрез съществуващите свои покровители да осведомят неправилно императорското правителство за истинското положение на работите в Турция, защото освен другите си занимания аз така също се запознах и изучих статистиката и етнографията на Европейска Турция, особено на Македония, с която аз мисля, че съм добре запознат . . .

Сп. Свободно мнение, С., бр. 51, 20. XII. 1914 г., с. 707 и сл.; оригиналът е на сърбохърватски.

[1] Владимир Иванович Ламански (1833—1914), руски славист.
[2] Йован Ростич (1831—1899), сръбски политик и историк,последователен проводник на националистическата програма на Гарашин
[3] Става дума за бъдещия Берлински конгрес.
[4] Иван С. Аксаков (1823—1886), руски публицист и славянофил.

168

Гръцкият битолски консул Петър Логотет в доклада си до солунския гръцки генерален консул Теодор Делияни съобщава за желанието на македонските българи да се присъединят към България

31. III. 1878 г.

Българо-славяните в Охрид, Прилеп, Велес и Скопие, които открай време са фанатични привърженици на Русия, са най-твърдо уверени, че руската политика ще надвие противника си и че в границите на българската държава ще бъдат включени в тези градове със своите области, а освен тях и други области, разположения пò на юг. Тук при българо-славяните пристигат често сведения от руски източник, които карат българите да вярват,

че всички разпространявани пречки за освобождението им ще бъдат премахнати според желанията им и че е необходимо да продължават да се противопоставят винаги политически активно на противодействието срещу тях на гръцкия елемент в Македония.

Ε ὐ α γ γ έ λ ο υ Κ ώ φ ο ο. Ἡ Ἐπαναστάσις τῆς Μακεδονίας πρὸ τὸ 1878 Ἵδρυμα μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Θεσσαλονίκη, 1969, с. 204; оригиналът е на гръцки.

169

Молба на представители на българската църква, изпратена от Цариград до Николай Николаевич, за незабавно навлизане на руските освободителни войски в Македония

7. IV. 1878 г.

Победоносното руско оръжие, освобождавайки толкова дълго угнетявания досега под турско иго нещастен наш български народ, го задължи навеки да бъде признателен на Русия и на нейния помазаник великия освободител на българите и да се моли искрено за дълголетието и благоденствието на Негово императорско величество и на Неговия августейши дом.

Македонските българи, лишавайки се от непосредствената защита на своите освободители, се виждат за крайно тяхно съжаление в невъзможност да изразят подобно на своите събратя формално в общи подписи своето чувство на благодарност към своите освободители, които с цялата си преданост очакват в родината си, люлката на славянския език и на разпространението на християнската религия между стомилионните славянски племена, но която люлка и сега още не може да се успокои от непоносимия гнет на своите тирани и изявленията против нея на единоверните ѝ съседи.

При това се осмеляваме да доложим на Ваше императорско височество, че някои недоброжелатели на българския народ, състоящи се в по-голямата си част от гръцки архиереи, понастоящем се стараят насилствено да събират подписи и доказват, че жителите на Македония, влизащи по Санстефанския договор в състава на Българското княжество, се състоят предимно от гърци и, изглежда, не желаят да влязат в състава на едно княжество. Обаче неоснователността на такова твърдение бе вече доказано както с много исторически факти, така и с направената статистика по време на Константинополската конференция. При това, както се знае, ние, македонското народонаселение, твърдим с положителност, че гръцкото население в тази част на Македония в етнографско отношение съставлява съвсем малка част, без да се включва впрочем в това число мюсюлманското народонаселение. За това протестираме срещу всякакво неоснователно твърдение от тоя род, като основателността на този протест може да бъде напълно доказана на Европа само с едно общо разследване на място от европейска комисия.

Ваше императорско височество! Бидейки уверени във Вашите човеколюбиви стремежи, осмеляваме се да изразим желанието и най-покорната

молба на македонския български народ за незабавното заемане на Македония от руските победоносни войски и с това да се постави край на вековните страдания на тази провинция.

Представител на Охридската епархия Наум Спространов
Представител на Костурската епархия Димитър Попов
Представител на Мъгленската епархия Димитрий Попов
Представител на Драмско-Серската епархия архимандрит Теодосий
Представител на Дебърската епархия Козма архимандрит Пречистянский

Освобождение Болгарии от турецкого ига, т. III, М., 1967, с. 79—80; оригиналът е на български.

170

Обръщение на македонските българи до Великите сили с искане да не ги откъсват от общото отечество България

20. V. 1878 г.

Познати са вече на цел свет вековните страдания и мъки, на които беха беззащитно изложени християните под турското фанатическо господство. Познато е също, че адските изтязания, които особено претърпе в последно време миролюбивия български народ от турското безпримерно варварство по всето пространство на бащиното му огнище в Мизия, Тракия и Македония, подигнаха общо негодование в образований свет и най-после извика Русско-турската война, която недавно престана по следствие на сключений в Св. Стефано помежду двете воюващи страни мирний договор.

Всичкий българский народ ся зарадва, като виде, че желанията му се изпълниха и нуждите му се удовлетвориха, и ний всите българе в Македония със силата на Св. Стефанския договор чекахме с големо нетърпение освобождението си от беснующето още над нас турско варварство. Но наместо това за голема жал виждаме, че местните власти, от една страна, и гръцкото духовенство, от друга, с различни средства изнудиха от некои наши невинни братия подписи, за да ги злоупотребат, като уверат Великите поручителни сили, че уж ний сме били гърци и сме желаели само улучшено statu quo, а не присоединението си с новоучреждаемото Българско княжество. Това безнаказано подигравание с нашите подписи, сиреч с народното ни име и чувство, дълбоко наскърби всички ни, особито при предположението, че такво едно лъжливо изявление от страна на македонските българе може да ся е вече подало и на Ваше високопревъзходителство. Поради това покорно подписаните представители от разни общини в Македония осмеляваме ся днес най-смирено да Ви поднесем настоящето прошение, с което като протестуваме против всякой злоупотребител на нашите подписи, същевременно умоляваме Ваше високопревъзходителство в името на правдата и човеколюбието да благоволите да подействувате пред честното правителство на Негово . . ., за да се определи, ако би било нужно, една комисия, която ще може най-здраво и най-безпристрастно да испита и да се увери на местото, че нашите желания и нужди са общи и неразлучни с тия на нашите братия блъгаре, които населяват Мизия и Тракия, и с таков начин да престанат еднаж за всякога безсрамните викове на незначителний подъ между ни гръцки елемент, който не престанува да безпокои човеколюбива Европа във возвишените ѝ чувства и намерения към страдающите.

В твърда увереност, че милостиво ще погледнете на тая ни смирена просба, зимаме чест с най-дълбоко почитание да ся наричаме на Ваше високопревосходителство покорнейшии слуги.

Македонски българи, представители од разни общини од Македония.

Солун, 20-го маия 1878 г.

Печат на Велешкото църк. настоятелство, 1868 г.	Представители велешки: Саздо Петрушев Шулев, Ан. Георгов
Печат на Струмишката църковна община, 1870 г.	Представители струмички: Ставръш Тимов, Констандин Русович
Печат на Скопското българско общество, 1870 г.	Представители скопски: Тодор Стевкович, Йован Карагеоров
Печат на българската община в Битоля, 1872 г.	
Печат на Прилепската българска община	Представители прилепски: Христо х. Илиов
Печат на Неготинската българска община, 1871 г.	Представители тиквешки: х. Арсо, Христо Николов, Христо Фукара
Печат на Гевгелийската българска община, 1871 г.	Представители гевгелски: Георги Баялцали, Ичо Доганов
Печат на Кукушката българска община	Представители кукушки: Андон х. Стойков, Михаил х. Динов
Печат на Солунската българска община	Представители солунски: Паунчев Никола, Наско Стоянов
Печат на Ваташката община	Представители /от/Ваташа Мише Ризов, Ризо Добрев (имената не личат ясно)
Печат на Тетовската българска община, 1869 г.	Представители тетовски: Иконом папа Серафим, Зафир Николов

Печат на Кумановската българска община, 1870 г.	Представители кумановски: Поп Божин Димо Иванов
	Представители /от/ Радовиш Христофор Константинов Христо Ико/но/мов
	Представители воденски: Трпче Стоянов Йован Безо
Печат на Серско-мелничко-драмско-неврокопското учителско дружество	Настоятели училищни: Стефан Шаманджиев Георги Любаховский
Печат на Петричкия казалийски съвет	Представители петрички: Стоян Георгиев Георги Урумов
Печат на Неврокопската българска община	Представители неврокопски:
Печат на Д. Хисарския казалийски съвет	Представители /от/ Демир Хисар: Поп Димитраки Кърчевски Иван Гологанов
Печат на Щипската българска община, Кюстендилска епархия	Представители щипски: Мано Панайотов Лазо х. Димитров
Печат на Серската българска църковна община	Представители серски: Илиа Йованов Касаров Иван Братанов
Печат на Драмската българска църковна община	Представители драмски: Печу х. Оглу Алекси Чанов

Йордан Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 655—659; оригиналът е на български.

III

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНИ БОРБИ
1878—1918

1

Прошение на жителите на Пианечко окръжие до М. С. Дринов за въвеждане на гражданско управление в окръга

Кюстендил, 18. III. 1878 г.

Ваше превъзходителство,

На юг от града, /на/ няколко часа разстояние, отстоя Кюстендилското, називаемо Пиянечко окружие, което съдържа 40 села, турски и български. Съсредоточие на това окружие е именуемото Царево село, което е на разстояние 9 часа оттук. Като такова има нужда от какъв-годе управител, който да разглежда дребни някои работи и разправи на окружието и в същото време да бъде пазител на лежащите Кочански и Малашевски граници. Заради това покорно долуподписаните молим Ваше превъзходителство благоволете да снабдите казаното ни окружие с подобен управител, за да би се турнало и то в по-добър ред.

С надежда, че не ще отречете покорната ни просба, сме и оставаме с дълбоко почитание.

На Ваше превъзходителство най-покорните
и предани жители от селата Пиянечки
Пълномощници от страна на всички:

Ангел Стоянов	от Царево село
Гоце Янчов	„ Вирча
Христо Гяков	„ Град
Тасе Гоцев	„ Стевник
Ангел Гоцев —	„ Треботивица
Костадин Спасов	„ Разловци
Иванчо Николов	„ Цървеник
Хамид Мустафов	„ Царево село
Мехмед Сулейманов	„ Габрово
Селим Сулейманов	„ Звегор
Осман Мустафа	„ Звегор

Национална библиотека „Кирил и Методий" — Български исторически архив (по-нататък БИА), ф. III, д. 221, л. 1. Оригинал, ръкопис, публ. в сб. Освобождение Болгарии от турецкого ига. М., 1967, т. III, с. 54, док. 27 и в сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 107, докл. № 1.

2

Дописка от Велес, описваща впечатлението сред македонските българи от вестта за решенията на Берлинския конгрес

20. VII. 1878 г.

Днес земам перото да ти се отговорам; но що да ти пишам? — от неблагоприятни мисли главата ми е препълнена, особено от вчера насам; от вчера насам, ти казвам, откогато приехме поразителното за Македония известие, че тя остава пак под управлението на Турция. Не съм в таквоз умствено състояние, щото да ти опишам точно бледостта на лицата ни, която биде нанесена от поразителния удар на горното известие. Смъртоносен биде ударът, мъртъв пот поби челата на всичките тукашни българи, а, разбира се, и на цялата Македония. Не знаем къде останаха баснословните правдини според С. Стефанския договор; къде остана административната автономия; най-после барем правдините от Цариградската конференция? Види се, че от всичките източни християнски народи само македонският български народ е бил злочест и съдено му било да дочака днешния смъртоносен удар; с една дума, нека заключим: за Македония война нямало, за Македония руска помощ не съществувала!

Но нека оставим това. Нека забравим самоуправляемото княжество; нека забравим административната финанциална автономия; нека забравим и правдините, дадени й от Цариградската конференция. Те бяха за нас като веда, която минутно блесна и замина. Обаче сърцето ни боли, когато помислим, че изгубваме и онова, което имахме, онова, което беше за нас действителност — сърцето ни боли за духовната свобода, спечелена с толкоз трудове и мъки. Питам: къде ще останем духовно ние, къде ще останат тридесет и повече български градове в Македония. Екзархията вдигна седалището си от Цариград в свободна България и вярно е, че България, като ще има княз, ще има и екзарх, ако ще и патриарх, тъй също и автономна Възточна Румелия ще има ако не екзарх, то поне архиепископ; но Македония какво ще има? — за нея [за Македония] и България, и Тракия занапред остават недостъпни; за нея няма вече Антим, Йосиф, няма Чомаков и Тъпчилещов, на които да представи духовните си болки. България и Тракия при духовното си началство спечелиха и народно, политическо; но Македония, бедната и достойна за оплакване Македония, изгуби и онова, което имаше — изгуби и духовното си началство!. . . Това е тежката сърдечна болка, която пронизва сърцата на македонските българи, които се стрежат [боят] занапред да не подпаднат пак под властта на фенерските вагабонти.

Но има и друга болка за Македония. Види се, че милостива Европа определила и за останалите европейскотурски области един вид реформи — како-му-годер, благодарение и на това. Но пита се: Административната точка, която ще управлява Македония, пак ли ще бъде Солун? О! ако бъде той, тогаз жално и прежално за Македония, защото досега, като беше управителната класа само турската, имахме властители само турците; но отсега нататък с приложението на реформите, ако бъде пак средоточие Солун, ще бъдем под властта и на евреите, и на вековечните наши врагове — гърците. Речта ми е: не е ли възможно Македония да не бъде управляема от Солун, не е ли възможно, щото да се отделят тези градове, в които преобладава българският елемент, и да се състави един особен вилает с административна точка Скопие? — тогаз да се турят в действие реформите които се определиха от Европа в Берлинския трактат. Тъй като бъде Македония ще може, ако не, както трябва, то поне малко по-спокойно да се развива, когато, ако би се управлявала от Солун, интригите гръцки няма да престанат особено сега, като остава Македония отцепена от България и Тракия.

Прочее, моля те, любезний, да земеш тежината да съобщиш на г-да представителите македонски да поработят там, гдето трябва, за гореизложените нужди.

Ето накъсо, любезний, положението на горката Македония. От последната война всичките току-речи източни християнски народи спечелиха, само Македония освен гдето нищо не спечели, но даже е изложена занапред да изгуби и онова, което преди войната имаше, онова — духовната свобода, която подкрепяше изнемощялото й тяло. Македония, повтарям, люлката на славянството, отечеството на светите славянски просветители Кирила и Методия, бедствува да подпадне под по-лошо робство, отколкото беше досега.

При всичко това обаче Македония не е изгубила още съвършено надеждата си, но с полуотворени очи отправя погледите си към Север, отдето очаква спасението си. . . Толкоз засега.

В. Марица,[1] Пловдив, бр. 9, 25. VIII. 1878; оригиналът е на български.

[1] Първият български вестник след Освобождението, излизал в Пловдив, със значение за цяла България.

3

Писмо от охридския митрополит Натанаил до И. С. Аксаков за необходимостта от запазване националната цялост на българския народ

24. VII. 1878 г.

Сръбската война с Турция накара целия български народ от Дунав до върховете на планините над Охридското езеро и от сръбските предели до вратите на Цариград и Солун да замечтае за избавление от петвековното им робство; манифестът на руския православен цар възбуди надеждата им за избавление; преминаването през Дунав на руското воинство, личното присъствие при тях на самия цар венценосец и неговата царска дума: „Вие българите сте вече свободни“ — тази вяра изпълни и ума, и сърцето им. Преминаването през Балкана на победоносните воини, спирането им пред вратите на Цариград, преминаването им от София до Кюстендил и подписването на Санстефанския мирен договор не оставиха нито у един българин и най-малката следа от съмнение за освобождението им и съединението им в едно цяло и по род и по език, и по вяра, и по дух. Всички се

радваха, всички благодаряха на своя човеколюбив освободител и изпращаха вседушни молитви към бога-промислител за неговото скъпо здраве и за укрепването на светая Рус. С една дума, до започването на конгреса всички българи от малки до големи и от последния просяк до най-големия богаташ ликуваха в сърдечна благодарност към Русия и руския престол. Конгресът започна и съмнение обхвана душата на всеки от тях и ненапразно, тъй като съмнението им не бе мираж.

О, не! Сърцето на човека, макар и загадъчно, но му предвещава добро или зло. Конгресът даде на част от половината българи Българското княжество, на друга част — турска автономия и на трета част — сръбска и румънска независимост. Къде е другата половина? Къде са българите от Македония, тези страдалци на старозаветна България? За македонските българи, които ежедневно, ежеминутно търпяха в продължение на пет века повече от всички убийства, насилия, тъмнични затвори, насилствена смърт, грабежи, отнемане на собствеността и пълно поробване, няма и помен, след като и те, надявайки се на избавление, с оръжие в ръка се притекоха на помощ на гърци и сърби както преди, така и в последните сръбски боеве и накрая, надявайки се на присъединение към своите придунавски и тракийски братя, хиляди от тях, напускайки дом и родители, жена и дете, братя и сестри, тръгнаха срещу общия им поробител. Тези българи при цялата смелост на юнаците им в сръбските борби и защитата на Шипченския проход, които с отчаяна смелост се хвърляха на всички опасности само за да достигнат по-скоро до своите мрачни жилища и да избършат сълзите на робството у своите близки и роднини, тези българи, казвам, сега се лишават от всичко и се оставят в още по-лошо положение и робство у своите петвековни кръвопийци. Санстефанският договор установи окупационната линия до Кюстендил, а конгресът лиши македонските българи и от право да се наричат българи, с тях заедно той заличи вече и самото име Македония. И тъй старата люлка на славянската писменост пъшка вече под нов, още по-тягостен гнет не само от местните жители — башибозуци, но и от събралите се от Босна, от България и от Тракия бежанци-турци. И тъй новите убийства, грабежи, насилие на двата пола и опустошенията са безнаказани, всеки християнин мисли дали ще доживее до вечерта, ако е доживял до сутринта, и ще доживее ли до сутринта, ако е доживял до вечерта. Деца оплакват убития си баща, съпруга ридае за съпруга си, родители безутешно проливат горчиви сълзи по своя убит и в кръв облян син, който може би е бил единствената им утеха в нещастие и в старини. Такова е сега положението на нещастните македонски българи, когато цяла Европа и европейският конгрес диктуват подобрение на тяхната участ. Ето и подобрението им! Сега именно дойде времето за тях, което е казано от спасителя за Йудея и Йерусалим: „Жителите на Йудея да бягат в планините и ако имат жилище, да не се връщат в къщи, нито да вземат нещо от дома си или селището си, да не се връщат обратно да вземат и ризата си." Това и правят македонските българи! Те с десетки и със стотици напускат дома си, семейството си, децата и роднините си и отиват през Кюстендил и София, където им видят очите. Равнодушно ли ще гледа тази сцена обожаваната от всички страдащи светая Рус и майчицата на руската слава и гордост Москва? Ние сме уверени, че не. Но как да им се помогне, когато цяла Европа и европейското мнозинство са против? Няма какво да се прави! Ареопагът на неправдата и нечестивото човеколюбие осъди християните македонци и отново ги хвърли в оковите на гърцизма, ислямизма, протестантизма и папизма.

С българския черковен въпрос ние накарахме нещастните българи да осъзнаят необходимостта от своя, българска йерархия, свои, родни архиереи и свещеничество от българи и по род, и по дух, от свои народни учители и училища. Съзнавайки това, те затова търпяха тъмнични затвори, парични откупи, заточения, тайни и явни убийства, ограбване и изгонване от построените с техен труд божии храмове. С една дума, пренебрегнаха и живота, и всичко свое с надеждата за по-добро бъдеще на останалите живи от потомството им. А сега, сега къде да се дяват? Турците убиват, със сила и с лицемерие потурчват, грабят, палят, безчестят и сквернят семейства без разлика на пол и възраст; гърците-архиереи с всички свои събрания и съблазни ги погърчват, клеветят ги пред правителството, предават ги само за да постигнат користните си цели; протестанти и паписти ласкаят и обещават своята защита. Питаме накъде да вървят те, нещастните? Какво да направят? Да се откажат от вярата? Съвестта ги мъчи. Да търпят постоянни убийства, насилия, тъмници и безчестия на верните си съпруги и мили дъщери? Нетърпимо е. Да се предадат на гърцизма и да се откажат от името българин и от своя род? Това е безхарактерно, срамно и безсъвестно. Да прибягнат към защитата на протестантизма и папизма? Това значи да бъдат изолирани, отцепени вече от народа си и да се убие единството на неговия дух. След всичко това, пак повтаряме, какво да правят тези нещастници? Да прибягнат към защитата си с оръжие в ръце, което те владеят по-добре от всеки българин, или към смелостта, засвидетелствувана в делата на Сърбия и при завземането и защитата на Шипка? Но наистина ще стане това, което стана и при балканските трансийски българи, и при това без помощ нищо няма да направят. Питаме със сълзи на очи, какво ще правят тези нещастници? Припомни си, о Москва, о света Русия, състрадателница на угнетените и поробени свои братя, припомни си Кирил и Методий, Климент и Наум, Горазд, Сава и Ангеларий, тружениците на попрището на вярата и славянската писменост във всички страни и ни кажи и ние ще се вслушаме в гласа ти, ще послушаме твоята повеля и на живот, и на смърт, само да не се загуби приснопаметното вековно название на стара България: нека само тази стара, сломена и полуумъртвена от насилията на мюсюлманите и от ласкателството и предателството на гърците България да се обнови в нов цветущ клон на славянското дърво. Кажи ни, защото в отчаяно недоумение и сълзи в очи чакаме твоя отговор.

Митрополит Натанаил Охридски

Христо Христов и Николай Генчев. Българско възраждане. С., 1969, с. 559—562; оригиналът е на руски.

4

Учредителен протокол за създаване на Търновския благотворителен комитет „Единство“ и за неговите задачи

29. VIII. 1878 г.

Днес, година 1878 г., августа 29, ние, отдолуподписаните, събрахме са с цел да се размислиме, като как можеме да помагаме на нашите братя в Тракия и Македония, които занапред се отделят от придунавска България, чрез решението на Берлинския конгрес. Като се взе пред вид нещастното положение на нашия народ и особено на нашите братя, оставени под турското владичество, ние решихме, че е наша свята длъжност като българе и деца на едно и същото отечество да употребиме сичките от нас зависящи средства за подобрението на това положение, като спомагаме на сънародниците си, които би са нуждаяли от нашата братска помощ. За да има успех нашето дело, ние намерихме за нуждно да основем един комитет в града Търново под название „Единство“, който да земне отгоре си грижата да работи постоянно за разпространението на своите идеи навред из нашето отечество: чрез съставянето на подобни комитети, с които да бъде в сношение, и сичките тия комитети да имат една цел, за постигането на която совместно (согласно) да работят и която да бъде: Единството на всичките българе и улучшението на тяхното днешно положение.[1] За това ние избрахме в това свое първо събрание, в г. Търново, за членове на този народен комитет „Единство“ следующите лица, които са свързани помежду си чрез единството на мислите: архимандрит Стефан, Стат Антонов, Ангел Попов, Стефан Стамболов, Джорджо Момчев, Георги Живков, Д. П. Иванов, Н. Икономов, Хр. Караминков, Пандили Аврамов, Петър Цоков, Петър Попдимов, Ат. Андреев, Сава Ничев, Георги Попиванов, Любен Каравелов, д-р М. Калпаков, Сава Илиев, Калчо Пасков, Н. Хаджигеорчев, А. Златарски, К. Арабаджиев, Н. Смилов, Ат. Бобев, Сарафов, Дж. Златарски, Г. Кисалов, Хр. Попов, Хр. х. Ангелов, Юрд. х. Пенчев, Коста Коев, Хр. Иванов, д-р Д. Сарафов, Ив. Кавалджиев, Тод. Василев, Н. Лазаров, Н. Момчев, Панайот х. Радков.

Ние, горните членове на този комитет, избрахме помежду си едногласно следующите лица, които да ръководят делата на комитета: архим[андрит] Стефан за почетен председател, Стат Антонова за председател, Цани Гинчев за подпредседател, Н. Икономов за касиер. Петра Попдимова за бухалтер, С. Стамболова, Д. П. Иванова и Н. Лазарова за секретари. Заседанието са затвори.

БИА, ф. № 298, п. 1; оригиналът е на български език.

[1] Сб. Освобождение Болгарии от турецкого ига, т. III, с. 210, док. № 119, и в сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 110, докл. № 3.

5

Дописка във в. „Марица“ за тежкото положение на българите в Битолско след Берлинския конгрес и първите четнически прояви

Битоля, 1. IX. 1878 г.

Отчаяното положение, в което Берлинският конгрес хвърли тукашното християнско население, като го осъди да бъде жертва на турските свирепства, от ден на ден става по-ужасно и небосклона на страната ни от ден на ден представлява по-мрачен. Българинът, особено пред една подобна уграждающа съдба, поставя себе си на питание за живот и смърт. Той се пита: Какво трябва да правим занапред ний-македонските българи? Как да посрещнем новото си положение, което Конгресът предписа нарочно за нашето съвършено разорение и изтребление?. . . И в отчаянието си за своето бъдещо съществувание той предпочита смърт, нежели живот, оставен на разположението на кръвожадни зверове, които пият неговата кръв и насищат алчността си от неговата плът ежедневно. Ето защо днес това население се е повдигнало на оръжие. Ето защо и най-хлемавите и най-неспособните тичат да се запишат под знамето на прочутия по нашите страни Васил войвода, който действува със своята дружина между Костурските, Битолските и Охридските планини. Тичат клетите многострадални българи, тичат да мрат за милата си свобода и мали и големи, и млади и стари; но Васил Войвода умно постъпя. Той избира измежду тях само храбрите, само способните да управляват оружие и ги записва за членове на своята дружина, която състои не по-малко от 2000 души и е разделена на пет чети, предводителствувана всяка една от свои честни войводи. Селяните гледат на тази Василова дружина като на своя избавителка, която посрещат най-гостолюбно, като се подават всичките възможни средства за достижение на целта. По този начин тя се показа победителка в няколко сбивания с башибозушките арнаутски чети, които, разпръснати навсякъде, свободно вършат действията си, без да припознават върху себе си по-горна власт. Дето ще каже, целта на тази Василова дружина не е да напада мирните арнауте и турци, а просто да защищава себе си и многострадалното българско население от угнетенията, обирите и убийствата на гореречените разбойнически чети, както и от онези на турските чиновници, които ежедневно кръстосват и най-тирански мъчат и убиват всякиго, който отрече да им даде или пари, или друго каквото искат, без да има кой да им каже нещо, защото властта за тях е безсилна и нищо не значи. И нека пак човеколюбивата Англия безсрамно лъже света, че нашата страна е задоволена от турското управление. Нека си прави оглушки, че не знае уж нищо за турските злоупотребления и свирепства.

В. Марица, бр. 18, 26 септември 1878 г.; сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 162—163, док. № 45.

6

Писмо на Търновския комитет „Единство“ до група обществени дейци в Русе, в което ги подканят да образуват комитети в Русе и губернията

Търново, 1. IX. 1878 г.

До г-да Ст. Попов, Г. х. Петров, Др. Бисеров, Янко Ангелов и Н. Тихов в Русе

Тия дни тукашни[те] патриоте съставиха комитета „Единство“, който ще има за цел соединението на българския народ, разпокъсан на части чрез решенията на Берлинския конгрес. За постигането на своята цел той ще спомага всячески на своите нещастни брате, останали вън от пределите на свободна България, и не ще отклони от никакви жертви, дорде не са извърши бъл[гарското] Единство. Основан на такива начала, нашият комитет почна да работи, като изпрати особен свой куриер за в. „Македония“, за да узнай на мястото: има ли въстание, в какви размери [е] то, какви са средствата и нуждите на въстаниците, за да можим, доколко е възможно, да го поддържаме, ако то съществува, защото мислим, че този е пътя на нашето спасение.

Въстание в Македония, въстания в Босна и Херцеговина, въстания, ако е нужно и другаде, ще бъдат най-поразителния удар на Берлинския трактат. Задачата, която сме си предначертали, е свята и благородна, но и в същото време трудна и иска големи жертви. Това дело е невъзможно да се извърши от един само град, от един округ, от една губерния; за него са изисква доблестта на цел народ, и той трябва да се залови с него, ако осеща положението си и цени бъдещето си. Затова ний след някой ден изпращаме наши агенти с цел да основат по нашата губерния и до нейде по Софийската, където са може, подобни комитети, с които да сме свързани и да гоним една и съща цел. Ако Вашият окръг и губерния има хора, които се съгласяват с нашите идеи, то непременно тия трябва да съставят в града си подобен комитет от хора действителни и енергични, като основете комитет в града си, той трябва да земи грижата да състави подобни ком[итети] в цялата ваша губерния, с които и да бъде свързан. За сичко това ще чакаме да ни са отговорите; ако се съгласявате да работите и каквото сте направили, защото времето не чака отлагане.

Писмата си ще отправите до господина П. П. Димова.

Председател: Ст. Антонов
Секретар: А. М. Иванов

Н. М. „Баба Тонка“, инв. № 247. Оригинал. Публ. в. Известия на Националния военноисторически музей, т. I, С., 1973, с. 201, док. № 15.

7

Писмо на митрополит Натанаил до Петко войвода[1] за организиране борбата на българите, останали под турска власт

25. IX. 1878 г.

Народолюбивий господин Петко войвода!
В Чепеляр

Понеже Вашето свиждане е много потребно с г-н Димитрия п. Георгий,[2] който ся намира в Дупничка Джумая и главатар над тамошните по границата народни страджяри, за да ся разговорите за един много важен въпрос за в ползъ на всичките българи, които от Берлинския конгрес ся оставиха пак под турското тиранско управление. Затова, щом приемните настоящето ми, незабавно да ся отправите за там.

В противен случай, ако обстоятелствата Ви не допущат да отидете сам си дотам, за това от Ваша страна да испроводите едно верно и благоразумно лице, което да можи точно извърши Вашето за народа ни интересно послание.

Като Ви поздравя в името на македонските българи, оставам все Ваш съдружник за усвобождението на неусвободените българи в Турско

Един народолюбив македончянин [Натанаил]

Български патриарх Кирил. Съпротивата срещу Берлинския договор — Кресненското въстание. С., 1955, с. 119—120; оригиналът е на български.

[1] Петко Киряков Калоянов (1844—1900), български революционер, роден в с. Доганхисар, Източни Родопи. По време на Освободителната война действувал с чета в Източните Родопи и Беломорието.

[2] Димитър Попгеоргиев Беровски (1840—1907), роден в с. Берово, Малешевско, деец на българското националноосвободително движение. По време на Априлското въстание организирал чета, която действувала в Малешевско. Участвувал в Кресненско-Разложкото въстание и в Сръбско-българската война.

8

Писмо на горноджумайци до Самоковския митрополит Доситей, в което съобщават за основаването на благотворителен комитет „Единство“

Горна Джумая
3. X. 1878 г.

На Негово высокопреосвященство свято Самоковскаго митрополита г. г-на Доситеа в Самоков

Ние долуподписаните се събрахме днес на 3-ий октомври 1878 г. и по примера на другите градове из Отечеството ни съставихме подобен благотворителен комитет в гр[ада] ни Джумая и избрахме по вишегласие:

за председател К. П. Босилков, за подпредседател Г. Панова, касиер Сотир Стоименов, главен писар Ив. М. Козарев, помощник на писаря Ив. Радев и за действителни членове: Мане Марков и Георгия Наков, конто и потвърждаваме.

Г. Джумая

3-ий октомврио 1878 г.

[Следват подписите на основателите]

Сб. на БАН, кн. XXXVI, С., 1940, с. 18; сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 114, док. № 7.

9

Писмо на Димитър Попгеоргиев до комитета „Единство" в гр. Г. Джумая, с което известява за първия бой на въстаниците срещу турската стража при Кресненските ханове

с. Кресна, 5. X. 1878 г.

Господине Мануиле!

Днес предзори отпочна се битка между селани-те кресничани, влащани и ощавци с турци-те. Турци-те са заградени в Хановете Креснички, битка-та се продължава, изпратете десет товари патрони 3. от капаклий и 7. от мартинки. Не отлагайте ни минутка, нужда-та е голяма за патрони.

Поздравявам Ве и съм Ваш
Д. Попгеоргиев

Сб. на БАН, кн. XXXVI, С., с. 20; сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 115.

10

Писмо на Адам Калмиков и Димитър Попгеоргиев до комитета „Единство" в Горна Джумая, с което съобщават за задачите на създадените въстанически полицейски органи и освободените селища и за разширението на въстанието

с. Влахи, 17. X. 1878 г.

Г-не П. Босилков!

От приключенно-то, като земете препис, ще ся постараете по-скоро да ся отправи до други-те комитети в България.

В Кресна ся устрои полицейно началство, което ще има грижата да собере войнство от превземени-те места, да собира дан от неспособните за война, да набавя и препровожда до востанници-те военни потреби, да преследва избегналите, да варди порядокат и спокойствие-то на населението-то и прочее. Ви[е] погрижете се да испроводите в това полиц. управление един по-опитен писар със заплата, който ще уведе ред.

Востанието из ден в ден се разширува, в Малашево избухва битката, следва и много от малашевци пребегнаха в Мелничкото окружие. Една чета работи под Мелник в селата Демирхисарски. Турците от Мелник и от околните там села бегат на в Петрич и Серес, днес имахме разговор с Тур. Аскер в Белица и Градшеница, утре ще преговорим да се предадат на мирен начин или да ся бием. Изпратете 20-товара патрони, половина за мартинки, а половина за капаклий. Поздравявам Ве.

На Македонското востание
атаман Калмиков
Началник щаба Д. Попгеоргиев

Сб. на БАН, кн. XXXVI, С., 1940, с. 36 и 37; сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 120—121, док. № 14.

11

Протокол за сформирането и правата на въстаническия команден състав на Кресненско-Разложкото въстание в село Влахи

20. X. 1878 г.

Устройство на Македонското востание

По общото удобрение на востаническите старешини, вожди и четоводни предложи ся в: Востаническия совет щаба желанието да ся образували две главнокомандующи отделения: 1-во и 2-ро: на първото отделение е главний командант атамана г-на А. Калмиков, а на второто отделение е главний командант г-на Войткјевич; всякоя относяща ся длъжност до общата команда на востанието ще ся потвърждава от началник щаба и от двамата командата или по отсуствие, който ся згоди от двамата командата. Колкото пък за устройството на востанието е длъжност на Щаба. Това като ся разиска и построи да бъде тъй востаническото мак[едонско] управление, потвърдува ся своеручно.

Атаман и главноком. 1-во отд. А. Калмиков (подпис)
Главний командант на 2-ро отд. Л. Войткјевич
нач. щаб Д. Попгеоргиев
вожд не се чете (Г. Пулевски)
вожд Коста Георгиев (Коста Николов)
вожд Карсто Аризе (Стоил Попатанасов)
не се чете
не се чете
не се чете

Оригинал. Национален военноисторически музей, ф. Димитър Попгеоргиев, вх. № 30[27]/1959. Сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 124, док. № 17.

12

Писмо на Братан Маринов до комитета „Единство" в Горна Джумая, с което съобщава за освобождението на Банско и моли за медицинска помощ, за пушки и патрони

Банско, 8. XI. 1878 г.

до Н. високоблагородие
г-на г-на Босилкова
в Джумая

След сърдечните си към Вас поздравления, обявиава Ви, че с Божиа
помощ тая утрина чясът от 12 до 12 вечерта битвата ни, започната с неприя-
телите ни, турци-редовна войска, обитающа в Банско, и с др[уга] още вой-
ска пак редовна, колкото са 400, която дойде от Мехомия и с Божиа помощ
по случай победихми ги всичкы. От тия, които обитават в Банско, прида-
доха ни ся 34 душ, на които заемахми оръжието. Същийт аскер, преди да
ся придаде, оби 4 душ бански жители, и от дружина-та ни 2 оби и 3 рани.
А и нашата дружина от тях си[реч] от неприятелите, преди да ся прида-
дат, оби 4 души. Надвечер, по злощастие, откак ся придадоха спом[ена-
тите] 34 души неприятели, от които оставаха вътре в кавенето около 6—7
душ, които и те с условие, че ще ся придадат, аз ся приближих до тях и
те лютο мя раниха в бута на десната нога, от която рана бедствавам смър-
тоносно, затова Ви умоляваме, без друго и незабавно, ако е възможно,
да испратите доктор, за да ме излекова по-скоро, та да следвам делото си;
тоже Ви мола, без др[уго] да ни испроводите до 10 и повече товара патрони,
повечето капаклии, подобно и около 200 пушки. Да. . . дружина, ако ся
те посъбрала по-скоро с всичкыте неща да ни я изпроводите. Доктора без
др[уго] е потребен и за другите ранени.

Следователно, като свършювам набърже, оставям Ваш искрений приятел

(п.) Братан Маринов

Сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 132—133, док. № 23.

13

АПЕЛ

на Привременното българско управление, издаден на Пирин планина, до българите и славяните да подпомогнат въстанието

10. XI. 1878 г.

Привременно българско управление в Македония

Братя българи и славяне!

Известно е на всички Вас, че злощастната наша страна, Македония,
родина на нашите просветители и люлка на славянската писменост, ако

и да се ослободи от петвековното робство от нашата покровителница и за-
щитница на всите балкански християни, Руссия (по Санстефанския дого-
вор), но по причина на себелюбиви и други цели, като се остави пак на
Турция в Берлинския конгрес, се нахожда в отчаяно положение. Известно
е още, че потем занимането на Босна и Ерцеговина от австрийските вой-
ски, всите турци от тия две области и нередовните турски войски, които
состоиът от всякакви сбирщина башибозуци и черкези, бидох принудени
да побегнът в нашътъ странъ и да иъ направиът легало на харамиите и
на грабителите на селското население.

Вследствие на това станаха в разни страни на нашата татковина много
кървави сцени, грабенье моми и много други безчинства и злодейства,
които всекиму са известни от вестниците. Гледайки, че турските власти
не земат никакви мерки против тия безчинства и че животът на нашите
драги и мили се нахожда в опасност, че притесненията на нашите мъчители
стават от ден на ден по-несносни, че нашите собственост и имущества с
нищо не съ обезпечени, че цели села совършенно се изтребват со огън и
меч, дори и от редовните войски, ние оставихме семейстата си и се отте-
глихме в горите, отдето си отмъстяваме на нашите врагове. Вие сами мощне
харно знаете що значи да се живее под турски ятаган, що значи да гледа
човек женътъ си, керките си насиловани от турците, що значи да гледа
децата си исклани; що значи въобще да гледа човеческите права потъп-
кани и да не биве в состояние да се отвърне за них.

Возможно ли е, братя, вие, които сте испитале всичко това и едва ус-
пехте да подишите слободен воздух, да ни оставите нас во такова ужасно
положение? Возможно ли е ние, мъчените вече толко години под ярема
на общия наш враг, да не найдеме братско сочувствие у Вас? Воызможно
ли е ние, отдадените на жертвъ вследствие на незнамкакви си европейски
интереси, да не можем да са надеваме на помощтъ на нашите братя? Воз-
можно ли е Вие да на оставите без поддръжка тогай, кога у нас става борба
за живот или за смърт? Вие требва харно да знаете, че Македония, веднаж
оставена под турския арем, она за нас е изгубена; защото враговете на на-
шето обединение неуситно действоват и гледайки, че останълото за них е
изгубено, обърнеле главното си внимание на нажътъ странъ с цел да истре-
бът в нея българския елемент.

И така, братя, настанъ вече време и кога да покажеме себе си, че сме
народ достоен за слободъ, че во нашите жили не е престанъла да тече кръв
от Крума и Симеона; настанъ време да докажеме на Европа, че да се раз-
делява со църнило един цел народ — не е шега! Нека всекой пожертвува
колко може и щото може, защото е нуждна помощ и помощ значителна и
бърза, другче нашето дело не се поручава за успех. А вие, български па-
триоти, поборници на слоботата, които неведнъж сте показали своиътъ
храброст, воуружете се и побързайте да встъпите во нашите редове против
общия враг. Нека Вашата кръв, проляна на горите македонски, да сложи
за символ на слобода, а Вашата девиза нека биде:

„Слобода или смърт"

В. Марица, год. I, 1878, бр. 42; сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 134—135; док. № 25.

14

Чернова на писмо на Димитър Попгеоргиев до комитета „Единство" в Горна Джумая, с което съобщава, че доброволците са пристигнали и искат пушки

19. XI. 1878 г.

На г-да членовете на Благотворителния Мак. Джумайски комитет.

Високопочитаеми господа,

Писмото ви от 19-то того приехме. Андрея Николов и Паскал с педестетте ни души доброволци пристигнаха и ги определихме за в селото Игралища. Ще седат като овооружат доброволци, колко пристигат, ще пристигват, приемят ся тук във востанието и своеволие никяк не се допускат.

Из ден в ден се по-добре отиват работите. Населението се прибира по селата и само са веч движат под военна дисциплина.

От селяните за въоружение има 343-мина без оружие, а 208-мина с кременарки, на които трябва да се изменят с по-добро, вос-те по сичко 601 пушки требат.

Умолявам погрижете се пушки да се набавят и ако има повече-то, нека са мартинки. Засега френцуски пушки не изпращайте. За сегашните пушки, що имаме, патроните са недостатъчни. Когато се провождат патрони, нека са повечко за мартинки. По-скоро треба да се вооружи населението в Каршиака, защо при първо ударяния ще требат още оружия и за вонкашните, които ще ни придружат.

Г-да! Никога не може ся откажа от признателност за неуморните старания на Вас джумайците за востаниците (следва неразчетен текст).

Национален военноисторически музей, вх. № 30[38], 1959, оригинал. Публ. в сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878, с. 139, док. № 30.

15

Свидетелство от полевия щаб на действуващата руска армия за награждаване на българския войвода Илия Марков (дядо Ильо) с руски орден

4. XII. 1878 г.

Полевият щаб на действуващата армия дава настоящото на българина Илия Марков затова, че негово императорско височество главнокомандуващият действуващата армия му е дал на 15 април тази година знака за отличие военния орден 4 степен под № 69704 за отличия в действията против турците, проявени от него по време на миналата война, и че съгласно точка „д" на височайшата заповед, обявена по военното ведомство от 17 април 1878 г. под № 107, той има право да носи светлобронзовия медал, установен за спомен от турската война през 1877—1878 г. Това се удостоверява с подписа и поставения държавен печат.

НБКМ, БИА, колекция 47, зп, арх. ед. 397, л. 12; оригиналът е на руски.

16

Петиция на българи — бежанци от Македония, след Кресненско-Разложкото въстание до генералния консул на Великобритания в София W. G. Palgrave с молба да бъдат освободени от турското иго

Джумая (Горна Джумая), 23. XI / 5. XII. 1878 г.

Почитаеми Господине,

Пет века не успяха да променят озлоблението в жестокостите на азиатските турци. Последните не можаха през този дълъг период да разберат как да организират своята администрация така, че да гарантират сигурността на чест, живот и собственост. Лошата администрация и егоизмът на софтите бяха внедрили в умовете на турците: омраза към българите. Насилието по отношение на нашите жени, ограбването на имотите ни и убиването на нашите братя, лошото държане на турските бежанци от България и невъзможността за нас да получим справедливост ни доведоха до сегашното плачевно положение, в което ни виждате. Това, което нашите предшественици можаха да спасят, това, което бе спечелено чрез нашия непосилен труд, стана плячка на турците и изгоря във всепоглъщащите пожарища. Понастоящем нашата скъпа страна Македония е театър на кръвопролитие, потоци от кръв течат по долините и няма нито едно място в цялата страна, където да не се чува плач и ридание. В това зимно време и през тези дълги нощи наши братя и сестри са избягали в планините голи, гладни и без подслон. Тези, които турският „ятаган" не успя да достигне, не можаха пък да избягнат зимата в планините и загиват в дълбокия сняг, без да имат поне някои близък да им затвори очите. Ние, които успяхме да дойдем тук, нямаме нищо освен дрехите на гърба си, нямаме нито обувки да се обуем, нито пък покривка (черга) да се завием. Много от нас, които се разболяха по пътя, умряха от глад и студ, преди да достигнат границата.

Ние почтително Ви молим, Уважаеми Господине, да се смилите към нас и да донесете на цивилизована Европа за всичко, което сте видели със собствените си очи.

Подайте ни ръце и ни освободете от турското иго, така както това бе направено за нашите братя в България.

Ако ние в нещо сме виновни, не следва нашата вина да бъде изкупена с кръв и нещастие, специално това напоследък, което ни постигна. Смилете се над нас бързо, така че да ни се окаже възможност да се върнем поне в нашата родна земя и да не загинем поради суровостта на зимата.

Ние се надяваме и вярваме, че ще обърнете внимание на нашите молби и в надеждата оставаме очакващи молители.

Бежанци от Македония

(Следват подписи) от:
Влахи (8 д.), Ощава (13 д.), Кресна (10), Брапче (10), Орман (5), Черешница (6), Джегурово (5), Полиница (8), Левуново (3), Бресница (3), Хърсово (3), Сушница (4), Палате (8), Цапарево (7), Гореме (5), Калиманци (5), Рибница (7), Крестилница (5), Банско (12), Годлево (7), Драглища (7), Баня (6), Мораска (5), Мехомия (8), Берово (8), Ратово (5), Истевнич (3), Добрилаки (5), Крипелево (6), Решеово (2), Русиново (3), Отово (5), Крушница (3), Играмица (Г. Иванов под. за 60 д.), Негрево (Г. Цапцоров под. за 40 д.), Никодим (3), Раздоло (1 подписал за 60 д.), Вракуповица (П. Стоян— под. за 150 д.).

Архив на Института за история при БАН (АИИ БАН), арх. кол. № IV, оп. № 20, а. е. 148, л. 555—559; оригиналът е на английски език.

17

Писмо-отговор на побунените села от Мелнишко до петричкия каймаканин

11. XII. 1878 г.

Ваше превъзходителство!

Приехме от 28-ий миналого месеца Вашето писмо, в което виждаме следующите въпроси и на които спешим да Ви отговорим:

1. Казвате ни, че от месец и половина насам не припознаваме правителството и сме станали въстаници. Но Вие сте били уверени, че това въстание е не от наше си желание, а сме били подбутнати от чужди комити. За първото цял свят се извести, т. е. че сме въстанали, но колкото за второто Ви уверяваме и трябва да знаете, че от никого не сме побутнати, а като видяхме, че на Берлинския конгрес европейските сили са ни оставили пак под Вашето управление, вземме оръжнето в ръка и няма да го оставим, догдето не се съединим с Българското княжество, на което е пристанал да ни остави и самий Султан Хамид, в Св. Стефанския договор.

2. Вие казвате, че защото сте уверени, че ние не сме били желали да въстанем, за това не сте били позволявали да минуват войските Ви понасам от Кръстинските височини, за да не би да останат децата ни по планините и там от студ и глад да измрът! По това се зачудвате как сме дръзнали да напуснем своите си къщи и имотите си, движими и недвижими, които сме заварили от деди и бащи. Заради децата ни и заради имотите ни не трябва да ни жалите, нито пък да се чудите; понеже нанесените от Вашия народ от стотини години злини върху народа ни, станали са нетърпими до толкова, щото само да си ги напомним и тук в свободното си място, нас ни се потърсват снагите и настръхват ни космите на главите! Ако искате поне малко да се известите от многогодишните и до днес извършвани злиработи от народа Ви върху нашият народ, вземете пред Вас някой деветдесетгодишен здравомислещ старец, от когото ще се известите доколко ловеци са се изклали и доколко къщи са се съсипали от разбойници и доколко момичета са се обезчестявали насилствено, даже и пред очите на самите им родители!

Вследствие на гореизложените злини всекиму е известно, даже и на доброжелателните ни европейски сили: че дядо Илю войвода преди тридесет години е излязъл да бунтува против несправедливото Ви правителство. Колкото за лошото управление на правителствата Ви, малко ще споменем: кадиите, на които е поверено правосъдието за всякои давии, догдето не вземат лири, не правят иджра кадийските решения!

3. Виждаме да ни съветвате да се завърнем. По това с нашите турци, за които говорите, че им са изгорени и ограбени къщите, без да се спомене, че и нашите са в същата и даже по-лоша категория! Ще се постарайте да ни опростите и занапред ще станем снага и ще се смешим дотолкова, щото един на други да си отиваме нагостье! Колкото за това имайте търпение, може би случайно да се изпълни желанието Ви, за да станем една снага; защото ако европейските сили ни оставят вън от Българското княжество, както засега ни са оставили в Берлинския конгрес, може ще народът ни в крайното си отчайвание да се потурчи (помаменте горки българи в Родопските планини) и тогава ще живее братски (не дай Боже).

4. Давате ни пълно обещание, че след завръщането ни, откак ще бъдете помежду нас, нема от нищо да се боим. По това ни уверявате, че ще останете постоянни на думите си; не знаем с що можете да ни осигурите според обещанието си, дали с издадените царски фермани за хатихумаюна и за черковния въпрос, които от толкова години насам и до днес останаха неизпълнени, или с подписа на султан Хамида за определеното на Княжеството и в Санстефанския договор.

5. Най-много ни зачудвате, като казвате, че след нашето завръщане ще вземете мерки за изкореняването на въстанието, нещо, което ни иде много мъчно да повярваме; защото всичките българи от цяла Македония са въстанали, които още в първото сблъскване с вашите войски на Кресна, на Муравци и другаде показаха знак, че те юнашки ще се борят и както древната история похвалява за тяхното постоянно юначество в боювете! Доказателство на това може да Ви послужи и самата ваша история, в която са доказва храбростта на македонските българи във времето, кога им сте земали царството!

Откак Ви отговорихме точно на гореизложените въпроси, умоляваме Ви да дойдете в съзнание и стига вече да се мамите по английската политика, която може да причини, за да се разподели между европейските сили царството Ви и от това ние ще си останем без княжество, а Вие без царство! Заради това трябва наместо да се морите да ни убеждавате, да се заловите да се изпълни Св. Стефанския договор, който е едничкото средство да се залюбят двата народа и да се хванат ръка за ръка и да си пазят отечеството, догдето не са попаднали, както казахме, по-горе.

Кършиака (Мелнишко окружие)

В. Марица, бр. 46, 5. I. 1879 г.; сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., БАН, 1970, с. 141, 142, док. № 32.

18

Пълномощно на българи от Македония за участие в Учредителното събрание на Княжеството

13. II. 1879 г.

Долуподписанити урожденци македонци с настоящото си упълномокяваме от наша страна достопочитаимити господа: Димитрий Протич от Велес, Никола Диамандиев от Охрид, Косте х. Трайчев от Кратово, Наум Симов от Битол, Димитрий х. Андонов от Щип, Атанас Радев от Кочяни, Димитрий П. Георгиев от Струмичко и Стоян Костов от Скопие — за да телеграфират до Народното събрание в Търново и да изразят горещото желание на всичкити жители българи от Македония, което състои в единството на народа ни, както много пъти сме изразили пред Европейскити сили, а за разделението от братията ни сме ся протестирали не еднажди и не ще престанем от да ся протестираме и да ся стремим за обединението ни, докле тече в жилити ни българска кръв. Заради това ся упълномощяват горереченити господа да обърнат вниманието на г-да представители от свободната България върху това нечто и заемат в сериозно внимание това наше неотемлемо желание да употребят всичкити сили да не останем под несносното вече за нас иго.

В уверение на вишеписаното даваме настоящото пълномощно с саморучнити ни подписи

Иван Иванов
Г. Я. Менкаджиев
Михаил Нектович
х. Трайчо Стойков
Димитрий В. Славкович
Григория Архимандритов
Араламбо С. П.
Наумче Андонович
Димитрия Дочков
Никола Папаилиов
Димитри Робчов [с гръцки букви]
Иконом поп Михаил
Трайчо Поп С. Чамчаров
К. Шулев
Стефан Велков
. . . Наум [с гръцки букви]
Симос Димитриас [с гръцки букви]
Петре Ана . . . . [с гръцки букви]
Петр Иванов
Климент Еф. Настев
.·. . Фартомар [с гръцки букви]
Иован Стоианов
Спиро Шантамов
Анастас Михаилу [с гръцки букви]
Протоиерей Антим [с гръцки букви

Български патриарх Кирил. Съпротивата срещу Берлинския договор — Кресненското въстание. С., 1955, с. 182—183; оригиналът е на български.

19

Писмо на Стефан Стамболов до митрополит Натанаил, с което дава идея да се основе общ комитет за Тракия, Македония и България под название „Българско единство"

Търново, 20. II. 1879 г.

Многоуважаемий Старче,

Писмото Ви, изпратено с нашия куриер, приех на 18. II. За да Ви са пратят пари, направих нуждните разпореждания и вярвам, скоро ще попратят пари. Подир това ще Ви са пратят из Видин, лучите чрез д-р Мирковича от София. Пари ще Ви са пратят из Видин, Рахова и Русчук до 500—600 полимпериала; оттука азе ще са старая да Ви пратя с пощата или с полица по телеграфа до 5000 фр. така, щото да можите да удовлетворите първите нужди. За това разполагайте наверно с кредит на 10 000 франка и недейте остава по тая причина да се парализира начатата работа.

Тук тая вечер ръководителите на представителите наедно с мене ще имат заседание, за да са основе един общ за Тракия, Македония и България комитет, който да си има и органа под име „Българско единство". След това събрание ще са заемат нуждните мерки за преорганизуванието на комитетите в България.

Ще са мая в Търново още 10—15 дена по тая причина, че азе съм член, избран от представителите на Болгария, Тракия и Македония в една комисия, която да изработи пътя, по който трябва да върви българската политика за достиганието на нашето народно „Единство". Според зетите вече от тая комисия мерки и решения скоро ще са изработи една депутация до Евр. сили, ще се напише нужният меморар и ако би да прави някой пречки на общенародните ни работи, наместника на комисара Лукьянов, ще са разиде и Камарата. Както виждате, работата е гореща и трескава!

Утре Д. Цанков ще пише в Филибе да ви се пратят освен 400 пушки и 50 000 патрона от Габрово, още и други до 1000 пушки от своите си. Виждте и вие и пишете на Кусевича за тия работи.

Почти сичките български представители са недоволни от Хубмайера[1], дето още не е изгонен, в особености, като се научиха за постъпката му срещу Николица. Виждте час по-скоро да се примахне, за да не са повторят кресненските приключения.

Окръжните раздадох. Ще Ви моля, ако ви е възможно, секи ден да ни държите за течението на работите чрез телеграми; това много ще помогне за успеха на събирание помощи за нашето дело.

Извинете, че не ви пиша надълго — много съм занят.

Ваш Ст. Стамболов

П. П. Телеграмата от Пияничко направи силно впечатление на сички.

Български патриарх Кирил. Съпротивата срещу Берлинския договор — Кресненското въстание. С., 1955, с. 191—192; сб. Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., 1973, т. 1, с. 145—146, док. № 36.

си на сърцето и да се попита що е длъжен той да прави сега, когато оганя на возстанието вече е пламнал в Македония и техните братя с кървави сълзи на очите си ги молят да им дойдат на помощ. Преди пет дни един протестантски мисионер, който мина през тука, между другити турски свирепства сообщи ни и следующето, което ни показва как турците са поругавале с верата и човеческото достойнство на нашите братя. В с. Черешово, Скопско окружие, некой си Тефик бей, син на Мустава бей, карал селяните да го носат в носило за мъртвеци и свещениците напред с сичката църковна утвар и църковен церемониял. Они го носят, а он в носилото скаче, играе и ги бие с бич по главите. . .

Братя! Ще потърпиме ли ние, за освобождението на които са проля толкова благородна и юнашка кръв, така да постъпват турците с нашите братя македонци? Ще ги оставиме ли сами на произвола на техната зла чест, която ги остави пак в ноктите на нашите вековни притеснители? Не са ли те кръв от кръвта ни и плът от плътта ни? Не до вчера ли с тех наедно и с тракийците ние носихме на врата си позорното турско иго? Не наедно ли с нашите синове са биха така юнашки и техните на Ески Загра и на Шипка в священната война за освобождението на българете, подигната от Святата Россия? Там, там в полета на Тракия и по върховете на Шипка са смесяни с костите на храбрите опълченци и викат из България, Тракия и Македония, и викат синца ни за бой за правдата и свободата на угнетената Македония и унеправданата Тракия. Нека прочее секи от нас са притече с своята посилна помощ, за да подкрепи навреме храбрите борци за македонската свобода. Бог да им е на помощ!

Председател на ЦБМ Комитет
Охридски Натанаил
Членове: С. Стамболов[1], Н. Т. Обретенов[2]

Умоляват се благотворителните комитети да испращат помощите си до председателя на М.Ц. Комитет в Кюстендил.

Български патриарх Кирил. Съпротивата срещу Берлинския договор — Кресненското въстание. С., 1955, с. 231—234; оригиналът е на български.

[1] Стефан Н. Стамболов (1854—1895), участник в българското националнореволюционно движение, член на БРЦК. След Освобождението виден политически деец и държавник.

[2] Никола Тихов Обретенов (1849—1939), български националреволюционер, участвувал в Революционния комитет в Русе през 1871 г. и в четата на Христо Ботев (май 1876 г.).

22

Писмо до Централния тракийски комитет в Пловдив за подкрепа на едно въстание в Македония

7. V. 1879 г.

Многоуважаеми господа!

Твърде е нам жалко, дето тука, в Македон. комитет, вие нямате свой представител, и още повече е нам жално, дето почти никога не ни пишете за хода на вашите тракийски приготовления и работи. Коя е причината на това ваще мълчание, ние не можеме да си обясниме. Може би вие мислите, че македонската работа не заслужава дотам вашето внимание, може би вие сте убедени, че тя не стои никак в свръзка с вашите приготовл[ения] за едно съпротивление на приложението на пунктовете от Бер. договор. Що мислите вие да правите, това за нас е, повтаряме, непонятно. И като е така, докарвани до едно униние в нашата трудна работа, което ние вече наченахме да работиме, според нас ние обичаме да мислиме и вярваме, че македонското движение се намира в неразривна свръзка с тракийското и и че за успеха на едното е нужно и необходимо съседството и помощта на другото. Молиме ви най-убедително, кажете ни правото, що мислите вие да правите, за да знаеме и ние що да работиме и предприемаме.

Що реши последното ваше собрание? Каква политика ще държите? Ще се почне ли скоро у вас движение или не? За сичко това пишете ни подробно, за да видиме що трябва и ние да правим. Ние знаеме, че вие искате да оправдайте вашето мълчание с това, че и вашите главоболия ви са доста и че по тая причина нямате свободно време да ни пишете и след това да се интересувате от делата на Македония. Ако това е така, то ние се подхвърлихме на влиянието на едно случайно предизвестие, че вие имате намерение да направите нещо. . . иначе ако беше, ние не можем да разбереме. Как да не ви интересува по-отблизо Макед. въстание и да не гледате и сега средства и начини да го поддържате и подкрепяте? Вярваме да ви е известно, че ако турците имат до 100 000 души войски в Македония и ако би да угасне мак. движение, то сичките тия орди ще се сгромолясат на вашата глава, защото в Македония не ще има кой да ги безпокои. Ето и отде ще ви се стовари най-големия удар в случай на едно късно движение, когато македонското въстание може би ще е погребано на дълго време. Като вземеме във внимание всичко това и още много други съображения, колко е чудно вашето мнение по тоя въпрос. . . (неразчетен текст).

Като ни стана много жално и мъчно, когато се научихме, че не само не сте помагали на нашите В. . . да съберат още македонци и да минат на помощ на въстаналите си братя, но още сте задължени по един благороден начин в един момент или вие не искате да компрометирате вашата граница, за да не разсърдите нашите представители или може би ви ласкае надеждата да минете тихо и спокойно?

Както щете, но това ви поведение ни докарва до едно окончателно положение и ние неволно се питаме къде ще му излезе края на това, което сме вече захванали.

Братя драги! Елате да се споразумееме що е нужно да се прави в тия критични времена за нас. Не ни лишавайте от вашето съдействие и подкрепа. Подкрепете ни в нашата неравна борба, да можем и ние в някои критически за вас минути да ви додеме на помощ. Като ви прикрепваме едно копие от изложението, което пращаме за ББК, от което ще разумеете как стои днес мак. дела, оставаме в надежда за това.

Н. М. Баба Тонка II—248. Оригинал. Публ. в Известия на Националния военноисторически музей, т. I, С., 1973, с. 202—203, док. № 17.

23

Прошение от цариградските македонски българи до посланиците на Великите сили в Цариград[1] за положението в Македония и за приложението на чл. 23 от Берлинския договор

9. I. 1880 г.

Положението на Македония по причина на немарението на местните власти става от ден на ден по-достаплачевно. Кражбите, обирите, убийствата, злоупотребленията, насилствията и злодействата се умножават с ужасен размер. Злодейците, които християните са обадили на правителството, вместо да бъдат строго и законно наказани, се разхождат и деня из улиците, въоръжени до зъбите си. Мирът и безопасността от отдавно време не съществуват вече у нас. Властите ясно доказват пристрастието си в полза на мюсюлманите и тази постъпка, противна на волята на Н. И.В. Султана, е толкова по-скръбна, колкото тя се насърчава от онези, на които обязаността е да пазят порядъка и да установляват съгласието.

Наистина положението на работите е такова, щото навярно то ще лиши най-сетне бедните християни на областта от нужните средства за живеене.

Високата порта се е задължила чрез 23-й член на Берлинския договор да въведе особени наредби в другите области на Европейската Турция (за частното устроение на които области реченият договор не предвиде нуждата); подробностите на тези наредби, които требва да се съобразяват с местните нужди, ще се приготвят във всека област от особни комисии, между които туземний елемент ще бъде добре представен, и ще се прегледат от В. порта, която, преди да положи в действие решените членове, ще приеме одобрението на една Европейска комисия.

Вследствие на това долуподписаните жители от Македония, уверени, че благоволението и человещината на образованите сили не ще търпят вече продължението на страданията ни, и убедени, че единственото прилично средство, за да се поддържа порядъкът, да се обезпечи общий мир, да се дадат улеснения за свободното и мирното развитие на християните в Македония и да се направи мирът в Изток траен съобразно с интересите на Европа и на правителството на Н. И. В. Султана, състои само в строгото и бързо приложение в действие из областта ни на споменатий 23-й член, тъй щото да отговаря на нуждите и обичаите на населението, ний имаме честта да молим в името на человещината и образованието чрез личността на Ваше превъзходителство, правителството, което Вий представлявате, да изволи да посредничествува, щото веднага да се вземат потребните мерки, чрез които да се даде край на отчаяното ни положение, да се турят по-скоро в действие преобразованията, позволени от споменатия договор, да се присъединят всичките епархии и кази, които са населени повече от българи и от които се съставлява Македония, т. е. епархиите Дебърска, Охридска, Костурска, Леринска, Битолска, Воденска, Мелнишка, Скопска, както и казите Паланка, Джумая, Щип и пр., и от тех да се направи един вилает.

Имаме честта да сме с най-дълбоко почитание на Ваше превъзходителство най-смирените и най-покорни слуги.

(следват 102 подписа)

В. Български глас[2], С., бр. 5, 9. I. 1880 г.; оригиналът е на български.

[1] Въз основа на решенията на Берлинския конгрес в Цариград трябвало да се свика комисия от представители на европейските сили, която да изработи и утвърди проект за реформи за останалите под властта на султана земи. Срв. следващите три документа.

[2] Политически орган на консерваторите, основан от д-р К. Стоилов и К. Иречек.

24

Прошение на българите от Битолския вилает до Европейската комисия в Цариград с искания за реформи

5. IV. 1880 г.

Правителството на В[исоката] порта, желающея да изпълни 23-й член на Берлинския договор, изпрати в Битолския вилает изработения си проект по реформите, за да се прегледа от една особена комисия, в която местното население требваше изобилно да се представлява. Но властите в Битоля, вместо да земат мнението на населението върху този проект по реформите, самоволно избраха членовете на комисията, от които повечето беха турци — правителствени чиновници или членове на съвета и на съдилищата.

Следователно населението на вилаета, като не биде никак представено в комисията, не знае нищо от онова, което тя е обсъждала и решавала относително проекта по реформите, който щеше да бъде повикан да уздрави на тукашното християнско население едно бъдеще, съответствено с въззренията на Великите сили, както и с нуждите на страната. По тази причина ний — жители българи от Битолския вилает — верваме, че е нужно да обърнем вниманието на Високата европейска комисия върху туй предшествие и в същото време си позволяваме смирено да изявим кои са били засега най-необходимите преобразования, които могат да създадат на християнското население в тази страна едно повече или по-малко сносно бъдеще.

Преобразованията треба да бъдат следующите:

1. Религиозна свобода и равенство пред закона. Да се приемат християни свидетели на същата степен, както що се приемат и турците.

2. Свободно да се градят църкви и училища навсякъде освен в места, населени изключително с турци, само с едно известие на общинския съвет и без да има нужда от предварителен ферман.

3. За да се избегва всеко злоупотребление и всеко насилие, онези, които би изразили желание да прегърнат мохамеданството, преди да се потурчат, трябва да се оставят при духовния им началник 15 дена.

4. Свободни сношения да имат общините с духовните си началници и последните да имат право да им изпращат владици и свещеници по желанието на населението.

5. Да се преведат всичките закони на езика на страната.

6. Да се изработи едно изложение на порядъка по съдебната и търговската част.

7. Да се приеме за официален език освен турския и езикът, който най-много се говори в страната.

8. Заседанията на съдилищата да стават публично.

9. Членовете на съдилищата да се избират от самото население, което требва да се представлява в тех съразмерно с жителите на всека народност.

10. Председателите на съдилищата требва да принадлежат на болшинството на населението.

11. Кадиите и владиците да се изключат от всичките правителствени съвети и службите им да се ограничат само в религиозните им длъжности.

12. Християните да се приемат във всичките служби на управлението на страната. В онези места, дето болшинството на населението е християнско, управителите да бъдат християни, а техните муавини да бъдат турци; и наопаки — дето болшинството е турско, управителите да бъдат турци, а муавините им християни.

13. Жандармерията по градовете, както и по селата требва да се събира измеженду самото население и съразмерно с числото на жителите си. Същото требва да стане и с наименованието на селските стражи, щото в християнските села да не се изпращат други стражи освен християнски.

14. От чиновниците на полицията онези, които са турци, да не се употребляват на служба срещу християните.

15. Да се разделят тъмниците за турците, както и за християните и да се улучшат изобщо тези учреждения.

16. Лична свобода. Никой не требва да се арестува без един предварителен съд, предписан от закона.

17. Ненарушимост на жилището на человека и когато властта иска да влезе в жилището на некой християнин, тя требва да прави това чрез християни чиновници и чрез старшия на местото.

18. Унищожението на системата на десятъците и заместването ѝ чрез друг вид данък и въобще данъците да се определят тъй, щото една част от тех да се отстъпи в полза на страната за улучшение на икономическото ѝ състояние.

19. Да не плащат селяните ихтибарие, като не се занимават те с друго освен със земледелие.

20. Да се съставят селски околии (мюдюрлъци), състоящи от около 500 къщи.

21. Да се изработи един особен устав за в полза на сираците, на които състоянието да се управлява от съответствените им общини.

22. Да се преиначи законът относително подкупвания.

23. Да се запрети изобщо да не носят оръжие всички онези, които не съставляват част от полицията.

24. Да се преобразува градският съвет, на който членовете и председателят требва да се избират от самото население.

Следват печатите на пет български общини от Битоля, Прищина, Охрид, Велес и Лерин.

В. Зорница,[1] Цариград, бр. 21, 20. V. 1880 г.; оригиналът е на български.

[1] Седмичен вестник, издаван на български от американското евангелистко общество в Цариград. След Руско-турската война от 1877—1878 г. дълги години бил единственият вестник на български език в Турция, който дава подробни и обективни сведения за положението на българите в Македония.

25

Статия на в. „Зорница" — „Реформите в Македония", в която се подчертава важността на реформите и се посочват задачите на българите в църковно отношение

6. V. 1880 г.

От няколко време насам в Цариград се пръска слух, който се потвърдява и от европейския печат, че в едно късо време щела да се събере Пловдивската европейска комисия, която, както е известно на читателите, изработи Органическият устав за Източна Румелия. Целта на събирането ѝ според верни сведения се състояла в преглеждането на реформите, които турското правителство предполага да въведе в европейските части на Турската империя. Това събитие е доста важно за всичките християни, живущи в Турско, и по-преимуществено за българите в Македония. На това основание ний, македонците, требва с нетърпение да чакаме означения ден, който без съмнение ще бъде за нас много важен и паметен.

От само себе си се разбира, че изработените от правителството на Негово Императорско Величество Султана реформи, проверени от Европейската комисия, ще бъдат в състояние напълно да обезпечат на християните мирен и честит живот под покровителството на Негово Величество. При това нема съмнение, че поменатата комисия сериозно ще се отнесе към насъщните нужди на християните в Турция и в частности към българите, които в настояще време страдат от жестоките злоупотребления както на гръцките владици — агенти на елинизма, така и на разбойниците, които в последно време тъй много изобиловат в Македония.

Като си пресметнем всичките благодетелни резултати за българското население, които биха последвали от въвеждането на изискуемите реформи, ний не можем да изпуснем от внимание и това обстоятелство, че Европейската комисия ще разреши наверно старата разпра, която ето вече как се води в продължение на половин столетие между българите и гръцката патриаршия по повод на стремленията на първите за независима църква, която единствено може отечески да се грижи за техното мирно и успешно

развитие в умствено и нравствено отношение. Както на всекой българин, така и на онези европейци, които са имали случай да се опознаят със стремленията и требованията на източните християни, твърде добре требва да е известно, че енергическите протести на българите против гръцкото висше духовенство и техните просби пред турското правителство с цел да се освободят от ненавистните и наложените им със сила гръцки владици имаха за резултат освобождението от Цариградската патриаршия само на едната част от българския народ, която се снабди с автокефална църква, като се изостави по-голямата половина от нашия народ на произвола на гръцкото духовенство.

При всичките убедителни просби на всичките македонски българи, при всичките техни страдания от угнетенията на гръцките владици и най-подире при всичките ходатайства на българския екзарх както преди войната, така и в последните четири месеца Високата порта се отнесе не толкова благосклонно към справедливото желание на един и половина милион българи. Вследствие на това, понеже може да има опасение, че българите и занапред нема да бъдат в това отношение удовлетворени, то не би било зле, ако се обърнеше вниманието на Европейската комисия върху този важен въпрос, като се поиска съдействието ѝ в справедливото му разрешение. За постиганието обаче на тази цел се изискват не само частни напомнювания, но нещо по-важно, като например всеобщи от всичките македонски българи прошения, отправени до поменатата комисия, които да докажат, че без това удовлетворение всичките положително българи не могат да се считат задоволени и че требованието за църковна самостоятелност не е нещо, без което българите могат да минат, но е нещо необходимо, което обуславя развитието и напредъкът на народа.

Времето е толкоз важно, щото ако ний, македонците, не се възползуваме от предстоящия случай, то ще бъдем принудени още за дълго време да влачим игото на фанариотите. Затова никак не требва да се таим, нито да се колебаем, а требва да се приготвим да посрещнем с нужната готовност комисията, като ѝ заявим, че влизанието ни в пазвата на Българската църква е такова условие, без което е даже немислимо какво годе задоволение от страна на македонските българи.

В. Зорница, Цариград, бр. 19, 6. V. 1880 г.; оригиналът е на български.

26

Протест на македонските българи в Цариград, поднесен на английски представител в Европейската комисия за преобразования по повод неправилното съставяне на вилаетските комисии за реформи

27. V. 1880 г.

Долуподписаните, жители от разни страни на Македония, живущи в Цариград, като се известихме, че европейските сили, които подписаха Берлинския трактат, изпратили вече своите представители в столицата, за да

изработят и приложат реформите, предвидени от 23-й член на Берлинския трактат за провинциите на Европейска Турция, за да може да се подобри настоящето окаяно и нетърпимо положение на всичките жители на страната, за своя нравствена обязаност счетохме като представители на българското население в Македония да заявим чрез Ваше Превъзходителство на Почитаемата комисия, че при съставлението вилаетските в Македония комисии, които изработиха проектите на провинциалните реформи, не се изпълниха предписанията на 23-й член от Берлинския трактат, защото въпреки изричното определение на този член, че в тези комисии требва да се представлява напълно местното население, българското население, което съставлява болшинството на страната, се изключи съвършено от участието в речените комисии. Местните власти, тайним образом, съставиха тези комисии изключително от чиновници и небългари. Българското население, като се научи отпосле чрез вестниците, че се съставили подобни комисии, които беха вече изработили реформите против предписанията на 23-й чл. от Берлинския трактат, се отправи до честното ни правителство с общи протести от разни страни на областта, препис от които имаме чест да притворим при настоящето.

Като изявляваме горереченото на Ваше Превъзходителство, осмеляваме се да се надеваме, че Почитаемата комисия нема да погледне на предложените от правителството реформи като на дело на местното население, което според 23-й чл. на Берлинския трактат не е зело участие в изработванието им.

С личното си към Вас почитание оставаме на Ваше Високо Превъзходителство.

Следват повече от 200 печата и подписа

В. Зорница, Цариград, бр. 22, 27. V. 1880 г.; оригиналът е на български.

27

Писмо на Никола Спространов[1], Солун, до Михаил Александрович Хитрово[2], Цариград, относно положението на македонските българи

11. VI. 1880 г.

Въз основа на вашата заповед и разрешение до днес имах честта да изпратя чрез Ваше превъзходителство на екзарха молбите на дванадесет македонски епархии заедно с 4000—5000 факти за разнообразни злодейства и статистика на народонаселението на Македония. Останаха още молбите на костурска и серска епархии, които се надявам да получа в найблизките дни и ще ги изпратя.

Слава богу, че всичко това завърши благополучно и много по-хубаво, отколкото предполагах. У македонските българи се забелязва голямо душевно вълнение и твърдо желание да не пропуснат сегашния случай, при който Европа ще положи основата на тяхната бъдеща национална кариера.

Гръцките митрополити не престават да играят роля на нисък доносчик пред местните власти, като се надяват, че с това ще могат да потушат

издигналия се пламък на националното чувство на българите, но за щастие, колкото повече те интригуват и подлъстяват, толкова повече се раздразват нашите българи.

Серският санджак заприлича на истински ад, почти във всеки окръг затворите са напълнени с невинни българи, осмелили се да се подпишат на предишните молби до екзарха и садразамина или пък да дадат късче хляб на въстаниците, а турската власт въобще и не иска да разбере, че причината за тяхното съчувствие към техните братя-въстаниците е пълната турска деморализация и неспособност да управляват провинцията. Днес изпратих в Сяр специално съобщение с поръчение да вземат оттам молбите и да съберат положителни и точни сведения за състоянието на този санджак и веднага след като ги получа, без да губя нито минута, ще ги съобщя на Ваше превъзходителство чрез г. Скрябина.

С трескаво нетърпение очаквам Вашето нареждане относно заминаването ми в Цариград. Осмелявам се да Ви моля най-покорно да благоволите да попитате посолството, дали не е получило някакъв отговор на молбата на македонските българи до г. Гирс относно моето назначение на действуваща служба и да ме ощастливите, ако това Ви бъде угодно — уведомяване за последствието от молбата. Моето щастие и моето бъдеще е във Вашите ръце и аз възлагам на Вас цялата си надежда.

С истинско душевно почтение и дълбока преданост имам чест да бъда на Ваше превъзходителство най-покорен и най-предан слуга.

Пушкинский дом, ф. 325, оп. 1, № 592; НАИИ, БАН, кол. IX, оп. 1, а. е. 31, л. 633—636; оригиналът е на руски език.

[1] Никола Спространов, българин от Охрид, на служба в руското генерално консулство в Солун, защищавал интересите на българското население.
[2] Михаил Александрович Хитрово, руски дипломатически представител в Турция, подкрепял българите в Македония и Одринска Тракия.

28

Молба от жители на градовете Воден, Костур, Велес, Солун и Кукуш до председателя на Международната комисия по преразглеждане на чл. 23 от Берлинския договор, в която протестират срещу фалшификации на гръцката пропаганда и настояват за изпълнение решенията на този договор

15—24. VII. 1880 г.

Преследваното от всички страни нещастно българско население в Македония на основание на безспорното и действителното болшинство, което това съставлява между жителите на тая многострадающа провинция, и като ся е решило твърдо да защити и обезпечи политическите и религиозните си права, подарени от 62 и 23 член на Берлинский договор, именно в настоящите най-тържествени и най-важни обстоятелства, от които по неговото непоколебимо мнение зависи неговото бъдещо щастие и блаженство и в които человеколюбивите християнски държави, предприели ся

да търсат средства зарад улучшението на неговата горка и несносна участ,
не еднократно има щастието да изкаже чрез общонародни прошения и свои
представители във Високото собрание неговите ежедневни нравствени и
физически страдания и мъчения, низките интриги и преследования на гръц-
ките митрополити и силогози, с които тия са старают да препятствуват
на умственото, нравственото и националното развитие на българский еле-
мент в Македония; техните неуморими старания да донесат в заблуждение
мнението на европейските сили касателно нашето национално съществу-
вание и да моли високоуважаемата комисия да благоволи да земе в сериозно
внимание нашето нетърпимо обществено положение, и да изнамери по-
требните средства зарад немедленото прекращение на това несносно по-
ложение на тия подли интриги и гонения, които всеобщому наше нещастию
от ден на ден принимават по-големи размери, способни да нарушат тиши-
ната и спокойствието на страната ни.

Ваше превъзходителство!

Самата цел и самото жарко желание на Великите сили да турят край
на нашите вековни теглила и многолетни гонения и да направят мирът
във Восток траен, а тоже и самото високо правосъдие и безпристрастие на
изпълнителите на европейската свята и человеколюбива воля са доста ясни
и доста очевидни, щото да можем да се съмнявами в тяхната готовност да
ни подадат ръка, покровителства и защити, като удовлетворят нашето за-
конно желание и осигурят нашите политически и религиозни права съгласно
с духът и стремлението на Берлинский договор и с нашите народни инте-
реси и да можем си помисли, че те ще возприемат да пожертвуват и потъп-
чат правата на един цял народ, за да угодат на 30—40 хиляди погърчени
власи и арнаути; но при всичко това ний като народ, на когото имотът,
животът, честта и народността са намират изложени на разни опасности,
интриги и гонения от страна на нашите мъчители и гонители, в сърцето на
когото са е вкоренило вече непроменимо желание и решение да защищава
и предохранява своите национални права и интереси от всякакви подли
мерки и фалшиви заявления от страна на пропагандистите на елинизма и
под защитата на Берлинский трактат да се развива умствено и нравствено
в народността си, без да нарушава спокойствието и правата на един кой
и да бъде друг народ, считаме за наша най-свята обязаност да обърнем
още еднаж вниманието върху следующото неосновательно заявление, в по-
следните дни направено със задна мисъл от страна на елинските пропаган-
дисти, на господа комисарите, и да поисками тяхното правосъдие и покро-
вителство.

Преди няколку дни една фантастическа гръчка пропаганда под назва-
ние „Привременно македонско правителство" и със символ „Македония,
Епир, Тесалия и Кандия", състояща се от шест съвършено енигматически и
неизвестни нам личности с цел да защити интересите на елинизма и да
преобърне мнението на европейските сили относително истинското же-
лание и национално стремление на българското народонаселение в Маке-
дония, и като предчувствува, че благодарение на високата справедливост и
человеколюбиво безпристрастие на християнските държави безсъвестните
интриги и мерзките клевети и гонения на елинските пропагандисти ще оста-
нат без всяко удовлетворително зарад елинизма следствие; осмелила се
да подаде на представителите на Великите сили в Солун един меморандум,
който съдържал няколку члена, съвършено противоположни на нашите на-

ционални желания и права, с когото в името на всичките македонски народности между прочем помолила господа консулите да благоволят да съобщат този меморандум на респективните им правителства и да ги молят да земат необходимите мерки зарад улучшението на участта на тий да кажем представляемите от нея македонски народности и зарад немедленото въведение и приспособление на преобразованията, предписани от 23 член на Берлинский трактат; в същото време тя, за да даде по-голяма тяжест и по-голям авторитет на нейните предварително обдумани заявления, които по никакъв начин и в никаква точка не съответствуват с желанието на българский елемент в Македония, не пропуснала случаят да прибави, че тий в случай, ако би да не са земат във внимание нейните безосновни и фалшиви претенции, е била натоварена от някакво си фантастическо и във все несъществующе народно македонско събрание да земи всеможни бунтовнически мерки и да побуждава населението, за да придобие политическото си право с помощта на оружието и в полза на елинизма.

Понеже гореказаний фантастически меморандум, както и неговите енигматически автори никак не представляват, нито пък съответствуват с истинното желание на македонското българско население, което, как е известно вече на господа комисарите, съставлява действителното болшинство между жителите в Македония.

Понеже горepказаното население няма никакво известие относително съставлението на някакво си македонско народно събрание, което да е натоварило горепказаната тайна гръцка пропаганда да представлява и защищава неговите права и желания.

Понеже главната цел на този меморандум не е друго нищо, освен да тури в заблуждение мнението на Великите сили относително истинното желание на българский елемент в Македония, в ущърб на нашите народни права и интереси.

Понеже от съдържанието на гореспоменатий меморандум се вижда явно как елинските пропагандисти, за да поддържат фалшивите заявления на тайната агитатска пропаганда, имат намерение да повикат или изпроводит от гръцките места в един сгоден случай някоя бунтовническа толпа, която, от една страна, да опустошава и граби нашето нещастно отечество и, от друга страна, да прави вид на политическо движение от страна на македонското народонаселение.

Понеже гръцкото население в Македония не съставлява нито петдесетата част съразмерно с българското.

Понеже всичките български епархии и окръзи в Македония заявиха вече желанието си във високопочитаемата комисия чрез общенародни прошения, а тоже и осветлиха вече господа комисарите върху подлий начин, по когото гръцките митрополити и силогози се стараят да угасят пламъка на националното чувство на злощастните македонски българи, и да ги претопяват силом в елинизма.

На конец понеже всичките тия фалшиви заявления и интриги на гръцките пропагандисти могат да причинят по-големи и по-нетърпими страдания и гонения, отколкото до днес съществуващите.

Заради това долуподписаните български жители от епархията Солун, като унищожавами и протестирами по най-формален и най-енергичен начин против висшеспоменатий меморандум, потвърждавами повторително и официално както нашите общенародни прошения, тъй също и протестите, които

одаде преди 15—20 дни нашата депутация във високоуважаемата комисия чрез н. превъзходителство лорда Фиц Мориса, и молим най-покорно и най-постоянно господа комисарите да благоволят да не обръщат никакво внимание на подобни фалшиви и умишлено направени меморандуми и да турят колкуто е възможно по-скоро край на тия низки интриги и гонения, като обезпечат нашите политически и религиозни права съгласно с безспорното болшинство на българский елемент в Македония и съгласно с духа на Берлинский договор.

Освен това, понеже за да могат преобразованията да принесат ожидаемото следствие в полза на европейски мир; за да престанат нашите вековни страдания, които в по-голяма част теглим от албанците; и на конец, за да може да се ползува от едно и също право всички българский елемент в Македония, и да воздава вечно своята безгранична душевна благодарност и признателност към человеколюбивите християнски държави, необходимо е да се присъединят всичките части на Македония, а именно санджаците Скопски и Битолски и окрузите: Костур и Горний Дебър и Тетово със Солунский вилает, както си беше по-преди, и да се въведат реформите.

Зарад това земаме смелостта да молим най-покорно и най-топло господа комисарите да благоволят да земат във внимание на тая наша справедлива просба и да удовлетворят нашето смирено желание.

Ако и да сми уверени, че господа комисарите никак не се съмняват в истинността на всичките наши заявления, че всетаки считаме себе си за обязани да им съобщим, че тие ще направят крайно щастливо българското население в Македония, ако би благоволили да посетят нещастното ни отечество и изпитат работата лично.

Уверени на искреното и человеколюбиво намерение на господа комисарите зарад нашето злощастно отечество, прибегвами към тяхното високо покровителство и имами честта да бъдем с най-високо почитание и уважение на тяхно превъзходителство най-покорни и предани слуги.[1]

ЛО ААН СССР, ф. 325, оп. 1, IV 50, л. 1—35;
НА ИИ БАН, кол. IX, оп. 1, а. е. 19—23, л. 124—180; оригиналът е на български език.

1 Следват подписи и печати на общини и жители на споменатите епархии и окръзи.

29

Запитване от Великото везирство до Министерството на изповеданията относно назначаването на български митрополити в Скопие и Охрид

17. X. 1884 г.

Българският екзарх повторно заявява, че не бива да се отлага повече назначаването на български митрополити в Скопие и Охрид, защото, освен че българите срещали мъчнотии при изпълнение на верските си обреди, но и поради лишението им от духовни началници стават работи, нежелателни за държавната власт.

По тоя въпрос своевременно бе поискано мнението на подведомственото Ви министерство, но и досега още не е отговорено. Затова се умолявате по-скоро да разпоредите потребното и да ни се донесе за направеното.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 60; оригиналът е на турски.

30

Министерството на изповеданията донася във Великото везирство, че е желателно да се назначат български митрополити в Скопие и Охрид

14. XI. 1884 г.

С най-голямо уважение получих предписанието на Ваше Височество и разбрах напълно съдържанието му.

Понеже от направената официална анкета се установи, че мнозинството от християнското население в Скопската и Охридска епархия е българско, на основание на чл. 10 от височайшия ферман тези две епархии през 1291 г. се присъединиха към духовното ведомство на Екзархията, вследствие на което се назначиха и изпратиха митрополити. Обаче през време на руско-турската война скопският митрополит напусна епархията си, а охридският бе уволнен, та по този начин тези две епархии останаха вакантни. След време Екзархията е правила постъпки по този въпрос, но поради някои съображения разрешаването му се е отлагало.

Моето скромно мнение по този въпрос е, че ако българското население остане и занапред без духовни началници или ако насила бъде заставено да се подчинява на гръцките митрополити, може да станат нежелателни прояви от държавно гледище. Пред вид на това трябва да се разреши да се назначат и изпратят от Екзархията български митрополити в казаните две епархии, както е било и по-преди.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 61; оригиналът е на турски.

31

Из „Автобиографията“ на Григор Пърличев — за въвеждането на български език в училищата и за родолюбивите му чувства

1885 г.

В Охрид служих шест години. Сега вече имах повече от 5000 гроша.

— Нано! ке ходам в Атина.

— Ходи, синко — къде ти е добро ходи.

Тръгнах и през август 1859 пристигнах и се записах второгодишен студент на медицината, но, разумева се, пишех и стихове: тога бех започнал поемата си „Ὁ Ἀρματωλός“. Знаех, че требваше да се предаде поемата на испитателната комисия най-късно на 13-й февруарий, но не знаех, че подписът на съчинителя треба да се намира в затворен плик, над когото да фигурира един от най-добрите стихове на съчинението му; и тъй я подадох (поемата), подписана просто: Г. Σ. П. На 15 марта 1860 председателя на комисията, г-н Рангавис, пред многобройна публика зе да оценява представените поеми, като почна от най-слабите. Начело на публиката фигурираха г-н Орфинидис, признан и венчан поет, и Вернардакис, професор на филологията, обата светло весело и твърде уверени, че ще получат венецът или поне паричната награда. За мене, както и за безбройни други зрители, стол, разумева се, немаше. Но когато Рангавис каза: „найпосле имаме една поема, много по-малка от другите и надписана“, тогава усетих в себе си едно неописано вълнение, каквото никога не съм усещал: тогава никой не би ме познал: бех вън от себе си; явно, че мой беше венецът.

Подробно описвам тези обстоятелства, за да знаят юношите, че чрезмерната радост е по-убийствена от скръбта. Нека знаят и това, че не пиша от собствената своя гордост, но за възвишение на народната.

Дотолкова ние българе сме били ругани и презрени от всите народности, щото време е вече да се опомним. Като чете човек народните ни песни, дето всека хубавица се нарича гъркиня, неволно ще заключим, че клетото самопрезрение е знак на Българщината. Време е да се покажем хора между хората. Българското трудолюбие редко се намира в другите народи; то ни е облагоридило; то е било, е и ще бъде наше спасение. Ако е истина, че безделието е майка на всите зла, то тъй също истинно е, че трудът е баща на всите добрини. Какво преимущество могат да имат пред нас другите народности? Като слушал съм всеобщите над Българщината ругатни, целий живот съм прекарал с мисълта, че не струвам нищо. Тази съща мисъл ме отстранявала от най-високите кръгове на обществото, без които никой не бива знаменит гражданин, нито списател. Верно е, че горделивий никога не прокопсувал, но верно е, такоже, че и който презира себе си, е самоубийца. Първият грех, разбира се, е по-опасен; но ние, българе, требва да се пазим повече от втория: требва да уповаваме на силите си, на трудовете си.

. . . . .

После отидох у Рангавис и му заявих, че съм съчинителят на „Ὁ Ἀρματωλός“. Он ме прие много ласкаво и с тържествен глас повика госпожата си и ме препоръча.

— Ви посвятихте половината на наградата на каквото и да е благочестиво дело.

— Да! тъй писах и не се отричам.

— Тая щедрост много ви препоръчва; а другата половина?

Тоя странен въпрос ме учуди.

— За другата половина, прибави он, ви не писахте нищо.

— Другата половина треба за мен: не съм богат.

Видно беше, че отговорът не му се ареса, и он замълча. . .

— Чухте ли какви похвали аз ви сплетох?

— Да! Вам нито можно е да говорите против съвестта си. .

Тутакси он узна суровостта на отговора.

— От каква сте възраст?

— 30-годишен.

— От каква сте народност?
— Българин.
— Не е можно българин да има черни коси и черни очи.
На това не отговорих. . .

. . . . .

Още от 1861 почнахме с Якима Сапунджиев народний подвиг, но го почнахме глухо. Времето още не беше сгодно. Гърцизма в Охрид от векове беше се вкоренил и досега все расл и расл. Българин българина наричаше „шоп“, българската азбука само на трима беше известна и се наричаше сръбска. Учени мъже уверяваха, че българите немат писмен език. Обвинителите на Миладиновци, тогава скоро наградени с ордени, беха в найвисоката степен на славата си и на влиянието си.

В дукяна на Ангела Групчев, който служеше като читалище, се научих на българско четение и язик. Си помагахме взаимно: он ни изясняваше българските непонятни нам думи, а ние нему — европейските. Прочетохме българската история и разказвахме в училището и по къщи, дето требваше, най-потресающите ѝ страници и мъченическата смърт на Миладинови. Често разправяхме на учениците и на родителите им (но не всем), колко е труден елинский и колко по-сладко и по-лесно е да се учат на майчин язик. Много псалми, преведени на македонско наречине, се четеха по църквите и вдъхваха́ свещен ужас на християните. Когато чететецът не ми се аресваше, сам ставах четец. Силно се Богу молехме, но същевременно и работехме. Орахме ден и нощ да си приготвим почва за сеене.

. . . . .

Сега веч народний дух беше развит и по околията. Даром пишехме стотини прошения против Мелетия заради разни негови злоупотребления. За общите против него махзари (мухтарските) печати се събираха найлесно. Он казваше: „Лири събрал съм цел куп; те са ваши и против вашите глави ще ги хвърлим.“

През майя 1868, ако добре помня, поканих първенците у дома.
— Сакате ли да въведем български език в църкви и училища?
— Сакаме.
— Ќе ми позволите прочее да ида в Цариград да се поуча на славянский.
— Позволено ти е. . .

В Цариград се учих на славянский у Г-на Ивана Найденова (добър му час) даром.

Досега можех да бъда кратък; се сърдех даже на перото си, дето не пише по-бързо. Отсега краткостта е невъзможно: ще разказвам страданията.

В началото на ноември 1868 се върнах от Цариград и незабавно въведох българский язик в църкви и училища. Това не изнасяше никак на Мелетия. Какви он навети скова против мене, ще покажат фактовете.

. . . . .

В скоро се приготвихме и се обгърнахме с всичките затворници. След мало отвориха вратата на темницата и поведоха мене и брата ми и двете му внучета пред каймакамина, арнаутин от Епир, от племето на тоските, племе за гърцизма най-фанатичното. До него беха покойните ни първенци: Тасе (Атанас) Зарче, Христодул Владиков, Наум Стружанче и Антонаки, внук Мелетйев. Син му (на каймаканина) ме заплю.

— Каква е вината ми? Кой е обвинителят ми?

— Не зная, каза каймакамина на грьцкий, коя е вината ти и кой е обвинителят твой. Просто заповед имам от мютесарифина да те прати в Дебър.

— Защо син ти плюна на мене?.
— То е прегрешение, за което ще го накажа.
— Благодаря. А ви, господа, като знаете, че почтено съм живел и честно ви съм служил, кажете една блага дума за мене.
— Ние не сме дауджий, каза А. Зарчев.
— Не казах, че сте дауджий, но ви молим да бъдете риджаджии за мене.
— Що тѝ требаше, каза А. Зарчев, да въведеш в Охрид българский язик? Не ти се аресваше ли елинский, чрез който си се просветил?
— Що ти требаше да се месиш в политически работи? — каза Х. Владиков.
— Що ти требаше да викаш против владиката? — каза Н. Стружанче.

Антонаки не продума нищо, за да не се яви, че ужасната мрежа беше сплетена в митрополията.

— Но ако аз, както казвате, просвещений, съм виновен, що ви правят тези три прости душици? Какво имате против них? Явно, че ви искате да затриете съвършено две цели фамилии ради мнимата ми вина, че съм въвел в Охрид българския язик, когото сам Султанът ми позволил да преподавам.

Мълчание глъбоко.

Ненадейно се яви в залата старата ми майка, която дотогава не можеше никак да пристъпи. Две жени я крепяха за мишки. Тя прошепели слабогласно неколко умолителни думи. Милата! Тя не знаеше, че у гладни фанатици милост нема. Каймакаминът заповеда да я отведат.

Тако ти душа, майка, ѝ казах, иди си дома и не бой се: не ќе ме заколят, не ќе ме обесят. Людието, що гледаш пред себе си, са толкова умни и самоотвержни, щото никога не вършат своята воля, но всекога чуждата. Хукюматът[1] таквиа почита, защото таквия му са нужни.

— Хитро проговорил си, каза А. Зарче, инако имах да те нареда добре.
— Простъпих ли некако?
— Не! никако.
— Протестирам против тебе, г-н Зарче. Ти не ме гониш за друго, освен дето сега невъзможно ти е да изречеш велегласно що църквите грьцкото πιστεύω[2], което си изустил, без да го разумеваш. Както си ме обичал, така и сега би ме обичал, ако можеше да изустиш българското „Верую“. Протестирам против тебе, г-не Х. Владиков. Просветил съм две твои деца, а ти ме гониш — защото явно съм ти казал, че ти, както и твоите другари сте подкупени от владиката. По-лесен е моя протест против тебе, г-не Н. Стружанче: — ти ме гониш, защото от парите си, дадени Мелетию, нема да вземеш ни лихва, ни капитал. От гонен калугер какво можеш взе? Протестирам против Мелетия, който както уби учителите ми, така иска и мене да убие. Протестирам против мютесарифина, защото ме кани в Дебър, без да яви кой ми е обвинителят. Протестирам и против тебе, славнейший, защото ме плюваш, без да знаеш каква е вината ми.

— Остави българский язик, каза каймакамина, и сега те освобождавам.
— По-добре смърт.

Григор С. Пърличев. Избрани съчинения. С., 1939, с. 35—37, 39, 47—48, 50—51, 59—61; оригиналът е на български.

[1] Т. е. властта.
[2] Верую.

32

Донесение на руския вицеконсул в Битоля Скрябин до руския посланик в Цариград за положението на българските общини в Македония след съединението на Княжество България с Източна Румелия

27. XI. 1885 г.

По примера на Солунската българска община и вследствие циркулярната покана, изпратена от нея до другите български общини, Прилепската и Кърчовската община представиха на местните каймаками адреси за тяхното верноподаничество към турското правителство, за да опровергаят приписваната им от гръцките вестници солидарност на македонските българи с произшествията в Източна Румелия и България. Тези адреси са били изпратени от валията, който от своя страна ще ги изпрати тези дни на Високата порта.

Прилепската община при съставянето на своя адрес, чувствувайки дисонанса между любовно-верноподаническите изявления и действителните чувства на страдащите българи, се решила да засегне в адреса онези изпитания, които понасят българите поради притесненията от страна на гръцкото духовенство. Но тъй като тези жалби засягат косвено и самите турски власти, които покровителствуват гръцкия митрополит, то валията върнал на каймакамина адреса, за да се преработи по съставения от него образец.

Другите обаче български общини от Битолския вилает благоразумно се въздържали да правят против съвестта си декларации и не изпратили адреси.

Без съмнение подобни адреси в дадения случай ще бъдат представени от турското правителство като доказателство, че българите са доволни от своето положение, а също така и като оръжие срещу тези, които биха се опитали да повдигнат въпроса за изпълнение на § 23 от Берлинския трактат по отношение на Македония. И макар да е известно на всеки по какъв начин турското правителство се сдобива с подобни адреси и макар българите да са описали истинското си положение в молбите, изпратени от тях до Цариградската конференция, трябва обаче да предполагаме, че турското правителство ще намери начин да дискредитира тези молби и ще се помъчи да се изплъзне от реформите в Македония, които все пак са единственият залог за бъдещото спокойствие на страната.

Според достоверни известия нашият валия е зает сега със съставянето на рапорт за състоянието на работите във вилаета, а също и за необходимостта от преобразования в него; но какви ще бъдат тези преобразования, може да се съди по следното. Ненавиждайки европейското правосъдие, по чийто образец са били направени последните съдебни реформи и което му отнима лъвската плячка, Аали Кемали Паша като ярък последовател на Корана и Шериата събира и подготвя сведения, за да докаже, че главното зло в положението на страната идва от тези европейски реформи. Пък и какви преобразования може да предложи лице, което открито заявява независимо от своето високо положение на валия за необходимостта от робство и че европейската цивилизация е безсмислица и предмет, недостоен за вниманието на правоверния.

Архив внешней политики России, Ф. Политархив 1885 г., д. 548, л. 195—198; оригиналът е на руски.

33

Протокол от разпита на студента Спиро Гулабчев[1], обвинен в пренасяне на нелегална литература

17. II. 1886 г.

Дело по обвинението на българския поданик студента от Киевския университет С. К. Гулабчев в пренасяне през границата на нелегална литература: поемата на Т. Шевченко „Мария“, писмото на Н. И. Костомаров до издателя на „Колокол“ и др. Започнато на 19. II. 1886, завършено на 9. VI. 1886 г.

. . . . .

Протокол № 2
гр. Одеса, 17. II. 1886 г.

. . . . .

Наричам се *Спиро Константинович Гулабчев*, на възраст 30 г., вероизповедание *православно*.

Произход и народност: *български поданик, българин*.

Звание: *студент в Киевския университет, историко-филологически факултет*.

Месторождение и постоянно местожителство: *Роден съм в България — Македония, в селището Лерин*.

Занятие: *Уча се*.

Средства за препитание: *получавам стипендия от Румелийското правителство*.

. . . . .

Спиро Гулабчев[2]

Протокол № 9

Наричам се Владимир Григоревич Метелски, 25-годишен, син на титулярния съветник . . .; в предявената ми фотографическа снимка позна-

вам моя другар по университет българина Гулабчев. Не зная как му е името, но струва ми се, че го наричаха Спиро;. . .

Центр. Госуд. историч. архив УССР, ф. 78с/419, о. 1, ед. хр. 1323, л. 43, 58; оригиналът е на руски.

[1] Спиро Гулабчев (1852—1918), български обществен деец, роден в Лерин, основател на сиромахомилството.

[2] Подписът е оригинален; документът е формуляр, подчертаното е писано собственоръчно от Сп. Гулабчев.

34

Из доклада на Ст. Новакович[1] до министъра на просветата в Белград за македонизма като план в посърбяването на македонските българи

1887 г.

Тъй като българската идея, както е известно на всички, е пуснала дълбоки корени в Македония, аз смятам, че е почти невъзможно да се разколебае тя напълно, като противопоставим само сръбската идея. Тая идея, опасяваме се, не би била в състояние като чисто и голо противопоставяне да подтисне българската идея и затова сръбската идея би имала полза от някакъв съюзник, който би бил рязко против българизма и който би имал в себе си елементите, които биха могли да привлекат към себе си народа и народните чувства, като ги отцепят от българизма. Този съюзник аз виждам в македонизма. . .

Џ а м б а з о в с к и. Ст. Новаковић и македонизам. Историјски часопис, књ. XIV, 1964, с. 141; вж. с ъ щ и я, Културно-обществените врски на македонците со Србија во текот на XIX в., Скопје, 1960, с. 178.

[1] Стоян Новакович, вж. бележка към 150 от ч. II.

35

Доклад на австроунгарския консул в Битоля Погачер до министъра на външните работи за положението на българското население във вилаета в църковно отношение

29. VIII. 1890 г.

Връщането на двамата български владици, единият от които — охридският митрополит, има своето седалище и епархия в този вилает, е от голямо значение за по-нататъшния развой на църковните и политически отношения в страната.

Българското население на вилаета, за което се отнася изключително моят покорен доклад, е преминало отчасти към Българската екзархия, а отчасти е останало под Патриаршията. Досега към Екзархията са преминали: в Битолската околия мнозинството от българските жители в самия град, 28—30 общини в западния и няколко в източния дял на околията,

както и жителите на нахиите, спадащи към тази околия: Ресен, Преспа и Демир Хисар; след това почти всички българи в Прилепска, Охридска, Кичевска и Дебърска околия покрай 30 общини в околията Флорина и най-голямата част от Костурска околия. Напротив, досега са останали под Патриаршията: в Битолска околия — част от българските жители в самия град Битоля, мнозинството общини в западния и почти всички в източния дял на околията, после по-голямата част от българите в Леринска околия и малка част от същите в Костурска околия.

Според официалното преброяване на жителите в 1885 г. получават се следните цифри за привържениците на двете църкви в споменатите околии, които обхващат основната маса на българското население във вилаета:

Санджак Окръг	Каза Околия	Църковна епархия	гръцка църква	българска църква
Битоля	Битоля	Пелагонийска (част. Охридска)	33 000	36 000
Битоля	Прилеп	Пелагонийска	1 200	27 000
Битоля	Охрид	Охридска	3 000	14 000
Битоля	Кичево	Дебърска	60	12 800
Битоля	Лерин	Мъгленска (част Охридска)	20 600	3 300
Корча	Костур	Костурска	6 400	35 500
Дебър		Дебърска		23 600
			64 860	153 700

Тези цифри, както и многото турски официални сведения за християнското население трябва напълно сигурно да са намалени; все пак те пропорционално правилно дават цифреното съотношение между двете църкви. При това трябва да се отбележи, че обикновено в числото на гърко-православните е включено и не незначителното влашко население в споменатите околии. От това следва, че голямото мнозинство българи от вилаета са преминали към Екзархията.

Според наредбите на султанския ферман от 27. II. 1870, с който бе учредена Екзархията, под нейната юрисдикция трябваше да минат освен поименно споменатите в него епархии, като например Велес (Кюприли), но и ония, в които всички или най-малко две трети от православните жители се произнесат в нейна полза.

Такъв случай настъпи в Охридско-Преспанската епархия, към която спада Охридската околия (с изключение на Струга и 21 села, които спадат към Драчко-Елбасанската епархия), нахиите Ресен, Преспа, Демир-Хисар; и Крушево от Битолската епархия със 109 села и най-подир 13 села от Леринската околия. Изпратеният от Екзархията в 1870 г. владика определил Охрид за свое седалище и останал там чак до 1879 г., когато го отстранила Портата. Гръцкият владика, който също имал титлата „митрополит на Охрид и Преспа", изоставен от цялото останало население на своята епархия, преместил седалището си в Крушево, в по-голямата си част влашко градче.

В останалите четири църковни епархии на вилаета с подавляващо или по-многобройно българско население, именно Пелагония (Битоля), Мъглен (Лерин), Костур и Дебър, било произведено гласуване в смисъла на султанския ферман. В Битолската (заедно с Прилеп) и Костурската епархия мнозинството преминало към Екзархията, в Дебърската (заедно с Кичево)

преминали почти всички български общини; и гръцкият митрополит в Дебър, който останал без паство, се преселил във Велес, чиято епархия той слял със своята. Но българската църква в споменатите четири епархии останала без епископска йерархия и дори без законно призната организация.

Тук трябва да си припомним, че в споменатия султански ферман за учредяване на българската църква не е било предвидено пълното й отделяне от гръцката, дори нещо повече — до известна степен единството на православната църква трябвало да се запази. В този смисъл било определено, че в смесени епархии епископското седалище се пада на гръцката, а при две трети мнозинство — съответно на българската църква, но малцинството трябва да бъде застъпено с епископски викарий, който би бил подчинен на владиката на другата църква. Упоритото становище на Патриаршията по отношение на „схизмата" осуетило провеждането на тази организация.

И до днес на Българската църква липсва по отношение на държавната власт напълно законна уредба. Българските църковни общини като такива не са признати формално, както са признати гръко-православните. Докато последните са представени във вилаетския административен съвет с личния глас на техните митрополити, българската църква в него не е застъпена: нещо, което населението твърде силно чувствува в тази земя, където църковната организация образува основата на държавата.

Именно това дава повод за оплаквания в ония общини, където населението в църковно отношение е смесено, т. е. отчасти спада към Патриаршията, отчасти към Екзархията. Според взетото от турската власт становище в такива общини местните църкви и гробищата, както и църковният фонд остават в притежание на гръцко-православната църква, макар към същата да спада малцинството, та дори само няколко съвсем усамотени къщи в общината. Църковният фонд на тези общини бива използуван често за издръжка на местните гръцки общини.

Числото на тия смесени общини е значително, например в Кичевската околия.

Пълната липса на епископска йерархия от 1878—1879 г. е създала напълно ненормални вътрешни отношения в българската църква в Македония. Българският клир, нямайки друго ръководство и надзор освен отдалечената Екзархия, е бил на път да изпадне в анархия. Многобройни новоизградени църкви чакат епископска благословия, за да могат да изпълняват своето предназначение. Новоназначените свещеници за попълване на появилите се празнини трябва да пътуват чак до Цариград, за да получат епископско освещение. Понеже те са рядко в състояние да направят това, много общини остават без душепопечители. Това положение в националната църква обяснява такива прояви в нея като католическо-униатското движение в Прилеп, предприето от честолюбиви попове.

Повторното завземане на архиепископския престол в Охрид, предишното седалище на българските патриарси, чрез настаняването на г. Синесий изпълнява сега едно настойчиво желание и нужда на населението в тази епархия.

Това обстоятелство не променя директно нищо в църковното положение на българите от другите, споменати по-рано епархии и би могло да помогне само дотолкова, доколкото на новозаелия престола епископ бъде

възможно по силата на служебно упълномощаване да ръкополага свещеници и да освещава нови черкви и в съседните области извън неговата епархия.

Едно основно уреждане и подобряване е оставено за в бъдеще; а сега извоюваният успех с назначаването на двама епископи за македонските българи е изходна точка и окуражаване за техните по-нататъшни стремежи в това направление. Доколкото можах да разбера техните намерения, техните старания най-напред целят освен Велес да добият от Портата и епископското седалище в Дебър, понеже българското население на тази епархия, както споменахме по-горе, почти без изключение е преминало към Екзархията, а гръцкият владика е бил изгонен. За останалите места, като Битоля, те биха се задоволили от едно формално, законно признаване на българските църковни общини, а с това и от представителство в административния съвет; те също така се стремят към официално признаване на духовната юрисдикция на българския клир.

От досега постигнатия успех се вярва, че може да се очаква не само по-добро уреждане на вътрешните отношения в българската църква, но и по-нататъшното й ширене. Национално-църковните тенденции преобладават все повече и повече и в българските общини, които са останали под Патриаршията. Те често отказват да плащат на гръцките митрополити определената „епископска такса" и да дават издръжка за поддържането на местните гръцки училища, които се ръководят от гърци и продължават да съществуват без полза. С връщането на владиците поради исканията [на населението престижът] на българската църква се издигна необикновено много в очите на населението, движението за преминаване отново се е засилило и в по-кратко или по-дълго време и тези сънародници ще бъдат присъединени към българската църква. Когато г. Синесий при идването си дошъл в многолюдното селище Върбяни, което църковно е смесено селище, цялата община се изяснила, че признава него, и го замолила да освети новопостроената местна черква, за която спорили двата лагера. Тогава гръцката църква се задържала в ония места, за които тук става дума, с повече влашко, главно градско население.

Както вече споменах в моето покорно донесение, също и между власите наред с националното движение се проявяват тенденции и в църковно отношение за освобождаване от гръцкия епископат. Българският екзарх им помага, като без друго им позволява да употребяват майчиния си език в литургията. Власите в Охрид вече преминаха към българската църква, а в другите селища с влашко население, като Янковец, Ресен, Гопеш, Крушево, Хрупища, това е в ход. Сегашният успех на българите в национализирането на своята църква и йерархия не може да не ободри власите и те по свой начин да пристъпят към това. Както вече е известно, и между православните албанци са започнали да се проявяват същите стремежи, макар и спорадично.

Сградата на гръцката църква и йерархия, която е вече доста разтърсена, заплашва напълно да се раздроби тук при нас и да затрупа под развалините си елинизма, който има опора между едно чуждоезично население само в църквата и в ръководените от нея училища. Отначало на нейното място нашироко се издига българската църква и в нея националният българизъм, който с постоянната си дейност от години се утвърждава и сега с мощен замах се издига високо.

Този развой на националната българска църква засенчва все повече изгледите за успех и на новата сръбска пропаганда в този край. От основаването на Българската екзархия тяхното единствено успешно средство, с което биха могли да спечелят славянското население, може да бъде, ако те му покажат една национална йерархия и литургия, но без „схизма" и да се споразумеят за това с гръцката църква. Консолидацията на българската църква сега затваря и тази врата на сръбската пропаганда. Еманципацията на македонските славяни от гръцката църква се извършва с преминаването им към българската църква и към носения от нея български национализъм. Късно е този развой на нещата да се насочи по друг път.

Тукашните българи с благодарност оценяват държането на ония сили, които със своето дипломатическо застъпничество решиха връщането на българските владици. Техният политически водач тук ми каза, че те знаят добре, че за този успех трябва да благодарят най-напред на подкрепата на австроунгарското правителство. Държането на Русия по този въпрос отново показва нейната враждебност към самостоятелното развитие на българската нация.

Същото известих и в Цариград.

Т. Томоски. Документи од Виенската архива за Македонија од 1879—1903 г. Скопје, 1955, с. 27—31; оригиналът е на немски.

36

Султанската дворцова канцелария съобщава на Великото везирство, че българите от Битолската епархия молят да им се назначи български митрополит

13. XI. 1890 г.

В канцеларията на Негово Величество се получи телеграма от българите в Битолската епархия, с която молят да им се назначи български митрополит, защото били множинство от християнското население в епархията и защото гръцкият митрополит се занимавал само с работите на гръцкото население. Като представяме на Ваше Височество тук приложена казаната телеграма, съобщаваме Ви, че Негово Величество заповядва да се отговори от Високата порта по един подхождащ начин, че разрешението на тоя въпрос и на други подобни нему се отлага за по-късно време.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 118; оригиналът е на турски.

37

Доклад на австроунгарския консул в Битоля Погачер до министъра на външните работи относно искането на българското население в Битолска, Дебърска и Велешка епархия за назначаване на български владици

13. XII. 1890 г.

Наскоро имах честта да ви известя телеграфически за българските молби до султана и Портата да бъдат назначени български владици в църковните епархии Пелагония (Битоля), Дебър, Велес (последният е извън този вилает) и за непосредствения повод за това нещо.

В тукашната епархия тези молби били най-напред отправени от църковните общини на Битоля и Прилеп, към които се присъединили и другите. В епархията на Дебър молбите са били изпратени от 105 български общини; също и във Велес (Кюприли). Известно е, че последната епархия е била вече изрично спомената в султанския ферман от 1870 г. като спадаща под юрисдикцията на Екзархията.

Не е такъв случаят с епархията на Дебър, която освен Дебърския окръг обхваща и Кичевската околия от тукашния окръг. Тук почти всички общини преминали към българската църква; гръцкият епископ в Дебър, изоставен и изгонен от своето паство, се преселил във Велес. Патриаршията сляла в едно и двата диоцеза, в които били останали много малко привърженици на гръцката църква.

В моето най-покорно писмо от 29. VIII т. г. аз вече обърнах внимание върху църковното положение на българите в Македония и че техните усилия сега са насочени да спечелят от Портата епископските седалища във Велес и Дебър. Християнското население на тези два диоцеза фактически принадлежи без изключение към българската църква. В диоцеза Пелагония (Битоля), който обхваща приблизително политическите околии на Битоля и Прилеп, съотношенията не са същите, както в горните. И тук подавляващото множинство от населението, особено в околията на Прилеп, принадлежи към Българската църква. Все пак при една груба сметка една трета от същото население, между което има немалко български общини, е останало при гръцката православна църква и Патриаршията.

Затова и самите тукашни български кръгове не разчитат на непосредствен успех по отношение на Битоля. Молбата за назначаването на владика, която била подадена от една делегация на българската община, била преценена от генералния губернатор като прибързана. Тук биха се задоволили, ако със закон се признаят българските църковни общини и българският клир и по този начин се освободят от срочните всекидневни неудобства и ако се постигне едно изравняване с гръцката църква.

От българска страна засега сериозно се стремят и надяват да бъдат изпратени владици само за Велес и Дебър. И при фактическото положение това едва ли би могло да се отлага дълго. Сегашното настроение на Портата и нейният спор с Патриаршията дават на българите една добра

възможност да я спечелят за по-нататъшни отстъпки и да довършат изграждането на националната църква и организация в Македония.

Т. Томоски. Документи од Виенската архива за Македонија од 1879—1903. Скопје, 1955, с. 41—42: оригиналът е на немски.

38

Иван Хаджиниколов[1] за сръбската пропаганда в Македония като повод да се създаде революционната организация

1892 г.

. . .От 1888 г. сръбската пропаганда в Македония засили своята дейност и почна да атакува даже и солунската гимназия. С пари и големи обещания сръбските агитатори успяха да заблудат около 40 души ученици от гимназията и да ги изпратят в Белград, които след едногодишно престояване тук избягаха в София. Същата пропаганда пилееше лудешки пари, за да открива сръбски училища навсякъде из Македония, подкупвайки по няколко продажни хора от всяко населено място. Турското правителство и Цариградската патриаршия бяха в нейна услуга. Знаейки, че в Македония няма сърби, тая дейност на сръбските агенти ме много възмущаваше. И в търсенето на средство за противодействие на тая пропаганда дойдох до заключението, че само една тайна революционна организация ще може да пресече пътя на чуждите пропаганди в Македония и че тя ще е най-сигурната опора за запазването на българщината в Македония, както и ще подпомогне за духовното и стопанско засилване на населението ѝ. В размишленията си за основаването на революционна организация аз предвиждах, че ще срещна спънки от хората на Екзархията и от самата нея, която в църковно-училищното дело прокарваше централистична политика: тя назначаваше и уволняваше учителите и архиерейските наместници. Поради това аз почнах да търся съмишленици из средата на учителството и гражданството, които изповядваха децентралистични възгледи в нашето църковно-училищно дело. Такива намерих на първо време в лицето на Петър п. Арсов[2] и Дим. Цонев, а по-късно и д-р Хр. Татарчев[3], училищен лекар. На други колеги, родом от Македония, не разчитах, познавайки гледищата и характерите им.

През м. май 1892 год. ме настигна на улицата председателят на солунската община свещ. Иван Маджаров, който ми каза: „Идвам от конака; бях отишел при валията да го моля повторно да разпореди да се отвори черквата в с. Ново село (Солунско), в която да се черкуват екзархисти и патриаршисти, макар последните да са само две къщи. На това валията ми отговори: „Аман от тия ваши църкви и училища. Знай, попе, че още 1—2 години ще се мъчим с вас. Подир две години ще ви оставим да се хванете за гуша с гърците и сърбите, а ние ще гледаме сеир." Циничният израз на валията Зехни паша ме възмути и реших час по-скоро да се заема с основаването на революционна организация. На разположение вече имах четирма съмишленици: П. п. Арсов, д-р Хр. Татарчев, Дим. Цонев и Хр. Батанджиев[4]. Но смятах, че сме малцина. При това аз исках в нашата

среда да има един по-авторитетен и по-вещ в конспиративното дело човек, какъвто не виждах между интелигенцията в Солун и въобще в Македония. Затова реших през ваканцията да замина за София и тук сред емиграцията да намеря такъв човек.

През м. юлий 1892 г. заминах за София. Тук се срещнах с К. Шахов и му открих плана си, който за подходящ и авторитетен човек ми посочи Гоце Делчев[5], още юнкер. Шахов определи среща в неговата печатница през идния неделен ден, когато само юнкерите могли да излизат от училището. При срещата ни обрисувах положението на националното ни дело в Македония, заканата на солунския валия и успехите на сръбската пропаганда и поставих и на двамата въпроса: не е ли време да се основе революционна организация в Македония? И двамата ми отговориха утвърдително, но поискаха да им изложа какви ще са според мене основите на тая тайна организация. На зададения ми въпрос отговорих следното:

1. Революционната организация да се основе вътре в Македония и там да действува, за да не би гърците и сърбите да я таксуват като оръдие на българското правителство.

2. Основателите ѝ да са местни жители и живущи в Македония.

3. Политическият лозунг на организацията да е автономия на Македония.

4. Организацията да е тайна и самостойна, без да влиза във връзка с правителствата на съседните свободни държави, и

5. От македонската емиграция в България и от българското общество да се иска само морална и материална подкрепа за борбата на македонските революционери.

Върху изтъкнатите пет основни положения говорихме цели четири часа и напълно се споразумяхме. По въпроса за авторитетното лице след размяна на мисли между мене и К. Шахов Гоце каза: „Слушай, г. х. Николов, толкова време се мина, нека мине още една година. Догодина аз свършвам военното училище и нямам намерение да остана офицер в българската армия. Ще се върна в Македония. Тогава ще дойда в Солун, ще говорим по тоя въпрос и ако има условия, ще основем организацията." Разделихме се с Гоцето, като си пожелахме идното лято да се видим в Солун. . .

Илюстрация Илинден, С., 1936, кн. I, с. 4—5; оригиналът е на български.

[1] Ив. Хаджиниколов, роден в Кукуш, един от създателите на Революционния комитет в Солун в края на 1893 г. (ВМОРО) и член на Централния комитет на Вътрешната организация.

[2] Петър Попарсов (1872—1941), роден в с. Богомила, Велешко, един от създателите на Революционния комитет в Солун в края на 1893 г. Автор на първия устав на организацията.

[3] Д-р Хр. Татарчев (1862—1952), роден в Ресен, един от създателите на Вътрешната революционна организация и дългогодишен председател на Централния комитет в Солун, а след това и задграничен представител в София.

[4] Хр. Батанджиев, един от създателите на Революционния комитет в Солун в края на 1893 г.

[5] Гоце Делчев (1872—1903), роден в Кукуш, един от създателите и ръководител на ВМОРО. От края на 1896 г. задграничен представител на организацията в София, по-късно подвижен член на ЦК и главен организатор и ръководител на въоръжените сили на революционната организация.

39

Уводна статия „Нашата програма“ на в. „Югозападна България“[1] относно легалното разрешение на македонския въпрос

11. IX. 1893 г.

Ний искаме да ратуваме в защита интересите на онази българска страна, която Берлинският конгрес откъсна от свободното Княжество и остави в това същото положение, в което е била тя и преди този конгрес —ще ратуваме за оная страна, която се казва Югозападна България, или, както историята я познава, под името Македония. И ний ще работим, ще посветим своите сили за постигането на горната цел, според както можем и както разбираме, че ще бъде по-добре. Но трябва да заявим преди всичко и пред всекиго, че ний сме ратници на легална и следователно на разумна почва; само по тоз начин ний мислим, че ще бъдем полезни на българите в оная страна. Всякакъв друг способ ний смятаме за вредителен не само за българите в Македония, но даже за свободното Княжество, откъдето всичко трябва да очакваме за подобрението участта на Югозападна България.

. . .Като казваме легален начин, ний трябва да обясним, че под тези думи най разбираме: постепенното и естествено развитие на тъй известния македонски въпрос и докарването и създаването на условията, които найдобре ще приведат решението на тоя въпрос в полза на нашите български интереси. Повтаряме да кажем, че другояче ний няма да действуваме. Тоя въпрос досега е минал през разни фази и историята му ни учи, че по-добре сме стояли ний в това отношение само тогава, когато решението му сме поставяли на тая почва, която си присвоява сега наший вестник и която ний мислим за спасителна на нашите интереси. В бъдеще ний ще имаме случай да се повърнем върху тоя въпрос и да го разгледаме по-обстоятелствено.

Втората точка от нашата програма, която ни се вижда еднакво важна за нашийт успех, както и първата, е тая: да определим какви ще бъдат нашите отношения спрямо тукашните работи, спрямо работите на свободното Княжество. И в това отношение ний сме си съставили едно убеждение, което тоже не се среща с това на другите ни сегашни и някогашни вестници и от което твърдо сме решени да не отстъпваме. На тукашните работи ний оставаме хладнокръвен зрител. Нашият вестник ще бележи и само ще бележи фактите и събитията, но никогаш няма да се отнася спрямо тия факти и събития освен с въздържаност и безпристрастие. Ний не принадлежим на никоя партия или по-добре ний сме партизани на идеята: Македония българска, която идея не може да бъде чужда за никое българско правителство или партия, съставени от либералний, консервативний и други елементи. Ний признаваме всяко едно правителство в България за патриотическо, защото то е правителство на нашите свободни граждани, които са плът от плътта ни и кост от костта ни. Зарад нас няма да имат никакво значение личностите в правителството. Че днес бил на власт Петко, а утре щял да дойде Стоян, това нас няма да ни интересува и нашата деятелност от това в нищо няма да пострада. Ний искаме да има едно българско правителство, което като българско не може да не милее за българските интереси в Македония. С други думи, ний няма да имаме нищо против никое правителство и против никоя партия, заради това за тукашните работи ний ще донасяме само безпристрастни сведения за станали работи, без да ги тълкуваме по един или други начин, без да ги одобряваме или осъждаме. Това, което ще искаме от всяко едно правителство и от всяка една партия, е, щото те достатъчно присърце да имат и достатъчно енергично да действуват в полза на българското дело, на българските общи интереси, които имаме ний в Македония.

Ще следим с особено внимание действията на сръбската, гръцката и други пропаганди в Македония, които са тръгнали под една ръка само и само да ударят крак на българското дело там. Макар и да нямаме нужда от българска пропаганда в тая българска страна, мислим, няма да бъде безполезно, ако посочваме на някои средства, които би могли да се противопоставят срещу тия чужди пропаганди, които искат на чуждо място да построят своето жилище. Но и в това отношение ний ще бъдем коректни и безпристрастни, както и по другите точки на нашата програма. . .

В. Югозападна България, С., бр. 1, 11. IX. 1893 г.; оригиналът е на български.

[1] Седмичен вестник, занимаващ се главно с македонския въпрос.

40

Сведения от книга на Гьорче Петров за народностния състав на населението в Македония

1896 г.

Македонското население [се] състои от българи, турци, арнаути, власи, евреи и цигани. Не може да се определи точно колко е количеството на цялото население и колко се пада на всекоя от изброените народности, защото нема статистики. Напоследък турското правителство обърна внимание и на статистиките във всеко отношение на поданиците на Султана. Във всекой вилает е предвидено да излиза по един голем вилаетски календар или „Салнаме“, в което между другите статии има и статистика на населението. Тези салнамета са почти единствените официални източници за в подобни случаи. За Скопския вилает има тъй също салнаме, но то е тъй кратко, че малко полза може да се извлече от него. При туй от салнамето трябва да се ползува човек малко предпазливо, защото се срещат големи неверности и неточности.

В тех числото на мухамеданското население се увеличава за сметка на християнските народности, а у последните се уголемяват малочислените народности за сметка на онези, които са в болшинство. В Скопско числото на българите и арнаутите естествено ще бъде намалено.

Статистиките на населението не са пълни, защото мнозина крият нуфузите и не се записват, за да избегат некои данъци и задължения.

Това особено правят арнаутите и турците. Пред вид на горното аз не давам никакви числа на населението, а ще се огранича само с некои и

други етнографически бележки върху разните народности, които населяват Скопския вилает. . .

VI. *Българи.* Те съставяват масата на населението в областта, която описвам. При всичките извъртвания на официалната статистика пак те фигурират повече от половината на целото население. Аз не можах сам лично да събера точни данни за числеността на населението и зарад туй никакви цифри не давам. Описанието на българското население го направих при отдела на Топографията, тъй щото излишно е да повтарям тук същото нещо и да влизам в подробности.

[Г. П е т р о в[1]], Материали по изучаванието на Македония, С., 1896, с. 724—725, 731; оригиналът е на български.

[1] Гьорче Петров (1864—1921), един от създателите и ръководителите на ВМОРО, роден в с. Варош, Прилепско, дългогодишен задграничен представител на организацията в София заедно с Гоце Делчев. Материалите по изучаването на Македония той е събирал по време на учителстването си в Скопие и Битоля. Те били предназначени за нуждите на Военното министерство в София.

41

Устав на Българските македоно-одрински революционни комитети

[1896 г.][1]

Г л а в а I

Цел

Чл. 1. Целта на БМОРК е придобиване пълна политическа автономия на Македония и Одринско.

Чл. 2. За постигане на тая цел те са длъжни да събуждат съзнанието на самозащита у българското население в казаните в 1 чл. области, да разпространяват между него революционни идеи чрез печата или устно и да подготвят и подигат едно повсеместно въстание.

Г л а в а II

Състав и устройство

Чл. 3. Член на БМОРК може да бъде всеки българин без разлика на пола, който не е компрометиран с нищо нечестно и безхарактерно пред обществото и който обещава да бъде с нещо полезен на революционното освободително дело.

Чл. 4. Членовете на всеки комитет се делят на групи с по един началник, определен от ръководителя. Всеки член на групата, както и началникът, носят по един номер, даден от надлежния комитет. Всеки работник знае само членовете на неговата група и началника, а последният знае само ръководителя на комитета или посредника.

Чл. 5. БМОРК се делят на окръжни, околийски и селски, а над всичките тях стои един Централен БМОРК, който ръководи общите работи по Делото и го представлява. Района и числото на окръжните комитети определя Централния, на околийските — окръжните, на селските — околийските.

Чл. 6. Начело на всеки комитет стои едно управително тяло. Управителните тела на окръжните комитети се назначават от ЦБМОРК, на околийските се определят от окръжните и се назначават от Централния, а на селските се назначават от околийските. ЦБМОРК в известни случаи има право да повери ръководенето на работите в окръзите и околиите в ръцете на едно избрано от него вътрешно или упълномощено вънкашно лице.

Чл. 7. Всеки член на управителното тяло носи псевдоним, даден от ЦБМОРК.

Чл. 8. ЦБМОРК има печат с емблема знаме, саби, пушки и бомба, с надпис Македоно-одрински централен революционен комитет и с големина в радиуса 2 см и 6 мм и обиколка 16 см и 8 мм. С него той подкрепва важната кореспонденция.

Чл. 9. За сношения с околийските комитети всеки окръжен, околийски и селски комитет си има своя тайна поща.

Чл. 10. За следене делата на вътрешните и външните врагове и за предпазване от тях всеки комитет има своя тайна полиция.

Чл. 11. Всеки комитет държи в течение на работите в района му горния от него комитет, а в края на всеки месец му дава подробен отчет за всичките си работи във всяко отношение.

Г л а в а III

Материални средства на р комитети

Чл. 12. Р. комитети ще се снабдяват с пари: 1) от доброволни пожертвувания; 2) от редовните членски вноски и 3) от пари, събрани по начин, какъвто ЦБМОРК намери за целесъобразно или пък местния с предварителното съгласие на Централния.

Г л а в а IV

Наказания

Чл. 13. Всеки, който се провини във вредене на делото, бил той работник или не, българин или не българин, се наказва. Наказанието му се определя от местния комитет и се извършва със съгласието на Централния.

Чл. 14. Въз основа на настоящия устав изработен е подробен вътрешен правилник.

ОДА — Смолян, ф. 30 к, оп. 1, а. е. 1; оригиналът е на български.

[1] Уставът и Правилникът на БМОРК били изработени след Солунския конгрес на Вътрешната организация от 1896 г. По въпроса за датирането на основните документи на революционната организация до въстанието вж. К. С. П а н д е в, Устави и правилници на ВМОРО преди Илинденско-Преображенското въстание, Исторически преглед, 1969, кн. 1, с. 68—80.

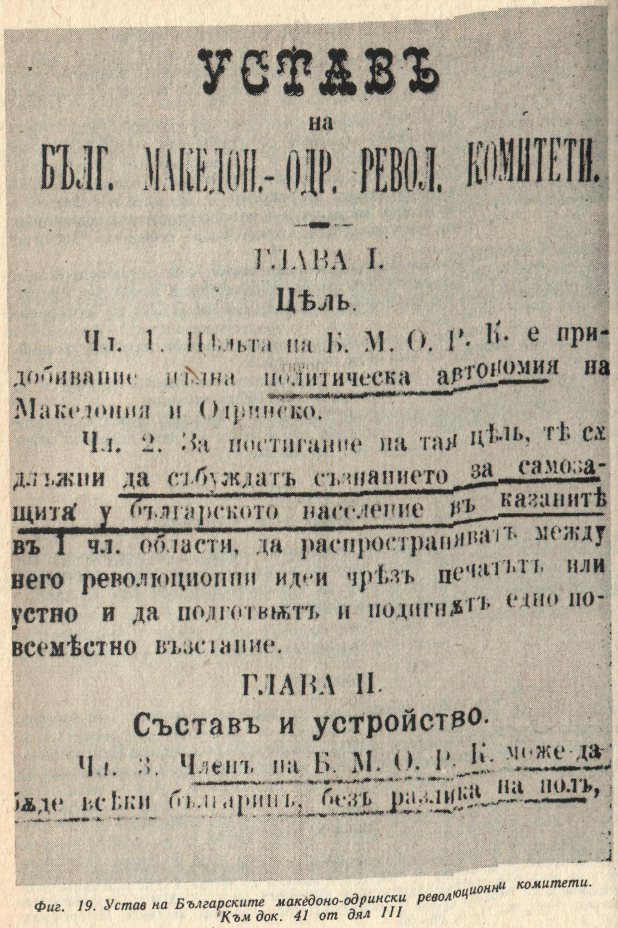

УСТАВЪ

на

БЪЛГ. МАКЕДОН.-ОДР. РЕВОЛ. КОМИТЕТИ.

ГЛАВА I.

Цѣль.

Чл. 1. Цѣльта на Б. М. О. Р. К. е придобиване пълна политическа автономия на Македония и Одринско.

Чл. 2. За постигане на тая цѣль, тѣ сѫ длъжни да събуждатъ съзнанието за самозащита у българското население въ казанитѣ въ I чл. области, да распространяватъ между него революционни идеи чрѣзъ печатътъ или устно и да подготвятъ и подигнатъ едно повсемѣстно възстание.

ГЛАВА II.

Съставъ и устройство.

Чл. 3. Членъ на Б. М. О. Р. К. може да бѫде всѣки българинъ, безъ разлика на полъ,

Фиг. 19. Устав на Българските македоно-одрински революционни комитети. Към док. 41 от дял III

42

Из Правилника на Българските македоно-одрински революционни комитети

[1896 г.]

. . . . .

Чл. 15. Всеки член при постъпването в Комитета трябва да положи клетва, която гласи:

Заклевам се в Бога, вярата и честта си, че ще се боря до смърт за свободата на българите в Македония и Одринско, че ще се покорявам безусловно на началството и безпрекословно ще изпълнявам заповедите му; че няма да издам никому нито с дума, нито с дело тайната, с която днес се увенчавам, и всичко онова, което от днес нататък ще чуя, видя и разбера по делото. В противен случай нека бъда убит от едного от другарите с револвера или камата, които тук целувам."

Клетвата се дава пред евангелие, револвер, кама или каквото оръжие се намери; правят се три поклона, целуват се изброените неща, които подир клетвата пак се целуват. Клетвата може да даде кой да е член от Комитета, но духовните лица се предпочитат.

ОДА — Смолян, ф. 30 к, оп. 1, а. е. 6; оригиналът е на български.

43

Писмо от Централния комитет в Солун[1] до Върховния македонски комитет в София, в което се изразява съжаление за станалото разцепление на II конгрес на Върховния комитет[2]

20. I. 1896 г.

Писмото Ви, с което ни сведявате с резултатите на II-й мак. конгрес, получихме навреме и, нека се изповядаме, разцеплението Ви там произведе върху ни най-грозно впечатление. Ний изказваме своето горчиво съжаление за станалото Ви разцепление и боим се да не би то да повлияе пагубно, деморализирующе и на цялото ни дело въобще.

При това положение на работите — правото да си кажем — ний не виждаме никаква сериозна помощ за делото, толкоз повече, че разединението Ви става тъкмо в момента, когато се чувствува най-голяма нужда от хармония и съвокупност на всички действующи в негово направление. Виждаме Ви разединени тъкмо сега, когато ни остават едвам още няколко седмици, за да бъдем вътре веществено подпомогнати. Разтопиха ли се по планините снеговете, и нам пътищата са веч хванати, а с туй и работниците ни до друга зима обезсилени.

Независимо от туй ний продължаваме да готвим народа в духа на предначертаната ни програма и оставаме съгласни с всички, които споделят девиза ни.

За оръжие роптае народът ни и ний сигурно вярваме в готовността на ангажираните да се жертвуват — трябва да побързате с изпращание на помощ!

С братски поздрав.

Председател: (п) А. Светомиров [Д-р Хр. Татарчев]
Секретар: (п) Браян Митрев [Даме Груев]

НБКМ — БИА, ф. 224, а. е. 17, л. 53; оригиналът е на български.

[1] В края на 1893 г. в Солун бил основан Революционен комитет, с който се поставило начало на бъдещата Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). В началото на 1894 г. бил избран първият Централен комитет с председател д-р Хр. Татарчев и секретар-касиер Дамян Груев.

[2] През март 1895 г. на Първия конгрес на македонските дружества в София бил създаден Македонски комитет начело с Тр. Китанчев. На II конгрес (3—16 декември 1895 г.) комитетът се разцепил. Старият комитет начело с ген. Данаил Николаев продължил съществуването си под името Върховен македонски комитет, а новият начело с А. Бозуков и Н. Тюфекчиев продължил със старото име Македонски комитет. Писмото било изпратено за сведение и до Македонския комитет.

44

Писмо на ВМК до В. Кънчев в Цариград, с което се изпраща проект за реформи и се изразява отношението на комитета към въпроса за вдигането на схизмата[1]

22. III. 1896 г.

Приключени при настоящето, изпращаме Ви „Бележка за реформите" заедно с обяснителната записка към тях, които Комитетът изработи и напоследък представи както на руския дипломатически агент г. Чарикова, тъй също и на г. министъра Стоилова.

Комитетът, ако и да не е получил още положителен отговор на тези свои искания, обаче както от последния разговор с управляващия руското агентство Г. Смирнова, тъй също и от някои други признаци дохажда до заключение, че по тоя начин едва ще се постигне някакво подобрение съдбата на българското население в Македония. Комитетът е решен да чака още няколко време един положителен резултат от гореказаните лица и резултата на своите дипломатически постъпки и миролюбива деятелност, но когато накрая се увери, че те остават безплодни, той, Комитетът, ще обмисли въпроса за пущание в ход други средства, представени нему от Македонския конгрес.

Това като Ви се съобщава, умолявате се, П. Г., да го представите там, дето Ви е известно.

Друг един въпрос, който напоследък твърде много развълнува духовете на целия български народ и който е предмет на особеното внимание на Комитета, е въпросът за вдигание на схизмата. Комитетът бърза да увери когото трябва, че той гледа на тоя въпрос като на въпрос политически и съдбоносен за бъдещето на целокупния български народ. Като излиза от тая гледна точка, Комитетът по никакъв начин няма да се съгласи да жертвува едно знаме, около което от 50 год. насам се води борба за народно самосъзнание и което и днес служи за емблема на духовното и политическо единство на българския народ. Поради това Комитетът е готов да даде всичката своя поддръжка на тези, които споделят неговите възгледи; а в краен случай може би той ще бъде принуден да постави на риск даже някои жизнени интереси, за да запази сегашното положение по отношение на схизмата. Комитетът, като Ви съобщава това, моли Ви да му съобщите за положението, в което намира понастоящем въпросът за схизмата, както и мнението и действията на лицата, които са заинтересовани в него.

НБКМ — БИА, ф. 224, а. е. 16, л. 34; оригиналът е на български.

[1] През 1896 г. бил поставен въпросът за вдигане на схизмата. Българите въобще и особено българите в Македония и Одринско се обявили решително против, защото това би означавало връщане на българското население в Турция под върховната духовна юрисдикция на Патриаршията.

45

Писмо на ВМК в София до ЦК на ВМОРО в Солун, с което се изпраща проект за реформи в Македония[1]

23. III. 1896 г.

Приключени при настоящето, изпращаме Ви една „Бележка за реформите в Македония" заедно с обяснителната записка към тях, които Комитетът напоследък изработи.

При това считаме за нужно да Ви съобщим, че горните документи биде представени на някои видни политически личности тук, които се ангажираха да подействуват, дето трябва, за въвеждането на тия реформи в Македония. Комитетът още не е получил никакъв отговор от тия лица, нито пък видя някаква стъпка от страна на турското правителство за изпълнение исканията на Комитета. Последният е решен да почака още едно кратко време, за да види резултатите на своите дипломатически постъпки и миролюбива деятелност; но след туй, когато се увери, че всичките тия усилия остават безплодни, той ще счита, че е изчерпан първият род средства, и ще съсредоточи вниманието си върху пущанието в ход на втория род средства, предоставени нему от Македонския конгрес.

Като се надяваме, че приложеният тук проект за реформи в Македония отговаря на интересите на македонското население и е съобразен с неговите желания, молим Ви да дадете гласност чрез подведомствените Вам комитети на тези документи.

НБКМ — БИА, ф. 224, а. е. 16, л. 35; оригиналът е на български.

[1] За изработването на проекта за реформи вж. док. 46. Централният комитет приел проекта и той станал база на исканията и на Вътрешната организация. Срв. Гьорчо Петров. Македонско освободително дело. Македонски преглед, бр. 3, от 25. VI. 1905 г., с. 39, и Хр. Матов, Писма за Македония. Отговор на г. Я. Сакъзов, С, 1910. с. 14.

46

Окръжно № 141 на ВМК до македонските дружества в България, с което се излага историята на проекта за реформи

18. V. 1896 г.

Есенес, като поемаше върху си даденото му от делегатите на Втория македонски конгрес пълномощие, Върховният македонски комитет съзнаваше всичката тежест на задачата, с която той се нагърбва. Поставен начело на освободителното македонско дело след коварно задушеното ланско въстание, Комитетът не можеше да не разбира, че първата негова обязаност бе: да тури край на недостойната експлоатация, на която бе изложено туй свято дело, като му даде онуй широко и самостоятелно направление, което то винаги е заслужавало.

Тъй гледайки на работата, Върх. мак. комитет още в първите дни на своя живот предприе ред постъпки, предназначени и да подвергнат на изпитание хранилите се у бълг. правителство надежди, и да изчерпят до дъно неизсякаемите обещания на Високата порта. После мъчителни пет месеца Комитетът е в състояние днес да заяви пред цял свят, че тези надежди и тези обещания са вече напълно осуетени. И осуетени са по начин, който не оставя място на никакви бъдещи илюзии и който задължава Комитета на един формален и публичен протест.

Но преди полагането си на тоя протест Върх. мак. комитет счита за свой непременен дълг да изложи вкратце историята на ония свои опитвания, посредством които той се е стремил да изтръгне с мирни средства едно възможно подобрение съдбата на населенията в Македония и Одринско. Тая назидателна история трябва да стане общо достояние не само за да се види непроходимият политически цинизъм, който е проявявала В. порта, всякога когато тя се е завземала да улекчи несносното положение на своите християнски поданици, но още и за да се оцени, както трябва, непростителната мекушавост, която е обнаружило бълг. правителство в този печален случай. Може би нещо повече. Предаването на гласност тая безобразна история вероятно ще разтвори съвършено очите на всички благодушни верующи в реформаторските наклонности на Турция и като разсее неоправданите им ожидания, ще създаде може би и у тях убеждението в необходимостта на един действителен натиск над Турция.

* * *

Още в края на м. януарий н. г. Върх. мак. комитет биде уведомен, че бълг. министър-президент г. д-р К. Стоилов в битността си в Цариград бил пристанал на някакви си четири реформи, предлагани от В. порта за умиротворението на Македония. Щом се запозна с тия „реформи", Комитетът печатно отхвърли от себе си всяка отговорност за тях, като прибърза да доведе до знанието на бълг. правителство, че тия „реформи" са толкоз незначителни, щото за каквото и да е тяхно приемание и дума не може да става. Поканен както от българското правителство, така и от други някои политически фактори да формулира мерките, които би били в състояние да умиротворят засега Македония, Комитетът веднага пристъпи към съставлението на проекта, който се намира приложен при настоящето окръжно. Предавайки този свой проект, Комитетът не изпусна случая да напомни, че съдържащите се в него положения са минималните реформи, що Турция е длъжна да въведе, ако иска да се успокоят европейските ѝ владения и ако не желае да продължава нарушението на 23-й и 62-й членове от Берлинския договор.

Но докато се очакваше прогласяването на тези именно реформи, Комитетът биде изненадан от вероломните преговори, заведени в Цариград през мин. м. март за отменението на пресловутата патриаршеска схизма и упразднението на Бълг. екзархия в турската столица. Пред силния отпор, който самата Македония даде по този жизнен за църковната независимост въпрос, започнатите тия преговори бидоха отложени за по-благоприятни обстоятелства, без да се прекратят окончателно. Това коварство, станало по желанието на Турция, не можеше да не послужи за сериозен признак, че В. порта не мисли за никакви действителни реформи в европейските си владения и че едничкото ѝ стремление в туй отношение е: да приспива своите християнски поданици с пусти полумерки и голи обещания. Наскоро след туй дойде и известното султанско ираде за реформи, което разпръсна всяко съмнение върху възмутителната упоритост на Турция да даде някакви права на своята рая.

Упоменатото султанско ираде е вече обнародвано и във вестниците, та всеки може леко да се убеди в несъстоятелността на съдържимите се в него „реформи". Като остава настрана всеобщата увереност, че даже и тези сакати реформи не ще бъдат въведени в живот или те ще се прилагат в разстояние на цял ред години, Върх. мак. комитет не може да не констатира тука, че от достопаметната 1839 година, когато биде издаден знаменитият Хатишериф, няма нито един султански ферман за реформи, който да не дава по-големи права на раята от ония, що са дадени с последното султанско ираде. Самото туй обстоятелство е достатъчно, за да убеди всекиго, че прогласените напоследне турски реформи са една нечута по жестокостта си подигравка със страданията и безправността на християнските населения в Турция.

* * *

В пред вид на всичко гореизложено Върх. мак. комитет смятря за длъжност да издигне своя негодующ глас против тези несъстоятелни реформи, като изкаже и искреното си съжаление, загдето днешното бълг. правителство е пристанало на мерки, които не могат подобри тежкото положение на Македония и следователно не могат усмири развълнуваните там духове.

Едновременно с туй Върх. мак. комитет не може да се въздържи да не обяви на всички заинтересовани със злочестата съдба на раята в Турция, че той, Комитетът, е твърдо и непоколебимо решен да прекрати всякакви по-нататъшни преговори за каквито и да било реформи, обещавани и прилагани от самата Турция, като съсредоточи всичките си усилия за придобиването на една политическа автономия за населенията в Македония и Одринско, приложена и гарантирана от Великите сили.

Върх. мак. комитет е дълбоко уверен, че в тия свои усилия той ще срещне съчувствието и съдействието не само на самите македонци, не само

на освободените българи, не само на всички ония държави, които смятат да имат свои съплеменници в тия турски области, но и на всички свободолюбиви и културни народи.

Председател на Върх. мак. комитет: Генерал от запаса Николаев (печат) Секретар: Т. Карайовов

Бележка

за реформите, които трябва да се въведат в Македония, за да се умиротвори възбуденото там християнско население

1. От днешните Солунски, Битолски и Скопски вилаети да се образува един само вилает със седалище Солун в следующите граници:

Пограничната линия на тоя вилает ще почва от сръбската граница срещу Враня, ще върви по северозападните межди на каазите Прешовска, Кумановска, Качанишка и Тетовска, ще съвпада с билото на Карадаг и от върха Люботен по билото на Шар планина ще достига до Кораб — найвисокия връх на Дешат; от Кораб тя ще отива по потока Велещица, на който се намира голямото село Радомир, до вливанието на тоя поток в Църни Дрин; от туй място тя ще следва по последната река до с. Нидред и оттам, минавайки по западните межди на каазите Охридска и Корчанска до самия връх Грамос, ще върви по южните межди на каазите Костурска, Кайлярска, Воденска и Караферийска до онова място, гдето междата на последната кааза се пресича от потока Бистрица; от тая точка тя ще върви по течението на последния поток до вливанието му в Егейско море и сетне, като извива към изток по крайбрежието и като обгръща Халкидическия полуостров, ще отива до устието на р. Места; оттук по същата река тя ще върви на североизток до онова място, гдето се влива в нея притокът, на който се намира с. Радибощ, а оттам по тоя приток ще пристига до границите на Източна Румелия, откъдето по-нататък ще съвпада с границите на Българското княжество и Сръбското кралство.

2. Да се назначава за валия на този вилает със срок за 5 години лице, напълно удовлетворяюще условията на справедливостта и толерантността и принадлежаще на преобладающата във вилаета народност.

Н. Б. Назначението на тоя пост княза Алеко Богориди или Гаврийла Кръстовича паша, които винаги са се отличавали с редки качества като висши сановници на Отоманската империя, ще бъде най-съответствующе и най-задоволително за християнското население във вилаета.

3. Валията да управлява вилаета с помощта на едно Вилаетско събрание, което се избира непосредствено от самото население при строго съблюдение правата на меншествата и да решава всички въпроси, отнасящи се до вътрешната уредба на вилаета.

4. Личността и жилището да бъдат еднакво неприкосновени за всички граждани на вилаета. Цензура на печатното слово да не съществува.

5. Всичките вилаетски чиновници да се вземат от оная народност, която преобладава в тяхното местослужене. Висшите от тях да се назначават от Н. и. в. султана по предложение от валията, а останалите да се назначават направо от самия валия.

6. Езикът на главните народности във вилаета да бъде официален наравно с турския във всичките вилаетски учреждения, като се предостави правото на административните единици да избират един от тия езици за своите официални сношения.

7. Учебното дело на християнските народности да се предостави всецяло на грижите на респективните им училищни организации.

8. За поддържането реда и тишината във вилаета да се организира една вилаетска жандармерия, основана върху началата на рекрутната система и непосредствено подчинена на валията. Тази жандармерия наедно с офицерите ѝ да принадлежи на местните народности съразмерно с числеността им и да не надминава повече от 1% на местното мъжко население. Висшите офицери на тая жандармерия да се назначават от Н. и. в. султана по предложение от валията, а останалите да се назначават направо от самия валия.

9. Бюджетът и данъците да се определят от Вилаетското събрание. 25% от доходите на вилаета да се внасят в общото държавно съкровище, а останалите да се употребяват за нуждите на вилаета.

10. Същевременно с назначението на валията да се назначи и една комисия ad hoc, в която да бъдат достатъчно представени местните народности и която под председателството на валията да изработи подробностите на горните реформи.

11. Да се даде обща и пълна амнистия на всички политически престъпници, осъдени и не, както и на всички заподозрени в неблагонадеждност вилаетски уроженци, които са извън родината си.

12. Подобни реформи да се въведат и в Одринския вилает.

Обяснителна записка

към „Бележка за реформите, които трябва да се въведат в Македония, за да се умиротвори възбуденото там християнско население".

К ъ м 1 - й п у н к т .— Туй ново териториално разпределение не само не противоречи на досегашните турски мероприятия от подобен род, но в съществените си черти е просто едно възстановление на съществуващото административно разпределение на Македония в навечерието на последната руско-турска война. То напълно обема естествените граници на Македония в географическо, етнографическо и търговско отношение и е напълно съобразено както с мнението, което е преобладавало в Цариградската конференция през 1876 г. (вж. IIIe Protocol, Séance du 16/28 Décembre 1876) тъй също и с духа на Берлинския договор (вж. XIII протокол на Берлин. конгрес), който дух е движил европейската дипломация всякога, когато се е разисквало върху мирното разрешение на Източния въпрос.

К ъ м 2 - й п у н к т — Тоя пункт е напълно сходен с проекта на Цар. конф. от 1876 г. (вж. Règlement Organique de la Bulgarie, чл. 4, алинеи 1 и 6), както и с духа на изработения през 1880 г. от Източно-румелийската европейска комисия проект за реформи в Турция (вж. Loi des Vilayets de la Turquie d'Europe, titre I, art. 21, et titre II, art. 27, alinéa 3).

К ъ м 3 - й п у н к т — Тоя пункт е напълно сходен с проекта на Цар. конф. (вж. ibidem, чл. 4, алинеи 1—17), както и с проекта на Изт.-рум. евр. ком. (вж. ibidem, titre I, art. 82).

Към 4-й пункт — Тоя пункт е напълно сходен с проекта на Изт.-рум. евр. ком. (вж. ibidem, titre I, art. 4, 11, 15, 19).

Към 5-й пункт — Тоя пункт е напълно сходен с проекта на Цар.-конф. (вж. ibidem, чл. 3) и съответствува с проекта на Изт.-рум. евр. ком. (вж. ibidem, titre I, art. 21, alinéa 2, et titre XVI, art 293).

Към 6-й пункт — Тоя пункт е напълно сходен с проекта на Цар. конф. (вж. ibidem, чл. 7, ал. 5) и с духа на проекта от Изт.-рум. евр. ком. (вж. ibidem, titre I, art. 22).

Към 7-й пункт — Тоя пункт е напълно сходен с чл. 1 от „Закона за народното просвещение" в Турция от 1869 г.

Към 8-й пункт — Тоя пункт е напълно сходен с проекта на Цар. конф. (вж. ibidem, чл. 8, ал. 3) и с духа на проекта от Изт.-рум. евр. ком. (вж. ibidem, titre XVII, art. 305, 307 et 310).

Към 9-й пункт — Тоя пункт съответствува на проекта от Цар. конф. (вж. ibidem, чл. 5, ал. 11).

Към 10-й пункт — Тоя пункт е напълно сходен с ал. 3 на 23-й член от Берлинския договор.

Към 11-й пункт — Тоя пункт съответствува на проекта от Цар. конф. (вж. ibidem, чл. 9).

Към 12-й пункт — Тоя пункт е напълно сходен с ал. 2 на 23-й чл. от Берлинския договор.

НБКМ — БИА, ф. 224, а. е. 30, л. 26—27; оригиналът е на български.

47

Сведение на Константин поп Стоянов, деен участник в Разловското въстание — 1876 г., за удовлетворяване на неговата молба от българското правителство

21. VIII. 1896 г.

На 26 март 1892 година подадох до господина министра на Вътрешните работи прошение, към което бях приложил и изискващите се тогава документи и молих като стар поборник по народните ни движения за освобождение отечеството ни да ми се отпусне от държавата земя, както и необходимите средства за обзаведение.

Почитаемото Министерство, като взело пред вид, че от представените ми документи се установявало, какво аз заедно с покойния си баща свещеник Стоян преди освобождението на Българското княжество съм вземал живо участие с оръжие в ръце в общонародното ни движение против турските власти, мъките и страданията ми, както и на цялото ни семейство и материалното ни опропастяване в свръзка с крайното ми бедно положение благоволи да ми уважи молбата и на мене биде отпусната от държавата (30) тридесет уврата земя в землището на с. Коняво, Кюстендилска околия...

НБКМ, БИА, колекция 47, бп, арх. ед. 661, л. 2; оригиналът е на български.

48

Дописка във в. „Мир" със сведения за борбата на кукушките граждани против домогванията на сръбската пропаганда в града

23. IV. 1898 г.

Кукуш (Хисарска каза, Солунски вилает)

От няколко дена насам населението тук е твърде развълнувано. Току-що бях се завърнал от чифлика си, на другия ден гледаме, че пристига в града ни из Солун същият този черногорец на име Йован Йовичович, за когото следствената власт по убийството на учителя Ганова[1] явно доказа, че е бил един от ръководителите на убийството. Още до вечерта той ходи два пъти при каймакамина, викаха и един-двама българи, притежатели на недвижим имот в Кукуш, и на другия ден отвори в една къща сръбско училище. Щом се разгласи това нещо из града, веднага се събрахме всинца измежду по-видните граждани и рекохме да се оплачем както на каймакамина, така и на валията в Солун, загдето в един чисто български градец, както е Кукуш, и в който за илач сърби няма, се отваря сръбско училище с единствената само цел, за да послужи за размирие и раздор между кроткото ни и трудолюбиво население. В това време дойдоха и всичките махаленски мухтари, които взеха отгоре си да изпълнят тоя справедлив дълг към населението и да поднесат сами и двете писмени просби, гдето трябва. Каймакаминът обаче, предварително още дал съгласието си за отварянието на сръбско училище в Кукуш, не поиска да даде никакво внимание на молбата, която му поднесохме чрез мухтарите си. Валията пък из Солун препраща прошението на благоусмотрение на каймакаминът. Така щото нашите постъпки въпреки всичкото доверие, което хранехме в справедливостта на началството, останаха безплодни и населението захвана веднага да се вълнува и възмущава. Черногорецът Йовичович, който същевременно бил изпратен и за учител, отвори училището в българската къща и захвана да примамва из улиците българските деца, на които обещаваше по двайсет пари на ден и разни шекерчета. В седем деня разстояние той не можа да събере повече от десет дечурлига и които се оказаха само децата измежду най-бедните в града ни семейства. Тогаз гражданите ни, възмутени от незаконните постъпки и извратителните агитации на сръбския учител, се решиха на по-внушителна постъпка. Ето какво направиха всинца задружно: разярено нападнаха сръбското училище, хванаха учителя, черногореца Йовичович, и след като му вземаха револвера, който той беше извадил против тях, набиха го, изпотрошиха вратите и прозорците на училището, като заявиха на притежателя на къщата, в която се помещава сръбското училище, че притежанието му ще бъде изгорено, ако продължава да го дава под наем на сръбската пропаганда. След тая случка каймакаминът изпрати да арестуват петима души от измежду тия, които са били взели участие в борбата. На другия ден в числото на арестуваните се възкачи на трийсет души и тези последните влезнаха в затвора с песни и възторг. Каймакаминът още на времето телеграфира на валията за случившето се; но види се, че валията намерил за по-дипломатически, вместо да се вземе и реши окончателно въпроса, като пропъди агитатора черно-

горец, сръбски учител из Кукуш, внушил на сърбоманите в Солун да изпратят още един-двама души агитатори там. И наистина след два деня тук пристигнаха на помощ на учителя Йовичович черногореца още двоица черногорци. Единият от тях е Никола Бабакович, който взе тоже участие в убийството на покойния Ганов и който биде освободен преди няколко време от затвора. Освен това от Солун пристигнаха специални полицейски чиновници за изследвание работата. В предварителното изследвание всичките затворници ясно и откровено казаха, че с множество народ са ходили да изпъдят из сръбското училище черногореца учител Йовичович, който, откогато е в Кукуш, държи предизвикателно поведение въобще към населението и употребява всевъзможни средства за извращение и всявание раздор между него.

Тъй напр., когато гражданите му казаха да не зема децата им от улицата, за да ги води в сръбското училище, да не им дава по 20 пари всеки ден и да не ги храни с шекерчета и пр., за да ги примамва и развращава, да не всява чрез разни подкупи раздор между населението, той отговори надменно, че не се бои от никого, защото има револвер от дясната, има и такъв още един от лявата страна на кръста си, че Кукуш бил сръбски град и пак такъв щял да остане и заради това надеждите на народа в Македония, който бил сръбски, трябвало да бъдат обърнати към Сърбия.

В отговор на този език, заявиха всичките затворници, ние българите не можахме повече да търпим и се принудихме да извършим това, за което сме арестувани сега. Като видяха полицейските солунски чиновници решителността на кукушаните и като съобразиха, че тези постъпки на гражданите са повече от справедливи, защото каймакаминът сам им е дал повод да излязат из търпение, не знаем какво са рапортирали на солунския валия, но след четири деня дойде в града ни нов каймакамин. Той повика всичките по-видни граждани, които поздрави от името на валията и им поиска разяснения за случката с черногореца сръбски учител. Първенците ни отговориха, че съжаляват за случката, но забележили, че подобно нещо не е било мъчно да се предвиди още от самия ден на отварянието сръбско училище. Напомнили му, че градските мухтари, като гледали и слушали престъпните и предизвикателни от страна на Йовичовича постъпки, поднесли ново прошение, за да се оплачат и предупредят властите, че може краят на всичко това да излезе много за съжаление, но тези последните не дали никакво внимание на това. Населението се тогаз развълнувало и общината не е в състояние вече да го влияе.

Надяваме се, че правителството на султана ще вникне по-добре в справедливите на българите постъпки и ще ги удовлетвори.

В. Мир, бр. 524, 23. IV. 1898 г., с. 3; оригиналът е на български.

[1] Хр. Ганов, роден в Плевен, учител по естествени науки в Солунската българска мъжка гимназия, убит от агенти на сръбската буржоазна пропаганда в Солун през юли 1897 г.

49

Дворцовата канцелария съобщава на Великото везирство, че според донесението на Софийското комисарство е нужно да се следи Дамян Груев[1]

1. V. 1898 г.

Софийското комисарство донася, че лицето Груев под предлог, че инспектира българските училища в Солунско, обикаля навсякъде; трябва да се следи поведението му. При това комисарят препоръчва да се помилва войводата Георги — който бе осъден в Скопие и бе изключен от последната амнистия, — ако обещае да разкрие комитетските тайни.

Н. Величество заповяда Високата порта да обсъди това предложение на комисаря и да донесе до височайше знание.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), с. 164; оригиналът е на турски.

[1] Дамян Груев (1871—1906), инициатор и един от създателите и ръководителите на ВМОРО, роден в с. Смилево, Битолско. По-късно председател на Битолския окръжен конгрес в Смилево и член на Главния щаб по време на Илинденското въстание.

50

Писмо от близки на заточеници в Подрум кале до българския дипломатически агент в Цариград с молба да се направят постъпки за освобождаване на затворените

3. XI. 1898 г.

Господин агенте,

Долуподписаните българи (първият от Щип, II-й от Кратово) връщаме се от Бодрум, дето са заточени: Йосиф Даскалов, Петър п. Арсов, М. Развигоров, Д. Мирасчиев, Ал. Георгиев, Ал. Коцов, Анг. Лазов, Данаил Велков, Илия Атанасов с отца Козма, егумена на Лесновския манастир.

В Азия, лоното на тиранина ни, се простира дивата местност *Бодрум*, която на югозапад се мие от море, а на североизток се загражда от високи планини. В таз нерастителна, каменна и малко населена местност се издига едно укрепено и с високи каменни стени обиколено кале. Туй е жилището на достойните ни чада! С голям трепет приближихме до туй кале, чрез външната си грозотия което идеше с гордост да ни заяви, че държи в студените си каменни обятия нашите мили чада! А голямата тишина около и вътре в него вливаха в сърцата ни печални лъчи и подготвиха сълзите на очите ни. След дълго моление даде се заповед да излязат нашите родолюбци. Всред гробната тишина повдигна се голям шум от дрънкание на окови; тогава видяхме да се клати към нас една трупа начело с един ратник, покрит в черно издърпано расо. По лицето не, а по изговорените

някои български думи познахме в тая клатующа се напреж черна фигура отца Кузма, егумена на Лесновския манастир, а трупата, негови ученици към Христовия път, нашите въстаници? Те приближиха със спокойни, но изсъхнали лица към нас, а ний изгубихме всяка бодрост и рукнахме с глас да плачем. Нещастните мъченици зеха тогаз да ни утешават с усмивка на устните си? Усмивка не от радост, а от страдания и от печалното заключение, че те с появяването си донесоха скръбта и предизвикаха плача ни.

Каква печална картина? Полуголи, изкъсани, почти с парцали покрити, тез македонски левчета при приказването за миналите си страдания, за варварските изтезания (менгеме, спици, горещи яйца под мишсци, стапие, бесилки, горещи червени железа под мишщи и в устни) удариха с крака си в земята, но то не беше удар, а падане на сух крак! А сърцераздразнителният им глас се изгубваше въпреки усилията да бъде по-натъртен и висок в изсъхналите им гърла, както гласът на падналия в дълбочините на морето се изгубва из дебелите пластове на солената вода!

Тези страдалци, далеч от своите легла и от своята родина, тук в тая дива земя, в една дупка, обиколена с четири каменни стени, не само голи, боси в оковите си пъшкат, но и много други лишения претърпяват! Те са почти гладни! Хляб и праса е всекидневното им ястие! Поразително нещо! Тези лишения се разказаха така точно и с тих спокоен глас, щото ний още повече се раздразнихме и след продължителните вътрешни хълцания рукнаха сълзите ни, които едвам бяха се спрели! Печал! Самият Нерон, ако да бе чул и видял всичко туй, би се трогнал! И неговото безчувствено сърце би се покъртило при тая печална картина; при тия сърцераздерателни разкази за страданията и лишенията им!! Но при толкоз страдания и лишения за чудо техният дух не бе съвършено отпаднал! „За народа мрем, за свободата страдаем!“ — бяха техните думи. Да, за свободата на нещастния българин-македонец страдаят! Чест и похвала на тях и тем подобните! А какво да кажем за техните сътрудници — македонци, които не се обърнали към тях нито с пари, нито с писмо, даже и не потърсили от правителството на мъчителя им! — Не знаем!

Тези непостижими на В. Левский подобни дейци на свободата, тез велики организатори, кат са далеч от народа си в тая гробна тишина (дето не могат да чуят нито резултата на посятото си семе, нито последните действия) и кат са непотърсени, изоставени с големи лишения; ненахранени, не добре облечени, естествено е, че духът им ще отпадне и след време да изгният в тоя мрачен, влажен, приличен на подземна гробница затвор! Те, като предвиждат той печален край, с думите: „Нима ако сме лишени от всяко човешко наслаждение, с една дума, от човешкия живот, то трябва ли да ни забравят?“ — молят всекиго, който има възможност, да работи за сполуката, ако не на пълна свобода, то поне за преместването им в о-в Родос!

Многоуважаемий господин агенте,

Милост, милост към тез млади страдалци! Хвърлете поглед и към тях, помогнете да се изпълнят желанията им: Да се потърси арзовала, който подали тук; да се разбере и им се съобщи на колко годишен заточен затвор са осъдени; да се работи за скорошното им освобождаване; да се изработи засега непременно премествания в о-в Родос.

Тези мъченици имат голяма надежда в милостивото щедро българско правителство, на което сте Вий представител тук. А защо да нямат, когато

по действието им се разбира, че са били с идеята да се постигне целокупната някогашна България, идея еднаква с идеята на всеки българин? Мизия, Тракия и Македония да образуват Симеоновото царство, да се постигне блаженството на българина, т. е. златният век, е било тяхна идея. И туй не е ли идея на всеки българин, свободен и роб? Да! И самото българско правителство доказа туй преди 2—3 години чрез своето залягание за помилването на въстаниците от султана. И сега тая сполука дава голяма надежда на страдалците за благото на българина, че правителството на нашите свободни българи ще сполучи от султана свободата им.

И ний, като сме в голяма надежда, оставаме с дълбоко уважение към българското правителство и към тукашния му представител, дипломатическия му агент.

Цариград — Сиркиджи

Баща на страдалеца

М. Развигоров:
(п) Спиро Столоян
Шурей на мъченика
Йосифа Даскалов
(п) Костадин М. Бояджиов

ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 1295, л. 90—91; оригиналът е на български.

51

Из статия на „Бунтовник“ за нуждата от въоръжаване на българското население в Македония

Декември 1898 г.

. . . Какво значи това въоръжавание на турците? Защо е на султана въоръжено население, когато има толкова войски натрупани? — Сигурно той крои да направи от Македония втора Армения, не подлежи на съмнение, че турците се готвят за клане. Арменската кръв не е наситила кръвожадността на прочутия този кръволочник, та иска такава и от българите, които сега му се виждат като трън в очите. Султанът и правителството му се боят от едно въстание в Македония и се готвят да отговарят на това с клание на мирното население, както всякога са правили в подобни случаи. При тези дела на правителството на нас що ни остава да правим? На първа ръка трябва да последваме техния пример; трябва да побързаме и ний да се въоръжим, та когато дойде денят да си опитат те оръжието, да има и ний на какво да се опрем. Българската ръка е по-тежка от турската, българската пушка бие по-силно от тяхната. Това го знаят и изповядват самите турци. Приготвени добре с време, когато бъдем изненадани с някое възстание от наше някои място или с нападение от турците, ний не само ще можем да защитим себе си, но вярваме твърдо, нашите юнаци ще приберат и оръжието им, за да го дадат на нашето население. Оръжието е сила; то дава на човека кураж и му крепи юнашкия дух. Само зарад него и с него турчинът е по-силен от нас. Защо да го оставим да бъде силен и застрашителен за нас, когато ние можем да застанем на неговото

място, стига да се свестим и да не се скъпим? Стига вече сме се придържали о предразсъдъка, че само турчинът има право да носи и държи оръжие, че само той може да си служи с пушка, а нам това не е дадено. Да се простим с това предубеждение, да се заловим един ден с пушката и ножа и ще видим тогава тъкмо противното; а за да можем да направим това, трябва предварително да се приготвим.

В. Бунтовник[1], [бр. 2] от XII. 1898 г.; оригиналът е на български.

[1] Вестник, издаван от Гьорче Петров като орган на Вътрешната революционна организация. Излизал тайно и нередовно, без означение на мястото и без номериране на броевете.

52

Писмо на Гоце Делчев до Никола Малешевски[1], в което изтъква някои слабости на българите

5. I. 1899 г.

Колйо,

Всичките ти писма, досега изпратени от теб и чрез теб, съм получил. Отцепленията и разцепленията никак да не ни плашат. Действително жалко е, но що можем да правим, когато си сме българи и всички страдаме от една обща болест! Ако тая болест не съществуваше в нашите прадеди, от които е наследство и в нас, нямаше да попаднат под грозния скиптър на турските султани. Наш, разбира се, дълг е да не се поддаваме на тая болест, но можем ли същото да направим и с другите лица? Пък имаме заето и нещо от гръцките болести, а именно — колкото глави, толкоз капитани. Пустата му слава!. . . Всеки иска да блесне, па не знае фалшът и на тоя блясък. Вай на тез, над страданията на които всички тез комедии, дет се разиграват.

Колкото за пролет, почти нищо няма определено, което е много печално, но, вярвам, и това ще се изясни.

Чакам пари да купим кримкови патрони, та не ще има нужда да се прави сменка с манлихерови.

Кардашите от Перник искат револвер, но пари не се сещат да пратят, като че ли ние ги имаме веч в кърпа вързани. Колкото за мартинката, за която получих 2 лири турски, искам от теб съвет: оттук да им взема или оттам ти ще им вземеш? Ако имате там някоя наша, добре ще направиш да им я проводиш.

Кажи на брата ми да пише писмо дома.

С поздрав Гоце

П. П. Тук приключените са за Перник, от които едното е за Дико, от когото вчера се получи телеграма от Рила. Узнай дали не е там, че още тамо да се предаде предназначеното за него. На перничани им пиша, че мартината ще я получат, а револвера — когато пратят пари.

Същи

Гоце Делчев. Писма и други материали. Издирил и подготвил за печат Дино Кьосев. С., 1967, с. 183; оригиналът е на български.

[1] Н. Малешевски, роден в с. Берово, Малешевско, пунктов началник на Вътрешната организация в Дупница (Ст. Димитров), близък другар и сътрудник на Гоце Делчев и Гьорче Петров.

53

Писмо на султанската канцелария до Великото везирство за отстраняване от Скопие на българския митрополит и дипломатическия агент Ризов[1], които насърчавали революционерите

22. II. 1899 г.

Косовският валия донася, че повечето от свещениците и учителите във вилаета принадлежат на македонската революционна организация. Миналата година били изгонени от вилаета Манов и Матов[2], защото била доказана тяхната принадлежност към комитетската организация. Неотдавна се е поискало уволнението на учителя . . ., защото той се е опитал да изнуди пари от един бакалин в Щип.

Обаче най-големи покровители на този род учители са българският митрополит и търговският агент Ризов, който по време на пребиваването си в София председателствувал македонския комитет. При това валията добавя, че ако те се отстранят по някакъв начин от Скопие, революционерите ще се обезкуражат.

Н. и. в. султанът, до чието височайше знание това се донесе, заповядва да се направят нужните постъпки, за да се махнат от Скопие митрополитът и търговският агент.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), с. 168; оригиналът е на турски.

[1] Д. Ризов, родом от Битоля, публицист и деец на македоно-одринското движение в България, български търговски агент в Скопие, по-късно дипломатически агент в чужбина.

[2] Хр. Матов (1872—1922), виден деец на ВМОРО, роден в Струга, ръководител на Революционния комитет в Скопие. По-късно член на ЦК и задграничен представител на организацията След въстанието един от ръководителите на десницата в революционното движение.

54

Рапорт на българския търговски агент в Скопие Т. Пеев до министъра на външните работи в София, с който изпраща препис от прошение от майката на Петър Попарсов и молба от заточениците в „Подрум кале" с искане да се направят постъпки за освобождаване или за облекчаване на положението им

10. VIII. 1899 г.

Господине министре,

Тук приключено, имам чест да Ви препратя едно прошение от жителката на с. Богумила (Велешко) г-жа Дзуна поп Арсова, с което Ви моли да ходатайствувате пред Високата порта, щото син ѝ Петър п. Арсов, осъден от Военната комисия на 101 години тъмничен затвор *в окови* по повод знаменитата Виничка афера, да бъде преместен [на] някои от островите, предназначени за заточеници, дето би могъл да живее само заточенически живот, но не и да гние под влажните сводове на занданите в Подрум калеси.

При това приключвам още и препис от едно писмо на същия Петър поп Арсов и негови двама другари (тоже осъдени в окови) Мише Развигоров и Александър Коцов, отправено до тукашния австрийски консул, с което, като му явяват за тежкото си положение, просят застъпничеството му да бъдат пренесени на някой остров заедно със своите по-леко наказани другари.

Имената на всички тия нещастници, които далеч от своята родна земя горко оплакват жестоката съдба на своите млади години, ще намерите, г. министре, в първите редове (№ по ред от 1—10) на списъка, който днес Ви изпращам с поверителното си писмо под № 330. Ако на 19 август не последва никакво помилване и аз прося немедленното Ви застъпничество, г. министре, дето трябва, щото тежкият и несносен живот на тия млади нещастници поне с малко да се подобри.

Приемете, господине министре, и пр.

Приложения:

1

Препис

До господина
министра на външните дела и
вероизповеданията в ст. София

Господине министре,

Син ми Петър п. Арсов, заточен преди една година в Подрум (Мала Азия) — кйорек-джезаси (строг тъмничен затвор на 101 години) вследствие известната Винишка случка, във всички досега отправени писма горчиво се оплаква от затвора, влагата и жестокото отнасяние на затворниците (иноверци) и пазители на затвора към него и другарите му. Положението негово и на двамата му още еднакво наказани другари Мише Развигоров и Александър Коцов щяло да стане още по-тежко и гибелно, след като другите им другари, като маловиновни, щели с грижите и на самата дирекция на затвора да бъдат пренесени в някой остров, където биха могли по-свободно да живеят и работят. От същите писма дознавам, че сума нещастници в тоя затвор са станали жертва на влагата, неподвижния живот и жестокостите от страна на затворниците злодеи и такива пазители на затвора.

Като майка аз най-силно чувствувам и предчувствувам всичкия ужас и гибел на чедото ми и мене. Рада бих била той да се изгубеше, но не и в Подрум, дето да чувствува и брои дните на загинването си. Защото ако за недоказаната си вина син ми трябваше да се лиши от живота, то това трябваше да стане в миг, а не така медлено, безчовечно. Ако лежи в затвора най-сетне, то не значи, че тряба да му се отказват и ония дребни удобства, които и като такива пак се считат за велика милост.

За последното се обръщам като българка към Вас, към Вашия патриотизъм и чувства, г. министре. За мене ще бъде цяло благодеяние, ако благоволите да сторите нужните постъпки, където тряба, ако не съвършено да се освободят, поне да се пренесат син ми и речените му двама другари по нещастие в някой остров и получат свобода да живеят и работят там, за да могат да дишат чист въздух и да ядат парче чист хляб, достатъчни да крепят силите им и надеждата им. Вън от бога, Вий сте едничкият, който можете да се застъпите за сички нещастници и на тоя кът на отечеството ни, който повече имате пред вид от много други отечествени интереси.

С надежда, че просбата ми ще извика отечествените чувства и вниманието Ви, г. министре, и пр.

Велес, с. Богомила
25-й юли 1899 г.

(подп.) Презвитера Дзуна
п. Арсова

2

Препис

До Негово в. превъзходителство
Г. генералния консул на Австро-
Унгария в Скопие

В. в. превъзходителство,

Дирекцията на затвора и особено г. каймакаминът сами са спомогнали на нашите другари, за да бъдат пренесени от затвора според тяхната присъда в някои от островите, назначени за заточеници (това, защото те се държат тук несправедливо и главно защото не могат гарантират живота им в затвора, където сме изложени на жестокостта от полудивите затворници и на всички нещастия, които произтичат от нея и които разрращават душата заедно с тялото); следователно ний, подписаните, които трябва да останем в затвора в сила на нашата присъда, която е произнесена, без да бъдем съдени — ний или ще бъдем изложени още веднаж, или ще бъдем спасени, ако изменим вечния затвор със заточение чрез едно застъпване пред Н. и. в. султана, поради което ний отправяме това наше желание до В. в. превъзходителство с надежда, че Вий ще направите всичко зависеще от Вас, щото и нашият въпрос да бъде присъединен към ония на

нашите другари, който ще се подигне в Цариград. Като Ви молим за това, оставяме с почитание

Смирненски вилает 25. VII. 99 г.
Подрумски затвор

(подписали)
М. Развигоров, Алекс. Коцов и
П. Арсов

ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 1295, л. 98, 99, 100; оригиналът и преписите са на български.

55

Сведения за Македония и нейното население за градовете Охрид, Битоля, Прилеп, Скопие, Ресен, Велес, Преспа и Прищина според универсалния историко-географски речник на Сами бей Фрашери[1]

Края на XIX век

. . . Населението на Македония е около 1 850 000 души. От тях 750 000 са мюсюлмани, 50 000 — евреи, а останалите — християни. Мюсюлманите, които се намират в западната и северна част, са албанци, а тези, които населяват южните и източни райони, крайбрежието и градовете и паланките, повечето са гърци. Тези, които са в селата, една част от тях са българи, а в планинските райони и предимно в западната част са власи, а останалите са цигани и други. По този начин Македония е населена предимно с пет народности: те са турци, албанци, българи, гърци и власи. Колкото и всяка една от тези народности да е компактно заселена в определен район, няма място, което да е населено само с една народност. Навсякъде се срещат една, две и повече народности. Северната и западна част — с албанци и българи, средната част — с турци, българи и сравнително малко власи и гърци, югозападната част — с турци, гърци и власи, а крайбрежието — с турци и гърци, а източната част — с турци, гърци и българи. Евреите и някои други народности поединично се срещат в Солун, Битоля и другите градове. Всяка една от националностите говори на своя език, като общият език е турският. . . (т. VI, с. 4116).

. . . *Охрид*. Център на каза, подчинена на санджака и вилаета Битоля, намиращ се на североизточния бряг на едноименно езеро. Градът е построен в подножието на един хълм, вдаден в езерото. На върха на хълма има стара крепост, има 16 000 население, 6 джамии, 4 черкви, 1 руждие и няколко сабиян, 1 християнско училище и часовникова кула. В града се говори албански, турски и български. . . (т. II, с. 1066).

. . . *Битоля*. Централен град на вилает с 31 347 жители. Има 24 джамии, 5 черкви, 9 медресета, идадиета за малки деца и военно училище, девически и мъжки руждиета, 6 начални училища и класно училище за българите, гърците и власите, руждиета за католическите и протестантските мисионери, 2 големи казарми, военна болница, 2482 дюкяна и мааси, 14 хана, 7 хамама, 1 часовникова кула. Битолската каза е с население 161 863 жители.

. . . *Скопие*. Повечето от половината са мюсюлмани, а останалите българи и гърци. Мюсюлманското население е към Скопие и Куманово и е турци и албанци. Цялото население почти знае турски. Български се говори в 7 кази и 5 нахии. Казите са: Скопие, Куманово, Кратово, Паланка, Кочани, Щип и Радовище. . . (т. II, с. 933—934).

. . . *Ресен*. Намира се във вилаета, санджака и казата Битоля, 30 км северозападно от Битоля, на източния бряг в северната част на Преспанското езеро. Разположен в много плодородна равнина, той е център на нахия. Има 4384 население, две джамии, една черква. Има общо 6 училища за момичета и момчета по две за мохамедани, гърци и българи, 102 дюкяна, 14 фурни, 1 хамам, 1 часовникова кула. . . Нахията Ресен обхваща 32 села. . . с 15 816 население, от което 3261 мюсюлманско, а останалото българи, власи, албанци християни и други . . . (т. III, с. 2278).

. . . *Велес*. Намира се във вилаета и санджака Солун. . . център на каза. Има 16 279 жители, 9 джамии, 7 текета, 3 черкви, 1 манастир, 1 прогимназия, 3 начални училища, 3 начални турски училища, 3 начални български училища, 2 начални гръцки училища, 32 хана, 1 хамам, 20 воденици, 9 фабрики за памук, сусам, гайтан и др. . .

Казата Велес обхваща двете нахии Богомил и Никодим с 91 села и 50 515 население: 17 153 мюсюлмани, 32 352 българи, 588 цигани, 417 гърци и 5 евреи. . . (т. V, с. 3906).

. . . *Преспа*. Нахия в казата, санджака и вилаета Битоля. . . Нахията обхваща 30 села с 8581 население. То е земеделско и е българско, като мюсюлманите са албанци. В нахията има 5 джамии и 5 училища. . . (т. II, с. 1497).

. . . *Прищина*. Каза в Североизточна Албания и е център на санджак, спадащ към вилаета Косово. . . Населението на санджака е около 220 000. Повече от една трета от населението е мюсюлманско, а останалото католици, българи и други. . . (т. III, с. 1498—1499).

. . . *Българи*. Днес българите населяват Балканския полуостров, на юг от Дунава, древна Мизия, Тракия и Македония, т. е. България, Източна Румелия, отчасти вилаетите Одрин, Солун, Косово и Битоля. Една част от тях след завладяването (на България от турците) са приели ислямската вяра и се отличават с името помак. . . (т. II, с. 1342—1343).

Sami-Bey Fraschery. Ch. Dictionnaire universel d'histoire et de géographie. I—VI. Constantinople, 1889—1898; оригиналът е на османотурски.

[1] Сами бей Фрашери, по народност албанец, виден географ и публицист.

56

Секретни протоколи на Върховния македонски комитет, избран от VI извънреден македонски конгрес,[1] за сътрудничеството между легалната организация в България и революционната организация в Македония и Одринско

14. III—19.V. 1900 г.

Протокол
№ 1

14. III. 1900 г. Отсъствуват Бозуков, д-р Шопов и Делчев. Взеха се следующите решения:

1. Секретните протоколи да се вписват с обикновения шифър.

2. Да стане следующето разпределение на купените напоследък материали от Пловдив, Сливен, Хасково и Кюстендил (вж. пос. таблица).

3. Горното разпределение да се съобщи на Павел Генадиев и на началниците на пограничните пунктове.

4. За началници на пограничните пунктове да се назначат: за Южна България — Павел Генадиев, за Дупнишкия район — Никола Малешевски и за Кюстендилския район — Никола Зографов[2], които началници ще се грижат за състоянието на пограничните оръжейни складове и за нуждите на тези последните.

5. Началниците на пограничните оръжейни складове за всичко, отнасящо се до техните длъжности, ще се обръщат направо към началниците на районите и само в извънредни случаи и за работи, нетърпеющи забавяне, ще се обръщат към Комитета.

	Да се изпратят		По-рано са изпратени	
	Кринковски		Кринковски	
	пушки	сандъци патрони	пушки	сандъци патрони
а) от Пловдивските:				
за Батак	600	240	300	40
б) от Хасковските:				
за Чепеларе	100	10	300	40
за Мустафа паша	500	130	300	30
в) от Сливенските:				
за Лозенградско, Малкотърновско и Одринско	600	140	500	100
г) от Кюстендилските:				
за Малеж, Струмица, Радовиш, Скопие	600	340	1000	40
д) от Софийските:				
за Дупница и нататък	400	590	2600	60
Всичко	2800	1450	5000	310

Протокол
№ 3

1. V. 1900 г. Отсъствуват Бозуков и д-р Шопов. Присъствуват и г. г. полковник Цончев, подполковниците Николов и Янков, поручик Гаруфалов и Атанас Мурджев. Взеха се следующите решения:

1. След дълги и обстоятелствени разисквания по въпроса за действията на Върховния македонски комитет, от една страна, и на Централния комитет в Турция за по-голяма солидарност в действията на двата комитета състави се следующият протокол:

а) да се предложи на Централния комитет да приеме в своя състав двама членове, на които Върховният македонски комитет има пълна вяра;

б) след приемането на казаните двама в Централния комитет Върховният македонски комитет в настоящия състав става клон от Централния комитет и решителния глас по всичко относяще се до делото ще има последният;

в) да се предложи на Централния комитет за приемането на лица преимуществено военни, изпратени оттук за ръководители на районите;

г) всички лица, изпратени от Върховния македонски комитет за вътрешността било за членове на Централния комитет, било за ръководители на районите или прости работници, дават в мястото установената клетва според правилника на Вътрешната организация, ръководят се в действията си от този правилник, стават окончателно и всецяло предани на Вътрешната организация и прекратяват всякакви сношения по делото с България, изключая случаите, когато за това има разпореждание от Централния комитет;

д) да се предложи на Централния комитет прекратяването на всякаква частна кореспонденция по делото както от членовете на Централния комитет и ръководителите на районите за когото и да е в България, така и от членовете на Върховния македонски комитет за когото и да било в Македония и Одринско;

е) при каквито и да било обстоятелства тукашни лицата от сегашния състав на Върховния македонски комитет и нему предадените по делото другари остават завинаги неразривно свързани с Вътрешната организация

и ж) настоящият протокол унищожава всички разменени досега между комитетите писма по уреждания на отношенията им.

Протокол
№ 9

19. V. 1900 г. Отсъствуват Бозуков, д-р Шопов и Саракинов. Взеха се следующите решения:

1. Понеже за преуспяване на делото повече от необходимо е, щото организацията да разполага с доста почетна сума, и понеже затова найудобното и най-подходящето е да се направи някой обир или нещо подобно, като се обмисли добре върху този въпрос и се изтъкнат всички шансове за сполука, след дълги и широки обмисляния по този въпрос найсетне одобри се предложеният от Делчев план за това, а именно: да се улови детето на Гешева (милионер в София) и след сполучливото извършване

на това залавяне да се поискат (като откуп за детето) от Гешева един и половина милион лева златни.

За извършването на това предприятие да се погрижат: Сарафов за наемание на една къща, дето ще се пази детето, Давидов да купи един файтон и намери верен файтонджия, Делчев — за залавянето на детето, а Гьорчето — да изнамери начин за приемането на парите от Гешева.

НБКМ — БИА, ф. 224, арх. е. 11, л. 58, 59—60, 64; оригиналът е на български.

[1] VI извънреден македонски конгрес заседавал в София от 1 до 5 май 1899 г. В състава на Върховния македонски комитет били избрани Б. Сарафов — председател, Т. Давидов — подпредседател, Вл. Ковачев — секретар, Георги Петров — касиер, А. Бозуков и д-р Шопов — членове-съветници. По силата на предварително споразумение със задграничните представители на Вътрешната организация в състава на Върховния комитет фактически били включени и Гьорче Петров, и Гоце Делчев, които участвували в работата на комитета като пълноправни негови членове.

[2] Н. Зографов, роден във Велес, пунктов началник на Вътрешната организация в Кюстендил, близък другар и сътрудник на Гоце Делчев, от 1901 г. преминал на страната на Б. Сарафов.

57

Секретни протоколи на Върховния македоно-одрински комитет, избран от VII редовен македоно-одрински конгрес,[1] за сътрудничеството между легалната организация в България и революционната организация в Македония и Одринско

20. IX—3. X. 1900 г.

Протокол
№ 16

20. IX. 1900 г. Отсъствуват Саракинов, Минков и Гьорче Петров. Взеха се следующите решения:

1. Научаваме се, че серският агент[2] е донел на българското правителство, че работите в Мелник не вървели, както трябва, и че ръководителят в този пункт не действувал предпазливо; посочва се на някой си грък, който уж знаел тайните на организацията в този край; също и агентът в Битоля донася на българското правителство за непредпазливото водение на работите от страна на местните ръководители. Горното да се съобщи на Централния комитет за сведение и надлежно разпореждане.

Протокол
№ 17

25. IX. 1900 г. Отсъствуват Саракинов, Минков и Гьорче Петров. Взеха се следующите решения:

1. Да се изпратят на Симеон Радев[3] в Женева сто лева златни за покупката на анархистическите книги, които искаше Делчев.
2. Да се изпратят пари на Симеон Радев за „L'Effort".

3. Да се изпратят на Малешевски сто петдесет лева.
4. Да се изпратят на Централния комитет за покупката на материали шест хиляди лева.
5. Съгласно устните заявления на одринските ръководители реши се да се отложи изпращането на четичка в Одринско, понеже съзират пакост за делото в този край с незавременното ѝ изпращане. За това да се донесе на Централния комитет за сведение.
6. Да се пише на Централния комитет, че за директор на гимназията в Битоля е назначен Димитър Стоянов, добър работник по делото, за което да имат доверие в него.

Протокол
№ 18

3. X. 1900 г. Отсъствуват Минков, Саракинов и Гьорче Петров. Взеха се следующите решения:

1. Да се дадат на Централния комитет сведения за подкопната работа в Солун.[4] Също да им се съобщи и разговора между Ангелов[5] и Делчев и Сарафов в смисъл, че Ангелов стоварва върху екзарха всичката вина за неназначението на представените от нас учители[6].
2. Малешевски да пише в Мехомия[7] да се разпоредят от Елешница да приемат пушките от Батак. Също да иска от Разложко да му дадат на името на братя Иванови разписка за подарените от тях сто снайдерови пушки.

НБКМ — БИА, ф. 224, а. е. 11, л. 84—85; оригиналът е на български.

[1] VII редовен македоно-одрински конгрес заседавал от 30 юли до 5 август 1900 г. С малки изменения бил преизбран старият състав на комитета: Б. Сарафов — председател, Т. Давидов — подпредседател, Вл. Ковачев — секретар, Георги Петров — касиер, Г. Минков и Хр. Саракинов — членове-съветници. Споразумението за участие на Гьорче Петров и Гоце Делчев в работата на комитета останало в сила.

[2] Българският търговски агент в Серес.

[3] Симеон Радев (1879—1967), български общественик и публицист, роден в Ресен. Като студент по право в Женева издавал в. „L'Effort" със средства, изпращани му от Върховния комитет.

[4] Става дума за подготовката на по-сетнешните солунски атентати.

[5] Служител в Екзархията.

[6] През 1900 г. екзархът отказал да назначи учителите в Македония и Одринско по списък, представен от страна на Вътрешната организация, както било дотогава.

[7] Разлог.

58

Из окръжното на Гьорче Петров, Гоце Делчев и други до окръжните, околийските и селските ръководители и началниците на четите на Вътрешната организация, в което се изтъкват целите на турската власт с преследването на българите

1901 г.

Две събития, едно от друго по-съдбоносни за освободителното дело, едновременно нанасят удар и на организацията ни — едното отвътре, другото отвън — и правят положението ѝ така деликатно, както не е бивало никога досега. Мислим, че при това положение вършим една услуга, попълваме една празнота в работата, като изпращаме с настоящото окръжно осветления по тези събития и мерките, които намираме за необходимо да се вземат.

Първо. С разни афери и аферчета турското правителство вечно държи нас нащрек и цялото население в тревога. Недоволен, види се, от досегашните си зверства, извършвани над нашите братя комити и некомити без разлика, султанът е решил по всякакъв начин да умири страната, като смаже с един удар революционното дело. Отдавна готвения тоя удар жестокият Хамид сега му намери благоприятния момент да го упражни. Зимата го осигурява от едно вътрешно съпротивление от страна на населението на зверствата на неговите джелати, а благосклонността към него на колегите му тирани — европейски господари — го осигурява от външни сплетни. Заявленията на бездушните цариградски дипломати в полза на потушаването на революционното движение послужиха за сигнал, а дребни някои случки из разните краища на многострадалното ни отечество му послужиха за повод. В конце концов у нас днес е в пълното си развитие един ужасен погром, който особено силно се е проявил и развил в онези места (Солунско), където турците са забелязвали напоследък по-голяма живост. По обща заповед от Цариград и по предварително обмислен план турските власти в цялата страна почти едновременно вземат мерки, които гонят следующите три общи цели:

П ъ р в о. Да изловят всичките по-живи, по-събудени и по-юначни българи, за които се има доношения, подозрения или просто за които може да се допуска, че са в състояние да подбуждат и водят народа; чрез тях, чрез заловени документи и комитетски книжа по обиските да залови всичките нишки на революционното дело и да срежи главата на революционното дело, за да може веднага да го смаже.

В т о р о. Да съсипе материално и да убие морално селското население като по-беззащитно и да всее ужас и трепет в градското население, за да може по тоя начин да отстрани почвата за вирение на революционното дело на страната, ако избегалите от ръцете му или новодошли някои водителски сили биха се опитали да го подновят и продължават.

Т р е т о. Градовете и селата, даже и горите и полетата да стегне в железни обръчи, та да стане положително невъзможна всяка обществена деятелност на българина.

Г о ц е Д е л ч е в. Писма и други материали. Издирил и подготвил за печат Дино Кьосев. С., 1967, с. 305—307; оригиналът е на български.

59

Из обвинителния акт срещу 39 души от Струмишката каза (околия) за участието им в революционна дейност

Солун, 27. X. 1901 г.

Обвинителният акт на 39 души българи из Струмишката каза е вече съобщен на обвинените. Актът съдържа следните обвинения: „Обвиняват се 39 души българи от Ново село, Струмица и Градошор, че са били членове на Революционния комитет, седалището на който е в София; че са давали и събирали пари от населението и са ги пращали на Софийския революционен комитет, срещу които последният им изпраща пушки; че са давали прибежище, храна и всякакво съдействие на изпратената от София чета, която правела пакости на населението и разваляла мира на страната; че са убили един българин от Ново село на име Гьозе Георгиев и бегчията на това село Азис, защото пречели на комитета; и най-после всичко това се правело съгласно програмата на Софийския революционен комитет, за да се присъедини една голяма част от Европейска Турция към България. . .“

От обвиняемите, между които са двамата свещеници на с. Ново село — поп Стойчо Димитров и поп Иван Георгиев, и учителя Стоян Георгиев от Струмица, са арестувани само 29 души, а 10 души са избягали и следователно ще се съдят задочно. . .

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1525, л. 111, Пов. писмо № 734 търгов. агент А. Шопов; оригиналът е на български език.

60

Писмо на българския учител от Велес и политически затворник В. Пасхов до българския търговски агент Д. Юруков с молба да се застъпи за подобряване несносното положение на затворниците българи

Скопие, 24. XI. 1901 г.

Уважаеми господине,

Пиша Ви от страна на своите другари и преди всичко моля Ви от тяхна страна да ни извините, дето се обръщаме към Вас. А обръщаме се към Вас, защото ония, към които се обърнахме и които можеха да ни помогнат и които бяха длъжни да ни помогнат, не ни помогнаха.

Ний всички българи, които сега се намираме в тъй наричаната „Стара-Хапсаня“, сме затворени в почти едно и също време и всички сме обвинени в престъпления от политически характер. Когато ни затвориха в Куршумли хан, турците-затворници ни посрещнаха с псувни и оскърбления и още от първия ден захванаха да ни малтретират. Управлението на затвора освен че не ги наказваше, даваше им да разберат, че то напълно одобрява тяхното поведение. Сър-гардиянинът, гардиянинът, чаушинът, като про-

никваха малко по-дълбоко в целта на престъпленията, които са ни преписани, ни мразеха много по-основателно от затворниците и не пропускаха нито един случай да излеят злобата си върху ни. Работата отиде дотам, щото бе съставен заговор против живота на неколцина от нас и управлението не можеше да не знае това. На 11 май т. г. заговорниците ни нападнаха без никакъв повод, даден от наша страна, нападнаха ни със стомни, пълни с вода, с мангали, с дърва, раздадени тям от ония, които са натоварени да бдят за реда и тишината в затвора, с ножове и ако не бяхме успели да се затворим по-бързо в каушите си, половината от нас щяха да останат по местата си. На два кауша вратите бяха счупени и повече от 25-мина бяха бити до смърт. И всичко това ставаше пред очите на съргардиянина, на гардиянина и чаушина, които не направиха нищо, за да ни защитят.

Управлението на затвора съзна, че не е постъпило умно, че е могло да дойде до искания резултат по път, много по-сигурен, без да пада върху му каквато и да била отговорност; и то ни премести от Куршумли хан, и то под предлог, за да ни накаже: ний бяхме представени като причина за станалото; и ний бяхме поставени в помещение, което е служило няколко месеца за конюшня. Това помещение е толкова тъмно, щото често и деня трябва да гори лампа; дотолкова влажно, щото всяка седмица трябва да се променят рогозките, които изгниват под нас, и които мухлясват от голямата влага; с толкова задушителен въздух, щото ний сами не можем си обясни как сме останали живи досега. За да си представите подобре в какво място живеем, позволете ми, уважаеми господине, да Ви кажа, че тука са умрели няколко коня от задушване и че особна комисия от ветеринарни лекари са се произнесла какво тука не могат да живеят конье; тука са умрели в продължение само на един месец 19 нещастни българи от с. Липовик, Радовишко. Ний бяхме поставени в това подземие не защото правителството не можеше да ни намери друго място; но, както казах, за да ни накаже, и не само за да ни накаже, а за да си отмъсти — целта му бе: влагата, тъмнината и отровния въздух да направят това, което затворниците турци в Куршумли хан не успяха да направят. Тука нищо не е преувеличено: правителството мисли, че ний заслужаваме да бъдем наказани със смърт и като не може да направи това по законния ред, защото за недоказани престъпления не се дават смъртни наказания и защото законът за тия наказания е суспендиран, то се опитва да си послужи със затворниците турци и като не успява да направи това, поставя ни в подземие, дето има условия не за живот, а за смърт, и за да бъде посигурно, заповядва в 24 часа само 2 да бъдем пускани вън.

При условията, в които сме поставени, нашата смърт е сигурна, но в случая е необходимо време, а оная страшна омраза, от която са надъхани ония, които желаят да умрем, не ги оставя да чакат; вън от това ний постоянно се оплакваме от затвора и настояваме да бъдем преместени в друг затвор; и такива главоболия почнахме да създаваме на управлението на затвора, щото то се видя заставено да поиска да се направи дъсчен под на кауша. От друга страна, ний не изпускаме от пред вид и средството да си послужи отново против нас със затворници. Ето защо, макар и да се установи пред съда, че 25 арестанти турци бяха ни били на 11 май и че са поискали да убият неколцина от нас; макар и да се прочетоха повече от 15 рапорта от двама лекари за размера и значението на раните, които

ни бяха нанесени, съдът наказа тия 25-мина само с по една неделя затвор и когато ний протестирахме против тая присъда, председателят на съда озверен отговори на нашия протест буквално с тези думи: „Вий сте предизвикателите и да бе убит някой от вас, на тях не би могло да се даде поголямо наказание не само защото те са катили, но и защото основен принцип е в наказателния закон — наказание върху наказание да не се дава.“ С други думи, тоя съдия насърчи катилите да ни убият, като ги увери предварително, че за това няма да получат някакво голямо наказание, и те при самото излизане от съдилището почнаха да ни псуват и отново да ни се заканват. Неколцина от тия катили, и то тези, които зимаха найживо участие в биенето на 11 май и които най-много са озверени против нас, след няколко дни бяха доведени от Куршумли хан в същия затвор, дето сме ний. Те всички са снабдени с ножове; те постоянно псуват и нанасят тежки оскърбления против всичко най-свето и най-мило за нас и сега вече открито говорят, че един ден ще ни нападнат и избият. Ний заявихме на управлението на затвора да дигне оттука тях или нас. Но нищо не последва; заявихме на прокурора също; заявихме на самия Вали паша, и пак нищо не последва. След това, макар и да бяхме уверени, че някой ден ще станеме жертва, спряхме да се оплакваме, като почнахме да смятаме всяко оплакване не само за излишно, но и за такова, което ни унизява.

Ний бяхме решени да не правим вече за себе си каквито и да били постъпки, но не можахме да се въздържим. Завчера, на 22 того, излизайки вън от кауша, в присъствието на управителя на затвора, ний бяхме посрещнати от споменатите по-горе затворници-турци с псувни и страшни оскърбления против народа ни; и когато протестирахме, управителят се обърна към нас с такива също псувни и оскърбления. Тогава ний всички се върнахме в кауша и решихме да не излизаме оттука и да не приемаме хляба, който ни се дава, за да заставим правителството им да ни премести оттука в друг затвор или да умрем и ний ще постоянствуваме докрай; ний сме овладани от чувства, толкова святи и високи, щото пред тяхното оскърбление всяка смърт за нас е нищо.

Приемете уверения в отличното ни към Вас почитание

За всички
(под. В. Пасхов)

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1525, л. 88—90; оригиналът на български език.

61

Френският вицеконсул в Битоля Макс Шублие в донесение до министъра на външните работи Делкасе описва тежкото положение на българското население в Македония

4. III. 1902 г.

Навсякъде се шепне за едно въстание напролет и при все че не трябва да се отдава много значение на слухове, които се подновяват в края на всяка зима, не може да не се признае обаче, че положението от година

на година става по-напрегнато и едно движение става все по-вероятно. Трудно е да се предвиди точно в коя именно част на Македония може да се очаква най-много едно българско движение. Трябва само да се забележи, че в тая минута комитетите съсредоточават своите усилия надлъж по една линия, която започва от българската граница и криволичи през цяла Средна Македония, пресичайки почти всички планински и гористи местности на Щип, Велес, Прилеп, Битоля и Костур.

Няма съмнение, че комитетите сега са повече готови за едно въстание, отколкото бяха миналата година през това време. Не искат ли го те? Има признаци, които би дали право да се предполага такова нещо. Тия признаци се състоят: в една повсеместна агитация на комитетите и в известно едно безпокойство на турските власти. От месец насам даже последните прибягнаха до помощта на башибозуците в своите действия против българите.

На 26 януари битолският валия, уведомен, че множина комитетски главатари се биле събрали в Екшису, изпрати капитана Рифаат бей със 100 души конница да улови конспираторите. Но наместо да иде направо в Екшису, Рифаат бей се забавил в съседните села, за да събере със себе си и 200 души башибозуци. Конспираторите, предупредени за неговото идване, имали време да избягат, но жителите на селото платили за тях: те били бити и жестоко изтезавани.

Веднаж повикани на помощ от самите власти, башибозуците са се счели за упълномощени и в тяхно отсъствие да продължават преследването на българските агитатори, толкоз повече, че турската полиция не се отказва от услугите им. Благодарение на направените от тях обиски в селата Егри, Букри, Барешани, Жабяни и Лажец 31 души българи бидоха арестувани.

Докато още да пристигнат заптиите и турските власти, жителите на селата Жабяни и Барешани са биле малтретирани: изпърво вързани, а после и бити от башибозуците. Едно оплакване от барешанци до битолския валия се остави без последствие. Няколко башибозуци от турското село Острица още стоят в Барешани и пред очите на заптиите продължават своите обиски.

Турците от Ресен (5 часа на юг от Битоля) организират един антибългарски комитет. Близо до Ресен, по бреговете на Преспанското езеро турски чети правят обиски.

Селото Краня от Неколешката нахия е заето от една част башибозуци, които, както и в Барешани, действуват самостоятелно — в отсъствието на властите и без техните заповеди. Те тъй са избили своите жертви, щото цели два дена са биле нужни на нещастниците, за да могат пропътува няколкочасовия път от Краня до Неколещи.

Слухът за тия жестокости се разпръсна по селата и силно порази населенията. От друга страна, комитетите, изненадани от тия жестокости, изглеждат като да са спрели за минута своите действия. Тяхната деятелност досега бе улеснявана от инерцията на полицията, повече или помалко подкупвана. Не тъй стои работата, откакто е дошъл тук новият валия Един паша, който отблизо следи началниците на полицията и постоянно ги кара да гонят безпощадно членовете на комитетите.

Деятелността на комитетите е още повече парализирана и от войната, що им са открили гръцките и гъркоманските първенци, които, щом се видяха поддържани от властта, започнаха навсякъде да правят доноси

против българите. Самите гръцки власти в Битоля не се вече свенят да насърчават туй доносническо движение и да взимат страната на турците против същите онези християнски населения, които те претендират да ги видят един ден присъединени към Гърция.

Това отслабване деятелността на комитетите не успокоява никак турците. Те изглеждат много разтревожени. Големите турски земевладелци, които по туй време на годината обикновено се навъртат в чифлиците си, сега не смеят да оставят Битоля. В самия даже град царува един вид терор. След 6 часа вечерта чаршията е затворена и никой не смее да излезе на улицата без фенер. Дори и с фенер гражданите не рискуват да се появяват на улиците нощно време.

Валията, когото запитах завчера върху общото състояние на вилаета, отговори ми, че той не се безпокои вече, тъй като неговите подчинени добре бдят; но тази бдителност била необходима, понеже нему било известно, че комитетите се готвели „да нанесат един лош удар". Българският комитет в Крушовската околия (Крушово е градец, отстоящ на 8 часа път на север от Битоля) бил решил преди два месеца да плени или убие някого от консулите в Битоля с цел да се накара Европа да заговори по македонския въпрос.

По сведения, изходящи от друг източник, излиза, че Сарафов карал така наречените „вътрешни" македонски комитети, които продължават да признават властта му, да започнат да действуват напролет. Комитетските главатари сами чувствуват, че наближава денят, когато те ще трябва да започнат да действуват бездруго, ако не искат да видят провалена цялата си организация. А знае се, от друга страна, че ако македонските българи започнат едно движение без никаква външна поддръжка, те ще бъдат смазани. Не е известно дали въстаническите чети ще бъдат подпомогнати от населенията — колкото слаба и да бъде тая помощ. При все това комитетските главатари искат да действуват. И ако те не успеят, както се вярва, да възбунтуват страната, ще могат може би да увеличат вълнението и по тоя начин да предизвикат някои кланета.

Това положение на работите загрижва моите колеги. Депутации от българските села постоянно приижда в руското консулство, около което турската полиция усилено бди.

Гърците настояват за взимането на сурови мерки против българите.

Сръбската пропаганда, напротив, не е неприятелски настроена против българите. На депутациите от сръбските села във вилаета,[1] които идват да търсят съветите му, сръбският консул препоръчва: да не влизат в редовете на българските чети, но всякога да запазват спрямо тях най-благосклонен неутралитет и даже да им помагат в случаи, когато четите са принудени да се спасяват от преследването на турците.

Това поведение на сръбския консул ми се вижда мъдро. Твърде слаба в тия места и недостатъчно организирана, сръбската пропаганда би се компрометирала безполезно, ако би искала да последва примера на българите. А пък известно е, от друга страна, че ако се опълчат против българското въстаническо движение, сърбите ще изгубят симпатията на местните населения, които не са толкова патриоти, колкото са петимни да се

отърват от днешното си мизерно положение и поради туй с радост ще посрещнат всеки свой освободител, който и да бил той.

Documents diplomatiques. Affaires de Macédoine, XXXV, 1902, Paris, 1903, с. 3—5; оригиналът е на френски.

[1] Това са спечелените от пропагандата сърбомански села.

62

Високата порта съобщава на Императорската канцелария, че специалната комисия одобрява всички препоръки на полицейския комисар в Скопие за борба против революционните комитети и за прибиране оръжието от българското население

12. V. 1902 г.

В изпълнение на височайшата заповед на Н. и. в. султана специалната комисия при Високата порта се събра на заседание, за да разгледа и вземе съответно решение по съдържанието на рапорта, представен от полицейския комисар на Косовския вилает Дервиш ефенди.

Комисията намира за много подходни мерките, които се препоръчват в казания рапорт за коренното премахване на българските комитети, които безспорно съществуват в Одринския, Солунския, Битолския и Скопския вилает. На първо място, трябва да се убеди населението по доброволен начин да предаде оръжието си, като му се обещае, че в такъв случай няма да има никаква отговорност; на второ място — да се обещаят награди на онези, които покажат скрито оръжие; трето — войсковите или жандармерийските отделения, които бъдат натоварени да издирват оръжие, да не се хранят за сметка на селата и да не си позволяват незаконни и неприлични постъпки; четвърто — натоварените с издирването на оръжие чиновници да не отварят работа на другите чиновници и никъде да не употребяват неприлични и оскърбителни изрази.

На наивните и невежи селяни да се обясни на разбираем език кое е лошо и кое е добро и да се убедят по доброволен начин да предадат оръжието си, като им се обясни, че в такъв случай няма никакво наказание.

Дори и онези, които са употребявали вече оръжието, ако го предадат, трябва да се смята, че са се разкаяли и като такива и те да не се наказват. Лицата, у които се намери скрито оръжие, да се предават на правосъдието, за да получат заслуженото си наказание. Ако някой си позволи да иска от селяните даром храна, трябва бързо да бъде наказан за пример на другите. Надлежните чиновници и първенци по внимателен и деликатен начин да съветват селяните да предават оръжието си, а не [да си служат] с ругатни и заплашвания. Да се вземат всички мерки, за да не се даде възможност на злосторниците да безпокоят и правят злини на християните.

Що се отнася до издайниците на оръжие, понеже то иде от България, нека се внуши на горските и селски пазачи, които са органи на полицията, че те трябва навреме да обаждат на най-близките военни власти, когато узнаят, че такова [оръжие] се пренася. При това горските и селски пазачи да бъдат предимно мюсюлмани.

Понеже нахийските и селски кметове и старейшини са също органи на полицията, да се внуши и на тях, че трябва добросъвестно да изпълняват задълженията си, защото в противен случай ще бъдат отговорни.

Понеже мнозина може да се полакомят за парична награда и да дават сведения само по слух, трябва да се вземат под внимание само верни и добре проверени доноси.

Понеже всички горни предложения се намират за уместни, комисията ги одобрява и възприема, като прибавя само, че в чисто българските села трябва да се поставят постоянни жандарми, като освен това покрай такива села да обикалят подвижни отделения.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 183—184; оригиналът е на турски.

63

Статия на в. „Право“ — „Политически сепаратизъм“, в която се разкрива същността на искането за автономия на Македония

7. VI. 1902 г.

Начело на нашия вестник стои девизът на знаменития английски държавен мъж Гладстон: „Македония за македонците.“ От дълги години насам терминът „автономия за Македония“ се носи от уста на уста. В тези обстоятелства ний съглеждаме симптомите за желаното от мнозина ново международно положение на Македония. Това ново положение, за което ратува нашият вестник и за извоюване на което толкова трескаво се приготовлява македонският роб, крие една политическа доктрина, виждана досега само отдалеч от всички и неясно формулирана чрез принципа на автономията.

Тая доктрина е политическият сепаратизъм, за който и ще говорим в долните редове.

Самият термин, с който ний озаглавихме своята статия, показва един стремеж за отделяние на една част от някое цяло. Тая част не е друга освен Македония, а цялото може да бъде идеята и за Велика България, и за Велика Сърбия, и за Велика Гърция. Това определение би било непълно, ако ний — поклонници на свободата и културата — не добавим, че не можем да допуснем нито своето денационализиране, нито пък денационализирането на други народи от нас. За нас езикът, изразен в националността, е едно от най-мощните средства за култура и напредък. Изхождайки от това гледище и уверени, че мнозинството от християнското население в Македония е българско, ний отхвърляме от себе си и най-малкото натякване за някакъв национален сепаратизъм. Такъв един стремеж би бил противен и на възгледите на мнозинството от македонските населения, и на идеята за свобода и култура. Нещо повече: такъв един стремеж би бил безнравствен.

Следователно мнозинството от македонските населения е било, е и ще бъде българско; обаче като такова то желае да получи своята свобода,

организирано политически в една автономна област, разделена от Българското княжество.

Такава е доктрината за политическия сепаратизъм.

Тая доктрина е следствие на железни причини от миналото и настоящето; тя е носителка на един хуманен принцип, който не накърнява чужди права и осветява правото на малцинствата да живеят и се развиват със своя език и със своята националност; тя е съобразна със съвременното международно право за Турция и за европейското равновесие; най-после тая доктрина крие в себе си зародиша на високата идея за балканските народи — идеята за Балканска конфедерация.

Свързана в най-ужасните робски вериги, които Берлинският конгрес изкова, в своята борба да строши тия вериги Македония се вижда пред голямата опасност да бъде плячка на големи или малки държавици. И в тая опасност тя не намира у никого от своите куртизани помощ и поддръжка. Малките държавици на Балканския полуостров, без да съзнават своята немощ за разрешение на тоя от европейско значение въпрос, напъват своите сили за създаване на обстоятелства, които биха послужили в бъдеще като основа за териториални увеличения, т. е. като основа за дележ на Македония. Така: Сърбия от 15 години насам усилено харчи своите държавни средства, за да създава прозелити там, гдето няма свои сънародници. Гърците, опрени върху привилегиите, с които се ползува Патриаршията им, и поддържани поради малцинството им от турската власт, продължават в своите усилия да задържат останалите в техните редове българи, за да ги представляват за гърци. Захванатата и недовършена още афера по ръкополагането на архимандрита Фирмилиана, протестите на населението от Скопската епархия, отсъствието на каквато и да е борба от страна на местното население в полза на това ръкополагание, упорното съдействие на две дипломации — руската и сръбската — и най-после действията на Цариградската патриаршия по този въпрос — всичко това съставлява ценно доказателство за намеренията на сърби и гърци спроти Македония. Даже Българското княжество, в което идеята за автономията е пуснала дълбоки корени, неведнаж е експлоатирало с нещастна Македония в полза на някои мимолетни интереси, които са изтиквали на заден план свободата на Македония. Виждайки пакостта, която балканските държавици причиняват на македонската свобода, съзнавайки пълната невъзможност за осъществление на Велика България, македонското население отдавна се е отказало от С. Стефанския идеал, който днес е празна фраза и за собствените му създатели — русите. Над тези държавици стоят други, по-големи, които точат зъби върху целия Балкански полуостров, включително и Македония.

Такива са железните причини на миналото и настоящето, в силата на които трезвеният ум на македонските населения издигна върху С. Стефанска България идеята за политическия сепаратизъм от същата България.

Колкото се отнася до бъдещите изгоди от тая доктрина, те са повече от една и не са от малко значение.

На първо място, ще турим гаранцията, която малцинствата би имали за спазване на своя език и своята народност. Първата гаранция за това е мнозинството, върху което ще се съгради македонската свобода. Българското племе може да се похвали със своята търпимост, защото, докато румъни, сърби и гърци употребяват разни средства за задушване гласа

на други народности, всред българската столица безпрепятствено са издигнати влашки училища за турските поданици власи и гръцка черква за незначително количество гърци, а из цялото княжество турските джамии и училища получават държавна помощ и гръцките владици, свещеници и учители проповядват свободно елинската идея. Към тая първа гаранция, която произхожда от характера на българското племе, се присъединява още една, която още повече усилва първата, а именно: характерът на едно автономно управление, което ще се крепи върху болшинството, но което ще се създаде за всички населения и при специални гаранции за малцинството.

Така свързани в едно политическо цяло, македонските населения още отсега схващат важната роля, която се пада на автономна Македония за бъдещето на Балканския полуостров. Защото сегашният стремеж у балканските държавици за териториални увеличения за сметка на Македония се дължи главно на техните икономически нужди, които им налагат изхода на море. Е добре, ако автономна Македония в съзнание превъзходството на своята балканска мисия пред идеята за Велика България обезпечи едно равно ползуване от своите морета за съседите си, това не ще ли рече, че ний ще бъдем вече само една стъпка далеч от Балканската конфедерация? Мисълта, щото от една ябълка на раздора, каквато е сега Македония, да стане тя главната притегателна сила, около която ще бъдат принудени да се групират балканските държавици и от която ще изникне мир и благоденствие за балканците — тая мисъл е от най-съблазнителните не само за хората със здрав и практически ум, от какъвто не са лишени македонците, но тя може да бъде съблазнителна даже и за хора с един необуздан шовинизъм. Своята балканска мисия македонските населения не би променили срещу никаква друга велика национална идея, защото последната — която и да е тя — е само един политически мираж и защото, ако да би била даже тя реално осъществима, би почивала върху едно чуждо вмешателство, което ще свърши с подчиняване балканците на други силни държави.

От гледището на съвременното международно право идеята за политическия сепаратизъм е единствената целесъобразна идея. С нейното осъществление се запазват: европейското равновесие и фикцията за целостта на Турската империя. С осъществлението на тая идея най-после се изпълнява един международен акт, чрез който Европа подписа едно свое задължение спроти християните в Турция.

Българите от Княжеството — ако има още такива, които мечтаят за С. Стефанска България — няма защо да негодуват срещу политическия сепаратизъм на македонските населения. Независимо от всички вреди, които мечтата за С. Стефанска България принася сега и в бъдеще; независимо от всички сгоди, които предвещава политическият сепаратизъм, има едно съществено и важно последствие от тая доктрина, то е: запазвание на българското племе цяло, неразделно и свързано със своята духовна култура, макар и разделено политически. Без тоя политически сепаратизъм духовната цялост на българското племе изглежда невъзможно. В интереса на Българското княжество е, щото то не само да поддържа тая идея, но и да продължава да работи за нейното осъществление.

Колкото се отнася до другите балкански държавици: Румъния, Сърбия и Гърция, ний мислим, че ако в основата на тяхната политика не ле-

жат егоистичните побуждения, а широката мисия за Балканска конфедерация и ако те искрено вярват, че мнозинството от македонското население е еднородно с тях, нищо не би било по-наложително за тях, както съдействието на автономията и на политическия сепаратизъм.

Такъв е политическият сепаратизъм, за осъществлението на който македонските населения се готвят на отчаяна борба и на който ний сме явните проповедници. Такива са изгодите, които той неминуемо ще донесе на балканските народи и на българското племе. А тия изгоди, вярваме, са от такъв характер, щото поради тяхното важно значение политическият сепаратизъм ще преживее всички спънки, за да стане един реален фактор на Балканите и в Европа.

В. Право,[1] С., бр. 16, 7. VI. 1902 г.; оригиналът е на български и френски.

[1] В. „Право", орган на македоно-одринските интереси, под редакцията на Н. Наумов и Т. Карайовов, неофициален орган на Вътрешната организация, ратувал против Върховния комитет начело със Ст. Михайловски и ген. Ив. Цончев.

64

Поверителен рапорт от управляващия българското дипломатическо агентство в Цариград до министъра на външните работи в София, с който се изпраща разписка за получени средства от заточените в „Подрум кале" ръководители на ЦК на ВМОРО

11. VI. 1902 г.

Господине министре,

На № 138. Имам чест да Ви изпратя разписката, срещу която се предаде на заточените в Бодрум кале българи сумата 513,50 (петстотин и тринадесет лева и 50 стотинки).

Остатъкът от сумата, внесена с писмото Ви от 5 април т. г. под насрещний номер, се съхранява в касата на повереното ми агентство в ожидание да се получи и другата сума от 500 лева, която ще се внесе от Бургас и за която се упоменува тоже в гореозначеното Ви писмо, за да може агентството едновременно и с едни разноски да разпореди за предаването и на двете суми на заточените българи в Беаз кале и Акия.

Имам чест прочее да моля разпореждането Ви да се внесе по-скоро на агентството предметната сума от 500 лева зл.

Приемете, господин министре, уверение във високото ми уважение.

Приложение:

Разписка

Подписаните удостоверяваме, че получихме сумата петстотин и тринадесет лева и 50 стотинки (513,50 лв.) зл. чрез Българското дипломатическо агентство в Цариград като помощ от македоно-одринските студенти

при Висшето училище в София за раздаване помежду другарите ни българи — политически затворници в Бодрум кале.

Бодрум кале, 6 юний 1902 год.

П. Тошев[1]
Х. Матов
Ив. х. Николов

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1749, л. 27—28; оригиналът е на български.

[1] Виден български революционер, роден в Прилеп (1866—1912), един от създателите на ВМОРО. След разцеплението на ВМОРО остава в левицата.

65

Френският генерален консул в София Бонарде съобщава на министъра на външните работи за искането на Върховния комитет да се даде автономия на Македония

13. VIII. 1902 г.

Македонският конгрес се отвори миналата неделя.[1] Правителството упражни своята власт, за да задържи заседанията му на миролюбива почва и да не позволи изграждането им в революционни манифестации. Чиновниците бяха предупредени, че не могат да участвуват в конгреса като делегати под страх на немедлено уволнение.

Още в първите заседания на конгреса изпъкнал антагонизмът, съществуващ между партизаните на сегашния комитет и ония на Борис Сарафов. Комитетът успя да си избере едно предано бюро, но със слабо болшинство. Той отказа да приеме в конгреса 33 делегати, избрани от дружествата, които не са признати от него. Тия делегати, веднага събрани от Борис Сарафов, решили да протестират и взели решение да присъствуват на заседанията на конгреса въпреки недопускането им.

Тазсутрешните вестници констатират тия разногласия и увещават делегатите да се примирят. Достоверно е, че ако това разногласие продължи, комитетите ще бъдат скоро обезсилени и делото им в Македония компрометирано.

Комитетът напечати напоследък една брошура,[2] която бе изпратена до всичките дипломатически агентства и която съдържа едно изложение на положението в Македония и програмата на реформите, предлагани от комитета. Тая програма може да се резюмира така: „Македония за македонците." Ясно е, че туй, що иска комитетът, е: Македония за българите. Но знаейки, че българите са болшинство в тая област, комитетът не препоръчва, както гърците и сърбите, една належаща делба. Той не се бои за Македония от един период на автономия, който ще позволи на българ-

ската народност да укрепи надмощието си и ще съставя само един етап в пътя на присъединението ѝ към България.

Documents diplomatiques. Affaires de Macédoine, XXXV, 1902, Paris, 1903, № 23, с. 19; оригиналът е на френски.

[1] X македоно-одрински конгрес бил открит на 28 юли 1902 г. На 3 август след гласуване отчета на Комитета опозиционно настроените делегати напуснали конгреса и заедно с недопуснатите делегати се конституирали в нов конгрес. В резултат на разцеплението се образували два македоно-одрински комитета: единият в стария състав начело със Ст. Михайловски и ген. Ив. Цончев и вторият начело с Хр. Станишев. Вторият комитет поддържал страната на Вътрешната организация.

[2] Става дума за брошурата La Question Macédonienne et le Haut Comité Macédo-Andrinopolitan, Sofia, 1902.

66

Гръцкият митрополит в Драма донася на вселенския патриарх, че езикът на жителите в района бил български, че големи общини се откъснали и се присъединили към Екзархията

25. VIII. 1902 г.

Тукашните работи ги намерих само наглед тихи и спокойни. В дълбочината на същността на тукашните работи се чува пулс, който вдъхва сериозни страхове и големи безпокойствия. Българеещите се буквално беснуват в района, който лежи над Драма около планината Урвил, който район слиза от Зърново и Горно Броди, Неврокопска епархия, върви през прохода на Гюреджик и се простира по цялата линия от Волак и Плевня до Просочен и Височен, паланки, които отстоят на 1 час от Драма. По целия тоя район езикът на населението е български, а това твърде благоприятствува на плановете на българеещите се. Цели райони от Драмската епархия и големи общини се откъснаха и се присъединиха към Екзархията: Плевня, Бублица, Волак, Гюреджик, Кобалиста, Височен, Просочен; някои изцяло,а някои в по-голямата си част станаха схизматически. Последното отмятане датира от 2 години насам, както ме уведомяват. Собствено в Драмския район, като дойдох, аз намерих три парливи въпроса: за Волак, Височен и Просочен. Острата криза на другите племенни въпроси беше минала отдавна, защото за жалост и местните власти се обявиха в полза на българеещите се и отсъдиха тем и черквите, и училищата, а останалите малцина, верни на православието, се погълнаха с течение на времето и се изгубиха в множеството на противниците освен Плевня, която се бори в тежка и мъчна борба и дето се надявам да изплуваме, да се спасим и преодолеем. Парливите въпроси, които при идването си тук, както казах, намерих, т. е. въпросът за Волак, Височен и Просочен, се състоят в това: а) въпросът за Волак: като се отчаяха българите да склонят нашите с убеждение и пари, за да се обърнат към схизмата, решиха с терора и насилията на оръжието да ги принудят да се отметнат. И тъй пратиха точно преди един месец четници в доскоро мирната и безгрижна община, които, като отидоха в къщата на българския първенец, дето дойде

и българският свещеник, повикаха началниците и водителите на православните, туриха им на шията гол нож и всички със саби принудиха нашите под страх на клане да се закълнат в Евангелието и в оръжията, че се отказват от Патриаршията и се прехвърлят към Екзархията. Всички под влияние на насилието се заклеха. Всички тогава запяха с възклик и четниците, и другите българеещи се за своите победи и за унижението на православието. Но бог на истината и на правото е по-силен от властта на насилието, от оръжията, огъня и смъртта. По-смелите от нашите, презирайки тези безбожни клетви и като оставили четниците да си почиват безгрижно върху лаврите си, изпратили тайно в Драма и съобщили на властите за присъствието на четническо тяло от няколко дни в общината им. Изпратени бяха до 50 войника, които обградиха жилището на четниците, завърза се силно сражение, което трая близо 18 часа. Паднаха мнозина и от двете страни: около 8 души от страна на императорската войска, четворица четници и един наш: певецът на черквата ни. Бил е убит и българският свещеник, съобвиняван с четниците. . .

Йордан поп Георгиев и Ст. Н. Шишков. Българите в Драмско, Зъхненско, Кавалско, Правишко и Саръшабанско. Пловдив, 1918; с. 5—6; оригиналът е на гръцки.

67

Гръцкият митрополит в Драма донася на вселенския патриарх, че в Зъхненско имало пет българогласни общини и че беговете помагали на владиката против „българеещите се“

Без дата — между 25. VIII и 6. IX. 1902 г.

Последното писмо на почитаемия ми глава навреме получих на ръцете ми. Понеже тогава бързах да изляза в малка обиколка из Зъхненския район в някои общини, всички българогласни, не сварих да отговоря. Едвам вчера се завърнах и веднага ида да изпълня отложената ми за малко длъжност. Захващам от впечатленията ми, изнесени от първата ми обиколка. Минах през пет общини, всички българогласни, от които двете са постоянни и верни и ще останат такива с божия благодат завинаги, а другите три остават наистина верни и ще останат може би известно време още, но колебаещи се помежду православието и схизмата и понеже българските комитети палят, грабят и заплашват с огън и желязо, голям страх се поражда в ума ми, че рано или късно ще оплачем и тяхната загуба. Това скотско състояние е навсякъде освен в едничката община, наречена Егри-дере, дето гръцкият език и цивилизация правят буквално чудеса в сравнение с тъмната нощ на незнанието, в което спят другите българогласни общини. Свещениците, освен тези в Егри-дере, буквално са безграмотни. Солта се е обезсолила и народът с какво ще се посоли? Много от свещениците са водители на българизма и се крият и аз се правя, че не ги разбирам, защото ако ги открия и ги изобличa, ще направят по-скоро това, което мислят да правят, както Иуда. Пастирската длъжност ми налага да се преструвам в съвършено незнание и да вземам всички сгодни

мерки, за да ги направя безвредни и да ги уединя, за да не би заразата да обхване и здравите овце. За щастие имаме голяма подкрепа от турските бейове и аги в тези общини, които мразят и преследват българеещите се, и страхът от тези малки тирани държи многозина верни в статуквото, било то черковно или политическо. Това накратко, повече друг път. . .

Йордан поп Георгиев и Ст. Н. Шишков. Българите в Драмско, Зъхненско, Кавалско, Правишко и Саръшабанско. Пловдив, 1918, с. 8—9; оригиналът е на гръцки.

68

Из статията на в. „Реформи" — „Необходими елементи за автономията на Македония", в която се изтъква, че един от тези елементи е наличието на компактно българско население в Македония

14. IX. 1902 г.

Третият необходим елемент за осъществяване на нашите желания е съществуването на една компактна и културно способна маса, която да послужи за основа на управлението. Това е може би и първият по своето значение елемент от оная многосложна задача, която се казва македонски въпрос.

Теорията на държавното право ни дава поучителни уроци по въпроса, който ни занимава днес. Няма държава без народ. За него и от името на него се установява едно управление. Модерните държави, като почиват върху един народ, далеч не представляват от себе си една съвършено хомогенна етническа единица. Има даже държави, в които благодарение на исторически условия управлението се крепи и е съсредоточено в едно сравнително малцинство. Има и други държави, създадени от по няколко етнически групи, от които културата и икономическите нужди са създали едно политическо цяло. От казаното дотука ясно следва, че за съществуването на една държава потребно е да съществува едно етническо или политическо цяло, което да поддържа управлението.

* * *

Македония, която аспирира да има свое управление, има ли своето етническо или политическо цяло — цяло културно, способно, което да има сила за поддържане на едно управление?

Вярно е, че нашата страна със своето население не представлява от себе си едно съвършено свободно от всякакви чужди елементи етническо цяло. Българи, турци, гърци, власи съществуват там открай. Напоследък политическите сметки на близки и далечни славянски държави са си поставили за цел да създават една особена народност — сръбската — чрез намаляване числеността и отслабване на друг славянски народ — българския.

Македония като последен остатък от турската власт в Европа и като съпределна с всички балкански държави служи за страшната арена на

Година IV. София, 14 септемврий — 1902 год. Брой 31.

В. „РЕФОРМИ" ИЗЛИЗА ВСЕКА СЪБОТА

РЕФОРМИ
(LES REFORMES)
ОРГАНЪ НА МАКЕДОНО-ОДРИНСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ ВЪ БЪЛГАРИЯ

Единъ брой 15 ст

„LES REFORMES" PARAIT CHAQUE SAMEDI

Le numero 15 ct

Необходими елементи за автономията на Македония.

Татарчевъ хвърленъ въ тъмница.

Фиг. 20. Статия на в. „Реформи". Към док. 68 от дял III

борби, които крият зад себе си разширението политическите граници на тая или оная държава. Борбите се водят с ожесточения и страст, които чувства, предадени на местното население, правят от него взаимни непримирими врагове. И забележете, че тия врагове са синове на една и съща земя, жертви на една и съща тирания. Излишно е да се говори, че тия борби пречат на македонската свобода, защото, по право казано, нашата страна днес прилича на детето пред Соломоновия съд, лъжливите майки на което викат за разделянето му, а същинската само настоява за запазването му цяло и невредимо. Много от тия елементи не са навикнали да гледат на Македония като на свое способно за политически живот отечество, те гледат повече към едноплеменните им свободни държави, с които желаят да съставят едно политическо цяло. Това твърде естествено влечение е днес невъзможно по много причини. Но насъсквани отвън, чувствуващи своята слабост в числено отношение, тези елементи и днес се изобщо отказват да признаят невъзможността на техните мечти и спасителността на автономния принцип на управление. Казахме изобщо, защото от няколко време насам — откак е установена една революционна организация в Македония, поддържана главно от българския елемент — захваща, макар и слабо, да се пробужда съзнанието за обединеност на съдбата и у останалите народности. Благодарение на това съзнание някои небългарски и неславянски елементи съставят вече част от революционната организация. Това е утешителен факт за настоящето и добър залог за бъдещето.

От казаното дотук за поведението на разните етнически групи в Македония изпъква и отговорът на въпроса, който по-горе поставихме. Македония притежава един елемент, който по своята численост и по своята култура е способен да поддържа едно управление. Това е безспорно българският елемент. От 2 1/4 милиона жители повече от 1 1/4 милион са българи. След тях идат турците, голяма част от които при едно християнско автономно управление ще напуснат страната, както са сторили във всички области, в които полумесецът е отстъпил на кръста. Тоя сигурен бъдещ факт ще усили още повече пропорцията на българския елемент. Ако българският елемент е гарантиран със своето числено превъзходство, той не стои по-назад от своите съперници и в културно отношение. Благодарение на полувековната просветителна работа и за политическите борби Македония притежава една интелигенция, която е най-голямото плашило за турската тирания, която е обхванала в свои ръце търговията и която е дала един почтен излишък от сили, издигнати в Княжеството на почтена висота в обществения и политическия живот.

Един такъв елемент като българския, пълен със съзнание за своята мощ, не може да забрави и своя дълг. Изпълнен от желание да послужи за основа на мирното и благополучно развитие, българският елемент от Македония едновременно с това има силното желание да гарантира равноправността с останалите елементи, които са в меншество. Това се налага не само като дълг, но и като съзнателна нужда за изглаждане на съществуващите вражди, наличността на които ще бъде един тормоз за доброто управление на страната.

* * *

Ако тоя елемент съществува, длъжност е на всички, които милеят за свободата на Македония, да съдействуват за запазването и усилването

му. Всяка деятелност, която се стреми да разнебити това дело, е противна на тая свобода и следователно вредна за последната. За жалост от такова естество са изкуствено поддържаните пропаганди — гръцка и сръбска, — които оказват вредното си влияние върху македонската свобода по две направления: първо, те се мъчат да разнебитят едно цяло, без което е немислимо какво и да е християнско управление за нашата страна; а, второ, те отвличат част от силите в междуособна борба — с тиранията. Не може да се не съжали, че държави, както е случаят с Русия, систематически поддържат това разединение на сили, толкова гибелно за свободата на християните на Балканския полуостров и за бъдещето на славянството. Обаче новият факт, който ние споменахме по-горе — участието на някои небългарски и неславянски елементи в революционната организация, е от естество да намали неприятните последствия от сега водените борби и да усили надеждата за взаимно уважение и солидарна работа за обща полза.

* * *

Тия са трите съществени и необходими елемента за автономията на Македония, които в три броя подред изложихме. Нашата страна има всички необходими условия за политически живот. Наша длъжност е да развием и усилим тия, които съществуват у самите нас, и да настоим за придобиването на ония, които ще трябва да дойдат от другаде. Целта на нашите статии бе да посочи и едните, и другите, както и условията на тяхното осъществяване. Ний сторихме това, колкото позволяваха тесните рамки на един вестник.

В. Реформи [на К-та Станишев],[1] С., бр. 31, 14.IX.1902 г.; оригиналът е на български.

[1] След разцеплението, станало на X македоно-одрински конгрес, и двата комитета продължили да издават в. „Реформи", като запазили старата номерация. Получили се два вестника с едно и също заглавие и една и съща номерация, но с различно съдържание.

69

Писмо на дворцовата канцелария до Великото везирство за донесението на битолския валия, че мнозинството от българското население споделя революционните идеи

14. X. 1902 г.

От доклада на битолския валия до Н. величество султана става ясно, че мнозинството от българското население в Македония е заразено от революционни идеи. Оная част от населението, която е годна да носи оръжие, е въоръжена, други пък помагат парично, а трети служат за куриери и калаузи.[1] Не бива да се допуска, че всяка по-голяма чета е дошла от България, защото организацията на селата е много добра, та не е трудно, щом от България пристигне някой войвода, около него да се събере набързо една голяма чета, когато той поиска това. Когато от войската се предприеме

преследване срещу такава чета, тя бива уведомявана за това от своите агенти в градовете и селата, та четниците се пръскат по домовете си и се показват като мирни верни поданици.

Поради това необходимо е на известни подхождащи места да се построят караколи.[2]

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), с. 186; оригиналът е на турски.

[1] Водачи.
[2] Постове.

70

Френският консул в Солун Стег съобщава на министъра на външните работи Делкасе за тежкото положение на населението в Македония и за подкрепата, която то дава на българските чети

28. X. 1902 г.

След като дълго време мълчаха върху събитията в Струмската долина, които бяха предмет на рапорта ми от 15-й текущий, турските власти се решиха да публикуват някои подробности върху тях.[1] Цариградските вестници получиха комюникета, доста повърхностни, които са допълнени от една по-определена нота, поместена в разни печатни органи на тоя град. Тази нота отбелязва имената на някои от селата, чието население бе се присъединило към българските чети; упоменава седем села, чиито жители още не били се завърнали в огнищата си до деня на обнародването ѝ (20-й октомврий), при всичките обещания за амнистия, които са им били направени; и посочва най-после местата на три сражения между турските войски и въстаническите чети. Нотата завършва, като казва, че тишината вече започва да се възстановява в размирените краища, „гдето наскоро ще изчезне всяка следа от разбойничество".

Ала е извънредно трудно, за да не кажа невъзможно, да се проверят тия сведения, тъй като властите продължават да прекъсват всякакви отношения между Серес и Джумая-Баля, от една страна, и размирните напоследък местности, от друга. Но по настаналата задръжка в движението на войските трябва да се заключи, че положението наистина се е подобрило и че войските, турени в действие, са достатъчни, за да посрещнат всяка евентуалност.

Безспорно е, че последните произшествия в Струмската долина по своята важност надминават всички ония, които са вълнували Македония през последните няколко години. Надминават ги и по пространството на замесените в тях краища, и по числото и значението на селата, що взеха участие в тях, и по количеството на турските войски, чието раздвижване те предизвикаха. Акцията само на един македонски комитет в България безсъмнено не би била достатъчна, за да предизвика едно движение в такива размери, ако тая акция не бе се проявила в една местност, вече подготвена за туй както посредством една дълга и усилена революционна работа, тъй и от недоволството на населенията и анархическото състояние на страната.

Разбира се, че суровостите на сезона наскоро ще разпилеят четите и ще принудят въстаналите селяни да напуснат планините. За няколко месеца, поне догдето трае зимата, въстаническите движения ще се прекратят.

Но какво ще се случи напролет? Според сведенията, черпени от достоверни източници, няколко български въстанически чети накарали били жителите на разни села, които не взели участие в последното движение, да се закълнат, че ще въстанат идущата пролет. Но аз не мисля, че тогаз ще станат движения много по-сериозни от тия, що станаха напоследне. Военните сили, които турските власти могат да турат на крак в едно късо време, са достатъчни, за да потушат всеки въстанически опит, и македонските българи едва ли си правят някакви илюзии върху туй.

Ала това не им бърка, все повече и повече многобройни, те да излагат на риск имотите си и живота свой и на домашните си, като се хвърлят в безнадеждни авантюри.

Изглежда, че има само два начина, за да се избягнат последствията от това състояние на духовете.

Една репресия, изродена в кланета, разумява се, била би най-бързото средство, за да се въдвори малко по-траен мир в Македония. За никого не е тайна, че громките подвизи на въстаническите чети много силно са раздразнили турското население против българите и мнозина са ония турци, които чакат само един знак, за да направят услуга султану, като го отърват от смутовете по същия начин, „както стана и в Армения". Това разположение на турското население може би не е най-малката опасност, що крие сегашното положение.

Но понеже е немислимо да се прегърне това решение, остава да се види дали не ще бъде възможно да се изменят достатъчно условията на живота у македонските българи, за да се заставят те да отвърнат глава от вълнения, които нямат изглед на успех. Не е трудно да се изпробва поне като опит да се гарантира сигурността на личностите им и имуществата им. По моему две практически реформи ще бъдат достатъчни, за да се постигне тоя резултат.

Известно е критическото състояние, в което се намира българският селянин в Македония, изложен, от една страна, на всичките насилия от въстаническите чети, а, от друга, на всичките изедничества от страна на турската жандармерия, зле рекрутирана, нередовно плащана и принудена „да живее на гърба на самите жители".

Организирането на една жандармерия, достатъчно многобройна, добре платена, съставена от подбор хора и командувана от отлични офицери, като че ли би била достатъчна да затрудни все повече и повече движенията на въстаническите чети и да успокои селяните, които, не боейки се от насилия, може би ще станат помагачи на властите.

Такава една реформа, повлякла би по-малко разноски, отколкото мобилизациите на редифите[2] и раздвижванията на войските, към които мерки турското правителство прибягва все по-често и по-често.

От друга страна, познати са злоупотребленията, произхождащи от системата на закупването десятъците. Почти всякога десятъците се закупват от влиятелни бегове, които се ползуват от делегирането на държа-

вата, като предлог, за да изтръгнат пари от населението под всевъзможни видове. Ако би се търсело доказателство за особената важност на тоя въпрос, то би се намерило във факта, че последните две въстанически движения започнаха с убиването на агенти, натоварени с прибирането на десятъците.

И понеже в по-голямата част на Македония десятъците са предназначени за гаранциите на железниците (Солун — Битоля и Солун — Деде-агач), приходите от закупуването им се дават на Публичния дълг. Един правилник, който би задължавал тая администрация да прибира тия приходи по стопански начин, би бил достатъчен да тури край на тези злоупотребления, често пъти непоносим.

Без съмнение има и доста други причини, които въоръжават българите против турското владичество: към всички ония, които предизвикаха въстанията в 1876 г., от Берлинския договор насам, трябва да се прибавят обещаните реформи, за чието изпълнение никога не е ставало дума, и главно съседството на една граница, зад която тяхното племе е пълен господар на себе си, тогаз когато отсам границата то стои на последен ред между християнските населения.

Минималните реформи, които аз указах като практически изпълними, няма да примирят окончателно българите с турското владичество. Никакво съмнение няма, че те ще продължават да търсят цял ред мерки, които посредством избирателната система би им създали едно надмощно положение в управлението на обществените работи. Аз бих прибързал да кажа обаче, че няма да бъде безопасно създаването още отсега на нови причини за стълкновение в средата на населенията, толкоз дълбоко разединени.

А пък ако чрез реформирането на жандармерията и начина на прибирането на десятъците се обезпечеше на македонските населения един минимум на сигурност, те не би останали безчувствени към тоя прогрес. Други важни реформи, каквато е по-широкото приемане на служба в магистратурата и в администрацията на християни, могат отпосле да се обсъдят при по-свободно време. По тоя начин самите водители би се видели принудени да подчинят на съвременните интереси осъществлението на техните политически стремежи.

Documents diplomatiques. Affaires de Macédoine, XXXV, 1902, Paris, 1903, № 32, с. 27—29; оригиналът е на френски.

[1] Става дума за Джумайското въстание от есента на 1902 г., предизвикано от четите на ген. Ив. Цончев въпреки несъгласието на Вътрешната организация. Въстанието предизвикало раздвижване сред дипломатическите среди, които заговорили за въвеждане на реформи в Македония.

[2] Т. е. запасните войници.

71

Доклад на С. Чапрашиков до м-р председателя д-р С. Данев за тежкото положение на българите, бежанци от Македония, след въстанието от септ.-окт. 1902 г.

София, 16. XI. 1902 г.

Господин министре,

На 2 ноември т. г. Благотворителното дружество „Евдокия" ми възложи да занеса и раздам на македонските бежанци, находящи се в пограничните села на Дупнишката околия, разни дрехи и припаси, които то накупи от своите фондове. С разрешението на началството аз заминах да изпълня тая си мисия и затова посетих Дупница, Кочериново, Рила, Пастра, Рилския манастир, Чифлика при него и Орлица. В изброените места, след като извършвах работата, с която бях натоварен, гледах да използувам случая, за да узная било от самите бежанци, било от четниците, що се връщаха от Македония, или пък от други лица подробности върху онова, което става оттатък Рила, в местата, отдето са избягали преселниците. Резултат от моята лична анкета бе констатирането на няколко факта, които, мислейки, че не ще бъдат безинтересни за Вас, чест ми е да Ви ги изложа, както следва:

Македонски семейства, забягнали от Турско напоследък, аз видях: 1 — в Дупница около 200 души, които идат главно от селата Покровник, Мощанец, Логодаш, Падеж, Кръджево, Дряново, Железница и пр. (Джумайска каза), разположени на десния бряг на Струма. От същите места имаше пръснати около 200 души и в пограничните български села Драгодан, Бураново и Текия; тях обаче нямах време да посетя; 2 — в с. Рила повече от 200 души, излезли от селата Бистрица, Сърбиново, Градево, Мечкул, Кресна, Марулево и пр. (Джумайска и Мелнишка каза); 3 — в с. Пастра, Орлица и Манастирския чифлик около 250 души от същите села; 4 — пак от същите села в Бозовая, Падала, Стоб, Поромино и Кочериново около 80—100 души. Трябва да прибавя, че през седемдневното си пребивание на границата ежедневно идеха нови бежанци както в Рилския район, така и в Дупнишкия; така че общото им число засега сигурно надминава 1000. От тях само избягалите от близкото до границата село Бистрица са могли да земат със себе си по няколко глави дребен и отчасти и едър добитък. Останалите, т. е. грамадното мнозинство, са забягнали набързо и се нуждаеха настоятелно както от горни и долни дрехи, така и от храна. Жените и децата им особено, повечето голи или раздърпани, представляваха сърцераздирателна гледка.

Бежанците са напуснали посред зима огнищата си вследствие насилията и жестокостите, които турските редовни войски, а особено арнаутите са почнали напоследък да вършат над тях. Насилия и жестокости от всякакъв род; най-чести обаче и най-непоносими по думите на всичките бежанци били обезчестяванията на жените и момичетата без разлика на възраст, вършени от самите войници и техните офицери, на много места в присъствието на домашните на жертвите. „Боят и другите золуми на турците търпяваме, казваха бежанците, излезли от разни села и невиждали

се никога, но обезчестяванията не можем да понесем и те са една от главните причини за избягването ни.“

Как е пък ставало това бягание, вижда се от долния разказ на няколко пострадали свещеници, чиято история е тая на всички бежанци.

Към края на миналий октомври дошла в Струмския чифлик една комисия, състояща се от Джумайския каймакамин, помощника на кадията, целия мезлич, която заобиколила цялата каза, за да увещава българското население да си предаде оръжията. Тя свикала там и селяните от Покровник и Мощанец и след като им прочела царски ферман за амнистия, взела печатите на селата и принудила селяните да се закълнат в черквата; обаче не сполучила да им изтръгне пушките. Разпоредил тогава да се изтезава коджабашията Георги Иванов. След изтезаването някои от селяните издали 58 пушки. Комисията си заминала. След нея дохаждат 50 души аскер и се почват насилията, жестокостите и обезчестяванията. Войниците и те си отишли, но за да ги заместят, на 30 октомври около 200 души арнаути (сълдати), от които вече всичко пропищяло. И тогава селяните, като видяли, че друг изход няма, решили да бягат. Събрали се от селата Железница, Покровник, Падеж, Кръджиево, Дряново, Лисия и всички жени и деца, 500—600 души едвам се добрали до границата; но там били спряни от гъста турска стража. Някои от страх се върнали, други, до 200 души, между които 50—60 въоръжени, събрали жените и децата в средата и настъпили право към стражата; последната след няколко вистрела се разбягала и отворила път на бежанците, които по тоя начин успяли да пристигнат през нощта срущу 1 ноември при с. Драгодан, недалеч от Бобошево. Всичките тия бежанци не са могли да вземат със себе си нито даже нужните зимни дрехи. За отбелязване е, че жените и момичетата от много семейства са минали границата, а мъжете и синовете останали оттатък.

По разказите на забегналите, потвърдени от тяхните свещеници, каквито аз видях десет, турците са вършели невероятни и невъзможни изтезавания и кощунства. Не ми беше задачата да събирам факти от подобно естество, па и за това трябваше да остана много по-дълго време на мястото; обаче от няколкото примера, зачислени от мене au hasard (случайно — б. р.), човек може да си състави приблизително понятие за настроението, l'état d'âme (душевното състояние — б. р.) на усмирителите на повдигналото се въстание.

Магда Величкова от Падеж е била обезчестена от юзбашията. Георги Иванов и Георги Петров от Железница са бити с дърво, мушени с щикове, нарезвани им петите и вечерта издъхнали. Яна Щърбинска от Падеж пропушена от щик. Мите Тренев от Градево обесен на 2 ноември, без никаква процедура, само защото намерили в домът му турска пушка, каквито самите турци често подхвърляли у по-заможните българи, за да им обсебят сетне имотите. Друг градевец бит дотолкова, че вечерта умрял. Свещеник Стефан Стоименов от Падеж е бил накаран да яде човешки изверженения в присъствието на домашните му. В Джумая са докарани около 14 хубави момичета от Бистрица и други села и разместени по харемите. В Разлога на един селянин отрязали и двете ръце, за да обади къде са скрити пушките, и той обадил. Един юзбашия се хвалел в пълно с турци джумайско кафене как събличал жените голи, възседвал ги на пъпа, качвал им се да го носят, как ги прекарвали голи пред солдатските чадари, как

ги пляскали и пр. Много жени са обезчестявани от по 20—30—40 войници. Има деца заклани, черкви омърсени, някои даже разкопавани 2 м дълбоко за търсение на оръжие. Селата след избягването на жителите им били запалвани от аскера. Има обесени с главата надолу и под нея запалена слама, така че труповете съвършено опържени. Провизиите на селяните, като сирене, масло, вино и пр., след като бивали отчасти консумирани от войниците, остатъка разливан на земята и омърсван с изверженията на последните, за да не бъде употребяван.

Доколко е голям страхът, вселен у бежанците от турските безчинства, ще приведа следующата илюстрация. На 8 ноември отидох в „Пансиона“ в Дупница, дето са прибрани голяма част от бежанците, за да ги разпитаме с градския кмет и секретаря на околийския началник от какво имат нужда. Хвърли ни се в очи един от тях, чийто нос и вежди бяха разбити и цели в кръв. Запитан дали не е изтезаван от турците, окръжаващите отговориха, че през миналата нощ в сънят си скочил и извикал: „Бегайте, турците идат!“ Хвърлил се върху една маса, която била настрана, и си разбил носът и веждите.

По отношение на самото въстание можах да науча от разни източници (между които и капитан Стоянов, когото видях в с. Рила в момента на слизането му с четата от планината), че в Джумайско и Мелнишко не е останала нито една чета. Подполковник Николов живеел в Рила от един месец насам. Но четите, които са се завърнали, поради липса на патрони и топли дрехи възнамеряват пак да отидат в Македония, за да продължават през цялата зима движението. Населението им е доста съчувствувало и помагало. При Сърбиново напр. към четата на Стоянова се присъединили около 300—400 селяни. Но се разбягали, като видели, че аскер постоянно приижда.

Според сведенията, които добих от познато лице, дошло от Джумая по измамлив начин, оказва се, че в казата засега има 8—9000 турски войници, голяма част от които са пръснати по селата — на групи от 100 до 200 души — на „квартируване“, което значи на екзекуция. От същото лице узнах важния факт, че преследванията, на които е предмет българското население в Джумайско, са почнали главно и усилено след минаването през града на Едхем паша, бившият главнокомандующ на Турската армия в Гръцко-турската война, който, идейки от Серес, престоял в Джумая на 24 и 25 октомври и заминал обратно за Серес. До неговото идване турците като да са били малко смутени и не са знаяли какво да правят. Едхем паша е разпоредил да се прибира от българското население оръжието, тогава аскерът се е пръснал по селата и се почнали повсеместно жестокостите. Това обстоятелство се помъчих да проконтролирам, понеже ми се показа по известна важност: от чуждестранните вестници знаех тъкмо обратното — че мисията на Едхем паша между другото се състояла и в това да дава наставление на военните да се вардят от насилия спрямо населението, за да не се дразни европейското обществено мнение. — Фактът прочее опровергаха пръсканите по Европа миролюбиви съобщения. — В Джумая били донесени 500—600 пушки, скрити по селата. — От началото на въстанието до края на октомври числото на убитите в Джумайско турски войници възлизало на 1643. — Длъжен съм да отбележа тука и фактът, че турците постоянно докарвали в Джумая припаси и муниции.

На свършване не мога да не спомена, г-не министре, и за оплакванията, които навсякъде чух както от бежанци, така и от добри македонски патриоти, които се нанасят на македонското дело от взаимните гонения между двете македонски организации — Комитетът Михайловски Цончев, от една страна, Вътрешната организация, от друга. Техните гонения отивали често до самоизтребление, падение и предаване на турците. През късото ми пребиване в пограничните места имах случай да се убедя лично в това от два примера: При пристиганието ми на 5 того в Рилския манастир узнах, че един учител от Македония, куриер на Вътрешната организация — доста интелигентен момък, както ми се показа сетне, — бил арестуван там от полицията като шпионин по интригите на няколко четници—партизани на Комитета Михайловски. Вследствие застъпничеството на няколко монаси, които го лично добре познавали, куриерът биде освободен на заранта, 6-ий ноември. Четниците обаче настоятелно искаха от братята да го изгонят от манастиря, за да могат те да го пребият нейде в гората.

Обратната страна на медаля: на заминавание от Дупница за София на 9 того, застигнах по пътя един млад разложанин, Георги Глигоров, от с. Банско, ранен в кракът в едно сражение с турците. Той ми разказа през съвместното ни пътувание до Радомир, че понеже бил от малцината разложани, които се присъединили към Цончев, а пък в Разлога командувала Вътрешната организация, на него, като на Цончев куриер, два пъти било стреляно от хора на последнята, за дано го убият.

Не желаейки да правя каквито и да било коментарии на гореизложените факти, не мога да не отбележа все таки, че вследствие масовото изселвание на българското население от Джумайската и Мелнишката кази — а напоследък и от Разлога, дето турците са почнали тоже да вършат насилия — нанася се сериозна щета на българските интереси по ония места. Същото нещо стана през 1879 г., когато половината от града Джумая се изсели в свободна България, и той сега почва да зема гръцко-влашки характер, отколкото български.

Приемете и пр.
(под. С. Чапрашиков)[1]

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1643, л. 202—206,
оригиналът на български език.

[1] С. Чапрашиков, деятел на Върховния м.-о. комитет, родом от Македония.

72

Окръжно № 111 на Върховния македоно-одрински комитет начело с Хр. Станишев с изложение на исканията за реформи в Македония и Одринско

20.XII.1902 г.

Пристиганието в София на графа Ламсдорфа,[1] руския министър на външните работи, стана известно на Комитета няколко време преди това. Схващайки важното политическо значение на неговото пътувание, Комитетът взе своевременно съответствующите мерки, за да може да бъде представен нему. От вестниците Вий ще да сте се вече научили, че на 15 м. м., около обяд, Комитетът има честта да бъде представен чрез своя председател и подпредседател графу Ламсдорфу в Руското консулство в присъствието на министър-председателя г. Данева и на руския дипломатически агент г. Бахметиева. Обаче сведенията, които липсват у вестниците, Комитетът счита за своя длъжност да сподели с г. г. членовете на дружествата.

Пред графа Ламсдорфа освен представителите на комитета бидоха представени в същото време още две групи — всяка поотделно: г. г. д-р Миլетич и д-р Ив. Георгов като представители на Софийската македоно-одринска емиграция, и г. г. д-р Хр. Татарчев и Хр. Матов[2] като представители на Вътрешната организация.

Комитетът, като се въздържа да съобщи днес подробностите на разговора с руския министър на външните работи, може с радост да яви, че общите впечатления от тоя разговор дават голяма надежда, какво нашето дело е влязло в пътя на едно благоприятно развитие.

Целта, която Комитетът бе си поставил при срещата с графа Ламсдорфа, бе да му изясни плачевното и нетърпимо положение на нашите братя в Турско — положение, от което произтичат всички бедствия и смутове, и да му представи исканията, при които е възможно умиротворението на страната.

Ето тия искания:

A

I. От днешните Солунски, Битолски и Скопски вилаети да се образува една област със седалище Солун.

Пограничната линия на тая област ще почва от сръбската граница на северозапад от Враня, ще върви по северозападните граници на казите Прешовска, Кумановска и през върха Люботрън по билото на Шар планина ще достига до Кораб, най-високия връх на Дешат планина, оттето ще тръгне по потока Велещица, на който се намира голямото с. Радомир, до вливанието на тоя поток в Църни Дрин. Оттам ще следва по последната река и срещу Дебър ще се отделя по западните граници на Охридската каза до мястото, дето тая каза пресича р. Девол, по която ще следва до върха Грамос. Оттам до южните граници на Костурската, Кайлярската и Караферийската кази, додето границата на тая последната каза пресича р. Бистрица и по нея до Бялото море. Оттам по брега на Бялото море до устието на р. Места, а оттам по нея до притока, на който се намира с. Радибожд и по него приток до българската граница, отгдето по-нататък ще съвпада с границите на Българското княжество и Сръбското кралство.

II. Да се назначи за главен управител на тая област със съгласието на силите християнин, който не е имал никакви връзки с турската администрация.

III. Главният управител да управлява областта с помощта на едно областно събрание, което да се избира непосредствено от самото население при строго съблюдение правата на меншествата и да решава всички

въпроси по вътрешната уредба на областта в административно и финансово отношение.

Всички областни чиновници да се назначават от Главния управител.

IV. За поддържанието реда и тишината в областта да се организира една областна милиция, основана върху началата на рекрутната система и непосредствено подчинена на Главния управител.

V. Езикът на главните народности в областта да бъде официален наравно с турския във всичките областни учреждения, като се предостави правото на административните единици да избират един от тия езици за своите официални сношения.

VI. Да се даде обща и пълна амнистия на всички политически престъпници, осъдени или не, както и на всички заподозрени в неблагонадеждност областни уроженци, които са извън родината си.

VII. Тия реформи да се въведат от една европейска комисия при съдействието на международна военна сила под чуждестранен контрол.

Б

VIII. Подобни реформи да се въведат и в Одринския вилает, който ще образува особна област.

Както виждате, представените тоя път искания не са същите, които бидоха изработени през 1896 г. При преработванието на тия искания Комитетът се ръководи от следните две съображения:

1) да представи в по-кратка форма и 2) да иска някои съществени неща, пропуснати в първия проект; защото дадените от 1896 г. досега жертви и особено бъдещата опасност, която нашата кауза представлява за мира, ни дават право да увеличим нашите претенции. За изпълнение на първото съображение Комитетът, ако и да усвои като основа проекта от 1896 год., събра съществените и еднородни неща в по-малко параграфи, а някои съвсем изостави, защото те произтичат и са необходимо следствие на първите. По тая причина са изпуснати § 4, 7, 9 и 10 от стария проект. За изпълнение пък на второто съображение Комитетът сведе властта на султана върху областта само относително назначението на главния управител — разбира се, със съгласието на държавите. По тая причина главният управител и Областното събрание стават решителните фактори: всички чиновници без изключение се назначават от първия, а второто разрешава всички въпроси от административен и финансов характер (§ III). Освен това Комитетът намери за по-удобно да намали и границата откъм Корчанската каза, населена с арнаути.

НБКМ — БИА, ф. 224, а. е. 30, л. 418; оригиналът е на български.

[1] Става дума за посещението на руския министър на външните работи граф Ламсдорф в София след Джумайското въстание с цел да разясни позицията на руското правителство и да наложи на българите въздържаност по македонския въпрос.

[2] Д-р Хр. Татарчев и Хр. Матов станали задгранични представители на Вътрешната организация след завръщането им от заточение през втората половина на 1902 г.

73

Донесение на руския генерален консул в Солун Гирс до руския посланик в Цариград относно революционното движение в Македония

12. II. 1903 г.

Обстоятелствата ми дадоха възможност за достатъчно близък надзор над дейността на тукашния македонски комитет на така наричаната „Вътрешна революционна организация". И като си поставих за задача да донасям по възможност своевременно за неговите действия, аз съобщавах съобразно с полученото им откъслечните сведения за правените от него приготовления. . .

В цялата тукашна област (разбирам не само Солунския вилает) едва ли ще се намери по-голямо селище, в което да не се гнезди чета въстаници. Личният състав на тези чети е неизвестен на селяните. Затова последните постоянно общуват с тях и до такава степен се подчиняват на тяхното влияние и власт, че е имало случаи, когато селяните са се обръщали, и то винаги успешно, към четниците да им помогнат да открият виновните в разни престъпления. . . За наличието на тези чети знаят и турските власти, които обаче не са смятали за нужно или за възможно да вземат някакви решителни мерки. . .

Трябва да отбележа, че четите, ръководени от комитетските членове, които живеят в големите центрове, като Солун, Битоля и др., имаха (а и сега имат) строга заповед засега в никой случай да не търсят стълкновение с полицейските и военни власти, а само да подготвят населението към мисълта за поголовно въстание при първо нареждане на висшите ръководители на проповядваното освободително дело. Близък срок на въстанието не е бил определен, макар разрасналият се хаос в администрацията на провинцията и крещящите злоупотребления и на длъжностните лица, и на мюсюлманските бейове, които се ползуват от тяхното покровителство, да започват извънмерно много да тежат на християнското население, което след случайни сблъсквания на четите с жандармерията бяга с цели села в планините.

Есенното нахлуване на чети, дошли от България, суровата разправа на войските с мирните жители, намесата на Русия в тази работа, провъзгласените вече от султана реформи, както и тези, които се очакват, всичко това, ако не е видоизменило съществено дейността на местните комитети, то във всеки случай дало ѝ е силен тласък.

Тези комитети, както е известно, бяха и са в пълен конфликт със софийските комитети, които те укрепваха, че са провъзгласили несвоевременно неподготвеното въстание, което струваше на населението много и напразни жертви. С ареста на Цончев, Михайловски и другите софийски дейтели и с разпущането на комитетите, действуващи в пределите на Княжеството, тукашните революционери се почувствуваха по-свободно, но самите са решили, изглежда, да не отлагат замисленото въстание, но само да изчакат резултатите от последните, както те предполагат, мирни опити на държавите да облекчат по-нататъшната участ на християнското население в Македония.

В успеха на тези опити те вярват малко и затова сега, без да предрешават въпроса за срока, те с всички средства подготвят населението към мисълта, че скоро ще започнат решителните действия, а четите развиват трескава дейност да вербуват в своите редове младите българи и въобще християните. Според сведенията, които имам, това вербуване върви не безуспешно независимо от това, че те са уверени в подавляващото превъзходство на противниковите сили.

За разните други приготовления, като например приготвянето на дрехи, обувки, хляб и дори превързочни материали, аз вече не говоря: селищата отдавна са обложени за това и с натурален, и с паричен данък.

Няма да позволим на турците да ни изколят като арменците — разсъждават тукашните водачи на революционното движение, — а като отлагаме въстанието за неопределен срок, ние можем да допуснем да заглъхне македонският въпрос, да загубим твърдата почва, на която обстоятелствата ни позволиха да стъпим, и да изпуснем благоприятния момент за пълното освобождение на македонските българи от турско владичество.

В програмата на въстанието, доколкото ми е известно, влиза най-вече преселването на всички съществуващи чети в планините, увличането след себе си по възможност на всички жители на селището и нападане с партизански отреди на жандармерията, на войските едновременно и в разни, отдалечени една от друга точки с надежда по този начин да се попречи на съвместното действие на пръснатите по стратегическите центрове военни отреди. Оръжие и припаси няма да липсват, както твърдят комитетите.

Такива са плановете на местните македонски комитети. До каква степен ще успеят да ги изпълнят пред вид на взетите от нас мерки, аз не смея да се изкажа положително. Но смятам, без да преувеличавам значението на местната революционна организация, че едва ли може да се очаква тя да се разпадне само по мирен начин. В течение на миналите години тя е пуснала твърде дълбоко корени в населението, предизвикала е срещу всички българи твърде голямо озлобление у мюсюлманския свят и твърде много е разпалила постоянната ненавист на гърците срещу тях, така че българите при първия удобен случай ще се изложат на тежестта да се справят с всички въоръжили се против тях противници и преди всичко с властта, която, изглежда, губи търпение и тук е настроена твърде войнствено.

Освен това присъствието сега в Солунския вилает на Борис Сарафов и на неговия помощник Делчев, които действуват в съгласие с местния комитет, както и очакваният прилив на българи-македонци от Княжеството не като организирани чети, а като отделни лица може само да усложни предприетото дело за умиротворяване на областта.

Няма основание да се очаква непременно въстание на цялото българско, а още по-малко християнско население на Македония, но, както ми се струва, не може да не се имат пред вид едновременни революционни избухвания в различни точки на тукашната обширна област, както и възможността за прекомерна разправа от страна на турската власт и население не толкова със самите въстаници, колкото с техните доброволни или принудени укриватели.

Архив внешней политики России, Ф. Политархив, 1903, д. 1145, л. 186—191; оригиналът е на руски.

74

Съобщение на в. „Новое время" за недоверието на македонските българи към реформите[1]

27. III. 1903 г.

Ето какво казваше турчинът: „. . . Българското население на вилаета никак не познава истинското политическо положение. Нему е неизвестно дори последното руско правителствено съобщение. Въпреки неговото заявление, че в балканските безредици не ще бъде пролята дори капка руска кръв, то сляпо вярва на поповете, учителите и на другите водачи на комитета, че Русия тайно поддържа българите. . ."

Въобще водачите на българските комитети, а след тях и народът се отнасят недоверчиво и скептично към самите реформи. За пример може да служи реорганизацията на жандармерията. Към общото число от 80—100 християнски заптиета се прибавиха само 50 души. Тук има и гърци, и власи, и твърде малко българи. . . Без съмнение българските общини забраняват на своите членове да постъпват на турска служба. Те благодарение на ръководството на комитета са и основният елемент на безредиците в Македония. . .

Новое время, № 9720, 27. III (9. IV). 1903 г., с. 3; оригиналът е на руски.

[1] Думата е за австро-руския проект за реформи, съобщен на турското правителство на 8 февруари 1903 г. и приет от него.

75

Дворцовата канцелария препоръчва на Великото везирство да се съсредоточат войскови части в селищата с българско мнозинство

17. IV. 1903 г.

Бившият валия на Битолския вилает Един паша, запитан за мерките, които трябва да се вземат, за да се ограничат действията на българските чети, представи следния план:

Вместо да се пръска войската по селата и да се дава повод за оплаквания, по-целесъобразно е да се съсредоточи войската в центровете на казите в размер според значението на казата, но никога по-малко от една рота. В казите, гдето населението в мнозинството си е българско, като Охридска, Кичевска, Прилепска и Леринска, трябва да се поставят по-силни отреди. Освен това жандармерийски отделения да обикалят селата. За предпочитание е в центровете на казите да има най-малко по един табур. Ако жандармерията не е достатъчна, да се увеличи според местните нужди.

Н. и. величество султанът, до чието знание горното се донесе, заповяда Ваше височество да му докладва мнението си по този въпрос.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 200; оригиналът е на турски.

В успеха на тези опити те вярват малко и затова сега, без да предрешават въпроса за срока, те с всички средства подготвят населението към мисълта, че скоро ще започнат решителните действия, а четите развиват трескава дейност да вербуват в своите редове младите българи и въобще християните. Според сведенията, които имам, това вербуване върви не безуспешно независимо от това, че те са уверени в подавляващото превъзходство на противниковите сили.

За разните други приготовления, като например приготвянето на дрехи, обувки, хляб и дори превързочни материали, аз вече не говоря: селищата отдавна са обложени за това и с натурален, и с паричен данък.

Няма да позволим на турците да ни изколят като арменците — разсъждават тукашните водачи на революционното движение, — а като отлагаме въстанието за неопределен срок, ние можем да допуснем да заглъхне македонският въпрос, да загубим твърдата почва, на която обстоятелствата ни позволиха да стъпим, и да изпуснем благоприятния момент за пълното освобождение на македонските българи от турско владичество.

В програмата на въстанието, доколкото ми е известно, влиза най-вече преселването на всички съществуващи чети в планините, увличането след себе си по възможност на всички жители на селището и нападане с партизански отреди на жандармерията, на войските едновременно и в разни, отдалечени една от друга точки с надежда по този начин да се попречи на съвместното действие на пръснатите по стратегическите центрове военни отреди. Оръжие и припаси няма да липсват, както твърдят комитетите.

Такива са плановете на местните македонски комитети. До каква степен ще успеят да ги изпълнят пред вид на взетите от нас мерки, аз не смея да се изкажа положително. Но смятам, без да преувеличавам значението на местната революционна организация, че едва ли може да се очаква тя да се разпадне само по мирен начин. В течение на миналите години тя е пуснала твърде дълбоко корени в населението, предизвикала е срещу всички българи твърде голямо озлобление у мюсюлманския свят и твърде много е разпалила постоянната ненавист на гърците срещу тях, така че българите при първия удобен случай ще се изложат на тежестта да се справят с всички въоръжили се против тях противници и преди всичко с властта, която, изглежда, губи търпение и тук е настроена твърде войнствено.

Освен това присъствието сега в Солунския вилает на Борис Сарафов и на неговия помощник Делчев, които действуват в съгласие с местния комитет, както и очакваният прилив на българи-македонци от Княжеството не като организирани чети, а като отделни лица може само да усложни предприетото дело за умиротворяване на областта.

Няма основание да се очаква непременно въстание на цялото българско, а още по-малко християнско население на Македония, но, както ми се струва, не може да не се имат пред вид едновременни революционни избухвания в различни точки на тукашната обширна област, както и възможността за прекомерна разправа от страна на турската власт и населението не толкова със самите въстаници, колкото с техните доброволни или принудени укриватели.

Архив внешней политики России, Ф. Политархив, 1903, д. 1145, л. 186—191; оригиналът е на руски.

74

Съобщение на в. „Новое время" за недоверието на македонските българи към реформите[1]

27. III. 1903 г.

Ето какво казваше турчинът: „. . . Българското население на вилаета никак не познава истинското политическо положение. Нему е неизвестно дори последното руско правителствено съобщение. Въпреки неговото заявление, че в балканските безредици не ще бъде пролята дори капка руска кръв, то сляпо вярва на поповете, учителите и на другите водачи на комитета, че Русия тайно поддържа българите. . ."

Въобще водачите на българските комитети, а след тях и народът се отнасят недоверчиво и скептично към самите реформи. За пример може да служи реорганизацията на жандармерията. Към общото число от 80—100 християнски заптиета се прибавиха само 50 души. Тук има и гърци, и власи, и твърде малко българи. . . Без съмнение българските общини забраняват на своите членове да постъпват на турска служба. Те благодарение на ръководството на комитета са и основният елемент на безредиците в Македония. . .

Новое время, № 9720, 27. III (9. IV). 1903 г., с. 3; оригиналът е на руски.

[1] Думата е за австро-руския проект за реформи, съобщен на турското правителство на 8 февруари 1903 г. и приет от него.

75

Дворцовата канцелария препоръчва на Великото везирство да се съсредоточат войскови части в селищата с българско мнозинство

17. IV. 1903 г.

Бившият валия на Битолския вилает Едип паша, запитан за мерките, които трябва да се вземат, за да се ограничат действията на българските чети, представи следния план:

Вместо да се пръска войската по селата и да се дава повод за оплаквания, по-целесъобразно е да се съсредоточи войската в центровете на казите в размер според значението на казата, но никога по-малко от една рота. В казите, гдето населението в мнозинството си е българско, като Охридска, Кичевска, Прилепска и Леринска, трябва да се поставят по-силни отреди. Освен това жандармерийски отделения да обикалят селата. За предпочитание е в центровете на казите да има най-малко по един табур. Ако жандармерията не е достатъчна, да се увеличи според местните нужди.

Н. и. величество султанът, до чието знание горното се донесе, заповядва Ваше височество да му докладва мнението си по този въпрос.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 200; оригиналът е на турски.

76

Дворцовата канцелария съобщава на Великото везирство, че по донесение на английския консул в гр. Сяр българските революционери имали намерение да извършат атентати и в Цариград

5. V. 1903 г.

От серския мютесарифлък съобщават, че по донесение от английския консул в града[1] българските революционери имали намерение в близко бъдеще да извършат атентати и в Цариград.

Както се вижда от това донесение, понеже българите замислят да разширят революционната си дейност, налага се да се вземат всички предпазни мерки. След като горното донесение се докладва на Н. в. султана, той заповядва — понеже всички българи, които живеят в Цариград, принадлежат към някой еснаф, да се съобщи на съответните еснафбашии, че ще се държат отговорни за всички престъпления, извършени от лица, принадлежащи към техните еснафи.

Освен това, понеже не е допустимо българското духовенство да не знае що вършат българите под негово ведомство, твърде естествено е Българският екзарх да носи известна отговорност за деянията на българите. Заради това да се повика той във Великото везирство и като му се съобщи за станалите безредици в Солунско и Битолско и за донесението от серския мютесарифин, да му се заяви категорично, че всички тези размирници са под негово духовно ведомство.

Освен това да му се съобщи за заловеното оръжие в църквата в с. Горно Броди и също, че по признанието на заловените престъпници всички подстрекателства в Серско се вършат от българските учители в гр. Сяр и от председателя на църковната община.

След всичко това да се заяви най-категорично на екзарха, че в Цариград ще останат само онези българи, за които той гарантира и поема отговорност за поведението им, а другите ще бъдат изгонени от столицата. При това той трябва да даде списък на лицата, които според него не бива да останат в столицата. Тези лица да се изпъдят от Цариград в един-два дена.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 204—205; оригиналът е на турски.

[1] Английски вицеконсул в гр. Сяр е гъркът д-р Яни — б. р.

77

Доклад на френския генерален консул в Солун Стег до министъра на външните работи в Париж за солунските атентати[1] и наказателните мерки на османската власт спрямо българското население по време и след атентатите

7. V. 1903 г.

Господин министре,

Направих отчет за всеки ден по телеграфа на Ваше превъзходителство за серията от динамитни атентати, на които град Солун току-що стана театър. Твърде е мъчно да се изясни размерът и истинското значение на събитията. Ние не разполагаме досега с достатъчно данни, за да решим тези най-съществени въпроси. Дали атентатите са дело на изолирана група от революционери с анархистически наклонности? Произлизат ли те от двата големи комитета (Българския комитет или вътрешната организация) или те са продукт на един съюз между тези комитети, или най-после комитетите или единият от тях обмислено и целенасочено са благословили ръката на тяхното провеждане?

Ще бъде обаче преждевременно да се търсят и определят причините за тези атентати върху развитието отвън на българо-македонския въпрос.

Аз ще се огранича сега да възстановя изложението на фактите, вече познати от моите телеграми.

28 април. В 11 часа и 15 минути параходът на „Месажери Маритим" Гвадалквивир, току-що излизащ от пристанището, стана първата жертва на революционерите. Аз изпратих подробни сведения върху тази катастрофа в един доклад с дата 5 май и с печата на поддирекцията на консулските дела. Авторът на този атентат, един българин от Кюстендил на име Георги Манасиев[2], притежаващ български паспорт, редовно издаден от Варна, е взел на следната сутрин международния влак, но беше арестуван в Скопие по сведения, доставени от екипажа на Гвадалквивир. Неговото дело започва също днес пред военния съд, създаден под председателството на Едип паша.

Същия ден към 9 часа вечерта една експлозия от динамит стана пред машината на експреса от Константинопол в момента, когато влакът влизаше в града: избухването на бомбата беше предизвикано от една ракета, използувана в службата на железниците за даване на сигнали за тревога. Само една част от динамита направи експлозия: целият динамит изглежда беше поставен от доста неопитни ръце.

На следния 29 април към 8 часа вечерта аз се намирах в канцеларията си заедно с моя драгоманин г. Вернаца и г. Шублие[3], който беше дошъл в Солун по свои лични дела, когато газовото осветление изгасна внезапно и цялата къща потъна в тъмнина. Погледнах към улицата. Там беше съвсем тъмно. Няколко минути по-късно много експлозии се чуха из града, от които една особено силна. Моето впечатление беше, че е хвърлена във въздуха фабриката за газ, управлявана от един французин, който живее там със семейството си и че възползувани от тъмнината, злосторниците хвърляха бомби в града, за да всяват в него паника. Г. Вернаца се върна у дома пешком,

за да успокои домашните си. Г. Шублие изтича за новини, докато аз се опитвах да успокоя моето семейство и наблюдавах с нашия гавазин изходите на консулството, знаейки, че революционерите са убедени в това, че чуждестранните агенти не ще бъдат засегнати. Скоро след това пристигна нашият служащ експедитор г. Мале, той се намирал в едно кафене на открито към кея, когато осветлението изгаснало. Веднага след това една бомба била хвърлена в средата на консуматорите, убивайки едно момче от заведението. После научих, че един подобен атентат е извършен малко по-далече на терасата на една бирария, посещавана, както и първото кафене, изключително от европейци. Но там не е имало жертви.

Новините, които донесе г. Шублие, не бяха по-утешителни: Юзината за газ беше незасегната, но бяха хвърлили във въздуха Банк Отоман, която се намираше в пламъци. В околността революционери хвърляха бомби върху войската.

Скоро след това аз отидох при валията с двама колеги, чиито жилища са по-близо до моето, генералните консули на Англия и Италия. Валията бе вече излязал, за да отиде към Банк Отоман; ние също отидохме там, за да се присъединим към него. Но по пътя неговата кола пресрещна нашата. Ние видяхме при него и срещнахме генералния консул на Австро-Унгария, който се присъедини към нас.

Градът беше тогава почти изцяло изпразнен от войски: всички тези, които бяха задържани през светата православна седмица (великденската— б. р.) бяха вече изпратени към Феризович. Военната власт разполагаше само с два батальона (дружини) низами (войници — б. р.), няколко кавалеристи и един полубатальон от редифи (запасни — б. р.) от Прищина, непоправими грабители, на които преди всичко им бе запретено да излизат вън от казармата. По времето, когато бяхме при валията, току-що бе съобщено, че два батальона редифи от Смирна са пристигнали в пристанището и трябваше незабавно да слязат на брега. Валията ни увери, че всичко ще се направи, за да бъдат защитени нашите поданици; аз му посочих тези от нашите служби, за които помолих да се вземат специални предохранителни мерки; той ме увери, че ще държи сметка за моите желания. На следния ден му изпратих за това един лист с написани имена. Аз настоях също така с моите колеги на това — да се избегне всякаква намеса от страна на населението (разбира се, турското — б. р.) в потушаване на безредиците. Хасан Фехти паша ни увери, че имал пред вид това.

Върнал се в консулството към полунощ, аз останах в него до зори поради изключителната трудност за движение в града и поради опасността, която, изглежда, винаги заплашваше нашите поданици.

На разсъмване аз взех една кола, за да посетя нашите заведения (служби — б. р.), давайки си сметка за събитията през нощта. Душевното вълнение не бе стихнало в нашата болница, която се отделяше от Банк Отоман само с една тясна улица. Екипажът на Гвадалквивир, който се намираше там на подслон и прехрана, бе водил успешна борба с пожара в съседното крило на банката и бе спасил също нашето заведение. До болницата между главния корпус на зданието на банката, от който бяха останали само горящи развалини и Отоманската поща, която е насреща, се виждаха широки локви кръв, сред които един кон, с четирите крака смачкани, спирайки да диша с поклащане на главата. В града привечер, в момента на загасяването на газта, четирма души били слезли от кола

пред банката. Един от тях оставил една бомба върху гишето на пощата, която един гавазин прибрал, незнаейки какво е това. Тя избухнала в ръцете му, разкъсвайки го по един ужасен начин. Други бомби били хвърлени върху войниците на пост пред банката, някои от тях хвърлени и от прозорците на зданието. Един агент от полицията и един войник били — единият тежко ранен, другият убит на място. Скоро след това станала експлозията от една мощна мина под земята. Една от стените на банката се съборила върху германския клуб, който се опира до нея и върху двора на един от главните хотели на Солун. Портата на оградата била паднала върху управляващия германското консулство, който в момента на изгасването на осветлението, бил излязъл от клуба с няколко други лица. Развалините от стената бяха убили на място един от нашите служещи, г. Ото Трумплер, швейцарец под френско покровителство, познат като твърде много почтен търговец, женен и баща на две деца, както и един обущар италианец, баща на много деца. След това изровиха от същите развалини тялото на един дребен продавач на тютюн, който в момента на експлозията затварял бутката си, разположена точно насреща на банката. Мнозина германци и австрийци бяха ранени на същото място, един от тях твърде тежко. В двора на хотела, който служеше за жилище на един италиански шивач, този последния бе смъртно ранен, две от неговите деца получиха също тежки рани.

Малко по-далеч, но в същия квартал, двама младежи, укрили се в една къща, съседна с германското училище, бяха се укрепили срещу полицията и войската, върху която бяха хвърлили много бомби.

Много снаряди бяха хвърлени в двора на училището, но без да причинят големи щети. Единият от тези младежи избягал, другият бе убит. Неговият труп, който натовариха пред мен върху една каруца, бе на млад мъж на около 20 до 22 години и носеше европейски дрехи, доста износени: това е общият тип на извършилите престъпленията, които бяха арестувани или убити тази нощ или на сутринта, носещи бомби или патрони с динамит.

Отправяйки се към завода за светилен газ, аз установих причината за внезапната тъмнина, в която бе потънал градът. Една динамитна бомба беше изцяло разрушила главния газопровод на едно място, където той пресичаше един дол под шосеен мост. По-нататък забелязах белезите на една експлозия, с която са се опитали безуспешно да възпламенят петролните складове.

През цялата нощ се извършваха арести и преследвания на известно число от злосторници, които се защищаваха с хвърляне на бомби, други бяха убити при бягство, а трети накрая, както ми се казва, бяха убити, след като се бяха предали. Подобни битки ставаха чак следобед на 30. Последната схватка имаше за театър една къща, съседна на зданието на сестрите, предизвика също едно живо вълнение сред нашите вярващи и сред моряците от Гвадалквивир, които се смятаха за прицелна точка след престъпното деяние с подпалването на кораба.

Аз срещнах при обиколките, направени в града през този ден, не по-малко от петнадесетина каруци от чистотата да возят открито от един до три трупа. Аз основателно се страхувах да не би репресиите при дадени обстоятелства да не се изродят в кланета. Завръщайки се към 4 часа от болницата, аз намерих у дома един французин, който ми разказа, че трима бегълци били заклани в неговата къща, в присъствието на неговото семейство.

Тук приложено, Ваше превъзходителство, ще намерите препис от едно писмо, което той ми изпрати по мое искане, за да се установят фактите. Аз го взех веднага в колата заедно с един италианец, който бе свидетел на същата сцена, и ги заведох в конака. В момента на моето пристигане валията излизаше, за да се представи в града; той беше вече обходил през сутринта кварталите на града с най-големите безредици, отправяйки от колата много уверения на народа, за да го успокои, като казвал, че войската и полицията са в състояние да поддържат реда и че който се опита да им се противопостави, ще бъде жестоко наказан. Личните разположения бяха прекрасни, но той трябваше да се убеди веднага, че злоупотребата с властта бе извършена. Хасан Фехти паша ми благодари за моето съобщение и ме увери веднага за своите заповеди по начин най-формален и строг. Аз узнах след това от лица, които бяха видели да се убиват на улицата много пленени, докато един офицер започнал да обикаля улиците към 5 часа, за да запрещава формално да се убиват или да се бият задържаните лица и да се използува оръжието само срещу тези, които се защищаваха с помощта на оръжие или бомби. Тази заповед била изпълнявана и след това не смятам, че се е извършвала сцена на клане.

Много е трудно да се установи точно броят на българите, които са намерили смъртта си през нощта на 29-и и през деня на 30-и. Пресмятанията варират от цифрата 35, дадена от валията, до повече от 300 (триста) най-малко, ако ще трябва да се повярва на мнозина европейци, повечето от тях германци и австрийци, които обитават западните квартали на града, където живее българското население. Официалната цифра от 30 до 40, която е приблизителна на погребенията, направени в българското гробище, ми изглежда доста малка, тъй като аз си спомням, че видях лично да прекарват не по-малко от двайсетина трупа. Служителите говорят, че 112 българи са убити, тази цифра изглежда доста вероятна, но невъзможно е да се съберат относно това точни данни: не ще се узнае и чак след завършване на провежданите дела, колко много са арестуваните лица и особено, от друга страна, като се знае, че са пристигнали в Солун през последните два или три месеца много българи от вътрешността, без да се водят за жители на града, и на които никой без съмнение не ще забележи изчезването. Разбира се, трудно е да се каже какво е станало с труповете, които не са били закарани в гробищата, но изглежда вероятно, че всички не са били там пренесени. Ето за това и един пример: един италианец и един германец, които са дали сведения в техните консулства, са видели албанци да счупват вратата на една българска църква и убили свещеник, който се намира в нея. Уверяват ме, че след това никакъв труп на свещеник не бил пренесен в гробището.

Репресията от атентата от 29-и беше, както можеше и да се очаква, случай или повод на известен брой престъпни дела: един грък, гавазин на френското търговско училище, стана жертва на едно от тях, най-малко именно този факт в тук приложеното писмо на г. Жиро, адресирано до мен, е съвсем точен. Аз връчих копие от това писмо на генерал-губернатора, който ми обеща, че ще нареди по този случай една строга анкета.

Колкото и да са печални тези установени насилия, може да се каже, че те бяха сравнително редки и трябва да бъдем доволни, че не последваха повече атентати, извършени от българските злосторници през нощта на 29 и през деня на 30. Като общо правило мюсюлманското население беше

държано настрана от репресията и войската изпълни своя дълг с едно хладнокръвие, което не може да не се смята заслуга.

Безспорно този щастлив резултат се дължи преди всичко на заповедите, изпратени от Цариград, където трябва да са разбрали, че ще е от полза за Турция да не допусне от себе си каквато и да е „жестокост“, която би могла да контрабалансира в мнението на Европа ужаса, предизвикан от българските атентати. Но съм длъжен да отдам почит и на усилията от страна на нашия генерал-губернатор по отношение да се държи настрана мюсюлманското население. Неговото поведение беше така енергично, колкото и коректно и общественото мнение смята, че ако бяха избягнати големи нещастия, това се дължи на неговото лично влияние и на примерите от смелост и хладнокръвие, които той показвал многократно при обиколките в открита кола на кварталите с безредиците. Офицерският корпус също даде доказателства за дисциплина и хладнокръвие и не може да се държи отговорен като цяло за няколкото екцесии, неизбежни при подобни обстоятелства.

Обратно не може да не се каже за неподготвеността, показана от полицията в Солун, която допусна да се подготвят безнаказано последните атентати.

Един голям брой млади хора без всякаква работа бяха дошли в града от няколко месеца насам и беше открито у тях доста големи количества от динамит и бомби. Полицията, изглежда, че не се съмняваше в нищо и щом като мина великденската православна седмица, по време на която големи предохранителни мерки бяха взети, гарнизонът в Солун бе поставен в най-окаяно положение и мерките на полицията сведени до крайни предели.

Невежеството на полицията изглежда още по-необикновено, особено в съседство на Отоманската банка, от дълго време показвана от мълвата сред обществото като обект на революционерите, където се съсредоточаваше активността на последните. Редица хора бяха забелязали съюзените лица и придошлите няколко непознати младежи, които се хранеха в трите български ресторанта, от които единият е точно насреща на Банк-Отоман. Директорът на Агенцията (на банката — б. р.) беше също много изненадан от тях и сигнализира това нещо още сутринта на 29 (април — б. р.) на комисаря на кварталната полиция; той бе поискал от него да вземе предохранителни мерки в хотелите и магазините в съседство (на банката — б. р.)- Комисарят му бил отговорил, че не бивало да се безпокои от нищо, тъй като градът е спокоен и полицията си е намясто.

Не щеш ли обаче, още на другия ден бе установено, че банката бе разрушена от взрива на една подземна мина, за която входът се намери в подземието на една бакалничка, разположена почти насреща на банката. Тази бакалничка бе взета по наем доста скъпо през последния месец септември от един българин на име Марко[4], който бе направил тогава като първа покупка на стоки за около 20 турски лири (420 франка). Оттогава нещо не бе се случвало с него. Само непознати лица идваха в бакалничката и я напускаха с пакети, обвити в хартия, почти винаги доволни на глед. Когато някой купувач се явяваше, стоката, която търсеше, се оказваше изчерпана, казваха му да дойде на другия ден, за да имат време да я получат, тъй като се намирала в митницата. Бакалинът бе платил в аванс за няколко месеца своя абонамент на компанията за доставка на вода (Водния синдикат — б. р.).

От зимника на тази бакалничка водеше един тунел с около един метър височина, дълъг около 13 метра и завършващ под едно крило на основите на банката. Тук приложена, ще намерите, Ваше превъзходителство, репродукцията на един от плановете на този тунел, възпроизведен върху кариран лист и който служеше на работниците. Ще забележите педантичната точност на данните, нанесени върху тези планове. За забелязване е, че работниците са разполагали с пълен комплект от инструменти, тунелите се проветрявали с едно голямо ковашко духало (мех), което бе поставено в подземието (зимника). Общото убеждение в Солун е, че фалшивият бакалин, който бе на възраст около четирдесет години, сигурно е инженерен офицер от българската армия. Той е изчезнал след експлозията и не изглежда да е в числото на мъртвите,

Експлозията от тази работа била предизвикана от един фитил за мина (Бикфордов фитил-шнур). На един метър встрани от отвора на този тунел бил издълбан преди това друг, който бяха запушили със земята, изкопана от втория, като за него пък използували една тясна канализация за прокарването на два еднакви фитила. Скритият край на тези фитили беше закачен с една връв на греда в зимника; но престъпниците, желаейки без съмнение експлозията в първия тунел да стане само след тази на банката, вместо да възпламенят направо там огъня, се бяха задоволили да запалят отдалеч хартии, потопени в газ. Вероятно е, че въздушният тласък, който се създал в тунела, недостатъчно засяга първата мина, като изгасва огъня от хартиите и попречва на катастрофата да получи огромни размери. Сега се заемат да издирят отново крайния резултат на тази работа.

В бакалничката и в подземието ѝ се намериха няколко бутилки, завързани с тънки връвчици. Предполага се, че те съдържат нитроглицерин; чака се да ги вземат, след като се създаде за това специална комисия.

Слепотата на полицията, която е допуснала такива големи работи да станат в непосредственото съседство с банката, също че значителни количества динамит и бомби са били внесени или направени в Солун, и накрая, че непознати и подозрителни лица са могли да идват и излизат незабелязани от нейните агенти, изглежда тук така необикновено, че според мнението на много хора, тя не ще може да се обясни освен само с една дума, че полицията си е затваряла очите чак докато българите сигнализираха за себе си с един внезапен удар, за да предизвикат най-строги репресии.

От моя страна не бих желал да повярвам на един така опасен макиевелизъм от страна на турската власт и съм уверен, че валията на Солун, Хасан Фехти паша никога не ще допусне в каквато и да е мярка подобни сметки. Уверен съм обаче, че следва да се сигнализира този слух, че може да се приеме от някои вестници било на Запад, било най-вече в Българското княжество.

По мое мнение достатъчно е да се обяснят тези факти, като се отнесем до това, което се знае за безредието, което царува в Отоманската администрация: когато се поставяше въпрос преди няколко месеца да се реорганизира полицията и жандармерията, това е, както се помни, за същите шефове на тези служби, за което се проверяваше. След като това, което трябваше да се случи, пак също старият шеф на полицията в Солун е който председателствува всички анкети, насочени срещу авторите на атентати с динамит и против техните съучастници. Можем да се страхуваме само, че при подобни обстоятелства това, което полицията би могла да открие

с естествена находчивост, да не се провали от грижата да прикрие своите собствени грешки.

Без съмнение би могло да се говори много върху отчаяната смелост, която българските революционери проявиха при изпълнението на техните престъпления; разбира се, трудно е да се води борба срещу решимостта на люде, които правят саможертва своя живот. Всеки ще си обясни също, че един изолиран атентат би могъл да се извърши, но не и това, че може да се организира един заговор доста голям, като се има пред вид един така многоброен състав от участници, и то почти всички външни за града; и особено нищо не оправдава тези, които са могли без знанието на полицията да турят в действие материални средства, които се използуваха в Солун през дните 28-и, 29-и и 30-и април.

Остава да се кажат няколко думи за мерките за защита, които бяха взети вследствие на тези атентати: въведено бе военно положение. Правителството се видя задължено да утвърди мерките на полицията, от които първата се състои в забраната на всякакво движение в града един час след залез слънце. Това е тук едно притесняващо разпореждане без съмнение, но напълно оправдано от станалото. Учредяването на един военен съд с задача да съди по съкратена процедура авторите на анархистичните престъпления, извършени от българските революционери, ми изглежда също така, че ще създаде защита за мирното население от всякаква религия и народност. Този съд отнема всякакво оправдание за масови екзекуции, на които обществената сила или мюсюлманското население биха се подмамили да ги извършат.

Военният съд заседава при закрити врати. Аз току-що присъствувах на едно от първите заседания: то се отнасяше до разпита на лицата от екипажа на Гвадалквивир и до очната среща с предполагаемия автор на атентата, извършен на този кораб. Този извънреден съд ми остави, това трябва да го кажа, много по-добро впечатление във всяко отношение, отколкото наказателният съд, на който беше поверен през 1900 г. процесът на българските революционери в Солун.

В заключение мерките, взети досега, за да се спре в Солун курсът на атентатите, изглеждат добри и ефикасни. Гарнизонът, достатъчно многоброен, е съставен от редифи и войници от Мала Азия, чието поведение е съвършено.

Има съмнение само, че престъпниците, свързани с авторите на последните атентати, се укриват все още в града, че очакват мерките за наблюдение да отслабнат, за да извършат нови атентати, за които те са определени, и прозорливостта, която полицията е показала досега, никак не може да устои срещу тази опасност, но накратко целият град ще достигне доста бързо до един нормален живот само ако положението във вътрешността на Македония все повече престане да бъде обезпокояващо.

Приемете уверенията, които имам... и пр.

/под. Л. Стег/

Ministère des affaire Etrangères de France. Archives Diplomatiques. NS., Turquie, vol. 31, f. 155—170; оригиналът е на френски език.

[1] Солунските атентати са дело на кръжока на крайните революционери, т. нар. „гимиджии", начело с Йор. п. Йорданов (Орцето). С тях те целяха да предизвикат

намесата на Европа за освобождението на Македония. С безпримерния си героизъм и своята смърт те изкупиха греха си за причинените страдания и за пролятата кръв на невинни хора. Вж. Павел П. Шатев в Македония под робство, Солунското съзаклятие (1903), С., 1934.

[2] Георги Манасиев. Под това фалшиво име бил изваден паспортът на Павел П. Шатев, родом от Кратово, член на революционния кръжок и автор на посочената книга и на книгата „Заточениците във Фезан". След Втората световна война умира в Скопие, преследван като българин.

[3] Макс Шублие, дългогодишен консул на Франция в Скопие и автор на трудове върху Източния въпрос.

[4] Това е членът на кръжока на „гимиджиите" Марко Ив. Бошнаков от Охрид.

78

Доклад до Великото везирство от главния инспектор на румелийските вилаети[1] относно преброяването на населението

14.V.1903 г.

Няма нужда да се доказва колко е необходимо за една държава да знае числеността на населението си. Дори и да не бяха станали размириците в румелийските вилаети, пак преброяването на жителите в тази област е потребно, а особено при сегашните обстоятелства то е повече от належащо.

Една от главните пречки за преброяване на мюсюлманското население е обичаят да се крият жителите от женски пол. Затова някои предлагат да се описват само жителите от мъжки пол, обаче вместо това по-добре би било да се разправи на разбираем за населението език ползата от преброяването.

Що се отнася до преброяването на християнското население, аз не съм съгласен с предложението на някои, че от това ще излезе някаква вреда за държавата, защото според досегашните сведения мюсюлманското население е повече от християнското.

Освен това, понеже интересите на гръцкото население са противни на българските и сръбските интереси, може да се разчита на неговата вярност и преданост; заради това в интереса на държавата е да се увеличи числото на патриаршистите, та по този начин българите да останат в малцинство.

Сръбското население досега не се е показало неблагонадеждно, но ако в бъдеще прояви някои безчинства, не е опасно, защото е малобройно, та лесно ще можем да се справим с него.

Влашкото население досега не е създавало никакви мъчнотии на държавата, та и занапред не е вероятно да се поддаде на чужди влияния.

Що се отнася до населението в Шкодренския вилает, то не представя никаква опасност поради раздроблението на племена, следователно и то може да се запише към съответните му общини. Такива малки племена не могат да се проявят в нежелателни действия, освен ако се насъскат и подкрепят от някоя външна държава.

В допълнение на горесказаното трябва да прибавя и това, че за да се извърши правилно преброяването и за да се даде възможност за укриване и неверни сведения, ще трябва да се предвидят строги наказания както за настойниците, тъй и за старейшините.

Документи за българската история, т. IV, Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 270; оригиналът е на турски.

[1] Тази длъжност се създава съгласно с австро-руския план за реформи от началото на 1903 г. Хилми паша бил назначен за главен инспектор.

79

Управляващият руското консулство в Скопие Менделщам с телеграма съобщава на Външното министерство в Петербург за насилията по отношение на българите в Македония

Скопие, 25. VI. 1903 г.

Изпълняващият длъжността на австроунгарски консул и аз вчера се върнахме от обиколката на вилаета. Ние посетихме Радовиш, Щип, Карбинци, Кочани, Злетово, Кратово, Паланка, Куманово и всички разположени по пътя ни селища. Разпитахме близо 800 селяни. Разпитът на селяните даде най-ужасни резултати. Положението е повече от критическо. Заповедите на главния инспектор почти никъде не са изпълнени. Християнските бегчии почти навсякъде са без оръжие и знаци, а старите турски са останали и те на местата. Редифите и илавето безнаказано убиват, изтезават, грабят българските селяни и изнасилват техните жени и дъщери. Селяните на мюсюлманските села всекидневно нападат християнските. Турските власти не само открито покровителствуват злодеите, но взимат дейно участие в техните подвизи. Всекидневно отреди от жандарми обхождат селата с цел да търсят оръжие и извършват при това нечувани зверства, завързване и обесване на дърво, биене с бастон, стягане на черепа с ремък и други още по-отвратителни наказания се прилагат в пълен ход и понякога довеждащи до смърт. Войниците безчестят жените пред очите на бащи, мъже и деца. Населението от много села се е разбягало и блуждае по планините. Труповете на убити българи твърде често се обезобразяват по отвратителен начин. Произволните арести продължават. Ние лично прегледахме следите от раните и побоите, нанасяни на селяните, от които мнозина едва се движат. От разказите на македонците лъха правдивост. Според моето дълбоко убеждение населението на Македония не ще изтърпи дълго сегашното положение и скоро ще бъде принудено от самите турци да въстане поголовно. Подробен отчет ще изпратя след три дни, след което смятам да посетя Тетово и Гостивар.

Дипломатическая переписка. Реформы в Македонии, 1902—1903, С.-Петербург, 1906, с. 66—67; оригиналът е на руски.

80

Управляващият руското консулство в Скопие Менделщам препраща на Министерството на външните работи копие от доклада си до руския посланик в Цариград за насилия над българското население във вилаета Скопие

5. VII. 1903 г.

С телеграма от 24 юни известих на Ваше Високопревъзходителство за най-важните впечатления, получени от мен по време на пътуването ми из източната част на Скопския вилает. Сега, препращайки на Ваше Високопревъзходителство общ протокол, съставен от мен съвместно с австро-унгарския консул г. Пара, считам за свой дълг да изкажа най-подробно становището си за общото положение в изследваната от нас част на Македония, а също така и да предложа някои мерки, които, ако не са в състояние да предотвратят, то поне да отсрочат кризиса.

Както Ваше Високопревъзходителство ще може да види от нашия протокол, то положението на нещата в източната част на Скопския вилает може да се охарактеризират само с една дума: „анархия". Мюсюлманското население продължава, както и преди, да гледа на християните като на беззащитни роби, чиито живот и имот се намират в пълно тяхно разпореждане. Поради това всяко българско село е държано в постоянен страх или от жителите на съседните мюсюлмански села, или ако това е чифлик, от своя груб тиранин-бей. Като тирани се явяват обикновено и мюсюлманските бекчии (полски пазачи), в повечето случаи оставащи в българските села въпреки назначаването на християнски пазачи, които при тези условия не се ползуват, разбира се, с никакво влияние и при това обикновено не притежават нито отличителни знаци, нито оръжие.

Местните власти, както изглежда, никак не се проникват от хуманните циркуляри, с които (в крайна сметка според неговите думи) ги засилва главният инспектор. Прословутата експедиция за преследване на комитаджии и конфискация на пушки почти винаги се обръща в поход против неприятеля, който се оказва всеки български селянин. Предава ли селото оръжие или не — безразлично: и при единия, и при другия случай се бият мъже, а понякога се подхвърлят на най-отвратителни изтезания, жени и дъщери твърде често се изнасилват, а имуществото непременно се разграбва. След това отредът се отдалечава, водейки със себе си „пленниците", които по пътя се подхвърлят отново пак на толкова жестоки побои, че някои от тях умират. Като резултат от такъв поход се явява, разбира се, бягството на селяните от опозорените и разорени пепелища и засилването на революционната пропаганда в дадена местност.

Населението на селата, а така също и на градовете в Скопския вилает страда обаче не само от тези периодически набези, то има и своите постоянни тирани. Под това име аз разбирам, първо, прословутите илаве (допълнителни войски), второ — редифите (резервистите) албанци. Подвизите на Прешовския допълнителен табор, вече отдавна известни на Ваше Високопревъзходителство, се разкриха в още по-ярка светлина в приложения протокол; Лангазският допълнителен табор в Куманово се държи никак не по-добре, съперничейки със своите предшественици в грабежи и убийства. Що се

отнася до редифите албанци, то е достатъчно да се посочи баталионът на Гилянския полк в Егри паланка, държащ в страх целия град; по време на пребиваването ни там безобразията, извършвани от тази орда пред нашите очи, взеха такива размери, че ние трябваше по телеграфа да поискаме от Хилми паша отдалечаването на баталиона от Паланка; днес той „охранява" безопасността на жителите на Скопие. В този полк служеше убиецът на покойния Г. С. Щербин — Ибрахим.

Необходимо е да се отбележи, че турската прокуратура в Македония провежда крайно оригинално гледище, съгласно което углавните престъпления се преследват единствено при оплакването на потърпевшите. Поради това многобройни престъпления, за които жителите от страх пред отмъщението на мюсюлманите или просто от чувство на срам (при изнасилвания) не съобщават на властите, остават безнаказани. Затворите се пълнят не с престъпници, а с люде, арестувани по най-неоснователни доноси или просто по подозрение в неблагонадеждност.

Въобще трябва да се признае, че провинциалните власти вършат всичко зависещо от тях, за да възбуждат срещу себе си българското население. Така в последно време те изнамерили начин на заточаване в родното място. Ако например „подозрителният" човек се е родил във Велес, но вече от 30 години живее в Куманово, гдето има семейство и упражнява някаква професия, той бива извикан един прекрасен ден в полицейското управление и се интернира в родното място, понякога без семейство, което бива предоставено да умре от глад. Впрочем интернирането, както е известно на Ваше Високопревъзходителство, е любима мярка на Хилми паша, виждащ в нея лекарство против всички беди.

От разпитите на селяните, работещи по изграждането на шосирания път от Паланка до Куманово, се е изяснило, че при разпределянето на работата се нарушава най-елементарната справедливост, селяните почти винаги работят тройно и четворно повече от определеното време; откъсват ги от полската работа в най-напрегнатия сезон. Ние чувахме също така и многобройни оплаквания срещу откупната система. Остава само да се съжалява, че твърде рационалният проект на Хилми паша, премахващ тази система, не бил приет от светлейшата Порта.

Смятам за свой дълг да представя на благоусмотрение на Ваше Високопревъзходителство проект мероприятия, които биха способствували по мое мнение (споделяно и от австроунгарския консул) да успокоят за известно време населението на Скопския вилает.

I. Необходимо е незабавно да бъдат уволнени и предадени на съд виновните в насилия длъжностни лица.

II. Всички илави и редифи от албанците трябва да бъдат заменени с други, повече дисциплинирани войски.

III. За убийства, грабежи и насилия над мирните жители войниците трябва да бъдат съдени по закона за военно време.

IV. На башибозука, т. е. на частните мюсюлмански лица, трябва да бъде забранено участието в действия против въстаниците и за участие в нападения над християнски села те трябва да подлежат на военнополеви съд.

V. На селяните, избягали от селата си след набезите, трябва да бъде разрешено възвръщане.

VI. Лицата, арестувани по обикновено подозрение, трябва да бъдат освободени.

VII. Властите трябва да се въздържат от произволни арести и интернирвания.

VIII. Престъпленията трябва да бъдат преследвани от прокуратурата независимо от оплакванията на пострадалите.

IX. Комисията, пътуваща заради изследване на някакво произшествие, не трябва да ограбва селяните. Разходите следва да бъдат за сметка на хазната.

X. Мюсюлманските бекчии (полски пазачи) трябва окончателно да изчезнат от християнските села.

XI. Десятъкът е необходимо да се взема според проекта на Хилми паша.

XII. Пътната повинност на селяните е необходимо да бъде урегулирана.

Срува ми се, че в случай на приемане от страна на Портата на всички тези точки, ще е възможно да се разчита на известно подобрение на положението. Но, както е известно, между приемането на думи и провеждането на дело винаги има голяма разлика. От пътуването си из Скопския вилает аз добих убеждението, че старият дух на мюсюлманска нетърпимост както преди витае над нещастната страна и не позволява тук да проникне благотворното веяние на реформата.

Дипломатическия переписка. Реформы в Македонии, 1902—1903, С.-Петербург, с. 68—71; оригиналът е на руски.

81

Австрийският посланик в Цариград барон Гизл съобщава на барон Калице за исканията на Вътрешната организация, изложени му от Тома Карайовов[1]

7. VII. 1903 г.

Когато на 5 т. м. напущах София, един непознат дотогава за мен 35-годишен господин ми се представи във вагона като Т. Карайовов, адвокат в София, шеф на Вътрешната македонска организация. Той ме помоли за един разговор.

Той бил избрал нарочно този момент, за да може да разговаря необезпокояван и незабелязано, и молеше да запазя разговора в тайна, изключвайки естествено само моето правителство. За този разговор освен него знаели само две личности.

На моя въпрос, защо се е обърнал тъкмо към мен, а не към нашия представител в София и от чие име говори, Карайовов отговори:

„Тъй като Вие познавате положението не само в България, но и в Турция, ние Ви намираме за удобен посредник пред посолството и пред Вашето правителство."

„Аз говоря от името на Вътрешната организация, на всички комитети не само в България, но и в Македония, ако искате, от името на всички български македонци."

Аз ще предам точно думите на Карайовов, както следва:

По време на разговора, който продължи около половин час, аз слушах внимателно моя събеседник и го прекъсвах само с кратки подпитвания, за да се уверя, че съм го разбрал правилно или да добия обяснение за отделни подробности по програмата на организацията.

Карайовов ми каза главно следното:

„След унищожаването на официалните комитети от страна на българското правителство за водачи на Централния комитет бяхме избрани Станишев и аз."

„На този комитет, към който принадлежи и Борис Сарафов и който се нарича и „Вътрешна организация", са подчинени всички филиални комитети в България и Македония."

„Вие добре познавате двете [задачи] на българските македонци — ние досега сме се борили и ще се борим, за да осигурим за тях живот, достоен за човека, и свобода."

„Нашите надежди естествено са насочени към подкрепа от страна на Европа, на първо място, на сродната по кръв Русия, и към активна помощ от своя народ в България."

„Ние в тях сме се измамили и повече не се надяваме."

„Първото голямо разочарование беше назначаването на господин Фирмилиан, последното бе преследването на македонското движение от сегашното българско правителство."

„Руските консули в Македония са враждебно [настроени] към нас; присъединяването към България изглежда невъзможно; затова ние работиме само за Македония и за нейното освобождение от турско иго."

„Но заради това ние няма да се откажем от нашата българска народност."

„Сегашното положение Ви е познато. Ние бяхме въоръжили голям брой чети, голяма част от които бяха унищожени от турците."

„Ние и занапред ще се борим и ще подготвяме обща революция."

„Досега ние нямахме успех, понеже нямахме подкрепа отвън."

„Граф Ламсдорф ни каза, че царят се интересувал от нашата съдба, и ни предупреждава за мъдрост и търпение; той не ни даде определени обещания."

„Още миналата година в конференции беше разисквано между водачите на движението и по-късно бе решено да се замоли Негово Величество царят и крал Франц Йосиф за защита на македонските българи и те да бъдат поставени под протекторат в Негово Величество."

„Главна заслуга за [взимането на] това решение е имал загиналият организатор на активната борческа агитация — Делчев."

„Целта на този разговор е да донесете тази молба до Вашето правителство."

„Ние ще направим всичко, за да направим възможен патронажът на Вашето Величество: беше разисквано преминаването на всички македонски българи към католицизма; при това имаше мъчнотии, но ние сме готови да поемем пълната отговорност за реализирането на уния с Рим или да признаем духовното върховенство на Карловацкия патриарх".

„Това е последната стъпка, която правим, преди да се доверим само на издръжливостта в борбата."

„Да прекъснем борбата още сега не ни се струва полезно."

„Македония е разделена на революционни райони, всеки от които има по 1—3 чети „като личен състав", които според нуждата се подсилват от населението."

„Аз няма да Ви излъжа, ако кажа, че този „личен състав" общо наброява само 3—4000 души."

„Някои чети, като тия на Алексо Поройски, Дончо, които са по-скоро разбойници, отколкото въстаници, са се изплъзнали от нашето ръководство, други 3—4 чети се подчиняват на генерал Цончев, който е в опозиция спрямо нас."

„Недостатъчните реформи, чието прокарване все още е съмнително, изстъпленията на турските войници, отчаянието на населението и предстоящият глад правят много вероятно избухването на обща революция."

По време на разговора Карайовов ми потвърди информациите, които получих по-рано в София за програмата на Вътрешната организация, изпратени на 29 юни т. г. под № 83, до кралския и императорския шеф на генералния щаб с изключение на заканите за динамитни атентати против правителството в София.

„Ние бяхме против динамитните атентати в Солун, които бяха извършени, преди да можем да ги възпрем, отговори Карайовов; ние ще се опитаме да принудим и правителството да води национална политика, но ние не готвим никакъв атентат срещу живота на княза."

Когато Карайовов завърши, аз се ограничих да отговоря, че съм само чиновник на правителството и че не мога да направя нищо, освен да съобщя същото.

Той вероятно знае, че между правителствата на Австро-Унгария и Русия има съглашение, чиято двойна цел е запазването на общия мир и мира на Балканите, както и подобряването на живота на македонците по законен път, чрез въвеждане на полезни реформи.

Молбата, която той поднесе и която е дълбоко пронизана от революционната идея, макар да настоява само за патронаж, е противна на съглашението и може да създаде огромни затруднения, които биха се появили при всяка подобна намеса от страна на кр. и импер. правителство.

Впрочем от последната бележка го попитах дали Комитетът ще прекрати борбата, ако реформите дадат явен резултат и ако условията за съществуването на македонците явно се подобрят.

„В такава възможност ние не вярваме и ние ще сложим оръжието само когато „европейската контрола" ни даде гаранция за постоянно подобряване на положението", ми отговори Карайовов.

„Лично аз съм от Скопие, от години изучавам турски език и съм се явил на изпит в Правната академия в Цариград, за да постъпя на държавна служба."

„Изпита съм взел, но искането ми да бъда назначен бе отхвърлено. Така от мирен поданик аз постепенно станах революционер."

Карайовов ме напусна на гарата Вакарел, за да се върне в София.

От това изложение, което освещава един особен момент в развоя на македонското движение, аз бях уверен, че на това движение започват да му липсват материални средства за борба в Македония и че затова неговите водачи търсят изход от неудържимото положение в една, макар и само морална намеса в тяхна полза и ако това не стане, в увличане на България.

Т. Томоски. Документи од Виенската архива за Македонија од 1879—1903, Скопје, 1955, с. 125—128; оригиналът е на немски.

[1] Т. Карайовов, един от дейците на македоно-одринското движение в България и в Турско, роден в Скопие. След II македонски конгрес 1895 г. — и. д. секретар на Върховния македонски комитет. По-късно секретар на българското търговско агентство в Битоля и в Одрин. Близък на вътрешните дейци. След разцеплението по време на X македоно-одрински конгрес — подпредседател на ВМОК начело с Хр. Станишев. По време на Хуриета един от инициаторите за създаването на Съюза на българските конституционни клубове.

82

Възвание на главния щаб в Битолския революционен окръг, с което се провъзгласява Илинденското въстание

15. VII. 1903 г.

„Братя!

Най-сетне многоочакваният ден за разправа с вековния ни душманин дойде вече.

Кръвта на нашите невинно загинали братя от турската тирания вика високо за отплата.

Погазената чест на нашите майки и сестри иска възстановяването си!

Стига толкова мъки, стига толкова позор!

Хилядо пъти по-добре смърт, отколкото срамен[1] и скотски живот.

Определеният ден, в който народът из цела Македония и Одринско ще трябва да излезе явно с оръжие в ръка срещу душманите, е 20-й юлий.

Последвайте, братя, вашите началници в този ден и се съберете под знамето на свободата.

Упорствувайте, братя, в борбата! Само в упорство и дълготрайната борба е спасението ни.

Нека Бог благослови правото ни дело и деня на въстанието.

Долу Турция! Долу тираните! Смърт на душманите!

Да живее народът! Да живее свободата! Ура!

Целуваме ви братски Щабът"

НБКМ — БИА, II. В — 765.

[1] В оригинала думата не се чете ясно.

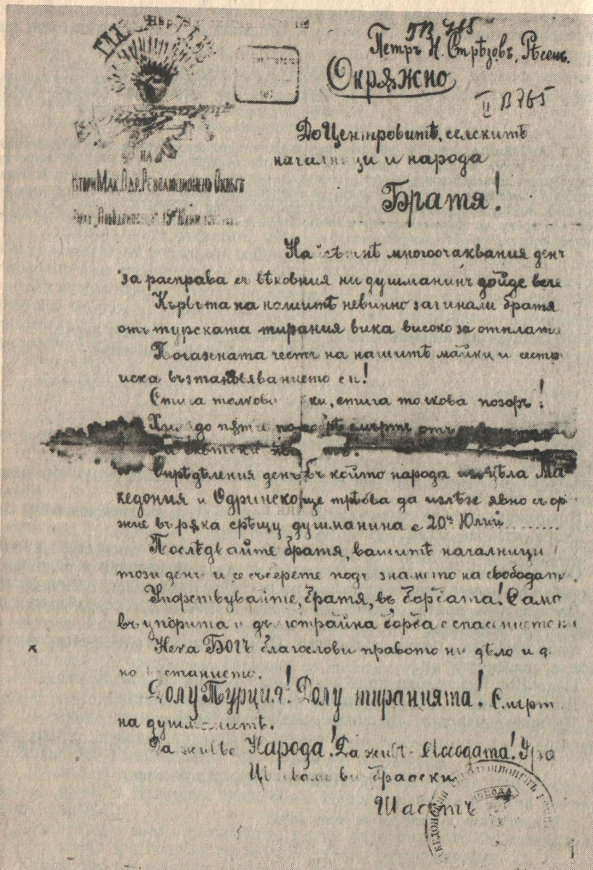

Окрѫжно

До Центровитѣ, селскитѣ началници и народа

Братя!

На[illegible] многоочаквания день за расправа съ вѣковния ни душманинъ дойде вече.

Кръвьта на нашитѣ невинно загинали братя отъ турската тирания вика високо за отплата.

Погазената честь на нашитѣ майки и сестри иска възтановяването си!

Стига толкова [illegible]ки, стига толкова позоръ!

[illegible] до пътя [illegible] смърть отъ [illegible]

Опредѣления день въ който народа [illegible] цѣла Македония и Одринско още трѣбва да излѣзе явно съ оржие въ рѫка срѣщу душманина е 20-й Юлий ......

Послѣдвайте братя, вашитѣ началници този день и се съберете подъ знамето на свободата.

Упорствувайте, братя, въ борбата! Само въ упорита и дълготрайна борба е спасението ни.

Нека Богъ благослови правото ни дѣло и [illegible] възстанието.

Долу Турция! Долу тиранията! Смърть на душманитѣ.

Да живѣе народа! Да живѣе свободата! Ура

[illegible]

Фиг. 21. Окръжно за обявяване на Илинденското въстание на Главния щаб на Битолския революционен окръг. Към док. 82 от дял III

83

Съветникът при австроунгарската дипломатическа мисия в София Йохан Форгач съобщава в доклада си за различните схващания сред освободителното движение в Македония по въпроса за автономията

15. VII. 1903 г.

Напоследък аз можах да забележа две течения сред македонските кръгове, в които се движа. Едното, към което принадлежат тези с по-добро положение, по-образованите елементи, е във всеки случай за присъединяване към България, което трябва да бъде подготвено по пътя на една автономия като в Източна Румелия. За тези кръгове е нежелана една възможна въоръжена намеса на Австрия, защото в този случай те се плашат от една трайна окупация на Солун. Напротив, широките народни слоеве на македонското население се надяват на добро в бъдещето само от една въоръжена австрийска намеса и при това сочат безпристрастното, либералното и справедливо управление в Босна.

Но и при това положение ние не трябва да се поддаваме на никаква заблуда; австрийското правителство трябва само да установи автономията. А когато тя бъде постигната, тогава македонският народ все пак би се определил за присъединяването си към България.

Поради това освободителната роля на Австрия би била много неблагодарна.

Ако те не се стремят веднага да се присъединят към България, причината е, дето те мислят, че в такъв случай би се дошло до някаква подялба, до отцепване на отделни области, за които предявяват права Сърбия, Гърция и Черна гора. При автономия Македония би останала неразделена и хората са уверени, че през време на автономията ще могат да се погрижат небългарският елемент да замлъкне и своевременно цяла Македония да се определи за съединението.

Д. Зографски. Извештаи од 1903—1904 година на австриските претставници во Македонија, Скопје, 1955, с. 41—42; оригиналът е на немски.

84

Главният инспектор на румелийските вилаети[1] съобщава с телеграма до Великото везирство, че българските селяни от Битолско масово се присъединявали към четите

22. VII. 1903 г.

Според получените в Битоля телеграми с дата 21 и 22 юли 1903 г. положението в Битолско още повече се е усложнило. Българските селяни оставяли добитъка и жените си по селата и сами се присъединявали на групи към четите. Числеността на всяка чета възлизала до 200—300 души. В централната каза шест мюсюлмански села са заплашени от четите, но

не може да им се помогне, защото няма свободна войска на разположение; затова молят да се изпрати най-бърза помощ през Велес. Постоянно пристигат сведения от Прилеп, Охрид и Кичево. Готовите табури тръгнаха на път, а редифите се свикват набързо.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909), С., 1942, с. 217; оригиналът е на турски.

[1] Хилми паша.

85

Писмо на управляващия Българското агентство в Битоля до министър-председателя на България за завземането на гр. Крушево от въстаниците и за началото на въстанието в Битолско

Битоля, 23. VII. (ст. ст.) 1903 г.

Имам чест да Ви явя, че на 21 того през нощта около 900 души въстанници навлезли в гр. Крушево, Битолско, гдето, след като избили находящите се там около 50 души турски войници, запалили правителствените здания, в които се помещават кметството, телеграфа и съдилищата, и подир това завзели най-високите и добри позиции над градът, гдето сега се развявало едно червено знаме от едната страна с лъв и надпис „Свобода или смърт", а от другата с надпис „Бог е с нас, дерзай народе". Вчера на 22 (юли — б. р.) заминаха оттук за Крушево около 500 души войници, които до тази минута още не са могли да отблъснат четите от позициите и да навлезат в града, защото въпросните позиции били толкова добри, че за да бъдат превзети, турците трябвало да пратят най-малко 5000 души войска, която според сведенията ми засега именно не може да се изпрати там, а се държи в Битоля до пристигването на други, понеже валията се бои да не би и тук в града да избухне въстание или да не би, ако не остане доволно войска в Битоля — четите да се опитат да навлезат.

Много турски чифлици и храни са изгорени в околностите на Крушево и в Прилепско, засега паниката е доста голяма между турското население във вилаета, още повече, че напоследък от всяко българско село между съзаклетниците са излезли до 4—5 души въоръжени и са се присъединили към четите.

Според скромното ми мнение, Господине Министре, работите тук почнаха вече да вземат много сериозен характер и голям простор, въстанието и нападенията от страна на четите няма да бъдат изведнъж на много мяста във вилаета, а днес в един град или в няколко села, утре в други и така ще се продължава това положение чак до зимата, понеже, според както личи аз лично съм схванал работите, там именно е целта на Комитета, да може по такъв начин турците да изтощат войската си и да стоят в постоянна тревога и неизвестност.

Не е даже никак за чудо, че ако тези дни не пристигне нова войска, щото четите, които засега са много въхитени и насърдчени от успехът си в Крушево, да успеят да навлезат и в градовете Костур, Прилеп и Лерин, понеже именно в тия райони са най-силни.

Действуващите възстанически чети в Битолския вилает броят до днес между 4500 и 5000 души четници.

Благоволете, Господине Министре, да приемете уверение и пр.

(под.) Управл. агентството

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1881а; л. 284, 285; оригиналът на български език.

86

Дописки до „Новое время" за Илинденското въстание

27. VII. 1903 г.

Днес няма определени сведения за това, какво става в Македония... Там съществува пълна анархия: въстаниците бият турците, турците българите...

За македонското въстание. Българо-македонските въстаници, както вече съобщи телеграфът, известили Управлението на Източните железници, че се подновяват покушенията срещу железопътните влакове.

Пътуване в Македония... Завеждащият железопътните линии на д-вото „Chemins de fer Orientaux", немец и стар скопски жител, ми разказваше за своите разногласия с турското правителство по този въпрос.

— Турците поискаха да уволня целия си български персонал от работници и да ги заменя с патриаршисти. Е какво, аз посъветвах приятелски моите българи да се престорят на патриаршисти.

В. Новое время, № 9839, 27. VII (9. VIII). 1903г.; оригиналът е на руски.

87

Задграничното представителство на ВМОРО опровергава клеветите на турското правителство за жестокости, вършени от въстаниците

29. VII. 1903 г.

Веднага след обявяването на въстанието турското правителство захвана да разпространява в странство неверни известия за жестокости, вършени от въстаниците в Битолския вилает спрямо мирното мохамеданско население в тоя край. Очевидно това се прави с преднамерение да бъдат оправдани ония башибозушки изстъпления, на които светът ще бъде свидетел при усмиряването на размирените роби. Затова делегатите на революционната организация намират за нужно да изтъкнат пред заблуждаваното общество, че на общия организационен конгрес, станал на 5 януари в Солунско, и на окръжните конгреси, станали на 22

април в Битолско, на 10 юний в Пиринско, на 28 юний в Одринско и на 5 юлий в Скопско, са взети решения, съгласно с които в позива за въстание, отправен към борещото се вече македоно-одринско население, е казано: „...Ний вземаме оръжие срещу тиранията и безчеловечието; ний ратуваме в името на свободата и човещината; прочее, нашето дело стои по-високо от всякакви национални и племенни различия. Поради това ний трябва да наречем свои братя всички страждущи в тъмното царство на султана. Като нас българите страдат и власи, страдат и гърци, страдат и самите турци селяни. Ако днес гъркът и турчинът не са борци в нашите редове, ний отдаваме това на тяхното невежество и не можем да ги третираме като врагове, нито даже да ги поменем като такива. Наш враг е само турското правителство и оня, който излезе с оръжие или с донос против нас или отиде да се разправя с беззащитните старци, жени и деца вместо с нас; с него ще се бием, нему ще отмъщаваме...“

Затова заповядваме на всички да действуват съгласно решенията на Централния м. о. конгрес и на районните конгреси. Точки 4, 5 и 6 от тия конгресни решения гласят:

„4) Нападане според обстоятелствата на всяка турска въоръжена команда, била тя войска или башибозук.

5) Бранене на християнското население, включая и чуждите поданици от турски нападения.

6) Запрещава се да се напада мирното турско население и да се посяга на турски жени, деца и старци.“

Въстаналото население добре разбра своите ръководители. И делегатите на революционната организация, като отхвърлят с възмущение клеветите на турските власти, заявяват с най-голяма положителност и категоричност, че досега въстаниците не са увредили ни на косъм невинен турчин или въобще човек от небългарска народност.

Бюлетин на в. Автономия (Задграничен лист на Вътрешната македоно-одринска организация) С., 29. VII. 1903 г.; оригиналът е на български.

88

Австроунгарският консул в Битоля Август Крал съобщава на министъра на външните работи за началото на Илинденското въстание

4. VIII. 1903 г.

Настана това, което от няколко дни ставаше все по-вероятно: българското въстание започна. Сега става ясно колко е било погрешно мнението на ония, които вярваха, че е преминала македонската опасност от въстание, че реформите са примирили населението и т. н., докато революционната подготовка никога не е била прекъсвана и тя показа значителни успехи.

Причините, които предизвикаха да се извърши нападението още сега, преди приключване на работата около жетвата, т. е. 14 дни по-рано от

предвиденото, изглежда, са били от икономически и от климатически характер. Вероятно през последно време вършените усилено измъчвания и претърсвания по селата са нанесли на комитетите загуби в материали, така че те очевидно са се плашели от по-нататъшни загуби.

В петък, събота и неделя пратениците на четите обявили на селата, че въстанието ще бъде обявено в неделя вечерта на 20/2 август, което съобщение навсякъде било посрещнато с въодушевление и поздравено като някакво спасение. В определеното време с пожари от всички страни било сигнализирано за излизането на въстаниците.

В Битоля с два оръдейни изстрела било обявено запалването на два огъня, които били подготвени в покрайнините на града, от една страна, като сигнал за околията, а, от друга, да улеснят бягството на въстаниците в хаоса, който ще настъпи във всеки случай. Оттогава всяка нощ шумът и огънят събуждат от сън населението, без досегашните пожари (складове на сено, воденици, житни запаси) да са причинили значителни щети.

В най-голям брой български села се появили чети или части от чети, които отвели със себе си хората, способни да се бият. Това ставало отвън село, както и в местностите, които лежат близо до главния град на вилаета, като например в Кристофор, Поздеж, Забяни, Оризари, Кукуречани, Црнобуки, Сръбце и пр. Поради това бойните сили на въстаниците наброяват хиляди, а още не може да се види какви акции ще предприеме движението.

Всички телеграфни линии, които се съсредоточават в Битоля, бяха унищожени, а жиците на някои места са развалени на километри. Местната управа можеше да кореспондира само с Прилеп и Мариово с помощта на хелиостат. На железопътната линия липсват 600 м двойна жица близо до Кравари, на юг от Битоля, и 1000 м между Баница и Церово, там заедно с изолаторите и стълбовете. На следния ден бяха поправени поне за временна употреба, а през нощта между 3 и 4 беше унищожена при Екшису 600 м жица.

На 174,4 километър (близо до споменатата станция) се запали една железопътна стражарница. Всичко това можеше да хвърли чудесна светлина върху така наречената съвършена охрана на линията.

Входната стрелка на същата станция, която беше унищожена с един динамитен патрон, още в понеделник можа да бъде поправена, също така и един мост пред Сорович, който беше вдигнат във въздуха. Влаковете вървят с големи закъснения. При Екши су на линията загинаха двама войника при едно нападение с бомби, докато бомбите, хвърлени върху два виадукта, не избухнаха.

Опожаряването на имота на турските чифлик-сайбии (като например при Забрдени, Крушоград в Леринска околия, Кукуречани, Смирново, Рамна, Цръневец, Ресен близо до Битоля и пр.) ставаше едновременно с въоръжените нападения върху мохамеданските села и военните караулни. Западно от Битоля са се водили битки при Рамна, Лера, Доленци, после при Преспанското езеро с мюсюлманите, които се бранили.

В Кажани, едно мюсюлманско албанско село на три часа западно от Битоля, въоръжените до зъби жители стоели на стража денем и нощем, като очаквали обявеното нападение.

Ресен бил нападнат от шест страни, цяла нощ гърмели залпове на пушки. Все пак българите не могли да влязат, а числото на жертвите не е голямо.

Цел на нападението били трите по-важни поста, поставени близо до Ресен, Круше (на пътя за Охрид), после Шур и Стане; при последния нападението нямало успех. При Круше-хан войниците умирали от отрова.[1] Шур-хан е обърнат на пепел, войниците могли да се спасят, като захвърлили пушките.

Непосредствено след това от барикадите и рововете личеше, че в неделя вечерта е била поставена засада на пощенската кола, която се движи между Битоля и Корча. Но пощенската кола, която била придружавана от 15 конника, се върнала още при Превалец (южно от Цапари), застрашена от всички страни с изстрели и огън.

Пътят пред Стене-хан е унищожен, също така и всички мостове между Ресен и Охрид.

Две села (Круше и Леорека) близо до Ресен бяха в неделя в пламъци.

От Охрид няма никаква вест.

В Леринската каза числото на въстаниците се е покачило почти на 1500; в Неолани Горно бяха заклани повече турци.

Най-кървави насилия са били извършени в Смилево (северно от Гопеш), където е било стреляно срещу тамошния малък гарнизон по време на молитвата. Има някои убити и в Крушево, където са били запалени телефонната сграда на мудира, малката казарма; войниците били надвити и по високите места на града били поставени знамена. Присъствуващите държавни служители и жандармите били избити, а управителят на телеграфа бил обесен при чешмата. Пътят, който води нагоре със серпентини, е разрушен, гората е завзета от въстаниците. Смята се, че в Смилево броят на активните въстаници възлиза на около 500, при Крушево — повече от 800. И двете селища и до днес са в тяхна власт. Току-що сега получих от сигурен източник поверителното съобщение, че войските, които са били изпратени от Битоля и Прилеп на помощ (на Крушево), са завзели двете споменати селища, при което в Крушево имало 170 убити — турци, въстаници и тамошни жители.

Подобни нападения са станали, но с по-малък успех срещу Прибилци, Ново село и други мохамедански селища в Демир Хисар, където българите на големи групи са се движели наоколо с развети знамена. Тамошните турски земеделци са искали от властта оръжие и муниции.

250 души от редифския батальон в Прищина, известен със своята свирепост, са се отправили за Преспа и могат да се очакват зверски прояви.

В няколко села, които били изложени на опасност поради заминаването на въоръжените, жените и децата в общата паника тръгнали с мъжете в планината, като например в Кристофор, Облаково, Ресен, Сръбче, където башибозуците стреляли по хората, които се изкачвали по височините. Мнозина били смъртно ранени.

От чифлика Хутово (при Смилево) и от Поползани (Леринска околия) били откарани в планината стада овце за изхранване на въстаниците.

Между хората, които отидоха в четите, се намират и членове на видни семейства от Битоля и други селища, както и жители на влашките селища, какъвто е случаят с Търново, Магарево, Маловище, Гопеш и др.

Охраната на град Битоля е значително подобрена откъм планинската страна за защита против възможни нападения от страна на четите — палатките по всички околни височини сочат присъствието на засилени военни постове.

Могат да се очакват кланета, когато мюсюлманите, които са особено подтиснати, се съвземат от първата изненада и когато след пристигането на очакваните военни подкрепления се уверят в своето надмощие. Поради това положението е много сериозно.

Д. Зографски. Извештаи од 1903—1904 година на австриските претставници во Македонија, Скопје, 1955, с. 64—67; оригиналът е на немски.

[1] Отровата била сложена в храната на войниците от селяните.

89

Писмо на Екзарх Йосиф до българското правителство за натиска на султанското правителство за изпращане на окръжно от негова страна од въстаниците да сложат оръжие и неговото нежелание да стори това

Цариград, 25. VIII. 1903 г.

Господине Министре,

От един месец насам императорското правителство не престава да ни притиска с едно свое искане. На 22-й юлий бидохме повикани въ Двореца, дето Н. в. великия везир и Н. високопревъзходителство министра на външните работи, като ни съобщиха, че очакваното възстание било избухнало вече в Билотския вилает и че правителството вземало всички военни мерки за бързото му потушаване, изискаха ни от височайше име да издадем окръжно до паството си с омиротворителна цел. — На 31 юлий бидохме повторно повикани в Двореца. Тахин паша, първия секретар, поднови искането за окръжно, като изтъкна, че е наш дълг към държавата да съдействоваме за възстановяване обществения порядък и че тоя дълг гръцкият и арменският патрици би изпълнили при първа покана. — На 7-й август с формално тезкере Министерството на правосъдието и на изповеданията по визирска заповед ни съобщи, че се предписало на главния инспектор Хилми паша да издаде и пръсне навред обявления до християнското население, да не слуша заблужденията и измамите на размирническите комитети, а да се усмири и прибере по дома си и покани и нас да отправим същите съвети към населението. — На 18-й август в 10 ч. през нощта нарочен султански пратеник на главният военен прокурор, Решад паша, дохожда в Екзархията и по повод на слуха за някакви атентати в Цариград през август поиска ни да подействуваме за предотвратяването им чрез съвети до населението, защото инак правителството щяло да постъпи най-строго в случай на нарушение на порядъка. — Настояванията на правителството в посочения смисъл достигнаха до върха си на 19 август, кога по обичая бяхме отишли в Двореца да поднесем приветствията си по случай празника на царското възцаряване. Тук, преди да бъдем приети с другите духовни началници

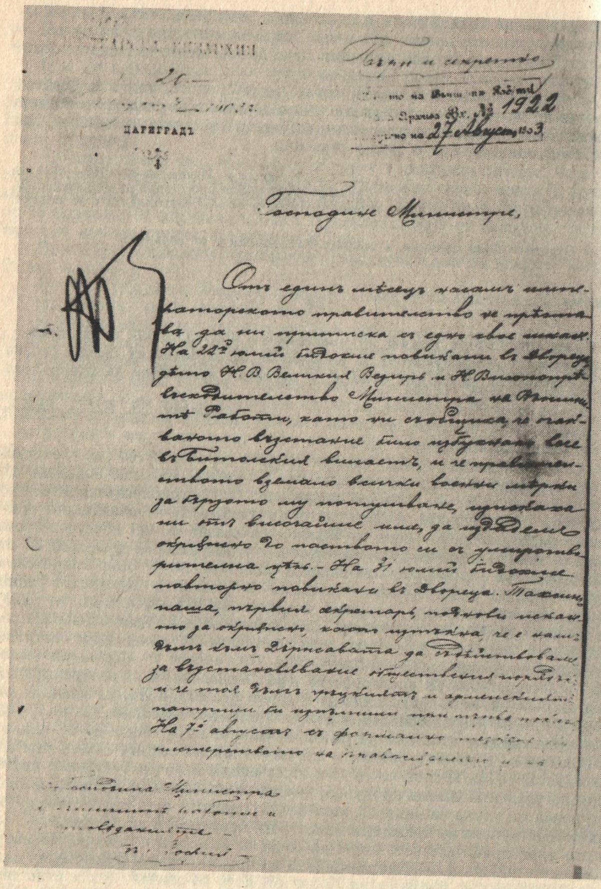
...БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХИЯ
26
... 190_ г.
ЦАРИГРАДЪ

Тайно и секретно

...то на Външ. на Работи
... Вх. № 1922
...учено на 27 Августъ 1903

Господине Министре,

Отъ единъ месецъ насамъ императорското правителство не преставаше да ни притиска съ едно свое искане. На 22-й юний бѣхме повикани въ Двореца, дето Н. В. Великий Везиръ и Н. Високопревъзходителство Министра на Външните Работи, като ни съобщиха, че ... възстание било избухнало въ Битолский вилаетъ, и че правителството взело всички военни мерки за бързото му потушаване, изискаха ни отъ височайше име, да издадемъ окръжно до паството си съ увещателна цель. — На 31 юний бѣхме повторно повикани въ Двореца. Тахсинъ паша, първий секретаръ, ... искането за окръжно, като изтъкна, че е нашъ дългъ къмъ Държавата да съдействуваме за възстановление обществения порядъкъ, и че той дългъ ... и арменскиятъ патриршии ... На 7-й августъ съ формално ... министерството на правосъдието ...

Господина Министра
на Външните работи и
Изповеданията —
Е. Йосифъ

Фиг. 22. Писмото на Екзарх Йосиф до Министерството на външните работи по повод Илинденското въстание. Към док. 89 от дял III

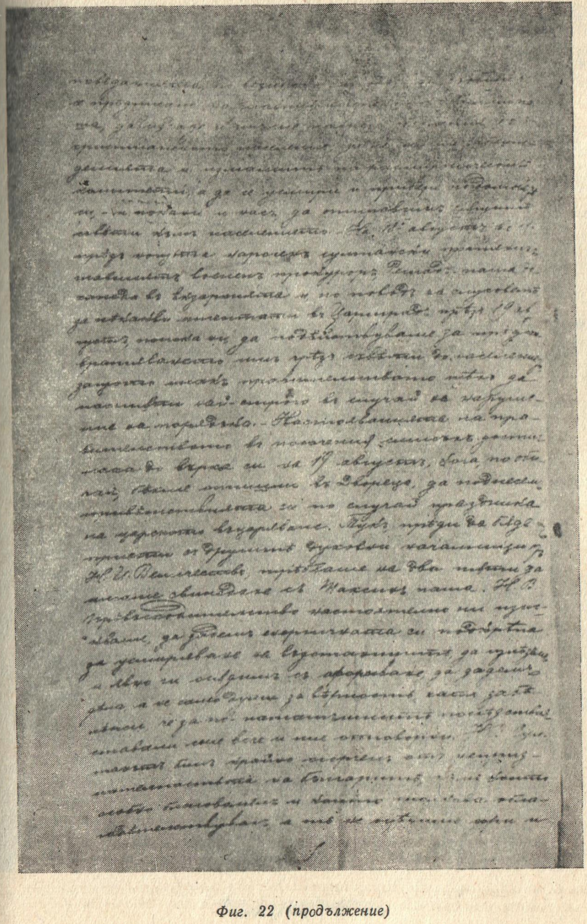

Фиг. 22 (продължение)

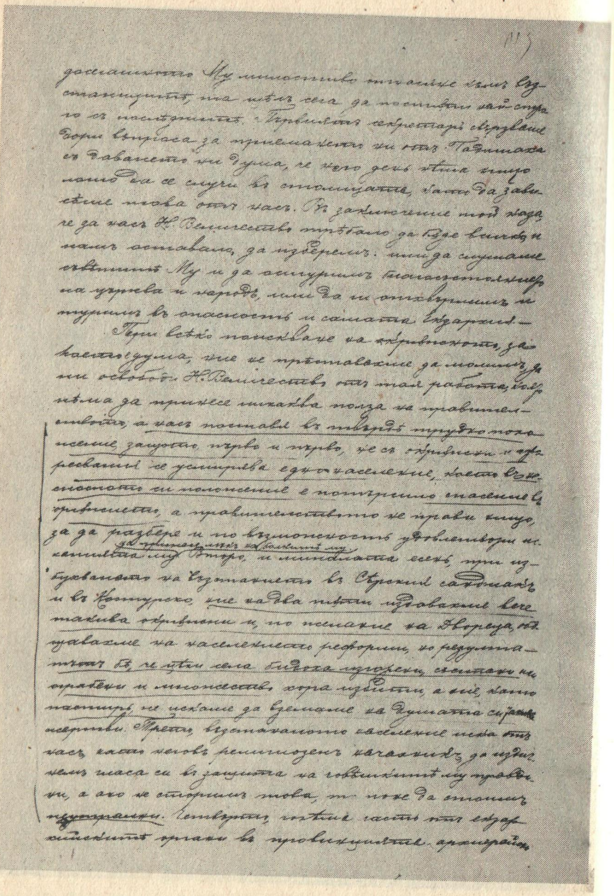

(117)

достоинството Му милостиво отнесохме къмъ въ-
станицитѣ, та нѣкъ сега да постигнемъ най-стро-
го съ наставницитѣ. Първият секретарь обръщаше
върху въпроса за приемането ни отъ Патриарха
съ даването ни дума, че нѣкой денъ нищо
лошо да се случи въ столицата, само да зави-
сѣше това отъ насъ. Въ заключение той каза,
че за насъ Н. Величество трѣбвало да бъде всичко, и
намъ оставало да изберемъ: или да слушаме
съвѣтитѣ Му и да осигуримъ благосъстоянието
на църква и народъ, или да ги отхвърлимъ и
туримъ въ опасность и самата Екзархия.—
При всѣко помисляване на окръжното, да-
каза дума, ние не престанахме да молимъ да
ни освободи Н. Величество отъ тая работа, която
нѣма да принесе никаква полза на правител-
ството, а насъ поставя въ твърдѣ трудно поло-
жение, защото първо и първо, че съ окръжни и оф-
ресвания не усмирява едно население, което въз-
можностьта си положение е потърпило стеснение въ
правата, а правителството не прави нищо,
за да разбере и по възможность удовлетвори не-
капцата му. Второ, и миналата есень, при из-
буяванията на възстанието въ Скопския санджакъ
и въ Костурско, ние на два пъти издавахме все
такива окръжни и, по желание на Двореца, об-
щавахме на населението реформи, но резулта-
тътъ бѣ, че пъти сега биваха изгорени, селата ни
ограбени и множество хора избити, а ние, като
пастири, не искаме да вземеме на душата си гръ-
хове. Трето, възстаналото население нема отъ
насъ, като нѣкой религиозенъ началникъ, да издиг-
немъ гласа си въ защита на законнитѣ му прав-
и, а ако не сторимъ това, то може да станемъ
непопулярни. Четвърто, нѣкои части отъ екзар-
хийскитѣ органи въ провинцията арестувани

Фиг. 22 (продължение)

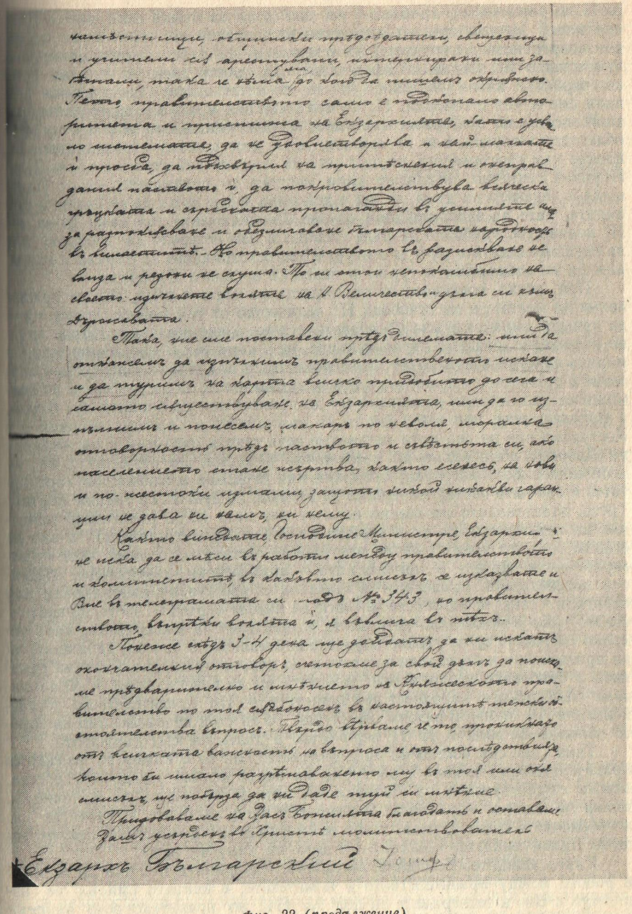

книжовници, общински прѣдседатели, свещеници
и учители сѫ арестувани, интернирани или за-
точени, така че нѣма до кого да пишемъ окръжното.
Пето, правителството само е подкопало авто-
ритета и престижа на Екзархията, като е уве-
личило желанието, да не удовлетворява и най-малките
ѝ просби, да подкрепя на притеснения и охрана-
дания пастирътъ ѝ, да покровителствува великата
гръцката и сръбската пропаганди въ усилията имъ
за разрушаване и обезличаване българската народность
въ вилаетитѣ. Но правителството въ разстройване не
вижда и резонни не слуша. По не отъ неподатливото на
своето изучение влияние на Н. Величество, дадено си къмъ
държавата.
Така, ние сме поставени прѣдъ дилемата: или да
откажемъ да изпълнимъ правителственото искане
и да туримъ на карта всичко придобито до сега и
самото сѫществуване на Екзархията, или да го из-
пълнимъ и понесемъ, макаръ по неволя, моралната
отговорность прѣдъ паството и съвѣстьта си, ако
населението стане жертва, както есеньсь, на нови
и по-жестоки изтезания, защото никой никакви гаран-
ции не дава ни намъ, ни нему.
Както виждате, Господине Министре, Екзархия-
та не иска да се мѣси въ работитѣ между правителството
и комитетитѣ, въ каквото смисълъ ѝ указвате и
Вие въ телеграмата си подъ № 343, но правител-
ството, въпрѣки волята ѝ, я въвлича въ тѣхъ.
Понеже слѣдъ 3-4 дена ще дойдатъ да ни искатъ
окончателния отговоръ, считаме за свой дългъ да поиска-
ме прѣдварително и мнѣнието на Българското пра-
вителство по тоя съвсемъ въ настоящия моментъ об-
стоятелства въпросъ. Твърдо вѣрваме, че то, проникнато
отъ всичката важность на въпроса и отъ послѣдствията,
които би имало разрѣшаването му въ тоя или оня
смисълъ, ще побърза да ни даде тоя си мнѣние.
Приповѣдваме на Васъ Божията благодать и оставаме
Вамъ усърдни въ Христа молитвенници
Екзархъ Български Іосифъ

Фиг. 22 (продължение)

от Н. и. величество, трябваше на два пъти да имаме свиждане с Тахсин паша. Негово превъзходителство настоятелно ни приканваше да дадем енергичната си подкрепа за усмиряване на въстаниците, да изобличим и явно ги осъдим с афоресване, да дадем дела, а не само думи за верност, като забележи, че за по-нататъшните последствия ставали сме и ние отговорни. Н. в. султанът бил крайно огорчен от непризнателността на българите, към които особено благоволял и които толкова облагодетелствувал, а те не оценили дори досегашното му милостиво отнасяне към въстаниците, та щял сега да постъпи най-строго с последните. Първият секретар свързваше дори въпроса за приемането ни от Падишаха с даването ни дума, че него ден няма нищо лошо да се случи в столицата, като да зависеше това от нас. В заключение той каза, че за нас Н. величество трябвало да бъде всичко и нам оставало да изберем: или да слушаме съветите му и да осигурим благосъстоянието на църква и народ, или да ги отхвърлим и турим в опасност и самата Екзархия.

При всяко поискване на окръжното, за което е дума, ние не преставахме да молим да ни освободи Н. величество от тая работа, която няма да принесе никаква полза на правителството, а нас поставя в твърде трудно положение, защото, първо на първо, не с окръжни и афоресвания се усмирява едно население, което в несносното си положение е потърсило спасение в оръжието, а правителството не прави нищо, за да разбере и по възможност удовлетвори исканията му да принесе лек на болките му. Второ, и миналата есен при избухването на въстанието в Серския санджак и в Костурско ние на два пъти издавахме вече такива окръжни и по желание на Двореца обещавахме на населението реформи, но резултатът бе, че цели села бидоха изгорени, съсипани или ограбени и множество хора избити, а ние като пастир не искаме да вземаме на душата си такива жертви. Трето, въстаналото население иска от нас като негов религиозен началник да издигнем гласа си в защита на човешките му правдини, а ако не сторим това, то поне да стоим неутрални. Четвърто, голяма част от екзархийските органи в провинцията — архиерейски наместници, общински председатели, свещеници и учители са арестувани, интернирани или избягали, така че няма сега до кого да пишем окръжно. Пето, правителството само е подкопало авторитета и престижа на Екзархията, като усвоило системата да не удовлетворява и най-малката ѝ просба, да подхвърля на притеснения и страдания паството ѝ, да покровителствува всячески гръцката и сръбската пропаганди в усилията им за разпокъсване и обезличаване българската народност във вилаетите. — Но правителството в разисквания не влиза и резони не слуша. То си стои непоколебимо на своето изпълнение волята на Н. величество и дълга си към държавата.

Така ние сме поставени пред дилемата: или да откажем да изпълним правителственото искане и да турим на карта всичко придобито досега, самото съществуване на Екзархията, или да го изпълним и понесем, макар по неволя, моралната отговорност пред паството и съвестта си, а населението стане жертва, както есенес, на нови и по-жестоки измами, защото никой никакви гаранции не дава ни нам, ни нему.

Както виждате, Господине Министре, Екзархията не иска да се меси в работи между правителството и комитетите, в какъвто смисъл се изказвате и Вие в телеграмата си под № 434, но правителството въпреки волята ѝ я въвлича в тях.

Понеже след 3—4 дена ще дойдат да ни искат окончателния отговор, считам за свой дълг да поискаме предварително и мнението на Княжеското правителство по тоя съдбоносен в настоящите тежки обстоятелства въпрос. Твърдо вярваме, че то, проникнато от всичката важност на въпроса и от последствията, които би имало разрещаването му в тоя или оня смисъл, ще побърза да ни даде туй си мнение.

Призоваваме на Вас божията благодат и оставам Ваш усърден во Христе молинствовател.

† Екзарх Български Йосиф.

ЦДИА, ф. 176, оп. 1. а. е. 1873, л. 112—113;
оригиналът е на български език.

90

Битолският австроунгарски консул Август Крал в доклада си до Министерството на външните работи съобщава за събитията в Битолския вилает и за симпатиите на местните българи към революцията

27. VIII. 1903 г.

За тукашните събития обществото има твърде често погрешна представа. Говори се за „повторно съживяване на въстанието в Македония" за „повтаряне на въстанието от пролетта", докато никога по-рано не е ставало някакво въстание.

Единственият по-раншен опит за въстание, който може да се вземе под внимание, е този, който комитетът на Цончев миналата есен предприе съвсем слепешката в областта на Разлог близо до българската граница и който се ограничи в няколко села и затова завърши нещастно.

Съвсем иначе стоят работите тук, в Битолския вилает. Тук наистина се работи за едно въстание, първо в Македония от започването на българското движение, което наистина трябва да се вземе сериозно, като едно съвсем опасно въстание.

Това не е само работа на отделни агитатори и престъпници, както твърдят много вестници, това е изблик на недоволството на цял един народ. То не става поради желанието за една авантюра от страна на няколко безработни лица, а е вик за помощ от страна на едно силно подтиснато население, което се бори за свобода и за благополучие.

Тук въстанието е почти общо, то обхваща почти цялата славянска част на вилаета, т. е. Битолския санджак с неговите 5 кази (Кичево, Охрид, Битоля, Прилеп, Лерин), една част от Костурската каза на Корчанския санджак, някои села от Кайларската каза на Селфидженския санджак. В тия области живеят над 250 000 българи, по-голямата част от които симпатизират на революцията и я подкрепят открито или тайно.

Сега е работа на другите консули да преценят дали това движение ще се разпространи със същата сила в съседните вилаети или има причини, които пречат на това, като например принадлежността на някои области

към върховистите, а не към вътрешната организация, успешното разоръжаване от страна на турските власти, лошите географски и етнографски условия и пр. Ако не настъпи някакво подобно по-нататъшно разпространение на пожара от вилаета, турците вероятно ще успеят жестоко да задушат тукашното въстание в кръв и огън, но те не смеят да се надяват, че ще изгасят пожара. Той и занапред ще тлее под снежната покривка на зимата и при пръв удобен случай ще пламне може би още по-силно, понеже отчаянието на хилядите хора без покрив и средства, които са жертва на сегашното въстание, не познава никакви граници и ще има доста време, за да се организира присъединяването на другите вилаети.

За развоя на въстанието в Битолския вилает в света се ширят най-лъжливи вести. Любовта ми към истината, а не пристрастието към християните или към някоя народност — аз твърде често съм доказвал своята особена симпатия към мохамеданите — ме принуждава да констатирам, съвсем обратно на становището, което печатът с такова задоволство застъпва, че държанието на въстаниците беше хуманно и лоялно, а държанието на турците — варварско, свирепо, азиатско. Че първите не си служеха с ръкавици спрямо противниците, това е присъщо на революцията. Същото е и с унищожаването на съобщенията, железниците, пътищата и телеграфа, за да се попречи на струпването на войски и на съобщителната служба на неприятеля. За да се отслаби неприятелят материално, се палят хамбарите с жито, чифликчийските къщи, така наречените кули на турците-насилници. Значи в никой случай не на всичките без разлика, не и на селата, жилищата на невинните и на такива, които не са взели участие.

Турците, напротив, са премного слаби и немощни да влязат в борба с въстаниците по планините, но също така понякога са и бесни поради претърпения неуспех. Тогава те се нахвърлят на селищата и след като оплячкосат къщите им, избият много от жителите и обезчестят жени и девойки, сриват ги със земята.

Аз не ще пропусна в своя доклад да приведа всички доказателства на тези си твърдения заедно с подробностите.

Избитите се представят, като че ли са паднали в борбата, при което, както се казва, евентуалните натрупвания би трябвало да се оправдаят с направените засади или поради хвърлянето на бомби.

В същност от унищожаването на Смърдеш четите съгласно получените нареждания избягват срещите с войските в селищата тъкмо за да ги пощадят и да не се лишат самите те от базите за снабдяване.

Така наречените зверства на комитите, поради които се вдига толкова много шум, в сегашния момент са легенди и от започването на военното положение не е било извършено убийство за отмъщение.

Съвсем смешно е твърдението, че смазването на въстанието още не е последвало поради хуманните намерения на турците да се избегне ненужното кръвопролитие: единствената причина е хаосът в турския лагер, неподготвеността и нерешителността, а също здравината на българските позиции.

Също така преговори с въстаниците не се водят, което би било напразен труд, вероятно поради насилственото издирване на оръжието с нанасяне удари по петите. Няма нито един случай да се върнат чети, които имат пушки, напротив, върнаха се ония невъоръжени селяни, които бяха избягали в планината от страх. Това е само от полза за въстаниците тъкмо поради затрудненията в прехраната. . .

Д. Зографски. Извештаи од 1903—1904 година на австриските претставници во Македонија. Скопје, 1955, с. 86—89; оригиналът е на немски

91

Сведение на ръководителите на Илинденското въстание в Костурския край, изпратено до всички чуждестранни консулства в Битоля, съдържащо данни за въстаническите действия, за изгорени 23 български села, за убити и пленени старци, жени и деца от турската войска и башибозук

Костур, 30. VIII. 1903 г. (ст. стил)

До 20-и юли се намираше постоянно заседнал аскер от 100 — 150 души в селата: Загоричани, Вишени, Кономлади, Поздивища, Габреш, Руля, Дъмбени, Косинец, Нестрам и Кондораби, за да преследват дотогавашните малки четички, които поддържаха Революционния комитет. Вишенския аскер нападнат биде от ръководителите В. Чакаларов, Клешев заедно със селските началници. Около казаните началници и войводи имаше 350 души въстаници. Нападението стана от всички страни и след тричасово сражение аскера напусна селото и удари на бяг, благодарение на нощта се спаси от съвършено унищожение. В ръцете на въстаниците паднаха една пушка, патрони и храни. Убити 5 души аскери, а въстаници нито един. При нападението на Вишненския аскер бяха заловени 40 аги от турското село Жервени, между които се намираше една анъмка с няколко деца. Най-лошите от тях 20 души бяха убити, а по-добрите с жената и децата се освободиха. Избягналия аскер от Вишени внуши трепет в гр. Костур с разправянето му за червените байраци, за гърмогласните „ура", за буйните песни в боя и за множеството на въстаниците, които увеличаваха стократно. Турците, дотогава навикнали да преследват единици и четички от 5—10 души, а не дружини от стотини, стреснаха се, изплашиха се. Нападението на Вишенския аскер стана на 21 юли около $9^1/_2$ часът вечер и на другия ден още всичкия аскер от гореказаните села избяга в градовете; ето защо, когато въстаниците заобиколиха селото Прекопана, за да разбият и тамо квартирующия аскер, не намериха нито един турчин. И въстаниците от Корещата (западната част на Костурско) не успяха да нападнат здраво някой аскер, понеже той избяга и от тези пунктове, преди те да се съберат под знамената. Само няколко далечни залпове смутиха и подгониха аскера от с. Кономлади.

На 23 юли въстаниците нападнаха и превзеха градеца Влахо-Клисура по следния начин: центровия войвода Иван Попов в 5 часът с 80 въстаници нападна аскера от 150 души, който идеше по шосето от с. Суровичово за Клисура. Нападнатия аскер се разби и пръсна, като остави след себе си в ръцете на въстаниците 4 кола пълни с продоволствен и мундирен материал. При превземането на обоза се намериха от аскера оставени три коня, натоварени с палатки, които въстаниците ги предадоха на огън. Начал-

ниците: Чакаларов, Кляшев, Розов с 300 души въстаници, след като разпръснаха аскера от 50 души, който беше на отбранителна позиция при Клисура, завзеха я и нападнаха откъм гърба аскера, който се сражаваше с Попов. Нападнат аскера от всички страни и изплашен от гръмогласните „ура“ и песни, обърна се в безпорядъчен бяг, придружен от мюдурина. И тъй градеца Клисура и Мюдюрлъка, който се пазеше от около *350* души аскери, се превзеха от въстаниците. Всички правителствени книжа в мюдюрлъка бидоха изгорени и собствения кон на мюдюра взет. На 23 юли Клисурската пресека (Даула) беше запряна за минаването на турците и пощенските съобщения; до завзимането наново от турците на *15 август, което ще се опише по-подир*. С превземането на Клисура въстаниците не дадоха нито една жертва, а предидущия ден (22 юли) центровия войвода Никола Андреев, когато нападна аскера пак при Клисура, изгуби в сражението 5 въстаници. Там са избити повече от 10 души турци и в ръцете на въстаниците попадна една маузерова пушка с патрони.

На 24 юли Лазо п. Трайков (ръководител) с 400 души въстаници от Дъмбенский и Смърдешкий центрове нападна помашкото турско село Жервени, което пречеше със съществуването си в центъра на многото български села, като доносчици на турската власт за въстаническите посоки и действия и като съучастници в башибозушкия грабеж при Шестеовската (12. II. 1902 г.) и Вишенската (3. VIII. 1902 г.) афери. След малко съпротивление селото се подпали и изгоре. Предварително на Жервенци по добър начин се потърси всичкото оръжие частно и което хукюмата им е дал, да го предадат на въстаниците и да напуснат селото. Турците не предаваха оръжието, а обърнаха пушките си срещу въстаниците, та за туй са отвори огън и изгоре селото. Тук падна само един четник. Подир изгонването на Жервени Лазо събра всички въстаници от всички центрове от Корещата повече от 800 души и обиколи селата и планините, без да срещне някъде турчин.

На 26 юли аскер от 700 души излезна от Костур, подпали селото Шестеово и на Шестеовския връх се срещна с една малка селска четичка от 30 души, водена от Никола Кузинчев. Завърза се сражение, което трая един час и четичката отстъпи незабелязано без никакви загуби. Загубата от турска страна не се знае. Същия аскер на следующия ден, минавайки през село Черновищи, подпали две-три къщи. На 28 юли Лазо, Васил и Пандо с четири центрови войводи (Ив. Попов, Митре Панджаров, Стерьо Стерьовски и Васил Николов) и много селски войводи — всичко въстаници повече от 800 души — нападнаха чисто турския градец *Билища* (мюдюрлък), център на арнаутите в Дяволта. Югозападната част на Костурско граничи с чисто арнаутски села от мухамеданска вяра, наречени Дяволци поради реката Дявол. При изгарането на с. Смърдеш, 9. V тая година, те се отличиха с най-голям грабеж и насилия, та трябваше непременно да удари на Билища, за да почувствуват и те силата на въстаническите, та да не тичат сляпо за плячка. При централизирането на въстаническите сили към с. Смърдеш арнаутите се сетиха да укрепят Билища с аскер и башибозук и да чакат нападението от здрави позиции. Нападнаха се едновременно и Билища, и Капещица (родно село на прочутия злодей-кръвопиец Касам ага, убит от Комитета). Нападението се започна в 9 часът и след 4-часово сражение въстаниците отстъпиха назад, без да превземат Билища. Турците оставиха 10 души мъртви (аскер и башибозук), а от въстаниците 1 при Капещица и 1 ранен при Билища, който скоро умря. Това нападение на Билища всея ужас и трепет у арнаутите, които не смееха да дохаждат за плячка. Същия ден (29/VII) аскер от 800 души незабелязано запали селото Дъмбени, но като му се отвори огън от една селска чета от 40 души, аскера потегли към планината нагоре на върховете при „Локвата“. Аскера беше посрещнат от 500 души въстаници и завърза се силно сражение. След 6-часово сражение аскера отстъпи и почна да бяга в безпорядък към с. Дъмбени, а въстаниците го гонеха цели 2 часа, докато най-сетне с настъпването на нощта им се погуби от пред очите. От турците има сума убити и един сигналист заедно с пистона му заловен жив от въстаниците. Убит един въстаник. Този сигналист беше първия роб аскер в ръцете на въстаниците. От това сражение се даде на турците да разберат, че с по-малко от хилядо души аскер не могат да ни нападнат в планините.

На 4-ти август 300 души въстаници заедно с Леринската чета на Георгий п. Христов решиха на нападнат кулата при с. Псодери, в която стоеха 50 души аскер и аскера, който квартируваше в Псодери (100 души). Нъ при съмване, когато въстаниците завзимаха височините над Псодери, срещнаха се с турски предни патрули. Отвори се внезапен огън и въстаниците видяха, че ще имат работа с много аскер, новодошъл при кулата от Лерин. Завърза се кърваво сражение от заранта до вечерта почти. Аскера броеше повече от 1500 души, а Псодерския и пристигналия на помощ возлизаше до 2000 души. Турците с големи усилия превзеха от въстаниците само една позиция, като дадоха повече от 100 души мъртви и 50-на ранени. Турците нападаха и с горска и полска алтилерия, а въстаниците преди напускането на горећазаната позиция употребиха бомби. Позицията се държеше от центровия войвода Митре Панджуров с недостатъчно и повече неопитни въстаници и след раняването му позицията се отпусна, като оставиха на мястото 6 души убити и 3 ранени. Всички останали позиции се додържаха юнашки при град куршуми и чести гранати. Турците направиха последни големи усилия да завземат другите върхове, като харчеха безброй патрони, нъ не можеха да настъпят ни крачка по-горе. Поражението на турците беше голямо и загубите им грамадни и затуй при връщането на аскерите към Лерин изляха си ядът над нещастното село Арменско. Голямата турска сила отстъпи още на 8 часът, а огъня продължаваха турците до вечерта от кулата и гъсталаците, за да не настъпат въстаниците и да гонат аскера към Лерин, както над Дъмбени. Като не можаха да направат нищо турските топове и маузерови пушки на въстаниците при Псодери, обърнаха ги към невинното село Арменско.

Същия ден (4/VIII) турците запалиха селата: Косинец, Лобаница, Жупаница и Орман, от които села избиха много старци и жени, плениха моми, жени и деца. До това време, когато в западната половина ставаха тези събития, в източната половина въстаниците изгориха няколко турски чифлици около Врабчинското езеро и нападнаха черкеското село Свети Тодори, където убиха 3-ма турци, а от въстаниците един ранен. Дълго време аскерът не смееше да нападне въстаниците, които свободно циркулираха навсякъде и владееха цяло Костурско с изключение на градовете Костур и Хрупища. Въстаниците от Костурско заедно с леринските предприеха нападение в леринското градче Невеска, дето от много години стоеше постоянен аскер в големи и здрави казарми. — На 12/VIII ръководителите: В. Чакаларов, П. Кляшев, М. Розов и М. Николов с центровите войводи

И. Попов, В. Котев, Марко, Кочовский, С. Стерьовский, Н. Андреев и П. Какалев и няколко селски войводи — всичко 400 души въстаници на паднаха аскера в Невеска, който възлизаше на 205 души. Въстаниците заобиколиха незабелязано Невеска през гъсталака и ненадейно нападнаха от три страни аскера, който беше разположен едни в палатки по укрепленията около града и други в казармата. При първото отваряние на огъня турците сбъркаха конците и оставиха складираните пушки на рогачи безоръжни избягаха. Всички пушки, складирани на рогачи, паднаха в ръцете на въстаниците. Без да играе много сражението вън от градеца, въстаниците навлязоха вътре и заобиколиха казармата. След хвърлянието на няколко бомби в казармата и сполучливите вистрели в прозорците на казармата турците я напуснаха и благодарение на нощта мнозина се спасиха. И тъй казармата, позорно напусната от аскера, подпадна всецяло в ръцете на въстаниците. Мюдюрина сполучи да избяга и правителствения дом тъй също подпадна в ръцете на въстаниците, дето заловиха 7 души живи аскери и трима убити. От убити, живи заловени и избягали аскери взеха всичко 31 маузерови пушки, 5 гърцки, 1 мартинова пушка и 6000 патрони. На 14/VIII голямо множество аскер повече от 6000 души от Костур ноще и призори се срещна с няколко селски чети от 150 души и завързаха сражение на „Кайнак", при с. Черешница. Четите отстъпваха порядъчно пред множеството и когато стигнаха на помощ И. Попов и В. Котев, се завърза кърваво сражение над село Прекопана в прегърктите на Вич планина. Благодарение на тази помощ отстъпающите чети се спасиха от съвершенно разбивание. Сражението трая дори до вечерта. Същия аскер отиваше да нападне върхът „Върбица" на Север от Клисура, където се намира[ха] още 400 души въстаници. Стана общо отстъпление, без да се завърже сражение. И тъй турците превзеха Върбица и на другия ден Клисура. При сражението на Кайнак турците изгоряха Черешница и останалите къщи от Прекопана. В това сражение има 27 души въстаници убити, а от аскерът не по-малко от 250 убити и сума ранени. На другия ден (15/VIII) турците изгориха: голямото и богато село Загоричани, Бобища, Котори, Бомбоки и Кондораби и няколко къщи от с. Олища. Подир няколко дена турците изгориха и село Мокрени, след като въстаниците около къщата на Н. Андреев направиха няколко сражения. Загуби има доста в селото, нъ още няма положителни сведения. Турците, като видяха, че не могат да противостоят със 7—8000 души войска срещу въстаниците, повикаха за Костурския район още толкова. Тъй че турците с големи сили, повече от 15 000 души, блокираха Костурско и *подчиниха жените* под властта си, а старците исклаха, като не намериха хилядите въстаници. Аскерите не оставиха планина и долчинка не претърсени и след като изгоряха почти всички останали села (Блаца, Вишени, Горно и Долно Дреновени, Черновища, Поздивища и Въмбел), оттеглиха се по градищата и укрепленните височини. През това нахлувание на множеството аскери в Костурския район, което трая 10 дена, турците направиха най-големи опустошения на селата и имота. Избиха много невинен народ, и то старци и баби, които не можеха да се спасят с бягство. Заграбен е абсолютно всичкия едър и дребен добитък, изровено е всичко скрито и извършено е най-големи насилия и безчестия от аскера и башибозука над нещастните жени и моми. Красавиците моми и невести са пленени и пълнят турскитеареми. Всичко, извършено от турците, подбужда въстаниците да станат отчаяни борци,

вечно непримирими врагове на турската власт. У въстаника в Костурско не остана нищо да жали: селата съвершено разорени, имота заграбен, сеидбите изгорени, фамилиите ограбени и разпилени, гладни и голи. Честта на майките и сестрите му потъпкана и поругана от турците, иска въстановяването й с продължаване на неравната борба и с отмъщавание над зверовете — турци. Пушките на въстаниците, които забъркаха турския рахатлак и потърсиха (свобода) за роба, писъците и нещастията на беззащитните жени и деца достатъчни са да възбудят човешките сърдца в свободните държави да се притекат на помощ и застъпничество. Турското правителство и Командир пашите мисляд(т) вече, че след голямото обискиране на планините и изгарянието на селата се пръснаха на далеч и ще сложат оръжие. Във време на обискът (26) VIII аскерите се сбъснаха с една чета от 60 души в Дъмбенската планина, без да падне някой и с друга във Въмбелската планина. При обискът на Въмбелската планина останаха скрити в пещерите 18 души въстаници от селската Въмбелска чета, понеже нямаха възможност да се измъкнат през гъстите кордони на ескери и да се съединат към въстаническите тела, бидоха унищожени до един. Въстаниците, след изкусно отстъпление пред голямата згън, не дадоха много жертви, и когато турците знаят, че са исчистили Костурско от въстаници, те се озоваха в прежните си пунктове, по-опитни, по-жадни за отмъщение и по-готови да мрът за свободата на Отечеството си.

Списък на изгорените досега села и убитите от аскера и башибозука.

1. *С. Шестеово* от 180 къщи изгорени 27.

Янаки Илиев	110	год. убит с куршум
Илия Новачков	70	„ „ „ „
Настовица Вълкоска	80	„ „ „ „
Николица Гавалова	70	„ „ „ „
Наковица Сърбинова	25	„ „ „ „
Султа Атанасова	30	умрели от ужасни страх

2. *с. Черновища* от 50 къщи останали само 5.

Дйамо Марков	45	г. убит с куршум
Ламоро Цилев	20	„ „ „ „
Мара Дерондовска	65	„ „ а „ „

3. *с. Дъмбени* от 250 къщи останали само 3.

Митре Терзиовски	95	г. убит с куршум
Търпен Ангелков	80	„ „ „ „
Иоше Радков	80	„ „ „ нож
Димко Гулев	75	„ съсечен „
Трайко Ангелков	85	„ убит с куршум
Савро Кенков	80	„ „ „ „
Коло п. Стернов (идиот)	19	„ „ „ „
Лазовица Караджова	70	„ „ „ „
Димковица Сулмезова	65	год. распарана
Митрейца Хаджиовска	65	„ „
п. Трайковица	—	ранена

Стояница Караджова	—	ранена
Трайковица Бриченка	—	„

4. *с. Лобаница* от 80 къщи — цяло изгорено.

Попадията	70 г.	убита с куршум
Толо Гулов	75 „	ъ „ „
Митре Капиданчев	60 „	„ „ „
Стоян Димов	75 „	„ „ „
Наке Гологачев	65 „	„ „ щик
Наковица Гологачева	65 „	съсечена на парчета
Митре Коломанчев	62 „	„ ъ „ „
Наке Донев	60 „	убит с куршум
Лазовица Капиданка	23 „	„ а „ „
Иловица Марковичина	21 „	„ „ „
Наум Мънгов	75 „	„ ъ „ „
Доно Миджов	65 „	„ „ „
Лазор Сотирчев	—	ранен
Дина Сотировска	—	„ а „
Коловица Богданоска		
Геловица Димитрова	—	„ „ кама

5. *с. Върбник* 60 къщи цяло изгорено.

Колко са убити, точни сведения няма.

6. *с. Прекопана* 150 къщи цяло изгорено.

При запалването му на 29. VII има 5 души убити, на които имената не се знаят, а при горенето на 14/VIII колко са, няма сведения.

7. *с. Жупаница* 120 къщи цяло изгорено.

п. Костандин	70 г.	убит в Костур
Търпо Мелов	60 „	„ „ „
Кирнако Атанасов	15 „	„ „ „
Дине Наков	50 „	„ с куршум
Наум Кириязов	22 „	заклан
Васил Шопов	45 „	„
Коло Ноловски	75 „	„
Сидер Андреев	55 „	убит с куршум
Панает Янев	45 „	„ „ „
Насо Делов	60 „	„ „ „
Нико Апостолов	62 „	измушкан

8. *с. Косинец* от 200 къщи останали само 8.

Васил Киселинчев	86 г.	убит с куршум
Цвета В. Киселинчева	88 „	„ а „ „
Трендо Мацанов	90 „	„ ъ „ „
Мануша Т. Мацанова	78 „	измушкана
Деспа Ц. Оцева	72 „	„
Елена С. Гершанова	73 „	заклана
Мара Пенова	70 „	„
Киро Главковски	64 „	убит с куршум

Мара Х. Тумбарова	27 год.	убита с куршум
Илия А. Петков	13 „	„ ъ „ „
Герго Руков	62 „	„ „ „
Митровица Пеличарка	50 „	„ а „ „
Коло Петков	51 „	„ „ „
Стоян Мацанов	60 „	„ „ „
Пене Пулячев	70 „	„ „ „

9. *с. Орман* 20 къщи цяло изгорено.

Колко са убити, няма точни сведения.

10. *с. Кондораби* 30 къщи цяло изгорено.

Колко са убити, точни сведения няма.

11. *с. Черешница* 80 къщи цяло изгорено.

Дамян Сулов	50 год.	убит с куршум
Петър Попов	53 „	„ „ „
Дамян Божков	59 „	„ „ „
Христо Божков	35 „	„ „ „
Сидо п. Ярмов	60 „	заклан
Фило Розов	63 „	измушкан
Дине Главчев	81 „	убит с куршум
Митре Бабчорлията	73 „	„ „ „
Сия Бабчорева	50 „	съсечена на парчета
Риса Фянова	28 „	заклана

12. *с. Бомбоки* 80 къщи цяло изгорено.

За убитите точни сведения няма.

13. с. *Загоричани* 680 къщи цяло изгорено.

Убити около 150 души старци, жени и деца — точно свед. няма.

14. с. *Бобищá* 150 къщи цяло изгорено.

За убитите точни сведения няма.

15. *Чифликът Котори* 16 къщи всички изгорени.

16. *с. Олища* от 90 „ изгореха 3 къщи.

За убитите точни сведения няма.

17. *с. Вишени* от 200 къщи останаха 13.

Дине Ишков	65 год.	заклан
Гиле Сотиров	73 „	„
Сидо Бакрачев	81 „	убит с куршум
п. Кочо	70 „	„ „ „
Коле Лейка	60 „	„ „ „
Дино Калков	85 „	„ „ „

18. с. *Блаца* от 100 къщи останаха 18.

Трифуна Гйовева	49 г.	заклана.

Иван Чекамдонов	63 г.	закланъ
Илия Стумбов	38 „	убит с куршум
Вангел Чамнов	17 „	„ „ „
Теодоси Тишмиров	62 „	„ „ „
Пандо Пишмиров	45 „	„ „ „
Пандо Голичев	60 „	съсечен
Михайл Бошев	70 „	„
Петър Цалов	53 „	„
Нунта Томева	50 „	убита с куршум
Насо Кириев	11 „	съсечен
Спасе Колига	60 „	„
Стерйо Накев	12 „	съсечен
Димитър „	ъ—	ранена с щик
Доста п. „	а—	„ ъ „ „

19. с. *Горно Дряновени* от 65 къщи остан. 10.

Наки Г. Королов	73 г.	убит с куршум
п. Яний	75 „	„ „ „
Глигор Петрески	73 „	„ „ „
Геле Меанчеви	65 „	„ „ „
Лазо Сотиров	45 „	„ „ „
Кърето Колчов	57 „	„ „ „
Лазо Прелка	76 „	съсечен
Стасо Петрески	62 „	ранен

20. с. *Долно Дряновени* от 30 къщи остан. 4.

Нумо Гувелов 55 г. съсечен

21. с. *Поздивища* от 120 къщи изгоряха 27.

Ристовица Кинтна	55 г.	съсечена
Лазовица Шотова	— „	изгорена жива

22. с. *Въмбел* 120 къщи цяло изгорено.

За убитите няма точни сведения.

23. с. *Мокрени* 200 къщи цялото изгоря.

Убити около 300 души, точни сведения няма.

24. с. *Арменско* изгорено, това е в Лерински район.

Пленени от страна на аскера и башибозуците има почти от всички села, изгорени и неизгорени.

Мило Димитровски	60 г.	от с. Лобаница	изгубен
Ставровица Здролова	— „	„ „ Дъмбени	пленена
Дочка С. Здролова	3 „	„ „ „	„
Диновица Сърбова	52 „	„ „ „	„
Нумовица Сърбова	28 „	„ „ Косинец	„
Риста Сърбова	20 „	„ „ „	„
Лабро Сърбов	8 „	„ „ „	„
Сърбо Сърбов	4 „	„ „ „	„
Риста Н. Порягова	20 „	„ „ „	„

Мара Х. Станчева	11 г.	от от с. Косинец пленена
Сотирица Лячка	40 „	„ „ „ „
Цвета П. Лячка	12 „	„ „ „ „
Цветковица Нинова	36 „	„ „ „ „
Търпо Ц. Нинов	6 „	„ „ „ „
Насо Мимчев	60 „	„ „ „ „
Иван Орлинов	28 „	„ „ „ „
Иваница Гулева	35 „	„ „ „ „
Христина „	2 „	„ „ „ „
Иван Христов	14 „	„ „ „ „

Толовица Пандоска с майка си, три мъжки деца и едно моме, пленени от с. Жупаница. Има от с. Загоричани 30 невести и моми пленени, пак и от другите села, но няма точни сведения.

Убити в с. Бабчор на 22 август:

Илия Т. Постолов	30 г.	убит с куршум
Коста Я. Пеов	25 „	„ „ „
Тодор Ставрески	50 „	съсечен на парчета
Кирияко Н. Жайков	60 „	„ „ „
Георгий Я. Стойчев	50 „	измушкан
Гиле Т. Гилев	20 „	„
Танас П. Стоичев	50 „	„
Георгий И. Огненев	60 „	заклан
Танас М. Гечов	60 „	„
Иван Т. Марковски	60 „	убит с куршум
Дине И. Марковски	30 „	„ „ „
Яне М. Димов	60 „	„ „ „
Леко М. Димов	50 „	заклан
Васил Ф. Миленцев	18 „	убит с куршум
Фило М. Кочов	70 „	съсечен
Иван М. Кулавсов	60 „	убит с куршум
Колевица Белчева	40 „	заклана
Зиеовица Ставреска	70 „	„
Елена Стасева	2 „	съсечена на парчета

30/VIII 1903 година (стар стил). За истинността на горните сведения подписваме се саморъчно ръководителите на Костурския район:

Лазар И. Трайков, Васил Чекаларов, Пандо Кляшов, Манол Розов и Михаил Николов.

Забележка. При настоящите сведения приключваме и картата на Костурско.

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1872, л. 198—208; оригиналът е на български.

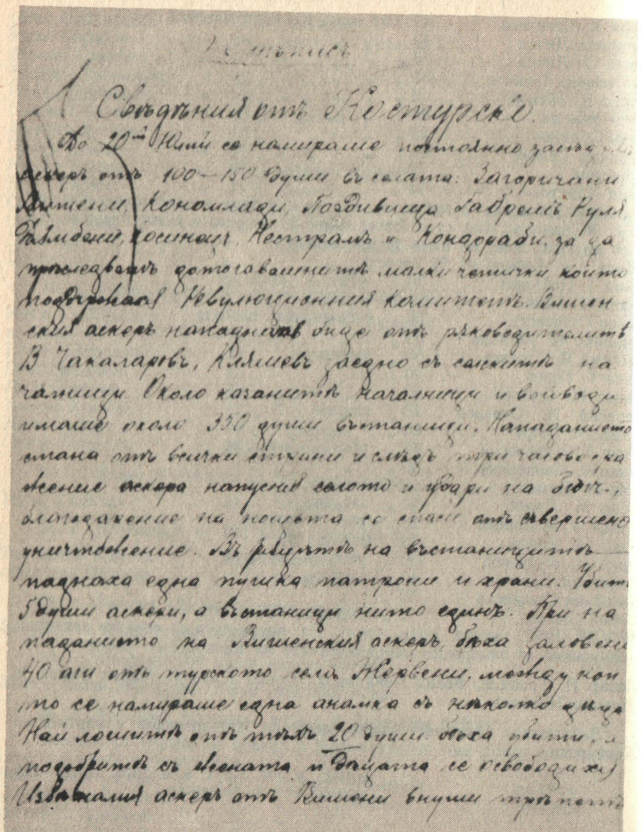

[illegible]

Свѣдѣния отъ Костурско

До 20-ий Юлий се намираме постоянно засѣдн[illegible] аскеръ отъ 100–150 души въ селата: Загоричани, Бѣмбени, Кономлади, Поздивища, Габрешъ, Руля, Дѣмбени, Косинецъ, Нестрамъ и Кондорабъ, за да преслѣдватъ досѣгашнитѣ малки четички които поддържаха Революционния комитетъ. Влишенскиятъ аскеръ нападнатъ биде отъ ръководителитѣ В. Чакаларовъ, Климовъ заедно съ селскитѣ четници. Около казанитѣ началници и войводи имаше около 350 души въстаници. Нападането стана отъ всички страни и слѣдъ три часово сражение аскера напусна селото и удари на бѣгъ, благодарение на помощьта се спаси отъ съвършено унищожение. Въ рѫцѣтѣ на въстаницитѣ паднаха една пушка патрони и храни. Убити 5 души аскери, а въстаници нито единъ. При нападането на Влишенския аскеръ бѣха заловени 40 [illegible] отъ турското село Жервени, между които се намираше една [illegible] съ нѣколко деца. Най лошитѣ отъ тѣхъ 20 души бѣха убити, а по-добритѣ съ женитѣ и децата се освободиха. Изплашениятъ аскеръ отъ Влишени внуши три пъти [illegible]

Фиг. 23. Сведение от Щаба на въстаниците от Костурския край по време на Илинденско-Преображенското въстание с карта. Към док. 91 от дял III

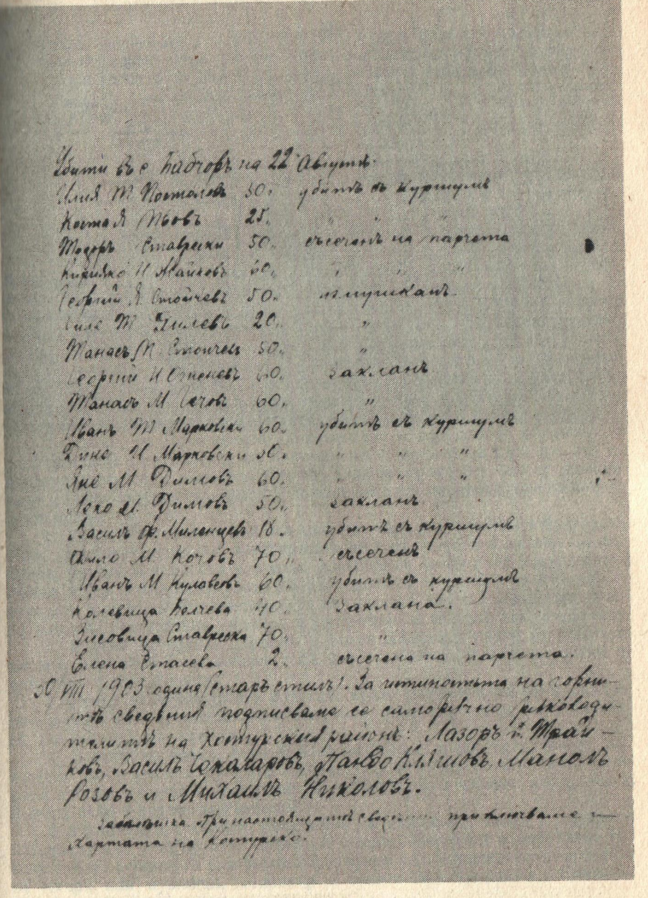

Убити въ с. Бабчоръ на 22 Августъ:

Илия Т. Поптолевъ	50.	убитъ съ куршумъ
Коста Д. [illegible]евъ	25.	" "
Тодоръ Ставрески	50.	съсеченъ на парчета
Кирязко И. Айтовъ	60.	" " "
Георгий Д. Стойчевъ	50.	изгорканъ
Биле Т. Гилевъ	20.	"
Танасъ М. Стоичевъ	50.	"
Георгий И. Стоневъ	60.	заклавъ
Танасъ М. Гечовъ	60.	"
Иванъ Т. Марковски	60.	убитъ съ куршумъ
Дино И. Марковски	50.	" " "
Яне М. Димовъ	60.	" " "
Лазо И. Димовъ	50.	закланъ
Василъ Ф. Миленцевъ	18.	убитъ съ куршумъ
Ламо М. Кочовъ	70.	съсеченъ
Иванъ М. Николовъ	60.	убитъ съ куршумъ
Колевица Колчева	40.	заклана.
Зисовица Ставреска	70.	"
Елена Стасева	2.	съсечена на парчета.

30 VIII 1903 одина (старъ стилъ). За истиностьта на горнитѣ свѣдения подписваме се саморѫчно рѫководителитѣ на Костурския районъ: Лазоръ п. Трайковъ, Василъ Чакаларовъ, Пандо Климовъ, Манолъ Розовъ и Михаилъ Николовъ.

Заедно съ настоящитѣ свѣдения прилагаме и картата на Костурско.

Фиг. 23 (продължение)

Фиг. 23 (продължение)

Писмо № 534 на Главния щаб на Втори македоно-одрински революционен окръг до българското правителство във връзка с положението на въстаналото население и искане на помощ от страна на България

9. IX. 1903 г.

До
почитаемото правителство
на Княжество България

Пред вид на критическото и ужасно положение, в което изпадна българското население от Битолския вилает след извършените опустошения и жестокости от турските войски и башибозук, пред вид на туй, че тези опустошения и жестокости по систематичен начин продължават и не може да се предвиди до къде ще отидат; пред/вид/ на туй още, че тук всичко българско рискува да изгине и се затрие без спомен от насилия, глад и настъпващата мизерия, Главният щаб счита за свой дълг да обърне внимание на Почитаемото Българско Правителство върху гибелните последствия за българската нация, ако то не изпълни дълга си спрямо своите еднородни братя тук по един внушителен и активен начин, какъвто се налага от силата на обстоятелствата и опасността, която грози обще българското отечество днес.

Вярвайки, че Почитаемото Правителство е достатъчно осветлено за окончателното опустошение на вилаета, ни/е/ считаме за излишно тук да повтаряме фактите с подробностите им, а ще се ограничим само да резюмираме в няколко точки създалото се положение и грозящите народа ни близки последствия от него.

1. Както в изгорелите или напуснатите, така и в останалите български села, с малки изключения неизгорената част от реколтата остана неприбрана, понеже всяка жена или мъж, които би се явили пред очите на сновещия аскер и башибозук, бива убит — храната се прибира постоянно от турското население под протекцията на турската власт. Голяма част от него, както и от заграбения добитък, се употребява за издръжката на войските.

2. Всички материали, оръдия и рогат добитък, с които се работеше земята, изгоряха в запалените села, а в останалите бидоха заграбени от войските и башибозука.

3. Почти всичкият дребен добитък, който съставляваше поминъкът на по-голямата част от планинското население, биде унищожен или отнесен, сé по заповед на властта.

4. Всички изгорени села бидоха ограбени преди запалването им, същата участ сполетя буквално всички още неизгорени села, като оставиха къщите им само с голи стени, а избягалите им жители, мъже, жени и деца, само с ризите на гърба им.

5. Религиозните обреди, изоставени, в изгорелите села, и черквите изгоряха, а в неизгорелите бидоха ограбени, повредени и поругани. На много места турците ги употребиха през време на пребиваването си в селата за яхъри или нужници, например в селата Таш-Муруница, Смилево, Кривени, Круше и пр.

6. Нито едно българско училище не е отворено, нито ще се отвори, понеже: а) населението е разпръснато вследствие турския терор, б) почти всички учители, както и свещеници са в четите, следователно невъзможни пред турската власт за званието, което са имали, в) никой не мисли за науката, когато е поставен вън от законите на страната, защото носи името българин и се бори с глада.

7. На много места турската власт съобщила на неизбягалото население, че ако желае да бъде пощадено, трябва да мине под ведомството на Патриаршията. Случаи: в Охридско, Битолско, Леринско и Костурско, дето войските, придружени от гръцкия владика, са принуждавали населението да предава оръжието си и да признае Патриаршията.

8. След първите ни нападателни действия ние се принудихме да държим пасивно поведение, понеже, колчем завържем сражение с мобилизираните турски табури, било от западни, било от позиции съобразно с тактиката ни на действие, турците след свършването на сраженията се нахвърлят върху околните невъоръжени мъже, върху жените и децата и убиват, когото завърнат, обезчестяват жени и девици, запалват неизгорелите села и гори и забират добитъка, запазен от предидущите им нашествия. Случаи в селата: Арменско (Леринско), дето избиха 114 старци, жени и деца, Круше, Леорека, Кривени, Златари, Болно, Подмочани, Ехла и пр. (Ресенско), Плаке, Речица, Сируля, Куратица и пр. (Охридско); Смилево, Дявато (Битолско) и пр., и пр.

Вследствие на всичко гореизложено обръщаме вниманието на Почитаемото Българско Правителство върху тежкото и безпомощно положение, в което се намира понастоящем народа ни, и грозящата го в недалечно бъдеще жестока и печална участ, както в материално и здравословно, тъй и в духовно и училищно отношение. Очевидци на туй отчаяно положение, ний се осмеляваме с положителност да Ви начертаем мрачната перспектива на бъдещето в следното:

1. Вследствие на гладът, мизерията и настъпващата зима една трета от народа ни осъдена е на явна смърт.

2. Понеже добитъка и земеделческите оръдия станаха плячка на огъня и турците, населението даже и да би било оставено на мира, немайки с какво да обработва земята, ще бъде принудено да я отстъпи на турците и фанатиците гъркомани и изцяло ще бъде обърнато на чифлигарско.

3. Останалата част от населението, изпаднала в духовно отношение и лишена от най-нужните средства за живеене, не ще има възможност да противостои на желанието на турската власт и съблазнителните и заплашителните агитации на повилнелите гръцки владици и техните органи и сигурно ще мине под ведомството на гръцката патриаршия, след което ще бъдат завинаги изгубени за българската черква и нация.

4. Нека не пропускаме и следното: От няколко време насам тук почнаха да се правят на българското население тайни предложения от католическите и протестански мисионери за минаване под ведомството на техните черкви, ако иска да бъде защитено от турските зверства. Не ще бъде чудно, ако оная част от населението, която не би се поддала на гръцките подлъгвания, да приеме унията или протестанството.

След всичко туй нам е чудно как Почитаемото Правителство, което ръководи интересите на българския народ, продължава да гледа с хладно-

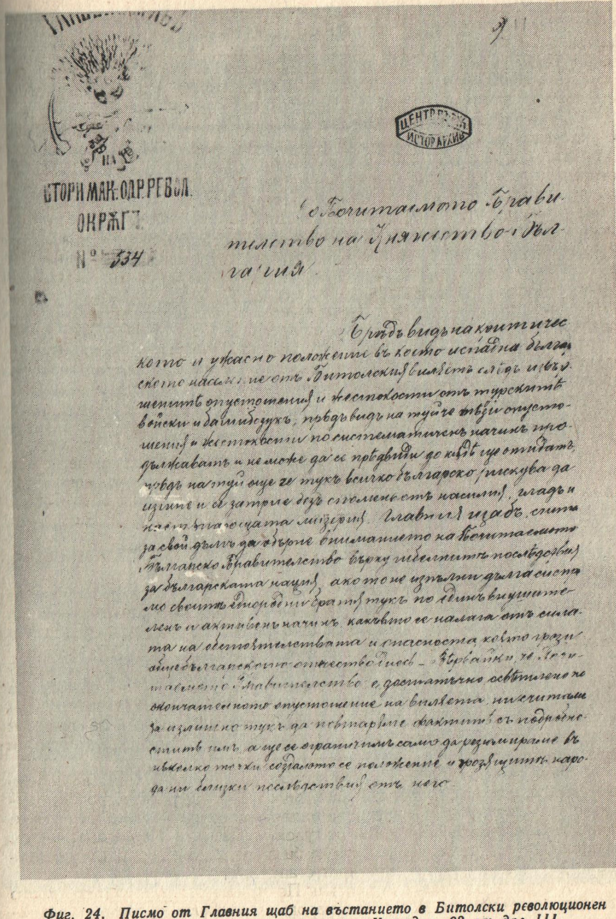
...СТОРИ МАК.-ОДР. РЕВОЛ.
ОКРЪГЪ
№ 334

ЦЕНТР... ИСТОР. АРХИВ

До Почитаемото Прави-
телство на Княжество Бъл-
гария.

Предъ видъ на критичес-
кото и ужасно положение въ което испадна бълга-
рското население отъ Битолския вилаетъ следъ извър-
шенитѣ опустошения и жестокости отъ турскитѣ
войски и башибозукъ, предъ видъ на туй че тѣзи опусто-
шения и жестокости по систематиченъ начинъ про-
дължаватъ и не може да се предвиди до кждѣ ще отидатъ,
предъ на туй още че тукъ всичко българско рискува да
изчезне и се затрие безъ спомень отъ насилия, гладъ и
настжпващата мизерия. Главния щабъ счита
за свой дългъ да обърне вниманието на Почитаемото
Българско Правителство върху гибелнитѣ последствия
за българската нация, ако то не изпълни дълга си спря-
мо своитѣ еднородни братия тукъ по единъ внушите-
ленъ и активенъ начинъ, каквото се налага отъ сила-
та на обстоятелствата и опасноста, която грози
цѣлобългарското отечество днесъ. — Вѣрвайки, че Почи-
таемото Правителство е достатъчно осветлено за
окончателното опустошение на вилаета, ни считаме
за излишно тукъ да повтаряме фактитѣ съ подробно-
ститѣ имъ, а ще се ограничимъ само да резюмираме въ
нѣколко точки създалото се положение и грозящитѣ наро-
да ни близки последствия отъ него.

Фиг. 24. Писмо от Главния щаб на въстанието в Битолски революционен окръг до българското правителство. Към док. 92 от дял III

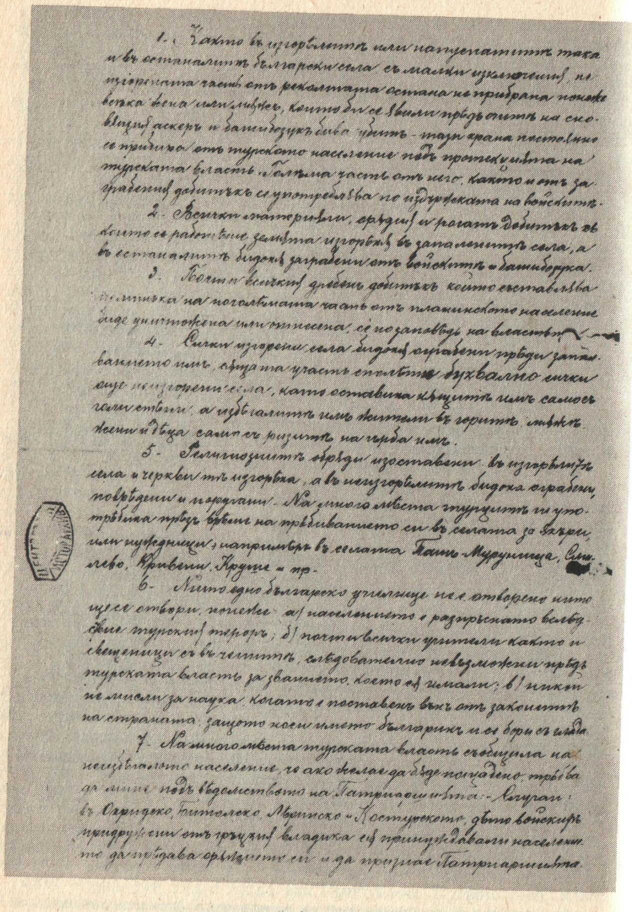

1. Както въ изгорѣлитѣ или нападнатитѣ така и въ останалитѣ български села съ малки изключения, неизгорената часть отъ реколтата остана не прибрана понеже всѣка жена или мѫже, които би се явили предъ очитѣ на сновящия аскеръ и башибозукъ бива убитъ — тази храна настоящемъ се прибира отъ турското население подъ протекцията на турската власть. Голѣма часть отъ него, както и отъ заграбения добитъкъ се употрѣбява по издръжката на войскитѣ.

2. Всички материали, орѫдия и рогатъ добитъкъ съ които се работеше земята изгорѣхѫ въ запаленитѣ села, а въ останалитѣ бидохѫ заграбени отъ войскитѣ и башибозука.

3. Почти всичкия дребенъ добитъкъ който съставлява поминъка на по-голѣмата часть отъ планинското население биде унищожена или отнесена, се по заповѣдь на властьта.

4. Сички изгорени села бидохѫ ограбени преди запалването имъ, а другата часть способствува буквално сички още неизгорени села, като оставиха кѫщитѣ имъ само съ голи стени, а избѣгалитѣ имъ жители въ горитѣ мѫже, жени и дѣца само съ ризитѣ на гърба имъ.

5. Религиознитѣ орѫдия изоставени въ изгорѣлитѣ села и черкви тѣ изгорѣха, а въ неизгорѣлитѣ бидохѫ ограбени, повредени и поругани. На много мѣста турцитѣ ги употрѣбиха презъ врѣме на прѣбиването си въ селата за яхъри или нужденици, напримѣръ въ селата Папъ-Мурунища, Сиплево, Кривени, Круше и пр.

6. Нито едно българско училище не е отворено нито ще се отвори, понеже а) населението е разпръснато вслѣдствие турския терорь; б) почти всички учители както и свещеници сѫ въ четитѣ, слѣдователно невъзможни предъ турската власть за званието, което сѫ имали; в) никой не мисли за наука, когато е поставенъ вънъ отъ законитѣ на страната, защото носи името българинъ и се бори съ ида…

7. На много мѣста турската власть съобщила на неизбѣгалото население, че ако желае да бѫде пощадено, трѣбва да мине подъ вѣдомството на Патриаршията. — Сърган: въ Охридско, Битолско, Леринско и Костурското, дѣто войскитѣ придружени отъ гръцкия владика сѫ принуждавали населението да предава орѫжието си и да признае Патриаршията.

Фиг. 24 (продължение)

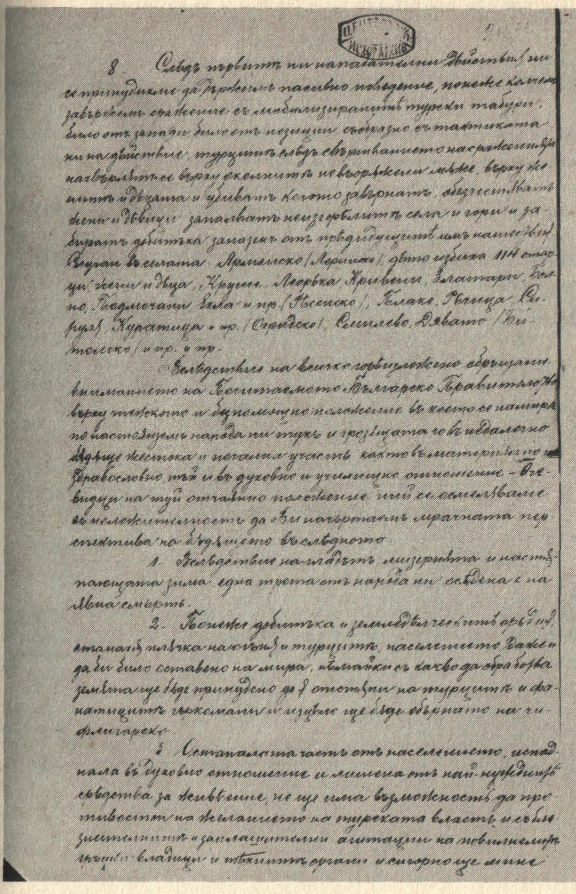

8. Слѣдъ първитѣ ни нападателни дѣйствия ни се принудихме да държимъ пасивно поведение, понеже като не завържемъ сражение съ мобилизиранитѣ турски табури, било отъ засади, било отъ позиции съобразно съ тактиката ни на дѣйствие, турцитѣ слѣдъ свършването на сраженията нахвърлятъ се върху околнитѣ невъоружени мѫже, върху женитѣ и дѣцата и убиватъ когото завърнатъ, обезчестяватъ жени и дѣвици, запалватъ неизгорѣлитѣ села и гори и заграбватъ добитъка запазенъ отъ прѣдидущитѣ имъ нашествия. Сърган въ селата: Арменско (Леринско), дѣто избиха 114 старци, жени и дѣца; Круше, Ѩгорѣка, Кривени, Златари, Болно, Подмочани, Цѣла и пр. (Ресенско), Блаце, Рѣчица, Сирулъ, Куратица и пр. (Охридско), Смилево, Дѣвяко (Битолско) и пр. и пр.

Вслѣдствие на всичко горѣизложено обръщаме вниманието на Почитаемото Българско Правителство върху тежкото и безпомощно положение въ което се намира понастоящемъ народа ни тукъ и грозящата го въ недалечно бѫдѫще жестока и печална участь както въ материално здравословно, тъй и въ духовно и училищно отношение. — Въ видъ на тъй отчаяно положение ний се осмѣляваме съ нелицемѣрна откровеность да Ви начъртаемъ мрачната перспектива на бѫдещето въ слѣдното:

1. Вслѣдствие на глада, мизерията и настѫпающата зима една трета отъ народа ни осѫдена е на лютна смърть.

2. Понеже добитъка и земледѣлческитѣ орѫдия станаха плячка на огъня и турцитѣ, населението даже и да би било оставено на мира, нѣмайки съ какво да обработва земята ще бѫде принудено да я отстѫпи на турцитѣ и фанатицитѣ гъркомани и изцѣло ще бѫде обърнато на чифлигарско.

3. Останалата часть отъ населението, изпаднала въ духовно отношение и лишена отъ най-нуждни срѣдства за живѣене, не ще има възможность да противостои на желанието на турската власть и съблазнителнитѣ и заплашителни агитации на новитѣ гръцки владици и тѣхнитѣ органи и сигурно ще мине

Фиг. 24 (продължение)

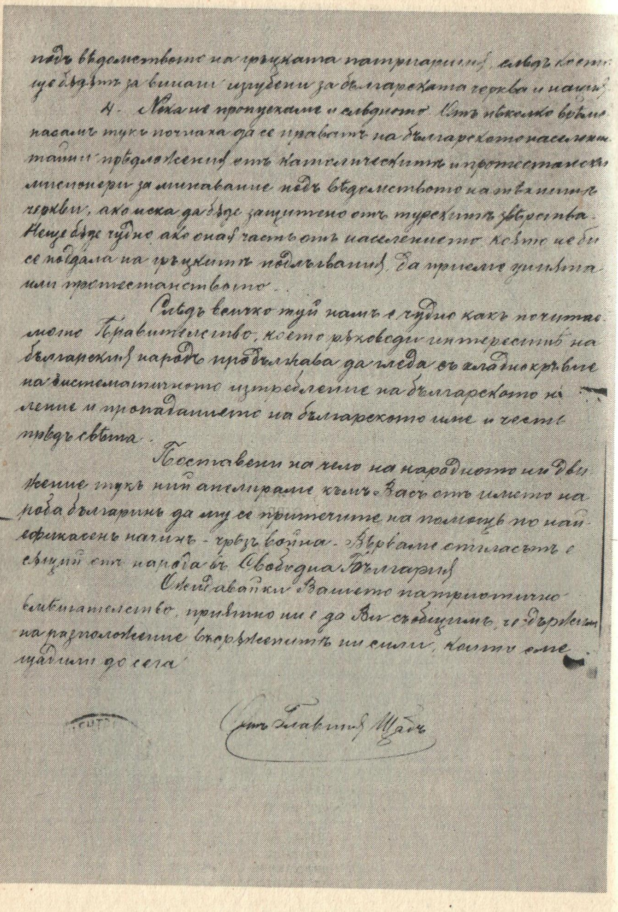

подъ вѣдомството на гръцката патриаршия, слѣдъ което
ще бѫдатъ за винаги изгубени за българската черква и нация.
4. Нека не пропущаме и слѣдното. Отъ нѣколко врѣмена насамъ тукъ почнаха да се правятъ на българското население тайни прѣдложения отъ католическитѣ и протестански мисионери за минаване подъ вѣдомството на тѣхнитѣ черкви, ако иска да бѫде защитено отъ турскитѣ звѣрства. Нещо бѫде чудно ако оная часть отъ населението, която не би се поддала на гръцкитѣ подлъгвания, да приеме униятството или протестантството.

Слѣдъ всичко туй намъ е чудно какъ почитаемото Правителство, което ръководи интереситѣ на българския народъ, продължава да гледа съ хладнокръвие на систематичното изтрѣбление на българското население и пропадането на българското име и честь прѣдъ свѣта.

Поставени на чело на народното ни движение тукъ ний апелираме къмъ Васъ отъ името на роба българинъ да му се притечете на помощь по най-ефикасенъ начинъ – чрѣзъ война. Вѣрваме отгласътъ е сѫщий отъ народа въ Свободна България.

Ожидавайки Вашето патриотично вмѣшателство, приятно ни е да Ви съобщимъ, че държимъ на разположение въорѫженитѣ ни сили, които сме щадили до сега.

Отъ Главния Щабъ

Фиг. 24 (продължение)

кръвие на систематичното изтребление на българското население и пропадането на българското име и чест пред света.

Поставени начело на народното ни движение тук, ний апелираме към Вас от името на роба българин да му се притечете на помощ по най-ефикасен начин — чрез война. Вярваме отгласът е същий от народа в Свободна България.

Ожидавайки Вашето патриотично вмешателство, приятно ни е да Ви съобщим, че държим на разположение въоръжените ни сили, които сме щадили досега.

От Главния щаб

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1872, л. 243—244; оригиналът е на български.

[1] Изпратено с писмо на управляващия агентството в Битоля д-р Кожухаров с дата 17. IX. 1903 г. до правителството в София.

93

Из „Обявление" на турското правителство към българите в Битоля и Битолско с нареждане да сложат оръжието по време на Илинденското въстание и със закана за жестока разправа в противен случай

10. IX. 1319 [1903] г.

. . .[1] Но някои зломислени хора, които не желаят да остават населението да се ползува с време от тия подобрения, гледайки своя частен интерес, лъжат простото население и вършат разни отвратни (вм. отвратителни — б. р.) престъпления. Няма никаква основа в лъжите и уверенията, с които се подмамват българите. Всички цивилизовани народи на Европа и другите страни с отвращение гледат на делата им и навсякъде се очаква с голямо нетърпение смиряването на тези неприятели на реда и тишината. Царското правителство гледа с прискърбие, че много хора още разбойничествуват, при всичко че поради голямата си милост твърде умерено постъпва към последвалите смутителите. Но тъй като правителството не може да гледа хладнокръвно да се разваля реда в страната и на убийствата и вредите, на които се подлага населението, заповядано е категорически на командантите на изпратените навсякъде войски да разпръснат и набият най-жестоко смутителите и техните последователи, които още продължават да разбойничествуват.

За това за последен път се канят българите, които са се излъгали и напуснали огнищата, занаятията си, да се приберат по домовете и селата си; и тези, които не се върнат и прибегнат към милостта на царското правителство, ще се накажат и изтребат по най-жесток начин.

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1872. Писмо на управляващия българското търговско агентство с приложение „Обявлението" (л. 254—255). Оригинал на български и турски език.

¹ Изпуснатият текст се отнася за „грижите", които султанското правителство полагало „за благоденствието на всичките си поданици". По този повод английският вицеконсул в града се изказал така пред управляващия българското агентство д-р Д. Кожухаров: „Нищо не е направено от това, което се пише вътре, напротив, села се опустошиха, черкви съсбориха, училища затвориха и на всичко отгоре властта се кани още, че ще изтребва по най-жесток начин."

94

Из „Обявление" на турските власти към българите в Солунски вилает с нареждане да сложат оръжието по време на Илинденското въстание и да не следват агитациите на четите на организацията

14. IX. 1319 (1903 г.)

. . .[1] То за това сериозно се известява, че ония българи, които са измамени от лъжливите агитации на разбойниците и които са оставили семействата и домашните си работи и са се придружили към разбойническите чети, от сега за напред да не се изкушават на лъжливите им агитации и обещания, но да се завърнат в селата и къщите си; и да се възползуват от Височайшата царска милост да се предадат на правителственото извинение.

За последен път се обявява, че ония, които с непокоряване на горните съвети не отбегнат от разбойнически действия и не се завърнат бързо в къщите си и не се предадат на правителственото опрощение, без друго ще бъдат силно следени и разбити.

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1872. Писмо на българския търговски агент А. Шопов с приложение текста на „Обявлението" (л. 259—264). Оригинал на турски и български.

¹ Изпуснатият текст се отнася за „грижите", които султанското правителство полагало за подобрение живота на своите поданици; аналогично с текста на „Обявлението" в Битоля.

95

Декларация на бежанците от Разложко до околийския управител в Самоков по повод поканата да се върнат в родните си места

28. IX. 1903 г.

Господин началник, представяме Ви по-долу отговор на поканата да се върнем по нашите места.

Всички ние искаме да се върнем в нашите родни места, но не като раи, каквито бяхме досега, а като граждани, имащи същите права, както и турците.

Населението на опожарените от турците села, като: Белица с 500 български къщи, Обидим с 300 български къщи, Кремен с 200 български къщи, Мехомия и Бачево, всяко с по 150 български къщи, няма къде да се установи, за да прекара зимата, и ние бихме се върнали по нашите места

доброволно с български или с руски и австрийски чиновници, стига само да не ни оставят в двата случая на произвола на султанските власти, и след като се възстанови редът в страната съгласно обещаните от Берлинския конгрес реформи.

Приемете, Господине началник, уверение в нашето отлично почитание [подписали]: свещеник Иван П. Мемов, Алексо С. Балев, Илия Василев Попов, Г. Ив. Ковачев, Т. Николов, Сава Георгиев, Лазар Георгиев Кутин, Софроний Илиев, Софроний Георгиев, Стоян Павлев, Н. Лазаров и Н. Г. Кифев.

Bulletin de l'Autonomie, Journal de l'Organisation Intérieure Macédo-Adrianopolitaine, Sofia, le 24 octobre, 1903, с. 1; оригиналът е на български (тук документът е взет от френския му превод).

96

Писмо на англичанина Артър Ж. Ивънс[1] до в. „Таймс" под наслов „Кои са македонците?", в което излага своето становище за Македония и нейното население

30. IX. 1903 г.

Сър,

Като човек, който е имал изключителни възможности да изследва македонския въпрос отвътре, позволих си може би да изтъкна някои от най-съществените условия на сегашното положение. Аз съм прекосявал Македония в различни времена в почти всички направления откъм Егейската страна, от Албания, от Косовския вилает, от Сърбия и от Българското Княжество. Прекарвал съм там с месеци, зает с археологически изследвания в повечето от отдалечените райони от пътя, и въпреки че моите главни задачи бяха научни, а не политически, аз имах може би най-добрата възможност да си създам една безпристрастна преценка за положението на страната. При това тези впечатления ни най-малко не губят от стойността си от обстоятелството, че са създадени преди започването на сегашното революционно движение.

Нека да започна с поправката на една почти всеобща заблуда. *Там няма „македонци". Там са българи.* Там има румъни — останки от латиноговорещите жители на римо-илирийските провинции, които още се намират в планинската верига на Пинд и в съседните градове. Там има гърци, вкл. повече или по-малко изкуствено елинизирани румъни. Там има „турци", вкл. мохамедани-българи, и някои истински турски села по Вардарската долина, представляващи население, по-раншно от отоманското завоевание. Там има една примес от шкипетари или албанци към западните и северните краища. Накрая, там има едно голямо испански говорещо еврейско население в Солун. Но там няма „македонци".

Неприятно е задължението да кажеш на някои от своите приятели горчиви истини, но гръцката претенция към Македония и особено що се отнася до по-голямата част от вътрешността на страната, е присъница (бълнуване). В някои от градовете там има чисто гръцко население, но дори

и в такъв случай, като например в Монастир (Битоля), статистиките са изградени на една изкуствена основа. Истината е, че голямо число от тези, които са записани като гърци, са в същност румъни(власи).

Един от най-смешните резултати от тази съревноваваща се етнография беше една карта, издадена преди няколко години под покровителството на Атина и разпространена в тази област. Според нея Македония бе разделена с оглед на практически цели между два елемента — гръцкия и „българоговорещите гърци" — така, както ако някой келтски ентусиаст би разделил Британия между уелсците и „англоговорещите уелсци"! Македония наистина е пълна с изкуствени различия, истинските линии на народностното разграничение за дълго време се кръстосваха от разпределения, основани на религиозна принадлежност (засега) към Гръцката патриаршия или към Българската екзархия. Едно българско село може с оглед на политическите цели да бъде подкупено или принудено със сила да приеме зависимостта си към православните гръцки духовни началници. Неговите жители тогава са записвани самодоволно от тези, които са извършили тяхното духовно прехвърляне (което „духовно" не значи нищо) като Надеждата на Елада. Но тези изкуствени присъединявания не траят за дълго. *Езикът на селяните* остава български и дълбоко очертаните инстинкти на расата са държани само във временна неизвестност. Приятелите на Гърция могат само да съжаляват, че тя би се заблудила от такива изкуствени претенции; че тя би хванала сянката и загубила същността, която би могла да се намери при едно разбиране, на една разумна основа на даване и вземане с нейните славянски съседи. Покойният г-н Трикупис, както ми е лично известно, видя нещата много по-ясно. Той беше напълно убеден, че с изключение на един тесен пояс на юг и някои случайни центрове от неголяма величина във вътрешността на провинцията, гръцкият елемент няма реално притежание на Македония. Неговото главно безпокойство, за което той имаше разумни основания, дойде наистина от тази посока, а не от българската казарма. Този трезвен политически наблюдател сигурно би се въздържал да квалифицира, както това прави днешният гръцки премиер, едно изключително прилежно и миролюбиво население, което от петнадесет века е било издънка на македонската земя, и само сега по причина на неописуемото потисничество е тласнато във въстание като „български вълци", които уж като неканени гости напоследък се вмъкнали в гръцкото стадо! Разбойниците от Пинд и Олимп едва ли са съставени от българския елемент. Аз лично бях пленен за около десет дни от една разбойническа банда покрай граничната Пинд планина, но те не бяха българи.

Фактът е, че дори в тази страна, и то при заинтересованите усилия да се скрие истинското положение, голямото надмощие на българския елемент е само непълно признавано. Аз мога само да кажа, и то от мое лично наблюдение след проучване почти на цялата вътрешност на областта, че вън от тесния пояс, вече споменат, и някои малки градски центрове, практически цялата маса от населението е славянска, говореща характерно български диалекти. Българските изговори, като например поставянето на члена след думата, се простират дори до Скопския район, понякога претендиран от сърбите, на които истинската реч започва само че северно от Шар планина. Където пък гръцкият елемент при някои малки градове, като Костур например, е в мнозинство, той пък е превишен от многобройните български села наоколо. Това голямо надмощие на българския елемент е един основен фактор в днешното положение, който е бил много скриван от статистики, съставени от гръцки източници. Обикновено много несъвършена представа се създава от чужденци и дори от консули, чието запознаване с Македония се ограничава главно до градове като Солун или Битоля.

Отпечатано във в. Times, в броя от 30 септември 1903 г. Оригиналът е на английски език.

[1] Артър Ж. Ивънс е бележит английски археолог и етнограф, добър познавач на Балканите. Като член на Британската мисия за подпомагане на пострадалото население в Македония след Илинденското въстание сам е участвувал на място в разпределението на помощите.

97

Писмо на управляващия българското агентство в Сяр до княжеския дипломатически агент в Цариград за положението на възвърналите се българи-бежанци в с. Белица, Разложко, и за селата Балдево и Обидим, Неврокопско

17. VI. 1904 г.

Господине агенте,

Имам чест да Ви съобща следующия пример за положението на завърналите се бежанци от изгорелите села в Разложко.

Белица преди нещастието е броило 400 къщи български и 100 къщи турски. От българските къщи са останали здрави само 14, а от турските са изгоряли 42.

В селото е имало около 2000 българи — мъже, жени и деца. До 6 того са се завърнали 1060; така че почти половината от населението липсва. От тия, що ги няма, едни са избити, други са още в България, по всяка вероятност от тия, които и от по-рано са се занимавали у нас с кираджилък — а и мнозина са си прибрали семействата и окончателно са се заселили в Румъния, дето от години са си изкарвали прехраната като шекерджии и бозаджии.

Комисията, назначена за приемането на бежанците, е раздала на границата по три сухара (около една ока) на човек и ги е снабдявала с товарен добитък за пренасяне на багажа от границата до Якоруда. От Якоруда до селото бежанците са трябвали сами да се грижат. Първите семейства, които са пристигнали, са стояли два дни гладни. След това една комисия, състояща се от един жандармерийски офицер и двама местни турци, е раздала на всеки пристигнал бежанец по 40 оки царевица с кочаните (около 26 оки зърно) и по 150 драма фасул, за прехрана за два месеца и по половин лира турска на семейство за купуване на земеделски сечива. Раздадената царевица и фасул биле десятък, събран от произведенията на избягалите българи. За възвръщанието обаче храните на бежанците, от които е събран десятъка, и дума не ставало.

Освен тия помощи на българите биле раздадени на 3 того от госпожа Кинг Луиз (англичанка, една от изпратените за разпределяне на англий-

ската помощ за пострадалите от въстанието — б. р.) по една турска лира на семейство и на 6 того от Негово Високопреосвещенство свети Неврокопски митрополит по 10 гроша на лице.

Турците, на които са изгорени къщите, са получили досега от правителството по 6 лири турски и по една лира от госпожа Кинг Луиз.

Каймакамина указва съдействие на бежанците, за да издирят и приберат ограбените им движими имущества. Колкото добитък или покъщнина са познали, им са били повърнати, задължавали ги само да платят по нещо на тоя, у когото е бил добитъка, за прехрана, ако във всеки случай добитъка не е могъл да го ползува.

След избегването на жителите една част от добитъка им е бил прибран от властта и продаден на търг. Получените пари властта сега повръща на стопаните на продадения добитък.

Земеделческата каса е отпуснала с обикновената лихва от 300—500 гроша на семейство, за 10 години и под взаимно поръчителство. Смята се обаче, че цялата сума касата я е заела на държавата, така че кредита на земеделците от тоя заем не е намален пред касата.

Храни за семе не са раздадени.

Турците са изорали и посеяли най-добрите ниви на бежанците, повечето от които те са оставили угари. Властта е наредила произведенията от тия ниви да се делят наполовина между стопанина на нивата и тоя, който я е посял. Тук властта е направила една несправедливост, мъчна може би да се избегне: според местните обичаи наполовин делят само когато всичкия труд и семето са от наемателя, а пък турците са само посеяли с една оран, когато бежанците, за да приготвят угарта, са орали по 3 и 4 пъти.

Строенето на къщите отивало много бавно по причина, че нямало нито добитък за пренос, нито сечива, нито строителен материал. Всички биле още на открито небе. Досега е била построена само една къщица, и то от един, който не е бил избягал и който е почнал да зида още през марта. Опасяват се, а някои не се и съмняват, че повечето ще прекарат без покрив идущата зима. Властта е обещала парична помощ за съзиждането на къщите, но и досега още нищо не е дала. Освен това обещание тя е задължила жителите на Якоруда да пренасят безплатно с добитъка си гредите, които ще са нуждни, но якорудчани са пренесли досега само 70 греди, па и тях са ги прибрали турците.

Селото имало добри пасбища, които давали на общината един годишен приход от 100—120 лири турски. От тоя приход 3/4 е вземала българската община и 1/4 турската. От 5—6 години обаче държавата е била турила ръка на тия пасбища. Сега каймакамина е можал да нареди да се повърнат пасбищата на селото и ползуването на една част от тях е било продадено на каракачани за 85 лири. Турският коджабашия обаче искал да прибере всичките 85 лири, за да построял с тях блокхауза при Семково по пътя за Самоков, когото въстаниците биле изгорили през миналата година. Българите са се оплакали на каймакамина и той им обещал, че ще си получат дяла.

Както виждате, господине агенте, човек ще си криви душата, ако би казал някакъв упрек против властта в Разложко. И всичко според казванията на всички се дължело на каймакамина.

Не същото нещо за съжаление може да се каже обаче и за Неврокопско. Макар и да нямам още пълни и подробни сведения за там, но туй, което

зная, съвсем не е тъй, както в Разложко. В Балдево напр. от едната страна на селото е излязла госпожа Кинг Луиз, а от другата е дошел таксилдарина и е събрал раздадените от нея помощи за данъка върху добитъка, на зарантa след заминаването на госпожа Кинг Луиз от Обидим, привтасал таксилдара да събира същия данък, но селяните отказали да го платят. И когато някой от пострадалите отивали при каймакамина да му се оплачат или да поискат съдействието или съветите му за нещо, той ги пращал при тяхните чорбаджии, които ги биле научили да правят въстание.

Господин Веран, комуто бях съобщил за събирането на данък от Обидим и Балдево, ходи да запита мютесарифина по този въпрос. Отговорил му, че общо разпореждане по това нямало, освободени биле от данъци само ония лица или села, изрично помествани в заповедта, която бил получил.

Опожарените села чувстват най-голяма нужда от дребни сечива, като мотики, лопати, тесли, триони. Ако се има възможност да се изпратят няколко стотина, ще се помогне много повече, отколкото с раздаването на парични помощи.

Приемете и пр.

Управл. агентството (п) Г. Стоев

ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1943, л. 53—55а; оригиналът е на български.

98

Доклад на главния инспектор на румелийските вилаети Хилми паша до Високата порта с препоръки, как да се попречи на българите-патриаршисти да минават към Екзархията

6. VII. 1904 г.

Получих тескерето на Ваше Височество от 20 май т. г. под № 243 заедно с приложения препис от такрира на гръцкия патриарх, който се оплаква от насилията, вършени от българите над гръцкото население, за да го принудят да минава под ведомството на Българската екзархия, и от поведението на чуждите жандармерийски офицери, които фаворизирали българите.

Изложените насилия в такрира на гръцкия патриарх отчасти са верни. Както четите, тъй и българските учители и духовници увещават и заплашват патриаршистите, които говорят славянски език, да минават под духовното ведомство на Екзархията. Това старание на българите се дължи на слуха, че според Мюрцщегските реформи административното деление на страната щяло да стане според числеността на населението. Постоянно постъпват заявления за преминаване под екзархийското ведомство, но понеже това става с насилие, а и по други съображения, не е в интереса на държавата да се увеличава числото на българите. Ето защо такива заявления не се уважават, а в същото време дават се поверителни съвети на гръцките митрополити, как да постъпват в подобни случаи.

На чуждите офицери, които се застъпват за българите, се отговаря, че на заявления от тоя род ще се даде ход, когато престанат да съществуват българските чети.

От направената справка се оказа, че са преувеличени оплакванията на гръцките владици и първенци, според които руските жандармерийски офицери при обиколките си в Солунския санджак квартирували в български къщи и че покровителствуват българите.

Понеже назначението на чуждите жандармерийски офицери е да се грижат за организацията на жандармерията, а не да покровителствуват едни във вреда на други, аз направих постъпки пред Ди Джорджис паша и вярвам, че той ще забрани на офицерите да се месят в работи извън тяхната компетентност.

Най-подходяща мярка, за да се запази гръцкото население от насилията на българските чети, е да се засили преследването на последните и да се поставят жандармерийски постове в заплашените гръцки села.

Понеже досега не се намери средство да се унищожат българските чети или поне да се попречи на насилията им, това дава повод на Патриаршията да се оплаква и предизвиква отчаяние у гръцкото население.

За да се попречи на патриаршистите да минават под ведомството на Екзархията, църквите и училищата в такива села не трябва да се дават на българите, нито да им се позволява да се черкуват поред. Аз съм препоръчал това отдавна с донесението си от 30 май 1902 г. Благодарение на императорската справедливост тая мярка се прилага.

Документи за българската история, т. IV. Документи из турските държавни архиви (1863—1909). С., 1942, с. 239—240; оригиналът е на турски.

99

Молба на жителите от с. Вардаровци, Кукушко, до генералния инспектор на румелийските вилаети в Битоля да се намеси, за да бъде отворена църквата, та да могат да се молят на майчиния си български език

24. VIII. 1904 г.

Долуподписаните: кмет, ази и първенци от село Вардаровци, Кукушко, чест имаме да донесем до благосклонното внимание на Ваше Високопревъзходителство следующето:

1. Още на 20 май т. г. със заявление до кукушкия каймакамин и до Св. Екзархия, подписано от всичките селяни, съобщихме, че занапред ще се молиме Богу и ще учиме децата си на майчиния български език и че ще припознаваме ведомството на Българската екзархия. Това нещо го направихме по общо съгласие на всички селяни без никакво външно въздействие.

2. Веднага след подаването на арзухала ни за тази цел дойдоха в селото ни жандърма юзбашиси и полиц. комисари с 3 суварии. Те разпитаха всекиго от селяните поотделно дали са подписали заявлението за

отказване от Патриаршията. В…чките селяни категорически заявиха на тези правителствени пратеници… че доброволно и съзнателно са се отказали от инородната Патриарши… и че искат занапред да се молят Богу в черквата и да учат децата си… а разбираемия свой майчин български език.

3. Пет-шест дни след този ст…ог разпит дойде в селото ни аскерския милязимин Белялаа с писарът м… Осман Ефенди, милязимина заедно с 40 души аскер. За голямо наше с…удване тези правителствени служители ни свикаха всичките селяни и ни …ъобщиха, че имали заповед да затворят черквата ни. Споменатия Белялаа… запечати черквата ни и ключът го взе със себе си.

4. Наскоро след това, като …тидохме при кукушкия каймакамин и запитахме на какво основание се з…атваря черквата и ни се отнема възможността да се молиме Богу, той н… отговори, че затварянето на черквата е станало по разпореждане от в…илаетското управление.

От затварянето на черквата …и досега има тъкмо три месеца; през всичкото това време ние сме лише…и от извършването на всекакви християнски обряди. Новородените деца …ема где да ги кръщаваме, умре ли некой, нема где да го упееме. Ние преж…ив еваме един период просто на безверие; минаха се Петрови пости, нито ед…ин християнин не се причести на Петровден, минаха Богородични пости, …никаква служба не се извърши на найвеликия християнски празник Св. Богородица. Черквата ни стои затворена и продължава да стои запечата…на.

Никой от нас не можеме да …разбереме коя е причината, гдето черквата ни стои затворена. Да имаме некои… разногласия в селото ни, бихме допуснали, че това се прави, за да се запази р…едът и тишината. А сега, когато ние всичките данъкоплатци от селото см…е съгласни и всички искаме това, което законите ни позволяват, когато т…ърсиме онова право, което Н. И. В. Султанът ни го е дал, когато искаме… да се молиме Богу и да си учиме децата на майчиния ни народен българс…ки език, значи, когато искаме да се възползуваме от свободата на прог…ласената религиозна свобода, нас ни се затварят черквите и ни се забра…нява да се молиме Богу.

Ваше Високо превъзходител…ство,

Притечете се на помощ на н…ай-нещастното село и благоволете да направите бързи разпореждания д… се отвори черквата ни, за да можеме на нашия народен разбираем ма…йчин език да се молим Богу и да славословим на този понятен език на…шия Султан баща.

Уверени, че просбата ни ще с…е вземе под благосклонното Ви внимание, сме с почитание за всичките се…ляни:

Мухтар: Трайко Митре
ази и първенци: Атанас Трайков
Гоно Делиьов
Атанас Попов
Васил Митрев
Пено Митре
Лазар Константинов

Архив при Института за история при БАН, инв. № 368; оригиналът е на български.

100

Доклад на битолския австроунгарски вицеконсул О. Прохаска до Министерството на външните работи за положението в Македония след Илинденското въстание

26. XI. 1904 г.

С неочакваното настъпване на зимата четничеството във вилаетите отново отиде на втори план. Наистина има още някои български, както и гръцки и сръбски чети, но те слязоха от планините, които са покрити със сняг, в селата, където, необезпокоявани, презимуват.

Сега властта получава най-добрия случай да залови четниците, които в хубавите годишни времена се откриват така мъчно и чиито места за живеене впрочем са известни. С оглед на това, което стана към средата на октомври след аферата в Брод и появата на гръцките чети в околността на Лерин, бяха изпратени някои патрули, но не за унищожаване на въстаниците; бездействието на властта се дължи много и на рамазана.

Според общото схващане тази слабост би могла да има идната пролет тежки последици; както се разправя тук, Комитетът постоянно се готви за нова борба, в която динамитът отново ще има най-голямо приложение. Слуховете, които разпространяват българите, се ширят все повече и целят да вълнуват и плашат населението.

И въпреки гръцките противоакции българите тази година постигнаха разни успехи. Многобройните убийства и палежи против славяните-патриаршисти направиха силно впечатление, което може да се изрази в по-нататъшно преминаване към Екзархията и заедно с това към революционната българщина.

Така този сезон отново старейшините на патриаршистките села се явиха с въпрос, дали поради заплашванията на четите не биха постъпили по-добре, ако се прехвърлят към Екзархията.

Въпреки повторните постъпки на руското и наше консулство местната управа не е направила още нищо, за да осигури сигурна защита на заплашените патриаршисти и за съжаление покрай традиционното нехайство пролича, че още не е премахнато старото турско гледище да се оставят християните да се борят помежду си един срещу други, колкото си щат. Така например акцията против гръцките четници беше крайно слаба. Тук се говори, че единственото сражение на войските с тези чети (край Сятиста в Костурска околия, където падна гръцкият офицер Павлос Мелас), станало само затова, защото властите в Костур, които били заведени от българските селяни, смятали, че ще се натъкнат на страшния четнически войвода Митрета Влаха.

Българският въстанически водач Дамян Груев беше задържан от сръбската чета на Мицко няколко седмици в Поречкия край, но след това беше освободен и през Скопие се върна в България.

Дейността на властта е парализирана поради финансови затруднения. Когато след събирането на десятъка картината стане ясна, аз ще си позволя във връзка с това да ви изпратя специален доклад. Касите са напълно изпразнени, офицерите и чиновниците не са получавали заплата 4 месеца.

Войските бяха оставени цели седмици без месо и само даването на заплата преди рамазана осуети сериозните размирици.

Касиерът рядко идва в конака — оправдава се най-много с болест и стои в къщи, за да се спаси от насилието на тези, които чакат в правителствената сграда да си получат взиманията.

Д. Зографски. Извештаи од 1903—1904 година на австриските претставници во Македонија. Скопје, 1955, с. 251—252; оригиналът е на немски.

101

Дамян Груев за повода да се създаде революционната организация в Македония

18. I. 1905 г.

След убийството на министър Белчев в София се яви у мене първата идея да работя за македонското дело. Преди това 3—4 месеца се завзехме студентите македонци във висшето училище да се организираме в името на идеята за самообразование и взаимно влияние. Целта беше: след свършването на учението си да се приберем всички вътре в Македония, гдето имаше голяма нужда от интелигентни сили. В този наш тесен, интимен кръг вече беше се породила идеята да се подйеме революционна организация в Македония. Понеже сръбската пропаганда вече беше захванала да действува в Македония и ние поради това бяхме се сепнали и мислехме, че трябва да се побърза да се тури на дневен ред идеята за освобождението на Македония, преди да успее сръбската пропаганда да се засили и да раздроби народа. Ние сами бяхме опитали действието на тая пропаганда. В Солун имаше агитатори и в Скопие едновременно. Обеща ни се стипендия и ни се даде. И тогава аз с още няколко македончета отидохме в Белград. Тук можахме да съзрем сръбските намерения по това, че силно се стараеха да ни внушат сръбската идея и да ни наложат сръбския език, което още повече ни раздразняваше.

. . . . .

В София главните членове на „Дружбата“ ни бяха Хр. поп Коцев[1], Д. Мирчев, Никола Дейков (секретар при мирови съдия, родом от Прилеп, сега адвокат в Луковит), Поп Арсов. Смятахме да действуваме главно в посока да се изисква прилагането на Берлинския договор. Мислехме да създадем организация по образец на революционната организация в България преди Освобождението, да действуваме по примера на Ботев, Левски, Бенковски и пр. Бяхме изучили тая организация. Записките на Захари Стоянов напр. бяха ни повлияли и изобщо дотогавашната българска революционна книжнина. Бяхме се запознали и с историята на сръбските движения.

. . . . .

В Солун прекарах следната година, зает в печатницата на Семерджиев. Тук се срещнах със стари другари: Поп Арсов, Андон Димитров[2] (род., от солунското с. Айватово, сега член в битолския съд), д-р Христо Татарчев Хаджи Николов (от Кукуш), Христо Батанджиев (от Гюмендже, секретар

на солунската община?). Подновихме с тях старата идея. Помежду си се сгрупирахме, задружно изработихме Правилник-устав. В основата му легнаха същите начала: искане да се приложи Берлинският договор. Така беше изработен тоя устав по образец на устава на революционната организация в България преди Освобождението. Девизът беше: прокарване решенията на Берлинския договор. Основахме тайна организация с „Централен комитет“, с клонове, с членски вносове. Предвиждаше се клетва и пр. В правилника нищо не се предвиждаше за сръбската пропаганда, но се имаше пред вид да се предварят нейните следствия, като се свести народът. Това беше през 1893—1894 учебна година.

През първата година посветихме в новата организация два-трима ученика, които свършиха гимназия в Солун: Александър Панов, който стана учител в Прилеп, после се учи в Париж и се завърна в Солун, гдето се помина от болест, и други двама. Годината изтече с това.

Материали за историята на македонското освободително движение, кн. V. Спомени на Дамян Груев, Борис Сарафов и Иван Гарванов. С., 1927, с. 8—11; оригиналът е на български.

[1] Хр. поп Коцев, един от дейците и ръководителите на революционната организация, роден в Щип, създател на Революционния комитет в Одрин в 1895 г.

[2] Андон Димитров, един от създателите на Революционния комитет в Солун в края на 1893 г.

102

Писмо от ЦК на ВМОРО до българските търговски агенти в Македония и Одринско, с което се отхвърлят обвиненията, отправени срещу революционната организация и се посочва нуждата от нея за българското население в подтиснатите области

Май 1906 г.

Многоуважаемий Господине агенте,

Задачата на българските търговски агенти в Македония и Одринско е да свързват робския български народ в Турция с оня в свободното Българско Княжество и да описват най-релефно тежките страдания на първия под непоносимия турски режим, като изтъкват систематично и подробно всички убийства, грабежи и злоупотребления, що стават по вси клонове на турската беззаконна и безсъвестна управа. За жал обаче някои от господа търговските агенти, като излизат от така строго определените им рамки, се впускат в области, гдето не могат да се доберат тъй лесно до истината и без оглед на обстоятелствата и на времето долавят непроучени факти и ги съобщават бързо на правителството си, като правят и тенденциозни заключения.

Известно ни е от положителен източник, че са донасяни в България факти из дейността на революционната Македоно-Одринска организация с цел да се компрометира тя и да се всее апатия и недоверие към нея между българското общество в Княжеството. Няма да отричаме факта, че отделни

членове на организацията са направили и злоупотребления, обаче значи ли туй, че тя е гнила в основите си и че тя е едно зло за страната ни? Може ли да се отрича, че и в най-благоустроени страни се намират хора, които злоупотребяват с властта, що им се дава, и експлоатират даже с идеали народни? Това виждаме често и в Българското Княжество, но никой не дохожда до неприятното заключение, че в България няма закон, че управата ѝ е гнила, че тя е едно зло в международно отношение, както се говори и пише навсякъде за нашата владетелка Турция! Никому не хрумва тоя абсурд, защото виждаме, че съдебните власти винаги стоят нащрек и веднага теглят под отговорност злоупотребителя с дадената му власт и експлоататора с народните идеали.

Позволете, Господине агенте, да Ви заявим, че същото се върши и в управлението на организацията. Злоупотребителите, експлоататорите, нарушителите на правилниците и изобщо всички, които се провиняват в освободителното дело, се теглят под съд и се наказват според възможността, времето и обстоятелствата. Някои наказания се виждат тежки за хора, що стоят отвън и съдят за работите, както се съди в една свободна страна, гдето правителствата действуват прямо и открито и гдето разполагат с всички средства да накажат един престъпник според престъплението му или да обезвредят един опасен човек за реда и мира в държавата. Може ли организацията да постъпва така, когато е поставена в изключителни условия и вън от законите, защото е революционна? Разбира се, че не. Следователно няма ли да бъде естествено много нейни деяния да се виждат чудовищни на хора, що не познават условията, в които действува, и работите, що върши?

Кой се оплаква най-много от организацията? Шарлатаните, що не искат да помагат с нищо на освободителното дело, и част от духовенството, което, тикано от крайна амбиция, иска да се бърка всякак в революционните работи, но не иска да взима отговорност за последиците. Заслужават ли тогава вяра доносите и сведенията на тия своего рода патриоти? А те са именно, които Ви вкарват в заблуждение и Вие, без да проверите обстоятелствата и мотивите, що създават фактите, бързате да ги съобщавате на правителството, като правите особени коментарии или никак нищо не правите, за да бъде по-ефектно съобщаваното.

Да се разберем още по следния жизнен въпрос. Донасяно е до сведение на българското правителство, какво организацията преследвала уж систематично Българската екзархия, чиновниците от българските търговски агентства и питаела изобщо недоверие и омраза към всичко българско. Заявяваме Ви, че всичко това е низка клевета, която ни възмущава от дън душа. Да преследваш един калугер, макар облечен във владишко расо, за неговите диви и необуздани произволи, значи ли, че преследваш Екзархията? Да изкажеш недоверие към чиновник в агентството, значи ли, че не вярваш в България? Да откажеш една помощ, защото ти се дава с умисъл и за корист, значи ли, че не приемаш нищо, що иде отвън? Кой можеше да измисли тия нелепи и низки клевети? Освен неприятел на освободителното дело или крайно амбициозен чиновник, или човек от лагера на генерал Цончев — никой друг! Защото фактите говорят съвсем противното и оборват сами хвърлените по адрес на организацията клевети и доноси.

Господине агенте,

Ограничете се в сферата на своята деятелност, проверявайте всички факти, що Ви донасят из дейността на организацията, съпоставяйте ги с причините, що ги предизвикват, и обстоятелствата, що ги обикалят, и ще видите, че организацията не е зло, а е належаща нужда за бедното българско население по селата в Македония и Одринско. Селата, оставени без чети, се чувствуват като сироти и овдовели, защото само четата може да ги пази от нашествието на гръцки, турски и сръбски банди. Градовете се чувствуват също по-добре, когато има организация и когато тя разполага с въоръжена сила. Признаваме обаче, че не всичко върви тъй идеално, както се иска на всинца ни, ала за туй не трябва да се вини организацията, а самите неблагоприятни и крайно неудобни условия. Може би да Ви тревожат грешките, що стават по пътя на дейността ѝ — те са присъщи на всеки човек. Нима Вие като дипломат никога не сте направили грешка в дипломатическата си дейност? Вземете във внимание и кризата, що претърпя организацията след въстанието от 1903 г. — разклащането ѝ до основи, жертвите, що даде в интелигентни и други работници, и ще разберете причините за някои недоглеждания и грешки в работата. Ала след общия конгрес в края на 1905 г. се даде нов подтик на освободителното дело, тури се то на нови и стабилни основи, които дават гаранция, че след непродължително време — като се нареди тя — организацията, навсякъде според новите правила ще намалеят до минимум грешките и злоупотребленията. Нужно е обаче с общи сили да се сее свяст, съзнание и просвета у всички за трудните задачи, що турила да разреши тя, и за великата цел, що преследва да осъществи. Заблужденията обаче и неверните слухове, що Ви донасят съзнателно или несъзнателно някои злосторници, ще се смятат, че се правят с умисъл, за да се прави пакост на освободителното дело. Такива злосторници ще се преследват съгласно правилниците и постановленията на организацията.

Приемете уверения в отличното ни към Вас почитание.

Централният комитет на Вътрешната Македоно-Одринска революционна организация.

ЦДИА, ф. 335, оп. 1, а. е. 131, л. 104—105; оригиналът е на български.

103

Писмо от ЦК на ВМОРО до българския Екзарх Йосиф I, в което се отхвърлят обвиненията срещу революционната организация и се потвърждава нейният български характер

Май 1906 г.

Ваше Блаженство,

Имаме положителни сведения, че някои от подведомствените на Св. Екзархия духовни началници съобщавали на българските търговски агенти в Македония и Одринско, какво уж Вътрешната Македоно-Одринска

революционна организация преследвала Екзархията и нейната дейност, бъркала се е в правата и в прерогативите ѝ и изобщо била против българщината във вилаетите на Европейска Турция. Заявяваме високо, че това е тенденциозна клевета, правена с умисъл да се пречи на освободителното дело.

Няма да отречем факта, че отделни лица на организацията си позволявали волности, но това не е правило, а изключение, което се преследва и от самата нея.

Не трябва да се отказва обаче и факта, че много от подведомствените на Св. Екзархия началства се противопоставят на освободителното дело без причини и по късогледство, а мнозина пък, тикани от амбиция и високомерие, искат да взимат направо участие в тия рисковани работи, без да взимат отговорност за последиците от дейността си. Естествено е такива работници да се теглят под съд за грешките и престъпленията. За жал обаче, когато се постъпи тъй с работник на църковно-училищната организация за работи и деяния не от неговите права и компетентност, вика на всеуслишание: „Гони се Екзархията, гони се националното дело!“ Не е важно това, Ваше Блаженство, защото да държиш отговорен отделен работник на църковно-училищното дело за негови лични деяния не значи, че се гони Св. Екзархия или националното дело.

Такива лица и много тем подобни като недоволни от някои постъпки и решения на организационните работници подбират отделни и единични факти от дейността на революционната организация, донасят ги едностранчиво до сведение на българските търговски агенти и ги разгласят непълно и изкривено с цел да компрометират освободителното дело.

Това от тяхно гледище може би е право, но от организационно — то е престъпно. Ето защо ние Ви заявяваме или да се ограничат в своята сфера на деятелност, като изпълняват всичко, що им предписва Екзархийския устав и Екз. правилници, или организацията ще постъпва с тях тъка, както постъпва с всички, що пречат на освободителното дело и се стараят да го клеветят и компрометират с умисъл.

Екзархията има най-малко право да се оплаква от дейността на революционната организация, понеже последната в списъците на своите дела брои много добри работи, които съвпадат напълно със задачите на първата и е готова всякога да ѝ помага за културното, просветителното и националното подигане на народа.

Централният комитет на Вътрешната Македоно-Одринска революционна организация.

ЦДИА, ф. 335, оп. 1, а. е. 131, л. 103; оригиналът е на български.

104

Из спомените на Гьорче Петров за движението против централистичната политика на Екзархията

29. V. 1908 г.

. . . Около 1890 година неусетно във всички по-живи български центрове се яви настроение у младежта против владиците, общините, екзархийските учители и служители и едно течение против домогванията на Екзархията безконтролно да господствува в черковните и училищни работи в страната. Еснафите, които в македонските градове образуват мощно съсловие, скоро в тая борба минаха на страната на младежите. Брожението беше почти стийхино с не много определени искания: недоволство изобщо от строя на екзархийските учреждения. Определеното, до което се домогваха младежите, беше, щото общините да минат в ръцете не на старците и на духовниците, както дотогава, а в ръцете на младежите. От директорите, които бяха екзархийски чиновници, се искаше да се подчиняват на местните училищни настоятелства. Младежите искаха в общините да влезат младежи, общините да бъдат истински общини, а не председателите да си вършат всичко на своя глава, както беше по Екзархийския устав, според който общинските членове бяха само съветници на председателите. Владиците, общинските председатели и класните екзархийски учители, като се противопоставиха на това течение, младежите и еснафите навсякъде поведоха борба срещу тях. Нямаше владика и по-виден екзархийски учител, който да не беше подложен на обиди и преследвания от страна на населението. Това движение съвпада с появата на тъй наречения от някои македонски „сепаратизъм", изразен чрез списанието „Лоза" в София, ръководено от Арсов, Баласчев, Хаджи Николов и пр. Кръжокът „Лоза" претендира и днес, че това движение в Македония се дължало на тяхна агитация. В Солун се прояви между учителите в гимназията същото това „сепаратистично" движение. Реченото брожение, което трая няколко години, го тълкувам просто като реакция против дългогодишния стремеж на Екзархията да съсредоточи в свои ръце дирижирането на обществения живот, а освен това го смятам първа стъпка към самодейност в страната. Така че не може ни най-малко да се каже, че онзи кръжок около „Лоза" е подигнал това брожение. То неусетно се преоди в революционно движение. Отначало в революционното дело неусетно първом главно участие взеха същите хора, които водеха борбата против Екзархията.

Материали за историята на македонското освободително движение, кн. VIII. Спомени на Гьорче Петров. С., 1927, с. 10—12; оригиналът е на български.

105

Из спомените на Гьорче Петров за положителното отношение на българското население спрямо Екзархията

2. VI. 1908 г.

Да разправя за една случка с екзарха. Аз разясних на Лазарова да не дава по-голямо значение на събитието, защото е проява на настроението у учениците. По това време беше се повдигнал някакъв въпрос, от Русия струва ми се, да се дигне Екзархията. И в Екзархията бяха почувствували нужда от една подпора от местното население във вид на манифестации, декларации и пр. Агентите на Екзархията бяха се поотчаяли, съмняваха се, че ще получат исканите манифестации от всички общини — со подписи и печати, — с които се изказва доверие в екзарха и се иска от правителството да задържи екзарха, да не лишава населението от Екзархията. Какъв беше въпросът, който бе толкова сплашил екзарха, ние го не знаехме, но ние показахме, че не сме чужди и на тоя въпрос. Танев, секретар в училищния отдел, който се считаше по-близък до нас, заедно с Лазарова (Кънчев се считаше повече наш противник) се обърна към нас, Централния комитет, с подкана да подкрепим и ние това искане на екзарха. Предложението го приехме без всякакво съпротивление; подканихме нашите другари низ провинцията и Екзархията биде претрупана със заявления. Някои от тия заявления бяха много оригинални и сърдечни. Ние от сърце приехме това, защото ние бяхме убедени, че Екзархията като учреждение трябва да си съществува в Цариград и ако сме се борили с нея, борили сме се по екзархийски работи в свръзка с нашата идея.

Материали за историята на македонското освободително движение, кн. VIII. Спомени на Гьорче Петров. С., 1927, с. 32—33; оригиналът е на български.

106

Из спомените на Гьорче Петров за сътрудничеството с Върховния комитет начело с Борис Сарафов

10. VI. 1908 г.

Ние бяхме наредили Сарафовския комитет, той беше наш продукт. При това положение решихме да вземем комитета чрез наши съчувственици, ние да си останем отделни, а той ще си бъде В. К. Дружествата смятахме да ги реорганизираме, да имат пред вид чисто революционна кауза. Предварително се споразумяхме с новите членове на комитета, че ние ще имаме право да участвуваме в заседанията на комитета; ние няма да взимаме отговорност за това, което ще върши В. К., но всичко ще става с наше знание и съгласие. От своя страна ние обещахме подкрепа с поенергични и по-предани хора, дошли отвътре, с които да се съживи дейтелността на комитета, особено в провинцията. Така и стана. Подби се с това авторитетът на тукашните македонствующи.

Моя идея беше да се намери измежду македонствующите някое поавторитетно лице, същевременно и доближено до нашите идеи, за да бъде избрано за председател на комитета. Още не се осмелявахме да дадем всецяло В. К. в ръцете на офицерчетата. Цончев още не се решаваше да си даде оставката и да стане председател; ние тогава щяхме да го приемем. С цел да намерим подходно лице и да подготвим почва за новия комитет, аз предприех една дълга обиколка по Южна и Северна България, по всички градове. Вербувах нови сили; гдето имаше македонец, пожелах да се запозная с него и да го изпитам, за да зная на кого може да се облегнем.

Не можах да намеря нито едного, който да споделя моите възгледи и да се съгласи всецяло на революционно дело. Всички одобряваха, но себе си не ангажираха. Гледището им беше, че организацията тук е безсилна, и не им се вярваше, че тая организация тук ще може да се съживи до степен, щото да стане туй, което очаквах. Изобщо революционното дело им се виждаше утопия. Даме и Ризов не допускаха, че ще може да се засили дейността на комитета, че обществото ще се заинтересува толкова за делото, че ще можем да пласираме заем дори до 50 хиляди лева. Ризов казваше, че той пръв ще ни ръкопляска на публично място, ако успеем да съберем 50 хиляди. Общо безверие. Аз подканих всички по-видни македонци в провинцията, които бяха прямо или косвено замесени в работите на македонското дело, и претърпях фиаско. Всякой, който колко годе държеше за себе си, не искаше да се ангажира, да става смешен. В Шумен и Варна имах дълги и широки разговори с подполковник Стефан Николов и с Янков, за да видя могат ли да заемат председателския пост. Впечатлението ми беше, че не отговарят на изискванията ни. Николов ми направи впечатление на човек тежък, със слаб ум, а Янков на човек лек. В Разград подканих Славчета Бабаджанов да стане председател на комитета. Все беше по-стар от Бориса и Бозукова, които си даваха кандидатурата. Аз отначало не исках тях, не исках да им доверя председателството, аз търсех човек, що-годе с положение в обществото, с известна тежест. Поканих Паунчева, който беше учител във Варна; отказаха ми прямо още в началото като негоден. Подканих Панова (Кушев) от Видин, адвокат, велешанец. Поканих доста настоятелно Димитър Благоева, социалиста (водителя на социалистите). Аз не гледах какви са му убежденията, ами търсех честен човек. Поканих Иванова (Иван Иванович „Чамовата дъска“), адвоката, отказа. Всички ми отказаха от безверие, защото им се виждаше рисковано това. Неподходна бе работата за тоя калъп хора.

Оставаше да се задоволим с офицерството от 1895 година. Аз мислех от тях да вземем в комитета по-малко, за да ги използуваме по-прямо в работа. Офицерите силно настояваха да се смесим, та аз да взема председателското място. Не се съгласих. Бориса предпочитахме пред Бозукова като постоянен. Много приятели бяха се пръснали низ провинцията да поддържат нашата програма и нашата листа за предстоящия конгрес. Нашата листа беше подготвена по списък. Па и на конгреса се поведе агитация и се прие нашата листа без опозиция благодарение на неблагоразумието на състава на комитета, в който бяхте и Вие. Сарафов излезе начело. На всички очите бяха у нас, не гледаха толкова, които ще бъдат в комитета, а всички се утешаваха с мисълта, че отсега нататък В. К. ще работи в съгласие с нас, Ц. К.

В началото на комитета нашето съучастие беше пълно. Работите почнахме на чисто другарска основа с уговорката, че те ще фигурират в България, но че опората, крепостта ще бъдем ние. Офицерството в началото нищо не предприемаше без наше знание и съгласие. Сам Борис казваше: „Ние сме фирмата, а Гьорче е комитетът.“

Започна се работа с голяма вяра, че ще съживим България. Беше настъпило пълно мъртвило по македонските работи. Външните хора не вярваха, че тук организацията може да се съживи, да стане жизнеспособна и дееспособна. Със силна вяра и енергия, че ще постигнем това, което другите мислеха за непостижимо, се впуснахме в работа прямо към целта:

почнахме да разширяваме организационната мрежа чрез записване повече членове в местни дружества и с пласиране заема. Първоначално главно разчитахме на дружествата, мислехме, че само от членски внос ще можем да получаваме няколко стотин хиляди лева. Даже от вестника очаквахме 50 дори до сто хиляди лева — вярвахме, че ще го разпространим до последната колиба. С такава вяра и енергия се предадохме на работа. За да дадем признак на живот, нарочно искахме с бързи резултати да направим впечатление. Добра беше дружбата: тяхната млада енергия, съединена с моята опитност и с моя такт. Да бяхме все тъй задружно продължили, много добри щяха да бъдат резултатите.

Най-напред си разделихме България на участъци, ние самите лично да излезем по България главно за пласиране на заема и за реформиране на дружествата. Съставите всякъде трябваше да се изменят, за да ги подпълнят по-млади, по-енергични хора. Резултатите от дружествата не бяха по-големи от заема.

Скоро се създаде в България съвсем друга атмосфера в полза на македонското дело. Навсякъде много радостно се посрещна нашата дружба с В. К., това беше основата на новата сила, с която комитетът тук се почувствува. Нямаше от начало определено решение за прилагане терористически средства, а само по себе си то си излезе като резултат на разпалени работници, а сетне и като средство на нашите агенти. Правителството на Радославова още отначало погледна леко на това и полекалека подир отпадъка на първия искрен порив у нашите по-добри агенти то се обърна в система, изроди се вече и почна да тежи на обществото. Длъжност беше на В. К. да го премахне или да го тури в рамки. До една година работите вървяха в обществото по този път с добри резултати, материални и морални. В първия конгрес след една година ние излязохме с един бюджет от 450 хил. лева. А също вече и в редовете на поддръжниците на комитета имаше хора, които по обществено положение можеха силно да се мерят с членовете на бившия В. К. Отчетът, съставен от мене, почна да го чете Борис, но не можа да го чете и аз продължих. Пръв път аз и Делчев присъствувахме на конгреса. Всички бяха доволни от нас, посрещаха ни с ръкопляскания. Приход 450 хиляди! Кой можеше да противоречи?! Ляпчев беше там, но повече мълчеше, макар че все се стремеше да прокара национален и политически елемент в решенията, но не успяваше, защото течението беше в наша полза — бурно и решающе. Тогава се оформи превратът от старите положения на В. К. към нашите искания, че и тук емиграцията трябва да пригърне пътя на революцията; еволюционният, дипломатическият път на тукашната организация вече се прогласи изоставен. Аз бях на върха на щастието: това, що исках и проповядвах, виждах осъществено. Тогава конгресът прие преработения от мен устав и правилник на тукашната организация в духа на казаната идея, че тук се прегръща революционният път и се дава предимство на Вътрешната организация. Това беше грамаден успех на македонското дело; революционната идея беше вече прокарана и в тукашната емиграция. Това аз в течение на години упорита борба проповядвах — борба с В. К., който искаше само да дипломатствува и да води първа роля. Аз мислех, щом това се приеме тук, то ще даде силен потик вътре, ще тласне революционното дело напред, като ще спомогне и с материални средства. И това се постигна, само че от голямо засилване дори се форсира движението, па и въстанието стана преж-

невременно. Да не бешесе засилил В. К. през време на Сарафовския комитет, не щеше да има ново форсиране, но сигурно е, че и вътре нашата организация много бяло щеше да върви. Не можеше да се каже, че щяхме да можем да излизаме от базиса на проповедите към истинска революция без тая помощ, която ни идеше отук, морална и материална. И да не беше емиграцията тук създала организация с В. К. начело, ние щяхме да я създадем.

. . . . .

Без България не можехме да минем. Аз исках да канализирам тукашната сила да се слее с нас, но произлязоха конфликти, защото, от една страна, наши хора се указаха педанти, като искаха, щото тукашните дейци напълно да се отъждествят с вътрешните по възгледи и приеми, и, обратно, тукашните почнаха упорито да противопоставят своето пък чисто българско държавно гледище. Това беше късогледство и от двете страни. Ние искахме хем да имаме широката печалба, материал и хора оттук, хем искахме съвършено да ги подчиним на нашата дисциплина. Аз го знаех, че това лесно да се постигне е невъзможно, но гледах колкото се може повече да използуваме емиграцията за нашето дело. . .

Материали за историята на македонското освободително движение, кн. VIII. Спомени на Гьорче Петров. С, 1927, с. 92—97; оригиналът е на български.

107

Резолюция на първия митинг на щипските граждани, проведен на 13 септември 1908 г., с който се протестира срещу злоупотребленията при провеждане на изборите за Отомански парламент

13. IX. 1908 г.

Днес 13 септемврий 1908 г. щипските граждани на брой около 3000 души, събрани в училищния двор на митинг, за да протестират против вътрешните беззакония и насилия по изборите на гласни в града и околията, след като изслушахме ораторите, взехме пред вид:

1. Че са нарушени чл 5, 6, 12 и 30 от Избирателния закон, като неразяснени добре;
2. Че са много криво разпределени секциите в околията, пример в Пишичката секция са поставени 21 български села срещу едно само турско, когато в с. Кьоселер при 11 турски села са поставени само 5 български; в с. Щарвулево при 18 турски села са поставени 3 български и др.;
3. Че за центрове на всички секции са поставени само турски села, и то ония които са най-отдалечени и прочути по своите минали зверства, например Пишица;
4. Че е отнето правото на глас на много български граждани;
5. Че е дадено право за гласоподавания на турци, на които закона отнема това право;
6. Че правителството си е служило със силата на властта при изборите

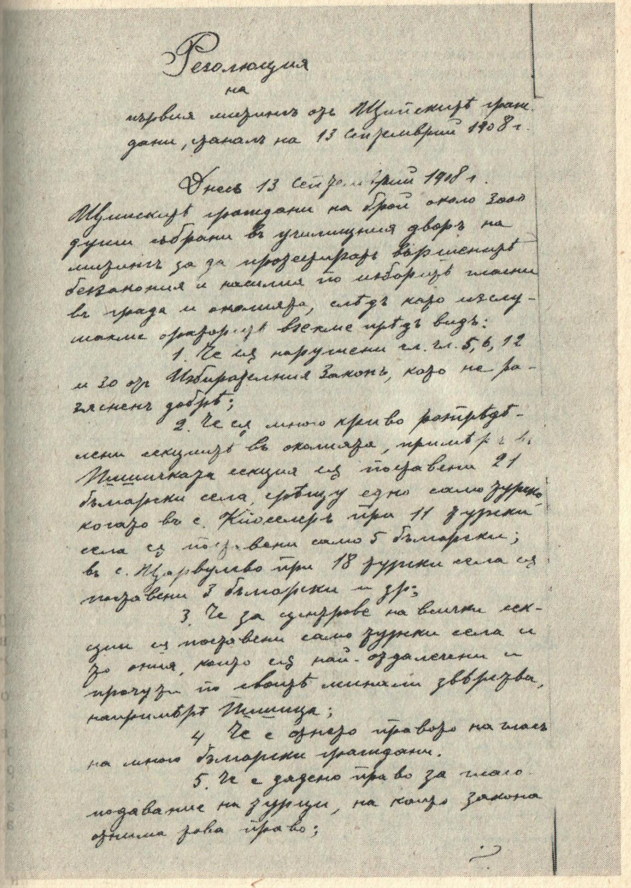
Резолюция
на
първия митингъ отъ Щипскитѣ граждани, станалъ на 13 Септемврий 1908 г.

Днесъ 13 Септемврий 1908 г. Щипскитѣ граждани на брой около 3000 души събрани въ училищния дворъ на митингъ за да протестиратъ вътрешнитѣ беззакония и насилия по изборитѣ гласни въ града и околията, слѣдъ като изслушахме ораторитѣ взехме предъ видъ:

1. Че сѫ нарушени чл. чл. 5, 6, 12 и 30 отъ Избирателния Законъ, като не разяснени добрѣ;
2. Че сѫ много криво разпредѣлени секциитѣ въ околията, примѣръ въ Пишичката секция сѫ поставени 21 български села, срещу едно само турско когато въ с. Кюселеръ при 11 турски села сѫ поставени само 5 български; въ с. Щарвулево при 18 турски села сѫ поставени 3 български и др.;
3. Че за центрове на всички секции сѫ поставени само турски села и то ония, които сѫ най-отдалечени и прочути по своитѣ минали звѣрства, напримѣръ Пишица;
4. Че е отнето правото на гласъ на много български граждани.
5. Че е дадено право за гласоподаване на турци, на които закона отнима това право;

Фиг. 25. Резолюция от митинг на щипски граждани, проведен по време на Хуриета. Към док. 107 от дял III

6. че правителството си е служило съ силата на властьта при изборитѣ;

Рѣшихме:

1. Протестираме противъ не изпълнението на избирателния законъ и противъ всички беззакония и брутални тормози вършени при изборитѣ;

2. Считаме произведенитѣ до сега избори като беззаконни, за невалидни и прѣкратявaме гласуването;

3. Искаме отъ младотурския комитетъ „Обединение и Напрѣдъкъ", на чието дѣло (т. е. прѣустановявлението революционната му дѣятелность) [illegible], да изпрати анкета, която да накаже виновницитѣ на беззаконно произведенитѣ избори и да ги прѣпроизведе на ново при правилно разпрѣдѣление на секциитѣ и при спазване закона за изборитѣ, като прѣдварително се произведатъ общинскитѣ избори.

За тая цѣль се избра комисия въ съставъ: г. г. Арсо Лазаровъ, Сандо Петушинъ, Пане Колчевъ, Панче Накъшовъ, Христо Икономовъ и Андонъ Хр. Коцовъ, която се натоварва:

1. Да се обърне телеграфически къмъ Солунския комитетъ да съобщи истината.

2. Да помоли истинския комитетъ да ни подкрѣпи въ тая ни законна борба.

3. Прѣдстои ѝ да телеграфира до Солунския комитетъ да поднесе на турския комитетъ и да прѣпрати на Солунския комитетъ и на нѣкои въстници и

Фиг. 25 (продължение)

86

4. Да подписва всички телеграми, протести и други, които ще отправятъ отъ името на народа.

За около 3000 граждани подписали

Бюро на митинга

Арсо Лазаровъ, Панчо Накъшовъ, Христо Икономовъ

гр. [illegible] 13 Септ. 1908 г.

Фиг. 25 (продължение)

Решихме:

1. Протестираме против неизпълнения избирателен закон и против всички беззакония и бруталности, вършени при изборите;
2. Считаме произведените досега избори като беззаконни, за невалидни и прекратяваме гласуването;
3. Искаме от младотурския джемиет „Обединение и напредък", на чието доверие преустановихме революционната си дейност, да изпрати анкета, която да накаже виновниците на беззаконно произведените избори и да ги препроизведе наново и при спазване закона за изборите, като предварително се произведат общинските избори.

За тая цел се избра комисия в състав: г. г. Арсо Лазаров, Сандо Пеношлиски, Пане Колчев, Пане Накъшов, Христо Икономов и Андон Хр. Коцов, която се натовари:

1. Да се уведоми телеграфически Солунският джемиет за станалия митинг.
2. Да покани местния джемиет да ни подкрепи в тая ни законна борба.
3. Препис от настоящата резолюция да поднесе на тукашния джемиет и да препрати на Солунския джемиет и на някои вестници и
4. Да подписва всички телеграми, протести и други, които ще отправят от името на народа.

За около 3000 граждани подписали:

Бюро на митинга
(Арсо Лазаров, Панче Накъшов, Христо Икономов)

ЦДИА, ф. 335, оп. 1, а. е. 407, л. 85—86; оригиналът е на български.

108

Резолюция на митинга на велешките българи, с която се протестира против политиката на младотурските власти, подкрепяща сръбската пропаганда

19. IX. 1908 г.

Днес, деветнайсетий ден от месец септемврий 1908 подир обяд велешките граждани — българи, събрани на митинг, като взеха пред вид:

1. Въпроса за приемането комисията „Иттихат ве тереки джемиети" по равно число членове турци и българи за велешката каза остана без последствие.
2. Въпроса за предаването от правителството на селяните от Стариград ключовете от черквата нищо не се е направило.
3. Въпроса за закъсняването на сръбските чети да сложат оръжието; Воеводата Сава — „Шефът" на сръбската революционна организация, не се предава, залъгана е била властта, вместо воеводата Сава е бил представен от сърбите четникът Трайко, а Сава още действува като нелегален, същевременно заплашва и тероризира българския народ в селата: Нежилово, Папрадища, Ореше, Мокрени и др., почти целия „Азот".
4. Въпроса за заканването на Теовския сръбски свещеник на селяните от Ново село; отговора на Енвер бей по този въпрос: „че ще се запрети на сърбите да отиват по българските села и в случай, че не се подчинят на това, ще бъдат преследвани".
5. Въпроса за епитропа на черквата на с. Ореше. Енвер бей е обещал да се състави една смесена комисия от българи и турци, за да анкетира, обаче и досега я няма.
6. Въпроса по заминаването на смесената комисия от турци и българи като анкетна комисия. По това нищо не е направено.
7. Посредственото заплашване на Васил (сръбски войвода) чрез Мюлязимина Риза ефенди да не отиде митрополита в село Ораовдол, където бе канен.
8. В село Теово ключа на черквата и досега се пази в сръбски четници.
9. Един стражар от Чашкарския участък искал ракия без пари от един Кривокрушки селянин и защото селянинът му отказал да даде ракия, бил бит от стражарина и откаран вързан в с. Еловец.

Вследствие на горните точки от първия митинг[1], които останаха без последствия, плюс новите народни незачитания и оскърбления народът реши:

1. Да се протестира против сръбските войводи и четници, които тероризират селското българско население.
2. Да се протестира против местната политика на правителството, което покровителствува и усилва сръбската пропаганда.
3. Да се обърне до министъра на вътрешните работи, до печата, до бюрото на съюза на конституционните клубове и до младотурските комитети в града и Солун.

ЦДИА, ф. 335, оп. 1, а. е. 407, л. 90—91; оригиналът е на български.

[1] **Първият митинг се е състоял на 15 август 1908 г. В него участвували „около 1000 души от разни съсловия и възрасти".**

109

Статия на в. „Конституционна заря"[1] под наслов „Особените отношения на властта спрямо българската националност"

26. XI. 1908 г.

Ако да не бяха тия отношения по-особени и по-различни от ония спрямо другите подвластни националности в Империята, ние без съмнение нямаше да споменаваме даже името на българската националност, към която принадлежим и към която се числим. Нашият основен принцип е да се борим за правата и свободите на всички националности без изключение, да ратуваме за пълно равноправие на всички отомански поданици, към която нация или религия и да принадлежат те. От тая гледна точка ние ни най-малко не бихме се поколебали да се явим в защита на която и да

било националност, стига да се уверим и да видим, че тя е поставена в изключително положение, че тя се намира под чертата на господствуващата сред останалите националности свобода и законност. Не бихме се тъй също поколебали да се обявим и срещу собствената националност, ако ней бъдат предоставени преимущества и привилегии във вреда на другите националности и ако нейното привилегировано положение компрометира режима на всеобщото политическо и гражданско равноправие в страната. За нас е важно преди всичко, щото господствующият политически строй в Империята да гарантира пълно политическо, икономическо и културно равенство между всички националности, защото само такова политическо състояние може да приведе в хармония чувствата и интересите им. Всяко отклонение от този принцип води към разединение, към национални раздори и към дисхармония в общите народни стремления и идеали. Да поставиш една националност в привилегировано положение, това не означава друго, освен да поддържаш системата на политическото неравенство, система, която всява само вражди между отделните национални сили, а тия вражди и раздори в края на краищата унищожават най-ценните приноси, които биха могли тия сили да дадат на общото отечество чрез мирното си и фамилиарно развитие и напредък.

Не един път сме имали случай да подчертаем тази мисъл, която съставлява базата на нашата политическа деятелност. Ние сме еднакво както против привилегиите, така и против изключителното по безправие положение на която и да било националност. Привилегиите развращават нацията, която се ползува с тях, а изключителното положение я озлобява. В резултат това неравенство възбужда страсти и борби, които могат само да компрометират общия политически режим и държавата, която го крепи и поддържа. Изповедвайки това политическо начало, нас никой не би посмял да ни обвини в шовинизъм или в национален сепаратизъм, когато сме принудени днес да поговорим върху особеното положение, в което е поставена българската националност. Това ние го виждаме всекидневно и навсякъде. Че изобщо подвластните националности и Империята се поставят от управляющите кръгове по-долу от господствуващата нация, в това никога не сме се съмнявали. В ред статии ние се изказахме по тоя въпрос и при това доста ясно. Тук обаче работата стои малко по-инак. По отношение на българската националност официалната власт и всичките нейни агенти държат едно поведение, твърде различно от онова, което те държат спрямо другите националности особено в Македония. Както в парламентните избори, така и във всички случаи, дето властта или нейните органи е трябвало да се намесват в делата и нуждите, за отоманските българи се дадоха повече, отколкото е нужно, доказателства, че по отношение на тия поданици на Империята се гледа от висшите управляющи сфери с една особена неприязън, с едно особено недоверие и презрение. Поставена е, с една дума, тази националност по-долу от всички други и по една система, щото да чувствува тя сама по един твърде остър и болезнен начин своето изключително положение, което е толкова по-мъчително при наличността на уж конституционния политически строй в страната. Да доказваме тепърва, че това е една анормалност, е излишно и безцелно. В една конституционна страна да се допуска от отговорните власти политическо, административно и въобще каквото и да било неравенство между отделни националности е очевидно белег на слаба политическа и социална

култура у хората, които са повикани да уреждат държавните работи. Това може да си позволят само управници, останали назад от времето и от нуждите, които то налага. Това може да бъде „политика“ само на късогледи държавници, които знаят и помнят миналото само за да се повлекат по опаките поучения от него.

„Но — ще кажат днешните нови властници и държавници — ние „по принцип“ нямаме нищо против равноправието на националностите и против еднаквите отношения на властта спрямо тях, обаче, що се отнася до българската националност, въпросът стои малко по-иначе. Тя е една сила, опасна за нас, защото може в съгласие и под вдъхновението на България да ни създаде големи мъчнотии и неприятности, а може би нещо повече. А очевидно е, че идеалите на България не съвпадат с интересите на нашето отечество, за да не се тревожим от бъдещите нейни намерения, които ще намерят у отоманските българи най-ценната подкрепа.“

Ние не се съмняваме, че такива са били общите „политически“ съждения на управляющите кръгове още в първите дни след конституционния преврат, но особено жив практически израз добиха тия съждения малко по-късно, а именно след провъзгласяване независимостта на България чрез скъсването на договорните връзки с Турция. Тогава именно се почувствува отклонението на властта от „принципа“ за равноправието, против което тя по „пинцип“ няма нищо. . . По това отклонение има смисъл да поспорим малко, и то не защото турските държавници имат наистина някакви резони да се държат недоверчиво и презрително спрямо българската националност, а защото техните „политически“ съждения в тоя случай почиват върху съвсем превратно схващане на положението, върху съвсем неправилна и крива оценка на условията, създадени от новите събития, и защото изключителният режим, в който се поставя българската националност по силата на горните „съждения“, е най-зле избраното средство за премахване причините на съществуващата или временна опасност от бъдещите действия на тая националност.

Това ние ще обосновем и докажем следующия път.

В. Конституционна заря, Солун, бр. 26, 26. XI. 1908 г.; оригиналът е на български.

[1] Вестник, който изразявал схващанията на левицата в организацията (групата на Яне Сандански) след Младотурската революция. В началото на 1909 г. се слял с в. „Единство“ и продължил да излиза под името „Народна воля“.

110

Статия на в. „Конституционна заря“ под наслов „По особените отношения на властта спрямо българската националност“

29. XI. 1908 г.

И така най-тежкото подозрение, което пада върху отоманските българи от страна на властта и държавата, е, че тази националност е в тесни връзки с официална България и като така винаги представлява опасност за Империята, интересите на която не съвпадат с крайните идеали на българ-

ската държава. Казахме и миналия път, че тия съображения у днешните турски държавници добиха особено голяма важност и тежест след Търновския акт, чрез който господствуващите кръгове в България извършиха наистина едно безчестие спрямо конституционна Турция, която засегнаха и оскърбиха най-чувствително, след като я игнорираха високомерно и презрително до последния момент. Акцията на официална България като че бе един сигнал, по който навсякъде вече българската националност в Империята започна да се третира като племе предателско и коварно. Имаше ли смисъл да се нахвърлят турските управници по такъв начин срещу българите, поданици на Империята? Такъв смисъл ние не намираме и не можем да намерим. Да внесат известна строгост в отношенията спрямо България било чрез анулиране на известни търговски и митнически спогодби, било чрез бойкотиране на стоките ѝ в своя пазар и пр., разбираме и допускаме, макар и да не мислим, че тоя е най-разумният начин за запазване добре разбраните интереси на Турция. Да протестират пред европейските сили, подписавши Берлинския договор, и да настояват за компенсации от страна на нарушителите на тоя договор — пак разбираме, макар да не считаме и това средство за мъдро и целесъобразно от гледна точка на по-далечните имперски бъднини. Да се внася обаче по вина на официална България строгост в отношенията на властта спрямо отоманските българи — това ние съвсем не можем да разберем. За нас остават необясними от гледището на здравия държавен разум особените отношения, които управляющите кръгове държат и досега спрямо местното българско население. Ние не можем да разберем кои държавни нужди наложиха и налагат, щото българската националност тук да се постави вън от законите на страната и вън от грижите на нейните управници. Ако причините за тия странни отношения се крият в обстоятелствата, за които говорихме миналия път и за които споменаваме по-горе, нека ни бъде позволено да се спрем върху тия обстоятелства и да видим дават ли те какви-годе резони на властта да държи особено поведение спрямо отоманските българи и могат ли да оправдаят това нейно поведение.

Преди всичко за връзките. Такива е имало, има и ще има. Как са се проявявали тия връзки и как ще се проявяват, това вече е зависило и ще зависи от самото положение, в което се намират отоманските българи. При господството на абсолютната монархия в съзнанието на тия българи беше проникнала мисълта, че турското управление е непоправимо и че те могат само тогава да се почувствуват като човеци и граждани, когато се откъснат от непосредствената власт на абсолютизма. Тъй изникна идеята за автономията на Македония, което беше идеалът на Македоно-одринската революционна организация. Част от тази организация — това ние не можем да скриваме и няма защо да го скриваме — допускаше в своята практика много отклонения от борбата за постигането на тоя идеал. При липсата на достатъчно съзнание за нуждата от самостоятелна борба в политическо и културно направление легални и нелегални дейци от националистическия лагер бяха се отдали съзнателно или по късогледие в ръцете на управляющите безотговорни кръгове в България и успяха да повлекат подире си известна част от организацията, която с ред акции и действия се мъчеше да отвори път за чужди на народната маса намерения и стремежи. Подобен род дейци, живущи повечето в България и издържани от нечисти източници, внесоха, както е известно, смут в цялата организация и я раздробиха на

лагери, кръвно враждуващи помежду си. Това е факт, който не може да
се отрича и няма причина да се отрича. Тоя факт обаче съвсем не означава,
че и македонските българи в своята широка маса са били надъхани с „идеите“
на ония, които са минавали за техни случайни водители. Тяхната вина
се състои само в това, че не са били силни да отблъснат въоръжените на-
шествия отвън, и второ, че тия нашествия, идещи все пак от една родствена
страна, не са били тъй черни и тъй страшни, както турският режим, толкова
повече, че самото население не е можело да вникне в същността на стре-
межите на безотговорните фактори в България. Отоманските българи,
с една дума, в своето грамадно болшинство не са били никога надъхани
с чужди замисли и ако понякога незначителни части от тях са се увличали
подир чужди агенти и провокатори, то това се е дължало на голямото
им безсилие, от една страна, и на неописуемата жестокост на турския
режим, от друга. Здравият смисъл у един народ, колкото и безпомощен
да е той, никога не може да се помрачи дотам, щото да престане да мисли
тоя народ за своите насъщни нужди и да стане оръдие на чужди интереси и
идеали. Въпреки всички оправдания, които деспотизмът е давал за пораж-
дането на противодържавни желания, българският народ в Империята се
е показвал винаги сдържан и скромен, показвал се е винаги готов да се
задоволи с облаги, които да не ползуват никого другиго вън от пределите на
държавата. Ако това е било тъй през миналия деспотичен режим, ясно
е колко по-красиво и по-мъдро ще бъде настроението на тоя народ при
един конституционен политически порядък, даден и установен при това
не от някои външни фактори, а от самите турци. Имаме ли нужда да се
разваля това настроение заради един преврат, извършен от българския
царизъм? Търновският акт не може да има нищо общо с македонските
българи и никаква отговорност за него не може и не бива да пада върху
тях. Ако турските държавници бяха добре вникнали в психологията на
българския народ в Империята, те щяха да схванат голямото негово неза-
доволство от извършеното в България. Нима трябваше да остане без никакво
впечатление пред тия държавници обстоятелството, че довчерашни отчаяни
шовинисти българи взеха участие като оратори във всенародните про-
тестационни митинги срещу България и Австро-Унгария? Тоя факт е
знаменателен даже и когато сме уверени, че това са приструвки на аген-
тите на българския национализъм и шовинизъм. Организаторите на кон-
ституционна Турция трябваше да обърнат най-сериозното си внимание
върху това обстоятелство и да му дадат най-верна и най-разумна психо-
логическа оценка. Не се искаше кой знае каква голяма мъдрост да се за-
бележи, че конституционният апарат в страната породи с особена живост
едно чувство на вяра в държавата, едно чувство на надежда в нейните благи
намерения. Само това чувство, което бе обзело целия народ, можеше да
накара и най-върлите шовинисти да заговорят против страната, която до
вчера са обожавали. Нужно беше обаче и турските шовинисти да започнат
тъй да се преструват. . . Нужно беше и те да протестират против България,
без обаче да намесват в нея и отоманските българи. Тогава вече място за
шовинизъм и приструвки нямаше да има нито една педя!. . .

Прочее особените отношения на властта спрямо българската националност с нищо не се оправдават. Нещо повече: тия отношения вредят и ще вредят повече на Турция, отколкото на България, защото никой

световен гений не е в състояние да ни убеди, че може да се измисли по-жестоко наказание на българския царизъм от даването и гарантирането на всички права и свободи на отоманските българи. . .

В. Конституционна заря, Солун, бр. 27, 29. XI. 1908 г.; оригиналът е на български.

111

Телеграми, изпратени от български общини в Македония до председателя на Отоманския парламент по въпроса за затворените черкви и училища

Прилеп,
15. I. 1909 г. *1909 г.*

Днес, 15 януари, прилепските граждани, събрани на митинг, като взеха пред вид:

1. Многото и систематични злоупотребления с избирателния закон с цел да се увредят правата на българското население;

2. Върлуването на гръцки чети в местността Морихово и трескавата им дейност за възбуждане към нови вълнения българите патриаршисти;

3. Вълнението на сръбските чети в сев.-източната и сев.-западната части на околията, за да държат в респект завладяните с терор през стария режим български села;

4. Явното съпротивление на сърбоманите по внушение на сръбски чети, поради което българската църковна община не можа да вземе във фактическо владение Зързеския и Слепчанския манастири, които със законни решения на съда са признати за нейна собственост;

5. Незаконното обръщане метоха на Хилендарския манастир в сръбски параклис;

6. Недаването ред на болшинството българи от с. Връбяни да служат в селската черква, която държат малцинството сърбомани;

7. Заемане българското училище в с. Бешища от гръцкия учител със съдействието на Куртиш онбаши от Битолския мюдурлук въпреки желанието на селото;

8. Пълното нехайство на местната власт пред разните произволи и закононарушения, вършени от нейните агенти въпреки многото оплаквания и пристрастното ѝ държане по избухналите наново племенни въпроси с цел да създаде атмосфера на взаимни вражди,

Реши:

1. Високо протестира пред Парламента за разните произволи и закононарушения;

2. Иска: а) взимане бързи и ефикасни мерки за парализиране дейността на разбойническите сръбски и гръцки чети; б) справедливо разрешение на църковно-училищния въпрос; в) прекратяване досегашната система за възбуждане национални вражди;

3. Събранието натовари бюрото да протелеграфира настоящата резолюция до Председателя на Отом. парламент с преписи до г-н П. Дорев и Абдулах Азми ефенди, депутат от Кютая, както и да ѝ даде гласност чрез печата.

От Бюрото на митинга

Битоля

Българите граждани на Битолската каза, събрани повече от 8000 души на митинг, след като изслушахме речите на говорителите и като взехме пред вид:

1. Че конституцията въдвори равенството и братството между отоманските граждани;

2. Че от 11 юли е провъзгласена свободата на съвестта и вероизповеданията;

3. Че в селата Дихово, Клабучища, Новаци и Средно Егри, населени от българи и в голямото си болшинство, са заявили, че минават под Екзархията още преди 5 месеца и са водили оттогава упорита легална борба за своето свещено право на свободно вероизповедание;

4. Че мимо това заявление и тази борба черквите и училищата в Клабучища, Новаци и Средно Егри са затворени и в Дихово патриаршистите българи, всичко 15 къщи срещу 50 екзархийски, си служат с черквата и училището, а грамадното болшинство при наличността на общинските две къщи и училище е принудено да учи децата си в частна къща и е лишено от гробищата си;

5. Че за благото и напредъка на държавата са нужни мир, справедливост и правда,

Решихме:

Да помолим най-настойчиво Народното Представителство в Цариград да се занимае и проучи най-щателно черковния въпрос и час по-скоро да удовлетвори народното желание, като разреши този въпрос в духа на конституцията — равенството и братството, като се даде правото на народа да бъде господар на черквите, които той сам си е съградил и поддържал.

От Бюрото на митинга

Тетово

Черквата, която беше обща на българите и гъркоманите в Ст. Варошанската махала, отдавна бе изгорена вследствие един пожар. Когато отпосле се почувствува нужда от отделни молебни домове за гъркомани и българи, по взаимна спогодба помежду ни се реши, щото мястото, където бе построена старата черква, да се даде на гъркоманите, а пък долния етаж на училището, намиращо се в двора на черквата, да се предостави на българите за молебен дом, а от горния етаж на същото училище една стая да служи за училище на гъркоманите, а другите стаи — за училище на българите. Преди пет години обаче правителството затвори това училище и повече от 1000 ученика бяха принудени да продължат обучението си в съвсем влажни и тъмни места, където и днес се обучават. Дошлата специално за това анкетна комисия, без да вземе под съображение съразмерността между българи и гъркомани и оценявайки черквата за 1000 лири, реши

гъркоманите да броят на българите 300 лири, като последните заявят, че нямат никаква претенция върху черквата. Ние българите, недоволни от това решение, протестирахме, но на нашите възражения за несправедливостта на това решение, което не отговаря на съразмерността на населението, не се обърна никакво внимание от надлежното място. Ето защо молим от името на всички граждани черквата цяла да се предаде на гъркоманите, а училището да се отвори и заедно със заобикалящето го четвероъгълно празно място да се предаде на общината ни, като същевременно се предадат нам и всички ни отнети вакъфски места.

От Българската черковна община

Костур

От подведомствените ми села в Костурския духовен район, Битолски вилает, в селото Нестрам от 440 къщи 300, в с. Горенци от 350 християнски къщи 200, в с. Д. Куманичево от 80 къщи 75, в с. Старичени от 60 къщи 52, в с. Осничени от 50 къщи 45 и в с. Желово от 250 къщи повече от 200, макар и да са под ведомството на Бълг. екзархия, но и до днес черквите и училищата им, съградени от самите селяни, остават в ръцете на малцинството гъркомани, обстоятелство, което е против принципите: равенство и правда. Селяните от поменатите села на няколко пъти са въставали да си отнемат черквите и училищата от шепата гъркомани с риск даже на живота си, но досега аз съм ги възпирал чрез съвети и обещания, какво тоя въпрос ще се разгледа от Парламента. Обаче сега, като виждаме, че в Костур, Билище и в някои други села гръцки агенти и някои продажни гъркомани, които през абсолютическия режим служеха като шпиони на правителството, раздават пари и оръжие на гъркоманското население, от една страна, а, от друга, като слушаме техните всекидневни закани и хвалби спрямо българите, че март ще дойде и тогава вие ще видите, от тези именно обстоятелства повереното ми българско население се намира в недоумение, вследствие на което покорно моля да се разреши в Парламента окончателно черковно-училищният въпрос, както и да се тури край на гръцките бунтовнически замисли и планове.

Председател на Костурската Българска
черковна община: Иларион

Еморе (Кайлярско)
16. I. 1909 г.

Черквата „Св. Константин и Елена", намираща се от преди 25 години в ръцете на българите от Еморе, което брои 200 къщи българи екзархисти и 20 къщи патриаршисти, преди 8 години гръцкият лерински владика с кайлярския каймакамин насилствено я взеха от нас българите и я предадоха на 20-те къщи гъркомани.

Селото Палеор брои около 80 къщи екзархисти и гъркомани 30, докато последните имат право 3 пъти в месеца да се черкуват в единствената селска черква, екзархистите се допускат само два пъти. Това е една неправда спрямо българите.

Жителите от селата Дорутово и Асан-кьой, бидейки българи, поискаха да четат в черквите и училищата на езика си, но кайлярският каймакамин не им позволи.

Общински председател: Папа Георги

с. Г. Куфалово (Солунско)

В името на правдата молим да ни се отвори черквата, която до ден днешен е затворена от страна на правителството и сме лишени от молитвен дом, при все че сме екзархисти още от 1903 г.

От страна на цялото българско население на брой 180 къщи.

Мухтарски печат:
Георги Костандин

с. Даудбал (Солунско)

Молим Ви от името на 18 бълг. екзархийски семейства да ни се предаде припадающата част от селското училище и черкуването ни да става подред в селската ни черква, която е направена с парите на цялото село и която е предадена от страна на правителството само на 17 семейства патриаршисти.

От името на българското население
в с. Даудбал

с. Саръчево (Солунско)

От името на 10 бълг. екзархийски семейства молим да ни се даде припадающата част от селското ни училище и да ни се разреши подред черкуването в селската ни черква, която е направена с парите на цялото село и която е предадена от страна на правителството само на 13 патриаршистки семейства.

От името на българите от с. Саръчево,
кмет: Диме Георги

с. Чохалари (Солунско)

Молим Ви от името на 15 семейства българи екзархисти да ни се даде припадающата част от селското ни училище и черкуването ни да става подред в черквата, която е направена с парите на всички селяни и която още през стария режим е поверена на 19 семейства патриаршисти.

От името на българите в с. Чохалари:
Алексо Трайков

Крушово

Черквата „Св. Петър и св. Троица", построена във времето още на битолския валия Ахмед паша с усилията и помощите на подведомственото на Екзархията население от гр. Крушово и околията и за построяването на която е добито нужното позволително пак от страна на българите и на името на българския епитроп, след като се служи в нея малко време, по причина на подстрекателствата и клеветите на гърците от 15 години насам стои затворена и е на срутване.

Че горната черква е принадлежала и принадлежи на българите, би установила всяка анкета. Ето защо умоляваме най-горещо от името на

всичкото българско население за отварянето на черквата и предаването ѝ в наши ръце като на законни собственици.

Митрополийски наместник в Крушово:
свещ. Лев
Членове: свещ. Богдан Никола Йосифов,
Гл. Димитров, Ставре Секулов, Мито Кръстов

Ресен

Правителството, без да обръща внимание на правата ни като болшинство над спорната черква „Св. Георги" в Ресен, предаде черквата на гърците. Тъй като това е узурпация на правата ни, молим ви този въпрос да бъде разрешен справедливо.

От Бълг. конституционен клуб

с. Просечен (Драмско)

Селото ни, което се състои то 156 къщи български и 152 къщи гъркомански, има една черква. Гърците, ползувайки се от беззаконието на стария режим, присвоиха си черквата и днес я считат за своя собственост. Тъй като днес е минал периодът на грабителството, молим да се вземат най-справедливи решения по този въпрос, с което ще се спомогне за благоденствието на нашата държава.

Кмет	Аза [член]	Аза [член]
Атанас Манол,	Пенко Ванчо,	Ангел

с. Горенци (Зъхненско)

Селото ни брои 80 къщи български и 60 гъркомански и има две черкви и едно училище. Гъркоманите, ползувайки се от произволите на стария режим, заграбиха черквите и училището и ги владеят до днес. Тъй като днес е минало вече времето на произволите, молим да бъде разгледан тоя въпрос и да се вземат най-справедливи решения, каквито подобават на едно конституционно управление.

Кмет	Аза [член]	Аза [член]
Атанас	Атанас	Кръсто

с. Егридере (Зъхненско)

Селото ни, което се състои от 105 къщи български и 55 гъркомански, има едно училище и една черква. Гъркоманите, ползувайки се от благоволението на чиновниците през деспотическия режим, нарушиха закона и присвоиха си черквата и училището и ги считат за свои и до днес. Тъй като днес е минал вече периодът на произволите и грабителствата, молим да бъдат взети по този въпрос най-справедливи решения, каквито подобават на едно конституционно управление.

Скрепено със селския печат

с. Карлуково (Зъхненско)

Селото ни, което се състои от 150 къщи български и 45 къщи гъркомански, има едно училище и една черква. Гърците, ползувайки се от благоволението на чиновниците през деспотическия режим, нарушиха закона и си присвоиха черквата и училището. Тъй като днес е минал периодът на грабителството, молим да бъдат взети по този въпрос най-справедливи решения, каквито подобават на едно конституционно управление.

Скрепено с 6 селски печата

Струмица

В Струмица има две черкви, които, макар и да са построени с помощите на цялото местно християнско население, сега се намират в ръцете на гърците. Във време на деспотичния режим, при пълното тогавашно безправие, на няколко пъти се правиха постъпки, за да ни се повърне една от тия черкви; и въпреки постановлението на Министерството на правосъдието и вероизповеданията от 12 декемвр. 1324 (1908 г.)съобщено в Св. Екзархия, с което се разпореждаше да се отстъпи на българите мястото, находящо се при развалините на старата митрополия и купено от тях за 350 лири турски за построяване на черква — това постановление не се тури в сила. И по такъв начин, когато гърците имат три черкви, българите съвсем са лишени от молитвен дом. Справедливо ли е това? Апелираме към справедливите чувства на народните представители да удовлетворят законните искания на българите, които са лишени от молебен дом.

От името на бълг. население в Струмица
иконом Панделий

с. Върток (Гостиварско)

Село Върток, населено изключително с българи, притежава българско училище. Във време на новото преброяване 15 къщи се обявиха за сърбомани и макар досега всички религиозни обреди на населението да се извършваха от бълг. свещеници и се служеше изключително на български, преди два месеци правителството разреши да се открие и сръбско училище, като постанови същевременно черкуването да става под ред. Тъй като в селото ни няма никакви сърби, помолихме правителството да отмени горните си решения, обаче молбата ни не се уважи. Просим надлежното Ви разпореждане за закриването на сръбското училище и отменение постановлението за съвместното черкуване.

От името на бълг. население в с. Върток
свещ. Аркадий

с. Луново (Гостиварско)

Преди двадесет години с нужното разрешение и със спомоществуването на Св. Екзархия в с. Луново се построи българ. училище. Десет години след това се появиха сърбите, които четири години под ред бяха наели една частна къща, за да им служи като училище. На молбите им ние се съгласихме да им се отстъпи за училище една от стаите на нашето

училище. Научаваме се, че напоследък те са се отнесли до правителството — искали то да постанови да им се даде половината от училищното здание, което уж било тяхно. Тъй като претенциите им са неоснователни, молим разпореждането Ви да остане училището и занапред само наше притежание, както е било и досега.

От името на бъл. население в с. Луново
свещеник Анго

с. Дебрени (Гостиварско)

В селото ни Дебрени, нямайки никаква черква, отнесохме се до местното правителство с молба да ни позволи да направим до гробищата един параклис, което и ни се разреши. Обаче след като съградихме параклиса и бяхме почнали да го покриваме с керемиди и когато вече бяхме похарчили около 80 лири, турското население разтури една част от параклиса. По повод на това оплакахме се на властта, но последната не само не наказа провинилите се, а забрани и на майсторите да работят, та по такъв начин параклисът ни остана недовършен. Молим нужното разрешение за доизкарването на параклиса, понеже нямаме къде да извършваме религиозните си обреди.

От името на бъл. население в с. Дебрени
свещеник Василий

с. Маврово (Гостиварско)

Селото Маврово брои 150 къщи, от които 90—100 са български. Преди четири години, при последното преброяване, това число се намали на 40 къщи, понеже, от една страна, мнозина българи се именуваха сърби, за да могат да отиват в Цариград, където достъпът на българите по изрична заповед не се позволяваше, от друга — заплашванията на сръбските чети, от трета — много наши съселяни, отиващи на гурбетлък в Сърбия, там бяха заставяни да се именуват сърби.

В селото ни има две черкви, едната струва 1000, а другата 100 лири турски. Правителството освен гдето разпореди, щото голямата черква да се предаде изключително на сърбите, но постанови още, щото и в малката сърбите да служат две недели, а българите една. Понеже това е голяма неправда спрямо българското население, молим надлежното Ви разпореждане, за да ни се предаде една от черквите, където да извършваме религиозните си обреди.

От името на бъл. население в с. Маврово
свещеник Трайко

Дойран

Преди двадесет и една години черквата, училището и градината с всичките им сервитутни притежания, собственост на цялото християнско население в гр. Дойран, предоставиха се без никакво за това разрешение под управлението на гръцката духовна община, представителка само на 150 гъркомански къщи. А нещастното българско население, което брои

повече от 400 къщи, извършва и до днес още своите религиозни обреди в една полусрутена къща-параклис. След обявяването и гарантирането на човешките правдини: равенството, братството и правосъдието и въз основа на постановленията на конституцията молим почитаемото Народно Представителство да разпореди, за да ни се върне припадающата се част от горепоменатите незаконно усвоени имоти.

От името на бъл. население в Дойран
кмет Мито

с. Валандово (Дойранско)

Черквата и училището в селото ни, построени от нашите деди и прадеди, деспотическото правителство разпореди да се предадат на гъркоманите, а българското население, състоящо се повече от 50 къщи, е лишено от правото да извършва религиозни обреди. Понеже сега с провъзгласяването на конституцията се удостоихме с правосъдие и свободи, молим почитаемото Представителство да възстанови правото ни върху горната черква и училище

От името на населението кмет Кольо.

с. Фурка (Дойранско)

Селото ни Фурка брои 78 къщи, от които 60 български, а само 18 гъркомански. Преди пет години чиновниците от деспотическия режим предадоха селската ни черква и училище на гъркоманите. И ето пет години как сме лишени от изпълнението на всякакви религиозни обреди, пет години, как децата ни не са стъпили прага на училището. Подобна несправедливост конституцията позволява ли? Понеже черквата и училището ни са останали от деди и прадеди и са наше притежание, молим почитаемото Народно Представителство да възстанови правата ни.

От името на цялото население в с. Фурка
кмет Христо

Кичево

С насилия и заплашвания сръбските чети през миналия режим заграбиха българските черкви в селата: Вир, Слатина, Козица, Прут, Пагул, Доленци и Лазаровец и се намират в техни ръце и сега. Понеже с провъзгласяването на свободата се дава пълна свобода на населението от горните села, както и на всеки гражданин да се възвръщат в първоначалното им истинско ведомство, молим да се възвърнат черквите на законните им притежатели българи, като се вземат и мерки за запазване населението от посегателствата и нападенията от сръбските чети.

От Бълг. констит. клуб

Кичево

От 198 къщи в нашия градец 190 са български, 7 сръбски и само 1 гъркоманска. Освен това има и 21 влашки семейства преселници. Правителството през миналия деспотичен режим насилствено отне черквата ни и

я предаде на патриаршистите, макар да бе построена от нас българите и в която се черкуваха и близките села: Ращане, Сърбияни и Осой, които възлизат на около 120 къщи. С отнимането черквата цели 310 семейства са лишени от възможност да се молят богу. На всички наши оплаквания против тая въпиюща неправда деспотическото правителство не обърна никакво внимание. Днес обаче, когато се провъзгласи конституцията, която е едничката гаранция за благоденствието на всичките народности, които носят името отоманци, и днес, когато се отваря Парламентът, предназначен да тури край на непоносимото положение на всички угнетени, очите на всички са обърнати към това свето заседание, Парламента, който ще узакони правдата и по този начин ща се постигне истинското благоденствие в тази измъчена страна.

От името на махаленците във Варош (Кичево)
кметове: Г. Якимов и П. Апостолов

Охрид

Находящият се на южния бряг на Охридското езеро манастир „Св. Наум" с исторически данни се доказва, че е един свещен храм на българското население, от което е населена и Охридската каза. През време на стария деспотичен режим манастирът беше останал да се управлява от няколко души, които бяха минали под ведомството на Патриаршията. Понеже конституцията днес ни дава възможност да търсим изгубените си през деспотичния режим права, ние апелираме към справедливите чувства на Народното Представителство да разпореди за възвръщането на несправедливо заграбения от гърците манастир на българите, чието е законно притежание.

От името на цялото българско население в гр. Охрид
кмет Димитри

Демир-Хисар

Нямайки във време на деспотическия режим свобода на вероизповеданието и на преподаването, с обявяването на конституцията и с тържеството на свободата българският елемент се отдели от Патриаршията и се пробуди у него чувството на самостоятелност във вероизповедно отношение. Черквата и училището, които ни са останали от деди и прадеди, молим да ни се предадат нам, бидейки болшинство. Обяснения по пощата.

От името на 127 къщи български население на с. Суяк
(Демир-Хисарско)
Илия Константинов

Демир-Хисар

Бидейки потъпкана през деспотическия режим свободата на съвестта и изповеданията и когато с обявяването на конституцията у всекиго се породи чувство за свободно извършване на религиозни обреди, ние българите се отцепихме от Патриаршията. Умоляваме в допълнение на писмената ни до Вас молба, с която искахме предаването на черквата и училището, понеже те са селско притежание и са построени от дедите и прадедите ни и понеже сме болшинство, да се предадат на нас.

От името на 30 къщи българско население в Долния Варош в Демир-Хисар
Ст. Тодоров

От името на 30 къщи бълг. население в с. Кехариот
Теодосий

От името на 190 къщи бълг. население в с. Баракли
Митре Паскалев

От името на 100 къщи бълг. население на с. Кумли
Иван

От името на 190 къщи бълг. население на с. Латарево
Анд. Георгиев

От името на 190 къщи бълг. население в с. Спатево (Демир-Хисарско)
Мито Стаматов

Гевгели

При все че града ни има 350 къщи българи екзархисти, а гъркомани само 300 къщи, градската ни черква и училище са в ръцете на гъркоманите, които са ги заграбили преди 30 години, а ние българите сме отстранени от градската черква и училище. Макар че ние, измъченото българско население, много пъти досега сме правили постъпки пред надлежните власти, а преди четири месеца до самия Велик везир, но всички наши просби са оставени без последствие. Тъй като предназначението на Парламента е да гарантира правата на гражданите, очакваме бързо и справедливо разрешение на въпроса.

Кмет от Горна махала Гоне
Кмет от Новата махала Дельо
Кмет от Старата махала Георги

с. Муин (Гевгелийско)

Въпреки факта, че в селото ни има 50 къщи българи екзархисти, а гъркомански само 20 къщи, селската черква и училище, макар селско притежание, са в ръцете на гъркоманите от 30 години насам и ние българите сме лишени от молитвен дом и училище. Макар че ние, измъченото българско население, на много пъти досега сме правили постъпки пред надлежните власти, но нашите просби са оставени без последствие. Тъй като предназначението на Парламента е да гарантира правата на гражданите, очакваме бързо и справедливо разрешение на въпроса.

От името на българското население в с. Муин
кмет Ив. Камчев

с. Негорци (Гевгелийско)

Въпреки факта, че в селото ни има 79 къщи българи екзархисти, а само 39 къщи гъркомани патриаршисти, селската ни черква и училище, макар и селско притежание, са заграбени от гъркоманите и нам е забра-

ено да служим в тях. При все че ние, измъченото българско население, за много пъти досега сме правили постъпки пред надлежните власти, но всички наши просби са оставени без последствие. Очакваме бързо и справедливо разрешение на въпроса от Парламента, който има за задача да гарантира правата на гражданите.

От името на българското население в с. Негорци
кмет Ристо Гйоргиев

с. Сехово (Гевгелийско)

Селската ни черква, построена от деди и прадеди и предназначена да служи за молитвен дом на цялото село, също тъй и селското ни училище от 32 години насам са заграбени от 13 къщи гъркомани патриаршисти, а ние българите, макар и да броим 137 къщи, или 685 души, лишени сме от молитвен дом и от помещение за училище, където да възпитаваме децата си. При всичко, че досега на много пъти сме правили постъпки, но всички са останали безрезултатни. Ние българите досега винаги неоправдани, осланяваме се на Народното Представителство, което е натоварено да пази свободата и правата, и покорно очакваме справедливото разрешение на въпроса.

От името на бъл. население в с. Сехово
кмет Дедев

с. Кара-Суле (Гевгелийско)

Селото ни се състои от 50 къщи български. В черквата още от деспотическия режим служим под ред на седмица с гъркоманите, но училището всецяло е предадено на гъркоманите, макар че както за построяването на черквата, така и за училището от Патриаршията не са дадени нито пет пари; те са построени с подаянията на населението и вакъфите. Молим от страна на всичкото българ. население и от името на справедливостта и равенството, щото, като се вземе под съображение съразмерността на населението, черкуването в селската черква да става съответно тази съразмерност и училището да се представи всецяло на българите.

Кмет Коли Марков

с. Давидово (Гевгелийско)

В селото ни има 18 български и 12 гъркомански къщи. Църквата и училището се владеят от гъркоманите. Понеже те са строени задружно от цялото население, умоляваме да ни се даде в притежание припадающата ни се част от тях.

От името на българското население на чифлика Давидово
кмет Георги Петрев

с. Богданци (Гевгелийско)

Черквата, служеща от деди и прадеди за молитвен дом на селото, и селското ни училище преди 32 години са заграбени от гъркоманите, които

броят от 350 къщи в селото само 130 къщи, а и до днес още ни се запрещава да извършваме обредите си и да обучаваме децата си в тях. След като на няколко пъти досега правихме постъпки, които останаха безплодни, онеправданото население се осланя на Народното Представителство, което е натоварено да пази законите и правата на гражданите, и покорно очаква справедливите му разпореждания.

От името на българското население на с. Богданци
кмет Константин

Кукуш

Преди 34 години с надежда да се спасят българите от тиранията на гръцкия владика и разчитайки на защитата от страна на консулите на Великите сили, една част от населението припозна папството, но отпосле, като схвана, че няма никаква полза от това, призна ведомството на Екзархията. Католическият владика днес с пари е сполучил да привлече около себе си 20 семейства. Тези последните заграбиха черквата и вакъфите, които са ни останали от нашите бащи и деди. С надежда, че ще можем пак да си присвоим черквата, правихме в продължение на 6 год. от 1880—1886 г. постъпки пред местния каймакамин и до вилаетските власти, но за жалост всичко остана без последствие. Отчаяното население на 9.II. 1886 г. насила влезе в черквата „Св. Георги" и телеграфически уведоми Високата порта и валията. Два дена след това произшествие по подстрекателството на католическия владика 20 души първенци българи бяха откарани под конвой в Солун, където, без да ги изследват и след като бяха задържани около 40 дни в затвора, бяха освободени. За да се тури край на подобни жалки произшествия, Високата порта реши въпросната черква да се даде на българите православни, които съставляват болшинството в града. Местният каймакамин обаче, вместо да даде черквата според тая заповед на българите, я остави пак в ръцете на католиците. Тогава измъченото българско население се обърна до съдилището с многобройни свидетели турци, доказа, че черквите „Св. Георги", „Св. Богородица" и вакъфите са притежание на българите православни. При все че делото спечели българското православно население, по подстрекателство на католическия владика делото бе касирано и макар документите да се изпратени още през 1887 г., до ден днешен още не е взето никакво решение. Днес черквите на нашите деди и у-щето са в ръцете на 30 къщи католици, които имат в училището само 35 деца, а пък ние, българите православни, 1450 къщи на брой, сме принудени да се черкуваме в тъмни килии и повече от 1000 деца се учат във влажни и тъмни помещения. В името на правдата и братството молим да се отнемат заграбените имущества от ръцете на неколцината продажни елементи на чужденците и вярвайки, че просбата ни ще бъде удовлетворена, провикваме се: Да живее правдата; да живее свободата; да живеят депутатите!

Настоятелно очакваме правда от народните представители.

От името на българското население в гр.
Кукуш, Българската черковна община

с. Мекеш (Серско)

Цялото християнско население в селото ни е от българска народност и от памтивека говори български. Въпреки това обаче до обявяването на конституцията то беше принудено да си служи с гръцки свещеници и учители в черквата на училището. След обявяване на конституцията цялото население, въодушевено от желанието да запази родния си език и убедено дълбоко, че трябва да се моли и учи на български, единодушно припозна духовното ведомство на Българската екзархия, като поиска при това от серския български общински председател да му се изпратят свещеник и учител от българска народност. Всичко това се съобщи официално и на серския мутесарифин. Серската българска община ни изпрати свещеник и учител, които радушно и с възторг бидоха приети от цялото население. Обаче на 18 декември тази година серският гръцки владика, без да бъде поканен, дойде в селото ни, примами и привлече към себе си петима несъзнателни селяни, отвори насила черквата ни и служи в нея в присъствието само на горните пет души селяни. След това прибра ключовете от черквата и училището, предаде ги на петте души гъркомани и отиде в с. Орлак.

По тоя начин черквата и училището ни, които са били направени със средствата на нашите бащи, предават се в ръцете само на пет души гъркомани, а 50 къщи българи остават без молитвен дом и децата им — без просвета. Цялото село беше обединено и си служеше с черквата и училището задружно, обаче с дохаждането на гръцкия владика вся се раздор и сега 50 къщи се лишават от черквата и училището си. През стария режим такъво нещо можеше да се допуска, но сега, когато конституцията гарантира напълно свободата на света, подобно нещо е много несправедливо и беззаконно. Една анкета напълно ще докаже правотата на нашите думи. Затова молим да се проучи добре въпроса и да ни се даде правото да се молим в черквата и да се учим в училището на родния си език, като се забрани на гръцкия владика да дохожда вече в селото ни да всява раздори и да върши произволи.

12 януари 1909 г.

От името на населението в с. Мекеш (Серско)

кмет (селски печат) — член Стоил Апостолов — член Ташо Попов

с. Елшани (Серско)

Цялото население в селото ни е от българско потекло и доскоро както в черквата, така и в училището си служеше със своя български език. Обаче злонамерени вънкашни хора всяха раздор в селото ни и ни развалиха мира. В селото ни има 140 къщи, от които 30 къщи бидоха примамени от гърците и присъединени към Патриаршията. Ключовете на селската ни черква бидоха насила взети от мнозинството и се предадоха на 30 къщи гъркомани, които сами се разполагат не само в черквата, но и в училището. При всичко че тези селски имоти са направени с наши свободни средства, ние сега се лишаваме от тях, макар да броим 117 къщи. Пред вид на тая въпиюща несправедливост молим Народното Представителство

да разреши въпроса справедливо, като ни се позволи да се молим, както и по-преди, в черквата и да учим децата си в училището.

От името на българската община в с. Елшани (Серско)

кмет (печат) — член Д. Стоянов — член К. Георгиев

с. Камила (Серско)

Цялото християнско население в селото ни е от българска народност и от памтивека говори български. Въпреки това обаче то беше принудено да си служи с гръцки свещеници и учители в черквата и училището, защото гръцките владици с разни клевети не допуснаха да въведем българския си език. След прогласяването на конституцията цялото население, въодушевено от желанието да запази родния си език и убедено дълбоко, че трябва да се моли и учи на български, единодушно припозна духовното ведомство на Българската екзархия, като поиска при това от серския български председател да му се изпратят свещеник и учител от българска народност. Същевременно това се съобщи официално и на серския мутесарифин. Серската българска община ни изпрати свещеник и учител, които радушно и с възторг бидоха приети от цялото население. Но ненавистният серски гръцки владика, без да бъде поканен, дойде в селото ни, примами и привлече към себе си четирима несъзнателни селяни и им предаде ключовете на черквата и училището ни. За да не се лишат децата ни от просвета, а самото население от молитвен дом, наехме временно за параклис и училище една къща, но и това се видя много, та със заповед от правителството биде и къщата затворена.

А покрай нас бидоха лишени от молитвен дом и 270 къщи от селата: Аго-махала, Джумалар, Къзпике и Ада, които се черкуваха в нашата черква, защото в техните села няма черкви.

По тоя начин черквата и училището ни, които са били направени със средствата на нашите бащи, предават се в ръцете на 4 души гъркомани, а пет села българи остават без молитвен дом и децата ни без просвета. През стария режим тая несправедливост лесно се обясняваше, но сега, когато конституцията гарантира напълно свободата на съвестта, това положение не трябва да се търпи.

Затова молим да се проучи добре въпросът и да ни се даде правото да се молим в черквата и да се учим в училището на родния си език, като се забрани на гръцкия владика да дохожда в селото ни и да всява раздори между християнското население.

12 януари 1909 г.

От името на населението в с. Камила (Серско)

кмет

(печат)

с. Църна Река (Гуменджеско)

Селската ни черква и училище са предадени от правителството на 40 къщи, подведомствени на Патриаршията, а ние, които сме 80 къщи, няма къде да извършваме религиозните си обреди и децата ни са лишени от вся-

какво възпитание. Молим най-настойчиво да благоволите и дадете разрешение на този въпрос в най-благоприятен смисъл.

От името на българското население с с. Църна Река
кмет Никола

с. Кошиново (Гуменджеско)

В селото ни има 21 къщи български, а гъркомански само 10. До преди 25 дни извършвахме черковните си обреди в селската черква, но преди две седмици правителството я отне от нашите ръце и я предаде на гъркоманите, макар те да са малцинство, а след 15-дневно служене от тяхна страна черквата се затвори и сега е съвършено затворена. Молим да направите потребното, за да се отвори черквата.

От името на българското население
кмет Мичо аза [член] Андон

с. Петгъз (Гуменджеско)

Макар че населението от селото ни да е чисто българско, от четири години насам училището и черквата ни са затворени. Причините за затварянето им не знаем. Молим да се дадат нужните заповеди за отварянето им.

От името на населението
кмет Иван аза [член] Гоно

с. Крива (Гуменджеско)

В селото ни има 240 къщи, от които 10 къщи са патриаршисти, а 230 екзархисти. Селската ни черква и училище са построени през стария режим с помощи на бедното население, а днес, през конституционния режим, стоят затворени, макар че ние българите като екзархисти си плащаме редовно от 10 години насам всички даждия. Десетте къщи по народност са българи, а се наричат гъркомани само защото са под ведомството на Патриаршията и те, при все че при построяването на черквата не са дали нито един камък помощ, продължават да си служат в черквата и в училището, което посещават само 5—6 техни деца, а ние българите, 230 къщи, оставаме без черква и училище, нямаме къде да се молим и децата ни се скитат из улиците. Ние, бащите на тези деца, обръщаме се първо към бога и второ апелираме към народните представители като добри патриоти да се позанимаят с този въпрос и да турят край на подобни несправедливости, които могат да ни хвърлят в отчаяние.

От името на населението в с. Крива
кмет Коста Митре

с. Баровица (Гуменджеско)

По клеветничеството на 7 гъркомански патриаршийски къщи селската ни черква и училище са затворени, при все че ние българите екзархисти сме 150 къщи. Молим Ви за отварянето на черквата и училището, за да не бъдем лишени от молитвен дом и децата си да спасим от хайлазуване по улиците.

От името на българското население
кмет Тано, член Петре

Отоманският парламент за положението в Македония, Издание на Съюза на българските конституционни клубове в Европейска Турция. Солун, 1909, с. 69—84; оригиналите са на български.

112

В уводна статия „Нашите позиции" на в. „Народна воля"[1] се излагат исканията на Българската народна федеративна партия

17. I. 1909 г.

„Единство" и „Конституционна заря" имаха временни задачи, главната от които беше да съдействуват за ориентирането на обществено-политическата мисъл на българина в Империята сред ненадейно настъпилите вътрешни промени; да пропагандират нови, налагащи се от тия промени разбирания и прийоми на борба; да изтъкнат нуждата от организирането на отомански демократически партии и да издигнат техните общи лозунги. Тази задача е постигната. В средата на българския елемент в Империята се извършва организирането на демократическите сили. От една страна, ние имаме бързото изникване на Българската народна федеративна партия, от друга — наченките на Работническата партия.

Нуждата от все по-пълното групиране на силите около двете партийни групировки, нуждата от чисто партийни вестници наложи появяването на „Народна воля" като партиен идеен изразител на формиращата се Бълг. н. фед. партия, и на в-к „Работник", който наскоро ще почне да излязя — като теоретик на Работническата партия.

Да пропагандираме нашите разбирания, да отстраняваме нашите позиции — това ще бъде всекидневната ни работа. В тази си статия обаче ние искаме да набележим в най-общи черти тия позиции и тия разбирания.

Като орган на Б. Н. Ф. партия „Народна воля" застава върху почвата на интересите главно на оная част на българското население, което съставлява подавляющето негово болшинство и най-главния елемент в тази партия — лишените от държавни грижи дребни собственици, безимотните или малоимотни чифлигари, дребни стопани, занаятчии и търговци. Тия слоеве са, чиито интереси днес са интересите на българската националност в Империята.

Ние мислим, че тия интереси налагат, на първо място, закрепването на конституционния режим, разширението на свободите и задълбочаване на реформите в държавния и економически строй. Само по този път ще се създадат условия за подигането поминъците и благосъстоянието на българина в Империята.

Но разширението на свободите и реформите може да се гарантира и наложи само с организирането на заинтересованите най-много в случая

слоеве не само от българското население, но и от всички други националности в Империята, интересите на които са идентични, в общоотомански демократически партии на федеративни начала. Само подобни партии, които ще се опират върху поменатите слоеве и главно върху революционните, ще бъдат достатъчно силни да наложат господството на своите интереси във вътрешната и външната политика на държавата, които интереси съвпадат с тия на общото културно развитие на страната.

Силата на реакцията и най-голямата пречка на прогреса в страната днес, както и при стария режим, е във враждите между националностите и разпокъсаността на демократическите сили. Схващайки като най-важно от гледището на самите чисто национални, даже български интереси организирането на тия сили, за нас еднакво са реакционни както действията и попълзновенията на консервативните вътрешни фактори, насочени явно да спират развитието на реформеното дело, тъй и всички действия, откъдето и да идат те, които създават вражди и недоверие между нациите. Реакционни са за нас и всички ония действия, които имат за своя главна цел да компрометират днешния режим в очите на националните менщества, българското например, и на почвата на недоволството и недоверието към тоя режим да поддържат в тех илюзорните им надежди във външните фактори, правейки от тия менщества оръдия на външните пропаганди, дирижирани от дворцовите камарили в Атина, София, Белград. Тия действия са реакционни не само защото носят разединение и вражди между нациите в Империята, но и защото тласкат мюсюлманските населения към страната на консервативните сили, а в менществата подхранват техната пасивност във вътрешния политически живот. „Народна воля" ще ратува против консервативните сили и реакцията вътре и против реакцията отвън — пропагандите.

Намирайки, че благоденствието на всяка една от нациите в Империята е в благоденствието на целия отомански народ, което може да се достигне само със съгласуване на отделните усилия на демократическите елементи от всички нации, ние издигаме ония общи искания, около които ще се групира в скоро време грамадното мнозинство от българския народ в Империята, за да образува една партия, която от своя страна ще бъде по-нататък една съставна част от общата федеративна народна партия.

Най-важните економически лозунги, които издигаме ние, това са: снабдяване със земя безимотните и малоимотните земеделци; повдигането на народните поминъци чрез създаването на достъпен кредит, удобни и евтини съобщения, даване на технически и стопанствени познания.

Общите наши политически искания са: най-широкото прокарване принципа на народовластието чрез всеобщото, преко, тайно и пропорционално изборно право, свобода на печата, сдружаванията, събранията, митингите и протестите.

Националният въпрос е за нас въпрос за демокрация; той има да се решава от вътрешните обществени сили. Ето защо и по този въпрос ние издигаме искания, които не да разединяват, а да организират демократическите сили от разните националности. Като искане на момента ние поставяме разширението на самоуправлението на общините, казите и вилаетите. По отношение на образованието нашите искания са: да се дава то на матерния език, да се намира под общия контрол на държавата и да се урежда от централни тела, които всека нация да си избира; всеки национален департамент в общото Министерство на просветата да разполага със събираните за просвещението данъци от съответната нация; на досегашните духовни учреждения, организирани на чисто монархически начала и намиращи се в пълна услуга на пропагандите, да се остави да се занимават с духовните работи, а просветата да бъде поставена под непосредствения контрол на народа.

Обединението на българската националност и нейното културно развитие ние не виждаме нито в присъединяването на части от Империята към България, нито в разорението на кои да са от съседните ней държави и кои да са националисти в Империята, напротив — само в общото техно благоденствие и в общото техно побратимяване, което ще се осъществи в реализирането на Източната федерация.

Изхождайки от това разбиране, „Народна воля" ще ратува против всека политика, откъдето и да иде тя, която носи раздори и издига пропасти между държавиците на Балканите и Империята.

В. Народна воля, Солун, бр. 1, 17. I. 1909 г.; оригиналът е на български.

[1] В. Народна воля с подзаглавие Орган на Българската народна федеративна партия, вестник на левицата в македоно-одринското движение по времето на Хуриета, подготвя идейно учредяването на Народната федеративна партия, българската секция, която била учредена на конгреса през август 1909 г.

113

В статия „Две тактики" в. „Народна воля" застъпва становището, че „отоманските българи" не трябва да разчитат на външна намеса

17. I. 1909 г.

Досегашното македонско революционно движение по добре известните на всички ни причини не може да разчита на своите собствени сили в борбата си с абсолютизма. Ето защо и неговата главна опора бе така наречената „чужда" намеса. Да се предизвика чуждата намеса — ето главната революционна задача на това движение.

Какво ни донесе чуждата намеса — това е добре известно на всички отомански българи, а заедно с тех и на целия заинтересуван свет. Но колкото и незначителни да беха резултатите на външната подкрепа, все пак македонското население не можеше да се откаже от нея, тъй като то не виждаше по-добър изход за своята зла съдба. Националният характер на турския абсолютизъм, неизбежните, а в повечето случаи и изкуствено подхранваните национални ежби, стремлението на отоманските българи към национално обединение — тези и редица други причини беха поставили пред очите на македонското движение една непроницаема стена, която не му позволяваше да схване насоките на живота. Идеята за автономията бе поставена в разрез с идеята за конституция и с това беха разделени революционните сили, които требваше да действат солидарно в борбата си с общия враг — абсолютизма.

Провъзгласяването на конституцията не бе в състояние да изличи това разединение. Една голема част от българското население запази своето старо недоверие в развитието на собственото си отечество. И това обстоятелство може да се обясни отчасти със силата на традициите и недостатъчността на извоюваните придобивки. За него обаче немалко помогна и изкуствената пропаганда, която организираха българските конституционни клубове. Тези клубове още в дните на своето пораждане декларираха, че стоят на почвата на конституцията и че техната главна задача ще бъде да съдействат за техното закрепване и разширение.

Но това становище бе формално. Фактически конституционните клубове запазиха в дъното на душата си старото недоверие към конституционните порядки. Ето защо и те не можаха да станат една действителна вътрешна сила, която да има каквото и да било значение за развитието на демокрацията, при която само и българският елемент ще може да се почувствува заедно с всички други останали нации свободен и равен. Те си казаха: „Ще чакаме да видим какво ще ни донесе младотурската революция." И чакат в това време, когато требваше с всички сили да се работи за организирането на онези сили, при чиято наличност само може да съществува действителна конституция. Да видим какво ще ни дадат! — И това може да го каже само човек, който чака другите да му дадат, а не сам да извоюва своя дел, своето право. А такива са хората около българските конституционни клубове. В голямата си част чужди агенти, те нямат нито желанието, нито интереса да покажат на българския народ в Империята, че той не требва да чака да му дават другите, както е чакал досега, а, напротив, че и той, както и всички жаждущи за равноправие и свобода, требва да вземе отговорност към това, което е извоювано и което требва да се извсюва. И не правят те това, защото, като кажат „а", ще бъдат принудени да кажат и „б", т. е. ако учат народа да чака на собствените си сили, те не ще могат да избегнат федерирането на всички свободолюбиви сили в Империята. А това българските лъжепатриоти нямат интерес да сторят. За техния интерес е много по-изгодно да доказват, че само българина е в изключително положение, че само той е онеправдан. От 38 милиона отомански граждани само 1 милион българи-екзархисти били зле третирани. И тази техна агитация гони явната цел да държи българското население в изолирано положение, за да могат да си служат с него нечестивите ръце.

Верно е, че не всичко е дадено на народа, на целия отомански народ, следователно и на българския елемент. Верно е така също, че борбата в легална форма не бива да се преустановява още за дълго време. Но от истинската борба за равноправие и свобода до „чакането" на конституционните клубове има цела пропаст. Това „чакане" е пълно отрицание на каквато и да било борба. С него може само настроение да се създава, което вече и правят клубистите. Техното последно заключение е: нищо не ни дадоха.

Тогава какво да се прави, господа клубисти? На този въпрос вие не можете отговори, тъй като вашата „борба" като нема начало, не може да има и край. Тогава ние отговаряме: отоманските българи в съюз с всички демократически сили ще продължават своята борба сдружени и нема да спрът, докато и в нашата страна не възтържествува напълно началото на народния суверенитет, докато не се извоюват сериозни гаранции за истинско равноправие между нациите и за общо развитие и благоден-

ствие на всички отомански народи. И в тази своя непрекъсната борба на отоманските българи наред с прогресивно демократическите елементи от всички националности те ще станат активна политическа сила, която достойно да отстоява както специфично своите, тъй и интересите на общото културно развитие.

В. Народна воля, Солун, бр. 1, 17. I. 1909 г.; оригиналът е на български.

114

Из речта на Хабиб бей, държана в XI заседание на Отоманския парламент Ораторът дава вярна картина на трагедията на българското население

19. I. 1909 г.

Целта на гърците беше да погърчат всичките власи, които се намират в областта между Катерин и Превеза, и всичките българи в Битолската и Прилепската кази. Сърбите от север се силеха да посърбят всички българи, които се намират в тия области. И така гръцкото правителство мислеше да има влияние на цяла Западна Македония, а българите щели да останат на изток, т. е. в Солунския и Серския санджаци. Единствената задача на гърците беше да погърчат всички българи, власи и арнаути в този район. Не трябва да се забравя, че гърците чакаха момент да изпълнят своята идея, гръцкото правителство не се спираше пред нищо, за да може по-лесно да реализира своите замисли. Слушахме да се говори за даването месечни заплати от страна на гръцките консулства на мнозина чиновници. Тези гърци, наши сътечественици, говореха, че българите се организирвали в някаква организация, и те се оплакаха, но сами те нямаха ли своя организация? Днес известно е, че съотечествениците ни гърци в околността на Янинския вилает уреждат много тайна, но силна организация. Те само с подобни работи се занимават. Правителството не ще закъснее да вземе нужните мерки. Гърците казват, че българските чети са вършели големи зверства. Действително зверство е да убиваш човек за една незаконна цел, но много по-големи зверства са извършили четите, които дойдоха от Гърция. Казвам това, понеже нямаше местни гръцки чети, а всичките бяха преминали от Гърция. Техните войводи носеха секири и пред мъжа отсичаха бозката на жената и пред жената колеха със секира мъжа. В чифлика Либарче бяха изгорени тридесет души българи. Докато местните българи говореха на своите войводи: хората, които убиваме, при все че са гърци, и те са синове на това отечество, с тяхното премахване премахваме и неколцина синове от отечеството си (гласове: браво, браво), другите не мислеха за това. Не може да не се предполага, че и българите са имали някаква цел. В последно време бяха изнамерили една фраза, която им служеше като девиз: „Македония за македонците." Върховистите виреехa под името централисти. Едната фракция поставя значителни условия на младотурския комитет, когато другата с всичката си сила се труди да стане отоманска. Ето тази последната е фракцията на Сандански. Тази фракция изцяло е отоманска и вечно ще си остане такава. Нека се разпространяват нейните желания, та да може да привърже всички българи искрено към нас. Колкото за другата фракция, ще кажа, че и тя

не е толкоз чужда, колкото що се мисли. След провъзгласяването на свобода от страна на всички българи, събрани в държавното военно училище в Битоля, бяха дадени много конференции, в които се изтъква нуждата от съгласие между отоманците. Така и те се трудиха за обединението . . .

Отоманският парламент за положението в Македония. Издание на Съюза на българските конституционни клубове в Европейска Турция. Солун, 1909, с. 44—45; оригиналът е на турски.

115

Из речта на Панчо Дорев, държана в XI заседание на Отоманския парламент. Ораторът изнася причините за създаване на революционната организация в Македония

19. I. 1909 г.

Преди да почна да говоря, искрено поздравлявам почитаемия си другар г-н Хабиб, който в своята реч много ясно очерта истинското положение на страната. Най-голяма пречка на пълната ни сполука е, гдето се занимаваме повече с минали спомени, отколкото с бъдещето. Един германски учен мъж казал: „За да напреднем, трябва да забравим миналото." И по положението на Македония също ние сме под тежестта на минали и лични чувства и вълнения. А главната задача, която се налага на отоманския патриотизъм, наместо да влизаме в подробности и критики, което е твърде лесно, трябва да търсим лек за премахване или поне намаляване на днешните опасности. Ето защо аз силно отблъсквам обвинението на г. Нали и другарите му, че отоманските българи са оръдие на панславизма и на Велика България, както и властите на някакъв си панроманизъм. Съжалявам крайно, гдето те поставиха в такава остра форма националните въпроси. Аз няма да се поведа по тях. Не се унижавам да говоря за великия Александър, за Мегали идея, Света София и пр. (ръкопляскания).

Но ще дам някои отговори на преждеговорившите. Г. Бушо казва, че Турция ще съществува с гърцизма (единството). Отоманската държава не може да съществува нито с турците, нито с гърците, а само с отоманците (бурни ръкопляскания). Хонеос каза нещо за православието. Кой е православен, кой не е, не може да определи нито Патриаршията, нито Екзархията. Това ще се реши след смъртта ни, в рая или пъкъла (общ смях). После той (Хонеос) прибави, че черкуването става само на гръцки или латински език. Той, види се, е забравил историята. Самата Патриаршия чрез своите сподвижници Кирил и Методий ни покръсти, състави ни азбуката и по такъв начин окръгли се езикът, с който се черкуваме. Не е само ферманът на Султана, що създаде Българската екзархия. Ние имаме исторически документи и берати от самата Патриаршия за две български патриаршии: Търновска и Охридска. Последната съществуваше до преди 140 години. Така щото Екзархията не е нещо новосъздадено, а продължение на старите български патриаршии.

Да дойдем сега на въпроса за революционната организация в Македония. Хилми паша каза, че авторите на всички организации били вънкашни хора. Няма да откажа външни влияния и помощи, но не самият ли тиранически режим създаде тая революционна почва? Колкото пък се отнася до бълг. организация, въпросът стои съвсем инак. Българите най-напред се пробудиха и подириха свободата. Още преди датата 1897, така авторитетно казана от Хилми паша, дори още в 1892 вътрешни хора: Дамян Груев, родом от с. Смилево (Битолско); Гоце Делчев от Кукуш, и др. все от вътрешността, туриха основа на вътрешната организация, която винаги е стояла на самостойна и независима почва. Тя се е борила против всички чужди попълзновения и в 1902 год. повече от самото правителство се противопостави на върховистките чети. Действително не мога да откажа, че имаше външно влияние и външни помощи, но аз мисля, че всичко това бе резултат на деспотическия режим. От тая дата в Македония нямаше върховисти, а две фракции, разделени по лични съображения на вътрешната организация Почитаемият другар Рахми бей каза, че целта и внушенията на тази организация са били съвсем чужди на страната и че не са ратували за свобода. Провъзгласената конституция ги завари съвсем слаби и се предадоха. Това не е никак вярно. Ако беше тъй, защо не можа правителството да ги унищожи, а, както и министърът на вътрешните работи много добре поясни, на мястото на всяка унищожена чета се появяваше друга, готова да жертвува живота си за свобода, правда и законност? Напусто Рахми бей и г. Каролиди искат да представят българите за угнетители, а другите народи за угнетени и че тогавашното европейско мнение било отровено. Днешното европейско мнение, което симпатизира на нас (отоманците), а особено на турците — отровено ли е? За да могат такива просветени и напредничави умове и крайни съперници като англичани, германци, французи, австрийци, руси, италианци и др. единодушно да изказват симпатии към македонските българи, то бе, защото виждаха кой бе правият и страдаше. Раздрусаният абсолютизъм, до една степен, от пролятата невинна арменска кръв и, съвсем, от 13-годишните постоянни удари на българите биде принуден да преклони глава и признае конст. управление, току-що комитетът „Обединение и Напредък" се нахвърли върху му. Ето този елемент, който искате да очерните, има най-големите заслуги за свободата, на която се радваме. Не сме ние, нито арменците, които докарахме чуждите вмешателства — Мюрцщегските реформи, Ревелската среща, а дивата тирания, която твърдоглаво не искаше да признае човешки права на населението. Срещу всички тези нападки аз ще цитирам без коментари една фраза от една уводна статия на в. „Йени Газета": „Ако третирахме добре отоманските българи, то по-голямата част от тях заедно с турците щяха да се противопоставят против ихтилалджиите (революционерите)."

Казва се и за пропаганда. Пропаганда значи: нещо, което го няма, да го създадеш. А пък отоманските българи имахме представители от Битоля, Скопие, Солун, Охрид още в първия парламент. Ако организацията работеше само за българизма, то това щеше да направи преди въстанието, когато беше в апогеята и силата на влиянието си. А сам министърът на вътрешните работи призна, че наново възбудените черковно-училищни разпри почнаха след потушаването на въстанието, когато организацията се намираше в най-плачевно състояние. Сега ще видим кой даде повод за това. Подир въстанието със стотини села бяха опожарени, опустошени; с хилядници хора [останаха] без дом и покрив, без храна и средства. Ето в туй време гръцките митрополити, които използуват всеки законен и незаконен

претекст, с разни злодейства, заканвания и заплашвания накарват да минат в лоното на Патриаршията почти всичките села от най-много опустошените през въстанието: Леринска, Костурска и Лозенградска кази; от Солунската селата: Градобор, Ново село, Дудуларе; от Дойранско — Патарос, Акенджали, Сурлево; от Серската — Лагос, Дутли, Баница, Горно Фращани, Ореховец, Кула, Караджово, Христос, Чучулигово; от Неврокопската — Черешово, Зърново; от Драмската — Висока, Кобалица, Скрижово; от Гевгелийската — Горна, Бещава. Това са официални данни, които никой не може да откаже. (Обръщайки се към Хилми паша, ораторът каза:) Паша хазретлери, Вие тогава бяхте в Битоля, в името на човечеството и правдата, умолявам Ви, кажете кой е създателят на днешните разпри. Даже турците, развълнувани и разгневени от въстанието, не можеха да надвият на пословичната си милостивост пред тези пепелища, а християнските служители използуваха плачевното състояние на един народ, достоен за състрадание и помощ.

Да дойдем до черковния въпрос. Черквите не са нито на Екзархията, нито на Патриаршията, а на селяните, с чийто труд и средства са направени. Патриаршията и Екзархията в тоя случай са били един вид пълномощници за издаване нужните фермани. Както разправяше покойният ми учител по правото Али Хайдар ефенди, депото на силата у опълномощения (векилина) е опълномощителят. Ако опълномощителят се откаже, то векилинът изгубва всяка сила. Затова черквите са се управлявали досега от епитропство, избрано от селяните. Моля ви, ще ви задам един въпрос: хората ли са за черквите, или черквите са направени за хората? Божии създания ли ще принадлежат на бездушни твари? Последните успехи на културата се дължат на това, гдето душата, умът, въобще всички душевни сили владеят природните. Но да оставим тези логични умозаключения и да дойдем на политиката на правителството от шестдесет години насам: тя признава собствеността на селяните по тези въпроси. Даже бълг. села от Одринската и Солунската кази, които минаха под католичеството, а не под православната Екзархия, задържаха със себе си черквите и училищата. При това този въпрос не е чисто религиозен; ако беше така, то крепителката на християнството, Патриаршията, наместо да затвори съществуващите черкви, ще прави по още четири-пет във всяко село. Значи този въпрос е чисто политико-социален. Правителството се оказа безсилно да реши този въпрос и залъгваше населението — Парламентът ще реши този въпрос! Парламентът, еднаж сезиран, ако не го реши, вълнението на населението ще се разшири. Аз напълно споделям мнението на депутата Козмидис, гдето иска от държавата най-напред правосъдие, а за недоволните от това правосъдие принудителна сила. С двете ръце се подписвам. Но това правосъдие няма да бъде, както той желае и иска да бъде, мерено с един аршин от средните векове, а както иска почитаемият другар Риза Тевфик бей (одрински депутат), достойно за една конституционна модерна държава.

Аз не съм краен. Аз съм против всички, било българи или гърци, които искат да използувам този въпрос за размирие. Аз съм да се разреши по един справедлив и легален начин, за да можем да затвърдим многожеланото съгласие и солидарност. В този момент, когато държавата се нуждае от вътрешна тишина, всички трябва да бъдем умерени и да жертвуваме за доброто на страната. И който не е доволен от едно справедливо и модерно разрешение на тоя въпрос, той сам се отказва от Отоманското дело, което има за основа свободата, равенството, законността и солидарността. Всичките ще потвърдите, че такива упорити и крайни елементи не са истински синове на страната (ръкопляскания). Частните интереси на Патриаршията и Екзархията трябва да отстъпят на общоотоманските и на ония на населението (шумни ръкопляскания). Всеки въпрос не трябва да разглеждаме вече с чужди далекоглед, а с отомански очила (ръкопляскания). Аз намирам достатъчни изявленията на министъра и твърде на място предложението за назначаването на една комисия, която да анкетира и реши еднаж завинаги този въпрос (бурни и продължителни ръкопляскания).

Отоманският парламент за положението в Македония. Издание на Съюза на българските конституционни клубове в Европейска Турция. Солун, 1909, с. 45—47; оригиналът е на турски.

116

Рапорт на гръцкия консул в Сяр до Министерството на външните работи за опасното разширяване на българизма в Серския край

31. I. 1909 г.

. . . По-майсторски, по-способни, по-деятелни и изобщо по-добре и по-систематично от нас организирани след провъзгласяването на тая благодатна конституция, те побързаха да внесат оръжие и попълнят въоръжението на населението си. После разпратиха по всички без изключение българогласни села безброй агенти и проповедници на българската идея. Досегашните водители и четници на техните четнишки организации се показаха отлични в това дело. Те използуваха и използуват всичко. Не мога да скрия учудването си, задето след промяната на работите те се намериха отлично подготвени към новия начин на действие, който начин най-добре водят. Със заплашване, с примамливи обещания, с увещания и с всички изобщо средства те сполучиха да образуват силни български партии в повечето от българогласните села, в някои от които по-рано никога не е имало схизма. И ако и да се прехвърлиха към нас 3 села от северните места, безспорно обаче ний претърпяхме загуби след 11 юли, особено в Серското поле. Като си запазвам правото с първа поща да Ви изпратя специално изложение по тоя въпрос, аз се ограничавам да кажа, че българската дейност се проявява в моя район по следния начин: въоръжаване, военно обучение и изобщо приготовление като за належащо въстание в северните, т. е. чисто български места. При това се върши най-деятелна, упорита, безшумна, страшна работа за окончателно надмощие към юг, т. е. Серското поле. Би могло да се каже, че цялото внимание на българското дело е обърнато в тая минута към южния край тъй, че като преодолее окончателно в полето, да стегне от всяка страна като с железен обръч града Серес заедно с находящите се около него 5 елиногласни села; както и Джумая, та да може по тоя начин отпосле българският поток свободно да слезе към морето. Тая страшна работа, управлявана и ръководена и отгоре (от София, Солун

претекст, с разни злодейства, заканвания и заплашвания накарват да минат в лоното на Патриаршията почти всичките села от най-много опустошените през въстанието: Леринска, Костурска и Лозенградска кази; от Солунската селата: Градобор, Ново село, Дудуларе; от Дойранско — Патарос, Акенджали, Сурлево; от Серската — Лагос, Дутли, Баница, Горно Фращани, Ореховец, Кула, Караджово, Христос, Чучулигово; от Неврокопската — Черешово, Зърново; от Драмската — Висока, Кобалица, Скрижово; от Гевгелийската — Горна, Бещава. Това са официални данни, които никой не може да откаже. (Обръщайки се към Хилми паша, ораторът каза:) Паша хазретлери, Вие тогава бяхте в Битоля, в името на човечеството и правдата, умолявам Ви, кажете кой е създателят на днешните разпри. Даже турците, развълнувани и разгневени от въстанието, не можеха да надвият на пословичната си милостивост пред тези пепелища, а християнските служители използуваха плачевното състояние на един народ, достоен за състрадание и помощ.

Да дойдем до черковния въпрос. Черквите не са нито на Екзархията, нито на Патриаршията, а на селяните, с чиито труд и средства са направени. Патриаршията и Екзархията в тоя случай са били един вид пълномощници за издаване нужните фермани. Както разправяше покойният ми учител по правото Али Хайдар ефенди, депото на силата у опълномощения (векилина) е опълномощителят. Ако опълномощителят се откаже, то векилинът изгубва всяка сила. Затова черквите са се управлявали досега от епитропство, избрано от селяните. Моля ви, ще ви задам един въпрос: хората ли са за черквите, или черквите са направени за хората? Божии създания ли ще принадлежат на бездушни твари? Последните успехи на културата се дължат на това, гдето душата, умът, въобще всички душевни сили владеят природните. Но да оставим тези логични умозаключения и да дойдем на политиката на правителството от шестдесет години насам: тя признава собствеността на селяните по тези въпроси. Даже бълг. села от Одринската и Солунската кази, които минаха под католичеството, а не под православната Екзархия, задържаха със себе си черквите и училищата. При това този въпрос не е чисто религиозен; ако беше така, то крепителката на християнството, Патриаршията, наместо да затвори съществуващите черкви, ще прави по още четири-пет във всяко село. Значи този въпрос е чисто политико-социален. Правителството се оказа безсилно да реши този въпрос и залъгваше населението — Парламентът ще реши този въпрос! Парламентът, еднаж сезиран, ако не го реши, вълнението на населението ще се разшири. Аз напълно споделям мнението на депутата Козмидис, гдето иска от държавата най-напред правосъдие, а за недоволните от това правосъдие принудителна сила. С двете ръце се подписвам. Но това правосъдие няма да бъде, както той желае и иска да бъде, мерено с един аршин от средните векове, а както иска почитаемият другар Риза Тевфик бей (одрински депутат), достойно за една конституционна модерна държава.

Аз не съм краен. Аз съм против всички, било българи или гърци, които искат да използувам този въпрос за размирие. Аз съм да се разреши по един справедлив и легален начин, за да можем да затвърдим многожеланото съгласие и солидарност. В този момент, когато държавата се нуждае от вътрешна тишина, всички трябва да бъдем умерени и да жертвуваме за доброто на страната. И който не е доволен от едно справедливо и модерно разрешение на тоя въпрос, той сам се отказва от Отоманското

дело, което има за основа свободата, равенството, законността и солидарността. Всичките ще потвърдите, че такива упорити и крайни елементи не са истински синове на страната (ръкопляскания). Частните интереси на Патриаршията и Екзархията трябва да отстъпят на общоотоманските и на ония на населението (шумни ръкопляскания). Всеки въпрос не трябва да разглеждаме вече с чужди далекоглед, а с отомански очила (ръкопляскания). Аз намирам достатъчни изявленията на министъра и твърде на място предложението за назначаването на една комисия, която да анкетира и реши еднаж завинаги този въпрос (бурни и продължителни ръкопляскания).

Отоманският парламент за положението в Македония. Издание на Съюза на българските конституционни клубове в Европейска Турция. Солун, 1909, с. 45—47; оригиналът е на турски.

116

Рапорт на гръцкия консул в Сяр до Министерството на външните работи за опасното разширяване на българизма в Серския край

31. I. 1909 г.

. . . По-майсторски, по-способни, по-деятелни и изобщо по-добре и по-систематично от нас организирани след провъзгласяването на тая благодатна конституция, те побързаха да внесат оръжие и попълнят въоръжението на населението си. После разпратиха по всички без изключение българогласни села безброй агенти и проповедници на българската идея. Досегашните водители и четници на техните четнишки организации се показаха отлични в това дело. Те използуваха и използуват всичко. Не мога да скрия учудването си, задето след промяната на работите те се намериха отлично подготвени към новия начин на действие, който начин най-добре водят. Със заплашване, с примамливи обещания, с увещания и с всички изобщо средства те сполучиха да образуват силни български партии в повечето от българогласните села, в някои от които по-рано никога не е имало схизма. И ако и да се прехвърлиха към нас 3 села от северните места, безспорно обаче ний претърпяхме загуби след 11 юли, особено в Серското поле. Като си запазвам правото с първа поща да Ви изпратя специално изложение по тоя въпрос, аз се ограничавам да кажа, че българската дейност се проявява в моя район по следния начин: въоръжаване, военно обучение и изобщо приготовление като за належащо въстание в северните, т. е. чисто български места. При това се върши най-деятелна, упорита, безшумна, страшна работа за окончателно надмощие към юг, т. е. Серското поле. Би могло да се каже, че цялото внимание на българското дело е обърнато в тая минута към южния край тъй, че като преодолее окончателно в полето, да стегне от всяка страна като с железен обръч града Серес заедно с находящите се около него 5 елиногласни села; както и Джумая, та да може по тоя начин отпосле българският поток свободно да слезе към морето. Тая страшна работа, управлявана и ръководена и отгоре (от София, Солун

и Битоля), според доказателствата, които имаме на ръце, т. е. саморъчни писма, чрез които се дават наставления до началниците и протойереите за действията, които трябва да упражняват по селата и на които действия се дължат заявленията на българогласните до властите по разни въпроси (военен данък, военно задължение, училища, черкви и пр.) — всичката тая колосална работа се върши сега безшумно и тихо. Никакво или почти никакво убийство, никакво нападение освен някои незначителни случки, ограничавани в спречкванията на противни партии по селата и в заграбвания, или опити с такава цел на училища и черкви, които неща властите повече или по-малко покровителствуват, не стават. Водителите и комитаджиите обикалят по селата, а някои от тях се назначават уж и като учители, продължава се постоянно събирането на данък от селяните, наказват се непокорните, крепи се организацията, правят се военни упражнения и всичко друго продължава да се върши, както и преди конституцията, и то със знанието и търпимостта на турците и властите, които от страх не преследват, нито пък смеят поне да оскърбят българите. Чети в същност в южния край не съществуват освен предишните комитаджии, които, въоръжени и несмущавани от никого, обикалят селата и свободно упражняват своето високо и миролюбиво дело, когато с нас е противното. В северните краища има две или три чети, поддържани от Сандански, за крепене на влиянието си, за събиране на данъци, за упражнение на селяните и пр. Началникът на четата при Мелник е някой си Тошо, избягал от съд. Освен четите има и 7 души български офицери, преоблечени в селяни, които обикалят селата и обучават селяните. В една укрепена долина в планината Орвил [Пирин планина] българите селяни се упражняват постоянно в стрелба и разни военни упражнения ротно и дружинно. Необяснимо е как началниците и подначалниците от партията на Сандански, след като катихизират селяните, изпращат ги след това до българския в Серес протойерей и до българския дипломатически агент, когато пък, от друга страна, България се преструва, че немилостиво преследва санданистите. Навалицата посетители на горепоменатите лица от страна на българогласните селяни в последно време е необикновена. Разбира се, че от страна на властите не се упражнява никакъв надзор, когато, напротив, гръцкото консулство от месец насам постоянно се надзирава, като понякога се залавят и излизащите от него.

Елиногласните села, както и тези от несмесената гръцка зона, също и градът Серес, са наводнени от българи, които до 11 юли не са смели да влизат в тях за голямо тяхно нещастие, защото не са можели да продават своите произведения или пък да работят в тях, а сега не само от нужда, но и с определена цел пълнят града безпрепятствено. Прогласяването България в царство, военните ѝ приготовления, заплашванията ѝ с война и изобщо обаянието от блясъка на българските щикове са възбудили духа на българското население и са го насърчили до такава степен, че българските селяни, като се явят с някоя молба пред мютесарифа по какъвто и да било въпрос, заплашват го (невероятно наистина), че ако не бъдат удовлетворени исканията им, няма повторно да се обръщат към властите, но ще се отнесат другаде, с което разбират България. И тези работи стават при заседание в пълен състав на управителния съвет, дето при забележките на нашия протосингел и подуправителя (грък) относно сериозността на работата мютесарифинът е отговорил, че селяните са прости хора, та незнаят как да се изразяват.

Йордан поп Георгиев, Ст. Н. Шишков. Българите в Серското поле. II изд., Пловдив, 1918, с. 27—29; оригиналът е на гръцки.

117

Рапорт от гръцкия консул в Сяр до Министерството на външните работи в Атина за преминаване на селото Просеник към Екзархията и за влиянието на социалистическите идеи върху народната маса

1. II. 1909 г.

Преди няколко дни схизмата се появи и в българогласното село Просеник, което отстои половин час от Серес по железницата. Около 60 семейства с прошение до управлението са поискали да им се назначи български учител и да им се разреши отварянето на училище и черква. Управлението е отхвърлило просбата на селяните, като им е обявило, че тези въпроси ще се уредят в Народното събрание. При все това българеещите се са приели за учител Стояна, подводител на Таска, главният началник в околността. Тези, които са подбудили схизмата в споразумение със Стояна и Таска, които след конституцията твърде често посещават това село при търпимостта на властите, са четирма селяни, които по семейни причини са в разрез с другите първенци, техни сродници, и които, за да си отмъстят, са се обявили за схизматици. Това разцепление, което съществува от години и което от семейно се е обърнало в обществено, а след това и в политическо, разбира се, българите умело са използували, както те изобщо не пропущат ни един подобен случай. Преди години покойният водител Хаджи Пантази от същото село беше осуетил всяка идея за българизма в Просеник, а по-късно защитата (андартска) бе също предпазила селото, което, както в ланския годишен рапорт № 110, споменах, никакво безпокойствие не е причинявало.

Появяването на схизма в Просеник ни изпълни със скръб, защото по тоя начин всичките села в тая част на полето: Елешен, Кюпрю, Кумли и сега Просеник, стават след конституцията смесени освен, разбира се, полските чифлици, които само по форма са наши, а в същност български, също фанатизирани много повече след 11 юли. Срещу тези загуби ние имаме в полето само 25 семейства в с. Ерникьой (при Джумая), които са прибегнали при нас заедно със свещеника, 6 в с. Спатово и по две или три семейства в разни други села. Както и други път Ви съм изложил, причината на тези загуби след 11 юли са щедрите обещания за раздаване на принадлежащите на беевете земи, а тъй също и обещанията на чинове, титли и други обществени служби от страна на българското правителство, което уж за тая цел е дигнало войската си на крак, и пр.

Уверението за въстание, за близка война и твърде скорошното идване на освободителната българска войска, както и други лъжи от страна на агентите на българската пропаганда са наелектризирали това население и са убедили по-бедните от него да обявят схизмата с убеждението, че ще им се подобри съдбата. Трябва повторно да се каже, че българската пропаганда е надъхана от социални идеи и в борбата си против капитала, собствеността и високите класи (митрополити, първенци и пр.) лесно привлича по-широката маса от населението, като свързва по тоя начин присъщия на човешката натура личен интерес с обществено-политическия. Друг е въпросът, дали може да се затвърди сериозна работа върху лъжливи обещания. Обаче факт е, че се отнемат от нас нужднитe сили и ние изпадаме в трудно положе-

ние, на което продължението е равносилно с пропадането на нашата задача в тоя край.

Мерките за предотвратяването на тая опасност ще представя на царското министерство в особно изложение.

Йордан поп Георгиев, Ст. Н. Шишков. Българите в Серското поле. II изд., Пловдив, 1918, с. 29—30; оригиналът е на гръцки.

118

В уводна статия „Партиите и работниците" на в. „Работническа искра"[1] между другото се дава характеристика на „Народната федеративна партия" и „Съюза на българските конституционни клубове" като български партии в Македония и Одринско

15. II. 1909 г.

. . . Сега няма да говорим за другите партии, които се представляват в парламента. Сега искаме да кажем няколко думи за българските партии, които имат известно значение в бъдеще.

Засега в Македоно-Одринско се отделят главно две партии: едната е партията на македоно-одринските конституционни клубове; другата — на Яне Сандански[2] и Хр. Чернопеев[3], кръстена недавна на „Българска народна федеративна партия". За работниците в Македония и Одринско е извънредно важно да знаят какво представляват тия партии и как трябва да се държат спрямо тях или, както другояче казваме, какво отношение трябва да имат към такива партии. И наистина какво представляват тези две партии.

Ние сме принудени тук да разгледаме тези две партии в общи черти само, а друг път, ако стане нужда, ще се повърнем по-обстойно. По същността си тези две партии се явяват изразители на две различни класи. Българската македоно-одринска конституционна партия представлява интересите на търговците и индустриалците, на фабрикантите и заможните еснафи, които утре ще се преобърнат в индустриалци и едри търговци, на предприемачите, селските заможни стопани и лихвари — с една реч, на класата, която се казва гражданска или буржоазна класа. Като партия на тази класа, която е националистична, която иска да се съедини със своите „братия" в България, Българската македоно-одринска конституционна партия е също тъй националистична и с всички стремежи и идеали на българската буржоазия в Македония и Одринско.

Напротив, Българската федеративна партия се явява представителка на дребните търговци, занаятчии и селяни-собственици, на бакалите и кръчмарите — с една дума, на това, което се казва изобщо дребна буржоазия. Така че ако първата от тях е една буржоазна партия, втората е дребнобуржоазна. Това, че тази последната се застъпва за чифлигарите и изобщо за обезимотените селяни и изтъква, че една особеност на своята програма, искането на социална реформа, в смисъл да се даде на тези селяни земя от държавата — това никак не я прави по-добра от една дребнобуржоазна партия, каквато си е тя по същността си. Защото, първо, тя на социалната реформа, която застъпва, гледа просто като на средство да създаде повече дребни собственици, т. е. по-многобройна дребнобуржоазна класа като разрешение на това, що наричат днес „социален въпрос"; второ, тази същата социална реформа застъпва и Българската македоно-одринска конституционна партия, само че у нея тази реформа има съвсем друг, чисто буржоазен смисъл. От друга страна, и Българската народна федеративна партия е също така националистична, както и първата. Разликата е само тази, че първата иска съединението на българите към България при всички условия, когато втората иска само при условието да няма в България монархизъм и пр. Поне това се разбира от думите им. Но това тъкмо и отговаря на една класа, която сама носи много мъгливи, неопределени стремежи, каквато е дребната буржоазия и селската маса. Във всеки случай изпадващата дребнобуржоазна класа също клони към съединението със своите „братия", защото в него вижда спасение от пропадането ѝ. И колкото повече тя с развитието на капитализма в Турция ще пропада, толкова повече ще клони към България, толкова повече българският национализъм ще крепне у нея, а затова и Българската народна федеративна партия ще става понационалистична. . .

В. Работническа искра, Битоля, бр. 4, 5. II. 1909 г.; оригиналът е на български.

[1] Социалдемократически вестник, издаван от В. Главинов, тесен социалист и сратник на Д. Благоев.

[2] Яне Сандански (1872—1915), роден в с. Влахи, Мелнишко, виден деец на ВМОРО, водач на левицата в организацията. Един от инициаторите за създаване на Народната федеративна партия.

[3] Хр. Чернопеев (1868—1915) от с. Дерманци, Луковитско, деец на ВМОРО, дългогодишен ръководител на Струмишкия революционен окръг и един от водачите на левицата в организацията след Илинденско-Преображенското въстание. Загинал на фронта в Македония по време на Първата световна война.

119

Рапорт на гръцкия консул в Сяр до Министерството на външните работи в Атина за отслабването на гръцката пропаганда в борбата против българите

28. II. 1909 г.

Малко има да прибавя към това, което изложих в писмото си № 65 т. г. В северните места все продължава военното организиране и приготвяне за евентуално въстание. Както Ви съобщих вече, разните воеводи са образували своите чети, но до днес те стоят в бездействие или поради зимата, или защото очакват сигнала. Съобщиха ми при това вчера, че освен четата на избягалия от съд Стою Хаджиев, един от помощниците на Сандански, който свободно обикаля из Крушовския край (Демир-Хисар), се е появил също при Яково и Богородица (Петрич) и Мирчо с 16-точленна чета. Други по-малки групи обикалят онези части за поддържане влиянието на Сандански. В южните пък части, а особено в Серското поле, се полага най-деятелно, енергично, многостранно и повече от

всеки друг път упорито и страшно старание за окончателното надделяване на българите. Не мога да скрия основателните си опасения за крайната победа на българите. Много обстоятелства помагат за тяхна полза, а много малко за наша. Отгоре на всичко това трябва да се прибави и мълчаливото поддържане на властите, които в своето глупаво късогледство си мислят, че с поддържането на санданистите се отслабват върховистите, които едничките според неразсъдливите турци съставляват опасността! Така ние сме свидетели на жалката гледка, как българските водители, подводители и разни други агенти със съгласието на турците свободно обикалят разните села и полски чифлици и с всички средства откъсват простодушните селяни от православието, за да ги присъединят към партията на Сандански, приятелски разположена към турците! — макар че тези новопросветени отпосле се изпращат до тукашния български агент и до протосингела, тези официални органи на върховистите, за да допълнят тяхното дело. По тоя начин с обещания или заплашвания убеждават селяните да подават заявления, чрез които искат български училища, черкви и пр. Така преди няколко дни първенецът в с. Какараска, защото отказал да подпечати прошение, е бил бит и със сила му е отнет кметския печат, с който се е подпечатало прошението. Пострадалият е съобщил за станалото на властите, но водителят в околността, Стоян Кочар, е побързал да му съобщи, че ако не оттегли оплакването си, ще бъде убит. По същия начин се е сполучило подписването на всичките прошения, които Сандански отиде лично в Цариград да подкрепи.

Както повторно Ви съм телеграфирал, свобода на съвестта не съществува, терорът продължава и всекидневните искания на българогласните за отделяне от Патриаршията са плод на насилия и измама. Тлъстите обещания и чудовищните лъжи за скорошно освобождение, а преди всичко и изричните обещания за раздаване бейските чифлишки земи и продължаване събирането данък за осъществяване уж на всичко горе-казано са известни на турците и всичката работа на побългаряването се върши под тяхна закрила. Между това всеки един от нашите, който посмее да действува, макар и със слово, против българския порой, бива улавян и строго наказван от властите. Чудно необяснимо се вижда как управляющите са се заслепили дотолкова, че нито отчаяните гласове на тероризираните се слушат, нито протестите на митрополитите и нашите се вземат под внимание, нито пък се схваща, че веднъж побългарено полето, българската маса, компактна и съединена, се носи като колос към морето, като с това гръцките меншества изчезват съвършено, па и турското население се обръща вече в незначителни малцинства.

Действително неизчерпаеми са българските лъжи и удивителна е изобретателността винаги на нови примамливи обещания, а именно: близкото освобождение, скорошното обявяване на война, преминаване границата от българските полкове, пълното освобождение от данъци, повръщане на черкви и училища, основаване на земледелчески банки, строение на железници и съобщения, безплатно учение и пр. и най-после раздаване на чифлишките земи. По тоя начин това бедно население под постоянното влияние на обаянието от близкото щастие се намира в нервно възбуждение и освен данъците, които е принудено да плаща, то е готово всичко да извърши против тези, които пречат на неговото благоденствие! И когато управляющите политиката на лъжата и измамата виждат, че влиянието им отслабва и истината се открива, те веднага прибягват до нови средства, които имат на ръка. Тъй напоследък, щом селяните почнаха да охладняват, защото никое от обещанията не се изпълнява, тури се в действие метода на митингите. Организираха се в Мелник, Неврокоп, Демир-Хисар многолюдни митинги, като се осуети само тоя в Джумая вследствие опирането на нашите. Понеже населението в тези центрове е гръцко, то участниците на митингите бяха повикани от околните села. Държаха се огнени речи на български и турски, за да се изкаже негодуванието на народа, че обещанията на конституцията никак не се изпълниха и че нито железници, нито училища, нито земледелчески банки, нито болници, нито пътища, нито пощи, нито военна служба на християните в околиите им, нито безлихвени заеми, нито раздаване на земи, нито какво и да било друго от обещаното се е изпълнило. При това се гласуваха еднообразни и от по-рано приготвени резолюции, които се изпратиха до правителството и Народното събрание. От друга страна, българските клубове в Солун с дълго окръжно, раздадено в хиляди екземпляра по селата и чифлиците, искат сведения относно въпроса за раздаването на земите, което ще бъде осъществено или по решение на Народното събрание, или по съдебен ред, като се докаже уж, че сегашните чифлигари са били някога действителни собственици на по-късно заграбените от беевете и обърнати в тяхна собственост чифлици. С тези средства санданистите и обаянието си възстановяват, и омразата на селяните против турците възбуждат, които спокойно търпят всичко, що става. Действително голямо възбуждение на духовете се забелязва напоследък и това състояние е не само за нашите интереси съсипателно, но фатално ние се тласкаме към аграрния въпрос, следствията от който политически и икономически ще бъдат гибелни за турците. А това именно преследват и българите, като работят тъй с голямо изкуство.

Колкото пък се отнася специално до подробностите, трябва да се забележи, че борбата между върховисти и санданисти продължава, а и на много места стават и сблъсквания. На 1 февруари е бил убит в Крушово Христо Халиани, водител на върховистите. В село Христос (Серско) на 8 февруари е убито едно 15-годишно момче. Но много такива убийства се пазят в тайна от селяните. Изобщо благодарение и на покровителството на властите санданистите са станали почти господари на околността. Главно чрез митинги, както и с други действия влиянието на Сандански е сериозно пораснало. И против Таска, главния водител в Серската околност, е станал на 1 февруари в най-централната част на града опит за убийство, вследствие на който опит Таско е бил леко ранен. Ако и авторите на това убийство да си остават неизвестни, властите пак претендират, че авторите са гърци. Но нашите хвърлят обвинението за този опит или на върховистите, които преди месеци се опитаха и против Сандански, или пък на турците. На 12 февруари българска чета отишла в смесеното село Календра, дето убила от засада Никола Дули и наранила Иван Дина, и двамата елиновласи, които са презимували в това село.

. . . . .

За тях (гърците) състоянието си остава същото, почти неизменено от миналия месец насам. Всички доскорошни водители и андарти или са си заминали окончателно оттук, или са се отдали на мирните си занятия. Тези последните винаги строго се наблюдават и често без причина биват смущавани от властите. Изобщо нашите поради естествения характер на

племето, което клони към миролюбив и спокоен живот, но и съзнавайки поради общите причини, които ни налагат абсолютно спокойствие, показват съвършено безукорно и най-лоялно поведение. Гръцкият елемент се е отдал към мирния живот и прогреса, обаче проявява достатъчна доза от космополитизъм, който нашата сериозна разслабена по известни причини организация не е в сила да обори. Действително нашите съзнават критическото положение на обстоятелствата и добре виждат идещия от север порой, но сами по собствена инициатива и без потик или принуждение са съвършено неспособни да направят нещо. Пет или четиригодишната въоръжена борба не е била достатъчна да ги изцери от раните на това дълголетно и фатално робство и да образува характери, по-високостоящи от партизанствата и интересите и способни следователно да продължат борбата по мирен начин. Те приемат несправедливото поведение и омразата на турците като фаталистично и съпоставят за единствено оправдание същата политика и на официална Гърция спрямо Турция; а българската разяждаща рана, която сега се появява като икономическа опасност, нямат воля да убият. Градът Серес и цялата гръцка зона е наводнена от зидари, дърводелци, шивачи, въглари, дървари и други разни работници и занаятчии, които до 11 юли не са смеели да стъпят по тези места. Напротив, нито един грък не отива, нито може да намери поминък в българските места. Всички занаятчии или работници от други гръцки места, които са работили до 11 юли в гръцката зона, са били принудени да си отидат, защото българите, които получават по-малка заплата, отколкото нашите еднородци, се предпочитат и от самите състоятелни наши еднородци.

Независимо от голямата икономическа криза, която преживява страната, със скръб трябва да изповядам, че освен с някои изключения патриотизмът на нашите еднородци не е достигнал още до оная точка, за да жертвуват част от материалния интерес за народната идея. И поради това голяма е опасността от тези, що идат от север, или поради естествената еволюция на нещата, или пък съобразявайки се с известна политическа програма, за да работят или се настанят в богатата гръцка зона, тъй като те са многобройни, трудолюбиви, доволни от малко, пестеливи и които успешно се борят с нашите.

И въпреки че икономическите условия на нашите се влошават и поради обявената от страна на турците икономическа война, нищо за жалост не се върши от конституцията насам било по инициативата на местните нито пък по наша инициатива, за да се увеличат източниците на нашите или кръгът на работите им да се разшири, или пък да им се открият нови за обогатяване хоризонти чрез използуване на многочислените естествени богатства на страната.

Такова е изобщо положението на работите и човек не може освен със страх да гледа на бъдещето на народните ни работи поне в тоя край.

Йордан поп Георгиев, Ст. Н. Шишков. Българите в Серското поле. II изд., Пловдив, 1918, с. 30—34; оригиналът е на гръцки.

120

Рапорт на гръцкия консул в Сяр до Министерството на външните работи в Атина за повдигането на аграрния въпрос от българите

6. III. 1909 г.

С писмото си № 135 обърнах вниманието Ви върху сериозността, която взема от ден на ден аграрният въпрос.

Като мисля, че този въпрос е много по-важен от въпроса за черквите и че е предназначен да повлияе по-дълбоко върху македонската задача, а окончателно върху нашата борба, имам чест повторно да призова съдействието на кралското правителство.

Българите, последователни в своя принцип — македонската борба да се доизкара с материални жертви на самата Македония, а България да изразходва само за създаване силна войска, — употребяват всички средства и не оставят нищо неизползувано, щото самите македонци със собствена сила да водят борбата за освобождението си. Независимо от въоръженото действие на комитетите, които не само материалните си средства черпят от страната, но се снабдяват и с пари на нейна тежест, българите са схванали действително великия и сатанински план на аграрния въпрос, сполуката в който ще бъде за българизма отлична победа, а за нас — окончателно поражение. Българите, имайки пред вид и това, що става в други държави, са нагласили тъй работите, че са дали на аграрния в Македония въпрос национален характер. Тъй като чифлигарите навсякъде из Македония (по Серското, Вардарското и Битолското полета) са българогласни, а притежателите — турци и някъде гърци, то българите твърде умело са наумили да вдъхнат в това население мисълта, че онези безкрайни имоти са принадлежали в по-стари времена на самите чифлигари и че беевете и гърците, възползувани от тиранията, са обърнали селата в чифлици, а старите собственици — в роби. По тоя начин те са свързали мисълта за свободата с тая на материалната независимост на тези в по-голямата си част действително нещастни същества. Това изобретение е било съвършено сполучливо. Така те лесно привлякоха полското население, което до онова време си е оставало вярно към статуквото и Патриаршията. Един път осъществен планът — както за жалост показват това работите, — следствията ще бъдат ужасни; защото всички онези пространства, които в по-голямата си част съставляват оспорваната зона, се обръщат в български и по отношение на собственост, и по отношение на убеждение. Българизмът тогава и количествено, и качествено става колосален, който ще бъде в състояние със своите сили да постигне своето възстановяване. Ние сме тогава окончателно победени, тъй като гръцките центрове ще останат едни пръснати и отдалечени малцинства, без да могат занапред да имат никаква връзка помежду си или към цялото. По тоя начин отслабнали нашите сили, отслабва също, а и на много места се унищожава и облегнатата на тях турска сила.

Преди конституцията аграрният въпрос е съставлявал един от най-важните планове на българското дело, но след 11 юли тоя въпрос съставлява най-голямата грижа на българската пропаганда. Действително, ако някое друго събитие, било война или коренно съгласие на европей-

ските сили, не разреши македонския въпрос, според мене няма никакво съмнение, че разрешението на аграрния въпрос ще подготви и окончателното решение на македонския въпрос. По-рано българите са обещавали, че разпределянето на земите би се уж осъществило веднага щом Македония се присъедини към България или пък добие автономия. По-сетне обаче при преговорите между младотурския комитет и Сандански аграрният въпрос е бил най-важното условие, с приемането на което Сандански е свързвал и своето с турците съвместно работене, и услугите си към млада Турция. Младотурският комитет, уплашен от опасността, че чифлигарите ще се намират в постоянна възбуденост и бунт в случай, че не бъдат удовлетворени исканията им, е обещал на българите отстъпване на достатъчно земи за техните нужди. Според сведенията, които имам, турското правителство действително е взело сега решение със закон да отстъпи една част от чифлиците — на които пространството е твърде голямо, а обработването им е много мъчно — на чифлигарите като собственост и заплащането ѝ да става с дългосрочни погашения. Но, разбира се, поражда се въпросът, доколко собствениците ще се съгласят на това. Обаче щом като се касае за въпрос, от който зависи според схващането на турското правителство общественият ред и безопасността на Македония, то намирането начин било по законодателен ред или другояче не е невъзможно. Ето защо, за да се застави комитетът да вземе това решение, са пуснати от българската политика хиляди печатни окръжни, чрез които се поканват всичките села и чифлици да дадат исканите сведения, които са представени в многобройните питания, предложени тям чрез окръжното. Разбира се, че не се касае за тези сведения, които не са да не знаят българите; но чрез поменатите окръжни, както чрез подклажданите митинги сѐ цели да се създаде интерес и се възбуди населението против онези, които пречат на неговото благоденствие. И наистина, както и в изложението си под № 135 споменавам, възбуждението на полските чифлигари и убеждението им, че ще се раздадат земи, е такова, щото са готови да извършат каквото и да било отчаяно движение, за да се осъществи делото им.

Навярно турското правителство, като се осветли върху истинските причини на аграрния въпрос, ще отложи, доколкото се може, изпълнението на неразумното политическо обещание на младотурския комитет. Но може ли то до безкрайност да върши това, като се застрашава постоянно с бунтуване на чифлигарите? Не би ли се то по тоя начин намерило в дилема?

От гръцко гледище резултатите ще бъдат досущ пагубни, защото българогласните чифлигари и бедни селяни, подмамени от изгледите на бъдеще благоденствие, прибягват в противната страна. Но осъществено веднаж раздаването на земи под каквито и да било условия, те се обявяват вече окончателно българи и оттук ще произлязат всички горепоменати резултати. Какво трябва да се направи за предотвратяването на всеобщата катастрофа, това царското министерство не е да не знае както от устните, тъй и от писмените изложения на всички консули в Македония. Но и тези мерки, смея да кажа, се оказват днес не само недостатъчни, но и невъзможни. Само един цяр остава вече за действие против българските обещания, а именно да обещаем, че ние ще откупим чифлиците и раздадем земите на чифлигарите и безимотните при износни за тях условия. Освен това трябва да се раздадат чрез продажба за 10- или 20-годишен срок и принадлежащите към нашите общини чифлици, та по тоя начин те да се обърнат в наши села. Колкото пък за общините, трябва да се нареди тъй, че стойността на чифлиците им да се изплаща с погашения от отпущаните им сега помощи. Едновременно с това да се откупят за същата цел и някои малки чифлици, стойността на които да се изплати от сегашния македонски бюджет, като се ограничи тоя бюджет с $^1/_2$ или на $^1/_3$. Тези имоти ще се раздадат на чифлигарите и бедните земеделци по селата под условие, че ще станат пълни собственици на земите си само след последното срочно изплащане от 10- или 20-годишния срок. Разбира се, че през това временно разстояние е невъзможно населението да се отметне от нас, та ние ще имаме да подготвим чисто гръцко поколение. Ще настаним покрай българогласните елиногласни земеделчески семейства от лази, кавказци или други бежанци. Няма нужда да се откупуват всичките чифлици, което впрочем е невъзможно и по тая причина, че след променението на режима собствениците им не ги продават вече или пък искат басословни цени. Достатъчни са обаче чифлиците, които принадлежат на наши общини или еднородци, както и някои малки, но на удобни пунктове имоти, тъй че сегашното несмесено полско население да се обърне в смесено.

Зная добре многобройните мъчнотии, които се явяват за едно подобно дело. Длъжен съм обаче, както мисля, да Ви изложа истинското положение на работите и да повторя още един път, че успоряваната зона, т. е. македонският въпрос, е изгубена за нас, ако не решим да видоизменим нашия начин на действие, без да увеличаваме обаче бюджета. Инак всичко, що сега се изразходва, ще бъде напразно изразходвано.

Йордан поп Георгиев, Ст. Н. Шишков. Българите в Серското поле. II изд., Пловдив, 1918, с. 34—37; оригиналът е на гръцки.

121

Статия на в. „Народна воля“ за Гоце Делчев

25. IV. 1909 г.

В историята на народите дохождат решителни моменти, когато трябва да се напрегнат всичките сили на нацията, да се организира към една цел всичката нейна национална мощ. Дохождат съдбоносни моменти на усилена борба, моменти, в които съдбата подлага на изпитание народите и тяхната жизнеспособност, поставяйки на пътя им мъчнопроходими прегради. В такива моменти на борба, на организиране и напрежение нацията проявява своята физическа и духовна мощ като цяло, в такива моменти тя проявява и развива най-висшите свои качества и граждански добродетели. Тия моменти на подем и напрежение са моменти на идеализъм, на гражданска доблест, на лично самопожертвуване. Те са моментите, в които бързо зрее индивидуалната и обществена мисъл, в които се създават и закрепват мощни характери, силни личности.

Тия моменти в историята на народите са преходни, както всяка проява на живота. Те остават обаче да живеят в съзнанието на потомството. В тях то съзерцава онова хубаво и възвишено, което е изтъкано на станът на националната история. Към тия забулващи се в мрака на миналото моменти

потомството обръща очи, за да им се възхищава, за да почерпи поука и смелост. Тия исторически моменти продължават да живеят в съзнанието на народите и живеят те с имената на малцината изразители, на малцината герои на тия моменти, с имената на ония личности, в които се е изразила най-ярко националната мощ, които са били изнесени начело от движението, които са били негова душа и в които като във фокус са се съсредоточавали народните желания и стремления.

Българското население в Македония и Одринско преживя подобен исторически момент. Поставено в невъзможни условия на съществуване и развитие, то трябваше да се организира и да поведе борба на живот или смърт, една крайно неравна и кървава борба. В тази мъчителна и неравна борба бълг. народ в Македония прояви рядка издръжливост и рядка упоритост, той даде крепки характери и герои, той даде неизброима плеяда от скромни работници, пропити със светъл идеализъм, хора на пълното самоотрицание, живеещи с интересите и идеалите на народа и диращи своите безкръстни гробове по гори и полета.

Този между тях, който най-добре въплощаваше в себе си народните тежнения, който по лични достойнства, по своята беззаветна преданост на делото, по своята енергия, ум, по своя организаторски талант бе изтъкнат от живота като душа на движението — това бе Гоце Делчев. Той бе, който желаеше и се стремеше по-силно от всички, който виждаше подалече и който вървеше пред всички. И чудно ли е това, че той беше между първите, които сложиха своите глави в началото на решителното сражение.

Умря той между първите и, нека го кажем, твърде навреме. Той не преживя крушението на онова дело, на което бе посветил целия си живот. Не преживя той кризата на поражението, на неминуемия отпадък и изражданeто на движението. Малцина от неговите другари, останали живи, няма да рекат „щастливец", спомняйки неговата смърт.

Да, наистина той бе щастлив, защото приживе на него бе отсъдено рядкото щастие да бъде начело между борците за едно велико дело на хуманност и човеколюбие. Щастлив е той, защото в неговото лице потомството остана да тачи една епоха на упорита и кървава борба, епоха на подем и идеализъм. В неговото лице потомството остана да тачи паметта на хилядите скромни ратници за свободата, да тачи най-възвишените лични и граждански добродетели на една революционна епоха. И колкото повече в миналото се отдалечава тази епоха, толкова и неговият образ ще изпъква в ореола на героичното и възвишеното.

В. Народна воля, Солун, бр. 19 от 25. IV. 1909 г.;
оригиналът е на български.

122

Статия на в. „Отечество",[1] посветена на годишнината от Илинденското въстание

18. VII. 1909 г.

След 10 юли, тъй тържествено празнуван в цялата империя, ето и 20 юли. След два дни е Илинден. Не ще има блясък от изкуствени огньове; не ще има паради и приеми; знамена не ще се развяват, музики не ще свирят по стъгди и мегдани. Но един огън естествен, вътрешен, ще сгрее сърцата на отоманските българи, като си спомнят за страшния онзи парад кървав, изкомандуван от непристъпните македонски висини преди шест години; те ще се пренесат мислено под ония знамена, които се развяваха по гори и полета и вееха след себе си смърт, за да възкръсне след нея свободата; те ще се вслушат в недалечното минало и ще чуят елегичната хармония на пушечния гръм с предсмъртния вик: смърт или свобода.

Илинден! Една само дума, едно само име, което изразява цяла епопея величава, славата на един народ борец и роб.

Десети юли, това е епилог на Илинден; Илинден, това е най-тържественият акт на великата македонска революционна драма. Без Илинден не би имало 10 юли. Последната дата е общеотоманска. Илинден е наш, на българите. Само това име е достатъчно, за да освидетелствува несравнимия наш дял в борбата за свобода; Илинден е цената, срещу която ние искаме да вкусваме обилно от благото на един свободен живот.

Колко сме честити, че можем да празнуваме една славна годишнина, преди още да са се изличили впечатленията ни от друга!

Колко сме горди, като виждаме в изгрева на свободата лъчите, що изпраща сияйният ореол на толкова погинали юнаци!

Можем ли да обемем в тесните колони на един малък лист онова, което е необятно и велико? Смеем ли да омаловажаваме значението на тоя славен ден с опита да го опишем тук, когато той е описан с дълбоки бразди в сърцата на всички отомански българи, живи свидетели и очевидци на великото дело? Четете историята на Илинден по обширните македонски полета: там е написана с костите на борците; четете я в срутените колиби по селата: там е издълбана със страданията на народа; четете я по неизгладените белези от вериги по ръцете, вратовете и краката на толкова наши затворници и изгнаници, които 10 юли освободи: там ще откриете черти от величието на българската душа, която в страданията се издига все по-високо; слушайте я в тъжните ридания на сираци и вдовици; чуйте я в трогателните сказания край чуждо огнище из устата на бездомни старци; слушайте я в народните напеви за чутни герои с незнайни гробове по гори, усои и долини! Навред Илинден е написал своята история. Взрете се наоколо и благоговейно четете онова, що не можете намери тук, защото е необятно. Ето пред нас Илинден! На колене пред паметта на илинденските герои! На колене!

В. „Отечество", Солун, бр. 43 от 18. VII. 1909 г.;
оригиналът е на български.

[1] Орган на Съюза на българските конституционни клубове в Турция — легална организация на българите, свързана с десницата на ВМОРО.

123

Кореспонденция от специалния пратеник на в. „Дневник“,[1] в Солун за отношението на Яне Сандански към Екзархията

8. VIII. 1909 г.

Късно вечерта снощи, когато конгресът на федералистите разискваше чл. 32 от партийната програма, в който се третира материята за учебното дело, един от делегатите заговори против Екзархията, че не си изпълнява добре дългът и пречи на учебното дело в Македония. Възбуждението бе общо.

В този момент Сандански, който председателствуваше конгреса, стана и с разтреперан енергичен тон заяви: „Не засягайте Екзархията! Положението в Турция още не е затвърдено.“ Подигна се шум. Даде се отдих. През време на антракта Сандански отиде при делегата, който повдигна въпроса за Екзархията, и му заяви: „Ти не знаеш нищо. Ако стане нужда да се не удовлетворяват българите в Македония, аз ще защищавам Екзархията с оръжие в ръка...“

Това произведе дълбоко впечатление на присъствующите. По-нататък в разискванията не се говори нищо против Екзархията.

В. Дневник, С., бр. 2522, 11. VIII. 1909 г.; оригиналът е на български.

[1] Ежедневник, който през лятото на 1909 г. изпратил специален пратеник в Солун във връзка с насрочените конгреси на българските партии в Турско. По този въпрос виж също в спомените на Алексо Мартулков „Моето учество во революционарнитѣ борби на Македонија“, издадени в Скопие през 1954 г. (с. 186—187), там е казано следното:

„Другарите от Солун, Струмишко и някои серчани бяха отишли твърде далеч в своето отоманизиране и имаха открити отомански централистични настроения, повлияни явно от иттихатчийските кръгове. Те отричаха всички минали придобивки още от епохата на Възраждането, между които най-вече отричаха нашия национално-политически институт — Екзархията, и застъпваха нейните атрибути да бъдат поети от държавата. Нашето училищно дело да бъде ръководено и контролирано от държавата, а училищата да бъдат издържани от нея, както и другите привилегии на общините, с една дума, институтът Екзархия да бъде унищожен. Но аз не можех да се съглася с тях, защото ние от социалистическата група в София бяхме по този въпрос на друго мнение.

Не само аз, но много македонци от левицата бяха против становището на Чернопеев и неговите другари. Мненията на противниците ни това становище съвпадаха напълно с моето мнение. То се споделяше от Яне Сандански, Димо Хаджи Димов[2], Гьорче Петров, Пере Тошев, и много други. Още в началото след преврата в македонската левица се създадоха две течения и това личеше ясно от техния печат. Различията между двете течения не бяха само по въпроса за Екзархията, но и по други политически въпроси и това се виждаше ясно от писанията на техните вестници и от съдържанието им, например, от една страна, на вестник „Народна воля“, а, от друга — на вестник „Коституционна заря“. Тия различия още по-ясно се очертаха на първия конгрес на левицата в 1909 г., когато се поставиха основите на федеративната партия. На този конгрес, когато беше поставен за разглеждане въпросът на Екзархията, а Чернопеев и другите негови съмишленици поддържаха становището си по отношение на нея, Яне Сандански рязко заяви да не се посяга на този национален институт и че ако един ден се посегнело на Екзархията, той бил готов отново да грабне пушката и да отиде в Пирин да се бори, за да я защити.

[2] Димо Хаджидимов (1878—1924), деец на македоно-одринското революционно движение, роден в с. Горно Броди, Серско, идеолог на левицата в движението след Илинденско-Преображенското въстание. След войните член на Временното представителство на обединената бивша ВМРО, виден деец на БКП, убит на 13. IX. 1924 г. от националистическото крило на ВМРО.

124

Информация за учредителния конгрес на Народната федеративна партия

22. VIII. 1909 г.

На 3 август в кафене „Сплендид палас“ се откри от гражд[аните] Хр. Янков учр. конгрес на Нар. ф. партия.

„От името на местната партийна организация, каза той, аз Ви поздравлявам с добре дошли. Във Вашето лице аз съзирам същите онези борци, които успешно се бореха против стария режим. Това е гаранция, че нашата партия и занапред ще се бори енергически против всички реакционни попълзновения, отдето и да идат те.“

На конгреса бяха представени 15 организации; участвуваха така също и неколцина съмишленици, които са били във връзка с централната група в Солун. Ето имената на 33-та делегати — членове на конгреса:

Хр. Янков и Д. Влахов[1] (Солун), Хр. Медникаров и Т. Клифов (Г. Порой), Ст. Хаджиев и Ил. Бижов (Д. Хисарско), Яне Сандански и Казепов (Мелник), Ст. Пашкулов и Ал. Божиков (Неврокоп), Д. Кощанов и Г. Захариев (Г. Джумая), Г. Огнянов (Мелешевско), К. Самарджиев и Хр. Чернопеев (Струмица), Пандо П. Манушев (Петрич), М. П. Гьошев и Д. Мирасчиев (Велес), Д. Даскалов и Д. Лазаров (Тиквеш), Ив. Икилюлев и Н. Петров (Кукуш), Ив. Манолев (Битоля), Юрд. Шурков и Ф. Байрактаров (Скопие), Г. Скрижевски и Елезов (Разлог), Спасов и Стамболиев (Сяр), Т. Паница (Драма), А. П. Киров (Одринско), Б. Христов (Д. Порой), и Г. Митров (Охрид).

Избраха се 6 комисии за изработване:

а) правилник за вътрешния ред на конгреса;
б) програма на партията;
в) правилник на партията;
г) декларация на Учр. конгрес;
д) резолюция по училищния въпрос и този за учителите войници и
е) резолюция по аграрния и мухаджирския въпроси.

Секретарят на местната организация в Солун, натоварена временно до конституирането на постоянно централно ръководно тяло да изпълнява функциите на централна партийна група, направи изложение за състоянието на партията от 16-й януари — деня, когато Хр. Чернопеев и Ч. Кантарджиев като представители на струмишкия револ. окръг, Яне Сандански, като такъв на селския револ. окръг и настоятелството на сол. народна организация подписаха протоколи, че ще работят за образуването на легални организации в техните райони по подобие на солунската и кукушката, а също тъй изработиха директива за в. „Народна воля“, който вече ставаше орган на Бълг. нар. фед. партия. В отчета си гр. Хр. Янков изложи причините, поради които последният не е пълен. Той заяви, че сол. централна група не можеда представи едно изложение за състоянието на партията, понеже отвсякъде почти тя е била игнорирана, особено от такива места, гдето е предполагала, че съществуват стегнати, дисциплинирани револ. организации. След като изслуша отчета на секр. на сол. нар.

организация, конгресът, за да има по-ясно представление за състоянието на партията в страната, реши да се поканят делегатите всеки да изложи състоянието на партията в своя район, силите, с които разполага последната, а също тъй и за пречките, които партийните организации и съмишленици са срещали при своята дейност. Говориха Медникаров, Кощанов, Томов, Сандански, Шурков, Даскалов, Манолев, Захариев и Бижов. Всичко, казано от горепоменатите другари, може да се резюмира така:

Населението е изложено на давлението на екз. оръдия, на националистическите конституционни клубове и на терора на останки от бившата револ. организация; управлението на страната се намира още в ръцете на хора от стария режим, властта е недоверчива спрямо населението; от друга страна, липсват на нашите хора средства да отиват по агитация между населението. По всички тези причини партията ни не може да се похвали с голям успех.

Върху партийния орган редакторът на „Народна воля" изложи позициите, които в-кът е отстоявал. Неговото изложение може да се резюмира така: Задачата на Народната федеративна партия е да организира всички революционни сили в страната, да доизкара докрай начената революция. И в-кът „Народна воля" вървеше в това направление. По езикови и други причини ние не можем да действуваме засега в средата на другите националности; ние организирахме засега главно българските революционни сили. Всички тукашни партии са поставени на национално сепаратна основа; изключение прави само Народната федеративна партия, задачата на която е да организира всички икономически недоволни елементи. Ние трябва да привлечем на наша страна пропадащите дребни собственици. Но икономически потиснатото население сега се занимава главно с черквите, а не със своите икономически интереси. Това значи, че пропагандите са взели връх. Ние трябва да организираме това население в името на неговите интереси и така ще го откъснем от влиянието на пропагандите. Отношението на Народ. фед. партия към комитета Юнион и Прогрес зависи от монархическата реакция: докато са заплашени тия ограничени свободи, с които се ползуваме днес, ние трябва да действуваме с младотурския комитет. Но и Юнион и Прогрес е консервативна партия; за нея революцията е вече свършена. Тя е главно бегска и бюрократическа организация. Също и тя е, както другите партии в страната, крайно националистична. Ето защо ние ще трябва да откъснем от нейното влияние революционните елементи и да ги организираме в отделни национални секции, които, като се федерират, ще образуват нашата бъдеща партия. С Българските конституционни клубове ние се срещаме постоянно, защото действуваме сред българското население. Какви жалки интереси движат Конституционните клубове? Те вървят под знамето на националния сепаратизъм. В техния орган „Отечество" главно се говори за национални интереси. Тази партия е реакционна, защото ратува за надмощие на българското население над другите. Те спъват развитието на революцията. Конституционните клубове не защищават националните интереси на българския народ, а са проводници на българския монархизъм. Затова „Отечество" никогаш не напада царя на българите. Между клубовете и Екзархията съществува пълна солидарност. И двата института са оръдие на българската пропаганда. Някои викат за обединение с клубовете, но се забравя че клубовете вървят под знамето на сепаратизма. На нас се налага

непримирима борба с клубовете и въобще със сепаратните движения. Благодарение на централизацията в учебното и религиозното дело външните пропаганди могат да влияят много силно сред масите у нас. Екзархията не предприема никакви реформи; народът е отстранен от управлението на църковно-училищните дела. И на Екзархията трябва да се наложи една демократична конституция. Учителството, за да си извоюва свобода на действие, трябва да се организира. Това е направлението, в което се списваше „Народна воля". По-важните статии, публикувани в нашия орган, трябва да се превеждат на турски и гръцки, за да можем да въздействуваме и върху небългарските революционни сили в страната.

През време на разискванията по партийната програма конгресът, възмутен от лъжливите и интригантски съобщения на агента на бълг. тел. агенция, която със своите кореспонденции и телеграми преследваше целта да дезорганизира партията и да всее раздор в нейните редове, изказа своето презрение към този тип, който при всеки случай гледаше да клевети някой от делегатите, други да хвали. Всички делегати единодушно заклеймиха кореспондента на бълг. тел. агенция. В една от своите телеграми той беше заявил, че се установявало какво Чернопеев бил искал, щото българските училища в Струмишко да се издържали от държавата, а след това, че Сандански бил шеф на Н. Ф. П. По този случай конгресът заяви, че Н. Ф. П. е демократическа както по целите, които преследва, тъй и по своя състав, че тя няма никакъв шеф или шефове; че в партията има само равноправни членове. Яне Сандански от своя страна заяви, че той всякога е действувал като член на партията, че за него като демократ е унизително да бъде шеф, а не другар на членовете на партията.

При разискванията по програмата, правилника, декларацията, както и по резолюциите на конгреса принципиални различия не се проявиха. Основният принцип, който легна в основата на всичките конгресни решения, бе принципът на демократизма, на народовластието. Благоденствието на народните маси — ето кое имаха всякога пред вид делегатите на конгреса.

Накрая конгресът избра съгласно правилника на партията чрез тайно гласуване едно 3-членно бюро и 6 съветници. За членове на цент. бюро се избраха: Ан. Матлиев, Д. Влахов и Хр. Янков (Солун). За съветници: Ал. Буйнов (Разлог), Д. Даскалов (Тиквеш), Д. Кощанов (Г. Джумая), Яни Сандански (Мелник), Хр. Чернопеев (Струмица) и Юрд. Шурков (Скопие).

Конгресът се закри на 10 август късно през нощта с една реч от председателствующия Д. Кощанов, който пожела успех на партийните другари в предстоящата им работа.

В. Народна воля, Солун, бр. 1, 22. VIII. 1909 г.;
оригиналът е на български.

[1] Д. Влахов (1878—1953), политически деец и публицист, роден в Кукуш. По време на Хуриета бил избран за член на ЦК на българската секция на Народната федеративна партия и за български представител в Отоманския парламент. След войните член на ЦК на ВМРО (обединена) и редактор на вестниците „Македонско дело" и „Балканска федерация". По-късно преминал на антибългарски позиции.

125

Позив на Централния македонски комитет, София, в който се разкрива положението в Турската империя след младотурската революция и се призовават българите да подемат отново борбата за автономия

1. III. 1910 г.

Когато младотурците обявиха хуриета, борещото се за свобода българско население в Македония и Одринско се зарадва и се примири, като повярва, че действително му се дават всички права, вписани в прогласената конституция на отоманската империя (чл. 8—26 и 108).

Българското население повярва: че ще бъде равноправно; че не ще да има вече разлика между него и турското население пред властите на империята; че животът, здравето, имотът и честта на всекиго ще се пази и почита; че жилището ще бъде неприкосновено; че ще има бързо и строго правосъдие за всички еднакво; че ще има свободни съобщения, свободна търговия, свободна критика, свободен печат, свобода на учение и просвета, свобода на съвестта, свобода на събрания и сдружения; че придобитите права не ще се отнемат; че ще се уреди и осигури трудът, че ще се улесни положението на земеделците и че всеки в империята ще може да живее и се развива свободно и спокойно.

Нищо обаче българското население не получи от новия режим. Напротив, то се видя зле изиграно и е възмутено от турското коварство.

Младотурският режим не направи нито една стъпка за подобрение поминъка на населението в Македония. Нито пътища се опита да подобри, нито тежкият *паспортен систем отмени*. С нищо не се *погрижи да подобри* и засили производството на страната. И земеделското население държи в старото мъчително положение. Земята изключително остава сè в ръцете на държавата, вакуфите, пашите, беювете и деребейовете. А всичко, що можеше да се извърши за сковаването на християните, особено на българите, тоя режим извърши с голяма бързина:

1. Новият турски режим най-първо сля бюджета на трите вилаети с тоя на цялата държава въпреки придобитите автономни права на Македония и чл. 108 от Конституцията.

2. Вместо да остави на местните съдебни власти разрешаването на черковните спорове по реда на всички обикновени граждански спорове съгласно законите в страната, новият турски режим продължава да прави най-опасната политика с черковния въпрос, за да интригува и да раздухва междуособици сред християните отомани.

3. Младотурският режим се опита да закрие и училищата на българите. Направи ред постъпки и поиска да ги замени с моарифски въпреки чл. 15 от Конституцията, който признава частни училища, и въпреки правата ни, придобити още при стария режим.

4. Издаде закон против безделниците и установи боя за наказателно средство въпреки чл. 26 от Конституцията, който забранява биенето и мъченето като наказателно средство в ръцете на властта и нейните органи. И тоя закон изключително се насочи против бивши четници.

5. Издаде стеснителен закон за печата.

6. Ограничи свободата на събранията и сдруженията.

7. Организира турски банди за тероризиране българското население и постепенното избиване на всички бивши воеводи и чичници.

8. Отне падарското право на християнските села и налага им за падари най-отчаяните турски разбойници, вместо да им даде общинско самоуправление и право на образуване полска стража за охрана на имотите им.

9. *Загрижи се да засили* турското население със заселяване моаджири, на които отстъпва най-добрите земи. С това младотурците ясно доказват, че сами не са станали отомани, защото за подобрение живота на земеделците християни, граждани на отоманското царство, нищо не правят. Напротив, със заселването на моаджирите още повече потискат българските земеделци и ги принуждават да търсят своя поминък другаде.

10. Новият режим измъдри драконовски закон против четите, каквито не съществуваха. С лошите мероприятия да притисне и омаломощи християните сам ги предизвиква и приложи тоя закон, преди да бъде прегледан и приет от камарата.

11. По силата на тоя лош закон устрои тайни военни съдилища, които без всякаква законна защита съдят и осъждат на заточение и смърт ред подозрени българи и пращат на заточение родителите, жените и децата им. А убийците на Васил Аджаларски и на ред други добри българи никой не преследва или ако са заловени, не се наказват, защото са от организираните турски шайки на самата власт.

12. И най-накрая из много места в Македония органите на младотурската власт запретиха поменуването на думата „хуриет". Сега, който каже „хуриет" или пее хуриетска песен, глобява се и се налага с бой по силата на закона за безделниците.

Турците не оцениха положението разумно и не съумяха да го използуват за общото добруване на всички в страната.

Задоволиха се само да изиграят и да парализират революционната борба и външната намеса, за да продължат дните на своята сурова власт над подчинените народи и заграбените земи. Толкоз по-зле за тях! За лишен път те доказват, че се намират в предсмъртна агония. Ние трябва да ускорим тоя процес и да се освободим от тежестта на тоя умиращ труп, който днес се именува отоманска империя.

Нам, на българите, които сме болшинство в Македония и най-много теглим от турския режим, налага се дългът отново да почнем борбата за свобода и да не спираме вече тая борба, докато не се установи напълно автономията в Македония под управлението на християнин генерал-губернатор, гарантирана от държавите, подписавши Берлинския договор.

Централният македонски комитет кани всички родолюбци отново на работа и апелира към всички свободни просветени народи и държави да погледнат със справедливост на положението и да се притекат със своята

морална и материална помощ за автономията на Македония — да се възстанови политическа, икономическа и просветителна свобода за всички в тая страна.

Цен. мак. комитет

В. Македония[1], год. XXII, бр. 2 (490), 26 юни 1910 г., с. 2; оригиналът е на български.

[1] В. Македония е издаван от Коста Шахов от Охрид, инициатор на много постъпки и действия в полза на подтиснатото население в Македония и Одринско. Коста Шахов е инициатор и за създаването на Централния македонски комитет, от чието име излиза позивът. Не са известни подробности за дейността на комитета. Според в. Македония той „не мисли сега за някакво общо движение, нито пък иска да развие организацията си повсеместно, ако обстоятелствата не му наложат противното. . . Той не се противопоставя на легалните и други организации и борбата на всички, докато тя е разумна, ще подкрепя, доколкото може."

126

Мемоар на македонските братства в България до Славянския събор в София за дейността на сръбската пропаганда в Македония като пречка за сближение между българския и сръбския народ

25. VI. 1910 г.

Великата цел, с която се устрояват от няколко години насам славянски събори, именно да се постигне едно сближение на културна и икономическа почва между разните славянски племена, за да могат те в общото надпреварване на народите по-лесно да запазват чрез взаимна културна помощ своето особено положение и своя оригинален бит, както и в такова единение да вземат по-внушително участие в културния развой на човечеството и да внесат при по-благоприятни условия своя оригинален взгляд в общата култура — кара нас, македонските българи, живеещи в София, да се отнесе до почитаемия Славянски събор с една искрена дума върху особеното положение на работите в Македония, което съдържа в себе си условия да пречи на взаимното разбиране на южнославянските народи.

Известно е, че половината от населението на Македония, която в познатите географически граници обгръща по-големи или по-малки части от трите вилаета: Солунски, Битолски и Скопски, е славянско, което открай време се е чувствувало винаги като българско племе и се е смятало и се смята за такова от всички сериозни славянски и неславянски учения. И всред южните славяни не е имало до неотдавна две мнения относително националния характер на македонските славяни. И най-близките славянски съседи на българите — сърбите, в своите най-добри представители не са изказвали съмнение относително народността на македонските славяни до последната освободителна война. Те са знаели свои едноплеменници ония славяни, които обитават някогашните турски области Босна и Херцеговина, както и ония покрайнини от днешния Скопски вилает, що лежат на север от Шар планина.

Обрат настава в това отношение у сърбите тепърва подир злополучния Берлински договор, който, като повери управлението на населените със сърбо-хървати турски области Босна и Херцеговина на Австро-Унгарската монархия, лиши сърбите от надеждата им да видят тия области или поголяма част от тях присъединени към тяхната държава и така запазени за тяхната национална култура. От тоя нещастен момент без съмнение и под внушение от враждебни на славянския сговор сфери захваща у сърбите от кралството да се явява стремеж да се втурнат между едно чуждо тям славянско племе и с всякакви средства да гледат да го отклонят от неговите вековни национални тежнения и насилствено да му налагат противна нему култура. Захвана се оная нечувана по своите мерки пропаганда за всаждане сръбски дух в открай време българското население в Македония, което първо бе дигнало знамето за освобождение на българския народ от тежкото фанариотско иго — което в славната епоха на нашето национално възраждане през първата половина на миналия век бе дало редица отлични дейци, като йеромонаха Йоаким от Кичево, архимандрита Анатолий и епископа Партений от Дебърско, митрополита Натанаил от с. Кучевица (Скопско), отца Неофита Рилски от Банско, бащата на българското книгопечатане Хаджи Теодосий Синаитский от Дойран, Кирил Пейчинович от Тетовско, братя Миладинови от Струга, Григор Пърличев и Кузман Шапкарев от Охрид, Йордан Константинов Джинот, Ангелко Палашев и Райко Джинзифов от Велес, Нако Станишев от Кукуш, Емануил Васкидович от Мелник и др. — и което винаги в давни исторически времена през всичките перипетии в съдбата на българския народ се е усещало едно със своите братя отсам Рила и Родопите.

Първият печален плод от тая насока на сръбската културно-политическа пропаганда бе оная нещастна братоубийствена война, която даде на човечеството едно позорно зрелище от славянски несговор и неразбранщина. Въпреки тоя исторически урок обаче захванатото дело на посегателство от страна на един славянски народ над явните права на друго славянско племе не се спря, ами, напротив, се продължи с още по-усилена енергия, която в явно съзнание на всичката своя слабост — да постигне реални резултати без употреба на драстични средства, почва да се проявява в посока, дето се туряха в действие най-нископробни способи, за да се осигури поне някакъв успех на неправото дело. Като не се поддаваше лесно българското население на „културните" примамки на пропагандата, влезе се в съюз с вековния враг на славянската култура на Балканския полуостров, с вселенската патриаршия, както и се изполузва по най-непростителен начин и разваленатa турска власт, за да се разнебити българското население и да се всее разцепление в неговата среда, па най-сетне, като не се оказваха и тия средства доста ефикасни, за да се сложи отпорът на това население, прибягна се и до терор, упражняван с оръжие, който толкова по-лесно можеше да върши своето позорно дело, че вървеше в съдружение със самата власт, която гледаше да всее раздори между жилавото българско племе и тъй да го омаломощи. И като действителен резултат от това насилническо втурване на сръбската пропаганда всред българското население днес виждаме ежби и раздори между славянското

население в тая страна, които в никой случай не могат да бъдат в полза на оная благородна задача, що си поставят славянските събори. В тия раздори, които се поддържат благодарение на силната подкрепа на пропагандата от страна на сръбското кралство и които въпреки всичко не биха намерили сгодна почва, ако не се употребяха най-долни способи, се крие един траен източник на враждебни отношения между двата съседни славянски народа, които отношения лесно могат да се използуват от неприятели на славянския сговор, па и без това могат в бъдеще да доведат не до сговор и дружба, а до пагубни стълкновения.

Ако не се опомнят ония кръгове, които ръководят тая пакостна за южнославянската солидарност пропаганда и ако все продължават коварните и насилнически действия на тази пропаганда в една страна, дето тя няма какво да търси, постоянното трайно враждебно състояние, в което се намира българското население в Македония спрямо всичко сръбско, от което то вижда около себе си само една позорна проява, все повече ще влияе да се отчуждават двата съседни народа, докато най-сетне при даден случай навярно ще се превърнат в два явно враждебни лагера. Защото състоянието на работите в Македония не може да не намери отклик и в общественото мнение на царство България, дето при това има и една тъй многобройна македонска колония, чието влияние се проявява в целия обществен живот на царството. Ако и днес още въпреки всички старания за движение в същност владее нескрита хладина между двата народа, която не тъй лесно може да се премахне, причината на това е именно оная нещастна пропаганда, която като живеница се промъква в един здрав славянски организъм.

Днес българският народ изобщо с жива симпатия гледа на опитите на видните славянски дейци да поставят на здрава основа културния славянски сговор и заради това горещо поздравляват славянския събор в своята млада столица. Ала кой знае дали под натиска на общественото мнение, което сега се спотайва, за да не попречи на едно велико дело, българските борци за славянското единение няма скоро да се видят в невъзможност да взимат повече участие в събори, дето ще се говорят хубави думи за братство и съгласие, когато въпреки тия фрази от родно славянско племе — участник в тия събори, коварно ще се забива в същото време нож в тялото на едно население, което с векове жилаво е пазило своята народност и сега не иска да се откаже от нея, па макар и да понася затова нечувани теглила.

Именно водени от дълбока любов за общославянското културно единение, ние — македонските българи в столицата на България, си позволяваме да изкажем пред Славянския събор своето искрено убеждение, че ще бъдат суетни всички благородни усилия на радетелите за културно единство между славяните, докато се поддържа оная пагубна за интересите на южното славянство пропаганда, която ще бъде траен източник за омраза между двата най-видни стръка на южното славянство.

София, 25. VI. 1910 г.

Македонски братства:
1) Председател на скопското братство: Д. Клисаровски;
2) предс. на битолското братство: Д. Михайлов;
3) предс. на дебърското братство: Л. Димитров;
4) предс. на костурското братство: Я. Янков;
5) предс. на щипското братство: Д. Коцев;
6) предс. на серско-драмското братство: К. Атанасов;
7) предс. на кичевското братство: Ст. Димитров;
8) предс. на охридското братство: П. Ив. Григорчев;
9) предс. на крушовското братство: Топузов;
10) предс. на прилепското братство: Станков.

В. Камбана, год. IV, бр. 952, 27 юни 1910 г., с. 2; вж. Л. Милетич. Изявление на македонската емиграция до Славянския събор в София, 1910 г., Македонски преглед, год. IV, 1928, кн. 3, с. 105—109; оригиналът е на български.

127

Формиране на Македоно-одринското опълчение в помощ на българската армия през Балканската война

25. IX. 1912 г.

Между това в София доброволците, организирани по братства, излизаха ежедневно на занятие на лагера. Ротмистър Атанасов с подпоручик Минков ръководеха обучението. Последното се състоеше главно от маршировка, разсипване във верига, движение с веригата, песни и много малко словесни занятия. Оръжие нямаше никакво, а за кадър служеха няколко бивши юнкери, няколко запасни подофицери и войници, изтеглени от частите или нечислящи се в никоя категория на въоръжените сили. Картината, която представляваха доброволците, беше твърде симпатична, но някак тъжна, защото доброволците се обучаваха без оръжие. Доставката на пушки беше предприета при самото обявяване на мобилизацията и, както ще видим по-нататък, те пристигнаха едва към края на октомврий в Търново-Сеймен, дето повечето от дружините се въоръжиха.

Офицери за организиране на доброволците в София, които наброяваха около 6500 души, имаше на 26 октомврий всичко 6 души: капитан Величков, ротмистър Атанасов, капитан Каназирски, подпоручик Минков, подпоручик Караджов Дянко, бившия поручик Мановски К. Другите офицери, подполковник Николов и подпоручик Костов, бяха натоварени със специални служби.

Щабът реши да формира само от доброволците в София шест дружини, и на дружините да се турят на първо време само имена, като номерацията им се остави за по-късно, когато щеше да се решава въпросът за свеждането на същите в по-големи единици. За имена на дружините се избраха имената на градовете, които със своето минало и настояще изразяваха цяла история. С формирането на дружините временно бидоха натоварени:

Подпоручик Караджов на Дебърската дружина.
Подпоручик Минков „ Скопската „
Ротмистър Атанасов „ Солунската „
Капитан Каназирски „ Битолската „
Фелдфебел Канели Р. „ Одринската „
Бивш. пор. Мановски „ Охридската „

Таблица за броя на бойците в Македоно-одринското опълчение по време на Балканската война

От къде	Щаб на опълчението	I Дебърска	II Скопска	III Солунска	IV Битолска	V Одринска	VI Охридска	VII Кумановска	VIII Костурска	IX Велешка
Всичко от странство	—	6	4	6	18	17	9	15	7	33
Всичко от България	10	43	75	61	119	274	53	330	61	241
Всичко от Македония	25	871	794	773	953	689	1002	435	307	535
Всичко от Одринско	—	3	6	19	30	180	15	5	165	39
Македонци с неуказано месторождение	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко в Македоно-одринското опълчение	35	933	879	859	1120	1160	1079	785	540	848

От къде	X Прилепска	XI Серска	XII Лозенградска	XIII Кукушка	XIV Воденска	XV Щипска	Огнестрелен парк	Инж.-технич. част	Интендантска рота	Продоволствен транспорт	Лазарет	Музикантски хор	I картечна рота	II картечна рота	Всичко в Опълчението
Всичко от странство	56	35	267	24	11	6	1	6	10	—	—	—	—	—	531
Всичко от България	124	145	263	84	84	69	19	116	10	235	16	14	23	43	2512
Всичко от Македония	580	399	192	729	695	686	82	128	193	—	66	8	64	49	10255
Всичко от Одринско	199	215	135	62	42	52	21	10	9	—	3	1	—	4	1215
Македонци с неуказано месторождение	—	—	—	—	—	—	—	—	—	157	—	—	—	—	157
Всичко в Македоно-одринското опълчение	959	794	857	899	832	813	123	260	222	392	85	23	87	96	14670

Забележка. В таблицата не влизат 2174 доброволци, македонци и одринци, числящи се в състава на партизанските взводове и четите.

А всичко в Македоно-одринското опълчение — 16844

Извадка от книгата на полк. П. Дървингов „История на македоно-одринското опълчение" за формирането на Опълчението като бойна част в помощ на българската армия през Балканската война (пос. съч., т. I. С., 1919, с. 34—36, 659).

Преди формирането на дружините щабът събра всички опълченци с по-горно образование, разпредели ги по дружинно и назначи на следующите длъжности: командири на нестроевите роти, адютанти, ковчежници, завед. прехраната, началници на квартириерите и началници на стражарите. Изборът на техническите органи се възложи на капитан Величков, а на санитарните — на Д. Михайлов, началник на санитарната секция.

След избирането по тоя начин на длъжностните лица щабът пристъпи заедно с дружинните командири към формирането на самите дружини, както следва:

Дебърската дружина се формира само от дебрани главно поради тяхната носия.

Скопската дружина — от Паланечкото, Кратовското, Кумановското и Скопското братства — по териториалната система.

Солунската дружина — от Щипското, Серското, Драмското, Солунското и Кукушкото братства напълно по териториалната система.

Битолската дружина — от Битолското, Прилепското и Тетовското братства по същата система.

Одринската дружина — от Одринското, Разложкото и част от Джумайското и Петричкото братства, по същата система.

Охридската дружина — 1-ва рота от Крушовското братство, 2-ра рота от Костурското, 3-та рота от Охридското и Ресенското и 4-та рота от Охридското и Кичевското братства, т. е. по регионалната система.

Техническата част — с 12 хелиографисти от телеграфната дружина и 6 хелиографни станции, отпуснати от инспектора на инженерните войски, и доброволци ученици, студенти, техници, инженери и пр. организира постепенно следующите отделения: инженерно (мостово, пионерно), сигнализаторско, хелиографно, телефонно, велосипедно, мортирно, минно-подривно и химическо, електрическо-монтьорно, механическа работилница и обозно.

Санитарният отряд — с доброволци санитари, които на първо време ще заведват лазарета за доброволците в София и ще се обучават, а после ще послужат за попълване със санитарен персонал дружините.

Формирането на шестте дружини се започна от 26 септемврий и към 30 вече беше почти привършено. На 1 октомврий Дебърската, Скопската и Солунската дружини по отношение на личния състав бяха вече окончателно формирани, а на 2-ри и останалите три: Битолската, Одринската и Охридската. На дружинните командири се отпуснаха от изпълнителния комитет по 400 лева за първоначално обзавеждане и за дребни разходи.

128

В статията на В. И. Ленин „Социалното значение на сръбско-българските победи" се означава, че Македония е населена с български, сръбски и турски селяни

7. XI. 1912 г.

За Македония завоюването ѝ от България и Сърбия означава буржоазна революция, нещо като 1789 или 1848 г." — тези думи на австрийския марксист Ото Бауер изведнъж разкриват главната същина на събитията, които сега стават на Балканите.

Революцията в 1789 г. във Франция, 1848 г. в Германия и другите страни бе буржоазна революция, защото освобождението на страната от

абсолютизма и от помешчическите, крепостническите привилегии даваше в същност свобода на развитието на капитала. Но от само себе си се разбира, такава революция най-настойчиво се изисква̀ше от интересите на работническата класа и даже „безпартийните“, неорганизирани в класа работници от 1789 и 1848 г., бяха предни борци на френската и германската революция.

Македония, както и всички балкански страни, е силно изостанала икономически. Там още са се запазили много силни остатъци от крепостното право, от средновековната зависимост на селяните от помешчиците-феодали. Към тези остатъци принадлежи селският оброк към помешчика (паричен или в продукти), след това изполицата (обикновено селянинът в Македония отдава на помешчика при изполицата една трета от урожая, по-малко, отколкото в Русия) и пр.

Помешчиците в Македония (така наречените спахии) са турци и мохамедани, а селяните са славяни и християни. Затова класовото противоречие се изостря от религиозното и националното.

По такъв начин победите на сърбите и българите означават подкопаване господството на феодализма в Македония, означават създаване на повече или по-малко свободна класа на селяните-земевладелци, означават осигуряване на цялото обществено развитие на балканските страни, задържано от абсолютизма и крепостническите отношения.

Буржоазните вестници, като се почне от „Новое время“ и се свърши с „Реч“, разсъждават за национално освобождение на Балканите, оставяйки в сянка икономическото освобождение. А в същност това последното е именно главното.

При пълното освобождение от помешчиците и от абсолютизма националното освобождение и пълната свобода за самоопределение на народите биха били неизбежен резултат. И обратно, ако остане гнетът на помешчиците и балканските монархии над народите, ще остане непременно в една или друга степен и националното подтисничество.

Ако освобождението на Македония би се извършило чрез революция, т. е. чрез борба и на сръбските, и на българските, и на турските селяни против помешчиците от всички националности (и против помешчическите балкански правителства), освобождението би струвало на балканските народи навярно сто пъти по-малко човешки живота, отколкото сегашната война. Освобождението би било постигнато с неизмеримо по-малко цена и би било неизмеримо по-пълно.

Пита се какви исторически причини са наложили въпросът да се решава чрез война, а не чрез революцията? Главната историческа причина на това е слабостта, разпокъсаността, неразвитостта, невежествеността на селските маси във всички балкански страни, както и малобройността на работниците, които добре разбираха положението на нещата и искаха балканска федеративна (съюзна) република.

Оттук е ясно коренното различие на европейската буржоазия и на европейските работници в тяхното отношение към балканския въпрос. Буржоазията, даже либералната, от рода на нашите кадети, крещи за „национално“ освобождение на „славяните“. С това явно се изопачава смисълът и историческото значение на събитията, които стават сега на Балканите, с това се затруднява делото на действителното освобождение на балканските народи. С това се поддържа запазването в една или друга степен на помешчическите привилегии, политическото безправие, националния гнет.

И обратно, работническата демокрация единствена отстоява действително и пълно освобждение на балканските народи. Само доведеното докрай икономическо и политическо освобождение на селяните от всички балкански народности може да унищожи всяка възможност за каквото и да било национално потисничество.

В. И. Ленин. Съч. Т. 18, с. 401—403; оригиналът е на руски.

129

Меморандум на ЦК на ВМОРО до цар Фердинанд, в който се посочва истинската цел на революционната борба в Македония и се настоява да се запази нейната цялост като автономна област

Декември 1912 г.

Ваше величество,

След многовековни страдания бяхме честити да доживеем радостния ден — да видим Ваше величество в главния град на Македония.[1] Крайната цел на въстаническата борба, която бе организирана от нашите населения в Македония и Одринско, бе освобождението на поробената ни родина, за да може българският народ целокупно да заживее мирен и културен живот. Нашата мечта — мечтата на българския народ, ето вече се сбъдва — и няма да има по-щастливи от нас, ако зарята на свободата огрее всички кътове на етнографическа България под българско знаме.

Уверени, че в тия съдбоносни дни Ваше величество еднакво с нас трепери за запазване жизнените интереси на нашето българско племе, осмеляваме се да присъединим към израза на своята дълбока благодарност за стореното досега от Ваше величество и израз на голямата тъга, която ни навява страшната мисъл, че почнатото освободително дело може би да се завърши с частично политическо разпокъсване на скъпото ни отечество Македония.

Известно е на Ваше величество, че наскоро след злощастния Берлински договор се поставиха първите основи на революцията в Македония, тъкмо защото населението ни веднага се проникна от убеждението, че далечната цел на една от силите, най-виновна за унищожението на С.-Стефанския договор, е да се осуети обединението на целия български народ, като се откъсне от България най-съществената, най-ценната за нас част на Македония. Вътрешната революционна организация в пълно съзнание, че колкото повече време се губи, толкова по-мъчно ще се възвърне загубеното чрез Берлинския договор, със скромните сили на поробения ни народ непрекъснато воюва и не даде покой на Турската империя до окончателното ѝ разклащане. Въпреки големите мъчнотии, с които вътрешната организация трябваше да се бори тук и вън, тя неуклонно преследваше все една и съща свещена цел — да се спаси българска Македония за българския народ целокупна, неразделна. Пред вид на очевидните грабителски замисли на околните държави и мъчното прямо освобождение на целокупна Македония с помощта само на българската военна сила вът-

решната организация се спря на идеята за първо време да действува само за автономия на Македония, именно за да я спаси от разпокъсване. Тази идея се оказа толкова спасителна, че най-сетне и съюзните сега с България държави, до вчера открити и решителни неприятели на автономията, я възприеха и невъзможният доскоро съюз на балканските държави се осъществи.[2] Както целият български народ, така също и ние тук с възхищение посрещнахме новия съюз и с пълно доверие във Ваше величество и славната българска армия ние неуморно се старахме да бъдем полезни на освободителното дело; без да прави разлика между съюзниците, нашата организация подпомагаше с всички средства и на сърби, и на гърци. Ала за голяма наша жалост, едвам що се завърши окупирането на наши български земи от сръбската и гръцка армия и вече се явиха признаци, които ни вдъхват страх за нашето национално бъдеще. Сръбски власти почнаха открито да съветват българина да се отрече от своето име, от своя род. Правят се приготовления, които сочат, че чуждата окупация в нашите области не е само временна. Народът ни в Скопие, който геройски досега е поддържал революционната борба, вече основателно подозира, че може би ще бъде оставен под чуждата власт. Радостта почва да се смесва с отчаяние и мисълта, че денят на успокоение, на мирна културна работа, който ни се пристори тъй близко, няма скоро да настъпи в нашата злочеста Македония. В тия тежки дни на надежди и съмнения македонският българин съзира най-силна опора в патриотизма, мъдростта и решителността на Ваше величество — доказани в много досегашни критически обстоятелства — и толково ценни в сегашните решителни за бъдещето на целокупна България дни.

Затова вътрешната организация, вярна на своя скъп завет да работи за свободата на целокупна Македония, като излага пред Ваше величество гореказаното, осмелява се да поднесе от името на измъчения ни род молба да се застъпи Ваше величество с всички средства докрай, за да се избегне каквото и да е разпокъсване. Нека бъде Ваше величество уверен, че за тази цел може да разчитва на помощта на македонския българин до последната му капка кръв.

От Централния комитет на ВМОР организация
(Печат)

Г. Баждаров. Войните и Македонският въпрос. — Македония, г. I, 1922, кн. 4, с. 10—11; оригиналът е на български.

[1] Цар Фердинанд идва в Солун на 5/18 декември 1912 г.
[2] Организацията е предполагала, че съюзът е сключен на тази база.

130

Сведение за участието на македонските българи в Балканските войни

[*1913 г.*]

Общата мобилизация на българската армия срещу Турция бе започната на 30. IX. 1912 г. Всички българи от Македония, които бяха служили в българската армия като войници или офицери, постъпиха в съответните си части; те бяха на брой 30 000. Но освен тях в България имаше българи от Македония, които поради турските преследвания бяха наскоро избягали на територията на царството. Тези бежанци спонтанно поискаха да вземат участие в освободителната война и понеже не можеше да бъдат включени в кадрите на редовната армия, военният министър образува от тях доброволчески корпус.

Доброволческият корпус, съставен от 14 670 бойци, имаше 12 батальона: Дебърски, Скопски, Битолски, Одрински, Охридски, Костурски, Кумановски, Велешки, Прилепски, Серски, Лозенградски и Солунски.

Едва организирани, доброволците бяха призовани да вземат участие в операциите.

Според родното им място доброволците се разпределят, както следва: от Битолска околия — 457, от Велешка — 449, от Воденска — 79, от Гевгелийска — 246, от Горноджумайска — 162, от Гостиварска — 104, от Дебърска — 1011, от Демирхисарска — 234, от Дойранска — 73, от Драмска — 124, от Ениджевардарска — 104, от Зъхненска — 4, от Кайлярска — 36, от Кичевска — 350, от Кочанска — 203, от Костурска — 409, от Корчанска — 6, от Кратовска — 330, от Егрипаланска — 431, от Крушевска — 250, от Кукушка — 512, от Кумановска — 202, от Леринска — 158, от Малешевска — 77, от Мелнишка — 240, от Неврокопска — 715, от Неготинска — 12, от Охридска — 542, от Петричка — 129, от Пехчевска — 16, от Прилепска — 501, от Разложка — 359, от Радовишка — 89, от Ресенска — 47, от Скопска — 207, от Солунска — 194, от Струмишка — 143, от Стружка — 40, от Серска — 197, от Тетовска — 171, от Тиквешка — 108 и от Щипска — 440.

Македоно-одринското опълчение бе съставено от три бригади и представляваше със своята организация цяла дивизия със своите служби. За началник на опълчението бе назначен генерал Генов. Полковник Ст. Николов, родом от Прилеп, бе назначен началник на първа бригада, полковник Пчеларов — на втора и полковник Протогеров — на трета.

През месец февруари към доброволческия корпус бяха прибавени три нови батальона — Кукушки, Воденски и Щипски.

На 2 май доброволческият корпус напусна бреговете на Мраморно море, за да отиде в Македония. Там той зае сектор срещу сърбите в Осоговския масив — от село Злетово до връх Султантепе.

Петнадесетте батальона на българските доброволци от Македония участвуваха на 30 юни в атаката срещу сръбския фронт. В един ден те завзеха от сърбите две укрепени позиции и превзеха с един неудържим устрем височините на Парадли (Ручена Бука). На другия ден те се оттеглиха само по заповед.

При отстъплението македонските доброволци често образуваха ариергарда. До спирането на враждебните действия те се биха срещу сърбите с нечувано ожесточение. В навечерието на подписването на примирието, когато те вече знаеха, че войната е загубена, те контраатакуваха сърбите — без политическа надежда, за славата да се жертвуват за България — и причиниха на неприятелите кървави загуби.

Когато Букурещкият договор бе подписан, доброволческият македонски корпус бе, който трябваше да отстъпи на сърбите този къс от македонска земя, който Сърбия си присъедини, без да го е завоювала. В историята на народите-мъченици това е случай без прецедент.

По време на двете Балкански войни загубите на македонския доброволчески корпус бяха 3631 души, от които 177 мъртви, 819 убити, 2261 ранени и 377 изчезнали, т. е. 25% от състава си.

La Question bulgare et les Etats balkaniques, Sofia, 1919, с. 237; оригиналът е на френски.

131

Заявление от българското население в Битоля до председателя на Министерския съвет в София за положението на българите след идването на гръцките и сръбските войски и с молба да бъдат избавени от новото чуждо владичество

22. I. 1913 г.

Дълбокоуважаемий г-не Министре Председателю!

Както е известно, в цяла Македония в многознаменателния наш черковен въпрос взе най-живо участие Битолският окръг. Тоя окръг даде и видни ратници в полето на националното ни възраждане: Братя Миладинови, Високопреосвещений Панарет, д-р Мишайков, Гр. Пърличев, М. Кусевич и пр. Тяхната дейност има за резултат един висок национален подем, който отнесе живота на сума дейци. Черковната борба, един от видните дейци на която сте и Вие, задачата на която бе заедно с освобождаването от гръцкото духовно иго да се постигне и културното обединение на българите в целия Балкански полуостров, създаде почва и за друг идеал — политическото освобождение на българите. Непосредствено след черковната борба започна дейността на българския народ за обединение в една държавна единица. Немного след учредяването на Екзархията руският братски народ, трогнат от страданията на събрата си българина, които страдания се увеличиха поради революционните движения, предприе освободителната война. Създаде се Сан-Стефанският договор, според който цялото българско племе от Дунава до Бистрица, от Черно море до Шар планина се обединяваше политически в една държава. За жалост обаче се явиха държави, които се изплашиха от нашето обединение и великото дело на великодушния Царосвободител се окастри на Берлинския конгрес. Македония и Одринско останаха под турско владичество. Освободителната руско-турска война рязко очерта и освети бъдещия идеал на българския народ — осъществление на Сан-Стефанския договор. Младото българско княжество правеше непосилни жертви, за да се подготви за момента, когато щеше да предприеме борба за постигането на начертания идеал. С грамадни жертви България създаде и поддържаше една многобройна армия. Успоредно с това и македонските българи се готвеха за тоя съдбоносен час. Тая трескава дейност предизвика подозренията както у турците, също така и у гърците и сърбите, и усили преследванията на всичко, що е българско. Това положение хвърли в отчаяние македонския българин и го накара да предприеме мерки за самоотбрана и за настъпление. Създаде се революционната Организация, която имаше за задача да брани българите в Турция срещу домоганията на многобройните им политически и духовни врагове и да извоюва политическа свобода. Сложилите се политически обстоятелства обаче не позволиха да се преследва направо присъединението на Македония към България, защото, както нашите днешни съюзници, тъй и някои от великите сили се противопоставиха на нашето политическо обединение. Ето защо найвидните първи наши революционни дейци намериха за по-целесъобразно обединението да стане чрез автономия на Македония.

В дългата революционна борба най-активно участие, това е безспорен факт, взе Битолският край, който е населен от компактна българска маса: никой македонски окръг не наброява повече българи от Битолския, особено като се присъедини към него и Костурската околия, която турците по лукави съображения я откъснаха от естествения ѝ център, Битоля, и я поставиха в Корчанския санджак. Тук се създаде една мощна революционна организация, която държеше в респект турските власти и другите врагове на нашето политическо обединение. Илинденското въстание в 1903 година бе изнесено преимуществено от българското население в Битолския вилает. Само тук българските села от Охридското и Костурското езеро до Воденско масово въстанаха. И благодарение на това въстание Мюрцщегската реформена програма бе разширена и границите на цяла българска Македония бяха, както Ви е известно, за втори път след Цариградската конференция рязко очертани с международен акт. Така че, достоуважаемий Господин Министре Председателю, нито в Цариградската конференция, нито в Сан-Стефанския договор, нито в международната реформена акция се е оспорвало, че нашият край е български и че той може политически да се откъсне от източна Македония. След Мюрцщегската реформена програма революционната дейност продължи с цел да я разшири до логичния ѝ край, т. е. до създаването на автономна Македония, и насоката на събитията е такава: след пет години благодарение на новите жертви след Илинденското въстание биде изработена Ревалската реформена програма, която беше предпоследният етап на автономията. Видни турски държавни мъже съзряха ясно опасността, която грози Турция; те виждаха в автономията само етап за присъединението на Македония към България, и за да я осуетят, като си послужиха с тайното дружество „Млада Турция“, изровиха Мидхад-Пашовата конституция и прогласиха свобода, равенство и братство в Отоманската империя. След този турски фарс Европа кредитира за последен път Турция, отзова реформените си органи. Сега вече се започнаха найчерните дни както за българското население, тъй също и за другите нетурски народности в империята. Мухджирската политика, обезоръжителната акция, системните преследвания на всички християни предизвикаха едно сближение както между нетурските народности на империята, тъй също и между съответните едноверни балкански правителства. Убедени, че туй сближение на балканските държави става въз основа на националния принцип, ние се много обнадежихме и се радвахме твърде много, а обявяването на сегашната освободителна война ни насърдчи още повече.

За голямо съжаление обаче оттук нататък почнаха за нас тежки изпитания и мъчителни недоумения. Тогава, когато храбрата българска армия разбиваше главните турски сили на източния театър на войната и държеше сигурен гърба на съюзните войски, последните леко и без големи жертви завладяха цяла западна Македония. В това няма нищо обезпокоително в една съюзна война, ако нямаше други признаци, които ни карат да се запитваме с тревога: освободени ли сме ние, или сме подхвърлени на ново робство? Поведението на сръбските и гръцки войски, както и поведе-

нието на административните сръбс ки и гръцки органи ни създават сериозни
опасения за бъдещето. И едните, и другите се отнасят към нас като завое-
ватели, а не като освободители. Цялото българско население, особено сел-
ското, е ограбено: съюзните армии нигде нито плащат, нито дават реквизи-
ционни разписки. Предмети и стоки, ненужни за продоволствие на самата
армия, се отвличат в Сърбия и Гърция; опустошават се безцелно български
имоти и се горят български къщи. Но това е още нищо. Това, което най-
много ни тревожи, това са насилията от чисто национален характер. Сърбите
не могат спокойно да чуят името българин и първата им дума при навли-
зането на нашите места им беше: „Ща сте?“ На отговора: „българи“ — те
ругаят, както що може да ругае само сърбинът. Те са гаврят с българското
име и заставят населението да се отказва от националното си име. Това
става особено по селата. Сърбите, било войските, било административните
органи, изказват на изразителен сръбски език очудване, как може да има
български училища в сръбска страна. Същото става и с черквите. В туй
отношение особено се прослави викарият на Велешко-Дебърската епархия
епископ Варнава. Той заставя свещениците да споменуват в черквите
името на Белградския митрополит. Същото нещо става в Битолския край,
в Прилепско, Ресенско и Охридско. Даже на Високопреосвещения Охридски
митрополит г. Бориса официално е предписано сам той да споменава в черква
Белградския митрополит Димитрия вместо Екзарха или българския Св.Синод.

Сръбските административни власти систематично правят спънки на
движението на българските търговци от едно място в друго, като отказват
да им издават пътни билети под разни предлози, а пък на които издават
такива, турят на имената им сръбски окончания. Също пречат и за отва-
рянето на българските училища по градовете и селата, като изгонват из
последните по брутален начин учителите и заявяват, че в сръбска страна
няма да позволят да има български училища. В Охрид са дали на улиците
сръбски названия; в Прилеп с барабанчик се оповестявало, че освен турците
всички други ще се казват сърби. В Битоля почна да се издава общински
вестник на сръбски и от статиите му се разбира, че в тоя град нямало бъл-
гари. Всичко това показва, че сърбите системно се стараят да дадат
сръбски храктер на окупираните от тях области. Гръцките военни и цивилни
власти в отношенията си спрямо божем освободеното българско население
не отстъпват на сърбите. И ако в Костурско и Леринско гръцките военни
и административни власти се отнасят малко по-меко, това се дължи на факта,
че те самите се чувствуват по-слаби. Всичко това, вкупом взето, силно ни
тревожи.

Настоящата война, която бе предприета, както се казва във Висо-
чайшия манифест на Негово Величество Царя на българите за освобожде-
нието на поробените българи, засега в компактните български центрове,
като нашия, ни донесе ново робство. Има явни признаци, които говорят
недвусмислено, че сърби и гърци се тъкмят да останат завинаги господари
в нашите чисто български покрайнини. Сръбски и гръцки висши и низши
офицери и административни органи открито заявяват, че няма да изпразднят
завзетите от тях български земи. Преследва се всеки, който би дръзнал да
се изрази, че нашите места ще се присъединят към България. В Прилеп
един учител, по име Лютвиев, биде мъченически убит, само защото на една
вечеринка предложил тост за царя на българите и за неговата храбра
армия. Като донасяме до Вашето знание, Господине министре-председа-

телю, всичко гореказано, ние дълбоко вярваме, че почитаемото правителство на България, което за негова чест и слава се натовари с колкото тежката, толкова и благородна задача — да освободи българите от непоносимото турско робство, ще направи всичко възможно, за да се спасят нашите краища от неминуемо национално обезличаване. Не трябва да се забравя, че всички селища, останали под сръбска или гръцка власт, в едно скоро време ще бъдат безвъзвратно погълнати. А масовото изселване, което в такъв нещастен случай става наложително, неизбежно ще донесе на нова България вместо мир пак вълнения и размирици.

С отлично почитание,
за Битолското българско гражданство:
Т. К. Танев
Л. п. Василев

Битоля, 22. I. 1913 г.

Документи за противобългарските действия на сръбските и на гръцките власти в Македония през 1912—1913 г. Съобщава Л. Милетич, С., 1929, бр. 246—250; оригиналът е на български.

132

Заявление от Централния комитет на ВМОРО в Солун до председателя на Министерския съвет в София, с което се моли правителството да не оставя българското население в Македония отново под чужда власт

Януари 1913 г.

До
Господина Ив. Ев. Гешов, председател
на Министерския съвет.

Високоуважаеми Господин министре-председателю!

Църковната борба, един от младите дейци на която сте и Вие, целеше, както знаете, културното обединение на българския народ. Ратниците на националното възраждане, съзнателно или инстинктивно, подготвиха и възкресението на старото българско царство в неговите етнографски граници. И не се излъгаха. Пет години само след учредяването на Българската народна църква — Екзархията, — Н. И. Величество царят освободител Александър II и братският ням руски народ, трогнати от страданията на българите, по силата на които не беше тогаз сами да унищожат турското владичество, предприеха паметната освободителна война, която се завърши със Сан-Стефанския мирен договор.

Както Ви е известно, според тоя договор почти всички български земи образуваха една политическа единица. Ала за дълбоко наше съжаление имаше европейски сили, които било поради интерес, било поради непредвиждане на бъдещето в Берлин осуетиха Сан-Стефанска България.

Сан-Стефанска България стана оттогава всенароден идеал за българския народ и страшилище както за Турция, така и за християнските съседни нам държави. Оттогава така наречената славянска опасност постоянно се мяркаше пред плахия поглед на гърка и той си служеше с всички простени

и непростени средства, за да задържи под своя духовен гнет част от българите и да не допусне политическото ни и културно обединение. Малко по-късно Австрия, за да отклони Сърбия от естествения ѝ стремеж да обгърне в своите граници Босна и Херцеговина, хитро я тласна към Македония. Така щото и братска Сърбия стана враг на Сан-Стефанска България. Ала най-голяма неприятелка на политическото обединение на българския народ беше като непосредствено заинтересувана Турция. На това се дължат преследванията на българите в пределите на Османското царство.

Присъединението на Източна Румелия към Княжеството дойде още повече да засили турската подозрителност и преследванията против българите взеха широки размери. Тъй като с обединението на двете части от сегашна България се нарушаваше равновесието на Балканския полуостров, нашите християнски съседи още повече се разтревожиха и Сърбия предприе братоубийствената война в 1885 г. След неуспеха ѝ в тая война с озлобление тя се нахвърли върху българска Македония, а нейната пропаганда в родната ни земя бе посрещната с открити обятия от турците. Не по-малка щета нанесе на народното ни дело и гръцката пропаганда, която, като се стараеше с всички средства да задържи под ведомството на Патриаршията и да гърцизира българските селища едновременно услужваше на турците.

Така, Господин министре-председателю, всички окръжаващи ни народи се противопоставиха на нашето културно и политическо обединение. Вследствие на тази политика страданията на неосвободената част от българския народ станаха непоносими. Македонските българи, не можейки да реагират в границите на законите срещу насилията, прибегнаха до нелегална дейност и туриха основите на революционната организация. Последната, едновременно със законната отбрана, преследваше прямото или посредствено, чрез автономния етап, политическо обединение на всички българи. Така щото, както Ви е известно, Господин министре-председателю, автономното начало е било средство, за да се спаси цялостта на Македония. В същия дух работеха до провъзгласяването на младотурската конституция и всички български правителства с подкрепването на реформената международна акция, която водеше към автономия.

Но благодарение на стеклите се обстоятелства обединението на българския народ в една държава няма да мине през автономния етап. След Ревалската среща турците, съзнавайки ясно, че рано или късно на Македония ще се даде автономен режим и че с това ще се подготви политическото обединение на българския народ, за да осуетят това обединение, прогласиха младотурската конституция. Започнаха нови изпитания за българския народ. Известна Ви е, Господин министре-председателю, младотурската потисническа политика, която не пощади нито гърците в отоманската империя, нито сърбите в Стара Сърбия. Вследствие на тая жестока политика революционната организация поднови преустановената въоръжена борба. Турянето под еднакъв знаменател българи, гърци и сърби от Стара Сърбия, от една страна, албанското движение, което се яви с неимоверни претенции относно етнографските граници на Албания и което се насърчаваше от една велика сила и толерираше от известни турски кръгове, от друга, предизвикаха общо опасение в балканските държави, което ги обедини. Още тогава се предвиждаха пречките, които ще прави тази сила на освободителното балканско дело.

Както и да е, застрашеното бъдеще на балканските държави и тежката съдба на техните сънародници в Турция предизвикаха сегашната

война, която се свърши с блескави победи на българското оръжие. Но в момента на най-голямата радост започнаха и страшните терзания на българския народ. Благодарение на факта, че нашата храбра армия държеше свободен гърба на съюзниците ни, като срази главните турски сили при Люле-Бургаз и като спря при Чаталджа азиатските пълчища, нашите съюзници без големи усилия и жертви можаха да окупират две трети от Македония. Временното окупиране от сърби и гърци на български земи само по себе не е заплашително в една съюзна война като настоящата. Онова, което терзае нашия народ, е поведението на съюзниците ни спрямо българското население в окупираните от тях места. У тях като че ли се събужда с по-голяма сила старият страх от Сан-Стефанска България. Поне предприетите от тях мерки ясно говорят за това. Гърците се стараят да погърчават и постъпват, като че ли няма да изпразднят заетите от тях български околии: Костурска, Кайларска, Леринска, Воденска, Енидженска и част от Солунската. Със сърбите е същото. И те се стараят да посърбяват и да взимат мерки, които говорят, че и те не възнамеряват да изпразднят заетите от тях български краища. Особено се държат като в окончателно завоювани земи в Прилепско, Кичевско, Скопско, Кумановско, Велешко, Тетовско и Гостиварско.

Всичките тия, потиснати днес от нашите съюзници български краища са дали и дават скъпи жертви за обединението на българския народ.

Сегашното тревожно положение в окупираните от гърци и сърби наши краища ни кара, Господин министре-председателю, да се обърнем към Вас и да Ви молим да не преставате да се застъпвате в тези съдбоносни и свързани с тежка отговорност дни с всички средства, с които разполагате, за присъединението на всички български покрайнини към българската държава.

Не се ли постигне това, оставят ли се чисто български земи под сръбско и гръцко владичество, населението в тях, подложено на насилствено погърчване или посърбяване, оскърбено в националното си чувство, ще се види принудено наново да подеме непосилната, неравна борба за своето освобождение. И никак не се съмняваме, че страданията на част от българското племе ще намерят отклик, както досега, в нова, уголемена България, и пак няма да настъпят мир и спокойствие в Царството, а следователно грамадните жертви, които даде целокупният български народ, особено през настоящата освободителна война, не ще постигнат напълно целта си.

Убедени, че схващате тежката отговорност, надяваме се, че срещу никаква цена няма да жертвувате части от българското национално тяло. От своя страна уверяваме Ви, уважаеми Господин министре-председателю, че за преуспяването на тези общобългарски въжделения ние сме готови да прибавим всички възможни жертви към ония, които Македония е дала в продължение на ред години.

Солун, януарий 1913 год.

С дълбоко почитание:
От Централния Комитет на В. М. Р. Организация
(Печат на Организацията)

Документи за противобългарските действия на сръбските и на гръцките власти в Македония през 1912—1913 г. Съобщава Л. Милетич, С., 1929, с. 290—293; оригиналът е на български.

133

Заявление от ръководството на Скопския революционен окръг на ВМОРО до председателя на Министерския съвет в София Ив. Ев. Гешов, в което се говори за българския характер на населението в Скопско и се настоява то да не се оставя под чужда власт

Януари 1913 г.

До
Господина Ив. Ев. Гешов, председател
на Министерския съвет.

Високоуважаеми Господине министър-председателю,

Ние, организираните българи от Скопския революционен окръг, обзети от онова благодатно чувство, което изпитва петвековният роб пред зарята на своето освобождение, приветствуваме чрез Вас своите северни събратия за техния незабравим подвиг — със своята мощна десница да възкресят забравената и поругана правда на Балканския полуостров.

Като синове на същото отечество ние с трепет следим съдбоносните събития и очакваме да се осъществи заветната мечта за общобългарска родина и държава. От тази държава ние не искаме да бъдем отлъчени, защото Скопско, погледнато от всяка страна, съставя неразривна част от останалото българско землище и особено от Македония. Всички безпристрастни, чужди и наши географи отнасят Скопско към Македония. Един повърхностен поглед върху картата е достатъчен, за да се види, че Скопско е рязко разграничено от Стара Сърбия чрез Шар и Църна гора, които служат за вододел между басейна на Дунава и Адриатическо море, от една страна, и Бяло — от друга. От стратегическо гледище Скопско господствува над цялата Вардарска долина, с която е неразривно свързано. Когато българските царе са владеели Скопие, те са били господари и над цяла Югозападна Македония; след като в XIV век Душан тури ръка на Скопие, скоро Сърбия завоюва и цяла Македония. И в културно-географско отношение Скопско е неразделна част от Македония. То е тясно свързано с центъра на Македония — Солун, и стопански, вносно-износната му търговия се извършва чрез Солун.

Етнографски Скопско образува една цялост с останалото македонско българско население. Нигде другаде не са тъй естествени етнографските граници между сръбското и българското племе, както са тук Шар и Църна Гора. В Скопско, а особено в града Скопие българите представляват компактна маса и са със силно национално съзнание. В Скопие има повече българи, отколкото в Прилеп, Щип, Велес, Битоля, Охрид и други македонски градове. Българският език се е наложил на скопската чаршия и на скопския пазар при покупко-продажбите. От 38 000 жители в Скопие около 20 000 са българи, а останалите са турци и албанци. В Куманово и околността, и то според сръбски източник, от 50 000 жители 35 000 са българи. В самото Куманово според направеното сега от сръбските власти преброяване 1194 къщи са български, а сърбомански 319. В Тетовско и Гостиварско от 80 000 жители 32 000 са българи.

Въпреки факта, че Скопие и околността му са били най-дълго време в сръбски ръце преди завоюването им от турците, сърбите не са успели да заличат българския им характер. Не само средновековната, но и новата история на Скопско е история предимно българска. Далеч още преди създаването на Екзархията тук имаме културни проявления от голямо значение за националното ни възраждане. В епохата на тъмното робство, чак в XVI век, в Скопие е имало българска книжарница на Кара Трифун; Кирил Пейчинович от с. Лешок още в 1816 г. почва да печати своето „Огледало" на местен „български" език. В 1835 г. е съградена прочутата в народните борби „Пресветая Богородица", във фермана на която изрично е казано, че е предназначена за българите. Скопяни първи прогониха гръцки владика още в тридесетях години на XIX век и с това дадоха пример за подражание не само на българите от Македония, но и на българите от днешното царство. Те докрай взеха най-активно участие в църковните борби, а Скопската епархия е една от първите македонски епархии, която се удостои с български владика.

В революционните борби Скопско също взе най-активно участие. Революционната организация още от своето начало тук взе широки размери. Първата крупна афера бе Винишката в 1897 г., в която пострадаха революционните дейци от целия скопски санджак. В самия град Скопие бе седалището на окръжния комитет. През време на обезоръжителната акция в Македония младотурските власти с най-голямо ожесточение и ярост се нахвърлиха върху Скопско като най-съзнателно. Тук най-рано се почна преустановената през хуриета революционна дейност. Първите динамитни атентати през 1910 г. станаха при гарите Аджарлар, Куманово, Бояновци; в същата година бе разрушен с динамит мюдюрлукът в с. Койнаре, Скопско.

Като Ви излагаме горното, Господин министре-председателю, ние целим да припомним на българското правителство — припомняне може би излишно за просветени държавници като Вас, — че нашият край е неразделна част от останалата българска Македония и че следователно през настоящата война, с която се преследва освобождението на българските земи под турско владичество, не може да се забрави и нашият край и да се остави под ново чуждо владичество. Обаче за дълбоко наше съжаление до нас стигат твърде печални слухове, които непрекъснато ни терзаят. Мълви се, че нашият роден край е пожертвуван или че той ще бъде пожертвуван на сърбите за тяхното участие в настоящата война. Поведението на сърбите иде в подкрепа на тия слухове и нашите опасения се усилват. Сръбските власти у нас се настаняват като че ли завинаги, те като че ли от Скопие правят втора сръбска столица. Те не търпят българското име и непрекъснато оскърбяват нашите национални чувства. Ако ние търпим временните издевателства на съюзниците сърби, това правим с надеждата, че няма да се намери българско правителство, което да отстъпи на сърбите един така чисто български и съзнателен в национално отношение край като скопския; че няма да се намери българин, който да хвърли, и то след толкова пролята кръв, в черни дни и погибел своята собствена земя.

Смеем да Ви уверим, Господин министре-председателю, че българите от скопския край, които са дали толкова много скъпи жертви, са готови

и на нови за постигането на националния идеал — присъединението на всички българи към царство България.

От управлението на Скопския революционен окръг
(печат на скопския револ. окръг)

Документи за противобългарските действия на сръбските и на гръцките власти в Македония през 1912—1913 г. Съобщава Л. Милетич, С., 1929, с. 287—289; оригиналът е на български.

134

Изложение от църковно-училищните общини в Лерин и околията до министър-председателя на България Ив. Ев. Гешов за положението на българското население под гръцката окупационна власт

Лерин, 20. 1. 1913 г.

Извънредността на днешния исторически момент за нашия край, мисълта, която тормози душите ни от преди 4 месеца насам за нашето бъдеще национално съществуване, кара ни да поднесем пред вниманието Ви чрез устата на нашите избраници — кметове и ази, следната просба:

Още от старото историческо време, когато българското племе се е оформило като отделна държавна единица и се настанило в определените от Божията невидима съдба земи, нашата родна страна — Леринска околия, населена с чисто българско по род и език население, се е считала за български край. В съседство с нашата околия са славните Охрид и Преспа — светините на Стара България, и когато българският скиптър се е простирал отсам Рила, Леринско е било винаги неразделна част от целокупното българско отечество.

През време на черковните борби и подем на българският национален дух след петвековното двойно иго Леринско еднакво с другите български краища се отзовава на зова на самостоятелната народна черква и училище. Леринско е дало велики български патриоти и щедри дарители, като премноголетни д-р Мишайков, родом от с. Пътеле, дало е висши йерарси на българската черква в лицето на високопросвещения митрополит Панарет, родом от същото село, дало е дейци саморасли от рода на Паисиевите школници в лицето на монаха Светогорски Герасим от с. Търсе, който през 1894 г. е напуснал своята светогорска килия и дошъл в родното си село, открил е българското училище и със своите многобройни ученици е запалил факела на българското народно самосъзнание в три съседни околии: Леринска, Костурска и Преспанска.

Централният град на околията Лерин е град, който е стоял в първите редове на черковните борби. Минал всецяло още през 1875 г. под ведомството на Св. Екзархия, по-късно поради стечението на неблагоприятните обстоятелства той е могъл да се повърне назад и в последните години с нови усилия и жертви да очертава наново своята национална физиономия. В Леринска околия има села като Екши-Су, Пътеле, Зелениче, които са чест за българщината в Македония, поради твърдото съзнание и непоколебимото българско чувство.

Най-релефно своя национален дух и българска душа населението ни в околията ни прояви през достопаметните бурни революционни години, когато името българин трябваше да се защити с риск на живота, да се напише в страниците на Македония с мъченическа кръв. Без да омърсва знамето на Македонската революционна организация в борбата срещу 5-вековният тиранин с ония див шовинизъм, присъщ на инородните: гръцка и сръбска организации, българското население в Леринска околия с вяра в своята мощ и с правотата на своята кауза води с открити гърди неравната борба срещу турци и гърци, съединени в едно, за да изличат българското име от окървавеното чело на Българска Македония. И когато през страшната 1903 г. с огън и меч трябваше всичко българско да се изтреби в тая нещастна страна, българинът в Леринско, който откърми един Марков, оплаквайки своите скъпи жертви, опожарени пепелища и опустели поля напук на двуглавия душманин, прояви в най-голяма мяра своя национален дух — вместо пасив и изличаване на българщината в нашия край нещастната революция докара нов подем на българският национален дух, ново тържество на българщината в Леринска околия. И онова нищожно меншество българи с небългарско съзнание сред пепелищата на неудачната революция побърза да се подслонят под сянката на родната черква Св. Екзархия. С това ние българите в Леринско доказваме за лишен път, че сме свързани не с изкуствени, а с естествени кръвни връзки с българската народност.

И по-късно, па и до сегашният критически момент, когато пред нас се изпречват нови съблазни за рода и езика ни, нови подмамки за нахлузване чужди маски и сега ние се чувствуваме част, неразделна от българския труп, чувствуваме се като *че по вдъхновение свите повече от всеки друг път българи — синове на българското племе.*

Тук приложената таблица показва нагледно, че нашият край е и си остава до последен час в грамадното си болшинство български. На едно население от 60027 души, ние българите екзархисти наброяваме 32140 души. Патриаршистите на брой 12075 души са разнородна маса: 6897 българи, 2130 власи, 3020 албанци, които рано или късно ще приемат своя естествен колорит.

И такъв един цветущ български край, който е водил геройски борби за своето самонационално съзнание, който е дал един д-р Мишайков, Митрополит Панарет, войводата Марков и др. плеада борци, днес когато мислеше, че постига своята вжделена вековна мечта — присъединение към свободния брат отвъд Рила, — вижда се в ръцете на една власт, макар съюзническа на България, но в същност надъхана с ненавист и злоба към всичко българско.

Макар и да сме дълбоко убедени, че тази власт е временна, че братска нам и велика днес България е предприела днешната освободителна война в името на националния общобългарски идеал (Сан-Стефанска България) и че за нищо на света няма да жертвува цветущи и исторически краища на българското отечество, като: Леринско, Кайлярско, Костурско, Преспанско, пред мисълта, че може да стане в предстоящите

преговори за подялбата на турското наследство за оставането на нашата околия под друга власт, мисъл, която терзае жестоко сърцата ни, счетохме за свой отечествен дълг да помолим във Ваше лице, господин министър-председателю, управляющата власт на царска България, да не се отпусне нито зачерка за оставяне нашия роден край на гръцката държава, от името на плеада герой, сложили костите си за общобългарския идеал, от името на техните сираци, вдовици, прегърбени старци, които като праведного Симеона чакат да видят един български войник, за да сложат мирно костите си в името на общобългарския идеал, с който се води днешната освободителна война, да не се допуснат нови терзания за нас българите от Леринска околия, в който случай не остава друга, освен да напуснем родните си огнища и да се приберем в пределите на велика България или да се предадем изново на кървави борби с натрапената власт, за да убедим целият свят и братската нам България, че сме способни за друга участ.

С пълна увереност, че справедливият ни братски глас да бъде чут и че скоро и ние жителите от Леринска околия ще бъдем честити да се присъединим към ликуванията на новоосвободените наши братя отвъд Вардар, като граждани на нова велика България оставаме с най-отлично почитание.

От страна на град Лерин и селата, спадащи в гръцка зона, подписали и подпечатали кметовете и азите...

В я р н о,
Управляющ Екзархията:
(п) не се чете

ЦПА, ф. 226, оп. 1, а. е. 82, л. 6—7. Ръкопис — препис.

135

МЕМОРАНДУМ

От сдружената македонска емиграция в София до чуждите дипломатически мисии

15. V. 1913 г.

През миналото столетие Балканският полуостров, terra incognita дотогава за широкия чужди свят, прояви напълно своята истинска национална физиономия. Пробудилото се у тия народи историческо съзнание имà за необходимо последствие тяхното национално-политическо обособяване. Върху територията на вътрешно разкапващата се отоманска империя последователно изникнаха сръбската, гръцката и българската държави като представителки на трите християнски нации на Полуострова. Европейската дипломация обаче, с чието съдействие се създадоха тия държави, не закръгли още тогаз техните национални граници: области с преимуществено гръцко, сръбско и българско население се оставиха да носят ярема на турското робство.

От тия три разнонационални части на Полуострова, оставени под турско владичество, на Македония, *преимуществено българска област,* е

било писано да изпита най-горчивата участ. Гърция, полакомена от пръснатите по македонското крайбрежие гръцки поселения и използувайки властта на гръцката цариградска патриаршия, и Сърбия, изгубила надежда да придобие своите сънародници на запад от кралството, насочиха своите погледи към Македония и с безогледни средства се заловиха да наложат на населението ѝ своя национален образ. Техните усилия обаче, преки и косвени чрез турската власт, както и тяхното злато не сполучиха целта си: те само притуриха към теглата на населението от политическия му потисник и патила от православни християнски държави.

Македонското население се намери пред тежко изпитание: предлежеше му или да заличи своя образ и да му е мирна главата, или да поведе непосилна борба срещу трима сдружени врагове и мъжествено да понесе жестоките удари на съдбата. Гордо със своето минало, осияно от светли ликове на себеотрицание, излезли из неговата среда, *македонското население без колебание поведе борбата и високо издигна народното си знаме, за да види и се убеди цял свят, че то е и остава българско, и по език, и по съзнание, и по чувства и стремежи.*

А тая борба се прояви:

1) Срещу органите на гръцката патриаршия и тия на кралство Гърция за довършване духовното освобождение и националното обособяване, започнато още през първата половина на миналото столетие именно в Западна Македония;

2) Срещу сръбската пропаганда, която въпреки дадената ѝ подкрепа от турската власт да се сломи българската мощ, не можа да постигне никакви резултати;

3) Срещу държавата за подобрение на политическото положение на страната. *Революционната организация, която разклати основите на турската империя в Европа и предизвика европейска намеса, реформи и найсетне освободителната балканска война, беше българска;* българи проливаха кръвта си за свободата на Македония, защото само те милееха за нея като за своя родна земя, докато Сърбия и Гърция, чужди за нея, поддържаха турското господство и пращаха чети, които задружно с турската войска преследваха борците за свободата.

Тъй ясно проявеното национално съзнание на грамадното мнозинство от християнското население на Македония не е могло да не се признае като един естествен даден факт и от науката, и от политиката. А това се установява:

1) От общото мнение на чужденци пътешественици из Македония и на учените слависти, че *тя главно се населява от българи;*

2) От турците съжители, които в Македония познават само българи и гърци (последните дето ги има) и от *турската държава* със султанския ферман за учредяване Българската екзархия от 1870 г., със *закона за спорните черкви, гласуван от парламента през 1910 год.*, и с много други държавни актове;

3) От гърците съжители, които признават само *вулгари,* и от гръцката пропаганда, която в Македония не е признавала сърби, но е признавала българи, макар и под името „вулгарофони";

4) От факта, че българският език в обикновения живот се е наложил на всички инородни малцинства, включително турците;

5) От международната конференция в Цариград през 1876 год., която, като намира, че Македония е населена главно с българи, включваше я в българската реформена област;

6) От Русия, която със Санстефанския договор от 19 февр. 1878 г. включваше цяла Македония като българска страна в създаденото от нея княжество България.

При тия очевидни доказателства за националния образ на Македония напразни бяха всички усилия на Гърция и Сърбия с насилни средства да го видоизменят, и безплодни останаха всички техни опити да заблуждават европейското обществено мнение по тоя въпрос, за да подкрепят и оправдаят своите политически претенции върху тая българска област. Страдална Македония чезнеше да дочака момента, когато тия две християнски държави ще се вразумят, ще престанат да я терзаят и измъчват, ще разберат своите същински национални граници и в споразумение с Българското царство всички задружно да осъществят своето национално обединение.

Ето защо македонското население с възторг посрещна съюза на балканските държави и задружната война срещу турското господство на Балканите. Виждайки в тая война с пълна увереност осъществяването на лелеяната от него надежда за освобождение от турско робство и национално обединение, то с ентусиазъм се впусна в последната кървава борба с вековния враг. Македония даде на съюзниците многохилядни калени борци: част от тях сформираха опълчението, което извърши дивни подвизи в тракийските равнини и на крайбрежието на Мраморно море, а друга част в многобройни чети се би геройски с врага по македонските височини рамо до рамо с гръцката и сръбската и българската войски. Цялото българско население в Македония улесняваше тяхната задача.

В тая война България по своето географско положение трябваше да отправи своите главни сили в Тракия, дето беше съсредоточена главната сила на неприятеля, постоянно увеличавана от азиатските пълчища. Българските герои съкрушиха и поразиха врага из тракийските долини и достигнаха Чаталджа и Галипол. Съюзнишките сръбски и гръцки войски трябваше да разбият изолирания и слаб неприятел в Стара Сърбия, Епир и част от Македония.

Навред българското население в Македония посрещна радушно гръцките и сръбските войски и им показа широко гостоприемство, като им отвори домовете си, като ги нахрани и напои. *Наистина то очакваше да види като освободители своите синове и братя, своята сънародна българска армия, ала тая липса не попречи на изблика на неговата радост,* защото то знаеше, че свободата му се изкупува с българска кръв при Лозенград, Одрин, Люле-Бургаз, Чаталджа и Булаир, защото то разбираше, че съюзнишките войски в Македония изпълняват от своя страна задълженията си спрямо Съюза.

Войната се свърши с блестящ успех, но — уви! — и радостта на македонското население бе мимолетна.

Военните и граждански власти в завзетите от гърци и сърби места в Македония твърде скоро взеха враждебно поведение спрямо населението. Съзнавайки, че се намират в чужда страна и забравяйки своите съюзнишки задължения, те незабавно се заловиха с всички осъдителни средства да осъществят сега своите стари мечти: да принудят един народ да се отрече от своето име, от своето съзнание, от своята духовна същност. Религиозните

представители на българите в тия места — митрополити, архимандрити и свещеници — техните учители и обществени дейци, войводите и всичките борци за свободата на тая злочеста страна — са предмет на ругатни, на жестоко преследване, на арести, на побоища и убийства и на безследни изчезвания. Българската черква, българското училище, българското име се преследват навсякъде и в лицето на всеки българин. Тия нечути насилия върху съвестта на българина се придружават и с едно явно и систематично ограбване на имота му и изнасилване на семейната му чест. Изложено на такива жестоки преследвания и ограбвания, населението с пълно право счита своите „освободители“ за врагове и по-жестоки от турците притеснители. То чакаше след войната да се наслаждава на свобода и на правов ред, а дочака по-тежка тирания и по-големи произволи.

От това печално положение на работите, тъй ясно изложено и фактически аргументирано в чуждия печат и от чужденци, безпристрастни наблюдатели, изпъква пак тая гола истина: *гърци и сърби сами идат да покажат, че Македония е чужда за тях страна.*

Поведението на съюзниците на България и *особено това на сърбите буди у нас дълбоко възмущение и навява ни тъжната мисъл, че се замислюва покушение върху нашето народно тяло, присвояване на наша родна земя.*

Насъщна нужда имат балканските народи от траен мир след толкова ожесточени борби, въстания и войни през миналото столетие. Мир на Балканите иска и европейската дипломация, защото от размирията се увреждат културно-економическите интереси на великите държави и защото искрата на балканското размирие заплашва да подпали огъня в цяла Европа. И балканската война се предприе в името на освобождението на българи, сърби и гърци от турското робство, та, като прибере всяка балканска държава своите сънародници в естествените си граници, да престанат смутовете на Балканския полуостров, и народите да се предадат изключително на своето културно развитие. Поведението обаче на гръцките и сръбските власти и техните замисли да се установят трайно в завзетите македонски места правят *мира на Балканите абсолютно невъзможен.*

Българското македонско население, което със самоотвержната си борба за запазване националното си име и за постигане политическия си идеал, е доказало, че не е инертна маса, чрез сдружените свои представители от цяла Македония високо заявява:

1) Че то не признава никакви спорни места в границите на Македония, защото тя отдавна е определила и с кръвта на своите синове е обрисувала националната си физиономия;

2) Че то счита за свое сърце именно тия части от Македония, които по горчива ирония на съдбата бидоха завзети от инородните съюзни войски;

3) Че, установено и кристализувано в своя национален дух, то с възмущение отблъсква да бъде третирана част от него като разменна монета в политически комбинации за задоволяване чужди и с нищо неоправдани притежания.

Пред вид на това македонското население твърдо вярва и се надява:

1) Че България, която извиква към задружна война срещу турците Сърбия и Гърция и със своята мощ даде възможност на техните армии да запишат и победи в новата си история, че България, която главно изнесе на плещите си войната, удиви света с героичните подвизи на армията си и даде най-тежки жертви — *не ще допусне никакви ампутация върху народния орга-*

низъм и от гледище на своя интерес и от гледище на толкоз желания мир в бъдеще между балканските държави и

2) Че другите заинтересовани фактори на Балканите не ще съдействуват за създаване изкуствени политически граници между балканските държави — граници, които би дали повод за бъдни смутове и размирици.

София, 15 май 1913 год.

За македонските братства:

Следват подписи, по 3 за всяко братство, а *именно*:
Скопско, Кумановско, Тетовско,
Кичевско, Паланечко, Кратовско,
Дебърско, Демир-Хисарско, Охридско,
Стружко, Ресенко, Битолско,
Крушовско, Прилепско, Велешко,
Костурско, Леринско, Емборско,
Тиквешко, Воденско, Солунско,
Енидже-Вардарско, Серско, Кукушко,
Разложко, Щипско, Неврокопско,
Кочанско.

Centre de Recherches et de documentation Balkaique, Roma (Italia), Cassella Postale 5030; оригиналът е на български.

136

Ротният командир в с. Тарлис, Серско, докладва, че в с. Ловча се свещенодействува на български език

29. X. 1913 г.

Имам чест да доложа, че началникът на Ловчанския военен пост ми донася, че в Ловча свещенодействията се извършват на български по нямане на свещеник, който да знае гръцки език, и по нямане на гръцки черковни книги и че той [началникът] е забранил извършването на свещенодействията по български.

На началника на военния пост препоръчах да позволи продължаването религиозните длъжности на жителите, както е било досега, до нова заповед.

Вследствие на това моля да подействувате по тая работа да се направи потребното за уреждане на тоя въпрос.

Йордан поп Георгиев, Ст. Н. Шишков. Българите в Серското поле. II изд., Пловдив, 1918, с. 41; оригиналът е на гръцки.

137

Донесение до гръцкия митрополит в Сяр, че свещеникът в с. Ляхово продължава да служи на български

26. XI. 1913 г.

Аз съм здрав, което желая също и на Вас. В денят, в който си заминавах от Сингел, тръгнах твърде рано и не можах да Ви кажа сбогом, затова, като съм уверен във Вашата благост, няма да бъда претълкуван. Свещеникът в Ляхово се вижда, че се подиграва с религията, без да зачита нищо свето и божествено. Тъй, когато Ваше преосвещенство заповядахте да служи на гръцки, той продължава да служи на български, преструва се на болен, когато в същност е здрав.

Това, което Ви писах, писах Ви от приятелство, понеже се случи да имам честта да се запознаем. Тоя свещеник трябва да се замести, защото е чист българин, и трябва да почувствува тежката Ви ръка.

Йордан поп Георгиев, Ст. Н. Шишков. Българите в Серското поле. II изд., Пловдив, 1918, с. 42; оригиналът е на гръцки.

138

Из дописка до в. „Радничке новине" за бунта на младежите-новобранци от Македония, които отказали да положат войнишката клетва в Крагуевац, Сърбия

10. IV. 1914 г.

Построени пред казармите, новобранците бяха печални и мрачни. Те слушаха патриотичната реч на свещеника неми и с наведени очи... Изведнаж се разнесе вик: „Не искаме да се кълнем!" Цялата дружина като един човек отказа да положи клетва... Две отделения от 1—3 полк обградиха с ножове на пушките своите „новоосвободени братя"... (В. Радничке новине от 17. IV. 1914 г.)

Тук поместваме спомена на участника в това събитие Константин Гр. Ангелов от град Св. Николе, съхраняван в ЦВИА — Велико Търново.

„България загуби Балканската война, която води за освобождението на Македония, *обаче не загуби сърцата на своите сънародници*. Неправдата, която се извърши спрямо България и спрямо Македония, създаде голямо огорчение в сърцата на всеки българин и се породи едно съзаклятничество за отмъщение, което се предаваше само с поглед от един на друг.

Започна ново робство под сърбите и гърците, по-страшно от турското, но също така започна и нова, още по-упорита съпротива от македонските българи.

Дойде ред и да се събере първият набор—войници от Македония. Съставени бяха и наборните списъци.

През м. март 1914 г. бе свикан първият набор от македонски младежи в съответните полкови военни окръжия, откъдето ги отправяха в различни градове, в старите предели на Сърбия.

Щипското полково окръжие отправи рекрути за гр. Крагуевац. Това не бе така случайно, а твърде добре обмислено: Щип, крепостта на българския национален дух, съответствуваше на Крагуевац-Шумадия — крепост на сръбския национален дух. Сърбите са смятали, че ще могат да претопят съзнанието на македонските младежи в шумадийския казан и от тая маса да изкарат чиста проба сърби. Близкото бъдеще обаче им показа, че *„не се гаси туй, що не гасне!"*.

На 23 март 1914 г. потеглихме от Щип за Велес. На другия ден с влака пристигнахме в гр. Крагуевац. От гарата ни разквартируваха по кафаните (пивниците), понеже казармите не са били готови — вероятно в ремонт. Така престояхме два дни. През това време, кой какъвто „мурафет" имаше от нашенците, проявяваше го: да свири, да пее, да играе и пр. — присъщи на новобранците прояви, да убиват скуката.

След два дни ни призоваха в казармите. Крагуевац по онова време имаше четири казарми, три от които нови, големи, модерни сгради и една стара, още от турско време — с дълги стрехи. Две от новите казарми се намираха от лявата страна на р. Лепеница, а старата казарма и новата инжинерна казарма — отдясно. На другия ден след влизането в казармите ни раздадоха ново формено войнишко облекло и ни разпределиха на части. От всички новобранци в Крагуевац — около 1200 души, сформираха един полк, наречен *23-и Брегалнишки пук (полк)*. Числящите се в него младежи бяха предимно, в голямото си болшинство от Щип и околията, Св. Николе-Овчеполията, Велес и околията и незначително от Дойран, Гевгели и др. Образуваните четири дружини—батальона, както сърбите ги наричаха — от същия полк, бяха настанени в една от четирите казарми. Възглавяващите войската, в частност нашия полк, дружина, рота и взвод началници, бяха следните:

Министър на войната генерал Терзич.

Комендант на пука (командир на полка и началник на гарнизона) подполков. Данило Калафатович — завършил Италианска генерал-щабна академия

Комендант батальона (командир на II дружина) майор Божидар Загорич.

Командир чете (ротен командир) капитан I класа Душан Панич.

Командир вода (взводен командир на I рота) подпоручик Тихомир Добричанац.

Командир вода (взводен командир на II рота) подпоручик Арангел Стефанович.

Наредник (ротен федфебел) Сретен Пенезич.

Отдельонен (десетник) — каплар Стоядин Милосавлевич.

Веднага ни раздадоха войнишката клетва, откопирана на циклостил, със задача да я научим, да я произнасяме наизуст в деня на полагането ѝ.

На втория ден след обличането на форменото облекло ни водиха на театър (импровизиран) — сюжет от техни юнашки времена, под строй през главната улица на града. Видимо гражданството бе изненадано от хубавия войнишки строй, удрянето на крак, пеейки български войнишки песни: „Тих бял Дунав. . .", „Жив е той, жив е. . ." и пр. За тях бе сензация да видят първите дни да тръгне войска в крак.

В словесните часове имахме за предмет заучаването на войнишката клетва от войниците, тъй като трябвало всеки войник да я знае. При изпитването обаче никой не казваше, че я е научил, защото и нямаше желание да я научи, а камо ли да я произнесе. Това обстоятелство ги дразнеше-нервираше, но ние се оправдавахме, че не разбираме сръбски.

10 април с. г. (1914) се обяви за ден на полагане на войнишката клетва на първите рекрути от „Южна Сърбия" (както възприеха сърбите да наричат Македония).

На същия ден — 10 април 1914 г. — неделя, който бе ясен, слънчев, след църковен отпуск, на плаца на I и II батальон (от лявата страна на р. Лепеница) бе строена войската в каре, а в средата ѝ бе издигнат аналой, при който бяха наредени духовенството, военните чинове — всички в парадно облекло (тогава от майор нагоре носеха еполети), висши административни чиновници, чуждестранни представители от Белград — поканени за случая и цялото гражданство.

Командува се мирно! Военната музика изсвири националния химн „Боже правде. . ." и след него химна „Кол славен. . .". Съгласно възприетия ред в сръбската войска войниците трябваше да вдигнат дясната ръка, със стъкмени трите пръста за кръст и гласно да произнасят след архимандрита (арх. наместник) войнишката клетва дума *по дума*: *„Я (казва се името и презимето) Заклиньем се Богом Всемогуким, да кю верно служити кралю Петру първом. . ."*

Настъпи решителният момент! За миг въздухът бе процепен от оглушително ура-а-а! Не приемаме! Не сме сърби! и пр. и пр. Войнишкият строй при команда „мирно" се наруши, разстрои се, разбърка се. Настъпи неописуем хаос. Всички присъствуващи бяха слисани и изненадани. Офицерите разярени, с извадени саби, размахваха, биеха, обаче без резултат — безредието още повече се разрастваше. Гражданството: мъже, жени, деца, бе изпаднало в паника, озъртайки се назад и бягайки, препъваха се едни от други, падаха, ставаха, трупаха се на грамади и ужасени издаваха отчаяни писъци: „Яо куку мене" и пр., познати техни възгласи при изразяване ужас—страх—отчаяние.

Картина на истински бунт, обаче рядка по своята особеност, защото беше на официално място, пред официални лица, пред чужди представители и пред цялото гражданство, при тържествена обстановка и посред слънчев ден.

За късо време гражданството избяга по домовете си, изпребито и ублъскано — едни от други помежду си, от ужаса, който бе го обзел „очите на страха са големи". На „полесражението" останаха бунтуващите се новобранци, една сръбска въоръжена рота (за отбелязване е, че новобранците бяхме без всякакво оръжие), офицерите и официалните лица.

Новобранците, преследвани от сръбската въоръжена чета (рота — б. м. В. Б.) и от офицерите с извадени шашки, бяхме пръснати по целия плац в безредие — те биеха и връхлитаха върху нас, а ние с празни ръце, предпазвайки се от ударите, разширявахме кръга.

Хаосът би продължил, ако не бе последвала заповед от командира на полка, да се приберат офицерите при аналоя и да се оттегли въоръжената сръбска рота. След оттеглянето на последните, изглежда за получаване на инструкции, вълнението се уталожи — всеки бе застанал кой където се намираше.

Отново се явиха офицерите при нас, той път, макар вбесени от яд, обаче не посягаха да бият, за да не се получи още по-голямо усложнение. Започнаха да събират войниците си и отново да ги строяват. Изключение правеше командирът на II дружина — майор Божидар Загорчич, грамаден на ръст, нанасяше удари на всеки от войниците от неговата дружина, като задаваше въпроса: „Приемаш ли?" и като получеше отрицателен отговор — „Не приемам!", замахваше с всичка си сила — удар, който можеше да причини смърт. Такъв отрицателен отговор той получи от 18 смелчаци, които веднага ги отделиха и закараха в гарнизонния затвор.

Целта се постигна. Това, което трябваше да се покаже пред сърбите и пред чуждите представители — че ние не сме сърби, както те ни представяха пред външния свят и че не искаме да се кълнем за вярност на сръбската държава, го манифестирахме в случая пред самите тях.

Строиха ни отново и застанаха пред нас. Помъчиха се отново да дадат официален характер на „тържеството". Музиката отново свири националния химн и „Кол славен". Архимандритът от аналоя произнасяше клетвата, обаче сам — ние всички мълчахме. Същият произнесе слово, в което изтъкна съжалението си, че сме попаднали под „бугарска пропаганда", че сме заблудени, че сме били прави сърби и още други понятни техни „доводи".

След свършване на церемонията, прибраха ни в казармите. Тук почна истински терор. Офицерите от цялата дружина нахлуха във войнишките помещения да бият с камшици, с юмруци и да крещят с цел да открият инициаторите на бунта. До вечерта само с това се занимаваха: биеха, заплашваха, разпитваха всеки войник поотделно. Те се вбесиха, че всички войници даваха един и същ отговор: „Аз не съм викал — и другарите ми около мен мълчаха, не знаехме какво става!" Някои от офицерите още повече се нервираха от тези еднакви отговори, като казваха: „Како майку му, била е ларма до бога, а сад кажете да сте кютали, онде ко се е бунио? Йел ми?"

Големите усилия на сръбските офицери не ги доведоха до желания от тях резултат — никой никого не издаде. Това събитие беше най-големият изпит за македонските младежи, на който показаха своята зрелост и издържливост при отстояване на националната си чест.

Заредиха се дни на строг режим и лоши отношения; грубости, подигравки, иронизиране и пр., с които отношения пък доказваха, че са чужди за нас, както и самите ние ги чувствуваме чужди. Това още повече ни правеше да бъдем горди и смели — самочувствието ни беше още по-високо.

Обучението на войниците ставаше на около 1 км над казармите в местността, наречена Становлянско поле. Всеки ден там бивaха докарвани от затвора ония 18 души — смелчаци, които бяха се набили в очите на дружинния командир на II дружина Божидар Загорчич, за да посочат инициаторите на бунта. Обучението ставаше по десетично. Командваше се мирно! Капитанът, който водеше затворниците — наречен гарнизонер, посочваше с пръст поотделно стоящите мирно войници и запитваше: „Йели овай беше?" Отговорът на докараните затворници беше: „Не е!" Така по същия ред минаваха при всички, но резултат се получаваше само „Не е!" Тоя тормоз се прилагаше всеки ден в продължение до обявяване войната с Австро-унгарската империя през м. юли 1914 г. (Първата европейска война). Тия нещастници (18 души) бивaха подлагани на страшни мъчения в затвора. Поставяни в килии, над главите им поставяли да капе вода и други мъчения, каквито адският им гений е можал да измисли, но *предателство никой не извърши*.

Доколко бяха ни стреснали провежданите издевателства, се вижда от това, че вечер на проверка продължавахме да отговаряме с българското „аз", вместо на сръбски „я". Сърбите (началниците) изпадаха в гняв, но ние продължавахме същото. При излизане от казармите в строй на учение, към Становлянско поле из града, пеехме винаги български войнишки песни, обезателно и „Жив е той, жив е" и „Тих бял Дунав. . .". Децата от улиците и балконите викаха родителите си да чуят „Бугарчичи како певаю".

В казармите въведоха да ни предават закон божи от църковни свещенослужители, види се, искаха да ни повлияят чрез църквата.

Най-после тури край на тия зпитания обявяването на Първата световна война.

Нашият полк бе разформирован. Пушките ни бяха иззети, опаковани в оригиналните им каси и изпратени някъде с влака. Нас, войниците, ни изпратиха, подружинно, *карани като пленници от сръбски въоръжени войски*, в следните градове: нашата II дружина (батальон) в гр. Крушевац да се влее в 12-и пук (полк) „Цара Лазара", останалите три дружини ги закараха в градовете: Зайчар, Ниш и Вальево.

С пристигането си в Крушовац ни закараха в казармата. Пред нея имаше новомобилизирани запасни сръбски войници. Строиха тях, строиха и нас. От нашия строй изкарваха по двама и ги смесваха между всеки десет души сърби. И така ние си загубихме нашите другари, попаднахме в различни части. Сърбите нямаха доверие да ни оставят самостоятелно. След като ни размесиха, тогава и на нас раздадоха пушки и патрони в патрондашите за пръв път (докато бяхме в Крагуевац, не ни даваха патрони в патрондашите. При обучение за стрелба ни даваха капларите по един патрон от ръка и след изстрелването му връщаха гилзата, за да получим втори).

От Крушевац потеглихме за фронта — по направление за Шабац. Оттам започна нова страница, с нови по-големи изпитания, която представлява предмет на ново разглеждане.

Войната откъсна общественото внимание от събитието в Крагуевац, потули го временно, обаче то си остана исторически факт.

Новобранците от Св. Николе, участвували в бунта, са: Стоян Манев, Стойко Алексиев Вабушчиски, Христифор Веселинов, Владе Баба-Достин, Йордан Йосифов, Илия Ордев, Тасе Панев, Ване Бойковски, Гьоше Чакъров, Пане Хр. Неманички, Тоде Сарчиевски и Константин Гр. Ангелов (пишещия тия редове).

От гореизброените новобранци Илия Ордев почина в гр. Крагуевац, Стоян Манев — весел и жизнерадостен младеж, и Христофор Веселинов — изчезнаха безследно."

(подпис)
Конст. Гр. Ангелов

ЦВИА — Велико Търново, фонд 42 , оп. I, дело 284, л. 1—6; машинопис; оригинал — на български език.

139

Искане от полицията на Горни Порой до полицейското подуправление в Демир Хисар да се забрани на българите-свещеници в Горни Порой да свещенодействуват

18. XII. 1914 г.

Имам чест да съобщя, че тук се намират свещениците поп Стоян и поп Агнис, доскоро схизматици, а сега православни. От поменатите първият е прехвърлил в България всичките си чада и сродници, а вторият — цялото си семейство заедно със съпругата си и много от роднините си. Понеже им се позволи да свещенодействуват от гръцките власти, моля да благоволите и подействувате, за да им се забрани това; защото поради занятието си те влизат свободно в подозрителните къщи и няма никакво съмнение след гореизложеното, че те работят противонародно и със свещеното си облекло много влияят над катихизираните от тях. Също достойно за внимание е и това, че тукашните българогласни никога не са повикали в домовете си гръцки свещеници за извършване на черковни треби, но винаги поменатите свещеници, които, както споменавам, през турското владичество са били българи.

Йордан поп Георгиев, Ст. Н. Шишков. Българите в Серското поле. II изд., Пловдив, 1918, с. 45—46; оригиналът е на гръцки.

140

Откъс от книгата „Карнегиевата анкета", в която се изтъква, че населението на Македония участвува активно в освободителните борби на българския народ и че в периода след Берлинския конгрес сред македонските българи се развива широко революционно движение

1915 г.

Известна е ролята на Русия в освобождението на България. Но малцина знаят, че освобождението в 1878 г. е било предшествувано от вътрешно народно движение. Ние вече споменахме за това, като говорихме за мирната борба на Екзархията против фанариотите. Но в същото време почна и революционно движение, имащо за цел освобождението на България. И тук, както в Сърбия и Гърция в началото на XIX в., балканските войводи, полу-разбойници, полу-революционери, наречени „хайдути", подпомогнаха това движение. Обаче главните водители, „апостолите" на движението, бяха революционери в модерна смисъл на думата, „интелигентни", получили понякога образованието си в университетите и училищата в чужбина. „Апостолите" се обявиха против старите черковни приеми за борба, усвоени от чорбаджиите, богаташи из средата на българската колония в Цариград. Народът беше на страната на апостолите и ерата на въстанията започна; турските зверства ги последваха, разкрити на цивилизования свят от Гладстон. Македонските българи ведно с българите от същинска България взеха участие в движението. След руско-турската война твърде естествено бе идеята за „целокупна България", чиито граници бяха начертани в Сан-Стефанския договор и обхващаха всичкото българско население в турско. Сръбските националистични претенции бяха задушени от самите сърби, които като г-на Верковича признаваха за български по силата на традицията всички земи, влизащи в границата на бъдеща България, както граф Игнатиев си я представляваше.[1] Знае се за съдбата на Сан-Стефанския договор. Българското княжество беше разделено, а Македония остана в турски ръце. Оттам си водят началото всички по-сетнешни борби. „Целокупна България" стана цел и идеал на българската национална политика. Турция в отговор на това фаворизираше меншествата; последва вътрешна борба, служейки си със средства, за които последната война ни е дала страхотни примери. От тогава сигурността в Македония липсува. Всяка от неприятелските народности: българи, гърци, сърби — даде свои герои и жертви, войводи и четници в народната партизанска война; всяка от тях имаше дълг списък на свои мъченици. През 1904 г. според сините английски книги числото на политическите убийства в Македония достигна средно число 100 души месечно. Естествено българите като най-силни имаха най-многобройни чети; тяхната борческа организация имаше най-много връзки с местното население. Правителството на Княжество Българи във времето на Стефан Стамболова (към 1895 г.) покровителствуваше зачатките на македонското движение; но винаги съществуваше различие във възгледите на официална България, която си служеше с тая агитация като оръдие на своята външна политика и тия на същинските революционери, в болшинството си млади хора, предадени на независимостта и изповядващи известен космополитически идеализъм.

Карнегиевата анкета по войната през 1912 и 1913 г. (Авторизиран превод от френското издание), С., 1915, с. 212—215.

[1] Трябва да прибавим, че етнографическите граници на България, ведно и Македония са означени преди С.-Стефанския договор в протоколите на Цариградската конференция в 1876 г. (вж. разискванията от 11—23 декември). Известно е, че предварителният договор, сключен между Русия и Турция, биде съществено изменен и поправен на Берлинския конгрес, който раздели етнографическа България на три части. 1. Княжество България; 2. васална област Източна Румелия; 3. турска провинция Македония. (Вж. приложения френски текст на откъса с етнографските граници на България според Цариградската конференция от 1876—1877 г.)

141

Поп Петър пише до Мелнишкия гръцки митрополит, че капитанът в с. Крушево бил немилостиво поп Теодор, защото чел по български

16. VI. 1915 г.

. . . . .

На 14 същия месец бях в Кичево и като се връщах вечерта в селото Крушево, научих се, че капитанът на тукашната рота арестувал българския

свещеник поп Теодора и го бил твърде много. Вчера го посетих, за да се науча за случката, и той ми каза следното:

Същата неделя заранта рано свещеник Теодор бил поканен от една жена, негова сродница, да й чете параклис след отпуск на черква. Отишъл в черквата „Св. Богородица" горе на гробищата и чел параклис на тая жена, но вътре в черквата имало и други много жени. Поп Йоаким се научил за параклиса, че е бил извършен от свещеника Теодор, обажда го на капитана, че уж български бил чел параклиса. Веднага капитанът праща войници, докарва свещеника в писалището си и го бил безмилостно; после повиква жените, които били в черквата, когато е бил четен параклисът, и изследва всичките тия жени, дали параклисът е бил четен на български или на гръцки. Всичките жени изповядали, че параклисът е бил четен на гръцки, а не на български. След като се научил г-н капитанът, че всичко това е било интриги и омраза, държал свещеника затворен три часа и после го пуснал.

Това съобщавам на Ваше Преосвещенство и оставам с дълбоко уважение свещеник на Ваше Преосвещенство.

Йордан поп Георгиев, Ст. Н. Шишков. Българите в Серското поле. II изд., Пловдив, 1918, с. 46; оригиналът е на гръцки.

142

Из спомените на д-р Христо Татарчев за създаването и за целите на Вътрешната македоно-одринска революционна организация

1917 г.

След като се завърнах от обиколката си, не се мина много — къде средата на август —дохожда при мене в кабинета ми Дамян Груев, току-що бе дошел през лятото в Солун като заместник на Никола Наумов, сетнешния редактор на в. „Право", в книжарницата на Семерджиев за коректор. Дотогава не познавах Груева. Той беше дошъл при мене за медицинска помощ — имаше екзема около лявото ухо. При тоя случай заговорихме върху моята клиентела, какви болни дохождат при мене и минахме към екзархийските работи, сетне върху общите работи. Оказа се, че има много допирни точки в нашите възгледи. След една седмица Груев пак под претекст на своята екзема, която беше вече на оздравяване, дохожда при мене. Пак се заговори за обществени работи. Аз бях категоричен, а той, напротив, нарочно въздържан; виждаше се, че таи нещо, което се схващаше от думите му, но нямаше смелост да го каже открито. Трябва да забележа, че още при първата си среща с него забележих неговата особено хитра усмивка, с която ме запитваше имам ли много работа или не. Изобщо тая негова особена тактика, хитро-лукаво отдалеч да пристъпя към целта си дори и когато нямаше нужда за това, както в случая с мене, ми направи дори недобро впечатление и сякаш ме охлади даже към него. При втората среща аз му заявих, че моето решение да дойда в Македония, когато няма нито един още лекар българин, говори достатъчно за моите идеи. Груев, пак усмихнат, но очевидно доволен от мене, се прости, като ми стисна ръката

и ме попита кога пак да се видим. Не след дълго изново Груев ме посети и този път вече по-прямо заговори за дейността, която ни предстои като на българи, за да се подобри политическото състояние на народа ни. Стана дума вече да се привлекат и други другари, като се сондират по тоя въпроси. Груев се натовари да стори това. На 23 октомврий 1893 г. стана първата среща на тоя по-широк кръг хора в стаята на книжарина Иван Хаджи Николов в ул. Челебибакал. Присъствувахме аз, Груев, Поп Арсов, Хаджи Николов, Андон Димитров (учител в гимназията по турски език, чини ми се род. от с. Айватово), Христо Бостанджиев (от Гумендже, тогава учител в първоначалното училище, сетне секретар в митрополията; той загина заедно с архимандрита Евлогия в 1913 г., хвърлен от гърците в морето). Само тези шестима се бяхме събрали. Тук вече се размениха мисли върху бъдещата политическа работа, като всеки един от нас ще се старае да влияе върху други лица и да ги привлича за същата цел, да се подготви една организирана обществена дейност. Групата се конституира на тези начала като дружество без писмен протокол и без да се изберат ръководители, сир. председател и пр.

В тая среща не се установи никаква формалност — клетва или подобно нещо, за да се смятат членовете лично обвързани да действуват за делото. Разделихме се обаче с увереност, че ни предстои сериозна и тежка задача. Задължихме се взаимно да действуваме пред наши познати и всеки един от нас гледаше при сгоден момент да използува пребиванието на учители, еснафи, свещеници и търговци в Солун, дошли от провинцията, и да агитира пред тях за идеята. Така се мина до края на 1893 г. В началото на 1894 г. през празниците пак казаните шестима души се събрахме преди Богоявление в стаята на Андон Димитров (срещу къщата сега на братя Дамянови, бившия български пансион), за да турим вече началото на една революционна организация. Разисква се дълго за целта на тая организация и по-сетне се спряхме върху автономията на Македония с предимството на българския елемент. Не можехме да възприемем гледището „прямо присъединение на Македония с България"; защото виждахме че туй ще срещне големи мъчнотии поради противодействието на Великите сили и аспирациите на съседните малки държави и на Турция. Минаваше ни през ума, че една автономна Македония сетне би могла по-лесно да се съедини с България, а в краен случай, ако това не се постигне, че ще може да послужи за обединително звено на една федерация на балканските народи. Одринско, доколкото си припомням, първоначално не влизаше в нашата програма и мисля, че по-сетне се замисли да се включи и тая област към автономна Македония. Като се установихме върху целта на нашата организация, в същата среща се заловихме да изработим устава на организацията. Имахме на ръка един том на „Записките" на Захари Стоянов и от тях взехме за образец устава на „Българския революционен комитет". Натоварихме Поп Арсова въз основа на тоя устав да изработи проект за нашия устав. В същото заседание надълго се разисква, какво да бъде названието на революционната организация и на комитета. Тоя въпрос ни отне доста време и най-сетне, доколкото помня, усвоихме да се наричат: „Македонска революционна организация", а комитетът — „Централен македонски революционен комитет", а съкратен „Ц. М. Р. К.". В други срещи уставът окончателно се прие все от същия състав на шестимата. Тогава вече се конституира съгласно с приетия устав първият Централен

комитет, като избраха мене за председател, а Дамяна Груева за секретар и касиер. След това вече се почна практическото организуване на революцията, което тръгна много бърже.

Материали за историята на македонското освободително движение, кн. IX, Първият централен комитет на ВМРО. Спомени на д-р Хр. Татарчев, С., 1928, с. 100—103; оригиналът е на български.

143

Протест на македонските българи против мнението на Холандско-скандинавския комитет, организирал международната социалистическа конференция в Стокхолм, по балканските въпроси

27. XII. 1917 г.

Господине председателю,

Манифестът, с който Холандско-скандинавския комитет предлага на света своята формула за постигане мир, засяга дълбоко съдбата на българите в Македония. Подписаните от името на последните считат за свой повелителен дълг да издигнат своя глас на протест срещу едно предложение за разширение на нашия въпрос колкото неестествено, толкова и нецелесъобразно.

Една от основите на казания манифест е възприетата от Руската революция формула: мир без анексии, но с право на народите за самоопределение. Обаче за голямо наше съжаление и очудване същият комитет предлага едно решение на балканските спорове, което е съвсем противно на поставената вече основа. Така той предлага: да се възстанови Сърбия, обединена с Черна гора, и да й се даде цяла Западна Македония с Вардара, който да й служи за съобщение с Бяло море, а на България да се оставят земите източно от Вардар.

Вековните страдания в далечното и близко минало на нашата страна, нейното настояще и нуждата от създаване условия за траен мир — всичко това издига високо глас на протест срещу едно решение, което крие в себе си нови изпитания и жертви за нашия народ. Македонската земя е била, е и трябва да остане в народностно и политическо отношение неразделна от останалите български земи. На това й дава право нейното минало като люлка на българската просвета в старо време и в ново време и нейните епични борби за създаване и поддържане яка българска държава, в границите на която да влизат всички земи, населени с българи.

В старо време Македония даде на българския народ и на целия славянски свят славяно-българската азбука и първите книги, чрез които тоя език стана църковен и книжовен за целия български народ. Най-западният град на Македония — Охрид — е първото българско просветително огнище благодарение бляскавата дейност на Св. Климента Охридски (+916 год.); освен това Охрид е столица на старите български царе и седалище на българския патриарх.

В ново време пак от Македония почна възраждането на българския народ: оттука излезе първата искра за пробуждането на българите — Българската история на Паисий (1762 г.); тука се написаха първите български книги на чисто народен български език от Хаджи Йоаким Кърчовски от гр. Кичево (1816 г.) и Кирил Пейчинович (Тетовец (1817 г.).

Тука е отворена първата българска печатница в 1838 год. от архимандрит хаджи Теодосий (от Дойран) — най-напред в с. Ватоша, Тиквешко, а после в Солун; оттука е излязъл първият български педагог Неофит Рилски от Банско и първият сборник с народни песни от Бр. Миладинови от Струга. Македонските българи тоже първи подигнаха църковния въпрос за възстановяване старата независима българска църква, и то именно в Скопие — през 1828 г. Подире тая борба постепенно се разшири и доби повсеместен и всенароден характер, та принуди на отстъпки и гръцката патриаршия, и турското правителство; гръцкият патриарх Григорий VI издаде знаменития проект от 1867 год., според който проект границите на българската църква се поставяха западно от Охридското езеро; от друга страна, турското правителство издаде ферман за създаване на Екзархията в 1872 год. Още в онова време, т. е. преди създаването на Българското княжество, и то въз основа на плебисцит, Скопската и Охридската епархии се сдобиха с български владици.

Борческият дух на българите от Македония се е изразил и в редица рисковани борби от политическо естество, в които те по един блестящ начин със страданията и с кръвта си са запечатали единството си с българското племе от другите части на общото българско отечество. През епохата на двете робувания — под византийско и под турско иго — тукашните българи не по-малко от другите свои братя са оказали пасивно и въоръжено съпротивление на чуждата политическа власт до извоюване свобода и обединение. Така в XI век македонските българи под водителството на цар Самуиловия внук Петър Делян и с център Скопие с оръжие в ръка дигнали въстание, разбили и пропъдили византийските войски и възстановили своя родна власт. През XIX и XX векове революционните движения на македонските българи съставляват една голяма кървава страница в историята на Европа и са добре познати на европейската дипломация и на европейското обществено мнение: в 1878 год. избухва Кресненското въстание, в 1881 и 1882 год. се открива Охридското и Прилепското революционни съзаклятия, а от 1895 год. до избухването на Балканската война Македония е театър на непрекъснати и систематично организирани революционни движения, които създадоха във всяко село в във всеки град безброй самоотвержени херои, каквито са; Делчев от Кукуш, Груев от с. Смилево (Битолско), Борис Сарафов от Неврокоп, Чакаларов от Костурско, Апостол войвода от Енидженско, Иван Карасулски от Гевгелийско, Узунов от Охрид, Сугарев от Битоля, П. Тошев от Прилеп, Развигоров от Щип, поп Юрданов от Велес, Васил Аджаларски от Скопие и хиляди, хиляди борци — мъртви и живи.

Между тия въстанически движения най-голямо място захваща онова от 1903 г., което бе общо за цяла Македония, но което се прояви с найголяма сила в западната част на Македония — в Битолско, Охридско, Ресненско, Леринско, Костурско, Прилепско, Крушевско, Кичевско — тъкмо в ония места, които Холандско-скандинавският комитет обрича на сръбския чужд и затова жесток режим. Дълголетишните и упорити революционни борби, в които Македония даде толкова големи жертви, намериха своята върховна секция в трите последни войни на свободна Бъл-

гария, които имат единствен обект: свободата на Македония и обединението на българското племе. В първите две освободителни войни — Балканската и Междусъюзнишката — участвуваха десетки хиляди доброволци — македонски българи, а в последната — Европейската — от тях са образувани цели доброволчески дивизии.

Революционната борба за свободата на македонските българи продължи и през тригодишното владичество на сърбите в Македония. Като не говорим за редица сражения със сръбските войскови части на Кумановския войвода Кръсто Лазаров, Велешкия войвода Владе Сланков, Ресенския войвода Кръсто Льондев и др. и др., ще споменем за две по-крупни революционни прояви. А именно: през есента на 1913 год., два месеца след Букурещкия договор, в Охрид, Струга, Дебър под войводството на П. Чаулев (родом от Охрид) и М. Матов (родом от Струга) избухна въстанишко движение, което сполучи да прогони сръбските гарнизони и да настани за известно време местна българска революционна власт. В началото на 1915 г. местните големи революционни чети разбиха сръбските войскови отделения в теснината на Демир капия и хвърлиха във въздуха най-големия мост на Вардара. Освен това македонските набори, рекрутирани силом от сръбските военни власти, при пръв удобен случай на групи на групи забягнаха при своите братя в свободна България и веднага влизаха в редовете на българската войска; други пък, какъвто е случаят в Крагуевац, отказаха да дадат клетва в името на сръбския крал и предпочетоха да бъдат застреляни при възгласа им: „Да живее обединена България и царят на българите!"

Благодарение на такива усилия и борби на българския народ неговите права и етнографически граници са признати от международните автори на цяла Европа, от държавноправните актове на Турция, па и от самите наши противници — сърбите.

В реда на тия актове ще споменем:

1. Фермана на турското правителство за създаване Българската екзархия, 1872 год.

2. Цариградската европейска конференция от 1876 год., според която Македония влизаше в българската реформена област.

3. Сан-Стефанския договор в 1878 год., според който цяла Македония влизаше в състава на новата българска държава, и

4. Мюрцщегската програма за реформи в земите, в които избухна голямото въстание от 1903 год.

В реда на признанията от страна на нашите противници — сърбите, ще споменем:

1. Цялата сръбска литература от освобождението на Сърбия до 1970 год., в която литература се говори изрично само за българи в Македония, а не и за сърби;

2. Мълчаливото съгласие, което дадоха сръбският народ и сръбското правителство за създаване на Българската екзархия и на западната българска реформена област според Цариградската европейска конференция, която област обемаше и Македония;

3. Протокола от 1867 год., одобрен от сръбското правителство и от тогавашния български революционен комитет, според който протокол Македония влизаше в проектираната тогава българска държава.

4. Последният мемоар на сръбската социалистическа партия до Холандско-скандинавския комитет, в който мемоар изрично се признава, че ядрото на сръбското племе се намира между Морава и Адриатическо море.

От изложеното дотук очевидно е, че Холандско-скандинавският комитет реже части от живото тяло на българския народ и с това отива в разрез не само с естествените и традиционни идеали и борби на българския народ за свобода и обединение, ами и с безпристрастните държавни актове на официална Европа, официална Турция, па даже и на официална Сърбия; по тоя начин напуща и своите здрави позиции на морална международна организация и влиза в ролята на дипломация, която разделя народите без оглед на правото им за самоопределение.

Но Холандско-скандинавският комитет не се спира и на тая грешка; в желанието си да задоволи Сърбия, предоставя ѝ на разположение и централния нерв на Македония — река Вардар, под форма „за съобщение с Бяло море". А това не се оправдава и не може да се оправдае с никаква наложителна икономическа необходимост, защото и тъй за да удоволетвори икономическите нужди на Сърбия, комитетът ѝ дава изход на Адриатическо море и обединение с Черна гора. Тъкмо този начин за разрешение на сръбския въпрос на Балканите (изход на Адриатическо море) се счита най-естествен и от страна на сръбската социалистическа партия в мемоара ѝ до Холандско-скандинавския комитет, в който мемоар, както видяхме, тъй ясно се изтъква, че „ядрото на сръбския народ е между Морава и Адриатическото море".

Земите по двете страни на Вардара и самият Вардар принадлежат на българското население, което ги обитава и следователно не могат произволно да се дават на тоя — на оня да ги владее политически, даже да би имал нужда. В противен случай реакцията срещу чуждата власт е неминуема и тая реакция е вън от всяко съмнение, щом е дума за земи като нашите, които в близкото минало — през турския и през сръбския режим — тъй дълго време са били огнище на въоръжени въстанишки движения и с това са станали първа причина на последните три освободителни войни от страна на свободна България.

Разумното и действително използуване на Вардарския и на всички други басейни на Балканите е възможно само при едно съществено и основно условие: това е — свободата на всеки народ в неговите естествени етнографски граници и взаимното зачитане естествените права на всекиго. Защищавайки с гърдите си тези начала чрез участието му сега в най-кървавата от войните, каквито светът е виждал, българският народ и днес протяга ръка за мир и съгласие, решен в същото време да продължи да дава жертви за свободата и обединението си, ако те му се наложат от несправедливото желание да се режат части от живото му тяло.

Подписаните, въодушевени от тия идеи, от името на българското население в Македония издигаме високо глас на протест срещу несправедливото, неестественото и нецелесъобразното разрешение на нашия въпрос, което предлага Холандско-скандинавският комитет, и молим последният да земе акт от този протест.

Подписали:

Диме Николов от Скопие, 86-год. старец; учил се е в българското училище в гр. Скопие през 1845 год. при учителя Игнатий от Велес; бил дългогодишен първомайстор на кожухарския еснаф в гр. Скопие, който

е взел най-живо участие в борбата за извоюване на самостоятелна българска църква.

Трайче Чайчаров от Скопие, 76-год. старец; учил се е в българското училище в Скопие през 1853 год.—60 год. при учителите Игнатий от Велес, Хаджи Йордан х. Константинов — Джинот от Велес и учител Стоянче Костов от Враня; от основателите на българското читалище „Развитие" в гр. Скопие през 1873 г. и три години председател на същото.

Петруш Шагманов от Скопие, 66-год. старец; член на Българската черковна община в гр. Скопие през 1873 год., роднина на митрополит Натанаил, известния български деец по черковната борба, писател и пръв български митрополит в гр. Охрид веднага след създаването на Българската екзархия (1872 год.).

Спиро Г. Гайдарджиев от Скопие, 22-годишен член на Скопския местен български революционен комитет; осъждан и лежал по затворите за революционната му дейност — 6 пъти.

Кралйо Х. Марков от Скопие, 78-год. старец, учил се е в българското училище в Скопие през 1848 — 50 год. при учителите: Игнатий от Велес и Стефан Шошолчев от Скопие; бил е дългогодишен член на Българската черковна община и на училищното настоятелство; участник в борбите за извоюване самостоятелна българска църква.

Лазо Велков от с. Дивля, Скопско, дългогодишен български деятел в Скопие; войвода на българската революционна чета в Скопско през време на сръбския режим в Македония (1913 — 15 год.), чиято чета се е сражавала няколко пъти със сръбските войски.

Хаджи Зафир Тасев от гр. Куманово, 71-год. старец; учил се е в българското училище в гр. Куманово през 1860 год. при българския учител Симеон Момчеджиков; дългогодишен деятел по черковно дело в гр. Куманово.

Михаил С. Байловски от гр. Куманово, 77-год. старец; учил се е в българското училище в гр. Куманово през 1856—58 год. при учителя поп Стефан Байловски, дългогодишен деятел по българския църковен въпрос и училищното дело.

Кръсто Лазаров от гр. Куманово, дългогодишен български революционен войвода в Куманово; участник в голямото Битолско въстание през 1903 г.; български революционен деятел с оръжие в ръка и през време на сръбския режим (1913 — 15 год.) като войвода на чета, която има няколко сражения със сръбските войски в Кумановско.

Свещеник Димитър Давидов от Криворечна паланка, 70-год. старец; учил се е в българското училище в Криворечна паланка през 1855 г. при учителя Х. П. Андонов; сам е бил учител в Криворечна паланка през 1864 год.; бил е дългогодишен член на Българската черковна община в същия град и участник в борбата по българския църковен въпрос.

Веселин п. Георгиев (Икономов) от Криворечна паланка, участник в българската революционна борба в Македония; син на свещеника Георги Икономов, който е бил делегат на Скопската епархия в първия български всенароден учредителен събор в Цариград (1872 год.) по създаването на българската самостоятелна църква — Екзархията.

Аргир Манасиев от град Гевгелия, български революционен войвода на въстаническа чета в Гевгелийска околия; участник в голямото македонско въстание (1903 г.)

Дончо Ангелов от Кратово, български революционен околийски войвода на въстаническа чета в Кратовско; участвувал е в много боеве.

Арсо Лазаров от Щип, 70-год. старец; учил се е в българско училище в гр. Щип през 1854 г.; деятел е бил по черковно-училищните работи в Щип; участник в революционното дело в Македония и брат на покойния виден български революционен деятел в Македония — Тодор Лазаров.

Ефрем Чучков от Щип, един от първите ръководители на местната българска революционна организация; дългогодишен войвода в Щипско, Малашевско и Коченско; участник в голямото македонско въстание през 1903 г.

Арсений Костенцев от гр. Щип, 75-годишен старец, български подвижен книжар в Щип и околните градове в 1866 год., български народен учител от 1862 година в разни градове из Македония.

Хаджи Иван Весов от гр. Велес, 74-годишен старец; търговец, известен местен деятел по църковния въпрос за независима българска църква.

Иван Корабаров от гр. Велес, 70-год. старец; деятел в борбата по българския черковен въпрос и по училищното дело в гр. Велес.

Трайко Гочев от гр. Велес, дългогодишен член на управителното тяло на местната революционна организация; бил е заточен в остров Родос за революционната му дейност.

Димко Крепиев от гр. Велес, дългогодишен член и ръководител на българското революционно дело във Велес; внук на покойния виден български деец по църковния въпрос Гйошо Крепиев.

М. К. Цепенков от гр. Прилеп — 88-годишен старец, български книжар в Прилеп през 1862 год., зимал живо участие в борбата по църковния въпрос, известен в българската литература като фолклорист — събирач на български народни песни, приказки, пословици и др. от гр. Прилеп и околията.

Петър Ацев от гр. Прилеп, дългогодишен български революционен войвода в Прилепско, участник като войвода в голямото македонско въстание през 1903 год. и член на българския революционен комитет в Битоля до 1908 год.

К. Н. Небреклиев от гр. Прилеп, 66-год. старец; български народен деятел в църковната борба; възобновител на основаното още през 1868 г. българско читалище „Надежда" в гр. Прилеп и касиер на последното през 1874 година.

А. Хр. Янов от гр. Прилеп, 62-год. старец; един от възобновителите на българското читалище „Надежда" (1874 г.) и секретар на същото още през 1874 год.

Димитър Г. Велянов от Крушово, основател на българския революционен комитет в Крушово в 1894 год.; лежал е по турските затвори за участието му в революционното дело.

Григор Д. Божинов от Крушево, дългогодишен член на ръководителното тяло на местната българска революционна организация; член на временната българска революционна власт в гр. Крушево през голямото македонско въстание в 1903 год., докато градът е бил в ръцете на въстаниците.

Михаил И. Станоев от гр. Крушево, дългогодишен член на българския революционен комитет в Крушево и участник в голямото македонско въстание през 1903 г. като четник.

IV

МАКЕДОНИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ (1918—1941)

1

Статия „Да сме на чисто" относно българското съзнание на серчани

1919 г.

. . . . . Обвиняват ни, че не се чувствуваме достатъчно като българи, злословят, че прикриваме своето национално качество и дори че ни липсва всякакво българско съзнание. Обвиняват, интригуват, клюкарствуват, клеветят, но не открито и с доказателства, а по най-недостойни пътища и с най-долни средства. . .

. . . . . .

И така, що сме ние? Българи ли сме или не сме българи?

На тоя въпрос ще отговорим засега с няколко извадки от публикации и документи, излезли от средата на деятелите от бившата Вътрешна революционна организация, която по право и по дълг се издига и признава като единствената изразителка на въжделенията на Македония и на македонското население.

1. В пълномощието, дадено на нашия представител в Париж, първата точка на нашите искания е редактирана така: „Българското население в Македония заедно и единодушно с нас има най-твърдото желание, дълбоко вярвайки, че такова ще е и желанието на всички останали националности там, щото тази страна да се запази цяла и неделима като автономна и самостоятелна единица на Балканите" и т. н.

Българи ли говорят тук или не?

2. . . . . .

3. . . . . .

. . . . . Изтъквайки тия искания, ние заедно с цялото македонско население чувствуваме и изявяваме, че за балканската проблема няма друго разрешение, ако се желае искрено пълното умиротворяване на Балканите и близкото и сигурно побратимяване на враждуващите членове на балканското семейство. Това го казваме като българи с високо българско съзнание и не крием, както не сме крили това и през време на революционните борби преди войните, че македонският въпрос в неговата цялост не е български въпрос, както не е гръцки и сръбски, и поради това намираме, че нито едно от балканските правителства не може и няма право да изразява интересите и въжделенията на македонското население в неговата цялост.

Скрихме ли от външния свят, че сме българи? И че говорим и изказваме желанието си като българи?

4. . . . . .

Не е ли това език български, говорим от българи и за българи?

Бюлетин на временното представителство на обединената бивша Вътрешна македонска революционна организация,[1] № 1, 1919 г.; оригиналът е на български.

[1] Орган на Временното представителство на бившата ВМРО, което е създадено в навечерието на Парижката конференция (1919) от представители на левицата в македонското освободително движение.

2

Димо Хаджидимов за автономията на Македония като чисто българска идея

1919 г.

Това беше Македония преди около 2 десетилетия. Арена на вътрешни борби и на борби за откъсване от Турция, която все повече и повече се оказваше некадърна да се справи с изискванията на новото време. Специално за борбите срещу турския режим и срещу господството му изобщо трябва да се каже, че българският елемент се показва много по-революционен и по-непримирим от гръцкия, а впоследствие и по-нетърпелив. Това се дължи на неговото особено положение като стопанин и на това, че е населявал места и покрайнини, доста отдалечени от центровете на международната размяна. Така изолиран от трескавия икономически живот на Беломорския край, от големите, станали почти интернационални производителни търговски и консумативни центрове и при сравнително слаби стопански връзки с господствуващата турска олигархия, българският елемент е бил жертва на своеволия и неправди от всевъзможни органи на турското управление, каквито своеволия и неправди са били обективно невъзможни там, дето е кипял търговски живот, дето се е ширела модерна икономическа и стопанска дейност. Тъкмо в противни условия е била поставена гръцката националност, поради което и характерът на гръцките борби за политическо освобождение не можеха да имат нито методите, нито темпа, нито формите, в които се проявиха тия борби от страна на българското население. Нещо повече. Големите икономически преимущества на гръцкия елемент и широките негови връзки с господствуващите фактори и с чужденците в Македония бяха използувани покрай другото и за борбата срещу българския елемент, срещу неговото обособяване и засилване като народ с определени национални стремления и аспирации. Тъй само може да се обясни и историческият факт, че политическите учреждения на гърците в Македония и всички фактори, които действуваха в името на техните крайни национални идеали, не проявяваха нито обикновена, а още по-малко революционна активност в борбата срещу турския режим, както беше това с българския елемент. Тая бавност и постепенност се налагаше обективно колкото поради икономическите привилегии на гърците при турското управление, толкова и поради нуждата да се спъват и превъзмогват пораждащите се тенденции за обособяване у българското население. Оттук, нека забележим това мимоходом, и оная нелепа мисъл на наши повърхностни общественици и политици, че за мерило на националната принадлежност на Македония може да служи само активно проявената революционна енергия и борческа народна мощ.

Истината е, че измежду подвластните националности в Македония най-голяма роля и най-решаващо влияние упражняваха всяка в своята сфера и със свой метод българската и гръцката. Тяхното взаимно съперничество за надмощие и отделните им борби срещу турското владичество по легални, нелегални и смесени пътища изпълват най-същественото съдържание на така наречения македонски въпрос и съставляват определящите елементи на македонската проблема.

Тия две националности, както казахме, доколкото тежненията им се изразяваха чрез техните духовни и политически представителства вътре в самата Македония, дадоха отначало на политическата си борба една форма, която трябваше да лъкатуши ловко и внимателно, за да избегне подозренията на царствуващия режим, от една страна, и да не внася дисонанс в традициите на европейската дипломация, традиции, наложени ней от противоречията и съперничествата в нейната собствена среда. По-широки свободи, по-малко ограничено самоуправление, едно отслабване на централната власт, чужди гаранции, външен контрол и пр. пр. все в духа на чл. 23 от Берлинския договор, бяха видимите лозунги на двата народа: единият — българският — действуващ по-смело, по-самоуверено и по-самоотвержено, а другият — гръцкият, с всичката възможна предпазливост и такт, налагани от особеното негово положение спрямо турския режим и спрямо големия свой съперник в лицето на българската националност. Крайните цели обаче и на двата народа, а по право на техните политически представителства, бяха откъсване от Турция и присъединяване към едноименните държави.

. . . . .

По-съзнателните и интелигентни българи в Македония, особено из вътрешните градове и паланки, чиито произведения намираха най-бърз и най-износен достъп към централните пристанища на Бяло море и които чрез тия именно врата се снабдяваха най-лесно и най-евтино с всичко, което им бе необходимо, започнаха да чувствуват, макар и смътно, че техните огнища и техният поминък както в миналото, така и за в бъдеще ще бъдат неразделно свързани с тия естествени пътища на обмяна, на стопански отношения и икономически развой и че каквито елементи и да заемат и населяват пътища и пристанища, връзките с тях не могат да бъдат скъсани без риск да се подринат основите на техния поминък, на тяхното стопанско бъдеще. Тоя икономически инстинкт, верен в своята основа, трябваше да извърши един дълбок преврат в схващанията за бъдещото устройство на свободна Македония, на една значителна част от градското българско население и от онова на по-големите и с по-висока стопанска култура села. Тоя преврат в схващанията, доколкото той бе един умствен процес, нямаше да преодолява сериозни противодействия, защото пропагандата на официалните български учреждения в Македония далеч не бе показала такива успехи, както оная на гърците, които и като по-стари, и като по-влиятелни и главно по-богати имаха под своя ръка като средия голям контингент интелигентни хора — учители, свещеници, пътуващи тър-

говски агенти и пр. и пр., всички еднакво школувани и вдъхновени да пропагандират с всички средства великата елинска идея. И ние виждаме, че в средата на българското население в Македония, еднакво и в средата на неговата интелигенция, се заражда една нова идея, именно идеята да се запази Македония цяла в нейните географически граници, каквото и да става с господството на турския режим там. Идеята именно за автономията на Македония, за нейното самоуправление като самостоятелна политическа единица, макар и да се запазят формално известни връзки с Турция, както беше някога с Източна Румелия. Тази идея е идея българска. Това няма защо да се крие и няма смисъл да се крие. Нито гърците, нито още помалко сърбите бяха мислили върху нея и нито едните, нито другите проявиха какъв и да е интерес към нея, а още по-малко разположение за възприемането ѝ като принцип в борбата срещу турския деспотизъм. За сърбите няма какво да се говори. Но ако едни и същи причини пораждат еднакви последствия, защо гръцкото население в Македония не се поддаде на тоя естествен инстинкт, който роди у българите идеята за автономията? При обяснението именно на тоя въпрос ще се натъкнем на ония причини, които опорочиха тази идея даже и пред лицето на нейните естествени носители и които бяха прелюдията на страшните, дълбоко потресни и неизмерими по катастрофалност събития на Балканите и около тях, които доведоха един злочест народ с всички сили и с по-могъща и по-топла от всяка вяра да извика пред себе си и пред целия свят: назад към автономията, назад към братството между македонските народи, назад към балканското единство и балканската федерация.

* * *

Идеята за автономна Македония в своя пръв народен произход бе една идея, чиста от всякакво подозрение. И такава тя се яви като противоядие на ония жестоки и изтребителни съперничества между българи и гърци, които непосредствено след духовните борби продължиха под знамето вече на националното обединение и присъединяване към свободна България и Гърция. Българите в Македония, най-безправни и най-угнетявани от всички националности в Македония, имаха един съществен мотив повече от последните, за да дадат на извършеното свое национално обособяване едно бързо практическо изражение в живота във формата на едно разрешение, на един факт. У българите процесът на обособяването като националност достигна до един предел, от който започна едно естествено пречупване по наклонност не в духа на идеите и стремежите на официалните български учреждения и фактори в Македония. Обединено и силно, македонското българско население имаше неотложна нужда да се отърве от турската тирания, но досежно способите на борбата за тая цел и досежно своята обстановка при бъдещото свободно управление на страната обективни причини правеха възможно едно отклонение от официалния курс в смисъл, че Македония ще има значение за него само като цяла и неделима, а такава тя не може и няма да бъде никога, ако се тръгне по пътя на национално отцепване, нито пък може някога да влезе тя цяла в границите на която и да било балканска държава при съществуващите балкански и международни дълбоки и непримирими съперничества. Към инстинкта, че Македония е едно неделимо стопанско цяло, се яви и съзнанието, че не е по силите на никоя балканска държава да я завладее и включи в пределите си цяла. Сами по себе си тоя инстинкт и това съзнание родиха идеята за същинска автономия на Македония, която идея изискваше нови отношения между подвластните народи в нея и насочване съединените техни усилия към една обща цел — събарянето на турския абсолютизъм и прогласяване самоуправлението на областта, непокътната в своята цялост.

Тази идея обаче си остана само идея българска, докато най-после изчезна и като българска. Нито гърците, нито турците, нито друга някоя националност в Македония възприеха тоя лозунг. Нещо повече: обявиха се против него, против автономната идея. Защо така? Защото гръцкото население в лицето на своите учреждения и ръководни фактори посрещна тази идея неприязнено и се опълчи против нея? Защото националното гръцко движение в Македония беше преимуществено дело на официално организирана пропаганда с далечни анексионни стремежи, а не народно движение, създадено непосредствено от особеностите на турския режим. Защото автономната идея у българите доби по-широк полет успоредно със създаването на Вътрешната македонска революционна организация, която, българска по състав, се прояви като организация доволно решителна и с внушителна боева мощ и сила на съпротивление. Водителството на македонските гърци не можеше да се нареди под знамето на една такава организация, която в никой случай не би станала оръдие на елинизма като национален идеал. И защото най-после свободното гръцко кралство — съсед на Турция, — което чрез мощния престиж на вселенската патриаршия дирижираше движението на македонските гърци, не беше нито достатъчно голямо, нито достатъчно силно — особено след своето тесалийско поражение, да се яви като разгромител и наследник на европейската част от Турция. В лицето на България гръцкото кралство и агентите му в Македония виждаха един фактор по-силен и с по-висок военен престиж, а това налагаше едно отрицателно отношение към вътрешното българско движение въобще. По-слабокултурните гръцки маси, особено селски, не участвуваха в официалното гръцко движение, но под влиянието на последното те се държаха най-малко индиферентно към възприетата от българите идея за автономията на Македония. Без съмнение, щом като македонските гърци, най-многочислената след българите националност, заеха такова отрицателно становище спрямо автономната идея, тая последната не можеше да разчита на успех и главно на близък успех, защото нейното съществено предусловие — солидарните усилия и борби — липсваше.

[Д. х. Димов] Назад към автономията, 1919, с. 21, 22, 23, 24, 25, 26; оригиналът е на български.

НАЗАДЪ КЪМЪ АВТОНОМИЯТА

ДЕКЛАРАЦИЯ
по
разрѣшението на македонския въпросъ

1919 г.

Фиг. 26. Из брошурата „Назад към автономията!“ от Димо Хаджидимов. Към док. 2 от дял IV

ционална единица, за да се обединятъ борбитѣ ѝ около единъ и сжщъ националенъ идеалъ и редомъ съ борбата противъ турския режимъ се ширеше и разпалваше борбата по между имъ за вжтрѣшно национално прѣвъзмогване. Въ тая вжтрѣшна борба се намѣси и Сърбия, която оформи аспирациитѣ си посрѣдствомъ собствено политическо учрѣждение въ лицето на единъ митрополитъ въ Скопие, но нейната намѣса, що се отнася до съотношението на вжтрѣшнитѣ национални сили, остана безъ особено значение по простата причина, че сръбския елементъ въ сжщинска Македония бѣше съвършено незначителна величина.

Това бѣше Македония прѣди около 2 десетилѣтия. Арена на вжтрѣшни борби и на борби за откжсване отъ Турция, която все по вече и по-вече се указваше некадърна да се справи съ изискванията на новото врѣме. Специално за борбитѣ срѣщу турския режимъ и срѣщу господството му изобщо, трѣбва да се каже, че българския елементъ се показва много по революционенъ и по-непримиримъ отъ гръцкия, а впослѣдствие и по-нетърпеливъ. Това се дължи на неговото особено положение като стопанинъ и на това че е населвалъ мѣста и покрайнини доста отдалечени отъ центроветѣ на международната размѣна. Така изолиранъ отъ трѣскавия икономически животъ на бѣломорския край, отъ голѣмитѣ, станали почти интернационални, производителни търговски и консумативни центрове и при сравнително слаби стопански връзки съ господствуващата турска олигархия, българскиятъ елементъ е билъ жертва на своеволия и неправди отъ всевъзможни органи на турското управление, каквито своеволия и неправди сж били обективно невъзможни тамъ, дѣто е кипѣлъ търговски животъ, дѣто се е ширѣла модерна икономическа и стопанска дѣйность. Тъкмо въ противни условия е била поставена гръцката националность, поради което и характера на гръцкитѣ борби за политическо освобождение не можеха да иматъ нито методитѣ, нито темпа, нито формитѣ, въ които се проявиха тия борби отъ страна на българското население. Нѣщо повече. Голѣмитѣ икономически прѣимущества на гръцкия елементъ и широкитѣ негови връзки съ господствуващитѣ фактори и съ чужденцитѣ въ Македония бѣха използувани покрай другото и за борбата срѣщу българския елементъ, срѣщу неговото обособяване и засилване като народъ съ опрѣдѣлени национални стрѣмления и аспирации. Тъй само може да се обясни и историческия фактъ, че политическитѣ учрѣждения на гърцитѣ въ Македония и всички фактори, които дѣйствуваха въ името на тѣхнитѣ крайни национални идеали, не проявяваха нито обикновена, а още по-малко революционна активность въ бор-

Фиг. 26 (продължение)

3

Димо Хаджидимов в статия „Нашият въпрос" разглежда трагедията на македонските българи

1919 г.

Той не датира от военното поражение на България, както мнозина мислят тук и както упорито поддържат пред европейския свят враговете на българското племе.

Историческият конгрес в Берлин, който [от]хвърли без особени сили руския проект за С.-Стефанска България и създаде вместо него ново териториално разпределение и разграничение на част от турските владения в Европа, зарегистрира чрез вота си върху източните проблеми формулата, че на Балканите — това кръстопътище на всесветовни икономически и политически състезания — се допуска условно съществуването на малки държавици върху известна национална база, но в никой случай и една просторна и силна средиземноморска държава до стените на Цариград.

От тая формула пострада най-много българската народност, макар и да не беше извършила за това никакъв грях пред никого. Грехът ѝ беше само тоя, че беше разлята в центъра на балканските пътища към юг и изток, а последействието от това фатално орязване и разпокъсване на същата народност, придадена в известни свои части към територията на съседните балкански държави, беше осветяване елементите на непрекъснатото съперничество между тях и България, краят на което още не се вижда. Характерът на това съперничество се подчерта и от първото въоръжено стълкновение между българи и сърби в 1885 г. поради Румелийския въпрос и с тоя факт идеалът на обединението на всички българи получи удара на първата торпила. Торпила, идеща не от Белград, а от берлинската конгресна формула.

Българите, останали под турско владичество, отдалеч почувствуваха болките от удара, отправен към кораба на България, към бляна за нейното възстановяване.

Де тая сила? Отде тоя мандат?

От Берлин го отказаха, когато германското оръжие тържествуваше над своите победи. Отказаха го и за Македония, и за Добруджа.

А едно военно сътрудничество със Съглашението и с балканските му съюзници би ли ни довело до Серес, Костур и Скопие особено при наличността на фамозния дележнически договор от 1912 г.?

Но българската държавна политика, или по-право политиката на едноде лица от министрите на „нова" България, не се показа разположена да тегли последиците от преживените катастрофи. И изкова оръжие за „борба" по същия отъпкан път. Първото от тях беше бруталното потъпкване на самостойната македонска мисъл всред емиграцията и бежанците в България. Върху това оръжие по-дълг ще се спираме по-често. Външните оръжия за борба с външния свят слушаме да се дрънкат непрестанно от 6 месеца насам, без да плашат никого. Те са: националният принцип, историческите документи и правото за самоопределение на народите. Ако това е малко — и договорът от 1912 г. Ако и той е малко — тогава и теорията на външния министър за разстоянието на македонските градове от старите български граници. Ето едно оригинално смешение на права, принципи, договори и теории, които не са нищо друго освен добре начертана стратегия за отстъпление, чрез която българската държавна политика при нищожността на своите перспективи ще гледа да не изгуби всичко.

Защо се иска тогава македонските българи да свържат съдбата си с България и да им е тя мила и скъпа? И когато за тях има изход от тоя трагизъм, когато има едно разрешение, за което са се борили и в миналото?

В моменти много по-благоприятни те въстанаха решително дори и против договора от 1912 г., който и със и без приложението на теорията за разстоянието на първия министър хвърля българската земя под чуждо владичество.

От ония първи години след паметния конгрес, когато все още не бе заглъхнал споменът за новородената и веднага одушена национална България, македонските българи свързаха много естествено порива за свобода с бляна си да се видят под попечителството на единна България. Наивност, простена за един народ, който идеализира мечтите си, но която покъсно биде засегната доволно отрезвително от суровия език на последните събития вътре в Турция и около нея. И никак не беше нужно да се дойде до втора и трета война, за да се разбере, че това, което беше Сан-Стефанска България за Берлин, също това е и Македония за Атина, Белград и Букурещ, а също така, че една Македония по местоположение и географическа особеност представлява за Сърбия, Гърция и Румъния сума от страхове и опасности на десет Румелии вкупом.

Тая печална истина, тая непреодолима фаталност, виждана и съзнавана добре през призмата на суровата македонска действителност, [о]стана за съжаление неразбрана докрай от строителите на българската държавна политика. Резултатите са известни. Два страшни погрома, докарани от двете политически системи на българското държавничество, докараха и България, и българската част от Македония до фалита на националните им тежнения дори и като идея, а българската дипломация едва след тия удари трябваше да почувствува истината, която трезвата обществена македонска мисъл отдавна сочеше на България. Тя беше и е, че над Македония нито са възможни, нито са допустими полюбовни етнографически разграничения, че тя, макар и повече българска, не е само българска и не е българска тъкмо там, дето добива истинската си цена, т. е. пълното си географско и икономическо очертание, и че поради това България и която и да била от балканските държави може да завладее тая Македония само като премине през труповете на останалите от тях, и то като получи мандат да се наложи чрез въоръжен протекторат над целия Балкански полуостров.

Днес тоя договор е идеал за българската държавна политика. За да го направи реалност поне теоретически, тя е готова да „пожертвува" и Костур, и Лерин, а по аналогия и Струга, и Охрид, и други центрове в Македония, макар и безспорни, защото са много отдалечени, за да влезнат в границите на „обединена" България. . .

Това ли е националният принцип и правото за самоопределение на народите? Защо една фалирала държавна политика иска от цял еднопле-менен народ най-тежката жертва — да се обрече чрез безволие и мълчание на национално самоубийство?

Тоя позор добрите негови синове не можаха да понесат. И въпреки всичко успяха да пробият стената и да го поведат по свой собствен път.

Перспективите?

Тъмно е, много е тъмно над окървавената македонска земя. Зловещи са облаците, виещи се над нея. И ако съдбата на близкия вече час се излее върху ѝ със своята последна жестокост и забие ножа в гърдите, кои демони от тъмнините на вселената ще могат със своите крясъци и виения да заглушат страшните писъци на една поругана народна съвест, на съвестта на македонските българи, които с миналото си, с историята си, с борбите си и с героизма си ще подвият врат под чуждо владичество колкото поради една историческа фаталност, толкова и поради неокачествимите прегрешения на българската политика, която направи всичко, за да им попречи, и в последния час да се проявят пред света тъй, както бе потребно, за да бъдат разбрани от него?

Бюлетин № 1 на Вр. пр. на бившата ВМРО; в. Македонско дело[1] (Виена), бр. 6, 25. XI. 1925 г.; оригиналът е на български.

[1] Орган на Вътрешната македонска революционна организация (обединена)' която се създава на базата на идеите, залегнали в Майския манифест от 1924 г. Учредителната конференция на организацията се провежда през октомври 1925 г.

4

Из меморандума на Националния изпълнителен комитет на Лейбъристката партия във Великобритания за българския мирен договор и по въпроса за Македония и нейното население

1919 г.

Обявената политика на Лейбъристката партия е не по-малко крещящо нарушена от условията за мир, представени на България, отколкото това беше по отношение на Германския и Австрийския мирен договор. Принципът за самоопределението беше напълно изоставен и единственият явен принцип, залегнал в условията на мира, е този, който насърчава империализма на нашите съюзници. Тези условия, докато не бъдат ревизирани, не създават никаква надежда за постоянен мир на Балканите.

В Централна и Южна Македония голямото мнозинство от населението са българи. Според мирния договор тези хора са отново предадени и, както те бяха по Букурещкия договор от 1913 г., под омразното управление на сръбското и гръцкото правителство, от които те бяха безжалостно преследвани (въпреки протестите на сръбските социалисти) през и след балканските войни; а сръбската територия дори ще бъде увеличена с анексията на Струмишката околия, която по общо признание няма никакво сръбско население. Ако българският характер на Македония се оспорва, то един плебисцит ще трябва да се проведе под неутрално покровителство и тогава жителите ще могат свободно да гласуват, ако не за съединение с България, то за автономия под покровителството на Обществото на народите, което мнозинството вероятно би предпочело. . .

L. Buxton. The Black Sheep of the Balkans. London, 1920. Appendix B; p. 185, 186; оригиналът е на английски език.

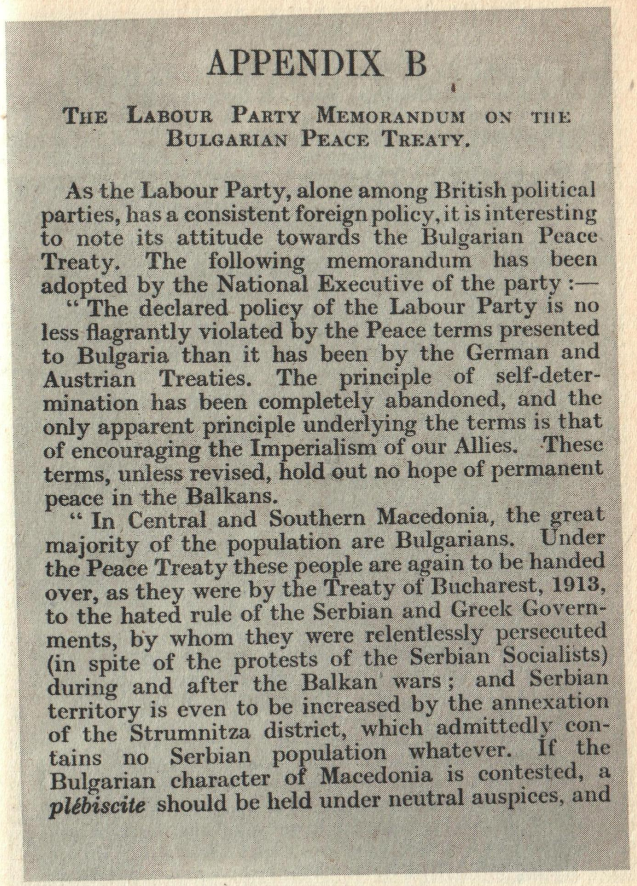

APPENDIX B

THE LABOUR PARTY MEMORANDUM ON THE BULGARIAN PEACE TREATY.

As the Labour Party, alone among British political parties, has a consistent foreign policy, it is interesting to note its attitude towards the Bulgarian Peace Treaty. The following memorandum has been adopted by the National Executive of the party :—

" The declared policy of the Labour Party is no less flagrantly violated by the Peace terms presented to Bulgaria than it has been by the German and Austrian Treaties. The principle of self-determination has been completely abandoned, and the only apparent principle underlying the terms is that of encouraging the Imperialism of our Allies. These terms, unless revised, hold out no hope of permanent peace in the Balkans.

" In Central and Southern Macedonia, the great majority of the population are Bulgarians. Under the Peace Treaty these people are again to be handed over, as they were by the Treaty of Bucharest, 1913, to the hated rule of the Serbian and Greek Governments, by whom they were relentlessly persecuted (in spite of the protests of the Serbian Socialists) during and after the Balkan wars; and Serbian territory is even to be increased by the annexation of the Strumnitza district, which admittedly contains no Serbian population whatever. If the Bulgarian character of Macedonia is contested, a *plébiscite* should be held under neutral auspices, and

Фиг. 27. Из меморандума на Националния изпълнителен комитет на Лейбър парти. Към док. 4 от дял IV

the inhabitants should be allowed to vote, if not for union with Bulgaria, at least for autonomy under the protection of the League of Nations, which the majority would probably prefer.

" In the southern portion of the Dobrudja, which was seized by Roumania in 1913, the population consists almost entirely of Bulgarians and Moslems. The latter desire to be re-united with their 600,000 co-religionists in Bulgaria, the only Balkan State in which the Moslems, satisfied with the liberties allowed them, have remained since the disappearance of Turkish rule. According to the Peace terms, however, the whole of the Dobrudja is to remain under the intolerant rule of the Roumanian Government.

" The Bulgarian Peace Delegation has asked that a *plébiscite* may be held, not only in Macedonia and the Dobrudja, but also in Western Thrace, which became Bulgarian in 1913. Here the majority of the inhabitants are Moslems, who should be allowed, if they desire it, to vote for re-union with the Turkish State. The province also contains large numbers of Macedonian refugees who fled from Greek and Serbian persecution during the Balkan wars, and a smaller number of Greeks at Xanti and along the coast.

" It is apparently intended, however, to hand over Western Thrace, or a large part of it, to Greece, although the only justification for taking it from Bulgaria would be to restore it to Turkey. The representatives of the Bulgarian Moslems, notwithstanding Greek statements to the contrary, stated emphatically in the National Assembly on March 5th, 1919, that they preferred Bulgarian to Greek rule.

" Even the Supreme Allied Council seems to admit that an adequate economic outlet on the Ægean Sea ought to be guaranteed to Bulgaria, but it would be impossible for such an outlet to exist in Greek terri-

Фиг. 27 (продължение)

tory in view of the intense hostility prevailing between Greeks and Bulgarians. There is no provision in the Treaty for this outlet. All it says is that the conditions are to be fixed at a later date.

" It is sometimes sought to justify the severity of these Peace terms on the ground that the Bulgarian authorities perpetrated many atrocities during the war. It should be recalled, however, that the injustice of the Treaty of Bucharest in 1913 was excused at the time on similar grounds; but that it was afterwards proved conclusively, by the neutral and impartial Carnegie Commission, that, while the behaviour of the Bulgarians during the Balkan war had been bad, that of the other Balkan peoples had been equally bad or worse. The Bulgarian Peace Delegation now asks for an impartial enquiry into the charges of atrocities made against the Bulgarian people by inter-Allied commissions. In the meantime, there is no reason for supposing that the Bulgarians are any less fit than other Balkan races to govern racial or religious minorities, who will in all cases need the protection of the League of Nations."

Фиг. 27 (продължение)

5

Заключителната част от мемоара до председателя на Парижката конференция и до правителствата на САЩ, Великобритания, Италия, Франция и Япония от Изпълнителния комитет на македонските братства в България

Февруари 1919 г.

От предвидените дотук многобройни и неоспорими данни се вижда, че Македония представлява една географска и етнографска цялост. Нейните граници откъм север са очертани с големите планински вериги, които почти безпрекъснато се простират от запад към изток, като се почне с Шар планина и се мине до Скопската Черна гора, та през вододелната височина на Вардар и Морава в Прешовско и нататък по Осоговската и Рилската планина до върха Мусала, гдето захваща крайната източна граница на Македония, която оттук върви по западните склонове на Родопите към югоизток до р. Места над с. Бук и сетне отива надолу по течението ѝ до Бяло море. Южната граница на Македония захваща от устието на р. Места и върви по морския бряг, обгръщайки Халкидическия полуостров, дори до устието на реката Бистрица, отгдето поема посока по нейното течение до изворите ѝ, след което продължава все на запад по вододела към изворите на р. Девол и до албанските планини. Западната граница на Македония тук извива на север, минавайки по планините западно от Охридското езеро и от Дебър, като достига до най-южните клонове на Шарската верига.

Голямото мнозинство от населението в Македония е от българска народност. Гърците на юг, албанците на запад и турците, пръснати като отделни оазиси в цялата страна, представляват от себе си една инфилтрация, без да изменят общия етнографски характер на областта, както това нагледно се вижда от приложената етнографска карта.

Ако въпреки нашето очакване всички гореизложени аргументи не са достатъчни да убедят по най-несъмнен начин меродавните фактори върху истинския национален характер на тази многострадална страна, ние Ви молим да наредите съгласно принципа за самоопределението на народите да се направи допитване до македонското население при непременните условия:

1. Да се отстрани всякаква сръбска и гръцка власт от Македония, която да бъде окупирана от някоя безпристрастна държава с права върху всички функции на управлението. Това е необходимо да стане, за да може населението без страх и при пълна свобода да даде израз на своята истинска воля.

2. Да се даде възможност на македонската емиграция, която непоносимите чужди режими пропъдиха в България, да се върне безпрепятствено в родните си места и вземе участие в евентуалния плебисцит.

3. Да се позволи на многобройната македонска емиграция в Америка да каже и тя своята дума относно бъдещата съдба на родината си, в която тя сигурно ще се върне при едно свободно управление.

4. Преселените гърци и сърби след 1913 г. в Македония с цел да разредят българския елемент като чужденци в тази страна да нямат право на глас.

Господин Председателю,

Македонското население, което от четвърт век насам води непосилна революционна борба за свобода и правов ред в родната си земя, неведнъж е заявявало, заявява и сега, че предпочита една независима, самостоятелна Македония пред дележа ѝ между съседните държави, дележ, към който Сърбия и Гърция се стремяха всячески.

Ала днес, когато всички териториални въпроси ще се решават въз основа на националния принцип, тъй тържествено прокламиран от Вас, а така също в интереса на върховната правда и на трайния мир на Балканите. Изпълнителният комитет на македонските братства от името на 200-хилядната емиграция в България и на македонското население, което сега не може да изрази свободно волята си, най-учтиво Ви моли, господин Председателю, да ходатайствувате пред върховния ареопаг на свободолюбивите Велики сили, който ще определи съдбините на народите и ще установи границите на техните държави, и да съдействувате да се присъедини Македония, цяла и неделима, към общото отечество — майка България. Ние вярваме, че Вашият просветен ум и Вашата справедливост не ще допуснат, щото днес, когато затрити преди столетия държави се възстановяват без особени жертви, един многоизмъчен, но хероичен народ, който е дал с цената на неизброими жертви най-очевидни доказателства за своето високо национално съзнание — такъв един жизнеспособен народ да бъде разпокъсан между алчни съседи и да оплаква дните си още под чуждо робство.

С пълна надежда, че македонският въпрос ще бъде най-после разрешен правилно съгласно многократно изразената воля на македонското население и че по този начин то ще бъде пощадено от нови борби и страдания, а ние, прокудените синове на Македония, ще можем да се върнем в своите мили огнища при роднини и близки, там, гдето почива свещеният прах на нашите деди и бащи, ние Ви молим, господин Председателю, да благоволите и приемете израза на отличните ни към Вас почитания.

Изпълнителен комитет на македонските братства
(следват подписите)

Мемоар до председателя на Конференцията на мира и до правителствата на Американските съединени щати, Великобритания, Италия, Франция и Япония от Изпълнителния комитет на македонските братства в България. С., 1919, с. 58—60; оригиналът е на български.

6

Мемоар на ВМРО, подписан от задграничните представители на организацията Ал. Протогеров и Т. Александров, до Парижката конференция за допускане представители на македонските българи да участвуват в конференцията и изложат исканията

1. III. 1919 г.

Господин Председателю,

Световната война очевидно ще изкупи ужасните последици с един бъдещ ред, който ще постави особено известни народи в много по-благоприятни условия, отколкото бяха ония, в които те се намираха преди войната. В основата на тоя ред предимно ще легне един важен принцип, изтъкнат изрично със знаменателната реч на сегашния шеф на великата американска демокрация от 12 февруарий 1918 г. пред конгреса, именно в четвъртия от ония принципи, които трябва да се съблюдават при новата уредба на света, за да бъде тая уредба трайна.

В пренебрежителното отнасяне именно към тоя важен основен принцип в новата история на Европа от страна на меродавните политически фактори в голям размер се крие и причината на избухването на всемирната война, както справедливо посочи г. Уилсон в поменнатата си реч: „Тая война имаше своите корени в незачитането правата на малките нации и племена, на които липсваше единството и силата да прокарат своите искания, своята собствена държавна принадлежност и своята собствена форма на политически живот." Една от главните причини за тая война се крие във фаталното разрешение на българския въпрос от европейската дипломация, събрана на конгреса в Берлин в 1878 г. Тука при пълно незачитане волята на българския народ, проявена в задружни действия за освобождението му, се разпокъса единството на народа и една важна част от него се остави изново под турската власт. В това решение на въпроса се положи основата за онуй положение на постоянни размирици в Македония, което в една последователна въртолица от събития доведе до войната на България против Турция, сетне до пагубните раздори между балканските съюзници, до нещастния Букурещки мир и оттам в явна каузална връзка и до общосветската война.

Общите усилия на целокупния български народ през време на духовното му възраждане до половината на деветнадесети век имаха за резултат освобождението му от гръцката духовна йерархия, като се извоюва самостоятелна българска църква — Екзархията, а в политическо отношение биде признато единството на българската народност в нейните етнографски граници, първом, чрез решението на Цариградската конференция (1877 г.), а по-сетне в по-пълно признание на тия граници чрез Сан-Стефанския договор. За жалост Берлинският договор разруши това единство по съображения, които четиридесетгодишната история на Балканския полуостров и сегашната европейска война показаха, че бяха основно погрешни.

Против неправдата, извършена в Берлин, Българското учредително събрание в Търново, в което заседаваха делегати и от Македония, изказа

своя протест, а македонското население изрази своето негодувание с няколко изолирани, ако и слабо подготвени въстания, а именно през октомврий с. г. в Струмската долина и в Разлога, а две години по-късно в Прилеп и Охрид. За тия въстания английски и руски документи от онова време свидетелствуват, че те са били спонтанни проявления на самото население.

Така веднага след Берлинския конгрес изпъква на сцената македонският въпрос, който впоследствие сериозно заплашва спокойствието на Балканите.

На Берлинския конгрес се дължи и нещастното обстоятелство, че сърбите бидоха отклонени от естественото им разширение към сръбските земи, та стремежите им се насочиха на юг към българска Македония. Първа последица от новата ориентировка на сръбската политика бе войната на Сърбия против България по повод на станалото ѝ съединение с Източна Румелия — 1885 г. Македонците, които взеха участие в тая война, образувайки особени доброволчески отряди, се убедиха, че в бъдеще Сърбия ще бъде най-безогледната противница на обединението на българския народ.

Между това турското владичество, особено след засилването на България, бе захванало по старият свой навик да угнетява българите в Македония. От друга страна, поменатият стремеж на Сърбия, към който се прибавяха подобни завоевателни аспирации на гърците, накараха македонското население да помисли сериозно за своето национално бъдеще. Тъй се роди идеята за една организирана борба, с която, като се запази Македония от разпокъсване, да се гарантира един по-сносен живот поне в рамките на чл. 23 от Берлинския договор, който предвиждаше известно самоуправление под суверенитета на султана. С тая цел се туриха първите основи на Революционната организация, която окончателно се оформи в 1893—1894 г. под ръководството на Централния революционен комитет начело с първите ѝ основатели Дамян Груев и Гоце Делчев. Като рефлекс на същите причини се явява почти същевременно в средата на многобройната емиграция в България подобна революционна организация, ръководена от един „Върховен революционен комитет", проследващ същите цели.

Организацията в течение на няколко години успя да стане реална сила, зад която стоеше целият народ с една чудна сплотеност и доверие, каквито могат да се явят само у народи, съзнателно прегърнали един висок национален идеал, толкова повече, че условията в Турция изискваха тежки жертви и от мирното население. Няма да описваме предаността му към Организацията; тя е достатъчно отбелязана от безпристрастни чужди свидетели. Нека дадем тука думата на уважаемия H. N. Brailsfort (Macedonia, its races and their future, London, 1906): „Колкото повече човек познава българите в Македония, толкова повече уважава техния патриотизъм и кураж. . . Тия хора, когато се представяше случай да жертвуват своя живот за някакъв определен план, бяха способни за херойство. Никога комитетът не срещаше мъчнотии, когато имаше нужда от доброволци за работа като миниране, разваляне на мостове, хвърляне бомби, които работи почти винаги бяха свързани със смърт (с. 167—168)."

„Организацията, която се уреди, бе по своята форма демократична, а по своите средства революционна. Комитетът, който ръководеше Организацията, знаеше как да вдъхне ентусиазъм на масата и особено как да

въодушеви младежта за хероични подвизи и за самопожертвувания. Постепенно тя обгърна предпазливия селянин, състоятелния градски търговец и образования мъж, както и младите буйни глави. Дисциплина и организиране бяха главните задачи през дългите години, през които трябваше да се чака узряването на плана, и търпението сред измамливи надежди и обезпокоителни преследвания съставяше нейната типична добродетел. Тя бе обладана от ентусиазъм, както всяко революционно движение, обаче още по-забележителна бе страстта към методично прокарване на плана с всички подробности. Тука пак се бе проявила природната наклонност на българското племе към работене (с. 116—118).“

Организацията, опирайки се на безграничното доверие на населението, успя да повлияе значително и върху социалния живот на народа, като наложи свои тайни съдилища за уреждане спорове от гражданско и криминално естество; прокара ред мерки, насочени да подобрят икономическото положение на работното население, и пр. С тая си дейност Организацията олицетворяваше стремежа на народа към свобода и самоопределение.

След като подготви и възпита населението за една продължителна въоръжена борба против една силна и упорита военна държава, каквато бе Турция, Организацията пристъпи към въстанията в 1902 и 1903 г., предизвикани от известните жестоки мерки на турската власт, насочени към унищожаване на революционното движение. Първото въстание, избухнало в пограничните области на Македония, в Джумайската околия, и ръководено от българския генерал Цончев и полковниците Янков и Николов, биде последвано от такива зверства на турските войски, щото мирното население от тия области биде принудено в големи маси да избяга през границата в България. Мерките, които взимаше турското правителство, за да удуши всяко разширение на движението и в другите области, наложиха на Организацията да ускори готвеното за по-късно общо народно въстание. То биде прокламирано през летото на 1903 г., именно на деня на Свети Илия — 2 август, по цяла почти Македония и в част от Източна Тракия и се ръководеше главно от Дамян Груев и Борис Сарафов. Центърът на въстанието се намираше в Югозападна Македония около Битоля и Крушево. Въстаниците бяха пълни господари на положението в течение на няколко седмици. Пред грамадната турска военна сила най-сетне те трябваше да отстъпят. Освен големите жертви, които понесоха самите въстаници, и мирното население тежко пострада от жестокостите на турските войски, които свръх това разориха и изгориха до 130 български села.

За въстанието в 1903 г. в Синята, Жълтата и Зелената книги има изобилни документи, които доказват както силата, така и българския характер на движението.

Коя бе ръководната идея на въстаналия народ?

Разбира се, че съкровените национални чувства го теглиха към държавно обединение с България, но горчивият опит и големите рискове, свързани с реализирането на тая народна мечта, бяха убедили населението да се стреми към една по-лесно достижима цел. Водителите на Организацията, представлявайки здравия разум на българина, търсеха практическо разрешение на сложния въпрос, за да се избегнат общобалкански конфликти и главно един евентуален дележ на Македония; към който единствено беше насочена политиката на Сърбия и Гърция. Под тия съображения те с една разумна резигнация искрено преследваха с въстанието целта: да се предизвика намесата на Европейските сили, за да се принуди Турция да даде автономни права на Македония и Одринско.

Трябва да отбележим тук, че и българите от турска Тракия по същите съображения бяха намерили идеята за автономия единствено спасителна и за себе си, поради което те се присъединиха към делото на Организацията; вследствие на това тя възприе названието „Македоно-одринска революционна организация“.

Съгласно с казаната своя политическа програма Организацията действуваше пред Великите сили и по дипломатически път, като ги осветляваше за своите цели с писмени изявления, с публикации и със специални делегации, изпращани при правителствата на Силите. Тия делегации както в 1903 г., така също по-късно, в 1912 г. — в навечерието на Балканската война — се явиха само пред правителствата на либералните западни сили и на Русия. Делегацията, състояща се от професорите македонци Милетич и Георгов, има честта да бъде благосклонно изслушана и насърчена в 1903 г. и от многоуважаемия днешен председател на Мирната конференция г-н Клемансо. В писмените искания на делегациите все се е напирало върху необходимостта да бъде цяла Македония поставена под един режим на самоуправление под надзора на Великите сили.

Прямо политическо последствие от тази деятелност на Организацията бяха реформите, които Силите наложиха на Турция по програмата, възприета в Мюрцщег при срещата на императорите на 30 септември 1903 г. Както е известно, в тая програма липсваше най-съществено искане, което единствено беше от естество да гарантира изпълнението на реформите, именно назначението на един християнски генерал-губернатор, независещ направо от Цариград. Вследствие на това тези реформи въпреки добрата воля на цивилните агенти и на европейските жандармерийски офицери не дадоха осезателни резултати, за да се умиротвори страната.

Организацията от своя страна се стараеше да засили намесата на Великите сили, като посочваше недостатъчността от направените реформи и необходимостта те да се разширят. Логическият край на тази акция щеше неминуемо да доведе до фактическо откъсване на Македония от прямата власт на Портата. Турците съзнаха това и противодействуваха с изпитаните средства на вековната си политика.

Те умело си служеха и с противодействията, които идеха от страна на сръбската и гръцката пропаганда, за което рапортите на консулите и жандармерийските офицери дават достатъчно осветление.

Страхът от това разширение на реформите, особено след срещата в Ревал, докара младотурския преврат в 1908 г. Организацията не си правеше илюзии относително последствията на тоя преврат, но за да даде доказателства на своя примирителен дух, тя преустанови своята дейност, като запази обаче своите кадри.

Македонското българско население, допускайки, че е възможно да настъпи една мирна ера на по-либерален политически режим, в който биха били гарантирани най-елементарните права на гражданина, от своя страна побърза да се организира и политически и основа по цялата страна тъй наречените Конституционни клубове, които възприеха като своя цел областното самоуправление (Selfgouvernement).

Младотурският режим не оправда надеждите, които възлагаше на него населението, а, напротив, положението още се влоши вследствие младо-

турската политика на отоманизация, съгласно с която властите почнаха да отнимат предишните черковно-училищни права на националностите, да прокарват изкуствена колонизация в ущърб на работното българско селско население, да обезоръжават последното, съпровождайки тая си акция с инквизиторски жестокости, да избиват известните вече тям участници в предишните революционни движения и пр. Това накара населението отново да се групира около Организацията и да потърси чрез нейните методи на действие изход от тежкото положение, толкова по-тежко, че Великите сили бяха дигнали своите контролни органи от страната, а бяха дали пълната си подкрепа на младотурския режим. По-нататъшните събития са твърде пресни, за да няма нужда да се излагат подробно. Кланетата в Щип, Кочани и пр. през 1911 и 1912 г. показаха на всички как младотурците смятаха да разрешат македонския въпрос.

Балканските народи най-сетне в 1912 г., еднакво застрашени от турската политика на отоманизация, се съюзиха.

В Балканската война Организацията постави в услуга на съюзниците всичките си сили. Тук не говорим за 20-тях хиляди македонци, съставляващи македонския доброволчески легион, нито за десетките хиляди офицери и редовни войници македонци в българската редовна армия. Скоро обаче, щом сърбите и гърците се настаниха в Македония, настъпи разочарованието. Македонското население видя, че съюзниците на България искаха да останат там като завоеватели. Когато се изостри конфликтът между балканските съюзници, Организацията не изпусна да предупреди, че ако не се разреши справедливо, според желанието на самото население, Македонският въпрос, тя си възвръща свободата на действие.

През Междусъюзническата война македонското население с болка на душата си видя да се отдалечават освободителните войски на България, но то не изгуби надежда в тържеството на своето право.

Букурещкият договор бе за това измъчено борческо население удар, по-тежък от нанесения му в Берлин. Но самата големина на неправдата крепеше неговата вяра в по-добро бъдеще.

И веднага след подписването на тоя фатален договор населението пак чрез своята законна представителка — Организацията, проводи специална делегация, която се яви пред правителствата на Съглашенските държави, за да протестира против разпокъсването на Македония и предаването ѝ въпреки волята на населението на чужда власт и да заяви, че тоя договор носи само семена на нови конфликти на Балканския полуостров, което се и сбъдна.

Въпреки масовите кланета, извършени от сърби и гърци през Междусъюзническата война, впоследствие констатирани от анкетата на Карнеги, и въпреки ужасния режим, въведен в Македония от тях, който според свидетелството на един руски кореспондент въдвори в Македония гробна тишина, а според един израз в Карнегиевата анкета превърна страната от гробница в пъкъл (с. XXIII), българското население в Македония остана непоколебимо в своята привързаност към народния идеал и усили своята неприязън към неканените натрапници. Както свидетелствува един френски офицер от Източната армия, сръбските чиновници се чувствували сами тъй чужди в Македония, както немските в Елзас и Лотарингия (Jean Saison. D'Alsace à la Cerna. Paris, Plon. 1918).

Драконовските мерки в Македония не попречиха на населението при тия обстоятелства да продължи преустановената революционна борба. Както и в турско време, появиха се революционни чети, които закриляха населението от произволите и улесняваха спасяването на преследваните по-събудени елементи. Освен това четите предприемаха и отделни смели действия. По-голямата част новобранци-македонци забягваха в гората или в България, за да не служат на омразната чужда власт, а ония, които не успяха да избягат, закарани в Крагуевац, с риск на живота си отказаха да дадат клетва на крал Петра, за което мнозина от тях заплатиха с живота си.

В това положение се намираше Македония, когато избухна голямата европейска война. Македонското население все вярваше, че тоя всесветски конфликт, който се започна от Балканите, не може да не засегне неговата съдба. Тази съдба бе и единствената грижа на българската политика. България, която бе водила вече две войни за освобождението на Македония и даде тежки жертви, които още повече стегнаха вековните връзки между българските земи, беше длъжна да използува създаденото ново положение, за да доведе македонския въпрос до правилното му разрешение.

За жалост непримиримостта на сърбите осуети добрите намерения на ония сили, които във връщането Македония на България виждаха акт на справедливост и изход от трудното положение. Най-сетне България се намери против своите съседи и войските ѝ навлязоха в Македония, посрещнати до Шар и Охрид с неизразимо въодушевление. Населението навсякъде оказваше най-голямо съдействие на настъпващите братски войски и не се спираше пред никакви жертви, за да улесни задачата им.

Господин Председателю,

Македонският въпрос е в основата на балканските конфликти. Те са една от причините за нещастията, които постигнаха всички културни народи в Европа. Всичките ауторизирани гласове досега са единодушни в туй, че докато не се разреши правилно македонският въпрос, няма да има мир на Балканите. А това правилно разрешение може да стане, ако и на Балканите се приложат напълно принципите на председателя Уилсон.

Всеобщата война даде и един особен случай да се констатира българският характер на македонското население, както и неговите политически стремежи: всички воюващи народи можаха да видят това население в самата му страна, ако и в най-неблагоприятни за него условия.

При разрешаването на този въпрос не бива Силите победителки да смесват оценката си за поведението на България с правото, което има македонското население да иска да се зачете неговата воля. Защото никоя от страните, съдбата на които се определи от Конференцията на мира, няма толкова право на тяхната справедливост (titre à leur justice), колкото Македония. И в случая никой не знае по-добре тези права, отколкото Силите, на които победата възложи днес такава велика историческа мисия.

Македонското население желае да се запази Македония неделима и по никой начин да не се оставя тя под властта на Сърбия и Гърция.

Вътрешната македонска революционна организация, очаквайки от великия ареопаг на световната съвест справедливо разрешение на македонския въпрос, е свила своите знамена, но опряна на своето минало, изпълнено с непосилна борба за самоопределението на Македония, в името на жертвите, които тя е дала, и в името на принципите, възвестени от Силите

победителки, моли Почитаемата конференция на мира да бъде допусната и нейна делегация да изложи пред нея аспирациите на македонското българско население.

Ако други народи, които не са се борили толкова за свободата си и далеч не са дали толкова големи жертви за нея, както македонските българи, бидоха допуснати пред Конференцията на мира да изкажат чрез специални делегации своите национални аспирации, толкова повече, мислим, е право, щото и на македонците да се даде тая възможност сами да защитят своята национална кауза. Сега цялото македонско население не е в състояние направо и свободно да изказва народните си желания, понеже повече от две трети от него се намират под чужда, в случая враждебно заинтересувана власт. Затуй пък Вътрешната македонска организация, висшите ръководни тела на която са избрани в общ конгрес от представители на голямото болшинство от населението, която всякога досега в подобни случаи е изразявала желанията на това население и на която старите тесни връзки с него и досега не са скъсани, се смята най-авторизирано тяло, което чрез една специална делегация пред мирната конференция компетентно би представила цялото българско население в Македония.

Въз основа на казаните мотиви Македонската организация се осмелява, господин Председателю, да моли Вашето ценно съдействие, щото за казаната цел нейна делегация да бъде допусната да се яви пред мирната Конференция в Париж.

Приемете, молим, господине Председателю, с нашите предварителни благодарности уверенията за нашата висока почит.

Мемоар на Вътрешната македонска революционна организация до представителите на Великите сили в Конференцията. С., 1919, с. 3—8; оригиналът е на български.

7

Изложение на Временното представителство на Обединената бивша вътрешна революционна организация[1] до членовете на българското правителство относно съдбата на Македония при сключване на мирния договор

30. V. 1919 г.

Часът, страшният час на съдбата, наближава. С вълнение и тревога го очакват българите отсам, със страх и ужас го очакват българите оттатък. Над цяло племе витае призракът на провалата и смъртта. Цяло племе е пред безпримерния трагизъм на своята участ, на своето бъдеще.

Жертвата е Македония. Тя е преклонила глава пред силата, пред юмрука, но никой не може да ѝ отнеме свещеното право да издигне глас за себе си, глас за своята съдба, глас за своите съдбини. И го издига.

Тоя глас, издигнат пред враговете, издигнат пред победителите, издигнат пред международната съвест и пред събуждащото се чувство на общочовешката солидарност, си позволяваме да издигнем в последния час и

пред българското правителство, и пред представителите на политическите течения в България, пред цялото българско гражданство.

Въпросът е: може ли, трябва ли и необходимо ли е да се спаси българското племе от чуждо политическо владичество?

На тоя въпрос македонските българи отговарят утвърдително и намират, че единственият изход за това е създаването на една самостойна Македония в нейните естествени географски очертания, с равенство за всички населения без разлика на численост и под закрилата на нейния неутралитет от Обществото на народите.

* * *

Ние, представителите на обединената бивша Вътрешна революционна организация, направихме всичко, което беше по силите ни, за да издигнем и обосновем горното искане, около което се обединява цяла Македония, пред външния свят и пред самата Конференция на мира в Париж. И ние, изразявайки волята на всички македонски българи, находящи се из родните си огнища, както и на всички прокудени нейни синове извън това огнище, имаме цяла редица аргументи, които не могат да бъдат отхвърлени, освен ако в Париж се турне кръст на всяка идея и човещина, ако там възтържествува грубата сила и се наложи политиката на насилствени завладявания без оглед на смущението, което тая политика ще вложи в съвестта на човечеството.

Нашите искания се издигат над победата и поражението, ние стоим над победители и победени и издигаме знаме, около което се нареждат населения и от двата лагера и което се подема от знаменити човеколюбци и филантропи от нациите, диктуващи мира. Правото на победата, правото на силата са разклатени вече в своите морални устои по отношение бъдещето на Македония. Идеята за нейната независимост си пробива път именно защото е идея независима и защото в нея проблясва още отсега единственото средство за полагане на основите — тук във вечно димящия Балкан — на мечтата, която заляга в сърцето и залива душата на цяло човечество: споразумение и мир между народите.

Но в тази тежка борба за тържеството на македонския идеал македонските българи там, тук и навсякъде са особено смутени от факта, че между двете половини на българското племе липсва единодушие, че България в лицето на своето правителство и неговата политика върви по друг път, по път, който води ясно и определено към унищожаване името на Македония като историческо понятие, към премахването на нейната политическа цялост и нейното бъдещо съществуване.

Ние разбираме много добре, че съдбата на Македония не зависи днес от волята на България, колкото и неоспорими да са моралните ѝ права за намеса в един спор, в който историята е на нейна страна. И не България ще бъде посочена като виновница, ако утре Македония бъде хвърлена под чуждо владичество. Над нея и в нея размахват меча си днес цяла верига врагове и на тях предстои да кажат първата дума за нейната бъдеща участ. Те са я казали вече, повтарят се всеки ден и всеки час и ревниво действуват, за да я направят господствующа в Париж, за да ѝ се даде неговата върховна санкция.

Правителствата на Гърция и Сърбия имат само един сериозен аргумент, срещу който борбата за македонската независимост се помрачава изкуствено, за да бъде опорочена и спъната в своя устрем към неговото съкрушаване. Тоя аргумент е, че са победили България в съюз със съглашенските сили и че съюзническият дълг и дадените от тях жертви във войната изискват най-малко да турят ръка на териториите, които не са били в постоянно българско владение и които България е напуснала след военно поражение.

По тоя аргумент ние отдавна сме казали своята дума. Ние, представителите на македонското население оттук, както и представители на други македонски националности от другаде, направихме възражения, които се налагаха и които имат всичката сила да стопят морално официалните позиции на двете балкански държави, които искат да владеят земи независимо от техния етнографски състав.

Но ние и всички други като нас можем със своите скромни усилия да влияем само върху съвестта и морала на среди, находящи се в съприкосновение с ония от Мирната конференция в Париж, ние можем само да заемем морални позиции в самата конференция и можем следователно да разчитаме на успех дотолкова, доколкото в тая конференция на победителите ще възтържествува покрай силата и нещо от правото.

Има ли и други по-силни средства да се спаси Македония, да се спаси българското племе, да се спаси всичко,което може да се спаси?

Ние си позволяваме да кажем да. Това средство е поведението, което ще държи българското правителство, когато го изправят пред разрешението на въпросите, засягащи Македония.

* * *

Сега, когато настъпва най-трагичният момент за едно племе като българското, когато ни делят само няколко може би седмици от часа, след който половината от това племе или ще бъде свободно като другата, или ще трябва да се пръсне по света с проклятие към своята съдба, ние — скромни синове на Македония, нищожни пред величието на нейната история и нейните борби за свобода и мир, си позволяваме от името на всички наши сънародници и от името на една земя, потънала в сълзи, кърви, развалини и ужас — гробница на велик покойник, олицетворен в море от безпримерен идеализъм и пълно народно самопожертвуване,[2] — да отправим към българското правителство, към всички политически партии в България и към цялото българско гражданство следния отчаян зов на македонските българи, зов, след който, ако не бъде чут, ако не бъде разбран, ако не бъде оценен, ако бъде отхвърлен, все едно — с мълчание, с презрение, с възмущение или с бруталности и насилие, — не ще да има сила на земята, която да уталожи дълбоките рани в душата на един народ, роден за живот, живял в непрекъснати борби за живот и свършил своята славна история с робство и позор благодарение на това, че е бил изоставен в последния момент и от своите родни братя. . .

Тоя зов се отправя не за пръв път сега. Той се издига отдавна. Той се отправи чрез нас и нашата дейност вече от половин година и ако се въздържахме да го издигнем направо пред българското правителство, това ни се наложи от две обстоятелства: първо, защото се намираме и действуваме в територията на България, в чиито вътрешни работи и външна политика не искахме и не можехме да се месим в качеството си на представители на един народ, находящ се извън нейните граници; второ, защото хранехме надежда в неминуемата и близка обнова на България и в насочване на нейната политика по нови пътища, по пътища, противни на ония, които я хвърлиха в разорение и катастрофа, а родината ни в пълен погром и във формено унищожение.

Но всеки изминат ден ни поставя все повече под постоянно усилващия се напор от стотините и хиляди изгнаници на Македония, намерили прибежище тук, напор да поднесем техния зов не само косвено, но и направо пред лицето на българското правителство, пред лицето на едно родно правителство. Безсилни сме повече да се противопоставим на тоя напор. Налага ни се да направим това, което искат от нас, да направим това, което иска Македония, което иска половината от българското племе.

* * *

Готови сме да понесем всички отговорности, които една историческа заблуда ще поиска за нас, като ни посочи за изменници на „националната идея", за подривачи на идеала за „национално обединение" на българския народ. Готови сме да изпитваме дори участта на „изменника" и „предателя", ако в тия понятия има и днес същото съдържание, както в миналото; готови сме на всичко, което ще задоволи и направи достатъчно отмъстен „патриотизма" на една фалирала епоха, и с тая готовност се решаваме по дълг и съвест да се обърнем направо до българското правителство и да му кажем от името на македонските българи, които ще подкрепят моментално нашата акция, защото тя е тяхна акция, че то има един дълг към тях, към себе си и към България, дълг, който не виждаме да се съзнава и да се следва и който се отклонява и отбягва с едно особено упорство, макар и да се приближаваме до решителния час.

* * *

Грамадната част от българското население в Македония, прокудено от своята родина и намерило прибежище тук в братска България, открито, а в известни среди безшумно, но дълбоко и искрено е смутено от позициите, които българското правителство заема по националния въпрос и които позиции изключват идеята за самостойна и независима Македония. Македонските българи не проумяват как едно родно българско правителство може да заема отрицателно становище по тази идея, която е вече идея и на чужденци, и с това си становище се явява в помощ на Сърбия и Гърция, чиито съкровени мечти са да затвърдят господството си над чужда земя и чужд народ.

Ако в понятието български национализъм официална България влага днес истинското му племенно съдържание, което може да бъде преди всичко и най-главно спасяването на българския елемент от чуждо политическо господство, защо българското правителство се държи отрицателно към идеята за автономна Македония, когато може и е длъжно да я възприеме искрено и безрезервно в нейния чист и с шансове за успех вид?

Ние, а заедно с нас и всичките ни сънародници там и тук не разбираме задаването на такъв въпрос към едно правителство от българи.

* * *

Македонските българи усещат душата си отровена пред очебиющата възможност утре, в решителния момент, сръбското и гръцкото правителство да пометат идеята за отделна Македония, за която работят в помощ на нас и мъже с международна известност от културните нации измежду най-добрите приятели на българското племе с аргумента, че и България е против тази идея, че и тя не желае създаването на новия член от балканското семейство.

А тоя аргумент би бил съкрушен окончателно, ако българското правителство, без да отрича нито йота от своите исторически документи, на които ние, със своята съпротива да признаем гръцко и сръбско владичество в Македония, даваме най-силния израз и най-неоспоримите доказателства за тяхната истинност, открито и тържествено заяви пред Конференцията на мира и пред целия свят, че националните аспирации на България биха били задоволени най-пълно и най-щастливо чрез създаването на една особена политическа единица на Балканите, охранявана международно от всякакви бъдещи териториални стремежи, идещи отвън, като с тая своя декларация подчертае също така тържествено, че тя — България — е вече България на новото време, България на мира, на сговора, на приятелството и на братството с балканските народи, с които няма вече какво да дели в бъдеще освен благата и радостите на едно примирено и забравило веднъж завинаги всичките си недоразумения и раздори балканско семейство.

Защо не го прави това българското правителство, когато то е дълг към българския род, дълг към българското племе?

* * *

Македонските българи, съзнавайки дълбоко, че идеята за независима Македония не е идея случайна и нова, а се изгражда върху солидни основи, в които най-малко място има фактът на поражението на България, поради което става и идея на среди и фактори извън България и извън самото македонско население, не могат да разберат, нямат сили да разберат какво е това упорство на българското правителство да разглежда македонския въпрос само през призмата на „националното обединение", което в същност не води към никакво обединение, а само към разклащане моралните предимства на идеята за независима Македония, която идея е на път да превъзмогне със скъпото съдействие, особено на чужденци, чисто завоевателните претенции на Сърбия и Гърция, разколебани вече в сигурността да се наложат на всяка цена.

Трябва ли България в лицето на своето правителство да допринесе, макар и частица от оная помощ, която е необходима на завоевателите за осъществяването на техните планове?

От името на всички наши сънародници и от името на Македония казваме високо и ясно: Не, не трябва!

Македонските българи, любещи своето име и своята земя, любещи същевременно всички свои свободни братя, тъй както се люби свободата и правдата от оня, който ги няма, съзират ясно, че политиката на българското правителство продължава и след погрома по ония свои пътища, които бяха набелязани в миналото и които договорно и бездоговорно, при победи и при поражения отиваха към разкъсването целостта на Македония. А днес при същата политика имаме и нещо повече, нещо по-страшно: не разкъсване по споразумение, не подялба въз основа на някакви принципи, а чисто и просто заробване по силата на оръжието, по силата на фактите, без зачитане волята на народа, чиято земя се плячкосва. Една родна политика не може да върви по такъв път.

Всичко може да стане утре. Всичко е допустимо и възможно да стори българското правителство, когато бъде изправено пред Конференцията на мира. За всички негови актове може тук, в България, да се намери едно видимо одобрение, едно външно задоволство. Да попречим на това не можем.

Македонските българи обаче, цялото българско население в Македония и всички нейни изгнаници, находящи се тук и в чужбина, преди да преклонят глава пред съдбата и преди да почнат да коват нови оръжия за борба, нови оръжия за свобода и независимост, преди да се разпилеят по чужди земи, преди да потърсят защитата си другаде, ще въздъхнат и с вик, изтръгнат от дълбочината на душата си, ще кажат на прощаване:

От враговете милост не можехме да очакваме, към приятелите си чужденци ще запазим скъп спомен от готовността им да ни помогнат, без да ги задължава племенно чувство и родни връзки, но дайте ни сила да заглушим онова безподобно чувство на горест и тъга, което разтърсва душата ни и което иде от страшния факт, че правителството на „национализма", на „обединението" на „свободата и независимостта" на българското племе подпомогна да бъдем хвърлени в робство и позор само за да придобие две педи македонска земя или даже без педя такава земя се възпротиви за нейното самостойно съществуване само и само да я размени срещу придобивки, цената и размера на които не ще знае до последния момент.

Тоя глас на македонските българи, който е същевременно и зов към българското правителство да изпълни своя дълг към племето, ние го отправяме към него, като свидетелствуваме, че това е гласът, това е зовът на Македония и на всичко, което носи в нея българско име и българско съзнание.

Ще бъде ли чут тоя зов и в последния час?

Ще бъде ли чут гласът на здравия разум, особено когато България няма абсолютно нищо да изгуби, а, напротив, позициите ѝ и шансовете ѝ да бъде задоволена другаде не само не ще отслабнат, но и ще бъдат засилени след едно нейно тържествено присъединяване към новия живот, към новия свят, към новото бъдеще, на които базата няма да бъде и не може да бъде друга освен цялостна самостойна и независима Македония?

Ако в това тежко и страшно състезание на сили и интереси в Париж има и капка вероятност да внесе и България нещо за разрешението на македонския въпрос по такъв идеален начин и правителството на тая последната не го стори, то поема тежка отговорност пред цялото българско племе, пред неговото бъдеще и пред неговата история.

Така мисли Македония, така мислят македонските българи.

За тях е недопустимо България като братска страна да вземе с ръката си част от разкъсаното тяло на Македония дори и ако ѝ бъде подхвърлено въпреки нейната воля!

Ще допусне ли това българското правителство? Ако го допусне, македонските братя ще останат потресени от позора да се търгува с тях и с огнищата им по най-незаслужен и най-недостоен за историята и за миналото им начин с участието в търга на българско правителство, на правителство, което ще изразява политиката на „националното обединение“ на българското племе, на неговото „цялостно“ политическо освобождение. . .

* * *

И най-после македонските българи, находящи се тук, в България, следят с особен интерес развитието на обществената мисъл по националния въпрос, колкото и свободата ѝ в тая област да е ограничена чрез наложената от правителството строга цензура. Никога нашите съотечественици не са се смущавали и не им е било криво от това, че тая мисъл рядко се е насочвала по най-полезния и най-спасителния както за Македония, така и за България път. Но нека ни бъде позволено тук да изкажем пред българското правителство чувството на справедливо възмущение, което обхваща тия наши съотечественици напоследък, когато оратори на политически партии, започнали своята изборна кампания, се повръщат отново към старите методи на използуване наивността на избирателите, като специално към македонските бежанци и емигранти издигат примамливия лозунг за автономията на Македония, за тая автономия, за която политическите органи не казаха нито дума досега в нейна защита.

Това е една нова и последна гавра над един народ, хвърлена върху него, след като не се е направило нищо за неговата бъдеща участ и се е направило всичко, за да бъде тая участ безнадеждна и страшна.

Заявяваме на българското правителство, както и на политическите партии в България, че за съзнателните и неподкупни среди от емиграцията в България въпрос за избори не съществува. Пред тях има само един въпрос, който поглъща всичкото им внимание и затрогва цялата им душа: какво ще направят членовете на българското правителство, какво ще сторят политическите партии, от които изхожда това правителство, преди изборите за мира и преди мира.

Съдбата на македонските българи не зависи от изборите в България, а от становището на българското правителство, преди още Конференцията на мира да е оформила своето определение по македонския въпрос. А това българското правителство може да направи още тая минута, стига да е проникнато от племенния идеал на двете части от българския народ.

* * *

Българите от Македония хранят още надежда да бъдат подкрепени в усилията си от правителството на родна България, но ако то е решено да следва своя път, да следва своята досегашна политика, на която ние нямаме ни сила, ни желание да се противопоставяме освен по пътя на идейната борба, позволяваме си да заявим при пълно съзнание, че сме изразители на общото желание на нашите съотечественици тук, което те няма да закъснеят да изкажат в подкрепа на нашата акция, че всяко опитване да се представят пред Конференцията на мира и учреждения като „изпълнителния комитет на македонските братства“ или други представителства

с цел да изразяват волята на македонското население ще се последва с формален протест от името на обединената Вътрешна революционна организация, която има вече свой представител в Париж, облечен в доверието ѝ да действува за постигането на стария организационен идеал — създаването на единна и неразделна самостоятелна Македония, около който идеал са сплотени вече с малки изключения всички македонски българи.

* * *

Като апелираме към българското правителство и към политическите партии в България да вземат акт от тия наши изявления, които подкрепяме с приложените документи за част от нашата досегашна дейност тук и в чужбина и за целите, които преследваме, винаги еднакво въодушевени от вярата, че работим както за своята родина, така и за щастието на България, ние молим най-почтително да приемат уверение в нашето почитание.

София, 30 май 1919 г.

ЦПА, ф. 151, оп. 1, а. е. 397; оригиналът е на български.

[1] Изложението е връчено на 2 юни 1919 г.
[2] Така е в оригинала.

8

Писмо на м-р председателя на България Ал. Стамболийски до Н. Пашич, председател на сръбската делегация на Мирната конференция в Париж

22.IX.1919 г.

Вярвам, че не ще се издигне глас в Сърбия, който да оспори искреното ми желание за едно тясно сближение между двата славянски народа — сръбския и българския. Цялото ми минало на политически деец е непрекъсната верига от дела за осъществяване на тази идея. Борих се против тази фатална война и в Народното събрание, и в печата, и между народа и винаги съм проповядвал не само сближение, но и съюз между нашите два народа.

Днес, застанал начело на българското правителство, аз съм дълбоко убеден, че бих изменил и на миналото си, и на отечеството си, ако не сторех всичко за реализирането на този идеал. Дълбоко вярвам, че тази мисъл не е чужда и на сръбския народ, и на неговите политически водачи. Нужно е само да работим за осъществяването ѝ. Часът да се действува е настъпил.

Няма да отрека, че лудите братоубийствени войни, почнати през 1885 г. от един престъпен крал и свършени през 1918 г. от един престъпен цар, са натрупали много омраза и са изкопали дълбока пропаст между нашите народи. Но нима тия препятствия са непреодолими? Нима и днес след горчивите уроци на ужасното минало, пълно с жертви и разрушения,

ще се повторят същите лудории? И днес ли, след като Милан и Фердинанд, тия двама престъпни царе, изчезнаха от политическата сцена, прогонени от сръбския и българския народ и преследвани от проклятията им, когато и тяхната вдъхновителка Австрия престана да играе зловещата си роля, нима и днес не ще може да се намерят основите на една спогодба, която да осигури на двете съседни страни едно трайно мирно съществуване?

Зная, че победите опияняват, но дълбоко вярвам, че не би трябвало да заслепят политиците, за да унищожат в тях идеала на истинската победа и да попречат да работят за тържеството на един траен и благодатен мир.

Вие днес сте победители и поради това си присъединявате земи, които винаги са били български, като по този начин изкопавате още една пропаст между нашите два братски народа. Какво ви е накарало да сторите това, мен ми е неизвестно, но убеден съм, че историята, моралът и правилното разбиране длъжностите на политическия човек винаги ще ви осъдят.

Моята преданост на идеята за сближението на българския и сръбския народ е непоколебима. Днес, когато ръководя България, считам за свой дълг да ви отправя позив да сторите и вие всичко възможно, щото дълбоката пропаст, която дели двата народа, да не се увеличава още повече. Надявам се, че и сръбският народ питае същите чувства. Днес във вашата страна живеят и словени, освободени от австрийско иго; около нея има други славяни, също току-що отървали се от чужда власт. Дълг им се налага те да поработят за това сближение, защото и те, както и сърбите, само ще спечелят от приятелското сътрудничество с България.

Дайте ни ръката си. Аз ще сторя в моето отечество всичко възможно за достигането на този идеал и за туряне завинаги край на кървавите борби между нашите братски народи. Дайте ми ценното си съдействие.

Няма нищо невъзможно! Стига да има добра воля и основата на едно трайно съглашение ще се намери. В него е спасението на балканските народи.

Дневници на XVIII ОНС, I РС, 22 засед. 26. XII. 1919 г., с. 516—517; оригиналът е на български.

9

Из речта на Ал. Стамболийски пред земеделската парламентарна група след завръщането на българската делегация от Мирната конференция в Париж

30. IX. 1919 г.

Носим смъртник. Така отговорих на ония, които ме запитваха, щом слязох от трена при софийската гара, какво носим от Париж. И наистина на нас се предаде от конференцията в Париж един същински смъртник, който постави целия български народ в траур. Проектодоговорът за мир е един от най-ужасните. Ние знаехме и очаквахме, че ще бъдем съдени и че над нас, българите, ще се издаде присъда, но ние никога не допускахме, че тая присъда ще бъде толкоз несправедлива и жестока. Ние вярвахме, че ако прогласените от Уилсона принципи бидоха отчасти зачетени при сключването мира с Германия и Австрия, тия принципи за малката и изнасилена България, която никой не ще отрече, че винаги се е борила за обединението на своето племе, щяха да бъдат приложени в по-голямата си част. А какво виждаме в действителност? Тъкмо обратното: България досега е едничката страна, спрямо която са приложени не принципите на Уилсона, а принципите на варварството; България е едничката страна, на която не само че не се зачете народността, но се къса и от нейното живо тяло. От нас светът, модерен и християнски, отнема наши братя по кръв, език и манталитет, които 40 години вече има как дишат заедно с нас въздуха на самостойния политически живот!

Аз няма да говоря за всички ония финансови, икономически и юридически клаузи на договора, които го правят още по-тягостен за окастрена, разнебитена, разочарована и озлочестена България. Върху тях ще говори пред вас нашият другар от делегацията в Париж г. Стамо Пулев. Аз ви посочвам само върху териториалната неправда в тоя договор. От България късат част от Царибродско, част от Босилеградско, част от Струмишко, цяла Македония, цяла Южна Тракия и цяла Добруджа. Нас ни повръщат в по-лошо положение от това, в което сме били преди 40 години. И превръщат ни, след като прахосахме всичките си богатства за националното си обединение, след като проляхме кръвта на 500 000 души от най-жизнеспособните си хора и след като преживяхме един момент на пълна вяра, че културното човечество, като прогласява чрез устата на такъв велик сановник, какъвто е председателят на Американските съединени щати, толкоз светли и хуманни принципи, че това културно човечество действително ще е израснало до положението да може да разбере върховните вопли и тежнения на един малък и героичен народ, да му прости за всички волни и неволни прегрешения и с готовност да го удовлетвори, като с това заздрави завинаги мира на Балканите.

Не би! Културното човечество си остава пак със старото мизерно покривало, под което бошува с адски огън животинското и варварското, както би казал Карлено.

Дали тая присъда над нас ще се смекчи — аз не мога да дам положителен отговор. Ние ще възразим, ние ще я апелираме. Нашия протест и нашата апелация делегацията ни ще трябва да отнесе най-късно до 9 т. м., за да може навреме да пристигне и да я предаде. Жалкото е, че тя ще бъде предадена и разгледана от същия върховен съд, който така безобразно ни обръсна. Но ние не щем да престанем с нашите протести и апели и тогаз, когато тая присъда би била окончателна, ако тя не се измени в най-болезнената за нас част. Ние не ще изгубим куража и в този трагичен момент, ние ще понесем с търпението на истински герой жестокостта над нас.

В. Земеделско знаме[1], С., бр. 19, 2. X. 1919 г.; оригиналът е на български.

[1] Орган на Българския земеделски народен съюз.

10

Протест на културните дружества в Казанлък против денационализирането на българското население в Македония под гръцка и сръбска власт

30. IX. 1919 г.

Културните дружества в гр. Казанлък — Ученолюбива дружина „Искра“, Околийското учителско дружество, Дружеството на прогимназиалните и гимназиалните учители, Дружеството „Безплатни детски трапезарии“ и женското дружество, и дружеството на държавните и общинските чиновници и служещи издигат високо глас на протест против предложения на България проектодоговор за мир. Авторите на последния са игнорирали всяко право и справедливост, а са дали простор на омразата, насилието и жестокостта. Този договор не носи трайния мир, тъй страстно желан от широките народни маси на културните народи, а експлозиви за нови размирици. Принципите на свобода и човещина, тъй високо прокламирани от председателя на Великата Северноамериканска република, се отричат на малкото ни отечество! С какво е заслужила България жестоката съдба, която конференцията във Версайл й отрежда? Българският народ е дал достатъчно доказателства, че иска да живее в спокойствие и мир с всичките близки и далечни нему народи. Ние не мислим, че ще бъде счетен за грях от някого стремежът му да се обедини с едноплеменните си братя в Македония, Добруджа и Тракия, от които жестоката съдба (Берлинският конгрес) го е отделила, и че никой няма да търси в този му стремеж елемент на размирност — както никой не е осъждал и подозирал в размирност благородния френски народ в стремежа му да се обедини с едноплеменните си от Елзас и Лорен!

Нашият народ никога не е желал да заграбва чуждото — той е искал само да бъде господар на своето. За това му справедливо искане ареопагът във Версайл го наказва! Последният не само че му отрича правото да се обедини с едноплеменниците си, но за да задоволи алчните апетити на империалистите у малките си съюзници, къса от живото тяло на България части, които дава на последните. Цариброд, Босилеград, Струмица с техните околности се дават на Сърбия! Области, в които населението е чисто българско, се обричат в робство! Тракия, на която населението в голямото си болшинство е българско, която е от жизнено икономическо значение за България, се отнема от нея! И това се прави, без да се пита населението — желае ли то съдбата, която му се отрежда! А за Добруджа и Македония, за които цял свят знае, че са български земи, в проектодоговора дума не се поменува!

Икономическите и финансовите клаузи на договора са тъй тежки, че тяхното изпълнение би погребало България!

Българският народ, който е дал в миналото големи жертви в областта на духовната и материалната култура на човечеството, не заслужава такава жестока участ! Той не може и не трябва да бъде наказван за войнствените авантюри на Фердинанда и неговата клика! Българската демокрация винаги е високо заявявала своето несъгласие с войнствените похвати на тази клика и тя (българската демокрация) винаги се е стремила

по мирен път — по пътя на споразумението, да постигне обединението на българското племе. Идеята за споразумение и съюз на балканските народи е плод на българската демокрация.

И за всичко това на малката ни родина се поднася непознат досега в историята на народите по своята несправедливост проектодоговор за мир!

Нима съвестта на всичко честно в страните, чиито представители във Версайл приготвиха този проектодоговор, не е смутена от убийствената жестокост на последния? Нима трезвата интелигенция в тези страни няма да вдигне високо гласа на протест против нечуваното насилие над малкото ни отечество?! Нима демокрациите в тях ще позволят на своите държавници да издадат смъртна присъда на нашия малък и жизнеспособен народ, който иска само едно — да бъде свободен в своето отечество, за да се отдаде на мирен и ползотворен труд?! Не, ние не вярваме това! Убедени сме, че те са поразени от убийствената жестокост на този проектодоговор и няма да позволят кървавите страници на историята от последните години да бъдат приключени с такъв скандален за човечеството акт.

ЦПА, ф. 226, ап. 1, а. е. 86, с. 15—16; оригиналът на български език.

11

Декларация на Българската комунистическа партия (т. с.), прочетена от Димитър Благоев в Народното събрание против Ньойския мирен договор

9. XI. 1919 г.

Подир всичко това аз ще прочета следующия протест от комунистическата група: „От името на трудещите се класи в България Българската комунистическа партия протестира против Парижкия насилнически мир, който разпокъсва българския народ и немалки части от него подхвърля на национално робство, подлага богатствата и земята му на систематично разграбване, убива стопанското му и културно развитие, посяга на държавата му независимост и подготвя условията за окончателното му икономическо и политическо заробване; в същото време изобличава лицемерието на съглашенските империалисти, които в името на политическата свобода на народите завлякоха целия свят във всеобщата касапница, а днес в Париж цинично практикуват доктрината на международното разбойничество, като режат живи народи на части и разграбват земите им, като убиват бъдещето им и ги подлагат на страшното иго на международния капитал.

Съучастница в това страшно престъпление на тържествуващия съглашенски империализъм спроти българския народ е и целокупната българска буржоазия, която в лицето на всички буржоазни и дребнобуржоазни партии и за целите на една националистическа завоевателна политика на два пъти изнасили народа, като го хвърли във война против неговата воля, и на два пъти го изложи на масово избиване и на неописуеми бедствия, поражения и катастрофи. Поддържала сплотена войнствената политика на

правителството през 1912—1913 и 1915—1918 г. и гласувала единодушно всички военни кредити, тя носи заедно с правителствата и монархизма тежката отговорност на убийци на народа си и лицемерен е днешният ѝ хленч, и без всяка стойност днешният ѝ протест против делото на парижките палачи.

Българската комунистическа партия, която се е борила винаги и навсякъде против войнствената политика на българската буржоазия и монархизма, против милитаризма и национализма, която е отхвърляла решително и категорично всички военни кредити и военни мероприятия, която през време на войните е работила енергично за незабавното сключване на мир, като се е противопоставяла на всяко завоюване и на всяка анексия и обезщетение и като високо е протестирала против престъпленията, вършени от властите спрямо населенията от окупираните земи, днес се счита морално оправдана и задължена от името на трудещите се класи в България да обвини българската буржоазия и монархизъм и всички техни оръдия и слуги в предателство на народа си. Това предателство продължава и днес, когато окървавена и изстрадала България водят на екзекуция. И днес българската буржоазия в лицето на своите десни и „леви" партии подпомага палачите на българския народ в тяхното дело на изнасилване чрез меча и глада великия свободен руски народ, като праща оръжие и муниции на руските контрареволюционери и като им оказват всякаква поддръжка. Ние протестираме против тия нейни нови предателски дела, които целят да загасят пламтящия огън на освобождението и възраждането на всичките поробени и угнетени народи и класи чрез смазването на руската революция. Не от потушаването, а от победата на руската революция, която първа прогласи и осъществи правата на народите, може да очаква освобождението си от веригите на империалистическото робство и българският народ. Революционната вълна днес се надига както в страните на победените, така и на победителите и тя скоро ще залее целия капиталистически свят, за да сломи веригите на капитализма и империализма и да тури край на всяко робство и потисничество. В победата на работническата революция единствено е спасението на поробените народи. В нейната победа на Балканите е и залогът за свободна Македония, Тракия и Добруджа.

Българската комунистическа партия, пращайки братски поздрав на руските работници и селяни, които вече две години как самоотвержено отстояват на щурмовете на международната контрареволюция в името не само на своите върховни права и свободи, но и на тия на робите и експлоатираните от целия свят; отправяйки горещ позив към пролетариите и потиснатите от всички страни за сплотяване и повдигане на всички революционни сили против господството на банкрутиралия и морално опозорения международен капитализъм и империализъм, същевременно посочва и на трудещите се класи от градовете и селата на България техния революционен дълг.

Да живее Българската съветска социалистическа република!

Да живее Балканската федеративна съветска социалистическа република със свободна Македония, Тракия и Добруджа!

Да живее международната социална революция!"

Стенографски дневници, 18 ОНС, I р. с., 2 з, 9. XI. 1919 г., с. 16; Работнически вестник, бр. 110, 17. XI. 1919 г.; оригиналът е на български език.

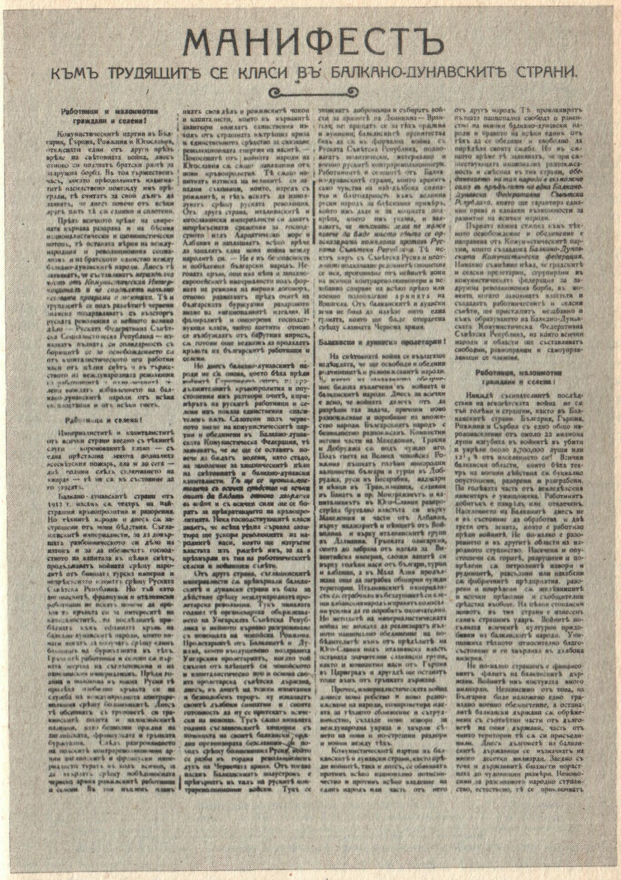

МАНИФЕСТЪ

КЪМЪ ТРУДЯЩИТѢ СЕ КЛАСИ ВЪ БАЛКАНО-ДУНАВСКИТѢ СТРАНИ.

Работници и малоимотни граждани и селени!

Фиг. 28. Из манифеста на Балканската комунистическа федерация. Към док. 12 от дял IV

съ милиардни дефицити, за покриването на които балканскитѣ правителства нѣматъ друго срѣдство освѣнъ безграничното печатане на банкноти. Но това изостря още повече стопанската и финансова криза. Така всички балкански държавици сѫ изправени прѣдъ единъ неизбѣженъ банкрутъ.

Но стопанското разсрение и финансовиятъ банкрутъ на малкитѣ държави сѫ необходимитѣ условия за цѣлото економическо завоюване. И хищниятъ съглашенски капиталъ е започналъ вече своя завоевателенъ походъ. Той безъ милостно тури рѫка върху всички стопански извори на умалолощенитѣ балкански народи. Той е вече господаръ на важната дунавска артерия и на дунавската и морска търговска флота; той посяга върху петролнитѣ извори на Романия, за подѣлбата на които между Англия и Франция е сключенъ специаленъ договоръ; изкупува акциитѣ на голѣмитѣ индустриални и търговски прѣдприятия; придобива обширни земи и имоти и тури рѫка върху земледѣлскитѣ и други произведения на Балкано-дунавскитѣ страни. По силата на мирния договоръ, всички стопански ресурси на България ще му станатъ ефтина плячка. България е вече подчинена и завоювана економически и

Да живѣе Руската Съвѣтска Социалистическа Република!

Да живѣе Комунистическиятъ Интернационалъ!

Да живѣе Балкано-дунавската Комунистическа Федерация!

Да живѣе международната революция!

16 августъ 1920 г.

БАЛКАНО-ДУНАВСКА КОМУНИСТИЧЕСКА ФЕДЕРАЦИЯ:

Центр. Комитетъ на Бълг. Комунистическа партия: Д. Благоевъ, В. Коларовъ, Хр. Кабакчиевъ, Г. Димитровъ, Т. Лукановъ, Н. Пенев, Т. Кирковa

Изпълнителенъ Комитетъ на Комунистическата партия въ Югославия: Влада Миричъ, Владимиръ Чопичъ, Драгомиръ Марковичъ, Душанъ Цекичъ Живота Милойковичъ, Лаза Стефановичъ, Павле Павловичъ, Сима Марковичъ, Филипъ Филиповичъ.

За Централния Комитетъ на Гръцката Социалистическа (комунистическа) партия: Н. Димитратосъ.

Фиг. 28 (продължение)

12

Из манифеста на Балканската комунистическа федерация[1] към трудещите се класи в балкано-дунавските страни

1920 г.

Балкански и дунавски пролетарии!

На световната война се възлагаше надеждата, че ще освободи и обедини подчинените и разпокъсаните народи. В името на замамливото обединение бидоха въвлечени във войната и балканските народи. Днес за всички е ясно, че войната, далеч от да разреши тая задача, причини ново разпокъсване и поробване на множество народи. Българският народ е безмилостно разпокъсан. Компактни негови части в Македония, Тракия и Добруджа са под чуждо иго. Под гнета на велика чокойска Румъния пъшкат големи инородни малцинства българи и турци в Добруджа, руси в Бесарабия, маджари и немци в Трансилвания, славяни от Банат и пр. Монархизмът и капитализмът в Югославия разпространиха брутално властта си върху Македония и части от Албания, върху маджарите и немците от Воеводина и върху италианските групи в Далмация. Гръцката олигархия, опита до забрава от идеала за Византийската империя, сложи лапите си върху големи маси от българи, турци и албанци, а в Мала Азия продължава още да заграбва обширни чужди територии. Италианските империалисти са сграбчили в бездушните си клещи албанския народ и правят колосални усилия да го поробят окончателно.

Резолюция и решения на I и II конгрес (1919 и 1920 г.), Партийният съвет и конференцията на Балканската комунистическа федерация, С., 1920, с. 107; оригиналът е на български.

[1] Началото ѝ се поставя в 1910 г. под името Балканска социалдемократическа федерация (БСДФ). На третата конференция в 1920 г. е преименувана в Балканска комунистическа федерация (БКФ). Целта ѝ е да координира действията на балканските комунистически партии и да подпомага тяхната ленинизация. Секция на Коминтерна.

13

Брошура на ИК на Съюза на македонските братства в България „Македонската емиграция и гръцко-българската конвенция по изследването"

1920 г.

Какво становище трябва да вземе македонското българско население спрямо конвенцията и какви практически указания Изпълнителният комитет би трябвало да даде на емиграцията, за да се парализират във възможно най-голяма степен пакостните цели, преследвани от вдъхновителите на конвенцията?

Преди всичко комисията смята за нужно да подчертае, че македонското българско население не може да бъде обект на една конвенция, в която то не е страна, и че то, бидейки неконсултирано, неговата воля незачетена, има правото не само да протестира най-енергично, но и да счита конвенцията за несъществующа по отношение на него.

Един повърхностен поглед, хвърлен върху съдържанието на конвенцията, издава нейната тенденция и на първо място хвърля светлина върху следните две политически цели, преследвани от нейните автори и вдъхновители: 1) С предметната конвенция гръцкото правителство се стреми към едно изкуствено изменение в късо време на етнографския характер на Южна Македония чрез изселване на българския елемент и заместването му с гръцки. 2) Като пряко последствие и пръв резултат от обезбългаряването на тая част от Македония цели се осуетяването фактически на прилагането на известната клауза за покровителството на малцинствата. Не може и дума да става за права на българско население, на български общини там, където те фактически не съществуват. Следователно веднъж изселването на българския елемент постигнато, самата клауза става илюзорна, а прилагането ѝ — невъзможно и безпредметно по липса на обект.

Разгледана от чисто юридическа страна, конвенцията съдържа постановления пряко противни на съществуващите международноправни норми. В това отношение на първо място заслужава да се отбележи, че авторите на конвенцията, възприемайки началото на „доброволност" при изселването, са искали да ѝ придадат известен легален облик, тъй като терминът „доброволно изселване" в последен анализ не представлява друго освен една прикрита опция. Като се знаят обаче всички неморални и насилнически мерки, които гръцкото правителство ще тури в действие, за да предизвика това изселване, може да се съди за стойността на термини като горния. Па вън от това известно е, че правото на опция, осветено от всички международни договори в ново време, се отнася само до лица, обитаващи една територия, която по-рано е била под суверенитета на една държава и по-късно е минала под властта на друга държава по силата на известен международен акт. В такъв случай самият договор, чрез който се отстъпва територията, съдържа и клаузата за право на опция. В дадения случай известно е, че Южна Македония и преди Световната война бе под властта на Гърция, а международното право не познава случаи за право на опция спрямо лица, обитаващи една територия, която не е минала от една държава в друга.

Впрочем едно по-близко и по-обстойно разглеждане на отделните постановления на конвенцията не може да не изтъкне наяве всички груби отклонения от възприетите от цял свят начала на международното право — отклонения, които не само издават тенденцията на конвенцията, но ѝ придават характер на един насилнически и следователно антиюридически акт. Чл. 1 от конвенцията говори за изселване на „етнически малцинства по вяра или език". Международното право признава като юридически норми за лица, обитаващи една известна територия, само националността и поданството. Горният нов термин, който не може да се вмести в рамките на никоя юридическа категория, подчертава ясно духа на конвенцията. Очевидно е, че тук се визира пропъждането на нежелателното за гръцката държава българско население. Ал. I на чл. 2 обрисува още по-ясно тая скрита цел, като задължава Гърция да обезсили своите собствени закони и

наредби, ограничаващи изселването. Антибългарският характер на конвенцията изпъква още по-добре от чл. 3, с който Гърция се отказва от едно суверенно свое право да съди и наказва престъпници за престъпни деяния, извършени на нейна територия и от нейни поданици, стига последните да са българи и да изявят желание да се изселят от Македония. Гърците турят по-високо целта — обезбългаряването на Македония, отколкото прилагането на своите закони.

Чл. 5 съдържа едно постановление, съвършено ново, непознато досега в международното право. Знайно е, че поданството в една държава за преселници от друга се добива след едно по-дълго или по-късо настаняване и пребиваване в територията на тая държава. Срокът за пребиваване се мени според законоположенията на отделните държави, уреждащи тая материя, обаче подобен срок съществува навсякъде. Чл. 5 прави едно нововъведение, като задължава договарящите страни да признаят поданството на изселниците в страната, в която отиват, още със стъпването им в територията на тая държава.

Най-после конвенцията с чл. 10 лишава изселниците от едно тяхно неоспоримо и естествено право да разполагат със своя имот. Тя ги заставя да отстъпват своите недвижими имоти изключително на правителството на страната, която напущат.

Покрай тия нарушения на международното право конвенцията със своите постановления и с резултатите, които ще поведат те след себе си, е в разрез и с елементарните правила на хуманността и на справедливостта: тя грубо и насилнически скъсва всички връзки на населението със страната, с която то е свързано морално и материално от векове; тя го откъсва от земята, която го е отхранила и която то е оросявало със своята пот през десетки поколения: тя го отделя от най-скъпите за него светини — бащиното огнище и праха на неговите деди, тя го обрича на скитане, лишения и мизерия; тя цели да изкорени на първо място по-състоятелната и по-събудената част от българското население, която олицетворява съвестта и народното съзнание на масата. Най-после, противно на всяка справедливост, тя заставя населението в един съвършено кратък срок от 2 само години да упражни правото си за изселване под страх да изгуби и ония малки преимущества и гаранции, които конвенцията благоволява да му даде. Известно е, че първите няколко години след всяка война представляват един период на неустановеност, на нестабилност: населението е още под гнета на преживените ужаси от войната. Икономическото положение, създадено от войната, е в пълна неуредица; търговията е в застой; недвижимите имоти са обезценени, тяхната рентабилност е сведена до минимум. Прочее в случая двегодишният срок, предвиден от чл. 4 на конвенцията, цели използуването от страна на гръцкото правителство на психологическия момент на уплаха сред населението, както и неулегналостта на икономическото положение. Значи, от една страна, морален натиск, за да се поощри изселването, а, от друга — увреждане икономическите интереси на изселниците чрез придобиване от държавата едва ли не за безценък на имота на изселващите се.

Чл. 8 и чл. 9 говорят за състава на смесената комисия, повикана да приложи конвенцията, както и за правата на самата комисия. Според чл. 8 комисията ще се състои от 4 членове — по един от всяка от заинтересованите договарящи страни и от двама членове от друга народност, които

ще бъдат назначени от Съвета на Обществото на народите. Правата и прерогативите на смесената комисия, така както те са определени от чл. 9 на конвенцията, са твърде обширни, по някога и неограничени; като се прибави към горното и фактът, че председателят на комисията ще се избере измежду двамата членове от другата — не гръцка или българска — народност, става ясно от какво голямо значение и важност ще бъде подборът на двамата членове чужденци. Конвенцията не определя изрично народността на тия двама членове; тя не споменава даже дали двамата чужденци ще бъдат взети измежду поданиците на воюващите или неутралните държави. Едничкото указание върху избора на тия членове на комисията се съдържа в чл. 8, където е казано, че Съветът на Обществото на народите ще назначи тия двама членове.

Ал. 2-ра от чл. 6 говори за имотите на общините, включително черквите, манастирите, училищата, болниците или фондациите от всякакъв вид. Тая алинея казва, че когато правото за изселване бъде упражнено от членовете на тия общини, които поради това ще трябва да бъдат разтурени, смесената комисия ще определи дали и при какви условия тия членове ще имат право да вземат със себе си или да пренесат движимите имущества, принадлежащи на тия общини. Както се вижда от цитираната алинея, тук става дума само за движимите имоти на общините; въпросът с техните недвижими имоти се урежда от чл. 7, по силата на който тия имоти ще бъдат ликвидирани от комисията. Преди всичко трябва да се подчертае, че конвенцията признава съществуването на общини от „етническите малцинства" със собствени техни черкви, манастири и училища. Това признание е особено ценно за нас. Обстоятелството, че от 1913 г. насам в Южна Македония фактически не съществуват български черковни общини със свои черкви, манастири, училища, болници и др. недвижими имоти, далеч не отрича тяхното юридическо съществувание, а по-скоро илюстрира грабителската политика на гръцкото правителство, което веднага след Балканската война унищожи българските общини, обсеби черквите и училищата и заграби имотите им.

Въпросът за запазването на българските общини, на българските черкви, училища и манастири е от грамадно значение, съпоставен с постановленията на договора за покровителството на малцинствата. Очевидно е, че само при наличността на тия черкви, училища, манастири и други паметници от близкото и далечното минало българщината в Македония ще може да вирее, да крепне и да се развива. Тия имоти покрай чисто материалната им стойност представляват огромен морален капитал, събиран търпеливо в течение на векове от благочестивото и родолюбиво българско население.

Важността на въпроса за имотите на общините не е избягнал от вниманието на гърците, когато той засяга имотите на гръцките общини в България. В мемоара на Изпълнителния комитет на тъй наречените поробени гърци, мемоар, представен напоследък на гръцкото правителство, четем: „. . . Обръщаме вниманието на правителството върху твърде важния въпрос за имотите на гръцките общини, които българското правителство разтури след антигръцките движения през 1906 г., като заграби училищата, църквите, манастирите и изобщо всички движими и недвижими имоти на стойност десетки милиони драхми. Както узнаваме, Вселенската патриаршия е поискала вече възобновяването на тези общини и връщането на заграбените техни имоти. Макар да може да се поддържа, какво възобновяването на общините ще осуети донейде изселването, все пак, като се вземе в съображение, че каквито размери и да вземе това изселване, не е възможно да не остане в България гръцко население, особено в приморските градове, не ще бъде справедливо това гръцко население да се лиши от гръцки училища и черкви, с помощта на които то ще може да запази националността си, макар и за няколко години. Ето защо ние се осмеляваме да препоръчваме на правителството да иска да се даде на тези общини правото да разполагат свободно или пък да използуват своите имоти, за да могат, когато по-късно се окаже невъзможно тяхното по-нататъшно съществуване, да пренесат гърците стойността им. С тези суми те ще могат да издържат своите общини в новите си поселища в Гърция."

Едно от най-важните постановления на конвенцията, което засяга пряко интересите на по-голямата част от македонската емиграция, се съдържа в чл. 13.

Според този член македонските българи, които преди влизането в сила на конвенцията са напуснали Македония и са се установили вече в територията на Царство България, ще имат право да получат стойността на оставените от тях имоти в Македония, стойност, която ще се добие от ликвидацията, извършена от смесената комисия.

Първият въпрос, който предстои да разреши смесената комисия, е, какво трябва да се разбира под термина „установени"? Кои от македонските емигранти могат да се считат установени в царството и кои не? Дали от обстоятелството, че македонски българи в разни времена по силата на непреодолими за тях причини, заставени да напуснат родната земя, дошли тук и за лична своя прехрана, са заловили някакъв занаят или са се отдали на търговия, или даже са постъпили на държавна служба, могат да се считат за окончателно установени в царството?

За да се отговори на тия въпроси, потребно е преди всичко да се определи юридическият смисъл на термина установени. Мерилото за определяне, дали известно лице може да се счита окончателно установено, се съдържа в индивидуалното, лично желание, манифестирано чрез външни, видими акции, на дадено лице да скъса всички връзки със земята, която е напуснал. С други думи, касае се за всеки отделен човек да се установи: 1) дали той е дошъл тук с мисълта да се завърне или е сторил това без такава мисъл; 2) дали от момента на идването му тук и досега тази мисъл за връщане съществува или не. Ето по наше мнение базата, на която трябва да се застане, за да се определи кой може да се счете за установен и кой не.

Презумпцията за временно настаняване в царството, както и мисълта за връщане в родната земя съществуват спрямо известни лица по най-очебиен начин, докато за други тая презумпция се обуславя от известни техни постъпки и действия по отношение на оставените от тях имоти в Македония. От това гледище македонските емигранти в България могат да се групират и подведат към следните пет категории:

а/ Лица, които са напуснали масово страната непосредствено след Балканската и Всеобщата война и които съставляват групата, известна под името „бежанци".

б/ Лица, известни под името „гурбетчии", които от години наред периодически идват в царството, за да търсят прехрана, като например: млекари, бозаджии, халваджии, градинари, зидари и др.

в/ Всички революционни дейци от миналото, напуснали по неволя страната.

г/ Всички мирни, легални граждани и селяни, прокудени от Македония поради несносните режими на турците отпреди Балканската война и на гърци и сърби след нея.

д/ Най-после всички изселени отпреди години тук, но запазили имотите в страната, за поддържането на които са полагали грижи и не са скъсали връзките с родното огнище.

Очевидно е, че първите три категории лица не може да се допусне, че те пребивават в царството без мисъл за връщане и че следователно са настанени тук. Ако мнозина от тях, за да изкарат прехраната си, са заловили някой занаят, са открили някой магазин, са станали учители или чиновници, това обстоятелство по никой начин не може да се счита като белег и желание от тяхна страна да се установят окончателно и безвъзвратно в територията на царството.

Що се отнася до лицата от четвъртата категория, ясно е, че с премахването на причините, които са предизвикали тяхното изселване тук, с настъпването на един нормален ред, с въвеждането на един правов режим, който би им гарантирал неприкосновеност и свобода и който не би изнасилвал техните национални чувства, те биха се върнали по своите родни огнища. За доказателство на намерението им да се върнат служи и обстоятелството, че те, макар и малоимотни в по-голямата си част, не са пристъпили и досега към ликвидация на имотите си въпреки търпените лишения и несгоди. Най-после по отношение на лицата от последната категория, напуснали преди много години страната и упражняващи в царството известна професия или занаят, трябва да се отбележи, че грижите им за поддържане оставените от тях имоти в Македония говорят по-скоро за желанието им, манифестирано по горния начин, да се завърнат един ден в родните си места. На всеки случай само формално изказаното желание на известно лице да скъса всякакви връзки със страната, от която произхожда, и да се счита окончателно установено в царството, може да се служи като причина за подвеждането му под категорията на лицата, за които говори чл. 12, и само спрямо неговите имоти ще трябва да се приложи постановлението на същия член за ликвидацията на имотите. И за тези лица ще трябва да се бди, щото ликвидацията на имотите да става съгласно първата алинея на чл. 10, т. е. след като заинтересованите бъдат изслушани или бъдат редовно поканени за изслушване. А това предполага допущането им безпрепятствено да се върнат по местата, където са имотите им, и възможността да престояват там до окончателната ликвидация или пък ако желаят да назначат пълномощни лица, които да застъпват интересите им пред комисията.

Всичко гореизложено, обрисувайки характера и тенденцията на конвенцията, посочва и становището, което трябва да се вземе спрямо нея, и набелязва указанията, които предстои да се дадат на емиграцията. Очевидно е, че становището не може да бъде друго освен отрицателно, т. е. че трябва да не се пропуща ни един случай за издигане глас на протест срещу нея. На всеки случай това отрицателно спрямо конвенцията становище не може да включва в себе си и неизползуването на ония клаузи, които биха парализирали до известна степен пакостните за българското насе-

ление последствия. В тоя ред на мисли върховните интереси на българщината в Македония изискват задържането на българското население в Македония и завръщането на бежанците по родните им места.

ЦПА, ф. 151, оп. 1, а. е. 359, л. 1—8; оригиналът е на български.

14

Катехизис на македонските българи

(Началото на 20-те години на XX в.)

1. Какъв си?	Българин от Македония.
2. Как се чувствуваш след всичко преживяно досега?	Не се чувствувам спокоен и доволен.
3. Защо?	Защото моето отечество и моите близки са под чуждо робство.
4. С какво можеш да се гордееш като македонски българин?	Гордея се с героичната борба на македонския българин за своята свобода и с това, че Македония е дала първите хора на славянската култура и на Българското възраждане.
5. Защо след толкова жертви и борби за свободата на Македония тя остана пак в робство?	Защото за отбрана на многобройните ни неприятели както македонските българи, така и свободните не бяха добре организирани и достатъчно възпитани в името на народното добруване.
6. Каква е първата длъжност на македонските българи?	Да запази себе си като българин и да възпитава всички свои сътечественици да станат еднакви по чувства и стремежи.
7. Какви чувства трябва да вълнуват македонските българи?	Да обичат безкрайно татковината си и всичко македонско.
8. Какви трябва да са стремежите на македонските българи?	Всички македонски българи трябва да бъдат честни, работливи, добри родители и до фанатизъм родолюбци.
9. Как може да се постигне това?	За да се постигне това, трябва всички македонски българи да се организират в дружби за македонско възпитание, македонско добруване и взаимна помощ.
10. Какво трябва да бъде македонското възпитание?	Всеки македонски българин е длъжен: 1) Никога и нигде да не скрива своето произхождение; 2) да запази своя македоно-български говор между своите домашни и земляци; 3) да запази всички обичаи и обреди, които са имали неговите бащи и деди; 4) да запази своята македонска носия. Където това не е невъзможно, поне в известни

случаи — за жените и децата или най-после като украшение в къщи;
5) да поддържа и почита роднинските връзки и тия на своите земляци;
6) да се сродява (женитби) с македонски българи, а в случаите, когато това е невъзможно, при годежа да става задължение, че на поколението ще се дава македонско възпитание;
7) да изучава българската история, особено подробно историята на македонските българи от Възраждането насам;
8) да изпълнява всичко, което дружбата разпореди и което е позволено от законите в страната, в която живее и е в полза на македонското добруване.

11. Каква трябва да е взаимната помощ между македонските българи?

Всички македонски българи, където и да се намират, трябва да се считат като братя и да си помагат морално, а в случай на нужда и материално.

12. Каква е организацията на македонската дружба?

Организацията на дружбите на македонските българи е тайна. Десет души най-близки по роднинство, приятелство или разбирания образуват *македонска дружба*. Те избират измежду си един учител с двама помощници.

13. Как се образуват дружбите?

Дружбите се образуват, като членовете на всяка дружба се грижат за увеличение на дружбите. Те избират най-добрите, най-честните и родолюбиви македонски българи по препоръка на 1 член и след проверка от други двама. Приемането за член в дружбата става в присъствието на всички членове от дружбата, след като кандидатът даде пред всички клетва, че ще работи за македонското добруване и ще изпълнява тоя катехизис.

14. Защо македонската дружба е тайна?

За да може да се избират за членове на организацията само най-честните и най-добрите македонски българи — тия, които съзнателно и искрено ще работят за македонското добруване.

15. Какви са задълженията на всеки член от македонската дружба?

Всеки член под клетва се задължава:
1) да пази в тайна съществуването на дружбата;
2) да изпълнява всички разпореждания на по-горните македонски учреждения от дружбата;
3) да помага морално и материално на членовете от дружбата;
4) да държи в течение своя учител за всичко, каквото узнае, че се върши от кого и да било против македонското добруване;

5) да получава печатните органи на македонската дружба;
6) да участвува според силите си във всички икономически предприятия на дружбата.

16. Какви облаги има всеки член от дружбата?

Където и да се намира, той ще има пълната подкрепа от всички членове и учреждения на дружбите, за да може да добрува.

17. Имат ли някакви ограничения членовете на дружбата?

Нямат никакви други ограничения освен тия, що са изложени в тоя катехизис. Той е свободен да постъпва на служба — държавна, общинска или друга в частни предприятия; да бъде член във всякакви сдружения и партии — политически, културни, благотворителни, религиозни и други, където самата служба или целите на сдружението нямат за задача да денационализират македонското население или имат пряма задача да пречат на македонското добруване.

18. С какви средства си служи дружбата, за да създаде македонско добруване?

Македонското добруване ще се постигне със следните средства:
1) като дружбите настаняват на работа своите членове (в разни служби или частни предприятия) и заедно с това ги задължават да създават чрез своето влияние и положение условия за добруване на македонците изобщо и на своята родина;
2) като се уреждат разни свои икономически предприятия, за да се даде възможност на самостоятелно лично добруване на членовете и за да се създадат достатъчно материални средства за културно и национално повдигане на македонското население;
3) като се следи навсякъде от всички членове на дружбата, щото на време да се взимат нужните мерки против всички и всичко, което цели денационализирането на македонеца или е против неговото добруване.

19. Как ще се постъпва с тия македонци, които със своята дейност работят против македонското добруване?

С всички законни средства членовете на дружбата, а особено учрежденията се грижат да му пречат във всичко, за да почувствува морално и материално, че има здрава и силна организация, която никому няма да позволи безнаказано да върши пакост на своя род.

20. Как ще се познаят македонските българи, че са членове на дружбата?

С особени тайни знакове, които ще ги знаят само те.

21. С какви средства си служат македонските дружби за постигане ближай-

1) Устната реч и проповед на учителя. Самите дружби ще функционират като училища в пълния смисъл на думата, като

шите и далечните цели на македонското добруване?

членовете се събират поне два пъти през месеца.
2) Специален свой вестник и списание.
3) Икономически предприятия, гарантирани от законите в страната.

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); оригиналът е на български език.

15

Из обръщение на ИККИ до балканския пролетариат относно необходимостта от укрепване и масовизиране на комунистическите партии

Май 1920 г.

. . . Войната завърши с пълна победа на Антантата. Румъния, Сърбия и Гърция постигнаха огромно териториално разширение. Те увеличиха два или три пъти своята предвоенна територия. България е фактически поделена между своите грабителски съседи. . . Перспективата, която очаква балканските народи в резултат на разбойническата политика на техните правителства, е още по-лоша, отколкото днешната. Новото национално групиране, извършено след разпадането на Австро-Унгария и катастрофата на България и Турция, комплицира националния въпрос на Балканския полуостров още повече, отколкото преди войната. Под властта на победителите попадна много чужд национален елемент, а политиката на национално угнетяване и милитаризмът водят до естествения стремеж на угнетените за национално освобождение, който не само не е престанал, но и взема все по-големи размери. Против притесненията на сръбската бюрократично-капиталистическа олигария за хегемония в държавата въстават еднакво и македонските българи, и арнаути, и хървати, и черногорци, и словенци. Против румънската олигархия се борят не само българските и турските селяни от Стара и Нова Добруджа, чието имущество плячкосват румънските чокои, но и маджарите и немците в Ердел, руси и украинци в Буковина. Против гръцката търговско-спекулантска и селска буржоазия се борят еднакво и албанците в Епир, и турските и българските селяни в Тракия. . .

Радничке новине, бр. 124, 22. V. 1920 г. Оригиналът е на сръбски език.

16

Статия на в. „Освобождение“ за терора и насилията върху българското население в Македония под сръбска и гръцка власт

15. V. 1920 г.

От сведенията, които имаме за положението в сръбска Македония, потвърдени от екстернирани наши другари, в положение сме да дадем следната характеристика на събитията там:

1. Българското население е под постоянната грижа на властта за неговата денационализация. Радикали, демократи, републиканци и всички други партии на сръбската буржоазия са напълно съгласни в това отношение. Разликата е само в методите на действие. Относно Македония никой от властниците не се тревожи от съществуването на клаузата на меншествата. Обаче всички са еднакво разтревожени от факта, че българският елемент там, както впрочем и всички други националности, намират пълна и безрезервна защита на своите национални права и свободи в лицето на сръбската комунистическа партия. Единствена тя от всички политически партии в Сърбия и Югославия защищава и се бори открито за правото на Македония да се управлява сама, без чуждо политическо господство. Вследствие на това македонското население намира в лицето на комунистическата партия единствен покровител и вижда в нея мощна гаранция за своето близко и щастливо бъдеще. С изключение на ония български среди по градове и села, които по положение съставляват част от буржоазията и своевременно се нареждат в партиите, които я представляват, всичко останало се групира около комунистическата партия, отърсва се от заблужденията на националистическите движения и се готви за борба в името на комунизма.

Старите комитаджийски методи на борба срещу властта и срещу националното робство са изоставени окончателно и безвъзвратно. В речника на македонските българи тия отживели средства за безплодна борба вече не съществуват и тежко и горко на ония, които отвътре или отвън биха си позволили да го „освобождават“ по войводски маниер.

2. Търканията между сърби, хървати и словенци около въпроса за сръбска хегемония или югославска федерация в новата сръбско-хърватско-словенска държава е без значение за Македония, защото тук не се касае за една действителна федерация на свободни и равноправни народи, а до едно нежелание на хърватската и словенската буржоазия да търпят привилегиите на сръбската буржоазия и сръбския монархизъм чрез обсебването на централната политическа власт. Никой друг освен комунистите в Хърватско и Словенско не държи сметка за правата на Македония във федерацията.

Патриотите в България и властвуващата националистическа буржоазия съзнателно заблуждават обществото и особено македонската емиграция с баснята, че борбите в Югославия за федеративно управление и даже република предрешават и обособяването на Македония в отделен член на тая федерация. Истината е, че както в Сърбия, така и в Хърватстко и Словенско политическите борби се водят под знака на комунизма, който се засилва всеки ден и който прескача далеч границите на расовите комби-

нации и вместо югославянски или севернославянски федерации, които не носят нищо добро за народите, се стреми към тържеството на балканската федеративна съветска република.

Македония — гръцка и сръбска — ще намери спасението си само в комунизма и тъкмо за това тя е тръгнала по тоя път заедно с комунистическите партии в Югославия и Гърция.

* * *

Положението в Южна Македония е малко по-особено. Режимът спрямо българите там е по-суров и по-жесток. Но и там условията за масово комунистическо движение назряват бързо, защото, макар гръцката буржоазия да експлоатира още с опиянението на големите победи и териториални придобивки, страната се намира в пълно финансово разстройство и в близко бъдеще капиталистическото опекунство на съглашенския империализъм ще се почувствува от народните маси в достатъчно висока степен. В Атина, Солун и много други градове в Гърция и Македония са издигнати вече комунистически знамена. В Ксанти няколко стотин работници турци, гърци и българи са си подали братска ръка за борба срещу капиталистическата експлоатация. Залогът за побратимяването на страждуващите балкански народи и в Гърция, и навсякъде е вече налице. Национализмът и шовинизмът като обществени проявления са на път да банкрутират напълно, както е банкрутирала вече и буржоазията на Балканите. Погребалният звън ще се чуе скоро, за да се поздравят след това освободените и помирени народи с настъпване ерата на мирен труд, щастие и благоденствие за тях и за целия свят.

„Из Македония". — Освобождение[1], С., бр. 2, 15. V. 1920 г.; оригиналът е на български.

[1] Орган на Емигрантския комунистически съюз, създаден в 1920 г. към Българската комунистическа партия. Съществува до август 1923 г.

17

Протокол на ЦК на ВМРО относно възстановяване на дейността на организацията след Първата световна война

11. VI. 1920 г.

Централният комитет на ВМРОрганизация в заседанието си днес — 11.VI.1920 г. — като взе пред вид новосъздадените условия в Македония, останала в робство под Югославия и Гърция, както и тежкото политическо, икономическо и вътрешно положение, в което изпадна България, изработи следната директива за дейност в Македония:

I. Цел на Организацията си остава, както и досега: извоюването на свободата — под форма на автономия или независимост — на Македония, в нейните етнографически и икономически граници.

А. В Македония под сръбско робство Орг[анизацията] си поставя следната непосредствена задача: Вътрешната македонска организация поради причини от вътрешен и политически характер и по тактически съображения засега ще съдействува напълно на всички, които се борят вътре по легален начин — въз основа на законите в страната и в съгласие с други поробени народности в Македония и други области на Югославия — за извоюване федеративно управление в Югославия с Македония — равноправен член във федерацията.

За постигане на горната задача или за успешно водене на легалната борба вътрешната М[акедонска] организация ще съдействува да се създаде, доколкото условията позволяват това, една легална организация под името „Македонски федеративен съюз" по подобие на Съюза на Конституционните клубове (български) в Турция (1908—1910), която организация да води легалната борба, като влиза във връзка и разбирателство за съвместна дейност с организациите и партиите в други области на Югославия, които също преследват горната цел.

Основните начала, на които ще почива Македонският федеративен съюз, може да бъдат следните:

1. Всяка област да има пълно самоуправление, със свое Народно събрание, форма на вътрешното управление съгласно волята на населението, официални езици ония на болшинствата от населението.

2. Общо Народно събрание при съразмерно представителство от всички области, общи министри на външните работи, на финансите и на войната, общи официални езици.

3. Название на държавата: Федерация на сърби, хървати, словенци, българи и др.

За да се организира населението вътре, както и за да се запази народността и да се извоюва свободата на Македония, така също на първо време и за водене легалната борба, да се изпратят на всеки две-три околии по три-четири души легални и нелегални агитатори. Нелегалните трябва да се движат много предпазливо, за да не излагат населението на преследване от сръбските власти.

Б. В Македония под гръцко робство, дето условията са много различни и по-тежки, отколкото в Югославия, Организацията ще има за главна и непосредствена задача: да се запази националното съзнание и име на българското население там и да се намерят начини да не емигрира то [бълг. население] — да не се приложи договорът за „доброволното" изселване, сключен между гръцкото и българското правителство, понеже и без това българският елемент там е значително разреден от 1913 г. насам.

Доколкото позволяват условията, да се работи задружно с други националности там — турци, евреи, па и с македонските гърци, които са недоволни от държането и управлението на гърците от кралството — за извоюване известни права за местно самоуправление, свобода в езиково, просветно, религиозно и други отношения.

Връзките с гръцка Македония ще се поддържат чрез пунктовите началници в Петрич и Неврокоп, а за па-отдалечените краища, като Воденско, Костурско и др., ако се създадат благоприятни условия за това, и през Битоля—Охрид.

В същото заседание се взеха и следните решения:

II. За да бъдем добре осведомени какво става в Югославия, Гърция и др. и за да можем да осветляваме общественото мнение в България и странство за тежкото положение на нашите сънародници, останали под робство,

образува се в София „Информационно бюро при Представителството на Организацията“, съгласно чл. 131 и 132 от правилника. За тази цел да се авансират суми за набавяне необходимите книги, вестници и списания от Югославия, Гърция и др., които засягат македонския въпрос.

Ако се окаже за възможно, да се открие подобно информационно бюро под форма на читалище в някой град на Македония под сръбско робство, дето условията са по-благоприятни за това.

III. В отсъствие на Тодор Александров от България в Представителството на Организацията да го замества другият член от Центр. комитет — Петър Чаулев, а за съветници на задгр. представителство на Организацията освен останалите досега г. професорите д-р И. Георгов, д-р Л. Милетич и Н. Милев да се поканят още и г. Баждарев Георги, който е взимал активно участие в революционното движение в Серския револ. окръг и през време на Илинденското въстание е бил с чета и г. Кирил Пърличев, дългогодишен ръководител във Воденската революционна околия.

IV. Да се използува това лято, за да се засили Организацията вътре, да се стегнат редовете, да се създадат връзки с цяла Македония, да се създадат канали, поща и др., като се внимава това да се извърши много предпазливо, за да не се пакости на българското население вътре и да не се излага България.

V. Да се откупят (100) сто екземпляра от книгата на П. Дървингов История на Македоно-Одринското опълчение“.

Членове в Централния комитет:
Т. Александров
П. Чаулев

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); оригиналът е на български език.

18

Писмо от Т. Александров до банкера Ив. Ковачев в София за отпускане на суми в името на освободителното движение на българите от Македония

Ноември 1920 г.

Централният комитет на Вътрешната македонска рев. организация, за да набави нужните средства за продължаване борбите на организирания поробен македонски българин за запазване националното име и култура и за извоюване свободата, реши: да се обърне за помощи до заможни свои сънародници и сънародници както тук от Македония, тъй също и зад границата.

Разчитайки на Вашия патриотизъм и вярвайки, че ще се отзовете с готовност на поканата му да отделите една незначителна част от богатствата си, за да подпомогнете освободителната кауза на брата-роб, Централният комитет на Организацията се обръща към Вас с молба: да имате добрината да внесете от касата му една помощ поне от (100 000) сто хиляди лева. (Срещу внесената сума ще получите надлежна формална разписка.)

Вашето родолюбие и Вашата щедрост са известни на българското общество. Не един път Вие сте дарявали крупни суми за родолюбиви и народополезни дела. Вие, които сте извършили големите дарения от един милион лева за съграждане гимназия в родния Ви град Русе (100 000), сто хиляди лева на Изпълнителния комитет на македонските братства и много други суми на разни благотворителни дружества, убедени сме, никога не ще се посвените да подпомогнете едно високоблагородно дело, каквото е освободителното движение на македонския българин. При това в случая Вие ще изпълните един свой дълг към поробените си сънародници.

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); оригиналът е на български език.

19

Статия „Денационализиране на Македония“, в която се разкрива безправният режим, в който се намира българското население в ония части на Македония, останали под властта на Сърбия и Гърция

10. V. 1921 г.

И сърби, и гърци имат една и съща зла мисъл за Македония: да я обезличат и направят съвсем неспособна за самостоен живот, да заличат цялата ѝ история на гигантски борби за свобода. За осъществението на тая демонична замисъл те не се спират пред нищо: всички средства за тях са позволени, без да се стесняват, че подобно управление е в пълно противоречие с идеята за цивилизацията, за представители на която те постоянно, без всякакъв срам се рекламират. Сръбският и гръцкият шовинизъм е известен на целия свят по своята болезненост и подобен нему нигде в света няма. Той прилича само на древноеврейския фанатизъм, който също не можел да търпи други народности в своята държава. Сърбите и гърците не признават друга народност в държавите си освен своята. Особено тази си национална нетолерантност те проявяват в поробените чужди земи, каквато е Македония. Тая област етнично не принадлежи нито на Гърция, нито на Сърбия. Цял свят знае, че там туземни сърби няма за цяр и че чисто гръцко население има само по Беломорието. Несвързана нито етнично, нито културно, нито исторически, нито икономически със Сърбия и Гърция, Македония съвсем естествено се стреми упорито да се изтръгне от ръцете на алчните и жестоки нашественици и да се обособи в отделна независима държава, за да може нейното даровито население — българско, турско, влашко, албанско и еврейско, свободно да твори културни блага както за себе, така и за околните страни. Сърби и гърци добре чувстват тоя естествен стремеж на нашата героична родина към независимост, както и безправността на своето владичество над нея. И угнетителите, вместо да се отвратят от престъпния характер на своята власт, в своята злоба забравят морал и право, божески и човешки закони и се обхващат от луда страст да изменят естеството на нещата — да денационализират поробените българи, турци, власи, албанци, т. е. да направят в няколко години това, което в течение на векове не е могло да стане с тези народно-

сти в Македония. Преди всичко те са подложили цялото македонско население на един изключителен режим, какъвто историята не помни от времето на асирийските деспоти. Терор владее по цялата страна. Затворите са пълни с будни местни жители. Терористични чети плячкосват селата и всяват страх и трепет у селяните, които трябва да ги посрещат и изпращат като кърджалийските деребеи. Никакви училища, никакви книги или вестници на езика на местното население не се допущат. Каквато литература на тоя език е намерена в обществените учреждения, тя е предадена на огън. Децата се заставят насила да говорят езика на поробителите, а на старите хора забраняват публично да говорят на своя език. Но на особено ожесточено преследване са подложени българската народност, българският език в цяла Македония, защото българското население представлява внушително мнозинство и бидейки творец на освободителното македонско движение, то се явява най-напредничавият, най-свободолюбивият и най-способният за истинско, самобитно македонско държавно творчество национален елемент. Без свои училища, църкви и пастири българското население е принудено да търпи инородни владици, които нямат за цел да го просвещават и ръководят духовно, а да го денационализират под булото на вярата. В такива български будни градове като Охрид, Битоля, Щип и Скопие сръбското правителство е вече натрапило владици сърби. А законно избраните от това население родни владици — Скопският Неофит, Охридският Борис и Велешкият Мелетий — са осъдени на изгнание, макар паството им да тъгува безутешно за тях — символи на неговата духовна свобода — и самите архиереи да линеят за своите интелигенти, родолюбиви и набожни пасоми!

Цялата денационализаторска политика на сърби и гърци в Македония не се ли явява един саркастичен присмех към потиснати народи, очакващи обещаното от съглашенските сили облекчение чрез тъй наречената кауза на малцинствата? Не се ли явява тоя договор една жестока ирония на Европа със съдбата на малките онеправдани народи? Победителите непрестанно викат заплашително за точно изпълнение на договорите от страна на победените държави, съседите се заканват на България със санкции за несъществуваща умишленост у нея; а те никой път не са и помислили да изпълнят задълженията, които доброволно са поели на конференциите спрямо новите си поданици. Такова поведение не прави чест на народи, които искат за минават за културоносци и постоянно крещят пред целия свят за право, справедливост и морал. Но в това няма нищо чудно, защото софистиката, която прави черното бяло и счита за право силата, е втора природа на съвременната политика. И тя ще може да бъде сразена не толкова чрез апели към съвестта на угнетителя, а чрез сериозна, системна, добре организирана задружна борба на всички угнетени от сърби и гърци народности в парламентите и вън от тях, с девиз „автономия на всяка самоопределена област". Съединено цялото население в Македония от тоя девиз, то бързо върви стъпка по стъпка, безболезнено към старня си идеал „автономна Македония".

В. Автономна Македония[1], С., бр. 22, 10. V. 1921 г.; оригиналът е на български.

[1] Орган на Македонската федеративна организация в България. Излиза до обединението ѝ с Македонската емигрантска организация на братствата.

20

Статия „Четничеството", в която В. Ковачев[1], един от ръководителите на федеративната организация, заявява, че безправният режим в окупираните от Югославия и Гърция части на Македония предизвиква четническите борби

13. VI. 1921 г.

По тоя въпрос ние имахме случая да се изкажем в един от миналите броеве на вестника. И ако днес се повръщаме отново на тая тема, това правим по принуждение, тъй като сръбският и гръцкият печат вдигнаха напоследък излишна аларма по въпроса за четничеството, па и самите отговорни фактори в Сърбия и Гърция не се стесниха да изопачат съзнателно пред целия свят истината по сформирането и инспирирането на четничеството в Македония, стоварвайки отговорността за това изключително върху българското правителство и македонската емиграция в България. И поради това въпросът за четничеството, който доскоро имаше строго локално значение, почва да придобива все повече международен интерес. И следователно като изразители на желанията и копнежите на съзнателната част от македонската емиграция в България, която искрено ратува за създаването на самостойна Македония, ние се считаме нравствено задължени да подчертаем отново нашето безрезервно становище по тоя актуален въпрос. Това ние ще искаме да сторим не толкова от желанието да отхвърлим от себе си несъстоятелния упрек на нашите врагове за сътрудничество или симпатизиране на четничеството, колкото да посочим на непредубеденото обществено мнение у нас и в странство истинските и единствени виновници за култивирането на четничеството в робска Македония.

Предложението на българското правителство за международна анкета по инцидентите на границата и за съвместно действие за осуетяване на всякакви нелегални движения по нея е неоспоримо доказателство за лоялното му държание спрямо отговорните фактори в съседните страни и за желанието му да отблъсне всяко подозрение в подпомагане на четничеството. До днес само сръбският премиер, г. Пашич, и то доста привидно, декларира, че ще се отзове благосклонно на това предложение. А гръцкото правителство продължава и сега да оправдава неуспеха на авантюристическата си политика в Анадола с четничеството в гръцка Македония, без да има нравствения кураж поне формално да приеме исканата от българското правителство анкета. Защото фактически по нашето дълбоко убеждение тази анкета никога няма да се състои по простата причина, че нито Гърция, нито Сърбия ще поискат да извършат политическото самоубийство, което не може да не се яви като естествено и логическо последействие на въпросната анкета. Защото последната ще има всичката възможност да установи най-авторитетно и най-безпристрастно следните две фактически положения на въпроса за четничеството:

1. Че четничеството се рекрутира от всичките недоволни елементи в робска Македония. А такива са не само македонските българи, а и останалите инородци — турците, албанците и власите, към които напоследък се присъединиха и евреите. Вярно, е че българският елемент като по-съз-

нателен и борчески преобладава в състава на местните чети. Обаче също така неоспоримо е, че напоследък се появиха местни чети, рекрутирани изключително от албанци и турци. На всеки случай рядко се намира понастоящем чета, в която да не са така щастливо примесени всичките тези елементи, които са еднакво недоволни от непоносимия тиранически сръбски и гръцки режим. Следователно самият състав на четите подсказва ясно, че те не се рекрутират в пределите на царството.

2. Че четничеството се култивира само в робска Македония. Защото то може да вирее само там, дето цари пълно безправие и несигурност за индивидума. В българска Македония, дето всички граждани се ползуват с еднакви политически и граждански права, дето е гарантирано свободното проявление на интелектуалната способност на отделния индивидум, естествено и дума не може да става за каквото и да е четничество. Защото недоволните от произволните действия на властта елементи имат всичката възможност да отстояват накърнените си граждански и политически права пред законно установените институти, без да имат и най-малкото основание да се безпокоят за настроението на властниците, което би предизвикало упражнението на тия техни права. Тази свобода на действие обаче липсва за подчинените народи в сръбска и гръцка Македония. Защото там тия народности са поставени вън от законите на страната; защото там се отказват и най-елементарните човешки права; защото в тия злочести покрайнини сръбската и гръцката „култура" се натрапват на малцинствата чрез най-префинените инквизиторски средства; защото всяко проявление на незадоволство от произволите на местните деребеи се третира от силните на деня за държавна измяна; защото най-сетне в тия две части на родината ни не са налице специфичните условия за свободното развитие на отделния индивидум от подвластните народности. При това положение много естествено и лесно обяснимо се явява четническото движение в сръбска и гръцка Македония, отговорността за което пада преди всичко върху правителствата на тия две страни. Защото ако последните се движат от искреното желание да се умиротворят тия две покрайнини, те са длъжни в изпълнение тържествено поетия от тях международен ангажимент да приложат договора за малцинствата. Защото, колкото нищожни и да са правата, които произтичат от тоя договор за подчинените народности, все таки ние признаваме, че в дадения случай не може да се създаде оная верска и национална търпимост в сръбска и гръцка Македония, която значително ще подпомогне за бързото и ефикасното изпаряване на всяка помисъл у недоволните елементи да извоюват своите граждански и политически права чрез четническата борба.

И тъй като договорът на малцинствата е един международен акт, създаден от днешните ръководители на световните съдбини за успокоение на тяхната съвест, която им позволи въпреки прословутите 14 точки на Вилсона да санкционират разпокъсването на родината ни, така безскрупулно създадено по силата на Букурещкия мир през 1913 г., те са длъжни сега да изискат от техните протежета изпълнението на тоя международен акт. И следователно за хаотичното положение в робска Македония, естествен и логичен резултат от което се явява самото четничество, ние, македонците, имаме всичкото основание да държим отговорни, и то на първо място, ръководителите на световните съдбини. Защото ние си оставаме с дълбокото убеждение, че от тяхната добра воля зависи в изключителна степен приложението на договора за малцинствата, респективно изчезването на четничеството в робска Македония.

От тая морална отговорност не може да се освободи и Лигата на народите. Защото въпреки международното й задължение да следи отблизо приложението на договора за малцинствата тя и до днес не е проявила в това отношение какъвто и да е интерес. Даже нееднократните ходатайства на Временната комисия на македонската емиграция в България за приложението на тоя договор като единствено ефикасно в настоящия момент средство за умиротворението на злочеста Македония не бяха в състояние да трогнат членовете на Обществото на народите нито за адските мъки и стенания на сънародниците ни в робска Македония, нито за кървите и сълзите на прокудените македонски синове.

И напразно сръбското и гръцкото правителство се стремят сега чрез плитко скроената от тях диверсия да отклонят от себе си отговорността за четничеството в техните части от родината ни и да я стоварят върху нас — македонските емигранти. Защото не са те да не знаят, че македонската емиграция в България проявява своите политически искания за създаването на самостойна Македония, еднакво полезна за всички балкански народи, само по пътя на легалната борба. И нейните благотворителни братства не са били и не могат да бъдат конспиративна организация, каквато в никой случай не може да се търпи в една правова държава.

От друга страна, ние, македонските емигранти, не можем да се храним с илюзията, че четничеството като средство за борба е в положение само по себе си да извоюва свободата на Македония. Нещо повече, днес, когато останаха неразрешени велики световни проблеми, които поглъщат всецяло вниманието на общественото мнение и ръководните фактори, македонският въпрос представлява един нищожен атом от световния катаклизъм и никой няма да се трогне ни най-малко от единствения резултат, който може да донесе в настоящия момент четничеството в робска Македония: изгарянето на някои села и градове, разорението и унищожението на най-будните и съзнателните наши съотечественици, обезчестението на нашите майки, жени и сестри и безконечната верига на нови страдалци — нещастни бежанци! Следователно да се говори за четничество при тия условия и особено да се инспирира то отвън, както поддържат сръбското и гръцкото правителство, това е равносилно да се копае съзнателно гроба на Македония! Такова безподобно предателство спрямо родината ни никой свестен македонец никога няма да извърши!

В. Автономна Македония, С., бр. 27, 13. VI. 1921 г.; оригиналът е на български.

[1] Един от водачите на федеративната македонска организация в България, в миналото деец и воевода на ВМРО. Убит на 13 септември 1924 г. в София от привърженици на националистическото течение в организацията.

21

Статия на в. „Автономна Македония“ — „Сръбски фалш“, разобличаваща опитите на сръбските официални власти чрез тържественото празнуване на Деня на Кирил и Методий да провеждат денационализаторска политика по отношение на българското население в Македония

13. VI. 1921 г.

В Скопие празникът на солунските братя „Св. св. Кирил и Методий“ бил отпразнуван особено тържествено. Още от вечерта празненството било оповестено с топовни гърмежи. Учрежденията били окичени със знамена. Сутринта нови топовни гърмежи били дадени за празника. Митрополит Варнава отслужил тържествена литургия и в една реч изтъкнал заслугите на солунските братя за всички славяни. Имало е и парад на войските от скопския гарнизон.

Това съобщение на сръбските вестници съвсем не ни учудва, макар че сърбите през първата окупация яростно преследваха тоя национален празник на македонските българи. Те разбраха, че тези терори не ще могат да посърбят Македония; те видяха, че пред тях стои не аморфна, безсъзнателна славянска маса, както лъже сръбският профессор Цвиич, а народ, рязко обособен от сърбите със своя култура и неподатлив на асимилация. Заради това те привидно вземат да се приспособяват към поробените българи с тайната цел да му внушат, че между сърбите и македонците няма етнична разлика. Но напусто! Светлите спомени за най-великите македонски българи св. Кирил и Методий и техните ученици Климент и Наум ще бъдат всегдашна ограда на българската народност в Македония и сръбската хитрост, прилична на оная на данайците, не ще успее да я превземе.

В. Автономна Македония, С., год. I, бр. 27, 13. VI. 1921 г.; оригиналът е на български език.

22

Сведения за организационното състояние на емигрантските комунистически групи в България, изнесени на учредителната им конференция

22. VI. 1921 г.

Отчет на Централната комисия

След изслушването на всички приветствия и поздравителни писма секретарят на комисията пристъпи към четене на годишния отчет, като предупреди делегатите, че не всичко, което има да чуят от тоя отчет, е бляскаво, както излезе бляскава парадната страна от работата на конференцията, че езикът на цифрите и на суровите факти не е тъй гладък, но че въпреки всичко, ако нашето очарование от действителността в тоя начален момент не може да бъде достатъчно силно и топло, то вярата ни в бъдещето, в близкото бъдеще, трябва да бъде винаги гореща, защото тая вяра, съпроводена с общите и съзнателни усилия на всички емигранти комунисти, ще ни доведе бързо до успехите, на които имаме всичкото право и всичките основания да се радваме и разчитаме.

С голямо внимание делегатите и многобройната публика изслушаха отчета, който в сбита форма излагаше всички страни на емигрантското комунистическо движение и беше в същото време опит да се начертаят точно и правилно пътищата на новия емигрантски съюз, организацията на неговата предстояща дейност, както и неговите задачи в общото комунистическо движение в България и на Балканите.

Даваме тук място само на съвсем кратки извлечения от тоя отчет и предимно на данните по състава на организацията.

* * *

Началото си емигрантското комунистическо движение води от м. май 1920 г. Само 2—3 групи имат навършено едногодишно съществование. През течение на годината са основани всичко 23 групи с 1800 членове. Три от тях са преустановили временно своята работа поради голяма безработица и изселване, а останалите 20 групи действуват и влизат в състава на емигрантския съюз.

В конференцията са представени 16 групи с 21 делегати: Бургас, Хасково, Ямбол, Ст. Загора, Пазарджик, Н. Загора, Пловдив, Разград, Плевен, Г. Джумая, Русе, Дупница, Сливен, Кюстендил, Варна и София. Не са представени групите в Харманли, Лом, Борисовград и с. Дълбоки. Последната е клон от групата в Ст. Загора. От представените отчети на емигрантските групи се установява:

1. От м. май миналата година до началото на текущата са основани 14 групи с 1066 членове, от които 150 партийни, 308 синдикални и 608 неорганизирани партийно и синдикално. 2. Към края на април т. г. броят на групите се увеличава на 20 с 1757 членове, от които 250 партийни, 666 синдикални и 841 само членове на групите. 3. По месторождение: македонци 1093, тракийци 416, добруджанци 230, от отнетите западни краища 18. 4. П о н а р о д н о с т: б ъ л г а р и 1 7 3 7, от други националности 20. 5. По образование, възраст, семейно положение и пол само за 16 групи, които са дали точно тия сведения: неграмотни 151, с основно образование 1107, със средно и висше 342; под 20-годишна възраст 139, между 20 и 50 години 1404, над 50 години 57 членове; женени 532, неженени 1068, мъже 1566, жени 34. 6. По социално положение в България (за 14 групи): имотни 3, малоимотни 155, наемни 1154. 7. По социално положение в родните места (за 15 групи); безимотни 270, имотни и малоимотни 1174. 8. Повече от половината (близо две трети) имат родители или роднини в родните места. 9. Само 94 от членовете са емигрирали преди войните. Всички останали са избягали след тях. 10. През течение на първата година са изключени само 19 членове по нередовност, нарушение на дисциплината и измяна. 11. В избирателните списъци са записани (за 15 групи) 426 души. 12. В седалищата на групите съществуват 20 националистически организации (14 македонски, 3 тракийски и 3 добруджански) с около 900 членове. Половината от тях са в София. 13. Червената седмица по сведения от 17 групи е дала 262 нови членове и 297 нови абонати. 14. Червеният месец за 9 групи е дал 258 нови членове и 230 нови абонати. 15. Централната комисия е пръснала 8 позива в 40 000 екземпляра. 16. В първомайските ма-

нифестации са участвували по сведения от 7 групи 2086 мъже и 50 жени емигранти в отделни колони и със собствени знамена и плакарди. 17. Групите са имали всичко 286 настоятелствени, 254 организационни и 56 публични събрания. Конференции с десетници и беседи 58. 18. Вестник „Освобождение" се разпраща в 30 градски и 18 селски пунктове с тираж към края на годината над 3200. Само в седалищата на групите има 1566 абонати и 885 ръчна продажба. Първомайският брой е пръснат в 6650 екземпляра. 19. Работнически вестник се получава от 325 членове, а Ново време от 120. 20. Приходите на 18 групи към 1 май възлизат на 22 650 лева. От тях около 16 000 са членски вноски, а останалите от други постъпления. Средната месечна вноска е 2,10 лв.

През течение на отчетната година 22 от членовете на съюза са заминали за родните си места, а 97 души са променили местопребиваването си по неустановеност на занаятие за прехрана.

Почти една трета част от партийните и синдикалните членове, които влизат в състава на съюза, са станали членове на синдикатите и партията по препоръка от настоятелствата на емигрантските групи.

* * *

Идния път ще дадем на това място в съкратен вид всички засегнати в отчета въпроси по произхождението, живота и задачите на емигрантския комунистически съюз, както и неговата (на отчета) заключителна част.

В. Освобождение, С., бр. 7, 22. VI. 1921 г.; оригиналът е на български език.

23

Из спомените на Лойд Джордж[1], в които мнозинството от населението в Македония под югославска власт се определя като българско

1922 г.

Според мнозина авторитети най-трагичният случай за потискане на малцинствата в нарушение на договора от 1919 г. може да се смята това по отношение на 600 000 македонци, сега живеещи в границите на Югославия. От тази общност едно подавляващо мнозинство е от българско потекло и език, с други думи, това са българо-македонци. Поради този факт именно на мирната конференция италианският, британският и американският членове на Комитета за новите държави при изготвяне на Югославския договор за малцинствата положиха усилия, първо, да се осигури един специален местен режим за тази област и когато техните усилия в това направление пропаднаха поради френско-югославската съпротива, да се осигури назначението на един резидент, който да бъде пратеник на Лигата. Но пак отново френско-югославската опозиция провали проекта, който беше отново и отново поставян и накрая пак провален поради същата причина през 1922 г.

David Lloyd George. Memoirs of the Peace Conference, vol. II, p. 899, 901—902; оригиналът е на английски език.

[1] Английски държавник и министър-председател от 1916 до 1922 г.

24

Статия на Стар Чинар[1] — „Нашата кауза", поместена във в. „Илинден", за политическото положение на българите в Македония с обосновката на тезата за нейната автономия

5. II. 1922 г.

Това е тема широка и нам не е възможно да я развием напълно и всестранно в тесните рамки на този вестник. Ето защо, без претенция да бъдем изчерпателни, ние тук ще засегнем, и то накратко само, някои от найважните точки, които тя обема.

Преди всичко ние трябва рязко да подчертаем, че и днес, след няколкото войни, както и след всички досегашни решения на европейските конференции, македонският въпрос съществува — и днес, след изкуственото разрешение, дадено му от заинтересованите сили, той все пак си остава неразрешен и е тъмната, зловеща точка на балканския небосклон.

Доказателства? Те са много и всеки наблюдател, свободен от политическата хипноза, която е обхванала грамадната част от световните политици, ги вижда.

Въпреки обстоятелството, че Македония, разпокъсана на части, биде отдадена във владение на тези, които отдавна бяха турнали око на нея, нейните сегашни владетели не могат още да се успокоят. Неведнъж ние имахме случай да четем из сръбските вестници „впечатленията" на разните сръбски „научни" пътешественици, които обикалят „освободена Македония" и които въпреки своята увереност в чисто сръбския ѝ колорит все пак не могат да скрият своята неприятна изненада от това, което виждат в нея. Всеки знае, че въпреки договорните клаузи, гарантиращи свободата на „меншествата", както в сръбска, така и в гръцка Македония българските черкви и училища са затворени отдавна. Един от тези именно приятели на науката и истината имал нещастието да попадне в едно протестантско молитвено събрание (по всяка вероятност защитено от американската религиозна мисия) и за голям свой ужас чул от присъствуващите да четат евангелието, да се молят богу и да пеят на проклетия, бунтовнически български език и докаран в бяс от това, той се провиква и пита — няма ли в Сърбия власт, която да тури най-сетне край на тия бунтарски, противодържавни прояви!

Да! Християнското население в сръбска и гръцка Македония в своето грамадно мнозинство говори един много неприятен за владетелите му език, но го говори, защото това е езикът, на който са го научили да приказва неговите майки, това е езикът на неговите деди и прадеди — това е ужасният български език, който е дал просвета и културна основа на всички почти славянски народи. . .

Но що показва само по себе си това явление, взето отделно? Преди всичко то показва етнографската, народностната особеност на македонското население по отношение на държавите, на които то биде дадено като обикновен добитък „във владение", и следователно неправдата, извършена над него с тоя произволен и чудовищен акт на дипломацията на цивилизована и благородна Европа, а сетне — то показва и доколко са действителни и сериозни гаранциите за свободите на „меншествата", дадени от

международните договори, за които едно време се крещеше, че не бива да бъдат само „бяла книга".

При положението, в което изпадна в последно време българското племе, нам, негови членове, произхождащи от поробената родина, оставаше като единствено спасително и по-леснодостъпно средство да прегърнем идеята за автономията на Македония, единствения възможен вече режим, който представлява действителна гаранция за националните, езиковите, религиозните, обичайните и др. свободи на всички народности, живущи в тая окаяна страна, независимо от тяхната численост.

Това е днес лозунгът на всички съзнателни македонски синове — били те живущи в самата Македония, били те прокудени вън от нея. Това впрочем не е съвсем нов девиз. Още преди години, при турското владичество над нашата земя, имаше цяла революционна организация, която си бе поставила за крайна цел в борбата автономното управление. Но наред с нея стоеше и друга една такава, която си бе поставила друга по-крайна, но за това и по-сложна и труднопостижима задача — свободата и политическото обединение на българското племе. Империализъм ли бе това? Ние мислим, че не. Това бе в естественото развитие на историческия процес за българското освобождение, начената с Възраждането — черковно-училищната свобода, продължен в революционните борби до 1877 г. за политическа свобода и освободителната война, и спрян в момента на едно задоволително и справедливо разрешение, спрян с един несправедлив международен акт — Берлинския договор, продиктуван от завист и злоба на малките и политическо съревнование, взаимно недоверие и предпазливост между Великите сили.

Никому не е дошло на ум досега да вини в империализъм Ботева, Левски, Каравелова и др. видни наши дейци от епопеята на народните ни борби, защото тогава още не съществуваше българска държава, но те за нейното именно създаване се бореха и не бяха начертали границите ѝ, а работеха там, където намираха братски, съчувствен прием, там, дето се говореше българското слово.

След много години, когато тяхното недовършено дело се подема от новото поколение и при наличността на вече една свободна, макар и силно окастрена българска държава, тоя чист и свет стремеж към обща народна свобода биде наречен от заинтересованите ни съседи „Български държавен империализъм", а което и е най-тъжното, намериха се добри българи и у самите нас, които усвоиха този чужденски възглед и таксуваха като ерес всеки стремеж към свобода и национално обединение.

Съображенията на старите привърженици на идеята за автономия съвсем не бяха верни и не издържаха сериозна критика. Едно от тях, което бе и като че ли най-главно, бе че българският елемент в Македония не съставлява абсолютно болшинство по отношение другите живущи в нея народности. Други пък, като говорят за Македония, искат автономията и възстановяването на Македония в нейните „исторически и етнически граници", като че ли македонците съставляват някаква отделна народност. Най-сетне трети пък, схващайки приплетените на разни балкански държави и живущи в Македония народности интереси, считаха, че разрешението на македонския въпрос не е по силите на българското племе, та ако ще би и самата българска държава да вземе участие в него. При непримиримостта на интересите на съседните на Македония държави те сочеха

автономията като най-възможната и постижима форма, против която не ще се противопоставят заинтересованите пак страни.

Ние ще се опитаме да оборим всички тия съображения.

Преди всичко, без да отричаме факта, че българският елемент в Македония не съставлява абсолютно болшинство по отношение останалите народности, ние твърдим, а това е мнението на всички безпристрастни хора, които са я обходили и изучили отблизо, че в нея българската народност представлява едно грамадно болшинство над всяка друга народност поотделно. Освен това не трябва да се забравя, че при турското владичество в административното разпределение на територията умишлено бяха разпокъсани етническите маси, като в македонските вилаети, санджаци, дори и кази бяха вмъкнати части албански, населени с албанци, части от стара Сърбия, населени със сърби и пр., само и само да се постигне по-силно раздробление на християнския елемент, като на Македония се предаде повечко мохамедански колорит, а пък християните се поставят в народностен антагонизъм. Строго погледнато, Македония има много по-чист български колорит, отколкото някои места, влизащи в територията на страната, на самата българска държава, какъвто е например Делиорманският край.

Колкото се отнася до „историческите и етническите граници", при всичкия си уж научен вид това е едно нелепо съображение, един научен абсурд, защото строго определени граници на Македония историческата география не познава, както не познава и специална „македонска" народност. Когато говорят за географическите граници на македонската област древните елински и римски историци отбелязват за неин източен предел р. Стримон (Струма). Столнината обаче на така нареченото „Македонско царство", почнало с Пердикаса и свършило току речи с Александра Велики, виждаме в гр. Филипи, близо до гр. Кавала и източно от Пангеа и р. Стромон — т. е. вън от Македония. Самите македонци, създателите на краткотрайната македонска държава, чиито „исторически граници" можем да дирим, ако щем, и чак до Индия — тези македонци съставляват едно неособено голямо племе от многобройните и враждуващите помежду си тракийски племена. Следователно не може и дума сериозна да става за някакви си „исторически и етнически граници на Македония". Като считаме за излишно да говорим за исторически права, спечелени по силата на отдавнашни владения и пр., ние мислим, че на нея трябва да се гледа просто като на земя, населена с население, което в мнозинството си говори нашия език, има нашите нрави и обичаи, а има и нашето, българското, народностно съзнание.

Последното съображение на старите автономисти обаче съдържа в себе си за настоящия момент голяма доза от истина и сериозност. Беше време, когато при известни компромиси, териториални и др. концесии и пр. по отношение на заинтересованите съседи ние можехме да очакваме известен успех в постигане желаното народно обединение, но оттогава измина много време, много нещо се измени и без да се спираме тук да дирим виновника за това, ние трябва да констатираме скръбното положение, че това е вече отлетяла мечта. Днес вече, при това положение, ние всинца искрено считаме автономията на Македония като единствено разрешение на тоя толкова болен за нас въпрос, и то не защото то е най-справедливо, а защото при днешните изменени обстоятелства то се явява като един-

ствено що-годе възможно и постижимо, представлява една действителна гаранция за запазване правата на меншествата и е за предпочитане пред голите и неосъществими санкции на международните договори, над които сегашните владетели на Македония се нахално надсмиват.

Тази наша преценка е искрена и за да бъдем по-убедителни за всички, които ни подозират, ние трябва да направим това заявление високо и открито пред целия свят. Много погрешна е мисълта, че за да премахнем съмнението у гърци и сърби, ние трябвало да приковем на позорния стълб народните си идеали като проклета ерес и да се откажем от мъртвите и живи техни носители, както се отказал св. Петър от Христа. Не са гърците, нито сърбите, които не знаят истината и те още по-малко могат да вярват в нашата наивност. Във всеки наш опит да покажем, че ние сами признаваме фалшивостта на досегашните наши претенции и отдаваме право на това, което противниците ни тръбят, на всеки такъв наш опит те ще погледнат с още по-голямо подозрение, защото те не могат да повярват, че ние не знаем поне това, което знаят и въпреки шашърмаджийския изкуствен шум те таят у себе си. На настойчивите, дори раболепни опити от българска страна за изглаждане и забрава на станалото досега маститият сръбски държавник Н. Пашич заяви, че за един сговор с България са нужни да изминат поне 20 години, чрез които България да дава непрекъснато доказателства за своята лоялност, което значи, че на сърбите е нужен един срок от 20 години, за да задушат всичко българско в Македония и само след като това стане, без сломена и унижена България да реагира, само след това може да става вече дума за сръбско-български сговор.

Ето защо ние трябва да заявим високо както пред сърби и гърци, така и пред силите, творителки на нашата нещастна съдба, че ние прегръщаме принципа на автономията на Македония без всяка задна помисъл, но без да плюем на нашата Святая-светих, а само като се подчиняваме на една повелителна необходимост. Дали нашият глас ще бъде чут, ние не знаем, но с тоя акт ние желаем да спасим не само Македония, а и България, па и самите владетели на нашата родна земя от нови, неизбежни нещастия. Може би най-сетне на тази измъчена страна ще се падне завидната роля да стане съединителна връзка на разединените враждуващи братски народи.

Така мислим ние и нам ще бъде особено приятно, ако наистина сме могли да бъдем в случая изразители на една права и обща мисъл, която да се споделя от нашите прокудени братя.

В. Илинден, С., бр. 5, 5. II. 1922 г.

[1] Вероятно Арсени Йовков, редактор на в. Илинден, член на ръководното тяло на Илинденската организация. Убит от представители на националистическото течение във ВМРО на 12 септември 1924 г. в Горна Джумая (Благоевград).

25

Възникване на тайна младежка организация в гимназията в гр. Прилеп, насочена срещу политиката за сърбизиране на македонското население

Юли 1922 г.

Съзаклятието е било строго и деспотично. Първи негови обекти са били запалване на Прилепската гимназия и убиването на директора ѝ. В предисловието на тая борба обаче учениците са отправили ред писмени предупреждения до натрапените си учители. И ето читателите на „Илинден" със сълзи на очи ще прочетат следното писмо на смелите малолетни борци на Македония, което само̀ говори повече от всичко:

„Г-н Директоре,

Вече в няколко анонимни писма Ви донасяме за нетърпимото, развратното поведение на подведомствените Вам учители при преподаването на уроците, особено история и география. Вие знаете, а знаете (знаят — б. р.) го отлично и господа учителите, че ние сме българи, и въпреки туй те със своя език оскверняват всичко онова, което е свещено за нас. При вас ние сме ученици по неволя, но не сме гладни и жадни за вашата култура, която върви по пътя на разврата и падението. Ние виждаме на какъв разврат подчинените вам учители възпитават нашите сестри ученички. Накъсо казано, училищата приличат вече на шантани. Но за нас това е цяла напаст и затова заявяваме, че ний, децата на Македония, ще се борим против тая напаст, ако ще би нашата родна земя да стане на прах и пепел. Защото ний пазим завещанието от македонските апостоли, чиито освободителни борби вий безсрамно използувате, за да ни подложите на ново робство, по-грозно от турското. Защото турците поне щадяха нашия език, нашите нрави, обичаи, традиции, докато вий ги осквернявате. Ето защо нашето училище, дето някога учители са били Даме Груев, Петър п. Арсов и Пере Тошев, ние не ще позволим да се обръща от вас на шантан.

Нека земята ни стане прах и пепел, отколкото да е [вм. я] скверните вие с вашата позорна култура."

Днес в резултат на това писмо, в резултат на буйното свое съзаклятие младите прилепски идеалисти, на б р о й 13 д у ш и, обитават Прилепския затвор. И Прилеп е като в кошер от тия разкрития. Следствието продължава. И то говори много, много.

В. Илинден, С., г. II, бр. 28, 16. VII. 1922 г.; оригиналът е на български.

26

Откъс от книгата на Уинстън Чърчил[1] „Световната криза — 1915 г.", от който се вижда, че Съглашението не можа да спечели България във войната, защото не ѝ осигури отстъпването на „безспорната зона" в Македония, признавана за българска

1923 г.

Както се видя, аз бях абсолютно убеден през месец юли (1915 г. — б. р.), че не трябваше да поставяме цялата балканска политика единствено върху изхода от една битка при Галиполи[2], но аз смятах също, че правейки всичко, което е по силите ни, да осигурим една победа там, ние трябваше да се стремим да спечелим и България. Това можеше да се направи само чрез териториални отстъпки, наложени на Гърция и Сърбия, съчетани с предоставянето на заеми и с надеждата за успех при Дарданелите. Постоянната опасност, в която Сърбия се намираше, и ограничените условия, при които съюзниците можеха да ѝ окажат своята подкрепа, заставяха тази страна да отстъпи и ако е необходимо, да предаде безспорната зона в Македония[3] на българите, на които тя принадлежеше по раса (етнически — б. р.), история, договор — и докогато тя беше взета от тях през Втората балканска война — чрез завладяване. Сърбия, дори когато се задъхваше докрая при първата австрийска атака срещу нея през 1914 г., счете за необходимо да държи значителни военни сили в българските райони на Македония, за да държи в покорство местното население. Право и разум, изискванията за справедливост и най-настоятелните призиви за необходимост, всичко това съветваше сърбите да отстъпят най-малко безспорната зона. Към обикновените увещания на дипломатите се прибави и специалното обръщение на държавните глави, шефове на съюзническите страни. Царят,[4] председателят на Френската република, английският крал Георг V замолиха принц-регента[5] на Сърбия да направи тази справедлива сама по себе си отстъпка, необходима за общото дело, жизнена за спасението на Сърбия. Но на всички тези апели сръбското правителство и Парламентът се показаха непреклонни. Съюзническата дипломация си движеше с бавен ход напред — всяка телеграма и мярка трябваше предварително да бъдат одобрени от всички други партньори в съюза и тя накрая стигна до това — да се откажат всякакви нови пратки от материали и пари на Сърбия, докато тя не отстъпи на тяхното настоятелно искане, и тогава именно започна последното нахлуване.

Същото нещо се случи и по отношение на Кавала. Г-н Венизелос[6] с неговата почти безпогрешна преценка за големите дела беше готов да рискува цялата си лична популярност в Гърция и да постави себе си в едно крайно лошо положение при разговорите си с краля, показвайки своята готовност да се съгласи с отстъпването на Кавала на България при известни условия. Ако съюзниците бяха в състояние да осигурят на България незабавното отстъпване на безспорната зона в Македония и пристанището на Кавала, изглеждаше много вероятно, че те (българите — б. р.) щяха да склонят през месец юли да ни дойдат на помощ и да маршируват към Одрин.

Изглежда сигурно, дори ако този пълен резултат не се осъществеше, че една отстъпка на територия на България под настояването на съюзниците можеше да направи невъзможно за цар Фердинанд да замъкне своята страна в неприятелския лагер. С една груба откровеност г-н Радославов[7] бе направил едно съвършено вярно изложение за обстановката, в която се намираше България през тези месеци. Не бяха взети обаче никакви ефикасни мерки, всичко беше изоставено на рискования резултат от битките на Галиполския полуостров.

Winston S. Churchill. The World Crisis 1911—1918, repr. London, 1932, p. 575—577.

[1] Уинстън Чърчил — виден английски държавник и политически деец, един от ръководителите на Консервативната партия, автор на трудове върху Първата и Втората световна война и др.

[2] Битката при Галиполи (март — октомври 1915 г.) е на англо-френските десантни войски, имащи за цел „да отворят Дарданелите", с турската армия, завършила с победа на турците.

[3] Безспорната зона в Македония е очертана подробно в чл. 2 от „Тайното приложение към договора за приятелство и съюз между царство България и кралство Сърбия" от 13 март 1913 г. и обхваща територията на изток и на юг от линията — Връх Голем (северно от Крива паланка) и в югозападна посока до манастира Гъбовци на Охридското езеро, като „Сърбия се задължава да не дири нищо отвъд тази линия". Вж. Ив. Ев. Гешов. Балканският съюз, спомени и документи. С., 1915, Тайното приложение. . с. 75—76.

[4] Царят т. е. император Николай II.

[5] Това е княз Александър, по-късно крал на Сърбия.

[6] Елевтериос Венизелос, родом от Крит, виден гръцки държавник, шеф на Либералната буржоазна партия.

[7] Д-р Васил Радославов, министър-председател на България (1914—1918), либерал-германофил.

27

Сведения на Димитър Благоев за родното му село и за училището в книгата му „Кратки бележки из моя живот"

13. IV. 1923 г.

Не е известна точно датата на раждането ми, защото кръщелното ми свидетелство, което имам и сочи за такава 1859 г., е издадено по-късно с цел да докаже, че съм по-млад, отколкото изглеждам. Това искаха от мене руските училищни власти, за да ме приемат в IV кл. на гимназията. Но аз помня, че когато отидох в Цариград 14—15-годишно момче, много приказваха за Френско-пруската война. Оттук трябва да [се] заключи, че датата на раждането ми ще да е около 1855—56 г.

Родом съм от известното македонско село Загоричане, Костурско. То е голямо, чисто българско село, разположено в последните хълмисти склонове от южните разклонения на големия планински масив Вич планина и в началото на голяма равнина, простираща се на юг от селото.

. . . .

Знаменателно събитие в живота ми от това време е идването на първия български учител в село. Той бе Георги Константинов от Солун, тъй

наричаният Динката. Той се бе условил за учител в гръцкото училище, каквото единствено съществуваше тогава. Но той бе преди всичко агитатор — апостол, и затова още в първите дни ни събра и ни пита искаме ли да учим българска азбука. Нашата радостна готовност бе безгранична и скришом се започна обучението в училището на български. Помня добре нашата училищна стая с ред чинове, посипани с пясък, върху който пишехме. Обаче даскал Динката не се задоволяваше само със занятието да обучава децата в нашето село, а обикаляше околните села като агитатор на националната идея.

В едно съседно село го бяха били до смърт и увит в кожа, го донесоха в село. Но той постоянствуваше. Характерна е за енергията на този български националист-революционер постъпката му през 1870 г. Когато нея година се издаде ферманът за независимостта на българската църква, той ходи, губи се нейде, в Цариград ли, къде ли — не зная точно, но правиструва, и един ден се яви в село с един екземпляр от фермана, който е чел по-късно из околните села. Повече за този български революционер-учител съм писал във в. „Македонски глас" през 1885 г. в специална статия под заглавие „Даскал Динката".

Аз лично много му дължа, твърде много. Той бързо ме научи да чета и пиша. След едногодишно обучение аз с другарите си можахме да се редуваме в четене на славянски псалтир в черква. А по подражание на неговия начин на писане аз пиша и до днес толкова ситно, защото по онова време за мен бе идеал да се науча да пиша ситно като учителя. Обаче той ми даде и нещо повече: събуди в мен любознателността. . .

Димитър Благоев. Съчинения. Т. 19. С., 1963, с. 353, 355—356; оригиналът е на български.

28

Проект за споразумение между ВМРО и съветското правителство, подписан от члена на ЦК на ВМРО Т. Александров

Декември 1923 г.

Вътрешната македонска революционна организация, която представлява борещите се македонци за национално самоопределение, политическа свобода, самоуправление и възможно най-голяма социална правда има за цел:

Обединението на Македония, разпокъсана между България, Сърбия и Гърция в 1913 г. по Букурецкия договор за мир и на Ньойския в 1919 г. — в една политическа единица, която впоследствие да бъде равноправен член на една Балканска федрация или поне в първия свой етап — на една Югославянска федерация.

За постигане на тая своя цел ВМРО разчита:

а) на своите борчески сили;

б) на всяка държава, каквото и да бъде нейното устройство, чиито интереси съвпадат с идеалите на ВМРО, и

в) на всички обществени организации, които ратуват за национално самоопределение, човешки права и свободи и траен мир в света.

Изхождайки от тези свои начала, ВМРО, като взима акт от официалните заявления на Руската съветска република, че тя ще съдействува за освобождението на потиснатите народи, възприема следното споразумение с Руската съветска република:

1. ВМРО се задължава да работи съвместно с другите революционни организации на Балканите за федерирането на балканските държави в техните етнически граници, чиито добре разбрани политически и икономически интереси съвпадат с тия на РСР.

2. Руската съветска република признава ВМРО като единствена изразителка на суверенната воля на Македония.

3. ВМРО и РСР се сношават чрез свои редовни пълномощници, които ще имат качеството на дипломатически и военни представители.

4. Двете страни, като запазват самостоятелността си в своята вътрешна и външна политика, могат да предприемат конкретни съвместни акции, при общо съгласие, според политическите обстоятелства.

5. ВМРО с благодарност би приела материалната, дипломатическата и моралната подкрепа на РСР.

Член на Централния комитет на ВМРО: Т. Александров[1]

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); оригиналът е на български език.

[1] Не е известно дали този проект за преориентиране на ВМРО към Съветския съюз е бил приет от другите членове на ръководството на организацията, но разкрива оня процес в идейните разбирания на Тодор Александров, който го подвежда до подписване от негова страна на Майския манифест през 1924 г.

29

Декларация на Д. Влахов и П. Чаулев по повод преговорите във Виена за обединение на македонското движение

9. IV. 1924 г.

Подписаните делегати на ВМРО, упълномощени от ЦК на последната да преговаряме с представителите на СССР за съвместна работа, целеща освобождението на Македония, в духа на даденото ни пълномощно смятаме за необходимо да направим следната декларация:

1. ВМРО в качеството си на истинска революционна организация се бори за освобождението и обединението на разпокъсаните части на Македония в една напълно самостоятелна (независима) политическа единица, в нейните естествени етнографически и географически граници. Тя смята, че политическото съществуване на независима Македония може да бъде гарантирана само от съюза на самостойно самоопределилите се балкански народи във формата на една Балканска федерация, която единствено може да парализира анексионистическите стремежи на съществуващите балкански държави, да осигури правилното развитие на всички национални спо-

рове и да гарантира културното развитие на всички етнографически малцинства.

2. В борбата си за освобождението на Македония и за образуването на Балканската федерация ВМРО разчита преди всичко на обединените революционни сили на цялото македонско население, в сътрудничество с революционните движения на другите балкански народи. А доколкото осъществяването на тая задача зависи от международното положение, тя разчита изключително върху моралната подкрепа на европейските революционни и прогресивни течения, а най-главното на всемерната морална, материална и политическа подкрепа на СССР, който днес се явява единствена държава, бореща се за освобождението на всички потиснати народи, за тяхното истинско самоопределение и федериране и която в своята балканска политика не преследва никакви империалистически цели.

3. За да даде доказателства за искреността на горните си принципиални заявления, ВМРО декларира, че ще засили по най-решителен начин своята борба както против сръбското и гръцкото, така и против българското правителство, които се явяват оръдия на своя или чужди империалистически стремежи спрямо Македония. В тоя смисъл организацията ще даде всички доказателства за премахването и на най-малкото подозрение или съмнение в сътрудничеството със сегашното софийско правителство и за един пълен разрив и решителна борба с неговата политика.

4. Ценейки огромното значение на единния революционен фронт на Балканите за борба срещу балканския и европейския империализъм, ВМРО заявява, че ще даде най-искрено всичкото си съдействие за по-скорошното осъществяване на единния балкански революционен фронт, ще влезне в близък контакт и ще съгласува своята борба с борбата на всички истински революционни движения в другите балкански страни, възприемащи и борещи се за истинското самоопределение на своите народи, за освобождението и обединението на Македония в самостоятелна политическа единица и за тяхното равноправно съюзяване в една Балканска федерация.

5. ВМРО намира, че за образуването на единен балкански революционен фронт от съществено значение е групирането на всички революционни елементи на македонското движение в единен македонски революционен фронт. За постигането на единния мак. револ. фронт ЦК заявява, че е готов да спре преследването на борещите се срещу организацията групи, при условие на взаимност, и да влезе в непосредствени връзки с тях за окончателно разбирателство.

6. За да дадем доказателства за искреността за гореизложената ни декларация, ЦК се задължава да пристъпи веднага към следните предварителни действия и мерки:

1. Да издаде окръжно до всички подведомствени нему комитети и органи, в което да изложи политическите и организационни директиви, произтичащи от настоящата платформа.

2. Да направи публично изявление от името на организацията, в духа на точки 1—4 на настоящата декларация.

3. Да образува от депутатите македонци в парламентите на балканските държави самостоятелни парламентарни групи, които да декларират солидарността си с настоящата платформа и да действуват парламентарно и политически в контакт и съгласие с другите парламентарни групи и политически партии, възприемащи настоящата платформа в нейната цялост.

4. Да реорганизира ръководството на всички печатни органи, защищаващи каузата на организацията, върху които последната може да упражни влияние така, че то бъде поверено на лица, които ще прокарват настоящата платформа.

5. Да организира издаването и редактирането на специален печатан орган в странство, който в рамките на легална политическа пропаганда да се бори против европейския и балканския империализъм, ще защищава идеята за самоопределението на балканските народи и Балканска федерация и ще подготви предварителните условия за единния балкански революционен фронт. Редактирането и издаването на тоя орган ще бъде организирано по възможност чрез взаимното споразумение на всички заинтересовани фактори.

6. Да назначи свой специален делегат и да приеме при себе си такъв за взаимна връзка между ЦК на организацията и представителството на СССР.

Д. Влахов,
делегат на ЦК на ВМРО

П. Чаулев,
делегат и член на ЦК на ВМРО

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); оригиналът е на български език.

30

Статия на Арсени Йовков[1] „Българи в Македония"

14. IV. 1924 г.

Откакто бушува по балканските земи завоевателният бяс, специфично явление е за всички балкански мъже, за целия онзи хор от политици, журналисти, учени и общественици да поставят етнографията в услуга на своята политика и географията в услуга на своите икономически насоки. По тоя начин балканската завоевателна политика е създала един своего рода завоевателен специалитет, по силата на който в името на едни или други интереси да могат народностите да се метаморфоризират за един миг, а цифрените данни за народностите да получават свойството на чудесата — от милиони да се обръщат на нула и от нула на милиони. Така прочее европейските зрители, изправени пред балканския трагикомически театър, виждат под магическите ръце на сценичното фокусничество ту българи към Нови пазар и Драч, ту гърци от Дунава до Егея, ту сърби от Бело-Сърбия (пардон — Бесарабия) до Тесалия и в зависимост от това — Вардарската долина продължение на Моравската, Тракия продължение на безгръбначна Гърция, а Струмската и Марицката долина — български копия, които трябва да късат безгръбначната твар, заложила се пред българската врата.

И едновременно с тия явления из цилиндрите на балканските тия фокусници излизат ту българо-татари, ту българо-славяни, ту старо-сърби, ту българогласни, ту погърчени славяни, ту посърбени българи, ту побългарени сърби и ред още специалитети, с които един ден на Балкана

бихме могли да видим и китайци, стига да можеше Китай да счете долината на Вардара за продължение на Янт-Се-Киянг.

Да, когато в политиката няма морал, когато сегашните държави считат народността за борсов артикул, не е никак чудно, че държавните канцеларии и техните барабанчици — преса и наука, са цилиндровани фокусници. Ех, панаир са Балканите. Изредиха се на него и Турция, и България, а доде ред вече на Сърбия и Гърция. . .

И не чувате ли техните отчаяни панаирджийски крясъци? Не виждате ли сръбската наука в печалното положение на панаирски палячо? Но не виждате ли и публиката, която ръкопляска, без обаче да му вярва?

Наистина тежък е товарът на кражбата. И Сърбия, и Гърция, които се награбиха доволно много с балканска плячка, са принудени сега да патентоват и изобретения на научните лъжи, за да прикрият с тях кражбата. Тъй се обяснява всичката тая родилна мъка, която мъчи напоследък сръбската преса и нейните душеприказчици на Запад в тяхното стремление да оправдават кражбата.

Но когато днешната Сърбия отиде в Ньой, за да грабне дял от плячката, не взе ли в торбата си някое шило, което за зла нейна чест не се крие в нея, защото на всеки друм и кръстопът показва острието си? Не видя ли сръбската държава, че в името на интересите не се създава право, в името на алчност не произлиза народност, че в името на лъжата не може да се скрие от света съществуването на българската народност в Македония!. . .

По-скоро Сърбия добре вижда всичко това. И колкото по-добре вижда, че асимилацията на българския елемент би ѝ създавал етнографски права — толкова повече и онова страшно напрягане на книжовници, вестникари и държавници, за да убедят света, че в Македония българи няма. Сериозни дори вестници като „Трговински гласник", който пледира общата кауза на югославянското обединение, приглашава в хор, че Македония носела сръбска култура и сръбски исторически характер.

Всичко това са обаче доводи толкова плитки, колкото плитки биха били доводите на ония, които ще твърдят, че македонците са кумани, защото има град Куманово, или защото наистина ще намерят там и кумански знаци и признаци.

За истинската наука обаче, за истинската историческа правда фактите се нижат не така, както ги представят сърбите.

И ето:

1. Още с яваването на славянска писменост и славянска книжнина при св. Климент Охридски македонските славяни имат физиономия на българи. Не знам дали и тогава някоя българска екзархия или някоя комитска чета не е направила св. Климента българин, ала всички послешни жития на св. Климент и всички писания за него от охридските архиепископи го третират като български пастир на българско население.

2. Българският цар Самуил, родом бърсяк от Македония, съвсем не се нарече сръбски крал, а български, тогаз когато сръбският крал Душан наистина се короняса в Скопие, ала след като доде тамо за завладяване. То е все едно, както щеше да се короняса цар Фердинанд в Цариград ,ако неговата заръчана в 1912 г. златна колесница беше наистина стигнала до Златния рог.

3. Самите гърци не нарекоха цар Василий „сърбоубиец", а „българоубиец". А 15-те хиляди ослепени войници бяха македонски славяни от Прилеп — Преспа и тях именно третира терминът „българоубиец".

4. Охридската архиепископия дълго време просъществува едновременно със сръбската Печка патриаршия. Защо първата не стана съставна част на втората, ако населението в Македония бе еднакво с онова в Сърбия?

5. В Българското възраждане Македония взе такова деятелно участие, каквото сръбското Косово не е взело във възраждането на Сърбия. Преди да съществува екзархия, македонските славяни свързват всичките свои духовни борби с ония на българите от Мизия и Тракия и избират за средище на тия борби Цариград, макар и да имаше тогава сръбска държава до вратите на Македония.

6. Македония дава в общобългарската книжнина видни поети, като братя Миладинови, Райко Жинзифов и Григор Пърличев, и то преди съществуване на Българската екзархия.

7. Из западномакедонските славяни излизат и първите борци за българска духовна независимост, като например Кирил Пейчинович и Партений Зографски, първият от Тетовско и игумен на Лешовчкия манастир, дето почива и днес, вторият от Галичник, а български митрополит в Пирот, дето почива и днес. Странно нали? От Македония. . . български владика. . . пак в Пирот! Защо българският дух от Македония е навлизал в сръбски периметри, а сръбски дух в Македония не виждаме никак?

8. Ако обичат сърбите, нека идат в скопската стара черква „Св. Спас". Там под иконостаса на художествената дебърска резба ще прочетат надписа на резбаря: „Први майстор Филипов от Гари и Макарий от Галичник, бугари дебрани от Маларека 1824 год." Нека запомнят сърбите — 1824 г., т. е преди 100 години!

9. Сърбинът Вук Караджич няколкото събрани от Македония народни песни нарича ги „Бугарски народне песме". Босненският сърбин Стефан Веркович сам в 1860 г. издаде в Белград сборник „Песме Македонских бугара".

10. Самите сърби днес не разбират македоно-българското наречие и карат местните жители да не „причат" по бугарски. Самият министър на вероизповеданията във Велес г. Янич в публично събрание казва: „преждеговорившите оратори говориха по български, ала. . ." Македонското население именува „Скопие", сърбите обаче го именуват „Скопље"; македонците произнасят „Битоля", сърбите — „Битољ". Не бе ли същото, когато маджарите именуваха хърватското „Загреб" на „Аграм" и словенската „Любляна" на „Лайбах"?

11. В 1868 г. в Белград е отпечатана от сърбина Чеда Миятович цветна етнографска карта на Балканския полуостров, където населението в Македония е показано като българско. Картата е приложение на книгата „Пътуване по словенским земляма Турске у Европи од г-ца Миер Макензи и Ирби." Показани са в тая карта и турското население, и гръцкото и албанското, ала от сръбско нито помен. Как тъй сръбската наука тогава, съществуваща в едно време, когато българска още нямаше, не намира в Македония сърби, а после се родиха те току-така изведнъж?

12. Международни договори и политически актове, които признават славянското население в Македония за българско, имаме:

а) Сан-Стефанският договор от 1878 г.;

б) Сръбско-българският договор от 1912 г.;

в) Султанският ферман от 1870 г., с който се учредява Българска екзархия, дата, когато българска държава не съществува, а до самата Македония съществува „Српска Княгевина". Прочее договорите ли създават народности или народностите предизвикват договори?

13. Македония даде на българското племе и на българската държава учени, професори, писатели, журналисти, държавни мъже, общественици, духовници — и всичко това е един брой, който не може дори да се изчисли. Политическа полза Македония наистина не е видяла от тях — полза има само общобългарската култура, ала колко творци на сръбска култура е дала Македония? Колко местни административни чиновници, колко местни учители, колко местни владици днес има сръбската държава в Македония, за да ни докаже, че наистина населението е нейно?

14. От 40 години ето македонското население емигрира: гръцкото — в Гърция, арумънското — в Румъния, турското — в Турция, албанското — в Албания, българското — в България. Днес в Гърция има около 100 000 емигранти гърци от българска и сръбска Македония, в Турция — 200 000 емигранти турци, а ще станат и половин милион, в Албания — около 60 000 македонски албанци, в България — 300 000 македонски българи, в Румъния — 50 000 арумъни. Е, добре, колко македонски емигранти от турско време Македония е пратила в Сърбия, колко македонци се заселват и днес в Белград, Ниш, Крагуевац, Валево, Шабац, когато всеки град на България, всяко село на България ежемесечно приема нови и нови македонски емигранти.

15. В Балканската война македонската емиграция образува македонското опълчение, в общата война — македонска дивизия, всичко това изключително от македонски редници, македонски подофицери, офицери и генерали. И не само македонците в България, но и ония в Америка додоха в България, та се зачислиха в тия части. Чети от същите предвождаха българската армия по Струма, сръбската по Вардара и гръцката към Бистрица. Когато обаче се свърши войната, тия четници намериха сръбските и гръцките затвори, т. е. постъпи се с тях, както се постъпва спрямо неедноплеменници.

16. Македонски славяни емигрираха в Южна Америка. Ако тука в България има нещо, което да ги заставя да се казват българи, защо те, които не са видели даже България и са „освободени" от Сърбия, се наричат и в Америка българи, образуват братства за освобождението на Македония и излагат на рискове даже своите интереси в Македония? Защо македонски студенти във Виена, Грац, Берлин, Прага, Женева, дето учат свободна наука, се наричат българи и образуват македонски дружества? Могат ли ни каза сърбите подобни примери в своя полза?

17. Френските военачалници на македонския фронт, дори генерал Сарай, публично в печата се изказаха за българския характер на населението. А един парижки професор от Сорбоната г. Мазон наскоро излезе с цял том македонски приказки и поверия — фолклорен български материал из Македония, чието население сам авторът определя недвусмислено за българско.

18. И най-сетне — нали на лъжата краката са къси — победителите от Париж и Ньой в своето желание да дадат Македония на Сърбия и Гърция не можаха да избегнат късоногието на лъжата, та сами признаха българщината в Македония. Към договора за мир в Ньой „хитрият" критянин Венизелос забрави, че пледирайки гръцките интереси, от лоялност не трябваше да вреди на сръбските. А той не само ги повреди, но в Ньой отрече с договор, че в Македония има сърби. Така той наложи на България една конвенция за размяна на населението: българите от Македония ще прибира България, гърците от България — Гърция. Как? Значи славяните от „сръбското" Гевгели надолу и пр. са българи? Значи оттатък Битоля, отвъд „сръбска" Битоля в Леринско и Костурско са българи, а понасам към България — в Прилеп, Велес и Щип са сърби? Това професорска теория ли е, политически шантаж ли е или фатално противоречие на двама крадци, които не са се дори споразумели как да лъжат? И ето сега леринските българи от Секулево, Неволяни и Вързени ще се пращат в България, а чистите „сърби" от Кърстофор, Бухово, които отстоят на 20 км от първите, както и ония от Царево село, Малешево, Кочани, ще стоят по местата си като сърби, защото такава била политическата теория на Ньой. В Южна Македония се грабят имоти в името на българофобията, а в Сръбска Македония се дирят паметници от сръбски характер и ако се намери един сърбин с два до тях кумански паметника, три римски, четири илирийски, десет български — пак Македония се обявява от сръбската книжовна мисъл за сръбска.

В сръбската Скупщина се провикват: „няма българи, няма македонци", а в камарата в Атина бившият министър-председател г. Кафандарис, отговаряйки на България, се провикна: „Българският елемент в Македония живее при добри условия и затова никакво оплакване досега в смесената комисия по изселването няма."

За сърбите обаче не съществуват горните аргументи и хилядите още такива, що бихме могли да наведем. Те считат, че имат право на Македония най-сетне затова, че са лели за нея кръв, че дали две дивизии при Одрин. Като че македонците не леят кърви и сълзи от 40 години насам за свойта самостойност, като че ний сме пазарна вещ, та да могат да търгуват с нашата кожа. . .

Господи, не ще ли има край на това робско тържище, комуто охотно служат и държави, и политици, и търговци, и академици, и интереси, и наука? Не ще ли дойде новият Исус, който с бич в ръка да разгони всичката тая смрад, що петни храма на човечеството и олтара на истината?

В. 20 юли[1], Македоно-Одрински лист[2], С., бр. 1, 1924; оригиналът е на български.

[1] Вж. бел. 1 към док. № 24.

[2] Орган на Илинденската организация след спирането на в. „Илинден", 1924 г.

31

Декларация на ЦК на ВМРО относно обединението на македонското освободително движение[1]

Виена, 29. IV. 1924 г.

1. ВМРО в качеството си на истинска революционна сила се бори за освобождението и обединението на разпокъсаните части на Македония в една напълно самостоятелна (независима) политическа единица, в нейните естествени етнографически и географически граници. Тя смята, че политическото съществуване на независима Македония може да бъде гарантирано само от съюза на самоопределилите се балкански народи във формата на една Балканска федерация, която единствена може да парализира анексионистическите стремежи на съществуващите балкански държави, да осигури правилното разрешение на всички национални спорове и да гарантира културното развитие на всички етнографически малцинства.

2. В борбата си за освобождението на Македония и за образуването на Балканската федерация ВМРО разчита преди всичко на обединените революционни сили на цялото македонско население в сътрудничество с революционните движения на другите балкански народи. А доколкото осъществяването на тая задача зависи от международното положение, тя разчита изключително върху моралната подкрепа на европейските революционни и прогресивни течения, а най-главното на всемерната морална, материална и политическа подкрепа на СССР, който днес се явява единствената държава, бореща се за освобождението на всички потиснати народи, за тяхното истинско самоопределение и федериране и която в своята балканска политика не предявява никакви империалистически цели.

3. ВМРО ще засили по най-решителен начин своята борба както против сръбското и гръцкото, така и против българското правителство, които се явяват или могат да се явят оръдия на свои или чужди империалистически стремежи спрямо Македония. В тоя смисъл Организацията скъсва всякакви връзки и със софийското правителство и ще води борба с неговата политика.

4. Ценейки огромното значение на единния революционен фронт на Балканите за борба срещу европейския и балканския империализъм, ВМРО ще даде най-искрено всичкото си съдействие за по-скорошното осъществяване на единния балкански революционен фронт, ще влезне в близък контакт и ще съгласува своята борба с борбата на всички истински революционни движения в другите балкански страни, възприемащи и борещи се за истинското самоопределение на своите народи, за освобождение и обединение на Македония в самостоятелна политическа единица и за тяхното равноправно съюзяване в една Балканска федерация, Организацията ще влезе в контакт с комунистическите партии в балканските държави.

5. ВМРО намира, че за образуването на единния балкански революционен фронт от съществено значение е групирането на всички революционни елементи в македонското движение в единен македонски революционен фронт. За постигането на единния македонски революционен фронт Централният комитет ще спре преследването на борещите се срещу нея групи и ще направи постъпки, за да обедини цялото македонско движение.

6. За прилагане на горната директива ЦК ще пристъпи към следните предварителни мерки и действия:

а) Ще издаде окръжно до всички подведомствени нему комитети и органи, в което ще изложи политическите и организационните директиви, произтичащи от настоящата платформа.

б) Ще направи публично изявление в духа на настоящата декларация.

в) Ще образува от депутатите македонци в парламентите на балканските държави самостоятелни парламентарни групи, които ще декларират солидарността си с другите парламентарни групи и политически партии, възприемащи настоящата платформа в нейната цялост.

г) Ще организира ръководството на всички печатни органи, защищаващи каузата на Организацията, върху които последната може да упражни влияние, така че да бъде поверено на лица, които ще прокарват настоящата платформа.

д) Ще организира издаването и редактирането на специален печатан орган, който в рамките на легалната политическа пропаганда ще се бори против европейския и балканския империализъм, ще защищава идеята за самоопределението на балканските народи и Балканската федерация и ще подготвя предварителните условия за единния балкански революционен фронт. Редактирането и издаването на тоя орган ще бъде организирано по възможност чрез взаимното споразумение на всички заинтересовани фактори.

е) Ще назначи свой специален делегат и ще приеме при себе си такъв за взаимна връзка между Централния комитет на Организацията и представителството на СССР.

Виена, 29-й април 1924 г.

Централен комитет на ВМРО
П. Чаулев
А. Протогеров
Т. Александров

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); запазеното копие е на български език.

[1] **Текстът на тази декларация е почти еднакъв с текста на документ № 29, но тук излиза от ЦК на ВМРО.**

32

Статия на Кръстьо Мисирков[1] „Народността на македонците"

11. V. 1924 г.

Статията на г-н Арсени Йовков „Българи в Македония", поместена в бр. 1 на в. „20 юлий", като че ли отново повдига въпроса за народността на македонците, като го решава с неопровержими доказателства в полза на българското племе. Авторът на въпросната статия в една друга своя статия, поместена в последния брой на в. „Пирин", се изрази, че македонски въпрос ще има дотогава, докато има българи и българско национално съзнание в Македония и че в интереса на всички други народности

в Македония важно и необходимо е да има българи в Македония. В последната статия г. Йовков се изрази дори, че ние, македонците, трябва да бъдем по-големи българи от самите българи.

Тези две интересни статии на г. Йовков ни дават повод да се спрем върху въпроса за народността на македонците и върху ролята, която тоя въпрос е играл и ще играе в историята на Македония.

Началото на XIX в. завари в Македония гръцко духовенство и българско национално съзнание между по-събудените македонци, които ръка за ръка с българите от България и Тракия поведоха борбата за национална просвета и национална църква. Това духовно и национално единство на мизийци, македонци и тракийци предшествува и последва създаването на Българската екзархия и освобождението на България.

Сърбите позавиждаха на българите и по някои други теоретически и практически съображения почнаха да оборват европейските, македонските и българските твърдения, че македонците са българи, и с това те първи поставиха на масата на учените въпроса за истинската народност на македонците.

Би било неблагоразумно да отричаме, че задачата, която си поставиха сърбите, е немаловажна и че успехите, които те постигнаха благодарение на своята необикновена упоритост и строга систематичност, са колосални. Сърбите не пренебрегнаха нито едно от средствата, които им предоставяше съвременната наука: и общото езикознание, и сравнителната граматика на славянските езици, и историята, и археологията, и устната и писмената народна словесност, и географията, и дипломацията не бяха пренебрегнати от сърбите и тяхното стремление да оборят увереността в българския характер на Македония. И в резултат те завладяха по-големия дял от Македония, която им се даде като земя, населена от сърби; даде им се от ония, които до последно време единодушно признаваха българския народностен характер на Македония.

Обаче въпросът за народността на македонците с това не се свърши. Сърбите постигнаха една половина от своята задача: те успяха да заблудят западноевропейците и да завладеят Македония. Но самите македонци, завладени от тях, не са духовно победени и се съзнават като народ, отличен от сърбите, който се съзнава ясно и иска да си запази своята индивидуалност.

Тук е опасността за сърбите, тук е силата на македонците, тук се крие и историческата роля, която има да изиграе в бъдеще въпросът за народността на македонците.

И ролята на българи и сърби в развитието и разрешението на тоя въпрос сега е напълно противоположна на оная преди балканските и световната война: сега за сърбите теоретически не съществува тоя въпрос, както не съществува и Македония в границите на Югославия; за България има Македония, както съществува и въпрос за народността на македонците, който днес българската наука с по-голям от сръбския успех би могла да подеме, да популяризира и да му придаде подобаващото му значение.

Но българинът не обича филология и история, той не обича да бъде упрекван в шовинизъм и готов е да живее на всяка цена в мир със съседите си, па дори и тогава, когато те искат да си присвоят половината от неговата къща, от неговия двор.

А за Македония мнозина „просветени" и пет пари не дават. Те не я и познават. За тях тя е страна с камъни и диви ябълки. . . Ето защо българската опозиция не е опасна за сръбското владение на Македония. От тази страна сърбите се гарантираха и с ред международни договори, и с такива с България.

Но ето че се раздават викове на самите македонци: ние сме българи, повече българи от самите българи в България. . . Вий сте могли да победите България, да ѝ наложите каквито си щете договори, но с това не се изменя нашето убеждение, нашето съзнание, че ний не сме сърби, че ний досега сме се казвали българи, тъй се казваме днес и така искаме да се казваме и в бъдеще.

Искате ли отстъпки от нас? Искате ли да сме по-малко българи от самите българи? — Да ви отстъпим? Отказваме се да бъдем тъй безразлични към националните си интереси като други. Ние не можем и не трябва да подражаваме мизийците във всичко, защото мизийската логика, техните начини на действие довеждат до сръбско-български договори и спогодби за Македония, довеждат до договори като сръбско-българския в 1912 г., като Ньойския. Ние ще бъдем повече македонци, отколкото българи, но македонци със свое отлично от вашето сръбско — национално самосъзнание, със свое историческо минало, със своя литературен език, общ с българския, със свое македоно-българско национално училище, със своя национална църква, в които националното и религиозното чувство на македонеца да не бъде оскърбявано от лика и духа на сръбските светци като свети Сава.

Сърбите много добре познават и сега, както и по-преди, значението на въпроса за народността и народностното чувство на македонците, ето защо чрез асимилация на македонците искат час по-скоро да се избавят от него.

Но всичко е напусто.

Наричаме ли се ний българи или македонци, ний винаги се съзнаваме като отделна, единна, съвършено отлична от сърбите и с българско съзнание народност, която ще знае да наложи волята си в борбата за човешки права на македонеца.

В. 20 юли, С., бр. 5, 11. V. 1924 г.; оригиналът е на български.

[1] Привърженик на „македонизма" в началото на XX в. След това се отказва от собствената си теза, прокарана в книгата му „За македонцките работи", и минава на великобългарски позиции.

33

Съобщение от Петрич за избиване на българи и турци в Македония под гръцка власт

26. VII. 1924 г.

На 26 юли тази година 20 часа вечерта в селото Търлис, Драмско, гръцка Македония, гръцкият пограничен дружинен командир инспирирал

сред селото един провокаторски ялов бомбен атентат с бомби, взети и донесени от заставата в селото Каракьой, от който атентат няма никакви жертви или повреди, нито са преследвани или хванати атентатори.

Още същата вечер започват арести на българи от селата Търлис, Ловча и Каракьой, които се отвеждат в последното село. Арестуваните са около 70—80 души, между които и 12-годишното дете на Ангел Станков от Търлис. На 27 към обед един пограничен офицер с 15 милиционери, малоазиатски преселници, по указание на дружинния командир избират 25 от арестуваните и ги подкарват вързани по двама за селото Горно Броди под предлог за разпит. Из пътя са били подлагани на жестоки гаври и побоища. Като пропътували 5 километра, ,в местността „Черна гора" офицерът дава заповед да насядат за почивка и веднага след сядането им дава няколко залпа по вързаните нещастни македонски българи, от които залпове остават мъртви по местата си по-голямата част, а само 6—7 ранени или случайно незасегнати от куршумите успяват да се спасят чрез бягство из гората и преминават границата за България. Спасените разправят, че същия ден вечерта са чули нова стрелба и се предполага да са избити и останалите арестувани.

Тук всеки ден сме свидетели на покъртителни картини от бежанците, наши братя и близки роднини, които идват от Гърция ругани, бити, ограбените с рязани уши и зверски малтретирани от официалните гръцки власти заедно с малоазиатските преселници, за да ги заставят насила да напуснат домовете си голи и боси.

Гръцките власти и нещастните малоазиатски преселници в Македония са поощрени и обосновават тия свои жестокости с безчовечните парижки договори за изселване на българи, гърци, турци и други от родните им огнища, които позволяват да се създават немили-недраги скитници по далечни чужди страни, обречени на явна гибел поради новите непоносими за тях климатически, икономически, духовни и други условия за живот.

По повод изложените факти гражданите на града Петрич и бежанците от гръцка Македония, заселени в Петричка околия, апелираме към представителите на пресата в Европа и Америка да осведомят с нужните подробности общественото мнение в своите страни и да изискат или наложат произвеждането на анкета върху зверствата над българите и турците в гръцка Македония, върху приложението наредбите по изселването и за моралната стойност на този чудовищен в историята на народите договор. Апелираме да се защитят и семействата на загиналите, оставени на поругания и без всякаква защита.

За гражданството общогражданският комитет: следват подписи.

Спасени жертви от гръцката жестокост: следват имената на няколко лица, успели да се спасят.

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); оригиналът е на български език.

34

Апел на македонските студентски дружества във Виена, Берлин, Грац и Лайпциг до общественото мнение в Европа

Август 1924 г.

Отчаяният вик на македонското население, всячески задушаван от завоевателите на нашето отечество, не може да премине границите на Македония. По тоя повод македонската академическа младеж от Виена, Берлин, Грац и Лайпциг в името на своето отечество протестира най-енергично против терора на сръбските и гръцките власти, който е взел невъобразими размери.

Гръцките и сръбските империалисти, недоволни още от политическия и духовния гнет, на който са подложили македонското население — чрез затваряне на националните училища, запрещаването матерния му език, недопущането да образува собствена политическа партия, арестите, разорението, малтретиранията, систематическите убийства и пр., — започват вече масовото унищожение на населението, за да премахнат веднъж завинаги чуждите им във всяко отношение националности.

На 2 март 1923 г. щипският жупан (префект) Д. Маткович е застрелял с картечница двадесет и седем души невинни българи от селото Гарван, вързани със синджир. Гръцките власти, за да не останат назад по своята ревност в това отношение, застреляха чрез поручик Доксакис на 27 юли 1924 г. седемнадесет македонски българи от селото Търлис. За да допълни извършения позор, гръцкото правителство, вярно на успешно употребяваната от дълго време атинска и белградска система, се опита чрез телеграфната агенция и тоя път да хвърли отговорността за това злодеяние върху своите жертви! Международната комисия, която анкетираше случая, призна въпреки това, че „застрелването на арестуваните, извършено от офицери и неговия конвой, съставлява едно убийство без оправдание и провокации".

Общественото мнение е длъжно най-сетне да обърне внимание върху непоносимото положение на Македония: защото македонските народи, тероризирани в своята собствена страна, масово гонени от своите огнища чрез конвенцията за тъй нареченото „доброволно" изселване, избивани от белградските и атинските джелати, могат да се видят принудени, както през 1903 г. — чрез Илинденското въстание, — да предпочетат един ужасен край пред безкрайния ужас.

Македонската академическа младеж във Виена, Берлин, Грац и Лайпциг в името на своето окървавено отечество моли Лигата на народите и общественото мнение да настоят за извършването на един плебисцит в Македония под международен контрол, който официално да констатира многократно изразената воля на македонеца за свободен, автономен и независим живот.

Свободна и независима Македония ще освободи от терора едно мъченическо население, а човечеството от позора на едно робство.

В. Балканска федерация[1] (Виена), бр. 6, 15. X. 1924 г.; оригиналът е на български.

[1] Орган на Балканската комунистическа федерация. Издаван във Виена.

сред селото един провокаторски ялов бомбен атентат с бомби, взети и донесени от заставата в селото Каракьой, от който атентат няма никакви жертви или повреди, нито са преследвани или хванати атентатори.

Още същата вечер започват арести на българи от селата Търлис, Ловча и Каракьой, които се отвеждат в последното село. Арестуваните са около 70—80 души, между които и 12-годишното дете на Ангел Станков от Търлис. На 27 към обед един пограничен офицер с 15 милиционери, малоазиатски преселници, по указание на дружинния командир избират 25 от арестуваните и ги подкарват вързани по двама за селото Горно Броди под предлог за разпит. Из пътя са били подлагани на жестоки гаври и побоища. Като пропътували 5 километра, ,в местността „Черна гора“ офицерът дава заповед да насядат за почивка и веднага след сядането им дава няколко залпа по вързаните нещастни македонски българи, от които залпове остават мъртви по местата си по-голямата част, а само 6—7 ранени или случайно незасегнати от куршумите успяват да се спасят чрез бягство из гората и преминават границата за България. Спасените разправят, че същия ден вечерта са чули нова стрелба и се предполага да са избити и останалите арестувани.

Тук всеки ден сме свидетели на покъртителни картини от бежанците, наши братя и близки роднини, които идват от Гърция ругани, бити, ограбените с рязани уши и зверски малтретирани от официалните гръцки власти заедно с малоазиатските преселници, за да ги заставят насила да напуснат домовете си голи и боси.

Гръцките власти и нещастните малоазиатски преселници в Македония са поощрени и обосновават тия свои жестокости с безчовечните парижки договори за изселване на българи, гърци, турци и други от родните им огнища, които позволяват да се създават немили-недраги скитници по далечни чужди страни, обречени на явна гибел поради новите непоносими за тях климатически, икономически, духовни и други условия за живот.

По повод изложените факти гражданите на града Петрич и бежанците от гръцка Македония, заселени в Петричка околия, апелираме към представителите на пресата в Европа и Америка да осведомят с нужните подробности общественото мнение в своите страни и да изискат или наложат произвеждането на анкета върху зверствата над българите и турците в гръцка Македония, върху приложението наредбите по изселването и за моралната стойност на този чудовищен в историята на народите договор. Апелираме да се защитят и семействата на загиналите, оставени на поругания и без всякаква защита.

За гражданството общогражданският комитет: следват подписи.

Спасени жертви от гръцката жестокост: следват имената на няколко лица, успели да се спасят.

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); оригиналът е на български език.

34

Апел на македонските студентски дружества във Виена, Берлин, Грац и Лайпциг до общественото мнение в Европа

Август 1924 г.

Отчаяният вик на македонското население, всячески задушаван от завоевателите на нашето отечество, не може да премине границите на Македония. По тоя повод македонската академическа младеж от Виена, Берлин, Грац и Лайпциг в името на своето отечество протестира най-енергично против терора на сръбските и гръцките власти, който е взел невъобразими размери.

Гръцките и сръбските империалисти, недоволни още от политическия и духовния гнет, на който са подложили македонското население — чрез затваряне на националните училища, запрещаването матерния му език, недопущането да образува собствена политическа партия, арестите, разорението, малтретиранията, систематическите убийства и пр., — започват вече масовото унищожение на населението, за да премахнат веднъж завинаги чуждите им във всяко отношение националности.

На 2 март 1923 г. щипският жупан (префект) Д. Маткович е застрелял с картечница двадесет и седем души невинни българи от селото Гарван, вързани със синджир. Гръцките власти, за да не останат назад по своята ревност в това отношение, застреляха чрез поручик Доксакис на 27 юли 1924 г. седемнадесет македонски българи от селото Търлис. За да допълни извършения позор, гръцкото правителство, вярно на успешно употребяваната от дълго време атинска и белградска система, се опита чрез телеграфната агенция и тоя път да хвърли отговорността за това злодеяние върху своите жертви! Международната комисия, която анкетираше случая, призна въпреки това, че „застрелването на арестуваните, извършено от офицери и неговия конвой, съставлява едно убийство без оправдание и провокации“.

Общественото мнение е длъжно най-сетне да обърне внимание върху непоносимото положение на Македония: защото македонските народи, тероризирани в своята собствена страна, масово гонени от своите огнища чрез конвенцията за тъй нареченото „доброволно“ изселване, избивани от белградските и атинските джелати, могат да се видят принудени, както през 1903 г. — чрез Илинденското въстание, — да предпочетат един ужасен край пред безкрайния ужас.

Македонската академическа младеж във Виена, Берлин, Грац и Лайпциг в името на своето окървавено отечество моли Лигата на народите и общественото мнение да настоят за извършването на един плебисцит в Македония под международен контрол, който официално да констатира многократно изразената воля на македонеца за свободен, автономен и независим живот.

Свободна и независима Македония ще освободи от терора едно мъченическо население, а човечеството от позора на едно робство.

В. Балканска федерация[1] (Виена), бр. 6, 15. X. 1924 г.; оригиналът е на български.

[1] Орган на Балканската комунистическа федерация. Издаван във Виена.

сред селото един провокаторски ялов бомбен атентат с бомби, взети и донесени от заставата в селото Каракьой, от който атентат няма никакви жертви или повреди, нито са преследвани или хванати атентатори.

Още същата вечер започват арести на българи от селата Търлис, Ловча и Каракьой, които се отвеждат в последното село. Арестуваните са около 70—80 души, между които и 12-годишното дете на Ангел Станков от Търлис. На 27 към обед един погранечен офицер с 15 милиционери, малоазиатски преселници, по указание на дружинния командир избират 25 от арестуваните и ги подкарват вързани по двама за селото Горно Броди под предлог за разпит. Из пътя са били подлагани на жестоки гаври и побоища. Като пропътували 5 километра, ,в местността „Черна гора" офицерът дава заповед да насядат за почивка и веднага след сядането им дава няколко залпа по вързаните нещастни македонски българи, от които залпове остават мъртви по местата си по-голямата част, а само 6—7 ранени или случайно незасегнати от куршумите успяват да се спасят чрез бягство из гората и преминават границата за България. Спасените разправят, че същия ден вечерта са чули нова стрелба и се предполага да са избити и останалите арестувани.

Тук всеки ден сме свидетели на покъртителни картини от бежанците, наши братя и близки роднини, които идват от Гърция ругани, бити, ограбените с рязани уши и зверски малтретирани от официалните гръцки власти заедно с малоазиатските преселници, за да ги заставят насила да напуснат домовете си голи и боси.

Гръцките власти и нещастните малоазиатски преселници в Македония са поощрени и обосновават тия свои жестокости с безчовечните парижки договори за изселване на българи, гърци, турци и други от родните им огнища, които позволяват да се създават немили-недраги скитници по далечни чужди страни, обречени на явна гибел поради новите непоносими за тях климатически, икономически, духовни и други условия за живот.

По повод изложените факти гражданите на града Петрич и бежанците от гръцка Македония, заселени в Петричка околия, апелираме към представителите на пресата в Европа и Америка да осведомят с нужните подробности общественото мнение в своите страни и да изискат или наложат произвеждането на анкета върху зверствата над българите и турците в гръцка Македония, върху приложението наредбите по изселването и за моралната стойност на този чудовищен в историята на народите договор. Апелираме да се защитят и семейства на загиналите, оставени на поругания и без всякаква защита.

За гражданството общогражданският комитет: следват подписи.

Спасени жертви от гръцката жестокост: следват имената на няколко лица, успели да се спасят.

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); оригиналът е на български език.

34

Апел на македонските студентски дружества във Виена, Берлин, Грац и Лайпциг до общественото мнение в Европа

Август 1924 г.

Отчаяният вик на македонското население, всячески задушаван от завоевателите на нашето отечество, не може да премине границите на Македония. По тоя повод македонската академическа младеж от Виена, Берлин, Грац и Лайпциг в името на своето отечество протестира най-енергично против терора на сръбските и гръцките власти, който е взел невъобразими размери.

Гръцките и сръбските империалисти, недоволни още от политическия и духовния гнет, на който са подложили македонското население — чрез затваряне на националните училища, запрещаването матерния му език, недопущането да образува собствена политическа партия, арестите, разорението, малтретиранията, систематическите убийства и пр., — започват вече масовото унищожение на населението, за да премахнат веднъж завинаги чуждите им във всяко отношение националности.

На 2 март 1923 г. щипският жупан (префект) Д. Маткович е застрелял с картечница двадесет и седем души невинни българи от селото Гарван, вързани със синджир. Гръцките власти, за да не останат назад по своята ревност в това отношение, застреляха чрез поручик Доксакис на 27 юли 1924 г. седемнадесет македонски българи от селото Търлис. За да допълни извършения позор, гръцкото правителство, вярно на успешно употребяваната от дълго време атинска и белградска система, се опита чрез телеграфната агенция и тоя път да хвърли отговорността за това злодеяние върху своите жертви! Международната комисия, която анкетираше случая, призна въпреки това, че „застрелването на арестуваните, извършено от офицери и неговия конвой, съставлява едно убийство без оправдание и провокации".

Общественото мнение е длъжно най-сетне да обърне внимание върху непоносимото положение на Македония: защото македонските народи, тероризирани в своята собствена страна, масово гонени от своите огнища чрез конвенцията за тъй нареченото „доброволно" изселване, избивани от белградските и атинските джелати, могат да се видят принудени, както през 1903 г. — чрез Илинденското въстание, — да предпочетат един ужасен край пред безкрайния ужас.

Македонската академическа младеж във Виена, Берлин, Грац и Лайпциг в името на своето окървавено отечество моли Лигата на народите и общественото мнение да настоят за извършването на един плебисцит в Македония под международен контрол, който официално да констатира многократно изразената воля на македонеца за свободен, автономен и независим живот.

Свободна и независима Македония ще освободи от терора едно мъченическо население, а човечеството от позора на едно робство.

В. Балканска федерация[1] (Виена), бр. 6, 15. X. 1924 г.; оригиналът е на български.

[1] Орган на Балканската комунистическа федерация. Издаван във Виена.

читанки и подходящи детски книжки. Те разказват на децата народни приказки и ги учат да пеят български народни и литературни песни, както и да декламират стихотворения от българските поети.

Чл. 14. Членките разправят на децата за събития из българските черковни и революционни борби, като им разказват за делата, заслугите и страданията на видни местни деятели.

Чл. 15. Девиците-членки не бива да встъпват в брак с гърци или сърби, а в случай, че се омъжат за небългарин, длъжни са децата си да запазят за своя български народ.

Всички членки трябва да упражняват влиянието си сред македонките да не се сродяват с инородници.

Чл. 16. Всяка членка е длъжна да пази народните обичаи и обреди, като например коледни, новогодишни, богоявленски, заговезненски, великденски, гергьовденски, еньовденски, годежни, сватбарски, при рождение, кръщение, погребение и пр.

Със запазването на народния бит се е запазила българската народност през петвековното политическо и духовно робство.

Чл. 17. Всяка членка е длъжна да агитира в селата за запазване народните носии и да се избягва всяко чуждо влияние, особено гръцко и сръбско.

Чл. 18. Изобщо всяка членка е длъжна да изпълнява всичко, което заповядва нейната сестра учителка, за запазване на българската ни народност.

Чл. 19. Сестрата — учителка-ръководителка — освен задълженията на всички членки има следните специални за нея:

а) да събира поне два пъти в месеца и всякога, когато е нужно, подчинените ѝ сестри, за да ѝ съобщават за извършеното и да обмислят за премахване спънките, които са срещнали в работата си;

б) да държи беседи върху българската история, особено от Възраждането насам;

в) да запознае сестрите-членки с делата и заслугите на бележити македонки в борбите за български черкви и училища и в освободителните борби;

г) да изглажда недоразуменията между членките и да поддържа сред тях другарство и сестринска любов.

2. Изобщо да подпомага със съвети и дело своите сестри-членки и ги усъвършенствува в служба на българската народност;

е) с държането си, с преданата работа за българщина учителката-ръководителка трябва да се стреми да бъде гордост за съгражданите си и да всее у всички чувството на гордост, че са добри българки.

Българските майки, съпруги и дъщери има с какво да се гордеят в историята ни. Да бъдем достойни за македонските българки в миналото!

ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); оригиналът е на български език.

38

Резолюция на редовния годишен конгрес на обединените македонски емигрантски организации в България относно положението на българското население в Македония под гръцка и сръбска власт

17. II. 1925 г.

I. До Обществото на народите за положението в Македония под гръцко владичество

Редовният годишен конгрес на обединените македонски емигрантски организации в България в заседанието си на 16 февруари 1925 г. се занима с положението на македонското население под гръцко владичество.

Конгресът констатира:

1. Атинското правителство не само търпи, а и мълчаливо насърчава терора, упражняван от малки и големи властници над българското, арумънско и албанско население, за да ги накарат да се изселят. Фактът, че поручик Доксакис, убиецът на 19-те българи при с. Търлис, Драмско, през юли м. г. е осъден на 15 г. арест, защото не е изпълнил заповедта на по-горното началство да заведе избитите в Серес — за клането Доксакис нито е обвиняван, този факт говори не само за манталитета на военните и административните власти, а и за този на съдебната власт в Гърция.

2. Делегатът на гръцкото правителство в V сесия на Обществото на народите г-н Политис подписа протокола за покровителството на българското малцинство в Македония, колкото за да избегне публичното разискване в пленума по търлиското клане и другите насилия. Доказателство за това е, че гръцкото правителство нищо не прави за приложението на този протокол, а след 4 месеца го отхвърли, засланяйки се зад вота на парламента.

3. Мотивът, с който правителството на гръцката република оправдава отказването си от протокола, а именно, че покровителството на националните малцинства е предвидено в Лозанския договор за мир и че това е достатъчно, не издържа критика.

След Лозанския договор за мир бяха насилствено пропъдени няколко десетки хиляди българи от Македония, след този договор бяха извършени множество малтретирания, арести без основания и убийства на невинни хора.

Конгресът реши:

Моли Обществото на народите да влезе в ролята си по силата на договорите, чрез които е създадено, и вземе под сериозна закрила народностните малцинства в Македония под гръцко владичество, като спре пропъждането на местните жители само защото не са гърци от жилищата и имената им, като се разреши на пропъдената македонска интелигенция — свещеници, учители, юристи, лекари и пр. и пр., — както и на всички други насилствено изгонени, да се върнат в отечеството си; като се възвърнат на българските и другите негръцки общини храмовете, училищата и благотворителните им заведения — изобщо като се приложат всички клаузи за покровителството на националните малцинства от една международна комисия, тъй както предвижда и Женевският протокол, подписан

от гръцкия пълномощник за българите в Гърция и от българския — за гърците в България.

В случай, че продължи настоящото положение на работите, да бъдат изхвърляни ежедневно извън гръцките граници българските семейства в Македония, които населяват тази страна от 14 века насам, какви ще бъдат последиците, никой не може да предвиди, защото няма по-лош съветник от отчаянието. Конгресът на македонската емиграция в България, като донася всичко това до Секретариата на Обществото на народите, снима от себе си всяка отговорност за бъдещето.

II. До Обществото на народите за положението в Македония под сръбско владичество

Редовният годишен конгрес на обединените македонски емигрантски организации в България в заседанието си на 16 февруари 1925 г., като разгледа положението на населението в Македония под сръбско владичество, констатира:

1. Белградското правителство продължава своята потисническа политика спрямо местното българско, турско, албанско и арумънско население в Македония и най-голям е терорът спрямо българите там, защото те са главният прицел на сръбската денационализаторска политика.

2. За да задуши всяка свободна проява у македонските българи на националното им съзнание и националното им чувство, сръбското правителство си служи не само чрез терора, упражняван от органите на военната и административната власт, но и с насилията, които безнаказано вършат разни бандити, вулгарни разбойници и декласирани типове на държавна служба.

3. Все за същата цел да бъде денационализирано местното македонско население белградското правителство посредством поменатите свои органи не само го тероризира, като биват арестувани, ограбвани, бити, убивани невинни хора, но го съсипва и икономически, като отнема части от имената му и ги дава на преселници сърби от същинска Сърбия или от други покрайнини на Югославия. Разните ежедневни издевателства, ругатни, безпричинни глоби, всевъзможни спънки в търговията, занаятите, земеделието са най-обикновено явление.

Конгресът реши:

1. Апелира към Обществото на народите да изпрати една безпристрастна международна комисия, която да направи анкета в Македония и да установи как сръбското правителство третира националните малцинства изобщо и македонските българи в частност.

2. Моли Обществото на народите по силата на договорите, по които е създадено, и по силата на правата, които има въз основа на тези договори, да застави белградското правителство да приложи подписаните от негови пълномощници в Сен-Жермен клаузи за покровителство на националните малцинства в югославянска територия. Възражението на белградското правителство, че в Македония българи няма, че македонските славяни са сърби или без определена национална физиономия, е смешно: то е противно на науката и действителността. Българите в Македония живеят там от 14 века насам. Когато сърбите завладяха северната половина на Македония, завариха в нея една голяма българска култура, по-голяма от сръбската в същинска Сърбия. Ние искаме да се върнат на българското население в Македония неговите училища и черкви, да се разреши на прогонените епископски свещеници, учители, лекари, юристи и пр. да се върнат в родината си; да се възстанови запретената българска писменост и книжнина — с една дума, — да се приложат предвидените в договорите клаузи за покровителство на националните малцинства.

3. Конгресът моли обществото на народите да изпрати свои органи в Македония под сръбско владичество, които да бдят за прилагането на поменатите клаузи за националните малцинства.

Настящото положение в Македония е пълно с опасности и годишният редовен конгрес на македонската емиграция в България, като донася това до Секретариата на Обществото на народите, което е призвано да бди за мира въз основа на договорите, снима от себе си всяка отговорност.

III. До правителствата на Великите сили

Редовният годишен конгрес на обединените македонски емигрантски организации, състоял се на 14, 15, 16 и 17 февруари 1925 г. и представляващ мисълта и желанията на повече от 300 000 македонски бежанци в България, моли правителствата на Великите сили победителки:

1. Да упражнят своето мощно влияние спрямо Сърбия и Гърция, щото тия последните да приложат лоялно и искрено договорите за покровителство на националните малцинства спрямо българите в Македония под гръцко и сръбско владичество.

2. Конгресът, като счита, че както в миналото, така и сега, а даже сега повече Балканският полуостров представлява онази вулканична почва, която неведнъж е предизвикала пожарища далеч вън от границите му и дори в цяла Европа, моли правителствата на Великите сили победителки да подготвят и наложат по дипломатически път обединението на поделената произволно Македония между Сърбия, Гърция и България и създадат от нея самоуправляваща се политическа единица, защото само при това разрешение на македонския въпрос ще има траен мир на Балканския полуостров и в останала Европа.

IV. До обществените сдружения, институти и частни лица, ратуващи за правда в международните отношения и мир на земята

Редовният годишен конгрес на македонските обединени емигрантски организации в България, състоял се на 14, 15, 16 и 17 февруари 1925 г., представляващ повече от 300 хиляди прокуденици от родна земя, като констатира, че в Македония все повече се засилва терорът на държавите завоевателки — Сърбия и Гърция, апелира към Вас, сератниците за национално самоопределение, политическа свобода на потиснатите и траен мир на земята, да издигнете благородния си глас и в полза на злочеста Македония, която е дала многократни доказателства за упорито национално съзнание и несломима воля за самостоятелен политически и културен живот. В отговор на нашите потисници и клеветници, които оспорват или отричат националното ни съзнание и политическите ни стремежи, смело може да искате да се произведе в Македония при гарантирана свобода на

народния вот един плебисцит сред коренните жители. На неговите резултати ние сме готови да се подчиним.

Един подобен плебисцит, на който биха се подчинили не само потиснатите, а и потисниците, ще тури край на опасните за мира триения на Балканите и ще спести много скъпа човешка кръв.

V. До народите на Балканския полуостров

Редовният годишен конгрес на обединените македонски емигрантски организации в България, състоял се на 14, 15, 16 и 17 февруари 1925 г., като взе пред вид настоящото положение на Балканския полуостров — шест години след втората подялба на Македония между Сърбия, Гърция и България, — констатира:

1. Че сръбският и гръцкият народ, макар и победители, днес са несравнено по-зле, отколкото преди войните.

2. Че насилията на един народ над друг народ винаги са били източник на революции и войни и следователно на кръвопролития, мизерия и страдания.

Реши:

1. Апелира към гръцкия и сръбския народ да призоват своите правителства към справедливо отнасяне спрямо инородните елементи, защото силата е нещо относително и ако се предостави тя да господствува над правото, лоша ще бъде участта на всички малки народи.

2. Апелира към гръцката и сръбската нешовинистична интелигенция да пропагандира сред своите народи идеята за Балканска федерация, като обединена Македония бъде равноправен член в нея, та всички балкански народи при равни права и еднакви свободи да могат да развият до максимум своята духовна и материална култура.

VI. До учените и общественицие, защитници на македонската кауза

Редовният годишен конгрес на обединените македонски емигрантски организации в България, който се състоя на 14, 15, 16 и 17 февруари 1925 г., като взе пред вид, че в самата Македония потисниците гърци и сърби прибягват от ден на ден към по-страшни и по-безчовечни методи на управление с цел да я обезродят или да прогонят българското ѝ население, а вън от нея пред външния образован свят поддържат със средствата на подкупничеството специални оръдия, за да фалшифицират науката за Македония и да оправдават господството на сърби и гърци над тая чужда за тях земя, реши:

Като благодари на познайниците и приятелите на Македония за всичко, което са сторили до днес в защина на нейната справедлива кауза, да ги помоли да издигнат и занапред своя глас на авторитетни учени и общественици, за да изобличават и клеветата и фалшификацията и да подчертават истината за националния характер и политическите стремежи на нашата земя, като едновременно с това осъждат пред европейските фактори за мир и човещина кървавия режим на гнет и изтребление, вилнеещ днес в Македония.

VII. До македонската емиграция в Америка

Редовният годишен конгрес на обединените македонски емигрантски организации в България, състоял се на 14, 15, 16 и 17 февруари 1925 г., като констатира с радост:

1. Че македонците — прокуденици в Америка, все повече засилват и сплотяват кадрите на своята организация, за да я направят и морално, и материално можеща изразителка на волята на македонския роб.

2. Че събрани в един крепък съюз, те все по-енергично и по-достойно отстояват каузата на злочестата родина пред американското обществено мнение.

3. Че съзнавайки нуждата от обединение на усилията й от хармония в действията на всички македонци, те са показали похвални и насърчителни за изхода на нашата борба старания да заякчат връзките си с нас, които сме по-многобройни и по-близо до родната земя, и да подпомагат начинанията ни не само с братско съчувствие, а и с материална подкрепа, реши:

Апелира горещо към братята македонци в Америка да държат високо знамето на единството и сплотеността в името на свободата на родината; да пазят ненакърними и да заякчат още повече връзките си с нас и да държат делото си в непрекъсната хармония с нашето, защото само в общите и съгласувани усилия на всички македонски патриоти е залогът за свободата на отечеството им.

VIII. До правителството на Царство България

Редовният годишен конгрес на обединените македонски емигрантски организации в България, състоял се на 14, 15, 16 и 17 февруари 1925 г., с прискърбие констатира, че правителството на България в лицето на съответните министри не е давало следуемия се прием на представителите на емиграцията и не ги е изслушвало с нужното внимание, нито е отдавало всичката важност на въпроса за задоволителното настаняване на бежанците.

Конгресът, за да бъде справедлив, счита за свой дълг да благодари на правителството за положените грижи по временното настаняване през суровата зима на нещастните българи — бежанци от Македония, макар че същото това можеше да се нареди по-рано.

Бежанският въпрос обаче с това временно настаняване далеч не е разрешен.

И интереси държавни, и интереси национални — вън от дълга на човещина — налагат, щото правителството на България да положи най-сериозни усилия за снабдяването бежанците-земеделци с жилища, земя и инвентар, а за занаятчиите с жилища и кредити, защото само така те и техните деца ще бъдат спасени за племето и ще бъдат полезни граждани за държавата. Приетият закон за бежанците без нужните кредити за изпълнението му и без подходящи органи за добросъвестното му прилагане си остава една печатна книга.

Конгресът моли българското правителство да се вслушва в гласа на емиграцията, тълкувател на чиято воля е Националният комитет.

IX. Апел към македонската емиграция в България

Редовният годишен конгрес на обединените емигрантски организации в България, състоял се на 14, 15, 16 и 17 февруари 1925 г., с прискърбие констатира от отчета на Н. К., че голяма част от македонските емигранти не е влязла в редовете на съюзените дружества и братства, а друга част, макар и малка, се е отдала изключително в служба на отделни политически партии. Делото за освобождението на Македония е толкова голямо и възвишено, че за неговото осъществяване трябва да се впрегнат усилията на всички — бедни и богати, стари и млади, прости и учени, жени и мъже.

То трябва да стои над всички партии в България; то с благодарност ще приема подкрепата на всяка обществена групировка, ала тази, която би пожелала да си послужи с него като оръдие за свои партийни цели, би извършила едно велико престъпление.

Конгресът счита, че всеки прокуден македонец като гражданин в тази страна може да има своите политически убеждения и да се числи към една или друга партия, ала като член на организацията ни той е само македонец и трябва да служи само на Македония.

Конгресът констатира, че някои емигрантски организации в своята дейност прескачат границите на своите устави, положения и нагазват в чужда област в своята дейност. За да има единство и хармония в работата, желателно е всяка организация да се придържа точно в специалните задачи, които си е поставила. Обединената македонска емигрантска организация, съставена от дружествата и братствата в България, е обща за всички и достъпна за всички македонци. По своя състав и по своите устави положения тя трябва да си остане единствена емигрантска организация, която изразява политическите въжделения на емиграцията.

В името на страдалческия образ на разпокъсаната и поробената ни родина Конгресът апелира към всички македонци — емигранти в България — да станат членове на местните свои дружества и братства и се подредят под знамето на нашата организация, което е знаме и на Македония.

X. За македонското младежко движение в България

Редовният конгрес на македонските емигрантски организации в България, състоял се на 14, 15, 16 и 17 февруари 1925 г., отбелязвайки с чувство на истинска радост и гордост ръста на Македонския младежки съюз в страната и културната и родополезна дейност на организираната в него македонска младеж, която достойно сътрудничи в освободителното дело на своите бащи и по-възрастни братя, единодушно реши:

1. Горещо приветствува организираната македонска младеж и нейното културно-просветно дело.

2. Пожелава на Съюза ѝ все тъй цветущо развитие и разумна дейност за благото на родината.

3. Апелира към неорганизираната още македонска младеж да се нареди в стройните редици на македонските младежки културно-просветни организации, а към всички македонски бащи и майки — сами да насърчат записването на своите деца в поменатите организации — хранилища на македонския младежки дух.

4. Вменява в дълг на всички братства да покровителствуват с всички средства развитието на македонските младежки организации и да пазят ненарушимо единството в редовете на тези организации, като в своето отношение към тях изхождат винаги от статутите на съюзния им устав и конгресните им решения.

Да живее борческата македонска младеж — нашата опора и нашата надежда за светлото бъдеще на нашия народ!

Да живее свободна Македония!

XI. До македонските студенти в чужбина

Редовният конгрес на макед. емигр. организации в България, състоял се на 14, 15, 16 и 17 февруари 1925 г., констатирайки с особена радост факта, че македонското студентство в чужбина се организира в началото на тази година в Македонския студентски съюз, който да пази от чуждо посегателство културните придобивки на родината и да ѝ бъде преден страж в защита на благородните ѝ и свободолюбиви стремежи, единодушно реши:

1. Приветствува възторжено културното и родолюбиво дело на организираното македонско студентство.

2. Пожелава на Съюза крепкост и бързо преуспяване на делото на озлочестената родина.

3. Апелира към всички македонски студенти в чужбина да се организират и подредят под знамето на Македонски студентски съюз, защото само така те биха изпълнили най-добре дълга си към похитена и поругана родна Македония.

4. С всички средства македонската организирана емиграция в България ще подкрепя ентусиазираната честна и разумна служба на македонското студентство в чужбина пред олтара на поробената родина.

Да живее Македонският студенски съюз за делото и бъдещето на борческа и свободна Македония!

ЦПА, бр. 226, оп. 1, а. е. 311, а. 1—4; оригиналът е на български.

39

Из писмото на македонския емигрант в Торонто Ламбро Тенекиев до гл. редактор на в. „Самоуправа", в което твърди, че македонските българи не могат да бъдат посърбени

17. XI. 1925 г.

В заключение бих Ви попитал що мислите за гръцкия Абецедер, т. е. новия опит на елинските педагози да създадат македоно-български буквар? Колкото и да е кекав и непрактичен тоя буквар, не иде ли той като една изповед, като едно доказателство на гръцко самопризнание за извършените неправди над нашето отечество след 1913 г.

Не е ли тоя Абецедер знак, че не е възможно да се удуши македонското съзнание и се измени битът, езикът и културата на македонския бълга-

рин? Нас, македонците в Новия свят, няма да ни изненада нито най-малко, ако някой ден чуем новината, че и вие сърбите сте се заловили да създадете нещо подобно на гръцкия Абецедер. Рано или късно това ще бъде първата ви стъпка на самопризнание, че македонецът сърбин не става. Казвам, че това ще стане, защото времето и македонското съпротивление и борба ще ви го наложат.

В. Независима Македония, С., бр. 139, 11. XII. 1925 г.; оригиналът е на български.

40

Кореспонденция на в. „Македонско дело" от Македония „Истинският образ на сръбската просвета в Македония"

10. I. 1926 г.

Преди всичко, за да се разбере истината по сръбската просветна политика в Македония, трябва да се има пред вид два факта: 1) че сръбските училища и всички други културни и образователни институти са предназначени изключително за денационализиране и сърбизиране на македонското население, нещо, което признава и проф. Д. Станоевич в статията си „Радич и нашите университети", публикувана във в. „Политика" от 19. XII. 1925 г., и 2) че честни и добри учители в Македония не се пращат и не идват въпреки големите добавъчни възнаграждения, които се плащат.

Грамадното болшинство от учителите, назначени в нашите училища, са развратници, пияници, некадърници и руски контрареволюционери. Тези последните, които от своя страна могат да се причислят към горните три категории, със своята безхарактерност и пълзене пред директорите са най-опасни за учениците. Малкото честни и способни учители, които случайно попадат в Македония, или веднага биват преместени, или се приспособяват към низкото ниво на своите колеги. Голяма част от учителите са изпратени тук за наказание поради разпуснат живот или неморални деяния. И тук те разпущат юздите на своята необузданост и развратност. Такъв един характерен случай имаме във Велес, където директорът на тамошната гимназия Ст. Симич се опита да изнасили една ученичка, дошла по работа в канцеларията му. Около тоя срамен акт на Симича се вдигна шум в пресата, нещо, което накара белградските управници да изпратят един инспектор да провери случката. Министерският инспектор пристигна във Велес, където се повъртя няколко дена и после си замина. След известно време излезе царски указ, според който Ст. Симич, дотогава застъпник-директор, се повишава в титулярен директор от първи клас!

Че учителите пиянствуват и че често дохождат в училище „махмурлии" и пияни, е познато на всички. Ето какво ни разказва един ученик:

„Нещо обикновено е някой от учителите да дойде пиян в час. Още с влизането си в стаята той почва да псува, сяда на масата и заспива. Часът минава, звънецът бие за антракт, обаче нас няма кой да ни освободи, учителят хърка като заклан. Най-сетне дежурният се решава да го събужда, а той ни изпсува и изгонва."

Директорите ведно с другите безхарактерни учители системно се стараят да корумпират учениците, като измежду тях вербуват доносчици и шпиони, които да следят своите другари и да донасят на директора. Тия безсъвестни „просветители" отиват дотам, че използуват учениците за борба против своите политически неприятели, както е случаят с фамозния Симич, който накара учениците да свидетелствуват против неприятен нему велешки младеж и последният биде изправен пред съда да отговаря по Закона за защита на държавата. Разбира се, шантажът се разкри благодарение пак на учениците, които пред съда отказаха да лъжесвидетелствуват и разкриха цялата мизерия на това нагласено обвинение: в съда се разкри още как те са били насилвани да дават лъжливи показания. За тази си дързост някои от учениците бяха оставени да повтарат класа, други минаха с повторителен изпит и всички с лошо поведение.

Начините, чрез които сръбските завоеватели се стремят да постигнат своята цел — сърбизирането на македонското население в лицето на неговата младеж, — са много и разнообразни. Аз ще спомена най-често практикуваните. Преди всичко в училищата се създава и поддържа една отвратителна сръбскошовинистическа атмосфера. На учениците се забранява да мислят и говорят на майчиния си език, да получават писма на него (а камо ли да писват!), да четат други книги освен сръбски; при всеки сгоден и негоден случай се величае сърбизмът, говори се за сръбската култура, войнство, храброст и пр.; изоставят се научните предмети и модерните езици, като за тяхна сметка главите на учениците се пълнят дълги часове с уроци по сръбски език, сръбска литература, история и география. Естествените науки съвсем не са застъпени. Общата история — също, чуждестранна литература — също, като се изключи бързото минаване на хърватската книжнина. А всичко онова, което се докосва до нещо национално сръбско, се изучава с най-големи подробности, и то четири години в горните класове. Големи неразбираеми епоси и стихотворения се учат наизуст, главата на младия човек се пълни с безброй факти и имена, които никога няма да му потрябват, а най-важните събития от световната история и най-значителните явления на природата не ги познава и не може да ги обясни. Темите, които се дават на учениците за домашни и класни работи, са отвратителни по своята безогледна тенденциозност. На Каймак чалан, ролята на Южна Сърбия в обединението на С. Х. С., спомени от сръбската култура в Македония, Сливница и пр. — това са темите, върху които трябва да мисли и пише македонският ученик, и то така, щото да се хареса на учителя. В цялата своя училищна работа ученикът няма никаква самостоятелност, никаква инициатива, никакво свое проявление; той се преобръща на една бездушна твар, която, ако отвън не научи нещо и не се развие, както трябва, встъпва в живота като негоден за нищо или най-много като един покорен службогонец.

Обикновено за учениците се уреждат разни екскурзии по различни краища на Югославия, където младите македонци биват богато угощавани. Преди две години група щипянчета бяха нагостени и от самия крал в Белград, макар и впоследствие някои чистокръвни сърби да се възмущаваха в пресата, задето екскурзиантите говорили „чисто бугарски", което било страшна неблагодарност.

Сръбските шовинисти образуват разни соколски, футболни и други спортни дружества, карат учениците да дават концерти, представления и

пр. и навсякъде проглежда отвратителната демокрализаторска и сърбизаторска тенденция.

Разбира се, сръбските учители не всякога избират средствата, за да могат да прокарват своите цели. И често те, вместо да постигнат нещо, стават смешни и със своите похвати отблъскат от себе си и най-податливите ученици. Един характерен случай представлява похвата на гимназиалния учител А. Лазаревич, който често повтаря на учениците: „Македонци, а, независима Македония! Море на вас картечници и куршими, а не закони и конституции. Знае свиня, що е диня, и вие — що е културен живот. Ние не даваме Македония. Ние няма да си отидем оттук, ако и да се чувствуваме като на фронта през войната." Приказките от подобен род всякога дават противни на желанието резултати.

В. Македонско дело (Виена), бр. 9, 10. I. 1926 г.; оригиналът е на български.

41

Из бюлетина на ЦК на ВМРО за положението и духа на населението във Вардарска и Егейска Македония

1926—1927 г.

Общо културно състояние

Радовиш. От № 11, от 10.II. 1926 г. Същия ден към един ч. стигнахме на Скопската гара, където влакът престоява около половин час. През това време в нашия вагон се качиха няколко метачи заедно с един разпоредител сърбин, който разпореждаше да се помете вагонът. Понеже бях останал без цигари, запитах на български метачите дали на гарата не се продават цигари. Един от метачите, като чу моята българска реч, предложи услугите си да ми купи цигари, като не обръщаше внимание на заплашванията, които му отправяше неговият началник — разпоредител. От това разбрах, че тоя метач е чист българин, чието сърце затуптя по-силно, като чу българска реч, и той несдържано започна да приказва български. . .

С пристигането ми в Радовиш с автомобила от Щип веднага бе узнато и почнаха масово да прииждат в къщи, за да ме поздравят с „добре дошъл". Какъв беше ентусиазмът на гражданството от моето пристигане там, това може да опише само един страничен наблюдател. Тая радост на гражданството още повече ме окуражи, вече за да пристъпя към дейност. Първата ми грижа беше да се представя на околийския началник Милан Николов. Неговата жена е радовишанка, позната на жена ми. Това положение доста ми помогна и за да бъда приет от окол. началник, и за да остана подълго в Радовиш. Същия ден направих визита на военния комендант, един поручик, и на жандармерийския комендант — един капитан. Околийският началник ме прие едва на третия ден на Коледа.

През трите коледни дни направих визити на много мои съграждани. Какви мили картини представляваха моите съграждани при моите свиждания! Като чух техния говор, техните дечица като видях и техния говор, като чух, че е същият както и на родителите им, като видях техния кипеж и техните очаквания за по-скорошното им освобождение, често не можех от радост да сдържа сълзите си.

Още при пристигането ми бяха пуснати три жалки същества, местни граждани, да ме шпионират: Йосиф Колев, син на турски полицейски пристав, Пепо и Славе Таушанов; обаче бях предупреден от гражданството за тях и ролята им още от началото.

Говорът на населението

В чаршията, по дюкяните и навсякъде населението си приказва помежду си на български език. Когато гражданите отиват по учрежденията, мъчат се да приказват на развален сръбски. По-долната класа и в учрежденията приказват български, защото властта на тях не обръща внимание. Що се отнася до селяните, те нито една сръбска дума не са научили. Понеже в града сърби са само чиновниците, то и те са научили да приказват български по някоя дума: когато аз приказвах с тях, те често употребяваха радовишки изрази.

В града са заселени около 35 черногорски семейства, но те живеят изолирано от гражданите, само помежду си. Единственият виновник за заселването на черногорци е бившият преседник Парушан Газепов.

Дух на населението

Духът не е отпаднал. Поради Смилянската афера всички са изплашени, но това не пречи да се проявяват симпатии към България. Отвсякъде ми се задава въпросът: „нема ли сме да дойдете"? Под това се разбираше нема ли България да дойде. В еснафа духът е закрепен повече, отколкото в младежта на 18 —22-годишна възраст. Властта, за да поквари характера на младежта, дава неограничена свобода на разврата, пиянството и комара. В празнични дни през цялата нощ пеят и викат по улиците, без да ги спира някой. Властта се стреми чрез разврата, пиянството и комара да деморализира всяко съзнание за по-висш идеал. Утешителното е, че тая младеж, като се ожени, тръгва в правия път под влиянието на семейството, за което ми посочиха няколко факта. Отрадно впечатление обаче правеше, че тия младежи по улиците пееха български песни. Утешително е и това, че при разговора ми с тях от никого не чух да са доволни от създаденото положение. При задаване общия въпрос — как сте, как прекарвате? — от всекиго, младеж или възрастен, изтръгваше се една въздишка от гърдите му, на която разбирах съдържанието.

Селското население по дух е по-запазено от градското, макар на първо време да прави впечатление, че то е по-раболепно от градското.

Желания и изявления на гражданството

Поради това, че Смилянската афера беше в разгара си, попървите граждани и някои стари работници бяха изплашени. Както от тях, така и в Щип сега, докато мине бурята, да не се изпращат чети, защото появяването на всяка чета повдига нови афери, които отчайват населението. Казваха ми: кажете на нашите хора в България, че ако четите

се изпращат, за да ни помогнат, за да не отпада нашият дух, за да бъде трезво националното съзнание, за да не губим матерния език, всичко това ние го знаем и сме го пазили и ще го пазим като зеницата на окото си. Това бяха думите на някои граждани, с които приказвах по-интимно, казваха: „Вие сте сега между нас, видяхте положението, убедихте се, че досега ние сме се запазили пак такива българи, каквито бяхме по-рано; така ще възпитаваме и нашите деца; кажете това на нашите братя, но кажете им също и те да мислят за нас и да щадят нашите интереси.“

Заключение

От всичките ми разговори, наблюдения и разузнавания вадя следното заключение:

I. Главната цел на сръбските власти е денационализирането на населението. За постигане на тази цел си служат със следните средства:

а) пръскат огромни средства по шпионаж, подкупничество и придобиване на своя страна влиятелни българи;

б) шантажиране на по-влиятелните българи, които не са увлечени в организационна дейност;

в) шантажиране на местната интелигенция и стремеж да придобият емигрантската интелигенция;

г) парадиране с външен блясък. Всичко по-хубаво е изпратено в Македония, така: добре облечени офицери и войници, добре охранени коне, добре платени и напоени с шовинизъм чиновници, изключително сърби или черногорци и пр. и пр.;

д) парализиране на всяка проява на българския дух, като не избират средства за това — арести, осъждания, побоища, глобявания и пр.;

е) засилване на дружествата „Удружение против бугарски комита“;

ж) засилване на контрачетите;

з) откриване на културни учреждения.

II. Твърдост и национално съзнание в местното население с вяра за по-светло бъдеще.

III. Запазени език, обичаи и нрави.

IV. Известен упадък в юношеската младеж, която е подадена на отрицателни влияния на властта, чрез разврат, шпионство и комар и

V. Приемане състояние на съзнанието в организационно отношение.

Мерки, които трябва да се вземат

Ако ми бъде позволено, бих препоръчал следните две мерки:

1. Да се направи потребното, щото във всеки град да има по едно опитно лице, което да има за задача да поддържа националното съзнание в населението и което постоянно да създава свои другари — будители на националния дух и по селата.

2. На всяка цена да се проникне измежду младежта, като за целта се влияе пак чрез младежи.

Какво видях и узнах в Щип

При завръщането ни отбих се в Щип и престоях три дни. Там констатирах по-висок национален дух, отколкото в Радовиш. Населението навсякъде приказва български. Сръбска реч се говори само по кафенетата, където отиват сръбски чиновници и офицери. Макар в Щип и да има доста чиновници и офицери, обаче народът е останал неподатлив на тяхното влияние. Намерих случай да се срещна с родолюбиви българи, на които премълчавам имената, от които узнах, че и селската маса, с изключение на селяните от Бърлевия Чифлик, е със същия родолюбив дух и национално съзнание, както и гражданите. „Разпорете ни гърдите и вътре ще намерите написано България“ — бяха изразителните думи на тези родолюбиви граждани. Биде ми зададен въпросът: „Има ли изгледи за по-скорошно освобождение?“ Аз им описах, че България и нашите хора, които стоят начело на Организацията, не са престанали да мислят за тях, обаче те трябва да бъдат въоръжени с търпение, понеже, както знаят, голямата война се сключи катастрофално за България, че тя е лишена доста много от своя земя—Цариброд, Босилеград, Добруджа и пр., че първоначално България не можеше да проявява своя глас, докато сега започва да се избистрюва този небосклон и гласът на България започва да се слуша пред О. на Н. и пр. Тогава един от гражданите свали шапката си и каза: „България колкото шапката ми да остане малка, за нас утешителното е, че нейното име пак се прославя. Опасното е, когато името ѝ ще престане да се слави и тогава ние македонците обречени сме на загинване.“ Много бяха силни тези думи на моя събеседник и от тях заключих колко голяма е обичта му към България.

Както в Радовиш, така и тук всичките им културни учреждения са в застой. Най-голяма дейност на „Удружението против бугарски бандити“ проявяват Михалче Каламатиев и Циклев. Първият се смята като председател на това „Удружение“ в целия Брегалнишки окръг. Гражданите смятат Каламатиев за по-опасен от С т. М и ш е в.

Каламатиев е ходил по селата, държал е събрание пред селяните, като ги е карал да се откажат от всякакво национално съзнание. Особено са били бележити неговите речи в Св. Николе.

Още като бях там, узнах, че Каламатиев и Циклев са били уволнени от водителството на „Удружението“; очакваше се само официално да се съобщи това от Белград. Това обстоятелство се посрещна с голямо облекчение от гражданството. На какво се дължи уволнението им, ще докладвам устно. Виждах се с Каламатиев и приказвах с него тъкмо по времето на неговото уволнение, та се четеше безпокойствието му по лицето. Той отбягваше да приказва по политически въпроси. Виждах се с жупана на Брегалнишката област, с култура, ловък и хитър политик. На неговия въпрос, какъв е животът в България, отговорих му, че е добре. Той пожела да узнае дали има пак убийства, както по-рано. Казах му, че всичко си върви по нормалния път. Запитах го какво е гледището по сближението между България и Сърбия. — Отговори ми направо, че трудно било това за реализиране, на което главната пречка била Македония. „Българите казват, продължи той, ако Македония не бъде наша, то поне (тук замълча и аз продължих) да бъде автономна.“ — Тук той въздъхна и продължи: „Да, г-н. . ., автономна Македония, обаче ние на всяка крачка виждаме вашето 30-годишни влияние и не само го виждаме, но и го чувствуваме. Нека и ние постоим в Македония 30 години, ако можем да се задържим през това време, та след това можем да приказваме за плебисцит и за автономна Македония.“ Тук той ми наведе пример за отказа на Франция по

предложение на Германия да се прави плебисцит в Елзас и Лотарингия, понеже населението на тези области, макар и френско, обаче поставено под влиянието на Германия, се е погерманчило.

Велес. При влизането ми в града дюкяните бяха затворени, понеже се празнуваше Св. Сава. Гражданите на тълпи се разхождаха из улиците; останах с впечатление, че тук населението е по-свободолюбиво от Щипското. Вечерта гражданите, жени и деца, се разхождаха по десния бряг на Вардара и в разговорите им се слушаше само българска реч. Приказвах с много велешани, познати и приятели, и те съвсем непредпазливо си приказваха с мен на български. Заведоха ме в кафене „Загреб", модерно кафене с обширен салон; там ми казаха: погледни, това тук сме само българи, няма нито един сърбин; сърбите ги заставиха да се отделят от нас като кози от овце и ги принудиха да отиват само в кафене „Белград". И наистина за мое голямо учудване не забелязах нито един сърбин и се почувствувах, като че ли се намирам в България. Поразпитах ги за положението им, как се чувствуват с новата власт и пр., и отвсякъде получих все еднакви отговори: „Сърбите взели са ни страха и по всички линии ние сме се наложили над тях, обаче едно е за съжаление, младежта е тръгнала по лош път — разврат, пиянство и комар." Помолих ги да не изоставят тази младеж; чрез съвети да въздействуват да се откажат от тези пороци. Препоръчах им да образуват въздържателни дружества и въобще да бъдат в контакт с младежта, като упражнят своето благотворно влияние върху тях.

От това, което видях във Велес, мога да кажа, че населението там стои на много по-голяма висота, отколкото даже и щипското население.

Гевгели. От № 44, от 30. VI. 1927 г. След известна близка сцена на опознаване моят тетин, бащата на сърбоманина Христо, каза: „Що стана, всичко стана за наша сметка; дохождат с цървули, отиват си с капели." Дойде и синът му Христо, сърбоманинът, който ме покани много любезно. Той ми помогна да се легализирам и да ме оставят в Гевгели. Не ми позволиха само да нося кокардата на железничарската ми шапка. Срещнах се с хората, които ми бяха посочени, казах и паролата, дадена ми от Дедото, и те ме приеха много любезно. И ми разказаха, че населението се държи много добре, но че има много голям терор, особено по селата. Порано, преди да се разформира старата контрачета, състояща се само от сърби, опасно е било и в града.

На 10. VI Тошо Митов ме заведе при Пальоша, на касапницата му. Тошо ми разправи, че три-четири дена преди Великден е имало конгрес в с. Палюрци, председателствуван от Битолския жупан. В конгреса са участвували всички по-видни селяни. Целта на конгреса е била: как да се борят с българските „бандити". Имало разни мнения, неодобрени от жупана; възприето е било мнението на един турчин: „Можем да се борим, щом ни се даде оръжие." Накрая се фотографирали, но мнозина са се криели и не искали да се фотографират.

На Спасовден имаше панаир в града, та успях да се видя с много селяни от селата. Видях между другите познати и Георги Икономов от с. Кованец, 24-годишен, осъден на смърт, че хранел комити, и помилван, а сега е началник на милицията в селото и си остава добър българин. Виждах се пак с Пальоша и ми показа къде бил ранен. Кралят му подарил една табакера и му казал, че във всички, в които се съмнявал, може да ги убие, обаче той не посегнал, макар и да знаел кои са били ятаците на Иван Марков: братята на Георги х. Митров, Христо Ив. Ангов, Лефтер Комиткин, Тошо Митов и Лазар Костов.

Виждах се с Лазар Костов и Лефтер Комиткин, двамата добри българи. Лефтер ми каза, че когато идват чети, да гледат да ангажират повидните хора като Митов, Наков и др., а за него и дума не ставало — той бил всякога готов. Отидох и в с. Богородица, където се срещнах с познати. Гъркоманинът Кольо Дойчинов всяка седмица получавал в. „Дневник" през Солун.

В с. Стояково е срещнал един поп, който по-рано бил гъркоманин, и му казал: „Добър вечер, ах бре, изгубени пилци, се разпръснахте!" Аз му отговорих: „Хе, дедо попе, дойде ли ви акъла, па ако е рекъл бог, можем пак да се съберeме."

Народен представител от Гевгелийско е Антон Беширов, сърбоман от Гевгели. Всички граждани се хвалят от него и от Пальоша. Градът бил запазен благодарение на тия двама. Навсякъде се говори чисто македонски. В града се пеят стари революционни български песни.

Битоля. От № 3, от 20. XII. 1926 г. Национални дружества има четири: „СРНАО", „ОРУНА", „ХАНАО" и „МАНАО", създадени в Сърбия, а после и в Македония.

1 — „СРНАО", значи сръбска национална организация. В това дружество не може да стане член от друга народност или племе. Строго доверено национално дружество или партия. Главната цел е запазване на духа и възпитаване в сръбското националистическо чувство на велика Сърбия.

2 — „ОРУНА", значи организация Югославянски националисти, по първите букви на думите. Тая организация е образувана на федеративни начала за сближение писмеността и извоюване на равни права по легален конституционен път. Понеже в това дружество влизат от всички народности — хървати, словенци, далматинци, боснахерцеговинци и македонци, сърбите почнаха да се плашат от това обединение на племената, затова разтурват го и създават под същото име друго чисто сръбско. В противовес на последното, обидени от това, образуваха хърватско национално дружество — „ХАНАО". В „ХАНАО" влизат членове само хървати и то съществува само в Хърватско. Сега са били в голяма борба двете дружества „СРНАО" и „ХАНАО".

„МАНАО" е също така мюсюлманска национална организация, създадена в Босна от мюсюлмани само за поддържане на националния мюсюлмански дух между босняците.

Прилеп. От № 91 от 27. I. 1927 г. Организацията „Черна ръка" не съществува в града, нито друга някоя националистическа сръбска организация; обаче говори се, че тайно имало клон от организацията „Национална отбрана".

Национален дух

Както в градското, така и в селското население националният дух е запазен. И стари, и млади се чувствуват като българи, говорят български и пеят изключително български народни и патриотични песни. Абсолютно нищо сръбско няма с изключение на някои сръбски думи, които напоследък старателно се избягват. Запазени са всички народни обичаи. Споме-

ните от миналото са запазени, имената на загиналите борци се споменават с умиление. Нищо не е забравено, но, напротив, като че ли по-силно изникват в съзнанието величавите борби за свободата на Македония. От празниците само Св. Кирил и Методий се празнуват тържествено, но не тъй, както се празнуваше по-рано. Сърбите се мъчат да наложат да се празнува най-тържествено като народен празник Св. Сава, но народът не взима участие и българите с подигравка срещат тоя празник. Просветни организации няма. Има соколски и футболни. В Соколската има и българи, и сърби, а футболните са две — едната — „Македония“ само от българи, а другата „Югославия“ само от сърби чиновници и офицери.

Дружество „Омладина“ няма.

Обаянието на ВМРО сред населението е голямо. Всички живеят със спомените от миналото и силно вярват, че ВМРО ще продължи борбата и че ще успее.

Хората на ВМРО, т. е. бившите работници, се държат добре и са със запазен дух. Някои селски ръководители още не могат да се помирят с днешното положение, та от тъга, от разговори на такава тема, плачат. (. . . . .) Рядко са бивши ръководители, които са се предали на сърбите (. . . . .), но останалите са остарели.

Нито училището, нито казармата са в положение да посърбяват. Щом детето излезне от училището и влезе в чаршията, там вече се забравя сръбският език; същото е и с войника, който напуска казармата. Първоначално той може да бръщолеви по нещо сръбско, но после поради присмехите от други млади той зарязва сръбското и си почва български. Градското население вечерно време се прибира много рано в къщи; кръчмите не се посещават от българи. Вечерно време са свободни само надеждните пред полицията — пияниците и гюляйджиите. Има и вариете, в което пеят певачки сръбкини. Посещават го само сърби и някои паднали българи. Изобщо моралът е запазен.

Населението мрази сърбите; то живее с надеждата за по-светли дни. Сръбски вестници четат само когато се пише нещо за България и за македонския въпрос. Много им се стяга душата, когато пишат нещо лошо за България. Всичко хубаво за нея ги радва, а всичко лошо ги наскърбява. Сега особено народът вижда лошото положение на Сърбия и много ги радва. Надеждата им е във ВМРО. Български книги има в семействата и ги четат, български вестници рядко се получават. От време на време им се раздава вестникът на ВМРО.

Охрид. От № 5, от 27. I. 1927 г. Чиновничеството обикновено е от сърби, а по липса на такива се назначават и българи. Те се стремят да се сближат с населението, обаче грамадното болшинство остават чужди по чувства и странят; обаче забелязват се и повлияни. Населението вижда много ясно, че се третира като завладяно и че за чиновниците Македония е Калифорния, както се изразява самото то. Корупцията между чиновниците е голяма, но се срещат и такива, които служат на великосръбската идея, като така не се поддават на корупцията. Всички важни и отговорни административни длъжности се заемат от сърби, които едновременно са и агитатори на великосръбската идея. Особено са полезни чиновниците българи, в които населението вижда свои защитници.

Македонец. Вън от училището всички фактори действуват в три направления:

1. Да заставят населението да се казва, че е сръбско, като официално всички са заставени да се казват сърби. Обаче малко са лицата, които са повлияни — болшинството си остават добри българи и Охрид с право може да се каже, че си остава крепост на българщината. Ако някой си позволи да иска да бъде вписан в надлежните официални книжа като българин, бива преследван.

2. Стремят се да убедят интелигентните българи и по-събудените, че принадлежат към особена македонска народност, без да са нито сърби, нито българи, но и на това те не се поддават. Действително, колкото за форма, много българи казват, ние сме „македонци“, но това е за пред сърбите и пред съмнителните македонци. От лицата, незапознати с историята, срещат се мнозина, които добродушно вярват в това и приемат да се казват, че са македонци — нито българи, нито сърби, без да помислят, че и влахът, и гъркът, и евреинът, и албанецът е македонец, но всички те не се казват македонци по народност, а си остават грък, влах, турчин, евреин, албанец и пр.

3. Ония, които не могат да накарат да не се казват, че са българи, изискват поне да не манифестират явно своята българска народност, защото официално те са се числили като сърби, и на такива упорити интелигентни българи сърбите са се мъчили да въздействуват по добър начин, като им казвали, че никой не им запрещава да се наричат българи, обаче тъй не трябвало да дават лош пример на онези поне, които не се чувствуват българи, да ги окуражават и те да се наричат българи. Казвали им, че не могат да допуснат отвътре да се повдига въпросът за малцинствата.

На всички е наложено след българското презиме да прибавят и частичката „ич“, защото характерното „ов“ на българина си остава, обаче от психологична гледна точка има опасност, защото и населението свикна и на „ич“ да се нарича, та постепенно националното съзнание се притъпява и почва да се отнася индеферентно към народността. Достатъчно е за сърбите в първо време да притъпят българското народно чувство и да го направят индиферентен към това чувство, та после вече ще действуват, за да създадат в неговата душа и сръбско народно чувство. Колкото и да е малък успехът и по тоя път, за сърбите и това е успех.

Сърбите пред македонското население твърдят, че македонското наречие е сръбски, а не български диалект, обаче населението това посреща с присмех, особено по-старите, като казват, ако това наше наречие е сръбско, а не българско, защо ние сърбина не го разбираме, а българина от Стара България го разбираме много добре, когато ни приказва?

Сръбските чиновници позволяват на децата си да говорят на местното наречие умишлено, защото в това и българчетата научават по някоя сръбска дума и започват по такъв начин да приказват сръбско-български език. Сърбите и това считат за успех, а населението се радва, че и сърбчетата приказвали български, без да подозира опасността от това, че и техните деца по неусетен начин са научили по някоя сръбска дума и ги употребяват даже в разговора с родителите си.

Даже учителите в междучасията не запрещават на учениците да приказват на местното наречие, като се задоволяват на първо даже с това, че почват само малко думи сръбски да употребяват, които думи им слу-

жат, за да обогатят своя речник и да се покажат пред родителите си, че знаят повече. На децата почва да става даже по-лесно на някоя тема чисто научна, училищна, да я обясняват на сръбски. А употребяваните от децата сръбски думи почват да ги употребяват и родителите. Тук именно за българщината най-голям враг е времето.

Сърбите в желанието си да представят македонския диалект като сръбски вземат за пример отделни сръбски думи, които се употребяват и от македонското население, а в България не се употребяват, като например кукя и др., та с такива примери на мнозина се затъмнява съзнанието.

Сърбите не допускат да се говори на литературен български език и населението от страх не смее да говори на литературен български език даже интелигенцията; когато говори някой, слушат го с радост, обаче все ще се намери някой да ти забележи; приспособи си езика, за да не пострадаш от брачата. Под този гнет рядко ще чуеш да се говори на литературен български език. Даже добри българи ще ти направят забележка, че вместо „добър ден", трябвало да кажеш „помози бог". С търпение обаче се слуша да се приказва сръбски.

Сърбите се стремят да въвеждат сръбски обичаи, но населението не ги възприема и си пази своите. Като нямат успех на това, сърбите се стремят, където има сходство между местните български обичаи и сръбските, да обявят тези обичаи, че били сръбски, а не български, като така и македонците били сърби. Например населението служело „Слава", която служели и сърбите, следователно те са сърби. Обаче и тук има разлика между сръбската с л а в а и празнуването в Македония; но тук е почвало с едно смешение, както под влияние на сръбската слава, черпели, както за славата и казвали имаме с л а в а. Колкото и да е малък тоя успех, но сърбите и такива малки успехи ги използуват. Сърбите почват да зачитат и някои местни народни светци, като например Св. Кирил и Методий, който се празнува само отскоро, обаче населението констатира тая промяна и си я тълкува.

Сърбите търпят пеенето на български обикновени и революционни песни и населението пее ги с радост; сърбите мислят, че с време тия песни ще се забравят и ще почнат да се пеят сръбски песни, особено от младите поколения. Младежите, макар и рядко, пеят и сръбски песни.

Болшинството от сърбите са убедени, че македонците са сърби, защото така им е втълпявано и в училището, и навсякъде, и че македонското население се нарича българи поради българската пропаганда. Ето защо, когато се говори с тях за цар Самуил, за Василий Българоубиеца, за Паисий, Охридската патриаршия, бр. Миладинови, Гр. Пърличев и др., им се вижда чудно. Най-мъчно им става, когато се споменат сръбски учени, които са признавали македонското население за българско. Ето защо в тая насока трябва да се работи даже между самите сърби.

Сърбите, даже и мохамеданското население наричат го сърби, но от друго вероизповедание, но това не им пречи да гледат да се изселят турците.

Терорът от страна на сърбите е много голям и населението е много изплашено, затова за открита нелегална борба не се решава да прибегне, макар и да има достатъчно лица, готови да я подемат. Ако обаче се успее официално да се признае от сръбската власт на някои даже да се наричат българи официално, въпросът за легалната борба да се признае българската народност би бил много лесен.

На всеки случай трябва да се премахне страхът от легалната борба: 1) за народностни права; 2) за премахване частичката „ич"; 3) открито и официално да се наричат българи и 4) да искат свои училища и черкви. Тия права са гарантирани от сръбската конституция (устава), от наказателния закон и от договора за малцинствата.

Особено търпение и такт проявяват властите и сърбите за посърбяване на населението. В много случаи открито заявяват, че от старото поколение не очакват особени резултати, обаче подрастващите поколения са били техни. Че македонските българи ги очаквала участта на моравските българи. Имало е случаи, когато моравски българин е казвал на охридчанин, че последните щели да свикнат със сръбското име, както свикнали и те. Правели силно впечатление търпението, тактът и разнообразните мерки, вземани от сърбите за посърбяване на населението.При все това влиянието им е слабо, н о г о и м а. Населението търси изход от това положение.

Всичко е насочено към унищожение на българщината: към края на 1918 г. след демобилизацията от Охрид и окръга са били интернирани около 800 души. Въпреки силните мерки населението е със силен дух и малцина са се отдали на тяхното влияние.

За засилване на националното влияние необходимо е да се вземат следните мерки (тия мерки са обяснени от тоя, който дава сведения на информатора).

В град Охрид има следните дружества: ловджийско, спортно, въздържателно, ученическо, адриатическа стража, спомагателно св. Климент за разхубавяване на града и женско благотворително дружество. Тия дружества са основани по подтик на властта. За пропаганда в града и околията има местен комитет, ръководител на който е околийският началник, който ръководи и преследванията против ВМРО.

Тиквешко. От № 34, от 3. II. 1927 г. И сега се пеят песните и се почитат имената на загиналите борци Добри Даскалов и Пепо Самарджиев.

Костур. От № 4, от 1. II. 1927 г. Населението от 25 години нагоре живее с надежда за по-добри дни, обаче за младежта като че ли тоя въпрос не съществува. Народните празници не се празнуват. За минали славни дела и подвизи само шушука в интимни разговори и срещи. Българският говор не се преследва, както по-рано, в пазарите в Костур, Хрупища и другаде българската реч се слуша, както и по-рано. Децата вън от училището и при игрите свободно си приказват на майчиния език. Преди 2—3 години учителите жестоко наказваха всяко дете, което би си позволило да продума български, даже на улицата. В селата тук-там, дето има помлади учители, са образувани между учениците нещо като юнашки чети за гимнастически упражнения. Народните песни замират. Старите ги забравиха, а нови няма кой да твори.

Кратово. От № 110, от 17. II. 1927 г. За председател на „Удружение против бугарски комита" е Ванче Венза Алимунов, бивш организационен ръководител; подпредседател и таен агент е Мите Ваков, който се хвалел, че през миналото лято идвал в България с паспорт, касиер е Ванче Глигоров, търговец, добре настроен към ВМРО; секретар е Димитър Андон Попов, бакалин, добре настроен към ВМРО.

Селяните са зле настроени към ВМРО, затова, щом се повикат, като се открие чета, тичат като зверове.

Ресен. От № 1, от 26. II. 1927 г. Населението се е престрашило и навсякъде си говори на майчиния си език. По гости и на сватби се пеят български песни.

Лерин. От № 10, от 14. III. 1927 г. Населението е със силен дух и очаква ежедневно свободата на Македония от автономистическото движение, за което много се говори даже и в гръцките среди. На пазара се говори все на български език, особено по селата, където и си пеят български песни, даже и бежанците гърци научиха се български, на какъвто език говорят с местните българи.

Населението не може да се весели, както по-рано на добрите дни, както например играеха се хора, пееха се песни и пр.; сега всичко това липсва.

На 22 февруари гърците раздаваха декларации по селата, с които заклеваха ги да кажат кой какъв е, българин или грък; който каже, че е българин, бива арестуван и бит.

ЦПА, ф. 226, оп. 1, а. е. 84, л. 37—44; оригиналът е на български.

42

Открито писмо на Македонското студентско дружество в Скопие до сръбски общественици с молба да протестират срещу арестуването на студенти и политиката на сърбизиране на македонските българи

1927 г.

Уважаемий господине,

На 29 май т. г. двама сръбски тайни полицейски агенти проследяват от пощата до дома му студента по философия при тамошния факултет Димитър Гюзелев, родом от Дойран, и с насочени срещу му револвери го арестуват и отвеждат в затвора. В квартирата му намират един македоно-български вестник, задгранично издание, и българска научна и художествена литература. Това е било достатъчно, за да подхвърлят поменатия студент на нечовешки мъчения с цел да изтръгнат от него показания, дали той съучастничи в разпространението на български вестници и друга литература. Димитър Гюзелев на няколко пъти е бил занасян в къщи на носилка и в затворен автомобил, тъй като не е могъл да се движи от нанесените му жестоки изтезания, за да каже къде, какво има скрито. В началото на юни н. г. биват арестувани всички студенти българи-македонци в Загреб и Любляна, ала след обстоен разпит и обиск по квартирите си били освободени, тъй като не било намерено нищо компрометиращо. В средата на юни и през август обаче трите полицейски власти правят безразборно нови арести на македонски студенти в Белград, Загреб, Скопие, Битоля, Щип и Велес. Според някои сведения числото на арестуваните студенти е 40 и всички се намират в затвора в Скопие. По вината им мълчат и полиция, и следствени власти, и печат. За илюстрация на начините, по които сръбската власт третира младите македонски студенти в скопския затвор, нека споменем още няколко случаи. Борис Андреев, родом

от Велес, студент по ветеринарна медицина в Загреб, е бил подложен на всички ония изтезания: побой до изгубване на съзнание, игли под ноктите и пр., за които ние говорихме в нашия позив от месец юни тая година; освен това е бил горен с нажежено желязо по гърдите и ръцете и изкарван нощем вън от града и пред изкопания гроб е бил заплашван с убийство, за да направи исканите от полицията признания. Кирил Вангелов, магистър по фармация, и Кирил Димов от Щип — изгубили умствените си способности от нанесения им побой. Тома Петров от Скопие, студент по право в Белград, се намира на смъртно легло от понесените мъчения. Тодор поп Йорданов от Кочани, студент по медицина в Белград, предчувствувайки какви ужасни изтезания го очакват след залавянето, като узнал, че полицията го дири, се хвърлил под бързия влак на гара Землино. . .

Почитаеми господине,

Известно Ви е, че сръбската власт след завладяването на отечеството ни прогони всички български учители, свещеници, владици, лекари, адвокати, журналисти, родени и живущи в Македония, та по тоя начин полесно да сърбизират македонските българи. Посредством физически терор спрямо по-старите, чрез казармената дисциплина и строгост спрямо младите, посредством разпространението на заблуди при училищното преподаване спрямо децата сръбските власти мислеха, че в 10—15 години ще направят от македонските българи — сърби. Особено големи надежди хранеха те в тоя си стремеж на училищата и по-голяма им бе самоувереността, че възпитаниците от тях ще излязат със сръбски дух. Измамен в свойто очакване, сръбският шовинизъм взема сега своите жертви от тия, които, въпреки че са преминали всички асимилаторски мародерства на сръбското училище и университет, са запазили своето национално съзнание.

Почитаеми господине,

Като знаем, че правото на национално самоопределение е неотнимаема част от духовното битие на всеки индивид; като знаем, че човешката съвест още в 18 век осъди инквизиторските методи при съдебното дирене и наказание, ние Ви молим да защитите нашите колеги студенти, арестувани и измъчвани от сръбската власт по начин, какъвто сами намерите за найдобър, и издигнете своя глас на протест срещу това посегателство върху най-елементарните и неотемлими права на свободи на човека и гражданина.

С отлична почит
За македонските студенти
(п.) не се чете

ЦПА, ф. 226, оп. 2, а. е. 30, л. 1—3; оригиналът е на български.

43

Статия на Зигфрид Якоби, секретар на А. Айнщайн — „Македония, каквато я видях“, в която пише за нейния български характер

1927 г.

Работите в Македония не могат да се мерят с европейски мащаб, защото винаги при тях той се явява напълно неприложим. Лично аз винаги съм смятал, че правят твърде голяма грешка ония, които, след като са престояли няколко седмици в някоя страна, особено ако недостатъчно владеят местния език — мислят, че познават вече всичко, което трябва да се знае, за да си съставят понятие за страната и особено за изгледа и характера на политическото положение в нея, дори веднага да изказват свои твърди и сигурни мнения. Тази голяма грешка е правена твърде често от хора из Средна Европа тъкмо за хубавата земя на Македония. Отделни лица, пропътували Македония, пишат книги, в които няма описание на техните впечатления и преживелици, а вече сигурно, завършено понятие според направените от тях наблюдения. Понятие, разбира се, което вече поради незнанието на местния език се основава само върху външни явления или върху случайна размяна на мнения от случайни преводачи, а не върху пълно познаване на онова, което наистина е налице.

Надявах се да избягна тази грешка, като още в Берлин предварително заявих на моите българо-македонски приятели, че ще направя пътуване в Македония едва тогава, когато бих имал преводач, с когото с малко думи мога да се разбера. Така и стана, та можах да направя пътуването си в Македония достатъчно добре и без всякаква пречка.

Македония е страна, населена от чисти българи; сърбите в нея сега са само заселени колонисти и пришълци. Македонските българи съвсем не са безформена, случайно там живееща полудива маса, а са отдавна стигнали до национално самосъзнание чисти българи, които вече почти цял век се борят — отделени от България — за своята духовна и политическа свобода. И тъкмо през годините след войната може да се установи в Македония колко храбро македонските българи там бранят своите свещени права. Македонските българи се борят с един безпримерен идеализъм и който нарича тези борци „разбойници“ и „банди“, е съзнателен лъжец и интригант.

Съдбата е определила Македония да бъде арена и зрител на непрекъснати борби, възпламенявани от национални, религиозни и политически страсти. Преди войните за тия борби всяка година често се пишеше в големите европейски вестници, а и сега от време на време се лансират в европейския печат известия, които невинаги са съгласни с истината. Вестниците постоянно дават съобщения и вести, че българите смущавали „мира“ в Македония и че били „нещастие“ за нея. На самото място аз можах да установя, че всички тия тенденциозни известия не отговарят на истината и че тъкмо противното е вярно. Отиде ли днес например човек в град Скопие, не може да чуе, че болшинството от населението говори български език. Само по себе си се разбира, че народът не смее да си служи с български език в публичните прояви, защото инак гражданите или ще бъдат разстреляни масово, или ще бъдат хвърлени в затворите. В училищата е

забранено да се учи на български език, а също в черквите и манастирите се чете на сръбски.

Средището на Македония са областите на Охрид, Прилеп, Преспа, Мъглен, Острово, Костур, Велес, Скопие, Воден, Мелник. По тия места населението е чисто българско — не само езикът, а изцяло духовният живот е български. В тия места аз говорих със стотици селяни, работници и интелигентни хора и всички винаги ми заявяваха и ме уверяваха, че са българи и че такива искат да останат в своята земя. Навсякъде в Македония можах да установя, че населението е миролюбиво и твърде уморено от последните войни; но ми казаха — пак ще трябва да грабнем оръжието, понеже ни измъчват и не искат да ни оставят на мира. Македонците са българи и техен дълг е да работят за освобождението на тая земя, дълг към техните деца.

Тези мисли са тук само накъсо събрани в една малка статия, но сще веднъж бих искал да подчертая, че всичко, каквото можах да видя и чуя в Македония, искам да изнеса без всяка политическа комбинация пред европейското обществено мнение.

Описаните по-горе впечатления са първите, които получих там. Война, безредици, смутове, кървави бунтове, мрачна робия, убийства, насилничества, преследвания изпълнят всяка страница на тази македонска книга. Кога най-сетне върху последната страница на тази страшна борба ще се поставят думите „Мир“, „Свободна Македония“, „Македония за македонците“? Когато тия думи бъдат отпечатани, ще имаме тогава щастлива и свободна Македония и населението в тая земя ще погледне към едно щастливо и мирно бъдеще.

Veritas, Македония под иго 1919—1929, С., 1931, с. 511—512; оригиналът е на български.

44

В. „Македонско дело“ в статия „Една страшна и срамна статистика“ съобщава за броя на затворените от сърбите български училища и църкви

1927 г.

Под това заглавие белградският в. „Политика“ от 14 т. м. дава една „страшна и срамна статистика“ на затворените или поиталианчени словенски училища в земите, окупирани от Италия. Така от 1918 г. до днес италианските власти постепенно са затваряли всички учебни заведения и понастоящем от 222 основни училища са останали само още няколко, а от средните училища не е останало нито едно.

И в. „Политика“ се сърди, че Обществото на народите търпяло подобен скандал и не се застъпвало за югославянските малцинства в Италия, още повече, като се знае какво Югославия била дала на малцинствата „най-широки права във всяко отношение“. Наистина и ние сме готови да се нахвърлим върху Обществото на народите, обаче преди това ще дадем и следната статистика: след стъпването си в Македония сръбските власти

с един замах затвориха 641 български училища с 1013 учители и 37 000 ученици, 761 български черкви с 6 епископа и 833 свещеници, няколко десетки читалища и други културни заведения. Както се вижда, тази страшна и срамна статистика се отнася за сръбската държава, за която „Политика“ казва, че била давала права на малцинствата. Цинично безсрамие е да плачеш за своите малцинства, когато ти сам газиш и задушаваш други народи.

Колкото се отнася до нещастието на нашите братя по съдба словенци под варварския режим на Мусолини, то ние изказваме нашите искрени съчувствия, защото ние най-добре знаем какво значи да си поробен и да живееш под натиска на шовинистичния и асимилаторски бяс на потисника.

И само един е пътят за освобождение: общата масова революционна борба и съюз на всички потиснати и угнетени.

В. Македонско дело, Виена, бр. 34, 1927; оригиналът е на български.

45

Из една статия, поместена в германски вестници за положението на българите в Македония под сръбска власт

Януари 1927 г.

В много германски вестници е обнародвана една статия на агенция Telegraphen Union, в която между другото се казва:

Най-тежката обаче икономическа грижа на Македония е липсата от излаз на море. В Македония човек се убеждава от очевидността, колко неразумно е било през 1913 г. да се раздели тази страна между Сърбия, Гърция и България и последствията от това деление да бъдат още повече влошени с мирните договори от 1919 г. Със столетия Солун бе природното пристанище на Македония. Сега то е отрязано както от Македония, така и от Южна Албания.

Също в политически и национален смисъл при тази „смяна на режима“ почти нищо не е направено за сближаването на населението с управлението, нито пък за създаването на поносими условия за културно и политическо развитие. Преобръщането на българското население в сърби не е успяло и особено характеристично е: младите македонци, които получават образованието си в сръбските висши училища, запазват своето българо-македонско чувство и остават непримирими със сърбите. И като се вземе пред вид, че населението там въобще е консервативно, лесно може да се разбере разочарованието на сърбите. Селските училища упражняват над младежта едно доста повърхностно влияние и тя в разстояние на три-четири години забравя всичко, което е учила в училището, с изключение на четенето и писането. Но тъй като и сърбите, и българите си служат с една азбука — кирилицата, — нищо не пречи на по-рано сръбски учащите с помощта на същата азбука да пишат и български думи.

След седемгодишно управление на терор създаде се едно положение, което най-добре може да се характеризира с думите на един сръбски стражар в Щип, който на зададения ми въпрос отговори, и с думите на един богат селянин от същото място. Първият на въпроса ми за народността на населението на Щипския окръг отговори: „Те всички се наричат сега сърби. Но това не е истина. Всички са българи.“

Вторият пък отговори: „Шест години вече как ни се внушава, че ние сме сърби. Добре, ние се съгласяваме да бъдем сърби, но стане ли някога някоя промяна, то ние в 24 часа ще станем българи.“

Аз повтарям. Националното съзнание на населението е твърде силно, незаличимо и старателно, то се култивира от интелигенцията.

Едно извънредно голямо значение в смисъл на култивиране националното чувство има Вътрешната македонска революционна организация, или, както в самата Македония я наричат, „Комитета“, чието влияние и сега е твърде силно. Тази, бих казал, мистична вяра в силата на тайнствения, всезнаещ и вездесъщ Комитет, който работи за изпълнението на македонската национална идея и се бори за автономията на страната, който е също така незаличим и свещен, както и самото национално чувство. Аз не съм сигурен дали всякой македонец знае кой е бил цар Душан и какво е направил, но аз мога да гарантирам, че всички знаят кой бе Дамян Груев, Гоце Делчев и Тодор Александров (героят на македонското движение) и почита имената им.

В края на краищата сърбите се принудиха да отстъпят в едно: те се видяха принудени да позволяват употреблението на българомакедонския диалект не само в частното общуване и на улицата (по-рано наказваха за това), но и в устното сношение с властите. Властите твърдят, че езикът на македонците не е български, а само един сръбски диалект. Това е обаче един вид самоизмама. Няма нужда човек да бъде филолог, достатъчно е само да знае югославянските езици, за да може веднага да определи, че македонският говор е български диалект. Ако той се смята за сръбски диалект, би значело със същото право да се каже, че и чехският език може да бъде сръбски диалект. По-нататък сърбите не са отишли. Обаче тая концесия е достатъчно доказателство за непобедимостта на българомакедонското самочувство.

Veritas, Македония под иго 1919—1929, С., 1931, с. 509—510; оригиналът е на български.

46

Писма до задграничното представителство на ВМРО относно положението на българското население в Македония под сръбска власт и др.

Май 1927 г. — 3. IX. 1932 г.

Как убиват, съдят и арестуват при нас

От известно време знае се в града ни кои са убийците на стария Мише Гаврилов и син му Христо. За нас беше ясно още в началото из кои среди са те, но днес се знае точно кои са моралните и физическите убийци.

Убийството е извършено по нареждане на Жика Лазич чрез Сърняко-вич, а физическите убийци са Стоян Судиклийски, Сане Доланеца, един контрачетник и неколцина стражари. Стражарите са били поставени при банята „Кежовица“ и са дали един залп във въздуха, щом са чули първия вистрел на убийците. Вистрелът е бил потребен, за да заблудят гражданите, докато убийците временно се скрият в жупанията. Но въпреки всичките мерки на властта има граждани, които са свидетели на това злодеяние. Сега убийците се разхождат свободно и без стеснение разправят на приятелите си за гнусното дело, що извършиха на 31 октомври 1927 г.

Христо Буюклийчето е убит на пътя между Щип и Царево село от една група жандарми. Отначало вместо него отвлякоха Барукчиев, който насмалко щеше да бъде убит, но като разбират кой е, връщат го и залавят истинската жертва. Понеже Христо видял, че ще го удавят, щом са го повели вън от града, противил се е и не искал да ходи. По пътя бил е мушнат с байонети и по този начин е и убит.

Един млад момък от Берово на име Симеон е убит от жандармите на край града пак при „отвеждане за следствие към Царево село“.

Четворима селяни от Саса (Кочанско) намушкани са с щиковете от жандармите, преди да бъдат арестувани и съдени за ятакуване и за участие във ВМРО.

Палачите получават награди за убийствата и обират жертвите си. Пиейки по кръчмите, те разправят своите злодеяния.

По-рано по атентата на генерал Ковачевич беше арестуван и старият Спиро Развигоров — бащата на покойния Мише Развигоров. След разпитвания, като плювания и псувни, пуснаха го да си отиде дома.

По същото време арестуваха и впоследствие пуснаха: Повче Гичев (часовникар) и Димитър Ковачев-Джоклев. Последният е бит до полуда от прочутия „тепач“ на щипския затвор — Марко Църногореца — Комитата.

За учителя Недков слушаме, че властта не може да намери доказателства за съучастие в атентата на Ковачевич, та сега ще го съди за други дела. А именно като секретар-бирник в село Оризари (Кочанско) през време на войната и за разговора му с журналиста Оришер. За Грамков, когото сърбите осъдиха на 12 години, знае се, че е невинен. Селянинът, който трябваше да докаже, че е във връзка с ВМРО, бе бит и мъчен до смърт. На съда обаче, където той трябваше да познае Грамков, той заяви: „Господа съдии, не ме туряйте в грях и недейте ме кара да стана причина, за да погубите един млад човек. Аз Грамков не познавам и никога през живота ми не съм го видял.“ Но въпреки това Грамков бе осъден на 12 години строг тъмничен затвор. Ето така се вършат убийствата, присъдите и арестите при нас.

II

Писмо от Прилеп

Началото на месец май 1928 г.

„Добротвора“ Васил Търбич, арестуван по убийството в Битолско.

Добре известният Ваш Васил Търбич, който напоследък прати едно запитване чрез вестниците на министъра на вътрешните работи Корошец

в наша защита, върши тука своето „добро дело“ тайно. Ние прилепчани го познаваме добре; в миналото като четник и хайдутин, а в настоящето като грабител на чужди имоти и „народен“ представител. Напоследък този „добротвор“ се е много изхитрил и в договора с големците от Белград чисти своята околия от интелигенцията по един особен начин. А именно искал да се отърве от злото, който му мъти водата, веднага му съобщава на ухото тайно: „Бягай, ще те убият.“ Досега той е съобщил в града на 7 лица и чакаме още на колцина ще съобщи. Разбира се, че (не се чете) жертви бягат, отивайки всички към Белград, мислели, че там ще бъдат оставени на мира. Този начин на прогонване, измислен от Търбича, е доста сполучлив и сигурно и той като член на „Отбрана“ ще бъде награден за него.

По атентата на околийския началник, направен от него, истината е тази. Бомбата имаше за цел арестуването на Илия Антонов—Даскалът и на кмето от с. Бучин. Последният бе се преселил в града ни уж за по-сигурно. След арестуването на тези двама и още на неколцина граждани „следствието“ се привърши. На Илия Антонов и на кмето от Бечин турнаха по 40 ока олови и ще ги съдят като членове на ВМРО и за „участие в атентата“.

Убитият Иван Бояджиев е бил предупреждаван от Търбич; интересно е, щом като той е знаел, че ще бъде убит, защо точно не посочи откъде е научил за това?

По убийството в село Бач (Битолско) на Мицко — председателя на общината, при нас се знае следното: жената на Мицко е видяла наредника (старшия стражар), който го е повикал през нощта от дома и убил. Познавайки добре убиеца, тя веднага е отишла в Битоля да се оплаче на жупана, но вместо защита ѝ било поръчано „да си стисне добре устата“. Ето такива са хвалените администратори в Македония — от жандара до жупана, и професионални убийци.

Уважаеми г-н Георгиев,

Готвех се отдавна да Ви пиша, но се съм зает с други работи, та не ми остава време да се обадя по-обширно. Днес ще бъда кратък, но след няколко дни ще Ви пиша за всичко. Дори съм направил 2 писма по сведения от другарите, ако намерите за добре, поместете ги във вестника. Те не са изградени, но Вие и без това ги изменяте, но затуй ги пращам така. Портрета долу пращам, днес ще се прати и последната пратка за родителите на пострадалите. В главните градове на Орташко и Просяково дадено е на градинарите по 10 портрета на всеки пункт, за да имат на разположение при нужда. Градинарите на Орташко търсят засега 2 револвера, да купим ли тука, или Вие оттам ще ни пратите? Пишете може ли в началото на този месец да пратим там 18 портрета в болницата? Аз им пратих миналия месец, този месец не съм им пращал. Има някои лица, които молят отвътре за стипендии. Сега ще им помогнеме временно, в следното писмо ще ви съобщя имената.

Искам от Вас да получа едно позволение за една среща с един градинар, но тя ще стане по-нататък, затова и за нея ще Ви пиша по-късно.

Понеже сега идват повече сведения отдолу за положението в манастира, пишете дали всичко подробно да ви ги пиша? Касае се за сведения от рода на писмата, които пращам.

От г-н Деянов получих писмото, започнал съм по въпроса за Кюстендил. Ако получа по-подробни сведения, ще Ви отговоря.

От Вас не съм получил отдавна писмо, та не зная дали сте в София, отговорете за получаването на това писмо. Тези дни ще Ви пиша отново обширно за всичко.

Много поздрави и почитания
Виена, 22 май 1928 г.

Роберт Краймст

PS Няма ли нещо ново откъм Вас?

Същият

ЦПА, ф. 226, оп. 2, а. е. 38, л. 16—19, 24; оригинал е на български.

47

Из мемоара за положението на потиснатите народи на Балканите, представен на III конгрес на националните малцинства в Женева от името на ВМРО (обединена)

1. IX. 1927 г.

. . . Македония е страна, която заема около 65 000 кв. км и граничи на изток с р. Места и планините Родопи, на север, североизток и северозапад с планините Рила, Осогово, Черна гора и Шар, на запад с планините Кораб и Бигла и на юг с планините Пинд, Олимп и р. Бистрица и Егейско море.

Населението ѝ достига 2 300 000 души. До преди Балканската война от 1912 г. Македония спадаше в турската държава. Макар и до 1908 г. македонското население да беше лишено от политически свободи — такива то доби след младотурската революция от 24 юли 1908 г., — но това население и при режима на кървавия султан Абдул Хамид се ползуваше със своите културни права. Всички народности, населяващи тая страна, имаха свои училища, свои библиотеки, свои културни институти, свои храмове. След войните от 1912/13 г. — отначало балканските държави: България, Сърбия, Черна гора и Гърция и образуваха съюз против Турция, а по-късно, при дележа на плячката, те се разкараха и воюваха помежду си, а именно Сърбия, Черна гора и Гърция, към които се присъединиха и Румъния, и довчерашният техен противник Турция, против България — след тия войни, казваме, на Букурещкия конгрес в юли 1913 г. Македония беше поделена между Сърбия, Гърция и България, като около половината от нейната територия взе Сърбия, 4/10 — Гърция и 1/10 България. След всесветската война станаха известни промени в нейното поделване, като Струмишката околия беше взета от България и дадена на Сърбия.

Положението в трите части на Македония, която беше освободена от балканските християнски държави, е следното:

В Македония под сръбско иго всички белградски правителства, които са управлявали, безразлично какви са били общите тенденции в тяхната вътрешна и външна политика, са преследвали по отношение на македонците една и съща политика: да изменят националния характер на тая

страна, да асимилират и денационализират нейното население. За постигането на тая цел тия правителства прибегнаха към най-отвратителните средства и това те вършеха пред очите на представителите на европейските Велики сили. Македонският народ, т. е. всички националности, които живееха и живеят там и от чието име ние говорим: б ъ л г а р и, а л б а н ц и, т у р ц и, е в р е и, а р у м ъ н и, гърци, цигани, са лишени от всякакви политически и граждански права. Всички сръбски правителства тях са третирали и продължават да третират като сърби, и то: българите като чисти сърби, т. е. не само по народност такива, но и по култ, турците и албанците мюсюлмани като сърби от мохамеданско вероизповедание, евреите като сърби израилтяни, а гърците и арумъните, които са в голямо малцинство, няколко десетки хиляди души, поради политически съображения, бидейки в приятелски отношения с Гърция и Румъния, се третират като единствени национални малцинства в тая страна.

Македонският народ е поставен вън от законите. Арести, изгонвания, побои, мъчения, тежки присъди, много често смъртни присъди, убийства, това е обикновено явление там. Там се вършат и масови убийства. В 1923 г. бяха убити с картечници 29 селяни от с. Гарван, Радовишка околия. Занданите не само в Македония, но и в цяла Югославия са препълнени с македонци. Общо в югославянските затвори се намират 7500 души македонци, мнозина от които се намират в предварителен арест. Терорът в тая част на Македония е едно от средствата, които всяко сръбско правителство досега е упражнявало, и то не само чрез своята войска, полиция, жандармерия, но и чрез бившите и настоящи четници, като Пекянец, Тръбич, Каламатиев и стотини други палачи. За да изменят етническия характер на страната, сръбските правителства заселиха и продължават да заселват на земите на македонските селяни колонисти сърби, и то такива лица, които се явяват в Македония не само експроприатори на земите на македонските селяни, но и агенти в прокарването на тяхната денационализаторска и империалистическа политика. Тия колонисти за македонското население са това, което бяха преди едно столетие кърджалиите на Балканите. Сръбски депутати от Демократическата партия, която сега участвува в управлението на страната, неотдавна заявиха: В Македония се управлява, както преди 600 години.

Що се отнася до положението на македонския народ в културно отношение, ние ще приведем само една малка статистика, която говори повече от всичко друго в това отношение. Когато тая част от Македония беше под Турция, македонците от българска националност имаха там: 641 училища, от които около 40 прогимназии и 4 гимназии, 1013 учители и учителки, 37 000 ученици и ученички и 761 черкви с 839 свещеници. Сега всичко това не съществува. Турската националност имаше свои училища: албанците също. Сега почти всички турски училища са закрити, а албански училища няма никакви.

Погледнем ли на икономическото положение, в което се намира Македония под сръбска власт, то ще видим, че градове, които по-рано се развиваха бърже и населението живееше сравнително в благосъстояние, сега са в пълен упадък. Много градове със селата около тях са лишени от своите естествени дебушета, а такива са: Битоля, Дебър, Прилеп, Тетово, Гостивар, Кичево, Велес, Кавадарци, Щип, Редовиш, Струмица, Дойран, Гевгели, Куманово и даже Скопие.

Сръбските правителства правят всичко възможно, за да разорят и икономически македонското население. По-голямата част от селяните са без земя. Аграрната реформа, която сръбското правителство изработи преди 7 години, не се прилага. Нещо повече. То отнима земите на македонските селяни и ги дава на колонисти и на бивши министри, бивши депутати, бивши и настоящи чиновници, офицери и четници. Но то не спира тук. То ограбва труда на производителите на тютюн, като чрез своята дирекция на монопола купува тютюна от производителите по 5 до 12 динара, а най-доброкачествения тютюн по 24 динара кг, когато той струва на самите производители минимум 30 динара. Същото нещо това правителство върши изобщо по отношение и на другите земеделски произведения. Трудът на селяните, които съставляват 92% от цялото население там, се ограбва по всевъзможни начини: чрез обикновен грабеж, чрез принуждаване да продават своите произведения на цени, по-ниски от производствените разходи, които те са направили, чрез всевъзможни данъци, берии, глоби и сетне чрез рушвет, който е нещо обикновено там. Разорен селянинът — това се отразява и на положението на градското население. В градовете големи работнически маси са без работа, те буквално умират от глад. Маса работилници и ателиета са затворени. От м. януари до март т. г. са затворени над 600 дюкяна, работилници и ателиета. Занаятчии и търговци прекарват една невиждана досега криза. Кредити от държавните банки те не получават, поради което те са принудени да заемат пари от разни лихвари, на които плащат до 120% лихва. От такива кредити са лишени даже тия от македонските търговци, които са поддръжници на сръбските правителства.

Политиката на сръбските правителства в Македония — това е политика на безправие, терор, грабеж. Тия правителства гледат на Македония като на колония; те третират македонското население така, както големите империалистически държави третират колониалните народи.

Разгледаме ли как живее македонският народ под гръцко иго, то ще констатираме, че той се намира в същото положение: по отношение на него се прилагат същата система, същите методи. Гръцките правителства прогониха турците от Македония, след като предварително ги ограбиха, на евреите те правят редица препятствия, за да ги заставят да се изселят; гонят и българите. Те ги гонят по два пътя: незаконно, като ги малтретират, арестуват, осъждат на големи наказания, заточват в островите, убиват. Случаите в Солун, Кавала, Драма, Лерин, Бутим и Търлис, където бяха разстреляни 17 души македонски селяни — всичко това е известно, за да няма нужда да се спираме тук. Те ги гонят и на „законно основание", т. е. по силата на един престъпен, жесток и варварски договор, сключен между българското и гръцкото правителство за някакво уж доброволно изселване на населението. Съгласно тоя договор изгонени са голи и боси от своите родни места десетки и десетки хиляди македонци. Тия нещастници, които имаха своята прехрана в своите градове и села, от години насам скитат из България, мизеруват, умират от болести, понякога и от глад; те са изтощени и без средства за живеене и българското правителство, което дава вид, че се грижи за тях, което издейства и един международен заем за бежанците, се старае да използува нещастието на бежанците за своята политика.

Разлика в отношенията на гръцкото и сръбското правителство към македонските националности няма. Тия националности в Гърция, доколкото още такива са останали, се третират като роби. Политическо безправие, икономически гнет, административен произвол и терор, изгонване, затвор, заточение, убийства — ето в какво положение тия националности се намират. И в тая част на Македония има разни банди като тая, наричаща се „македонски юмрук"; това са правителствени емисари, като капитан Стефан и неговите аколити, които ходят от село на село и тероризират и избиват населението. И тук има корупция на чиновници, жандари, полицаи, офицери. И тук има колонисти, само че в по-голям мащаб. От прогонените гръцки селяни, работници, занаятчии, търговци и интелигенти от Мала Азия, Източна Тракия и България, които се изчисляват на 1 400 000 души, половината са настанени в Македония. Гръцките правителства използуват тия бежанци в своите политически борби. Тях те трябваше да настанят, но не като ограбят земите и прогонят местните жители от техните родни места, а като посегнат на едрите землевладения, черковните и манастирските имоти и като вземат от гръцките капиталисти средствата за тяхното настаняване. Гръцките правителства настаняваха бежанците, но това ставаше всякога за сметка на местното население — гърци, българи, албанци, турци, евреи. Ние бързаме да прибавим: ние не сме против гръцките бежанци, те не са врагове на местното население, те са братя на македонските селяни, работници, занаятчии, търговци, интелигенти. Но ние протестираме против политиката на денационализация, асимилация и угнетение на гръцките правителства спрямо местните негръцки националности и тая на угнетение спрямо местните гърци, като за нейното прокарване си служат с нещастните бежанци и по тоя начин раздухват вражди между разните националности в Македония.

Положението на македонския народ в културно отношение е такова, както и в Македония под сръбска власт. Тук също така ние ще дадем статистически данни за това положение. Що се отнася до българската националност, то в 1912 г. македонските българи имаха в тая част на Македония: 340 училища, от които около 20 прогимназии и 6 гимназии, 750 учители и учителки, 19 000 ученици и ученички, 378 черкви с 300 свещеници. Всичко това сега не съществува вече. Турски училища и молитвени домове — също така не съществуват. В Македония под Гърция въз основа на престъпното споразумение в Лозана за размяната на населенията не са останали вече никакви турци.

Ако разгледаме положението в частта на Македония под българска власт, то ще констатираме, че тук положението е различно от това в Македония под сръбска и гръцка власт. Македонските турци и гърци, които порано живееха в тоя край, бяха прогонени. Живущите в тая част на Македония жители, понеже са от българска националност, се ползуват с културни права. Те имат своите училища, черкви и пр. И това е единствената разлика между положението на македонците под Сърбия и Гърция и това на македонците под България. Във всяко друго отношение положението на македонците в тая част от Македония не се различава от това в частите под Гърция и Сърбия, а в някои отношения то е даже по-лошо.

Политическият режим, който съществува в Македония под българска власт, е един от най-тиранических, какъвто съществува в света.

Сегашният режим в цяла България е тиранически, престъпен, но в частта на Македония под България той е варварски в пълната смисъл на думата. Това е ни повече, ни по-малко от една сатрапия на българското правителство, което упражнява своята сатрапническа власт главно посредством македонци, които са се организирали в една организация, наречена Вътрешна македонска революционна организация начело с Иван Михайлов и генерал Протогеров.

В Македония под властта на българските кървави фашисти населението не се ползува с никакви политически и граждански права. Свобода на печата, на събранията, на сдружаванията, на словото — това е нещо непонятно в тоя край. С тия права се ползуват само една група хора, поддържани от българското правителство, които са наседнали върху гърба на местното население, което третират по-зле и от робите в Азия и Африка. Там не се позволява получаването даже на вестници, които легално излизат в България. Там се преследва всяко лице, което не поддържа властта на българските фашисти и на техните оръдия — Протогеров и Ив. Михайлов. В тоя край населението няма абсолютно никаква възможност през време на избори да прояви своята воля. През време на последните законодателни избори, 29 май т. г., в тая част на Македония не се позволи заверяването на каквато и да е листа на опозиционни български политически партии; единствената листа, за която бяха заставени да гласуват избирателите в тоя край, беше листата на правителството Ляпчев, наложена там от главорезите Ив. Михайлов и Протогеров. И за да въведат в заблуждение общественото мнение в България и главно в чужбина, те назоваха своята листа „общогражданска".

През последните няколко години в тоя край се извършиха маса злодеяния. В 1923 г. след насилственото събаряне на правителството на Стамболийски бяха убити там 100 души македонци, през септември същата година бяха убити 110 души и в 1924 г. пак през септември бяха убити 160 души деятели — едни от най-известните водители на населението през време на турското управление; през май 1925 г. бяха убити 80 души селяни, работници и занаятчии в Неврокопско само защото тия хора бяха заподозрени, че са политически приятели на известния македонски революционер Тодор Паница, когото тая банда уби в Бургтеатър във Виена; през август същата година бяха убити 28 души селяни в Горноджумайска околия. Убийствата са станали едно обикновено явление в тоя край. Ние не говорим за побоите, насилията, арестите, мъченията, които се вършат всеки ден над населението.

Що се отнася до икономическото положение, в което македонските българи от тоя край са поставени да живеят, то това положение е едно от най-трагичните. Мизерия, глад, безработица, скъпотия на продукти, които се внасят там и са от ежедневна консумация, ниски цени за продажба на най-важните произведения на местното население — главно тютюна, които се определят и налагат от тютюневите компании, чиито главни агенти в ограбването труда на населението са хора, принадлежащи към Протогеров и Ив. Михайлов, ето какво е положението на македонците под българско иго.

В. Балканска федерация, Виена, бр. 74/75, 1. IX. 1927 г.; оригиналът е на български.

48

Статия на в. „Македонско дело" за ужасите в сръбския затвор в Скопие

25. IX. 1927 г.

От три месеца насам в черните подземия на скопския затвор се разиграва една страшна трагедия: близо 80 души македонски младежи, половината от които студенти при разните университети в Югославия, са подложени на невъобразими инквизиторски мъчения. Цветът на млада Македония днес се гърчи в кървавите ръце на белградските палачи. Окапали меса от живи снаги, счупени ребра, спици под ноктите, кървави рани — ето какво е положението на арестуваните млади македонци. Освен това: морални терзания, заплашване с разстрелване пред изкопан гроб, йезуитски подвеждания — това допълва трагичната участ на арестуваните.

Защо са арестувани и защо са подложени на такива чудовищни мъчения тия 80 младежи? Отговорът на този въпрос е много ясен.

Белградските тирани знаят, че Македония е чужда земя, че там живее един чужди тям народ, който десетки години вече как води борба за освобождение и независимост. Още със стъпването си в нашата родина те знаеха тази истина и търсеха начини, как да променят това положение, как да превърнат толкова нужната им Македония в една сръбска провинция. Те знаеха също, че възрастните македонци, които са израснали и живели в борба, не така лесно ще преклонят глава и нелесно ще станат „прави сърби". За това те обърнаха най-голямо внимание на младите, на децата, които тепърва подрастват. И поробителите почнаха: училищата превърнаха в сърбизаторски гнезда, където чрез ласки, подаръци, награди, наказания и всевъзможни йезуитщини се мъчат да всаждат в крехките души на младите отровата на великосръбския шовинизъм: основаха разни соколски, футболни и други дружества под контрола на изпечени сърбизатори, в които системно се прокарваше великосръбската проказа; зачестиха стипендии, безплатни екскурзии из цяла Югославия, приеми и банкети от крал и министри; най-сетне навсякъде из Македония се отвориха шантани и публични домове и властите системно поощряват разврата, гуляите и лумпуванията. Всичко това се прави с цел да се тикне младежта по един път, който най-лесно ще отвлече нейното внимание от ежедневните болки и нужди на своя поробен народ, както и ще я вкопчи в мрежата на сърбизма и шовинизма.

Обаче сметките на поробителите излязоха криви. Въпреки всички домогвания и изкусни маневри македонската младеж не се поддаде. И с безкрайна злоба гледат сръбските империалисти как вчерашните деца, върху които те градяха всичките си надежди и планове за посърбяване на Македония, днес стават зрели младежи с чисто македонско съзнание независимо дали са те българи, власи и др. Сръбските управници не могат да се поберат в кожата си, че и последната надежда върху подрастващото поколение изчезва, те тръпнат пред мисълта, че тия млади хора подемат борбата и ще продължат освободителното дело на своя поробен народ. И понеже друго средство не остава — тираните почват с масов терор и кървави вакханалии.

Ето тук се крие дълбоката причина за онова садистко озверение, с което белградските палачи се нахвърлиха напоследък върху македонските младежи. Повод за своите пъклени замисли те лесно намериха: някакъв провокатор „разкрива" организация, като посочва имената на няколко набелязани жертви в Скопие, те биват арестувани и почва „следствието"... За нещастие 4 дена след това други външни провокатори и чужди агенти устроиха един безсмислен атентат, който бе добре дошъл за сърбите: те разшириха арестите, усилиха мъченията, като на всяка цена искаха да установят, какво арестуваните младежи са във връзка с атентаторите. Така се започва оная страшна трагедия, която и днес още разтърсва дебелите стени на скопския затвор.

Безпределните мъки и отчаяните писъци на нещастните жертви отекнаха далече. Професори от Загреб, Любляна и Белград посетиха затворниците и видяха ужасите, на които те са подложени. Но тираните от Белград със своята кървава лапа запушиха устите им и те още не могат да проговорят и изнесат на самозабравилите се властници. Писъкът на жертвите прескочи границите на Югославия. И отдалече се чуха протести: елитът на френската наука, литература и политика издигна решителен глас в защита на арестуваните младежи. Петстотинхилядната македонска емиграция се раздвижи и мощно се застъпва за своите нещастни деца. Протестите ще продължат и трябва да продължат, докато не се тури край на ужасите на скопския затвор!

И нека тираните знаят, че в един затвор те не могат да погребат многохилядната македонска младеж. Нека те знаят, че затворите създават не само мъченици, но и герои, фанатизирани борци, които с още по-голям ентусиазъм и самопожертвуване ще се отдадат на народното дело.

В. Македонско дело, Виена, бр. 50, 25. IX. 1927 г.; оригиналът е на български.

49

Сведения на в. „Македонско дело" за студентския процес в Скопие[1]

25. XII. 1927 г.

Вестниците дадоха целия ход на процеса. Това, което трябваше да се отбележи, е, че при първото му насрочване, когато се говореше, че обвиняемите открито ще говорят и изнесат пред съда македонския национален въпрос, целият народ с най-голямо нетърпение и симпатия очакваше съденето. Както писа и в. „Макед. дело", процесът бе отложен поради искането на някои от защитниците за сменяване на председателя — искане много основателно поради пристрастието на председателя. Но подсъдимите не одобриха това, отказаха се от въпросните адвокати и дадоха пълно доверие на председателя. Това учуди всички. Обяснението се крие в следната игра: В. Тръбич и щипският кмет Д. Караджов се явяват пред обвиняемите в затвора и ги съветват и кандардисват да се държат като югославяни, а не като македонски българи, да признаят, че до известна степен са сгрешили, за което се разкайват. Ако така се държат, сигурно повечето ще бъдат освободени, а неколцина леко осъдени и по-късно амнистирани или помилвани.

Тези обещания са причина за това кекаво и безбойно държане на подсъдимите. Едни говорят за някакво мъгляво югославянство, а други направо казват, че са сърби и че Македония е сръбска. Всички са съгласни с защитата на адвокатите, които поддържат същата теза. Това тяхно държане сред народа направи най-тежко впечатление. Разочарованието и отчаянието сега са много по-големи, отколкото преди този процес. Властта не пропуска да си направи агитация за своята кауза даже чрез устата на ония хора, които обвиняемите бяха взели за защитници. Защитните речи на повечето от адвокатите бяха химни на великосърбизма. Безчовечният терор и инквизиция, упражнявани над обвиняемите, не бяха изнесени достатъчно пред съда. Някои от обвиняемите отидоха дотам, че отрекоха да са бити.

Интересът сред народа към присъдата бе много голям. Много улици около съда бяха препълнени със свят. Подсъдимите откараха в съда по други улици, а полицията с камшици разгонваше народа. Голямо възмущение и негодувание владее сред народа от тази драконовска присъда, но и голямо съжаление и разочарование от държането на обвиняемите, което бе несериозно и незряло. Това бе удар за цялата македонска интелигенция и целия македонски народ.

В. Македонско дело, Виена, бр. 56, 25. XII. 1927 г.; оригиналът е на български.

[1] Съдебен процес срещу група български интелигенти от Вардарска Македония, предимно студенти, членуващи в Тайната младежка македонска революционна организация (ТММРО).

50

Дописка на в. „Македонско дело" „И при Шар терор и насилие!" за гоненията на българите в Македония под сръбска власт

25. I. 1928 г.

Както по цяла Македония, и тук при нас положението е много лошо. Стопанската криза е много голяма. Благодарение на това, че лятос жътвата даде добър плод, пък и на масовия гурбетлък на тукашното население хората все могат да животуват. Разбира се, за дрехи и други нужди не остава нищо, защото лихварите и порезниците поглъщат всичко. Пък и корумпираното чиновничество не върши никаква работа без добър рушвет. Впрочем данъци и рушвет не могат вече да се разделят, защото чиновниците отиват толкова далече, че не се знае кое взимат за своите джобове и кое за държавата.

Политическата атмосфера е твърде тежка. Досега поради липсата при нас на комитски нападения положението бе по-сносно. Но и тук вече се промениха условията. Натискът на въстаниците се засили. Всички сърбо-

мани и пришелци сърби са натоварени да следят местното население. Почти от всяка къща има по един в „черния списък“. В този списък влизат не само по-събудените граждани, но и всички, които в миналото са били екзархисти. Властите се опитват да насъскват албанци и турци срещу българите и с тяхна помощ да задушат омразните тям „бугараши“. Но едва ли ще успеят, защото немалки издевателства от страна на белградските насилници изпитаха и мюсюлманите в тоя край. Те чувствуват, че властта иска само да ги използува, а утре ще обърне камшика срещу тях, както то е било досега.

Всяка вечер сърбомани и пришелци се спотайват под прозорците, даже прескачат зидове, за да подслушват какво се говори и върши по къщите. Всекиму е определено кого да следи и после да донася на властта. Освен това сърбомани и пришелци са организирани във въоръжена милиция. В нея влизат само най-доверените и сигурни лица на властта.

Преди 3 седмици се пръсна слух, какво през нашата околия минала някаква комитетска тройка. Разбира се, това остана само слух и вероятно е, че някой се е пошегувал, обаче цялата полиция, войска и жандармерия бе на крак. И нищо не излезе.

И тук имаме „народна“ милиция. Тя се състои от турци и албанци. На българите не доверяват. Обикновено „народната“ милиция пази по мостове, проходи и пр. и се контролира от силни отделения жандари. Тези последните стоят на пост обикновено на места природно или изкуствено укрепени.

Казах, натискът е силен. Но това има и обратна страна, защото един закон от физиката гласи: колкото по-силен натиск отвън, толкова по-силен отпор отвътре. Ножът, който Белград е развъртял в Македония, има две острия. . . И накрая, Белград ще бъде победен. . .

В. Македонско дело, Виена, бр. 58, 25. I. 1928 г.; оригиналът е на български.

51

Резолюция на VI редовен конгрес на македонските емигрантски организации в България относно тежкото положение на българското население в Македония под сръбска и гръцка власт

8. II. 1928 г.

I. До правителствата на Великите сили

Ред събития в Македония и в Югоизточна Европа от една година насам, които са пресни в паметта на всички, потвърдиха още веднъж, че положението в Балканите такъво, каквото бе създадено с договорите от 1919 г., почива върху крайно несигурни основи. Все по-ясно става за всички, че не може да има истинско спокойствие и траен мир там, където господствува неправдата и насилието над цели народи. Това е особено вярно за нашата родина Македония, разпокъсана и поробена, лишена от всякакви национални, политически и културни права — дори и от тия, които ѝ бяха

тържествено обещани с международни договори — и подложена на невъобразим морален и физически терор, който принуждава угнетеното население за защита на своето съществуване и на своето право към революционни средства на борба, наложени като неизбежни при сегашните условия в страната.

За да се тури край на такъво едно положение, което е еднакво извор на жестоки страдания за балканските народи и на големи опасности за мира, VI редовен годишен конгрес на македонските емигрантски организации в България счита за свой дълг да заяви, че има за това, както показаха вече събитията от няколко десетилетия, само едно средство, което се състои в осъществяването на формулата, изречена от великия английски държавник и човеколюбец Гладстон: „Македония за македонците.“ В името на една толкова възвишена и велика цел конгресът отправя апел към правителствата на Великите сили и ги моли да се намесят, за да се сдобие Македония със самоуправление, като бъдат уверени, че с това ще принесат една неоценима услуга на балканския и на европейския мир и ще поправят една крещяща неправда.

II. До Обществото на народите за положението в Македония под гръцко владичество

И през последната година гръцкото правителство не предприе абсолютно нищо, за да признае и обезпечи на българското население в Македония националните и културните права, които са предвидени в договорите за покровителство на малцинствата и зачитането на които съставлява за Гърция едно неотменимо задължение от международен интерес. Напротив, продължавайки да угнетява морално и физически македонското население, както и да прилага системата на насилственото изселване, гръцкото правителство се стреми неизменно към една цел, която е тъкмо противна на ония принципи, които породиха клаузите за покровителство на националните малцинства. След като отхвърли тържествено подписания в Женева протокол и след като измени на също така тържествено поетите чрез така наречения „въпросник“ на г. Чембърлейна задължения, Гърция днес не търси да си спомни за прочутия Абецедар, който беше ирония спрямо страданията на македонските българи, а още и към самите договори за защита на малцинствата и към техния гарант — Обществото на народите. В замяна на това направи се през миналата година опит, макар и несполучлив, да се нанесе нова обида на най-съкровените чувства на македонските българи, като се поиска за черковните и училищните имоти в Македония така наречената ликвидация, позовавайки се на пресиленото и произволно тълкуване на една конвенция, която и без това е причинила неизброими злини на българското население под гръцка власт.

Пред вид на всичко това и вярвайки вее пак във високата мисия на ОН да бди за изпълнението на договорите за малцинствата и да се застъпва за потиснатите и поробените, VI редовен годишен конгрес на македонските емигрантски организации в България моли Обществото на народите:

1. Да направи да се прекрати моралният и физическият гнет над българското население в Македония под гръцко владичество.

2. Да се обезпечи сериозно и ефикасно покровителство за същото население. Съгласно договорите за малцинствата, изпълнението на които е

поставено под надзора и гаранцията на ОН. В това отношение налага се според нашата преценка да се създаде един институт, който на мястото да следи и осигурява искреното изпълнение на задълженията, които има гръцката държава и които тя не може да отменява било чрез вътрешни законодателни актове, било чрез мълчаливо неизпълнение.

3. Да се даде реална възможност на бежанците да се върнат в родината си, като им се осигурят животът, имотът, честта и националните и като се възстановят във владение на имотите си в селищата, които те напуснаха не доброволно, а само пред непредолимо давление и насилие.

III. До Обществото на народите за положението в Македония под сръбска власт

Сръбският режим в Македония продължава да се вдъхновява от стремежа на сръбската държава да унищожи чрез морални и физически насилия народностите — на първо място българската — в тая област и да заличи за целите на един безумен шовинистически блян македонската индивидуалност, рязко очертана от вековете и от действителността. В този път изтеклата година отбеляза едно ново и значително засилване на сръбския терор. Насилието над съвестите и душите взе още по-жестоки форми и пострахотни размери. Едновременно с това зачестиха арестите, процесите, побоищата и убийствата. Достатъчно е да споменем шумния процес на студентите в Скопие с всички ужаси, които го придружаваха, без да говорим за ред други минали процеси (в Щип, Кавадарци, Битоля и пр.) или за още по-многобройни такива, които са предстоящи (в Битоля начело с д-р Асен Татарчев, в Скопие начело с кмета Димитър Шалев, пак в Скопие за грамофонните плочи с български песни, в Щип, във Велес и т. н.). Но това, което беше по-рано недостигнато, нито даже в историята на сръбските жестокости в Македония, нито може би в историята на най-черните епохи от живота на човечеството, това са убийствата, организирани през изтеклата година от сръбската власт върху безобидни и съвсем невинни македонски българи — избити само затуй, защото били близки на едни или други борци за македонската свобода. Така бидоха убити в Щип Мише Гаврилов и Христо Михайлов, баща и брат на г. Иван Михайлов, член на ЦК на ВМРО; в Гевгели Христо Григоров, в Струмица Тома Куюмджиев, в Неготино (Тиквеш) Георги Ангюшев.

Засилването на сръбския терор и жестокости през изтеклата година донесе като един неизбежен отпор все по-решителната съпротива на притесняваното население и редица революционни актове от страна на ВМРО или от страна на отделни самоотвержени синове и дъщери. Атентатите при Пчиня, в Гевгели, при Удово, в Щип, при Александрово (недалече от Скопие) и пр. — както и подвигът на Мара Бунева сред Скопие, бяха израз на протеста и негодуванието на един народ, доведен до крайните предели на търпението поради непоносимите насилия и жестокости, упражнявани над него без всяка човешка милост и от едно правителство, което не само не мисли да изпълни своите задължения, поети по силата на договорите за покровителството на малцинствата, но с всички средства на насилието се опитва да смаже у населението всякакъв порив за човешка и национална свобода. Надеждата, която някои искаха да видят напоследък в известни изявления на Белград, че е възможен един по-сносен режим в Македония, не се оправда ни най-малко. Напротив, въпреки всички неуспехи и разочарования от досегашните си усилия сръбската власт в Македония взе мерки, които са външният израз на една пълна военна окупация.

Като има всичко това пред вид и като съзнава тежките последици, които може да настъпят от подобно състояние на нещата, VI редовен годишен конгрес на македонските емигрантски организации в България реши да моли Обществото на народите.

1. Да направи да спре сръбския терор и да обезпечи прилагането на националните и културните права на българската и на другите народности в Македония под сръбско владичество, които — можем да кажем това без всяко преувеличение — имат нужда от действителна и ефикасна международна закрила повече от които и да било други народностни малцинства в Европа. Една безпристрастна анкета с представители от незаинтересовани държави, произведена на самото място и в отсъствие на сръбската администрация, много лесно би установила във всеки момент основателността на македонските оплаквания и справедливостта на македонските искания.

2. Да учреди в Македония един специален орган, който на самото място да следи изпълнението на договора за малцинствата.

3. Да обезпечи завръщането на многобройните македонски изгнаници в отечеството им, като им се гарантира личната сигурност и ползването от човешки и национални права.

V. До общественото мнение в България и до българските правителства

VI редовен годишен конгрес на македонските емигрантски организации в България, като взе пред вид:

1) че българското обществено мнение неизменно и при всички случаи засвидетелствува своите братски симпатии към македонското освободително движение;

2) че въпреки това отделни лица, водими от прекален и неоправдан песимизъм или от партизански подбуди, се опитват понякога да насаждат заблуждения и да винят македонците, че те със своята борба увреждали или заплашвали жизнени интереси на българската държава;

3) че българските правителства продължават да държат едно инертно поведение и не предприемат никакви постъпки в защита на поробените българи в Македония, макар и да съществуват изрични договори за тая защита и макар сама България да носи най-често много от последиците на нетърпимото днешно положение в Македония, конгресът, взимайки всичко това пред вид, реши:

1. Апелира към общественото мнение в България да не се поддава никога и при никакви обстоятелства на каквито и да било противомакедонски внушения, които отделни заблудени хора биха се опитали да разпространяват сред свободния български народ, а да има пред вид винаги, че борбата на Македония е не само борба за политически свободи, но и борба за националното самозапазване на македонските българи, сиреч на близо една трета от цялото българско население.

2. Апелира към българските правителства да се застъпят за човешките и народностните права на поробените българи, като чрез една неуморна и методична подготовка обезпечат по-близкия или по-далечен успех на своите

усилия в тази посока пред чуждите правителства и пред европейското обществено мнение.

VI. До населението в Македония, до разните македонски организации и институти и до защитниците на македонската кауза

VI редовен годишен конгрес на македонските емигрантски организации в България изпраща горещи и сърдечни привети на всички борци за македонската свобода и на цялото население в поробената страна, което продължава със стоическа твърдост да отбива усилията на натрапената чужда власт и да се бори с героизъм за разкъсването на робските вериги. Македонските изгнаници се прекланят пред подвига на толкова знайни и незнайни герои, които там, в сърцето на нашата хубава страна, записаха нова велика страница в историята на македонските усилия за свобода.

Конгресът приветствува горещо също така всички македонски организации и институти в България, Америка и другаде, които подпомагат освободителното движение или които улесняват македонските изгнаници в техните стопански и културни нужди.

Заедно с това конгресът счита за свой приятен дълг да отправи почтителни привети на всички ония благородни люде, които, познавайки истината за Македония, не жалят труд и време, за да бранят нейната справедлива кауза винаги когато им се представи случай за това. Нашата гореща и неизменна признателност тям, както и на всички ония човеколюбци и миролюбци, които издигат глас в защита на злочеста Македония.

Декларация

VI редовен годишен конгрес на македонските емигрантски организации в България, взимайки повод от декларациите на известни сръбски държавници, които в последно време така ревностно издигат лозунга „Балканите за балканските народи“, като основа на общобалканска солидарност и като единствен спасителен принцип за мирното развитие на балканските народи, намира да заяви следното:

1. Македонската емиграция в България смята, че става вярна изразителка на идеите на поробения ни народ, подчертани в дълги революционни и легални борби, като изтъкне, че осъществяването на формулата „Балканите за балканските народи“ би било възможно само при равенството и свободата на всички балкански народи и при взаимното зачитане на техните законни права. А за това е необходимо създаването на една автономна и независима Македония в нейните установени географски граници.

С това би се дало удовлетворение на самата правда, изразена от първоапостолите на македонското освободително движение в принципа на автономността на Македония, към който македонската емиграция в България заявява, че осъществяването на идеята за една балканска федерация или конфедерация е мислимо само при горните условия. Следователно споменатите по-горе изявления на сръбските държавници, които са крепители на един невиждан по своята безчовечност и стремеж към денационализация режим, не са нищо друго освен маска на груб шовинизъм, на стремеж да се подчинят Балканите на Белград.

По бежанския въпрос

I

VI редовен конгрес на македонските емигрантски организации в България, като констатира и взе пред вид:

1) че конвенцията за доброволното изселване, сключена въпреки волята и против интересите на бежанците, се прилага отначало и досега в България спрямо гърците в една атмосфера на толерантност и свобода, а в Македония под гръцка власт прилагането ѝ се придружава с терор, изнудване, единични и групови убийства и предизвика масов прилив на бежанци в България;

2) че установяването на количеството и качеството на имотите на изселилите се гърци от България се извърши при най-благоприятни условия, а за нашите сънародници в Македония това установяване стана тъкмо при най-неблагоприятни условия, някои от които изкуствено създадени от смесената гръцко-българска комисия;

3) че баремът за оценката на имотите, съставена от гръцко-българската смесена комисия, е несправедлив за имотите на нашите сънародници бежанци;

4) че прилагането на правилника за барема смесената гръцко-българска комисия и нейните подкомисии не спазваха и не спазват еднаквост в работата и оценките на имотите в България и Македония, като фактически баремът се прилага само в България, а в Македония оценяването на имотите не достига даже до цената на едногодишния наем;

5) че с подобни деяния на Главната смесена гръцко-българска комисия и нейните подкомисии, в които думата на неутралните членове, представители на ОН, е меродавна, формално се ограбват бежанците и се ощетява държавното съкровище;

6) че българското правителство и неговите представители в комисиите за прилагане на тая фатална за племето ни конвенция не защитиха с достатъчна енергия, такт и разбиране интересите на бежанците и тия на държавното съкровище;

7) че временните свидетелства, които бежанците получават от и така подценените си имоти, са обезценени на пазара, защото даже БНБ ги счита за такива, изплащането на които не е гарантирано;

8) че с решението на Главната гръцко-българска комисия в последно време за намаление на курса на драхмата и със спогодбата на министрите на финансите на България и на Гърция, която предвижда продължение срока за изплащането на облигациите от 12 на 30 години, се извършва още едно обезценяване на имотите и ощетяване на интересите на бежанците.

Заявява:

1) че докато конвенцията за доброволното изселване в досегашното си прилагане се оказа една привилегия за гръцките емигранти, за нашите сънародници бе средство за ограбване с един международен договор чрез бруталното изгонване и изнудване на българското население в Македония;

2) че не признава за законна и справедлива ликвидацията на имотите на нашите сънародници, защото така, както се прилагаше и се прилага пра-

вилникът за барема, потъпкан е най-безсрамно принципът за правото и неприкосновеността на чуждата собственост.

Осъжда:

1) досегашните неколкократни продължения за подаване декларации, защото с тях се целеше обезлюдяването на Македония от македонските българи;

2) дейността на българските представители в Смесената комисия и в подкомисиите, задето не съумяха да защитят правото на македонските българи, допуснаха да се разорят материално нашите бежанци и ощетиха държавното съкровище.

Реши:

1) да обърне внимание на българското общество, на народното представителство и на българското правителство върху горните констатации и да ги моли да сторят потребното;

2) да моли българското правителство да направи възможното за ревизиране на всички досегашни решения на смесените гръцко-български комисии по оценките и ликвидацията на имотите на нашите сънародници и да следи и контролира в бъдеще дейността и решенията на тия комисии;

3) да иска от българското правителство да вземе незабавно необходимите мерки за стабилизиране курса на временните свидетелства, като издаде редовни облигации, изплатими в срок 12, а не 30 години.

ЦПА, ф. 226, оп. 1, а. е. 314, л. 1—8. Оригиналът е на български

[1] Съкратеният текст се отнася за бежанския заем.

52

Сведение до НК на македонските братства в България за развитието на просветното дело в Кумановско

19. IV. 1928 г.

Черквата „Св. Никола" в гр. Куманово е започната да се строи в 1843 г. Главен инициатор е бил тогавашният младеж Георги Иванов Борозанов с помощници стари хора: Иван Борозанов, Тасо Новоселски, Димитър Караманов, Гийо Чоробенски, поп Нешо и брат му и др., всички българи, и никога не се е чело на гръцки, а само на славянски. В двора на черквата срещу олтара е съществувало (преди черквата) много старо училище; в същия заграден двор са били и гробищата с училището от неизвестни години; в това училище са се учили горните инициатори по направата на черквата и други тогавашни младежи; учението е било на славянобългарски език, писането е ставало с гъше перо, употребявани буквите: ъ, ь, ѣ, ѫ, ня и пр., тази писменост сме виждали в тевтерите на нашите бащи и деди — ученици на това училище, а кои са били учители помним от някой разказ на нашите хора.

След направата на черквата е построено ново едноетажно училище в близко съседство с черквата в отделен и добре заграден голям двор и е просъществувало до 1910 г. В това училищно здание от 1860 г. до 1863 г. е бил учител, наричаем даскал Симеон Филипов от гр. Щип; до времето 1860 г. се е чело на буквари с азбуки, веди и пр. и се е сричало буки аз=ба, веде аз=ва и пр., а с дохождането на Симеон Филипов започва учението на а, бе, ве, и пр. и сричане бе а=ба, ве а=ва и пр., но не по буквар, а по картонени букви и картонени таблици с букви и срички — залепени на квадратни дъсчици, а те заковани на добре огладени колове и заковани от двете страни на чинове; писането е ставало с металическа писалка и с гъше перо, учениците са имали дивити на поясите, учело се е смятане, на което му казвали рекам. Учили някаква книга енциклопедия, написана на български език със славянски букви, учили псалтикия, часослов (наустница), псалтир, светче и евангелие. След Симеон Филипов е бил учител, наричаем даскал Константин Кратовец (Какаван) в 1864 г. След него в 1865 и 66 г. (2 години) Михаил Георгиев от Кратово и през 1867 г. и 1868 г. (2 години) — Арсо Кукуряк от Кратово; през 1869 г. — Костадин Прилепчаниц; през 1870 и 71 г. (2 години) поп Ефрем Скевра от Щип; от 1872 г. до края на 1874 г. — Михаил Христов Попов от Враня, свършил Габровската гимназия „Априлов", а през 1885 г. вместо него — Арсо Петрушов и Коце Иванов Борозанов, и двамата от гр. Куманово. От 1876 г. до 1881 г. учителствувал пак учител Михаил Христов Попов от гр. Враня, който към края на 1881 г. бе арестуван от турското правителство в Канчикуле — Солун, и лежа шест години затвор. От 1872 г. учението започва на чисто български език с буквара и читанка на Д. В. Манчов от Пловдив, учеше се аритметика, писане и краснописане с металическа писалка на специални тетрадки, българска история по учебници, разпространени, законбожи, катехизис и география, много разпространено по карти Манчов. Земните полукълба и петте части на света; имаше карта на Балкански полуостров и по нея се изучаваха градове, реки и планини доста нашироко. Издръжката на училището и учителите е била всецяло от прихода на черквата „Св. Никола"; така учител Михаил Христов Попов е получавал 5000 гроша годишно, а другите преди него, тоже от черквата, но не ни е известно по колко. Говорило се е, че през последните две учебни години (1879—80 и 1880—81) М. Хр. Попов да е получавал заплата и от Екзархията, но колко и дали е верно това, не ни е известно. През 1881—1882 учебна година са били учители Петър Трендафилов и Иван В. Новоселски от гр. Куманово, заместници и ученици на арестувания учител М. Хр. Попов. Заплатата им е била по 600 гроша за учебното време седем месеца само да се не затвори училището; заплата бе тоже от черквата. През учебната 1882—83 година са били учители Тодор Божков от Велес и Иван В. Новоселски от гр. Куманово. Първият екзархийски учител с 50 лири турски годишно, а вторият платен от черквата 2000 гроша годишно. През 1883/4 и 1884/5 година са били учители Тодор Божков — екзархийски учител с 50 лири турски годишно, и Петър Божков, тоже от Велес, с 2000 гроша годишно, платен от черквата „Св. Никола". От учебната 1885/6 до 1888/9 година са били учители Петър Трендафилов и Александър Димов Борозанов, и двамината от гр. Куманово, екзархийски учители, следвали в Солунската българска гимназия, с по 35 лири годишно заплата. В началото на 1886/7 година персоналът се увеличи с главен учител Димитър Узунов от гр. Охрид с годишна заплата 75 лири турски от Екзархията. През 1887/8

учебна година Д. Узунов учителствува два месеца и умрял в гр. Куманово, на негово место дойде Иван Краев от гр. Скопие, екзархийски учител с годишна заплата 50 лири турски и учителствува до 1888/9 учебна година. През течението на 1888/9 учебна година учителите Иван Краев, Александър Димов Борозанов и Петър Трендафилов бидоха арестувани от турското правителство и съдени от военния (дювани арп) в Скопие; на тяхно място бе назначен Христо Кенин от с. Богданци, Гевгелийско, който завърши учебната 1888/9 година сам.

(Оттук за следующите години сведенията може да даде Авксенти Георгиев Борозанов.)

Девическо училище

Първо девическо училище в гр. Куманово е открито през 1882/3 учебна година от Александра Мартинова — от гр. Велес, назначена от Екзархията, с каква заплата не знаем; след нея през учебната 1883/4 година и 1884/5 година Катерина Николова Папушкова от Скопие. През 1885/6 учебна година — Тима Димитрова от Скопие; през 1886/7 до 1891/2 година — Ефросина Йотова от гр. Охрид. Всичките учителки са били екзархийски, но с какви заплати, не помним. Девическото училище е било отделно от мъжките; то се е помещавало в същата оная училищна сграда, в която са учителствували учителите даскал Симеон Щипянец от 1860 г. и други след него до отваряне девическото в 1882 г.

(И за това училище по-нататък може да даде сведения Авксенти Георгиев Борозанов.)

Нова училищна сграда за мъжко училище.

През 1882 г. по инициатива на Георги Иванов Борозанов и други кумановци се тури основа за изграждане на една нова двуетажна паянтова училищна сграда в черковния двор на североизточната страна на черквата „Св. Никола“ със средствата на черковно-учителското настоятелство и помощи от гражданите, впоследствие на това костува живота на Георги Иванов Борозанов, който бе убит от турчина Алит пядажик и двама негови другари, подкупени от скопския гръцки владика; убийството му стана през м. март 1883 г. След убийството на Г. Ив. Борозанов училищната сграда стоя дълго време недоправена и едва през 1881 г. бе довършена от гражданите по инициативата на Хаджи Зафир Тасев Новоселски и през 1882/3 учебна година се започна учението в него, а старото такова, съседно с черковния двор, се зае за девици — то стана девическо училище.

Сведения за някои села от Кумановската околия.

1. Село Малино. Даскал Иван от гр. Куманово, учителствувал през 1870 г., учил на славянски, издържан от родителите на учениците му в натура и пари.

През 1871 и 1872 г. (2 години) в същото село учителствувал Андон Дамянов, родом от с. Кокошине (той се учил в гр. Щип). Преподавал по български и учебници набавил от гр. Щип.

2. Село Кокошине. Андон Дамянов, учителствувал в с. Кокошине (негово родно място). През 1873 до 1881 преподавал на български, набавял учебници от гр. Щип, издръжката му от ученици в натура и пари.

3. Село Сопот. Учител Апостол Марков, учителствувал през 1871 и 1872 г. (2 години). Родом от гр. Охрид, преподавал на български, издържан от учениците си в натура и пари.

4. Село Неманица. Хаджи Поп Кръсто, родом от същото село, учителствувал на славянски от 1864 г., докога неизвестно; издръжката му от ученици в натура и пари.

5. Манастирите „Прохор Пчински“ на р. Пчиня при с. Старец, Карпински манастир „Св. Богородица“ при с. Орга, Градишки манастир „Св. Богородица“ при с. Градище и др. са били центрове на просветата през турско време до 1890 г.

6. Ползуваме се от случая да отбележим и следното възпоминание: В манастира „Прохор Пчински“ в самата черква от десната — южната страна, горе под покрива в една малка стаичка — килийка с един малък прозорец, се съхраняваха книги и свитъци от заешка кожа, написани с ръка и печатно очертание. От вътрешността на черквата се влизаше там по една овехтяла клатеща се стълба с внимание да не паднем. Някои любопитни богомолци и деца изкачвахме се да видим тия книги от заешки кожи; попипвахме ги, поглеждахме ги, невежествено учудени цъкахме с езика и казвахме си: „брей . . . на какво са писвали одавна, ама немало тогава книги, та затова на такво са писвали, па и не знаеме да ги четеме сега, това писмо е много старо, с ръка и перо е типосано“. Един ученик в Солунската бъл. гимназия, родом от гр. Куманово, като научил вече ценността на пергаментните писания, явява на учителя при същата гимназия по български език Георги Д. Попов; учителят задължава ученика да отиде в манастира през лятната ваканция и колкото му е възможно, да вземе от тия ценности на българската книжнина и история. Ученикът изпълнява поръчката на учителя си — отива в манастира, но за голямо учудване пергаментите липсват. Запитан, игуменът казал: „Когато сърбите превзеха гр. Враня в 1877 г. и манастирът бе в техни ръце, тогава ги взеха те, напълниха два чувала, натовариха един кон и ги занесоха в Сърбия. След мира манастирът остана пак в турски ръце, но без книги от заешки кожи.“ Сега всякой може да се досети за участта на тези пергаментни ценности; сърбите са ги унищожили, защото не са били в тяхна полза и поради това зъб не обелиха по тая находка, а ако беше противно, те щяха света да проглушат от показ. Това за нас българите сега е една минала и невъзвратна загуба, но бележим я тук като кощунствено възпоминание, което са ни сторили нашите врагове.

Представил сведенията: П. Трендафилов, ул. „Тимок“ 47

ЦПА, ф. 226, оп. 1, а. е. 89, л. 37—39; оригиналът е на български.

53

Изложение на Македонския национален комитет до ОН във връзка с подновяването на процеса в Битоля против 15 българи

24. IV. 1928 г.

На 23 т. м. в гр. Битоля, територия на С.Х.С. кралство, се подновява процесът против 15 българи, сръбски поданици, които бяха арестувани близо преди една година и които са обвинени като членове на Вътрешната македонска революционна организация: д-р Асен Татарчев, лекар от гр. Ресен; Вангел Гърбев, бивш кмет на с. Гявато, Ресенско; свещеник Софроний Андреев и свещеник Никола Андреев от Берово, Битолско; Христо Ризов, търговец от Битоля, и други.

Този процес бе вече сложен на разглеждане на 27 февруари т. г., когато съдът разпита обвиняемите и свидетелите. Тогава се установи пред съда, че почти всички обвиняеми са били подложени на страшни изтезания от полицейските и следствени власти, за да дадат показания такива, каквито са били угодни на тия власти. Така д-р Асен Татарчев е бил бит многократно и вследствие на ударите е оглушал; обвиняемият Христо Ангелов е полудял от бой; обвиняемият Пано Наумов е оглушал от бой; обвиняемият Христо Лазаров, разказвайки как е бил изтезаван, разпорва дрехата си пред съда и показва следите от раните, като моли за лекарска експертиза; Димитър Гочев също показва раните си и т. н. Подробни сведения за всичко това се съдържат и във в. „Политика", излизащ в Белград, броевете от 27 и 28 февруари 1928 г.

Цялото обвинение почиваше изключително върху някакъв доклад на войводата Петър Трайков, който доклад сръбските власти получили благодарение услужливостта на албанските власти. Съдът не е притежавал и оригинала на този доклад, а е имал на разположение един препис от него. При тези обстоятелства дори и за едно правосъдие, което е дало много доказателства, че не се отличава с голяма грижа за независимост, беше невъзможно да произнесе присъда и съдът се видя принуден да отложи процеса за една по-късна дата, за да се достави оригиналът на доклада, съставляващ единствената база на обвинението, и за да се повикат някои нови свидетели. А между това Албанското бюро на печата разгласи на 11 т. м. едно съобщение, в което се казва, че е упълномощено да заяви, какво „албанските власти никога не са знаели за поменатите документи, нито за тяхното съществуване". Ясно е, че и единственото доказателство, на което сръбските власти основаха обвинението срещу 15-те българи, се изразява в един документ, чиято автентичност с нищо не се потвърждава.

Въпреки всичко това и въпреки разкриването на инквизицията, чрез която са били изтръгвани показанията на обвиняемите, ние, като имаме пред вид горчивия пример на много други процеси в Македония от същия характер, се опасяваме, че битолският процес не ще се свърши, без да видим по-голям или по-малък броя от обвиняемите да бъдат осъдени на тежки наказания въпреки тяхната очевидна невинност.

И наистина този процес е само един от многобройните прояви на една система, която има за цел да се тероризира и изтребва македонската интелигенция. Аферата с македонските студенти, която завърши с осъждането

на девет души на тежки наказания и за която ние имахме чест да отправим до почитаемото Общество на народите едно обстойно изложение на 21 декември 1927 г. под № 4027, беше най-яркият израз на формите, които взима тая система, и на целите, които се преследват с нейното прилагане. Оттогава насам още много процеси потвърдиха същото.

Така в Щип бяха осъдени Методий Агапиев, бивш кмет на с. Соколарци, Кочанско, Хараламни Давидков, кмет, и Стефан Христов, общински писар, обвинени в съдействие на ВМРО. Пак в Щип бяха осъдени на 21 март 1928 г. на четири години Коце Шекеринов и Димко Нацев, загдето разпространявали български вестници и един предизборен позив.

Пак в Щип през м. март т. г. се гледаше процесът на 20 местни жители, между които имаше видни граждани и две жени. Под предлог, че били давали съдействие на атентаторите, които убиха сръбския генерал Ковачевич, осъдени бяха на смърт Дончо Живадинов, бивш помощник-кмет на гр. Щип, Кольо Делипетров, търговец, и Панчо Бърдаров, хлебар. Осъдени бяха още Илия Велков на 20 години строг тъмничен затвор с тежки окови; Георги Златков на 15 години; Антон Стаменков — 12 години; Стаменко Дончев — 15 години; Атанас Рашков — 12 години; Трайко Кутев — 20 години, Михаил Барукчиев — 12 години. Осъдени бяха също две жени: Ката Нушева — 5 години затвор, Яна Донева — на 4 месеца.

През втората половина на м. март т. г. в Скопие се гледа нов голям процес, заведен срещу 14 видни граждани от Скопие и от други градове на Македония. Между обвиняемите бяха Димитър Шалев, помощник-кмет на гр. Скопие, Христо Трайков, бивш народен представител в Скупщината в Белград, Тома Петров, студент-юрист, братя Гьорчеви от Велес и др. И тук, както при другите процеси, се разкри пред съда, че мнозина от обвиняемите са били подхвърляни на инквизиционни мъчения, за да им се изтръгнат признания, каквито е желала сръбската власт. Така обвиняемият Славко Нанчев разказва как е бил изведен нощно време от затвора, закаран в местността „Гази-баба", дето са гробищата, и там пред изкопан гроб е бил заставян да дава показания, каквито му диктували полицейските и следствените власти. А студентът Тома Петров изнесе, че самият велик жупан Вилдович го увещавал да обвини някои свои съграждани, като го заплашвал, че в противен случай ще бъде унищожен не само той, но и семейството му. А главният обвиняем Димитър Шалев заяви пред съда, че е преследван само защото „принадлежи на една стара екзархийска фамилия и защото е свършил турска гимназия и български университет". Подробни сведения за всичко това дадоха сръбските вестници „Политика" и „Време" от 27, 28, 29 и 30 март т. г. Накрая бяха осъдени: Милан хаджи Панзов на 10 години строг тъмничен затвор и Георги Георгиев на 5 години затвор, а останалите бяха признати за невинни.

От 12 до 15 декември 1927 г. в Битоля се гледа процесът на голям брой българи, обвинени в съдействие на ВМРО и в участие в убийството на Спас х. Попович, станало през лятото на 1926 г. Това убийство остана забулено в значителна степен с мистерия и на времето направиха впечатление взаимните обвинения, които си направиха в колоните на белградските вестници битолският велик жупан и депутат Васил Търбич. Последният недвусмислено посочваше, че убийците са изхождали от антуража на великия жупан. При все това сръбският съд произнесе на 15 декември 1927 г. присъда, с която осъди: Васил Николов Липитков — 70-годишен старец,

на смърт; Павел Стоянов, Фидан Мойсов и Димитър Тодоров по на 14 години строг тъмничен затвор; Никола Атанасов Абдураманов на 20 години строг тъмничен затвор с тежки окови; Мато поп Петров и Мицко Романов по на 5 години строг тъмничен затвор.

Но има в случая един факт още по-знаменателен. Апелативният съд, вместо да потвърди или да смекчи присъдата, както обикновено става, отсъди смъртно наказание освен за Васил Николов Липитков още за Никола Атанасов Абдураманов, Димитър Тодоров и Филип Мойсов.

Отбелязваме дотук само ония политически процеси, в които броят на обвиняемите е бил твърде значителен и които са имали характер на масови преследвания или които са повдигали голям шум поради видното положение на някои от обвиняемите. Има обаче още много процеси, някои от които са свършени, а други тепърва ще се гледат. Така в Кавадарци бяха осъдени няколко младежи, загдето събирали български народни песни. Започнато е съдебно преследване срещу 23 селяни от селата Айватово, Александрово и Теневци, Скопско, за съдействие на македонските революционери. Друг процес е повдигнат срещу трима българи и трима албанци от скопските села за същото обвинение и т. н. и т. н.

Ваше Превъзходителство,

Целта, която се преследва с всички тия процеси, става още по-прозрачна, когато се съпоставят процесите с безспирните убийства, организирани от сръбската власт. Ние имахме скръбния дълг на два пъти с писма от 24 февруари 1928 г. и 31 март същата година № 903 и 1942 да Ви съобщим дългия списък на много от жертвите на това изтребление, ръководено от самите държавни органи. Оттогава обаче системата продължава и черната верига на избитите наши съотечественици се увеличава почти с всеки ден. Така на 31 март т. г. в Прилеп бе убит видният гражданин Иван Бояджиев. В една интерпелация до министъра на вътрешните работи народният представител Търбич изнесе, че убийството е станало, след като Иван Бояджиев е бил цялата вечер с командира на жандармерийския взвод в Прилеп „и покушението е извършено пред вратите на жандармерийската казарма, околийското управление и общината“.

На 29 март в с. Витолища, Прилепско, е бил нападнат и тежко ранен кметът на селото Кольо Динов. Убийците не са заловени, нито потърсени.

На 3 април в Кичево е нападнат и ранен видният търговец Георги Николов; сръбските вестници бележат, че раненият е бил някога един от „водачите на екзархистите“. Нападателите нито са потърсени от властта.

Пак на 3 април в с. Бели, Кочанско, е нападнат и убит кметът на селото Йордан Димитров, като се връщал в град Кочани. Убийците не са заловени.

Не са пощадени и другите народности. Избиват се турци, албанци. Така на 6 т. м. в Гевгели бе убит турският първенец Исмаил Ахмед.

Невъзможно е да се предаде изчерпателно този безкраен мартиролог (кървав дневник). Броят на избитите наши съотечественици е много по-голям, както това се изтъква и в един документ, изхождащ от вътрешността на Македония. Това е един апел на македонски граждани, напечатан в белградското списание „Рад“ и загребския вестник „Борба“, от който считаме за уместно да приложим към настоящото един превод, за да се види, че действително положението в нашата родина е още по-грозно и много по-грозно, отколкото го рисуваме ние в нашите многобройни изложения и тъжби.

Ваше Превъзходителство,

Пред вид на всички тия неописуеми страдания на нашите съотечественици в родната ни земя ние, македонските изгнаници, обзети от дълбоко вълнение и остра болка, считаме за свой дълг да се обърнем още веднъж към Обществото на народите и да молим неговата сериозна и бърза намеса, за да се тури най-после край на едно положение, което става с всеки ден все по-нетърпимо и по-опасно. Ако гласът за помощ, който излиза от македонските сърца, не бъде чут и ако насилието не бъде обуздано чрез средствата, които са на разположение на Вашата висока институция, както и на правителствата на Великите сили, ние, които следим отблизо събитията, много се боим, че може злото да се разрасне до степен да доведе до крайно тежки и непоправими последици.

Veritas, Македония под иго 1919—1929. С., 1931, с. 460—464; оригиналът е на български.

54

Петиция от Македонския национален комитет до ОН относно неспазването на договора за покровителствуване на малцинствата от СХС кралство

23. V. 1928 г.

Сведенията, които получаваме за положението на нашите съотечественици македонци в кралството на С. Х. С., са вече повече и повече тревожни. Далеч от да е настъпило там някакво подобрение, работите се влошават всеки ден. Към общото потисничество и безспирния терор и към фактите, съдържащи се в споменатите по-горе изложения и молби, нека споменем още, че според току-що получени абсолютно достоверни от нашето отечество напоследък в областта на Брегалница, между селата Оризари и Виница, са били заклани четирима селяни, имената на които още не ни са известни. В Щип са убити Добри Паликрушев и двама младежи, на 19 и 21 година. В щипския затвор е заклан Косаре Развигоров от Щип.

Положението в Македония е станало толкова нетърпимо, щото това често се признава вече от видни политически личности в белградския парламент, както беше най-пресният случай в заседанието от 4 т. м. Никакви мерки обаче не са взети досега от правителството на С. Х. С., за да се подобри положението, нито съществуват признаци, които да дават надежда, че такива мерки са в намеренията на правителството. Напротив, всички разпореди на Белград по отношение на Македония водят само към засилване на общото потисничество и безправие, към все по-жесток терор над съвестите и над личностите, към все по-голямо разширение на военния режим, към все по-пълно изтребление на по-видните граждани и селяни чрез една система на убийства, процеси и всякакви други средства на насилието. При това безспирните усилия на сръбската пропаганда в чужбина да отрича дори съществуването на българи в Македония съставляват още едно указа-

ние за истинските разположения и намерения на белградското правителство, което мисли само как по-пълно и по-безмилостиво да притеснява Македония с цел да я денационализира. За всички, които познават отблизо работите, е вън от всяко съмнение, че тази последна цел на сръбската политика е непостижима и че Македония никога не ще бъде посърбена. Но гнетът и насилието не остават, без да предизвикат отпор и противодействие. Лишено от национални и политически права, лишено дори и от законни средства за самозащита, македонското население е дълбоко разлюляно от недоволство и роптание, които, днес мълчаливи, утре могат да избухнат в неудържими движения. До нас долита все по-застрашителният отзвук на една глуха и подземна война между държавата и населението, война, която се разгорещява всеки ден и която е пълна с най-опасни изненади.

Ваше Превъзходителство,

На 9 декември 1919 г., както е известно, пълномощници на сръбско-хърватско-словенската държава подписаха в Париж договор за покровителство на малцинствата.

Чл. 1 от този договор гласи: „Сръбско-хърватско-словенската държава се задължава да признае като основен закон постановленията, които се съдържат в чл. 2 до 8 от настоящата глава. Никакъв закон, никакъв правилник, никаква официална акция на държавата не могат да противоречат на тия постановления, нито да вземат връх над тях."

А в чл. 9 С.Х.С. кралство се задължава да улеснява поданиците, които не говорят официалния език, да дават на децата си образование на техния собствен език и накрая се казва:

„Постановленията на този член важат само за земите, присъединени към Сърбия или към Сръбско-хърватско-словенското кралство от 1 януари 1913 г. насам." Очевидно е, че тук се включва частта от Македония, която Сърбия си присвои през 1913 г., защото само северната половина на Македония и Новопазарският санджак бяха завоювани от Сърбия в 1913 г., а другите земи С. Х. С. кралство доби след голямата обща война. В 1913 г. Сърбия завари в присъединената от нея Македония българско педагогическо училище в Скопие, пълна българска класическа гимназия в Битоля, българско свещеническо училище в Скопие, петокласно българско девическо училище в Скопие, такова в Битоля; трикласни български училища във всички градове и села, или общ брой училища 641, учители 1013, ученици 37 000. Тези училища сърбите закриваха, а учителите им пропъдиха. В 1913 г. Сърбия завари в присъединената част на Македония български владици, подведомствени на Българската екзархия, в Дебърската, Охридската, Битолската, Скопската, Велешката и Струмишката епархия. Те бяха прогонени и заменени със сръбски: черквите (храмовете) на брой 761 са присвоени, а свещениците на брой 833 бидоха прогонени, лишени от енориите си или пък заставени да се подчинят на сръбската църковна йерархия. Свръх всичко това С. Х. С. кралство издигна непроходима стена между населението в Македония и нейните пропъдени деца до степен да не може брат брата да посети, дори и писмено да не може с него да се сношава.

Ваше Превъзходителство,

При положението, което днес съществува в Македония под сръбска власт и което фактите рисуват като нетърпимо и крайно опасно, ние считаме, че почитаемото О. Н. е единствената институция, която може да спре фаталния ход на събитията и да внесе поне едно относително успокоение.

Достатъчно е за това да се приложат по отношение на Македония задълженията на С.Х.С. кралство за покровителство на малцинствата, които задължения са поставени под надзора и гаранцията на О. Н., но които до днес останаха спрямо Македония мъртва буква. От името на македонската емиграция в България, както и от името на останалите ни в пороболеното отечество братя, които са лишени от всяка възможност да изявят открито своите желания, ние Ви молим най-настоятелно да представите на почитаемия съвет на О.Н. в неговата предстояща сесия това наше изложение, за да се вземат най-после пригодните мерки за действително прилагане на клаузите за малцинствата по отношение на националните, културните и политическите права на българската и на другите народности в Македония под сръбско владичество. Между тези мерки според нашата преценка от особена полза и ефикасност могат да бъдат следните: 1) да се учреди в Македония един специален орган на О.Н., който на самото място да следи изпълнението на договора за малцинствата; 2) да се отворят училищата и черквите, които местното население е създало на времето с много усилия и жертви; 3) да се завърнат многобройните македонски изгнаници в отечеството, като им се гарантират личната сигурност и ползуване от граждански и политически права.

Ваше Превъзходителство,

Поради изключителния режим в Македония под владичеството на С. Х. С. кралство там войната между управлявани и управляващи продължава и след договора за мир. С изпълнение на договора за покровителство на малцинствата в Македония от страна на С.Х.С. кралство под гаранцията на О. Н. ще се тури край на тази война и ще се създадат условия на културна и политическа еволюция по пътя на легалните, културни и политически състезания, както става във всички модерни и правови държави, които са и разноплеменни.

Ние сме дълбоко убедени, че ако почитаемият съвет на О. Н. се заеме с тази задача, която произтича от неговата висока мисия и от договорите, поставени под негова гаранция, резултатите от това ще бъдат по-щастливи както за Македония, така и за успокоението на Балканите и Европа.

Veritas, Македония под иго 1919—1929. С., 1931, с. 464—467; оригиналът е на български.

55

Резолюции на VII редовен конгрес на македонските емигрантски организации в България относно тежкото положение на българското население в Македония под сръбска и гръцка власт

София, 23. I. 1929 г.

I. До правителствата на Великите сили

Седмият редовен годишен конгрес на Македонските емигрантски организации в България, свикан на 20 януари 1929 г. в София, след като се занима със създадените условия на Балканския полуостров от договорите

за мир, констатира тежкото политическо и икономическо положение, в което се намират народите от тази част на Европа, и липсата на възможности за тяхното мирно и спокойно развитие. Конгресът заявява, че договорите за мир от 1919 г., засягащи участта на Югоизточна Европа, са в противоречие с високопрокламирания принцип за самоопределение на нациите и с надеждата на малките и слаби народи да бъде гарантирано и защитено тяхното индивидуално съществуване. Това е вярно особено за нашето отечество — Македония, която бе несправедливо разпокъсана в частите ѝ, намиращи се в границите на сръбската и на гръцката държава и подложен на един невиждан по своята жестокост морален и физически гнет. Наложеното непоносимо положение над македонското население и неприлагането от сръбското и от гръцкото правителства даже на клаузите за покровителството на малцинствата, които са включени в договорите за мир и чрез които се гарантират елементарните национални, политически и културни права на нашите сънародници, принудиха последните да прибягнат към единственото средство за самозащита — революцията. От 1919 г. до днес светът е свидетел на една непрекъсната борба между потиснатото и угнетено македонско население и неговите натрапени владетели, която борба е извор на непрекъснато мъченичество на народите и поставя в опасност световния мир.

Взимайки пред вид всичко това и ръководим изключително от общите интереси на балканските народи, конгресът единодушно подчертава, че установяването на траен мир в Югоизточна Европа може да се постигне само чрез осъществяване формулата на великия английски държавник Уйлям Гладстон „Македония да принадлежи на македонците".

Конгресът апелира към правителствата на Великите сили да се намесят за гарантиране исканото самоуправление за Македония, уверявайки ги, че с това ще удовлетворят законните стремежи на милиони потиснати и обезправени човешки същества, ще турят основите на отдавна жадувания мир за балканските народи и ще осигурят тяхното братско съжителство по пътя на общото им благоденствие.

II. До Обществото на народите за положението в Македония под гръцко владичество

Седмият годишен редовен конгрес на Македонските емигрантски организации в България се вижда принуден отново да привлече вниманието на Обществото на народите върху факта, че Гърция продължава да не предприема нищо, за да признае и да обезпечи на българското население в Македония под нейна власт народностните и културните права, които му са предвидени в договорите за малцинствата и които гръцката държава е признала със собствения си подпис.

Със съжаление конгресът е принуден да констатира и нещо още по-лошо; като си дава вид, че е готова да изпълни всички задължения, които е поела за сметка на българското население в Македония под нейна власт, без да е имала намерение да направи това, гръцката държава продължава оная система на физически и морален терор, който пропъди извън родната земя голяма част от българското население и прави невъзможен живота на останалата част от това население.

Като има пред вид всичко това, конгресът се обръща с молба към Обществото на народите, което е натоварено да бди за изпълнението на договорите за малцинствата и да бъде защитник на потиснатите и поробените, да се заинтересува от положението на българското население в Македония под гръцко владичество и да поиска от гръцкото правителство да спре моралния и физическия терор на същото, да даде действителна възможност на бежанците от тази част на Македония да се върнат по родните си места, като им се възвърнат заграбените имоти, които те напуснаха не по своя воля, а поради насилие, да гарантира на българското население под гръцка власт всички предвидени в договорите за малцинствата права по един ефикасен начин, за да се отнеме в бъдеще всяка възможност на гръцката държава да избягва изпълнението на поети от нея чрез международни актове задължения.

III. До Обществото на народите за положението в Македония под сръбска власт

Положението на българите и другите народонаселения в Македония под сръбска власт и през изтеклата година се характеризира с безгранично насилие върху тях, с посегателство върху най-свещените им права, признати и в договорите за мир, и с безпощадно и систематично задушаване на техните национални права.

Едно ожесточение, което расте всеки ден заедно с явния неуспех на сръбските власти да претопят чуждото за тях българско население в Македония, довежда терора в тази страна до такава грубост и жестокост, че той се освободи напоследък и от грижата да се скрива от очите на света.

Този факт има своето обяснение и в обстоятелството, че върховното учреждение в Европа за правда и мир между народите остави досега ненаказани многобройните прояви на очевидния за всички терор в тази част на Македония.

Една дълга редица на инсценирани политически процеси, съпроводени с безчовечни изтезания на обвиняемите, мрачната верига от политически убийства и унищожение на всичко по-будно в тази страна, съд и затвор даже и за най-невинните прояви на национално съзнание — като събиране народни български песни, пеене на такива и други, посегателство върху семейната чест и насилствено разтрогване на бракове, насочено срещу македонски българи, забягнали в България — ето черния път на сръбската денационализаторска политика в Македония, ето средствата на сръбските власти да победят волята на едно население, което иска и има свещено право да запази своя национален облик, да се развива върху естествените и здрави основи на своя народностен характер. Излишно е да се повтарят тук обилните примери за всички тези разновидни прояви на сръбския официален терор в Македония, които Националният комитет на македонските емигрантски организации в България е имал вече печалният дълг неколкократно през изтеклата година да донесе до знанието на почитаемото Общество на народите.

„Адът в Македония" обхваща все нови жертви, държавата воюва със своето население там пред очите на целия културен свят. А това население, нямайки никаква възможност по легални пътища да изяви своя копнеж за свобода и правда, отделено от света с преградите постоянни насилия и зап-

лахи — макар и да жадува за мир, — все повече се утвърждава във вярата си, че неизбежна и оправдана е революционната борба, чиито героични носители са осеяли всички кътчета на родната земя с безкръстните си гробове.

И ние — най-близки по чувства с тях, изпитали сами и добре осведомени върху непоносимото положение на нашите братя в поробената ни родина — се обръщаме наново към Обществото на народите със законна и настойчива молба:

1. Да се вземат действителни мерки за прилагането в Македония под сръбска власт клаузите за малцинствата — да се отворят училищата и черквите, които местното българско население бе създало на времето си с много усилия и жертви.

2. Да се създадат условия за възвръщане на многобройните македонски изгнаници в отечеството им, като им се гарантира личната сигурност и ползуването от граждански и национални права.

Нашата надежда да бъдем чути този път е по-голяма, защото се подкрепя от благородната и недвусмислена декларация, направена в последното заседание на Обществото на народите, че то не ще се откаже да защити свещените права на малцинствата.

ЦПА, бр. 226, оп. 1, а. е. 315, л. 1—13; оригиналът е на български.

56

Изложение от Македонския национален комитет до ОН във връзка с изключителното положение на българското население в Македония под сръбска и гръцка власт

8. IV. 1929 г.

От приключването на голямата война Националният комитет на македонските емигрантски организации в България не е престанал да уведомява ОН за изключителното положение, в което е поставено българското население под сръбска и под гръцка власт, и с изобилни данни и документи да мотивира необходимостта от мерки, които бяха осъществили най-после предвиденото в специалните договори за покровителството на това българско население като малцинство в Югославия и в Гърция. За жалост ОН не е успяло досега да направи нищо в тая посока, а се е ограничавало само в уведомяване на Националния комитет за получаване на изложенията му и най-много в правене достояние съдържанието на някои от тях на правителствата на Югославия и на Гърция.

За току-що приключената 54-та сесия на съвета на ОН, в дневния ред на която като централен въпрос бе поставен въпросът за малцинствата, Националният комитет изпрати направо на г. председателя на съвета две изложения (№ 1426 и № 1428 от 20. II т. г.), с които настоятелно молеше отново да се обърне просветното внимание на почитаемия съвет върху необходимостта от разрешението на проблемата за малцинствата в Балканите, особено на тази за малцинствата в Югославия и в Гърция. Тая необходимост

Комитетът мотивира с изключителния режим, под който е поставено населението в тия държави като гражданни и като малцинство, и с тежкото положение на македонските изгнаници, числото на които само в България надминава 500 000 души, копнеещи да се върнат в родината си.

Ваше Превъзходителство,

Ние имаме живо чувство, че не бихме изпълнили дълга си както към тези наши сънародници в Македония и в чужбина, така и към високия международен институт за мир — към ОН, — ако не бихме турили на Ваше разположение споменатите по-горе наши изложения, които, уверени сме, ще допринесат и за осветлението на проблемите за малцинствата изобщо, проучването на които съветът на ОН възложи на Ваше Превъзходителство. От тия изложения Вие ще констатирате преди всичко един поразителен, мислим, и единствен факт този, че между всички малцинства в Европа найзле поставени, фактически обезправени са българските малцинства в Югославия и Гърция. Те не само не се радват нито на едно от правата, които имат по договорите за покровителство на малцинствата, подписани от Югославия на 9. XII. 1919 г. в Сен-Жермен и от Гърция на 10. VIII. 1920 г. в Севър, но са лишени и от всякакви човешки и граждански права: техните български училища, както ще видите от приложените изложения, още от 1913 г. са похитени и превърнати в сръбски и в гръцки; техните български митрополити, учители и свещеници бяха прогонени или лишени от епархиите им, от енориите и от длъжностите им; нещо по-страшно: тия българи както в Югославия, така и в Гърция не смеят да говорят публично своя български език и под страх на тежки глоби и наказания се заставят да учат гръцки и сръбски и да приказват на тези езици. Още по-малко смеят да изповядват тия българи своето българско име и да дават израз на своите национални, дори и семейни чувства в своите традиции: те не смеят да кръщават децата си с традиционните имена на своите деди и прадеди, а се заставят да дават имена, обозначени в списъци, изработени от чуждите на тях черковни власти; българите в Македония под сръбска власт не смеят да празнуват даже имените си дни, а насилствено се заставят да чествуват общия сръбски празник „Слава". Не можем да се въздържиме да не подчертаем тук, че тогавашният сръбски престолонаследник принц Александър удари немилостиво плесница на Василка Зойчева, 4-годишно момиче, когато на 1913 г. посети Скопие, и то защото невинното дете на въпроса на принца, каква е тя, отговорила, че е българка.

Ние няма да излагаме третирането на това нещастно българско население от сърбите и от гърците: изложенията, които прилагаме, ще извикат ясната картина на приложението му и в това отношение; ще подчертаем само най-грозния прийом, който сръбските черковни власти напоследък упражняват над беззащитните съпруги на забягнали от сръбския терор българи; насилват ги към незаконно съжителство със селски писари и стражари — сърби; заставят ги да подават заявление, за да искат развод със законните си съпрузи, и въз основа на тия насила изтръгнати заявления духовните сръбски съдилища разтрогват осветените от черквата бракове със законните им мъже въпреки истинската воля на тия жени, която се вижда от писмата до мъжете им, в които те изрично заявяват, че искат да се приберат при тях и че правят усилия да се снабдят с паспорти (изложение № 100 от 12. I. 1929 г.).

Националният комитет неведнъж е молил ОН да предприеме една анкета, която на самото място да провери непоносимото тегло на българското население в Македония под гръцка и под сръбска власт; не един път е предлагал такава анкета на правителствата на Югославия и на Гърция, които са прикривали истинското положение на тая нещастна област и официално са опровергавали без свян нашите справедливи оплаквания; обаче те никога не са изказали готовността да приемат една международна безпристрастна анкета.

Наопаки, с всички средства на физически и морален гнет те са задушавали всяка проява на национално чувство на това българско население, разчитайки, че времето ще им даде възможност чрез насилието и терора да го асимилират. В това отношение Гърция официално подгони българското население от Македония под нейна власт и при това гонение си послужи дори и с масово избиване (Търлис, Каракьой, Драмско); покрай подобни изстъпления (Гарван, Радовишко, Любанци, Скопско, Полаки, Кочанско, и пр.) Югославия инсценира и маса политически процеси и отне живота на много видни българи, за да се освободи от всички ония българи, които не превиват врат и поддържат у себе си и у своите сънародници българското си чувство и българското си име.

Не ще се спираме на познатите средства, с които някои държави победителки продължават да си служат, за да отбягнат задълженията си спрямо малцинствата — отричането на тия малцинства, теорията за асимилацията им и пр.; тези средства вече не намират одобрение от никого, но не можем да не спрем поглед върху една нова форма, в която напоследък се облича осъдената от всички теория за асимилацията на малцинствата; според тая нова теза, която се издига от малките държави победителки, малцинствата, сродни по раса, език и вяра с господствуващите нации в държавите, в които са останали по силата на договорите за мир, могли лесно да се слеят в общия организъм на господствуващите нации и така да се постигнело едно полезно единство за нацията и за държавата. Тая теза не е нова: г. Мело Франко поддържаше, че всички малцинства трябва да се асимилират от господствуващите нации на държавите, в които тези малцинства са останали; новата теза се различава само по това, че ограничава тая асимилация по отношение само на сродните народности; по същество обаче тя не се отличава от споменатата теория за асимилацията на малцинства. Поради това ние сме убедени, че и тая теза не ще намери одобрение и ще бъде осъдена, както биде осъдена и теорията на г. Мело Франко. Против тая теза е историята, науката и душата на малцинствата. За да не обремeним изложението си, изяснение на тая теза даваме в приложението към настоящото.

Ваше Превъзходителство,

Поднасяйки това късо изложение на Вашето просветно внимание, Националният комитет вярва, че то заедно със сведенията в приложенията, които го придружават, ще осветли най-тежката страна на голямата проблема за малцинствата и че с това Комитетът сътрудничи на ОН в неговата възвишена цел — постигането на мир между народите, и твърдо се надява, че Ваше Превъзходителство ще използува тия сведения за доклада си по въпроса за малцинствата и в името на правдата и на човечността и за осъществяването на мира между народите ще се застъпи в заключението си за бързото и радикално разрешение на проблемата за малцинствата.

Veritas, Македония под иго 1919—1929. С., 1931, с. 467—470; оригиналът е на български.

57

Дописка до виенския в. „Арбайтер цайтунг" за преследването от страна на югославските власти на македонския българин Панко Брашнаров

2. VII. 1929 г.

Виенският в. „Arbeiter Zeitung" от 2 т. м. под заглавие „Една тъмна афера" съобщава:

Пишат ни от Югославия:

От един месец насам в затвора в Марибор се замира 50-годишният македонски българин Панко Брашнаров, бивш учител. Върху неговото арестуване се разпространяват разни слухове. Брашнаров току-що излежа едно двугодишно наказание в скопския затвор. Едни казват, че той отишъл в известните словенски курорти, за да възстанови своето здраве, напълно сломено от познатите мъчения в затвора; там обаче е бил арестуван и хвърлен в мариборския затвор; други разправят, какво Брашнаров е искал да избяга пряко граница и при този опит за бягство е бил заловен; трети обаче твърдят, какво Брашнаров е изчезнал по един мистериозен начин във Велес, задигнат и отведен в Марибор, за да бъде там убит. Трябва ли наистина и с него да се случи онова, което стана с двамата загребски комунисти, които неотдавна бяха застреляни, „при опит за бягство" на австрийската граница? Масовите убийства царуват във всички части на Югославия. Има опасност, че на Брашнарова е определена една страшна съдба. Обаче европейското общество не може спокойно да гледа как Югославия се превръща в един ад на убийства.

Трябва да се отбележи, че цялата югославянска преса по заповед на диктаторите не споменава нито думичка по изчезването на Брашнаров. Това гузно мълчание издава пъклените намерения на палачите. Даже и след като тази тъмна афера се изнесе в чуждата преса, белградските власти пак мълчат. Това дава повод за още по-големи тревоги за живота на Брашнаров.

Но този случай не трябва да се остави да заглъхне. От всички страни трябва да се подеме повикът:

Къде е Панко Брашнаров?

В. Македонско дело, Виена, бр. 93—94, 25. VII 1929 г.; оригиналът е на български.

58

Резолюции на VIII редовен конгрес на Съюза на македонските емигрантски организации в България за положението на българското население в Македония под сръбска и гръцка власт

София, 27. XI. 1929 г.

1. Резолюция по отчета

Осмият редовен конгрес на македонската емиграция в България, състоял се на 24, 25, 26 и 27 ноември 1929 г., след като изслуша отчета за дейността на Националния комитет и развилите се всестранни разисквания по тази дейност, взима следните решения:

1. Одобрява политическата, организационната и финансовата дейност на Националния комитет през отчетното време и като му благодари за ценните и непрекъснати усилия в защита на народното ни дело, освобождава го от всякаква отговорност.

2. Констатира с дълбоко съжаление, че при изпълнение на своите преки задачи и в тия толкова съдбоносни за македонското освободително дело дни Националният комитет е бил систематически спъван от разрушителната акция на лица с бивша принадлежност към Македонската революционна организация, които след несполучливите си опити да използуват легалните организации като оръдия в борбата си срещу ВМРО прибягнаха до найбезогледни средства, за да уязвят престижа както на Македонския национален комитет, така и на представляваното от него македонско легално движение. По пътя на тая открита борба срещу македонската емиграция и нейното дело същите лица, след като заляха обществото с една клеветническа литература, достигнаха до едно безумие, недопускано от никого: пратиха убийци срещу членове на Националния комитет, нараниха тежко един от секретарите му и убиха члена на Варненското македонско братство Пандил Шишков.

Конгресът констатира също с дълбоко възмущение, че в пълно съгласие с разрушителната дейност на тези лица работи и друга около в. „Вардар", чиято роля досега е била — явно или прикрито, с недостойни лъжи и клевети — да създават смут в редовете на македонската емиграция, да я обезверяват и да разпалват вражди и нови борби.

Имайки пред вид всичко това, конгресът осъжда разколническата дейност на поменатите лица и заявява пред обществото, че те не говорят от ничие име и не представляват никого освен себе си.

2. До правителствата на Великите сили

Осмият редовен годишен конгрес на Съюза на македонските емигрантски организации в България, състоял се на 24, 25, 26 и 27 ноември 1929 г. в София, след като се занимава обстойно с положението на Балканите и по-специално с положението в разпокъсана и поробена Македония, си позволява да привлече вниманието на правителствата на Великите сили върху тревожния факт, че мирът в тази част на Европа е сериозно застрашен и всеки ден е поставян на голямо изпитание.

След като провъзгласиха принципа за самоопределението на народите, силите-победителки наложиха парижките договори за мир. Съдбата, която тези договори отредиха за Балканите, не само че не е в никаква хармония с началото на този принцип, но тя не хармонира и с най-елементарните предпоставки, които биха могли да гарантират мирно и сносно съжителство между балканските държави. Това се дължи на обстоятелството, че с Ньойския договор за мир силите-победителки дадоха възможност на Сърбия и на Гърция да обсебят чужди земи, да поробят чужди и враждебни тям населения и по този начин да създават непрекъснати и опасни за балканския мир огнища на потисничество и терор, които държат в настръхнало положение и в пълна несигурност всички балкански народи.

И ако балканските отношения са отровени поради всичко това, те стават още по-невъзможни и настойчиво опасни за утрешния ден от факта, че нашето отечество — Македония, което е разпокъсано и хвърлено в ново робство помимо желанието на населението и на добре разбраните общи балкански интереси, се намира в положение на пълно отчаяние вследствие на жестоките потиснически методи за управление и асимилация, които прилагат в него управниците от Белград и Атина.

И може би, за да не оставят съвсем развързани ръцете на малките си съюзници, защото са подозирали манталитета и намеренията им, силите-победителки са вмъкнали в договорите за мир и известните клаузи за защита на малцинствата. Но и до днес тези клаузи остават мъртва буква и по отношение на Македония, където вместо права за потиснатото население са определени затвор и насилствена смърт.

Естествено, че при това положение в Македония и на Балканите изобщо продължава да крепне духът на бунта и на неспокойствието, които са неизменни спътници на всяко насилие и неправда.

Поради това конгресът на Съюза на македонските емигрантски организации в България държи да подчертае пред правителствата на Великите сили, че единственият полезен и сигурен начин за омиротворението на Балканите, за сближението на балканските народи и за тяхното щастливо развитие лежи в спасението на Македония, както е посочено от великия Гладстон — „Македония на македонците", т. е. македонците да бъдат господари в земята си и сами да редят народните си съдбини.

3. До Обществото на народите — за положението в Македония под сръбска власт

Осмият редовен конгрес на македонската емиграция в България, състоял се на 24, 25, 26 и 27 ноември 1929 г., се вижда принуден отново да привлече вниманието на Обществото на народите върху крайно непоносимото и постоянно влошаващо се положение в Македония под сръбска власт — което доведе българското население там, както и другите потиснати народи в Югославия, до истинско мъченичество.

Сърбия, присъединявайки в 1913 г. и в 1919 г. владяната сега от нея част на Македония, завари там едно население в огромното си мнозинство българско — със своя стара култура, с многобройни училища, черкви, със свои вестници, читалища, библиотеки. Веднага цялата тая духовна култура биде задушена и обсебена, а ръководителите ѝ — учители, митрополити и свещеници — малтретирани, избити и прогонени, като на тяхното

място бяха настанени сръбски владици, свещеници и учители — чужди и крайно нежелани за българското население.

Оттогава и до днес Сърбия — въпреки изричното задължение с договора за малцинствата, не само нищо не е направила, за да възстанови похитените национални права на българите в Македония под нейна власт, но упражнявайки един нечуван, непознат никъде в света физически и морален терор, унищожава систематически всички българи, които, макар и в най-невинна форма, са проявили своето българско национално съзнание.

Тази насилствена асимилационна политика се провежда ето вече 10 години с все по-брутални и жестоки средства. Инсценирани политически процеси, хвърляне в затвора и избиване без присъда на невинни българи, насилствено разтрогване бракове и най-после пълно икономическо разорение на поробеното население — ето постоянния режим в Македония под сръбска власт.

При това, трябва да се подчертае, че този терор, упражняван от редица години, е още повече засилен при диктатурата и е обхванал всички краища на тъй наречената Югославия — със същата бруталност той се упражнява върху братския нам хърватски народ, а така също върху черногорци и другите потиснати народи в Югославия.

От това крайно тежко положение тези народи не само че не могат да бъдат избавени чрез новата административна реформа, предприета от белградската диктатура, но явно е, че тази реформа, предназначена да заблуди света, в същината си е само последна проява на сръбската тиранична политика и на стремежа да се асимилират от малобройното сръбско племе всички потиснати народи в Югославия.

Имайки пред вид всичко това, ние си позволяваме да посочим на почитаемото Общество на народите, че крайно натегнатото положение в нашата родина и в цяла Югославия, при абсолютната невъзможност за поробеното население да се бори по легални пътища за своите права и при факта, че престъпленията на сръбските власти в Македония и в другите области на Югославия и досега не са станали предмет на разглеждане от най-висшето учреждение в Европа за правда и мир, че при тия условия положението в Македония под сръбска власт и в цяла Югославия разкрива все по-реални заплахи за спокойствието и желания от всички мир на Балканите.

Основавайки се на всичко това, VIII конгрес на македонските емигрантски организации отново моли Обществото на народите да вземе бързи и действителни мерки за прекратяване терора над българското население в Македония под сръбска власт и за възстановяване културните права на поробеното население. Конгресът смята, че такива реални мерки ще бъдат:

1. Учредяване на един специален орган на Обществото на народите, който на самото място да следи изпълнението на договора за малцинствата.

2. Отваряне училищата и черквите, създадени на времето от местното население с много усилия и жертви.

3. Завръщане на многобройните изгнаници, при гарантирана лична сигурност и ползуване от граждански и политически права.

4. До Обществото на народите — за положението в Македония под гръцка власт

Осмият редовен конгрес на македонските емигрантски организации в България, състоял се на 24, 25, 26 и 27 ноември 1929 г. в София, намира

за необходимо отново да привлече вниманието на Обществото на народите върху следните факти, които разкриват крайно тежкото положение на българите в Македония под гръцка власт:

1. Гърция, която завари там едно население, в мнозинството си българско — след като изгони голяма част от него с крайно груби мерки и насилия — унищожи всички културни учреждения — училища, черкви, читалища, библиотеки и на останалото там българско население.

2. Оттогава до днес гръцките правителства не са направили абсолютно нищо, за да възстановят на това население похитените народностни и културни права, които са му гарантирани с договора за малцинствата, подписан от Гърция; и това става въпреки факта, че Гърция призна пред Обществото на народите (в 1924 г.) българската национална принадлежност на това население.

3. Към непрекъснатия физически и морален гнет, който продължава да прогонва българското население от родната му земя, напоследък се прибави и нов удар върху жизнените интереси на това население — гръцките власти съзнателно, чрез непоносими данъци и глоби, чрез създаване привилегировано положение за местните и пришелци-гърци докараха пълното икономическо разорение на българското население.

Имайки пред вид всичко това, конгресът моли Обществото на народите да вземе следните мерки, които по мнението на конгреса биха гарантирали правата на българското малцинство в Гърция:

1. Учредяване на един специален орган на Обществото на народите, който на самото място да следи за изпълнението на договора за малцинствата.

2. Отваряне на училищата и черквите, създадени на времето от местното население с много усилия и жертви.

3. Завръщане на многобройните изгнаници при гарантирана лична сигурност и ползуване от граждански и политически права.

5. До българското обществено мнение

Осмият редовен годишен конгрес на Съюза на македонските емигрантски организации в България, състоял се на 24, 25, 26 и 27 ноември 1929 г. в София, счита за свой повелителен дълг да изрази неизменната благодарност и признателност на македонските прокуденици към братска България за топлото гостоприемство, което им оказва, и за трогателното съчувствие, с което следи и морално подкрепя македонското народно освободително дело.

Съдбата на Македония никога не е била чужда, нито пък може да бъде чужда на свободните български братя, защото македонските българи винаги са били неделима част от духовното цяло на българския народ.

През дългите и мъчителни столетия на политическото и духовното робство и по време на епохалните борби за черковни и училищни правдини духовните връзки между македонските и останалите българи минаха през горнилото на много общи жертви и страдания и по този начин станаха неразрушими.

Двете войни, в които свободният български народ направи върховни усилия и даде толкова скъпи жертви за свободата на родните си братя в

Македония, са друго неопровержимо доказателство за силата и за устойчивостта на духовното единство между всички българи.

Въпреки съдбоносните грешки на някои български управници от онова време, които се поддадоха на вражески опасни внушения за дележ на Македония, пренебрегвайки значението и спасителността на автономния принцип, пролятата кръв на българските синове и понесените от българския народ морални и материални жертви остават свети и ненакърними във всяко македонско сърце.

Насилническият Ньойски договор за мир изкова нови робски вериги за Македония и нанесе жестоки рани върху живото тяло на България. И докато Македония продължава да се бори сред непосилни страдания за свободата си, България употребява върховни усилия, за да излекува нанесените ѝ рани и за да тръгне изново по пътя на своя напредък и всестранно развитие. Трябва да се подчертае, че и България, и Македония днес страдат вследствие на едно и също зло, наложено от Ньой.

Македонските прокуденици в България, които се радват на всички права и с пълна готовност изпълняват всички тегоби на български граждани, не могат да не взимат най-живо участие във всички болки на българския народ и във всички негови протести против наложените му неправди.

Въпреки всички пречки и очаквания на враговете ѝ, България нито загина, нито погуби бъдещето си, което е пълно със светли надежди за българския народ. Това обстоятелство плаши прикритите врагове на всяко начало за траен балкански мир, но то искрено радва всички поробени българи, в тяхно число и македонските.

Редом с това българско обществено мнение, което винаги е било изразител на чувствата и на желанията на българския народ, всякога е било братски отзивчиво към свещената кауза на поробена Македония.

Като има пред вид всичко гореказано, осмият редовен годишен конгрес на Съюза на македонските емигрантски организации в България твърдо вярва, че общественото мнение в България ще продължи и занапред да дава своята ценна морална подкрепа на македонската освободителна борба, като непрекъснато разкрива пред българския народ непоносимото положение на македонските българи под сръбско и гръцко иго и като не престава да напомня на ръководните политически места в българската държава, че техен висш народностен дълг и само тяхно право по договорите за мир е да се застъпват за народностните, културни и черковно-училищни права на поробените българи — дълг неизпълнен и право неизползувано до днес.

Имайки пред вид съдбоносната грешка от 1912 г. — когато се забрави спасителният принцип на македонската автономия и се възприе заинтересуваното сръбско внушение за дележ на македонската земя, без да се държи сметка за жизнените интереси и за желанията на македонското население, най-многобройно от които е българското — и поуките, които се крият в двата народни погрома, да заработи най-енергично било сред широките български народни маси, било сред българските политици да възприемат и да наложат като българско държавно схващане идеята за автономията на Македония — идея, която ще изтръгне Македония от робство, ще предпази България от нови „опасни“ изпитания, ще сдобри всички балкански народи и ще усмири завинаги Балканите.

Понеже в България и в миналото, и сега има лица и среди, които са бивали носители на противомакедонски настроения, при все че броят на

тези лица е бил винаги незначителен, а също, понеже са се намирали за нещастие и отделни македонци, които с престъпни действия и писания са подхранвали противомакедонски настроения, конгресът е напълно уверен, че българското обществено мнение както в миналото, така и днес ще съумее да прецени подбудите и на едните, и на другите и не ще позволи да се петни чистотата на самото свето македонско дело.

6. До населението в поробена Македония, до осъдените синове на Македония, до разните македонски организации и институти и до доблестните защитници на македонската свещена и права кауза

Осмият редовен конгрес на македонските емигрантски организации в България, единен по дух и воля да води борбата на своята скъпа татковина докрай, счита за свой свещен дълг да изпрати братските си поздрави и адмирации на борческото поробено население в Македония, което, макар и подложено на най-страшния режим на насилия, потисничество и денационализация, продължава величава борба за свобода и национално самозапазване.

Конгресът коленичи и смирено се покланя пред светлата памет на всички знайни и незнайни покойници, които погълна свещената освободителна борба на робска Македония.

Конгресът целува челата, изпраща своите възторжени симпатии и от сърце приветствува несправедливо осъдените и жестоко малтретирани студенти в Скопие, както и всички невинни жертви, които гинат във вражески зандани. Конгресът приветствува най-горещо борците в поробена Македония, като им пожелава висок дух и успехи във великото народно дело.

Същите чувства на братство и единодушие конгресът изказва и към всички македонски организации в България, Америка и в другите части на света, които работят неуморно за достигане на народните ѝ идеали.

Конгресът си спомнюва с особена признателност благородните усилия и подкрепа на всички чужденци, които, водени изключително от чувството на хуманност и справедливост, се застъпват пред факторите в Европа, за да се гарантират на македонското поробено население елементарните културни, национални и човешки права, които предвиждат мирните договори и които така жестоко са отказани на нашите сънародници в Македония от сръбското и гръцкото правителство. Представителите на организираната македонска емиграция в България хранят искрена надежда, имайки пред вид чувствата на хуманност, миролюбие и справедливост, от които са се ръководили благородните приятели на Македония, че оказаната от тях досегашна подкрепа на македонската права кауза ще продължи и за в бъдеще, за да се създадат условия за истинско и трайно разбирателство между балканските народи и за осигуряване на общ и траен мир в Европа.

ЦПА, бр. 226, оп. 1, а. е. 316, л. 1—15; оригиналът е на български.

59

Петиция на българското население във Вардарска Македония до ОН относно непоносимия националнополитически гнет

Декември 1929 г.

До Негово превъзходителство сър Ерик Дръмонд, главен секретар на ОН в Женева.

По силата на чл. 2 от договора, подписан в Сен-Жермен на 10 септември 1919 г. между главните съюзни сили и кралство Сърбия, Хърватско и Словения, покровителството на малцинствата, които живеят в кралството, е под гаранцията на ОН. Подписвайки тоя договор, кралството пое съобразно с тоя договор задължението да даде права на всички малцинства, включени в границите му след 1 януари 1913 г.

По силата на всичко това тия права и тая протекция са признати също за българското население в Югославия, присъединено към нея след споменатата дата. Основавайки се на тоя договор, населението се обръща към ОН с молба то да изпълни и приложи договора за покровителство на малцинствата, в дадения случай на българското малцинство в Югославия, дето то съставя компактна маса сред населението, което живее в Македония.

Десет години минаха от сключването на договора за мир. Въпреки това Сенжерменският договор за покровителство на малцинствата си остана мъртва буква. Нещо повече, българските малцинства в Югославия са не само лишени от предвидените права в тоя договор, но са и подложени на една системна денационализация и насилствена асимилация, лишени са от политически права и са превърнати на икономически роби и обречени на мизерия.

Противно на съществуващите договори югославското правителство унищожи всички наши културни институти — национални, образователни и политически, — затваряйки 641 български училища с 37 000 ученици; прогони 1013 български учители, конфискува и превърна в сръбски черкви 761 български черкви, изпъди шестима владици, прогони и унищожи 833 български свещеници, унищожи всички български библиотеки и читалища, в които ние се учехме на майчиния си български език, забрани български вестници и списания в Македония. С една реч, югославското правителство разруши в Македония всичко, що може да служи за национално, културно и социално развитие на македонските българи.

В преследването на своята политика за унищожаване на българщината в Македония югославянското правителство прибягна дори към мерки, които навсякъде се считат като пълно отрицание на съвременната цивилизация и елементарните понятия за свобода.

а) Въпреки чл. 7 от Сенжерменския договор то ни забрани да си служим по улиците с нашия майчин български език, както и в частните отношения, в търговията, в събранията и пр., без да може да става дума за употребяването на български език в публикации и в печат. Употребяването на нашия български език в държавните, общинските и др. учреждения е напълно забранено.

б) Нашите имена бяха насилствено променени със сръбски окончания. Кръщаването на нашите деца с национални имена е забранено и ние сме заставени да ги кръщаваме по един списък, изработен от сръбските църковни власти специално за Македония.

в) Четенето на български книги и български вестници е забранено под страх на най-тежко наказание и ние никога нямаме възможността да прочетем нито един ред на нашия майчин език. Четирима младежи бяха осъдени в Кавадарци, защото у тях е била намерена една българска книга.

г) Пеенето на български народни песни се счита за престъпление. В Тетово много граждани начело с един свещеник бяха осъдени, защото са пели на едно празненство български песни.

д) Югославянските власти ни забраниха да празнуваме нашите национални и обичайни празници, именните и еснафски празници, налагайки ни вместо тях сръбската „Слава".

е) За да улеснят асимилацията, властите насилствено заставят да се женят млади момичета и жени от Македония за сръбски жандарми, доведени там, и всички протести против това насилие досега са били без резултат. На македонската интелигенция се отказват всички общински и държавни служби. Техните заявления се оставят без последствие и самите те се пропъждат от кралството, както беше случаят с г-жа д-р Пиперкова от Скопие, д-р Наумов от Охрид, д-р Ципушев от Велес, или се интернират, както е случаят с инж. Караджов и д-р Таушанов от Щип, или се убиват, какъвто беше недавна случаят с Благой Монев от Щип, Рампо Попов от Прилеп и пр. — без да говорим за многобройните убийства, които станаха по-рано.

Българското население в Македония има дълбока вяра към великата мисия на ОН и иска да вярва, че то бди над точното прилагане на международните договори. Затова, имайки съзнание за правата, които му са гарантирани като малцинство от Сенжерменския договор и въпреки големите страдания поради насилствената асимилация на югославянското правителство, българското население в Македония, организирано в своите национални организации, реши да ни изпрати в Женева в качеството на негови законни представители, за да отправим до ОН тая петиция и да искаме неговата протекция в качеството ни на национално малцинство в Югославия — нещо, от което досега ние не сме се ползували вследствие познатото поведение на югославянското правителство.

Ние, долуподписаните югославянски поданици, родени и живущи в Македония, сме заемали разни обществени и политически служби и сме участвували в политическия живот на нашата страна в качеството си на представители на българското национално малцинство в Югославия, приехме деликатната и патриотическа мисия да отправим до ОН тая петиция, убедени, че с тоя акт ние изпълняваме един дълг към нашия собствен народ и цивилизованото човечество, защото ние вярваме, че подпомагаме да се отстранят по миролюбив път заплахи за мира.

Излагайки всичко това, ние си позволяваме да обърнем вниманието на ОН върху опасностите, които заплашват самото съществуване на българското население в Югославия.

Ние заявяваме в същото време, че всички тия и други изложени досега факти в петициите, представени било от емигрантската организация на македонците, било от други организации, като Балканския комитет в Лондон, Французката лига за правата на човека или Американската лига, напълно отговарят на действителността и на желанията на българското население в Югославия.

За да се отстрани тежкото и непоносимо положение, което създава всички условия за нежелателни събития, ние вярваме, че е необходимо и целесъобразно да се вземат следните мерки:

1. Да се признае националността на македонското население и строго да се съблюдава под контрола на Обществото на народите договорът за покровителството на малцинствата.

2. Да се позволи завръщането в Македония на нашите емигрирали братя.

3. Да се амнистират всички политически затворници, осъдени от сръбските съдилища само затова, защото те са искали права и свободи, гарантирани от договора за покровителство на малцинствата.

4. Да се разреши отварянето на българските черкви и училища, издигнати с толкова жертви от самото население преди сръбското владичество в Македония.

5. За да се контролира изпълнението на поетите задължения от югославянското правителство по силата на договорите, да се изпрати в Македония една специална комисия, назначена от ОН, която да бди за изпълнението на тоя договор.

Македонското население, което ние имаме честта да представляваме, посрещна с радост новината за Вашето идване в югославянската столица. Това е доказателство за вярата, която има това население към ОН, и за голямата му мисия да въдвори една ера на пълна толерантност в отношенията между народите, толерантност, необходима за мира. Ние сме убедени, че тая вяра на нашите братя ще бъде оправдана, като Ваше превъзходителство даде ход на тая петиция.

От името на българското население в Македония под сръбско владичество:

Димитър Шалев
(п).
Димитър Илиев

Veritas, Македония под иго 1919—1929, С., 1931, с. CXCI—CXCV; оригиналът е на български.

60

Статия от Димитър Влахов за преследванията, на които е изложено българското население в Македония

20. VIII. 1930 г.

Откакто ОН съществува, редица меморандуми, изложения и петиции са били отправени до него от известен род македонски организации, комитети и съюзи. По-рано, през време на „мирната" конференция в Париж, преди да бъде основана Женевската институция, един от тия комитети, тъй наречения на времето Изпълнителен комитет на македонските благотворителни дружества в България, начело с Каранджулов, д-р К. Станишев, Баждаров и Павлов отправиха известния мемоар до правителствата на Великите сили, победителите в общата война. С този мемоар те, претендирайки да говорят от името на българското население в Македония и на няколкостотин хилядната емиграция в България, искаха присъединението на Македония към България. Разбира се, никоя от държавите, към които те отправиха своята молба, не обърна внимание на техните искания. Македония остана в положението, което тия империалисти заедно с техните балкански прислужници ѝ бяха определили. Скоро след това беше учредено ОН. Нему главно беше предоставено да се грижи за прилагането на „мирните" договори с техните клаузи за покровителството на малцинствата, както и на специалните договори, отнасящи се до същите тия малцинства.

Към тая институция се адресираха разни нейни членове, както и разни организации, комитети, съюзи, институти и отделни лица, за да я осветляват за положението на различните малцинства и да искат прилагането на специалните договори, както и специалните клаузи от „мирните" договори. Ние видяхме как тая институция посрещна разните предложения на своите членове, целещи да се облекчи положението на тия малцинства и специално на българското малцинство в Югославия. Нито едно от тия предложения, като почнете от това на проф. Мърей и свършите с тия на Шреземан и Дандюран, не се прие от „хуманното" ОН.

Съдбата на меморандумите и петициите на разните организации, комитети и частни лица не беше по-завидна. Броят на тия адреси за Македония не беше малък; г. Пенаков ги изчислява до месец март м. г. на 16. На никой от тия адреси не се даде ход. Те бяха захвърлени в прашните архиви на тая институция. От тая дата насам още няколко такива мемоарни думи и петиции бяха отправени до Женевската институция, които имаха същата съдба.

* * *

Преди повече от три месеца беше отправена до ОН една петиция от трима македонци; тая петиция предизвика голям шум между гореспоменатите македонски среди; тя беше възторжено посрещната от близки тям среди в България и в други страни. Поради голямия шум, който македонските фашисти вдигнаха с нея, и поради техния стремеж да я използуват за целите на своята политика ние ще се спрем малко по-обстойно на нея.

Нека преди всичко видим какво съдържа тоя документ? — Петицията, която бе подадена към средата на месец януари т. г. в Секретариата на ОН, се занимава само с положението на българите в Македония под сръбско иго и дава една бледа, съвършено бледа картина на положението там.

Какво съдържа тя?

В нея се дават сведения за културния гнет, на който е подложено българското население в Македония под сръбска власт; там се говори за закрити училища, затворени черкви, библиотеки, читалища; за запрещение публикуването на вестници и списания на български език; в нея се споменава бегло за денационализационната политика на великосръбската власт, както и за лишението на македонските българи от политически права; там се отбелязва мимоходом за социалната мизерия, в която те тънат; в нея се говори за запрещението на българското население да си служи с матерния си език по улиците, в частните и търговските сношения, както и в събрания и в обществени и други учреждения; че никакви вестници и други публикации на тоя език не се позволяват; там се говори за изменение на имената; за

запрещение четенето на български книги и вестници и пеенето на български песни; за запрещение празнуването именни дни; за оженването насила на македонки за сръбски жандари и недопускане на македонски интелигенти от българска народност до държавни и обществени служби.

По-нататък в петицията се заявява, че българското население в Македония имало дълбока вяра във великодушната мисия на уважаваното ОН и че всички факти, изложени досега в представените от македонските емигрантски организации петиции, отговарят на действителността и на желанията на българското население в Югославия.

В заключение делегацията иска да се признае националността на македонското население, да се респектират договорите за покровителството на малцинствата, да се позволи завръщането на емигрантите, да се даде амнистия, да се позволи отварянето на български училища и църкви и да се назначи една комисия от ОН, която да бъде натоварена да бди за изпълнението на договора за покровителството на малцинствата (делегацията се базира на договора, подписан в С.-Жермен на 10 септ. 1919 г.)

Всичко това, което се излага в тая петиция относно положението в тая част на Македония, е вярно.

Обаче това положение дава ли една, макар и приблизителна представа за варварския режим, на който е подложено македонското население от българска народност и изобщо цялото македонско население в тая част на Македония? Никак не! Четците на тая петиция биха помислили, че македонските българи са лишени само от своите културни права. От нея те не могат да добият представа, че „българското малцинство" — в същото положение се намират и албанското, турското, куцовлашкото и другите „малцинства" в Македония, т. е. цялото македонско население, целият македонски народ, и че тук се касае не за национално малцинство или за национални малцинства, а за потиснат, поробен народ — е лишено от всякакви права; че на него се отрича правото да съществува като народ; че то е лишено от всякакви права да образува свои национални партии, дружества, организации; че то е лишено от правото да упражнява съществуващите до преди диктатурата, макар и ограничени граждански и политически права; да упражнява своите изборни права, да заверява свои изборни листи, да се ползува от ограничените свободи на словото, печата, събранията, сдруженията и даже от правото да образува свои професионални сдружения.

Че то е подложено на една невъобразима колониална експлоатация и грабеж; че неговите имоти и продуктите на неговия труд се ограбват от страна на държавата, банките, търговците-експортьори, лихварите; че то страда неимоверно много от корупцията, която е взела грамадни размери сред всички чиновници; че селяните са се превърнали в същински парии и се намират в черна мизерия; че занаятчиите и работниците са в едно непоносимо положение и са изложени на гладна смърт; че даже и търговците, и индустриалците са преследвани в упражняване на своите занятия; че интелигенцията не само няма достъп до държавни и обществени служби, но и че нейното постоянно местожителсто са занданите на крал Александър и нейната участ е изгнаничеството.

Че един бесен политически терор вилнее в страната; че Македония е наводнена от жандари — те съставляват повече от половината от контингента им в цяла Югославия — полицаи и войска; че въоръжени фашистки банди, контрачети, разни патриотически дружества, разни групи, съставени от колонисти и др., издевателствуват над това население.

Че от установяването на сръбския кървав режим са избити 1500 македонци, като на много места са извършени масови кланета; че през затворите са минали за това време двадесет и пет хиляди македонци, че около 4000 македонци са осъдени на десетки хиляди години тъмничен затвор; че и сега гинат в занда
ните в Югославия около хиляда македонци; че процесите се редят и десетки македонски деятели се осъждат на тежки наказания; че системата на „безследни изчезвания" и на убити при „опит за бягство" се практикува с всичката си сила в нашата страна; че десетки села са разрушени и стотици къщи опожарени и че най-сетне от установяването на диктатурата досега — всичко изложено по-горе е засилено в невъобразим размер и че тая част на Македония е превърната в истински ад.

Щом въпросните македонци са помислили да се адресират до ОН, те трябваше да отправят не петиция, а протест, енергичен протест — и щом са замисляли да организират цяла кампания, то те трябваше да организират тая кампания не в полза на една такава петиция, а трябваше да изнесат същинското положение, в което се намира българското „малцинство", за да можеше светът да има ясна и пълна представа за македонския ад; те трябваше да предявят искания, които отговарят действително на желанията на целия македонски народ и преди всичко на тия на българското население, и да посочат на отговорностите за това положение, както и да заклеймят всички ония фактори, които търпят и поощряват една политика на кървав терор, денационализация и национално угнетение.

Това те обаче не направиха, което показва колко малко сериозно те са гледали на положението на македонското население, колко малко те чувствуват неговите страдания и колко малко те се интересуват да се създаде в Македония едно положение, при което македонското население би заживяло свободно, самостоятелно.

Обществото на народите, македонските меморандуми и петиции и тяхната съдба, в. Балканска федерация, Виена, бр. 140, 20. VIII. 1930 г.; оригиналът е на български.

61

Съобщение от Щаба на IX гръцка дивизия в Южна Македония за броя и настроението на българското население в провинцията Воиос (Кожани) и околията на гр. Лерин

Ноември 1931 г.

Според извършеното напоследък преброяване се установи, че в провинцията Воиос, околия Кожани, българогласните наброяват на 1184 души. . . От тях 949 са с гръцко съзнание, 145 (30 мъже, 57 жени и 58 деца) са със съмнително съзнание и 90 (10 мъже, 34 жени и 46 деца) са с българско съзнание. Онези, които са с българско съзнание, не проявяват никаква дейност.

(Второ бюро на дивизията)

Българогласното множество в околията на Лерин възлиза на около *77 650*, от които *65 360* с българско съзнание и 12 300 с гръцко съзнание. Онези, които са с българско съзнание, не проявяват никаква открита дейност. Българомакедонският комитет пуща в обръщение различни вестници и списания, които се изпращат в поставени в непрозрачни пощенски пликове на разните агенти и от тях се раздават на съответните лица . . .

ЦДИА, ф. 370, оп. 6, а. е. 1167, л. 60; оригиналът е на гръцки.

62

Доклад на вардарския бан до югославския мин.-председател, че соколите от Македония се проявили на юнашкия събор в София като българи

24. VII. 1935 г.

Господин Председателю,

Имам чест да Ви предам следните проверени известия за пребиваването на соколите от тази бановина в София по повод събора на спортното дружество „Юнак".

Още при влизането в софийската гара македонствуващите, които са били завзели цялото околно пространство, проявили огромно въодушевление спрямо соколите от Вардарската бановина. Щом нашите излезли от вагоните, започнало целуване, прегръщане, възклицание и плачене на глас. Забелязано било, че мнозина, дори и съвсем млади, се познавали помежду си, макар да не са се виждали по 10 и 15 години.

Когато колоната тръгнала през града, някои викали по нашите с ирония:

„Това са сърбомани!", а други, между които имало и такива, които се били вмъкнати в нашите редици, викали гласно:

„Вие не сте сърби, вие сте българи! Викайте: Ура! Ура! Това е българският поздрав, а не: Здраво! Здраво!" и пр.

С пристигането в основното училище, където щяло да бъде общото пребиваване на всички соколи от тази бановина, мнозина се разбягали и поголямата част от деня и нощта прекарали в обществото на македонствуващите. Някои изобщо не се върнали до тръгването на влака обратно за Югославия.

Агитацията на македонствуващите била системна. На нашите се казвало: „Вие не сте сърби. Вие сте българи. При вас няма мир, няма свобода, вие не сте равноправни, вие сте под робство." Между нашите имало такива, които са одобрявали това и пред лица, за които са могли да предположат, че ще осведомят нашите меродавни власти, когато се върнат в отечеството си.

Така са се проявили соколите от Куманово и Прилеп.

След молебена в църквата е бил пят българският химн и още една династична песен, която са знаели и гласно пели и някои наши соколи.

Много наши соколи са хвърлили нашите югославски соколски значки и са ги заменили със значките на българския „Юнак".

При разделянето на железопътната гара и нашите соколи, и техните гости са проявили извънредна скръб, а когато влакът тръгнал, нашите, изоставяйки югославския соколски поздрав: „Здраво!", гласно викали: Ура! Ура! Ура! — и то въпреки предишното напомняне на старейшините на соколите да не си позволяват да изоставят нашия соколски поздрав и да взимат българския поздрав „Ура!"

При връщането са носили много писма и фотографии, които мнозина на самата граница по искането на старейшините на соколската жупа унищожили , а мнозина ги пренесли тук, защото митническият преглед не е бил сериозен.

Държането на истинските българи било коректно, а на мнозина и приятелско.

Тъй като на разделяне нашите соколи пренебрегнали всяко приличие, старейшината на жупата инж. Пайич трябвало да държи на соколите цяла реч и сериозно да ги предупреди да си изпълняват своите патриотически и соколски задължения.

Известявайки Ви за горното, имам чест да Ви напомня, че и това нелоялно държане на мнозинството соколи на тази бановина в София фактически показва, че ние още не сме в необходимата степен национално утвърдени в тези краища и че трябва да се положат най-сериозни грижи за националното преобразование на тези хора.

Припомням и това, че македонствуващите, които са проникнали дълбоко в живота на българския народ и на българската държава, които са се сраснали неразривно и органически с всички форми на българския държавен, национален, икономически, културен, научен и на изкуството и пр. живот, все още представляват голяма опасност за нашите интереси в Южна Сърбия и че от тях можем да очакваме и неочаквани удари.

Пред вид силата и непримиримостта на македонствуващите в България и поради неустойчивостта на нашия домашен елемент в Южна Сърбия моето мнение е, че трябва да бъдем внимателни в нашата политика спрямо България и да не направим нищо, което е погрешно, което ще улесни и засили влиянието на ония от България върху тези наши национално още неасимилирани хора.

Молим Ви, Господин Председателю, да благоволите и по този повод да приемете израза на моето най-дълбоко уважение.

Държавен архив в Белград, ф. „Милан Стоядинович", необработен, със знак 6/9, но без сигнатура, л. 12.

63

Поверително писмо на жандармерията в Лерин до подпрефектурите в областта и секцията в града за вземане мерки срещу разпространението на грамофонни плочи с български песни

14. VII. 1936 г.

В службата защита на държавата се получи сведение, че в Северна Гърция се разпространяват тайно грамофонни плочи с български народни песни, изпращани от България, и тези плочи, които слушат за възхвала на подвизи на комитаджии герои, се раздават в селата, гдето се говори български език. Моля да разследвате за точността на сведението и да ни уведомите, като донесете и относно начина, по който става разпространението на тези плочи.

За преписа
Бюрото сведения

Префект:
Х. Пападимитриу,
полковник

ЦДИА, ф. 370, оп. 6, а. е. 1167, л. 48; оригиналът е на гръцки.

64

Декларация на ЦК на македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия, изпратена до Коминтерна относно тежкото положение на македонското население под гръцка и сръбска власт

Индианополис, 23. IX. 1937 г.

XVI конгрес на македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия, проведен от 5 до 8 септември 1937 г., с абсолютно болшинство прие следната декларация:

Пристигащите тъжни съобщения, които ние непрестанно получаваме от нашата родина, от Македония, принуждават нашето събрание да запознае просветената общественост на Америка, Европа и Австралия и останалите континенти, а така също и тези, които решават съдбата на мира, с трагичната участ на поробения македонски народ, живеещ под бремето на несправедливото потисничество.

В своя неразумен стремеж към асимилация на македоно-българите, съставляващи по-голямата част от населението на Македония, правителствата на Югославия и Гърция упорито продължават своята политика на насилствено покоряване и потисничество на нашата многострадална родина.

Югославия и Гърция отказаха да признаят за българите в Македония тези национални и политически привилегии и свободи, които им бяха гарантирани от прословутите договори за защита на националните малцинства, намиращи се под властта на други нации. Югославия беше длъжна да уважава тези права по силата на клаузите на 2—9 договор, подписан от съюзните държави с Кралството на сърбите, хърватите и словенците от 10. IX. 1919 г. в Сен-Жермен-Лей. Югославското правителство категорически отказа да изпълнява предначертанията на договора за малцинствата, гарантиращи национални и културно-политически привилегии на поробения македонски народ.

Сегашното югославско правителство упорито продължава тази политика. За да отвлече вниманието на световната общественост от зверското третиране на македонците в Югославия, югославското правителство прибягна към изкусна хитрина: то сключи ратифициран договор за „вечна дружба" с България. Този празен пакт някои кръгове и лица приветствуваха като първа стъпка към установяване на мирни и дружески отношения между балканските нации. Давайки си пълен отчет за замислите на съществуващия югославски режим, XVI конгрес, изразявайки волята и пожеланията на патриотичните македонски организации, решително отхвърля сключеното между Белград и София „радостно" съглашение, ръководейки се от следните съображения:

1. Българо-югославският договор не възстановява потъпканите права на македонското население;

2. По време на подписването на този пакт правителството на д-р Милан Стоядинович продължаваше да прилага недостойни старания за асимилация на македонските българи в условията на югославската робия.

3. „Сближението", провъзгласено от премиерите на България и Югославия, в никаква степен не облекчава неописуемите страдания на македонския народ, станал обект на потъпкване и независимо от раздутата и лъжлива пропаганда на югославската столица, лишен от елементарните човешки права и привилегии.

Решително въставайки против българо-югославския пакт, въплътяващ мнимата „вечна" дружба между двете нации, ние заявяваме за своята безусловна готовност радостно да приветствуваме каквато и да е благородна инициатива за установяване на действително съгласие не само между югославяните, но и между останалите нации, населяващи Балканския полуостров.

XVI конгрес на македонските политически организации в Северна Америка и Австралия считат за свой дълг да обърнат вниманието на световната общественост върху методите на насилие, които гръцкото правителство приложи през изтеклата година, стараейки се да скрие националния характер на българското население в тази част на Македония, която се намира под гръцко иго. Терорът, който господствува в тази част на нашето разкъсано отечество, представлява от само себе си нещо невиждано. От времето на световната война гръцката власт обявява преследваните македонски българи за „българофили", т. е. гърци, говорещи на български език. Те са лишени също така и от елементарни национални права и свободи. Тях са ги лишили от каквато и да е свобода на религията, свобода на училищата и литературата. Независимо от тези и безчислено много други варварства македонският народ твърдо отстоява своите национални традиции. Убеждавайки се в пълния провал на асимилаторската политика на Гърция в Македония, диктатурата на генерал Метаксас в своя стремеж да задуши будното национално самосъзнание на македонските българи прибягва към нови гнусни методи за преднамерено потисничество. През изтеклата година гръцките власти забраниха на нашите македонски братя и сестри да ползуват своя роден език дори в рамките на такава светиня, каквато е собственото

им семейство. Тези, които нарушават това безчовечно разпореждане, и тези, които не са в състояние да изпълнят тази заповед (поради незнание на гръцкия език), се подлагат от полицейските власти на сурови репресии: големи парични глоби, заточение на острова, хвърляне в тъмница, побои и т. н. и т. н. От различните градове и села, намиращи се в тази част на Македония, която се намира под гръцка власт, до нас идват сведения за възмутителни подробности от невъобразимите бедствия, на които са обречени македонските българи под гръцка власт.

Съобщавайки за тези чудовищни факти, конгресът предлага да се проведе безпристрастен плебисцит в трите части на разкъсаната ни родина Македония за окончателно изявяване волята на македонския народ.

Македонските емигранти в Северна Америка и Австралия заявяват, че са готови да поемат върху себе си всички разходи по провеждането на безпристрастно международно обследване, призвано справедливо и добросъвестно да установи истината за положението на нещата в поробена Македония. Конгресът заявява, че ако не бъдат своевременно взети необходимите мерки за прекратяване на провежданата от Югославия и Гърция политика на насилствена денационализация в нашето отечество, то македонското население в родината ще счита за свое право да прибегне в борбата си за национално самосъхранение към последното средство: към въоръжена борба. Такъв конфликт (най-малко желан от миролюбивия македонски народ, мечтаещ за мирно и справедливо разрешение на спорните международни проблеми) може да предизвика война и още по-страшен смут не само на Балканите, но и в цяла Европа.

Конгресът от цяло сърце благодари на всички благородни и просветени хора, които имаха мъжеството да разкажат истината за Македония и да провъзгласят справедливите искания на потиснатото македонско население, борещо се за своите свещени човешки права и привилегии.

Ние изказваме безкрайна благодарност на САЩ, Канада и Австралия, където демократичните закони ни дадоха възможност да разкажем истината за Македония.

Патриотичните македонски емигранти в Северна Америка и Австралия тържествено провъзгласяват своето неизменно решение енергично да поддържат великата борба, която македонското население и македонските емигранти в България водят за осъществяване на свещения лозунг, провъзгласен от благородния държавен деец Уилям Гладстон: Македония за македонците!

ЦПА, ф. 10, оп. 1, а. е. 66, л. 17—20; оригиналът е на български.

65

Строго поверително писмо на жандармерията в Аминдион[1] до участъците в областта за следене на проявите на българското население

17. IV. 1939 г.

Веднага с получаването на настоящото издирете съответно и безшумно съобщете, ако е потребно и тайнописно, дали в българомислещите села от вашата област се забелязва раздвижване между българомислещите, особено между познатите фанатици, които са действували противонационално в миналото, и дали конкретно във връзка със събитията в Албания[2] се разнася някакво прошение за подпис или пък се подтикват жителите да се вдигнат и да поискат италианското покровителство. При утвърдителен случай вземете веднага потребните мерки в съгласие с военните власти и веднага предложете за отстранение на лицето, което действува противонационално и съзаклятнически против Гърция. Дръжте нашата служба в течение за всяко подобно движение и за вашите действия подлежат на лична отговорност участъковите началници на всички служби в областта, на която се намират българомислещи села.

Началник на префектурата:
Г. Питиринкас,
подполковник

ЦДИА, ф. 370, оп. 6, а. е. 1167, л. 10; оригиналът е на гръцки.

[1] Това е новото гръцко име на градчето Сорович или Соровичево.
[2] Има се пред вид окупацията на Албания от фашистка Италия на 7—10 април 1939 г.

66

Декларация на македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия до американското, канадското и австралийското правителство относно македонския въпрос

24. VII. 1939 г.

Уважаеми Господине,

Централният комитет на Македонската политическа организация в САЩ, Канада и Австралия, изразявайки настроението на организираните македонски емигранти в тези страни, счита за свой приятен и настоятелен дълг да приветствува правителствата на САЩ, Канада и Австралия, а така също да изрази радостта на македонските емигранти по повод радушния прием, който им бе оказан в тези три големи либерални страни след тяхното отпътуване от родната им страна Македония. Като граждани на САЩ, Канада и Австралия македонските емигранти остават верни на демократичния и либерален строй на тези правителства. Както винаги, те са готови

да внесат своя скромен дял в делото на прогреса и благосъстоянието на приютилите ги страни.

С такава почитателна любов те се обръщат към своята родна страна Македония, която през последните пет десетилетия се подлага на силен гнет. Отчитайки създадените в Македония условия, особено след световната война и международното политическо положение, което се създаде през последните месеци на Балканския полуостров, Централният комитет на МПО заявява пред правителствата на различните страни и пред световното обществено мнение:

До 1912 г., т. е. до първата Балканска война, всички правителства и свободолюбиви и хуманитарни учреждения разглеждаха македонския въпрос като център на близкоизточните европейски проблеми. Идеята за политическа независимост на Македония, за която се бори нейният народ, се считаше за най-доброто средство при установяване на мира в Македония и съюза на балканските народи.

Обаче трите войни между 1912 и 1918 г. и наложените договори в Букурещ и Ньой доведоха до най-неблагоприятното разрешение на македонския въпрос. В резултат Македония беше разбита на три части и се подхвърли на по-страшен гнет и от турска Македония. Въпреки историческите уроци и икономическите нужди, въпреки ярко изразената в дългата борба воля на населението в Ньой и Букурещ беше раздробена идеално цялостна стопанска и географска страна. Тази независима страна, вместо да стане ябълка на раздора, би съдействувала на братското сътрудничество, културно-съзидателната работа и би била съвършено свободна от чуждестранното нахлуване на Балканския полуостров.

Договорът, предвиждащ защитата на малцинствата, който, както се и предполагаше, слабо ще охранява гражданските, националните и религиозните права на македонския народ, не се изпълнява от правителствата на Белград и Атина. Сега в Македония се преследва нейният роден език, затворени са българските църкви и училища, опожарени и разграбени са библиотеките. Населението на Македония сега страда от произвола, насилията и преследванията на националната му култура.

От името на македонските политически организации от САЩ, Канада и Австралия ние винаги сме заявявали и повтаряме отново, че ще се стремим към осъществяването на пълна политическа независимост на Македония чрез съединение на трите ѝ области, намиращи се сега под властта на Гърция, Югославия и България. Към това се стремят нашите братя в поробена Македония и всички македонски организации в целия свят. Независима Македония ще донесе не само мир и щастие на своя народ, но и ще обезпечи съюза на балканските народи, посочвайки начина, по който могат да се удовлетворят техните икономически и национални искания. В резултат на осъществяване на здравия принцип на един голям английски държавен деятел — Уилям Гладстон — Македония за македонците — ще бъде създаден здрав фундамент за осъществяване на втория здрав принцип — Балканският полуостров за балканските народи.

Произтичащите за последните месеци събития в Европа показват отново, че положението на Балканския полуостров представлява опасност за всеобщия мир, тъй като Балканите и по-рано справедливо бяха считани за барутен погреб, който е положил началото на цял ред войни. Във връзка

с тези събития световният печат също обръща внимание на Македония, пророкувайки и различни политически комбинации.

Ние искаме да отбележим, че политическите възгледи на отговорните македонци в делото по разрешаването на македонския въпрос са в духа на дадената декларация. Ние желаем също с пълна сила да подчертаем, че Македония благородно полага всички усилия да избегне войните. В продължение на пет години — от 1912 до 1918 г. — нашата страна се превърна в театър на военните действия. На нея са ѝ познати лишенията на мирното население и войниците на фронта. Трите войни, водени на македонска територия, не само не донесоха дългоочаквания мир, а, напротив, разделиха страната и я впрегнаха в непоносимо робство. Ето защо ние с такава искрена радост приветствуваме всяко начинание в областта на мирното разрешение на съществуващите разногласия и при отстраняване на несправедливостта.

Трябва да се унищожи несправедливостта, тъй като тежките условия, създадени след световната война на Балканите, предизвикват чувство на безнадеждност сред народите и ги принуждават към нежелателни за самите тях действия. Съществуващото сега там статукво е аморално и вредно. Упоритото му запазване със сила противоречи на справедливостта и свободата, на историческите и икономическите закони, на принципа на самоопределение на народите. Делото на мира нищо няма да спечели от запазване гнета на Балканите, от които в Македония е съсредоточен най-силният гнет. В тази част на Европа са длъжни да възтържествуват справедливостта и добрата воля, за да могат измъчените народи да спечелят мира и окончателно да се договорят.

Централният комитет на МПО в САЩ, Канада и Австралия изразява дълбока благодарност на всички лица, разделящи неговите възгледи, от немакедонски произход и немакедонски организации, благородно поддържащи справедливите идеали на македонците. Ние се обръщаме към правителствата на големите и малки страни, а така също и към цялото свободолюбиво човечество с призив да сложи край на страданията на македонците и да създаде съответствуващи условия на свобода, човечност и мир. На всички е добре известно, че независимо от тържествените обещания, дадени от правителствата на Белград и Атина, те отказват да изпълняват договора за защита на националните малцинства. Вместо това те се опитват да прилагат най-жестоки мерки на насилие, лишаващи македонците от тяхната национална култура. Ние предоставяме нашето дело пред съда на световната съвест, на целия свят и различните правителства, които справедливо ще оценят доколко горепосочените факти съответствуват на изискванията на мира и принципите, представляващи основата на човешкия прогрес и цивилизация.

Председател /Коста Попов/

ЦПА, ф. 10, оп. 1, а. е. 66, л. 25—29; оригинал, печатно.

67

Поверително писмо от префекта на жандармерийското управление в гр. Лерин до участъците в областта за зорко следене на българското население

8. IV. 1940 г.

Във връзка с вашите донесения по повод на нашата заповед № 3/3/2 повеляваме Ви да насочите усилията си и зорко и методически да следите известните жители българомислещи от Вашата област, особено от селата Ксино-Неро, Варико, Василиада[1], Буф и прочее. Съберете потребните сведения против тях за представяне положение за тяхното изселване, понеже Вашата служба носи пълна отговорност, ако не успее да долови навреме всякаква противонационална проява във Вашата област. Във връзка с това да се прояви методична и усилена дейност от страна на началниците на префектури, офицери и началници на участъци, която трябва да бъде проявена особено, защото лично желая да следя Вашето усърдие в случая във връзка с такъв основен въпрос.

Префект: Никифоракис

ЦДИА, ф. 370, оп. 6, а. е. 1167, л. 5; оригиналът е на гръцки.

[1] Това е новото гръцко име на българското село Загоричане, родното място на Димитър Благоев.

68

Из писмо на югославския посланик в София В. Миланович до бившия министър-председател Милан Стоядинович, с което препраща едно получено в България изложение от Македония за положението в тази област

8. VIII. 1940 г.

Събитията, които се развиха в Европа, и поражението на някои стари съюзници и създатели на версайлските диктати показват, че изкуствено създадените държави сега се разпадат, за да настъпи едно справедливо уреждане на нещата в Европа.

Както всякъде, така и тук в Македония с голям интерес и горещо желание се четат всички новини. Колко бихме се радвали, ако с тези наши сведения биха се запознал по-голям брой български държавници, политици и обществени дейци и ако биха се взели бързи мерки против злото, което би могло отново да засегне българския народ.

Трябва всички да знаят, че днес Македония не само че не е изгубена за българския народ, но, обратно, в нея днес съществува по-здрав български дух, отколкото когато и да било. Някои се изтъкват като македонци, но това се прави поради ужасната реакция, която предизвиква сред сърбите името българи. Гигантска е борбата, която неуморно води нашият народ в Македония под сръбска власт (ние сме оставени в Югославия на сърбите и те разполагат с нас по своя воля). В последно време поради войната в Европа те гледат на нас с по-голямо недоверие и по-голяма осторожност.

Известно е, че всички неправди, насилия, ограбвания предизвикват реакция или отвращение. Точно такъв резултат пожънаха сърбите в Македония. Те знаеха още при идването си в Македония, че в тази страна живеят българи. И затова мислеха, че чрез сурови мерки и беззаконня ще изплашат народа и ще го спечелят за сръбското дело. Обаче всичко завърши напразно. И сега те се чудят на антисръбските чувства, които преобладават в душата на народа . . .

Правителството на Цветкович води политика на залъгване на българското правителство и общественото мнение, за да не искат Македония, иначе при първо поставяне на този въпрос ще се разкъса приятелството между България и Сърбия . . .

Ние сме против даване малцинствени права в Македония, тъй като това за сърбите е „колай работа" . . .

Заключение: 1. Сърбите никак не са успели в Македония . . .

2. Добре би било да се промени курсът на политиката на българското правителство спрямо Македония и нейния народ.

3. Софийското радио да говори за Македония.

Големи симпатии има спрямо Русия. Общото народно желание е: циганин да дойде, само този (сърбинът) да си отиде. Проклятие ще падне на всеки българин, който забравя своите братя.

Архив СФРЮ, ф. „Милан Стоядинович", фасцикъл 99, оригиналът е на сърбохърватски.

СЪКРАЩЕНИЯ

AASS — Acta Sanctorum
— AASS — C — Acta Sanctorum, paragraph C
— AASS — DE — Acta Sanctorum, paragraph D—E
АСФРЮ — Архив на Социалистическа федеративна република Югославия
БАН — Българска академия на науките
— НА — БАН — Научен архив на Българската академия на науките
— АИИ — БАН — Архив на Института по история при БАН
БМОРК — Български македоно-одрински революционен комитет
БНФП — Българска народна федеративна партия (основана в Солун 1909 г.)
БРЦК — Български революционен централен комитет
ВМК — Върховен македонски комитет
ВМОК — Върховен македоно-одрински комитет
ВМРО — Вътрешна македонска революционна организация
ВМРО (о) — Вътрешна македонска революционна организация (обединена)
ВМОРО — Вътрешна македоно-одринска революционна организация
ГИБИ — Гръцки извори за българската история
Gr — Migne, Patrologia Graeca
ЛИБИ — Латински извори за българската история
MGH — Monumenta Germaniae Historica
— MGH — SS — Monumenta Germaniae Historica, Scriptores
— MSM — Monumenta Slavorum Meridionalem
НБКМ — Народна библиотека „Кирил и Методий“
— НБКМ — БИА — Народна библиотека „Кирил и Методий — Български исторически архив
ЛОААН СССР — Ленинградско Отделение на Академията на науките на СССР
ОДА — Окръжен държавен архив
ОНС — РС — Обикновено народно събрание — редовна сесия
P. Gr. — Migne, Patrologia Graeca
Сб. БАН — Сборник на БАН
ЦГАОР — Центральный государственный архив Октябрьской революции
ЦДИА — Централен държавен исторически архив
ЦПА — Централен партиен архив (при ЦК на БКП)

МАКЕДОНИЯ
(СБОРНИК ОТ ДОКУМЕНТИ И МАТЕРИАЛИ)
Печатни грешки

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете	По вина на
334	30 отгоре	Гарашин	Гарашанин	авт.
367	6 „	Прищина	Прилеп	„
521	21 „	пинцип	принцип	кор.
561	38 „	селския	серския	„
579	33 „	ням	нам	„
602	40 „	1970	1870	„
677	25 „	подвежда	довежда	„
699	42 „	книга	бумага	авт.